

A 77 185

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1840.

24dik esztendei folyamata.

I^{so}

VAGY JANUARIUSI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek :

- I. **Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések**, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet írást magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által íratott újabb könyveknek, 's műveknek ismertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

I. KÖTET.

24-dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

A' mathesis' tanítása' módjairól, 's a' mathesisbeli ellenmondások' okáról, a' Kis Geometrára különös tekintettel.

E L Ő S Z Ó.

Minthogy a' mathesis mind a' mesterségeknek egyik biztos alapja, mind a' nevelésben — okosan tanítva — az elme kifejtésére, és élesztésére egy igen hatalmas eszköz: most, midőn hazánkban mind az ipar szemlátomást éledez, mind a' nevelésre naponként nagyobb nagyobb gond fordítottatik, 's mind két okból, mathesist tanító magyar könyveket is többen kezdenek írni hazánkfiak között, nem lesz, úgy tartom, helyén és idején kívül hazánkban, 's nemzeti nyelvünkön egy olyan értekezés, melly a' mathesis' tanításának különböző módjait, ezeknek hibáit, és erényeit, továbbá a' mathesis' természetével egészen ellenkező, 's mégis ebbe

bécsúszott ellenmondások okát, 's azoknak a' tudományból mimódon lehető kiirtását adja elő, még pedig legújabb, 's legkülönösebb figyelmet érdemlő magyar mathesis könyvünkre, a' Kis Geometrára, különös tekintettel.

I. SZAKASZ.

Az Euclidesi tanításmódról.

Midőn *Euclides* mintegy 300 esztendővel K. u. sz. e. olly nagy hírrel tanítaná Alexandriában a' geometriát, hogy nála maga az akkori Egyiptomi Király *Ptolemaeus Lági* is ezen akkor divattudományt hallgatni kívánná: mondják, hogy az ő tanítása' módja a' Királynak nem tetszvé, kérte tőle, nem tudná é őtet a' geometriára máskép' tanítani? 's hogy a' nagy hírű tanító a' Királynak ezen kérdésére így felelt: *οὐκ ἐστὶν ὁδὸς βασιλεια πρὸς τὴν γεωμετρίαν*, az az: nincs a' Királyoknak különös útjok a' geometriára. Úgy van! de azért mégis nagy igaza volt a' Királynak tudakozni, ha vajon nincs, és nem lehet e' a' geometria' tanításának más módja is azon kívül, mellyet *Euclides* követ? mert kétség kívül érezte a' tudós, és még mindig tanulni szerető Király, hogy itt az *Euclides* módja nem a' legtermészetibb. Távoly legyen, hogy én *Euclidest*, mint Mathematicust, ólsároljam; mert ha szinte talám nem bírt is ő a' mathesisben olly találós elmével, mint *Archimedes*; de csakugyan kétség kívül nagy Mathematicus volt ő is a' maga idejében. — Hanem valamint a' muzsikában nem mindenkor az a' legszerencsésebb tanító, ki maga legjobb muzsikus: éppen így van a' dolog a' mathesisre, sőt más tudományokra nézve is. Más dolog tudni, más ismét tanítani; és én kénytelen vagyok megvallani, hogy bár milly nagy

Mathematicus lett légyen is *Euclides*, nékem az ő methodusa olly mesze látszik távozni a' geometria' józan tanítása módjától, hogy éu nem győzők eléggé csudálkozni rajta, mimódon tudott ez a' szerencsétlen methodus több mint két ezer esztendeig megmaradni a' mathesis előadásában, és a' tekinteten alapult előítélet éppen a' Mathematicusokon uralkodni annyira, hogy csak az újabb időkben kezdetek az *Euclides* csudálatos tanításmódjától a' mathesisben eltávozni. Mi lehet ugyan is csudálatosabb, mint a' geometria' szép és érdekes tudományát — maris et terrae, numeroque carentis arenae mensorem — illy elvont száraz határozásokon (definitiokon) kezdeni: „Pont az a' minék semmi része nincs, linea pedig a' szél nélkül való hossz, a' lineának határai pedig a' pontok, 's a' t.“! Ha Szent János így kezdi Evangyeliomát: „Kezdetben vala az ige, és az ige vala Istennél, és az ige Isten vala ezen nem csudálkozom; mert Szent János i't titkokat ír. De a' ki mathesist ír, mellynek természettel világosnak kell lenni minden tudományok felett, ha azt így kezdi: „Pont az, a' minék semmi része nincs, linea pedig a' szél nélkül való hossz, a' lineának határai pedig a' pontok“ 's a' t. már ezen valóban csudálkozom! Mert ne magunkat vegyük fel, hanem gondoljunk ollyan kezdőt, kinek még semmi fogalma nincs a' geometriáról, 's képzeljük, mimódon eshetnek annak az illyen beszédek! Hát ha még vagy negyven illyen definitiót talál mindjárt a' könyv kezdetén minden más közbe jövő okoskodások nélkül egymás után hányva, még pedig úgy, hogy sokszor azt sem látja az ember, mi okon következnek azok egymás után! Ugyan! ez e' a' legjobb mód a' kezdő figyelmét mindjárt a' tudomány küszöbén megnyerni, és annak kedvet szerezni a' tudományhoz? 's nem inkább arra való e' hogy a'

kezdőt a' tudománytól elidegenítse? — De tegyük fel, hogy a' kezdő ezen idegenkedésen erőt vesz, és az *Euclides* definitióin áttörtet, hát azután mi épületest talál? Felelet, egy sereg ismét összevisza egymásután hányt olyan furcsa igazságokat, mellyekkel hogy itt találkozik, lehetetlen rajta nem mosolyognia, p. o. hogy az egész nagyobb a' maga akármelly részénél; hogy az egésznek minden részei együtt véve éppen annyit tesznek, mint maga az egész; hogy, ha egyenlő mennyiségekből egyenlő részeket veszünk el, a' maradékok is egyenlők lesznek, 's a' t. Ez mind igaz! De mire való ezen ellene mondhatatlan, és szinte kézzel fogható igazságokat itt mindjárt a' tudomány pítvarában seregestől mind ki állítani? Hát, azért lesz ezeknek alább a' tudománybeli okoskodásokban ellene állhatatlan erejük, mert itt őket előre mind kiállítottuk mintegy parádéra? 's ha mind egyiket közzülök csak ott említők először, a' hol reá legelőször szükség van, nem lennének okoskodásaink szint olyan helyesek mint így? Valóban csudálatos egy methodus! — De ám legyen! menjünk végig ezen axiómákon is! Hát azután mi következik? Itt következnek már feladatok, mellyeket meg kell fejteni; igazságok, mellyeket meg kell mutatni; 's az igaz, hogy mind ezeknek megfejtésére, és megmutatására semmi egyéb nem kívántatik, mint az előre bocsátott definitiók, és axiómák. Ez valóban szépnek látszik első tekintettel, 's úgy tetszik, mintha tehát ama definitiókat és axiómákat szükségesképpen előre kellett volna bocsátani mint fundamentomot. De nem úgy van a' dolog; mert szint' úgy alapúl szolgálhatnak, 's szolgálhatnak is azok okoskodásainknak, ha azokat nem bocsátjuk is előre seregestől mint *Euclides*, minden józan tanítás természetével egészen ellenkezőleg; hanem mind egyiket csak ott

hozzuk elő, hol a' tudomány' rendi szerint a' sor reá kerül

Most azomban lássuk tovább, hát a' feladatok' és igazságok' megfejtésében, és megmutatásában micsoda rendet követett Euclides. Én itt nem látok, megvallom, semmi rendet; 's maga a' szerző sem szól egy ígét is arról, hogy ő itt valami rendet akarna követni, hanem a' definitiók' és axiómák' előszámlálását végezvén, csak neki megy, mir nichts, dir nichts, mint a' Német mondja, 's először is ezt adja fel: „Egy kiadott egyenes linea fölibe egyenlő oldalú háromszöget kell állítani;“ 's mi után ez véghez ment, másodszer ezt kívánja: „Egy bizonyos kiadott pontból (A) kiindulva, olyan hosszú egyenes lineát kell vonni, a' milyen egy bizonyos kiadott linea (BC);“ és ez is megtörténvén, harmadszor ismét ezt parancsolja: „Kiadódván két egymástól különböző nagyságú egyenes linea, a' nagyobbikból el kell vágni annyit, a' mennyi a' kisebbik;“ miután pedig ez is véghez ment, negyedszer azt mutatja meg, hogy „ha valamely háromszögnek kétoldalas 's az azok közt eső szeglete egy másik háromszögnek két oldalával 's az ezek közt eső szegletével egyenlők: úgy ezen két háromszögnek többi részei is egyenlők egymással.“ Így megy ez tovább is minden rend és egybefüggés nélkül; hanemha talán valaki azt akarja rendnek nevezni, hogy a' Szerző úgy következteti egymás után a' theoremákat, és problémákat, hogy a' következőket a' megelőzők' segítségével mindég meg lehet mutatni, és fejteni. De ezt annyira a' tudomány' természete hozza magával, hogy másképp' csinálni nem is lehet, és erről ditsérni valamely írót a' mathesisben éppen olyan, mintha valamely vezetőt, kit a' végre fogadtunk, hogy bennünket valamely érdekes vidéken, például a' Tátra hegyein, hordozzon- és annak ne-

vezetességeit nekünk mutogassa meg, arról dicsér-
 nénk, hogy velünk soha egyik köszikla tetejéről
 a' másakra száz 's több ölnyi szelességű mélysege-
 ken keresztül nem ugrott, hanem mindenütt csak
 szépen, lépésenként rakogattuk lábainkat elébb
 elébb. Valóban ez még nem nagy dicséret lenne
 vezetőnknek. Hanem az vólna igazán dicséretére,
 ha ilyen formán szólhatnánk felőle: A' mi vezetőnk
 olly okosan tudta az útat kiválasztani, hogy ámbár
 rövid vólt is időnk az útatásra, és csak egy for-
 dulást tehettünk a' Tátrán, még is annak legérde-
 kesebb nevezetességeit mind megláttuk, és meg-
 ismertük. Azomban útunkat többnyire olly kies
 vidékeken vitte keresztül, hogy azoknak gyönyör-
 rüségai az útatás terheit, velünk egészen elfe-
 lejtették. A' mi pedig legszebb vólt, olly tető
 pontokra vezetett bennünket, honnan az egész vi-
 déket beláthattuk, és annak fekvését egészen fel-
 vehettük, 's így még azokat a' helyeket is, mellye-
 ket, mivel útunkba nem estek, közlrol nem szem-
 lélhattunk, legalább távolról megláthattuk, 's ma-
 gunknak azokról is némi képzetet formálhattunk.
 Végezetre azzal is igyekezett útunkat kellemesebbé,
 és érdekesebbé tenni, hogy valahányszor bennün-
 ket a' természetnek újabb nevezetességeivel meg-
 ismertetett, mindannyiszor figyelmeztetett arra is,
 mi hasznát veszik azoknak az ott körül lakók, 's
 némellyiknek még más távolabb vidékiek is. Az
 ilyen vezető már igazán dicséretre méltó, és meg-
 érdemli, hogy mindeneknek ajánltassék. De ki
 nem látja, hogy a' mathesisbeli vezetőre nézve is
 éppen így van a' dolog, hogy itt is az a' jó és okos
 vezető, oktató, tanító, a' ki nem csak az hogy
 a' mathesis legnevezetesebb igazságait mind útba
 ejti, és ezeknek gyakorlati haszna vételére is meg-
 tanít, hanem még azokra is, mellyek útba nem
 esnek, mellyek jobb és bal kéz felől elmaradnak,

figyelmeztet bennünket, megmondván okát is, miért maradnak, 's maradhatnak azok inkább el, 's így nekünk az egész mathesisről, bárha csak alap rajzban is, tellyes képzetet formál; azomban útunkat a' tudományon keresztül érdekes, és figyelmünket szüntelen ébren tartó előadásával minél kellemesebbé tenni igyekezik. De tellyesíti-e az *Euclides'* methodusa mind ezeket? Éppen nem, sőt inkább az, úgy szólván, mintegy vakon vezet keresztül bennünket a' geometrián, úgy hogy, valamint a' vak útas éppen csak az útjába eső, 's általa megtapogatható egyes tárgyakról szerezhet magának olyan a' millyen ismeretet, azokról pedig mellyek óldalt elmaradnak, és az egész vidék fekvéséről, 's részeinek egybe függéséről semmi képzete sincsen: éppen így vagyunk a' Geometriával, mikor azon az *Euclides* *συλλεξι*-i szerint keresztül útaztunk. Mert megmutattunk sok szép theoremákat, megfejtettünk sok szép problemákat; de hol vették ezek magokat? van e', vagy lehet é több ilyen? 's ha igen: hova, és miért maradt el a' többi? micsoda egybe függésben vagynak mind ezek egymással? és meddig terjednek mindenfelé a' geometria határai? erről semmi megfogásunk nincsen, a' sok problemától és theoremától a' geometriát, a' fáktól az erdőt nem láthatjuk. — *Euclides* ugyanis, és a' kik az ő methodusát követik, ezt követték pedig minden Mathematicusok tovább két ezer esztendőnél — azt mindenütt szorgalmasan megmondják, a' mit különben is minden tudna, vagy ha nem tudna is, semmi kárát sem vallaná, 's a' tudományt a' nélkül is szint úgy megértené; felibe írják nevezetesen minden cikelynek újnői betűkkel, mi annak lógyikái neve, p. o. hogy ez itt DEFINITIO, amaz AXIOMA; ez PROBLEMA, amaz THEOREMA; ez SOLUTIO, amaz DEMONSTRATIO, 's a' t. mintha ugyan

attól tartanának, hogy különben az együgyű olvasó majd eltévelyednék, és a' definitiót találná axiomának, vagy a' solutiót demonstratióknak gondolni 's a' t. a' mit pedig szükséges volna mondani, és a' mit az olvasó magától által nem lát, hogy t. i. micsoda egybe köttetés van a' feladott theorema és problémák között? mi okon következnek azok egymás után úgy, a' mint éppen következnek? 's vajon nem lehetett volna e' valamelyiknek helyére egészen mást, vagy legalább a' mostanival együtt mást, vagy másokat is tenni, mellyeket a' fentebbiekből szintúgy meg lehetett volna mutatni? 's ha igen: hát azok hova, és miért maradtak el? mindezekről egy ígét sem szólnak, 's az egész tudományról semmi tellyes képzetet nem formálnak; úgy hogy, az *Euclides* geometriája tudománynak olyan forma, a' millyen lenne p. o. *Ciceronak* valamely oratiója oratióknak, ha az ember először is annak kezdetét, hol a' hallgatók figyelmét és hajlandóságát megnyerni igyekezik, mint szintén a' berekesztést is, hol az egész beszéd erejét mint valamely tűzhelyben öszvepontosítja, egészen elhagyná; azután az egész beszédben az általmene. teleket egyik részről a' másokra, 's ugyanazon részben is a' tagoknak sokszor elmés és figyelmet ébresztő egybekötését mint kitörőlné, és ezek helyett a' cikkelyek felibe azoknak rhetorikai neveiket írná ilyen formán: *Argumentum ab honesto.* — *Argumentum ab utili.* — *Argumentum a necessario,* 's a' t. 's ezek között ismét mindegyik alatt: *Periodus simplex.* — *Periodus quadrinembris.* — *Syllogismus* — *Sorites* 's a' t. Mi lenne így a' szép egészről, 's ki tudná annak így eldarabolt részeit gyönyörűséggel olvasni? Egy szóval, az *Euclides'* geometriája nem systema, nem épület, hanem csak az egymásból megmutathatás fonalára felfűzött materiálék, mellyekből egy a'hoz értő mester fa-

ragás, simítás, hozzáadás, elhagyás, kimérés, és egyes öszverakás által szép épületet alkothat. Igaz, hogy későbbi Mathematicusok, kik tanításaikban az *Euclides* methodusát követték, mindég jobb jobb rendet igyekeztek tartani a' mathesisi igazságok' elrakásában, 's munkáik nagyobb szakaszainak felibe is írták, mellyik miről tanít, hogy így az olvasó legalább a' nagygyából lássa a' rendet; de ezt világosan kifejtteni, és a' szakaszokat, 's ezekben a' cikkelyeket, ezekben ismét az egyes igazságokat egymással mind öszve kötni, 's az egész geometriát folytonos okoskodással adni elő, ez az, a' mit a' Mathematicusok az *Euclides* tekintete miatt több mint két ezer esztendeig tenni nem bátorkodtak, az ő csudálatos eldaraboló methodusának mellyet a' Mathesis' természetére tartozni gondoltak, hűséges követői maradván. Innen van, hogy a' tanuló Ifjak az illy móddal tanított mathesistől — sokszor magok sem tudják miért — idegenkednek, és a' jobbak közzülök, kik öszszefüggő gondolkozáshoz szoktak, csak úgy vehetnek erőt ezen idegenkedésen, ha természeti hajlandóságuk lévén a' mathesishez, az egyes igazságokban való gyönyörködés megengeszteli őket az egész tudomány' eltaszító methodusa iránt.

Azomban, a' tudós-nemzetek' Mathematicusai az újabb időkben már kezdik elhagyni az *Euclides* csudálatos eldaraboló előadásmodját a' mathesis tanításában, 's magyar nyelven tudomra a' *Kis Geometra* szerzője az első, (ki mind a' mellett is hogy a' 11-dik lapon *Euclidesről* így szól: „*Euclides* könyve olly tiszta előadással bír, hogy munkájának nagy része most is változatlan taníttatik, úgy a' mint ő azt írta“) az *Euclides* előadása módjától a' Geometriában eltávozott, a' mennyiben egybe nem függő rideg cikkelyekre sem darabolta a' tudományt, 's azon való igye-

kezete 's mindenütt szembe tűnő, hogy a' lehetséges eseteket mind kimerítse, és az igazságokat természeti renddel következtesse egymásután 's egymással öszvekösse. P. o. a' 15-dik lapon így szól: „Kezljük el tekinteteinket (vizsgálódásainkat?) két vonallal, 's vizsgáljuk meg, milly állásokba jöhet két vonal egymásra nézve,“ 's mi után ezt a' maga módja szerint megvi'ssgálta a' így rekeszti be vi'sgálatát 22. la.p: „Alighihető, hogy két vonal olly állásba jöhessen egymáshoz melly tekintetünk alól elmaradt, valamint szög nem lehet mellyet nem esmernénk.“ Az effélekről, hogy hány eset adhatja elő magát, és hogy azok közzül egy is el ne maradjon, *Euclides* semmit sem aggódik; hollott pedig ez volna a' mathesis tanításának egyik megbecsülhetetlen haszna; a' gyermekeket, 's ifjakat arra szoktatni, hogy a' felvett tárgyat minden oldalról megvi'szálják, 's így a' lehetséges esetek közzül figyelmöket egy is el ne kerülje, és ezen tekintetben a' mi *Kis Geometránk* az *Euclides* *στοιχεῖαι*-i felett kétségkívül nagy'elsőbbséggel bír.

II. SZAKASZ.

A' Kis Geometra tanítása módjáról, és egy másikról, hasonlóképpen beszélgetésekben.

Azomban midőn egyfelől a' Kis Geometra tanítása módjának az Euclidesé felett elsőbbséget adunk: más felől kénytelenek vagyunk megvallani, hogy a' Kis Geometra érdemes írója, azon módok közzül, mellyek szerint a' mathesist úgy lehet előadni, hogy azt Euclidesként egybe nem függő tzikkelyekre ne daraboljuk, vélekedésünk szerint valóban nem a' legalkalmasabbat választotta. Ő ugyanis két személy — t. i. egy kérdező

és egy felelő közt való beszélgetésekben adja elő a' Geometriát, de nem úgy, hogy a' Tanító vólna a' kérdező, 's az igyekeznek tanítványát hozzá mért kérdések által lépssónként vezetni a' Geometria' igazságaira, hanem egészen megfordítva, itt egy tudni vágyó tanítvány kérdezősködik, 's a' Tanító felel a' kérdésekre. De előre lehet látni, hogy a' Geometria elemeit illy móddal szerencsésen adni elő tellyes lehetetlen. Mert ha ollyannak képzeljük a' kérdezősködőt, ki még a' Geometriával egészen esmeretlen — legyen bár az meglett ember, ifjú, vagy csak okos gyermek — kétségkívül az nem ollyan kérdéseket fog felrakni, a' mellyekre egymás után felelgetve a' Geometria' elemeit szép renddel ki lehetne fejteni p. o. nem illyeneket fogelőször kérdezni: mi a' vonal? (linea) mi a' *háram**) superficies) 's a' t. hanem egyenesen a' tudomány' mélyére fog ugratni kérdéseivel, például illyen formán: Hogy tudják azt megmérni; millyen nagy a' Föld egész kerülete? vagy hogy millyen nagy a' nap, vagy a' hód? 's millyen távol vagynak tőlünk ezek az égi testek? Az illyen kérdésekre pedig mimódon felelünk néki úgy, hogy geometria elemeit kifejtsük? hanem ha talán illyen formán: Barátom! én ezen kérdésedre egyenesen, és rövideden nem felelhetek; hanem van egy tudomány, mellyet Geometriának neveznek, erre, ha tetszik, megtanítlak, 's ebből meg fogod érteni világosan, hogy lehet megmérni a' földnek, 's az égi testeknek nagyságát, és egymástóli távolságát. A' mikor osztán, ha kér bennün-

*) *Háramlani. háritni, háruáni, hárantékos, hárandékosan*, sőt meg *hárs*, és *hártya* is mind oda mutatnak, hogy *hár*, v. hosszabbau *háram* hajdan *superficiés* — t jelentett, Hadd legyen ismét azt, mert reá szüksége van.

ket, hogy ötlet tanítsuk meg a' Geometriára, vége annak, hogy ő tovább kérdezzen: mert hogy is tudhatná ő tudatlan létére, mimodon kell itt a' kérdéseket okosan, 's úgy intézni, hogy az azokra adandó feleletekből a' geometria szépen kifejlődjék? hanem vagy mi kérdezőnk, ő felelget; vagy pedig mi beszélünk, és okoskodunk folytában, ő pedig hallgat és figyelmez, 's csak akkor tesz kérdést, mikor talán valamit jól fel nem vehetett, vagy valami ellenvetése van, vagy melleleg valami ötlik eszébe. 'S e' szerént látni való, hogy a' geometria tanításában, mikor olyan tanítvánnyal van ügyünk, ki tellyességgel *ἀγεωμητος*, az a' tanításmód, melly szerént a' tanítvány kérdezősködik, 's a' Tanító felelget, éppen nem alkalmaztatható. Ha továbbá olyannak képzeljük a' kérdezőt, a' kinek már meglehetősen jártassága van a' Geometriában, de még is vagynak nemelly kétségei, és nehézségei, 's némelly feladatokat megfejtetni nem tud: minden bizonynyal az ilyen sem fog a' tudomány' elemeiről, mellyeket ő jól ért kérdezősködni, hanem csak a' maga nehézségeit kívánja megfejtetni. Illyen esetben sem lehet hát a' geometria elemeit egy kérdezősködő tanítvány, és egy felelgető Tanító közötti beszélgetésekben jó móddal adni elő, ha csak sok dolgot erőszakkal nem csavarunk bé a' beszélgetésbe, és a' kérdezősködőt, kit külömben a' Geometriában meglehetősen jártasnak tettünk fel, ugyanabban néha igen tudatlannak és együgyűnek is ne képzeljünk, a' miben valóságos ellenmondás van. Ezen ellenmondásba bele esett, 's kénytelen is vólt bele esni, miután az elemi Geometria előadására a' beszélgetések' ezen nemét választotta, a' *Kis Geometra* írója is, és ha az ő munkáját művészi szemekkel nézzük mint beszélgetést, (dialogust) ezen tekintetben kénytelenek vagyunk megvallani,

hogyan az egészen el van hibázva. Erre példáhozni fel szinte felesleges, mivel erre a „*Kis Geomtra*“ úgy szólván kezdetétől fogva végeig egy példa. Mindazáltal, hogy annál világosabb legyen, mit akarunk mondani, lássuk minden keresés és válogatás nélkül az első beszélgetésnek mindjárt a kezdetét, melly is így van:

„K“ (azaz kérdező) „Tudjuk hogy minden tárgyat a' természetben mennyiségnek tekinthetjük“ (tekinthetünk) és egészen, „vagy bár melly apró részeibe véve számokkal ki is fejezhetjük“ (fejezhetünk); „de szembetűnő, hogy a' tárgyaknak olly tulajdonok van, melly azoknak mennyiségektől független, 's ezen tulajdonok formájok, alakjok, idomaik vagy egyszóval azon tér, mellyet el foglalnak. Miként jutunk a' tárgyak' ezen tulajdonok' esmeréséhez?“ Eddig az első kérdés; mellyben a' nyelvbeli hibákat elhallgatván, 's azt sem említvén hogy a' tárgyaknak általjában nem tulajdonuk a' forma, mivel vagynak tért nem foglaló testetlen tárgyak is; elhallgatván továbbá azt is, hogy a' testi tárgyaknak is nem csak formájok azon tulajdonuk, melly mēnnyiségöktől független, hanem ollyan azoknak színök *) (color); izök,

*) *Szín* = 1) eredet szerint a' *kinje* v. *külje*, *külsője* valaminek superficies, p. o. a' viz szine = superficies aquae. 2) A' lélek' *kinje* v. *külje*, *külsője* = facies, ábrázat, p. o. Ur' *színe* változása, vajon *Szined* eleibe mikor jutok? 3) Valaminek a' *kinjét*, *küljét*, *külsőjét* bevonó idegen festék v. máz = *color superficialis* p. o. a' fal szine fejtér, innen áltavitt értelemben: szép színt adni a' dolognak, illyen szín alatt 's a' t. Azután 4, rá ragadt ez a' név idővel az ollyan colorra is melly a' testet egészen által járja, sőt sokszor annak tulajdona p. o. az aranszine sárga 5), Lombokból csinált sátor = *Laubhütte*, melly jelentésben már a' Bela Király nevetlen jegyzőjénel előfordúl szenu holmu = *színhalom*, hol Árpád lombsátorát

szaguk, nehézkedésök *) (gravitatio) is, 's a' t.; végezetre azt sem említvén, hogy a' testnek formája, és az a' tér, mellyet a' test elfoglal, e' kettő nem egyet jelent, nem csak azért mivel a' tér, mellyet valamely test elfoglal, annak nem egyedül formájától, hanem egyszersmind nagyságától is függ, mint ezt alább a' feleletben, maga a' szerző is mondja, hanem főkép azért mivel a' test formáját nem maga az általa elfoglalt tér, hanem ennek csak határainak egymáshoz fekvéseik, és -viszonyaik alkotják; de mindezeket, mondom, most elhallgatván, itt csak azt jegyezzük meg, hogy a' ki magát így fejezi ki: „Tudjuk, hogy minden tárgyat a' természetben mennyiségnek te-

felütötte, latinul *scena* görögül σκηνή, melly utólsóráról a' *Photius* lexicona azt mondja, hogy a'siai szó, azaz hogy nem görög eredetű, vajon nem magyar e' hát? A' *Szin*-nek négy első jelentése szépen foly egymásból, de hát az ötödik? Egyebiránt ebből: *kin* (= 1, extra 2, pars exterior) úgy let *szin*; mint a' *ker*-ből *szér*, a' *keres*-ből *szerez*, 's a' t. Erről; hogy a' nyelvtövéen pattanó *k* és *g* hangok szint úgy mint a' nyelvhegyen pattanó *t* és *d* elébb elegyült, aztán ebből ismét fúvó hangokká változnak, lásd *Ertekezés és Kitérések* című munkámat, 's a' Tudom. Gyűjt. 1838-diki decemberi kötetében *Szilágyi* *ános*nak adott feleletemet.

- *) *Nehéz* = gravis grave; például, omne grave deorsum tendit; minden a' mi nehéz lefelé igyekezik; *nehézség* = gravitas, melly a' physica szerint minden testekben egyenlő; *nehézkedni* = gravitare, *nehézkedés* = gravitatio. 2. *tereh* v. *teher* = pondus absolutum p. o. ezen a' szekeren 20 mázsa tereh van, már az akár gyapju, akár vas. 3. *suj* = pondus specificum, p. o. az ónnak nagyobb a' sujja, mint a' vasnak, plumbum majus habet pondus specificum quam ferrum. Ez lesz, úgy tartom, ezen szóknak leghelyesebb megkülömböztetésük, 's így a' pondus absolutumot, és a' pondus specificumot magyarul egy egy szóval ki tudjuk tenni, még pedig a' köz beszéddel is egyezőleg.

kinthetünk“ annak már kellett mathesist tanulni: mert különben hol vette volna a' mennyiségnek mathesisi fogalmát? Azomban az egész kérdés olyan főre mutat, melly elvont gondolkodáshoz szokott, és abban gyakorlott Hogy esik hát, hogy egy ilyen ember mégis ezt teszi kérdésbe: miként jutunk azon térnek, mellyet a' tárgyak elfoglalnak, ismeréséhez? Nem tudhat ő még annyit, hogy ehez mérés és számítás által jutunk? 's ha ezt tudja, miért kéri? Illyen gondolatok ötlenek eszünkbe akarunk ellen is, midőn a' Kis Geometra első beszélgetésének első kérdését elolvassuk. De most lássuk mi feleletet nyer a' tudni vágyó kérdező fentebb idézett első kérdésre.

„F.“ (azaz a' Felelő) „Valóban“ — úgymond — „minden a' természetben lévő, szinte mint a' művészetek által előhozott tárgy vagy test bizonyos és tulajdon alakjában mutatkozik, melly mennyiségétől tökéletesen független. Bármelly formája legyen a' tárgynak, annyi bizonyos, hogy tért foglal el, 's bár mekkora legyen, nagysága határok között van. A' tárgyaknak nagyságát és alakját öszvevéve terjedségnek (terjedtségnek) nevezzük, a' terjedség ismerésére pedig azon tudomány vezet, mellyet geometriának nevezünk. Ezen feleletre először is azt jegyezzük meg, hogy a' gyermekeket ugyan jó arra szoktatni, miszerint, mikor a' feltett kérdésre felelnek, a' feleletben a' kérdést is ismételjék, hogy így megtessék, ha vajon a' kérdést-felfogva, és értelmesen felelnek é, de illyen nemű beszélgetésben, a' millyet itt a' Szerző ír, azt, a' mit kérdező elmondott a' felelővel újra úgy ismételtetni. mint itt ismételtetik: valóban csupa szószaporítás, és az első kérdésre, ha már az csakugyan úgy tetetett fel, csekély vélekedésem szerint helyesebb lett volna a' felelet illyen formán:

Tud. Gyűjt. I. Köt. 1840. 2

„F. Nem egészen világosan fejezed ki magadat, midőn azt mondád, hogy a' tárgyoknak formájok azon tér mellyet el foglalnak; mert a' tér, mellyet a' tárgyak elfoglalnak, azoknak nem e ak formájoktól függ, hanem egyszersmind nagyságuktól is, és valamint a' forma független a' mennyiségtől, vagy nagyságtól, a' mint mondád, ugy viszont a' mennyiség vagy nagyság is független a' formától; e' kettőt pedig, t. i. a' *tárgynak formáját és nagyságát* együtt véve nevezük a' tárgy *terjedtségének*, 's ennek megismérésére vezet bennünket az a' tudomány melly Geometriának nevezetik.“ Egyébiránt kétségkívül lehetett volna az első kérdést, 's ahoz képest osztán a' feleletet is úgy intézni, miszerint a' Geometria definitiója világosabb, határozottabb, 's talám még is rövidebb lett volna

A' második Kérdés továbbá eképpen vagyon:

„K. E' szó *Geometria* tudom egy a' *) legrégibb tudományt jelöli, 's két görög szóból, *geos*“ (nem hanem *gea* vagy *ge*) (föld), és *metron* (mérték v. mérő) van öszve téve. „Nemde Földmérés a' Geometria?“ Úgy van: de hiszen ha tudja ezt K. 's már tulajdon maga megmagyarázta miért kérdi mégis? Vajon nem jól lett volna é, ha mikor F Geometriát említett, K. ezt kérte volna:

*) A' határozatlanságot jelentő *egy* (*quidam, quaedam, quoddam*.) és a' határozottságot jelentő *a'* vagy *az* szócska mind a' ketten együtt nem állhatnak valamely szó előtt; mert hogy valami egyszerre, egy időben határozott is, határozatlan is legyen, az lehetetlen. Ez a' mondás is tehát: „E' szó *Geometria egy a'* legrégibb tudományt jelöli“ nyelvtudományilag hibás, és vagy így leszsz jól: „a' legrégibb tudományt jelöli,“ vagy így: „egy legrégibb vagyis, egy igen régi tudományt jelöl, vagy végezetre így: „jelöl egyet a' leg régibb tudományok közül.

Micsoda szó ez; Geometria, és mit tesz tulajdonképpen? 's azután F. magyarázta volna meg ezen szó jelentését? Vagy talám azzal, hogy ezt a' kérdezővel magyaráztatja meg a' Szerző, azt akarta itt mindjárt a' beszélgetések' kezdetén értésünkre adni, hogy a' Kérdezőt ne valamely alsóbb Oskolabeli gyermeknek, hanem legalább is olyan Ifjúnak képzeljük, ki már a' görög nyelv elmeit is tanulta? De úgy meg majd a' Kis Geometra nem igen Kis Geometra leszsz. Vagy talám tanult már egyszer Geometriát, 's akkor tanulta meg ezen szónak eredetét, 's tulajdon jelentését is? s. a. t. Akármint legyen is ez a' dolog, az csakugyan egy kissé különösen jó ki, hogy a' melly kérdező az első lapon ezt mondja: „A' szó Geometria, tudom, egy a' legrégebb tudományt jelöli“ ugyan az a' 11-dik lapon ezt kérdi: „Vajjon régóta tanítatik e' a' Geometria? Lehetne ugyan e' kettőt megegyeztetni egymással, ha feltennők, hogy a' Szerző a' 11-dik lapon csak azt akarta kérdeni a' kérdezővel, vajjon a' Geometria, mint Oskolai tudomány, régóta tanítatik e' már az Oskolákban? nem pedig azt, régi tudomány-é, régen találták é fel, 's régen, irtak e' már róla könyvet; de így meg hogy illik rá az adott felelet, melly is e' képpen vagon: „Mint már említők“ (igazában: mint már fentebb te magad, Kérdező, említéd): „e' tudomány eredete a' legrégebb időkre nyúlik, 's előmente az emberi nemzetével szoros egybe köttetésben volt, és van. Az első tudós, kinek híre, és munkája korunkra jutott, *Euclides* volt, ki mostani idő számlálásunk előtt 300 évvel született, és a' tudomány fő tanitmányait könyvében öszveszedte.“? Egy szóval ha ez a' kérdés: Vajjon régóta tanítatik e' a' Geometria? azt teszi a' Szerzőnek, a' mit reá adott felelete mutatni látszik, hogy t. i, régóta esmeretése már a' geometria mint tudomány, 's rég-

óta irtak e' már róla könyveket: úgy itt ezt kér-
detni azzal, ki ezen kérdésre fentebb már maga
megfelelt, nem kellett, 's jó móddal nem lehetett
volna. Ha pedig ezt teszi: régóta rendes Oskolai
tudomány e' már a' Geometria? ugy az adott fe-
lelet reá nem illik, A' mi pedig a' 11-dik lapon
feltett im e' kérdést illeti: vajjon mindenütt tanit-
tatik e' a' Geometria? — melly egyébiránt igen
különös, és erőltetett kérdés, — erre ezt felelteti
a' Szerző: „A' Geometria az *egész földön minden*
Oskolákban“ (azaz, a' pallérozottabb nemzeteknek
minden nagyobb Oskoláikban): tanittatik mint alap-
tudomány“ s. a. t. Ebből ismét úgy látszik, hogy
ama másik kérdésben is: vajjon régóta tanittatik
e' a' Geometria? nem csak könyvekbeni, hanem
Oskolákban tanítást kellett volna érteni, és így,
hogy az arra adott felelet nem helyes volt. — Sok
efféléket lehetne még előhordanom csak az első be-
szélgetésből is; de hogy hosszas ne legyek, csu-
pán egyet említek még meg. A' Kis Geometrabeli,
gondolkodásban gyakorlott, 's éleslátású kérdező,
ki, mielőtt a' néki felelő tanító feleletében véget
érne, már felfogta, és érti, mit akar az mondani,
nem csak, hanem abból mindjárt következéseket is
húz, és a' Tanítót megelőzi, miután a' 2-dik lapon
maga így szóllott; Érttem, hogy a' Geometria nem
csak kézzel fogható testeket, és látható testeket,
és látható alakokat mér, de a' távolság is, noha ez
csupán a' térben van: mint p. o. megméri mennyire
van egyik torony' vagy hegy' csúcsa más torony'
vagy hegy' csúcsától, mennyire egyik csillag má-
siktól 's. a. t; de azt látom, hogy a' terjedtség nem
minden tárgynál egyenlő és ugyanaz, vagy, hogy
külömböző tárgyakat külömbféleként kell mérni,
ha p. o. két város egymástóli távolságát mérem, vagy
szántóföldemet, vagy széna kazalomat, mindegyik
esetben másként mérek. Miben külömböznek egy-

mástól a' terjedségek? A' Tanító pedig a' 3-dik lapon ezen kérdésre felelvén, és azon dolgokat, mellyeket a' kérdező, mint beszédéből gyanítani lehet, különben is jól értett, magyarázván, a' többek közt a' *vonalat* úgy írta le, mint *két pont közötti távot, mellynek egyedül csak hossza van, de sem széle. sem magassága nincsen*, illy gondolkodásban gyakorlott, és éles látású kérdező, mondom, illyen előzmények után hogy tehet nyomban ilyen kérdést: Igy a' Geometria minden tárgynak megméri, és ismeri, terjedségét ha egy, két, vagy három térirányát (dimenzióját) megmérni tudja. Szeretném némelly tudományos tekintetét (fogalmait?) „megismerni, minekelőtte eszközei tanulására fordulnók“ (fordulnánk). Mi a' geometri vonal? Elhallgatván most annak vizszáságát, hogy itt a' tanításban követendő rendet a' tanítvány írja eleibe e' Tanítónak, ki nem érzi, milly erőszakosan van ez a' kérdés: mi a' geometri vonal? ide bé csavarva? De hijában! a' Szerzőnek még volt mondani valója a' vonalról, nevezetesen annak az ő nézete szerénti alkotó részeiről, és származásáról, 's e' végett kérdést kellett tétetni ezen tanításmód szerént. Úgy van! de vajjon így is nem jobb lett volna e' a' fellyebbiekhez képest ezen kérdés helyett: „mi a' geometri vonal? illyen forma kérdést tétetni fel: már láttuk hogy a' geometri vonal nem egyéb, mint két pont közötti távol, mellynek egyedül csak hossza van, de sem széle sem magassága nincsen: vajjon nem lehetne e' a' vonal fogalmát még valami módon világosítani?“ Kétségkívül jobb lett volna. De elég leszsz, úgy tartom ernyi annak világosítására, hogy a' Kis Geometra, mint beszélgetés (dialogus), művészi tekintetben egészen el van hibázva.

Ez azomban a' könyvnek becsét, ha szinte csökkenti is, egészen el nem veszi; sőt ha arra

nem tekintünk, mimódön köt bele a' szerző, hogy ez vagy amaz tárgyról beszéljen, hanem csak azt nézzük, hogy beszél arról, miután belekötött: meg kell vallani, hogy az ő kifejtései, némelly elemi fogalmakat kivévén, miről majd alább leszen szó, nagy részént igen helyesek, természetesek, egyszerűk, és világosok, 's csak az a' kár, hogy nem szerencsésebb fonalat talált gondolatának össze fűzésére, és hogy sok helyt felettebb is bőbeszédű. Egyébiránt az érdemes Szerző azért foglalta, úgy tartom, Kis Geometráját beszélgetésekbe hogy így ezen külömben száraz tudomány előadásásának nagyobb elevenséget szerezvén, ez által a' tudományt a' magyar nevendék Ifjúsággal annál inkább megkedveltesse; a' mit én nagyon is helyben hagyok. Csakhogy, azt hiszem, ezen célzt sokkal szerencsésebben el lehetne érni más nemű beszélgetések által, mint a' millyet a' Szerző választott. Képzeljünk nevezetesen magunknak egy külömben gondolkodáshoz szokott, 's nem buta eszű, de nem is olly felettebb bölcs embert, ki mindég előttünk kalandozzon, 's képzeljük ezt ollyannak, kí gyakorlott számvető ugyan, de Geometriát soha sem tanult ez vagy amaz okon, a' mit kigondolni, nem nagy költői tehetség kívánatik. Továbbá tegyük fel, hogy ez az ember beszélgetés közben ollyan forma kérdéseket gördít előnkbe a' föld', nap', hóld', csillagok' nagyságáról, 's távolságáról, millyeneket fentebb említünk; mi pedig felelünk kérdéseire ollyan formán mint ott feleltünk. Ekkor ő megkér bennünket, hogy tanítsuk őt Geometriára. 's mi megígérjük neki, hogy kérését szívesen telyesítjük, ha terhére nem lesz nyáron által vasárnaponként délután velünk a' szőlőkertbe kísétálni, és ott a' lugas alatt majd ülve, majd járkálva egy két órát geometriai beszélgetésre fordítani. Ó ebbeli szíves ígéletünket

nagyon köszöni, 's meghatározzuk, hogy a' geometriai beszélgetéseket a' legközelebb következő Vasárnap elkezdjük. Ez eddig lesz a' bévezetés a' Geometriába, hol igen szépen elő lehet adni ezen eget, földet, és tengereket mérő tudománynak felséges voltát, a' nélkül hogy annak igazságainak fejtegetésébe legkissebbé is bele bocsátkoznánk, 's ez által sokkal inkább meg lehet nyerni az olvasók figyelmét a' Geometria iránt, mint a' *Kis Geometra* abstractiókkal telyes Bévezetése által; melly nagy részint annak előadásából áll, miket, mi móddal, 's mi czélből akart a' Szerző a' beszélgetésekben előadni. Mi ezeket előre bocsátani nem tartjuk szükségesnek, 's ha csakugyan magokból a' beszélgetésekből meg nem tetszenék, miért intéztettek azok éppen úgy, a' mint intéztettek: jobb volna talám, hogy erről az oktató utóljára egy különös beszélgetésben adna számot tanítványának. Egyébiránt a' Vasárnap eljő, 's mi elkezdjük Geometriai beszélgetésünket, még pedig egészen elemi módon; mert a' Geometriában egészen tudatlan tanítvánnyal van ügyünk. Mi beszélünk, ő halgat; de változtatás és az előadás elevenítése' kedvéért sokszor kérdésre fordítjuk folytonos beszédünket, és vagy magunk felelünk az általunk feltett kérdésre, vagy hallgatónkat szólítjuk fel, hogy arra feleljen meg, 's ő ilyenkor meg is felel mindég, mert mindég olyan kérdest teszünk fel, mellyre megfelelhessen. Ha mi félre értések pedig, vagy nehézségek előadásunk ellen lehetnének, azokat mind hallgatónkkal tétetjük fel, 's mi felelünk azokra; és ha feleletünkkel meg nem elégszik, 's abból új nehézséget támaszt, arra felelünk ismét; ha pedig megelégszik, 's örül, hogy kétségét szépen eloszlattuk, örülünk mi is vele együtt, 's tovább folytatjuk beszédünket. Valóban ha a' *Kis Geometra*' érdemes szerzőjének tetszeni fogna, kü-

lőmben sok szép és hasznos igazságokkal telyes, és érdekes munkáját ilyenforma beszélgetésekbe öltöztetni, az ez által nem keveset fogna nyerni mind tudományos, mind művészeti tekintetben; kivált ha szükségtelen kérdések feszegetését, 's a' felettébb bőbeszédet, mire mind kettőre példa lehet a' többek közt a' Kis Geometra 7-dik lapja, elkerüli, és sehol többet nem mond, mint a' mennyi a' dolog' világos felvételére éppen szükséges.

III. SZAKASZ.

A' kitaláltató tanításmódról a' mathesisben (de methodo heuristica).

A' híres *Euler*, egy a' mult század' legnagyobb Mathematicusai között, ilyen című munkájában: *Lettres à une Princesse d'Allemagne sur divers sujets de physique et de philosophie*, a' 2-dik Kötetben a' 28-dik levélben az elfelejtésről, és ismét vissza emlékezésről beszélvén, azt, hogy az ember, a' mit egyszer tudott, ritkán felejtí tökéletesen el, hanem többnyire csak félig meddig, következő példával világosítja a' német fordítás szerint: *Zuweilen verlieren sich die Ideen gänzlich; aber gewöhnlich vergessen wir sie nur zur Hälfte. Wenn es zum Beispiele geschähe, dass Ew. Hoheit den Beweis des Pythagorischen Theorems vergässen, so könnte es leichtlich seyn, dass sie sich aller Mühe ohnerachtet dessen nicht mehr erinnern könnten: aber es wäre doch eigentlich nur zur Hälfte vergessen; denn sobald ich die Ehre haben würde, Ihnen die Figur wieder vorzuzeichnen und Sie wieder auf die Spur des Beweises zu bringen, so würden Sie sich gewiss desselben sogleich wieder erinnern, und diese zweite Demonstration würde auf Ihre Seele einen ganz anderen Eindruck, als*

die erste, machen. Ebből látjuk, hogy *Euler* midőn a' német Herczeg-Kisaszszonyt a' Pythagoras theoremájára tanította, maga rajzolta az elébe a' Figúrát, 's abból okoskodva maga mondotta el előtte a' megmutatást, nem csak, hanem még azt is feltette, hogy a' Herczeg Kisaszszony ezt az ő tőle tanult megmutatást úgy elfelejthetné, hogy az soha többé eszébe nem jutna. Úgy van! *Euler*, és ő véle együtt a' Mathematicusok szinte közönségesen azt hitték, 's hiszik sokan. úgy látszik, máig is, hogy a' Mathesisi igazságokat, a' milyen például a' Pythagoras theoremája is, megmutathatni csak némelly szerencsés elméknek adatott, másoknak pedig elég ezeket csak bámúlni, és a' melly igazságokat ezek feltaláltak; azokat, mint valamelly traditiókat tőlök elfogadni, és megtanulni; halott pedig a' mathesis igazságai főképp azok, mellyeket, mint az emberi elme' tiszta eredményeit, okos vezérlés mellett magokkal a' tanuló gyermekekkel és ifjakkal mind fel lehet találtatni. Előttém van p. o. most is a' Pythagoras theoremájának 17 egymástól különböző Geometriai megmutatása, mellyeket mind egy Német Országi jeles nevelő intézetben, t. i. a' *Delaspée* úr *Wiesbadeni* intézetében 1823-ban tanult gyermekek és ifjak készítettek, kik között a' legidősebb 20, a' legifjabb pedig — *Moritz Gusztáv* 10 esztendős volt. Csudálkoznak, nem kétlem, sokan Olvasóim közzül, mimódon tudja 10 esztendős gyermek feltalálni azt a' híres igazságot, mellynek maga *Pythagoras* is, midőn azt feltalálta, annyira megörült, hogy örömeben, a' mint mondjak, száz ökröt áldozott az Isteneknek; pedig itt valóban nincs min csudálkozni, 's az egész titok abban áll, hogy a' gyermekeket a' geometria ábéczejének kezdetétől fogva mindenütt úgy vezetik, hogy minden igazságot maga találjon ki. Így osztán mikor a' Pythagoras

theoremájára kerül a' sor, azt is könnyen kitalálja. A' mód pedig, mi szerint a' gyermekek 's Ifjak úgy vezéreltetnek a' mathesisben, nevezetesen a' Geometriában, hogy annak minden igazságait magok találják ki, abban áll, hogy kikeresvén a' tudomány kezdő végét, olly móddal rakjuk fel az ifjúnak vagy gyermeknek a' kérdéseket, hogy az mindenikre meg tudjon felelni, az elsőbbségekre ugyan a' csupa józan okosságból a' későbbiekre pedig mindenkor azokból, a' miket már az előtt kitalált. Itt azonban arra kell vigyázni, hogy a' kérdéseket ne aprózzuk annyira el, hogy azokra megfelelni a' felelőnek semmi gondolkodásába ne kerüljön, és többnyire csak ezt kelljen felelnie: igen vagy nem; a' mint cselekszik p. o. *Socrates Platonak Meno* nevű dialogusában, hol egy soha Geometriát nem tanult ifjat több mint 40 apró kérdések mint megannyi-lépcsők által vezet azon Geometriai igazságnak általlátására, hogy valamely kotzkalap' szegellője (quadratum diagonalisa) a' kétakkora kotzkalapnak oldala leszsz. Az illyen kikérdezés socratesi tanításmód, az igaz, de éppen nem kitaláltató, nem *ἐπιπέριξις* methodus; mivel itt a' tanuló maga nem okoskodik, 's maga nem talál semmit, hanem csak az előtte hol egy más oldalról apródonként kitalargatott, 's utóljára egészen leleplezett igazságot látja által, a' nélkül hogy ő annak felkeresésében, és kifejtésében legkisebbé is munkás lett volna. Hogy tehát a' mathesisnek kérdezkeedés által való tanítása a' *ἐπιπέριξις* methodus nevével igazán megérdemelje; mindenkor úgy kell intézni a' kérdést, hogy a' felelőnek legyen min gondolkodni, és mit kitalálni, úgy hogy mikor az ember p. o. a' Pythagoras theoremájához el jut, már akkor eleitől fogva illy móddal vezérelt tanítványnak elég a' kérdést csak úgy tenni fel, mint a' fentebb említett Kis Geometra, *Móritz Gusztáv*

írja hogy neki feltételet: Die Aufgabe heiszt — úgy — mond —: Ich soll die beyden \square der Katheten mit dem der Hipotenusse (mert így írja) vergleichen; és ennél több nem kell. A' többi már a' tanítvány dolga. Az maga gondol ki segítő lineákat, még pedig, a' mi igen szép, mindenik más más képpen, 's maga csinálja ki az egész okoskodást a' feltett kérdés megfejtésére. Valóban szép nézni az ilyen kis Geometrákat, hogy török fejöket egyik sétálva, másik magat egy szegletbe vonva, kiki a' neki feladott kérdés megfejtésén, és hogy örülnek, mikor azt megfejtették. Semmi kétséget nem szenved, hogy Mathesis tanításának ez a' legjobb módja, 's így a' Mathesis igazán elmét élesztő, 's gondolkozásra szoktató tudomány, és két Ifjat, kik közzül egyik így, másik a' közönséges mód szerint tanulta a' Geometriát, ha szinte mindketten ugyanannyi, 's ugyanazon Geometriai igazságokat tudják is, éppen úgy nem tarthatunk egyformán tudósoknak a' mathesisben, mint két ifjú embert, kik közzül mindeniknek egyformán tíz ezer forintja van, nem mondhatunk egyenlő gazdagoknak, ha az egyik a' tíz ezer forintot mind egy krajtzárig maga kereste, a' másik pedig az egész summát ajándékba kapta valakitől. Ugy van! mert valamint ezen utóbbiak közzül az, ki nem maga kereste a' tíz ezer forintot, annak szaporításához sem fog érteni, hanem inkább csak költi azt, 's így annak könnyen ki megy a' hátán; midőn ellenben a' ki maga kereste azt, ez által olly ügyességre, okosságra, és tapasztalásokra tett szert, mellyek magánál a' tíz ezer forintnál sokkal becsesebbek, mivel általok vagyonát ezután még száz ezerekre is szaporithatja: éppen így, a' melly ifjúnak minden mathesisi igazságokat, hogy úgy szóljak, más ajándékozott, más kereste, más találta, más mutogatta meg néki azokat, annál ez

az idegen keresmény nem igen fog gyümölcsözni, sőt mivel azok az igazságok nem az ő tulajdon elméjének kihajtásai, hanem erre csak mesterséggel vagynak mintegy reá raggatva, az idő nem sokára letörli azokat, kivált gyakori megújítás nélkül, 's az ifjú azokat úgy elfelejti Eulerként, hogy minden igyekezete mellett is soha többé eszébe nem jutnak, ha csak más újra eleibe nem rajzolja a' figurát, 's arról újra el nem mondja előtte a' megmutatást; midőn ellenben, a' melly Ifjú maga kereste, és találta fel a' mathesis igazságait, annak felkével ezek mintegy özvenőttek, úgy hogy annak, úgy szólván, egészítő részét teszik, 's ennél fogva ezeket onnan soha semmi feledékenység ki nem törölheti; a' mi több, az ilyen ifjú, még az elemi Mathesis igazságait kereste, és feltalálta, nem csak ezeket tette magáéivá elfelejthetetlenül, hanem, a' mi még sokkal becsesebb, megtanulta azt is, hogy kell kereskedni, és mintegy nyerekedni a' Mathesisi igazságokkal, vagy is, hogy kell a' már megtaláltak' segédelmével többeket keresni, és a' százakat ezerekre szaporítani, De mivel az ilyen kitaláltató tanításban a' Tanítónak mindegyik tanítványa fogékonyságához egyenként kell magát alkalmaztatni: látni való, hogy a' mathesisnek ilyen tanítása módja olyan Oskolákban, hol 50, 60, sőt 100, 's több Ifjat is kell egy Tanítónak bizonyos meghatározott számú órákon a' mathesis igazságaira vezérelni, nem alkalmaztatható: nem jutván idő arra, hogy a' tanító mindegyik tanítványával külön bibelődjék. Itt hát legfeljebb is csak annyit tehet a' Tanító, hogy kérdések által serkenti, és szüntelen ébren tartani igyekezik tanítványai figyelmét, és ha nem mindent 's mindenekkel is, legalább a' jobbakkal sokat magokkal találtat ki. Az igazi kitaláltató mód a' mathesis tanításában különösen ajánlható házi Ta-

nitóknak, 's magános intézeteknek, hol egy tanítónak kevés számú tanítványokkal van dolga; kivált ha a' szülék is az ilyen tanítás természetébe illő bélértéssel bírván, gondolóra tudják venni, hogy ez szerint eleinte csak lassan lehet haladni, de ez később kipótólódik az által, hogy a' haladás mindég sebesebbé sebesebbé leszsz, az elmének ereje naponként nevelkedvén a' gyakorlás által, és az időről időre feltalált több több igazságok mindég több több újnak feltalálására szolgálván segédül, éppen úgy mint az élők nevelkedése esztendőről esztendőre mindég nagyobb nagyobb, az életerő a' fával együtt nevelkedvén, és a' többre többre szaporodott ágak mindég több több újakat hajtván, ha, mondom, a' szülék azt gondolóra tudják venni, 's annál fogva nem botránkoznak meg benne, ha az ilyen methodust követő tanító eleinte lassan halad a' mathesisben, 's nem tesz mindjárt csudát a' gyermekkel, és ha abban sem ütköznek meg, hogy néha talán olyan igazságoknak kitalálásával is hallják bibelődni a' gyermeket, mellyeknek az életben semmi hasznuk sincsen, 's nem aggódnak azon, hogy az efféléktől majd az úgy nevezett reálék tanulására nem jut elég idő. Valóban ez az aggódás az ilyen tanítás körül igen helytelen. Mert egy az, hogy okos tanító bizonyosan úgy fogja intézni kitalálgattató tanítását a' mathesisben, miszerint ezen tudományok az életben leginkább használható igazságai el ne mellőztessenek; - más az, hogy ha szinte ezek, 's ezeknek alkalmaztatásai mind elő nem fordulnak is, hát az éles, és találós elme, mellyet a' gyermek vagy ifjú a' Mathesisnek illetén tanulása által nyer, nem reale quid? Nekem mikor Szüléket, 's Oskolai Előljárókat a' reálék miatt aggódni hallok, mindég eszembe jutnak egy *Kölni Fabrikásnak* szavai, ki midőn a' fentebb említett *Wiesbadeni* intézetben

tanuló fiját az én ott létem alatt meglátogotná, 's én tőle beszélgetés közben azt kérdezném, hogy ha fiját, mint mondja, Fabrikásnak akarja nevelni, miért nem olyan Oskolába vitte azt inkább, hol az úgy nevezett realiákat teszik fő czélul a' tanításban: arra, úgymond, hogy fíjamat ide hozzam, nekem egy különös észzevétel adott alkalmatosságot. Azt tapasztaltam t. i. hogy a' melly Ifjak ezen Oskolából kerültek bürómba azok eleinte igen tudatlanoknak látszottak más, reáoskolákból kerültekhez képest; de három négy hónap alatt a' többieket mind elhagyták, mert mindennek okát tudakozták, mindenre figyelmeztek, 's mindent könnyen felvettek. Ez az észzevétel engemet figyelmetessé tett a' *Wiesbadeni* Oskolára, 's végére járván a' dolognak, úgy találtam, hogy az innen került ifjak azért tetszenek eleinte olly tudatlanoknak, mivel itt nem az tétetik czélul, hogy a' gyermekekbe, 's Ifjakba némelly az életben hasznos igazságokat, 's ezeknek alkalmaztatását akármi módon beléjük diktálják, hanem inkább az, hogy azoknak elméjét úgy kifejtsék, és kiéleítsék, hogy mindent könnyen tudjanak felvenni, és általhatni, 's magok erejétől is merjenek, 's tudjanak is okoskodni. Én ezt megértvén, mindjárt arra határoztam magamat, hogy fíjamat ide hozom tanulni; mert jobb szeretem éles elmét kevesebb, mint butát több tudománnyal hozzon ki az Oskolából. Illyen formán beszélt a' Kölni Gyárnok, 's valóban tapasztalása, és szavai figyelemre méltók. Mint szintén az is igaz, hogy ámbár minden tudományt, még a' betűk esmertetését is, lehet úgy tanítani, hogy az által a' gyermekek 's ifjak gondolkodásra szoktatódjanak: de csakugyan e' végre nincs alkalmatosabb tudomány mint a' mathesis, melly az emberi elmének tiszta eredménye, és a' physica, melly maga is nem egyéb alkalmazta-

tott Mathesisnél. Attól sem lehet pedig tartani, hogy ha a' gyenge idejű Ifjak és gyermekek a' mathesisi igazságok feszegetésére, 's azokkal való tépelődésre szoktatódnak, ez által agyvelejök megéröltetődik; vérök megromlik, 's magokba vonúlt komor elmélkedőkké; 's idő előtt öregekké lesznek, ettől sem lehet mondom tartani, csak erejéhez szabva, 's az erő' nevelkedésével együtt apródonként nagyobbítva adassék a' megfejteni való mind-egyiknek; azonban a' mathesisi elmegyakorlások ne legyenek egyóldaliak, hanem azokkal párhuzamosan menjenek a' test és lélek minden más tehetségeinek gyakorlásai is, és a' mathesisi komoly órák olyan foglalatosságokkal váltassanak fel melyekben az ítélő tehetség kevés részt veszen, p. o. muzsikával, testi gyakorlásokkal 's a' t. A' tapasztalás bizonyítja, hogy a' gyermekek illy móddal a' leg elvontabb mathesisi speculatiók mellett is megtartják természeti vidámságukat, 's gyermekességeket, és magokba vonult komor elmélkedőkké nem lesznek. — Egyébiránt a' mathesist, kitaláltató mód szerint tanítani nem minden ember dolga. A' kik magok is így tanulták a' mathesist, azok közül leghamarább válnának, kik arra másokat is tudnának illy móddal okosan vezérleni. De ki kezd el hazánkban ilyen mathematicusokat formálni?

IV. SZAKASZ.

A' mathesisbeli ellenmondások okáról.

Igen különös és csudálatos dolog, hogy a' *Mathesisben*, melly éppen bizonyos voltaért nevezett catexochen *tudománynak* több olyan kérdések adták elő magokat, mellyek felett tüzes vitatások folytak a' legnagyobb Mathematicusok között,

egyik a' másikkal ellenkező értelmet támogatván, és hogy részint még máig sincs eldöntve, melyik félnek van igazsága. Nem is említem a' fellengős mathesis (mathesis sublimior) elveit, mellyek felett a' vitatásoknak a' *Newton* és *Leibnitz* ideje óta vége hossza nincsen, úgy hogy még a' *Berlini* *Academiának* a' sublimior mathesis feltalálása után éppen száz esztendővel azaz, 1784-ben feltett ezen jutalom kérdése is: L' *Academie* souhaite qu'on explique, comment on a déduit tant de théorèmes vrais d' une supposition contradictoire, et cet. a' dolgot tisztába hozni, és az elméket a' fellengős mathesis elvei iránt megnyugtadni nem tudta, ezeket mondom nem is említem, hanem csak a' mathesis alan tabbi részeiből hozok fel egy két példát.

A' mult század elején nagy vitatás folyt a' felett, még pedig nevezetes mathematicusok között, ha vajon a' + 1 úgy van e' a' — 1-hez mint a' — 1 a' + 1 hez? Egyik azt mondta, úgy van; mert ha e' két szerből (ratio) + 1: — 1, és — 1: + 1, egy geometriai rendet (proportio) alkotunk e' képpen: + 1: — 1 = — 1: + 1, ebben a' két szélső tag' munkálata (factum éppen annyi, mint a' két közbülsőé, t. i. mindenik = + 1, ez pedig nem lehetne, ha a' két szer egyenlő nem volna egymással. Másik ellenben így okoskodott: — 1 kisebb lévén a' semminél (nihilominus), annyival inkább kisebb a' + 1-nél, és így + 1 úgy van a' — 1-hez, mint nagyobb szám a' kisebbhez; — 1 ellenben úgy van a' + 1-hez, mint kisebb szám a' nagyobbhoz. Úgy de lehetetlen, hogy a' nagyobb a' kisebbhez éppen úgy legyen, mint a' kisebb a' nagyobbhoz, és így lehetetlen az is, hogy a' + 1 a' — 1-hez éppen úgy legyen, mint a' — 1 a' + 1-hez. Ez még nem elég, hanem elő áll egy harmadik, és ezt mondja: a' szer, vagy ratio nem egyéb, mint a' hányados (quotiens) egy

osztó, és egy osztani való között. Úgy de ha a' $+1$ -et semmivel osztom el, úgy a' hanyados lesz a' végetlen nagy, mert $\frac{1}{0} = \infty$; ha pedig az osztót még kisebbé teszem, úgy a' hanyados kétség kívül még nagyobb lesz. Úgy de -1 kisebb mint 0 , és így $\frac{+1}{-1}$ nagyobb mint ∞ . Erre ismét feleli a' negyedik: Nem igaz, hogy a' $+1$ és -1 közt való szer, vagy is $\frac{+1}{-1}$ még a' végetlen nagynál is nagyobb volna, sőt inkább még a' semminél is kisebb. Mert tagadhatatlan, hogy egyet egyben megtalálunk egyszer, és így itt a' quotiens lesz $=$ egy, a' mi pedig ezen quotiensnek a' jegyét illeti, az, mivel az osztó és az osztanivaló különböző jegyűek, lesz $-$, azaz minus vagy negativum, és így lenni fog $\frac{+1}{-1} = -1$, ez pedig nem hogy a' végetlen nagynál is nagyobb volna, hanem inkább még a' semminél is kisebb. Végezetre bele szól ezen perbe maga *Leibnitz* is, hogy ezt, ha lehet, igazítsa (lásd G.G. Leibnitii opera omnia Genevae 1768, Tom. III. pag. 439), és ő megengedi ugyan mind azt, hogy a' -1 -nek $+1$ hez való szere $= -1$, mind azt, hogy -1 kisebb a' semminél; hanem ezt teszi hozzá, hogy az olyan szer, mellyben vagy az első vagy a' második szám tagadó (negativus) a' millyen például $-1: +1$, vagy $+1: -1$, soha sem igaz, vagy valóságos, hanem csak képzelt szer (ratio non vera, non realis, sed tantum imaginaria), melly állításnak megmutatására az ő okoskodásának rövid summája im ez: A' melly szernek a' logarithmusa nem igaz szám, az a' szer maga sem igaz vagy valóságos, hanem csak képzelt szer (ratio imaginaria). Úgy de annak a' szernek, melly van a' $+1$ és -1 között melly is a' mint láttuk $= -1$, a' logarith-

musa nem valóságos szám. Mert ha -1 -nek a' logaritmusa valóságos szám volna, úgy vagy positivus számnak kellene annak lennie, vagy negativusnak. Úgy de positivus szám nem lehet, mert positivus logaritmusai vagynak csak az 1 -nél nagyobb positivus számoknak; negativus szám sem lehet, mert negativus logaritmusai meg vagynak csak az 1 -nél kisebb positivus tört számoknak. És így a' $+1$ és -1 között való szer, melly is $= -1$, maga sem igaz, vagy valóságos, hanem csak képzelt szer. De engedelemmel legyen mondva; itt e' nagy ferjfiú szunnyadozott, és nem egyszeresen hibázott okoskodásában. Ugyanis először ez az állítás, hogy a' melly számnak a' logaritmusa nem igaz, hanem csak képzelt szám, az maga is csak képzelt szám, azt teszi fel, hogy a' milyen természetű a' logaritmus, olyan természetű a' szám is, mellynek az logaritmusa; a' mi ha igaz volna, úgy igaznak kellene lenni ennek is, hogy a' melly számnak a' logaritmusa negativus szám, annak magának is negativus számnak kell lenni, a' mi pedig, tudjuk, nem igaz; mivel az egynél kisebb positivus tört számoknak vagynak negativus logaritmusaik. Továbbá mikor azt mondja *Leibnitz*, hogy ha a' negativus számnak *valóságos* logaritmusa volna, az vagy *positivus* szám volna, vagy *negativus*: ezzel először is azt látszik feltenni, hogy a' *nem valóságos* vagy is az úgy nevezett *képzelt szám* (numerus imaginarius) sem positivus sem negativus, hanem valami harmadik, melly mind a' kettőtől különbözik; holott pedig a' *képzelt szám* is, a' milyen p. o. a' $\sqrt{-4}$, nem lehet egyéb mint vagy positivus, vagy negativus. De továbbá *Leibnitz*nek ezen okoskodása, hogy ha -1 -nek a' logaritmusa *valóságos szám* volna, úgy annak *vagy positivus* számnak kellene lenni, *vagy negativusnak*, nyilván felteszi, hogy a' *negativus* szám, a' hova tartozik

$a' - 1$ is, nem képzelt hanem szint olyan való-
 ságos szám mint a' positivus. 'S ebből kiindulva
 így okoskodik tovább, hogy mivel $a' + 1$ és $- 1$
 közt lévő szernek, melly is $- 1$, a' logarithmusa
 sem positivus szám nem lehet, sem negativus,
 annak képzelt számnak kell lenni; a' miből végre
 azt következteti, hogy tehát ez $a' + 1$ és $- 1$ kö-
 zötti szer: $- 1$, maga is csak képzelt szer. Ezek
 szerint *Leibnitz* elébb felteszi, hogy a' negativus
 szám, 's következtésésképpen ez is: $- 1$ nem csak
 képzelt, hanem valóságos igaz szám, és ebből mu-
 tatja meg hogy $a' - 1$ nem igaz hanem csak kép-
 zelt szám; olly csudálatos hiba az okoskodásban,
 millyet, a' mennyire én tudom, még csak fel sem
 jegyzettek a' logyikában, nem is gondolván hogy
 valaki illyet is ejthessen. Ha pedig talám *Leibnitz*
 itt nem azt akarta mondani, hogy a' negativus
 szám p. o. $- 1$, mint ollyan, magában gondolat-
 ván képzelt szám volna, hanem csak, hogy az
 akkor illyen, mikor két szám p. o. $a' + 1$ és $- 1$
 közötti szert jelenti ez ismét más hiba; mert
 ugyanazon szám p. o. $- 1$ nem lehet egyszer csak
 képzelt, másszor valóságos igaz szám, hanem ha
 egyszer képzelt másszor is mindég annak kell ma-
 radnia, szint úgy mint p. o. $\sqrt{-4}$ akár sokszoró-
 nak tegyük, akár osztónak, akár hanyadosnak,
 vagy akárminek, mindég egyformán képzelt szám
 (numerus imaginarius) marad, a' mint az illyet
 helytelenül nevezik. De ha mind ezektől a' hi-
 báktól mentt volna is a' *Leibnitz* okoskodása, és
 a' leghelyesebben megmutatta volna is a' mit akart,
 hogy t. i. mikor a' szerben vagy az első, vagy a'
 második szám negativus, akkor a' kettő közt nem
 valóságos hanem csak valami képzelt szer van: még
 akkor sem volna a' per eligazítva. Mert miután
 mind azt megengedi *Leibnitz* hogy $\frac{+1}{-1} = - 1$.

mind azt hogy — I a' semminél is kisebb: egyformán igaza lesz mind annak, a' ki ezen szert a' végetlen nagynál is nagyobbnak, mind annak, a' ki ezt a' semminél is kisebbnek állítja, a' mi a' legnagyobb képtelenség. Már ha ezen vitatásoknak, 's képtelen ellenmondásoknak okát keressük, azt kétség kívül nem másutt, mint abban találjuk fel, hogy a' mathesisben nem vólt, 's máig sincs világosan kifejtve, hogy azon mennyiségeknek, mellyek a' logicából a' mathesisbe szerencsétlenül általhozott műszókkal *positiva*, és *negativa* quantitásoknak neveztetnek, és szint olly szerencsétlenül talált + és — jegyekkel íratnak, valóságos természetök miben áll. Mihelyt ezt világosan kifejtjük, sok efféle vitatások ónként ki fognak enyészni a' mathesishól. De ennek itt most helye és ideje nincsen. Ez a' tárgy maga megérdemel egy külön értekezést, mellyet közleni is fogok nem sokára a' Mathesisben gyönyörködő Olvasókkal.

Ide illő példa továbbá az úgy nevezett negativus számok logarithmusai felett elébb *Leibnit* és *Bernoulli János*, utóbb *Euler* és *D' Alembert* között hoszasan, és tüzesen folytatott harcz is, mellynek oka, mint már az újabb időkben kiviláglott, hasonlóképpen a' vitatás tárgyának, a' logarithmusok képzetének, tökéletlen felfogásában állott.

Hát azon vitatkozhattak volna e' valaha a' Mathematicusok, hogy vajon az úgy nevezett *imaginaria*-quantitásokat lineák, 's lapok által elő lehet e' terjeszteni, lehet e' geometricze construalni, 's lett volna-e szükség ezen per eldöntésének még a' közelebb mult 1837-dik esztendőre is jutalomkérdésül tétetni fel a' lipsiai tudós Társaságtól*),

*) Ezen Kérdés' megfejtésére én is fel léptem, 's én nyertem el a' jutalmat, de csak feliben, mivel a' Programmában megnevezett újabb Mathematicus könyvekre, mellyek sem a' magam, sem Oskolánk könyv-

ha a' Mathematicusok világosan értették volna, 's értenék, miben áll a' szerencsétlenül úgy nevezett *imaginaria quantitasok* természete?

Végezetre, hogy a' geometriából is hozzunk fel egy példát, lehetett volna e' a' karika' kerülete és az érdeklő között eső szegletnek nagysága és természete felett annyit vitatkozni, 's megeshetett volna-e, hogy még G. E. *Fischer* is, még 1808-ban is ezt a' szegletet ilyen czímű munkájában: *Untersuchungen über den eigentlichen Sinn der höheren Analysis* a' 121-dik lapon annak megmutatására hozza fel erősségül, hogy *végtelen kicsiny mennyiség* csak ugyan *valósággal van a'* mathe-sisben, így szólván: *Glücklicher Weise existirt für die Realität des Unendlichkleinen ein Beweis, gegen welchen die feinste Dialectik nichts gültiges einwenden kann, und es ist sonderbar, dass die Vertheidiger des Unendlichkleinen nicht mit Nachdruck Gebrauch davon gemacht haben. Im sechszehnten Satz des dritten Buchs beweist Euclides so streng, als irgend etwas bewiesen werden kann, dass der Winkel eines Kreisbogens mit seiner Tangente kleiner sey, als jeder spitzige Winkel, d. h. kleiner als jeder Winkel der gegeben werden kann; und dennoch ist man gezwungen nach den ersten Begriffen von einer Grösse diesem unendlich kleinen Winkel eine gewisse Art von Grösse beizulegen, denn er wird grösser, wenn man den Halbmesser des Kreises kleiner nimmt, und umgekehrt; und ungeachtet er, — wie Euclides streng erweist — durch keine gerade Linie getheilt werden kann, so kann er doch, — was eben so streng erweis-*

tárában meg nem voltak, tekintettel nem lehettem. Egyébiránt megigérte a' lipsiai tudós Társaság, hogy ha ezen hiányt kipótólok, a' jutalomnak másik felét is által fogja adni.

lich ist, — durch Kreisbögen von grösserem Halbmesser, und zwar schlechthin ins Unendliche getheilt werden. Hier haben wir also eine unendlich kleine Grösse in einem anschaulichen Gegenstande vor uns, und man muss eieräumen, dass die Realität eines Begriffs durch Darlegung eines wirklichen Falls nicht strenger erwiesen werden kann; lehetett volna e' mondom illyeneket állítani, ha a' Mathematicusoknak arról mi a' szeglet tökéletes világos fogalma lett volna? Kétség kívül nem, és a' mathesisben előforduló minden vitatásoknak, kétségeknek, és ellenmondásoknak okát nem magában a' mathesis természetében, hanem abban kell keresnünk, hogy ezen tudománynak némelly elemi és alap fogalmai mind e' mái napig sincsenek világosan kifejtve. Annak magyarázását ugyan, vagy legalább az arról való elmélkedést, mi okozza kivált a' felsőbb analysisben a' józan okosságot botránkozató ellenmondásokat, az újabb francia Mathematicusok, p. o. *Laplace*, *Lagrange*, és mások a' Calculus Metaphysicájának (metaphysique du calcul) nevezik; de éppen ebből tetszik meg, hogy itt magok ezek a' különben igen éles elméjű férfiak sem hatottak be a' dolog velejéig. Mert nem metaphysicára, nem valamely a' Calculus természetén felül járó fellengős tudományra van itt szükség, hanem csak logicára, 's ez által a' calculus' és általjában a' mathesis' elemi fogalmainak világos kifejtésére. Mihelyt ez megtörténik, mindjárt el fog oszolni a' fellengős mathesisből szintügy, mint az elemiből minden homály, minden kétség, minden botránkozás. *Newton* írt egy ilyen című munkát: *Philosophiae Naturalis principia mathematica*. Bárcsak írt volna még egy ilyen címűt is: *Matheseos naturalis principia philosophica*. De illyet tudomra, sem ő, sem más még eddig nem írt. Sőt inkább azt hitették

el magokkal sok Mathematicusok, kivált az Analy-
sisben, melly az újabb idők szüleménye, 's a' régi
görög Mathematicusoknál egészen esmeretlen vólt,
hogy itt csak a' regulákra, és formulákra kell az
embernek bízni magát, 's azon felyül okoskodni
nem szabad; úgy hogy maga *Euler* is, midőn egy
helyt az *analytica* regulák szerinti *calculus* által
ollyan resultatumba vezetett, melly az okosság-
gal egészen ellenkezni látszott: így szóllott igen
csudálatosan: *hic quidem calculus non consentit
cum veritate; attamen calculo magis credendum,
quam iudicio nostro.* Én pedig azt mondom, hogy
ha a' *calculus* helyesen történt annak resultatuma;
kimenetele, soha sem ellenkezhetik okosságunkkal,
csak értsük jól mit mond a' *calculus*, és mikor
ellenkezni látszik a' kettő, ez mindenkor onnan
van, hogy nem értjük mit mond a' *calculus*: a'
minek ismét az az oka, hogy némelly elemi fogal-
mak nincsenek világosan kifejtve.

A' mi már ezen tekintetben a' *Kis Geometriát*
illeti, sajnálni lehet, hogy ennek érdemes Szerzője
sem egészen szerencsés a' tudomány világosságára
leg többet tehető elemi fogalmak' kifejtésében. A'
Szegletet p. o. melly egy a' geometriának legala-
posabb elemi fogalmai közzül, öszve zavarja a'
Zuggal, melly a' geometria elemei közzé éppen
nem tartozik, mikor így szóll a' 17-dik lapón: Ha
két nem egyenirányú vonal érintésbe jó, azt mond-
juk, hogy *Zugot* vagy *szegletet* képez.“ E' sze-
rint a' szerzőnek *zug* is *szeglet* egyet jelentő szók,
's e' szerint neki CA és CB vonalok (1. Kép)
felyül a' C-nél nem formálnak szegletet, mivel ott
nincs *Zug*; holott pedig a' *Szegletnek* helyes geo-
metriai meghatározása szerint itt, midőn a' CA
irányból jobb kez felé; vagy is felfelé fordulván,
apródonként a' CA-val egyenesen ellenkező CB
irányba által fordultunk a' 360 fokból álló egész

fordulásnak éppen felét végezvén el, 180 foknyi szegletet formáltunk felyül a' C pontnál, mellyből egy pár egyenes szeglet (angulus rectus) telik. Ellenben az AB érdeklő (2. K.) és AC karika ív között a' szerző szerént *szeglet* van, mivel ott van *zug*. De ha, azt kerdjük milyen nagy hát a' BAC szeglet: kétségkívül a' Szerzőnek is azt kell mondani *Euclidessel*, hogy az kisebb minden lehető hegyes szegletnél; mivel lehetetlen volna az A pontból úgy huzni az AB mellé egy egyenes lineát, hogy az egészen kívül esnék a' karikán, 's így az AB-vel kisebb hegyes szegletet formálna, mint az AC iv ugyanazzal formál. Úgyde micsoda szeglet az, melly minden lehető hegyes szegletnél kisebb, és még is szeglet: Nemde nem ez leszsz e' *Fischerként* a' *végetlen kis szeglet*, mellyet, noha minden lehető hegyes szegletnél kisebb is mégis nagyobb nagyobb karikáinak ívek által, mellyek a' BD lineát mind az A pontban érdeklik *végetlen sok felé lehet osztani?* 's nemde nem képtelenségbe honyolodtunk e' ekképpen, mikor észre sem vettük? És ez mi miatt történt? Felelet, a' miatt, hogy a' szegletről helytelen fogalmat formáltunk magunknak, öszve zavarván azt a' zuggal. Egészen más-kép leszsz a' dolog, ha azt mondjuk, hogy a' szeglet semmi nem egyéb, mint két iránynak fordulás általi eltávozása egymástól. Így könnyű általlátni, hogy ha a' C A irányból (1 K.) jobb kézre fordulás által az egészen ellenkező CB irányba által mentünk, ezen első és utolsó irány között ha zug nem is de *szeglet* azaz fordulás általi eltávozása két iránynak egymástól szintúgy formalódott, mintha kisebbet fordultunk volna, a' mikor az első irány az utolsóval a' fordulás felől zugot, vagy nagyobbat, a' mikor az első irány az utolsóval a' fordulás felől könyököt fogott volna csinálni. mint ezt a' 3-dik és 4-dik képek mutatják. Szint

olyan könnyű továbbá e' szerint általlátni azt is, hogy'az érdeklő és a' karika ív'közt eső *szegletrül* beszélni képtelenség. Mert az első irány ugyan, melyből itt kiindulunk, t. i. az érdeklő A B (2. K.) bizonyos, de hát a' másik irányt, melybe fordulással által megyünk, mi mutatja? Az A C ív? Az képtelenség, hogy görbe linea egy bizonyos irányt mutasson; mert a' görbeség éppen az iránynak szüntelen változásában áll, úgy hogy a' görbe lineát, p. o. a' karikát leíró pont soha az időnek legkisebb percze alatt is egy irányt nem követ. Van mindazáltal annak, ha p. o. a' karikát egy czérna szálon csavargatott golyóbis által képzeljük leírati, az időnek minden pontjában bizonyos iránya, azaz, bizonyos célzása, és igyekezete valamerre, a' merre menne t. i. ha a' czérna szál őtet vissza nem tartóztatná, és ez az irány az időnek mindegyik pontjában a' karika azon pontjának érdeklője, mellyen van épen akkor a' golyóbis; a' mi abból tetszik meg, hogy akarmelley szempillantásban szakadjon, vagy metszessék el a' czérna szál, a' golyóbis mindig a' karika azon pontjának érdeklőjén szalad el, melly ponton volt akkor mikor a' czérna elszakadt, vagy metszetett; mint szintén a' kerék talp is a' reá ragadt sárt, mikor az róla leválik, mindig azon pont' érdeklője hosszába hajítja el, a' melly pontról levált. Így tulajdonihatjuk a' czérnán csavargatott golyóbis helyett a' karikát bíró mathesisi pontnak is minden idő ponton, ha szabad úgy szóllanom, a' virtualis irányt mellyet a' karikának azon pontbeli érdeklője mutat, a' hol akkor a' leíró pont van. P. o. ha az *mnosm* karikát (5. K.) egy pont által képzeljük leírati az A-ból kiindulva, 's balról jobbra kanyarodva: úgy a' leíró *pontnak iránya* *) leszsz: a'

*) A' kis Geometra, érdemes írója azt mondja az 1-ő beszélgetés 5-dik lapján, hogy „a' pontnak semmi iránya

karikának m pontjában az AB , n pontjában az $A'C$, o pontjában az $A''D$, s pontjában pedig az $A'''E$ érdeklő. Ez szerint már most, ha azt kérdi valaki, milyen nagy a BAA' szöglet, melly az AB érdeklő, és az AA' karika ív közt esik; azt mondjuk, hogy mivel ez a' kérdés más szókkal ezt teszi: „mennyre, vagy hány foknyira távozik el az AA' év iránya az AB érdeklő irányától; ez pedig, minthogy az AA' ívnek minden pontban más más iránya van, képtelen kérdés: tehát ha azt akarjuk, hogy ennek józan értelme legyen, vegyük az AA' ívet mindég kisebbre kisebbre, Aq , Ar , s . a. t. mind addig még az olly kicsinnyé lessz, hogy csak egyet'enev irányja fog lenni; mert csak ekkor kérhetjük okosan mennyire távozik el ezen ívnek iránya az AB érdeklő irányától. Ez pedig, hogy az AA' ívet úgy elfogyaszszuk, hogy annak

sincseu, a' vonalnak pedig csak hossza van“ Itt ez a' kifejezés: a' pontnak semmi iránya nincsen, nem ellenkezik azzal, a' mit mi jelenleg beszélünk: mert a' Szerző ezzel nem azt akarja mondani: punctum nullam habet *directionem*, hanem ezt: punctum nullam habet *dimensionem*, azaz, a' pontnak semmi felé való kiterjedése, vagyis sem széle, sem hossza, sem magassága nincsen. Mint szintén ezt is: superficies duas habet *dimensiones*, *longitudinem* et *latitudinem*, a' Szerző így teszi ki: a' síknak két iránya van, úgy mint hossza, és szélessége. Az *irány* szónak ezen két értelműségét (*directio* és *dimensio*) igyekezik ugyan a' szerző mentegetni, és magyarázni a' bévezetés XVII-dik lapján; de kétség kívül jobb ezt elkerülni, mint mentegetni; annyival inkább mivel reá semmi szükség sincsen; mert ezt p. o. Corpus habet tres *dimensiones*, a' mit a' Szerző így tesz ki a' testnek három *iránya*, vagy három *tériránya* van, lehet, 's világosabb is lesz magyarul így mondani: a' testnek három féle kiterjedése, vagy ha még jobban ragaszkodunk a' szóhoz 3 *mérhetősége* van, azaz, 3 van a' mit *mérhetünk* rajta, úgymint széle, hossza, magassága.

csak egy iránya legyen, azaz semmi, görbülése ne legyen, nem előbb leszsz, mint azon szempillantásban, mikor az AA' ív egészen elenyészik az A pontban, vagy megfordítva, mikor az éppen származni kezd az A pontban. Következésképpen ez a kérdés: mennyire távozik el az AA' ív iránya az AB érdeklő irányától, ha józan értelme akar lenni, nem tétet egyebet ennél: mennyire távozik el az AA' ív kezdő pontjának az A-nak iránya az AB érdeklőtől? Az pedig ettől, a' mint már láttuk, legkisebbé sem távozik el, sőt vele egészen öszve esik, és így vele legkisebb szegletet sem formál, vagyis más szókkal az érdeklő és a' karika ív közt eső szeglet = 0, = semmi, 's e' szerént helyesen értve igaz az a' mit *Euclides* mondott, hogy t. i. az a' szeglet, mellyet az érdeklő a' karika ívvel formál kisebb minden lehető hegyes szegletnél; mert nem lehet olyan kis hegyesszegletet gondolni, melly a' semmi szegletnél nagyobb ne volna. De világos a' mondottakból egyszersmind az is, hogy azt a' szegletet, mellyet az érdeklő és a' karika ív, vagy is igazábban az érdeklő iránya AB, és a' karika ív kezdő pontjának az A-nak iránya, melly hasonlóképpen AB, formálnak egymással, és így a' mellyet igazán szólva nem is BAA', hanem BAB szegletnek kellene mondanunk, mivel egyik szára az érdeklő BA, másik az A pont iránya AB, következés képpen maga a' szeglet = 0, nagyobb nagyobb karikáknak ivei által részekre osztani nem lehet; hanem az a' mit ott illy móddal részekre oszthatni, csak az érdeklő BA és a' karika ív AA' között eső *Zug*. Így már tisztában vagyunk. 'S miért? Csak azért, mivel a' szegletnek *) elemi fogalmát világosan kifejtettük, és

*) *Szegni*, *megszegni* = 1, valaminek egy részét előbbeni irányában meghagyván, más részét abból ki,

azt nem zavartuk öszve *Zuggal*. Így leszz a' do-
log minden más illyetén gyötrött helyekre nézve,
nem csak az elemi, hanem fellengős mathesisben
is, mihelyt a' tudománynak minden elemi fogal-
mai tisztán kifejtetnek, 's akkor leszz majd a'
mathesis igazán szép tudomány.

De terjünk vissza még egyszer a' Szerzőnek
ezen szavaira: „Ha két nem egyerirányú vonal jó,
azt mondjuk, hogy *Zugot*, vagy *Szegletet* képez.“
Már láttuk, hogy a' *Szegletet* nem két vonalnak
érintésbe jövése, hanem két iránynak egymástóli
eltávolozása képezi: de hát ez mit tesz: két nem
egyenirányú vonal? Ezt így magyarázza a' Szerző
a' bevezetés végén: Az *egyenesből*, valamint az
egyenlőből is *egyent* rövidítettünk..... Így

's más irányba csavarítani által. Így *szegjük meg*
p. o. a' kenyeret, midőn annak rúdját, mely addig
nyújtójával egy irányban állott, más irányba csava-
rítjuk által. Minthogy pedig, ha nem szivós, nem
hajlékony, de sőt inkább töredékeny az, a' minek egy
részét más irányba akarjuk átcsvartani, következőse
az lesz, hogy eltörik: innen, *szegni*, a' megelőző
tétetvén a' következő helyett, *z*, = *törni*, *el-meg-*
törni, még pedig a) természeti értelemben, p. o. Az
Úr Jézus azon az éjtszákán, mellyen elárultaték,
vette a' kenyeret (t. i. a' pogácsa forma lapos ko-
vászalán kenyeret) és hálaakat adván, *megszegte* (azaz
megtörte *ἐκλαυε*) azt, mondván 's a' t. száját *szegni*;
szárnya *szegett* lúd, b) erkölcsi értelemben, p. o. hi-
tét *megszegni*, azaz *megtörni*, épségben meg nem
tartani = *fidem frangere*. 3. *Beszegni* a' keszkenőt,
tulajdonképpen = *behaftani* a' szélét, azután pedig
ugyanazt rá is varrni; a' munkának egy része tétet-
vén az egész helyett, 's a' t. Ezekből látni való,
hogy *szeg*, *szög* = irány változtatás. Innen *szegelni*,
már ma szokatlan ige = irányát változtatni, 's ettől
szeglet = *irányváltozat*, melly szó úgy kiteszi nyelv-
vünkön az *angulus* egész természetét, a', mint
tudtunkra semmi más nyelv nem.

mondjuk némellykor *egyenlő irányú* helyett *egyenirányú*, vagy vele *egyirányú*, hol két vagy több vonal irányáról van szó; az *egyenirányú* szó magában véve *egyenes irányt*, vagy is *egyenes, és nem görbített vonalat* jelent. Ezek szerint a' *Kis Geometra*' érdeemes Szerzője az *egyenirányt* két különböző jelentésben veszi; t. i. mikor csak egyről van szó magában. akkor néki *egyenirányu*, annyit tesz mint *egyenes irány* vagyis *egyenes vonal*. Így tehát *irány* itt annyit tesz a' Szerzőnek, mint *vonal* (linea, 's ez már az irány szónak harmadik jelentése ó nála)), és így ő szerinte *görbe vonal* helyett is lehet ezt mondani: *görbe irány*, a' mi képtelenség. Úgy van! *irány* és *vonal* nem egyet jelentő szók, sőt, a' mi több, még *irány* és *egyenes vonal* sem egyet tesznek. Mert e' helyett p. e. az AC irány (6 K.), mondhatom ezt: az AB irány; de e' helyett: az AC vonal, nem mondhatom ezt: az AB vonal; és megfordítva, e' helyett: az AC vonal, mondhatom ezt: a' CA vonal; de e' helyett: a' AC irány, nem mondhatom ezt: a' CA irány. Nem kell hát e' kettőt öszve zavarni. Mikor vonalt említünk két pont közt, legyen az egyenes, vagy görbe, értjük a' hosszúságot: mikor pedig irányt említünk két pont közt, értjük a' czélzást az elébb nevezett ponttól az utóbb nevezett felé, nem pedig a' hosszúságot. Minden egyenes vonal, AB mutathat két irányt, t. i. az A végpontjától a' B, vagy megfordítva ettől ama' felé. 'S ugyanezen két irányt mutathatja az AB egyenes vonalnak akármelly kis részesckéje is. A' görbe vonal legkissebb részének is nem egy, hanem minden pontban más iránya van, mellyet minden pontnál a' görbe vonal ottani érdeklője mutat meg, s. a. t. mint már ezeket fellyebb is láttuk. A' mi továbbá az *egyeniránynak* másik jelentését illeti a' *Kis Geometrában*, azt így adja elő a' Szerző: „A' hol két vagy több vonal

irányairól van szó, ott *egyenirányú* annyit tesz mint *egyenlő irányú*“ De mit tesz ez? mit tesz, hogy két egyenes vonal *egyenirányú*, vagy *egyenlő irányú* egymással? Hát, mennyiség az irány? 's mondhatjuk, hogy két vonal közül az egyiknek iránya nagyobb mint a' másiké? 's ha igen, mi a' mérték mellyel az irányok nagyságát mérjük? Úgy é, hogy ilyen mértéket nem ismér a' geometria? 's érezzük, hogy az irány nem mennyiség, úgy hogy p. o. mikor ezt mondjuk: a' mi szólónk a' hegytetőről egyenesen délfelé nyúlik le, nevetséges dolog volna ezt kérdeni: de milyen nagy az irány a' mellyben az délfelé nyúlik? Ha pédig az irány nem mennyiség, azomban a' mathesis csak mennyiségeket hasonlíthat össze egymással, és mondhat egyenlőknek, vagy nem egyenlőknek: látni való, hogy a' mathesisben irányok egyenlőségéről tulajdon képpen szó nem lehet. Mit ért hát a' Szerző az *egyenlő* vagy *egyenirányú*kon? Felelet, ért olyan irányokat, mellyek egy bizonyos iránytól ugyanazon oldalra egyenlően távoznak el, a' millyenek p. o. (7. K.) az AB iránytól jobb kézfelé egyenlően eltávozó, CE és DF irányok; vagyis más szókkal, — minthogy nekünk, *irányok egymástól eltávóása és szeglet* egyet jelentenek, — az *egyenirányú*kon ért a' Szerző olyan irányokat, CE és DF, mellyek ugyanazon egy iránnyal AB egyenlő szegleteket formálnak, úgy hogy p. o. $\angle BCE = \angle BDF$. Úgy van! csak hogy a' szerző sem a' BCE, és BDF szegletek egyenlőségéből következteti a' CE és DF irányok egyenlőségét, hanem egészen megfordítva a' CE és DF irányok egyenlőségéből hozza ki, hogy a' BCE, és BDF szegletek egyenlők, midőn így okoskodik, vagyis inkább az ő állításait a' 16-dik lapon az [5], és 32-dik lapon a' [13] számok alatt ilyen okoskodás formába vehetjük a' mi 7-dik képünk

szerént: A' CE és DF irányok egyenlők lévén, felcserélthetnek egymással, és lehet egyiket a' másik helyett tenni, p. o. lehet tenni a' CE irány helyett a' DF irányt, a' mit ha teszünk, akkor természetel a' BCE szeglet helyett is EDF szeglet tétetik, 's következésképpen ezen szegletek, mellyeket egyenirányú vonalok CE és DF ugyanazon egy egyenes vonallal AB egy felől formálnak, egymással egyenlők. Q. E. D. Ebből látjuk, hogy a' Szerző a' paralellák hures theoriáját, melly Euclidesen kezdve már annyi századok alatt olly sok Mathematicusokat gyötrött, az *egyenlő* vagy *egyenirányokon* akarja alapítani. De hát az *egyenirányokat* min alapítja? Azokat meg a' paralellák természetén, 's így észre sem véve abba a' hibába esik, mellyet a' logica az okoskodásban karikának nevez. Ugyanis először ezt mondja a' 16-dik lapon: „Ha két vonal úgy áll egymás mellett, hogy“ (egymásnak megfelelő) „pontjaik egész hosszúságokban mindenütt ugyanazon távolban állanak egymástól“ (úgy hogy a' két vonal között eső *köz* mindenütt *egyenlő széles*) „akkor az illy két vonal *egyenközűnek*“ (azaz, egyenlőközűnek) „vagy *egyenirányúnak*“ (azaz, egyenlő irányúnak), „*parallel*, neveztetik“ Melly szavak által a' szerző a' parallela lineák természetét nyilván az egyközűségbe, vagy is abba helyhezteti, hogy azok mindenütt egyenlő távolságra vagynak egymástól, azt pedig csak melleleg veti mintegy oda, hogy ő az illyen lineákat *egyenirányúaknak*, az az, egyenlő irányúaknak is nevezi, a' nélkül hogy ezen elnevezésnek leg kissebb okát is adná, vagy megmagyarázná, mit ért ő az irányok egyenlőségén. Még is mindjárt egy pár sorral alább ezt mondja: „beszélgetéseink közben ha illy vonalakról (t. i. parallela lineákról) leszsz szó, mindenkor az *egyenirány* nevezetet használjuk, mert“ (ez) „legtöké-

letesebben kifejezi“ (azoknak „tulajdonukat). De, hogy fejezné ez legjobban ki a' parallela lineák természetét, mikor meg sem mondta a' szerző, mit kell érteni az *egyenirányúságon*? Ismét egy pár sorral alább meg ezt monja a' Szerző: „Két vagy több *egyenirányú* vonal szükséges képpen *egyenközű* lehet, a' nélkül hogy *egyenirányú* lenne.“ Nemde nem nyilván van e' mind ezekből, hogy a' Szerző először a' vonalok *egyenközűségét*, parallelismusát, írta le és azt nevezte más szóval, de mi okon, meg nem mondva —, a' vonalak *egyenirányúságának* is, 's mégis azután azt mondta, hogy a' parallela lineák fő tulajdona, a' meg nem magyarázott, 's homályban hagyott *egyenirányúságban* áll elannyira, hogy az *egyenirányúságból* következik az *egyenközűség* is, de megfordítva az *egyenközűségből* nem következik az *egyenirányúság*? egy szóval nem nyilván van e' mindezekből, hogy Szerzőnk először az *egyenközűségre* építi az *egyenirányúságot*, 's mégis azután az *egyenirányúságból* következteti az *egyenközűséget*, és így hogy okoskodásában karika van? Egyébiránt, a' mi a' Szerzőnek azon állítását illeti, hogy „két vagy több *egyenirányú* vonal szükségesképpen *egyenközű*, de két vagy több vonal *egyenközű* lehet, a' nélkül, hogy *egyenirányú* lenne“: én úgy tudom, hogy az *egyenirányúság*, — ha ugyan ezen két vagy több irányoknak egy bizonyos iránytéli egyenlő eltávozását kell értenünk, a' mint hogy a' Szerző is, bárha talán csak homályosan lebegett is előtte. ennél egyebet nem érthetett, — és az *egyenközűség* olly szorosán egybe vagynak köttetve egymással, hogy egyik a' másiktól elválhatatlan, még pedig nem csak az egyenes, hanem a' görbe vonaloknál is, úgy hogy p o. az egyközű karikák is minden egymásnak megfelelő pontjaikban egyenirányúak, és én nem foghatom meg, micsoda fundamentomon

állíthatja a' Szerző, hogy két vagy több vonal egyenközü lehet, a' nélkül hogy egyenirányú lenne, hanemha talám éppen az egyenközü görbe lineák, forgottak eszében, azoknak irányáról pedig, 's következésképen egyenirányúságáról is világos fogalma nem vólt? Egyébiránt, hogy a' Szerző maga is érzette, miszerint az olvasók ezen ő állítását nem fogják olly világos igazságnak találni, mellyen minden további kérdés nélkül meg lehetne nyugodni, megtetszik abból, hogy utánna mindjárt ezt veti: „Ezen tekintet“ (igazság?) „előttünk annál világosabb leszsz mentül előbb megyünk.“ Én pedig azt mondom, hogy ha valamelly mathesis igazság ott nincs kifejtve világosan, a' hol az legelőször a' maga illó helyén czél szerint előfordúl: az, mentül előbb megyünk természetel annál homályosabb, nem pedig annal világosabb leszsz. Ezek szerint látjuk, hogy a' parallelák theoriájában a' Szerző sem vólt szerencsésebb Euclidesnél, Mert valamint ez egy theoremát, mellyet meg kell yala mutatnia, szépen az axiomák közzé csúsztatott (Libri I. axioma 13), hogy aztán a' parallelák theoriáját arra építse: éppen így akarta a' mi Szerzőnk is a' vonalak *egyenközúségét*, parallelismusát, minden megmutatás nélkül egyet jelentővé tenni azoknak meg nem magyarázott *egyenirányúságával*, hogy aztán mondhassa: az *egyenirányokat* vagyis *egyenlő irányokat* fel lehet egymással cserélni, és lehet egyiket a' másik helyett tenni, s. a. t. 's így a' parallelák theoriájával készen legyen; és ha ezt el csúszeni nem engedjük: akkor a' Kis Geometra egész theoriájának, a' parallela lineákról vége. De mimódon kellene hát azon igazságokat, mellyek a' parallela lineák körül elő fordulnak, igazán mathesishez illó módon, és olly szigoruan mutatni meg, hogy ellene semmi kifogást tenni ne lehetne? ez olly kérdés, melly maga

érdemel egy külön értekezést, 's talám teszek is vele egy próbát, ha valaha időm lesz rá. Most úgy tartom az eddig felhozott példák elégségesek annak bizonyítására, hogy némelly elemi fogalmak, mellyektől függ pedig főképp' az egész tudomány megalapítása, a' Kis Geometriában nincsenek világosan kifejtve.

De eddig felhozott illetén hibáji a' Kis Geometriának közök sok más Geometriát tanító könyvekkel is; hanem az már, a' mennyire én tudom, kirekesztőleg a' Kis Geometra hibája, hogy mindjárt a' bévezetés elején ezt a' csudálatos elvet állítja meg, hogy a' *geometriának egysége*, 's következésképpen minden geometriai mennyiségeknek alapja a' *geometriai pont*; és ez által a' geometriának magokban világos fogalmait is elhomályosítja, belopván ez által ide is szükségtelenül a' végetlen kicsinynek képtelen fogalmát, mellyet még a' fellengős Mathesisből is ki kell irtanunk, nemhogy vele az elemi Mathesist is elhomályosítsuk. Ez a' tárgy annyival inkább megérdemli, hogy itt reá egy tekintetet vessünk, mivel a' Kis Geometra érdemes Szerzője az említett elvet, mint tulajdonát, nagyon kiemeli, 's arra bennünket különösen figyelmeztet, midőn a' bévezetés első és második lapjain így szól: „Felfogván a' geometriai *pont*' értelmét, nyilván lesz előttünk, hogy ez nem egyéb, mint a' mathezisi *egység*, 's következésképpen alapja minden geometriai mennyiségnek. — Valamint minden szám az egységből ered növés, vagy fogyás által, szintúgy ered a' geometriának minden alakja a' pontból, azon egyetlen külömbséggel, hogy a' számbeli egységet számtalan apróbb részekre oszthatni a' semmiséig, holott a' geometriának pontja már magában a' *felvehető legkisebb mennyiség*. Ezen tekintetre“ (elvre?) „különös figyelmet vetettünk beszélgeté-

seink' minden részeiben, mert mint egyedüli vezérünk a' tudományban, mindenütt elcitol fogva (bármeddig folytassuk előmentünket" (e') „kiterjedt pályán), biztos alapjául szolgál vizsgálatainknak." Azok, a' miket tovább ezen elvről, 's ennek alkalmaztatásáról mond a' Szerző, röviden ide mennek ki, hogy a' pontokból lineák, a' lineákból lapok, a' lapokból pedig testek lesznek, mindezeket geometriai értelemben vévén, és így hogy utóljára minden nemei a' geometriai terjedtségeknek geometriai pontokból származnak. Még pedig, ha már készen gondoljuk a' geometriai lineákat, lapokat, és testeket; úgy azt kell mondanunk, hogy a' lineák szorosan egymás mellett álló pontokból, a' lapok szorosan egymás mellett álló lineákból, a' testek végezetre szorosan egymás mellett álló lapokból állanak. Ha pedig úgy képzeljük, hogy a' lineák, lapok, és testek szemünk láttára származnak: úgy azt mondjuk, hogy a' mozgó pontnak hátra hagyott nyomaiból linea, a' mozgó lineának hátra hagyott nyomaiból lap, a' mozgó lapnak hátra hagyott nyomaiból végezetre test származik, és így utóljára e' szerint is minden geometriai terjedtségnek eredete a' pont. E' két nézet egyébiránt mind egyre megyen ki. Mert akár azt mondjuk, hogy p. o. a' linea áll szorosan egymás mellett álló pontokból, akár azt hogy az áll a' folytonosan, vagy szakadatlanul mozgó pont hátra hagyott nyomaiból, mind egy; mivel a' pontnak a' nyomai sem lehetnek egyebek, mint pontok, 's a' szakadatlanul mozgó pontnak kétség kívül nyomainak is szakadatlanul egymásra következő vagy szorosan egymás mellett álló pontoknak kell lenni, 's hasonlót mondhatunk, változtatván a' változtatandókat, a' lapokról és testekről is. — A' lineák, lapok, és testek illeten származtatása a' geometriában általjában véve ugyan nera újság;

de abban a formában, a mint ezt a Szerző előadja, a mennyire ugyan én tudom, legalább az elemi Mathesisben egészen új. Ugyanis más Mathematicusok, midőn az elemi Mathesisben a geometriai lineák, lapok, és testek természetét azzal kívánták világosítani, hogy azokat a mozgó pontok, lineák, és lapok, hátra hagyott nyomaiból származtatták: ez által nem nyilván, és tudva, 's szánt szándékkal, hanem csak eldugva, és észre sem véve 's vétetve állították azt, hogy a lineák pontokból, a lapok lineákból, a testek pedig lapokból állanak, senkinek nem jutván eszébe, hogy hátra hagyott nyomai is a pontnak csak pontok, a lineának csak lineák, és a lapnak csak lapok lehetnek. A Szerző ellenben tudva és kész akartva, nyilván és világosan állítja, hogy a lineák szorosan egymás mellett álló pontokból, a lapok szorosan egymás mellett álló lineákból, a testek végezetre szorosan egymás mellett álló lapokból állanak, mint alkotó részekből, és így hogy utóljára minden geometriai terjedtségeket a pontra lehet mint első eredetökre visszavinni. Továbbá, más Mathematicusok az efféle származtatást az elemi Mathesisben csak melleleg, és csak annak némi-nemű világosítására hozzák fel, mi a linea, mi a lap, és mi a test szorosan Geometriai értelemben: a Szerző ellenben elvet csinál ebből a geometriában, még pedig fő elvet, midőn a bévezetés 2-dik lapján így szól: „Ezen támadást, előhozást, vagy nemzést“ (miszerint t. i. minden geometriai terjedtség közvetlen, vagy közvetve a pontból, mint geometriai egységből támad), „mi származtatásnak neveztek, 's minden tekinteteink, és vizsgálatainknál alapúl tettük. Arról hogy a geometria' (minden ágában) ezen fő és úgy szólván egyetlen elvének alkalmazása állandóan eszközölhető, mindegygyikünk csak hamar meg-

győződik.“ — Ilyen különbség van ezen származtatásra nézve más Mathematicusok és a' Kis Geometra érdemes Szerzője között, 's e' szerint az utóbbi, tudunkra ugyan, első nyilvánított felállítója az elemi Mathesisben azon elvnek, miszerint „a' geometriai pont teszi a' geometriai egységet, 's következésképpen alapja minden geometriai mennyiségeknek.“ Hogy *Langsdorf* német Mathematicus a' fellengős Mathesisben (lásd ilyen című munkáját: *Neue gründlichere Darstellung der Principien der Differentialrechnung Heidelberg 1807.*) azon állításra vetemedett, miszerint folytonosság (continuitas) nincs a' természetben, úgy hogy még a' térben képzelt tökéletes mathematica linea sem folyvást menő, hanem végetlen apró oszthatatlan részecskékből áll, mellyeket ő térpontoknak (Raumpuncte) nevez, és a' mellyek, noha oszthatatlanok is, még sem csupa határai a' kiterjedésnek, mint más Mathematicusok képzelik, hanem annak valóságos kiterjedéssel, de oszthatatlan apró kiterjedéssel bíró részecskéi, atomusai, és hogy az egész tér (spatium) efféle térpontokból, tératomusokból áll, ezen nem csudálkozom, tudván micsoda nehézségek kényszerítették őtet ezen csudálatos hypothesis felvételére a' fellengős Mathesisben. Mint szintén azon sem csudálkoznám hogy a' *Kis Geometra* Szerzője, még az elemi Mathesisben is, hol arra semmi szükség sem kényszerít, pontokból rakja össze a' lineákat, lineákból a' lapokat és lapokból a' tsteeket, 's így ut óljára pontokból az egész tért, ha ő is *Langsdorffal* egy hiten volna, és a' pontokat nem minden kiterjedés nélkül valóknak, hanem a' tér' atomusainak, azaz kicsiny ugyan és oszthatatlan, de mégis kiterjedéssel bíró térrészecskének képzelné. De ha ő egyszer azt mondja (I. Beszélg. 4. lap.) hogy „a' pontnak sem hossza, sem széle, sem magassága“ (és így semmi kiterjedése) „nincs,“ 's mégis osz-

tán ezt állítja (I. Beszélg 3. l.) hogy „a' geometri vonal“ (mellynek már ha széle és magassága nincs is, de hossza van) „szorosan egymás mellett álló pontokból van öszve téve“: már ezen valóban csudálkozom. Mert ha a' pontoknak nem csak szélök és magasságuk, hanem hosszúságuk sincs legkisebb is; hol veszi magát a' hosszúság az azokból öszverakott vonalban? Talám az által származik az, hogy a' pontok hosszába szorosan egymás mellé rakódnak? Valóban ezzel az ember könnyen megcsalhatja magát! De próbáljuk csak figyelmetesebben megvizsgálni hogy lehet a' pontokat *szorosan egymás mellé* rakni: mindjárt által fogjuk látni, hogy ez, és így a' lineáknak geometriai pontokból öszverakása is lehetetlen. Ugyanis képzeljünk egy minden szélesség és vastagság nélkül való tökéletes geometriai lineát AB (8. K.), és ennek éppen a' közepén egy tökéletes geometriai pontot, C, mellynek a' Szerző szerint is semmi legkisebb kiterjedése nincsen, és így a' melly az AB lineát úgy osztja két egyenlő részre, hogy mind a' két felének közös határa, de része egyiknek sem legkisebbé is. Ez még eddig könnyen képzelhető. De próbáljunk már most egy másik pontot szorosan ezen közép pont mellé, azaz ehez olly közel képzelni, hogy se hézak a' kettő közt ne legyen legkisebb is, se a' kettő egymással öszve ne essék: fogadom, hogy ez a' próbatétel soha senkinek sikerülni nem fog. Mert akármilyen közel vigyük is gondolattal például a' D pontot a' C középponthoz, valameddig lesz e' két pont között legkisebb, már akármilly parányi résecskéje is az AB linea egyik felének a' CB lineának; mindaddig nem lesz a' D pont *szorosan* a' C pont mellett. Mikor pedig a' D ponttal oda jutunk, hogy az AB linea egyik felének, a' CB lineának legkisebb része sem esik többé a' C és D pontok közzé, hanem az egészen jobb felől a' D pont háta megé

marad: akkor már látni való, hogy a' D pont' az AB lineát két egyenlő részre osztó C pontnak nem mellé, hanem azzal tökéletesen egygyüvé esik. — Ha tehát csak két geometriai pontot sem lehet *szorosan egymás mellé* állítva képzelni: ugyan hogy lehetne szorosan egymás mellé állított pontokból vonalat alkotnunk? Úgy látszik, hogy itt a' nehézséget maga a' Szerző is érezte, hamind homályosan is. Mert midőn (1. Besz. 3. lap.) ezt mondja: „A' geometri vonal szorosan egymás mellett álló pontokból van össze rakva,“ mindjárt ezt veti utánna: „Nemde nehéz ezt megérteni?“ Valóban nem csak nehéz, hanem lehetetlen is. — Mindazáltal a' Szerző így szól tovább: „azomban a' magyarázat“ (t. i. a' lineának ez a' magyarázatja, hogy az szorosan egymás mellett álló pontokból van összetéve) „tudományos és tiszta“ De, hogy lehetne tudományos és tiszta az, a' miben nyilvánosságos el'ennmondás van? Sőt inkább a' vonalnak illetően magyarázatja a' Geometriának különben tiszta elemeit is elhomályosítja, és képtelenségekbe keveri. Egyébiránt valamint a' pontokat, úgy a' lineákat, és lapokat is lehetetlenség *szorosan egymás mellé* állítgatni; mert itt is igaz az, hogy két egy közű lineát, vagy két egyközű lapot ha közelebb közelebb gondolunk egymáshoz, valameddig csak van közöttük bármilly parányi köz vagy hizak is; mindaddig még nem *szorosan* vagynak egymás mellett. Mihelyt pedig oda jutunk, hogy közöttük már legkissebb hizak sincsen: már akkor többé nem *melleste egymásnak*, hanem egymással tökéletesen egygyüvé esnek. Következésképpen lapokat szorosan egymás mellé állítgatott lineákból, és geometriai testeket szorosan egymásmellé állítgatott lapokból akarni össze rakni szint olyan képtelenség, mint lineákat szorosan egymás mellé rakott pontokból.

De képzem, hogy valaki, ki nagyon meg szokta a' lineákat, lapokat, és testeket pontok, lineák, és lapok mozgása által származtatni, 's ebben eddig semmi ellenmondást nem látott, ilyen formán szól itt én hozzám: „Barátom! te nem kis szeget ütöttél az én fejembe, mivel okoskodásod nagyon szorító. Mert vagy van hízak p. o. két egyenközü mathematica linea között vagy nincs; harmadik esetet még csak képzelni sem lehet. Ha van hízak közöttük, legkissebb is, akkor a' két linea nincs szorosan egymás mellett: ha nincs hízak közöttük legkissebb is, akkor a' két linea tökéletesen öszve esik; mert a' mathematica lineának semmi szélessége nem lévén, nem lehet hogy a' két lineának csak a' széle érje egymást, a' közepe ne; mert széle közepe mindegy, 's mikor öszveérnek, merevül érik egymást, azaz, tökéletesen öszveesnek. Ezt már most én magam is világosan általlátom. Mindazáltal más oldalról vedd csak jól gondolóra, hogy ha p. o. az egy lábnyi hosszú függő lineát AB (9. K.) — ezt tökéletes mathematica lineának gondolván — az AC hasonlókép' egy lábnyi vízszintes lineán, függő állását szüntelen megtartva, folytonos mozgással végig utazni képzeljük: nemde nem szinte szemmel látható, és kézzel fogható igazság e', hogy annak maga után hátra hagyott nyomai öszvesen egy minden vastagság nélkül való, egy lábnyi hosszú, és egy lábnyi széles kiterjedést, vagyis egy négyszeg lábnyi lapot formálnak? Nékem úgy látszik, igen; 's így is tanultuk ezt mindnyájan, 's így is hiszi az egész Mathematicus világ. Azomban minthogy az útazó AB lineának minden egy — egy hátrahagyott nyoma nem lehet egyéb, egy az AB-vel tökéletesen egyenlő lineánál: látni való, hogy az ezen hátra hagyott nyomok öszveségéből keletkező lap csupa lineákból fog állani. Hát erre mit szólasz? ”

— Erre én először is azt mondom, hogy mivel a' fentebbi okoskodás, és ez, bennünket egészen ellenkező következtetésekre vezetnek, amaz t. i. hogy a' lapok nem állhatnak lineákból, ez pedig hogy állhatnak, a' mi mind kettő igaz nem lehet: tehát valamelyik okoskodásnak a' kettő közzül hibásnak kell lenni. Csak az hát a' kérdés, mellyik lesz a' hibás? Az első olly szorosan a' logica regulát szerint van, hogy abban hibát fedezni fel tellyes lehetetlen. A' másodikban kell hát valami elrejtett hibának lenni; ha szinte talám azt az egész mathematicus világ mind eddig észre nem vet'e volna is. Hogy ezt felfedezhessük, képzeljünk magunk előtt p. o. az asztalon egy koczkalábat (pedem cubicum) fából. Ez a' fakotzkaláb elfoglalja a' mindenes térnek (spatium universale) egy bizonyos részét, melly éppen egy kotzkalábnyt teszen. Már most a' fakotzkalábat taszítsuk odább az asztalon egészen másuvá, 's kérdjük, hogy a' mindenes térnek az a' része, mellyet az előtt foglalt el a' fakotzkaláb, azzal együtt odább mozdult-é? Kétség kívül mindnyájan egygyezőleg azt fogjuk felelni, hogy tellyességgel nem; sőt inkább az a' része a' térnek, mellyet a' fakotzkaláb elébb elfoglalt, mozdulatlanúl ott maradt a' hol vólt, 's a' hely, mellyet az most foglal el, egészen más, mint az elébbeni. Úgy van! 's még képzelő tehetségünknek sincs olly erős emeltyűje, melly a' mozduló testtel együtt annak elébbeni helyét is odább mozdítani tudná, és ez, hogy a' hely nem megyen el a' testtel együtt, annyira gondolkodásunk módjában alapúl, hogy az együgyű, tanulatlan ember is, mikor azt akarja mondani, hogy ez, vagy amaz, mikor ő azt itt, vagy amott kereste, már akkor nem vólt ott, azt így teszi ki: már akkor csak a' hült helye vólt ott; és így a' helye ott maradt, azt nem vitte, 's nem vihette el magával. Ha pe-

dig valamely testnek p. o. egy fakoczkalábnak, mikor az odább mozdíttatik, elébbeni helye, vagyis az a' koczkalábnyi tér, melyet az, elébb elfoglalt, helyéből, azaz magából — mert az maga magának a' helye — ki nem mozdúl, 's hogy ki-mozdúljon meg csak képzeltai sem lehet: úgy bizonyosan ezen koczkalábnyi térnek a' hárámjai, vagy lapjai (superficieiei) is, mellyek ezt a' térnek többi reszeitől elválasztják, és körül meghatározzák, mozdulhatatlanok. Ellenkezőt állítani szint olly képtelen volna, mint ha magát a' fakoczkalábat valamely helyre mozdulatlanúl, leszegeznők, 's leszegezhetnők, azt mondani, hogy az maga ugyan ki nem mozdulhat helyéből, de azért hárámjai szabadon mehetnek; a' merre nekik tesszik; szint illy képtelen volna, mondom, mert a' fakoczkalábnak hárámjai, vagy annak a' térnek melyet az elfoglal, hárámjai, a' kettő mind egy. Gondolhatunk ugyan, az igaz, egy a' térben képzelt üres koczkaláb' hárámjaival, vagyis lapjaival egy közüleg hasonló lapokat attól távolabb távolabb, de ezek mind nem amaz első koczkaláb' lapjai lesznek, hanem más más lapok, mellyek közzül mindegyik, mint a' mindenés tér más más részének határa, szint olly mozdulatlanúl áll a' maga helyén, mint amaz első koczkaláb lapjai a' magokéin. Ha továbbá az üres koczkalábnak, vagy akármmely más geometriai testnek, mind a' mindenés tér egy bizonyos részének határai, vagyis a' geometriai lapok szint olly mozdulatlanok, mint magok a' geometriai testek: úgy ezen lapoknak határai a' geometriai lineák is mozdulatlanok; éppen, mintha én p. o. délfelé barázdás szomszédom földjét a' magaméhoz megszerzem, 's ez által a' földem délfelé kijebb terjeszkedik, nem mondhatom, hogy az a' barázda ment odább délfelé, melly az előtt az én földemet a' szomszédométól elválasztotta; mert az

ett maradt, a' hol volt, 's ott is marad örökre, 's az én új déli bárázdám egészen más linea, mint régi bárázdám volt, 's nem földem terjeszkedésével jött-oda, hanem volt ott azelőtt is, és ott is marad örökre, akár mennyire terjeszszem is én még földemet délfelé. Végezetre ha a' térbeli Geometriai lapoknak határai, a' Geometriai lineák mozdulhatatlanok: úgy mozdulhatatlanok ezeknek határai, a' Geometriai pontok, is, és ha valamely geometriai lineát a' térben nevelkedni képzelünk, nem annak (lébbeni) végpontja mozdul odább-odább, hanem mindenütt más más vég pontja leszsz, és mindenütt olyan melly azelőtt is mozduatlan ott volt a' térben, a' hol most van, 's ott is marad örökre. Ha tehát ezek szerint a' mindenestérnek egyes részei, vagyis a' Geometriai testek sziltozly mozduhatatlanok, mint maga a' mindenés tér — mert ez miben, és hova is mozduhatna? — 's következésképpen a' geometriai testeknek határaik, és határaiknak határaik, 's ezeknek is ismét határaik, azaz, a' geometriai lapok, lineák, és pontok is a' térben mind mozduhatatlanul állanak a' magok helyein. Valóban megcsaljuk magunkat, ha azt hiszszük, hogy mi mégis ezeket gondolattal mozgathatjuk, és azok a' miket mi mozogni képzelünk — ha ugyan képzelünk valamit — bizonyosan nem mathematica, hanem physica lapok, lineák és pontok, 's ha rá lessük, bizonyosan rajta fogjuk kapni, hogy van azoknak valami kis testiségök, ha ugyan mozognak; mert ha semmi sincs, bizony mindjárt nem mozduznak egy tapot is. És így képtelenség azt mondanunk, hogy a' geometriai lineák lapok, és testek a' mozgó geometriai pontoknak, lineáknak, és lapoknak hátra hagyott nyomaiból állanak özsze. Hanem, ha jónak látjuk a' geometriai lineának, lapnak és testnek mivoltát, és a' physikai lineától, laptól és testtől való

külömbőségét az által világosítani, hogy azokatszár-
mazni képzeljük, szükség, hogy magunkat felté-
telesen fejezzük ki, ilyen formán. Ha egy hü-
velyknyi, átmérőjű golyóbist képzelünk repülni
a' térben, annak maga után hagyott nyoma egy
hüvelyknyi vastagságú henger leszsz, 's ha a' re-
pülő golyóbist mindég kissebbnek kissebbnek kép-
zeljük p. o. mint egy borsó szem, azután mint egy
kendermag, mint egy köles szem, mint egy mák
szem 's a' t., annak hátra hagyott nyoma is min-
dég vékonyabb vékonyabb leszsz. De valamedig
csak leszsz a' repülő kis golyóbisnak valami kis át-
mérője, mindaddig hátra hagyott nyomának is leszsz
valami kis vastagsága, bárha csak annyi is, mint
a' legvékonyabb pók fonal, 's mindaddig nem lehet
azt geometriai lineának mondani. Hanem, ha ké-
pes volna, hogy egy mind kiterjedés nélkül való
pont repüljön, 's nyomot hagyjon maga után, ez
lenne az igazi geometriai linea. Így már megállhat
okoskodásunk akárhol, 's ez ellen a' legszigorúbb
logicának sem lehet semmi kifogása.

Egyébiránt, még jobb lenne, úgy tartom, a'
geometria tanítójának kezdőkkel, 's kivált Kis
Geometrákkal, gyermekekkel, egészen megfordi-
tott módot követni, éselőször is egy physicali testet,
nevezetesen egy négy oldalú prismát venni elő, 's
annak *három felé való kiterjedésére* figyelmeztet-
vén tanítványit, mindeneknek előtte azt magya-
rázni meg nekik, mi a' *test physicali*, mi *geo-*
metriai értelemben; ázután a' testnek három felé
való kiterjedései között az egyiket apródonként
egészen elfogyasztván gondolattal, ez által vezé-
relni tanítványit a' *lapnak* vagy *háramnak*, vagy
területnek (Superficies)* fogalmára, mellynek

*) Hogy az ember valamelly tudománynak műszavait ki-
do'gozza, a' végre az egészszet fel kellene fogni. Így,
csak egy különös értekezés alkalmával, műszavakat

már csak *kétfelé való kiterjedése* van; továbbá a' lapnak vagy területnek egyik kiterjedését ismét

csinálni igen bajos. Nekem sem *szín* vagy *térszín*, sem, annyival inkább *Sík*, melly szókkal a' Kis Geometra *mathesisi superficiest* kiteszi, nem teszvén, én ugyan azt néhol *háránnak*, többnyire pedig *lapnak* mondtam. De már most ezeket sem hagyhatom helyben; mivel ezekkel is vagynak, színtűgy mint amazokkal mellék képzetek öszszekötve. *Sík* a' simának, egyenesnek mellék képzetét foglalja magába, holott pedig a' *superficiest* nem mind ilyen. *Hárám*, *physical test superficiest* kitenni igen alkalmas szó, p. o. ennek a' kőnek *hárámja* darabos; de *mathesisi superficiest* azaz *tiszta két felé való kiterjedést* jelenteni ez sem jó, színtűgy mint *szín* és *lap*, mivel mind ezek úgy képzeltek velünk a' *mathesisi superficiest*, miut valamelly *physical*, vagy legalább *mathesisi* testnek határát; holott pedig *tiszta két felé való kiterjedést* a' *terben* lehet képzelni a' nélkül is, hogy az valamelly testnek határa legyen; *lapnak* pedig ezenkívül még az a' baja is van, hogy ha színt *superficiest* akarnánk is vele tételni csak *plana superficiest* tehetne, mert a' *golyóbis superficiest* p. o. ki mondaná *lapnak*? Igaz, hogy a' *tiszta két felé való kiterjedés* kitételére az eddig próbául emlí ett magyar műszóknál semmivel sem jobb a' latin *superficiest*, azaz *supera facies*; mert ez nem csak színtűgy testhez köti, test *faciesének* képzelte a' kétfelé való kiterjedést, mint amazok, hanem még azt a' mellék képzetet is magába foglalja, hogy a' *facies* mellyről szó van, *felyül* esik; mivel a' Latinok hihetően a' *víz* *színét* nevezték először *superficiest*nek, melly természettel mindég csak *felyül* van, 's csak *felyül* lehet, és azután később vitték által a' Mathematicnsok ezt a' szót a' testek *oldal* és *alól* eső *faciesének* jelentésére is nem igen szerencsésen. De azért hogy latinul vagy görögül nem teszi jól ki valamelly műszó eredet szerént azt, a' mit vele tételnek, nem szükség, hogy annak hibáit a' magyar műszavakba is által hozzuk, nem szükség, hogy p. o. a' *superficiest* vagy *felületnek* mondjuk magyarul vagy más olyan szóval tegyük ki, mellynek hasonló hibái vagynak, a' millyenek lennének p. o. *szín*, *lap*, és *hárám*. — Mindezeket gon-

elfogyasztván apródonként ez által vinni tanítványt a *vonalnak* fogalmára, mellynek már csak *egyfelé való kiterjedése* van. Végre a *vonalnak* ezen egy kiterjedését is apródonként egészen elfogyasztván gondolattal, így szállani le a *mindenkiterjedés megszűnésének*, vagyis a *geometriai pontnak* fogalmára. Ez a menetel, melly szerint szemmel látható, és kézzel fogható dolgon, a *physicali* testen kezdjük az említett fogalmak kifejtését, és onnan indulván ki, lépcsőnként megyünk tovább tovább a *jobban jobban* elvont fogalmakra, nékem sokkal természetibbnek, és világosabbnak látszik, mint megfordítva, a *legelvontabb* (abstractabb) fogalmon, a *ponton*, kezdeni, 's ebből akarni lépcsőnként felemelkedni a *többieké*. Ez a módsemmi esetre nem kezdőknek, annyival inkább nem *Kis Geometráknak*, nem *gyermekeknek* való, még úgy sem, ha valaki a *tanítást*, a *fentebb mondatok* szerint, úgy intézné, hogy minden *botránkoztatást* kikerüljön. Annyival inkább nem *gyermeknek* való pedig, sőt *senkinek* sem való úgy, ha valaki, mint a *Kis Geometra Szerzője*, nem csak a *ponton* kezdi tanítását, hanem *egyszersmind* a *minden kiterjedés nélkül való geometriai pon-*

dolóra vévén, úgy tartom, a *mathesisi superficiesnek*, azaz a *tiszta kétfelé való kiterjedésnek* kitételeire ezt a *szót* venni fel magyarul: *terület* legjobb leszsz; mivel ezeket: *terül*, *eltarül*, *hiterül*, nem mondjuk sem olyanról, a *mi* csak egy sem olyanról, a *mi* bárom, hanem mindég csak olyanról a *mi* kétfelé terjed, vagy ha háromfelé terjed is, de *harmadik tér* jedésére *figyelmünket* nem fordítjuk. Ha *p. o.* azt mondjuk hogy a *'Tisza'* köntése *nyí* vagy *amannyi* helyen *eltherült*, ilyenkor a *'viz'* vastagsága *soha* sem jó kérdésbe, hanem csak *széle* és *hossza*, 's *következőképpen terület = kétfelé való kiterjedés*, a *minek* latinúl *ha* nem helyes is, de *szokott* neve: *superficiés*.

tot teszi minden Geometriai terjedtség alapjának, egységének, melyből minden geometriai terjedtségek úgy származnak, mint a' számok az arithmetikai egységből, 's a' mi több, ezen ellenmondást állítja a' geometria fő, 's úgy szólván egyetlenelvének. Hiszem a' mennyiségek' mindegyik nemének *egysége* az, a' mit abban *mértéknek* felvesszünk, mértéke pedig mindegyiknek olyan nemű, mint maga, p. o. az időnek idő, a' tehernek (pondus) teher, a' becsnek (valor) becs, s. a. t. és így a' terjedtségnek is terjedtség, még pedig a' vonalnak vonal, a' területnek terület, a' testnek test; és azt mondani, hogy minden terjedtségnek egysége és így mértéke a' minden terjedtség nélkül való pont, éppen olyan képtelenség, mint ha valaki azt ál'itaná, hogy minden időnek egysége, és így mértéke az időnek tellyes nemléte, és az órákat, napokat, hónapokat, esztendőket, sőt századokat is mind az idő tellyes nemlétéből lehet, és kell öszverakni; a' mi csupa képtelenség. Egyébiránt gondolom én mi vitte az igen érdemes Szerzót arra, hogy a' pontot állítsa minden geometriai terjedtség alapjának. Alkalmasint az, a' mi minden nagyra termett elméknek bélyege, t. i. az egységre való törekedés. Ez ugyan magában szép, és dicséretes dolog; de erőltetni ott, hol a' dolog természete tiltja, nem tanácsos, mivel képtelenségre vezet.

A' miket eddig értekezésemnek ezen negyedik szakaszában mondtam, azok által azt kívántam világosítani, hogy a' mathesisbeli ellenmondások onnan származnak, mivel a' tudománynak nincsenek minden elemi fogalmai világosan kifejtve, és hogy a' mi Kis Geométriánk is némelly ilyen fogalmakat nem eléggé világosított fel, másokat pedig szükségtelenül is elhomályosított. Nem ide látszik ugyan tartozni első tekintettel, mindazáltal, ha jól meggondoljuk, csakugyan az elemi fogal-

mak homályából származik azon állítása is a' Kis Geometrának a' 137-dik lapon, hogy a' görbe lineát egyenessel megmérni nem lehet. A' kör kerületének számokkali kifejezésében, úgymond, „tetemes nehézségre találunk az által“ (a' miatt) „hogy a' kerület görbült“ vonal, és egyenes vonal által nem mérhető. — Völt olly idő, az igaz, midőn a' Mathematicusok közönségesen azt hitték, hogy a' görbe lineát, éppen azért, mivel görbe, egyenes lineával megmérni lehetetlen. Még maga *Descartes* (Cartesius) is ezt mondja 1637-ben ki-jött *analytica Geometriájában* (a' Schoten latin fordítása szerint a' 39-dik lapon): cum ratio, quae inter rectas et curvas existit, non cognita sit, nec etiam ab hominibus, ut arbitor, cognosci queat, nihilque inde quod, exactum atque certum sit, concludere possimus, etc. De azután hogy *Descartes* így nyilatkozott, alig tölt el 20 — 22 esz'en-dő, a' mikor egy angol Mathematicus, *Neil*, az ő nevé-ről neveztetett parabolán megmutatta, hogy a' görbe lineát egyenessel megmérni nem lehetetlen; a' mi akkor, mivel a' Mathematicusoknak addigi közönséges vélekedésöket czáfolta meg olly nevezetes felfedezésnek tartatott, hogy a' hires *Hug-gens* (Hugenius) így szóllott róla (*Opera Varia* Vol. I. pag. 101) Nobile inventum! quod, si quid aliud, merebatur, ut Archimedeum illud *ευρημα* (inventor et populares ejus) exclamarent. Később más Mathematicusok ugyan ezt, t. i. hogy görbe lineát meg lehet mérni tökéletesen egyenessel, vagy hogy az egyenes és görbe lineák, mint illyenek, egymással nem incommensurabilisek, több görbe lineákon is megmuttatták a' felsőbb Analysis segítségével, 's ezek szerint már ma nem mondhatjuk, hogy görbe lineát egyenessel megmérni lehetetlen, 's hogy e' miatt találunk tetemes nehézségre a' kör kerületének számokkali kifejezésében. Egyébi-

rént maga ez, hogy a Mathematicusok *Neil* előtt közönségesen azt hitték, hogy a görbe linea egyenessel természetl incommensurabilis, és hogy azután is később ennek helytelenségéről csak fellengős speculatiók segítségével által győzethettek meg, meg, eléggé bizonyítja, hogy az elemi Mathesis alap fogalmai nem voltak eléggé ki ejtve. Külömben ezen együgyű igazságot, hogy görbe linea, azért hogy görbe, lehet egyenes lineával tökéletesen egyenlő, minden fellengős Mathesis nélkül is könnyű lett volna általadni. Mert ha p. o. egy tökéletes karikát gondolunk, és azt — nem mondom kézzel, de észszel — görgetjük egy tökéletes egyenes lineán, és ezen az utolsón azt a két pontot, a' hova esik a' karika kerületének egy bizonyos A pontja most mikor az legalól van, és majd mikor egy fordulás után ismét legalól leszsz, megjegyezzük: látni való, hogy a' két pont közt eső egyenes linea AA tökéletesen egyenlő a' karika kerületével, mivel ez amazon, mint tökéletes mathematica linea, tökéletes mathematica lineán, — hol tehát semmi gyűrődésről a' meggyörbülésben, és semmi nyúlásról a' kiegyenesedésben szó nem lehet, — magát tökéletesen lenyomta, 's következőképpen az AA egyenes linea, vagy annak akármely valahányad része is a' karika kerületét olly tökéletesen megméri, mint tulajdon magát. Hanem az osztán ismét más kérdés, ha vajon a' karika kerülete bizonyos egyenes lineával: p. o. a' karika átmérőjével tökéletesen megmérhető e' vagy nem? A' Kis Geometra ezt tagadja, és azokról, kik a' karika kerülete és átmérője közötti, szernek kitalálásán, vagy az úgy nevezett circuli quadraturan törték, 's törük fejöket, úgy beszél a' 138-dik lapon, mint ollyanokról, kiknek *visgálatjok alaptalan, törekvésük hiu, magok könnyelműek*; a' 144-dik lapon pedig, miután azon szá-

mot, melly a' karika kerületének átmérőjéhez való szeret közelítőleg mutatja $= 3,1415926$'s a' t. 'sat. 154 tizedes jeggyel előadta így szól: Itt 154 tizedes jegy áll; de még ez sem „fejezi ki tökéletesen az átmérő és kerület közötti viszonyt, 's egy szóval a' szám végetlenségig mérhetlen, mit először *Lambert* bizonyított 1761-ben: azóta számtalan meggyőződés nyújtott a' tudomány által, hogy minden ipar a' kör' négy szegítésére hasztalan idővesztés, mert az a' lehetőség' határán túl van.“ Hogy mutatta meg *Lambert* 1761-ben a' kerületnek az átmerőveli mérhetlenséget, 's azóta micsoda meggyőződések nyújtott a' tudomány ugyanarról, én nem tudom; hanem azt tudom, hogy *B. F. Thibaut* göttingai híres Professor még 1818-ban is azt mondta mathesisiletkéjén tanítványinak, hogy a' karika' kerületének az átmerőveli mérhetlensége még nincs megmutatva; sőt ugyanazon esztendőben kijött ilyen című munkájában: *Grundriss der reinen Mathematik* a' 314-dik lapon az ellenkezőt mondja nagyon hibetőknek: „Man hat“, úgymond, „die Frage, ob die Peripherie gegen den Diameter incommensurabel sey häufig aufgeworfen, und es ist höchst wahrscheinlich, dass sie verneint werden muss.“ Vagy nem esmerte hát *Thibaut* a' *Lambert* 's mások megmutatásait a' kérdéses tárgyról: vagy, a' mi még hihetőbbnek látszik, azoknak erősségeiket meggyőzőknek nem találta. A' Kis Geometra igen érdemes Szerzője minden esetre kedves dolgot tenne a' mathesist kedvellő Magyaroknak, 's azok között, — bátor vagyok ki nyilatkoztatni, — nekem is, ha közlenné velünk valamelly *ellene mondhatatlan* megmutatását annak, hogy a' karika kerületét átmérőjével tökéletesen megmérni lehetetlen. Még ezt vagy ő vagy más valaki nem telyesíti, addig nem kárhoztathatjuk azokat, kik fejüket a' kör' négysegítésén törik. Mert látjuk

hogy a' Mathematicusok sok ideig átaljában is lehetetlennek tartották a' görbe lineának egyenesseli megmérését, a' mi pedig, mint előre is látni lehetett, de később bé is bizonyítattott, — éppen nem lehetetlen, 's hátha azon állítás is, hogy a' karika kerületét átmérőjével megmérni lehetetlen, hasonló gyenge alapon épül? Azomban ha szinte bebizonyosodnék is az, hogy a' karika kerülete és átmérője egymással megmérhetetlenek: akkor sem az lenne oka ezen mérhetetlenségnek, mivel egyik e' két vonal között egyenes, a' másik görbe; hanem csak az, a' miért a' kotzkalap oldalát is szegellőjével (diagonalis) megmérni lehetetlen, noha mind kettő egyenes vonal.

Eddig vagynak, a' miket a' Mathesis tanításának különböző módjairól, és a' mathesisbeli vitatások' 's ellenmondások' okáról közönségesen ugyan, de mégis a' *Kis Geometrára*, mint legújabb, 's egyszer'smind legtöbb eredetiséggel bíró magyar mathesisi könyvünkre, és olyanra, melyet tudós Szerzője a' szükséges javításokkal elemi szükségünket a' Geometriában, hol még különben is hátrább vagyunk, egészen kielégítő kézi könyvvé formálhat, különös tekintettel mondani kívántam. Óhajtom, hogy mind a' „*Kis Geometra*” tudós és igen érdemes Szerzője, mint mások is, kik ezen túl fejlődő literaturánkat mathesisi munkáikkal előmozdítani kívánják, észrevételeimnek hasznát vehessék, 's hogy ez által mathesist tanító könyveink mind az előadás módjára, mind az elemi alapfogalmak kifejtésére nézve, melly kettőtől függ főkép' a' tudomány világossága, 's ennél fogva maga kedveltetése, 's terjedése is, tökéletesbüljenek.

Irtam Debreczenben Aug. 27-én 1838.

Kerekes Ferencz,
 Professor és a' m. Társaság
 I. tagja.
 5 *

2.

*Igaz e, hogy Henrik Portugaliai Gróf
magyar eredetü volt?*

Nagyságos Tudós Gróf Kemény József, az Erdélyi dolgoknak magyar és német nyelven nagy érdemü világosítója, honi régiséginkre is kiterjesztvén figyelmét, a' Henrik, Portugaliai Gróf' eredete eránti perhez hozzá szólott, 's őtet nem ugyan Péter vagy I. Geysa királyunk' fiának, hanem Gróf Magyar' Imre nevü Fiának, földinknek, Hungh nemzetséghől származottnak állítá az idei Nemzeti Társalkodó' 29-dik számában, egy oklevél' erejénél fogva, melly így szól:

Nos Capitulum Ecclesiae Posoniensis Memoriae commendamus per praesentes, universis, quod Valentinus filius Dionysy de Weyke et Georgius de Koronch sepositis omnibus litigiorum et iurgiorum molestiis, in talem devenerint sponte inter se amicitiae, fraternaeque Charitatis ac dilectionis unionem, quod, licet abavus dicti Dionysy de Weyke terras suas tempore dudum adhuc sancti Ladislai, regis Hungariae, felicitis reminiscentiae, deserendo, ac bonae memoriae Hemericum, filium Magar Comititis de genere Hungh, tunc exulem, inque partibus bifontinis (bisontinis) hospitantem, et exinde contra Paganos bellaturum, ac in auxilium Castaliae (Castiliae) tunc regis proficiscentem ex vocatione ipsius Hemericj, comitando, in tabulis ultime suae voluntatis coram Capitulo Geuriensi tunc factis, et coram nobis in specie etiam praesentatis, universas suas terras et praedia in Comitatu Pusuniensi et de

Walcu sitas et existentia, de voluntate universorum Cognatorum suorum tunc adstantium, pro XL. marcis argenti justi ponderis in perpetuum cesserit Both Comiti, ejusque filiis, et licet dictus Georgius de Koronch terras illas de praesenti justo aquisitionis avitae titulo possidere dignoscatur, tamen ipse Georgius alioquin liberorum solatio, divina ita volente providentia, destitutus, praefata praedia et terras, quas vita sua durante pacifice possidere poterit, nemini alteri, nisi ipsi Valentino, filio Dionysii, in linea generationis alioquin proximo, relinquere possit ac debeat, praesentium vi et testimonio literarum mediante. Datum Sabatho, proximo ante Octavas Festi omnium Sanctorum. Anno Domini MCCCLXI-o.“ Ex archivo Claustro-Neoburgensi per Godefridum Kéler transcriptae. Anno 1795.

Ezekre nézve így vélekedék a' N Gróf: „Ezen oklevélben említették tehát: tempore Sancti Ladislai regis Hungariae — Henricus filius Magyar Comitis de genere Hungh, tunc exul, inque partibus Bizontinis pro tunc hospitatus — in Castiliam Proficiscens,“ mind ezek nagyon közelítők, sőt igen is egyezők azzal, a' mit Rodericus Ximenes toledoí Érsek († 1245.) eképpen feljegyzett; midőn VI-dik Alfons Kastilíai Király' gyermekeit elé hozzá: Ex eadem Semene Munionis genuit aliam filiam, quae Tharasia dicta fuit, quam duxit Comes Enricus, ex partibus Bisontinis, congermanus (egy anyától való) Rajmundi Comitis, patris Imperatoris (helyesebben: Regis Castiliae Alphonsi VII), ex qua suscepit idem Enricus Aldefonsum, qui fuit postea Rex Castiliae.“ L. Hispania illustrata Francof. 1603. in folio tomo II. L. VI. cap. 21. — Házasság lön 1089-ben. — Következőleg Ximenesnek e' szavai: Comes Enricus ex partibus Bisontinis, annyit tesznek: Magyar hazájából Besanszonba, Burgun-

dia fő városába kivándorlott; nem azt teszik, hogy ezen Henrik Besanszoni vagy Burgundiai eredetű lett legyen; hanem csak annyit, hogy Burgundiában tartózkodott. — Ha igaz, a' mit Ximenes róla mond, úgy volt a' Magyar Henriknek királyi atyafisága: mert VII-dik Kastiliai Királynak Congermanusa, azaz: egy anyától való testvére volt; de azért még is lehetett magyar eredetű, valamint véleményem szerint volt is “

Különös tisztelettel viseltetvén a' N. Gróf eránt, kifejtett állítmányát abba hagytam vala, ha minden igazítás' elfogadására magát késznek, béfejezőleg nem nyilatkoztatta volna, 's ha nemes szándékát nem tudnám, hogy ezzel Honunknak egy disz koszorut füzni igyekezett. Ezek által felszabadítottam némelly észrevételcim' kijelentésére, melyek e' következők:

A' N. Irótól, mint jelesb, 's idősb (veteranus) Literatorunktól méltán várhatánk, hogy a' tudományosság' szabálya szerint, véleményének közrebocsátása' előtt körültekéntette volna, mik legyenek a' Henrik, Portugaliai Gróf' eredete eránt kül-'s bellőföldön mondatva, 's mintegy kivíva? Tudhatá, hogy annak Burgundiai Herczeg-vérből származatát már D. Ant. de Lemos Faria e Castro Hist. geral de Portugal vol. II. p. 273 Schmaus, neuester Staat von Portugal. Th I p. 217. Dr. Jos. Aspach, Gesch Spaniens und Portug. I Th. p. 437. hitelesen bécizonyíták. Olvashatá ezeket is; „Henrik, Portugaliai Gróf, Velencei Péter Királyunk' fia volt-e? Budán 1830. Henricus, Portugaliae Comes, origine Burgundus, non Hungarus. Budae 1830. Ezen munkája hiányát fogja bizonyal maga is átallani.

Kívánhattuk volna a' N. Irótól oklevelének bővebb hitelesítését is: mert ha annak helyhezeti eredetét számba nem vesszük is, vannak abban ollyak, mikben az oklevél — vizsgálók nem ok nélkül megütközhet.

nek; úgy mint; *Gróf Magyar*, Hunghi nemzetségből, számkivetett (exul). Magyar nemzetséget esmérünk igen is, de a' Gróf Magyar — a' Hunghi nemzetiségűt, — a' számkivetettet, Sz. László — üdökorából, nem. Ezen homályok megvilágosítandók valának. Még ütköztetőbb benne e' kifejezet: Comes Magyar *bonae memoriae*. Ezen tisztelkedés csak a' fejedelmeknek adatott meg. Annak legalább mássát a' N. Író kezében forgott oklevelekből nehezen adhattya. — De hagyjuk az oklevelet hijántalannak.

Ugyan hogy is következtethette abból igazán ki tehát a' Gróf Magyar' fia, Imre, földink volt a' Henrik, Portugaliai Gróf, Portugaliai királyok' törzsöke? miről az oklevél' írója szót se tesz Nem tudta? Tudván Beszanszonba vándorlását, Castiliába vitézkedtét; nem tudta volna-e, a' mi jelesebb, az ő Herczepségre emeltetését, ha való lett volna? Vagy vándorlásából, külföldön vitézkedtéből, következik-e nyilván Portugaliai Grófságra jutása? A' N. Író esméri bizonnal az akkori vitézeket (Ritter), kik országról országra vándorlottak a' Pogányok ellen harczolandók: nem lehetett-e a' Gróf fia Imre, Magyar földink is, egy ilyen Bajnok? Nem költözhetett-e Beszanszból egyik, vagy másik izben, — mert többször ment innen hadi segedelem — Castiliába? Vagy, éppen Rajmund Tolosati, és Henrik, Burgundiai Herczegek' lobogóji alatt? — Lehetetlen, hogy a' N. Gróf, kevés eszméléssel, véleményének következetlenséget bé ne lássa.

De hibás kihozása leginkább kiviláglik a' Portugaliai Királyok' bébizonyított nemzetségi sorozatából, melly következendő:

Capet Hugo, Francia király 987. † 996.

Robert Fr. K. † 1031.

I Henrik Fr. K. † 1060. Robert, Burgundiai Herceg † 1075.

I. Philip Fr. K. † 1108. Henrik, Bur. H. † 1066.

Coñstantia, VI. Alphons Castiliai király' nője

I. Hugo Bur. H. 1075—1078.

Odo I. Bur. H. 1078—1003.

Henrik Be-sanszoni gróf Theres. ferje,

Uraka Rajmund Bur-gundiai gróf nője.

II. Hugo Burgundiai Herceg † 1141.

Portug. gróf

—

Alphonsus Henriquez el-só Portugali király.

VII-dik Alfonsus, Raj-mundez.

Ezen sorozatra nézve így kell okoskodnunk; Henrik a' Capet Hugo, Francia király' véreből származott Henrik, Burgundiai Herczegnek, harmadik fia, ki előbb Beszanszoni Gróf volt, mint Theresiának, VI-dik Alfons, Castiliai Király' leányának férje, Portugalliai Gróf lett; tehát Gróf Magyar' fia, Imre, övele ugyan az nem lehetett.

Mivel a' Portugalliai ország' eredetét, viszonyosságait, Agarenok ellen küzdéseit, 's a' Burgundiai Herczegenek, 's más oda gyült vitézek' segedelmi által, mégszabadítását rendin, bőven előadtam; a' Burgundiai Herczegenek' sorozatát, 's Henriknek Henriktől, Burgundiai Herczegtől, születését, még Arab irományokból is mutogattam, ezen értekezésemben: Henricus, Portugaliae Comes, origine Burgundus, non Hungarus," azokat nem ismételhetem itt újra; némü nyomosításul ezeket hozom még fel:

1) Nem csak a' Floriacumi Szerzetes (L. Pythoeus Script. Historiae Francorum XI.), nem csak Godofroy Theodor (I. Traité de la Maison de France, qui regne aujourd'hui Paris 1612. 4.); nem csak Duarte Nunnéz do Liao (L. Chronicas dos Reis de Portugal. Tab. I. Lisbon. 1714, pag. 5 — 16.) 's az említett D. Ant. de Lemos Faria e Castro (L. Hist. Geral. de Portugal. vol. II, p. 273.) hitelesíték Henrik Portugalliai Grófnak a' Burgundiai Herczegi házból eredetét; hanem minden Angol, Francia, Német, Spanyol Irók is már elesmerték.

2) Maga a' Tudós Gróf is megakadott Roderic Toledoí Érseknek (De rebus Hispan. VI., 21.) ezen tanuságán: Tharasiam duxit Comes Enricus ex partibus Bifontinis (Bisontinis) *Congermanus Rajmundi Comitibus*, Patris Imperatoris (Alfonsi VI-i), ex qua suscepit Alfonso, qui fuit postea Rex Portugaliae." Valljon: Földink, Imre, a' gróf Magyar' fia, Gróf Rajmund *congermanusa*, azaz: test-

verétől született lehetett-e? Ilyen volt Henrik, Henriktől, Rajmund anyjának Uracának, battyától születvén. Mitöbb: Lucas Tudensis azt valya p. 101 „Rajmundus, qui erat ex genere Gothorum.“ Gróf Magyar Goth nemzetbeli volt-e? Annak lehetőségét tehát, hogy a' Magyar Gróf, a' Kastiliai, vagy Goth királyi vérből származhatott legyen, engedje meg a' T. Gróf, én elnem hihetem.

3) Hogy Henrik, Portugalliai Gróf, az Hungli Gróf Magyartól származott legyen, senki se tanúsítja; a' Portugallok magok biztosan a' Francia Királytól, vagy Burgundiai Herczegektől származtatták: Duardus Nunnius, Leo, Portugallus mond: *Henricus, Portugaliae Comes, natus est Vesontii; quae Civitas est Metropolitana Burgundiae Comitatus, vulgo hodie Besanzon. De ejus origine variae sunt opiniones — Nos, ut latius in vita, Burgundum asserimus, certiori conjectura et auctoritate*“ *Hisp. Ill. tom II. p. 1251. Határozottabban Ant. Vasconcellus: „Certi tantum habemus, Henricum Gallum fuisse, non tamen e Lotharingia, quae opinio multos transversos egit; sed ex antiquis Anduis, qui nomine Burgundiorum sunt hodie notiores; natum in urbe Vesontii, maxima Sequanorum, quae cum Marcellino et aliis dicta sit Pisontium, fucus iis factus est, qui Henricum affinitate vocabuli, ex nobili Constantini domicilio, credidere. Non absimile videtur vero, Henricum, Henrici filium fuisse, primo loco geniti a Roberto Duce Burgundionum, qui Patrem habuit Robertum Galliae regem, natum rege Hugone Capeto*“ *Anaceph. p. 1 — 2. etc. — Kik Magyar Királyi vérből eredetnek vélték, hihető Sz. István' hasonló nevű fiával tették ugyan azonnak, az időkornak, 's történeteknek ellenére; de bizonyítlanul; 's Burgundiai eredetét hitelesebbnek tartván, „Damianus Goës Portugallus mond: „Cum olim assiduis incursionibus*

bus Mauri Hispaniam impeterent, pii ac Christiani Homines undique opitulandi gratia eo confluebant, regibus suam operam offerentes. Accidit tunc inter alios, Dominum Raymundum, Tolosatium Comitem, ad Alfonso Castellae regem, electum Imperatorem, subsidio venisse. Cui Henricus, *ejus ex sorore nepos*, hujus expeditionis comes fidissimus fuit. De cujus Henrici ortu inter autores non satis convenit. Nam Castellani Scriptorum eundem Constantinopolitanum (Byzantinum) esse, ajunt, Galli autem ex Lotharingia promanasse asserunt; nostri vero ex Hungaria originis seriem deducunt. Attamen nulla certa ratione omnes, id, quod dicunt, demonstrant, *qua nos quicquam audacter confirmare possimus*," Hisp. Ill. Tom. II. p. 882. Hieronymus Constagius. alias Joannes Comes de Sylva Portalegri mond: „Alphonsus VI. partem septemtrionalem Castellae (ditionem Portugaliae) in dotem dedit Henrico, *uni ex nepotibus Comitum Burgundiae, Vesuntione oriundo*, cum ille ejusdem regis filiam — Taresiam nomine duceret. Venerat autem ex Gallia cum Reimundo Comite Tolosae (qui postea Comes Galiciae factus est) *avunculo suo*, ut interesset bello, quod tum temporis Castellani gerebant adversus Mauros, qui Hispaniam occupauerant. Quamquam autem alii hujus Comitum originem ex Hungaria, alii ex Aragoniensi Regno, alii ex aliis locis deriuant; tamen ea, quam recensui, opinio probabilior est“ Meusel Bibl. Hist. vol. V. Par. II. pag. 174. Mások meg' annak Magyar honból származtatását csupa tudatlanságból kerekedettnek állítják: „Injuriae illorum temporum, quibus plura monumenta reliquerunt enses, quam calami, causarunt modernioribus dubium de Henrici Comitum patria; ut ipsum putarint filium regis Hungariae“ Faria e Susa Epitome de las Historias Portugueras. Bruxel 1731. p. 39. Vascon-

cellus: „Andabatarum morē coecutientes, sicubi in clarum aliquem illius aeni Henricum impegissent: nostrum affirmarunt: alii ex *Pannonia Hungarum* — *somniantes.*“ J. c.

Megházosodott Henrik, Portugaliai Gróf 1095-ben (nem 1089 ben); kimult 1. Majusban 1112-ben: Lásd: *Chronica Lusitana* pag. 420. Gepauer Portugiesische Geschichte 's a' t.

A' felhozott oklevélből tehát igen hihető, hogy magyar vitézlők' vére is folyt az Agarenok ellen Castilliában; az is hihető, hogy azon alkalommal maradtak Magyarok Spanyol országban: Dominus Alo, Alphonsi VI. Cancellarius, vineam Vmberti *Vngri* (Magyar Imréc?) emit, quam serius Monachis Cluniacensibus dono dedit“ — Ezek, mondám, mind hihetők; de hogy a' Gróf Magyar' Imre nevű fia volt legyen a' Portugalliai Henrik Gróf, bizonyított; 's közönségesen elesmért szármozattára, nézve hihetetlen: Wer Gewinn für die Wahrheit und Wissenschaft sucht, der wird nicht so *leicht* seyn, die Behauptungen zu verwerfen, welche von einer Reihe gelehrter Männer nach mühsamen Nachforschungen aufgestellt worden sind. Im Zweifel wird er sie nicht verlassen, sondern sich an ihnen als einem Standpuncte festhalten; und nur dann eine *neue Behauptung* aufstellen, wenn er dieselbe auf *klare Beweise* zu stützen vermag; mit vorzüglicher Sicherheit, wenn er zugleich auf die Ursachen hinweisen kann, auf welchen seine Vorgänger irrten. Nur auf diese Weise ist ein Vorschreiten der Wissenschaft möglich.“ J. O. R. von Rauscher

Vegye ezeket a' N. Tudós Író különös tiszteletem' jegyével; ha általok az Igazság' terjedése is nyerend valamit, nem esett igyekezetem híjába.

Pesten Dec. 19-kén 1839.

Fejér György.

3.

A' váltó gazdaságról.

A' váltó gazdaság (Wechselwirthschaft) azon gazdálkodás-mód, melyet imitt amott ugyan már régibb időtől óta üztek, de a' melly csak az újabb időben, különösen pedig a' lóhere-mivelés lábrakapása 's az angol gazdálkodás közönségessé tétele óta Thaer és mások által kezdett tovább terjedni, alkalmaztatni. A' váltó gazdaság fogalma egy felől igen korlátozott és egy oldalú, más felől pedig annyira kiterjedt, hogy sajátkép nem is a' váltó gazdaságról, hanem a' termék változtatásának minden gazdaságbani alkalmazásáról lehet szó. A' szorosabb értelembbe vett váltógazdaság nevezete alatt azon bánásmód értetik, mi szerint a' szántó föld egyik része takarmány növényekkel, a' másik gabonával vagy más eladható termékekkel vettetik be, még pedig úgy, hogy két gabona termék soha sem következik egymásra, hanem egyik gabona a' másikkal vagy más eladó termékekkel és takarmánynövényekkel szüntelen váltakozik. Ezen bánásmód azon tapasztalaton alapul, miszerint a' gabonatermékek a' földből legtöbb tápláló erőt vonnak el, 's miattok a' föld leginkább elvadul, a' midőn ellenben a' takarmánynövények a' földből kevesebb tápláló anyagot hoznak ki, 's olyan állapotban hagyják azt, mellyben a' gabonavetés sikeres elfogadására kevés munkálás után is alkalmatossá lesz. A' váltó gazdaság szerint tehát lehetséges a' szántó földön annyi takarmányt eszközölni mennyire szüksége van a' gazdaságnak saját erejének fentartása és gyarapítása végett. Ennek tehát nincs

szüksége az ugarra, 's szükségessé teszi az istálóz-
tatás behozását.

A' gazdálkodás másik neme gabonagazdálko-
dásnak (Felderwirthschaft Körnerwirthschaft) ne-
veztetik, mivel fő törekvése a' gabonatermesztésre
van irányozva, 's közte és a' váltó gazdaság kö-
zött az a' lényeges különbség van, hogy a' ga-
bonagazdálkodás telekbirtokát megosztotta, úgy
hogy egy részét folyvást fű vagy széna borítja, a'
másik pedig folyvást eke alatt tartatik. Mi ezen
gazdálkodás mellett egyszer rét, a' mindig rétnek,
valamint a' szántó föld folyvást szántó földnek ma-
rad. A' váltó gazdaságnál pedig minden valamit
eke alá lehet venni, ekejaro földde egyesitetik,
még pedig úgy hogy a' mi az idén takarmánynö-
vényekkel volt bevetve, jövő évben gabonával vet-
tetik be, melly által mindkettőjük között évenkénti
váltakozás származik.

Ezekből következik, hogy a' váltó gazdaság
a' lóhere vagy más, elegendő massát adó takar-
mányfüvekre alkalmas földön magában, a' ga-
bonagazdálkodás pedig a' természeti rétek arány-
lagos pótoléka nélkül meg nem állhat. A' váltó
gazdaság a' természeti réteket mesterségesekkel,
vagy a' mesterséges takarmány termesztéssel pó-
tolja ki. Mind két gazdálkodásmód mellett azon-
ban rendesen olly viszonyok állanak elő, mellyek-
nek következésében egyik gazdálkodásmód sem áll-
hat meg tisztán magában. A' gabona gazdálkodás
útján ugyan is a' szükséges takarmánynak egy ré-
szét a' mezőn lehet termesztetni, a' midőn a' vál-
tógazdaság mellett nem tanácsos lenne a' már meg-
levő természeti fütermést a' réteken háborgatni.

A' váltógazdaság azon egyszerű fogalom sze-
rint, hogy a' földnek egyik része gabonával, a'
másik takarmánynövényekkel vettetik be, több-

nyire semmi féle viszonyok közt nem alkalmazható; mert ha a' föld csak valamennyire is termékeny, sokkal több takarmányt kapunk belőle, mint sem a' belőle készült trágya a' gabonatermesztésre használna fordíthatatnék. A' váltó gazdaság ilyen értelemben csak az elélt földekre alkalmazható, melyek ez által minden külső segedelem nélkül leg hamarabb uj erőre kaphatnak. De ha az ilyen földek ismét nagyobb természetű erőhöz jutottak, a' terjedelmes takarmánytermesztést, hanem ha a' fenforgó körülmények szerint az azáltal célba vett állati tenyésztés nagyobb hasznot hajt mint a' a' gabonatermesztés, csak a' szükségesre kell szorítani, 's helyébe az eladható termékek termesztésére lépni, melly nevezet alatt nem csupán gabonát, hanem más könnyen pénzzétehető p. o. kereskedési növényeket is kell érteni. Itt a' földolog, ezen növényeket olly móddal termeszteti egymás után, hogy egyik a' másiknak megkészítse az utat, mindegyik minél több termést adjon, 's a' tárgya és a' czélszerű munkálás soha se hiányozzék, úgy hogy e' szerint soha nem szükséges a' földnek egy részét mint ugart haszontalanúl, vagy csak kevésbé használva hevertetni. E' szerint már a' váltó gazdaság fogalmát úgy szükség módosítani, hogy az egész meglévő föld, valamint általában az egész ekejáró telek legyen az legelő vagy rét, czélszerűleg ugar nélkül olly móddal vettessék be, hogy megkívántató mennyiségben tehessünk szert takarmányra, a' barmok azon számát tekintve, mennyi szükséges a' föld erejének fentartását eszközöző trágyamennyiség nyerésére. Itt földolog az hogy a' rétföld ne vétessék önkényesen eke alá, mert mint természeti rét sokkal több takarmányt, általában több termést adhat az, mintha mívelés alá vétetik, mit igen nagy figyelembe kell venni, 's alkalmasint így van a' dolog a' legelővel is. A'

hol tehát legelők és rétek vannak, mint a' trágya termesztés természeti pótolékjai, ott a' takarmánytermesztésnek ez ekejáró földön igen is nem szabad tovább terjedni mint a' termesztés általános mennyiségéhez képest a' trágyatermesztésre szükséges. Ezen termesztésnek azomban a' termékek olly móddali váltakozásában kell állani, hogy az által ugarozás nélkül, sőt inkább az egyetemes, szántás alatt álló földnek megmivelése mellett a' lehető legnagyobb haszon eszközöltessék, a' nélkül hogy a' föld elvaduljon, mire nézve a' termékváltoztatás általános szabályait kell követni, mellyek szerint csak két száras terméknek sem szabad egymásra következni, 's általában néhány kevés kifogással egyféle termékeknek p. o. bunkos és gyökeres hüvelyes és leveles veteményeknek egymás után nem szabad műveltetni.

A' váltó gazdaságban mivelendő termékek megválasztására 's egymásutáni következtetésére azonban nem csak a' földnek és az éghajlatnak, hanem a' kelendőségnek is igen nagy befolyása van, 's ugyan azért egyik váltó gazdaságban egészen más termékeket fognak termesztetni mint a' másikban, 's az egyféle termékek is egészen másként fognak egymással váltakozni. Nagy meggondolás a' szántóföld pontos ismerete a' kelendőség viszonyainak több oldalú felfogása kivántatik egy váltó gazdaság czélszerű elrendelésére, annyival inkább mivel ezen tekintetben csak általános szabályokat lehet felállítani, mellyek a' jelen körülmények 's szerint a' legkü'ömbfélékép módosíthatók.

Ámbár a' czélszerű gabonaváltoztatásnak szabályai általában elismervék, bár több példái az e' szerint elintézett gazdaságoknak ezen gazdálkodás hasznait bebizonyították, vannak ennek még is ellenkezői, 's példák is arra, hogy ez czéliránytalan rendelkezés mellett valóba tetemes károkat

tett. Legfőbb 'ellenvetések a' váltó gazdaság behozása ellen:

1) Hogy az a' mi éghajlatunk és viszonyainkhoz, mellyek az angol vagy más éghajlatoktól és viszonyoktól hol és mellyek közt ezen gazdálkodás gyakoroltatik különböző, általjábau nem illik.

2), Hogy nem ad elég magot, mi pedig a' mezei gazdálkodásnak legfontosabb eredménye, 's mellynek folyvásti szaporítására a' mezeigazdának főleg ügyelni kell.

3) Hogy kevesebb magtermesztés mellett természetesen kevesebb szalmát is ad, mit a' trágyatermesztéskor a' több takarmány által épen nem lehet kipótolni.

4) Hogy több munkát kíván, mint akármelyik más gazdálkodási rendszer 's ezen okból hol munkások hiányzanak, gyakran nem gyakorolható.

5) Hogy a' munka főleg csak tavaszra és ősze szorul, 's következőleg több igás barmot kell tartani mint más gazdálkodás-mód mellett, mellyben a' munka az egész esztendőre eloszlik.

6) Hogy a' legczélszerűbb gabonaváltoztatás mellett is a' gabona kihordása, valamint a' nedves esztendőkben a' föld elfajulása is elkerülhetetlen 's végre is csakugyan az ugarozásra kell visszatérni.

Ezekre következőleg lehet felelni:

1) A' váltó gazdaságot nem szükség az Anglia éghajlatához és viszonyaihoz szabni, hanem mindenütt különösen a' helybeli viszonyokhoz lehet illeszteni. Lehetnek igen is olyan körülmények, mellyek a' váltó gazdaságot nem javallják, 's ezek közé számláltathatnak:

a) Az igen könnyű föld, mellyben csak olly kevés növények tenyészhetnek, hogy a' termék-változtatás alkalmasan meg nem történhetik,

sőt inkább az ugarhoz és legelőhöz kell folyamodni.

b) Az igen nehéz és szívos föld, mellyben a' lóhere és más takarmány növények nem tenyésznek, 's következőleg a' mívelendő növények száma hasonlókép' igen megkevesedik, 's a' miatt a' termékváltoztatás alkalmatosan nem gyakorolható, a' föld pedig egyébiránt időről időre az ugarozást nem nélkülözheti, a' nélkül hogy igen őszve ne szoruljon. Ezen utósó körülményre nézve azonban meg kell jegyezni, hogy az alkalmatos, 's célszerű szántóeszközökkel történt mívelés mellett az igen szívos földnél a' növényeknek ha ugyan szeretik a' földet, megkivántató beárnyékozása által porhanyósat b állapotban lehet tartani miát akármelley ugarozás által, melly által az ilyen földet gyakran épen nem lehet javítani, ha csak az időjárás nem igen kedvező.

c) Az igen lapos telekü föld, ha az másként magában is termékeny, nem váltó gazdaság alá való.

d) Az igen köves földben is azon szántó eszközökkel mívelés, mellyeket a' váltó gazdaság kíván, nem alkalmazható; de ha az ilyen föld egyébiránt termékeny olly sokféle növényeket lehet termesztetni rajta, hogy a' rendes gazdálkodás mellett is a' legegyszerűbb szántó eszközökkel a' váltó gazdaság haszonnal gyakorolható.

e) A' durva éghajlat, melly a' növények mívelését igen korlátozza hasonlókép akadály a' váltógazdaságnak.

f) Végre több általános jelen viszonyokat is tekintetbe kell venni. Hol az eladó mezei termékek kelendősege nem nagy, hol a' juhtartás a' marhatartás, hizlás a' legtetemesebb hasznot hajtják, hol munkásokat nehéz kapni, ott sem gyakorolható

a' váltó gazdaság, vagy aránylag sokkal kevesebb hasznot fog hajtani mint akármely a' helybeli viszonyokhoz alkalmazott gazdálkodási rendszer.

3) A' harmadik pontra ezt felelhetni. A' mi a' szalmamennyiség fogyását illeti, itt csak az őszi vetésről lehet szó, mert kü'ömben a' tavaszi vetés, 's a' hüvelyes vetemények' bővebb termesztése, 's a' különböző takarmánynövények által több szalmára tehetünk szert, mint a' mennyit az őszi vetés szalmabeli mennyiségetesz, mellyet ezen esetben egészen trágyavegyítéknek lehet használni, holott kü'ömben szecskeképen sokat takarmánynak kell abból fordítani. Egyébiránt az őszi vetés-szalmában nem is olyan nagy a' fogyatkozás ha általában az őszi vetés mivélése nagyon korlátozva nincs, mivel az őszi vetés annyival több szalmát ad, mennyivel jobb és trágyásabb a' föld. A' hol egyébiránt az őszi vetésből minél több szalmát akarunk nyerni, ezen czélt is elérhetjük a' váltó gazdaság mellett.

4) A' munka szaporodását illető negyedik ellenvetésre ezt feleljük: hogy az a' kézimunkát s' a' több trágyahordást illetőleg nem alaptalan, de az erős ugarozás mellett is csak nem olyan nagy munkará fordítás kívántatik.

5) Az ötödik ellenvetésre: mi az munkának egyenetlen felosztását, 's a' tavaszi és őszi évszakra szorítását illeti, ezzel a' váltó gazdaságot helytelenül vádolják, legalább a' váltógazdaságnál nem történik ez inkább, mint az erős ugarozás mellett, sőt inkább a' kézimunka itt az egész évre el van osztva, kivált azon esetben ha az őszi vetés mivélése nem igen kiterjedett, 's a' termékek mivélése annyival több változatosságot megenged. A' mi az igás barmok munkáját illeti, ez ugyan főleg tavaszra és őszre esik, 's tagadhatatlan hogy a' munka ezen tekintetben

szaporodik is, itt azonban sok függ a' rendelkezéstől is.

6) Hogy a' föld elvadulása követné mindég a' váltó gazdaságot, nem lehet alaposan állítani. Míelőtt a' váltó gazdaság gyakorlatba vétetik, már előre szükség volt a' földet jól meg művelni, de ha ez egyszer megtörtént a' folyvásti munkálás által a' föld annyival tisztább és porhanyósabban tartatik, valamint a' föld megárnyékozása az ezen célra jól választott növények gyakoribb termesztése által, és azon növények' termesztése is, mellyek nevedések alatt kapáltatnak, a' földet porhanyósan, 's a' gyomtól tisztán fogja tartani. A' váltó gazdaság azonban igen is szükségessé teszi a' czélszerű szántó eszközök használatát, valamint azt is, hogy azon földek újra megszántásával siessünk, mellyeket őszi vetés alá akarunk használni, hogy a' beárnyékozás hasznaitól el ne essünk. A' nedves esztendőben a' kapáló eszközöket csak tökélelően 's nem idejében lehetővén használni, a' föld elvadulása igen is elkerülhetetlen, de korántsem fog az nagyobb mértékben történni a' váltó gazdaság következtében mint más gazdálkodás mellett, sőt inkább mivel a' föld elébb porhanyósabb és a' gyomtól tisztább volt, csekélyebb lesz az, 's későbbben annyival könnyebben helyrehozható.

7) A' juhok legelőinek hiányzása csak azon esetben történhetik, ha a' földet csak használni való takarmánynövényekkel vetnénk be; de hiszen a' váltó gazdaság semmikép nem rekeszti ki a' réti füvek termesztését, mellyek annyival gazdagabb és jobb legelőt adnak. A' réti füvek szintűgy a' termékváltoztatás sorába esnek, mint a' kaszálni való takarmánynövények, 's ha a' föld bizonyos ideig takarmányszüvekké bevetett rétné marad, az ilyen rét a' pihentetés és ugarozás hiányát alkalmasint tökéletesen kipótolja. Általában sok, a' váltó gazdaság ellen tett ellenvetések főleg onnan

szármoznak, mivel ezen gazdálkodásmódot sokan minden körülmények közt, 's minden feltétel nélkül használhatónak vélik, holott pedig mindenkor és mindenhol a' körülmények szerint kell azt módosítani.

Ha tehát a' váltó gazdaság ellen vetni szokott kifogások nagyobb részint elenyésznek, szükség mindazáltal az 1-ső szám alatt említett pontokon kívül ezen gazdálkodásmód behozásakor következő dolgokra figyelmezni.

a) Szükség hogy a' gazdának azon föld, melyet ilyen mivélésmód alá akar venni, a' szó tellyes értelmében sajátja legyen, minden idegen jog vagy befolyás nélkül.

b) A' több darab földeknek a' lehetőségig össze kell függeni, nem igen elkülönözve, vagy egymástól igen távol esni.

c) A' föld ne legyen igen elélt vagy elsoványodott, vagy legyenek szükséges kutforrások a' szükséges erőtelyes trágyamennyiség szerzésére.

d) A' váltó gazdaság folytatása igen ügyes, szemes, magát-meggondoló 's elszánt mezeigazdát kíván.

e) Csak oda való az, hol a' termékek kelen-dősége meglehető, 's ugyanazért a' föld és telek igazságos viszonyban áll a' munkához.

f) Végre tekintetbe kell venni, hogy ezen gazdálkodásmód nagyobb tőkepenzt kíván mint akár-meltyik más.

A' millyen különbözók már a' mezeigazdálkodás viszonyai, olyan különbözók a' váltógazdaság elrendelése is. Itt csak némelly főbb pontokat fogunk kiemelni.

1) Váltó gazdaság legelő és rétek nélkül. Hol ezek hiányzanak, ott ezen gazdálkodás-mód legajánlhatóbb, mert csak ez által lehet a' szántásvetést leghasznosabbakká tenni. Itt főleg a' földet

kell tekintetbe venni, mert annak minémiségétől függ az egész elrendelés. A' könnyű, inkább lapos telekű föld a' legelőtartást nélkülözhetetlenné teszi, mert a' könnyű föld a' legelőhevertetés által szivossabbá lesz és megfrissül, a' lapos telekű pedig a' termékek folyvásti termesztése által igen kimerülne, ezt pedig ha csak némileg is termékeny a' legelő által gyakran tetemesebb hasznot hajt mint a' kaszálni való takarmánynövények művelése által, mellyek abban rendszeren nem igen jól tenyésznek, vagy csak kevés jövedelmet adnak. De ha a' föld termékeny, illendő televényes közép föld olly rendelkezést kell tenni, hogy annyi föld fordítassék takarmánytermesztésre, mennyi szükséges nem csak a' föld kimerített erejének más termékek művelése általi visszapótlására, hanem gyarapítására is. Az istállóztatás itt legfőbb feladatja a' gazdálkodás elrendelésének, mert a' legelő soha sem ad annyi takarmányt, mint a' kaszálható takarmánynövények. A' könnyű lapos telekű földben a' juhtartás annyival inkább fog diszteni, valamint a' gabona illendő termesztése mellett is a' különböző czélszerű növények termesztése annyival jobb állapotban lesz; a' jobb földben pedig az istállóztatás még több hasznot hajt, és ha a' juhtartásra számolunk főleg, fő dolog lesz a' legkisebb földterületen a' lehetőségig legtöbb legelőjövédelmet eszközölni; szükség lesz tehát ezen célból a' legelőre megkivántató földet, melly nélkül a' juhtartás fenn nem állhat, a' lehető legerősebb állapotban használni, úgy hogy a' legkisebb terjedelmű földön a' takarmány a' lehető legnagyobb mennyiségben teremjen, a' jövedelmes gabonatermesztés legkevesebb kárával. Ha a' föld igen szivós, akkor a' legelőről szó nem lehet, mert a' föld akkor igen megkeményedik; itt ismét legtöbbet tesz az istállóztatás, valamint az is, ha minél több takarmány

növények természetnek, mellyek sok trágyát adnak, és olyan növények, mellyek az árnyékoszánál 's kapáltatásnál fogva nevededések ideje alatt a' földet porhanyósan tartják.

2) Ha néhány rét is van, akkor a' váltógazdaság behozása alkalmával, ha nem hasznosabb a' réteket eke alá venni, fő figyelemmel kell a' kereskedési növények vagy a' gabona bővebb termesztésére lenni, mert a' marhatartás nem csupán a' szántásvetéstől függ, hanem a' rétek által nevezetes takarmánypótolékot is nyer, melly trágyává változtatván a' szántásvetést tetemes trágyamennyiséggel segíti, minél fogva könnyű vele most annyival több trágyát kívánó mezeinövényeket természetni. Itt is arra kell azonban főleg ügyelni, hogy a' jelen viszonyoknál fogva nem a' marhatenyésztetés érdemel e' elsőbbséget a' lehető legnagyobb nyereség tekintetéből 's ezen esetben úgy kell a' gazdálkodást intézni, hogy azon nevezetes pótolék mellett, mellyet a' rétek téli takarmányul adnak, legyen az istállóztatás vagy legelő, az elegendő nyári eleségben hiány ne legyen. Általában fel lehet venni, hogy többnyire a' váltógazdaságok némi rétekekkel bírnak, 's ezeknek akkor annyival nagyobb a' haszna, mennyivel könnyebb a' föld, minél gyengébb 's minél kevésbé alkalmas a' takarmánynövények termesztésére. A' váltógazdaságban ugyan általában a' rétek kevesebb becsüek, mert itt a' szántóföldekre van legtöbb tekintet, mindazáltal lényeges befolyással vannak azok a' váltógazdaság elrendelésére, 's annyival nagyobb becsüvé teszik azt minél jövedelmesebb az eladható mezei termékek mivélése. Ajánlják ugyan, némelly váltógazdaságot gyakorlók a' réteket, ha különben arra valók kifogás nélkül szántóföldekké változtatni, mert a' mesterséges takarmánymivéltés által több takarmányt természetik, ezt azonban nem

lehet kifogás nélkül ajánlani, ha a' mesterséges takarmánytermesztésben a' művelés költségei szám-bavétetnek, melyekre a' réteknek semmi szükség-e a' réteken termesztett takarmány sokkal olcsóbb lesz, 's csak akkor lehet a' rét felszántását helyesleni, ha a' rét földje rendkívül termékeny és szántóföldnek alkalmas.

Valami a' borforrásról.

A' borforrás (szeszesforrás, fermentatio vinosa, s. spirituosa) a' természet legérdekesebb 's évenként legalább egyszer előforduló tüneményei közé tartozván nem lesz talán a' Tudományos Gyűjtemény olvasói előtt érdektelen, ha róla nem ugyan kimerítő értekezést — ez nem encyclopaediai munkákba való — hanem némelly nevezetes észrevételeket közlünk.

Ha valamely nedvesség, melyben a' természetől, vagy mesterséges hozzáátétel által egyszer- 'smind czúkor és élesztő (Ferment) vagy olyan anyag van, mely a' levegő hozzájárulása által élesztő képezésére alkalmas, magára hagyatva marad, akkor az élesztő befolyása által a' czúkorra, ez utolsó alkohollá (borszesz) és szénsavannyá bomlik szét, melyek közül az első a' nedvességben marad, az utósó habzás közt elrepül. Ezen folyamat bor — vagy szeszesforrásnak neveztetik, 's ez által származik a' bor, égettbor, ser. Ezen két utósó italok készítésekor a' czúkor eleinte még nincs ki-képződve, hanem a' mezgának a' keményítőre való hatása által származik. A' borforrás folyamatjában a' forrás által fel nem emésztett, 's többnyire a' forrás alkalmával ujonnan is képződött élesztő mint seprű leszáll, mellyel más czúkortartalmú nedvességekben ismét forrást eszközölhetni.

A' borrforrásnak két szakaszát különböztetnek meg; a' főforrást (habzó, sebes, viharos forrás) 's az utóforrást (csendes forrás). Az első alatt, mellyet értünk rendszeren, midőn a' borforrásról általában beszélünk, értjük a' nagyobb czukortartalomnak a' szénsavany igen élénk kifejtődése alatt történő, 's ugyan azért habzás által bélyegzett szétbomlását, mellyel a' forrás folyamata kezdődik. Azonban ha minden habzás megszűnt is, mellyel a' forrás bevégeződöttnek tartatik, nincs minden cukor benne egészen szétbomolva, sőt inkább bizonyos része még megmaradt, melly csak apránkénti, semmi szembetűnő jelenségek által nem bélyegezett folyvást tartó szétbomlás által még alkohollá és szénsavanynyá bomlik szét, 's azt okozza, hogy a' ser és bor ereje, azaz alkoholtartalma nevededik, valamig a' czukortartalom ki nem fogy. Ezen második időszak az utóforrás. A' következőkben főleg a' fő, vagy a' viharos forrásról leszen szó.

A' borforrás jelenségei A' forrás kezdetekor a' nedvesség megzavarodik ha előbb tiszta volt is, pelyhek válnak el; ezeket azonban a' szesz-hólyagok vagy buborékok, mellyek körülteképződnek rájuk ragadnak, felemelik, 's a' szesz-buborékokkal együtt tajtékot formálnak, melly mint úgy nevezett felseprű a' nedvesség felületén tűnik elő. A' kivált anyagok azonban legalább részszerint a' tömeg felső színéről ismét leszállnak, 's azután újra felemelkednek. A' szesz-kifejtődés mindig erősebbé lesz, a' tömeg belsejében tompa moraj hallik, 's a' buborékok szétpattanása; a' nedvesség mérséke néhány fokkal emelkedik, melegség fejlődik ki, a' tajték mindig sűrűbbé lesz, mindinkább emelkedik, a' szesz több helyeken keresztül ront, 's mintegy apró töltések képződnek, mellyek szesztés tajtékot hánynak. Mivel a' kifejlődő szesz szénsavany-

bol áll, mely az égés fentartására nem alkalmas, tehát azon hordó szájára, mellyben a nedvesség forr, tartott gyertya elalszik, vagy csak pislog. Ezen jelenségek bizonyos idő múlva, mellyek a forró nedvesség minémiségéhez, mérsékéhez, tömegéhez, és a kezelésmódhoz képest különböző; apránként szűnnek meg, a hordó fenekén is seprű (alseprű) válik külön, a nedvesség megtisztul, 's ezzel a főforrásnak vége van. Azonban a nedvességben még visszamaradt seprűtartalomnál fogva ezen főforrás a czúkort csendes vagy utóforrásban tartja, melly alatt a seprű még most is folyvást válik ki.

A borforrás feltételei: Hogy a borforrás rendszeren történjék, szükség hogy az élesztő a czúrkormennyiséggel bizonyos arányban álljon. Ha a czúkor felette sok, sok marad belőle szétbomlatlan; más felől pedig az igen sok élesztő a nedvességet továbbbi savanyu vagy poshadt forrásra (*fermentatio acetosa et putrida*) teszi hajlandóvá, ezt tőle idejében el nem különbözik. Thenárd szerint 100. rész közönséges czúkor $1\frac{1}{2}$ száraz seprűt kíván a teljes szétbomlásra. A gyümölcszúkor kevesebb élesztőt kíván, mint a nádczúkor.

A Segnin, Prust, különösen pedig a Colin által tett kísérletekből kijó, hogy a seprűn és a mezgán kívül még következő anyagok képesek forrást eszközölni, és így élesztő gyanánt munkálni, vagy azt formálni: rothadt mezga, legumin, ozmazom, vizahólyag, fris sajt, fris hús, vérlepény, vérrostanyag, vizellet stb., különösen ha ezen anyagok előre kezdődő rothadás állapotjába tétettek, továbbbi szétzútotott szőlő-éssóska levelek, bodzavirág. Az említett állati anyagok egyetemesen hasonló mennyiségű czúkorhol szembetónóleg egyenlő mennyiségű alkoholt állitnak elő. Azonban a közönséges gyakorlat szerint a borforrás előmozdítására élesztőtől

csak seprűt szoktak használni, vagy pedig mint a' must forrásakor a' borforrást minden élesztő hozzátétele nélkül a' nedvességben természettel benne levő élesztő által hagyják véghezmenni.

Mint bizonyost úgy lehet feltenni, hogy azon nedvességek, mellyekben már teljesen kiképződött-élesztő van, vagy a' mellyekhez az hozzájuk tételik, a' borforrásra nézve a' levegőnek semmi hozzájárulására nincs szükségök, de igen is az olyanoknak, mellyekben az élesztőnek még más alkotórészekből kell először képződni, mint ez a' serrel, a' musttal, s minden gyümölcsnedvességekkel történik. Egyébiránt csak kevés ideig kell a' levegőnek a' nedvességhez járulni, az élesztő képződésének eszközlésére

A' mi a' forrás mérsékét illeti, az 0° R. — 2° R. a' must forrásba nem jöhet. Ellenben 4° R. már lehetséges az. A' 10 — 14° R. mérsék a' must forrására legalkalmasabb. Minél melegebb a' levegő mérséke, annyival viharosabb a' forrás; de annyival könnyebb is az átmenetel a' savanyú vagy eczet forrásra; 20 — 21° R. tehát a' must forrására több mint szükséges vagy hasznos.

Viznek is elegendő mennyiséggel kell lenni a' nedvességben, mellyet forrásba akarunk hozni. Ha kevesebb van 4. rész viznél 1 rész cukor mellett, ha a' seprű elegendő is, forrás vagy épen nem vagy igen tökéletlenül történik. Általában a' vitzartalomnak van bizonyos minimumja és maximumja, mellyet kár nélkül nem lehet áttalhágni, Ha a' viz kevés, megtörténhetik hogy a' forrás erős, de az így képződött alkohol az élesztő hatását megakadályozza, úgy hogy ezen hatás csak hamar ismét megszűnik. Ha más részről sok víz van a' forni kezdett nedvességben, a' borforrás csak hamar savanyú forrásá válik, általában csak igen gyengén történik az, igen fel lévén eresztve,

vagy megritkítva a' munká'ó anyagok; 's a' viz által a' nedvesség meghűvösödvén.

A' forrásra különböző körülményeknek különböző befolyása van. Ha valamely zavaros forrás nedvességet megszűrünk, ha a' forrás még gyarapodásban volt, bizonyos idő múlva ismét előáll az, de kevesebb erőben, ha pedig a' forrás meg lehetőszen vége felé jár, akkor a' leszűrt nedvesség nem könnyen jó ismét forrásba. Ha a' forrásba jöhető nedvességeket jól bezárt üvegekben a' forróvíz mérsékének, hosszabb vagy rövidebb ideig kiteszük, esztendőig elállanak benne forrás nélkül; ha eddig az illy nedvességet csak más edénybe töltjük által már az általtöltéskor megtörténő levegő hozzájárulás elegendő a' nedvesség forrhatóságát előállítani, 's az üveggel, mellybe a' nedvesség töltetett, úgy kell lánni mint előbb, hogy a' forrás megakadályoztassék. A' megmelegedéskor tapasztalhatni, hogy a' nedvesség átlátszóságát elveszti, 's azonnal egy kevés ülep (sedimentum) képződik, melly úgy látszik élesztő, melly a' megmelegedés által sikerét elvesztette. Ezenkívül még sok más körülmények képesek a' forrás elkövetkezését akadályozni, vagy a' már bekövetkezett forrást felfüggeszteni: ide tartozik különösen bizonyos anyagok hozzátétele. Minden erős savanyok akadályozzák a' borforrást. A' kénsavany, a' tiszta czúkiós, seprűvel feleresztett nedvességben már akkor is ha annak csak $\frac{1}{1000}$ részét teszi. A' rendes mustnál azonban az illyen kicsiny mennyiség nem elegendő, hihetőleg mivel ezen esetben a' kénsavany a' növényssavanyokhoz kötött alkalik és földék által, mellyek a' mustban találtnak, meg van elégülve. Igen ismeretes a' kénssavanynak forrástakadályozó nagy ereje. A' mustnál a' kénssavany még sikeresebb mint a' kénsavany.

Az alkalik, ha a nedvességben valamely erős savany van, melly a forrást akadályozza, ez utolsónak megelegítése által előmozdithatják a forrást, nagy mértékben tétetvén pedig a nedvességhez, akadályozzák vagy felfüggesztik azt. A szénsavanyu alkalik épen olly móddal munkálnak mint a rágók vagy étetők, ha nem ollyan nagy mértékben is. Mindenféle sók, mellyekkel eddig próbák tétettek, késleltetik a forrást, némelylek pedig egészen akadályozzák, p. o. a timsó, konyhasó, salétrom, keserűsó, sósavanyú magnesia, sósavanyú mész, szalamia kénsavanyú kali, borkő, borkősavanyu kali, vasvitriol, ha bizonyos mennyiségben tétetnek a nedvességhez. Némelylekből ezen sók közül igen kevés mennyiség elég a borforrás akadályozására, másokkal több kívántatik. Legnagyobb forrást akadályozó erővel bír a timsó, utánna a vasvitriol. A borkőből kevés mennyiség vétetvén a vizes musthoz, inkább előmozdítja a forrást mint akadályozza, a sok pedig nyilván hátráltatja azt.

Az alkohol is akadály a forrásnak, azért az igen czukros olvadékok nehezen forrnak ki, mert az alkohol, melly csak hamar tulnyomó arányban, képződik, a forrást akadályozza; a forró nedvesség is sok alkohollal felelesztetvén, megszűnik forni. — Igen nevezetes a mustárlisztnek és az aetheri mustárolajnak forrástakadályozó ereje. Több más nepülő olajok is, vagy azzal bővelkedő anyagok forrást akadályozók, bár nem ollyan nagy mértékben mint a mustárolaj, így p. o. a fahaj, szegfűbors, terpentinolaj, ellenben a kapor — anis — csillagos anis — borsos menta — narancs — citrom — szegfű — és timolaj ellenben a forrást nem igen hátráltatja. — Ha a forró nedvességre kövér olajat töltünk, ha az olaj csak valamennyire is sűrű, a seprűs részek nagyobb ré-

szint fenékre szállanak, 's a' forrás élébb bekövetkezik, gyorsabban halad, erősebb vagy szeszesebb a' savanytól ment nedvességet ad. De ha az olaj rétege csak vékony a' forrás nem hamar, hanem rendszeren még későbben következik be, mint a' vastagabb réteggel befedett nedvességben. — Végre még az edényeknek is nem kis befolyása van a' borforrásra. Az ónedényekben a' borforrás csak hamar bekövetkezett, de csak hamar ismét megszünt. A' veres és sárga réz edényekben vagy semmi forrás nem történik, vagy hasonlóképp csak hamar megszűnik. Az arany, platina, piskolcz, bismut edényekkel tett próbák azt mutatják, hogy azokban a' forrás rendszeren történik.

II. L i t e r a t u r a .

A) H a z a i L i t e r a t u r a .

Könyv-ismertetés.

Elmélkedések a' physiologia és psychologia körében, különös tekintettel a' polgári és erkölcsi nevelésre. — Irta D. Mocsi Mihály . . . longae Ambages: sed summa sequar fastigia rerum. Budán, a' magyar királyi egyetem' betüivel, a' magyar tudós társaság' költségén, 1839.

Valamig a' nevelés és tanítás tudománya biztos philosophiai elveken nem alapul, addig a' nevelési tanításnak, melly mind az egyes személyek különös, mind a' polgári társaság általános boldogságá-

val olly szoros kapcsolatban áll, 's melly által lehet egyedül az állati emberből értelmi és erkölcsi lényt, a' szó nemesebb értelmében embert képezni, előmeneteléről szó sem lehet; 's egy boldogabb jövendőhöz semmi remény, ezen philosophiai elvek pedig nem egyebek, mint az ember testi és lelki természetének mélyebb esmeretéből, a' psychologiából, a' physiologiából, 's az anthropologiából merített igazságok. Ki a' nevelést és tanítást tárgyozó tudományos munkák literaturájával ismeretes, kevés vizsgálódás után kénytelen azon meggyőződésre jutni, hogy a' tudományok ezen körében, azon tudós férfiak állottak eleitől fogva elő, mind elméleti mind gyakorlati tekintetben legjelesebb munkákkal, kik vagy magok is orvosok voltak, vagy a' philosophusok írásai mellett a' nagyobb hírű orvosok munkáit is szorgalmasan olvasgatták, a' testi és lelki ember lehető legmélyebb ismeretére törekedtek, a' physiologia és psychologia széles mezején a' régiek és ujjabbak írásaiból magoknak terjedelmes ismereteket szereztek.

Az önállású, azaz a' szerzőnek saját lelkéből merített, gondolatokkal telyes philosophiai munkák minden nemzet litteraturájában ritkák. Nagyobb része az ilyen tárgyú munkáknak compilatio. Hogy lehetne ez kivált nálunk máskép, hol általában a' komolyabb 's elvontabb és így a' philosophiai tudományokra is akkor kezdünk rendszeren felébredni, mikor az iskola határain túl vagyunk, midőn az ifjúság soha vissza nem kerülő, 's sok tekintetben kipótolhatatlan arany ideje elrepült, az élet gondjai bennünket megkönyékeznak, 's szomorúan éreztetik velünk azon régi mondás igazságát: *vita brevis, ars longa*. Azonban az ilyen compilatiók is, ha bő olvasottsággal, érett és erős ítéllettel, 's czélszerűleg készülnek, mind szerzőjüknek nagy becsületére, mind az olvasó közönség-

nek, különösen az ifjúság nevelésével 's tanításával foglalkozó szüléknek, iskolai tanítóknak, felvigyázóknak, előjáróknak sok üdvös ismeretek terjesztése által nagy hasznára válhatnak. Mi az elsőt illeti, nem kevés szorgalom, 's nem közép-szerű lelki erő kívántatik az e' tárgyról írott, csak néhány jobb munkák megolvasására, áttanulására, megértésére, 's belőlök annak mi célunkra tartozik, kiszemelésére, okos — logicus rendbe szedésére. Mennyi drámát lehet olvasó közönségünk drémaköros nagy részének mulattatására kitalálni, hány románt az érzelgők és képzelgők számára írkalni, míg teszem valaki egy tartmann: „Der Geist des Menschen im Verhältniss zu seinem physischen Leben“ át olvassa, 's lelkét kiszija. Mi a' második pontot illeti, az illy munkák olvasgatása a' nevelők éstanítókra nézve, kik fontos és tiszteletes hivataljoknak csak valamennyire is megakarnak felelni, épen nélkülözhetetlen.

Ezen Elmélkedések már kicsiny terjedelmök daczára is azon ritkább és jelesebb tüneményei közé tartozik az illyen nemű dolgozatokban felette szegény magyar literaturánknak, mellyek mind íróiknak telyes becsületére szolgálnak, mind nevelés és tanítás rendszerünk javítására hasznos befolyást gyakorolhatnak. Itt régibb és ujjabb *jobb munkák, fő olvasottságra mutató használata után igen érdekes észtevételek közöltetnek a' lélek tudomány körében a' lélekről — a' psychéről, a' test és a' lélek közötti egybeköttetésről, a' léleknek a' testre 's ennek ismét amarra való hatásáról, 's ezekkel rokon tárgyakról. A' férfi és nőnem közötti különbségről 's ennek befolyásáról a' nőnem nevelésére a' 29 §-ban az 52-dik lapon igen szépen és helyesen elmélkezik a' szerző, melly munkájának bővebb dicsérgetése helyett megérdemli hogy esmértetésül 's ajánlásul itt álljon: „Tegyük már

gyává figyelmünknek, a' férfi és nő közötti különbséget. Testalkotására nézve is más bélyeget ütött a' természet a' férfira, mint az asszonyra. A' tagoknak erős alkotása, a' csontoknak, izmoknak idegeknek ereje, a' vérnek üteres tulajdonsága, mind ezek megkülönböztetik az elsőt az utolsótól. Az asszonyban lélekzés, vérforgás, emésztés sebesebben mennek véghez, mint a' férfiban; de kevesebb energiával; a' honnan annak állati 's tenyészési működései a' gyermekéhez inkább hasonlitanak. Idegei érz. kenyek, könnyen izgathatók; innen az a' hirtelen felindulás, változékony-ság, a' figyelemnek egy tárgyra nehezen függeszthetése. A' szép nem lelke kifelé hat inkább a' külső tárgyakra, mint befelé, magának a' léleknek mélységébe; a' honnan az első alacsonyabb tehetség lévén, úgy kell tekinteni az asszonyt, mint pszichologiai tekintetben a' férfnál alantabb állót. Emlekezétekben, kivált az aprólékosok, mellyekben nem sokat kell egyszerre felfogni, hamar megmaradnak, meg különösen az őket érdeklők; elég méllyen is nyomódnak be elméjükbe, mint a' gyermekébe, a' felületes dolgok; innen vissza is tudják azokat hozni elevenen. De a' magában több előterjesztéseket foglaló tárgyat nem igen tudják olly fogalomra emelni, hogy elég erős gyökeret verjen a' lélek organumában. A' teremtő lélek a' nőnemnek nem tulajdona; még a' szép mesterségekben is csak visszahozzó, nem előhozó, vagy teremtő képzelő erőt tüntet elő. Lefest valamelly tájékat minden kicsinységeivel; a' szinekből semmi el nem marad: de uj, remek képet rakni össze a' természetben elszórt tárgyakkól, a' természetben elterjedt ideákból egy ujat hozni elő synthesis által: ez egyedül, az egységre törekedő okossággal feikésített férfnak tulajdona. Vajha soha se feledte

volna 's feledné rendeltetését a' szépnem! Fontos és nagy hatású ő szintugy a' maga körében, mint a' férfi a' magáéban. Amaz a' mélyebb tudományokat bizza emerre; cmez kívánjá meg amattól, hogy ha körülményei engedik, az inkább csak kifelé ható tehetséggel járókban foglalatoskodjék. Milly szép oktatást nyujthatna egy pallérozott személy gyenge gyermekeinek, különösen olyan tudományokban, mellyek emlékező tehetséget kívánnak inkább, p o. a' növények ismertetése. Kinek benne itt foganatosabb a' tanítása, mint egy édes anyáé, kihez gyermeke annyira ragaszkodik?

Alig van szomorúbb dolog, mint az annyira elmellőzött nőnemi nevelés. Mintha ezek (legalább a' közép 's alacsony sorsuak) tehetlenek volnának mindenre mintha nem is hordoznák lelkükön az isteni képet, annyira elmellőztetnek lelki tehetségeik. Nem szólok a' falusi 's kis városi köznép-ről; de még a' felsőbbek is, csak nem egyedül a' legfelsőbbeket kivéve, azzal a' hazával mellyben születtek 's annak történeteivel, önmagokkal, 's a' természettel csak nem egészen ismeretlenek. A' házi gondon kívül alig foglalatoskodtatták egyébbel lelköket; innena' nagy tapasztalatlanság, gyenge ítézés, rövid látás. Mi természetibb, mint hogy lelköket, szívet formáló, elmét pallérozó tárgyra meg nem szokván függeszteni: rajtok az állati indulatok vegyenek erőt, 's annak kirontásait ne korlátolhassák. Az ember olly különös lény, hogy ha azzá nem lehet, mire' rendeltetett, okos állattá, emberré: oktalan állattá kell neki lennie; mert együtt van benne az állatiság az emberiséggel: ha hát emez le van verve, fejét amaz emeli föl. Ez a' miveletlenség tűrhetőbb a' szegénységgel küszködőkben, kik különben is meg vannak terhelve, 's lenyomva a' munkától, 's ezen utolsó az asszonyi, különben olly ingerelhető ide-

geket, 's kicsapongásra hajlandó kivánságokat leveri, visszatartóztatja: De a' jobbmódúak sokszor nem találván testi munkát, 's az emberi lélek szeretvén még a' maga kárával is foglalatoskodni: holmi képzelődést tüzelő, értelmet rontó hiábavalót olvasgatnak. Hányadik az a' fehér személy nálunk még a' felsőbb szakaszból is, ki gyermeke nevelését tárgyazó munkáskán szeretne elmélkedni; vagy általában valami közönséges románon felülemelkedettben gyönyörködnék. Innen az a' pillékenti röpkedés a' tárgyakon, innen a' kielégíthetetlen kivánságok, innen a' vér sokszori tolongása az agyra, innen a' sokféle bajok, hysteria, nádradűh, vagy nymphomania.

Ellenkező hiba ezzel, mikor az asszony a' természet rendelése ellen, tudós akar lenni. Nem volt kárára a' világnak, hogy virágzott Neckernek egy tudós leánya; de általában jó volna a' szépnemnek, lelkének eredeti bélyegét, rendeltetését, soha szeme elől el nem veszteni. A' szépnem természeti vagy természetelleni fejlődése, durvasága, illendő culturája, a' sors és helyheztetés szerint, sulymérője levén valamely status' állási fokának: semmit inkább ohajtani nem kell, mint hogy az rendeltetésének, megfelelőleg műveltség. A' házassági kötélt szent, mert a' természetten alapul, mert az által egy felől az asszonyi könnyen tulságra ragadó tulajdonságok helyesebb irányt vesznek, más felől a' férfui komolyság, tűz, energia, mérsékeltetnek; a' nagyon be —, az én felé ható psyche a' külső tárgyakra vonatik; a' kicsapongó cosmopolitismus szárnyai, honi érzések által metszetnek. De csuda - e ha némelly tartományokban mind inkább csökken a' házasság iránti kedv, 's ha igen sokszor vagy csak hirtelen fellobbanó tűz által, és így okos terv nélkül, vagy holmi ötven éves podagrásoktól, szükségből, a' sze-

gény leány örökös síralmára, gerjed a' venusi indulat, 's köttetnek a' hymeni kötelek!"

A' második vagy gyakorlati részben nem csak a' nevelési rendszer javítását tárgyzó; hanem a' nemzeti életbe is bevágó szép és fontos elmélkedést közöl a' 31-dik §., mellyből ismét nem állhatja ref. hogy néhány sorokat ne közöljön.

31. §. A' szép és igaz, *mint két főiránya a' léleknek; ezeknek kölcsönös hatások egymásra; mellyik érdemli az elsőbbséget; mellyiket kell előbb fejtegetni?* Ha figyelmezzünk az emberi lélekre, két nevezetes irányt veszünk abban észre: az előt arra, a' mi a' szép: a' másodikat arra a' mi igaz. A' kettő kapcsolatban áll ugyan egymással, szorosán véve egyik a' másiktól el nem szakaszthatik: szükség mindazáltal, hogy megkülömböztessenek. Szorosán véve az is, mit szépnek nevezünk, a' szélesen vett igaznak körébe tartozik, 's megfordítva nincs olyan, széptől elvont igaz, melly amattól egészen elválasztathatnék. Vegyük fel például a' pusztá poetai festéseket, mellyek alatt semmi psychologiai, vagy philosophiai vagy akármi névvel nevezendő igazság sem fekszik; még azokat is ha ugyan nem természetelleniek, úgy nézi az értelem, mint vele megegyezőket, vagy más szóval, mint igazakat. Innen amaz aetheticai törvény: csak a' szép, a' mi igaz. De megfordítva, vegyünk fel elvont mathematicai okoskodást, azt sem mondhatjuk egészen mentnek a' széptől; mert legalább rendre, egymásból folyásra, szavak illendő megválasztására nézve, a' szépből is kell valami gyenge, de itt elegendő sugárnak vetődni a' gondolatok elevenítésére, megtestesítésére, és hogy azok kedvet találjanak. Ezt a' két irányt úgy kell hát nézni, mint kapcsolatban álló, divergens ugyan, de egy származásu, egy pontból induló vonalat. Minden tudománynak 's művészségnek annyit kell 's lehet azon két irányból köl-

csönözni, mennyit azon tudománynak 's művészségnek, természete megkíván, és megenged. A' poesis' különböző nemeiben, a' szépnek, kell nagy mértékben, a' különböző nemek szeriuti módosítással, uralkodni; a' tudományokban általában az igaznak játszani fő szerepet. Mi lehetne szenvedhetlenebb, mint történeti adatokat pragmaticai mélységgel, historiai csendes hangon beszélő epopocia? mint a' drama élet nélkül? Mi kiállhatatlanabb, mint hol szoros igazság-nyomozást vesz czélba az író 's kíváná' tárgy, bájképek után kapkodni, 's tarka boritékba burkolni, a' nagyon egyszerű fátyolt kívánó igazat? A' tudományok' 's szépmesterségek' mindenik nemében eltalálni az annak megfelelő, irányt: e' tette elejétől fogva minden nemzet' íróiban a' classicitast. Itt aesthemusokba ér szkedni, túlterjedne ezen értekezés határán; hanem más dolog érdemli itt meg egész figyelmünket. Mellyiknek kell adnunk a' lélek ezen két fő irányi között az elsőséget? mellyik legfőbb rendelkezése embernek? — Ha a' psyche' kifejlődését vesszük tekintetbe, úgy találjuk, hogy a' hajlandóság a' szépre, korán, mielőtt kedve jőne elvontabb igazsághoz, kiadja magát a' gyermekben. Örömet hall muzsikát, a' festésben, versekben gyönyörködik. Alig találunk ifjút, ki, ha csak ferde irányt nem vett magának lelke, verseket irkálni, vagy legalább költőket olvasni nem szeretne. — Későbbben szokott megjöni az elvontakhoz, a' szor s értelemben vett igazhozi hajlandóság. Ebből látni lehet, hogy a' szép iránya inkább csak felületén lebeg a' léleknek, és hogy a' szép alsóbb, az igaz felsőbb tehetség, bizonyos lévén hogy a' természet fokokként megy elébb a' fejlődésben, 's könnyebb által készít utat a' nehezebbre. Ugyan ezt bizonyítja az emberiség históriája. Költészet ringat minden nemzetet, mikor az még

bölcsőjében van. Költészet' virágaival fölékesítve találhatnak kedvességet és befolyást gyermek nemzetnél a' vallás' igazságai. Muzsika hangjára csoportoztak össze a' vad népek, 's kezdtek formálni társaságot. Az is tagadhatatlan, hogy a' költészetben általában hamar kimerítette magát az emberi nemzet, 's a' tetőt elérte. Ossián, ama' csupán természet' poetája, bájoló érzelmekkel ömledez, mellyek az újabb idő' legnagyobb hősét, mint hajdan Homerus N. Sándort, annyira megbájozták. Az epopoeia mint költészet culminált Homerusban: és ha teszem egy Miltonnak énekeiben nagyobb elégtelést talál a' mivelte lélek, (mint mikor péld. Évának testi szépségeit elmellőzvé, az isteni képet tünteti elő mit Homerus és Virgilius megfordítva csináltak volna) azt nem a' költészetnek, mint költésze'nek, hanem a' mélyebb psychologiai hatásnak kell tulajdonítani. Shakspeare, nem tulajdonképen mint költő, hanem mint nagy emberismerettel bíró mély psychologus áll fölöttök a' régi dramaticusoknak. Ellenben az igaz' mezején, milly elláthatlan térség fekszik mindekkoráig paragon a' vizsgálódó ész előtt. Milly szűk határok közé szorúlt a' régi természettudomány, a' maival összehasonlítva. A' felsőbb analysis mennyivel emelkedett Newton óta. A' politica, a' több viszontagságokon keresztül ment, többet próbált emberi nemzet tapasztalásai, a' józanabb 's hathatósabb figyelmezés által a' lélekre, fontos, új ismeretekkel gazdagadott; mi azonban csak néhány lépés a' legtökéletesebb status azon ideája felé, mellyet ha valaha, bizonyosan sok idő, elmélkedés, és hánykodás után foghat föl tisztán az emberiség.

Az igaz keresése tehát, legfelsőbb 's legnehezebb rendeltetése embernek, 's kik itt nagyra mentek, azok érdemlik meg mindenek felett az em-

beri nemzet' tiszteletét és álmélkodását. Mindenik irányban csodáljuk ugyan, ki sokat, rendkívül valót teljesít; de ha a' muzsika' bájhangja, a' szobrászat' neinek vonásai, 's azokban némán csak nem megszólaló hős, bölcs, vagy hazafi; ha a' lyrai költészet' rohanó vize, édes andalgásba merítenek 's elragadnak; velünk az egész természet, embertársainkat, az erényt a' fővalót, emberinél magasbb szempontból nézegetik: nem sokkal tartozunk-e vallásos és lélekemelő tekintetben egy Newton', Euler', Haller' elméjének, kik nem ellobbanó érzésekre tüzel'k a' lelket, hanem a' természet' templomát tárják ki előtte, 's az univrszum csodálatos machinájának mozgásira figyelmeztetvén, ráigazítván a' véges elnét a' végetlenre, azt, egy olly fővaló ismeretére vezérlik el, melly többé nem az emberi nyomorult tehetségek' másolata, hanem minden dolgoknak örökös forrása, — 's végzetellen' mint maga a' természet. Az igaz irányán ismeri meg ember testének részeit, azoknak csodálatos alkotását, mesterséges összeköttetését, a' fokot, mellyen áll a' lények' sorában; ott látja a' természet harmoniáját, 's a' kölcsönös rávitelt, melly közte, 's a' külső tárgyak között van; ott tűnik fel a' historia, mint fáklyája az igazságnak, tanítója az életnek; ott látja a' kormányon ülő: hogy semmi annyit a' nemzeti 's katonai tűz élesítésére 's fentartására nem tehet, mintha meg van az alattvaló arrol győződve, hogy a' haza' boldogsága egyszersmind az ő jóléte az egészével szoros kapcsolatban áll. Itt a' forrása az igaz enthusiasmusnak: melly melegít állandóul, de nem éget; tartós, és nem hágy maga után keserű füst't. Nem véleményekre, ha azok a' fő ideára vitetnek is föl, hanem belső meggyőződésre kell építeni a' patriotizmust. Csak az igazban van olly forrás, melly soha ki nem apad. A' fanatizmus

szülte-vitézség összeroskad, gyakran csak hamar, az idő' kereke alatt. Mint a' fagyos ablak cifra virági, úgy enyésznek el minden a' féle ábrándozások az igazság' napja előtt. A' szép arra való, hogy könnyítse, kellemesítse a' darabos és tövises utat, mint ezt, különösen a' régiek kedves előadásokkal olly czélirányosan teljesíték, kerülvén a' száraz dialecticát, 's még a' legmélyebb philosophiai gondolatokat is, olly érdeklő formába tudván önteni. Az igaz borítéka legyen tehát a' szép, célznak megfelelőleg. A' legfellelzőbb poetai gondolat, ha igaz nem fekszik alatta, haszontalan; hang, élet nélkül. A' Homerus két remek munkáját azért olvasta 's becsülte még a' politicus is, mert benne életphilosophiát látott. Horatius azt mondja egy helyen, hogy a' szépet 's hasznost jobban előadva találni Homerusnál, mint Crantornál vagy Crysippusnál. A' régiek tanultak, hogy legyen mit föl venniök a' költészet' szárnyára. Vajha ne lettek volna kénytelenek el nem lenni mythologia nélkül; mert olly vastag, bár ragyogó fátyolba burkolni az igazat, mindig elszomorító arra nézve, ki azt szereti 's óhajtja. Ma is csak úgy lehetnek hasznosak a' szépmesterségek, ha igazat zengedeznek, 's a' tárgyat a' józan okosság-ból merétk. A' mesés időszaknak, a' mythologiai századoknak, Éuropa' pallérozottabb országaira nézve, vége van. Vékony 's a' gyengébb szemeket is átbocsátó fátyol fedezze hát az igazat, 's olyanok tegyék annak tárgyát, miket a' korszellem kíván. Természettudomány, józan politica, a' természeti vallásnak költemények nélküli előadása; ezeket kívánja az idő; 's nem kell feledni, hogy egyenes úton, nem csavarogtatva' lehet mai időben azokra a' való ismeretekre eljuttatni az embereket, miket hajdan, csak a' szépnek ösvényén, mythologiai borítékba takarva szemlélhettek.“

A' 35-dik §. helyesen értekeznek az éghajlat befolyásairól, az erkölcsi és vallásos érzelmekre; a' 36-dik az emberi lélek azon nagy erejéről, mi szerint a' kedvetlen éghajlatnak is parancsolhat. Különös figyelmet és ajánlást érdemel a' 42-dik §. mellynek czimje! „Az érzések, kívánságok az emberben, összehasonlítva az oktalanok érzésivel. Az én annyi kedvetlennek forrása, micsoda alap-törvények következnek ennek meggondolásából? Az indulatok fontossága, ha okosan kormányoztatnak. —

Ezen és más több jelességei mellett a' munkának, el lehet némely apró botlásokat nézni, bár a' munka még a' nagyobbaktól sem ment, ezek közé számlálja refer. azon módot; miszerint a' lélek az egyetembeli egybeköttetésében vizsgálta, melly egyenes út a' materialismusra; a' materialismusnak pedig csak távolról támogatása is (mellyre itt kivált az 5-dik § gyanút gerjeszt) a' szabad akaratumk sírjátassa meg. „Tapasztaljuk, ugymond a' szerzőt, hogy az emberi organismusnak is szüksége van nyugalomra alvásra. Mi ez? hogyan merülhet el az emberi lélek olly mélyen? Hogyan homályosodhat meg bizonyos ideig ez a' mennyei szikra?“ — Nem homályosodik biz az legkisebbé sem, 's a' lélek az alvás alatt is szükségéskép gondolkodik, mit a' tudós Hartman. „Der Geist des Menschen 's a' t című munkájában minden kétségen kívül helyezett, melly munkát a' szerző is ezen cikkelyben idéz, de mint munkája egész folyamatajából látszik nem olvasott, mit ha teendett, sokat masképen írt volna. — „Erőt anyag nélkül, anyagot erő nélkül nem tapasztalunk, nem látunk sehol a' természetben“ mond a' szerző, 7-dik §. És helyesen, ki kell vala magyarázni van e különbség az erő és anyag között, áll-e nevező-

tesen mit a' tudós Hartman mond: az erő sublimált test, a' test concentrált erő.

A' 33. §-ban a' 78-dik lapon ez áll: „A' legnagyobb jó tévői az emberiségnek azok, kiknek magos lelke még a' martyrságtól sem irtózott, egy Regulus, Hussus, Hieronymus, Savonarola, Servetus, nem voltak e arrol meggyőződve, hogy buzdít másokat halálok, 's vérökkel elősegítik az isten országát?“ Mi jót tett legyen a' világnak Servetus Mihály azzál hogy a' sz. háromságot, a' Krisztus istenségét tagadta, refer. nem látja más kérdés, hogy a' Calvinus János tetét lehet-e menteni?

Szerényi.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés:

Leben und Studien Friedrich August Wolf's, des Philologen. Von Dr. Wilh. Körte. Zwei Theile. Essen bei J. D. Bädeker.

Wolf, korunk' legjelesebb philologusainak egyike, autodidactus volt, 's mindenét csak önmagának köszönheté, még elemi tudományos nevelését is. Önállólag fejtette ki egész belerejét, 's nem kevés külső akadályokkal kell vala küzdenie. Az, ki nincsen erő nélkül, büszke megelégedéssel fogja végig olvasni e' munkát, 's aztán — a' hírvágy' és hiúság' csalódásain túlemelkedve — tovább indulni a' pályán, hogy, mint Wolf, erős lépésekkel haladjon a' cél felé, hol saját kezével fejére fűzi majdan a' koszorút.

Wolf 1759. Febr. 19 én született Hainrodében, hol atyja, mirt becsületes iskolamester és organista, szegénységben élt Anyja rend és tisztaság által a' nyomorúság' képét derültebbé tevé,

's Wolf férfikorában is örömet megvallotta, hogy, mi jó van benne, azt anyjának köszönheti. Illyenkor 'Puffon' szavaira hivatkozott: „Les enfans tiennent de leur mère leurs qualités intellectuelles et morales.“ Hat esztendő korában a' nordhauseni gymnasium' nevendékévé lón, hová időközben atyja is tanítónak neveztetett ki. Az alapos tudományu, de épen nem paedagogusnak beillő Fabricius J. A. volt a' gymnasium' rectora. Borzasztó egy alak volt e' ludimagister. Hosszu ostorral, ócska csíkos háló kabátban 's terjedelmes alongevendéghajtól körül sugárzva járt fel 's alá a' gymnasium' folyosóin. Wolf csak hamar észrevette, hogy az iskolában nem épen sokat fog tanulhatni, 's tizenkét éves korában felhagyott az iskolabajárással az ifju avtodidactus már akkor is utóbb választott symboluma szerint cselekedett: non qua itur sed qua eundum. Tizenhárom esztendő korában az ifju tetemesen megváltozott. Addig szorgalmatos volt a' túlságig. Most pedig az örök ülés és éjszakázás által mind inkább elgyengültnek érezvén magát, megudorodott a' tanulástól, 's két álló esztendeig csavargás volt kedvencz foglalatossága. Ezen időszak' vége felé, egy már idősb társával francziául, olaszul, angolul és spanyolul tanult, hogy újra felébredett olvasás vágyát kielégíthesse. Könyvei között, fütetlen szobában egész éjszakákat töltött, lábait, hogy el ne álmosodják, hideg vízbe mártotta, 's egyik szemét bekötötte, hogy mikorra a' másik elfárad, a' frissel meg' folytathassa az olvasást. Tizenöt esztendő korában, mint priváttanító lépett fel. Ekkor szorgalmát megkettőztette, 's egészségét bizonyosan alá fogta volna ásni, ha a' természet nem lép engesztelőleg elejébe. Ez' úttal a' szerelem volt megmentője. Egy kellemes, fiatal özvegy, kivel táncmulatságban megismerkedett, gyakran látogatóba jött anyjához, 's illyenkor

Wolf vagy felolvasott valamit, vagy hangszeren hallatá magát. Csak hamar megértették egymást, — Wolf lámpával kezében esténkint haza késéré a' kedvest, utóbb levelkéket is váltottak, minek csinos német előadását köszöné Wolf, mert — úgy mondá — a' dolgok, mikről e' levelkében szó volt, őt inkább érdekelték, mint a' jámbor rector' római exercitiumai. De már egy esztendő mulva a' kedvesnek halála által megszakadt a' szép viszony, 's az első keserü könyeket ő utána sírta az ifju.

De felegyenesedett ismét teljes erejében, 's tizenhatodik évében komolyan kezdé gondolkozni hivatásáról. Utóbb is több ízben kinyilatkoztatá, hogy a' férfitü' caractere az ifjuság' első éveiben fejlődik ki, 's hogy mi a' tizenhatodik év után történik, az mind csak tovább művelés. Gewöhnliche Menschen — Eichhorn' szavai — brauchen wohl oft lange zu ihrem Werden; aber grosse stehen immer schnell und wie in einem Augenblick geschaffen da.

1776-ban már a' göttingi egyetemen folytatá-tanulásait, 's itt első találkozásá Heynével visszás behatással volt reá, már csak azért is, mivel terméketlen studiumnak mondá előtte a' philológiát. Heyne által az ilfeldi paedagogiumhoz tanítónak ajánltatott (talán azért is, hogy a' sokat ígérő ifju férfi Göttingában ne maradhasson), 's 1779-ben tanító székét elfoglalá. Itt ösmerkedett meg Köppen-nel, kivel szorosabb barátságban élt haláláig; első munkáját Homeról is már itt akará kibocsátani, de nem talált kiadóra. Rövid idő mulva az osterodi iskola' rectorává választatott, 's 1782-ben bocsátá ki első munkáját: Plato symposiuma. Tudomány és szerénység ajánlják a' criticali jegyzeteket 's Europa' első philologusai által dicsérettel említették. E' munka megjelen se után házasságra lépett Hüpeder Sófiával, 's 1783-ban a' porosz kor-

mány által a' hallei egyetemenél professornak neveztetett ki, 300 tallér évdíjjal, melly kérelmére még 150 tallérral öreg'ítettett; — a' fizetés elég nyomorú volt, 's Wolf csak a' „res angusta domi“ által kényszerítve engedett a' meghívásnak, Forster Reinhold kit hasonló fizetés mellett szintugy Hallében ohajta látni a' minister, azt félelé neki: „ob er denn glaube dass man bei einem Zeisigfütter Eselsarbeit verrichten könne“. Halléban egy ideig megelekedve élt, könyvei között, vagy három leányának nevelésével foglalatoskodva. 1802ben elvált feleségétől, 's mentetetésére a' philologus, Aemilius Paulus' példájára hivatkozott, ki miután hitvesétől elvált, czipót mutatott barátjainak monván; nézzétek, nemde szép, és jónak látszó? 's még is csak én tudom, mennyire szorít.

1784-ben bocsátá ki első nagyobb munkáját: Homer' minden munkáinak iskolai kiadását Egyéb-íránt ő nem annyira író kivánt lenni mint tanító, 's hatását e' tekintetben valóban nagyszerűnek mondhatni. Tüzesen kelt ki a' mindent jobban tudás, 's a' literátorok' ezen eredeti büne ellen, 's részéről mindig hajlandó volt, előbbi tévedéseit megismerni. Már Celsus mondá: *levia ingenia. quia nihil habent, nihil sibi detrahunt: magno ingenio, multaque nihilominus habituro, convenit simplex veri erroris confessio.* Leczkéit azon tanácssal szokta kezdeni, hogy csak az tanúl igazán, ki az élet', nem ki az examen' kedvéért tanul: *perverse student, qui examinibus student: recte autem, qui sibi et vitae.*

1789-ben Demosthenes' beszédét *adversus Leptinem* adá ki. 1790-ben jelentek meg tőle: „Luciani libelli quidam,“ továbbá: „Mureti variarum lectionum libri XVIII“ és: „Herodianí historiarum libri VIII“, — 1791-ben a' „quaestiones tusculanae“. Most Homerjának második kiadásához látott, 's az utóbb annyira elhíresedett prolego

menák' írásához fogott. Miként származtak Homérnak nagyobb költeményei? ez volt a' kérdés, 's erre nézve a' többség Aristoteles' véleményéhez ragaszkodott. Az újabbak közt először is Blockwell tekinté meg közelebbről e' kérdést. Wood elődének nyomaiba lépett Wolf ezen kétségeket bizonyossággá akará e nelni, 's a' homeri kö'temények eredeti alkatát, az időközben történt változásokat kimutatván, reménylé hogy a' textus a' Virgilius' idejébeni állapotjába visszahelyeztethető. Czime a' munkának. *Homeri Ilias, ex veterum criticorum notationibus recensita. Volumina II. Halae 1794,* és: *Prolegomena ad Homerum, sive: de operum Homeri prisca et genuina forma. Halae, 1795.* Ez utóbbi Wolfnak legjelesebb munkája, 's vele új időszak kezdődik a' magasabb kritikában. Mindennemű 's mindenféle szőrü ellenkezők természetesen nem maradtak ki. De napról napra nő a' munkának híre, a' Szerzőnek dicsősége. „Homer és korabeliei ha tudtak-e írni? 's Homer-e a' szerző, vagy az úgy nevezett Homeridák: Pisistratidák és criticusok? Ezen, 's más rokon kérdések, a' legszorosabb vizsgálat alá kerültek. A' prolegomenák második része, fájdalom, nem jelenhetett meg, 's be nem végezett torso maradt az óriási munka. Eredményei ezek: 1. E' költemények, készítésének idejében az írás mesterség még nem volt szokásban a' görögök között, 's ezen költemények csak szájról szájra adatás által szállottak ivadékról ivadékra. 2. Az Ilias, és Odyssea nem azonegy szerzőtől, valók, 's az Odyssea legalább is egy századdal ifjabb amannál. 3. E' költemények több rhapsodiákból, mellyek ismét több szerzőktől valók, csak utóbb szerkesztettek együvé, megbővítetttek, 's a' diaskeuasták által a' Pisistratidák' idejében végre összefüggő egészsze idomítottak. Ezen vélemény mellett nyilatkoztak mindjárt az említett munka'

megjelenése után: Humboldt V. Goethe — de ki utóbb ismét ingadozni kezdett — Wieland és némileg Herder. Ez utóbbi a' Wolf által felállított eszméket, mint olyyakat, mellyek ő már előbb ki-jelelt volt, magának akará tulajdonítani. Wolf keményen felelt a' lépcei literaturai újságban (1795. oct.) mondván, hogy ama' névtelenül meg-jelent cikkely' szerzője homályos érzelmekkel babrálnak, de nem a' tudományosság' mezején, hol minden lépés bizonyságokat követel. — Ekkor tört ki közte és Heyne között az egyenes ellensé-geskedés, miután ez utóbbi Wolfnak felfedezéseit ezintúgy magának akará tulajdonítani. — 1805-ben miután Cicero több beszédeiről értekezett volna tit-kos tanácsosi czímmel és 3000 tallér évdíjjal Ber-linbe költözött. 1810-ben a' nyilvános oktatás' tudományos küldöttségének igazgatójává lett. De genialis emberek tudjuk, nem a' legjobb tisztviselők szoktak lenni, 's Wolf csak hamar lemondott e' hivataláról 1811-ben Aristophanes' „felhóit“ bocsátá ki görögül és német fordításban, 's Wieland ezt mesterműnek itélé 1811 ban Bekkerrel Plató' ki-adásához fogott: „Platonis opera omnia graece et latine“ czím alatt, de ez mingyárt az első kötet megjelenésével elakadt. Ugyan csak 1812-ben ké-rült tőle sajtó alá: Geographia graeca“ 1813-ban Horatius' első satirája deákul és németül, 's 1817-ben Literarische Analecten, mellyek 1820-ban a' negyedik füzettel megszűntek.

Hosszas betegeskedése ezentúl csak rövidebb időre változván jobbra, 's újra és veszedelmesb alakban meg visszakerülvén, 1824-ben déli Fran-cziaországba utazott, egészsége' helyreállítására. A' marseilli hidegfürdők nem használtak a' be-tegnek, orvosa' karjaiban holt meg augustus' 8 án, 's a' görög philologia' nagymestere görög gyar-mathban temettetett. el.

I. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Kerekes Ferencz. A' mathesis' tanítása' módjairól, a' a' mathesisbeli ellenmondások' okáról, a' Kis Geometrára különös tekintettel. 3. lap.
- 2) Fejér György. Igaz e, hogy Henrik Portugaliai Gróf magyar eredetü volt? 68. lap.
- 3) *. A' váltó gazdaságról. 77. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

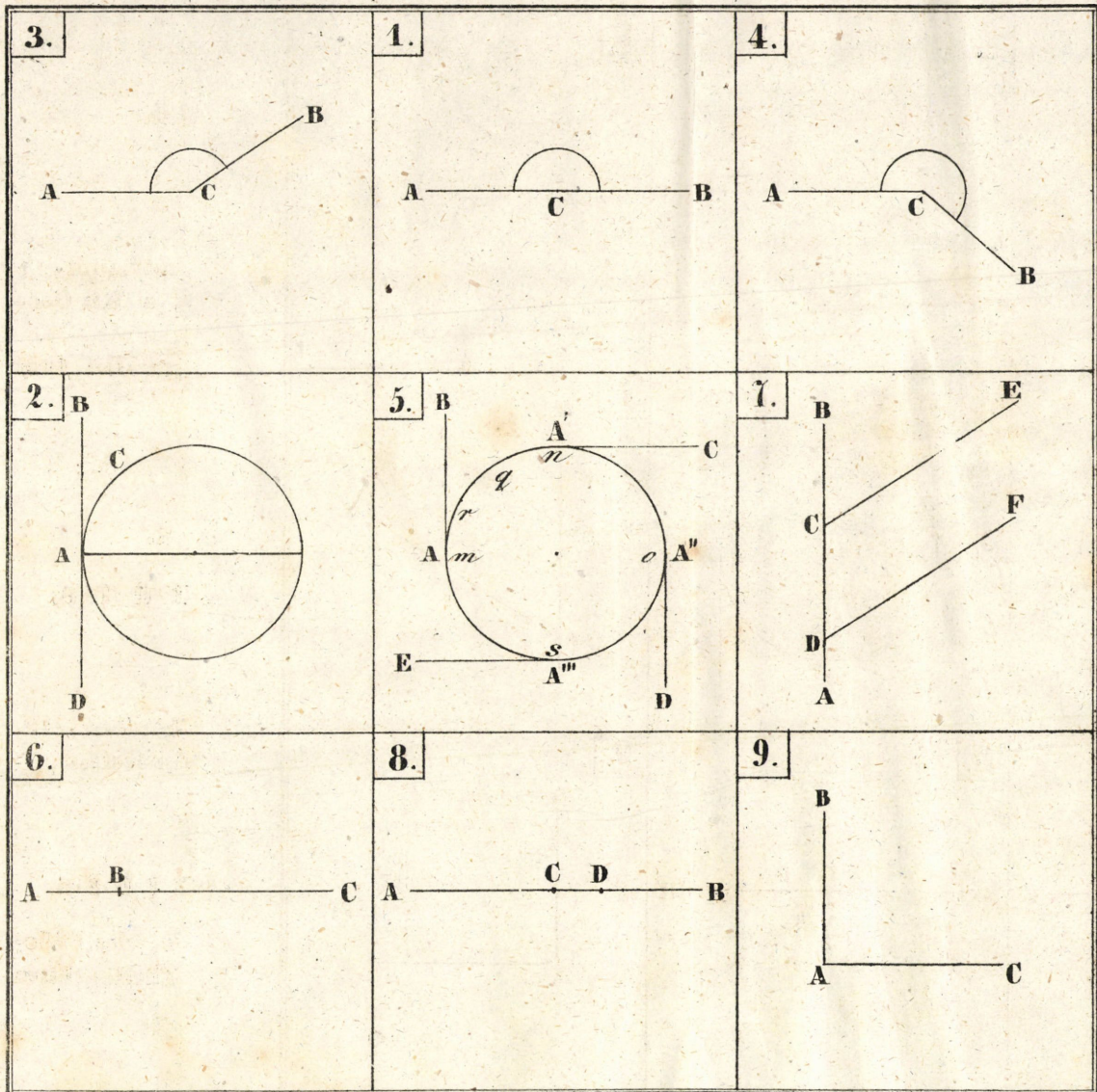
Könyvismertetés.

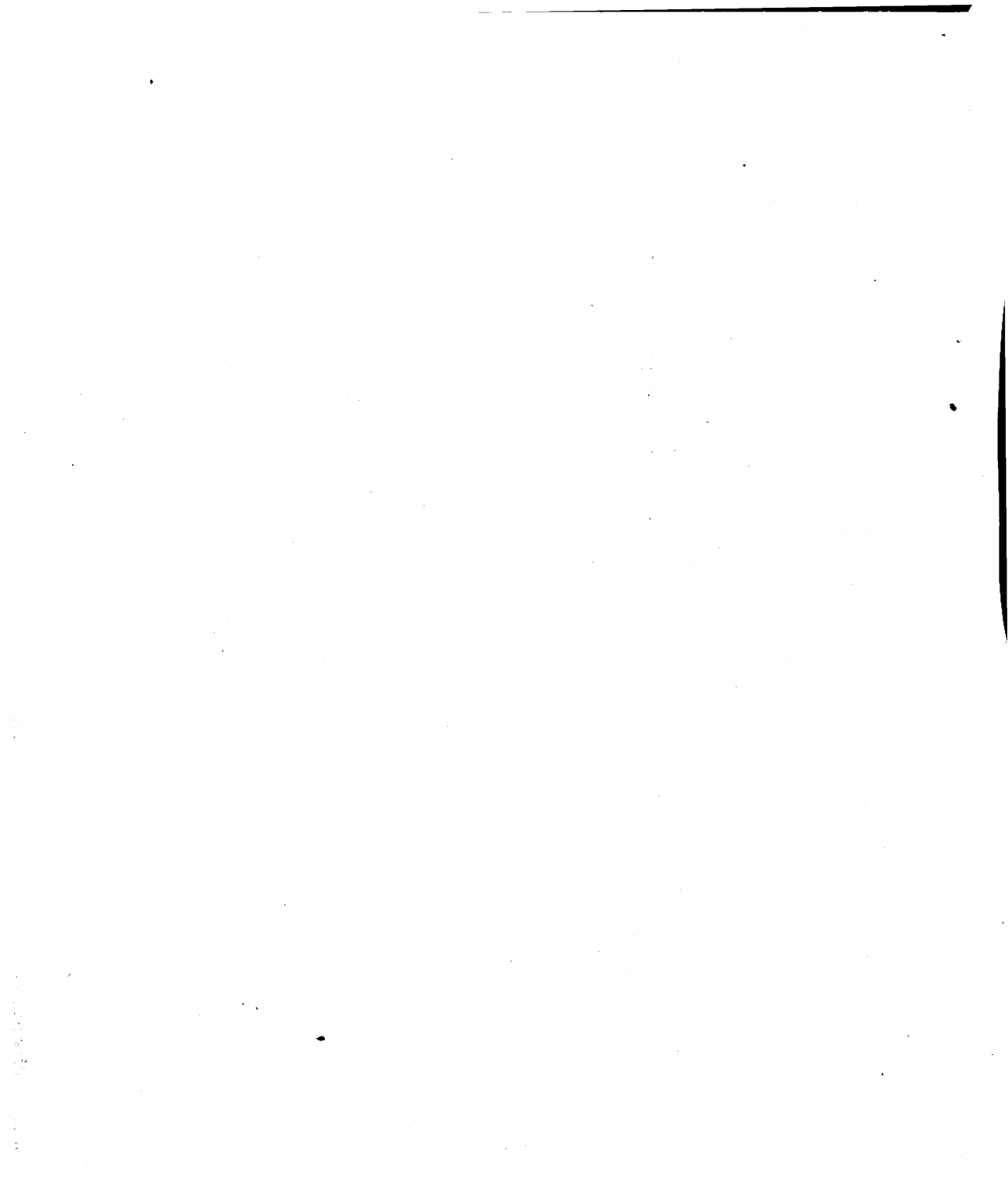
Élmékedések a' physologia és psychologia körében, különös tekintettel a' polgári és erkölcsi nevelésre. — Írta D. Mocsy Mihály. 94. lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Leben und Studien Friedrich August Wolf's, des Philologen. Von Dr. Wilh. Körte. Zwei Theile. Essen. bei J. D. Bädeker. 106. lap.

(Koszorú az 1840-dik esztendei I-dik Kötethez egy ív).

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkáikkal elősegítik,

*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

Erre nézve *kénytelenek* vagyunk azt megjegyezni: hogy egy anyyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi más hasonló tárgyú *Folyóiratokban*, a' formátum nagysága, a' betűk' apró volta, a' sorok tömöntsége miatt, *csak egy nyomtatott ivet teszen*, e' jelen Gyűjteményben (a' kissébb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél ivre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott ivért ígértetik, p. o. tiz forint ezüst pénzben, — itt is, szinte annyira meggyfel, t. i., $2\frac{1}{2}$ ivért 10 pengő forintra a' mi ugyan az Értekezésre nézve mindögy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban. tökéletesen kidolgoztassanak's tisztán, csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólírtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság által innen elvitetve 5 fl. 36 kr.; postai elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

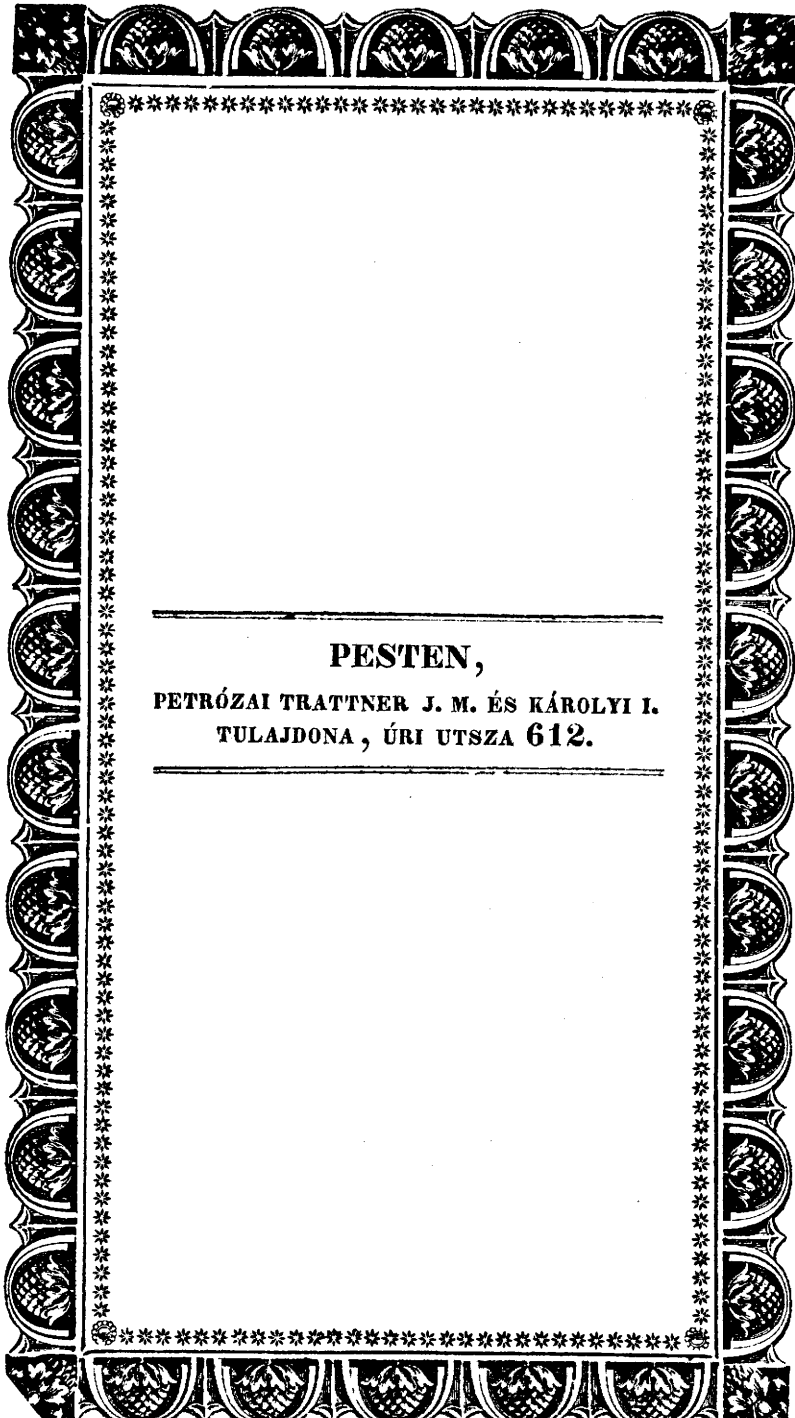
Pesten, Januar 1840.

Petrózái Trattner J. M.

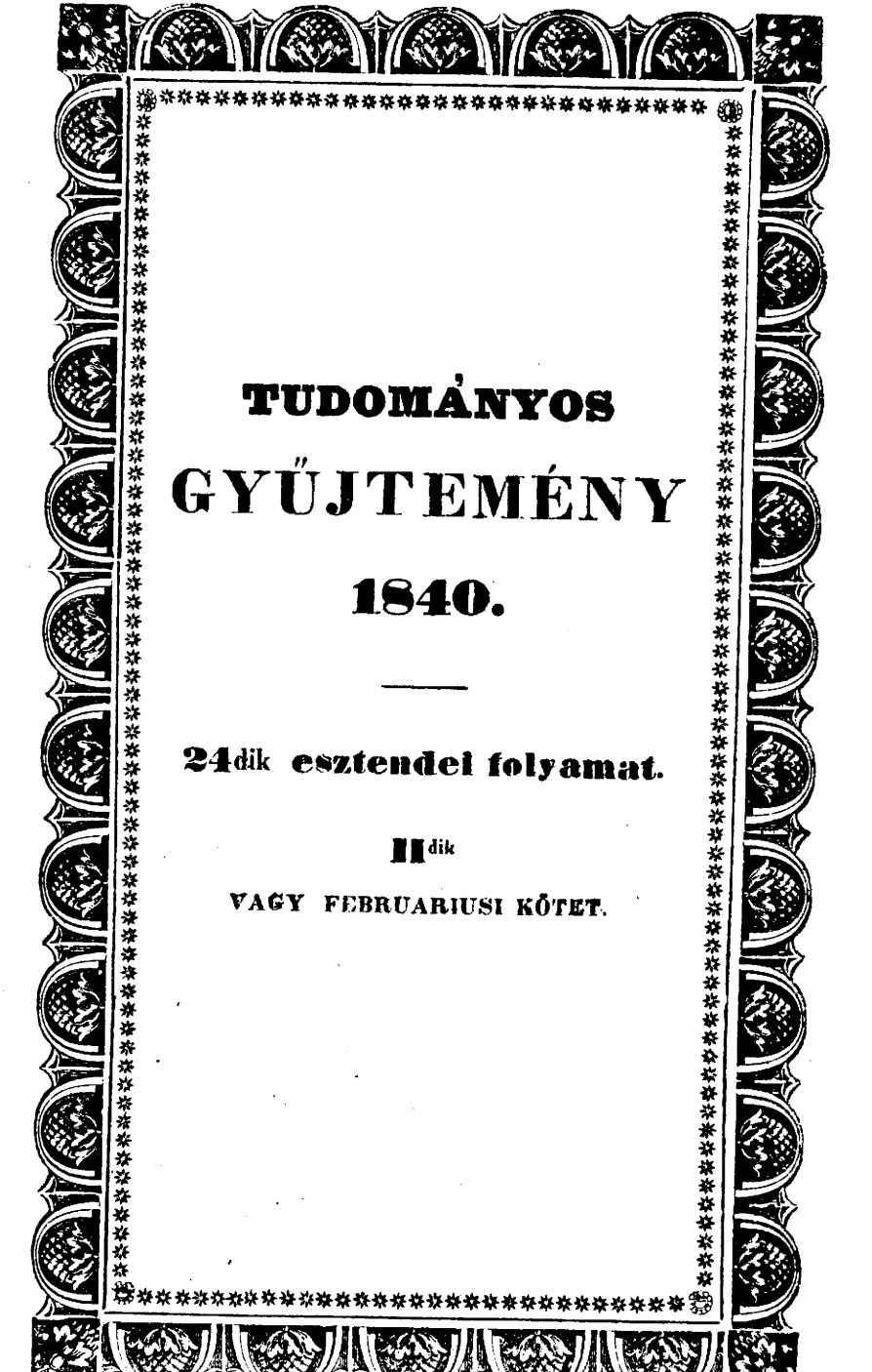
és

Károlyi István m. k.

**A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai's Kiadóji.**

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

24dik esztendel folyamata.

II dik

VAGY FEBRUARIUSI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (menyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet írást magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek ismertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését esz közlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

II. KÖTET.

24-dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értékezesek.

1.

Közönséges Nyelvtudomány vagyis nyelvek' alaptudománya.

A' *Közönséges Nyelvtudomány* (Nyelvek' alaptudománya) az emberi beszédről, vagy is a' nyelvekről közönségesen tanít; és így általjában azokat vizsgálja, a' mik a' nyelvekben közönségesek; nevezetesen pedig fejtögeti a' nyelvek' eredetét, szerközetét, és közös tulajdonságait.

E' szerént alapúl és vezérül szolgál a' *különös* (p. o. magyar 's a' t.) nyelvtudományoknak, mellyek nem egyebbek az egyes nyelveknek a' közönséges nyelvtudományra alkalmazásánál.

I. R É S Z.

A' *Beszéd' Eredete.*

1. §. Az állatok (ide számítva az embert is) néha külső tárgyak által lett véletlen vagy hathatós

megilletődés miatt, gyakran pedig belső ösztönöknél fogva, vérök tolongó kerengésbe indulván, erős érzetekre indulatokra gerjednek. Ezen érzetek, indulatok a' vér' tolongása miatt feszült helyzetbe hozzák azoknak belső részeiket, annyira, hogy tüdőjükből a' levegő, keményebben mint rendes lélegzés közben szokott, a' torkon kitolódik. Minthogy pedig a' megszorulva tóduló levegő sipokban hangot okoz, a' gége (gőg, gőgsíp) pedig sip alkotású: az említett esetben tehát az állatok' torkain *hangnak* kell kijőnie. Ez a' *természeti* vagy is *műszeri hang*. Az ember' eljajdulását, nevetését, sírását, nyögését, dűnnyögését, a' vadász kutya' nyiffantását, 's a' t. mind eféle hangoknak nevezhetni.

Jegyzet. Az állatok közzül, különböző alkotásokhoz képestt, mindenik különbözőleg eresztiki torkán a' levegőt vagyis különböző hangot ad; innen mondjuk egyikről hogy *sziszeg*, másiktól hogy *czinczog* 's t. e' f. A' mely állat' torka pedig tellyességgel alkalmatlan, fülünk által fölvehető hang' adására: az olyant hangtalannak nevezük.

2. §. Érzeteit, indulatait kívánná az állat gyakran társainak is értésökre adni, azaz mintegy azokkal is meg éreztetni. De mivel társainak oly érző eszközzök nincs, mellyel magokat emennek belső érzeteit is megérezhetnék: annál fogva emez csak azonn ügyeszik, hogy társainak érző eszközeiket külső módon úgy megillethesse, hogy azok az ő' megindulására figyelmesekké tevődjenek. Nevezetesen tagjainak hordozása és hangja által vonja amazoknak szemeiket 's füleiket (a' két legtávolabbi kihatású érző eszközt) magára. Ezen erőlködésben megént hangnak kell származnia, mely már mesterkéltt, és rendszeren tartósabb, 's többféle.

Ez az önkéntes *állati hang*, melly ismét minden állatban, alkotásához képest, különböző. — Ilyen a' madár' csalogató éneklése, az eb' hízelködő vinnyogása, a' ló' hívó nyerítése, a' macska' ese i-ködő nyávogása, a' dühös vad' boszszús mörmögése, ordítása, az embernek társa' meg szólítására vagy indítására intézett hangjai, 's t. e f.

Meg is értik e' hangokból az állatok egymást, a' mennyiben társok' hangjának keményebb vagy gyengébb, szelid vagy durva, bátor vagy félénk voltából sajditják, kedves é annak akkori érzete vagy kedvetlen, vad é vagy szelid indulatja (p. o. mikor a' csirkék kotlójok' zavarodott lármájára, annak szárnyai alá öszsze futnak) De hogy a' kedves vagy kedvetlen érzetek, — szelid vagy vad indulatok között épen melyiket akarja társok kijelenteni: azt rendszeren e' hangokból csak a' vele egy neműek (egyedül a' magok' hasonló hangjaikból, és a' hosszas megszokásból gyanítva) még azok sem mindenkor, — azt pedig a' mi társokban ezen érzetet vagy indulatot okozta, még a' vele egyneműek sem érthetik-meg, ha csak azon tárgyat egyszerűsmind egyéb érző eszközeikkel nem tapasztalják.

Az emberen kívül a' többi állatok' nagyobb részének beszéde ennyiből áll, tovább hatni pedig őket testök' alkotása nem engedi. Ugyanis sokaknak egész testök, másoknak agyvelejök, nagyobb részöknek pedig érző eszközeik átaljában tökéletlenebb alkotásuak; a' melyeknek pedig egy-két érző eszközzök igen finom, azokban többnyire a' többi épen olly mértékben durva. E' szerint a' gondolkozásban, — mellyet a' minél több, finomabb 's aránylag kifejtettebb érző-eszközök' segítségével szerzett ismeretek emelhetnek magasra, egyenkint nagy elemenetelt nem tehetnek; annyi-val inkább, mivel állandóan társaságban nem, vagy csak kevesen élvén, nem közlekedhetnek. Az állatok-

nak tehát (néhányeknek szembevetendő tehetségeik mellett is) általában kevesebb egymással közleni valójok, ha erre volna is lehetőségük. Úgy de torok- 's szájok' alkotása is megakadályozza nagyobb részint azokat, a' hangnak sokféle változtatásában, 's ez által megfosztja az érthetőleg beszélés' tehetségétől; sőt a' gondolkodásban is egyikért azért menhetnek olly kevésre, mivel érthetően nem beszélhetvén, egymással ismereteiket nem közölhetik. Eggyik' beszéde azonban érthetőbb a' másikénál.

Jegyzet. Épen azért idegenek nagyobb részint az állatok a' társaságos élettől, mivel egymás' hangját kevés részben érthetik meg; ezt mutatja azon tapasztalás, hogy minél hangtalanabb valamely állat, annál inkább kerüli a' társalkodást, a' beszédesebbek pedig, mint a' madarak, arra hajlandóbbak; 's ezeknek beszéde már érthető is

3. §. Az embernek minden érző eszközei finomúl vannak alkotva, 's egymásra aránylag kifejlődve. Nem múlják ugyan fölül az ó' egyes érzékei némely állatokéit (p. o. látása a' hiúzét): de nem is marad nála egyik érző eszköz' tehetsége messze a' másiktól. Agyvelője pedig, 's abban az érző idegek' egyesülete finom, még pedig az egész érző testtel illő arányban. Tud tehát ó minden eszközeivel finomúl érezni, sok és finom érzeteiből számos ismereteket, ezekből képzeleteket, ezekből ítéleteket, innen okoskodásokat nagy számmal formálni, egy szóval számtalanképen gondolkozni, a' gondolkozásnál fogva végre sokat akarni. Sok van e' szerint a' mit ó társaival közölhessen. Azonban, már ügyetlen állapotban születésénél 's nagy elszaporodásánál fogva is társaságban kelletvén élnie, szüksége is van az ér-

zeteken 's indulatokon kívül gondolatjának 's akaratjának is embertársaival közlésére. Alkotásánál fogva pedig tehetsége is van erre. Ő ugyanis a' hangot nem csak kiadni, hanem sokképen változtatni is tudja, 's az által érthetővé tenni, úgy hogy azzal minden érzetét, indulatát, gondolatát, és akaratát, nem csak sajdíthatólag, hanem érthetőleg is kijelentheti. — És ez az *Érthető hang* melyből az értelmes *beszéd* lesz. — Lássuk tehát bővebben, mimódon származik az.

4. §. Leg durvább emberi hang az, melyet szánk' fölnyitása nélkül csak orrunkon bocsátunk ki. — Ez a' *dünyögés*. — De ez nem tiszta hang, mivel orrunkon másadszor is megtolulván a' gégeében már egyszer megtolultt levegő, zavarba jó a' hang; és ámbár változtathatjuk a' dünyögést gége feszítés által *hangrendben* (scala) *hangfokok szerint* magasabban vagy mélyebben (mivel a' gégsípot, a' mennyiben azt feszíthetjük 's megereszthetjük, mint hangász húrt úgy tekinthetni) és lehellet-erőltetés által az *indulathoz képestt* keményebben vagy gyengébben (mivel a' gégőt a' mennyiben rajta keresztül most keményebben majdgyengébben lehelhetünk, mint sípot úgy is tekinthetni) és *torkunk' ki nyitásához képestt* (a' mint t. i. bővebben vagy szűkebben eresztjük rajta ki a' hangot) vastagabban vagy vékonyabban: mind az által érthető különbséget benne nem tehetünk. —

Tisztább ennél hangunk, ha annak szabadon kieresztésére szánkát is kitátjuk; mivel már így akadály nélkül menhet-ki a' szájbol, nem kellett az orr által még egyszer megszűrődnie. De ha szánkának, azon kívül hogy föltátottuk, semmi részét nem mozdítjuk: még úgy ezt a' hangot sem lehet másképen, mint az előbbent, megkülönböztetni. — Illyen a' némáknak, az az beszélni ugyan nem, de hangot adni tudóknak hangjok,

ilyen a' sirás, nevetés, enyelgő, ordító, csúfolódó hang. —

Azt ismérhetjük vagyis érthetjük meg, a' mi egyebektől különbözik, még pedig úgy, ha tudjuk miben különbözik. A' hangokrol is ezt mondhatni. Hogy tehát az ember hangját másokkal megértethesse: szükség azt nem csak belsőképen az erősebb vagy gyengébb lehellet vagy is indulaterő, a' gégefeszítés vagy megeresztés vagy is hangrend, és torokkinyitás vagy összaszorítás által változtatnia; hanem külsőképen is valamivel úgy módosítania, hogy egyik hangját a' másiktól hallgatója tisztán megkülönböztethesse. Ezen módosításoknak oly külső testi rész által, melyen a' hang keresztül men és így egyedül a' száj által, lehet 's kell végbe menniök. — Lássuk tehát ezen módosításokat. —

5. §. Kétfelképen módosíthatjuk szánkkal hangunkat:

1-ör *Egyszerű* vagy is *tiszta* módosítása a' a' hangnak az, mikor azt torunkon kijöttekor csupán csak szánknak különféle kitétása vagyis hordozása által tesszük különbözövé; a' nélkül hogy szánk' egyes részeit mesterségesen mozdítánánk. — Ez így men véghez:

A' hangot (az az levegőt melly azután hangot okoz) a' hangrésen kilövelljük, a' mi bizonyos fúvással esik meg, mely fúvást a' régi Görögök a' (*h*-nál lágyabb és alig fölvehető úgy nevezett *lágylehellet* jegyével (') a' napkeletiek pedig az úgy nevezett *Nyngró* betűkel (Σγ; ide tartozik némely tekintethen az γ is) fejeztek ki az írásban. — A' hangnak ezen ki-resztésekor

a) Ha szánkat öblösen föltátjuk (melly úttal ajkaink a' fogsorokról fölemelődvén, kevésse előre hajulnak) akkor az a' hang jó-ki szánkon, mellyet *a*-nak írunk.

Szánkat ezen állásában szűkebb öblökre szorítva (melly esetben az ajkaknak, kijebb 's kerekerebbre kell húzódnok) hangzik *o*.

Vége szánkat említett állásában minél szűkebbre szorítva ('s ajkainkat ez által minél kijebb 's kerekerebbre összehúzva) hangzik *u*.

b) Ha pedig *a'* hang' kieresztésekor szánkat mintegy magunk felé vissza vonva szélesen tájtjuk-el (mely úttal *a'* góg föjebb emelkedik, az ajkak fogsorainkról egészen fölhúzódva szélyel feszülnek, nyelvünk az alsó fogsor' tetejére kiemelkedik) akkor az *a'* hang hallik, melyet *e*-nek írunk.

Szánkat ez állásban öszszébb szorítva (mely esetben ajkainknak, mivel *a'* fogsorokhoz nem érnek, kereken kifelé kell görbülök) hangzik *ö*.

Vége szánkat említett állásábann minél szűkebbre szorítva ('s ajkainkat ez által minél kijebb 's szűkebbre pittyesztve) hangzik *ü*.

c) Ha végezetre *a'* hang' kieresztésekor szánkat (már nem két oldalra szélyel hanem) egyenesen föl — és lefelé, 's minél inkább magunk felé visszavonva elhúzzuk) mely úttal fölső ajkunkat orunkhoz, az alsót állunkhoz, szorítván, fogsoraink — kivált *a'* fölső — egészen pusztán maradnak, nyelvünk *a'* száj' öszszesoritása miatt fogsoraink között kiöltödik, 's gögünk minél inkább fölszorúl) akkor az *a'* hang jó-ki, melyet *i*-nek írunk.

E' hét tiszta vagyis egyszerű hangmódosítás van mind öszsze az emberi beszédben, melyeket én *hangzó* hangmódosításoknak nevezek. Nevezük *magokbanhangzóknak*, *hangzatoknak* is (de én *a'* hangzaton egyebet értek) Nevezetök' oka az, mivel kiejtésökkor semmi egyéb vátoztatása *a'* hangnak mellettök nem hallik, 's magokban is tisztán megkülönböztethető hangot tesznek.

Jegyzet. E' hangzók közül az *i*, *o*, és *ö* kö-zép hangzók lévén, az *o* nevezetesen az *a* és *u* kö-

zött, az *ö* pedig az *e* és *ü* között, az *i* végre mindenik között, — 'a' vagy nagyon is mesterkélt kimondásban (mint az Angolé) vagy igen lágy és egyszerűben (mint az Olaszé) nem különben a' vagy nagyon lassúban (mint a' Magyaré) vagy igen gyorsban (mint a' Francziáé) a' hozzájuk közelítő hangzókkal, gyakran fölcserélődnek ('s azért fordulnak olly gyakran elé) az egészen különbözőkkel pedig igen ritkán. Így p. o. *a* az *ó* vel nem csérélődik föl, *o*-val ellenben (mint a' Palócz-Magyaroknál) igen gyakran; *e* az *ó*-vel (mint a' Kőrösiéknél); *i* az *é*-vel (mellyet néha lágyit is, mint a' Tisza mellett *iédes* e' helytt *édes*). — A' hangzók' ezen fölcserélődése, kivált a' szabadabb nyelvekben szintűgy módi alá van vetve, melly az ól, többeli ízlethöz képest változó, módjával pedig a' nyelveknek nagy kellemet adhat.

Az elészámláltt eredeti hangzókból, lehet lágyított kimondás által kettőt is egyéjolvasztani. Az Európai nyelvek' nagyobb részében, több illy összeolvadt Hangzók vannak, mint a' régi görögben *ai*, *ei*, *oi*, *av*, *ev*, *ov*; a' régi rómaiban, *au*, *eu*, *ae*; a' németben *ei*, *au*; a' Francziában: *au*, *eu*, *oi*, *ou*. De ezek már nem tiszta Hangzók, csak öszszetettek. A' mellyek pedig némelly nyelvekben egyedül megkülönböztetés' okáért vannak kettőnél több jeggyel (betűvel) írva, mint a' Francia *eau*, *oeu*, azokat is a' most említett o'lvadtt-hangzók közzé számlálhatni.

Jegyzet. Az ily egybeolvadt Hangzók, leginkább az elegyedett nyelvek' tulajdonai, mellyekben az elegyedéskor származtak, midőn egyik nemzet a' másik' nyelvét tulajdon kimondásához alkalmaztatni ügyeköztvén, a' kettő' természetét lágyítás által egyeztette öszsze.

2. *Jegyzet.* Az egyszerű Hangzók nintsenek meg egyaránt minden nyelvben, p. o a' görögben nem volt *ö*; a' deákban *ó* és *ü*; a' chaldaeaiban, Zsidóban, Syriaiban (mellyek egy eredetűek) *ó*, az olaszban nincs *ö* és *ü*.

3. *Jegyzet.* Minél több van meg az eredeti hét hangzó közöttül valamely nyelvben, annál bővebb az, vagy legalább annál bővithetőbb (mint alább meg-fog-látszani) a' szók' formálására nézve.

A' Hangzókat (csak az egyszerűeket értve ide) különbözőleg formálhatjuk, vagyis ejthetjük-ki ú. m.

a) *Szánk' hordozásához* képest (a' helynél fogva, melyen a' hang kijő), de csak az *a* és *e* Hangzókat, (mert csak ezek az alaphangzók, és az *i*, melly mindég éles hangzatu) még pedig két képen: vagy

Kerek szájjal, az az szánkat (a' mennyire Hangzók' kimondása engedi) öszvehúzza, vagy is erőltetés nélkül kinyitva, mint az *a* ezen magyar szóban: *apa* és ebben az *e* *epe*. Ezeket nevezik *tompá Hangzóknak.* — vagy

tátott szájjal (szétvontt szájjal) megnyiret. i. szánkat ezen Hangzók' kimondásakor kitáthatjuk, mint az *á* ezen Magyar szóban: *nyár*, és az *é* ebben *dér*. Ezeket nevezik *éles Hangzóknak.*

Jegyzet. Szoktak a' nyelvtudományirók az *a* és *á*, megént az *e* és *é* között egyegy közép Hangzót is fölvenni. De én (noha megismerem, hogy ezen közép hangzók, némely emberek' beszédjében észrevehetők) csak a' föntebbi fölosztás mellett maradok; részint, mivel meg vagyok fölöle győződve, hogy ezen közép Hangzók nem egyebek, a' kényes vagy rest kimondás' szülötteinél ('s épen azért nem tudják ezeket magok az em-

lített nyelvtudományírók is meghatározni) részint mivel ilyen közép Hangzókat fölvenni annyit tenne, mint a' Hangzóknak *szájrakásból* és *megnyújtásból* (mellyről alább) származó különbségeiket összetévesztteni.

b) Megnyújtásokhoz képestt (az idő szerént, mely alatt kimondjuk) lehetnek a' Hangzók, egyget sem véve ki, vagy

hosszak, midón azokat nyújtva mondjuk -ki (halkkal) mint az *é* ezen Francia szóban *mère*, vagy

rövidek, midón hirtelen, gyorsan ejtjük ki, mint a' magyar *e*. Jó példa itt ezen Francia szó: *vérité*, mellyben az első *é* rövid, a' második hosszú.

Jegyzet. Mivel valamint a' helyet, úgy az időt is végetlenül oszthatni; annálfogva itt is lehetne középnyújtatú Hangzókat venni-föl: de nem szükséges, ha közönségesről szólunk.

c) tulajdonságokra, nevezetesen *béhatásokra* nézve, (vagy is a' módra nézve, mellyen kimondjuk) a' Hangzók, vagy

keményhangzatuak u. m. *a, á, o, u*, vagy

lágys hangzatuak u. m. *e, é, ö, ü*. Itt lehet már fölvenni

középhangzatunak az *i—t*

Ezen különóságokon kívül lehetnek a' Hangzók (mint a' Hangok' természetéről föntebb láttuk), mint minden hang, a' kimondásnál fogva

a' *hangrendhöz* vagyis a' gégefeszítéshez képestt, most *méjjebbek*, majd *magassabbak*

a' *lehellethez* vagy is *indulat-erőhöz* képestt, most *keményebbek*, majd *gyengébbek*, és végre

torkunk' kinyitásához képestt, majd vastagabbak majd vékonyabbak.

2-or *Mesterkéltt* vagyis *elegyes* módosítása hangunknak az, mikor az eddig említett egyszerű hangmódosításokat vagy is Hangzókat, szánk' külön részeinek forgatása, különböző elrakása által ismét sokképen teszük különbözőkké. Ezen mesterkéltt hangmódosítások annál fogva külön magokban nem hangzanak, hanem csak az egyszerűekkel (Hangzókkal) együtt, az az a' száj kinyitódván *a, á, e, é, o, ő, u, ű, i*, közzül valamelyik hangzik, de megkülönböztetés végett kimondásoknak vagy előtte vagy utána hangjokat szánk' részei — mint segéd eszközök — által változtatjuk. Az ilyen hangmódosításokat nevezem *némáknak*, nevezzük *Mássalhangzóknak* is. Ezek olly formán (csak hogy sokkal tökéletesebben) változtatják a' Hangzó' hangját, mint a' hegedű' húrjai' hangját az ujjak jártatása, vagy a' billentyűk a' tisztán fűtt siphangot, melyet most kinyitnak, majd bezárnak. Lássuk már ezen mássalhangzó, vagyis néma hangmódosításokat, az őket formáló eszközök szerint.

Ilyen hangmódosító eszközök:

a) az *ajkak* Ha ezeket a' Hangzó' kiejtésének előtte vagy utána öszszefogjuk, orrunkon eresztvén-ki a' hangot az alatt: hallik *m*.

Ajkainkat valamennyire öszszeszorítva az orr' hangoztatása nélkül hallik *b*.

Minél erősebben öszszeszorítva ajkainkat, az orr' hangoztatása nélkül hallik *p*, (ez tehát csak keményebb *b*)

Alsóajkunkat gyöngén a' felső fogsor' éléhez fogva, úgy azonban, hogy ajkunk' karimája a' fogsorhoz egészen befelé ne görbüljön, hanem csak belső része érintse azt, hallik *v*.

Alsó ajkunkat a' felső fogsor' éléhez minél erősebben hozzászoritva (ezen erőlködésben, mivel hosszabb időt kíván, a' megrekedt levegő a' fogak között kisüvölt nagy erővel) hangzik *f*, (melly annál fogva csak keményebb *v*)

b) a' torok. Ha ezt a' hangnak gégenken kilövellésekor, kereken kitátjuk, nyelvünk' tövét le, szánk' felső padlása' hátulsó részét pedig föl nyomva, 's az így tartott torkon erősen toljuk kifelé a' levegőt: hallik *h*. Ez a' Görögök' *kemény lehelletők* (a' mint ők nevezték) melyet (') jegygyel adtak-elé az írásban. Mivel a' *h* minden mesterkéltt, vagy is néma hangmódosítások között leg egyszerűbb, 's legkevesebb észrevehető, 's tulajdonképen nem egyéb azon gyenge fúvásnak, melyet (mint föntebb láttuk) lágy lehelletnek neveztek a' Görögök ('), 's melyet a' Chaldaei Nyugvjegyek jelentenek, megkeményítésénél: annál fogva ezt nem is tartották a' Görögök (kik ezt külön betűnek sem írták) 's azokat követve a' Rómaiak is, külön mássalhangzónak.

A' torok' nyílását gyengén összszefogva, az az nyelvünk' tövét szánk' felső padlása' hátuljához értetve, 's arról visszaeresztve: hallik *g*.

Nyelvünk' tövét minél erősebben odaszoritva (mely esetben nyelvünk' hegye alsó szájpadról lecsapódik): hallik *k*. (Ez hát csak keményebb *g*).

c) a' nyelv. Ha ezt a' felső szájpadról úgy nyomjuk a' hangzó' kimondásának előtte vagy utána, hogy a' kijövő levegő' útját egészen elzárja, 's ezen fekvéséből (melyben a' nyelv' szélének köröskörül a' szájpadról kell feküdnie) ismét leeresztjük: hallik *d*.

Minél erősebben szorítva pedig föl nyelvünket felső szájpadrásunkhoz (mely esetben nyelvünk' külső fele arra egészen ráfekszik, hátulsó fele pedig a' levegőtől nyomva lehajlik, de azért szélei a' szájpadrástól el nem válnak) 's arról keményen és hirtelen lecsapódva: hangzik *l*. (Ez tehát nem egyéb kemény *d* nél).

Nyelvünk' hegyét szánk' felső padlására úgy nyomva föl, hogy két felül nyelvünk' szélei azt ne ériék, 's ez által a' levegő mind a' két felől szabadon jöhessen-ki, 's ilyen helyhezetéből ismét leeresztve: hallik *l*.

Nyelvünk' széleit köröskörül úgy szorítva szánk' felső padlásához, hogy a' levegő mellettök ki ne jöhessen (mely esetben a' nyelv' közepének le kell hajolnia) 's az alatt orrunkat hangoztatva: hallik *n*. — Lehet *n* et úgy is mondani, ha nyelvünket szokott fekvéséből föl nem emelvén csak nyelvünk' tövével zárja k-el a' hangnak szánkron kijöhetését, 's úgy hangoztatjuk orrunkat.) Ezért mondják ezt némelyek *ng* nek, noha nem jól, mivel az illy *n* mellett nem hangzik *g*). Ez az *n* a' finom és kényes kimondás' szüleménye, 's megvan a' Magyarban és Francziában a' szótagok' végén, 's kivált a' méltóságos szavak' kimondásában nagy kellemet okoz. Az illy en *n* et *orroundi n*-nek szokták nevezni, mivel az *erron* hangzik, melly ezen hangmódosításnak (valamint az *m* nek is) segéd formáló eszköze; 's innen van, hogy a' hibás vagyis dugultt orruak, szuszkák, vagy náthások sem *m* et, sem *n* et nem tudnak tisztán mondani

d) a' fogak. Ezek nem oly szembetűnőképen, 's nem egyedül módosítják a' hangzót, mint a' többi eszközök, nevezetesen az ajkak és nyelv, (mivel fogainkat nem mozgatlatjuk), hanem csak a' már más tagok által módosított hangnak megszürése ál-

tal. A' fogakat ugyanis, mint rugékonyokat, úgy tekinthetni, mint a' hegedű' oldal t, melly ámbár mozdulatlan fa, mégis legtöbbet tesz arra, milyen hangokat adjanak a' húrok. Mind azon mássalhangzók már, melyeket a' fogatlan gyermekek és vének tisztán ki nem mondhatnak, a' fogak' segítségével lesznek, kivéve az *l*-et, (mellyet azok nem tudnak tisztán kiejteni, kik vagy még nem vagy soha sem tudják nyelvöket könnyen forgatni) — Mivel azonban a' fogak rugékonyok: tehát midőn azoknak segítségökkel akarjuk a' hangot módosítani, olyankor az ajakizomnak föl kell rólok emelődnie, hogy a' fogak megrezgethessék a' hangot; a' mit az ajakizom meg nem engedne, a' hangot eltompítván, valamint a' hegedű se szólana tisztán egygy nagy darab húsrá fektetve.

Jegyzet. Épen azért nem veszem én föl az *inyt* külön hangmódosító eszköznek; mert az mozdulatlan lévén *mozdulat* által nem módosíthat; *hangja* által sem pedig, mivel rugékony nem lévén, nem csenghet: *megszűrés* által sem, mert üres üreg köztte nincs, de ha volna is, nem rezeghetvén még elfogná a' hangot.

Ha már nyelvünk' hegyét felső szájpadrásunkra görbitve ellenébe vetjük tartós ideig a' sebesen rá fűtt levegőnek (azután pedig a' fogsorokat kevés nyilással egymáshoz tartván, rólok az ajakizomokat föl, és leemeljük): akkor nyelvünk az oldalról és fölülről tolakodó levegő miatt keményen rázódik, vissza csapódván szánk' padlására, melyről azt a' levegő lenyomni ügyeközik. Az ekként rázóköd levegőt már kijöttekor a' fogakmég nagyobb rezgésbe hozzák, 's hallik *r*.

Nyelvünket csatornakint fölgörbitve, úgy hogy szélei két oldalról a' felső szájpadráson feküdjenek, végén pedig szabad nyílás legyen, — ha nyelvünk

völgyén keresztül annak hegyéről fogainkra (melyekről az ajak izmot fölemeljük) erősen fújuk a levegőt: megszűrik fogaink a' hangot, 's hangzának az úgy nevezett *sziszegő* Mássalhangzók; nevezetesen:

Ha nyelvünket (csak kevéssé görbitve-meg) előre nyújtjuk, úgy hogy vége egészen az alsó fogsor' tövéig, vagyis az alsó ínyig érjen (mely esetben a' csatornanyílás széles, és nem mély): akkor hangzik *sz*.

Szánkat ilyen állásában összebb szóritva, 's a' levegőt erősebben tolvá-ki: hangzik *sz* (ez tehát csak keményebb *sz*). —

Ha pedig nyelvünket nagyon meggörbitve mintegy visszahúzzuk, azaz alsó szájadlásunkról a' felső felé emeljük, de úgy hogy vége a' felső ínyel össze ne érjen (mely esetben a' nyelvcsatorna keskeny, és mély, vagyis öblös) hallik *s*.

Szánkat ily állásában kijebb eresztve, azaz tátva, és a' levegőt gyengébben nyomva kifelé, hallik *szs*, (mely annál fogva csak lágyabb *s*.)

Ha végre nyelvünket még inkább meg görbitvén, annak végét a' két fogsor közt való nyílásba emeljük (öltjük), széleit csak hátulsó felé görbitve a' felső szájadlásra, 's a' levegőt igen gyengén eresztjük az egy kevéssé fölemeltt felső fogsorra: hallik *j* (mely az *rn*ek lágyabbann némüképen megfelel. —

Jegyzet. A' mint tehát nyelvünket a' sziszegés közben följebb, vagy lejebb nyomjuk a' szerint közeledik hangunk: a' *szs*, és *s*-höz, vagy *sz* és *sz* höz. A' *j* pedig mintegy közép köztök. Ez a' *j* a' legfinomabb hangmódosítás hangzására nézve, kijetésére nézve pedig a' nyelv' segítségével formá-

lódó Mássalhangzók között legkönnyebb. Innen a' kis gyermek, mig nyelvét erősen rázni 's csapni nem bírja, *l* és *r* helyett *j* - t szokott mondani. Sőt, ha ki tud is már minden hangmódosítást ejteni, még akkor is kényességből, vagy hizelkődésből, azoknak nagyobb részeket meg lágyítja *j* - t ragasztván hozzájuk. —

Ennyi mind össze az emberi beszédben az eredeti hangmódosítás. — Ezeket még egyszer összeszedve eléadom röviden a' továbbiak' könnyebb átlátása végett.

Mássalhangzók' fölosztása.

1. *Ajak* - módosítások *m*, *p* vagy *b*, *f* vagy *v*. (Ezek közzül tiszta ajak mássalhangzó csak a' *p*. vagy *b*).
2. *Torok* - módosítások; *h*, *k* vagy *g*. (Tiszta torok - mássalhangzó csak a' *h*). —
3. *Nyelv* - módosítások: *t* vagy *d*, *l*, *n* (tiszták: *t* vagy *d*, és *l*).
4. *Fog* - módosítások: *r*, *sz* vagy *z*, *zs* vagy *s*, *j*. (Eggy sints tiszta fog-mássalhangzó).

Ezen táblából kitetszik, hogy az ajak-mássalhangzókat, 's az egyetlen tiszta torok-mássalhangzót a' *h*-t kivéve, a' többiek mind a' nyelv' segítségével származnak; és így nyelvünk a' beszélés' fő eszköze. Nem csuda hát, hogy oly tökéletlen, 's alig érthető a' hibás nyelvűek' beszéde. A' kisdéd is azért tanul oly nehezen beszélni, mivel nem bírja erősebb koráig nyelvét keményen, és minden állásban forgatni.

Ki tetszik a' föntebbi táblából azon atyafiság is (hogy úgy szóljak) melynél-fogva nem csak a' csupán keményebb, vagy lágyabb kimondásra nézve különböző hangmódosítások, mint a' *d* és *t*, *f*

és *v*, *k* és *g*, *p* és *b*, *sz* és *z*, *zs* és *s*, *r* és *j* egymással, hanem akármelyik is a' vele ugyanazon eszköz' segítségével formálttakkal fölcserélődik a' beszédben könnyebb és szebb kimondás' kedvéért. — Ezért mond a' Német *d* helyett *t*-t; *ö* helyett *p*-t, *g* helyett *k*-t; a' Magyar *sz* helyett néha *j*-t (mintebben *szalaszt*=*szalajt*) a' *kisded* *r* helyett *j*-t; a' dugult orrú *meg.* helyett *beg*-et 's t. eff. — Ugyan is ezen módosítások között oly kevés különbség van a' kiejtésben, hogy hangmódosító eszközünk' állását legkevesebbé is változtatván, mindjárt a' másik hallik helyettök, mely hozzájuk legközelebb jár a' kiejtésben. Innen van az is, hogy a' nyelv-mássalhangzók a' fog-és torok-mássalhangzókkal is (ki vége a' *k*-t) fölcserélődnek; mivel mindazoknak kimondásában a' nyelv is segéd eszköz. Innen van, hogy az *f*, *p*-vé, 's viszontt, változik. Innen, hogy az *m* *n*-né lesz, mivel mindkettőnek kimondásakor orrunkat hangoztatjuk. — Különösen szembetünők az említett változások a' Magyar, 's a' régi Görög nyelvekben, melyek a' könnyű, és *sz* *p* hangzásra leginkább vigyáznak. Menryiben kelljen azonban ezen mássalhangzókat fölcserélni: azt mindenik nyelv, kimondása' kényes vagy természetes, kemény vagy lágy voltához képest, 's különösen a' nyelvekben is uralkodó módi, határozza meg. Nevezetes példát nyujt ezen nyelvmódira az Olasz nyelv, melyben némely tartományok' lakosai között *s*, mások között *sz*, néhol pedig a' kettő között való, *j*-vel határos, selypítés uralkodik.

A' föntebbi táblából kitetszik végre az is, hogy azok szoros értelemben vett nyelv-mássalhangzók, melyekben a' nyelv' vége a' felső szájpadáshoz nyomódván a' levegő' útját akadályozza: a' fogmássalhangzók pedig azok, mellyekben a' nyelv' töve nem éri a' szájpadlást, és így azonn a' levegő

szabadon mehet-ki. — Ha tehát a' nyelv-mássalhangzók' kiejtése után szánk' padlásáról nyelvünket egy-szörre oly állásba csapjuk-le, a' milyent a' fog-mássalhangzók kivánnak; ekkor új hang-módosításoknak kell a' kettő' összeolvadásából származniok, melyeknek mintegy közép hangjok van a' kemény nyelv-'s a' lágyabb fog mássalhangzóké között. Nevezetesen ha előre *d*-höz készítvén nyelvünket, azt a' felső szájpadrásra úgy fektetjük, hogy a' közepe nyomódjék a' szájpadráshoz; a' végét pedig csatorna formán görbitve készen tartjuk a' levegőnek a' nyelv' közepe' lecsapódása után a' felső fogsorra eresztésére: akkor hallik *gy* (a' mint t. i. írjuk, noha ezen esetben *dj* volna), a' mint a' Francziák a' *d*-t mondják *ie* előtt, 's a' Tótok a' *ŝ*-t. —

Ha pedig nyelvünket *t*-höz készítvén, annak végét nyomjuk a' szájpadráshoz, úgy azonban, hogy legkülső hegyén egy kis csatorna legyen: ekkor a' nyelv' lecsapódása után hallik *ty*, a' mint a' Francziák a' *t*-t mondják *ie* előtt, 's a' Tótok a' *ť*-t. —

Nyelvünk' hegyét az *l* kimondásakor a' felső fogsor' tövének gyengén nekivetvén, 's onnan kevésbé csatorna-formán meggörbitve a' fogak között való nyílásba kiöltvén: hallik *ly*, a' mint az Olasz *gl* az *i* előtt, és a' Tót *l*.

Ha az *n* kimondásakor nyelvünk' hegyét csatornára görbitve fogaink közzé öltjük, orrunkat az alatt hangoztatva: hallik *ny*, mint az Olasz és Francia *gn* és a' Tót *ñ*.

Jegyzet. Az említett négy hangmódosításnak fő bélyege, és formálója a' nyelvnek a' fogsorok között való kiöltése, a' mi a' *j*-nek tulajdona; azokat tehát úgy tekinthetni, mint lágyított

d, *t*, *l*, és *n*-et, mely lágyítást bennök a' *j* okozza. —

A' Sziszegőkkel is lehet lágyítani a' nyelv-mássalhangzókat, de csak kettőt ú: *m*: a' *d*-t, és *t*-t közülök. Nevezetesen, ha nyelvünket *d*-höz készítvén, a' felső fogsor' tövéhez nyomjuk széleit, 's onnan a' *z* állásba (az alsó fogsor' közzé) egyszerre leeresztjük: hallik *dz*, a' mint az Olaszok a' *z*-t mondják mikor kettőzve áll két Hangzó között (p. o. *spazzo*). Meg van ez az Oláhban is. ⁹¹

Ha pedig nyelvünket a' felső ínyhöz szorítván, onnan egyszerre a' *z* állásba lecsapjuk: hallik *tz*, mint a' Német *z*, a' Deák *c*, a' Tót *c* és az Olasz *z* két Hangzó között (p. o. *spezie*). Ez is megvan az Oláhban.

Nyelvünket a' *d* állásból a' *zs*-be egyszerre leeresztve. hallik *dzs*, mint az Olaszban a' *g* hangzik *e* vagy *i* előtt. — Szokott ez az Oláh köz-beszédben is, és az Ángolban.

A' *t* állásból pedig a' *zs*-be lecsapva nyelvünket, hallik *ts*, mint az Olasz *c* az *i* vagy *o* előtt, és a' Tót *č*. Az Oláhban is megvan ez.

Harmadszor és végre, lehet még a' *h*-val is lágyítani a' hangmódosításokat, de csak a' torok-mássalhangzókat, ú. m. *k*, és *g*-t, melyek különben is egyek, az aják-mássalhangzók közzül a' *p*, és *b*-t, a' nyelv-mássalhangzók közzül pedig a' *t*, és *d*-t. Azért pedig csak ezeket, mivel csak ezek oly kemények, mellyeken a' *h* is lágyíthat; azonban ezek a' hangot bezárják, mely annál fogva kieresztődvén egyszerre tolul-ki, ha csak a' *h* azt apródonként nem lehell-i-ki. —

A' *h* által tehát ezen lágyított mássalhangzók származnak: *kh*, mely megvan a' Görög X-ben, a Német *ch*-ben (noha ez utóbbi már a' mai nyelv-módi szerint, finomabb hangzás' kedvéért, a' *ch*

helyet *hj*-vé lett), a' Zsidó \beth -ban és a' Tót ch ban. —

gh, megvan a' Zsidó \beth -ban, \beth -ben is némű részben.

ph (abban különbözik az *f*-től, hogy a' felső ajak nem húzódik - föl a' fogakról egészen). Meg van a' Zsidó \beth -ben, és a' \beth -ben is, a' Görög φ -ben.

th, megvan a' 'Sidó \beth (Thau) ban, meg a' \beth -ben is, és a' Görög ϑ -ban, de különösen az Angol *th*-ben.

Ennyi a' lágyított Mássalhangzó. Ezeknek tábláját is jónak látom itt eléterjeszteni.

Lágyított Mássalhangzók' táblája

j-vel: *d, t, l, n* — — — — *gy, ty, ly, ny*

x-vel: *d, és t* — — — — — *dx, tx.*

zs-vel: *d, és t* — — — — — *dzs, ts*

h-val: *k és g, p és b, t és d, kh, th, ph.*

Jegyzet. Hogy a' *gy*, a' *d* és *j* összeolvadása, megtetszik különösen a' Magyar gyökér-szókból (mert a' Magyar nyelvet, mint legeredetibbet, biztosan veszem föl erősségül (auctoritas); p. o. *túr*-vagy *dur* = *gyúr*; *dugni* = *gyugni*. Megmutatja a' végzetek' összeolvadása is: p. o. *adjon, mondjuk* = *agygyon, mongyuk* (a' kimondásbann t. i. mert úgy írni a' homályosság miatt nem jó volna).

Innen mond az Oláh is *de lá* helyett (melly az Olaszban *della* vagy *dalla*) *gyellá* - t. — Mind-azáltal meg kell jegyezni, hogy, mivel a' *d* és *g*, mint nyelv' segítségével ejtett mássalhangzók (a' mennyiben a' *g t* nyelvünk' tövével formáljuk), egymással fölcserélődhetnek (p. o. *domb* = *gomb*; *gümó* = *dümó*): ennél fogva valamint a' *d*-nek, úgy a' *g*-nek meglágyításából is származik *gy* p. o. a'

dümő = *gümő*, innen *dimőcs* (mint hajdan irták a' Magyarok) *gyimőcs* = *gyümőcs* (mert az *i* üvel fölcserélődik mint közép hangzó a' föntebbiek szerint) = *gyümölcs*, (mintma Erdélyi szokás szerint írják, *l*-t csúsztatva közébe, holott nem kellene). Igy *dur* = *gur*, vagy *gyur*, *dér* = *gér* = *gyér*. (Innen van gyerek, vagy gyermek). — Sőt még a' *j*-ből is lesz *gy* mint *jere* helyett mondjuk: *gyere*; *jójul* (vagy jóul, vagy javul) helyett = *gyógyul* (vagy jógyul mint hajdan irták); *jártó* = *gyártó*; *jerke* = *gyerke* vagy *gyerek*, (vagy gyermek) = *derek*, vagy *derke*; innen van ez: *gugyori*, *guggolni*; *buk* = *bug*, = *buj* a' honnan *bukni* = *bujni*, csak-hogy a' *bujni* lassú lebukást jelent 's t. e. f.

Ezen elészámolt lágyított Mássalhangzókat csak egynek kell tekinteni; mivel a' kimondásban egyé olvadnak. — Az ne hozzon senkit tévelgésbe, hogy ezek közül némelyek egy betűvel vannak némely nyelvekben (mások hárommal is) írva, mert hiszen az *sz*, és *zs* is nálunk két betűvel van írva. — Ezen különböző írásmód csak onnan van, mivel azon nemzetek már ma nem tulajdon nyelvökhöz alkalmazott betűkkel élnek. De itt nekünk (mint mindenben!) csak a' természetet kell követnünk. —

Lehet azonban a' többi Mássalhangzókból is keztöt, hármat, sőt négyet is egyszerre kiejteni; de ilyenkor mindeniknek hangja tisztán megkülönböztethető lesz a' kimondásban. Ezeket anánlfogva (már nem *összeolvadtt*, hanem) *összetett* Mássalhangzóknak nevezhetni. A' mint hogy vannak is ilyenek némely Nyelvekben, különösen az Európaiakban, melyek a' régi Görög, Deák, Német, és Tót nyelveknek közelebbi, vagy távolabbi atyafiai, mindezek között pedig leginkább a' Tót-ban. Ezen összetételekről következőket kell megjegyezni:

a) Rendesen csak eredeti Mássalhangzók tevődnek össze, mivel csak azoknak van tisztán fölvehető külön hangjok a' Hangzók mellett. Mindazáltal lágyított Mássalhangzók is tevődnek néha, de csak eredetiekkel, össze, azok közzül is leginkább a' *h*-val lágyítottak, a' *j*-vel lágyítottak pedig soha sem.

b) A' melyek ugyanazon Mássalhangzók és tsak keménységökre nézve különbözők (mint $b = p$, $f = v$, $k = g$, $t = d$, és a' Sziszegők egymás között) azok soha sem tevődhetnek - össze egymással; különbözők közzül is tsak lágyak lágyakkal, kemények keményekkel; mert lágy 's kemény hangot egyszerre nem adhatunk. —

c) Az *m* ajak - mássalhangzóval a' többiek (t. i. *f* vagy *v*, *p* vagy *b*) soha sem tevődnek össze, mivel egyszerre kétképpen ajkunkat össze nem szoríthatjuk, úgy hogy órrunk is hangozzék. A' *p* pedig össze tevődik az *f*-el is, *v*-vel is, de úgy hogy mindég a' *p* álljon elül (mert a' *p*-ról *f*-re nyílnak ajkunk).

d) A' kettőnél több össze - tettekben rendesen két olyan hangmódosításnak kell lenni, melly a' nyelv segítségével formálódik; mivel különben a' darabosság miatt egyszerre nem lehetne azokat ki mondani. — Kivétel a' *pf* elül, mely egy helyett vevődik. —

Jegyzet. Véleményem szerint a' nehezebb ki mondású hármásokat 's a' négyeseket általjában nem is lehet összetett mássalhangzóknak, hanem tsak össze rántott szótagoknak tekinteni (de erről alább).

6 §. A' hangmódosítások által tehát tudja az ember (mint a' 4 §-ban említettem) hangját sok-

féleképen változtatni, az az *megkülönböztethetővé tenni*. — Az már a' kérdés: *lesz é* ezek által hangja *értelemessé is?* — Ennek könnyebb fölvétele végett, képzeljünk valamely embert, mintha a' beszédet most kezdené alkotni.

Jegyzet. Itt jegyezzük meg előré ezeket: — A' beszéd a' gondolatnak hanggal kifejezése. A' gondolatban, pedig nem lehet egyéb, hanem csak azok, a' mika' világban vannak (ha éppen úgy nem is, mint a' gondolatban de legalább más formában p. o. a' Sphynxek, mellyek egészen nintsenek meg, tsak különböző részeik vannak meg egyes dolgokban; mert meg kell jegyezni, hogy semmiből az emberi ész sem teremthet valamit). A' világban ismét nints egyéb *világi tárgyaknál* 's *azoknak változásaiknál*. — Ezek tehát a' világban vannak meg valósággal, a' gondolatban pedig tsak képzelve (abstracte). A' tárgyakat (dolgokat) nevezetesen teszik gondolatunkban azon képzeletek, mellyeket azoknak tulajdonságaikról szereztünk: a' világi változásokat pedig azon képzeletek, mellyeket a' változások' véghöz menetelének módjairól szereztünk a' tapasztalás által. —

Midőn már a' beszédet alkotó ember gondolatját hangja által ki akarja fejezni: ügyeközik a' gondolatjában lévő *tárgynak* tulajdonságát, a' *változásnak* pedig véghöz-menetele' módját hangjával hallhatóan — az az ugy ki-fejezni, hogy hallgatója, mint - egy a' hangból rá esmerjen arra, a' miről gondolkozik. E' végre eléveszi szájának minden tehetségeit (segítvén teste többi tagjainak hordozása által is) 's ugy igyekszik azt mozgatni a' hangejtés közben, vagy is más szóval, ugy módosítja hangját, hogy a' száján kijövő hang, a' képzeletében akkor lévő tárgynak tulajdonságához, változásának pedig véghöz menetele' módjához — a' men-

nyire lehet — hasonlatos legyen, vagy is azt mintegy hallhatóvá tegye. E végre azon tulajdonságait igyekszik utánozni a' gondolatbeli tárgynak, melyek a' füllel fölvehető az az hallhatók, — a' változásból pedig azt, a' mi hallhatóképen és így hangzással men véghöz; p. o. a' *sár*ról akarván beszélni, ezt ejti ki: *lots — pots — mols*, a' milyen forma hang t. i. füleinkbe jó ha a' *sár*ba lépünk; a' szélről ezt mondja: *szíg*, a' törésről: *ropp!* 's t. e. f) vagy más szóval, mind azon hangmódosítások között, melyeket szája tenni képes olyant használ gondolatja' elé-terjesztésére, melly a' képzeltt tárgynak, vagy változásnak füleinket érdeklő — azaz hallható, vagy már máskor valaha hallott — tulajdonságát leg jobban előadhatja. Ha pedig valamely *érzetét* akarja kimondani, akkor olyan hangmódosítást ejt, a' milyenre indítja száját az azon pillantatban ő benne levő érzet, vagy ha azt mint régen tapasztalttat úgy említi' a' milyenre indította az akkor az ő' száját. — Az indulatokkal épen így van a' dolog. — Innen a' csekélyebb vagy szelidebb természetű tárgyaknak, a' csekély vagy kellemes változásoknak, a' gyönyörű érzeteknek, és szelid indulatoknak hanggal előadásakor gyengébb és finomabb, — a' szembetünőbb és keményebb természetű tárgyaknak, erős és keserű érzeteknek 's dühös indulatoknak előadásakor pedig keményebb és erőlködő hangmódosításokat ejt, mindég a' tárgyhoz leginkább illőket. — Így apródonként minden füllel fölvehető tulajdonságnak és változásnak, 's minden egyes érzetnek ki fejezésére eggy-eggy hangmódosítást vévén-föl (formálván) 's azt beszédében máskor is hasonló kifejezésekre mindig használván, — megszokja végtére mindenik hangmódosításhoz bizonyos (hangjára nézve meg felelő) tulajdonságnak, változásnak vagy érzetnek esméretét hozzá kötni;

vagy más szóval, mindenik hangmódosításnak különös jelentést ad p. o. a' lármás változást mindég *r*-el fejezi ki). — Az olyan tulajdonságokat pedig, mellyek füllel föl nem vehetők, vagy hasonlítás által, vagy pedig valamely hangmódosításnak állhatatosan arra alkalmaztatása által fejezi ki. —

Jegyzet. Tsak az itt a' kérdés: elegendek é a' hangmódosítások minden gondolatunkban lévő dolgok' tulajdonságainak kifejezésére? — Felelet: elegendek; mert:

a) Lehet a' dolgok' közönséges tulajdonságaik közzül a' füllel tapasztalhatókat kevés nemre szorítani (lehozni),

b) Azok is hangon épülnek, szánkon is hang jó ki: követhetjük tehát azoknak hangjokat hankunkal (Még a' muzsikai eszközökkel is elevenen elé lehet valamit adni, p. o. a' gyűladáskori zavarodást, ütközetet 'st. e. f. az akkor hallatszólármás és zavarodott hangzatok' utánzása által; sokkal inkább tehetjük pedig ezt élő szóval). —

c) Az eredeti, vagy is egyszerű hangmódosításokat öszvetévén formálhatunk igen sok újakat, mellyek azt, mit az egyszerűek ki nem fejezhetnek, kifejezzék. p. o. *loty* ezen szóban a' *ty* minő természetes azon hangzat' utánzására, melyet sem a' *t* sem a' *j* magában ki nem fejezhetne! Ebben *krá* — *krá*og a' *kr* a' varjú hangját elevenen kifejezi; melynek eléadására a' *k* vagy *r* magában elégtelen volna. — Illyen szó ez is: *brekeg* (a' békáról).

d) A' mit egy hangmódosítás ki nem fejezhet, kifejezi azt egy szó, mellybenn (mint alább inég látjuk) több tulajdonságait ugyanazon dolognak öszvekötvé adjuk elé, hogy az egészet fölvehetővé tegyük; p. o. mondjuk ezt is *káro*g; itt az egészben

halljuk a' varju' szavát, (szintugy mint a' *krádog* szóban) melyet ezen szónak csak egy hangmódosítása tökéletesen ki nem fejezhetne. —

7. §. Próbáljuk már a' hangmódosításoknak jelentéseiket, (t. i. melyiket minek kifejezésére használja az ember?) a' természetből kifejtegetni.—

Jegyzet. Előre meg kell itt jegyeznünk, hogy akármiről tsak e' hármat gondolhatjuk 's (a' beszéd tsakgondolatunk' eléadása lévén) mondhatjuk : 1-ör a' képzeltt dolog' *lételét* (az az helyjét és idejét, melyben van) 2-ör *minémüségait* és *tulajdonságait* (az az miképpen van, vagy is millyen az a' helyben és időben) és 3-szor *változásait* (az az mimódonn 's mennyiben változtatja az helyjét és idejét). —

Azon természetfiának, kit beszéd-alkotóul példának fölvevénk, leg elsöben is arra van szüksége, hogy társát, kivel beszél, azon dolgok' lételére tegye figyelmetessé, mellyekről szöllani akar. Ezt ő azon kezdi el, hogy társának a' külső dolgokat helyöknél fogva (mivel az szembetünöb mint az idő) mutatja meg hangjával; a' mit a hangzók által igy visz véghöz :

(a) Az előtte levő dolgot akarván mutatni, előre nyújtja nyakát (mely esetben szája kerekdedre vonúl, vagy is öblösre) ilyen állásban föl nyitván száját, mutatni akaró erölködésben, ajkai előre ki nyúlnak, 's az a' hang jó ki, mely az *a*. Ez tehát *előre mutató* Hangzó, a' mit bizonyítanak minden nyelvek' mutató szavai, mellyekben *a* van, mint a' Magyarban: *az, a, la, ám, amott, amaz*; Frantziában: *à, là, ce — là, ça!* Olaszban: *à, là, questa, quella*; Tótban *ta*; Oláhban a' helyre mutató: *à, la*; Görögben: *ái, rà* deákban: *ea, illa, illac, ista, ultra, citra*; Zsidóban: a' ki je-

elő η , a' helyre mutató η ; névmás $\eta\eta\eta$, $\eta\eta\eta$,
a' mondáskötő $\eta\eta$, a' németben *das*, *da*, (= ott).

(o) Kevéssé távolabbi tárgyra akarván mutatni, ajkait még kijjebb nyújtja előre (száját ezáltal szűkebbre 's kerekerebbre húzva); ekkor hangzik *o*, melly annál fogva *távolabb mutató* hangzó p. o. a' Magyarban: *ó* (melly régít, — vagy is az időben távolabb létöt jelent) *ott*, *tova*, *oda*, *onnan*, *hónap* (az az távolabbi nap) *hosszú*; Frantziában: *ou* (= o); Ángolban: *thó*; görögben: *ó*, *το*, deákban: *olli* (= illi), *eo* (= oda), *hoc* *hos*; Tótban: *o*, *to* (a' tótok nevöket is azért kapták töllünk, mert sokszor mondják a' *to* — t; németben: *dort*. —

(u) Igen távolról mutatta pedig, a' lehetőségig kinyújtja ajkait (mellyek ez által öszvehúzódnak), 's hangzik *u*; melly annál fogva *igen távolmutató* Hangzó; p. o. a' Magyarban, *túl*, *nyúl* (mely távolra kiterjedést jelent), *úgy*; görögben: *ου* (azt teszi *hol* mert a' kérdés közben távolra nézeget a' beszéllő); deákban: *tu*, *ultra*, *istud*, *illud*, *illuc*, *tunc*; Oláhban: *luzi*; Zsidóban: $\aleph\eta$, németben: *zu*, (mely valamire vitetést, törekvést, töreködést, és így távulságot jelent). —

(e) A' mellett lévő dolgot akarván mutatni a' beszéllő, mintegy befelé huzza száját, 's különösen ajkait vissza felé feszíti, mintha mondaná, hogy a' dolgot közelebb kell keresni hozzá. Ekkor hangzik *e*. Ez tehát *mellett mutató* Hangzó, mint ezekben a' Magyar szókban: *ez*, *emez!* *e!* *én*, *te*, *he!* *gyere*, *ide*, *nesze!* Frantziában: *celle*, *cette*; ángolban: *the*; Olaszban: *questo*, *ella*; görögben: η , $\tau\eta$, $\epsilon\mu\epsilon$, $\theta\epsilon$; deákban: *haec*, *ea*, *te*, *me*, *heic* (= *hic*) *ille*, *iste*, *prae*, *en!* *hem!* *ecce!* Németben: *der*, *her*.

(ö) Közelről, de nem éppen mellette mutatva, ajkait 's egész száját, kijebb görbiti, 's hangzik ö; mely tehát *közelmutató* Hangzó p. o. a' Magyarban: ó; frantziában: ce, te, le, —

(ü) Nagyon határozva, és mintegy a' többi között ki jelelve akarván valamit közelről mutatni, még kijebb görbiti szükre vontt ajkait, 's hangzik ü; ezt nevezhetni *ujjal mutató* (közelről) Hangzónak, p. o. a' Magyarban az ö-t ü-nek mondjuk; ha erősebben akarunk közelről mutatni, mint ezekben ü (e' helyett ö) tülle (tölle) hüm! (valamit közelről bámulás' szava); a' frantziában: lui, celui, aujourd' hui; a' Zsidóknál e' szóban: לוי (= *mindenikőjök*, mintha rájok mutatnánk:)

(i) Ha végezetre éppen magáról érteni, vagy magára vitetni, vagy legalább igen közelről vagy nagyon meghatározva akar a' beszélő valamit mutatni: akkor a' mennyire tsak lehet öszve zsugorítja a' nyakát, 's meg feszíti gégéjét, ajkait pedig a' lehetőség fölhúzza; 's ilyenkor ad i Hangzót. Nevezhetjük ezt *magára mutató* Hangzónak p. o. a' magyarban, ihon! im! itt! így! ni! mi, ide, idén; frantziában: celui, ci, lui, ici; olaszban: colui, costui, questi, gli, il, ci, qui, vi; oláhban: ice; deákban: híc, illíc, ille, iste, is, ibi, mihí, sibí; Zsidóban: הני, הני, הני, הני; németben: ich, hier.

1) *Jegyzet.* Az eddig mondottakból ki tesszik, mely szükséges a' beszéd' clevenné tételére az ábrázat' ('s tagok) helyes hordozása, kivált mikor mutatunk a' Hangzókkal, — 's mely sokat segít az beszédünk érthetővé tételére. —

2). *Jegyzet.* Meg kell azonban tartani, hogy a' Hangzóknak tsak akkor van meg ezen különös jelentésök, mikor mint alkotó hangmódosítások ugy fordulnak elé a' szókban, (mely esetben néha

egyedül is tesznek külön szót) t. i. mint gyökkernek egy része, vagy külön végzet; 's ilyenkor a' Chaldaei írásmód szerint, azokat külön *nyugró betűkkel* kellene írni. Ilyen gyökér hangmódosítások a' Hangzók nevezetesen olyankor, midőn a' gyökérben elül, vagy második helyen úgy állanak, hogy a' gyökérben utánnok több hangmódosítás nints; mint ebben: *ló* melyet a' természetes Chaldaei írásmódon így írának: *ל*. — Egyébkor ugyan is csak azt jelentik a' Hangzók a' szavakban, hogy a' melly mássalhangzó után állanak, azután a' száját ki kell nyitni, 's hangot eresztetni. Ilyenkor még a' gyökérben (mellybe akkor legalább kés mássalhangzónak kell lenni) sem tartják meg a' hangzók külön jelentésüket, 's csak a' kimondást segítik, es legföljebb is a' szóknak kemény vagy lágy hangzattal ejtésére tesznek valamit (de a' miről alább lesz szó). —

A' beszéd' ezen legalsó fokán — a' mutogatásokon — túl lévén a' beszéd alkotó ember (kit föl vettünk), az van már hátra, hogy a' dolgoknak nevet adjon, az által, hogy dolgoknak hely — és időbeli tulajdonságaikat, a' változásoknak pedig véghöz menetelök' módját fejezze ki, vagy nevezze el. Ezt ő véghöz viszi, a' mássalhangzók által, úgy pedig, hogy ezen tulajdonságok' különböző nemeinek kifejezésére a' különböző egy egy eszköz által ejtett módosításokat használja; nem úgy mindazáltal hogy kivételek ne vólnának. De itt most nagyon közönségesen kell a' dolgot venni. —

A' mi először is a' tárgyakat illeti: azoknak legszembetűnőbbek *helybeli*, vagy is helytől függő tulajdonságaik, minémúségeik. Ezeket nevezi el tehát a' beszélő elsőben; melly végre legalkalmasabbak az ajak - hangmódosítások. Ugyanis az ajakak' öszvefogása 's ki terjesztése, 's az abból következő szorulása vagy kidüllyedése az or-

tzahúsnak, legjobban kifejezi a' helybeli minéműségeket, mellyek nem egyebek növekedésnél és fogyásnál, — öszveérésnél és elválásnál. Közönségesen véve tehát az *ajak-másshangzók* kifejezik, vagy jelentik a' *helybeli minéműségeket*. —

(*m*) A' beszédalkotó valamely tárgy helyét szorosan meghatározni akarván, összeszorítja húzamosan ajkait (melly idő alatt a' hang orrán men ki) vagy is *m* — et mond, minteggy közelről mutatván a' tárgyat, vagy éppen magára akarván értetni valamit — Az *m* tehát jelent *magára-mutatást* (vitetést) p. o. a' magyarban *ém* (melyből lett *éu* (hogy *ém* az eredeti, megmutatja az *első* személy' rakasztéka is) *mi*, *maga*; frantziában *moi me*; olaszban: *mio*, *me*; Görögben: *με*, *μου*; deákban: *me*, *mihí*, *meus*; tótban: *moge*, *moga*; németben: *mir* *mein*. — Továbbá jelent az *m* keményen szorítva az ajkakát.

Magábazárkozást, *magábazárkozott zugást*, *tartós erőlködést*, *szorítást* (tartósan) p. o. e' magyar szókban: *moraj*, *mord*, *mü*, *morog*, *mar*, *méreg*, *marék*, *mász*, *majszolni*, *mind*, *makog*, *marad* 's t. e' f. a' deákban: *murmur*, *morosus*, *mordere*, *mergere*, *manere*, *mentum*, *mora*, *motus*, *manus*, *munus*, *medium*.

Atvitelnél fogva használjuk az *m*-et az idő' meghatározására is p. o. ezen magyar szókban: *ma*, *most*, *már*, *majd*, *még*; frantziában: *mais* (p. o. *jamais*); Olaszban: *mai*; németben: *morgen*, *Mal* (innen: *einmal*, *niemals*; a' deákban: *mox*.

móduak meghatározására, mint ezen magyar szókban: *meg*, *nem*.

Okoknak meghatározására is p. o. a' magyarban: *mi*vel mert; deákban; *nam*, *enim*:

A' *hely*' hollétének meghatározásán kívül, annak külső kiterjedését is meghatározzuk *m* — el, a' szerint a' mint vele szembetűnőbb tárgyakra

mutatván, ki mondásakor szánkat nagyon kítátjuk, vagy tsekélyebbekre mutatván azt összeszorítjuk. Jelent ennél fogva az *m* még

Nagyságot, erőt, tudálatos voltot 's az ezektől okozott *bámulást* p. o. magyarban *minő, magas*, *mart* (= *part*); Görögben: *μεγας*, Zsidóban *מִן, מִן, מִן* 'a többes szám' *□* végzete; deákban *magnus multus, mirum, hem!* *mons, Mars, marmor, merus*; oláhban: *mare*.

Össze szorított szájjal kimondva pedig jelent *tsekélységet* mint a' Görögben *μικρος*: deákban *mus, minor, mica*.

Végre jelent *lágyságot* (igen lágyan összefogott ajkakkal) mint a' magyarban *mállani, méz múlni maradni*; Görögben *μελι, μελεω*; deákban: *mel, mulceo, mula, misceo*; oláhban *malai*, és a' gyermekeknek ezen közönséges szavakban: *mama* a' frantziában *maman, mignon*.

(*b* Keményebben *p*) A' hely bőségét, öblét (Széles értelemben a' *testek belső kiterjedése*) akarván kifejezni az ember, száját 's vele az ortzahust düllyeszti ki öblösön, ajkait összefogva, a' mi ha keményen esik *p*; ha lágyan *b* hallik. — Ezen massalhangzók tehát kifejezik a' *testek belső kiterjedését, nevezetesen a'*

b) jelenti a' helyet pusztán *bőségre 's öblös-ségre* tekintve p. o. a' magyarban: a' helyjelentő Mondáskötő *b* (*ba, ban, ben, ból,*) *bő, bür, bujni, bog*, (= *gajj*), innen *bokor*; Zsidóban: *בַּיִת, בֵּית, בְּנֵי*, németben *bey, neben, Bahn, breit*,
Továbbá

Átvitel vagy hasonlítás által használjuk a' *b*-t *butaság tompaság, lágyság* jelentésére p. o. a' magyarban: *buta, bömböl, bög, bűg, bornyu, bolond, bogyó bab, begy, bög* (=görts) *bök* (=taszit vagy

lök; innen *bögöly* (= *bököly*), *bogja'bu*, *bjaj*, *bá-nat*, *bárány*, *báj*, *bádjad* (= *bájad*) *buggyan*, *buja*, *bámul*, *bub* (= *fütető*, innen van *agya bugyálni* vagy *bubjálni*, az az *bubjára ütni*), *ballag*, *bal*, *bögre*, *büfken*, *bangó*, *benge*, *bibi*, *bukni*, *boldog*, *bot bojt*, *ber*, *bohó*, *boka*, *borul*, *bánt*, *bak*, *bika*, *béka*; frantziában: *bizarre*, *bigot*, *bijou*, *bichet*, *bas*, *bagage*, *boücler*, *bagarre*; Olaszban: *šambö*, *barca*, *bebu*; deákban *bestia*, *bos*, *barbarus* (ez ugyan görög szó) *bibere*, *beatus*, *bonus*, *bubo*; Zsidóban: כֹּהֵן, כֹּחֵר; németben: *baar*, *Bär*, *Beeren*, *blos*, *blas*, *blasen*, *blöße*, *bieder*.

Jelent néha hasonlítás szerént *!* (a' helyről) *erőt* is, mint ezen magyar szókban: *bir bátor bizik*, *buzog*. — A'

p már a' *b* nél jelentésére nézve határozottabb, mert, — azonkívül, hogy a' hely jelentését (képzületét) magában foglalja — ha szó elején mondjuk, akkor jelent *kinyitást*, *kijebb terjeszködést* szó végén pedig *bezáródást* *összeszorulást*; még pedig erővel és hirtelenséggel képzelve, valamiént szánk maga is a' *p* kimondásakor egyszerre nyílik ki és tsapódik be. *p. o.* ezen magyar szókban: *pattan*, *pereg*, *pr!* *pöffed*, *püffen* *puffan* *pára*, *pertz*, *por* (mely hirtelen szét - ugrik), *peng* (mely hirtelen hangzást jelent), *pukkan*, *potyog*, *poft*, *pujka* (az ily nemü állat szájának ki nyitását utánozva; innen a' németben is *Pockerl*), *párt*, *pillan*; — *kap*, *lap*, *ropp*, *kopp*, *topp*, *hopp*, *lép*, *harap*, *tsap*; Görögben *πιπρω*, *περω*, *πῆς*; deákban *patere*, *pandere*, *pars* (mert az egész több részre nyílik), *pendere*, *plere* (*implere*) *plorare*, *plaudere*, *plica*, *ponere*, *petere*, *pagus* (*pagina*) Zsidóban: פָּנָה, פָּתָה, פָּרָה, פָּרָה, פָּרָה

Átvitel szerént még jelent keményen mondvá *nagyságot*, *erőt*, *méltóságot* mint a' magyar-

ban: *parants, paripa, pohos*; Görögben: *πάς, πολις, πολλυς, πονος, πόμπη, πετρα, πλατυς, πλεω πελας*; deákban: *potis* (innen posse) *pugnus, pectus, proba, pecus*; tótban *pan*.

Iágyan mondva pedig *kitsiséget, tsekélységet, puhaságot* p. o. a' Magyarban *puha, pehely, puja, pitzi, papa, popa, pipi, piri, pép* pállani; fran-tziábau: *pis pimpant, pion, piper, pipeau pipe-rie*; Olaszban *pivo, poco, piacere* (ezek a' deákban is így vannak); deákban: *puer, pulcher, pusillus, parvus, pax, pius, piscis, palatum, palpebra; palpo; pejor pluma, piper, pilus*.

Jegyzet. Több mássalhangzókra nézve meg-
ütközhetik az olvasó, látván hogy két éppen ellen-
kező jelentésök is van. De ez természetesen van
így. Az ember ugyan azon mássalhangzónak ellen-
kező szájhordozás p. o. most szorítás majd tágitás
által éppen úgy adhat különböző jelentést, vala-
mint száján gyenge vagy kemény lehellés által
most hideget majd meleget fúvallhat ki. Pedigezen
semki meg nem ütközik.

(*f.* lágyabban *v* A' helybeli *összeköttetés* vagy
különválás kifejezésére (utánozására) ajkait az em-
ber a' felső fogsorhoz szorítja, vagy arról le-
ereszti, még pedig apródonként (legalább nem egy-
szerre) mivel az össze állás, vagy szétválás sem
egyszerre men véghez. Szánk ilyen járásakor pe-
dig *f.* vagy *v* hallik. — Ezen mássalhangzók tehát
kifejezik az *összeállást*, vagy *különválást*. Neve-
zetesen az

f. (melynek kimondásakor alsó ajkunkat ke-
ményebben szorítjuk a' felső fogsorhoz) jelent *össz-
szefoglalást szorítást* p. o. ezen magyar szókban:
*fog, fogni, fúni, forrani, fordítani, fék, fejni,
fonni, fenni, fénni, forradni; németben foltern,
fangen, Jassen falten, Faust, Faden, fesseln; de-*

ákban: *ferre, figo, fingere, forfex, ferrum, forceps, finis, fascia favere* (= hozzá szítani) *fervere*; Olaszban: *fitta folla fodera*.

Hasonlítás szerint jelent *tömöttséget erőt* (erős mozgást) p. o. a' magyarban: *fene, fal, fa, fok, fönt, fő, fujni, furni, Frantziában foudre, fort, fouer, fougue, fouler*; Olaszban *fischiare*; németben *finster, Felsig, fächten, fest, Feuer*; deákban: *firnis, frangere, furor, femur, frui, frendere, fortis, frigus*. — Lágyan mondva ki pedig jelent *lgságot, finomságot gyengeséget* (— *gyenge mozgást*) magyarban: *finom, finnyás, fény, fejtér* (= lényér), *fogy, faj, fojni, fáj, furi*, (vagy sürtsa) *fiú fürj, fű fáradni fázni felni*; Frantziában; *filicre, fils, fin filigrane, femme*; németben *fein, Fieber, fett, fideln, Fieber*; Olaszban: *fiore, fino, fojoso, figlio*; deákban: *fimus, foetor, foecundus, fames, fio*, Görögben: *φιλεω, φυβις, φωνη, φως, φυλλον, φοβος.* — A'

v. (melynek kimondasakor alsó ajkunkat a' felső fogsorhoz gyengén értetjük) jelent *elválást, elválást gyenge változást* p. o. a' magyarban *vájni vég, válni, vinni, vésni, visitni, von* (isni) *vésni, veani, vetni, vágni*, (innen vakarni = vagarni, innen ez is *vákány* = *vágány*); Olaszban: *verména, vampa, vangere*; németben: *wallen, Welle, walten, walzen, wohnen, wännen, wachsen, waschen*; deákban: *vadere, volare, velle, vivere, videre, vertere*.

Átvitelnél fogva jelent *gyengeséget, lágyságot* is p. o. a' magyarban: *vig, vékony, vén viz, vér, visitni, vatzogni, vaj*, Olaszban: *vergogna, vezzo*; deákban: *vereri, ver, vermis*; németben: *winseln, Wasser, Weib, weisen, weihen, wiegen, wissen, wecken, wimmern*.

A' tárgyak *időbeli minémiségét* (tulajdonságait) már nem lehet ugy utánozni szánkkal, mint

a' helybelieket; azokat annál fogva csak erőlködés által fejezhetjük ki; legalkalmasabban tehetik pedig ezt a' *torok-mássalhangzók*, a' toroknak erősebb vagy gyengébb hirtelenebb vagy lassabb kinyitása vagy bezárása, 's a' lehelletnek azon való külömböző kieresztése által. —

(h) Nevezetesen kifejezi az *erőt*, *erőlködést*, *erős indulatot* mint ezen magyar szókban: *hah!* *haj!* *harag*, *harsog*, *harap*, *hatni*, *hús*, *had*, *hamar*, *hirtelen*, *hajtani*, *hányni*, *hivni*, *hartz*, *zuhogni* (melyben a' h ezen szónak: *Zugni* nagyobb erőt ad) *hir*, *hordani*, *hopp*, *halad*; frantziában: *haro*, *harper*, *hazard*, *hardi*, *hargneux*, *hâter*; Görögben: ἦρας, ἄραζω; deákban: *habere*, *hortari*; *hostis*, *hyems*, *heu!* *halare*; Zsidóban: הָרַג, הִירָה, הִלֵךְ, הָרָה németben *hindern*, *heben*, *Harnisch*, *hadern*, *Hülfe*, *hart*, *Holz*, *Held*, *heulen*, *Hand*, *harren*, *hastig*, *hassen*. —

Jelent továbbá, a' helyre, átvive *Nagyságot*, *ürességet* 's ezeket követő *bámulást*, *borzadást*, *elragadtatást*, *tanakodást* p. o. a' magyarban: *hang*, *hall*, *halál*, *hab*, *hökken*, *hány?* *hát?* *hol*, *hogy?* *ha?* *hu!* *huhong*, *héj*; deákban: *horror*, *hem!* *hui*; Görögben: ὤς ὠσος, ὠρη; németben: *Himmel*, *Horn*, *Haufen*, *Höhe*, *Hall*, *hohl*, *Haus*, *Haut*, *Hölle*, *hорchen*, *hinken*, *hangen*; frantziában, *haut*, *halle*.

Végre jelent erős *meghatározást*, *mutatást*, *megszóllítást* mint a' magyarban *héj!* *hozzá hónap*; Görögben: εἰς, a' kijelelő ὄ, ἦ, — εαυτος, ετως, ετας (mellyben h neveli a' πας szónak erejét), Zsidóban: a' kijelelő ה a' mutató הוּא, הַיְהוּה, הַיְהוּה németben: *hier*, *her*, *hin*, *heim*, *heute*; deákban: *hic* (ez és itt) *heus!* A' *hola* vagy *holla* föl kiáltás is ide tartozik. —

(*k* lágyabban *g*) Sokaságot vagy gyakoriságot, hirtelenséget vagy huzamosságot (tartósságot állandóságot) akarván a beszélő ember hangjával kifejezni, — nyelve tövét a' felső száj padlásához nyomván, bezárja torkán a' levegő útját eggy kisség, 's ekkor annak a' nyelvtő' hirtelen vagy lassúbb letsapása által ismét szabad utat engedvén, oallik *k*, vagy *g*. Ezek közzül nevezetesen alkalmaztatja az ember a'

k - *t* (erölködő kiejtése miatt) a' *sokaság* és *hirtelenség* kijelentésére. Illyen p. o. a' magyarban: a' Többses Számot jelentő *k*, — az Igék' *kál* - *kél* és *kodik* - *ködik* végzetei; *sok két*, *kap*, *kordul*, *kottzan*, *koppan*; Zsidóban: כַּל, a' Hasonlító ל (mert hasonlítani csak többség közt lehet), a' Többses, Számu הַיְ וְ הַיְ Birtokos Névmások; a' deákban: *Cum*, *Cado*, *Cupio*, *Cuncti*, *Curro*.

Atvitelnél fogva jelent még *tömöttséget keménységet*, *erőt*, mint ezen magyar szókban; *kemény*, *kő*, *kan*, *kakas*, *kar*, *kard*, *küzd*: a' deákban: *Caput*, *Corpus*, *Cor*, *Cornu*, *Cudo*, *Cogo* (noha ez, a' *Con* és ago származéka, 's nem gyökér tulajdonképpen), Zsidóban: קוֹם, כֶּסֶף; görögben: κεντρον, κυριος, κρας; németben: *Korn*, *Kern*, *Kanipf*, *Kopf*, *Kohl*, *Kette*, *Kirren*, *Körper*, *Keim*.

Jelent ügyességet, fürtsaságot is p. o. magyarban: *kis*, *kitsi*, *kegy*, és a' *ka* minémüség — 's tárgy név — végzetben; melly meg van a' Tót és Olasz nyelvekben is; a' deák: *Culus* — *Cula*, *Cusca* végzetekben melyekből lett az Olasz: *Cello*, *Cino*; a' német: *Chen*-ben is, mely a' *ka*-ból lett; a' Görögben: καλος, χαρις (*k* ból lágyított *X*-vel)

Végre jelent, *ürességet*, *hiányt*, *bámulást*, *kérdést*, p. o. a' magyarban: *kopász*, *korog*, *kör*, *kiván*, *kér*, *kár*, *kor*, *kürt*. *ki?* *kinn*, *kong*; de-

ákban: *Cavus, Calvus, Congius, Cur? Condam* (= *quondam*), *Canus* (ettől jött *Candidus*) *qui?* (= *ki*); németben *kahl, kühl, kalt, Kannè, kein*, etc.

g jelent *gyakoriságot, tartósságot, (huzamos állapotot)*. Mint a' magyarban: minden igeformáló *g* végzetekben, p. o. *zu-g, bú-g, dú-g, nyög, hág, zuhog, tsattog, dörög, lobog, háborog*, — úgy az *ng* végzetben is, p. o. *hajlong, szállong, ke-reng, lézeng, zeng, tsang*. Ezt a' jelentését tartja meg a' *gál-gél* igeformáló végzetben is mely tsak lágyab *kál-kél* járkál (= *járogál*) irkál (= *iro-gál*), — nem külömben a' *gal — get* igeformáló végzetekben is, p. o. *adogat, sérteget*; a' németben meg felel ezen végzeteknek a' *helu* és *gen* határozatlan végzet, p. o. *würgen*: Ez van meg a' deákban is az igék *go = co* végzetében, p. o. *ago* (= *aco*, azért a' *supinuma actum*) *purgo* (ettől: *pur-us*), *tergo* (ettől: *ter-o*), *turgeo* (innen: *tur*, melyből jön a' *turbo* is) *frango, stringo, vestigo, Claudico* (= *Claudigo*). — A' *g*-nek említett jelentése megvan a' gyökér-szóokban is p. o. A' magyarban: *vég, ég, rég, eggy* (mely *egből* lett), *gór, még*, és a' *Minémiség, 's Tárnyév — végzetekben*, p. o. *hideg* (= *hü-edeg*) a' mi gyakorta, vagy huzamosan *hü* vagy *hüvös*), *meleg* (gyökere ma szokatlan), *ideg* (= *ijjedeg = a' hol az ij-jakat rendesen tartják*), *rideg* vagy (= *rijedeg a' mi rij, vagy sir*; a' hoanon Erdély környékein *rideg* anyit tesz, mint *igyetlen* (*iners*) második jelentése az *midön valami mozdulatlant* jelent), a' deákban *garrío, gemo*; németben: *gehen, gelten, geben*; Zsidóban: גָּדַל, גָּבַר, גָּרַשׁ, גָּרַן a' görögben γεννω, γινώσκω, νελαω.

Jelent *tompaságot*, *ügyetlenséget* is mint a' magyarban: *gomba*, *gond*; *gomb*, *goromba*, *gulya*, *gagyog* (gy - vé változva, 's lágyítva = *gyügyög*), *gém*, *golyva*, *gát*, *güröngy*, *rög*, *görbögurba*, *guba*, deákban: *gelu*, *genu*, *egeo*, *frigeo*, *gula*: frantziában: *gauche*, *gacheux*, *geler*, németben: *gähnen*, *Gold*, *Gurken*; Görögben: *γογγυζω*.

A' beszédet alkotó ember a' világi változásokat akarván kifejezni hangjával, szájával is valamely változást igyekszik tenni. Erre legalkalmasabb a' nyelv, mellynek forgatása a' hangot legfölvhetőbben változtatja —

A' *nyelv-mássalhangzók* tehát közönségesen véve a' *világi változásokat* fejezik ki. — Nevezetesen

(*t* lágyabban *d*) A' *szeszabetünő*, vagy is érthetőleg, és nem apródonkint, hanem kevés idő alatt véghözmenő változásokat (millyenek különösen a' *cselekedetek*) jelenti a' *t* vagy lágyabban *d*, melly mindkettő a' nyelvnek kemény és hirtelen föl vagy lecsapása által formálódik. Különösön a' *t* kifejezi vagyis jelenti a' *hathatós és hirtelen cselekedetet*; mint eme magyar szókban: *tenni*, *tárni*, *turni*, *törni*, *tátani*, *tolni*, *tántorodni*, *tartani*, *tojni*, *tépni*, *taszítani*, *tapodni*, *taps*. Meg van ezen jelentése az *at-et* (p. o. *kutat vizslat*) *it* (p. o. *szállit*, *fordit*) *gat-get*, *tat-tet*, és *hat-het* Igevégzetekben, az Elmúlt idő *t* végzetjében (hol a' *cselekedet* véghözmentét jelenti), és a' Mondáskötő *t*-ben (mellyet azon tárgy' neve után teszünk, mellyel valami van tselekedve); a' deákban: *tangere*, *tegere*, *tergere*, *tonare*, *torrere*, *terere*, *terrere*, *tütubare*, *tondere*, *tundere*, *tenere*, *tollere*, *torquere*, *turare*; továbbá a' *to-ito* Igevégzetekben, mint: *capto*, *jactito*, *poto*; a' Mult - Részezülő' *tus*, *ta*, *tum*-jában; a' Görögben:

τεμνω, τεμνω, τικτω, τικτω; németben: thun, tilgen, tappen, toben, zummeln, tunken, tödten, a' Mult Részesülő' t-jében.

Átvitelnél fogva jelent még *erőt tompaságot, tért (öblöt)* mint e' magyar szókban: tár, tar, (= merő), támasz, tápáskodni, tulok, tor, (innen torlani), tél, tál, taraj, toka, teke, tök, tok, tó (= radix) tábor, tág, tető, tuzok (= duzzog) tompa, tér; a' deákban: terra, tonus, talus, temo, totus, tot, tantus, tumor, tumultus; németben: taub, Tand, Tod, Tisch, tief, Topf, toll.

Vége jelent *erős meghatározást, mutatást* p. o. a' Magyarban a' Hely-'s (átvitelnél fogva) Módbatározó Mondáskötő *tt*: mint: Győrött, itt, ott, alatt, kintt, mostt, szerintt: továbbá más szókban is, mint: te, ti, tova, távúl, tul, tavaj; Görögben: ερος, τα, το; deákban: tu, talis, tantus, tam, tum, iste, tunc, tantum: tótban a' Mutató to; németben: der, die, das, du, mellyekben a' d Mássalhangzót t-nek mondja ki; Zsidóban: הָתָּה.

A' d pedig már *lággyabb és tsendesebb vagy lassabb változást és tselekedetet* jelent p. o. a' magyarban: az od-öd, ad-ed, kod-köd változástjelentő Ígevégzetekben, 's a' gyökerekben is, mint: dob, dúl, dül, dúr, danol, dúdol, dorbézol, dolog (innen: tol), dúg, dug, duruzsol, dong, dadog, dörög, dörgöl, (innen: tör, = törkél); és a' dol-döl, dos-dös, dal-del tselekvőige végzettekben; a' deákban: cado, cedo, do, dico, duco, dormio, edo, domo; Görögben: δεω, δεχομαι, dow, διδασκω; Zsidóban: דִּן דָּבַר németben: deuten, dienen, dehnen, denken; dämmern, dünken, danken, dauern, decken, dulden.

tól); németben: *leicht, licht, lüder, laut*, és az *el-erl* kicsinyítő végzetekben.

Végre jelent *meghatározást, mutatást*; mint a' magyarban: *föl, el, le, túl, ből, ből, ról, ról, alúl, fölül, nál*, (itt helyhatározó) és módhatározó. *l*-ben, p. o. jól; Frantziában: *le, la*; olaszban: *il, la, ella, gli, lo, loro, colui, quello*; oláhban: *la'* (melly az olaszban, Frantziában is meg van, 's megfelel a' magyar *la*-nak; p. o. itt *la'*!) Zsidóban: *לַי, לֵא* (mely az arabsban is meg van, 's abból a' Spanyolba is átment) és a' tulajdonító *ל*.

Jegyzet. Különösnek látszhatik, hogy illy sok hangmódosításról vagyok kénytelen elismerni, hogy *mutatást és meghatározást* jelentenek (így minémúségeket is, mint *lágyságot, keménységet*) 's ennél fogva talám, hijjábólóknak tarthatná valaki fejtegetéseimet. De illy szövevényes a' nyelvek' ismergetése! — Nekem tsak azt kell előadnom, a' mit a' természet maga előmbé ad. Szándékom is tsak ez, azt hozzá téve, hogy az efféle nyelvekbeli tüneményeknek okait is, a' mennyire töllem telik kinyomozni igyekezzem. És így tekintve a' dolgot, nekem igen is természetesnek látszik az, hogy az emberi nem' több felekezetei illy sok hangmódosításokat használnak a' kimutatásra. Ugy látom nevezetesen, hogy a' melly hangmódosításokat keményen, vagyis nagyobb erővel lehet kiejteni formáló eszközeiknél fogva; mindazokat használja az ember a' tárgyak kimutatására és meghatározására 's a' ki tetszőbb vagyis felvehetőbb tapasztalhatóbb tulajdonságoknak — minémúségeknek p. o. erő, keménység, lágység 's t. f.) kijelentésére; úgy mindazáltal, hogy mindenik hangmódosítás a' maga fő jelentését (mellyet mindig elül enlitek munkátskámban) változhatatlanul meg-

tartja 's azonkívül valamit csak átvitel-vagyis következtetésnél fogva jelent. Az efféle többértelműségek annál fogva magában az emberi nyelv tehetetlenségében vagnak; mivel a tapasztalás alá nem eső, sőt már csak a hanggol nem járó, vagyis fölül nem vehető tulajdonságokat is kénytelenek vagyunk csak hasonlítás — közelítés, — vagy szorúltságból fölvevett hangmódosítások által (melly fölvételek azomban valami alapjának kell mindég lenni a természetben) fejezni ki.

(n) A sok meghatározó erejű hangmódosítások után szüksége van az embernek már egyre olyanra is, mellyel a bizonytalanságot fejezze ki. Ilyennek legalkalmasabb az *n*, melly már kényes és álhatatlan vagyis alig különböztethető hangzására nézve is ki-válík a többi közzül (azt kivéve hogy a hasonlóan orrondi *m*-el a többi egy eszközök módjára, ez is föltserélődik néha). Ennek tehát jelentése is álhatatlan és bizonytalan. Ugyanis.

Közönségesen jelent *bizonytalanságot, határozatlanságot, tanakodást kérdést* p. o. a magyarban: a határozatlan *ni*, *nem*, *tán*, *nints*, *néha*, *na!* (*ny*-é változva) *hány*, *enny*! különösen a bizonytalan mód Aligmultjában (melynek bélyege) p. o. *vólua*, *látua*; a deákban *au?* *ne?* *num?* *non*, *nunquam*, *unde nemo*, *nuper*; görögben: a határozatlan *ei* végzet, a köznem *ov*-ja, melly a ket-tős Számban is nagyon szokott; frantiában: *ne*; olaszban: *non* vagy *no*; oláhban *nu*; tótban: (*ny*-é változva) *ñe*; németben: *nicht*, *nein*, *nun?* *i-nu*, és a Határozatlan *en* *ern*, *eln*, végzetek, a Töb-bes *en* vagy *n*-je (mely határozatlan töbséget jelent) és az *ein* mikor ezt teszi: valaki.

Továbbá jelent *finomságot, kényességet, tsekélységet, higságot, vékonyságot* (mivel hangja is illy kényes 's azért majd minden nyelvben orron-

őlinak mondják ki) p. o. a' magyarban: *in*, *nád*, *nap*, *vén*, *nó*, *néne*, (ny-é változva) *nyájas*, *iny*, *nyúl*, *nyál*, *nyil*, *nyél*, *kény*, *jány*, *nyár*, *anya*, *nyom*, *nyú*; deákban: *nubes*, *nix*, *novus*, *utor*, *niger*, *nux*, *naeniae*, *nox uuda*, *nudus*, *nervus*; görögben: *νῦξ*, *νυμβος*, *νεφέλη*, *νεω*, *νεως*, *ονος*, *οίνος*, *πονος*; Frantziában: *nuaice*, *nu*, *nuit*, *noyer*, *nuage*, *net*, *naif*, *nabot*; olaszban: *ninaare*, *nicchia*, *niello*; németben: *neckep*, *Nadel*, *Nudel*, *Narr*, *nasz*.

Jelent *gyenge*, *lassu változást* is néha tselekedetet) p. o. a' magyarban: *nyilni*, *nyúlni*, *nyelni*, *nyomni*, (ezekben ny-é változva]; az Igéket formáló *n* végzetben, mint: *rezzen*, *lobban*, *tsattan*, *suhan*; a' *ván-vén* végzetben (mellynek megfelelő némelly részben a' deák *us* Participium, a' német *nd*, a' frantzia *nt*) hol a' változás lassú végzőmenetelét jelenti; a' deákban: *nuo*, *no*, *noceo*, *narro*, *neco*, *ningere*, *nubere*, *nutrire*; németben: *nagen*, *nähen*, *nähern*, *nutzen*.

Mutat végre helyre is, de nem szorosán határozva, p. o. magyarban: *ni!* *né!* *ne!* *ihon*, a' helymutató *n-ben*, p. o. házon, *könyven*, *Pesten*; ez az *n* van még a' *ban-ben*, *ak-nek*, *nál-nél* végzetekben is, valamint ezekben: *fönn*, *innen*, *onnan* (t. i. a' *nan-nen* Mondáskötő); a' deákban (az előbbi *nan-nen*-nek megfelelő *nc* végzetben) *illinc*, *hinc*, *en*, *az*, *in* Mondáskötőben; görögben: *εν* németben: *in*, *an*, *hin*; Frantziában: *dans*, *sans*, *en*; olaszban: *ne*, *nel*; tótban: *na*; és a' Zsidó pótlék *ן*-ban (Nun Paragogicum).

A' világi változásokat (mint fentebb láttuk) csak úgy fejezhetjük ki érhetőleg beszédünkben, ha azoknak hangjokat (mely végzőzmen tökkor hallik, vagy melyet más tárgyakra okoznak) utánozzuk, vagyis ahoz minél hasonlóbb hangot adunk ki. Végzőz vihetjük ezt leginkább a' levegőnek fo-

gaink által való rezgetése. vagyis hangoztatása által. A' honnan látnivaló, hogy beszédünk eleven- ségére — természetességére legtöbbet tesznek a' *Fogmássalhangzók*, mellyek (ideértve, az általok lágyítottakat is, mint: *tz, ts, ty, gy, ny, dzs, dz*) közönségesen szóllva a' *változások* (ideértve a' tselekedeteket is) *természetes hangjaikat* ad- ják elő. És ezek különösön minden Hangmódosítá- sok közzül azok, mellyek jelentésüket minden nyelvből kivétel nélkül megtartják. — Ezeknek je- lentéseikről szabályakat adni ugyan fölösleges; mi- vel egy hallásra megtetszik, minő hangot, vagy minő hangú változást kelljen alattok érteni: de munkátskám rendje úgy hozván magával, — ezeken is végig menek.

(*r*) Az *r* kifejezi a' *rázkodást* (ollyat t. i. mely nagyon kitetsző, 's mely minden rugékonny test- ben nevezetesen a' fogakban, a' levegő hathatós. rezgése által kemény és darabolt hangzást okoz) p. o. magyarban: *ráz* rogyik, *ropog*, *reped*, *ro- han*, *rág*, *ránt*, *reng*, *riád*, *dörög*, *zörög* kar- tzol, *horkol*, *forr* (mivel a' víz is rázkodik a' le- vegőnek belőle kitolakodásakor), *török*, *röhög*, *nyerit*, *rij*, *ront*, *prüsszög*, *röfög*, *retseg*, *ro- tyog*, *károg*; a' deákban: *tergere*, *terere*, *ferre*, *ferire*, *ruere*, *rodere*, *rapere*, *rumpere*; maga a' Határozatlan *re* végezet is az *r* által fejeziki a' tselekedetnek fölvehető véghözmenetelét; görögben: *ῥέω*, *αίρω*; de ezen nyelvben inkább összetéve for- dül elő; Frantziában: *rouler*, *ramper*, *ramasser*, *rader*, *rogner*, *river*, *roidir*, *ronger*, olaszban: *rubare*, *ruttare*, *russare*, *razzare*; németben, *ringen*, *reden*, *donnern*, (és minden *eruvégzetben*), *rühren*, *röcheln*, *rachen*, *rotten*.

Jelent továbbá átvitel szerint minden ollyat, a' mi *rázkodó*, *darabos*, *erős* p. o. a' magyarban: *torok*, *harag*, *tar*, (annyit tesz: mint rugó ke-

ménységű, innét rendszeren a' szikláról mondjuk. Meg kell itt jegyezni, hogy minden a' mi merő, vagy is kemény — mivel erőlködést kíván, — meg felel az *r'* jelentésének, mert az erőlködés rázkódással, ez ismét darabos hangzással jár, millyennel az *r* bír), *rideg*, *rög*, *rút*, (melly bennünk az úndorodásnál fogva rázkodást okoz) *öreg húr*, (melly lármával jár) *lárma*, *rud*, *pertz roszzs*, *robaj*, *rétze*, (melly ritkátsol), *rekedtt*, a' görögben: ῥοῦς, ῥερον; deákban: *ramus*, *rota*, (ebben az *r* könnyen-fordulást jelent, melly jelentéssel gyakran bír), *radius*, *ornus*, (melly mint magas fa magában foglalja a' darabosságnak, keménységnek, és rengésnek képzetét), *rivus*, *rixa*, *rudis*; Olaszban: *rozzo*, *rampa*, *ranno*, *ranco*, németben: *rauch*, *roh*, *rasch*, *Rabe*, *Rauch*, *Rumpf*, *Runzel*.

A' fűntebbi jelentésekből következtetve jelent még az *r* helyben való kemény — erőszakos mozgulást, és *helynek érezhető változtatását*, melly jelentését meg tartja különösen a' Helyrevivó mondatköltőben, mint a' magyarban: *ra-re*, *ról-ról*, deákban: *per*, *super*, *infer*, (=infra) *trans*, *pro*, *prae*, *re*, (Igék előtt = vissza). Ezen *re*-nek ellenkezést jelentő ereje is van átvitelnél fogva, mellyet különösen az Olasz Igék előtt tart meg, mellyekben majd minden erőlködő tseléketet jelentő Ige előtt ott van az *r*; — a' németben: *durch*, *her*, *hier*, *nieder*, *wieder*, Ilyen erőlködő jelentése van az *r*-nek a' német Hasonlításban is, p. o. *näher*, *mehr*, *höher*, ilyen a' deákban is, mint *fortior* sat.

(*z*, *sz*, *s*, *zs*) A' négy Sziszegő mássalhangzó még természetesebben követi a' változásokkor tapasztalt hangzásokat. Közülök mindenik tartós hangzást jelent, nevezetesen

z, *zúgást*, mint: zúg, zörög, zeng, az
 sz, *sziszegést*, mint sziszeg, szívni, szél; a'
 zs, *zsibongást*, mint: zsibong, zsembel, zse-
 neg hemzseg: az

s, süvöltést, mint: susog, suhog, süvölt; sír.
 több nyelvekből nem szükség példákat hal-
 mozni.

A' sziszegőket azonban használják még a'
 nyelvek *különböztetésre is*; éles hangzások miatt,
 (valamint a' sziszegők által lágyítottakat is) neve-
 zetesen

1-ör *Tselekvő Igék' formálására* a' gyökerek-
 ből mint a' magyar ezekben: hab oz, hord oz,
 hal-ászik, epr-észik, tzin-tzog, tap-os, tap-s-ol
 ke-res, bukd-áts-ol, dur-uzs-ol dorb-ész-ol 's t. e. f;
 a' Görög effélékben γογγύ-ζω, ἄρπα-ζω, κερύ-σω;
 a' német ezekben Win-s-eln brun s-en, wal-z-en
 ettől: wallen. sat.

2-or *Tulajdonító jelentésben*, mint a' Magyar
 az s végzetben, mellyel minéműség neveket for-
 mál p. o. Sarkant-tyú-s, hatalm-as, tudó-s; a' Deák
 us, is; a' Görög, os, ηs, 's a' Birtokos és Tulaj-
 donító ejtések' végzeteikben, mind a' két nyelv
 (noha már ezekben a' sok elegyedések miatt nehéz
 valamit meghatározni). Az olasz nyelvben éles
 hangzása miatt az sz ellenkezőt jelent a' szó ele-
 jén azzal amit különbben a' szó jelent (mint a'
 Görög α); p. o. *slogare. svanire*; egyéb aránt ez
 az olasz sz a' deák dis v. ex-ből származott, és em-
 litett jelentését is onnét vette; de így is természe-
 tes, mert megkülönböztető jelentését megtartja.

(j) Az r-el éppen ellenkező j, éppen ellen-
 kező jelentésű is azzal; mert minden hangmódosi-
 tások közt legfinomabb ki mondásához képest je-
 lenti vagy ki fejezi a' *finomság'* és *lágyság'* leg-
 nagyobb mértékét, mind a' tárgyokban, mind a'
 változásokban p. o. a' magyarban: jó, vaj, téj,

mejj nájj, jegy, jár, jel, fjű, nyájj, juh, májj, ujj, foj, váj szíj száj, játék, jány, jámbor, ujj uju! Ezt mutatja a' lágyító *j*, is a' szók és végzetek közt, melly a' Frantzia, Olasz, és Göög nyelvekben is szó elején 's közepén meg van p. o ere-j-e, kar-j-a; Dieu, tienne, giurare; giorno, tienne, ἕρον ἕαθος; — a' deákban: jocus, jacio, jaceo, jucundus, jovialis, jecur, görögben: ἕιος, ἕιαθρον, es a' Kivánó mód végzetében: οἰμι, οἰο, οἰτο; a' Zsidóban: יָם, יוֹם, יָלַךְ, יָלַד, יָצַד, יָצַד

gedna Bóg Oge.

Jelent végre még többséget is, (töbhnnyire *i* Hangzóval ösze olvadva, de a' melly eredetiképpen mindig *j* volna) mint a' magyarban a' Többes Birtokos végzet ai-ei aim-eim, a' Zsidóban: יָם, יָם — és összetételkor ' Nem külömben a' Görög Deák Olasz Oláh Tót Többes végzetekben, mint *θεοι*, *fi ii*; *noi*, *voi*, *uomini*; *noj voj*; *Dubi*, *Pani*'sat. Ezen jelentésnek a' lehet oka véleményem szerint, mivel a' *j* is elly bizonytalan vagy is alig külömbözhető kimondású lévén mint az *u* (még ollyanabb), — igen alkalmas (valamint az *u*-ról látánk föntebb) határozatlan többség kifejezésére.

Jegyzet. Minekutánna a' mostani nyelvek nagyobb részint sokszoros változásokon, sőt (a' költözések, 's hódoltatások által okozott nép elegyedések a' tudományos és mester szóknak más nyelvből költsönözése, és a' nyelv természetének, különösen a' betűk' jelentésének, szó származtatás' törvényeinek, 's a' nyelv különöségeinek nyomozásában nem elég ismerettel 's bé látással forgolódnak helytelen szóformálásaik miatt) keveredéseken mentek keresztül, úgy hogy nagyobb részük merő elegy: nehéz a' hangmódosítások különös je-

lenréseiket csak egy nyelvre nézve is annyival inkább közönségesen minden nyelvekre nézve meg határozni. De mikor valamiről közönségesen szólnak, akkor nem szükség, nem is lehet minden egyes különösségekre — kivételekre kiterjeszkedni. — A' közönséges jelentések meghatározásába pedig belé merhetünk vágni

(a) a' természetet követve. Ugyan is minden nemzet emberekből áll, kiknek tehát egy a' természetök. Egy nevezetesen céljuk a' beszédben, mert mindenik azon igyekszik, hogy annak a' mi gondolatjában forog tulajdonságait hallhatólag kifejezvé, ez által gondolatját hallhatóvá érthetővé tegye. E' tüzra pedig minden embereknek egy forma test alkotások miatt, ugyanazon eszközeik, szájoknak ugyanazon járása lévén — következik, hogy mindenik ugyanazon törvények szerint alkot szavakat. Így tehát a' nyelveknek, — minden különbözőzéseik mellett is — a' fő dolgokban össze kell vágniok. — Mi pedig most csak a' fő dolgokat vizsgáljuk a' nyelvekben, mellyek mindenikkel közösök; 's ennél fogva a' tsekélyebb különbözőzéseket (mellyek egyébaránt is az egyes nemzetek' külön tulajdonságain, szokásain, és környülményein épülnek; 's teszik a' nyelvek' külön természetét) tekintetbe nem vehetjük. Ha tehát egy nyelv valamelyik hangmódosítás' jelentésére nézve a' többiektől különbözne (noha az akármellyikben is csak kevés szóokban történik meg az egészhez képestt) de ha a' többi — vagy legalább sok más nyelvek) mivel mindeniket senki sem tudhatja) egy jelentésre nézve össze vágnak (össze kell pedig mint latánk, a' természetnél fogva vágniok) — bátran hozhatunk a' többség szerint ítéletet —

b) A' nyelvek között választást téve ha t. i. olly nyelvet veszünk föl sinormértékül, mely azonkívül hogy olly régi, hogy kezdete minden emlékeze-

ten tul halad — olly tiszta is hogy egyszerűségénél fogva keveredés nem tetszik ki belőlle, 's olly állandó bélyegü (characterü) hogy törvényeitől nem távozik, és ezen tulajdonai mellett a' természetet elevenen ki fejező, mellyben t. i. a' szóknak nagyobb része természetes hangzatú (*ὀνοματοποιήματα*).

Nagyobb része mondom, ugyanis a' leg eredetibb nyelvben is (a' millyenről most szóllék) a' tudományos és mesterszók idegen nyelvekből nagyszámmal tsúsznak bé 's nyernek hazafiságot; de magokban is támad apródonként sok, tsupán szabad kényén választott, és meg szokott szó, az ollyan képzeletek' nevei t. i. mellyeket hangal nem lehet utánozni (positiva) A' főntebb említett természetes hangzatú szókat pedig eredeti nyelvben is a' gyökérszók 's ezek közül is különösen az Igék, eredeti Névmások, Határozók Mondáskötők Indulatszók, és Szóképzók közt kell keresni, 's lehet föltalálni, és a' hangmódosításoknak — legalább fő — jelentéseiket ezekből lehet legbiztosabban meghatározni. Innenén is legtöbb példákat ezekből hordok föl. Lehet mindazáltal a' tárgyneveket, és még inkább a' Minéműség neveket is — de vigyázva figyelembe venni. Amaz előszámlált tulajdonokkal bíró nyelvnek én a' magyart ismerem, 's azért hoztam abból elő az elhatározó példákat, a' többi nyelvekből valókat pedig bővebb bizonyítás' okaért említettem, Némely hangmódosítás' jelentésére pedig az előttem ismeretes nyelvek közzül sem mindenikből hoztam fel példát, azért, mert vagy nints meg az ollyan hangmódosítás az ollyan nyelvben, vagy tsak másokkal összetéve van inkább szokásban —

Nem lévén az előadottaknál több eredeti hangmódosítás, az embernek azokkal kell érzeteit gondolatait, 's akaratját kijelenteni. De az érzetek kivált a' méjjebbek még akkor is kimutatják az em-

beren erejüket midőn ez azokat szóval ki fejezi. Így a' keserves és durva érzetek 's indulatok kifejezésére a' keményebb kimondású hangmódosításokat fordítja az ember. Hát a' lágy és finom érzeteket 's szelid indulatot mivel fejezi ki? Meglágyítja azoknak előadásakor mindenik hangmódosítást a' mellyiket csak ki ejtése módja engedi a' leglágyabb száj hordozás által, melly esetben — a' főtebbiek szerint — gyenge *h, j,* vagy *sziszegő* hangmódosítás hallik egyszersmind a' már kimondottal együtt, ezek pedig a' már előadott módon össze olvadván a' *lágylított* hangmódosításokat alkotják. — A' világi változások között is némelyek olly különös finom hangzással történnek hogy azoknak hangját csak az említett lágylításokkal lehet utánozni; a' világi tárgyak között hasonlóképpen némelyek olly finom képzeletet támasztanak ez emberben, mellyet az említett lágylított hangmódosítások nélkül igen tökéletlenül fejezhetne ki beszédében. Ime! mind ezeket a' *lágylított* hangmódosítások fejezik ki, vagy jelentik; mellyekben meg marad ugyan mindig az eredeti hangmódosításnak (melly *h, j,* vagy valamelyik *Sziszegővel* van össze olvadva) jelentése de sokkal finomabbá lesz a' hozzá kötött képzelet a' lágylítás által, 's mellyek annál fogva közönségesen véve *finomságot* jelentenek. Látni való tehát, melly nagy kincsei ezek a' beszédnek; a' mennyiben annak nem csak véghetetlen kellemet, és természetességet adnak a' képzeleteknek is, de kivált az érzeteknek kifejezésében: hanem azt sokkal bővebbé is teszik. Így p. o. a' *ts* nélkül szükölködő nyelven beszélőknek képzeletök sincs azon finom érzetről, a' mit a' *ts* kifejez, 's mellyet csak azon nemzetek érezhetnek telyes mértékben kiknek az meg van nyelvökben, például e' magyar szóban: *tsók* mellyben a' *ts* az ajakoknak azon édes összetsattanása hangját

fejezi-ki, mellyel a' tsók történik. Így van a' többivel is a' dolog Ezen hathatóságnak oka a' hang' hasonlatosságában van, mellyet inkább érezni mint leírni lehet. Véleményem szerint tehát, minél több a' lágyított hangmódosítás, valamely nyelvben, annál bővebb, kellemesebb 's természetet kifejezőbb az, és — mivel a' nyelvek' érdeme egyedül ezekben, 's az ezekből eredő érthetőségben áll — annál jelesebb.

A' *lágyított* hangmódosítások' jelentéseiket az eddig valókából inkább csak képzelni lehet, mint szóval meghatározni, a' beszéd' tökéletlen 's szűk volta miatt. Hogy azomban a' különbség köztök ki tessék, egy - két — inkább példával való — világosítást kötök ide. A'

gy jelent *olvadozó érzetet* (mint a' lágyszerelemé) mint ezen szóban *gyönyör*, *gyász*. — Továbbá *gyengeséget*, *alélttságot*; mint ebben *gyér gyalítani* (=félénké tenni) *gyanú*. Végre *lágyszé és alig különböztethető hangzást*, mint ebben *gyügyögni*

ty jelent *szelid* (de már nem olly méjj és édes) *érezetet*, és *indulatot*, a' millyen p. o. szánakozás, atyai testvéri indulat, a' millyent p. o. ezen *Frantzia* szó alatt: *pitié* képzelünk, továbbá *lomhaságot* *poshadtltságot*, mint ezen Magyar szóban *petyhüdni*. Végre *ollyan hangzást*, *millyent* a' nem rugó erejű vagy lágyszé testeken tett csapás okoz p. o. *potyog*, *szotyog*, *lottyán*

ly, *kellemességet*, melly elevenség-gel-ügyes-séggel párosúl, mint ezen szóban: *lyány* (hogy *ly-en* kezdődik mutatja a' most *lánj*, majd *jány* kimondás). Jelent még *könnyüséget*, mint ezen szóban: *pehely hely*, *folj*. Az olaszban szóközépén van szokásban. mint ezekben: *moglie*, *bisbigliare*, és jelentéséhez valami *kitsiny*, és *furtsa*

képzelet van kötve. — Hangzás' jelentésére nem alkalmas.

ny jelent *nyájjas érzetet*, mint az anyáé gyermeke iránt; továbbá *lágyságot*; mint ezekben: *nyúl, nyög, kény*. Végre lassú változást mint: *nyúl, nyil, nyal, nyél, nyom*,

dz. jelent *ingerlő, puha, buja, érzetet* (milyen a' barbarusoké) Megvan az Oláhban és olaszban (p. o. *vezzo pazzo*) amabban a' Geták' emelben is valamellyik ott m' g telepedett, idegen nemzet' nyelvéből. Továbbá jelent *pajkos elevenséget*, mint az olasz *ezzo végzetben*. — Végre *zugással elegy hangzást* millyent magyarul *dúgásnak* mondunk.

tz, *beható éles érzetet*, mint a' hasító fájdalomé. Továbbá *erőlködő indulatot*, mint ezekben: *tzivódni*, a' németben; *zehen, zürnen, zanken*. — Jelent *kitsiséget, furtsaságot* mint a' [magyarban: *pítzi, tzitzi, tzikázi*; németben: *kleinwinzig*; Olaszban: *pezzo*. Végre *éles, hasító és hirtelen hangzást*, mint a' magyarban: *tzuppan, kotztzan, tzintzog*.

dzs, olyan *elevén érzetet*, mellyhöz fajtalanság' képzelete is van kötve néha. gyakran 's többnyire pedig kitsapongásé; mint az olaszban: *giubilare, giuscare, gioja*. továbbá *elevenséget, deliséget*, mint *giovane, giulivo*.

ts, jelent *édes érzetet* mint a' szerelemé, mint a' milyen lappang ezen magyar szókban: *tsók, tsendes*. — Továbbá *vidámságot, örömet* mint a' gyermeké, mint ebben *tsitsós*. Jelent még *furtsaságot* mint ezen magyarszókban: *tsikó, tsik, furtsa*, és minden *tsa* végzetben, *kitsi*, a' közönségesen meg szokott *tsi*, *tsa tska* végzetekben, p. o. *keretske*, az olaszban: *Ciancia, Cialtrone, Ciamingola, Ciarpa, Ciarla, Cicisbea*. — Végre *édes lág*

hangzást, mint ezen szókban: *tseng, tsiz, tsereg, tsitse,* és *gyenge változást* p. o. *tsúng, tseppen, 's t.e', f.*

A' *h*-val lágyított három hangmódosításnak minden különössége abból áll, hogy ezek lágyab-
bak, 's nem oly igen kemény hangzásúak össze-
olvadva mint az eredeti *k, p,* és *t* magában volna.
Ezeknek *e'* tekintetben nagy *a'* hasznok, azon
nyelvekben, mellyekben megvannak, ugymint a'
Zsidóban, angolban, németben, és tótban; mert
ezek igen kemény és eredetileg dúrva kimondású
nyelvek voltak. — a'

kh, ph, és *th*-nak tehát különös jelentésök
nints is, kivévén hogy a' *kh*-t a' Németek *hj* for-
mán ejtvén ki, *lágý kútsínyító*'s furtsa képzeletet
kötnek hozzá. —

8. § Az előadott hangmódosításokkal — mint
látánk kitudja a' beszédet alkotó ember (kit pél-
dául fölvevénk) a' világi tárgyak' és változások'
eggyes tulajdonságaikat fejezni, különösen azokat,
mellyek füleinkkel érezhetők, 's annál fogva hang-
által követhetők. De még ez az értelmes beszédre
nem elég; mivel eggyrésről így tsak annyi név
lenne, a' hány hangmódosítás (az az tulajdonság
név) van: más részről ugyanazon tulajdonság több
tárgyakban és változásokban is meglévén, a' hal-
gató nem tudhatná hogy valamelyik hangmódo-
sítás alatt, mellyiket keljen értenie, azon tárgyak
's változások közzül, mellyek a' hallott hangmódo-
sításnak megfelelő tulajdonsággal birnak. Annál-
fogva hogy beszéde érthető legyen, szükség a' be-
széd alkotónak, minden világi tárgyakat és vál-
tozásokat úgy nevezni el, vagy is azoknak eggyen-
ként oly neveket adni, mellyek közzül edjik a'
másiktól ha nem sokban, legalább valamiben kü-
lönbözzenek; mert a' föntebbiek szerint tsak így
tudja a' halgató a' beszédben előforduló neveket

(az az szókat). s azoknál fogva az általok jelentett képzelteket, és dolgokat meg különböztetni, azaz megérteni.

Hogy tehát ilyen különös, és egyebektől különböző nevet adjon a beszédalkotó minden elméjében forgó tárgynak, vagy változásnak; e végre össze keresi elméjével azoknak minden főbb tulajdonságait (különösen a tapasztalást érdeklőbbeket, s jelesen a hallhatókat vagy is füllel felvehetőket) s az ezen tulajdonságoknak meg felelő hangmódosításokat össze foglalva, és egyszerre, legalább oly hirtelen, a mint csak nyelve forgása engedi, egymásután ejti-ki száján, — azt megjegyvezv, hogy a gondolatjában forgó tárgy tulajdonságai közül a legkitetszőbbeknek, vagy is érezhetőbbeknek meg felelő hangmódosításokat ejti ki száján, — ezek közül is pedig azt a melly a ki fejezendő tárgyban különösen van meg, vagy is azt másoktól megkülönbözteti, soha ki nem hagyja, sőt azt (ha a többinek könnyebb ki mondása engedi) mindig elül ejti-ki — ellenben a melleseges, vagy is nem olly tapasztalható tulajdonságoknak meg felelő hangmódosítások közül csak annyit fog össze kimondásában, a mennyit elégnek itél arra, hogy halgatója a ki fejezett tárgyat minden egyebektől azok által meg különböztethesse.

Ezeknek pedig nem kell nagy számmal lenniök, mert kiki tudja, hogy a világon minden tárgy, s a változásoknak minden nemei különböznek egymástól némelly tulajdonságokban, még a főbbekben is, mert hiszen különben ugyan azok vólnának. Ezen hangmódosításokat pedig (mellve mind mássalhangzók, mivel ezek jelentik a tulajdonságokat) egyszerre nem mondhatjuk ki a nélkül, hogy a száj kinyitásakor hangot is ne eresszünk ki (mert hiszen hang nélkül azok érthetők nem vólnának).

Azon erőlködéshez képeest már, mellyet a' tárgy, mellyet nevezni akarunk, bennünk okoz, vagy gyengébb a' hang, melly ekkor hangzik, vagy erősebb, szánk pedig különböző állásokba vonúl, mellyhöz képeest a' kijövő hangból vagy *a* vagy *o* *u*, *e*, *ö*, *ü*, *i* lesz, azaz erőlködésünkhöz, 's szánk-hordozásához képeest valamellyik a' hét Hangzók vagy is tiszta hangmódosítások között hangzik, — és pedig minthogy nagyobb erőlködéskor (melly a' nagy, kemény, borzasztó tárgyak' nevezésekor van bennünk) szánkat öblösebben tájuk ki, ilyenkor pedig *a* *o* *u* hangzók szoktak hangzani; gyengébb erőlködéskor megint (mellyet kisebb, lágyabb 's kellemesebb tárgyak nevezésekor érzünk) szánkat kevésbé nyújtjuk előre, ilyenkor pedig *é*, *ó*, *ű*, között hangzik valamellyik, *i* pedig mind a két esetben hangzhatik a' száj szűkebb vagy bővebb feltátása szerint: ennél fogva az illy összefoglalt Mássalhangzók közt ejtett hangzó mindég az elnevezendő tárgy természetét követi, azaz *gyenge*, *tsekély*, *kellemetes* tárgy változás' nevezésekor *e*, *ó*, *ű* — *kemény*, *nagy*, *borzasztó* mellett pedig *a*, *o*, *u* között valamellyik — végre a' beszélőre kevés vagy semmi bé nyomást tevő tárgyak 's változások nevezésekor *i* hangzik (noha ez utolsó még is inkább a' lágyabbak természetéhez húz). — Innen az ekképpen összefoglalt, és a' gondolatban forgó tárgy' vagy változás küönös és fő tulajdonságait kifejező Mássalhangzó (néma) hangmódosítások egy száj nyitás alatt erősebben vagy gyengébben együtt hargoztatva, vagy is egy hangzóval egyszerre ki mondva — tesznek egy *értelmes hangzatot*, (jól meg kell az értetlen, vagy is puszta hangzattól különböztetni) mellyet én Szózatnak nevezek (Syllaba). — Az illy módon alkotott szózatok már a' beszédnek, azaz nyelveknek alkotó részei, vagy is a' *Gyökér szavak*. (Ezek teszik a' 3-ik §-ban em-

litett *emberi*, vagy is *értelmes hangokat*) p. o. ilyen szózatok a' magyar nyelvben ezek: *lots* mellyben az *l* lágy, vagy higságot, a' *ts* pedig azon hangzatot fejezi ki, mellyet a' víz meg csapódása okoz; *rets* mellyben az *r* rázóást, 's törés' hangját, a' *ts* pedig az összetört tárgy' szétomlása által okozott hangot fejezi ki; vaj, hol a' *v* elváló a' *j* gyenge tulajdonságot, a' kettő pedig együtt olly tárgyat, melly gyenge 's könnyen válik vagy folyik széllyel 's t. e. f.

9. § A' Szózatok különböző tulajdonságúak nevezetesen

a a bennök lévő Hangzók mivóltához képestt

1) *Kemények*, mellyekben *a*, *o*, *u* hangzók között van valamelyik; *lágysak* mellyekben *e ó ű*, és *középhangzatúak*, mellyekben *i* van, (ezt a' különiséget a' következők' kedvéért jól meg kell tartani.

2) *Éleshangzatúak* mellyekben *ó* vagy *é* hangzó van. —

tompá hangzatúak mellyekben *a* vagy *e* van.

2) *Hosszak* mellyekben hosszúnújtatú van, — *rövidék* mellyekben rövidnújtatú hangzó van. A' hosszú szózatok azok, mellyeket a' költők természetesen — *positione naturali* — hosszaknak neveznek.

b, A' Mássalhangzóknál fogva is különböznek a' Szózatok —

1-ör A' mennyiben bennök több vagy kevesebb Mássalhangzó van, noha az én tapasztalásom szerint az eredeti szózatokban — a' természetnek azon törvényénél fogva: hogy semmiben fölösleges ne legyen — több két Mássalhangzónál nincs. Azonban az éjszaki nemzeteknek nyelveikben vannak olly gyökér szózatok is, mellyekben három sőt négy Mássalhangzó is hallik. De meg kell jegyezni, hogy ezek közt is csak kettő az eredeti,

melly a' nevezendő tárgy tulajdonságait igazán kifejezi. — Nevezetesen a' három Mássalhangzójú gyökér szózatokban az első gyakorta onnan származik, mivel az éjszaki nemzetek valamely szózatot akarván ejteni, a' hidegtől lett kinszeredés miatt vagy átaljában hideg által edzett keményebb természetöknél fogva nehezen legalább nagyobb erő ködéssel nyithatják szájokat, 's ezen erőlködésben a' tulajdonképen való szózat előtt szájok még egy (hogy úgy szóljak) készülő Mássalhangzót formál. Így p o. ezen szózatban *spr* (mellyből lett a' német *spring*, *Sprung*, *sprang* is), az *S* elől csak készíti a' száját a *pr* kimondására, a' minek igaz vólta onnan is ki tetszik, mert a' *p* (kinyitást jelentő Mássalhangzó a' szózatok elején) és *r*, csörtetést hathatós mozgást jelentő, együtt tők életesen ki fejezik azon képzeletet, melly a' *springen*-höz van kötve, és így az *S* nélkül (melly az *r*-el ellenkező hangzást fejez ki, t. i. az *r* darabos, és meg szaggatott, az *S* pedig folyton menő, 's egyszerű hangzást) a' szózat ellehetne. Mivel azonban a' természet semmit helytelenül, még kinszerítéskor sem tesz, a' nyelvet pedig vagy is beszédet elsőben a' természet formálja: meg kell tartani, hogy az ilyen, száját szózatra készítő, Mássalhangzókat mindig úgy választják 's váltogatják az éjszaki nemzetek a' természet' vezérlésénél fogva, hogy még is valamely hasonlatosság az eredeti szózat (mellyet kiejteni akarnak) 's ezen elébe bocsátott hangmódosítás jelentése közt legyen. Így az említett példában az *S* ha nem olly hangzást is mint az *r*, de csak ugyan hangzást jelent, és a' mennyiben az ugrás vagy szétoszlás előtt is valamely mintegy készülődő suhanás hallik többnyire — ennél fogva az *S* nem hogy ártana a' kifejezés' világos vóltának, sőt mondhatni hogy annak még valami kis világosságot ad; de csak akkor minekutánna a'

rendes szokásból mind a' beszélő mind a' hallgató meg tanúlja azt hogy mikor illy előre töldött hangmódosítást hall vagy ejt azt úgy kell tekintenie, mint kénytelenségből haszonra fordított szaporitást. Néha pedig a' harmadik Mássalhangzóra illik az (a' száj erőltetett bezáródása miatt) a' mit eddig az elsőről mondek. Többnyire azonban a' harmadik nem a' gyökérhez tartozik. A' négy Mássalhangzójú szózatokban pedig azon kívül, hogy az elsőre, 's harmadikra nézve az áll, a' mit most említék — a' negyediktől vagy is utolsóáról meg kell tartani, hogy a' telyes séggel nem tartozik az eredeti szózathoz, hanem az olyan szózatban a' gyökér szózat még egy másik szózattal van össze rántva, mellyben volna tulajdonképpen az utolsó Mássalhangzó, vagy is a' negyedik. Ezen összerántásnak pedig, hasonlóan az összehúzó hideg vagy az erőlködés az oka, melly kínszerítvén a' torkot ismét hirtelen bezáródni, nem csak a' gyökérszózatbeli hangzó' tisztán kimondására elég időt nem enged, de gyakran kínszeríti a' beszélőt két szózatot is egyé összerántani. Sőt az imént említett három Mássalhangzóju gyökér szózatok között is sok van így kettőből rántva össze. Ezek szerint tehát a' gyökér szózatokat az éjszaki nyelvekben is legföljebb csak három Mássalhangzójuknak állíthatni. —

2-or különböznek a' szózatok Mássalhangzójokra nézve annyiban, a' mennyiben némelly szózatokban a' Mássalhangzók mind a' Hangzó előtt állanak, másokban pedig a' Hangzó áll azok között, némellyekben pedig tisztán egy Hangzó sem hallik. Ezen különséget ismét könnyű a' természetből le hozni: t. i. az éjszaki népeknek torkok a' hideg miatt össze szorúl, 's nekik erőlködéssel jár beszédök, szájok vatzog, nyelvök erővel és így gyorsan 's keményen jár szájokban: midőn

tehát szózatot akarnak ejteni — akkor egy erőlködéssel egymásután mindenik Mássalhangzót ki formálják, 's tsak ekkor jut azután idő a' Hangzón való megállapodásra, vagy is tsak ekkor jöhet a' hang ki szájokon akadályozatlan. A' melegebb tájakon lakó nemzetek ellenben, — érzésök finomabb, tagjaik a' meleg miatt puhábbak 's hajthatóbbak is lévén, — erőltetés nélkül való, 's kellemesen folyó beszéddel élnek; 's mivel a' darabolt kimondás fülöket sérti, idejük pedig van a' szózatnak bármily tisztán kimondására: ennél fogva tsak annyi Mássalhangzókat — 's azokat is jól választva — ejtenek, a' mennyi a' dolgot kifejezze, 's a' mennyit könnyen ki lehessen mondani, és pedig nem egyszerre, hanem tisztán különböztetve, és így Hangzóval mondanak ki, rendszeren pedig két Mássalhangzó lévén a' gyökér szózatban, ennél fogva csak egy Hangzót ejtenek közül, mivel ez mind a' két másállhangzót tisztán megkülönbözteti egymástól. És ez az oka, hogy a' meleg táji nyelvekben két Mássalhangzó egymás mellett a' gyökér szózatban vagy ritkán van, vagy telyességgel nints (mint a' magyarban) az éjszakiakban ellenben többnyire együtt vannak; a' mi okozza azon nyelveknek oly darabos és kellemetlen voltokat. (Ez az oka annak is hogy a' német nyelv a' szók végzeteit oly igen el harapja, vagy is a' hangzót belőlök ki hagyja, 's azért nem lehet azt mértékre venni, mivel elől-hátul kihagyogatja a' hangzókat; noha ezt az is okozza hogy többnyire másállhangzó végződnek szózatjai). Sőt nagy részében a' hideg táji népek' gyökér szavaiknak, nem is hangzik a' tiszta hangzók közül egyik sem, hanemtsak valamely meg nem különböztethető hang, melly onnan van, mivel a' száj a' hideg vagy erőlködés miatt nem teheti magát olyan állásokba a' milyeneket a' tiszta Hangzók'

formálása kívánna, sem azoknak kiejtésükre elég ideje nintsen.

Az említett különbségnél fogva már el oszthatni a' szózatokat:

Véghangzójú-akra, melyekben a' Hangzó végül áll; ezeket szokták nevezni a' nyelvtudományi-
rők *tiszta* szózatoknak is (syllaba pura) mivel végül nintsenek másikkal öszve ragasztva (de elül vannak), mint a' *krä* ezen német szóban *krähen*.

Közép hangzójú-akra, melyekben középen van a' Hangzó. Ezeket szokták nevezni *elegyes* (mixta) Szótagoknak, mivel tulajdonképpen az utolsó Más-salhangó után még egy hangzó allhatna, mely egyből két szózatot formálna. (Az ilyen ki maradt Hangzók helyére — akár elül akár hátul — a' Cháldaeeai írásmódban Schevva [:] szokott jönni p o. *kár* ezen magyar szóban: *károg*. Végre.

Hangzótlanokra, mint ezen tót szózatok: *prst*, *irt*.

Jegyzet. Nem kell azomban gondolni, mintha a' hangzók különböző helyen ejtése vagy kihagyása miatt valamely alapos különbség volna a' nyelvek között. Ugyan is a' föntebbiek szerint (8-dik §) a' beszédet tulajdonképen a' Más-salhangzók teszik értelemmel érthetővé, a' Hangzók pedig csak arra valók eredetiképpen, hogy a' Más-salhangzókat füllel fölvehetőbbekké tegyék. Ha tehát különben a' Más-salhangzókat a' szózatban tisztán meglehet valamely nyelvben különböztetni, akkor mindegyakár köztök, akár hátul álljon a' Hangzó — akár eggy szózatnak külön legyen hangzója, akár több szózattá rántódjanak; mert az értelem mindég meg marad a' beszédben. — A' mennyiben mindazáltal a' 3-dik § szerint tsakugyan sokat világosít 's több benyomást tesz a' beszédben, ha a' szózatban a' Hangzó is kifejezi némüképpen a' szóval eléadandó

tárgy tulajdonságát ; kifejezik pedig ezt a' Hangzó, mivel némelyek már magokban is gyengébb, kisebb, mások erősebb, nagyobb képzeletet foglalnak magokban: ennyiben úgy látszik hogy van a' melegebb táji nyelveknek valami kis elsőbbségök az éjszakaiak fölött Így p. o az éjszakaiak összekötik a' kimondásban ezen Mássalhangzókat: *mrt*, de az alattak lappangó erőt a' Magyar is megtudja adni szavának, mikor ezt mondja: *mart*, sőt többet ad, a' mennyiben egy részről nem oly hirtelen szorítván - ki hangját, időt ad a' fűtnék a' dolog' fölvetelére, más részről a' kemény *a* hangzása által erőt 's keménységet fejezki. Az egész különbség hát az a' mit már említék, hogy az éjszakaiak, a' hideg miatt (melyben szájok elerőtlenedik) vagy nemzeti megszokott erőlködés miatt kénytelenítve, kihagyják a' hangzókat gyakran: a' a' meleg tájiak pedig majd mindenik Mássalhangzó után külön Hangzót mondanak, mivel őket a' hideg annak annak kihagyására nem kényteleníti, sőt a' meleg némely részben kimszeríti őket, tsaknem minden Mássalhangzó' formálása után szájokat fölnyitni, vagyis Hangzót ejteni, p.o. a' Magyar mond: *kolomp*, a' Német *Klump*, s.t.f. Hogy pedig a' mai meleg táji nemzetek' nyelveiben sok szavak az éjszakaiakat követik, a' sok nyelvelegyedéstől van; az eredetiségükben megmaradt, nyelvekből, mint a' Magyaroké, lehet tsak valamit egyenesen állítani. — Ezekből az is látni való hogy a' hideg - 's melegtáji nyelvek mind ezen különbségök mellett is, származhattak vagy egymásból, vagy ugyanazon törzsök nyelvből, mivel a' szózatok' alkotó részeiben nem, hanem tsak azoknak el rendelésében 's kimondásában különböznek, a' kimondást pedig a' levegő tájhoz képestt változtathatták. — Azt sem lehet az említett különbözőséből gondolni, mintha talán az elül több

mássalhangzókat összekötő nyelvek bővebbek volnának a' különbözőknél: mert hangmódosításaik ezért nem szaporodnak, sem számjokra nézve, sem az összetétel által, minthogy összetett ; más-salhangzóik sem egyebek, mint a' többi nyelvek' szózatai Hangzó nélkül.

10. §. Az előbbi §-ban említett véghangzójú szózatok' Mássalhangzóji már azok, melyekről az 5-§ végén azt mondtam - volt, hogy azokat lehet egyszerre is (Hangzó' közükbejőtte nélkül) kimondani, 's melyeket ott *összetett Mássalhangzóknak* neveztem. De ugyan akkor azt is megjegyeztem - volt ezekről, hogy ezek a' ki mon-dásban egyé nem olvadnak, hanem tisztán megkülönböztethetők maradnak. — A' mi már most azoknak jelentésöket illeti: erre nézve is különbözök maradnak azok, vagyis jelentését mindenikőjük a' szózatban külön-külön megtartja. Ném is volna tehát ennél fogva szükség ezen összetett Mássalhangzóknak jelentéseiket itt ismét előadni, mivel azokat egyenkint már kifejtögetten. De épen annak megmutatására, hogy az összetett Mássalhangzók az egyeseknek jelentését nem változtatják, előadom itt a' *kettős összetett Mássalhangzóknak* jelentéseiket; a' hármasokat 's négyeseket, részint mivel azokban is tsak az egyeseknek jelentéseik vannak meg, részint mivel azokat több össze-rántott szózatoknak tekintem, elhagyván: előre pedig megjegyezvén, hogy a' sziszegő Mássalhangzók igen kevésben különböznek valamint a' kimondásban, úgy jelentésökre nézve is (jelentenek t. i. éles hangzást, 's azt okozó erőt, sebességet) 's ennél fogva az azokkal összetettek közzül leginkább tsak a' nevezetesebbeket adom elő, azokat t. i. melyek a' tót nyelven kívül másban is e' fordulnak.

md) gyengén összefogott ajakkal jelent az *m* lágyságot, a' *d* tompaságot; és így a' kettő együtt gyengeséget, butaságot, p. o. ezen tót szóban: *mdel* (megfelel a' német *müde*-nek).

ml). ebben az *m* lágyságot, az *l* is, együtt ugyan azt jelentenek p. o. a' tótban: *mlcto*, *mls* (megfelel a' deák *mulsa*-nak) *mlčenj* (megfelel a' görög *μαλακία*). Így lágyságot jelent a' deák *mollis* (Hangzóval) és a' magyar *móltani* is.

mn) az *m* keményen erőlködést jelent, az *n* pedig növeli a' jelentést hasonló hangzása miatt, együtt erőlködést fejeznek-ki, p. o. a' tótban: *mnauti*, *mnutjó*. Lágyan ejtve az *m* és *o* együtt, bizonytalanságot, lassúságot jelentenek mint a' görögben: *μνω* (megfelel a' tótban: *meti*). Hye forma jelentésü a' deákban: *maneo* de kivált ez: *mens*. —

mr) az *m* keményen mondva a' *darabosságot* jelentő *r*-el együtt keménységet, szörnyet jelent, p. o. a' tótban; *mr amor*, *mr áz*, *mr zut ý*, *mr zčny* (megfelel a' magyar s' német *mordszó*).

msz). Az *sz* erőt adván az *m*-nek, együtt erőlködést jelentenek p. o. a' tótban: *mstiti*. Más nyelvben nints-meg.

pf). ezt mint már fentebb említettem, tsak kemény *f*-nek tekinthetni, és így vele egynek, mivel a' száj a' *p* állásból észrevehetlenül nyílik föl az *f*-re. Jelentését (kemény erőlködés) jól kifejezi a' német *pfropfen* szó.

pt). a' *p* kinyitást, a' *t* hirtelen tseleködést, együtt a' kettő hirtelen mozdulást jelent, a' milyen a' madár' föltreppenése, valaminek hirtelen fölnyílása, ugrása, p. o. a' szájé ezen tót szóban: *ptati*, *pták* (ennek megfelel a' görögben: *πεταω*, ettől: *πεταω*, melynek megfelel a' magyarban ez: *patan*). —

pl) a' p. *kinyilást, erős és hirtelen mozdulást, az l lassu menetelt, együtt hirtelen, 's erősen kezdett, de húzamosan 's lágyan folytatott tseleködetet vagy változást* jelentenek; p. o. a' görögben: *πλέω πλανειν*; deákban: *ploro, pluere, planus, plangere, plaudere; plecto, plica, plaga, plus*; németben: *plaudern, plündern*; tótban: *pleskáti, plač, plámen, pletka, pliti, plusk.*

pn) a' p az n-el keményen ejtve, *hirtelen 's erősen kezdett és folytatott tseleködetet* jelent; p. o. a' tótban: *pnjti, pnauti*; lágyon mondva pedig *gyengén 's lassan folytatott, 's azután mintegy bizonytalanúá lett, meg szünett tseleködetet*; p. o. a' görögben: *πνευω.*

pr.) *együtt hirtelen, erős és lármás változást, szétszórást*; p. o. a' magyarban: *prüsszögni*, görögben: *πρασσω*; deákban: *prendere, premere, precari, pro*, (az Igék előtt); németben: *prallen, prahlen*; tótban: *prask, prëjtji, pramenny.* — Ilyen jelentésű magyar szók ezek is: *perczeg pereg.*

ps vagy *psz*) *hirtelen, erős tettet, a' milyen a' megszorítás* p. o. a' görögben: *ψαλλω*, a' tótban: *pssiti.* (Ilyen a' magyarban: *piszszenni, bittzenni* mert b keményen = p.)

bl). A' b nem lévén egyéb lágy p-nél, jelentésére is megegyez azzal az összetételben is, tsak lágyabb értelemben. Az l-el nevezetesen jelent *gyengén kezdődő, 's lassan folyó változást*; p. o. a' görögben: *βλεπω*; ilyen jelentésű a' *βαλλω* is; németben: *blicken, blciben, blasen*; tótban: *blau. diti, blubončiti.* Ilyen a' magyarban ez: *ballagni.* Jelent továbbá *lágyságot, gyávaságot* is; p. o. a' deákban: *blandus*; németben: *blind, Bley, blöde*; tótban: *blato*; ilyen szó a' magyarban ez is: *bolond.*

br) *gyengén de hirtelen kezdődő, lármás vagy erős változást, tseleködetet*; p. o. a' görög-

ben: βρῦειν; Frantziában: *briller*, *brûler*, *brav*. németben: *bringen*, *brummen*, *brausen*, *brum-sen*, *brechen*; tótban: *braukati*, *brausyti*, *brep-tati*, *brinkot*, *braborati*. A' magyarban is van egy: *brekeg* (a' hékárol). Ilyen forma ez is: *borzadni*.

ft) *erőlködő tseleködetet* (mint a' kemény szorítás után való kitsapás); p. o. a' görögben: φθονω.

fl) *lágymozgást*; p. o. a' görögben: φλογος; a' de ákban: *flare*, *flere*, *flectere*, *flammare*; németben *flehen*, *flechten*, *flach* (a' min az ember kezét gyengén végig vonhatja), *flattern*; keményen mondva pedig jelent *keményen kezdett 's lágyabban folytatott tseleködetet*; p. o. a' tótban: *fákati*.

fr) *erőszakosan kezdett lármás, rázkodó mozgást vagy tseleködetét* (milyen a' didergés, harapás, törés); p. o. a' görögben: φραββω, φρενεσις; deákban: *friger*, *frangere*, *fragor*, *fruor*, *frendere*, *fremere*: ilyen jelentésű (Hangzóval) ez is: *furere*: németben: *fressen*, *frieren*, *Frasz*; Ilyen jelentésű ezen magyar szó is: *forrani* (megfelel a' deák: *fervere*).

vm) A' *v elválást, lágyságot*, az *m* lágyan mondva ugyanazt jelent, valamint a' kettő is együtt (ezen tót szóban: *vmisyti*) jelent gyenge változást.

vp.) és a' *vm*-nek lágýabban megfelelő

vn) is ugyanazt jelentenek, ezen tót szóokban: *wpigiti* és *wnadny* (mely megfelel a' magyar *vo-nódni* szónak). Hasonló jelentésű.

vl.) p. o. a' tótban: *wlazny*, *wljti*; ez tsak lágýab *bl.*

vr) nem egyéb lágýabb *br*-nél, jelentését is megtartja ezen tót szóokban p. o. *wrana* (ilyen jelentés lappang ezen magyar szóban is: *vartyogni*), *wraworati*, *wreptati*.

hl, *hn*, *hr*-ben a' *h* tsak a' másik mássalhangzó' erejét növeli; mint ezen tót szóokban: *Hlahol*,

Hnutj, Hnily, Hrom, Hrube. Ez a' h van meg még a' görög η -ban is szó elején, p. o. $\eta\omega$, $\eta\epsilon\omega$.

A' k-val összetettekben (*kn; kv, kl, kl, kn, kr, ksz, ks*) a' k tsák keményíti az utána következő mássalhangzó' jelentését, egyebet azon nem változtatván. Ezek a' tót nyelvben vannak különösen, 's nehéz kimondások miatt tsak ezek a' szokottabbak, melyek más nyelvekben is divatban vannak:

kt) jelent erőlködéssel járó tseleködetet; p. o. a' görögben; $\kappa\tau\epsilon\iota\nu\omega$ (ilyen a' magyarban ez: *kötni.*)

kl) erővel, kemény' hanggal járó változást; p. o. a' görögben $\kappa\lambda\epsilon\omega$; deákban: *clamo, clango, clarus, claudere, clavus*; németben: *k/umpfen*, (magyarúl *kolompozni*), *klappern*, (kalapálni), *klingen, klauen, klettern, kleben.*

kn) a' n-et keményen mondva, jelentenek együtt erőlködést, erőlködő hangot; p. o. a' németben: *knallen, knien, knüpfen, kneten, knicken*; tóiban: *knakati, knoský.*

kr.) igen lármás hangot; 's hirtelen, kemény változást vagy tettet; p. o. a' görögben: $\kappa\rho\alpha\zeta\omega$; deákban: *cremo, crepo, creber, creare*; németben: *krachen, kriechehen, Kraft, Krampf, krummen*; Francziában: *crier*; a' magyarban egy szó van ilyen, ez: *krárog*. Hasonló jelentésűek: *karmol, kartzol*; a' tóiban: *kráka, krochtati, kromati, krápati, krágeti.*

ksz) kemény összeszorítást jelent; a' görög ξ -ben van meg, de mint gyökér, keves szókban; ilyen ez: $\xi\epsilon\rho\alpha\iota\nu\omega$.

gl) Ebben a' g lassuságot, tompaságot, az l változást, együtt lassu vagy lágy változást vagy mozgást ('s mindent a' mi lassu mozgással jár)

jelentenek; p. o. a' görögben: γλοσσα; deákban: *gliscere, glocire, glomerare, glutire*; németben: *glucken, glitschen, glimmen, gleiten*; francziában: *glisser, glousser*.

gr) *lassan kezdődő kemény vagy lármás mozgást vagy cselekedetet, és durvaságot*; p. o. a' görögben: γρουλλειν; a' deákban: *gravis, ingruere, gradior, grunnire*; németben: *grollen, graben*; tótban: *gruliti*; francziában: *grincer, grogner*.

A' *t*, másik massalhangzó előtt ezen utóbbinak jelentését növeli, az erőlködés képzetét fejezvé ki. A' vele összetettek közt nevezetes a'

tr) *mely kemény és lármás hangot 's cselekedetet* jelent p. o. a' görögben: τραπειν, Θρωω; deákban: *trahere, trudere* (ezen jelentés van a *stringere* és *strepere* szókban is), *truncare, tremere*; németben: *trillern, treten, trotzen, treiben*; tótban: *třapeny, tresťeti*.

Kevéssel lágyabb, de a' *t*-höz közelítő jelentése van a' *d*-nek is, a' többi Massalhangzók előtt, p. o. a'

dr)-nek a' görögben: δραμω; németben: *dringen, dreschen, drehen, drohen, drexeln*; tótban: *drápati, drásati*.

A' *Sziszegők* a' többi massalhangzók előtt ezeknek jelentésökhöz vagy erő' vagy az általok ki fejezett hangzás' jelentését kötik. Nevezetesebbek az összetételben ezek:

szp vagy *sp)* *erős, hirtelen tselekedetet*; p. o. a' görögben: σπειρω; deákban: *spiro, spargo, spure*; németben: *spalten, speyen*, a' tótban, *spëriti, spēch*.

szt vagy *st)* *keményen kezdett 's erővel réghöz viltselekedetet, erőt*; p. o. a' görögben: σωω,

σελλω; deákban, *sto*, *sterno*, *studeo*, *sternuto*
stingvo, *obstino*: németben: *stehen*, *stimmen*
stopfen, *stören*, *stottern*.

szl vagy *sl*) *könyyen*, *szabadon menő moz-*
dulást, *tseleködetet*, *lassu*, *tsendes változást* je-
 lent; p.o németben: *schleudern*, *schleppen*, *schlum-*
mern, *schleifen*, *schlieszen*, (keményen mondva
 erős tseleködetet) *schlagen*; tótban: *slabý*, *slatáti*.

szr vagy *sr*) leginkább a' németben szokott
 az utóbbi; *kemény 's erőlködő lármás tett* jelent;
 p.o. a' németben: *schrenken*, *schrauben*, *schreien*
schrecken, *schreiten*; tótban: *sraubati*, *sraz*,
srazyti.

A' beszédalkotó ember némely tárgyaknak
 és változásoknak (melyeknek különös tulajdon
 hangjaik vannak) minél természetesebben kifejezé-
 sére, gyakorta több szózatokból alkot nevet. Így
 a' Magyar mondja: *kakuk*, a' Német: *Guckguck*.
 Ilyen szó ez is a' magyar nyelvben: *kuku* — *rikó*
gágó, 's. t. e. f. Az ilyenek minden egyéb te-
 kintet nélkül egyedül azon tárgyak' (itt nevezete-
 sen állatok') hangjának követéséből származnak
 melyeket elnevez az ember, és épen azért nagyon
 érthető szók ezek. A' melyeket már ezen utánozott
 szózatok között, az előtte levő tárgynak vagy vál-
 tozásnak hangjában kitetszőbbeknek tapasztal az
 ember, mint ebben: *kukorikó*, az *i*-t, azokat ő
 is keményebben mondja ki; és ez az, a' mi a'
 beszédet legértelmesebbé teszi. Ezt a' szózatoknak
 adott erőt nevezem én *hangerőnek* (Tonus), mely
 adja a' beszédnek a' muzsikai hangzást. A' hang-
 erő a' hidegtáji nyelvekben a' hideg miatt rende-
 sen az első szózaton van a' szóban.

12. § Mivel már a' sokra ugyan nem telő de (a'
 mint a' mennyiségtudományból kiki tudhatja) egyy

mással mindig változtatva igen sokszor összerakható hangmódosításokból töméntelen különböző szózatokat, ezeknek különböző elrakásaiból ismét sok több szózatú vagyis több tagú szót lehet alkotni; a' mennyiben pedig (a' föntebbiek szerint) minden hangmódosításnak van valamely jelentése, azokat az eképen alkotott szót értelmessé is lehet a' hallgató előtt tenni: elhihetjük ennél fogva, de tapasztaljuk is, hogy Leszédjével az ember képes minden gondolatjában levő tárgyat és változást szóval kijenteni vagy is elnevezni.

Jegyzet. Innen látnivaló, hogy akármely nyelvben is lehet az újonan föltalált vagy megismert tárgyaknak 's tudományok által szerzett ismereteknek nevet adni, 's az egyik által adott új nevet (de csak úgy, ha természetet követve, és a' nyelv' történeimhez képest van formálva) egy egész nemzet között közfolyamatba tenni. De kell is, mert hiszen a' természet azért adott teltséget, hogy használjuk (használhatjuk pedig végtelenül); azonban idegen nyelv' szavai rendesen nem eggyeznek-meg más' nyelvek' természetével, 's így érthetlenné lesznek, ha beveszik is más nemzetek azokat. Ezért formál a' köznép (mely különösen a' nyelv' hív megörzője szokott lenni, mivel csak egyedül abban nőtt-föl) ma is magától szót, még pedig jobbakat gyakran mint azon tanultabbak, kik ön, sokszor helytelen, véleményeiket követik többnyire, míg amaz csak a' tsalhatatlan természetet. —

13. §. Így formálódának tömérdek sok idő lefolyta alatt apródonkint a' szók melyekből a' beszéd áll ha valamely nyelv most támadna; de már ma megvannak a' nyelvek, és legföljebb is néhány új szót formálnak időnkint a' nemzetek, 's azok közt is a' tudósok leginkább újonnan szerzett ismereteik', képzeleteik' kifejezésére.

Tsak az már a' kérdés, hogy, ha minden ember a' természetet követi a' beszéd' formálásában, honnan van a' nyelveknek o'y sok, 's néhanagy különbségök? Erre az a' felelet: hogy a' különböző föld tájakon az emberek természetekre nézve igen különbözőkké lesznek; a' levegő, élelem, tájék, és szokások miatt, mind gondokozások mind érzetök finomabbá vagy durvábbá változván. De különösen a' test' alkotásra van az imént említetteknek nagy behatások, melynek különbözőése miatt ugyanazon szókat is egyik nemzet másképen mondhatja-ki, mint a' másik. Innen tehát mindenik másképen alkotott a' beszéd' formálódása előtt külön vált török nemzetek közzül nyelvet valaha, 's alkot ma is a' maga' természetéhez képest; utóbb pedig az ugyan azon nyelven beszélő nemzetek részei is különböző tájakra szakadván, úgy elváltozott nyelvek, hogy egyik fél utoljára a' másikat tsak nagy ügyel-bajjal, vagy úgy sem érthette meg: kiváltképpen miután némelyek' össze is elegyedtek. És ez a' nyelvek' különbözőségének oka.

Jegyzet. Így p.o. a' mit a' Magyar így fejez-ki *kong*, azt a' Német *Klang*-nak nevezi. De azért mindenik szó kifejezi a' dolog' természetét, 's egy mást a' két nemzetheli, ezen szóra nézve megértheti. És a' (kiváltképpen tsupa gyakorlásból) nyelvet tanuló az ilyen szók segítik eleinte leginkább; 's ezért könnyebb az eredetibb 's tisztább nyelveket (p. o. a' magyart) tanulni, mint az elegyedett 's mesterkélty nyelveket (p. o. a' régi római), mivel amazokban sok a' természetet kifejező szó (*ὀνομα-τοποιούμενον*). Ez az oka annak is, hogy a' rosszul (az az sem a' természettel, sem a' nemzet' izlésével nem egyezőleg) gyártott vagy elforgatott szavak oly nehezen, vagy sőt sem kaphatnak lábra, kiváltképpen a' köznépnél (pedig éppen annak

oktatására szükségesek). A' mi tsalhatatlan jele rosz voltoknak ; mert ha volna bennök olly szótag , melynek jelentését a' nemzet megszokásból már ismeri : akkor magától is megragadna az nála. ,

14. §. Az eddig mondottakból látni való, hogy a' szók nem egyebek, mint a' gondolatban előforduló tárgyak' (képzeletek') nevei. A' szók által tehát a' gondolatbeli tárgyakat (képzeleteket) rendre elé lehet hallhatólag terjeszteni.

De azért még gondolatunkat más meg nem érti, ha csak annak menetelét is, azaz miképen köti-össze elménk a' gondolatbeli tárgyakat egymással, hallhatóképen elé nem terjesztjük. Ha ezt cseleköszsük, akkor lesz beszédünk értelmessé, mivel gondolatunkat telyesen eléadja ; mely beszéd ennél fogva nem egyéb mint *fönhangon gondolkozás*. — Lássuk tehát a' 2-ik Részben, mimódon men ez végbe.

Jegyzet. Az ember kívánja gondolatját, érzetét, akaratját, a' tőle távúl levőkkel is közleni, azokét viszontt megérteni. Innen eleitől-fogva próbálgatták a' nemzetek a' gondolatokat nem csak hallhatókká (mint a' beszédben) hanem bizonyos jelek által láthatókká is tenni. Végre azon szerencsés gondolatra vetemődtek az emberek (melyik nemzet legelsőben? nem bizonyos, hihetőleg az Indusok, kiktől azt az Egyiptomiak vették), hogy gondolataikat festett képek vagy is hasonlatok által, a' mint lehet, kifejezzék, a' szemnek elérteszszék. A' látható dolgokat nevezetesen egyszerűen festették le, p. o. a' toronyt, torony-festéssel adták-elő, a' háborút lefestett vérengző katonákkal ; a' közvetlen nem tapasztalható dolgokat pedig példákban, p. o. a' ravaszságot róka, — az erőt, orozlány — s t. e. f. festéssel. — A' Chinaiak tovább mentek, mert ők nem az egész gondolatokat sok-

felé írható képekkel, hanem az egyes szókat külön mindenikre meghatározott jegyekkel adták 's adják máig is elé, melyek azon egy szón kívül másra nem illenek. Ez már határozottabb értelmű festés; de megrémül a' könyüt, világost, és rövidet követő természet ezen tömérdek munkának csak hallására is. Innen nálok kevesen tudnak írni. — Szerencsésebb nemzetek, (mint mondják, a' Phoeniceiek először, kiknek széles kereskedésök különösen szükségessé tette gondolataiknak a' távuliakkal közlését), a' száznak beszédközbeni mozgására figyelmözvén, észre vették, hogy egyedül a' hangnak száj által való módosításai teszik az értelmes beszédet, 's hogy ezen módosítások, ámbár mindössze sem sokra mennek, mégis elegendek a' gondolatok', érzetek' 's akarat' kifejezésére. Innen úgy okoskodván, hogy ha ók ezen hangmódosításokat, különös látható jegyekkel egyenkint egymás után kifejezik, akkor az egész beszédet láthatóvá teszik ez által, formáltak e' végre mindenik hangmódosításnak egy-egy különös festett jegyet, még pedig olyan formát, mely a' száznak azon hangmódosítás kimondásakor állásához leginkább hasonlított; és így az egész beszéd' szavait láthatókká tették az azokban levő hangmódosításoknak rendre lefestése által; a' Hangzókat pedig (a' természetes kimondást követve) eleinte mindig csak utána képzelték, utóbb pedig külön e' végre fölvelt jegyekkel aláírták azon Mássalhangzónak, mely után azok a' beszédben hangzottak. (Ilyen a' Chaldaei írásmod, mellyel a' hajdani 'Sidók is éltek); némelyek pedig, mint az Egyiptomiak, a' hangmódosításokat különféle de mindig olly tárgyak' képével festették-le, a' melyek' neve azon a' hangmódosításon kezdődött nyelvökben, 's ezek az ugy nevezett *papi jegyek* (hieroglyph). — Ezen jegyeket nevezük (magyarúl) *betűknek*, a' be-

szédnek azok által lefestését pedig *írásnak*. Az írás tehát nem egyéb *látható gondolkozásnál*, mivel az írás a' beszédet, a' beszéd pedig a' gondolkozást adja elé. — A' Phoeniceiek' példáját más nemzetek is követvén, támadtak több *írás módok*, melyek a' nyelvekben szokásban levő hangmódosítások' számához képestt több vagy kevesebb betűből állanak, formájokra nézve pedig a' nemzetek' festésbeli izlésökhöz képestt különbözők; némely nemzetek pedig tulajdon nyelvökhöz különös betűket nem formáltak, vagy a' magokéit elhagyván utóbb másokat vettek-föl magoknak, azokat tulajdon nyelvök természetéhez alkalmazván; mert lehet aka' melly' nyelvet idegen betűkkel is írni, minthogy minden emberi beszédben azaz nyelvben, ugyanazon hangmódítások vannak keves különbözőséggel; így p. o. most Európában a' régi római írásmód terjedt-el; de azon sok különbség miatt, mely a' nyelvek között van a' betűk ki mondására nézve, töméntelen nehézségek, 's homályok támadnak az írásban; a' mit a' Francia 's Angol írás és olvasás-mód meg bizonyít. A' sok írásmódok közül az Arabs írásmód arról nevezetes, hogy ez kezdte-el a' folyó írást (e' nagy hasznu javítást) a' betűk' összekötése á'tal; nevezetes a' görög írásmód is, a' mennyiben a' Görögeknek, mint tudományos nemzetnek, szükségök lévén a' világos és sebes írásra, ők kezdték elsőben a' Hangzókat a' Mássalhangzókká egygy folytában írni, 's az úgy nevezett Nyugvó Mássalhangzókat a' Phoeniceei írásmódból, melyel különben éltek, kihagyni, () jeggyel pótolván ki azokat. A' Görögöktől vették a' Rómaiak, Gothusok, Tótok 's a' t. egy szóval egész Európa, a' magok' írásmódját. A' Görögök az okoskodás' tudományában előhaladván, az írás' értelmesebbé tételére fölvették az úgy nevezett *írásbeli jegyeket*, vagy is *meg-*

szakgató jegyeket, úgy mint: a' *Mondás végzőt* vagy vonást (,), *Beszéd végzőt* vagy pontot (.) Közép jegyet (.), (a' *Beszédrész jegy* (;) későbbben jött szokásba), *Fölkiáltás jegyet* (!) és *Kérdés jegyet* (?) a' melyet későbbben a' Rómaiak (?) jeggyel cseréltek-föl. Későbbben az úgy nevezett *Masorethák* ezen jegyeket, noha más formákban, a' Chaldaei írásmódba is bevitték, valamint a' Hangzóknak jegyekkel lefestését is, melyeket ők, mint főntebb említém, elég természetesen, mindig azon *Mássalhangzó* alá irtak, mely után azok a' kimondásban hangzanak; és ez igen világos írásmód, csak hogy lassu — A' Görögöknak köszönhetni még a' *hangjeleket* is, melyek azt jelentik, hol kelljen a' Hangzót, 's annál fogva a' szózatot élesen, hol tompán, hol hosszan mondani. A' Masorethák ezeket is bevitték a' Chaldaei írásmódba még nagyobb pontossággal. — Ezeket csak azért is szükséges volt meg említenem, hogy majd midőn a' nyelvtudomány' mélyére ereszködvén, a' *hangmódosítás* név helyett (azért hogy a' gondolkodást már most láthatólag fejtögetvén, érthetőbb legyen) ezen szóval: *betű* fogok élni, akkor az olvasó meg emléközzék róla, hogy a' *betű* szó alatt *hangmódosítást* kell értenie, és a' le irtt szavak helyett a' kimondottakat.

Sasku Károly.

(Folytatása következik.)

2.

Mutatvány a' lélek' diaetetikájából.

(Feuchtersleben szerint.)

Átkozott szájhósek! miért nincs merénytök tenmagatok lenni? ezerszerkülömbek volnátok. Semmi kellem, semmi ír, természeti nélkül! valamint semmi szilárd, semmi megható.

Neker.

Minden rossz elleni első gyógyszerek, melly aláaz emberi nem vetvo van, — tehát a' legtulajdonibb eszközök is mind ezen rosszat meg előzni, — most lássátok mikép állitjátok hegyére a' tojást! ezek: *Igazság és Természet.*

Mi ámbár akarnánk is, nem éldelhetünk szabad tiszta ittlétet: mert egy gyedüli, nagy, közönséges kikerülhetlen hazugság vesz körül bennünket, a' társasági közlekedés' hazugsága. — Ez olly kinszerítés, melly reánk kívülről hat, melly elől nincs ótalmunk, sőt néha közben tekintetet is erőtét tőlünk. De hozzá még egy más ön felvett kinszerítést belülről külnek mellékelni, — olly esztelenség, a' mit föl tenni felölünk senkinek sem kellene, — mellynek ben, 's külső egészségünket lassankint de legyőzhetlenül el temetnie szükséges, — és mellynek minnyájan többé vagy kevesebbé adózóvá tesszük magunkat. Csak egy erényesség van, és ez, az igazság, és csak egy romlandóság van, és ez, a' hazugság. Ott élet és egészség van, itt veszendőség. Mintegy alattomos méreg rág és emészt az állandós hazugság a' kinos önerótetés itt létünk leg bensőbb erején, 's beteges kedvezettel ápolgatjuk a' férget, melly minket meg emészt

Ez a' mesterség soha sem terjedt annyira, mint idónkben, és valamint mi átaljában beteglésünkre, mint az eszelős városinék halvány arcaikra, némi' jót teszünk magunkkal, úgy látjuk a' finomitóban, melybe az igaztalan bonyolok viszonyát vittük, a' ki műveltség magaslatát, mellyen állani dicsekszünk. Így dicsekszik a' gyógyíthatlan beteg a' menekvés nélkül elveszett fájdalomnak fogyásával, úgy hiszi hogy a' rossz elenyészik, mert már ő nem érzi; remény és elégtelenség mosolgnak arcán, és keserű gúny által az ő kedvesei és orvosa' fájdalmát, — kik jobban tudják mint van körülé — csak élesítik. Ez a' mi világunk rajza. Senkinek sincs hátronya ön maga lenni; és pedig minden egészség csak az igazi énség minden elleni fentartásán, ni az egymit (individ) szorulatba hajtani akarja, nyugszik. Gondolkodók nem ismerik félre e' rosszat. „Idvetek“ kiáltnak ők a' korbellekhez — az igazságban fekszik. Legyetek igazak mindegyik lélekzet vételnél! És mit ők a' nemzedékhez szólnak, azt köti az orvos minden egyesnek a' szívére. Egész életen át egy szerepet játszani, és azon joggal mint August mondhatni: plaudite! — idő előtt szükséges, hogy ki fárasszon. Hufeland ezen állapotot a' lélek állandós vonaglásához, egy lappangó ideglázhoz hasonlítja. És miért vetjük alája magunkat? nem sokkal alkalmas'igaznak lenni? Annyi meg erőtétést kíván, képezni magunknak, mikép azt parancsolja nekünk a' legmélyebb benszületett ösztön? A' férfiaknak ezt mondom: „nincsen erő igazság nélkül, és a' hölgyeknek legyen mondva: igazság nélkül nincs kellem. „És ha a' titkot ki beszéljem, melly éppen olly közel fekszik, és szintolly nehezen találta meg, mint a' Columb' tojásávali mesterség, tudjátok tehát, hogy az, mit ti észremernek csudáltok, nem egyéb mint igazság. Kiki eredetileg jelenik meg, a' ki mielőtt író asztalhoz

fü, könyvek helett önmagát kérdi és őszintén felel. Ő ollymiket hoz a' papírra, mellyekről a' leg tanultabbak irigy bánulattal nem tudják honnét vette legyen azokat. Ő élénk, és közvetlenséggel hozza azokat, mit neki minden költész irigyel. Bizonyára mi jobb írók lennénk, ha erkölcsi-bbek, ha igazabbak volnánk. Szemérem, és bánkodás az el gyengítő, 's bénító rossz következetek, mellyek reánk ezen az úton várnak. De imez oldalrol el mellőzhetjük halálunkat, ha csak bátorságot veszünk; bátorságot, másokat, és önmagunkat meg hazudtolni, — bátorságot, lenni, a' mi vagyunk.

De ki mentmeg a' hazugságtól, melly kivülről körül vesz minket? Az öröm a' természetén. Az ő édelete, 's tanúlata szállítják azon léget hozánk, mellyből a' mi legmélyebb és finomabb lényegünk születik, és tápláltatik. Ha a' gyenge növény, minek lelkünket nevezük már a' társaság meleg ágyában el száradni, 's ki halni akar, tegyük át azt akkor egy magányos vadonba, és megint föl éled. A' gyönyör leg kedvelőbb Epikurüsz, ki tán valaha ismertetett, át élt mindenemü örömök után, még is végre azon következeményre jött: „hogy a' leg főbb édeletek azok, mellyek a' lélek békejét nem zavarják. Ha meg gondolom kitől jöve ez a' mondat, úgy az nálam mindig fontos vala. És milly édeletek azok? Én csak kettőt ismerek: „a' lélek'és a' természet' szemléletét.“ Bizonyal dicsó, és nevezetes, és a' gondolkozót titok teljes mélységek sejdítésére izgatja: hogy a' természet szépsége, és nagysága magát föl éledt érzékeinek ki nem fejtheti a' nélkül, hogy egy úttal lelke ő benne magát ki ne tágítsa 's föl ne emelje. Mondjunk bár mit akarunk a' társaság kedvezetére, hogy az embert kötelességére tanítja, 's ez a' legfőbb mit átaljában ki mondhatunk, de szerencsáját csak a' *magány* teremti neki. A'

pillantat a' lég' kékjébe el veszve, vagy a' föld gazdag, 's külömbféle szépségein legelve, el fordul a' nyomorságoktól, mellyek őtet a' sokalom tolongásában zavarják, 's tévesztik. A' természet csupán nagy gondolatokat gondol, és az emberé, midőn róluk utol eszmél, ki szélesbülni tanulnak, és azokhoz hasonlókká lesznek. A' kicsin én mint parány meg fogni tanulja magát, és még is a' végtelenség' meg tekintése közepette itt létének örvend, mint hogy az egész őszhangzatját észre veszi. Igazság tanultatik a' természet meg rendithetlen törvényein, ő szeret midőn el törleszt is; csak benne van igazság, és egészség, „A' szabadbani tartózkodásnak — írja egy szellemdús asszony — őneki valami bájolója van: „a' szeretettek itten hozzá közelebb, és a' kedveltlenek távolabb állának“ — Minden ép lelkek, kik az emberiségnek egy szép magányság gyümölcseit éldelni nyújták, illy érzelmek ölében tenyészének, és, mint amaz ismeretes orvos e' szót „Természet“ mindig mély tisztelettel fogják ki mondani, valamint a' templomban a' *Legfelségesb* nevének, meghajtjuk magunkat. — Hogy Lessingnek nem lett volna természethezi érzelme, csak mese, melly egy vakmerő ítéletből erede, mint azt megunt bolondoknak oda vetjük, hogy tőlük meg menekdjünk. Természetvizsgálók azok, kik a' leg magasb, a' leg derültebb kort el szokják érni. Valamint a' természet valódi, benső tanúlat, hogy ha mély nyilatkozatokat kelljen neki nyújtania, gyermeki elmét, 's szívet kíván, millyek Howard, és Novális valának, szintugy nemez azokban megint; kik neki szentelik magukat egy tulajdon gyermekséget, és ifjuságukat újra megadja nekik. Alapilag a' lélek minden törekvése természetvizsgálat, és csak a' ki körülé, és benne mindennel természettörténetileg bánni erőt 's belátást nyer, az fogja lelkét

egésség, és időben megtartani. A' napok és éjjek folyvásti szakadatlan lépésével az ő bel-élete is egy megszokott törvényesség csendes körülése szerint fog menni, és el ragadtatással fogja érezni, hogy ezen öszhangzathoz vonzalma semmi más mint épen maga az öszhangzat, mellynek az ő lelke, ki azt gondolja, egy rész: Ezen észrevétel — erre tette a' természet a' vadnak és gyermeknek szépségük érzeményét kebelökbe;—erre, és tovább nem vezeti az eszmélő Newtont a' világepület szemlélete, és így éretik el a' teremtés első 's közelebbi célja: hogy a' teremtmény álláspontján elégülni tanuljon, 's ezen meg elégülésben boldog legyen. Csudálatos milly enyh-ír csepeg le lényünkre ezen nézetekből, — mint belőlük egy szent életerő titkos ere valónk' minden izeiben el ömlik. A' ki nem tapasztalta mind ezt szócsinnak fogja tartani, de a' ki tapasztalni akarja azonnal bé látja miért állítottunk mi ilyen tudatásokat lélek diaetetikai intéseink tetőpontjára. Mindenik ember egy Antäus, mindeniket erősíti, 's élteti egész a' legyőzhetlenségig az anyai föld, ha hozzája szeretve ragaszkodik. A' természet meg erősít, és kitkit igényel az ő tulajdonában, mellyen pedig végtére egéssége nyugszik; ő szenvedélyt nem izgat fel, — igen, előtte sokkal inkább minden szenvedélyek magukat megtörik, és nevetségessé lesznek, — mellyeken elévgre az emberi lélek minden betegsége nyugszik. Ő lassankint, és szeliden nevel, de biztosan, mulhatlanul, pedig mi a' lélek minden diaeteticája mint egy másod nevelés?

A' természeteli társalgás mindent nyujt, mit mi minden előre ment jegyzetinkben az ember erejétől kivántunk. A' természet az összes emberre hat, mint-hogy minden életszerceihez szól; ő képzeleti tehetőségét fontos, nagy, élénkítő alakban tölti ki, ő akaratjának erős, ércz határokat szab, mi közben

azt belülről megerősíti, 's keményíti, az ő tartalomteljes hallgatását képezi, az ő nagy, egyszerű, és a' végtelenbe vágó hathatóságai föl éltető gondolatokat ébresztenek bennünk, az ő változhatlan eseményeik' szünteleni körfutása tenyésző egyensúlyban megtart minket, az ő szépsége mellyet minden útakon, virányokon, és csillagokon, pazar szeretettel élő világok' pályáján hint, az alacson gondnak, 's a' szűk keblü hypochondriának ránczait arcunkrol elrezzenti, az ő nagysága magunkon kívül vezet bennünket, 's minden érzelmünk, gondolatunk, és vágyódásunk végre egy közönséges szemléletben vesz el, melly minket a' legfensőbb igazgatásnak át hagyására, 's a' religiónak karjai közé vezet, a' mi mélyen megértve és élénkül teljesítve „a' Legfensőbb, a' Végső“ mihez az ember juthat.

Itten hol a' szemlélet önmagát törleszti van a' hely azt be végzeni; hogy a' meg ütközött hang a' fogékony elmében halkal kitartva utolzengjen, és a' bensőben rokon hangokat ébresszen, hogy azok magukat váltogatva kísérik, viszonzozzák, és a' hangtalan életet bájolják, és szenteljék.

De az megint világos leszen előttünk: hogy minden törekvések, erényiek valamint értelmiek, bölcsészet, művészség, morál, társasági képezés, 's lélek diäetetikája végre még is csak akarva vagy nem akarva, egyre czéloznak, egygyé össze olvadnak.

Záréremény ül mindig elég fontosan lebegjen előttünk, de vissza ne tartóztasson bennünk a' gyakorlatiban valamint a' tarúlatiban mindig a' különlegeshez folyamodnunk, mindig az egyenkintség elzárt kicsin körét szeretet teljesen táplálgatnunk; mert csak mindegyik a' magát képes betölteni, és végre mind azon kis körök önkint a' közönséges mozdulattal,

's egyeztetel őszhangzanak, melly egy világképet, és fogalmat elő tüntet. In singulis et minimis salus mundi.

Nekem mint ezen körök futása örökké ismételni kellene magamat, ha szemléletimet minden kerületekbe átszállani hagyni akarnám. Érdekesnek tartom az olvasónak kifejlődzésre némit felüggeszteni és ezen szakasz Commentarjához ötet azon könyvre utasítani, melly az igazság és természet önmaguk által meg írva lenni látszatik; értem Marc Aurel' önvizsgálatait, mellyekből ezen mondatát: „légy tenmagadnak ura 's maradj jó kedvű mind egészséges mind beteg napjaidban“ a' következő szakasznak czímiratul választandom.

(Folytatt.)

Virágh J.

3.

Kalászkok a' régi művészet' mezejéről.

Kutforrás; Winkelman 's Geschichte der Kunst des Alterthums Wien, 1776. 4-drét, 881 lap.

Winkelman János Joachim meghalt 1768. Érdeketes élet írása elég jelesen megvan írva honi nyelvünkön is az Esméreték' tárában. Ó a' művészségre nézve úgy áll a' literaria historiában, mint legfőbb és egyetlen. Mint szenvedélyes műismerő és nagy kritikus, egész életét a' régiektől ránk maradt műdarabok' vizsgálására, a' hajdan olly híres füstészek és szobrászok' stiljének, és átáljában, az ugynevezett antikok' kitanulására szentelte. E' végett kész volt elhagyni hazáját, és l' telepedni Romában, a' mindennémű régi és uj műremekek' rakpiaczán. Megtudta ott nyerni magának az egyházi és világi főméltóságok' kegyelést

és pártolását; mellynél fogva neki szabad bejárás engedtetett a' legműdúsabb museuimokba és villákba. Illyenek p. o. a' villa Giulia, Altieri, vil a Borghesse, v. Albani, v. Matthe, v. Ludovisi; aztán museo Rolandi. Hercolano, Stosch, Capitolino; nem különben a' Barberini 's Hamilton' palotáik, és az angol követé Neápolyban. Mind ezek' sok esztendei vizsgálásának, a' bennök talált műdarabok' elrendezésének, theoriai rendszer a'á összevoglalásának eredménye lön aztán, az a' munka, mellyel az egész tudós világot meglepte, magának pedig halhatatlan hirt — nevet és érdemet szerzett. Ugyanis ebben alapittattak meg legelsőben a' régi művészet' elvei, ebben adatnak elő a' régi műre mekek, egymással összefüggésben; ebben tétetik le talpkó a' régi művek' esméretének alkotmányához. Azonkívül ez a' munka számtalan böcses historiai felvilágosításoknak gazdag kincstára; és remeke a' logikai szigoru elrendezésnek (dispositio) 's gondolkozásnak; ugyhogy a' nagy Herder, az ő hittudomány' tanulását tárgyazó leveleiben, az ifju hittudóst is többek közt e' könyvre utasítja, hogy Winkelmantol tanulja prédikázióit szigoru logikai módon disponálni.

E jeles munkából immár közlünk itten t. cz. Olvasóinkkal egy kis izlettetőt; nem annyira az egésznek összefüggő kivonatját, mint csak egyes egyes különálló kiszemelgetéseket, kalászokat. Meglehet ugyan, hogy a' magyar tud. Társaságtol, fordításra kütüzött minden nyelvü classicus Irók' sorában ott áll Winkelman' e' munkája is: azonban én (azon Irók' névjegyzékét nem bírván) ezt bizonyosan nem tudom. Ugy vélekedtem tehát, hogy, ha ott áll, e' közlemény szolgálhat előleges megizlettetésül; ha nem, annak némü csekély pótlékául.

A' művészégek' ős-szármozása felől nem kell gondolni, hogy az csak egy valamelly' népnek volna tulajdona. A' művészégre hajlomás, természeténél fogva már közös minden néppel; következőleg nem lehet állítani, hogy a' Görögök (kik olly magas tökélyre vitték a' művészégek,) azt legelőször az Egyiptomaiktól tanulták volna el. Minden nemzet önként magától jött reá a' művészégek gyakorlására,

De művészégekben az első próbák minden nemzetnél csak igen tökéletlenek voltak. Az első szobrok csak megannyi Hermés-ek, az az: emberi idomtalan fejek, testtörzsök és kezek nélkül. Az első főstvények pedig csak linea rajzokból állottak. A' legrégiebb figurák, minden actio nélküliek testhez kapcsolt kezekkel, gör. ortha. Az actióval ellátottak gör. ortha. gör. scolía, már későbbiek. Legelsőben agyagból véstek szobrokat, utóbb fából, még utóbb csontból úgy végre kövekből, érczekből, drágakövek-ből, és üvegek-ből. —

Az agyag-alakokból kerültek a' thoremák, vagyis a' hieroglyphák. Szokás volt pedig ezeket vörösre befősteni. Ezen okból mondja Pindár Ceres'képéről, hogy az bársonylábu (phœnikoπεζα).

A' fa-szobrokhoz leginkább a' figefa használtatott. Ezek nevezettek különösen doedala-knak; — jóllehet a' régieknél minden mesterkélnt mű daedali műv ezimet viselt. Faszobrok Egyiptomban szintén Colózszerűek is voltak. Sokáig kedvességben tartattak; a' mit onnét gyaníthatni, mivel még Cicero' öcsce Quintus is Samosban csináltatott magának egy fa-gyertyatartót (lichnuchust). Külső ékességül szokás volt őket meg is aranyozni.

Elefántcsontból dolgozás, úgy nem különben a' felhomoritott munka ezüstben és más érczekben,

értetett e' név alatt: thoreusike, — nem a' tornot-tol, hanem a' thoros-tol, melly tisztát és világost jelent. Elefántcsontból vésettek p. o. a' római tanácspadok (rostra), a' lantok, szék — és asztal-lábok 's t. e'. Senecának ötszáz cedrus-asztal volt birásában, elefántcsont-lábokra.

A' kőszobrokhoz csak eleintén a' hitvány darázkő (tophus) vétetett fel. Efféle szobrok állottak a' sirhalmok körül. A' márványra későbbben került a' sor. Egy alabstromból dolgozott pompás diszedényben maig is megvan a' híres P. Clodiusnak hamva, a' villa Borghesében őriztetve.

Porphyrból dolgozni szertfőlött nehéz. Vésü ahoz nem elegséges hanem más hegyes vassal kell csipkedni ap:ódonként. Mig e' kőből egy felruházott szobor elkészül, bele telik egy esztendő. Akkor schmergellel*) simára dörzsöltetik, mihez ismét egy esztendő kell a' dolgozás-közben szélyt szálló finom por elöl a' szemeket üvegekkel óvják a' művészek.

Drágakövek közül, a' mellyekbe a' régiek metszettek: a' Karniol, Chalcedoni, Hiacynth, Agath, és Chrysolith. A' felhomoritott mű exoche nevet viselt (ma camee); a' bevölgyelt mű eisoche. Ez utóbbik nemüből találtatik egy böcsös Pallas-fej, a' művész' neve aláírásával: *Aspazius*, — a' Cs. Kir. muzeumban, Bécsben.

Ércz-művekben a' fölhomoritott munkának gör. neve: Kataglyphá.

Görög pénzekből megmaradt elég. Az igen régieken látszik még a' Görögöknek kezdetkori írásmódjuk, az az: a' visszafelé tett. gy találkozik egy pénzen e' felírás.

*) E' szót nem tudom adni jó magyar névvel. Azacad. Zsebszótár így fordítja: „paraj-liha topp; mocsár golya híz; saláta -szironták“ — mellyek mind növénynevek.

NOIMOKATNM

Syrakosion.

De ez kijött divatból már Herodot előtt a 76-dik olymriásban

Az üvegmunka a' régieknél nagyobb tökélyre volt emelve, mint nálunk. Szintén a' szoba' föld padlatjának' kirakásához is üveget használtak, — zöldet, pirosat 's a' t. És így korán gyakorlatba jött a' *musaico*-munka is az az: olly füstészet, melly részint apró szinek kövecskékből, részint füstött üvegekből van öszverakva.

Az emberi fej és arczat játszá a' művészetekben a' legfőbb szerepet. Minden nemzetnél a' lélek és a' character az arczatban van kinyomva. Arczaton a' szakál minden nemzetnél az emberedés (pupertás') jeléül vétetik. Az emberedésre pedig és annak kifejlésére nagy befolyása van a' nemzetnek, emberfajnak és égaljnak. Meleg tartományokban az előbb érik, kisirtetve élénk, barna, fekete szemektől. Így Olaszországban a' főnek és szakálnak szörei gyermekség oltá szebben nőnek és göndören. Maga a' szakál fürtös, deli, szépen vetett, — mint a' régi görög phylosophusok' fejeken látni. A' főhaj ugyan itt is szókés, de egészen fejrbe soha sem csavarul. A' mái Egyiptomiakról és Görögökről (ugymint a' kik már idegen népekkel öszsze elegyedtek,) a' régiekre most még nem tehetni következt. Egész Olaszországban félig vázlott, határozatlan és jelentés nélküli arcz vonás kevés számmal találtatik: hanem ez itt majdnem mind együl egyig lélekteljes fünséges, az arcznak formája nagy, tölt, — még a' legalább való férfinnál, a' közrendben is. Olasz asszonyok között nem volna nehéz egy Junóhoz is képet találni, szintén a' közrendben és akármelly csekély faluban. Megfelel pedig a' szép arcznak az egész* termet is,

melly szálós és deli. 'S ekképpen lehetett ez az olasz és görög földön hajdanta is. Hírlik, hogy Siciliában, a' régi Eryx városában, (hol Venusnak hires temploma állott,) lettek volna az időben a' legszebb nőszemélyek. A' görögöknek viszont legszebb vére kivált a' színre nézve, a' jóniai ég alatt lehetett. A' jónial ember-alak máig is deli és szép. Öközöttök nem találkoztak fitos orrok. A' levántai Görögök' arczái most is szép ovallal ékesítvék. Ez országokban a' himlő-mirigy sem olly veszélyes, mint másutt. Olaszországban ezer fő közül alig találkozik tiz személy, valami kevés észrevehetetlen nyomaival a' himlőnek. A' régi görögöknél ez a' gonosz éppen ismeretlen is volt.

Egyiptomban

nem létezhetek oskolái a' művészségnek; mivel ott minden sorsban és állapotban a' fiú az atyja' mesterségét tartozott követni. Csak papoknak volt szabad az Istenek' képeit rajzolni és füsteni. A' állatokéit füsthette akárki más is. Az Egyiptomiaknak még boncz-tudományuk sem volt. Egyedül az ugy nevezett paraschiftesnek engedtetett meg, — magán és mintegy loppal, — a' megholtak' oldalait bébalzsamozni, és megnyitni; de a' mikor aztán a' működés' színhelyéről rögtön futnia kellett, nehogy a' hallottas felektől agyon köveztessek: Memnon hires egyiptomi művész. Kalaziris, egyiptomi vászon-öltöny volt. A' nőszemélyek, finom átlátszó, és alig észrevehető öltönyöket viseltek csalángyolcsbol. Papok, altestőkig mezitlenen jártak; valamint a' romai papok is. De emezeknek még valami kötényök is volt, Limus nevü. Ugyan a' Rómaiaknál a' gausopum nem egyéb, egyiptomiaktól kölcsönözött köpönyegnél, melly leginkább az Isis' tisztelése körül divatozott. Csak hátulról lóggott, elől pedig a' vállak fölött 's a' hónak

alatt kapcsoltatott mellhez. Megvolt rakva rojtokkal is.

Későbbben utánozták az egyiptomiak a' görög művészeket is; mint illy utánozmány 132. kr. ut. a' Nilusba fult Antinous szép ifjunak (Adorján Cs. kegyenczének) szobra.

Az egyiptomi szobrászok a' Colosz-nemü szoborra feldolgozandó követ középen ketté szelték, és ketten dolgoztak rajta. Kanop-okhoz zöld bazaltkövet vettek. — Felhomorított munkákat csak érczre tettek.

Breccia, egyiptomi kőnem, olly kemény mint a' porphyr.

A' beföstött *mumiákon* (Caylus gróf szerint) minden föstékek vízben felolvasztvák, és kisebb vagy nagyobb mértékben mézgával megcsináltak. Mindenegyik szín, más-al elegyítetlenül van felhordva. Hatféle színt számlálhatni pedig, mellyek: a' fejér, fekete, kék, vörös, sárga és zöld. A' vörös és kék tünnek fel leggyakrabban; és alkalmas öregeen dörzsölve. A' fejér, — melly a' közönséges önfejéréből áll, — teszi mumiákon a' gyors-ruhának borítékát; és itt az, mit a' mi föstészeink alapításnak hívnak; úgyhogy a' figurák körrajzán e' fejér alaphol fekete színnel vonvák; és azt, minek fejrnek kell lenni, ugyan az az alap teszi. Hanem e' föstészet-neme még tekintetbe sem vehető és ingyen sem hasonlítható ahoz, mellyről Norden emlékezik. Szerinte felső Egyiptusban egész paloták találkoznak, mellyek az ó 32 láb körzeti oszlopaikkal együtt egészen borítvák és ékesítvék; olly formán, hogy látni bennök 80 lábnyi magas falakat, Colossalis, figurákkal beföstötten. A' föstvények'szinei itt is megtöretlenek és nem elegyítvék. Mindegyik maga szerint van felhordva, egy alapra; és valami olly ragasz' segítségével, melly a' színek'

tartósságát időkre biztosítja;—ugyhogy mind azok, mind a' megaranyozás még most (az az: néhány évezereden által), is teljes frisségökben állnak; és sem falakrol sem oszlopokrol akármelly erő le nem választhatná őket.

Egyiptomi *pénzek* soha sem fődöttetek fel. A' mellyeket esmerünk csak Nagy Sándor időkora után kezdődnek. Mindazáltal lehetett vert pénzők az Egyiptomiaknak is, mint ezt mutatják az obolok, mellyeket a' halottak szájaiba dugtak. A' beföttött mumiákon, mellyek bírásunkban vannak, a' száj többire mindeniken elrontva látszik, mivel abban pénzt kerestek. Ilyen mumia - példány van p. o. Bolognában. Ezt missionár szerzetes hozta Albani bibornoknak ajándékol; ugyan ő maga is feszítette fel a' mumia' száját, de a' mellyben mit sem talált.

Az egyiptomi mű-darabokrol és figurákról még méltó megjegyezni, hogy a' keresztyén válásnak elhatalmazásával a' Byzantinusok és mások által, ezek lettek legdühösöbben öszveuzva és fel-dulva; — kétségkívül azért mivel feketék lévén, azokat különösen ugy nézték, mint a' sötétségnek = ördögnek munkáit.

Hetruria.

A' Hetrusok' művészégei görög gyarmatok-tól ápoltattak. Tehetett e' célra az ő demokratiai ország-alkotványok is. Ők t. i. 12 törzsökből (Lucunones) állottak, ugyan annyi főnökök alatt. A' királyok gyűltek őket. Nekik békességök volt mind az idő alatt is, míg Görögország a' sokféle hadakozások miatt öszveverongáltatott. Mindazáltal ők soha sem tudták nagy tökélyre vinni a' mű-vészséget. Mindig főnmaradt ezen valami tulvitt keménység, mivel az ő kedélyök melancholiával

inkább volt elegyítve, mint a' görögöké. Tanúsítják ezt a' Hetruscusok' babonasága, mellynek máig is hire van; és a' náluk játékszíneken 's temetési alkalmakkal divatozott véres harczok, — mint ezt hamvvedreiken láthatni. Mind az effélék a' Görögök előtt utálatban állottak; és ők az urnákat mindig kellemes képekkel ékesítették fel. 'S mivel görög művészek dolgoztak más országokban lakozó gazdagok' számára is: azért [látni szintén] a' harczos Rómaiak' hamvvedreiken is merőn kellemes képeket, — többnyire meséket, mellyek az emberi életre példáznak; a' halálnak édesded képzeleteit, p, o. az aluvó Endymiont, Najadokat; kik a' szép Hyllus ifjút elragadják; hozzá e' felirást:

*Ἡ ΠΙΛΑΚΑΝ ὩΣ ΤΕΡΠΙΝΗΝ ΝΑΙΑΔΕΣ ΟΥ
ΘΑΝΑΤΟΣ*

Elragadták mint gyönyört, a' Najadesek, nem a' halál; aztán Bacchánsok' vig tánczai, menyegzők, 's a' t: Az áfrikai Scipio azt kívánta, hogy az ő sirja fölött igyanak. Rómaiaknál közönségesen tánczot járva mentek is a' halott előtt. Sőt egy spintriai (az az: éktelen szerelemi) képmutatványt is láthatni egy urnán, im' e' felirással: *ΟΥ ΜΕΛΕΙ ΜΟΙ* (nincs gondom reá).

Hetruria, Róma' épített. 474-dik esztendőjében a' Rómaiaktól elfoglaltatott, el a' művészek' városa is Volsinium.

Manefarchus, Pythagorás' atyja, Hetruriából származott, és kőből dolgozó művész volt.

A' hetruscus művészek Isteneket szárnyasra füstöttek. Kilencznek adtak kezébe villámot. A' Juno martialis egy csipő vassal rajzoltatott egy a' megrohanáskor használt különös alakú csata rendből, mellynek neve és formája csipővas volt. Innét magyarázható meg ama' szóllás mód: *Forcipe et sera proeliari*.

A' hetruscus műveket a' görögökeitől megkülönböztetni nagyon nehéz. Mindazáltal im' e' jegyekre figyeljen a' műbarát. A' leg régiebb hetruscusi munkákon, oda van téve a' művésznek neve, — mi a' Görögöknél a' művészet virágzásakor nem volt gyakorlatban. A' Campidoglióban áll a' híres nőfarkas érczből, melly Romulust és Remust szoptatja: ez hetruscus műdarab, és pedig a' művészségnek közép idejéből való. Ellenben a' Gius-tiniani palotában áll egy szobor, hibásan vestalis nőpapnak mondva, melly minden szobrok között Romában a' legrégiebb: ezt nem tudhatni hetruscus mű-e vagy görög

Hetruscus művekben legjelesebbek az edények. Névszerint a' régieknek agyagból készült edényei valami csudalándó dolog a' művészségben. Bennök tűnik fel a' hajdani művészeknek nagy gyakorlati ügyessége és bizottsága, mellynél fogvást agyagra a' füstvényt gyorsan és csak egyetlen-egy ecsetrántással vonni tudták. Nem volt önáluk felbeszakasztás, nem hozzátevés vagy igazítás. Ugy vannak füstve, mint a' migerenesér munkánk, vagy a' közönséges porcellán, midőn (a' megegetés után) a' kék szín reá már felhordatott. Illyen böcsös műdarab található birá-ában Mengsnek. Ezen, Jupiter és Merkur, — ablakja alatt Alkménének, ki az ablakon kinéz, — van paródiában lerajzolva és nevetségessé téve harlekin-álarczákkal és nagy priapusokkal (mellyek a' régieknél a' komédiákban piros bőrből voltak a' színjatszók elébe kötve.) Jupiter egy lajtörjét visz vállán, fejét a' fokok között általdugja.

Görögország.

A' Görögök magok is jól tudták és érzették, hogy ők szépek; bölcsülték is a' szépséget, és

vágytak utána. Plató az ő Gorgias című beszélyében illy köszöntést tesz egyik személye szájába: *καλων γενεαται, ηβαν μετα φιλων*. Egesta városa Sziciliában, bizonyos Philippus nevű férfinál, — ki nem vala benne polgár, hanem Crotonból származott oda, — csupán az ő kitűnő szépségeért sir emléket állított, mellynél áldoztak is Philippusnak. Némelly személyeket, szinténtestök' egy valamelly szép részéről nevezték el, mint p. o. Demetrius phalereus charitoblepharos (kellémes szemöldű). Ugy hitték, hogy a' szép gyermekek' nemzését minden módon szükséges és lehet is előmozdítani. Cselekedték is ezt kitűzött jutalmak és szépségért vör-sönyző játékok által. Rendelt ilyeneket már a' Heraklidak' időkorában Cypselus, arkádiai király. Hasonló játék divatozott az Alpheus folyam mellett, a' philei Apolló' innepén, — hol a' legtudósabb csókra jutalom volt kitétetve. A' nőnem' számára szolgáltak, Lesbosban is és Spártában a' szépség vör-söny-játékai. Mi több, a' spartai asszonyok hálószobáikban különféle kecses alakokat tartottak szemek előtt felakgatva, p o Nirenség, Narcissusét, Hyacinthust. Castor és Pollux képeit, — hogy rájuk feledkezzenek és szép gyermekeik legyenek.

A' testnek szépségén kívül nagyot építettek annak izmosságára is. A' legelső jutalmak testi gyakorlásokra voltak kitéve; melyekre a' Görögöknek legnagyobb embereik is vágytak. Plató maga is megjelent a' küzdők' sorában az Isthmosi játékokon Korinthusban és a' pythiaiakon Sicyonban. Pythagorás pedig pályadíjt is nyert Elisben.

Athenében képszbrot kapni, olly tisztességnek tartatott, millyennek tartatik időnkben valamely vitézi rendjel a' mellen, királyoktól ajándékozatva. De a' szobrokat templomban is állították fel. Neve halhatatlanságához egyaránt eljuthatott

minden polgár; — a' minthogy a' Görögök közönségesen mindennapi imádságukban többek közt nevek halhatatlanságát is szokták kérni az Istenektől.

Mi már illeti a' görög művészetnek tökélyét, áll az: a' szépségben, kifejezésben és arányban.

I. A' magas szépség' megkivántásai: az egység és jegytelenség.

Szépségek' sorába vétettek: a' fiatalság, a' herélttek és a' Hermaphroditák, mellyek aszszonyi emlíőkkel, gömbölyüebb testtel, előálló csipókkal füstetnek. Lydiában még nembereket is heréltek; 's az ilyenek aztán rövidre nyírt haját viseltek.

A' Rómaiak a' férfiasodásnak jegyét, az állak ruházatját készakarva is visszatarították és akadályozták; mosogatván e' végett állaikat édes borbán megfőzött hiacynthus-gyökér' levélvel. Oly ifjút, kinek arcját most földi a' legelső szőr-ruházat, Homerus így nevez: *πρωτων υπηνητης*; Philostratus: *ιουλος παρα το ους*

A' hajékeesség mind a' két nemi fiatalságnál abban állott, hogy a' hajak, a' fej hátulján egy tekercsbe öszvevették, látható szalag és kötés nélkül. Az ifjaké: *κεωβυλος*. A' leányoké: *κορυμβος*.

Hébének, mint az ifjuság' nő-Istenének, képei legritkábbak. Ő feltűrözve van rajzolva, mint az asztal körül szolgáló apródok és az áldozó-fiúk (Camilli) voltak.

Az újabb műdarabok közül a' Megváltó-ső Leonardo da Vincitől, melly a' Lichtensteini Cabinetben találtatik: valóságos szépség-remek. (Kőre metszve a' megszűnt böcsös Filler tárban).

II. A' kifejezésnél (actio) elve legyen a' művésznek: vesztéglés és nyugvás, ugymint a' melly lélek-állapot a' szépségnek leginkább tulajdona. Ugy

nézendő az, mint következése a' tisztes erkölcsnek, melyre a' Görögök igen ügyeltek járásukban cselekvésökben test mozdulataikban A' testnek késedelmes mozgását nagy lelkek' tulajdonának tartották Az illedelmest így fejezték ki: *κατα σχημα*. Föstvénnyekben az éktelent isszorgalmatosan eltávoztatták és később eltértek a' képnek igazságától, mint a' szépségétől,

III. *Arányuk* meghatározott volt a' régieknek, láb szerint számítva. Minden ő figuráik ugyan azon egy oskolából látszanak folyni. Az emberi alakok' mekkoraságát már ők is (mint a' mai föstészek) fej vagy arc-hosszuság szerint számlálták; egy felnőtt férfi-alakhoz nem vevén többet 8 fejhasznál (= 10 arcz hossz.) A' medicei Venus $7\frac{1}{2}$ fejnyi, vagyis $6\frac{1}{2}$ arasznyi. Apolló is hét fejnyi magas. — Az a' hosszúság, melyet ad a' derék kiterjesztett kezekkel, egyik közép uj' hegyétől a' másikéig — épen a' test magasságával egyez.

A' *compositioban* mindenütt takarékoság látatik. Nem voltak előttük ismételtenek a' képbozrotatok is: de azért három személynél többet nem állitnak öszve. Náluk kevesen tesznek sokat.

Az *ábrázat'* képezésében az ugy nevezett görög-arczél (profil), legfőbb sajátsága a' magasszép-ségnek. Ez egy szendén 's majdnem egyenest alá-sülyesztett vonal, melly — a' fiatal 's kivált némber-i fejeken, — a' homlokot az orral írja le.

Homlokban a' rövid tartatott szépnek a' régi-eknél; ellenben a' magashomlokot rutnak nézték. Homlokon a' hajnövésnek, — hogy szépsége teljes legyen és az ábrázatnak a' tojásdad alak megadásék — szükség kerekiesen a' halántékok fölég men-ni; mint ezt minden szép személyeknél így is ta-láljuk valósággal. Az előre konyuló rövidke hajak erőre mutatnak, névszerint Herkulesre és Nagy

Sándorra — de ez utóbbiknál felsimitva, mint Jupiteré, görögül *ανατολη της κονης*.

Szemeket a' művész kevésbé színök mint formájok szerint veszi fel. A' nagy szemek szépek, Homérnál *βουπιδ*; nem különben a' mélyen fekvők.

Szemhéják *ελικοβεφαρος*.

Szemöldek annál szebbek, mennél vékonyabb hajszalacsákba huzódva tűnnek fel; a' mi a' szemek-fölötti csontnak metsző élességét jelenti. A' keresztben öszvenött szemöldek nem szépek, mert jelei a' kevélységnek és keserü indulatnak.

A' *száj* az Isteneknél nincs egészen bezáródva. Az alsó ajak tölttebb mint a' felső

Állban, annak teljes nagyságát teszi a' szépségi tulajdon áll szépsége t. i. abban helyezendő, ha annak boltozottformája gömbölyüen tölt; és nincs félben szakasztva völgyeckéttől, (csipett ajak, gör. *σομφη*), Egyébként az illy völgyecske felől azt tartották, hogy a' szerelem Istenének ujja' nyoma.

A' *fülek* kidolgozására fordítottak a' legnagyobb gond és szorgalom, — legalább egyre sem nagyobb, mint reá. Idealis figurákon úgy tűnik fel, mint laposra vert és porczogós szárnyain megdagadva: mi által a' belső menet szorosabb, maga az egész külső fül pedig öszvevonott és kisebb lett. —

Hajak között legszöbdeknek tartattak a' szökék — (*εανθη μελιχρωος* mézszínű), millyennel voltak ékesek Apolló, Bacchus és Nagy Sándor. Csak a' két elsőbdeknek függ alá hajuk két vállaikon. Gyermekök hosszszuan viselték hajukat, ifjak rövidebbre nyirve, kivált hátra - felé.

Szép kezek mustrájának Polykletus' kezei tartattak. Ugyan effélék maradtak reánk Niobének agyon sujtott fiai' egyikébe? és Merkurban, ki a'

Hersét ölelgeti, — a' Farnesi palota mögötti kertben.

Szép *lábak* megmaradtak a' Sauroctoni Apollon melly a' borgheszi villában találtatik. Minden asszonyi figurák között pedig a' legszebb lábok czombok Thetisen látszatók, az albani villában :

A' nőistenek *melle*, mint szüzcányi mell, soha sem föstetik meglátszó csücsbimbóval. Ezt a' költészek az éretlen szőlőhöz szokták hasonlítani.

Az *altest* a' has, potroh nélkül föstetik legszebben, millyennek azt hosszu élet-jelül a' természet-tudósok teszik. A' köldök jól bevan nyomva. A' bal tökgolyó mindég nagyobb a' jobbiknál.

Most már következik a' *ruházat*. A' görög nőszemélyek ingeket viseltek : vagy finom nemű gyolcsból; — a' legszebb lent Elis' vidékén termesztették ; vagy pamutból ; — sokszor virágokkal általszőve, de a' mi férfiaknál elpuhultság jelének tartatott vagy bizonyos átlátszó szövetből, mellyet ködnek hívtak, és valami katyló pöhölyből szőttek.

Selyem ruhákat a' görög nők nehezen visltek. Későbbben a' rómaiak hozták azokat divatba.

A' bihor közönségesen posztó volt, és pedig violaszinü (*ὑανθινος*)

Posztóra a' nagy redőkről ismérhetni

Vert aranyból szövött ruhák nem maradtak meg a' régiségből.

A' görög divatok között a' legrégebb időkorban mindenütt a' dorisi viselet volt divatos, — mellyhez tartják magukat a' művészek is. Későbbben jött fel a' jóniai divat.

Görög nőszemélyeknél immár alsó-felső-ruhák' nemei im' e' következők voltak :

1) Az alsóruha vagy is az *ing χιτων*, levetközött vagy aluvó személyeken. A' pongyolában lévők

az az: a' kik csak puszta alsó szoknyálan voltak, mellyben a' nőszemélyek rendszerint hálni szoktak: így neveztettek *μονοπεπλοι*, *μονοχιτωνες* (egyleplyűek, egyingűek, pőrék). Az ing vászon nemüből készült, ujjak nélkül. A' vállakon egy gombnál fogva kapcsoltatott öszve, és így befődte az egész mellet. A' phrygiai és egyiptomi aszszonyok szűk hoszszu-ujjas ingeket viseltek. — A' *χιτων* néha pánczél is jelent.

2) Az *öltöny* nem volt egyéb, mint két hoszszu posztó darab, metszés és minden különös forma és négy szeglet nélkül. A' posztót, valamint volt, hoszszában öszvevarták, és a' vállakon egy vagy több gombokkal öszveakasztották. Fel szokták teríteni a' fejre is. Mégis néha szűk ujjakkal is készítették, mellyek a' kézfejjig értek. Ha ezek, a' vállon nem öszvevarvák, hanem csak gombokkal együvé függesztvék; olyankor a' gombok a' karokra estek alá. 'S ilyeneket viseltek az uri aszszonyságok innepélyes napokon.

A' *perem* (*limbus*, *πελας κυκλας*, *περιποδιον*), meg volt czifrázva és futtatva csikós biborral; közbe csillagocskákat szöttek, és kigyózó himezettek el. Czafrang és rojt nem volt rajta.

Az *öv* (*ταινια*, *strophium*, *mi r*) egyszerű vagy kettős szalagban' köttetett, a' vállakra megerősítve. Igen hoszszu volt. Nőszemélyek mellök alatt kötötték fel (*βαθυ βωνος*); férfiak és amazonok a' csipejökön. Csak egyedül a' minden képp felöltözött Venuson látszik az öv hasa alatt. Homér írja (*Ilias* Ξ , 219) hogy Juno magának az övnek viselését kikérte Jupiter-től, midőn ennek szívében erős kivánságot akart gerjeszteni maga iránt. Ő tehát az övet a' maga ölébe letette, az az: hasa körül és alatt. — Öv nélkül jelentek meg a' tánczosnék, és a' mély gyászba borult nőszemélyek.

3) A' *köpönyeg* πεπλος, egy mindenképp fön kerekesre metszett posztó; férfiaknál nőszemélyeknél egyaránt. A' rajta lóggó négy bakalók (quastlik) közül csak 2 — 3 látszató; a' negyediket elfödi a' köpönyeg' hajlása. De a' bakalók nem szegletekre illesztvék; mivel a' köpönyegnek szeglete nincs is. A' köpönyeget szokás volt felcsapni és körülkeríteni (επιβαλλεθαι); rendszerint ugyan csak egy negyed vagy $\frac{1}{3}$ résznyire, hogy a' fejet befödje, a' Cynikusoknál pedig (kik inget nem viseltek) kétrétűen is. A' felcsapás a' jobbik honalj alatt men a' bal váll fölé. Néha a' köpönyeg csak egy vállon függött két gombon. A' paludamentum (χλαμυς), rövid köpönyeg volt és a' jobbik vállan csüngött. Aszszonyok is viseltek rövid köpönyegeket, mellyek két részből álltak, alatt öszvevarvák, és fönt egy gombon öszvekapcsolvák úgyhogy a' kézkar' számára nyílás maradt. Nevei: Ricinium, ενκοκλιοη', κοκλας, σταβολαδιον, αμπεχνιον. Némellyik csak a' derékig ért, mint a' mi mantilláink.

Mind ezeket a' ruhákat gyakorta meg kellett mosni, a' midőn azok meg is sajtoltattak. A' papok fehér ruhákat viseltek. A' χλαινα a' közrend' öltözete volt. A' katonák köpönyegei bozontosok voltak (χωρσοτοι), hogy jó meleget tartsanak. Ιματιον néven a' Rómaiak tunicája neveztetett.

4). A' *fejfödözete* nézve: a' nőszemélyek rendszerint födetlen fejjel jártak. Csak öltönyök' felcsapásával vagy felhuzásával takarták befegyüket és ábrázatukat. Köszöntéskor á' takarót lebbentették arczaikrol. Mindazáltal voltak fejtakaró ruháik is külön. Illyen a' πυλεων, mint a' közönséges aszszonysipka; aztán a' καλυπτρη δεριστραν, χειρομακτρον, flammeum, rica. Éltés aszszonyok fejkötőket viseltek, háló-szövet nemüből, — mint ma Olaszországban. Nevök κεκρυφασος. Napon viselésre ké-

szítették fejr szalma kalapok is , melyeket thessaliali kalapoknak hívtak.

5.) A' *labruházat* a' nőrendnél: részint egész czipók , sárga színre , részint talpak dúgaszfából , többire egy ujnyi vastagok , és öszvevarrott 4—5 darabokból állók. A' talp alol fölül bőrrrel volt borítva. Neveik: *απλαί, μονοπελμα, υποδηματα*. Talpakat kötelekből is szoktak fonni , melyek nevei: *ραιθια, πολυελικτον υποδημα*. A' tragoediai cothurnus egy tenyérvnyi széles magas talp volt. A' hadi emberek és vadászok' cothurnusai félcsizmák voltak. A' czipóknak olly talpait , melyek kis darab bőrökből ábdáltattak öszve , *καττιματα* néven hívták. Az athenci nemesek , czipóiken félholdat viseltek ezüstből vagy elefánt csontbol. A' rómaiaknál viszont az ó piros vagy fekete bőrből varrott czipóiken (mullei) az egész hold divatozott ékeségül.

6.) A' diszszerek közül már a' görögöktől ismértettek a' fülönfüggők. Szinte férfiak is viseltek sokszor és pedig jelesek , p. o. Plato, Achilles 's t. Ugy nem különben divatoztak a' homlokkötők , kézsár — és karpereczek; e' két utóbbi nemiek kigyó formára és megfodorva , kar és boka-pereczeket a' római hadvezérek is magukra vettek.

8.) Asztalkendőket régiebb időkben magok szoktak velük vinni a' vendégek. Felrakásuk későbben jött divatba. — Z-ebkendők helyett , és könnyü törülésre öltönyjeiket használták.

A' ruhás emlékszobrok és képek sokkal több számmal találkoznak , mint a' mezitlenek ; ugyhogy amazok' serege emezekéhez olly arányban áll , mint 50: 1.

Az ugynevezett *Antikok* elkezdődnek Nagy Sándor időkora előtt valamivel; de Konstantin

előtt már megszűnnek. A' valódi szép görög Stíl Nagy Sándor időkorában kezdődik, Praxitelessel, tetőpontját elérte Lysippussal és Apellessel. Sajátságai e' stílnak: rajzolásban a' folyékony, hullamzó és kerekded, aztán a' Grátzia. A' Grátzia pedig e' három nemeket foglalja be:

a) a' főnségest, közeljártót az isteni természetnek ama' holdog csöndéhez mellynek a' nagy művészek képét vázolni törekedtek;

b) a' kellemetést. Ebből és az első grátzia nemből mustrák: két muzsa-szobor, kezeikben barbytonnal, egyik a' barberini palotában, Ageladastól (Polyklet' mesterétől) faragva; másik a' pápa' keletjében a' Quirinálon;

c) a' gyermekit vagy komikusoknál, p.o. Faunusoknál, Bacchansoknál. E' nemben az orr bemélyesztett, a' száj mosolygó félben áll. Illyenek különösen Correggio' fejei; honnét az illy nemű grátzia így is neveztetik: grázia Correggesca, görög σμους πιλαρες.

A' legis leggyönyörűbb gyermek, — melly csonkítva bár, a' régiségből megtartatott, — egy gyermeki satyr, körülbelől egy esztendő's, teljes élet-nagyságában, — mint az Albani villában szemlélhető. Ez felhomoritott munka, de olly formán, hogy majdnem az egész figura szabadon fekszik. E' gyermek borostyánnal van koszoruzva és iszik, — alkalmasint egy tömlőből (de a' melly hiányzik), olly mohósággal és kéjelgessel, hogy a' szempillák egészen felfelé fordítvák, és csak egy kis nyomodék látszik a' szem' lenélyesztett pillájából.

A' magas stílnak valódi emlék-szobrai: egy Pallas, 9. arasznyi magas, az albani villában; és Niobe, leányaival, a' Medicisi villában.

A' művészetnek hanyatlásával, jobbjára csak arczképeket és mellszobrokat dolgoztak. A' temetési

hamvedrek is (mellyek' mindig előre készítették és árultattak,) a' művészség hanyatlása idejéből valók.

A' szobrokat, olly helyeken, hol fölállítgatva tartattak, rendben az alphabet öreg bötüivel szokták megjegyezni.

Ércbe öntött figurákból a' herculanumi museum bir legnagyobb kincset.

A' S. Maria Maggiore' táján terültek el hajdan a' Maccenas' kertjei.

Jeles füstvények régi művészektol, mellyek reánk maradtak, ezek: Venus, Romával együtt; azaldobrandi menyegző; Marcus Coriolanus Oedipussal együtt; aztán sok műdarabok, mellyekkel az előmlesztett városoknak (Pompeji és Herculánumnak) falaik kibéllve voltak.

Fuvó hangászszerék közül nagy kedvességben állott görögöknél a' fuvolya. Ez nádból készült. Ha több darabokból volt öszvetéve hivattatott *εμφατησιος* vagy gradariusnak. A' hosszu egyenes fuvolyák doriai; az előre görbültek, phrygiai fuvolyák voltak.

A' római művészeknek semmi saját stílok nem volt.

Edvi Illés Pál

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyvvizsgálat.

A' latin nyelvtudomány' elemei magyar nyelven. Irta Edvi Illés Pál.

Pesten 1840.

Nem csekélyek azon követelések, mellyek a' mi időnkben egy latin grammatika' szerzőjén tétet-

nek, legyen bár az csak kezdőknek rendelve. Mert véleményünk szerint szükséges, hogy azon nyelven kívül, mellyen könyvét írja, még a' latin és görög nyelv is hatalmában, azután a' régibb 's újabb idők' philologiai törekvéseikbe tökéletesen beavatva, 's azonkívül szükséges írói tehetségekkel ellátva legyen. A' kiben csak egyike is ezen követeléseknek hibázik, az jobban cselekszik, ha szorgalmát más tárgyra fordítja. Ilyen reményekkel kecsegtetve vettük az említett könyvecskét kezünkhez; de fájdalom! azokban nagyon csalódtunk, minekntána azt figyelemmel általolvastuk volna. Mennyiben nem bír a' szerző egyikével vagy másikkával követeléseinknek, legjobban által fogjuk látni, ha az egészet álnézzük, és mindenütt a' legkitünőbb hibákat megjegyezzük.

A' bevezetésben, melly a' kalauzoló beszéd után következik, a' diák nyelv' tanulása' szükségét és hasznát a' Magyarokra nézve fejtegeti. Itt kellett volna arra figyelmeztetni az olvasót, hogy épen a' diák grammatika egy a' legfontosabb eszközök közül, mellyek a' gyermek' lelki tehetségeinek kifejlődésére szolgálnak és szolgálniok kell.

Az egész munka' tartalma hét részre oszlik: az

1-ső rész magában foglalja az általános és más nyelvekkel is közös előisméreteket. A'

2-dik az orthoëpiát.

3-dik a' grammatikát szoros értelemben véve.

4-dik a' syntaxist.

5-dik az etymológiát.

6-dik az orthográphiát.

7-dik gyakorlásokat a' szabályokhoz.

Nyomatás-, nyelv- és interpunctióbeli hibák csaknem minden lapon nagy számmal találhatók.

nak, és bajos volna, mindent felkeresni 's előhozni; a' szembetünőbbeket mindazáltal mindenütt megfogjuk nevezni.

E L S Ő R É S Z.

Általános és más nyelvekkel is közös előismeretek.

Infinitus nem származtatik legközelebb *finis*-től, hanem *in* és *finitus*-ból összetéve; és *finitus* nem jön legközelebb *finis*-től, hanem *finio* ige-szó' supinumnától *finitum*, és *finio finis*-től. Tehát *finis*, *finio*, *finitum*, *finitus*, *in-finitus*.

MASODIK RÉSZ.

Az Orthoëpia.

HARMADIK RÉSZ.

A' Grammatika szoros értelmében véve.

Az 56. §-ban mondatik, hogy az első declinációhoz tartozó szók mindnyájan nőneműek, hanem ha férfi nevet vagy hivatalt fejeznek ki. Ezen helyzetbe pedig nem számlálatnak: *boreas*, *tiaras*, *absynthites*, *pyrites*, *cométa*, *planéta* 's a' t.

60. § Minekutána a' bevezetésben mondatik, hogy a' diák nyelv a' régi görögből számtalan szókat vett, és az ilyen szók mindenütt egy hozzátett g vel jegyeztetnek, természetesen nagyon csodálkozunk azon, hogy a' következőkben az ilyen szóknál többnyire az nem történt, és azért itt és más helyeken is némellyeket a' szembetünőbbek közül felhozni kívánunk:

scuticæ, *σχυτικῆ*, *σχύτος*-tól, a' hőr.

pæna, *ποινή*.

charta, *χαρτῆς*.

pagina, pago-, pangó-tól, πάγω dor., πήγω, πήγνυμι helyett.

pulcher, πόλυχος vagy πολύχρσος, sokszinű.
anima, άνεμος, άω, άημι.

dominus, *domus*, δόμος, δέμω.

servus, a, a' törzsökszóttól ερώω, ερούομαι.

62. §. *Vir*, vis, ἴς, eró.

templum, τέμνω, (tempulum helyett, a' mi tempus' deminutivuma, τέμω, τέμνω, τέμπω-tól, lemetszeni; 's azért tulajdonképen czikkely, elvágott részt fejez ki).

neuter össze van téve *ne* és *utérból*; ezen utolsó pedig ὄτερος i. e. ὀπότερος-tól jön.

declinatio, declino, κλίνω.

puer a' Lakoniai πόϊρ-tól jön, παϊς helyett.

66. §. *coriceus* g. *corycaeus* helyett áll, κωρυκαϊος-tól és ez κώρυκος-tól, melly szó hegyet Joniában jelent, melly haramiaságok miatt rossz hírben hevert. Innét a' görög példabeszéd: κωρυκαϊος ἠχροάξειτο, Corycaeus auscultavit i. e. qui auribus venatur, clam alios observat.

baculus, βάω, βάζω-tól, görögül βάκτρον.

tyrrus, τύπος.

lyceum, λύκειον.

auxilium, augeo, αύγω i. e. αυξάνω.

cancelli, cancel, καρχίνος.

hortus, χόρτος.

calamus, κάλαμος.

nominatiuus, nomino, nomen, gnomem, γνώω.

genitiuus, genitum, gigno, γίγνω.

67 §-ban hibáznak a' kivételek az us-ranézve, mellyek a' második ejtegetés' vocativusában nem e-re végződnek; p. o. Deus, meus, filius, Georgius.

68 §. ποϊμα, ποιημα. genus, γένος.

69. §. (πυξις) helyett van πιξις.

73. §. *paradigma*, *παράδειγμα*.

A' harmadik ejtegetésnek legtöbb gyenge oldalai vannak, mert egy tanítvány sem volna képes e' szerént a' két vagy egy végzetű mássalérthetőkét jól ejtegetni, minthogy e' szabály' csaknem minden kivételei az egyes' ablativusában és a' többes' genitivusában, valamint a' közösneműek' nominativusánál a' többesben hibáznak.

76. §-ban mondatik, hogy a' negyedik ejtegetéshez tartozó szavak, ha us-ra végződnek, nemökre nézve hímneműek, mintha nőneműek, mint: *ficus*, *acus*, *manus*, *tribus*, *porticus*, és közönműek (*communia*), mint: *penus* és *specus*, nem is találatnának.

79. §-ban *fructus* helyett van *factus*.

80. §. Az ötödik ejtegetéshez tartozó névszók nem mindnyájan nőneműek; így p. o. *meridies* hímnemű és *dies* közösnemű, a' többesben pedig hímnemű.

84. §. *ephemerides*, *ἐφημερίς*.

88. §. *foemina* helyett jobb *femina*, a' régi *foetól*, a' honnét van *fetus*, *feto*, *fecundus* 's a' t.

89. §-ban az a' megjegyzés hibázik, hogy a' folyóbeszédben ezen mássalérthetőknek *unus*, *solus*, *totus* 's a' t. a' genitivusban hosszú *i*-jök van, *alterius*-on kívül.

90. §-ban és a' harmadik declinációihoz helyett van: és a' harmadik declinációhoz.

Nem adatnak itt szabályok, mellyek szerint a' két végzetű mássalérthetők declináltatnak, hogy t. i. az egyes szám' ablativusában *i*, a' többes' genitivusában *ium*, a' közösnemben a' többes' nominativusában *ia* végzetők.

91. §-ban épen olly hanyagon bánt a' szerző az egy végzetű mássalérthetőkkel.

saeculum helyett jobb *seculum*, *secus*-tól, i. e. *sexus* ἑξέτος.

93. §-ban *humilior* helyett van *humlior*.

96. §. Csak a' három végzetű melléknévszók-nál a' genitivusból formáltatik a' comparativus; az egy és két végzetűeknél pedig a' dativusból, *or* szótag' hozzátevése által, mint: *docti* — *doctior*; *forti* — *fortior*, *felici* — *felicior*.

Multus, *plus*, *plurimus*, minthâ *plus* hím-nemű volna. Így kellene lennié:

multus — *plurimus*

multa | — *plurima*

multum, *plus*, *plurimum*.

De egy gyermek sem fogja ezen mássalérthe-tőt Illés Pál Úr' latin grammatika' elemeiből tökéle-tesen ejtegetni, minthogy arra sehol sem figyel-meztetik, hogy *plus* nak sedativusa, se vocativusa az egyes számban nincsen, továbbá hogy az abla-tivusban *plure* és *pluri*, és a' többes számnak no-minativusában, accusativusában és vocativusában *plura* és *pluria* (valamint *complura* és *compluria*), a' genitivusában *plurium* fordul elő.

99. §-ban és más helyeken is ír a' szerző *quat-tor*, minekutána az orthoëpiában azt mondotta, hogy a' deák *v* úgy mondatik ki mint a' magyar *vé*. Ebből azt következtetjük, hogy a' *quatuor* szót kéttagúnak tartja. Hogy pedig háromtagú és magában majd dactylus - o o, majd tribrachys o o o, azt a' következő versek mutatják:

Sis bonus o' felixque tuis, en quatuor aras.
Virg. és: Cedunt ter quatuor de caelo corpora
sancta. Enn.

Octoginta jobb, mint *octuaginta*.

105. §. közönségesen helyett van: *közönsé-gesun*.

latin nyelvben (comma nélkül) helyett van *latin, nyelvben*.

A' névmásszók közül egy hibázik, t. i. *hic*.

Qui, quis, quid, quod úgy hozatnak felmint meg annyi egymástól különböző névmások, jóllehet *quid* csak köznem *quis*-tól, és *quod* *qui*-tól.

107. §. Mind az öt ejtegetés a' névmásoknál nem fordul elő, hanem csak a' három első; a' negyedik és ötödik ejtegetés szerint egy névmás sem megy. *Oh vos* helyett van *ohvos*, még jobb: *o vos!*

109. §-ban *isthoc*, itt ez, helyett van *isthoc*. itt ez.

A' névmásoknál nem mondatik, hogy a' névszóval való öszveköttetésökben megszűnnek névmások lenni's mássalérthetőkkel válnak. A' különbség sem említettik, a' melly *quid* melly mindig csak *substantive* használtatik, és *quod* között vagyon, melly utolsó *adjective* használtatik.

115. §. A' species és a' figura a' resolútióhoz, nem pedig az ige' hajtogatásához tartoznak.

116. §. *egybefoglaló-mód* helyett van *egybefoglaló-mód*; *modus imperat.* helyett: *modus imperat.*

120. §. *hogy miképpen kettő végződnek a' határozatlan módban 's a' t.*, ezt nem érthettük.

122 — 125. §-ig az ige' némei nem határozottatnak meg szorosán, és úgy látszik, hogy maga II. és Úr sincs e' részben magával egészen tisztában, mint azt a' „*Vae tibi ridenti, quia mox post gaudia flebis*“ resolútiójából majd alább még bővebben megfogjuk mutatni.

130 §. Mire való itt az *amari*, 'amavit'?

A' gerundiumnak nincsen vocativusa.

131 §-ban az mondatik, hogy *insto amo* szerint hajtogatatik

133. §-ban az mondatik, hogy a' deponens igék úgy hajtogattatnak, mint a' passivumok, jóllehet azokban a' határozatlan mód' futuruma *urum esse*-re végződik és moveáltathatik; a' passivumokban pedig a' határozatlan mód' futuruma *um iri*-re végződik és nem moveáltathatik. Azonkívül a' deponenseknek gerundiumjok, supinumjok és három vagy négy participiumaik vagynak; a' passivumoknak pedig csak kettő vagyon. Ezen hiba a' 2-dik, 3-dik és 4-dik hajtogatásban ismételtetik 137. 141. 145. §-ban.

135. §-ban az mondatik; hogy *doceo* szerint hajtogathatni im' ez igéket: *exerceo, taceo, video, habeo, deleo, pareo, rideo, valeo, salveo* Itt a' perfectumot és supinumot (a' hol nem hibázik) meg kellett volna mondani, minthogy kezdőkről azt fel nem tehetjük, hogy azt amúgy is tudják. Épen azt kell megjegyezni az

139. § ra nézve is, a' hol az mondatik, hogy *lego* szerint hajtogathatni im' ez igéket: *divido, flecto, conjungo, jacio, quaero, gero, rego, cado, curro, gero* (másodsor), *ludo*, megint a' perf. és sup. említése nélkül.

154. §. *Nolo* a' parancsoló mód' praesensében a' többesben *nolite* hosszú *i*-vel hajtogattatik, jóllehet ez a' harmadik hajtogatás' rendhagyó szavai közé számláltatik. — Közönségesen mindenütt hibázik a' diák szók' tagmértékek' megjelelése.

158. §. *gavisus* helyett van *gavisul*. *Soleo gaudes* szerint megy, de perfectuma: *solitus sum*.

159. §. *inquio* nem a' negyedik, hanem a' harmadik hajtogatáshoz tartozik és *ἐπέω*-tól jön; mint *sequor ἐπομαι*-tól.

Coepi nem azt teszi *kezdek*, hanem *kezdettem*.

Mire való az ezen paragraphushoz kapcsolt jegyzet?

165. §. A' participiumok magokban rendszerint nem comparálatnak.

166. §. *amatus*, *a*, *vm*, *um* helyett.

171. §-ban *a' deponens* helyett van *Al deponens*.

178. §. Mire való *a'* határozóknál, előjáróknál, kötszóknál és indulatszóknál *a'* théma, ha ezen beszéd' részei változatlanul maradnak?

186. §-ban hibáznak az előjáró szók' eseményci közül *a'* species és *a'* figura.

188. §-ban *enclitica* (ἐπιτιναι-*tól*) helyett van *enclitica*. A' particulák közé, mellyek csak hátul ragasztatnak *a'* szókhoz, tartozik *a'* *ne* kérdező jel is.

194. §-ban *a'* névmásszók' eseményeinél az ejtegetés hibázik.

NEGYEDIK RÉSZ.

A' Syntaxis.

197. §. *lin-guae* (*lingo*-tól) helyett van *ling-vae*. Az 198. §. csak ugyan ne szolgáljon például, mint kelljen diák grammatikát *magyarúl* írni?

199. §. Hát *quis?* *quid?* relativumpronomenek?

204. §. *Conscholaris* nem diák szó.

208. §. *pelasus*, πέλασος.

211. §. *vagy* helyett van *ragy*.

212. *Laboriosae manui Deus benedicit*. Diákul van ez mondva?

213. §-ban az állítatik, hogy *a'* neutrum igék is többnyire accusativust kívánnak magok mellé. Itt inkább azt kellett volna megjegyezni, hogy

ugyan azon ige némellykor majd *transitive* vagy *active*, majd *intransitive* vagy *neutraliter* használatik, és így az első esetben cselekvő vagy *acti-um*, a' másodikban köznemű vagy *neutrum* a' grammatikai nyelvszokás szerint. P. o. *habeo tibi fiduciam*, *activum*; *habeo bene*, *neutrum*. *Horreo crimen*, *act.*; *corpus horret*, *neutr.* *Sequere me*, *intro*, *act.*; *i prae*, *sequar*, *neutr.*

218. §. *a nobis* helyett van *a' nobis*.

224. §. *libro perlecto*, *eundem restituum*, nem Cicerói kifejezés.

226. §. -ban *habito ruris* áll, *rure* vagy *ruri* helyett.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Az *Etymologia*.

233. §. *calefacio* nem *calor*, óris, és *facio*-ból, hanem *caleo* és *facio*-ból van csinálva. *classifico* a' régieknél nem fordul elő.

claviger szónak kétféle értelme vagyon, a' mint az vagy *clava* és *gero*-ból, vagy *clavis* és *gero*-ból formáltatik.

biformis, *bis* és *forma*-ból. Hol van itt *ad-jectivum*, hol van *verbum*?

quidam qui-ból, melly szó nem *particula*, hanem névmásszó, és *dam* *particulából* van formálva.

quoque nem összetett szó, mert *quo* rövid: *Damnatus tu quoque votis*. Virg.

quo quomodo-ban, és *qua quare*-ben hasonlóképen névmás szavak, nem *partikulák*.

compositus legközelebb származtatik *compóno* ige' *compositum* *supinumától*; *compóno* össze van téve *con* és *pono*-ból, *pono* pedig *po* (a' görög

πρὸς i. e. πρὸς-tól, hoz, hez, nál, nél) és *si-no*-ból.

profectus proficio-tól jön, ez *pro* és *facio*-ból; *facio suo* vagy *fio*-ból, vagyok, leszek, beiktatás által van formálva, tehát *fuacio*, *facio*, csinálók, hogy legyen valami, mint *facio*, *ia-cio* ἔω-*ω*-ból.

pomeridianus post és *meridianus*-ból, ez *meridies*-tól, és *meridies medius* és *dies*-tól. Nem találhatunk tehát *pomeridianus*-ban igeszóra.

praeses jön *praesideo*-tól, ez össze van téve *prae* és *sedeo*-ból, görögül ζῆσαι, fut. ἐδοῦμαι, honnét ἔδος, ülőhely. Ennekutána *praeses* legközelebb származtatott, nem pedig összetett szó; valamint *professor* jön *profiteor*-tól, és csak ez *pro* és *fateor*-ból van csinálva.

235. §. *cothurnus*, κόθορνος, *classicus* szó, de nem az *cothurnarius*, ennek derivatuma.

vocabulum nem formáltatik *vox* vocis-ból, hanem *voco*, avi, atumból, és *voco vox*-ból, gör. ὄψ.

florenus és *ovale* új szavak, és *ovalis*, e, az *ovatio*hoz való, nem képeztetik *ovum*, ὄν-tól, hanem, mint látszik, valami indulatszótól, mint *etoe*, hasonlóan a' gör. ἐβάζω.

derivare nem származtatás által *ritus*-tól, hanem összetétel által *de* és *rito*, areből, ez pedig *ritus*-tól képeztetett.

salveo, ere helyett van *salvus*, idvez vagyok; *salveo* pedig jön *salvus*, a, um-tól, gör. σώος, σώς.

nuperrimus nem jön *nuper*-tól; mert *nuperrimus nuperus* superlativusa; ez pedig képeztetik *nuper* adverbiumtól, melly *noviper* helyett *nonus*-tól, gör. νέος, származik.

procrastino nem származik legközelebb *cras*-tól, hanem *pro* és *crastinus*-ból formáltatik, és *crastinus cras*-ból.

dextrorsum és *sinistrorsum* össze van húzva *dextroversum* vagy *dextrovorsum* és *sinistroversum* vagy *sinistrovorsum*-ból, *dexter* és *versum* vagy *vorsum*-, és *sinister* és *versum* vagy *vorsum*-ból összetéve, *dexter*, gör *δεξιτερὸς*, jön *δέχομαι*-tól valamint *sinister* *sino*-tól; *versum* *versus*, a, um-tól és *versus* *verto*, ti, sum, ere-től.

collegium *collegā*-, ae, m. -tól van, és ez *con* és *lego*, avi, atum, are-től.

alumnus a' régiéknél nem fordul elő 's *alumnus* — mintegy *alomenos* — *alo* part. praes. -tól van formálva.

237. §. Scheller' lexiconja a' szerző' értelmében nem etymologiai.

Általában nem vagyunk képesek Illés Úr által előhozott példákból általlátni, mit ért ő a' *species* és a' *figura vocum*, vagy a' szavak' származtatása és összetétele alatt, és véleményünk szerint nem fogunk hibázni, ha azt állítjuk, hogy ő maga sem érti. És mégis nagyon fontos dolog a' tanítványra nézve tudni, miképen formáltatnak a' már megvolt szavakból mások. Mi azért tanítványunknak megmondanánk, hogy valamint más nyelvekben, úgy a' diák nyelvben is a' már elébb megvolt szavakból mások kétféle módon képeztetnek, t. i. a' származtatás által, a' mit a' grammatikusok *speciēs*nek hívják, és az *összetétel* vagy a' *figura* által. — Az első történik, ha a' törzsök szón ollyas mi változtatott, mi által annak értelme és jelentése is változott, a' nélkül, hogy a' törzsök szó' változtatásához más magán álló szó tétetett volna; p. o. *rus*, a' mező, *rusticus*, a' mezei ember; *schola*, az iskola, *scholasticus*, a' tanítvány. Az *összetétel* vagy a' *compositio* történik két magán álló szók' összeforrasztása által. Ezen magán álló, összeforrasztandó szavak megint lehetnek

magokban vagy származtattak vagy összeforrasztottak; p. o. *agricultura* össze van téve *ager* és *cultura*-ból, *cultura* származtatik a *colo* ige' supinumától *cultum*; *vindemia*, *vinum* és *demo*-ból, melly utolsó *de* és *emo*-ból áll.

Ha valamely szó a' deriválás által lett, az nem lehet összetett szó; ha pedig az összetétel által formáltatott, legközelebb nem lehet származtatott értelmünkben. A' species derivata kirekeszti a' composita figurát és ez ellenben a' derivata speci-est. Így p. o. *occupatus*, elfoglalt, *occupo* ige' supinumából *occupatum*-ból képezetett, és nem mondhatjuk, hogy *ob* és *capiro*-ból tétetett össze, melly szavak' összeforrasztása által *occupo* állott elő; sem ezen utolsótól, hogy *ob* vagy *capiro*-tól származtás által lett.

Így az organicus és anorganicus világban is ugyan azt a' dolgot egyedül csak egy-, nem pedig kétféle módon gondolhatjuk magunknak származottnak.

HATODIK RÉSZ.

Az Orthographia.

244. §. *pro-pter-ea* helyett *prop-ter-ea*-t kell írni, mert *pt* a' diákban együtt szótagot nem kezdhet. Illyen és több efféle helyesírás elleni hibák számosan fordulnak elő az egész könyvben.

HETEDIK RÉSZ.

Gyakorlások a' szabályokhoz.

Ezen gyakorlások részint magától a' szerzőtől íratlak, részint Broeder grammaticájából és „der kleine Lateiner“ czimezetű könyvből vétettek.

Az elsőken minden tekintetben kell a' botot törnünk, minthogy igazi konyhadiákságban vagynak írva, és nem nyújtanak a' gyermeknek sem lelki sem szívbéli táplálatot. Néhány példák a' legtünőbb nyomtatásbeli hibákkal itéletünket helyesítendik.

246. §. *hebdomadatim* jó írónknáelő nem fordul. „Pater ambabus suis filiabus donavit munuscula; filiae autem dixerunt: Ago gratias“.

248. §. *aenigmate* (ἀνιγμα) helyett van *eonigmate*; *nocturnum* helyett van *nocturnum*.

disc. discimus helyett van *dis*:

nov. novum, *új* h. v. *n. új*.

látni h. v. *latin. infans* h. v. *infans*.

249. § *proles*-nek nincsen többese.

mature-scunt helyett van *matures-cunt*.

pedibus h. v. *pedikus*.

ret h. v. *ret*.

250. §. „Magna differentia est inter *duas manus simiarum et hominum*.“ Hát nem tudja Isten Úr, hogy a' majomnak négy keze vagyon és a' szopó állatok' osztályában a' *Quadrumana*' rendét teszi?

genitivo helyett van *gentivo*.

251. §. „*Currus rotatur*.“ (?)

a helyett van *a'*.

quatuor plagae mundi sunt (comma nélkül) helyett van: *quatuor plagae mundi, sunt*.

septemtrio h. v. *septemtrio*.

252. §. *modernis temporibus*. Megint divatszertinti szó.

lectitant h. v. *lectitaunt*.

253. §. *de consveto* (?).

metropolis, μητρόπολις.

ccuscholares (?).

catalogus κατάλογος.

me commendo (*con* és *mando*-ból) helyett van *me comendo* (!).

254. §. *scil. t. i. scilicet h. v. sci.*

255. §. *eleemosynam* (ἐλεημοσύνη) h. v. *eleemosynam.* „Illas literas elegantes ibi, ego pinxi.“
Mire való a' comma?

256. §. *vestmentis h. v. vestimetis.*

„E ligno nunquam erit tibi aurum.“ (!!)
lig-num h. v. li-gnum.

257. §. *incaptivati* (!).

commendo helyett másodszer van *comendo.*
symbolum, σύμβολον.

258. §. „Nos nunc proxime latinam linguam etc. amamus.

„Fuit tempus, quum amabas.“

amaresne h. v. amares-ne.

„Si amaretis videre mare, venite etc.

Cordialiter (!)

„Est ne (*estne* helyett, minthogy a' kérdező jel *ne* mindig összekapcsoltatik a' szóval) verum, quod ne quondam canem Phylax (g.) amaveris?“
Diákúl van az? „Christianum decet: suam religionem amare“ colonnal a' közepén.

259. §. „Dubito, an Herodes a suis subditis amatus sit.“

coram helyett van *eoram.*

260. §. Domi et privatim jam valet, quod (verbi causa) ego sororem doceam scriptitare.“
alicui opime solverc“

261. §. „Spero, me cum tempore, etiam in arte delineatoria doctum iri.“

„Nunc possemus loqui cum istis peregrinis, si slavice docti fuissetem.“

262 §. Georgius dicit, si a professore provocaretur, legeret quotidie.“

epistola, ἐπιστολή.
cathedra, κάθεδρα.

264. §. „Qui non sumus surdī, omnes audimus.“

aroma, ἄρωμα.

„Si placuerit, serviam novis quibusdam.“

„Domine frater, audiat.“

266. §. *ultro* nem teszi *tovább*, hanein 1) túl; 2) által; 3) azonkívül; 4) szabad akaratból.

praescriptus helyett van *praescriptus*.

267. §. *rec-tam* helyett van *re-ctam*.

potestisne? h. v. *potestis-ne*?

prod-est h. v. *pro-dest*.

268. §. *messem uberem* (Nom. uber, Gen. eris) h. v. *messem uberam*.

„Arbores ex grano factae sunt.“

„Tu helluo (jobb heluo), quomodo ausus es furari?“

emberi nem h. v. *ember nem*.

269. §. *nunc jam* h. v. *nunjam*.

explicit csak Hieronymusnál fordul elő.

271. *e naufragio* h. v. *in naufragio enatantem*.

hajótörés h. v. *hajótörés*.

272. §. „Lehet resolválásra elővenni a' pertractalt 26. gyakorlásokat is.“

273. §. latin nyelvben ezen páldabeszéd: *Vae tibi ridenti quia mox post gaudia flebis*“ grammatica resolútióját foglalja magában. Mint-hogy pedig ez a' grammatica resolútió nekünk még int nem tesz eleget, és minden szónál valami megjegyezni és helyteleníteni lehetne és kellene,

inkább a' grammatikai resolválásnál követni szokott módunk' egy példáját akarjuk ide tenni:

vae, significat jaj! Est interjectionis partis, figurae simplicis, speciei derivativae, a gr. *ὠαί-tibi*, thema tu, signif. te. Est pronominis partis, pronomeni substantivum, *casus datus*, qui pendet ab interjectione *vae*, numeri singularis, declinationis anomalae, generis omnis, hoc loco *masculini*, quia subintelligitur *homini*, significationis demonstrativae, personae secundae, figurae simplicis, *speciei derivativae*, derivatur a gr. *ὠ*, dor. *ὠὸ*.

ridenti, th. ridens, nevető. Est participii partis, participium unius terminationis, *casus datus*, quia refertur ad pronomeni substantivum tibi, numeri singularis, declinationis tertiae, temporis praesentis, *significationis intransitivae* seu *neutralis*, personae tertiae, figurae simplicis, speciei derivativae, derivatur a verbo *rideo*, si, sum, ere, nevetni (quod nunc *active*, nunc *absolute* significat, e. gr. haec ego non *rideo*, Cic. *act.* Non puto esse, qui his temporibus *ridere* possit, Cic. *absol.* Omnia nunc *rident*, Virg. *absol.*)

quia, mert. Est conjunctionis partis, significationis causalis, figurae simplicis, *speciei derivativae*, a *quid* (mellynek régi többese).

mox, majd. Adverbium significationis temporis futuri, incomparabile, fig. simpl. *spec. deriv.* derivatur a *moveo* (ut *statim* a *sto*).

post, után. Est praepositionis partis, praepositio separabilis, regit accusativum casum *gaudia*, figurae simplicis, *speciei derivativae*, derivatur a *pone*, unde ponst, post (ut juxta pro juncta a jungo, elisa litera n).

gaudia, thema gaudium, öröm. Est nominis partis, nomen substantivum, appellativum immobile, *casus accusativus* pendens a praepositione

post, numeri pluralis, declinationis secundae, generis neutrius, personae tertiae, figurae simpl., speciei derivativae, derivatur a verbo neutro-passivo *gaudeo*, gavisus sum, gaudere, örülni.

flebis, th. fleo, *perf.* flevi, *sup.* fletum, *inf.* flere, sírni. Est verbi partis, verbum personale, conjugationis secundae, modi indicativi, temporis futuri, personae secundae, numeri singularis, figurae simplicis, speciei derivativae, derivatur a gr. *φλέω* kiömteni, generis neutrius. De állhat *active* is, p. o. *Flemus casus*, Oenei, tuos. Sen.

Minden itt resolvált szavak *derivátumok*, egy sem *compositum*, millyent például elő kellett volna hozni a' szerzőnek.

Kezdőktől ugyan nem lehet várni, hogy csak a' legkevesebb szavaknál is ezeknek származtatását és összeforrasztását jól tudni fogják, kivált ha görög eredetűek; egy diák grammatika' szerzőjén pedig, ki egy resolútiót például ad és azt mint követendő remeket másoknak elébe terjeszti, olyan követelést tehetni dolgunkban áll.

Magától értetődik, hogy egy a' *methodus*' szabályait követő tanító a' resolválásnál mindenütt, a' hol szükséges, az azokat érintő grammatikai szabályokat és kivételeket kérdezendi és azokat practikai alkalmazásra hozandja, minthogy a' gyermek csak ilyen módon fogja grammatikáját jól felfogni 's emlékezetében bizonyosabban megtartani; esze pedig csak ez által részesülend olyan kimivelésben és erőben, mellyre neki lelki foglalatosságában valaha szüksége lesz. Így a' Grammatika a' gondolkozásra tanítást adand és reá nézve Logica leend.

276. §. mondatik: *dilabor* depon. I conj. a' 3-dik helyett

279. §. Nagyon örültünk, hogy ezen §-tól fogva jobb diákságra 's jobb anyagra akadunk, mivel a' most következő gyakorlások többnyire vagy

Broeder' grammatikájából, vagy „der kleine Lateiner“ czimezetű könyvecskéből vétettek.

280. §. *capiat* helyett van *capit*. Broedernek igaza van, mert itt a' conjunctivus valamit tehetni, tudni, fejez ki, 's a' relativum *quam*-tól függ.

281. §. *animus rationis* helyett van *anim usra-tionis*; *quantae* h. v. *quante*.

284. §. úgy látszik, hogy a' szerző' tollából folyt, és itt ezen szó *analysare* előfordul.

287. §. *clamculum* helyett jobb *clanculum*.

289. §. *jaceo*-nak supinuma vagyon, t. i. *jacitum*.

290. §. *agnosco*' supinuma nem *agnotum*, hanem *agnitum*.

291. §. *pro-deo* helyett jobb *proit-eo*, valamint *red-eo*, *red-undo*, *sed-itio*.

captat h. v. *haptat*.

292. §. *supplices* vagy *subplices* (*sub* és *plico*-ból) helyett van *suplices*.

A' 109-dik laptól fogva a' 119-ig a' könyvecskéhez egy diák-magyar szótár van ragasztva, de nem alphabeticumi rendben, melyet a' szerző azoknak számára rendelt könyvnélküli tanulásra, kik diák nyelvben írt grammatikához általmennek, jóllehet a' kalauzoló beszéd egyes szavak' könyvnélküli tanulása iránt intést tesz. Mi feleslegesnek tartjuk ezen toldalékot, minekutána az abban előforduló szavak az egész íráson keresztül elég sokszor jönnek elől magyarosítottan, és Illés Pál Úr sok helyen magát inkább diákosan, mint magyarul fejezi ki. — Tizenhét szavak ékkel jeleltettek meg. Miért olly kevesen, és épen ezek, azt meg nem foghatjuk. — Minden diák könyvben, melly kezdők' számára íratik, minden három és több tagú szavakat a' quantitas-sal kétes helyeken meg kellene jegyezni a' jó accentuálás végett; különben olyan

szavak mint *conjugo, comparo, refero, religo, prodigus, insolens, navita, stomachus, declino, festino, deponens, invitus, apricus, opimus, exilis, Aeneas, Aeneis, chorea, lyceum, spondeus, Quirites, maledicus, benevolus, circumvolo, mulieres, adamantinus, maledico, persevero, crocodilinus, Alexandria* és száz effélék bizonyosan rosszul mondatnak ki.

Végtére kérdések jönnek elő, mellyek a' végezett tárgyakat érintik.

Egészen feleslegesnek tartjuk még valamit a' mondottakhoz adni, minthogy a' felől meg vagyunk győződve, hogy az előhozott megjegyzésekből eléggé világos, hogy ezen könyvet mint czélját egészen elhibázott készítményt tekintjük. Az abban sok helyen előforduló grammatikai hibák, a' legfontosb dolgokkal való igen felületes és hibás bánás, és az izetlen és nem diák gyakorlások miatt sem tanítóknak, sem tanítványoknak nem ajánlhatjuk, nem tekintve a' kellemetlen magyar írásmódot és a' sok nyomtatásbeli hibákat.

Dr. T. K.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés:

Gott und Unsterblichkeit aus dem Standpuncte der natürlichen Theologie und ihrer Beweiskraft. Von Lord H. Brougham. Aus dem Englischen von Johann Sporschil. Leipzig, Otto Wigand's Verlags-Expedition. 1835.

A' politika egén első nagyságú csillagként tündöklő lord Brougham, Europa legnagyobb status-

férfiainak egyike, jelenkorunk nagyobb szónokainak pedig bizonyosan a' legnagyobbika, világszerte tisztelt népbarát, 's a' nép megsértett taposott jogainak pár nélküli védője, több tudományos munkák szerzője, literariai törekvéseinek ezen jeles munkájával tette fel a' koszorút. Ha jelenkorunk némely legnagyobb gondolkodójának azon közönséges panaszában, miszerint korunkban a' műveltség különböző fokain, 's a' legkülömbözőbb politikai viszonyok között álló nemzeteknél a' vallástalanság sebes lépésekkel terjed, csakugyan talál valami igaz lenni: a' legkülönösebb, de egyszerű mind a' legörvendetesebb jelenségek közé kell azon tudományos munkákat számlálni, mellyek (kivált ha nem egyházi férfiakról származtak, kik a' pro aris et focis melletti harczolás gyanúját ritkán kerülhetik el) az Istent, lelket, és hallhatatlanságot — az emberi vizsgálódásnak ezen minden időben, 's minden emberek előtt, kik az állatiság gözkörén felülemelkedni képesek — legméltóbb és legfontosabb tárgyait, érleklő kérdések feszegetése körül illendő tárgyismérettel, biztos és józan itélettel, 's szeplőtelen erkölcsi érzelmektől lelkesedve forgolódnak. Lord Brougham, a' politikai 's az azzal rokon tudományokbani roppant ismértein kívül, terjedelmes mathematicai és természettudományi ismeretekkel is bír, 's csak egy ilyen készületű férfiról lehet az említett tárgyak iránt érdekes vizsgálódásokat méltó joggal várni. Ő példájával czáfolja meg azon, mir magában is helytelen és alaptalan állítást, miszerint a' mathematicai és természettudományokkal foglalkozó tudósok a' vallás igazságai iránt közömbösök, lágymelegek vagy épen gúnyolódók szoktak lenni. Ezen állításnak minden történet- és életírások ellene mondanak. Ki ne ismerne a' Newton, Hugo Grotius, Haller Albert 's a' t. nagy híré tudósok theologiai tartalmú

munkáit? A' természetnek felületes vizsgálata, mond a' nagy nevezetre annyira érdemes verulamii Bacon elhi az Istentül, a' mélyebb ismerete vissza-
visz hozzá "

A' munka tartalma: a' természeti theológiáról, grof Spenser Károly Jánoshoz előbeszédkép. Bevezetés: a' tárgyak elrendelése, és a' kifejezések magyarázata. Első rész: a' tudomány természete és megmutató erősségei. Első szakasz: bevezető áttekintete a' vizsgálódás azon módjának, mellyet a' physical és psychological tudományokban követnek. Második szakasz; egybehasonlítása a' természeti theologia physical ágának a' természet-tudománynyal. Harmadik szakasz; egybehasonlítása a' természeti theologia psychological ágának a' psychologicaliával. Nagyedik szakasz: az *a priori* argumentumról. Ötödik szakasz: a' természeti theologia moralis vagy ethikai része. Hatodik szakasz: lord Bacon tanitmánya a' végokokról. Hetedik szakasz; a' tudományos elrendelésről, a' sythetica és analytica methodusról. Második rész: a' természeti theologia tanulásának hasznairól. Első szakasza a' tudás örömeről. Második szakasz; azon gyönyörűségről és nemeseodről, melly a' természeti theologiának sajátja. Harmadik szakasz; a' természeti és kije'entett vallás összefüggéséről. Jegyzések: I. A' tudományok osztályozásáról. II. A' végokokbóli psychological argumentumról. III. Az okról és okozatróli tanitmányról. IV. A' Systeme de la nature ' ról, és a' materialismus hypothesiséről. V. A' Hume scepticus írásairól VI. A' régiek tanitmányai a' lélekről VII. A' régiek tanitmányai az Istenről és materiáról. VIII. A' régiek tanitmányai a' lélek halhatatlanságáról. IX. A' püspök Warburton theoriája a' régieknek a' jövendő állapot feletti tanitmányát illetőleg X. Egypár apologiai széllemben ejtett szó lord Baconról.

Egy pár érdekesebb cikkelyt a' jeles munka némi ismertetéséül, de a' tárgy fontossága, 's tanulságos volta tekintetéből is kívánunk olvasóinkkal közölni.

A' természeti és kijelentett vallás közötti egybefüggésről: A' legközönségesebb argumentumok a' természeti theologia ellen, mellyekkel küzdenünk kell az atheusok és scepticusok, kik egy első ok létezését tagadják, vagy az egész kérdést kétségbe burkolják; kik vagy azt hiszik, hogy ők az okosság mérő serpenyőjének sülyedését az istenség lételenek megtagadására veszik észre, vagy pedig a' bizonyító erősségeket mind a' két részre olly egyenlően elosztva látják, hogy ők semmi határozást tenni nem képesek. Egy másik igen különböző természetű elientetés néha váratlanul egy egészen más tájékról — a' kijelentés barátjaitól, származott, kik minden helyes meggondolás nélkül azt állították, hogy mi a' magára hagyott vagy nem gyámo-lított okosság világánál az Istenről 's jövendő állapotunkról egy átaljában semmit sem tudhatunk. *) Attól látszanak tartani hogy a' természeti vallás előhaladásai a' kijelentett vallás hivésére ártalmas befolyással talál lenni, úgy hogy az első ez utolsónak mintegy képviselőjévé lenne. Úgy okoskodnak, mintha ezen két rendszer egymás vetély társa volna, 's mintha szükségeskép a' másik kárával történnék az, mit az egyik nyer. Úgy látszik,

*) Itt helyesen jegyzi meg a' német fordító: sokkal helyesebb és következetesebb lett volna itt azon állítás, miszerint az isteni jelentés ha más okokból nem volna is szükségünk rá, már csak azért is csaknem nélkülözhetetlen jótéteménye volt Istennek, mert az ember gyakran azon hatalmát és szabadságát az Istenről, tulajdonságairól szent akaratjáról, és céljairól vizsgálódní, gyakran borzasztó önző, magát az emberi természetet csaknem általában elfelejtőbálványimádásra használták.

azt hiszik, hogy mihelyest a' természeti okosság az első ok és egy más világ lételeté feltalálná, mindjárt nem lenne többé igaz, hogy az életet és halhatatlanságot az evangéliom hozta világosságra. Bár ezen hölcselkedők sem nem a' leghíresebb, sem nem a' legfelvilágosodottabb védelmezői a' kijelentett vallásnak, még is jó lesz azon aggodalmaknak alaptalanságát, mellyeket okozni akarnak kimutatni.

1. Mindenek előtt méltó a' megfontolásra hogy a' természeti vallás legnagyobb védelmezői többnyire szinmutatás nélküli, sőt buzgó keresztyények voltak. A' Ray, Clarke, Derham, Keill, Paley nevek eléggé kezeskednek ezen állítás igazságáról. Ezek közül egyik sem vólt képes azon bizonyító módot támogatni, melly által a' keresztyén vallásnak csak külső munkái is veszélyeztetnének. Sőt némelleyek közülök mint Clarke és Palay a' kijelentett igazság tüzés és ügyes oltalmazójinak bizonyították magokat. Derham nagy híri munkáját „A' természeti vallás nagy igazságairól“ egymást sorban követő predikációkban tette közönséggé, mellyek a' Bow templomban, Boyle által a' keresztyén vallás előmozdítását tárgyazó alapítvány következtében tartattak. Ezen alapítvány következtében tartotta a' sz. Pál templomában dr. Clarke a' *priori* híres argumentumát, valamint a' természeti és kijelentett vallás megmutatását“ t, és az Isten lételetének és tulajdonságainak megmutatását is; s dr. Bentley ezen alapítvány első predikátora hasonlókép bizonyító erősségét a' természeti vallás mellett, az emberi lélek, az állati test, és általában a' mindenség alkotásából predikációkban hirdette. stb.

2. A' természeti vallás jelesül szolgál a' kijelentés támogatására. A' leghathatósabb erősségek ez utolsó mellett amaz elsőnek megengedését teszik fel. Bizonyítja ezt Butlernek amaz alapos munkája: „A' természeti és kijelentett vallásnak analogiája a'

természet rendével“ a' legnyomósabb és legphilosophusabb oltalmazása a' keresztyén vallásnak, melyet valaha a' világ elibe terjesztettek. De Lardner és Paley, valamint minden efféle írók munkái is, tele vannak a' természeti vallásrai hivatkozásokkal, 's okoskodásaik folyamatjában annak igazságait felteszik mint postulatumokat.

Előre fel lehet tennünk, hogy ezen gyakorlott vitatkozók és buzgó keresztyények, illyesmit nem alap nélkül vettek fel. Méltó joggal feltehetjük felőlök hogy ügyöket több postolatumokra nem alapították, mint a' bizonyító erősség szüksége kívánt. Az illyen bánásmód szükségtelen, de egyszersmind igen ügyetlen volt, s szükségeskép igen veszélyesnek bizonyodott volna be, mennyiben a' megtámadásoknak ajtót és kaput nyitnak. De az ő nézetek szerint a' dolog nem úgy áll. Boyle és Newton a' keresztyén valláshoz szint olly buzgón ragaszkodtak, mint akárki más azon század emberei közül, de egyszersmind legbuzgóbb védelmezői is voltak a' természeti vallásnak. Lord Bacon, bár ezen tárgy iránt talán némi előítélettel volt, de philosophiai, nem pedig polemical szempontból, a' természeti vallás igazságát nyilván a' theologiai tanulmány elejére teszi, 's a' kijelentés bizonyító erősségeit a' természeti theologia előleges megmutatására alapítottnak tekinti 's t. b.

3. Egy lépéssel tehát ismét tovább mehetiünk, 's azt állíthatjuk harmadszor hogy hiúságot és tudatlanságot árul el azon feltétel, miszerint a' természeti vallás a' kijelentés gyámolítására nem szükséges. Az utolsó lehet nem igaz, ha az elsőt megengedjük is. Meg lehet mutatni, vagy engedni, hogy van Isten, ha tagadnánk is, hogy ő az emberek vagy más megbizottjai által követséget küldött; a' mint hogy valóban az epicureusok az istenek létét hitték, de azon véleményben voltak,

hogy azok az emberi dolgoktól igen távol tarták magokat, 's a' világot, a' physicalit szintugy mint az erkölcsit egészen magára hagyták, a' nélkül hogy dolgaikba legkisebbé is elegyednének*) De a' kijelentett vallás nem lehet igaz, ha a' természeti vallás hamis, 's szorosán sem argumentum, sem evidentia által meg nem bizonyíthatatik, a' nélkül hogy egyszersmind az utólsót megmutatnánk és feltennénk. Egy kevés ezen tárgyra fordított figyelem ezen tételt világosságra hozza.

*) Igen különös hogy ezen philosophusi felekezet az istenek iránt vallásos kötelességeket parancsolt, kiket pedig a' világnak sem teremtőjinek, sem igazgatójainak nem hitt. Cicero azt mondja alapítójókról: De sanctitate, de pietate adversus deos libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? „ut Coruncanum, ut Scevolam pontifices maximos te audire dicas. „Azt hinnék (fordítja egy kissé szabadon Brongham) mint ha a' mi fő papjainkat hallanánk a'szent-ségről és kegyességről beszélni.

(Folytatása következik.)

II. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Sasku Károly. Községes Nyelvtudomány vagy is nyelvek' alaptudománya. 3. lap.
- 2) Virágh József. Mutatvány a' lélek' diataetikájából. 77. lap
- 3) Edvi Illés Pál. Kalászkok a' régi művészet' mezéjéről. 83. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvizsgálat.

A' latin nyelvtudomány' elemei magyar nyelven. Irta Edvi Illés Pál. Pesten 1840. 102. lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

Gott und Unsterblichkeit aus dem Standpunkte der natürlichen Theologie und ihrer Beweiskraft. Von Lord H. Brougham. Aus dem Englischen von Joh. Sporschil' Leipzig, Otto Wigand's Verlags-Expedition. 1835. 121. lap.

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,

*tőlünk mindenik nyomtatott ivnytől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

Erre nézve *kénytelenek* vagyunk azt megjegyezni: hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi más hasonló tárgyú *Folyóiratokban*, a' formátum nagysága, a' betűk' apró volta, a' sorok tömörsége miatt, *csak egy nyomtatott ivet teszen*, e' jelen Gyűjteményben (a' kissébb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél ivre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott ivért ígértetik, p. o. tíz forint ezüst pénzben, — itt is, szinte annyira meggyfel, t. i., 2 ¹/₂ ivért 10 pengő forintra a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólírtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, melyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság által innen elvitetve 5 fl. 36 kr.; postai elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

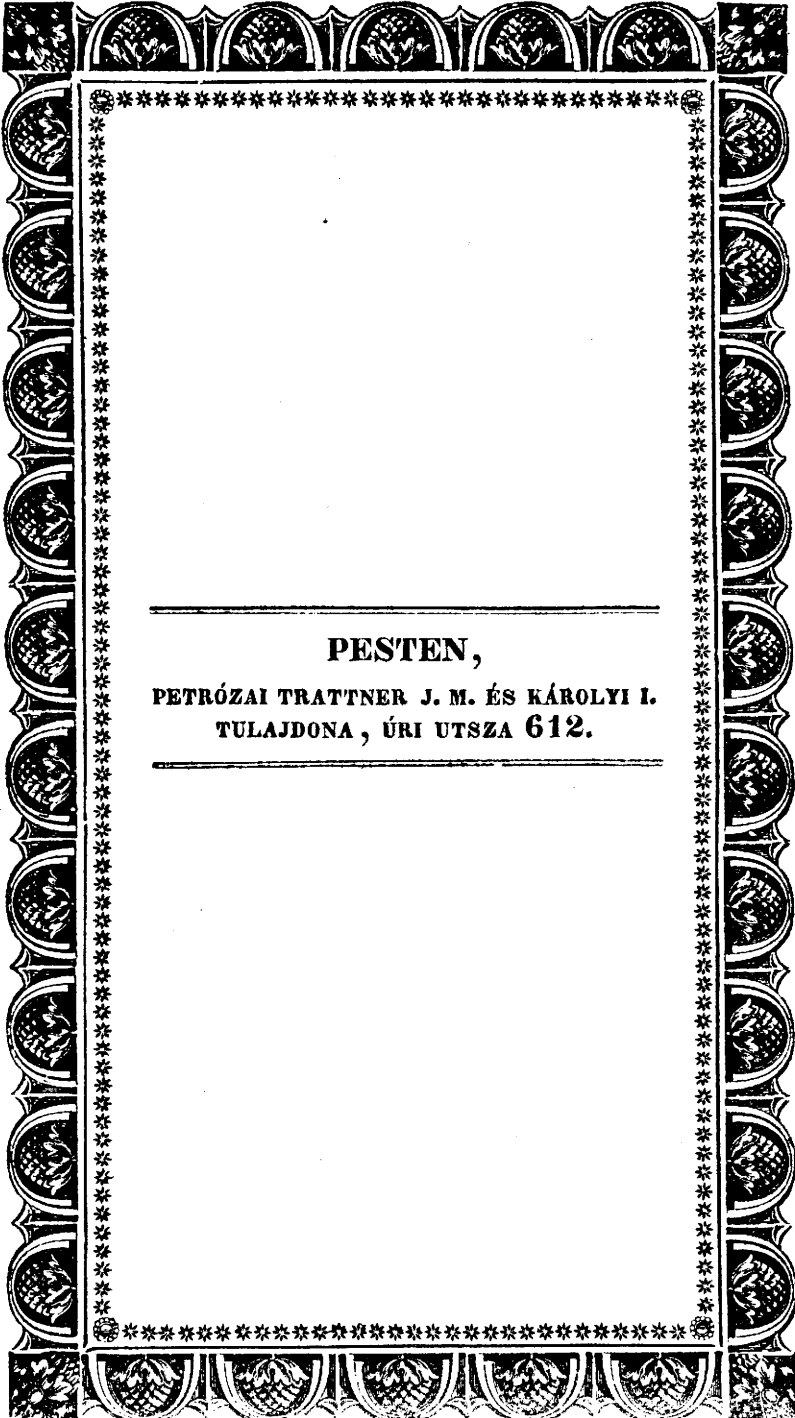
Pesten, Februar 1840.

Petrócai Trattner J. M.

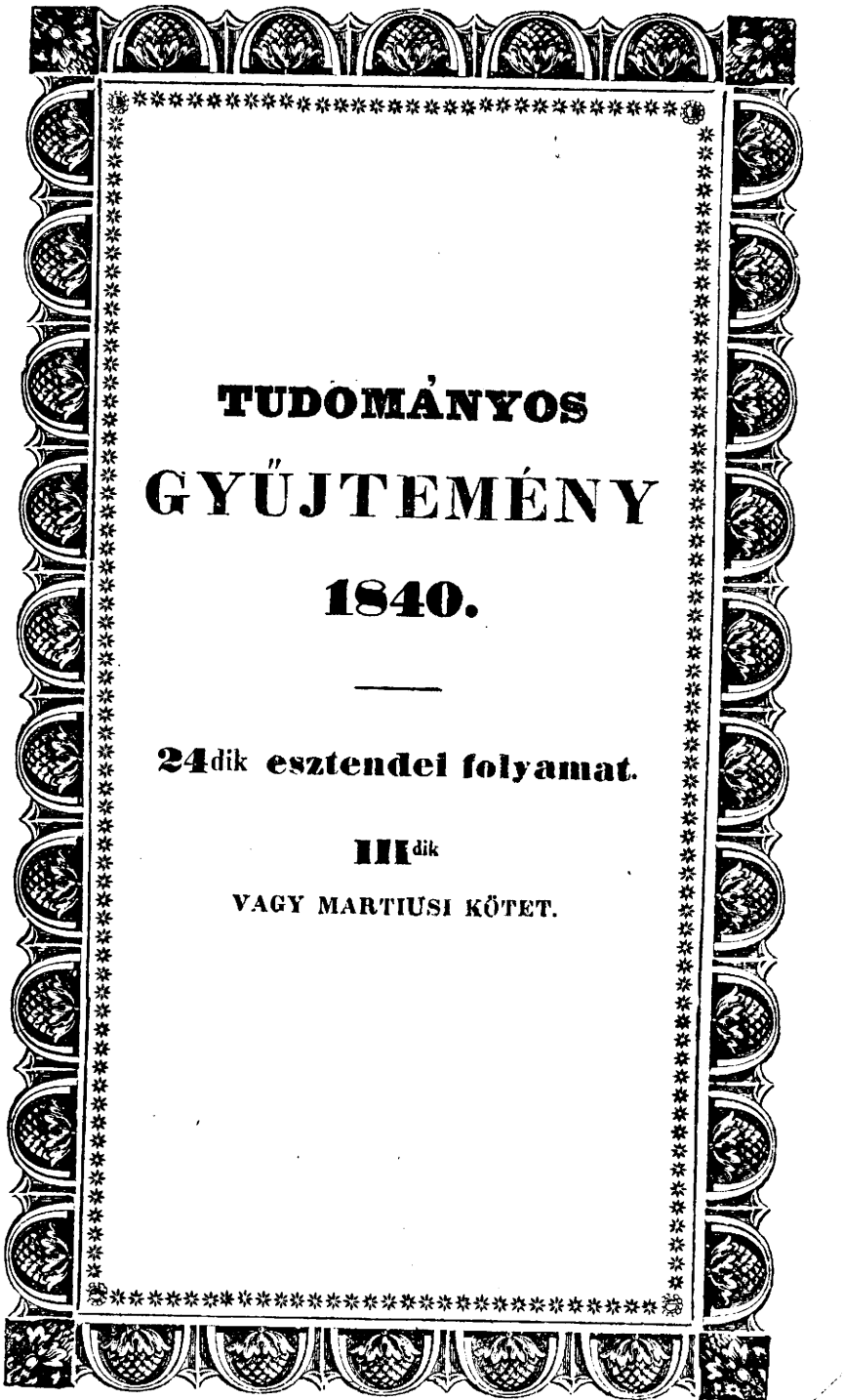
és

Károlyi István m. k.

**A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.**

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA , ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

24dik esztendői folyamata.

**III^{dik}
VAGY MARTIUSI KÖTET.**

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (menyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet írást magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek ismertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtétélek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

III. KÖTET.

24-dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

Közönséges Nyelvtudomány vagyis nyelvek' alaptudománya.

(Folytatás és Vége.)

II. R É S Z.

A' nyelvek' vagy is beszéd' szerközete.

15. §. Mintán az első Részben láttuk a' Beszéd' vagy is nyelvek' *külső származását*: vizsgáljuk meg már a' másodikban a' Beszéd' vagyis nyelvek' *belső formátódását, alkatását, azaz melyek a' Beszédnek részei, 's mi azoknak egybeköttetésök?*

16. §. Mivel minden nyelv, vagy közönségesen szólva a' beszéd, a' gondolkozást adja-elé, 's annál-fogva nem egyéb hallható vagy is főnszóval való gondolkozásnál: innen az következők, hogy a' beszédben, épen azon részeknek, 's ezen részek közt épen azon egybeköttetésnek kell lenni, mint a' gondolkodásban. — Ennélfogva nagyobb világos-

ság' okáért, először a' gondolkodást, 's erre alkalmazva fejtögetem azután a' beszédet.

I. Szakasz. A' Beszéd' Részéről.

1. A' beszéd' részéről közönségesen.

17. §. Az ember az előtte levő tárgyakról az érzés, a' távul levőkről pedig a' már érzettekhez hasonlítás vagy is képzelés által, (melyek között az utóbbi a' régebben érzett tárgyakra nézve emlékezés), szüntelen új-új részletes ismereteket szerez, még pedig minden ember, érzéséhez és képzeléséhez képest, különbözőket. Egyszóval *különböztet* vagy észrevesz.

Ezen részletes ismeretekből, a' *tapasztalás* azaz gyakor érzés, és *képzelődés* által, *átalános ismereteket* formál minden egyes valóságokról, minden ember, tapasztalásához és képzelődéséhez képest, különbözőket, helyesebbeket, vagy helytelenebbeket. Egyszóval *képzel* vagy meghatároz.

A' *vizsgálódás* által, az egyes ismeretekhez más ismereteket *hasonlít*, 's az össze illőket összeköti, az ellenközőket különválasztja, vagy is egy képzetről másikat képez; egyszóval *ítél*, *gondol* valamit, vagy is *ítéleteket*, *gondolatokat* alkot, minden ember, ismereteihez képest, helyesebbeket vagy helytelenebbeket. — Áll tehát a' gondolat egybekötött képzetelekből.

Az *okoskodás* által végre, egyik gondolatból másikat fejtöget, nevezetesen a' bizonyos *ítéletek*ből *okokat* keres, vagy *következteket* húz, a' bizonytalanokat pedig *hasonlítgatás* által, vagy pedig *okaikból* 's *következeteikből* megvilágosítja, bizonyosokká teszi; egy szóval tovább *nyomoz*, *gondolkozik*. A' *gondolkozás* tehát áll összekötött vagy folytatott gondolatokból.

Gondolkozásunk a már beszéddel, egyes gondolatainkat mondásokkal, egyes képzeleteinket szókkal adjuk hallhatólag elé.

Ezek szerint a' beszédnek leg egyszerűbb vagy is *alkotó részei a' Szók*. Én is tehát ezeken kezdem a' beszéd' részeinek fejtögetését.

Jegyzet. Ezen fejtögetés' könnyebbitésére jegyezzük meg előre e' következőket: Minden a' mi a' világon van, bizonyos *helyben* van, és épen a' helynél-fogva vehetjük észre, tapasztalhatjuk, a' világi dolgokat. — A' hányféleképen vannak már a' világi dolgok a' helyben: annyi féléknek tapasztaljuk mi azokat *magokra nézve*; p. o. a' szerint, a' mint kisebb vagy nagyobb helyet foglalnak-el, azaz kiterjedésökhöz képestt, kisebbeknek — nagyobbaknak, 's különféle formájúaknak; a' szerint, a' mint kiterjedésökhöz képestt kevesebb vagy több alkotó szert foglalnak magokban, tömötteknek — ritkáknek, könnyűeknek — nehezeknek; alkotó részeiknek összeállásához képestt (mely ismét a' helyen alapul] keményeknek- lágyoknak, folyóknak- merőeknek; ridegeknek- vagy rugékonyaknak, ezen utóbbi különbséghez képestt ismét különféle hangzásuaknak; alkotó részeik' elegyedéséhez képestt végre különféle színűeknek, ízűeknek, és szaguaknak. — Ezek a' dolgok' *minémüségai*. — A' hányképen ismét ezen minémüségekhez képestt a' világi dolgok más dolgokra, vagy épen reánk nézve kihatnak: annyiféléknek tapasztaljuk azokat *más tárgyakra nézve* azaz annyiféle *tulajdonsággal* bírnak azok (milyenek ezek: *szép, jó, rút, rossz*) vagy közönségesen vagy csak bizonyos tekintetben. Ha már valamelly dolog, alkotásának 's kiterjedésének változása nélkül, egy helyből más helyben (akár önként, akár kénytelen-ségből, a' természet' törvénye szerint), ez már *változás* a' világra nézve, a' mennyiben azon dolog, a' többi

világi dolgokhoz közelebb vagy távolabb esik mint az előtt volt, 's ezek viszont ő hozzá, és így ilyenkor a' dolog csak *más dolgokra nézve* változik, de maga sem *meg*, sem *el* nem változik, hanem *az*, és *olyan* marad, a' mi és a' milyen addig volt. — Ha pedig valamely dolog a' kiterjedését, vagy ugyan azon kiterjedés alatt alkotását változtatja: már akkor többé olyan nem lesz mint volt, hanem minémiségei, 's ezekből folyó kihatásai, azaz tulajdonságai, mások lesznek mint az előtt, azaz a' dolog *magára nézve is* (annyival inkább másokra nézve) *megváltozik*. Ha végre egy kiterjedésből többekre (az az részekre) oszol, 's alkotása fölbomol: ekkor már *az* (annyival inkább *olyan*) nem lesz többé, a' mi eddig volt, hanem más dolgok lesznek belőle, azaz valósága *elváltozik*. Ezek a' világi dolgok változásai. Minthogy már világos képzeletünk csak arról lehet, a' mit ismerünk; csak azt ismerhetjük pedig, a' mit bizonyosan meg tudunk határozni; és csak azt határozhatjuk meg, a' mit (vagy közvetlen vagy közvetve) tapasztalhatunk, vagy is észre vehetünk; tapasztalnunk azonban, vagy is észrevennünk csak azt lehet, a' mi érzekeinkre kihathat; érzekeinkre megént (a' föntebiek szerint) csak a' hely vagyis csak a' helynélfogva hathat ki valami; hely pedig megkülönböztetés, megkülönböztetés megént több tárgyak nélkül nem lehet: mindezekből az jó-ki, hogy mi a' dolgokat a' helyben, azaz a' világon, csak több dolgokkal egybekötve, vagyis egybeköttetésben képzelhetjük, vagy más szóval, hogy csupán egy dolgot magában a' világon nem képzelhetünk; p. o. földet nap, embert föld, hegyet völgy nélkül nem képzelhetünk. — És ez a' dolgok' egybeköttetése teszi azoknak *állapotját*, vagy is *környületeit*. — Mídon tehát valamely dolognak (akár magára, akár csak másokra, akár mind magára mind másokra

nézve való) változását (azt is csak a' hely' változásánál fogva) képzelünk magunkban: akkor lehetetlen képzeletünkben elé nem fordulni annak is, mimódon változott meg a' képzeltt változás által azon dolognak a' többi dolgokhoz való egybeköttetése, vagyis környületei. És a' változás' ezen véghezmenetelének vagyis a' dolgok' helybeli egybeköttetése' megváltozásának, képzelete az, a' mit mi *időnek* nevezünk; mely — ahozképestt, a' mint a' dolgoknak azon képzeletünkben levő két egybeköttetése'i vagyis állapotjai között, melyeket mint kezdetet és véget, vagy mint okot és következetet elménkben forgatunk, több vagy kevesebb más változások mentek végbe, vagy világosabban szólva ahoz képestt, a' mint a' dolog azon állapotjából, melyben először képzeljük, a' mostaniba jutott, — ahozképestt mondom, vagy *hosszszabb* vagy *rövidebb*, *régibb* vagy *újabb*. Ha pedig az épen előttünk véghez menő változást képzeljük, melyből t. i. még más változás mint következet nem származott: ezen képzelet a' *jelen idő*, (mely tulajdonképen nem is idő, hanem azon határ - percz, hol az elmúltt idő a' jövővel öszzszeér, vagyis azt szűli). Ha végre úgy képzeljük a' változást, hogy előre képzeljük, micsoda változásoknak kell mint okoknak addig megtörténni (a' változásokrol eddig szerzett ismereteink szerint) míg azon állapotba vagyis öszzszeköttetésbe jöhetnek a' világi dolgok, a' mely állapot vagy öszzszeköttetés képzeletünkben forog: ezen képzelődést nevezzük *jövőendő időnek*, mely ismét, az annak bételyesodéséig történendő változások' számához képestt, lehet *rövidebb* vagy *hosszszabb*, azaz *hamarább*, vagy *később*. — — Az eddig mondottakból következők: hogy az idő nem egyéb, mint a' helybeli változásoknak elménkben elérterjesztése, és így a' hely' változásának képzelete; hogy a' világnak kép-

zelete magában foglalja egyszersmind a' hely' és idő' képzetét; hogy tehát minden a' mi helyben van (és így minden világi dolog) az egyszersmind időben is van; hogy a' hely közvetlen, az idő pedig csak a' helynél-fogva fölvehető, tapasztalható, képzelhető; hogy végre a' minémiségek, 's tulajdon-ságok, (egyszóval *mód*), a' mennyiben a' hely' különbségeinek vagyis változásainak szüleményei, nem egyebek a' hely' 's idő összeköttetésénél.

1-ső Tzikkely. Szók.

18. §. Világos képzetünk (a' miről t. i. meg tudjuk mondani hogy mitsoda) tsak arról lehet, a' mit ismerünk; tsak azt ismerhetjük pedig meg, a' mit — vagy közvetlen vagy közvetve tapasztalhatunk; azt tapasztalhatjuk azonban tsak, a' mi a' világon van; a' világon pedig nints egyéb, mint széles értelemben szólva *valóságok* és *változások*: tapasztalnunk, ismernünk, képzelnünk, tehát csak ezeket lehet; és így képzeleteink nem egyebek, mint a' világi *valóságok*' és *változások*' ismeretei. —

A' Szók is tehát, melyekkel képzeleteinket adjuk-elé, nem egyebek, mint a' világi *valóságok*', és *változások*' nevei.

19. §. 1-ör A' *valóságok*, melyekről t. i. mint tárgyakról, valamit képzelhetünk, 's annál-fogva szólhatunk is, kétfélék:

a) *természetiek* vagyis közvetlen tapasztalhatók az az *dolgok* (szoros értelemben), melyek bizonyos külön helyet egyenkint foglalnak el, melyeket annál-fogva más helyben és következőleg) időben változás nélkül, egyszerre pedig több vagy különböző időben és helyben, nem képzelhetünk. — Ezen dolgokrol minden embernek (érzése' 's képzelődése' finomságához képestt) különböző

ismerete van; 's annál fogva ezeket különböző minémüségűeknek (milyenek p. o. íz, szín, keménység, lágy-ság, 's t. e' f.) és tulajdonságuaknak (milyenek p. o. jóság, szépség, 's t. e' f.) tartja. — Ilyen *dolgok* p. o. *nap, föld, víz, kő, 's t. e' f.*

b) képzeletiek vagyis közvetve (t. i. a' dolgok által) tapasztalhatók, az az *képzeletiek* (szoros értelemben), melyek magokban egy külön helyhöz kötve nintsenek, melyeket annál fogva más — és egyszörre több különböző helyben és időben (az az *dologban*) is képzelhetünk. Világosabban szólva, ezen képzeleti valóságok nem egyebek, mint az *a)* alatt említett természeti valóságok' minémüségeinek, tulajdonságainak, és változásainak elménkben levő *ismeretei*, melyeket azon természeti valóságoknak vagyis *dolgoknak* sokszori tapasztalásából, 's képzeléséből szerzettünk magunknak, melyeket oly bizonyosoknak tartunk, hogy azokat magunkra nézve *valóknak*, igazaknak hisszük, mivel mindig olyanoknak képzeltük (valamint a' természeti dolgok' valóságát is többszöri megegyező tapasztalás által hisszük-el) mely közönséges ismeretek annál fogva mértékül szolgálnak nekünk, magoknak a' a' dolgoknak meghatározására, megítélésére. Ilyen képzeleti valóságok p. o. ezek: *jóság, szépség, idő, boldogság, élet, halál, minémüség, változás, valóság*. Ezeknek ismét sokféle *alképzeteik* (különbségeik) vannak, p. o. *virtus, vétek, kellemesség, szín, hang, íz, hajnal, régiség, újság, ok, követhözlet, gazdagság, egészség, erő, állás, múlás, nagyság, sokság, mozgás, 's t. e' f.* Ezen képzeleti valóságok is minden emberben (képzelődéséhez 's ítéletéhez képestt) különbözők; 's a' mennyiben több dolgokra is ráillenek, annyiban lehet ezeket, vagy közönségesen, vagy csak bizonyos tekintetben (az az bizonyos környületek höz képestt) képzelni.

Mind a' két rendbeli valóságok' neveiket (vagy a' nekik megfelelő szókat) nevezem *Tárgyneveknek* (Substantiva), mivel azoknak vagy a' természetben, vagy a' képzeletben tárgy (valóság) felel meg; és pedig az elsőbb rendbelieket *dologtárgyneveknek*, a' második rendbelieket *képzelettárgyneveknek*.

20. §. 2-or A' *világi változások* (széles értelemben) melyeket tudniillik a' valóságokról képzelhetünk és mondhatunk, vagyis azon tekintetek melyeknél fogva a' valóságokról valamit képzelhetünk és mondhatunk, háromfélék. Nevezetesen vagy azt vizsgáljuk 's mondjuk a' valóságról:

a) *van é az?* vagyis a' *léte*, azaz illik é reá a' helynek 's időnek képzelete? A' léte csak egy lehet, annál fogva csak egy képzelete van: a' beszédben is tehát csak egy *Léte*név (Verbum substantivum) szükséges, 's van tulajdonképen. Lehet mindazáltal akármely nyelvben két, három, 's több szót is fölvenni (változtatás' kedvéért) a' léte kifejezésére. De ezek már nem pusztá léte nevek (milyen csak egy lehet) hanem bizonyos állapotot jelentő nevek, melyek — minthogy valamely állapot már a' léte a' hely' 's idő' képzeleténél fogva magában foglalja 's eszünkbe juttatja, alkalmasok a' léte is egyszersmind — még pedig már környületesen — kifejezésére. Ilyen szó a' deákban ez: *existo, subsisto*; a' magyarban ez: *főnállani*; melyekben a' léte képzeletén kívül már az állás is megvan. — Képzelhetjük 's mondhatjuk a' valóságról

b) *milyen az?* vagyis a' *minémüség* széles értelemben, azaz mimódon van a' valóság a' helyben és időben; vagy helyesebben szólva, mennyiben illenek arra a' helyről is időről (azaz világról) szerzett közönséges ismereteink. — A' széles értelemben vett minémüség magában foglalja

aa) a' *minémüség*et szoros értelemben azaz a' dolgok' alkotásbeli (concreta) mivoltát, vagy is milyeneknek tapasztaljuk mi azokat magokra nézve (p. o. *kerek*, *szögletes*, *híg*, *merő*, 's t. e. f.) és

bb) *tulajdonságot* az az a' dolgok' kihatásbeli (abstracta) mivoltát, vagyis milyeneknek képzeljük mi azokat más tárgyakra nézve (p. o. *jóknak*, *rosszaknak*, *szépeknek*, *rútaknak*, 's t. e' f.)

A' hanyképen lehet már a' valóság a' helyben és időben, azaz világban és képzeletünkben: annyi minémüségét széles értelemben képzelhetünk benne. A' mennyi ismét a' minémüség' képzelete, annyi lehetne az azoknak megfelelő szó is. vagyis a' *Minémüség*név (nomen adjectivum) a' beszédben. De minthogy a' minémüségnek végtelenül sok képe'etei vannak: ennél fogva az emberi beszéd, nem lévén képes mindazoknak kifejezésére külön szót alkotni, tehát csak a' közönségesebb minémüség-képe'eteknek ad külön nevet. Így p. o. hány? sőt végtelen sok különbségei vannak a' színeknek, de az emberi beszédben csak a' tisztábban megkülönböztethetőknek, 's a' dolgokban gyakrabban tapasztalhatóknak adunk nevet, p. o. *zöld*, *kék*, *fejér*, 's t. e' f. — Képzelhetünk ('s mondhatunk annál fogva) végre a' valóságról:

c) *Változást* szoros értelemben, azaz mennyiben 's mimódon lehet az más helyben és időben, vagyis mimódon vehetől más minémüségeket? más szóval; mennyiben 's mimódon jöhet az más valóságokkal különböző egybekötetésbe? Mint-hogy már a' világi dolgok közt végtelenül sok különböző egybekötetéseket, változásokat, lehet képzelni: innen *változásneveket* is végtelenül sokat lehetne formálni, ha az emberi nyelv' tehetetlensége engedné: hanem épen e' miatt csak a' közönségesebb, azaz a' világon tapasztalhatóbb, változások' kifejezésére alkotnak az emberek szokat, mi-

vel csak azokról szoktak egymás közt beszélni; minél nagyobb azonban valamely nemzetnek ismerete, annál több számmal vannak nyelvében változásnevek (melyeket magyarul *Igéknek* nevezünk) A' változásoknak azonban közönségesen, azaz egyes környületeiket nem tekintve, való kifejezésére, van az emberi beszédben egy szó (a' magyarban: *lenni*, a' németben: *werden*, a' deákban: *fió*); de a' mely nints-meg minden nyelvekben (p. o. a' Frantziában és Olaszban) eredetileg. Lehet azonban e' helyett, vagy e' mellett, más változásjelző szokat is fölvenni, a' változás' közönséges képzeletének kifejezésére; p. o. a' magyarban másik is van, ez t. i. *válni*. Az ilyen melleleg fölvevő változásnevek azonban már a' változásnak némely környületét is (azaz módját) magokban foglalják. Ilyenek a' diákban: *devenir* (melyből lett a' Frantzia *devenir* és az Olasz *diventare*), továbbá *abire* (in aliquid), *evadere*; a' Frantziában: *se faire*, az olaszban: *farsi*. — (E' tekintetben a' magyar nyelv különös gazdagsággal bír, úgymint a' mely a' változás' pusztá képzeletét a' már említett két szón, és a' *változni* szón kívül, még az *od-öd*, *ul-ül*, *an-en*, igevégzetekkel is ki tudja fejezni. —

A' szoros értelemben vett változások, vagy: *aa)* olyanak, melyek nem magoktól a' valóságoktól, (melyeken történnek) függenek, hanem a' természet' rendje 's törvényei szerint mennek véghöz, azaz más előbbi változásoknak következtet; 's annál fogva bizonyos *állapotot* tesznek föl. Ilyenek azon dolgoknak, melyeket nem állatoknak nevezünk, minden — az állatoknak pedig alkotásokbeli változásaik; p. o. *alumni*, *élni*, *halni*, *elmúlni* 's t. e' f. Ezeket kifejezik a' beszédben az *állapot jelentő igék* (melyeket diákul *neutro-passivum*-oknak nevezünk). vagy

bb) olyanok, melyek magoktól a' valóságoktól, azaz szabad akaratból, függenek. Ilyenek az állatoknak minden változásai, az imént említettek (t. i. melyek az állatok' belső alkotására nézve történnek) kivéve. — Az ilyen változásokat nevezzük *cselekedeteknek* széles értelemben. Ezeket kifejezik a' *tselekvő igék* (verba activa) széles értelemben. — Ezen szabad akaratból függő változások kétfelék:

aaa) *Kinemhatók*, melyek más valóságokra következetet nem szülnék; p. o. *állani*, *ülni*, *beszélni*, *énekelni*, *forogni*, 's t. e' f. Ezeket kifejezik a' *kinemható tselekvő-igék* (verba neutro activa)

bbb) *kihatók* vagyis szoros értelemben vett *tselekedetek*, melyek más valóságokra is következetet szülnék; melyek annál fogva mindig két tárgyat tesznek föl, t. i. a' tselekvőt, (mely kihat) és az érdeklettet (melyre kihat) p. o. *visz* (valaki valamit). — Ezeket a' szoros értelemben vett *tselekvő* (tselekedetet jelentő) igék fejezik ki. — Kihatathat pedig a' tselekedet valamely tárgyra, annak helyére - idejére 's a' kettőből származó minőségére nézve, sőt lételére is, a' mennyiben annak alkotását föl bontván, belőle új tárgyat állíthat-elé. Mindenik tekintetben ismét kihatathat egyik valóság' tselekedete a' másokra vagy *közvetlenül*, vagy más dolgok által az az *mellékesen*.

Jegyzet. Az emberi beszéd' szűk 's tökéletlen volta miatt, gyakran kénytelenek vagyunk hasonlításnál vagyis átvitelnél-fogva tselekvő igéket a' dolgok' változásairól is használni; p. o. mondjuk: a' kő *megütötte* az embert. Jól meg kell tehát jegyezni, hogy ez nem - tulajdonképen van mondva (tropice); mert a' kő' változása itt is nem tselekedet, hanem csak *esés* és így állapot, 's a' tsele-

küdet tulajdonképen azon erőre illik, mely a követ hajította.

21. §. Mivel már képzeink csak ennyifélék lehetnek: tehát szavainknak is (melyek a' képzetek' nevei) csak ennyiféléknek kellene lenniök, melyeket említettem eddig, 's melyek a' beszédnek alkotó részei, melyeket annálfogva én *alap* szóknak vagy *elsőrendű szóknak* nevezek. De valamint minden egyes gondolatban — annyival inkább az egész gondolkodásban — van még ezen képzeteken kívül valami egybeköttetés (relatio), mely által elménk ezen egyes képzeteket gondolatokká, az egyes gondolatokat ismét gondolkodássá összfoglalja: úgy az emberi beszédben is szükségesek 's vannak is ezen egyes képzetek' nevein azaz fő szókon kívül olyan *pótlékszók*, melyek a' képzetek' elménkheli egybeköttetését kifejezzék (hallhatóvá tegyék), t. i. azon egybeköttetéseknek — tekinteteknek (viszonyok') nevei, melyeknél-fogva az eddig kifejtögetett képzetnevek, vagyis elsőrendű szók mondássá, a' mondások ismét beszéddé egybefoglalódnak. Ezeket nevezem én: *összekötő* szóknak vagy *másrendű szóknak*.

A' képzeteket, ismereteket tehát a' gondolkodásban, a' beszédben pedig azoknak neveit, úgy képzelhetni, mint a' falban a' *köveket*, — azt pedig, a' mi ezeket mind kettőben összeköti, úgy, mint a' *kőragaszt* (mortarium) mely a' kövekből falat állit egybe. —

Fejtögessük ki már a' beszédnek ezen összekötő részeit vagyis a' másrendű szókat a' gondolatokból és gondolkozásból, 's az ezeknek megfelelő mondásokból és beszédből.

2-dik Tzikkely. Mondások.

22. §. Minden egyes gondolatban van egy valóságképzet, melyhöz kötünk, vagyis melyről

gondolunk valamely változásoképzetet. Az elsőbb a' *gondolattárgy*, az utóbbi a' *gondoltt* vagyis ítélet. Ennyiből áll a' legegyszerűbb gondolat

A' Mondásban is tehát (melly a' gondolatot kifejezi) kell lenni:

a) egy tárgy névnek, melyről valamely változásnevet mondunk. Ezen tárgy név a' *Mondástárgy* (Subjectum sententiae.)

b) egy változásnévnek, melyet amarról mondunk. Ez a' *Mondott* (Praedicatum).

Ennyiből állana a' legegyszerűbb mondás.

23 §. De mivel a' gondolat nem egyéb, mint valamely tárgyról tett ítélete elméneknek, azaz annak kijelentése — valósággal meglevőnek (valónak) és akkor is milyennek képzeljük (tartjuk) azon tárgyat, vagy pedig mitsoda változásban képzeljük azt lenni; az ítélet pedig ismeretünkhöz képestt különböző, néha t. i. állító, máskor tagadó, gyakran pedig tanakodó (mikor t. i. még nem tudjuk bizonyosan, állíthatjuk é arról ezt vagy amazt vagy sem? — melly esetben a' gondolat nem egyéb még csak vizsgálódásnál): innen e' különbségek' kifejezésére a' mondásba is *állító*, vagy *tagadó*, vagy pedig *tanakodó* (ennek neme a' kérdés is) szót teszünk, azaz állító, tagadó, vagy tanakodó mondással élünk a' beszédben. — Ezen három gondolat-határozó tekintetet kifejező szókat nevezem *Mondáshatározóknak*. Ilyen szó csak három lehet eredetileg minden nyelvben; a' magyarban nevezetesen ezek: *igen*, *nem*, *é?* Szoktak azonban a' nyelvek más szókat is néha fölvenni ezeknek kijelentésére, melyek, — minthogy már valami más tekintetet is (környületet) foglalnak magokban, a' tagadást, állítást, vagy tanakodást, még világosabban jelentik; p. o. a' magyarban tanakodó *Mondáshatározók* ezek is: *valljon?* (mely azt is kifejezi)

lenti a' tanakolás mellett, hogy én a' bizonyosságot mástól akarom megtudni, t. i. kérem hogy vallja meg), *talám* (mely ebből van özszerántva: *találnám* azaz gondolnám, 's a' tanakodáson kívül azt is kijelenti, hogy magamban vizsgálódom a' tárgy felőli). —

Ezek szerint a' legegyszerűbb mondásban is, a' tárgy-és változás-neven kívül még a' mondáshatározó szók között is egynek benne kell lenni. — De meg kell jegyezni, hogy csak a' tagadó mondáshatározó az, mely soha el nem maradhat a' tagadó mondásból. Az állító mondásból ellenben rendszeren kihagyjuk az állító mondáshatározót, azért, mivel, ha nem tagadunk valamit, akkor már magában is alatta értetődik az állítás' bizonyos volta. — A' tanakodó mondáshatározót is gyakran kihagyjuk a' mondásból, és azt hangunknak kérdőleg ejtésével fejezzük egyedül ki (p. o. *forog a' nap?* e' helyett: *forog é a' nap?*)

Ha valaminek csak való vagy nem való voltát vizsgáljuk, vagy akarjuk másnak kijelenteni: akkor a' gondolatban több képzelet, a' mondásban pedig több szó az eddig említettekén kívül nints.

24. §. A' változást széles értelemben nem képzelhetjük a' nélkül az egybekötötetés nélkül, melybe a' világi dolgok egymásra nézve a' változás által — vagy legalább annak véghöz menetele alatt jőnek. Ugyanis, midőn valamelly változást képzelek, akkor mintegy kísérem elmémmel a' változó tárgyat a' többi mellette levő dolgok között míg az meg nem állapodik, vagy, ha az helyét nem változtatva változik (t. i. belsőképen) akkor képzelem elmém a' körülötte azonközben levő több tárgyakat; 's ezen mellékes tárgyak' helyéhez kötöm elmémben a' változás' képzeletét, vagyis azon tárgyak' *helyében* képzelem a' változást meg történni. Továbbá

ugyan akkor azt is mint egy kísérem elmémmel, mitsoda más változások történtek vagy voltak folyamatosan akkor 's az alatt míg az elmémbe forgó változás történt, 's ezen m. llékes változásoknál fogva bizonyos *időben* képelem a' kérdéses változást. Végre a' mint több vagy kevesebb, nagyobb vagy kisebb, tárgyak' helyéhez kötöm képzeletemben a' változást: a' szerint nagyobbak vagy kisebbnek — más szóval különböző *helybeli minéműségekben* — képelem azt; és a' mint több vagy kevesebb, nagyobb vagy kisebb más változások' véghözmeneteléhez kötöm azt képzeletemben: a' szerint tartósabbnak, vagy hirtelenebbnek — vagy más szóval különböző *időbeli minéműségekben* — képelem azt. Különösen pedig ha más tárgyra kiható változásról gondolkodom: akkor egyszer'smind megfordul elmémbe azon tárgynak képzelete is, melyre a' változás kihat; és, ha a' kihatás nem közvetlen, akkor azon harmadik tárgynak képzelete is megfordul elmémbe, mely által az első a' másadikra kihat; minden kiható változásokat pedig ahhoz képelem, a' milyen nagy azoknak kihatások, ismét különböző *tulajdonságokban* képelem. — Minthogy már a' képzelet nem egyéb a' világi tárgyak' környületes eléterjesztésénél: a' változás' képzeletének tehát magában kell foglalnia a' változás' minden környületeinek ugymint *helyének*, *idejének*, *minéműségének* (széles értelemben), és (ha a' változás kiható) *tárgyának*, 's (ha közvetve hat ki) *eszközének* (vagy az időre nézve *okának*) képzeletét is. — Midőn tehát beszélnünkben valamely változást épen oly világosan elé akarunk adni, a' mily világosan az elménkben van (mint a' költők tselekösnek néha, azért, hogy előadások annál elevebb legyen, — noha a' beszéd' tehetetlensége miatt, 's az úntatás' elkerülése végett, ők sem tökéletesen cselekszik ezt :) akkor

mindezen környületek' képzeleteinek neveit megkellene beszédünkkel a' mondásban neveznünk. Azonban rövidség' kedvéért csak annyit említünk ezek közül meg, mennyit hallga'ónknak épen különösön szükségesnek vagy jónak látunk megmondani; p. o. gyakran csak a' helyét, máskor csak az idejét, vagy minémiségét említjük-meg a' változásnak; a' kiható változásnak is néha csak a' tárgyát nevezzük-meg, eszközét pedig elhallgatjuk. — Úgy de ha a' mondásba a' Mondott' vagyis változásnév' efféle környületeinek neveit odamondjuk: kell lenni valaminek, a' mi ezen környületek' neveit a' Mondástárgynévtől, és egymástól megkülönböztesse, egyszersmind azt is kijelentse, hogy ezen mondásbeli több tárgynevek között melyik mitsoda tekintetben fordul-elé. úgy é p. o. mint *eszköztárgynév*, vagy *kihatástárgyuév*, vagy *változás-minémiségtárgyuév*? s. a. t. — Vettek is föl a' nemzetek' minden nyelvben oly rövid szótskákat vagy végzeteket, melyek a' mondásban előfordulható tárgynevek között az említett tekinteteket különbségeikkel együtt kifejezzék; melyeket én, — mivel a' mondásnak részeit (melyek magokban össze nem függenének) értelmessé összefoglalják, — Mondáskötőknek nevezek (Prae- et Postpositiones, Casus) Akármelley monda ban is már több szó, mint mondás' része, az eddig említetteknel elé nem fordulhat; mivel a' gondolatban sincs több az ezeknek megfelelő képzeleteknél.

25. §. Ha érzékeinket valami hirtelen vagy hathatósan megilletvén, vagy pedig belső (alkotásunkbeli) okoknál-fogva, vagy végre a' gondolkodás által erős indulatra gerjedünk: ilyenkor érzetünkhöz 's indulatunkhoz képest lágy vagy kemény, vidám vagy fájdalmas, bámúló vagy tsúfoló szózatokat bocsátunk-ki szánkón, melyeket abba maga ad mintegy a' természet mesterséges for-

málás nélkül. Az eredetileg így formálódott szókat' nevezem! *Indulatszónak*. (Interjectiones, — mely diák nevezet azért értetlen, mivel csak formai, nem pedig a' dolog' valóságát kifejező; nevezik Fölkiáltószónak is). — Ezek annyifélek lehetnek, a' mennyiféle az érzet, indulat, és akarat. — Az ilyen szókkal azonban élünk gyakran készakarva is hosszas mondás helyett, hogy érzetünket annál természetesebben 's rövidebben (annál fogva hathatósabban) kifejezhessük. Még pedig nem mindenkor külön mondjuk ki az eféle szókat, hanem olykor a' mondásba közbeszúrjuk. De mint-hogy ezek nem egyes képzeletet, hanem egész érzetet fejeznek-ki: innen ezeket nem is tarthatjuk külön szónak, hanem egész mondásoknak, mivel egész mondás lappang alattok; a' honnan ezeket egész mondással lehet hosszszabban elmondani.

3-ik Tzikkely. Beszéd.

26. §. A' Gondolkodás (melyet a' Beszéd adelé) abból áll, hogy elménk egyik egyes gondolathoz vagyis itélethöz másikat köt; nevezetesen egyiket a' másikkal vagy többekkel *összehasonlítja* (mivel csak így lehetnek helyes itéletei), 's ilyenkor az egyezőket összeköti, az ellenközőket vagy legalább különbözöket egymástól elválasztja, kijeleli; továbbá egyikből másikat hoz- vagyis okoskodik-ki, nevezetesen az okból következtetést húz, a' következtetből okot nyomoz; egyszóval mind a' két esetben az igazat, szépet, jót vizsgálja. Gyakran pedig a' gondolkodás csak abból áll, hogy a' már készített gondolatokat összekötvén, azokkal magát mulatja (emlékőzet). — A' gondolatok' helyes vagy helytelen összekötésétől függ tehát a' gondolkodás, még akkor is, ha az egyes gondolatok vagyis itéletek magokban helyesek; mivel a' leghelyesebb

ítéletek is rosszul egybekötve össze nem férhetnek. A' gondolatoknak ezen egybekötését tehát úgy lehet nézni, mint lelkét (λογος) vagyis alkotóját a' gondolkodásnak. — Ezen tekinteteket már, melyekkel elménk', a' gondolatokat összeköti, ki kell a' beszédben fejezni bizonyos szóknak, melyek a' mondásokat beszéddé egybekössék, azt adván-elé hallhatólag: mimódon kötötte össze elménk gondolkodássá az egyes gondolatokat? — A' honnan látni-való, hogy minél helyesebbek és világosabbak, 's számosabbak az ily szók valamely nyelvben: annál tökéletesebb, érthetőbb és bővebb az a' nyelv. Az eféle szókat nevezem *Beszédkötőknek* (Conjunctiones) hogy a' Mondáskötőktől megkülönböztessem. — Igaz, hogy ezeket néha egyes szók' összekötésére is használjuk a' mondásokban ('s azért nevezik ezeket a' nyelvtudomány-írók csak pusztán Egybefoglalóknak): de meg kell jól jegyezni, hogy minden olyas esetekben, mikor vagy a' Mondás-tárgy, vagy a' Mondott, vagy akármely része is a' mondásnak egynél több, olyankor a' mondás alatt mindig több mondás lapang, annyi nevezetesen, a' hány Beszédkötővel egybefoglaltt szó van benne. — A' Beszédkötők annyifélek lehetnek, a' hány tekintetben kötheti-össze elménk az egyes gondolatokat.

27. §. Ennyifélek mindössze az emberi beszéd' részei, vagyis a' szók. — Követközne már, hogy a' szóknak beszédbeli összeköttetését vizsgáljuk. De vegyük föl előbb ezen már kikeresett részeket vagyis a' szókat, 's ismerkedjünk-meg azoknak neveikkel egyenkint, az által, hogy tulajdonságaikat, azaz különböző formákba változásait, fejtögessük-ki. Ugyan is

A' szókról közönségesen meg kell jegyezni, hogy minden nemzet csak a' közéletben gyakrabban előforduló tárgyak', változások', és minéműségek'

kifejezésére formált elsőben szókat, melyeket az I-ső Részben *eredeti* vagyis *gyökérszók*nak neveztem, melyek annál fogva akármely nyelvben is eleinte nem nagy számuak. Ezekből formált apródonkint minden nemzet más szókat, bizonyos Hangmódosításoknak vagy épen szózatoknak elejökbe vagy utánok ragasztása által; ezek a' származtató ragasztékok mellyeket *szoképszóknek* is neveznek, az ezek által formált szókat pedig nevezük *származottaknak* (*származékok*). — Mind a' két rendbeli, t. i. mind a' gyökér, mind a' származott szók között azokon, melyek különböző tekintetekben (melyeket alább mindjárt meglátunk) fordulhatnak-ei a' beszédben, ilyenkor valamely változtatást teszünk, annak kijelentésére, hogy most azok valamely különös tekintetben fordulnak-ele; nevezetesen vagy elejökhöz vagy végökhöz ragasztunk valamely hangmódosítást, vagy épen szózatot, minden tekintet' kifejezésére különbözőt; ezek a' *változtató ragasztékok*, nevezik csak pusztán *ragasztékoknak* is. 'S ennyiből áll közönségesen a' szók' változása. Mely változásokrol meg kell jegyezni, hogy azok az eredeti nyelvekben természetesebbek, egyszerűbbek, a' keveredettekben önkényesek, mesterkétebbek; amazokban világosabbak 's értelmesebbek, emezekben homályosabb értelműek. — Valamelly nyelv' tudására tehát szükség nem csak annak szavait, hanem ezeknek változásaikat, és tulajdonságaikat is ismerni.

28. §. Az említett ragasztékok által a' gyökér szó többnyire meghoszabbodván, *többszózatuvá* vagyis *többitaguvá* válik. Ezen szózatok között egyet, néha kettőt is, a' beszélő hathatósabban (*emphaticce*) ejt-ki a' kimondásban, oly véggel, hogy hallgatóját azon szózatra, vagy is azon részére a' szónak, 's ez által az annak megfelelő tekintet re, figyelmesebbé tegye. Ez a' hathatósabb kimondása

valamely szózatnak a' *hangerő* (tonus), mely az éjszaki nyelvekben a' hidegmiatti vagy csak népi szokástól származó erőlködés miatt többnyire az első, a' melegebb táji nyelvekben pedig a' közép vagy vég tagok közül valamelyiken van, és rendszeren az azon szótagbeli Hangzót hosszúvá teszi, melyet ilyenkor *természetesen hosszúnak* (positione naturali) nevezünk. — A' ragasztékok azonban vagy olyanok, melyekben előbb ejtjük-ki a' Hangzót mint a' Mássalhangzót, mely esetben a' szónak utolsó Mássalhangzója a' ragasztékkal összeforrad, a' mikor annál fogva a' ragaszték nem külön szótagot formál (asyllabicum affixum odaforrott rag) vagy olyanok, melyekben előbb a' Mássalhangzót ejtjük-ki, melyek tehát magok külön szótagot formálnak (suffixa v. affixa syllabica, különtagu ragok). Ha már ezen utóbbi ragasztékok olyan szóhoz járúlnak, mely Mássalhangzón végződik, olyankor a' ragaszték előtt álló tagja a' szónak minden esetre hangerőt kap, vagy is hosszú kimondásúvá lesz, mivel Hangzója után két Mássalhangzó következővén, nem lehet azt röviden a' darabos hangzás miatt kiejteni, hanem az utána következő két Mássalhangzó' kiejtése hosszas időt kíván. Az ilyen szózatokat már, melyekre a' több egymás után következő Mássalhangzók húzzák a' hangerőt, nevezzük *mesterségesen* (positione artificiali) vagy is öszszetételnél-fogva hosszúknak, 's az efféle szózatokban többnyire még a' hosszú Hangzó (ha t. i. az volna lenne a' ragaszték' hozzájárulása előtt) röviddé lesz, épen a' föntebb említett okból, mivel t. i. a' két Mássalhangzó' kiejtése sok időt kívánván, azokra sietünk a' szózat' kimondásakor, 's ennél fogva nem érközüünk a' benne levő Hangzónak hosszason mondására elég időt fordítani. A' külön szótagot magokban nem formáló ragasztékok előtt ismét gyakran elváltozik a' hosszú Hangzó röviddé, azért, mivel

az utána következő Mássalhangzót, mely eddig vele egy szótagot formálván, kimondását erősebbé és így hosszabbá is tette, már most a' ragasztékkal kötven egy szótagba, az által amaz előbbi Hangzó' kimondásának erejét gyengítjük. Mind a' két rendbeli ragasztékok közül pedig minél többet kötünk valamely szóhoz egymás után, annál több változásokon men-at az így hosszabbítgatott szónak *hangereje*, most elébb esvén a' Hangzó' közbenközbeni kihagyása által, majd ismét hátrább vetődven. . És ez a' *Hangzó'*, vagy is a' *hangerő' változásainak* alapja, mely a' nyelvek' helyes ismeretére nézve különös fontosságú, a' mit (hogy mindig a' Magyarat ne említsem) azok, kik a' zsidó és görög nyelvekben jártasok, jól tudhatnak. Ezen változásait a' szótagoknak legvilágosabban föl lehet venni a' chaldaei írásmódnál-fogva, mellyel a' zsidók étek

Nevezetes a' szótagoknak e' természetes (vagyis Hangzó'joknál-fogva való) és mesterséges (vagyis a' Mássalhangzó' számához képestt való) hosszú vagy rövid volta, vagyis a' Hangerő, azért, mert ez által lesz valamely nyelvnek kimondása *mu'sikai-vá*, vagy is mu'sikai mértékek szerint való hangzatuvá (mely tulajdonságot diákul *numerus-nak* szoktak nevezni), vagy pedig arra alkalmatlan; a' szerint t. i. a' mint azon nyelv' szavaiban a' hosszú és rövid szótagok egymást minél sűrűbben föl-váltván, a' beszédet kellemesen folyóvá, vagy pedig a' sok egymásra következő hosszú szótagok azt durvává, darabossá, avagy a' sok egymást követő rövid szótagok erőtlenné teszik. — A' numerus vagyis muzsikai hangzás azonban kétféle lehet a' nyelvekben, a m. *puhább* vagy is *lágyabb*, és erővel *telyesebb* vagy *méltóságosabb*; ez utóbbit okozzák különösen a' kettőzött (mint a' Zsidó nyelvben nevezik, da'ge-sáltt) Mássalhangzó' azok közül is kiváltt az

n, m, l, t, j, r, sz vagy *s* megkettőzése, mely tulajdonképen nem egyéb azoknak lelkesődéssel (*emphaticè*) kiejtésöknél; okozzák továbbá a' lágyabb hangzatu Mássalhangzók után kapcsolt keményebbek, melyenek p. o. *ng, nt, nd, mb, lt.* — Csak emlegetjük már a' régi Görögöknek 's Rómaiaknak beszédbeli numerusát (muzsikai hangzását). Ezekről meg is vallom hogy nyelvöknek tulajdona volt nagy mértékben a' nemesebb, vagyis férfiasabb, méltóságosabb numerus: de azért helytelennek tartom azon nyelveket úgy bámulni, mintha numerus, vagy legalább oly dicső numerus egyedül csak azon két nyelvben lett volna. Van ugyanis minden nyelvben muzsikai hangzás, ha bár különbözőképen is, ahoképestt t. i. a' mint a' Mássalhangzók jól vannak benne össze választva, 's menetele a' Hangzók közbeszurása vagy kihagyása miatt könnyebben vagy nehezebben folyó. Az egy német nyelv az tudtommal, melyben változtatható muzsikai hangzás (milyent a' Költők mértékre vehetnének) nincs: de azért ettől sem lehet megtagadni, hogy valami kis numerus nem volna benne. Oka e' muzsikai mértékre alkalmatlan voltának az, hogy a' Németek majd minden szavaikat összerántják (mint hidegtáji nép), vagy végszózatjaikat elharpják a' kimondásban, kihagyván belőlök a' Hangzókat. Egyébiránt tüzes és hirtelen indulat kifejezésére egy nyelv sem bír több erővel, valamint a' nemzetben is különös elevenségvan. — Van ellenben muzsikai hangzás az Olaszban de elpuhulva, a' Frantziában elevenebben mint a' diákban és méltóságosabban; különösen megvan a' méltóságos muzsikai hangzás a' magyar nyelvben, mely e' tekintetben minden más — még a' régi görög nyelvet is fölülmúlja.

2-or A' Beszéd Részzeiről egyenkint.

29. §. A' beszéd' részei vagyis a' szók enyifélék:

Elsőrendű szók: Tárgynevek, Lételnév, Mienőségnevek (széles értelemben), Változásnevek (szoros értelemben). — (Ezek mind változhatók).

Másadrendű szók: Mondáshatározók, Mondáskötők, Indulatszók, Beszédkötők. (Ezek mind változhatlanok).

A) *Első rendű szók*. (A' beszéd' alkotó részei). —

1) *Tárgynevek*. (Nomina substantiva).

30. §. Ezek (mint láttuk) vagy tapasztalás alá esők (p. o. kö) vagy csak képzeletben levő (p. o. nagyság) tárgyakat jelentenek. — Ha a' világi változásokat (széles értelemben) a' dolgokon kívül képzeljük, t. i. csak úgy mint ismereteket: akkor azok képzeletbeli valóságokká válnak, 's a' beszédben azoknak neveikből-tárgynév lesz, csak hogy azon változásneveken ilyenkor (annak kijelentésére, hogy tárgynevekké váltak) valamely változtatást teszünk, melyet a' változásnevekhez elül vagy hátúl ragasztott betűkkel vagyis tárgynévszarmaztató ragokkal (szóképzőkkel) szoktak a' nyelvek kifejezni. Ilyenek p. o. a' magyarban *at-et, ság-ség*, mint ezekben; *ismeret, jóság*; a' Zsidóban a' ך végül, az ך elül; a' diákban: *or, tus, us*; a' Frantziában: *ence*; olaszban: *enza*; a' görögben: *ια*; a' némethen: *ung, heit, keit*. 's a' t.

31. §. A' tárgyneveket jelentéseikre nézve föl-oszthatni:

1 ör *Egyes* vagy *különös* (propria, individualia) tárgynevekre, melyek egyetlenegy tárgyra il-

lenek p. o. *Washington, Bolivar, Lafayette, Philadelphia, Pest, Duna*, 's t. e' f.

2-or *Összes* vagy *összefogó* vagy *átalános* (collectiva) tárgynevekre, melyek egynél több tárgyra is illenek, vagyis több tárgyakra is neveik egynél. Ezek többfélék lehetnek; ú. m.

a) *Közöségesek* (communia) melyek minden nemű tárgyakra egyaránt illenek, p. o. *dolog, gondolat, képzelet* 's t. e' f.

b). *Meghatározottak* vagy *osztálynevek*, melyek ugyan több, de nem minden tárgyakra illenek. Ezek lehetnek:

aa) *Nemiek* vagy *főosztályiak*, (generica) melyek a' tárgyakra csak egy nemére, de viszont minden azon nemű tárgyakra illenek: p. o. *állat ember, ló, kő* 's t. e' f.

bb) *Fajiak* vagy *alosztályiak* (Specialia), melyek valamely külön nemű vagy osztályu tárgyakra csak egy fajára vagy alosztályára, nem pedig az egész nemre vagy főosztályra illenek. p. o. ha az embereket külön főosztálynak vesszük, akkor alosztályi nevek lesznek a' nemzetek' nevei, például ezek: *Magyar, Frantzia, Lengyel*; ha a' dolgok között csak a' köveket veszem föl, ezek alatt bé lesznek foglalva mindenféle kövek.

Ez a' fölosztás, mely csak a' képzeletben van, onnan veszi magát, mivel minden képzeletnek nem egyebek lévén a' világi tárgyakra közönséges ismereteinél, ezek alatt tehát, valamint e' képzeleteknek beszédbeli neveik alatt is, több vagy kevesebb — egy vagy minden olyan tárgyat értetünk tetszésünk szerint (beljök foglalhatunk), melyekre azon ismeretek ráillenek. — De épen mivel a' nemeket 's fajokat, fő 's alosztályokat, most szűkebb majd bővebb értelemben is lehet venni: annál fogva ezen fölosztás a' világról közönségesen

szólva nem ér semmit, sőt helytelen; hanem a tudományokban van ennek nagy haszna, hol valamit bizonyos állításból kiindulva kell meghatározunk. P. o. közönségesen mondhatjuk: *állat, ló*; de ló megént hányféle? Melyik lesz már itt a' nem, melyik a' Faj? — Az a' melyiket annak fölveszem. Így, — ha azon dolgokrol beszélünk, melyeket ásványoknak nevezük, — mondhatjuk: *ásvány, kő, gyémánt*; továbbá: *kő, drágakő, gyémánt*; ismét: *drágakő, ragyogókő, gyémánt*; hasonlóan: *ragyogókő, gyémánt, brasíliai gyémánt*. 's t. e' f. a' mint a' közbeszéd hozza magával. — Tulajdonképen tehát, — mivel mindent a' természetben végnélkül lehet osztani (ha eszközzel nem is, legalább képzelet által), 's annál fogva különböztetni, — minden képzelet, 's az annak megfelelő tárgynév, lehet egyes is közönséges is, de lehet másokhoz hasonlítva összes név is, p. o. nemi, Faji 's t. e' f

Világosabban szólva a' képzeleti (abstracta) tárgyneveket (p. o. dolog, szín, virtus, létel, 's t. e' f.) nevezhetjük *közönséges* tárgyneveknek: a' természeti tárgyak' (concreta) neveit pedig (p. o. János, fű, kert, ló, fa, gyertyánfa) magokban vagyis magokra nézve mind *különös* neveknek, másokhoz hasonlítva pedig *összes* neveknek.

32. §. A' Tárgynevek' tulajdonságainak 's változásainak vizsgálásakor elsőben is szembetűnik, hogy azok *Nemekre* (Genera) vannak osztva. Ez a' különbség onnan van, hogy az emberek eleitől fogva látván, mily nagy könnyüséget 's világosságot okozna a' beszédben, ha az állatoknak (melyekről eleinte legtöbbször folyt a' beszéd) mind hím, mind nőstény nemét megkülönböztetve elnevezhetnék: kezdtek mindenik nemnek külön neveket adni; p. o. a' magyarban: *férj, asszony, fű, leány*; németben: *Mann, Weib*; görögben:

ἀνῆρ, γυνή 's. t. e' f. Ilyen szók' a' magyarban ezek is: *tehén, bika, kos, juh*, 's t. e' f. melyeknek megfelelők más nyelvekben is vannak. De midőn az életben gyakrabban előforduló ilyen nemi különbségek' kifejezésére voltak szók: látták az emberek, hogy még sokkal rövidebb 's világosabb volna a' beszéd, ha az egyeredetü állatoknak mind két nemét ugyan azon egy névvel nevezhetnék-el, úgy azonban, hogy még is a' kettő valamiben különbözzön, a' nélkül hogy mindeniknek külön szót adjanak névül. Úgy cselekedtek tehát, hogy az állatoknak már megszokott neveiket használták rendszeren a' hím nemről, midőn pedig az ugyanazon fajú nőtény állatot nevezték-meg, akkor a' hímnek már ismeretes nevéhez valamely kis megkülönböztető pótléket toldtak, mely a' nőtény nemet kifejezze. Így a' Magyarok *nó* (hosszasabban *nösetény* vagy *nőtény*) szótskát ragasztják a' hím' nevének — ha állatokról van szó — elébe, ha pedig emberről — akkor utána, mely esetben a' *nő* szót a' szokás *n o* vé változtatta; p. o. *István*-ból *Istvánné*, *Király*-tól *királyné* szót formálnak, *oroszlány*-tól *nóroszlányt* vagy nőtény oroszlányt, 's t. e' f. Így él a' Német is *inn* végzetjével, (melly aligha nem egy származásu a' magyar *nővel*, vagyis *né*-vel). p. o. *König*, *Königin*; *Löwe*, *Löwinn*. A' Zsidók a' hím' nevéből nőnevet formáltak: \aleph vagy η végzettel, p. o. ettől *ébed* lesz a' nőnem *abdal* vagy *obédet*, *mélek*-ből *mal'kah*, *is*-ből *issah*. A' Görögök fölvtették a' nőnem' kijelentésére az α vagy η végzetet, p. o. $\delta\rho\varsigma$, $\delta\rho\eta$. A' Rómaiak az *a* és *rix* végzetet, p. o. *Deus*, *Dea*, *imperator*, *imperatrix* A' Frantzia az *e*, *ice*, *esse* végzeteket; az olasz az *a*, *ice*, *ella*, végzeteket, 's a' t. Így támadtak a' nőnemü származtató ragok (szóképzók), melyek mellett azonban minden nyelv megtartotta máiglan az ele-

intén az életben gyakorta előforduló állatok' mindkét nemének már az előtt külön megszokott neveit (p. o. fiú, leány, kos, juh, 's t. e' f.) — Ennyit kívánt a' nemeknek beszédbeli megkü ön-
bőztetésére nézve a' szükség 's józan ész. és a' magyar nyelv (mely mindenben követi a' természet' törvényeit) itt meg is állapodott; 's hogy ezt helyesen tette, meg tetszik abból, mert nyelve így is nem kíván sok szószaporitást, még is világosan érthető. De más nemzetek tovább mentek ennél. Ugyanis, mivel a' beszédben gyakran mondunk valamiről minémiségnevet, úgy hogy magát a' tárgy-
nevet nem nevezzük meg, hanem csak alatta értjük: ilyenkor a' nemnek, melyről szóltak, megkülönböztetésére, a' minémiségnevet azon nemnek végzetjével mondták-ki, melyről a' minémiségnevet értették. Így apródonkint az ilyen nyelvekben két származtató ragot (szóképzőt) vettek-fül a' minémiségnevek, t. i. hímnemüt és nőnemüt. Sőt némely nyelvek, mint a' 'Sidó és tót, még az igéknek vagy változásneveknek is minden formáikban kettős változtató ragasztékot alkottak, ugyan csak azért, hogy midőn azok mellett a' tárgy név meg nincs említve, akkor már magából is a' ragasztékból meg lehessen érteni, hogy hímnemü vagy nőnemü é azon tárgy, melyre a' változásnevet kell vinni, p. o. az. apa vagy anya cselekedte é ezt vagy amazt? 's t. e' f.). Így támadtak' az igék' nemi ragasztékai. Azonban mind a' minémiségneveknek származtató, mind az igéknek változtató nemi-ragasztékai fölöslegesek; mert vagy megvan a' tárgy név, melyről mondvá vannak, nevezve a' beszédben, 's ekkor nálók nélkül is tudjuk annak nemét: vagy nints meg nevezve, 's akkor ezekből csak azt tudjuk-meg legföljebb is hogy melyik nemre tartozik a' tárgy név melyet a' beszéd alatt értünk; azt ellenben nem, melyik legyen azon tárgy a' végbe-

retlen sok egynemű tárgyak közül. De ha megtudnánk is: kevesebbe kerülne azt e' kevés esetekben megnevezni, mint az egész nyelv' minden ily szavaiban mindenkorra annyit nemi szóképzőt 's ragasztékot fölvenni. — Minthogy már ezek szerint az ily nyelvekben azon szóknak, melyek a' mondásban a' Mondottat tehetik, vagyis a' melyeket valamiről mondani lehet, kétféle nemi ragasztékaik 's szóképzőik voltak: tehát akarmelyik neméről könnyű volt azt mondani az állatoknak, t. i. a' megfelelő nemi ragasztékkal 's szóképzővel. De nehézség adta-elé magát akkor, midőn nem állatokról, hanem egyéb világi dolgokról volt szó. Ugyanis ezeknek az emberek nem ismerték nemeit, hogy azokat megkülönböztethették volna: 's annál fogva bizonytalanok voltak, melyik nemi szóképzővel 's ragasztékkal mondják azokról a' változás-és minémiségneveket. És hihető, hogy eleinte azon szóképzővel 's ragasztékkal mondták a' dologtárgynevekről az emberek a' Mondottat, a' melyik a' kettő közül előbb 'eszökbe jutott. Azonban apródonkint a' józan okosság' vezérlésénél fogva látván hogy ha egyszer a' minémiségnevekben 's némelyeka' változ-snevek' ragasztékaiban is kétféle nemi - végzeteket vettek-föl, már csakugyan mindeniknek nemét meg kell határozniok, hogy a' Mondottat állandóul egyképen mondassák rollok: tehát abból a' természetes következtetésből indultak-ki, hogy valamint az állatok között az erősebbek 's nagyobbak hím a' gyengébbek 's kisebbek nő neműek, úgy nem fognak-hibázni, ha a' világi dolgok közül is a' szembetűnőbbeket hím — a' csekélyebbeket pedig állandóan nőneműnek tekintvén, hozzájuk a' Mondottakat is hasonló nemi végzetekkel kötik. Így p. o. a' hegyeket, folyóvizeket, mint kitetzőbb dolgokat, továbbá a' férfiakat közelebb érdeklő tárgyakat, férfiúi fog-

foglalatoságokat, hímnemre, — az indulatokat (melyek gyengeségre mutatnak), asszonyokra tartozó tárgyakat, asszonyi foglalatoságokat, nőnemre tartozni képzték, 's azokat a' hosszas megszokás által azon nemre használni úgy meg tanútták, hogy el nem tévesztették többé. — Más nemzetek pedig, mint a' Görögök 's Rómaiak, még itt sem állapodván-meg, az olyan szókat, a' melyeknek megfelelő tárgyakat nem tudták fölvehető tekintetnél-fogva sem hímnemre rendelni, (azért mivel egyikre sem illettek inkább a' másiknál), — egyik nemhöz sem csatolták, hanem ezeknek számára egy harmadik *Köznevet* (Neutrum) alkottak képzeletökben, melyre azokat tartozni képzték. De ezen cselekedetöknek az lett következte, hogy a' minéműségneveknek még egy harmadik azaz köznemi szóképztőt is kellett formálniok, mivel azokat a' köznemi tárgyakhoz sem hímnem — sem nőnemű szóképztővel nem teheték volna homályosság nélkül.

Jegyzet. Hogy az Európai nyelvek közzül, a' magyart kivéve, mindenikben el vannak minden tárgynevek különböző nemekre osztva: ez a' Görög és Diák nyelvek' maradványa, azokban melyek ezeknek elegyedéséből származtak; a' többiekbe pedig a' németből és tótból ment-át. Többnyire azonban az újabban formálódott Európai nyelvek elhagyták a' köznevet, csak a' más ketőt tartván meg. Nem is ok nélkül, mert a' minden tárgyneveknek nemekre osztása sok nehézségekkel van egybe kötve; de kivált a' köznem, azonkívül, hogy azt soha tökéletesen meghatározni nem lehet, merő szószaporítás, a' mit maga az eredete is, de az is megbizonyít, hogy a' nyelvek nála nélkül tökéletesen érthetők lehetnek, mint az Olasz és Frantzia. A' született Német maga is alig tudja

bizonyosan, hogy némely szavai micsoda neműek, 's hibázik a' Nem ellen gyakorta beszédben, ha csak nyelvét könyvből nem tanulta. — Különös az is, hogy ugyanazon szó más formában más nemre tartozik p. o. a' németben: *der Garten*, *das Gärtchen*; *die Magd*, *das Mädchen*; *die Frau*, *das Fräulein*. Oka az, mivel a' mely nyelvben köznem van, abban a' kisínységet, csekélységet, jelentő szók (mint a' milyenekké váltak az előbbiek a' végzet által) a' köznemre tartoznak többnyire.

33. §. Midőn nem csak egy, hanem több, ugyanazon nemű tárgyról beszélünk: ilyenkor azon tárgyaknak, melyek kérdésben forognak, nem külön egyes neveiket (melyek egy tárgynál többre nem illenek), hanem nemi vagy faji, egy szóval, meghatározott összes neveiket említjük beszédünkben; p. o. ezt mondjuk: *emberek*, a' helyett, hogy mindeniknek nevét elszámlálnánk különkülön — Mint-hogy azonban az összes tárgynevek egy azonnemű tárgyra épen úgy illenek, mint többre, vagy épen mindenikre: ennél fogva, hogy a' hallgató tudhassa hogy mi beszédünkben az ilyen tárgynevet most egynél többre akarjuk értetni, — valamely ragasztékot kötünk a' tárgynehöz, mely a' többséget kijelentse; 's ilyenkor azt mondjuk, hogy a' tárgynev a' *Többes Számban* van, különben pedig az *Egyesben*. A' tárgyneveknek ezen *Számok* szerinti változása megvan minden nyelvben, mivel a' beszéd' világossá tételére el kerülhetetlen. Nevezetesen a' Magyar *k*, a' Frantzia és Angol *s*, az Olasz *e* vagy *e*, 's t. e. f. ragasztékokkal fejezik-ki a' *Többes Számot* a' tárgy-nevek mellett. A' régi Görögöknek volt *Kettős Számjok* is, vagyis oly változása (végzete) a' tárgyneveknek, mely tsak két azon nemű tárgyat jelentett. De ezzel a' Szám-

mal, melyet a' Többses már magában foglal, mint nem nagy hasznuval, más nyelvek (az egy tótöt kivéve) nem élnek. A' Görögöknél magoknál is szokatlan volt ez, és leginkább csak költőjik éltek vele; a' tótban is szokatlan, 's csak néhány szókbán maradt-meg.

34. §. A' külön neveket (nomina individualia) kivéve minden többbitárgynevek összes nevek (collectiva) lévén (mint föntebb láttuk), több tárgyakra is illenek egynél; és midőn ezeket *határozatlanul*, vagyis széles értelemben mondjuk, olyankor lehet akárhány olyan tárgyakat, melyekre azok illenek, alattok érteni. Desokszor a' beszédben épen minden, sokszor ismét csak egy, vagy csak bizonyos számú olyan tárgyakról akarunk szólni melyekre a' beszédben eléforduló tárgynév illik; vagy más szóval, valamely tárgynév alatt csak néhányat vagy épen mindeneket akarnánk érttetni azon tárgyak közül, melyeket azon tárgynév jelent (vagy is az ugyanazon neműek közül). Ilyenkor ki kell beszédünkben az ilyen tárgynevet jelölni valamivel, a' mi által meghatározzuk, és mintegy kimutassuk hallgatónknak: mennyit, vagy épen melyiket kelljen neki az általunk említett tárgynévnek megfelelő tárgyak közül értenie. A' tárgynevek' ilyen kijelölésére, vagyis meghatározására, a' nemzetek igen természetesen bizonyos mutató szótskákat vettek-föl, melyeket a' tárgynevek elébe szoktak tenni. Ilyenek a' magyarban: *a, az*; francziában: *le, la*; olaszban: *il, la*; görögben: *ó, η, το*; zsidóban: *ה* vagy *ה'* 's a' t. melyeket én *kijelölő* vagy tárgynévhatározó szótskáknak (articuli) nevezek (lehetne *kijelölő nérmásoknak* is nevezni, noha nem oly helyesen, mert ezen szótskák nem egyebek mutató-névmásoknál, 's épen ezért nem veszem én ezeket külön beszédrésznek),

az általok kijelölt tárgyneveket pedig *meghatározott* tárgyneveknek. — Mikor már p. o. a' magyarban így szólok: *add ide a' könyvet*, akkor az a' kijelölő szótskával (mint a' fentebbiek szerint mutató jelentésüvel) rámutatok a' könyvre, melyet kívánok, vagy hatrá nem mutathatok is távolléte miatt, de legalább föl teszem, hogy hallgatóm azon könyvet érti a' sok könyvek között, a' melyiket én kezembe akarom venni; melyet ő onnan tudhat, mert vagy látta már azt az előtt kezemben, vagy épen arról beszéltünk akkor, vagy kevéssel az előtt foglalatostoktunk vele. Így midőn a' tudósokrol 's azok közt *Socrates*ről beszélgetvén: így szólok: *szerettem volna beszélni az emberrel*: ezen mondásom alatt bizonyosan nem ért hallgatóm más embert (noha mennyi ember van és volt?) *Socrates*en kívül. — Ha pedig a' kijelölő szótskát többes számban lévő tárgynév elébe teszem: akkor azon tárgy név alatt minden afféle tárgyakat értek; p. o. a' *lovak futós állatok*: ezt hallgatóm így érti: *minden* lovak futós állatok. — Itt azonban meg kell jegyezni, hogy még az egyes számban álló tárgynevek alatt is lehet minden olyan nemű tárgyakat érteni, melyekre azok illenek; p. o. a' *ló futós állat*, épen annyit jelent, mint ez: a' lovak *közönsegesen* futós állatok; de ez csak akkor érthető így, mikor különben a' hallgató tudja, hogy én most nem csak egy különös lórol akarok vele beszélni. Ha pedig csak bizonyos számú — és nem más — ugyanazonnemű tárgyakat akarok a' kijelölő szó segítségével érttetni: olyankor a' tárgynév elébe a' meghatározott számzót is odateszem; p. o. *itt van a' három könyved*, t. i. a' melyeket kértél, vagy a' melyekről beszéltél. Néha azonban a' többes számban lévő tárgynév alatt, kijelölő szótskánál-fogva nem minden, hanem csak bizonyos számú olyannemű tárgyakat értünk, de csak akkor,

mikor hallgatónk különben egyéb környületekből tudja azoknak számát; p. o. mondhatom: *itt vannak a' bajtársaid*, e' helyett: *itt vannak a' te két bajtársaid*, 's hallgatóm is így érti, — föltéve, hogy neki két bajtársa van, kiket különösön azoknak tart, vagy szokott nevezni.

1 Jegyzet. Ezekből látnivaló, mily nagy világosságot, vagyis érthetőséget ad a' beszédnek a' kijelelő szótskával élés; a' honnan egyik oka a' diák nyelvbeli némely mondások' olly nehéz megérthetésének az, hogy azon nyelvben nints ilyen kijelelő szótska szokásban.

2 Jegyzet. A' kijelelő szótskát szokták *nemi* vagy *nemhatározó* szótskának is nevezni. De az olyan nyelvekben is, a' hol ennek *nemi* végzetei vannak, nem ez a' tárgyneveknek hanem a' tárgynevek határozzák-meg ennek nemeit; mert, mint föntebb láttuk, a' tárgyneveket kezdték az emberek először nemekre osztani.

35 § Legnevezetesebb változása a' tárgyneveknek az, melyet a' Mondáskötőknek azokhoz tétele okoz, mely Mondáskötők (a' föntebbiek szerint) azon különböző tekinteteket fejezik - ki a' tárgynevek mellett, melyekben ezek egy mondásban előfordulnak. Fejtögessük - ki tehát bővebben, melyek, 's hány félek lehetnek azon tekintetek (egybekötetések), 's annál fogva az azokat kifejező Mondáskötők; azután pedig lássuk, miképen járnak a' Mondáskötők a' tárgynevekhöz

Mint hogy mindent a' világban csak helyben időben és (széles értelemben) minémiségben vagy módban (melly annál fogva a' tulajdonságot, 's ez ismét a' kihatást magában foglalja) lehet képzelni; ezek között pedig legfölvehetőbb a' hely: innen, midőn valamiről gondolkodom, legelsőben is eszembe

ötlik a' gondolatomban forgó tárgy' helye, vagyis: hol van az? A' helyet pedig meghatározhatom a' többi tárgyaknál-fogva (mivel a' hely magában csak képzelet, és csak a' tárgyaknál fogva fölvehető). Képzelem tehát mi'soda tárgyak vannak legközelebb a' gondolatomban levő tárgyhoz, vagyis ezt azoknak helyébe képzelem. A' tárgyak azonban helyökre nézve különböző egybeköttetésben lehetnek. Nevezetesen legszorosabb egybeköttetés az, mikor két tárgy

a) *ugyanazon-helyet* foglalja el (megjegyezve azonban, hogy különböző kiterjedésben, 's annál-fogva minéműségben, mivel különben egyek volnának), még pedig vagy

aa) úgy hogy egyik a' másiknak *része* p. o. a' szem a' főnek, az ujjak a' kéznek, — vagy

bb) úgy hogy egyiknek olyan legyen a' kiterjedése, mely közt még általa el nem foglalt hely, azaz kiterjedés is legyen, vagyis hogy egyik tárgy a' másikban mint külön valóság úgy legyen, p. o. az ember a' házban.

Mindenik esetben a' kisebb kiterjedésű tárgynak könnyű a' helyét a' nagyobbik által meghatározni, mind a' képzeletben, mind a' beszédben; a' nagyobbiknak helyét pedig ismét valamely még nála is nagyobb kiterjedésnél — vagyis ezen kiterjedésben levő tárgynál-fogva határozhatjuk meg, mindaddig, míg a' legnagyobb kiterjedésre vagyis a' világra nem menünk. Így p. o. az ablak van a' házban, ez a' városban, ez valamely tartományban, ez valamely földrészben, ez a' földben, ez a' mi napunk' országában, ez valamely más nagyobb nap' országában, — ez ismét a' világban — — — itt végre beléhal képzeletünk a' végetlenségbe. —

b) Másik helybeli egybekötése a' tárgyának az, mikor két tárgy *külön helyet* foglal-el egymás mellett, még pedig vagy

aa) úgy, hogy egyik a' másikkal *közvetetlen összeérésben* legyen; ezen összeköttetés ismét kétképen lehet

aaa) vagy úgy, hogy akármelyik tárgy változhat helyére nézve, a' nélkül, hogy ez a' másiknak helyét változtatná, vagy más szóval a' nélkül, hogy egyik a' másikat tartaná. Így van egymás mellett minden két tárgy, a' mely valamely köz sívóponthoz nem ugyanazon irányban esik. Így áll p. o. két ember szorosán egymás mellett. Ez egybe kötést lehetne szoros értelemben *társas helyzetnek* nevezni. Az ilyen tárgyak egyaránt határozzák egymás' helyét.

bbb) vagy úgy, hogy egyik tárgy a' másikat *tartsa*; p. o. így áll a' varjú a' földön, ez a' házon, ez a' földön; így ül az ember a' lovon. Ezeu tárgyak között a' tartó határozza-meg a' tartott tárgy helyét. Ezt nevezhetni *tartó helyzetnek*.

bb) lehet két külön helyet elfoglaló tárgy *különválva* is, azaz közvetlenül összeérés nélkül. Az ilyen tárgyak, úgy látszik első tekintettel, hogy egymás' helyét meg sem határozhatják, mivel nem együtt vannak, hanem van más tárgy is (p. o. levegő vagy akarmi) közöttök. De az emberi elme az ilyen tárgyak' helybeli egybekötéseinek meghatározására is formált törvényeket. Nevezetesen, mivel az ilyen tárgyakat egymásnál-fogva a' szüntelen különböző távolság (köz) miatt meg nem lehetne határozni helyökre nézve: ennélfogva az elme valamely más közönséges megkülönböztetőt is vettfől, melynélfogva amazoknak helyét meghatározhassa. Ilyen közönséges helyhatározónak veszi nevezetesen az ember a' maga' állását, 's a' mi

teste állásának irányában a föld felül esik, ahhoz az *alantság*, — a mi pedig ugyanazon irányban az ég felül esik, ahhoz *föntség* képzeletét köti. Minthogy pedig teste a föld vonzó irányában áll, innen minden tárgynak a föld felül való részét *alyjának*, az ellenkötőt pedig *föl-ének* képzeli és nevezi. — A test egyenes állásával pedig ellenkötő — azaz *szemköztti* irányban levő részei között valamely más tárgynak, ahhoz, mely hozzá közelebb esik, *innenség*, — az ellenkötőhöz pedig *tulság* képzeletét köti. Azon két részeit pedig a tárgynak, melyek a szemközttit keresztülvágó *oldalass* irányban kétfelül esnek, két kezeinek hasonlóságára, *jobb* — és *bal* — felül valónak képzeli és nevezi. — Végre azon részét a tárgynak, melyen annak nevezetesebb részei vannak, a tárgy *elejének* (él, elő), az ellenkötőt pedig *hátsújának* nevezi, az egésznek képzeletét pedig a mellben összesíti, 's annak nevével fejezi ki, ugyan csak a testtől véve a hasonlítást. — — Midőn már két különvált tárgy között egyiknek helyét a másik által akarja az ember meghatározni: olyankor mindig képzeli, melyik része felül esik egyik tárgy a másiknak, 's a helyét annál fogva határozza meg; p o képzeli egyiket (t i. a meghatározandót) a másiknak (mely már mint bizonyos ismeretes helyben levő úgy van fölvéve) *fölötte* — *alatta*, *túl* — *innét* rajta, *jobbra* — *balra* hozzá, *előtte* vagy *mögötte*, vagy épen mellette.

Három vagy több tárgynak pedig, már igen könnyű a helyét egymásnál fogva meghatározni; mert azonkívül, hogy ide is illenek azok, a miket két tárgyról mondék, — a *közepső* tárgy vagy tárgyak a *körül* levőknek, ezek ismét a közepsőknek helyét elég fölvehetővé teszik.

Ennyi lehet mindössze a tárgyak közönséges helybeli egybeköttetése a tapasztalásnál-fogva, 's

a' képzeletben. És ezekre formáltak a' nyelvek aprólonkint szókat — Mondáskötőket: p. o. a' magyar nyelv (rövidség' okáért csak ebből hozok példákat) az ugyan azon helyben léteelt *ó* vagy *t*, a' társas helyezetet *na*, a' tartó helyezetet *n* (mely másképen eredetileg *ra* volna), a' különváltt helyezeteket *föl*, *al*, *in*, *túl*, *jobb*, *bal*, *elő*, *hát*, *mell*, a' több tárgyak' helyezetét *köz*, *kör*, részint eredeti, részint (a' nyelv' kifejlődésével) a' már meglevő szóktól hasonlításnál-fogva kölcsönözött Mondáskötőkkel fejezte ki, melyekhez hozzákötvén a' helyet közönségesen jelentő *t*, *l*, *u*, *ra*, végzeteket (ugyancsak mondáskötőket), lett belőlök: *ban*, *mellett*, *on*, *rajtt* vagy *rajta*, *fölött*, *alatt*, *innét*, *túl*, *jobbra*, *balra*, (helyesebben *jobbou* *balou* vagy *jobhott* *balott*), *előtt*, *hátul*, *mellett*, *közt*, *körül*.

Ha már valamely tárgy a' helyét változtatja, akkor az elé számláltt egybeköttetések közül másikba men, melyek közül az előbbi egybeköttetést mint kezdetet, az utóbbit pedig mint véget úgy tekinthetni, 's midőn a' változást szókkal kijelentjük, akkor a' kezdeti egybeköttetést jelentő Mondáskötőhöz kell még valamely más Mondáskötőt alkotni, mely a' kezdetet, — a' végzeti egybeköttetést jelentőhöz ismét másikat, mely a' végzetet ki jelentse. Ilyen változás-kezdetet jelentő mondáskötő p. o. a' magyarban *nan* és a' még szokottabb *l*, vagy *rol*, változás' végzetét jelentő pedig: *ig*, és a' még szokottabb *a* vagy *e*; melyek az egyhelybeli egybeköttetést jelentő Mondáskötőkhöz járulván, azok közül még mindenikből más kettőt formálnak, ú. m. a' (*b* és *t* ből lesz) *bol* (bül), *ba* (be), *tol* (töl), a' *ta* (te) helyett már ma *hoz* (höz) van szokásban; (*mel*-ből) *mellől*, *mellé*; (*ra*-ból) *rol*, *ra*; *fél*-ből: *felől*, *felé*; *al*-ból: *alól*, *alá*; *in*-ből: *innen*, *ig*; *túl*-ból: *túlnan*,

túlra; (*jobb*) *jobbról, jobbra*; (*bal*) *balról, balra*; (*elő*) *előt, elé*; (*hát*) *hátról, hátra*; (*köz*) *közszől, közé*; (*kör*) *körül, körüle*.

Mintthogy pedig a' változás' kezdete, és vége között kell valaminek lenni: innen, ha azon tárgyat is megnevezzük, melyen a' változó tárgy keresztülment, — annak nevéhez ezen egybeköttetés' kifejezésére kell ismét valamely Mondáskötőt alkotni. Ilyen a magyarban ez: *által*, vagy egyszerűen *át*.

Ha pedig a' változás kiható, azaz cselekedet: akkor a' változó, vagyis kiható tárgynak, nem annyira helyére, mint kihatására figyelmezőnk; innen a' beszédben is nem említjük meg micsoda tárgyak mellett volt az (vagyis micsoda helyben) a' változás' kezdetekor, 's azért Mondáskötő nélkül mondjuk annak nevét, a' változás' megtörténetekor sem figyelmezőnk mindazon helybeli környületekre, egybeköttetésekre, melyekben a' változás végződik, hanem csak arra: micsoda tárgyra hatott ki a' cselekedet? És ezen tárgynév mellé ilyenkor különös Mondáskötőt formálunk, mely a' helyét a' kihatásnak pusztán, azaz minden más tárgyakkal való helybeli egybeköttetésekre tekintés nélkül, fejezze ki. Ilyen Mondáskötő p. o. a' magyarban a' *t*, a' zsidóban ת א . Néemely nyelvek ugyan az érdeklött tárgynak (melyre t. i. a' cselekedet kihat) a' cselekvő vagyis érdeklő tárgytól megkülönböztetésére nem vesznek-föl külön Mondáskötőt, hiletoleg azért, mivel azokban már maga a' mondás' elrakásának rendje megmutatja, melyik a' cselekvő melyik az érdeklött tárgy. — A' cselekedetről is megemlítjük azon tárgyat melyen az mintegy keresztülment véghöz (az eszközt) a' már föntebb említett (*által*) Mondáskötővel, melyhöz társas-helyezet' Mondáskötőjét (*val vel* = mel) is tesznek a' nyelvek, ha a' cselekedet eleitől-fogva

végig azon eszköz' segítségével ment véghöz, mivel akkor a' tselekvő tárgy az eszközzel szüntelen társas-helyezeti egybeköttetésben volt.

A' tseleködet azonban lehet vagy csak egyes változás, a' nyílyenről most szólék, mely t. i. más helybeli változást nem húz maga után, vagy más szóval: mikor a' tseleködet úgy hat-ki az érdekllett tárgyra, hogy ez a' mellett helyében megmarad (ha bár l. elsőképen változik is); p. o. tapintja a' gyermek a' könyvet. Itt a' könyv megmarad tovább is helyében. — Vagy továbbá olyan a' tseleködet, mely többszörös változást foglal magában, mikor t. i. az érdekllett tárgy is megváltoztatja helyét, a' rá kiható tseleködet' következtében; p. o. a' gyermek viszi a' könyvet. Az ilyen esetben az érdekllett tárgy' változása mellett ismét meg kell (lehet legalább) határozni azon helybeli egybeköttetést (helyet) melyből az kiindult, 's azt, a' melyben végződött vagyis megállapodott. Így p. o. lesz az említett példa kipótolva: a' gyermek viszi a' könyvet a' házokból az iskolába. Itt a' cselekvő tárgy *gyermek*, érdekllett tárgy a' *könyv*, ige pedig *viszi* az első változásban; a' másodikban pedig változó tárgy a' *könyv*, az ige mindig kimarad, mivel az alatta értetődik (mely ez volna; *helyét változtatja*, vagy *men*), a' kezdetet jelenti a' *ház*, a' véget pedig az *iskola*

A' tseleködetnek tehát három legközönségesebb kihatása lehet a' tárgyakra nézve, ú. m.

a) *egyenes* kihatás, (meghatás) mely által valamely tárgyat a' tselekvő valóságára nézve érdekel, mint tzelt (Ézt nevezik a' Frantziák: *Régime direct*-nek). Ilyen van az előbbi példában a' *gyermek* és *könyv* közt.

b) *mellékes* kihatás, (elhatás) mely által a' tselekvő valamely tárgyat valóságára nézve nem érdekel, hanem az érdekllett tárggyal hozza más hely-

beli egybeköttetésbe, azaztsak úgy érdeklí mint környülményt. (Ezt nevezik a' Frantziák *Régime indirectnek*). Ez kétféle lehet:

aa) kihozó mellékes kihatás (kihatás), melynél-fogva a' tseleködöt a' tárgybol kihoz, elvesz, vagy követköztet valamit, (t. i. az egyenesen érdeklött tárgyat). Ilyen kihatással bír az előbbi példában a' gyermek a' házra nézve.

bb) tulajdonító mellékes kihatás (ráhatás) mely nél-fogva a' tselekvő valamely tárgyra visz, vagy is annak tulajdonit valamit (t. i. az egyenesen érdeklött tárgyat). Így hat-ki p. o. a' föntebbi példában a' gyermek az iskolára.

Világosság' okáért hozok még föl egy példát: *a' jány visz virágot a' kertből az anyjának*. Itt-tselekvő tárgy a' *jány*, egyenesen érdeklött tárgy a' *virág*, kihozólag mellékesen érdeklött tárgy a' *kert*, tulajdonítólag mellékesen érdeklött tárgy az *anya* (mely alatt ezen két egymásbol folyó változás lappang: a' jány viszi a' virágot, a' virág annál-fogva men — vagyis helyét azaz helybeli egybeköttetését változtatja — a' kerttől az anyáig).

Mint hogy már az emberi beszédnek tárgyai leginkább a' világi változások (melyek annak tárgyát adnak); a' változások közt pedig legszembe-tünőbbek, 's a' közéletben legtöbbször előfordulók, 's legérdeklőbbek (t. i. a' beszélő emberekre nézve) a' tseleködetek; a' tseleködetek pedig többnyire ezen említett három tekinteteket, egybeköttetéseket, foglalják magokban: innen az emberi nyelv legelőbb ezen három tekinteteknek, kihatásoknak, kijelentésére formált Mondáskötőket a' tárgynevek mellé; p. o. a' Magyar kifejezi az egyenes kihatással érdeklött tárgyat a' már említett *t* Mondáskötő által, a' Zsidó: $\pi\kappa$ -el; a' kihozó ki-

hatást a' Magyar *tól* (től), a' Zsidó ׀, a' Frantzia *de*, az Olasz *di* mondáskötővel; a' tulajdonító kihatást végre a' Magyar *nak* (nek), a' Zsidó ׀, a' Frantzia és Olasz *à* Mondáskötővel. Azután pedig minden nyelv a' különböző helybeli egybekötetéseknek is (melyeket föntebb említettem ezen $\$$ -nak elején) külön Mondáskötőket formálván, azok közzül ismét mindeniket ezen három legközönségesebb tekintetökhöz képestd háromféleképen változtatta (mint ezt is föntebb eléadtam). Még pedig mindenik nemzet, tiszta és természeti volttához képestd gondolkodásának, formált Mondáskötőket; a' honnan azok némely nyelvekben számosabbak, másokban kevesebbek; egyik világosan meg tudja mindenik Mondáskötőt a' most említett három főtektetek szerint különböztetni, másik nem. És valóban a' Mondáskötők' bősége, 's világos megkülönböztetése legtöbbet tesz a' nyelv' érthetőségére, mely annak fő tzélja, 's legalkalmasabbá teszi azt a' tudományok' tanulására.

A' mi már ezen Mondáskötőknek a' tárgynevekhez járulása' módját illeti: azokat némely nyelvek, mind az Egyes mind a' Többes számban egyszerűn, vagyis változtatás nélkül hozzákötik a' tárgynevekhez, még pedig némelyek elül, mint a' zsidó, olasz. frantzia nyelvek, mások hátul mint a' magyar. — Más nyelvek azonban, mint a' régi görög, diák, tót, német, a' tárgyneveken, midón azokhoz Mondáskötőt ragasztanak, bizonyos változásokat tesznek. Megjegyzésre méltó e' nyelvekben először is az, hogy ezek, a' legközönségesebb helybeli egybekötéseket némely tárgynevek mellett egy, mások mellett más Mondáskötővel, ugyanazon szó mellett is az Egyes Számban más, a' Többes Számban ismét más Mondáskötővel fejezik-ki, mégpedig ezen többképen különböző Mondáskötőket is, nem egy-

szerűen teszik a' tárgy név mellé, hanem annak végzetét mind az Egyesben mind a' Többsben kihagyván, ezen elhagyott végzetek' helyébe teszik az említett Mondáskötőket. Ezen rendtelenségnek azt gondolom okának lenni, hogy a' görög és diák nyelvek, mint több nyelvek' keverékei, a' mint ezekből összeállottak, megtartották mindenikből az efféle Mondáskötőket a' szókkal együtt, 's a' mely tárgy neveket későbbben formáltak, azokat az előbb már más nyelvekből átvettekhöz hasonlólag akarván Mondáskötőkkel megkülönböztetni, ott, a' hol a' kimondás efféle Mondáskötőknek, a' tárgy nevekhöz kötése által nehézzé lett volna, elhagyták vagy változtatták a' tárgy nevek' végzetét, 's úgy tették hozzájuk a' Mondáskötők közzül azt, a' melyik hozzájuk leginkább illett, mind az Egyes Számban, mind különösen a' Többsben, a' hol már maga a' Többs Szám' végzetének különböző volta nem engedte mindenik tárgy névhez ugyanazon Mondáskötőt tenni. A' tót és német nyelvekben pedig (azonkívül, hogy a' most mondottak ezen nyelvekkel is történhettek) úgy vélem, hogy az említett rendtelenség származhatott a' darabos éjszaki hangejtés' természetéhez képestt, melynélfogva ezen nyelvek a' szókból kihagyván a' Hangzókat, az által a' szóknak végét hirtelen; 's összerántva mondják, a' hideg miatt, mely nem enged nekik időt annak végét is tisztán ki mondani, mely hangejtés megmaradt azon nemzeteknél akkor is, midőn melegebb tájakra mentek. A' szóknak ezen összerántása miatt már a' hozzájuk kötött Mondáskötők is változván, innen támadhattak a' különböző ugyanazon jelentésű Mondáskötők. Ezen a' közönséges Mondáskötőknek különböző nemű szókhöz különbképen kötéseit nevezik a' nyelvtudományírók *Ejtőgetéseknek* (Declinationes), az ugyanazon tekinteteket kifejező ragasztékokat

vagy Mondáskötőket pedig *Ejtéseknek* vagy *Eseteknek* (Causus), melyeket ismét azon tekintetek-től neveznek el, melyeket jelentenek, mint: *kihozó* (Ablativus), *tulajdonító* (Dativus), *érdeklő* (Acusativus), 's a' t. Innen látnivaló; hogy az úgy nevezett Ejtések nem egyebek, mint Mondáskötők; 's hogy e' szerint az Ejtögetés, — a' menyiben a' tárgyneveknek a' Mondáskötők által megkülönböztetését jelenti, — minden nyelvben megvan tulajdonképen: hogy végre a' többfele Ejtögetés ugyanazon nyelvben nem egyéb kénytelen-ségből eredt ('s minél több az Ejtögetés, annál rendetlenebb —) szószaporitásnál. A' honnan az újabban, 's műveltebb népek közt származott elegyedett nyelvek, mint az olasz, frantzia, 's a' t. az Ejtögetéseket elhagyták, vagy más szóval, minden helybeli egybeköttetés' kijelentésére egy állandó Mondáskötőt formáltak, 's azt a' tárgy-nevekhez egyszerűen kötik; a' miben keresem én különösön azoknak értelmes szerközetét. — Másik megjegyzésre méltó az említett nyelvekben az, hogy azok a' többi Mondáskötőket állandóan egy szóskával tejezik ki ugyan, de azokat nem pusztán a' tárgynévhez (elébe vagy utána) hanem annak azon ejtéséhez teszik, mely hozzájuk jelentésére nézve leginkább hűz; ezt nevezik ejtészhez illesztésnek (diákul *Regimen Casuum*); p. o. *ab* után a' Diák kihozó ejtést (ablativust) tesz, valamint *de*, *ex*, *tenuis*, 's a' t. után is, mivel ezen ejtés is kihozó jelentéssel bír mint ama Mondáskötők; *zu* a' németben tulajdonító Ejtésben (Dativusban) kívánja a' tárgynevet maga mellé, mivel rávitelt vagy tulajdonítást jelent mindenik. Erre nézve azonban magok ezek a' nyelvek is különböznek egymástól, sőt ugyanazon nyelv is hibázik az Ejtészhez illesztés ellen, p. o. a' Diák a' kihozó Ejtést (Ablativust) teszi mind a' kihozást, mind a' bizonyos

helyben-lételt jelentő Mondáskötők után. Ezen Ejtéshöz-illesztés (regimen Casuum) azért szükséges az ilyen nyelvekben, mivel nekik nincs minden helybeli egybeköttetés' kifejezésére Mondáskötőjük, p. o. a' diákban az egy *in* van azon tekintetek' kifejezésére, melyeket a' magyarban a' *ba* és *ban* jelentenek; a' diák nyelv tehát azzal segít magán, hogy az *in* Mondáskötőt az előbbi jelentésben érdeklő-ejtés' (accusativus), a' másodikban pedig kihozó-ejtés' (ablativus) elébe teszi — Később azután az ilyen nyelvek, ha valamely Mondáskötőnek mind a' három fő tekintetek' kifejezésére formáltak is külön ragasztékokat, mégis megtartották azon szokást, hogy a' Mondáskötőket bizonyos ejtés mellé kössék, noha már ilyenkor maga a' Mondáskötő egyszerűen kötve is a' tárgynehöz ugyanazt jelentené: p. o. a' diákban *ex*, ha nem kihozó ejtésben (ablativusban) állana is a' tárgynehöz utána, mégis világosan kijelentené a' *kihozó* helybeli egybeköttetést. Innen látnivaló, hogy az ejtésillesztés (regimen Casuum) is kénytelenségből származott szószaporítás.

A' mi már a' világi tárgyaknak időbeli egybeköttetéseiüket illeti, tudni kell: hogy az emberek az időt, mely magában csak képzelet, elosztották képzelettel megkülönböztetés végett bizonyos szakaszokra, a' világi legszembevetőbb (tapasztalhatóbb) változásoknál-fogva. Nevezetesen a' földnek a' nap, és a' holdnak a' föld körül forgásánál fogva először is a' nappalok', hónapok' és esztendők', továbbá esztendő részei' (a' mérsékelt levegőjű tájakon lakók), órák', 's a' t. képzeleteit formálták, 's ezeknek a' beszédben is neveket adtak. Továbbá a' földi nevezetes történeteknél-fogva az említett közönséges időszakokat bizonyos tárgyhoz, t. i. történelethez, mint kezdelethez és véglethez kötven, ez által azoknak állandó számolását is megtanulták. A'

milyen egybeköttetésben vannak már a' különböző tárgyak a' helyben: épen olyanban vannak a' változások egymással az időben. Így p. o. kezdődött vagyis kiindult valamely változás, történet, ezelőtt az 5-ik esztendőből (kihozó egybeköttetés), tartott négy esztendeig (társas v. közti — medii — egybeköttetés), végződik a' mostani esztendőben (rávivó-vagy tulajdonító egybeköttetés). Képzeltetnek valamit bizonyos időben, kihozhatok képzeletemmel (más szóval kikísérhetek) valamit egyik időszakaszból a' másikba 's t. e. f. Mind azért tehát, mivel az időbeli egybeköttetések (minthogy az idő nem egyéb a' helynek változásokkal való — azaz környülményes képzeleténél) csak azok, mellyek a' helybeliek; mind pedig mivel az idő közvetlen tapasztalható nem lévén, hang által különben is világosan ki nem fejezhető: minekutánna az emberek a' helybeli egybeköttetések' kifejezésére Mondáskötőket formáltak. — ugyan azokat alkalmazták az időre is, p. o. a' magyarban *ig, előtt, után, ban, nál fogva, által, től, 's a' t.* mellyek időt jelentő tárgynév mellé is illenek. És a' nyelvek csak egy közönséges idő-mondáskötőt (melly tulajdonképpen maga is időt jelentő szó szokott lenni, p. o. a' magyarban *kor*, a' németben *während 's a' t.*) formáltak, mellyel akkor élnek az idő meg határozására, mikor annak képzeletét nem valamely közönséges idő-mértékhez, (p. o. *nap, esztendő 's a' t.*) hanem egy bizonyos történelethez kötik p. o. a' magyarban *mondom: az özőn vizkor.*

A' mi végre a' minőségeket (széles értelemben) illeti: ezeknek különböző egybeköttetései egymásközt oly méjjen vannak a' természet törvényeiben elrejtve, hogy a' leg tudósabb ember is csak gyanít azokról valamit; annyit mindazáltal tudunk, hogy mivel a' minémúségek nem egyebek a' hely' és idő' különböző egybeköttetéseinek szüleményei-

nél, — ennél fogva ezeknek is olyan egybekötéseiknek kell egymás között is lenni, a' millyen van a' helyben és időben. Magunkra nézve azonban a' minéműségeket ismerjük, 's azoknak a' beszédben formáltunk is számos közönséges neveket, p. o. *nagy*, *kis*, *erős*, *kemény*, *jó*, *rút*, 's a' t., mellyekben a' világi tárgyakat lenni képzeljük. — Mimódon vannak vagy változnak pedig ezekben a' minéműségeken a' tárgyak, — annak, vagyis a' tárgyak' minéműséghelely egybekötéseinek kifejezésére, ismét a' helybeli egybekötéseket jelentő Mondáskötőket alkalmazzuk a' beszédben, de már nem mindeniket, hanem csak a' legközönségebbeket, p. o. a' kihozót, tulajdonítót, helybenlételet jelentőket, p. o. *ül* (*ül*), *a* (*e*), *u*, *tt*, a' magyarban. Így mondhatom p. o. *jóbol*, *roszszá*, *zöldből* *sárgává*, vagy *sárgára* változott valami, a' katona *merőn* áll 's a' t. (mellyekben a' minéműség név, — nem lévén más tárgynévről, hanem a' lételetről vagy változásról mondván, — most csak mint környület, és így tárgy név, úgy fordul elé, nem pedig mint Mondott) mintha mondanám: *jó* minéműségből *roszszba* menni által, vagy is változni; *zöld* színből, vagy is *zöld* minéműségből, vagy is azon minéműségből, mellyet *zöldnek* nevezünk, *sárgára* menni által; a' katona *merő* minéműségben áll. Így mondhatom ezt is: *futvást* *jó* a' gyermek, vagy *futva*; mintha mondanám: *futó* állapotban, vagy változásban *jó*, (mert meg kell jegyezni, hogy ezek változásnévből lett minéműség nevek Mondáskötővel; millyen a' deákban ez: *fluent*, melly nem egyéb mint a' *flu*-tol származott ezen minéműségnév: *fluens*, *r* Mondáskötővel, p. o. ebben az összetett Mondáskötőben: *inter*, *subter*, *nuper*, *super* is ilyen Mondáskötővel van formálva); vagy pedig mondhatom: *futván* (*u* Mondáskötővel). — Egy tulajdon Mondás-

kötőt azonban formáltak a' nyelvek a' minémüségi egybeköttetések' kifejezésére. T. i. a' tárgyak' tulajdonságának, vagyis kihatásainak mindig azoknak minémüségeiben van az eredete, melyet *o*lnak nevezünk, vagy más szóval a' kihatások (melyeket tulajdonságoknak neveztem) mindig valamelly minémüség' következései. Azon minémüségnév, vagyis minémüséggel bíró tárgy név mellé már, mely valaminek oka, hozzá kötjük megkülönböztetésvégett ezen Mondáskötőt, mely tehát mindig okot jelent. Ilyen a' magyarban ez: *miatt*, *ért*, a' deákban: *ob*, mely, különben is eredetileg helybeli átellenben léteelt jelentvén, megfelel a' helybeli *által* (diákul per) Mondáskötőnek (mivel kétképen lehet eszköz valami, vagy külsőképen, vagy is a' tulajdonképpen úgy nevezett eszköz, vagy belsőképpen azaz tulajdonságánál fogva mint ok, mert ez az ok valamelly másik oknak megéint tsak eszköze, azaz eszköz lehet valami helyre és időre nézve).

Jegyzet. Ezekből látnivaló, hogy a' Mondáshatározó szók közzé helytelenül számláltt, diákul úgy nevezett Adverbiumok nem egyebek mondáskötős (képzéleti) tárgyneveknél, melyeket a' nyelvtudományírók nem tudván kifejtteni, külön beszédrésznek vettek. De ezen fölosztás' helytelen voltát már maga az is megmutatja, hogy egy nyelvtudományíró sem tudta soha még meghatározni, hol van a' határfal az általok úgy nevezett Adverbiumok, és mondáskötős tárgynevek (praepositiós Substantivumok) között. Éppen így van a' dolog azokkal is, kik az Éjtéseket és Mondáskötőket különböző beszédbeli valóságoknak tartják.

36. §. Minden tárgyat lehet úgy tekinteni, mint valamely másik tárgynak részét, 's mindeni-
ket ismét lehet végnélkül részekre osztani, azaz minden tárgyat lehet bizonyos tekintetben mint

egészt, vagy mint részttekinteni. Ezen (hogy úgy szóljak) *alkotásbeli* egybeköttetésen (viszonyon) kívül van még egy másik (hogy úgy szóljak) *életbeli* egybeköttetés (viszony) is a' tárgyak között, melly egybeköttetés ugyan hely-idő vagy minéműségnél fogva származott, de azért nincs szorosan valamelly helyhöz időhöz és minéműséghez kötve. Ilyen van a' szomszédok, barátok, háznépek 's a' t. között, kik közzől a' szomszédi egybeköttetést a' hely, a' háznépek között valót az idő, a' barátok közt valót a' minéműség — tulajdonság szülte: de azért ezek nem csak egy helyben időben tulajdonságban lehetnek egymásnak attyokfiai, barátai, szomszédai 's a' t. Ilyen egybeköttetés van az állatok, 's azoknak tseleködeteik között, az ok és a' következőket között. — Ilyen egybeköttetés különösen az, a' mellyet szoros értelemben *birtoznak* nevezünk. Mind ezen elészámláltt egybeköttetések ('s minden több effélék) olyan szorosak a' tárgyak között, hogy az ezen egybeköttetésekben levő tárgyak közzül egyiket elménkben forgatván, lehetetlen a' másíknak is eszünkbe nem jutnia. Ha már ezen tárgyak közzül mindeniknek megemlíjük a' nevét beszédünkben nagyobb világosságokáért: akkor lenni kell valaminek beszédünkben, a' mi ezek közzül azt, a' mellyik gondolatunkban fő tárgy, attól, a' mellyik mint ezen fő tárgynak csak világosítója úgy forog elménkben, — megkülönböztesse. — Mivel pedig a' tárgy neveket a' beszédben Mondáskötők különböztetik meg: innen az eféle egybeköttetésbeli tárgyak közzül ahhoz, a' mellyről nem egyenesen beszélünk Mondáskötőt tesz-neka' nyelvek, a' magyar nevezetesen tulajdonítót (*nak-nek*); a' Frantzia, Olasz kihozót (*de di*); a' görög, deák, tót, német birót (Genitivus Casus). (Innen kívánnak e' nyelvekben, a' tárgynevekből formáltt Mondáskötők p. o. *gratia*, *causa*, *íveza*,

— Genitivust, mivel ezekben is két tárgynevet mondunk egymásról). Leghelyesebben kifejezi pedig az említett egybeköttetéseket az, ha az ilyen tárgyneveket egyé összekötjük, vagy is meg szakasztás nélkül mondjuk ki egymás után (noha az írásban nem írjuk mindig össze); és innen lesznek az összetett tárgynevek, melly összetételben a' zsidó nyelv az első tárgynévnek végét megváltoztatja, hogy az összekötés a' könnyebb hangzás miatt annál lehetőbb legyen a' kimondásban (Ez az a' mit a' nyelvtudományirók diákul *Status Constructus*nak neveznek). A' magyar nyelv pedig azon tárgyat a' kettő között, mellynek a' másik tsak világosítására fordul elé a' mondásban, néha még valamely végzettel is (személyes ragasztékkal) megkülönbözteti, de a' mellyről a' magyar nyelvtudománynak kell szóllania. —

Ennyi a' tárgy nevek' változása. —

37. §. A' nyelvek' gyermek korában akart, 's ma is akar az ember arról is beszélni, a' minek nevét még nem tudta addig. Ha az ilyen tárgy az embernek előtte van, az említett esetben rámutat arra, 's annak neve helyett valamely mutató szótskát ejt, millyenek a' magyarban: *az, ez, amaz, emez*. Ha pedig a' tárgy mellyről beszélni akarna nints előtte, hogy rámutathatna: akkor valamely bizonytalanságot jelentő szótskát ejt, millyen a' magyarban: *valami*; vagy éppen kérdi a' másiktól az ismeretlen tárgynak nevét, valamely kérdő szótskát ejtvén, millyen a' magyarban *ki? mi?* — Hallgatója nevét sem tudja mindig az ember; ön nevét pedig senki a' tébolygón kívül nem emlegeti beszédjében, mivel ön tudata közelebb viszi őt magához, hogy sem magáról úgy szólna mint idegenről, 's ennél fogva inkább magára mintegy visszatérve szeret szólni magáról. — Illyen ese-

tekben a' szükség találtatott az emberekkel oly szótskákat föl, mellyeket a' tárgynevek helyett említ, mellyeket tehát *tárgynévmásoknak* nevezek. Ámbár azonban a' tárgynévmások (sőt mint majd alább meglátjuk, a' többi névmások is) a' szükség' szülöttei: mindazáltal használjuk azokat készakarva is gyakorta a' beszédben rövidség' kedvéért, midőn t. i. sok tárgyak' neveit kellene elészámlálnunk, azok helyett tsak ezen szót mondjuk: *azok, ők* 's a' t. melly annyit tesz, mintha minden előttünk' levő tárgyak' neveit sorban elmondanánk; — használjuk továbbá szebb hangzás' kedvéért is, hogy t. i. a' fület egy tárgynévnék egymásután szokszori említése ne sértse, tsak egyszer említjük azt meg, azután pedig tsak valamely tárgynévmással emléköztetjük rá hallgatónkat; p. o. a' magyarban: *az ember, ki hazáját szereti, e'* helyett: *az ember mely ember hazáját szereti;* 's t. e' f.

A' tárgynévmásokat eloszthatni:

a) *Mutatókra*; p. o. a' magyarban: *az ez; amaz, emez.* — Ezekhöz tartoznak tulajdonképen a'

Személyesek is, milyenek a' magyarban: *én, te, ő, mi, ti ők.*

b) *Kérdőkre*; p. o. *ki? mi?* — Ezekhöz tartoznak a'

Tanakodók is, p. o. *valaki, valami.*

c) *Egymásra vivődőkre, rávitetőkre, vagy visszahozókra, emléköztetőkre, vagy is megfelelőkre*; p. o. *a' hi, a' mi,* — *az, ugyanaz.* — Ezek a' kérdőkből 's Mutatókból állanak össze.

A' *Magáravivődő* is ide tartozik, melly csak egy (p. o. a' Magyarban: *maga*) noha több szó lehet reá.

Minthogy a' tárgynévmások, nem egyebek a' föntebbiek szerint közönséges (vagyis minden tárgy-

ra illő) tárgyneveknél: maga a' dolog' természete hozza tehát magával, hogy ezeknek is épen azok a' tulajdonságaik, 's változásaik minden nyelvben, melyek a' tárgynevekéi, a' melyek helyett állanak a' beszédben (és épen azért számlálom én ezeket az első rendű szók közzé, nem külön beszédrészeknek vévén őket). — Nevezetesen valamint a' tárgynevek magok, úgy azoknak másaik is fölveszik magok után a' Többes Szám' végzetét; fölveszik a' Mondáskötőket is; p. o. a' magyarban ilyen mondáskötős tárgynévmások ezek: mi *kor?* mi-*után*, mi-*ig*, (összerántva *mig*) mi-*ért*; *itt*, (az *i* közelről mutató tárgynévmásból, és a' helybenléletet jelentő *tt* Mondáskötőből), *ott* (az előbbinek megfelelő), a-*kor* vagy *akkor*, *i-gy* (melly az *i*-ből lett), *úgy* (az *igy* nek megfelelő), ho-*gy?* ho-*t?* ho-*un?* (ezen szokásból kimentt magyar tanakodó tárgynévmásból *ha?* *mi?* és Mondáskötőből) 's t e' f. Nemek szerint is különböznek a' tárgynévmások az olyan nyelvekben, melyekben a' Nemek szokásban vannak, és itt látszik valamely kis haszna a' nemi megkülönböztetésnek, a' mennyiben a' tárgynévmásnak nemi-végzete mindjárt megmutatja: asszonyrol, vagy férlírol, avagy dologrol kelljen é azt érteni. —

Jegyzet. A' magyarban is van egy különbség a' tárgynévmások közt, t. i. más tárgynévmással élünk szemelyről (p. o. *ki?* *ő*, a' *ki*), mással dologrol (*mi?* *az*, a' *mi*); hanem a' személyekre nézve nincs nemi megkülönböztetés, mivel nem is szükséges. Nem szükséges a' *mutató* tárgynévmások mellé, mert ha ki is mutatjuk a' tárgyat, akkor hallgatónk szemeivel látja annak nemét; nem szükséges a' *személyesek* mellé, mert a' kik beszélnek együtt, azok tudhatják melly neműek magok; nem szükséges a' *kérdők* mellé, mert ha még

csak most kérjük valamiről hogy mi az, miként tudhatnánk akkor előre micsoda nemű az? nem szükséges a' *tanakodók* mellé, épen az említett okból; nem végre az *egymásravivődők* (visszahozók) rávitetők, emléköztetők mellé, mert azok mindig vagy már a' beszédben említett és így ismertt, vagy tudva levő bizonyos tárgyra szoktak vivődni (mivel ismeretlenre hivatkozni képtelenség volna), a' mit pedig hallgatónk már ismer, minek annak nemét magyarázgatni előtte? — Többféle tárgynévmás pedig nincs.

2) *Minémiségnevek.* (Nomina Adjectiva).

38. §. Ezek, (mint láttuk) a' tárgyakra *a)* *minémiségöket* (szoros értelemben) azaz tapasztalható vagyis külső mivoltokat (milyenek a' szín, kiterjedés, 's a' t.) és *b)* *tulajdonságjokat*, azaz képzeltt vagyis belső mivoltokat (milyen az erő, jószág, 's a' t.) jelentik; vagy más szókkal, azt adják-elé: *mimódon van vagyis milyen a' tárgy a' helyben és időben magára*, 's milyen más tárgyakra való *kihatása*. — A' honnan ezeket mindig tárgynevekről mondjuk, minthogy azokkal van értelmök.

39. §. Mivel a' minémiségek a' különböző tárgyakra különbözők; a' tárgyakra pedig helyes ismeretet csak azoknak minémiségeiknél-fogva szerezhethünk: ezért elmenk midőn a' tárgyakra helyes ismeretet akar szerezni, összehasonlítja azoknak minémiségeiket. Ha ezen egybehasonlítást, vagy legalább annak következtét szóval kifejezni akarjuk: meg kell említnünk beszédünkben az összehasonlított tárgyak' minémiségeinek különböző voltát, vagyis azoknak *mértékeit, fokait*; Némelyik tárgyban t. i. nagyobb vagy kisebb mértékben van-meg valamely minémiség, mint a' másokban; némelyikben pedig legnagyobb vagy legkisebb mér-

tékben (diákul in superlativo Gradu), még pedig vagy csak minden maganemű, vagy minden ismeretes világi tárgyak között, vagy csak képzeletünkben, úgy hogy már nagyobbat nem képzelhetünk (ez utóbbit nevezik diákul *superlativus absolutus*-nak, magyarul *általános főmérték*; amazokat *superlativus relativus*-nak, magyarul *hasonlító* vagy *aránylagos főmérték*.) — A' minémiségnek ezen mértékeit kifejezzük a' minémiségnév mellett bizonyos ragasztékokkal; p. o. a' magyarban a' *nagyobb* mértéket (Comparativus Gradus) kijelenti a' minémiségnév után tett *bb* végzet, a' *legnagyobb hasonlító* mértéket (superlativus relativus) a' nagyobb mértékben levő minémiségnév elébe tett *leg* ragaszték, a' *képzeltt* vagyis általános *legnagyobb* mértéket (superlativus absolutus) pedig a' *leg* helyett tett *igen* ragaszték fejezi-ki. A' két tárgy-név közül pedig azt, a' melyikhez volt a' másiknak minémisége mérve, valamely Mondáskötő által különböztetjük-meg, a' milyen p o a' magyarban a' társas helyezetet jelentő *nál, nél*, (mivel a' két tárgyat ilyenkor mintegy egymás mellé állítjuk), a' Zsidóban ׀ב, a' deákban a' kihozó ejtés vagyis Mondáskötő (Ablativus), úgy szintén a' Franciaiban és Olaszban is (*de* és *di*). — Legvilágosabban kifejezi pedig az egybehasonlítást a' tárgy-név elébe a' Mondáskötő helyett tett hasonlító Beszédkötő, a' milyen a' magyarban: *mint* (anyival is inkább, mivel ilyenkor mindig több mondás lappang a' hasonlító mondás alatt, annyi t. i. a' mennyi összehasonlított tárgy volt, melyekről külön mondásokban kellene a' *mint* nélkül ítéletünket egyenkint ki mondanunk). Innen a' német nyelv egyedül *als* Beszédkötőjével fejezi-ki az összehasonlítást, mely helyett olykor *denn* szócskát tesz.

40. §. Mivel a' minémiségnevek rendszeren tárgynevek mellett állanak, 's azokhoz mintegy

hozzájok tartoznak : innen azokkal egy forma számban, a' hol pedig nemek és ejtőgetések vannak, az olyan nyelvekben ugyanazon neubben és ejtésben is kell állaniok. — Egy szóval ugyanazon 's mindazon változásokon mennek keresztül, melyeken magok a' tárgynevek : noha különösségek a' nyelvekben vannak, p. o. e' német szólás formában *Die Ungerechten sind nie sicher.*

41. §. Vannak a' minémüségnevéknék is névmásaik, melyekkel akkor élünk, midőn a' minémüséget vagy nem tudjuk, vagy nem akarjuk megnevezni, vagy pedig kérdjük. u. m.

- a) *Kérdők; milyen? mennyi?* — 's az ide tartozó *Tanakodok: valamilyen, valamennyi.*
- b) *Mutatók vagy felelők: ilyen, olyan, ennyi, annyi.*
- c) *Egymásra vivődők: (rávitetők, megfelelők) a' milyen, olyan; a' mennyi, annyi.*

42 §. Kiki tudja, hogy a' *számszók* is minémüségnevek, 's annál fogva nem is kellene ezektől azokat külön megemlítenem. De van rólok megjegyezni való; az t. i. hogy a' Számszókhoz a' tárgyneveket nem mindenik nyelv teszi Többes számban, (valamint a' számbeli minémüséget közönségesen jelentő minémüségnevekhöz sem, milyenek: *sok, keves*). Oka az, mivel a' számok már magokban is világosan kifejezik a' többséget (kivéven az *egyet*); és épen azért nints is a' Számszóknak Egyes és Többes Számjok megkülönböztetett formában. — Továbbá a' Számokat, nagyon határozott voltak miatt, egyenkint nem lehet összehasonlítni magokat magokkal, mivel azokban a' sokaság' értéke hasonlítás nélkül is szembetűnő. — Végre megjegyzésre méltó, hogy a' nyelvek rendszeren tízig számlolnak, 's azon túl ismét elöl kezdik a' számolást.

— Ez onnan van, mivel a' nyelveket formáló eredeti nemzetek ujjaikon mint legszembetünőbb 's több águ dolgon tanulták először a' sokságot vagyis a' számokat megkülönböztetni, ujj pedig a' két kézen tíz van mindössze. Ezért nints több semmi nyelvben tíz *számué*nél, és az újonan meg újonan vett tizszörtizekénél, p. o. *száz*, *ezer*. —

A' Számszók vagyis számnevek többfélék formájokra nézve, melyek közzül legnevezetesebbek 's a' közéletben legsokottabbak a'

a) *Sarkalatos* vagy helyesebb szóval *alapszámszók* vagyis számító Számok, melyek a' tárgyak' számát határozzák-meg. Ezek ismét a' számvetés' négy szokottabb nemeinél-fogva (t. i. összeadás, kivonás, szorozás, osztás) lehetnek négyfélék, ú. m.

aa) *Összes* vagyis össze foglaló számszók, melyek azt jelentik: mennyi rész van valamely tárgyban összekötve; ilyen számszók p. o. a' magyarban ezek: *tizes*, *ötös*; a' deákban: *binarius*, *centenarius* 's a' t.

bb) *Kihozó* vagy feleközet számszók, mellyek azt jelentik: mennyi egésznek részeiből állott-össze valamely tárgy; ilyenek a' magyarban ezek: *kétféle*, *százféle*; németben: *dreierlei*, 's a' t.

cc) *Szorozó* Számszók, melyek azt jelentik: hányszor vannak meg a' tárgyban bizonyos részek, p. o. a' magyarban: *százsoros*, *ötszörös*; deákban: *duplex*, *centuplex*; németben: *dreifach*, 's a' t.

dd) *Osztó* Számszók, melyek azt jelentik: hányadrésze valamely tárgy más tárgynak; p. o. a' magyarban: *tized*, *század*; deákban: *tribus*, *decas*.

b) *Rendelő Számszók*, melyek a tárgyaknak rendjét határozzák-meg; p. o. a' magyarban: *harmadik, századik*; deákban: *centesimus*. 's a' t.

A' Számoknak is vannak névmásaik, t. i. (a' magyarban) ezek a' kérdő számnévmások: *hány? hányféle? hányszoros? hányad? és hányadik?* 's az ezekből származott mutató vagy felelő, tanakodó, visszahozó szám-névmások, p. o. *ennyi, valahány, a' hány; ennyis, ennyifélés, ennyiszörös, ennyid*, 's t. e' f. —

Jegyzet. Midőn most a' Beszéd' többi részeire átmenek, elébb teszem a' változás-neveket (szoros értelemben) a' Lételnévnél, könnyebb fölvehetőség' kedvéért. —

3). *Változásnevek* (szoros értelemben) vagyis *Igék* (Verba).

43. §. Ezek (mint láttuk) a' valóságok' változásait jelentik, 's vagy a) *állapotot* az az belső változást, vagy b) *tseleködetet* azaz külső változást, mégpedig aa) *kihatót* bb) *kinemhatót*, jelentenek; — 's ezekhez képestt vagy *állapot* — vagy *tseleködet* - jelentő, más szóval *tselekvő Igék*, emezek ismét vagy *kiható, tselekvő-igék*, vagy *kinemhatók*.

44. §. Az Igék' változásai következők:

Az Igékről (közönségesen véve) kétféle *Módon* szólhatunk:

a) Ha a' változás bizonyos, azaz nem csak a' képzetben vagy' (ha tseleködet) az akarathban van-meg, hanem már megvalósult, (megtörtént), azaz tapasztalásbeli (tapasztalható) valósággá (diákul Substantivum concretum) lett (mikor a' változás, ha tseleködet, már más tárgyra ki is hat-

hat): ekkor *Bizonyos* (diákul Indicativus) *Módban* beszélünk róla.

b) Ha pedig még csak elménkben forgatjuk a' változást, vagyis mikor az még csak képzeletbeli valóság (diákul Substantivum abstractum), és bételyesödése még a' környületektől (vagyis más változásoktól) függ; vagy ha már megtörténhetett is, de éppen azt vizsgáljuk, hogy megtörtént-e valósággal vagy sem; — és így még bizonyosan nem állíthatjuk, vagy úgy mint valót el sem mondhatjuk: akkor *Bizonytalan* vagy más szóval Föltételes, Fölfüggesztő (Conjunctivus) *Módban* szólunk róla. —

Gondolhatjuk 's mondhatjuk azonban a' változásnevet úgy is, hogy egyikben se legyen ezen két Mód között, mikor t. i. annak csak pusztán ismeretét (Idea abstracta) forgatjuk eszünkben, 's nevét csak pusztán említjük-meg, nem tekintve arra, hogy megvalósult-e, vagy megvalósulhatott-e az vagy sem, vagy ha megvalósulhatna, minődon valósulhatna-meg. — Ugyenkor a' változásnevet csak képzeletbeli tárgynévnek (diákul nomen substantivum abstractum) nézhetni. Ezt némelyek *Határozatlan Módnak* nevezik: de hogyan lehet Mód, ha határozatlan?

Jegyzet. Némely nyelvekben van még *Parantsoló* (mely kérést, intést is jelent) sőt a' régi görögben *Óhajtó* Mód is. — Ezek között a' Parantsoló vagy Kérő vagy Intó Mód nem egyéb Bizonytalan Módnál, mivel bételyesödése attól függ, ha megfogadják-e parantsunkat, kérelmünket, vagy intésünket. A' honnan nagyobb része a' nyelveknek nem is vesz-föl külön ragasztékú Parantsoló Módot, hanem csak a' Bizonytalan Móddal fejezi azt ki; helyesen is, mert hallgatónk' akaratunkat a' Bizonytalan Módban ejtett igéből mindjárt meg-

érti, mihelyt föltétel nélkül mondjuk azt. — Az Óhajtó Mód sem egyéb Bizonytalan Módnál, minthogy a' kívánság sem egyéb bizonytalanságnál, mely a' bételyesödéstől függ, a' honnan a' kérő (Parantsoló) Móddal tökéletesen összevág ez, 's nagyobb része a' nyelveknek e' kettőt nem különbözteti-meg, hanem mindeniket egyaránt a' Bizonytalan Móddal fejezi-ki, elébe az óhajtás' kifejezésére valamely szótskát kötvén. A' Görög óhajtó Mód maga is épen ennyi részből áll kifejtőgetve, t. i. a' Bizonytalan (diákul Conjunctivus) Módból, melynek gyökere 's végzete közzé ezen kívánást vagy óhajtást jelentő szótskát teszi: *oi*, mely által végzete lesz ezen Módnak: *οιμι*; sőt többnyire még az így formáltt óhajtó Mód elébe is kiteszi az óhajtó szók közzül valamelyiket. Ezen utolsó esetben tehát a' Görögök' óhajtó Módjá még hosszabb más nyelvekénél, az első esetben pedig nem rövidetb. A' honnan látnivaló, hogy ezen Mód minden esetre szótszaporítás, minthogy nála nélkül is épen úgy, néha pedig még rövidebben ki-tehetnénk az óhajtást. —

45. §. Különbözőképen szólhatok még a' változásról azon *időhöz* képest is, melyben az megtörtén; nevezetesen

a) a' Bizonyos Módban szólhatok róla

aa) úgy, mint a' mely most előttem men *véghez*, azaz a' *Jelen Időben*

bb) úgy, mint a' melly megtörtént már, azaz *Múlt időben*, még pedig különbözőleg:

aaa) úgy, mint a' melly megtörtént ugyan már, de annak nyoma vagyis közvetet'en következménye még most is tapasztalható; p. o. a' magyarban: *futék*, e' szó azt jelenti, hogy futásomat elvégeztem ugyan, de még most is lihegek belé.

Ilyenkor úgy szölok a' változásról, mint félig-meddig multtrol, más szóval *iméntmultt* vagy *Alig-multt Időben*.

bbb) Úgy, mint a' mely tökéletesen véghöz ment (megtörtént), 's melynek azólta már több következetoi is lettek, vagyis *Egészenmultt Időben*.

ccc) lehet még a' változásról úgy is szölni, mint *igen régen multtrol* (mely többnyire valamely oly régi időt tesz-föl, melyről csak azt tudjuk, hogy volt, de mikor? azt elfelejtettük már. Ez a' diákúl igen rosz névvel úgy nevezett Plusquam-perfectum).

Ennyi tulajdonképen a' legközönségesebb ismerete az elmúlt Időnek; melyeknél azonban lehet többet is fölvenni, a' mint hogy vesznek is föl a' nyelvek, de azok csak emezeknek módosításai; sőt a' beszédben tulajdonképen elég csak egy egészen-múltt idő is, mivel a' többit ki lehet tenni ezzel, valamely az időt környületesebben meghatározó szócskát tévén elébe. —

A' Bizonyos Módban tulajdonképen a' Jelen és Múlt Időknél több nem lehet. Ugyan is, történendő változásról, vagyis a' változásról Jövendő Időben, Bizonyos Módon szölni lehetetlen, mint-hogy a' legerősebb szándék, vagy a' legbizonyosabb remény mellett is meg lehet, hogy valami bé nem telyesödik, holott még a' csupán természettől függő változások is, váratlan okoknak közbejöttök miatt gyakran elmaradnak. — Ezért nincs a' magyar nyelvben különös Jövedő Idő a' Bizonyos Módban. Van ugyan egy a' *fogok* szóval összetett Jövendő ideje, (mely annyit tesz, mint a' németnek ezen szóhoz hasonló jelentésű *anfangen*, *werden*, szavai, 's a' deák *urus sum*) de ez csak azt jelenti, hogy szándékomat munkába veszem. Más nyelvekben is vannak összetett jövendő, Idők ha-

sonló jelentéssel. — Elkerülhetetlen mindazáltal, hogy a' jövendő változásról is néha úgy ne szóljunk, mint bizonyosról, p. az ígéretekben, fogadások' szándékok' erősítéseiben, és mikor a' természetnek már kitanultt törvényeiből a' szokott következetet várjuk; de itt is csak azt jelenti a' bizonyos állítás, hogy rajtunk nem fog-múlni, 's reménységünk a' telyesödéshöz bizonyos, — de csak a' reménység, nem pedig a' változás; mert változásban, csak azért is, mivel változás, a' jövendőre nézve bizonyosság nem lehet. — Ezeknek azonban jelentésére némely nyelvek, mint a' deák 's az attól származottak a' többek között, külön végzetü Jövendő Időt is formáltak a' Bizonyos Módban. A' Magyar pedig a' Jelen Idővel él ilyenkor, ezt tévén elébe: *majd*, vagy éppen az idő nevét meghatározva, p. o. *majd elmenek*, vagy: *holnap elmenek*, (mintha mondaná: úgy hihetsz neki, mintha most előtted történne). A' Görögnek is van ilyen külön Jövendő Idője a' Bizonyos Módban, de a' melly nem egyéb a' Jelenvalónál, a' mit mutatnak végzetei; a' σ ugyanis nem mindenikben van-meg, hanem inkább csak néhányban, ott is inkább széphangzás' kedvéért, mint Jövendő Idő bélyege.

Jegyzet. A' mennyiségtudományban mondhatom: kétször kettő *lesz* négy. De ez nem jövendő, hanem már meglevő valami, 's a' kétször kettő már megvan, tsak össze kell tenni. Így van a' mennyiségtudományi formaszabályokra (formulae) nézve a' dolog, melyekből, ha helyesen vannak fölteve, ki kell jóni annak, a' mi már a' föladáskor bennük van (tsakhogy elrejtve).

A' Jövendő is lehet nem sokára vagy későn jövendő, meghatározott, vagy határozatlan időben jövendő. Innen némely nyelvekben (mint a'

görögben, németben, 's a' t.) két Jövendő idő is van.

A' görög nyelvnek van még az említetteken kívül két *Határozatlan-múltt* Ideje (*ἀωριστοι*) melyekkel az olyan változásokról szól, melyekről nem épen bizonyos mikor történtek; az egyik igen régít, a' másik valamikor, de nem oly igen rég történt változást jelent. Ezeket 'a' görögök oly formán használták, mint az Olaszok a' magok' elmúltt Időjök között az ezeknek megfelelőket. — De a' más nyelvekbeli elmúltt Idők, valamint a' görögöknek *ωριστος* Időjök, mihelyt nem mondjuk meg előttök határozottan a' változás' idejét, azonnal egészen kifejezik ezen *αωριστοι*okat, melyek nélkül tehát a' nyelvek ellehetnek: annyival inkább, mivel ezekben magokkal ellenkezés van: mert azon változások között, melyekről bizonytalan hogy mikor történtek, hogyan tudjuk melyik történt előbb vagy utóbb? A' honnan magok a' Görögök is az *ἀωριστος* és *ωριστος* elmúltt Időket gyakran föltserélik. —

b) A' Bizonytalan Módban gondolhatná az ember, hogy nem is lehet egyéb Idő Jövendőnél; mivel a' föntebbiek szerint ezen Mód tsak még gondolatban forgó, és így nem megtörtént változást jelent. — Úgy de a' fa nem akkor veszi ha nem is életét, de legalább lételét, 's az életre készülete' kezdetét, mikor fává kiformalódik, hanem akkor, mikor a' magvát elvetik. Így a' változás, ha tsak mint gondolat is, meg lehet már előre képzeletünkben, és tsak életre jó, azaz megvalósul — ha tselekedet — a' véghöz vitel, ha pedig állapot — a' tapasztalás által. A' változásnak képzelete is tehát lehet jelenvaló elménkben mint szándék, lehet régiebb időtől fogva mint tanakodás, lehet úgy mint föltétel, mely ezután történik. —

És így a' Bizonytalan Módban is szintazon Idők lehetnek, melyek a' Bizonyosban, ambár ezek közül némelyik nyelv többet, másik kevesebbet tart meg a' nemzet' tudományos művelődéséhez, kiváltt pedig a' nyelvet alkotott ősök' józan gondolkodásához képeestt.

1. *Jegyzet.* Ha valamely nyelvben külön ragasztéku Parantsoló Mód is van: annak rendesen csak Jövendő Idője van, kivéven a' görög nyelv' Parantsoló Módjának első tekintettel képtelennek látszó Jelen és kiváltt Elmúltt Időjét, melyek közül az elsőbbel ők hihetőleg azt akarták jelenteni, hogy parantsokat egyszerre kell véghöz vinni, az utóbbival pedig azt, hogy szeretnék ha már régen meg is volna. — De ezt a' Parantsoló Jövendő Idővel, vagy Jelen-Idővel, sőt a' kéréssel is kívánjuk; és a' másikon áll ilyenkor, telyesíti é mindjártt vagy sem.

2. *Jegyzet.* A' görögben, a' hibáson úgy nevezett Határozatlan Módban is (melyről azt mondtam föntebb hogy nem egyéb változást jelentő tárgy névnel) vannak Idők, mert a' változást különböző Idők nélkül nem is képzelhetni. — (Ennek a' magyarban is van Jelen és Jövendő Idője p. o. *elmenni, elmenéndeni*).

46. §. Mindenik Módban és Időben mondhatja a' változásneveket a' beszélő

- a) magáról,
- b) hallgatójáról.

c) Valamely kivülöttök levő harmadik tárgyról vagy személyről.

Hogy tehát a' hallgató megkülönböztethesse, kiről szól a' beszélő: innen ez a' változásnévhez hozzáköti a' személyes vagy mutató névmásokat: a' honnan új változása támad az Igének azon három

személyek' ragasztékai szerint, melyek a' beszédben előfordulhatnak.

Különböző nemű lehet a' személyek között mindenik; lehet több is egynél: ennél fogva ilyenkor a' személyeket jelentő ragasztékok mellett a' nemet (azon nyelvekben, hol nemi-végzetek vannak), és többséget is ki kell jelentenie a' beszélőnek; a' honnan az igék némely nyelvekben *nemek* és mindenikben *számok* szerint is változnak.

Jegyzet. Vannak azonban olyan Igék, melyeket nem lehet minden személyekről elmondani, p. o. a' deákban: *pluere*, 's t. e' f. Ezeket nevezük *személyetlen* Igéknek. — Vannak ismét olyan Igék is, melyek a' közbeszédben csak némely Időkben szokottak, vagy pedig némelyiket jelentésénél-fogva sem lehet mindenikben használni. Ezeket nevezük *Hijjános* Igéknek p. o. a' deákban: *forem*.

Az igéknek Módok, Idők, Személyek, Számok, 's (a' mely nyelvben vannak) Nemek szerint változtatását *Hajtogatásnak* hívják.

47. §. A' magyar nyelvben van még az említettek kivül egy nevezetes változása az Igéknek, mely abból áll, hogy a' Magyar minden olyan esetben, mikor a' tselekvő-igét, kijelelő szótskával meghatározott érdekllett-tárgynévről mondja, (ezen visszahozónév mást: a' *ki* — a' *mely* kivéve, mivel ez, mind a' mellett is hogy kijelelő szótska áll előtte, határozatlan jelentésű, a' mennyiben maga is más tárgynévre vitetődik), vagyis mikor az érdekllett tárgynevet az Ige mellett szorosán meghatározza: olyankor egészen más ragasztékokkal változtatja a' tselekvő igéket, mint mikor vagy meg sem, vagy csak határozatlanul említi-meg az érdekllett tárgynak nevét a' mondatban; azaz az előbbi esetben *Határozott*, az utób-

biban pedig *Határozatlan Formában* szól a' változásról — Ezen két Forma különbsége nagyon természetesen módon származott a' magyar nyelvben. Midőn t. i. a' Magyar a' selekvő-Igéknek (melyeket rendszeren az érdeklött tárgy' neve nélkül nem szokott az ember emlegetni) végzeteit formálta, az után az állapotot 's kinemható tseleködetet jelentő Igéket különösnek tartván oly végzetekkel (ragasztékokkal) említeni, melyek után a' hallgató mindig az érdeklött tárgy' nevét is szokta várni, — ennél fogva azoknak ismét külön végzeteket formált. Azután pedig a' kiható tseleködetet jelentő Igéket is ilyen végzetekkel említette olyankor, mikor az érdeklött tárgyat vagy nem tudta vagy nem akarta megnevezni. Minthogy azonban van bennünk gyakran selekvő szándék a' nélkül is, hogy tudnánk még magunk is mivel fogjuk ezt vagy amazt tseleködni (subjective): ha már a' beszédben az ilyen szándékot megnevezzük, nem tehetjük mellé az érdeklendő tárgy' nevét, melyet még magunk sem ismerünk; és ilyen esetben ismét a' határozatlan Forma' végzeteivel említette a' Magyar a' Tselekvő-Igét. Sokszor pedig csak magunkra nézve említjük valamely tseleködet' nevét, nem figyelmözve az általa érdeklött tárgyra, 's ezen tárgy' nevét meg sem említjük a' beszédben, arra mintegy nem is ügyelve. Ilyenkor ismét a' Határozatlan Formában mondjuk az Igét. — Így kapott ezen két Forma végre a' Magyar nyelvben állandó lábra. Más nyelvekben pedig ez nints meg. — A' Görögnek úgy nevezett *közép* (Media) Formája azonban sok tekintetben megfelelt a' magyar Határozatlan Formának.

48. §. A' hely, idő, 's minémüség-nél-fogva különböző tekintetekben lehet képzelni a' változásokat, kiváltt a' tseleködeteket, 's annál fogva kü-

lönböző tekintetekben lehet rólok beszélni is. Nevezetesen :

a) a' helynél-fogva: képzelhetjük 's mondhatjuk a' változást, mint a' mely ugyanazon tárgyra hat-ki, melyben kezdődött, p. o. a' Zsidóban *hisz-szater*; a' magyarban: *emelkedni*. — Ilyenek különösen azon tseleködetek, melyeket magunkon víszünk véghöz. (Ezeket kifejezik a' *visszaható-Igék*). — Továbbá mint a' mely a' tselekvőről másik tárgyra (melyet ilyenkor Szenvedőnek — kiállónak — nevezünk) kihat. Másképen mondjuk már a' tseleködet' nevét, vagyis a' tselekvő-igét a' tselekvő, másképen a' szenvedő tárgyrol. (*Tselekvő* — és *Szenvedő* Igék) p. o. a' deákban: *duco*, *ducor*. — Mind magunkon, mind másokon pedig vihetjük véghöz a' tseleködetet vagy magunk, vagy más tárgy által, vagy más tárgy által még valamely harmadiknál-fogva, azaz közvetve. (Az utóbbiakat kifejezik a' *Tseleködlető* Igék) p. o. a' magyarban: *viszek*, *vitetek*, *vitettetek*; a' Zsidóban: *hiktíl*.

b) az időnél-fogva: képzelhetünk 's mondhatunk valamely változást, úgy, mint egyszer, vagy mint több ízben történőt (*Gyakorló* Igék); p. o. a' magyarban: *tsattan*, *tsattog*; Zsidóban: *kúm*, *kómém*; deákban: *viso*, *visito*; tótban: *trbat*, *trbáwať*; mégpedig vagy mint tsak néha, vagy mint igen gyakorta történőt, p. o. a' magyarban: *esik*, *eseng*, *eseget*, *esdegél*; *huhong*, *huhogat*; *bujik*; *bujong* (bolyong), *bujkál*, *bujdogál*, 's a' t. a' tótban is van második gyakorló Forma is p. o. *trbat*, *trbáwať*, *trbáwawaf*. — Továbbá történhet a' változás egyszeribe, vagy apródonkint, (emezek a' *kezdődő* Igék, diákúl Inchoativa) p. o. a' magyarban: *hamuhodni*, *sáppadni*, *pirosodni*, *sárgodni*, *sárgulni*, *sárgálani*; deákban: *lique-scere*; tótban: *uhadnuti*.

c) a' *minéműség*nél-fogva képzelhetünk valamely változást, mint teleyességgel vagy bizonyos tekintetben lehetőt vagy nem lehetőt (*Tehető* Igék) p. o. a' magyarban: *beszélhetni*, *menhetni*, *vihetni* 's a' t — Továbbá mint szándékot, kívánságot p. o. a' magyarban: *alhatnám*, *menhetném*, deákban: *dormitorio* 's a' t. (Ézekhöz sokat húz a' Görög *óhajtó* Mód. Az ilyeneket nevezhetni *óhajtó* Igéknek). Végre lehet képzelni a' változást, mint némely részben (félígmeddig) vagy pedig tökéletesen véghöz menttet p. o. a' magyarban: *ázni*, *megázni*; tótban: *odpustit*; németben: *verbitern*. (*végrehajtó* Igék).

E különböző tekintetek között (mellyek között mindenik ismét többféle lehet) akár mellyikben képzeljük a' változást, mellyről beszélünk: olyankor annak neve mellé midőn kimondjuk valamely ragasztékot teszünk az említett tekintet kifejezésére. Ha pedig semmi eféle ragasztékot sem téve az Igéhez, annak csak pusztán említjük - meg a' nevét, olyankor mindig csak az egyszerű tekintetekben kell azt érteni, p. o. nem gyakorló, szenvedő, 's a' t jelentésben. Némelly nyelvek pedig külön úgy nevezett *segítő* Igékkel (millyenek a' deákban: *possum*, *curo*, *soleo* 's a' t.) fejezik-ki az Igék mellett az említett tekinteteket — Az igének így külön jelentésben vételét valamely mellé kötött ragaszték által, — nevezzük *Formáknak*.

Az említett Formák között mindenik tudtommal csak az egy magyar nyelvben van meg; sőt abban még mindeniknek több különbségei is vannak; a' tótban is megvan sok ezek között; a' Zsidóban különösen szokott hét; noha még több is van; a' régi görögben volt három; a' diákban kettőt számítanak t. i. az egyszerűt vagy eredetit, Tselekvő Formát, és a' szenvedőt; de több is volt; az eu-

rópai új nyelvekben többnyire csak a' tselekvő van meg, a' Tselekvőt azonban többképen is hajtogatják némelyek egynél, a' nélkül hogy külön jelentésök volna a' különböző hajtogató ragasztékoknak. —

A' magyarban, tótban, és Zsidóban ezen Formák igen együgyűek, mivel nem állanak egyébből a' gyökérhöz tett forma-ragasztéknál (a' magyar ugyanazon Ige után tehet minden — vagy legalább több forma - ragasztékot is, p. o. *öltödztetgetelni* 'e a' t.) a' mellyképen lett Formának egyszerűen kell utánna tenni a' mód, — Idő, — és személy-ragasztékokat, vagyis a' Hajtogatás ragasztékait. A' görög és deák nyelv azonban a' szenvedő formának minden Módban, Időben, és Személyben külön ragasztékokat vet-föl, vagyis külön hajtogatást formált, hihető azért, mivel nem tudott a' Formának magának egy különös ragasztékot fölvenni. —

49. §. A' változásnak annál fölvehetőbbé tételére elébe szokták a' nyelvek az Igéknek tenni a' Mondáskötőket, mellyek a' változás véghöz menetelének környületeit meghatározzák. (millyenek p. o. a' magyarban *el, rá, bé, alá, ki, föl, túl, 's a' t*) — Az ilyen mondáskötős Igéket nevezik *összetett Igéknek* (Composita). — Néha két mondáskötőt is tesznek a' nyelvek az Ige elébe (Decomposita). —

Ez az oka annak, hogy az összetett Igék után az érdeklött (akár egyenesen, akár mellékesen) tárgynév mellől ki hagyják a' Mondáskötőt (Praepositiot) gyakorta a' Görögök és Rómaiak, mivel már az az Ige előtt úgys megvan. 'S ezért kívánnak viszontt az összetett Igék nálok bizonyos ejtést, azt tudniillik, mellyet az előttök álló Mondáskötő kíván, vagy a' melly az összetétel által

kapott jelentéssel meg egyez — Így p. o. a' deákban lehet mondani: *accumbere ad mensam*, vagy *accumbere mensae*; mondhatni: *adire ad amicum*, vagy *amicum adire*; — *convenit virtuti*, vagy *convenit cum virtute*. — *injacere in cistam*, vagy *cistae injacere* (Dativust kíván, mivel tulajdonitást, — rávitelt jelent).

Jegyzet. A' Zsidó nyelvben szokatlan a' Mondáskötös Ige.

4) *Lételnév* (Verbum Substantivum).

50. §. Ez (mint láttuk) azt jelenti: megfelelő képzeletünknek valamely tárgy, vagyis: megvan é a' helyben és időben az, a' mit képzelünk.

A' Lételt is képzelhetjük 's mondhatjuk állítva és így *Bizonyos Módban*, mikor tudjuk hogy megvan, azaz való valami: mondhatjuk *Bizonytalan Módban* is, mikor t. i. képzelünk valamit, holott nem tudjuk felel é meg annak valóság vagy sem, vagy megfelelhet é, ha a' környűletek megengedik? p o *ha most Éjszak-amérikában volnék!* — Mondhatjuk továbbá a' lételt, mint mostanit, ez előttit, vagy jövődőt, különböző *Időkben*, — mondhatjuk magunkról, hallgatónkrol, vagy akármely harmadik tágyról avagy *személyről*, a' személyek ' *neméhez* és *számához* képeest különbözőleg.

Innen látnivaló, hogy a' lételnévnek is épen azon változásai vannak, melyek a' változásneveknek; 's ezért szokták azt a' nyelvtudományi-rók az Igékhez számitani.

A' honnan így lehetne az Igéket clostani: 1. Lételige; 2. változás-igék; — ezek a) állapot-igék, b) tseleködet-igék; ezek ismét aa) kinemhatók, bb) kihatók, vagyis szoros értelemben vett Tselekvó igék.

Az igéknek is vannak névmásai, p. o. a' magyarban *változni, tseleködni, válni*, 's a' t.

B) Másadrendű szók. (A' Bészéd' kötelékei).

5). Mondáshatározók (Adverbia).

51. §. Ezek (mint láttuk) a' Mondástárgynak a' Mondottal való egybeköttetését fejezik-ki, azt határozván-meg a' Mondásrol: állító, tagadó, vagy tanakodó é'az? —!

Ezeokról a' 23-dik §-ban mindent elmondtam, a' mi szükséges.

6). Mondáskötők (Prae — postpositiones).

52. §. Ezek (mint láttuk) a' mondásban előforduló több tárgynevek között való egybeköttetést fejezik-ki, azt adván-elé, melyikre mimódon hat-ki a' változás.

Ezeokról a' 24, és 35-ik §-ban elég bőven szóltam.

7). Indulatszók (Interjectiones).

53. §. Ezek (mint láttuk) egy érzetet, indulatot, akaratot egyszerre kifejeznek, 's annál fogva nem egyebek rövid mondásoknál. (Diák nevezetőknek oka az, mivel gyakran a' mondás' szavai között fordulnak-elé, a' nélkül hogy azokkal egybeköttetésben volnának).

Ambár pedig ezek magától a' természettől számba adott szavak (noha későbbben más szóktól is formáltak a' nyelvek Indulatszókát) különböznek mindazáltal a' nyelvekben az azokon beszélő nemzetek' érzésének, 's hangejtésének, durvább vagy finomabb voltához képestt.

Az Indulatszókát helyeseblen' fölözthatni az emberi fő érzetek 's indulatok szerént: p öröme, szomorúságé (v. fájdalomé) csudálkozásé, haragé,

szánakozásé, fenyegetésé, félelemé, kívánságé, undorodásé, hívásé, biztatásé, intésé 's a' t.

8) *Beszédköttők.* (Conjunctiones).

54. §. Ezek (mint láttuk) azon tekinteteket fejezik - ki a' beszédben, melyek szerint elménk az egyes gondolatokat a' gondolkodásban összeköti. — És így a' Beszédköttőket leghelyesebben] eloszthatni ezen tekintetknél fogva; mert ezek minden nyelvben ugyanazok, a' mennyiben az elmémindem emberben ugyanazon módon munkálódik.

Az említett tekintetek e' következők lehetnek:

1-ső az, mikor elménk két gondolatot (vagy ítéletet) *összehasonlít* (vagyis a' helyre nézve vizsgálja azokat), hogy mindeniket annál világosabban megkülönböztetvén — megismerhesse. — Az ilyen gondolatok lehetnek a) hasonlók b) ugyanazok, c) ellentzők.

Elménk' ezen munkáját kifejezik a' *Hasonlító Beszédköttők*, mellyek:

a) *hasonlító* (szoros értelemben).

b) *egybekötők*.

c) *különválasztók*.

2-ik tekintet az, mikor elménk egyik gondolathoz másikat hoz - ki, vagy *okoskodik*; még pedig vagy okból következtetést húz, vagy a' következtetéstől az okot nyomozza (vagyis a' gondolatokat az *időre* nézve vizsgálja).

Ezen munkáját kifejezik a' *Kihozó (okoskodó) Beszédköttők*, mellyek:

a) *Okadók*,

b) *Következtetők*.

3-dik az, mikor elménk egyik gondolatot mint ítéletet mondja a' másikról, vagyis egyiket a'

másikkal világosítja (ítél vagyis a' gondolatokat minéműségöknél-fogva vizsgálja).

Ezt kifejezik a' *világosító* (magyarázó) Beszédkötők.

2-ik Szakasz. A' *Beszéd Részzeinek* (szóknak) *egybekötötésökről* (Beszédkötés, Beszédkötés).

1-ső Czikkely. *Mondáskötés.*

1-ör. *Szók összeilletése.*

55. §. Leg egyszerűbb beszéd az értelmes Mondás: megfordítva pedig. a' leghosszabb Beszéd nem egyéb több mondásoknál, melyek közül egyik fő- vagy *alapmondás*, a' többi pedig csak *világosító* vagy is mellekmondás.

56 §. Az egyes Mondásban annál fogva előfordulhatnak a' beszédnek minden Részzei (vagyis a' Szóknak minden nemei) kivéve a' Beszédkötőket, és Indulatszokat.

Ha ezen részek közül valamelyikből kettő vagy több is áll a' Mondásban: (ha p. o. két Mondástárgynév, két Ige vagy több is) — akkor ezen többes részek Beszédkötőkkel vannak egybekötve, melyek azt jelentik, hogy a' hányszoros a' mondásnak valamelyik része, a' többit is ugyanannyiszor kellene venni, vagyis elmondani; de, — hogy illy sok Mondást ne kelljen hosszason végig beszélünk, — tehát a' sokból egyet formálunk, és csak azt a' részét említjük többször a' beszédnek (azt a' szónemet) mely a' több mondásokban különböző, a' többit pedig csak egyszer. — Az ilyen Mondásokat azonban lehet illyenkor — külső formájokra nézve — egyes Mondásoknak tekinteni. (Illyen p. o. a' magyarban ez: *tudomány és erkölcs tesz bennünket emberré!* ezen két mondás helyett:

tudomány tesz bennünket emberekké és *erköts* tesz bennünket emberekké).

57. §. A' Mondás lehet:

a) *Egyszerű*, melyben (mint láttuk) nincs egyéb szó hanem csak Mondástárgy, Mondott, (akár többek legyenek ezek akár csak egy), és Mondáshatározó.

b) *Világosított* mondás, melyben az egyszerű mondás' részein kivűl, több (mellékes) szókat (szónemeket) is hozunk-föl, vagy a' Mondástárgynak, vagy a' Mondottnak *környületes* előadására, — fölvilágosítására, többet vagy kevesebbet. — Ez ismét lehet:

aa) *bő* Mondás, melyben világosító szók is vannak, de még többet is lehetne fölhozni (vagyis, nincs benne mindenik rész telyesen fölvilágosítva).

bb) *telyes* Mondás, melyben minden világosító szokból — a' mennyit csak föl lehet az egyszerű Mondás' világosítására hozni — van egy mondva.

Minél telyesebb tehát a' Mondás, annál értelmesebb; 's megfordítva. — A' telyes mondáshoz annálfogva többet tenni, — az egyszerűből pedig elvenni, nem lehet, ha t. i. egy mondasnál sem többet sem kevesebbet nem akarunk mondani; mert az első esetben igen sokat, a' másokban igen keveset mondanánk, — egyszóval mindenik esetben értetlenek lennének. — Lehet azonban a' telyes Mondás' egyes világosító részeit ismét másokkal világosítani, csak hogy igen hosszúvá ne tegyük a' Mondást, mivel így értetlenné — legalább szósza- poritássá, válna. Illyenkor jobb több Mondást alkotni, mint egybe sokat bele zsúfolni.

58. §. Mivel csak a' telyes mondás foglalja magába a' Beszédnek minden Részeit, melyet t. i. egy Mondásban meglehetnek (azaz Beszédkötőkön

's Indulatszókön kívül): annál fogva én is, — midőn a' szóknak mondásbeli összeillesztésére példát akarok fölhozni, — egy telyes mondást alkotok például.

1. Legelsőben is meg kell ezen Mondásban neveznem a' *Mondástárgyat* (subjectum) Ez mindig valamely Tárgynév; még pedig, mivel a' gondolatban először csak pusztán — azaz úgy a' mint van, vagyis különböző tekintetek nélkül — ötlük eszünkbe valamely tárgy, 's csak az után vizsgáljuk azt elménkkel: tehát a' Mondásban is először annak nevét pusztán, — úgy a' mint van, minden változtatás nélkül (in Nominativo) említjük meg, és csak azután szólunk róla valamit.

Világosítás' kedvéért tehetünk e' mellé, ha szükség, más szokat is, p. o. hogy a' több hasonló nevű tárgyaktól megkülönböztessük, — meghatározuk azt a' kijelölő szócskával (articulus), vagy pedig az által, hogy külön minéműségei vagy tulajdonságai közül valamelyiket róla megemlítjük p. o. a' ruha, a' *kék* ruha, (ha t. i. ez volna a' Mondástárgynév: *ruha*).

Azt a' dolog' természete mutatja, hogy a' mely nyelvekben nemeik vannak a' tárgyneveknek, az olyanokban a' világosító szóknak (milyen p. o. most a' kijelölő *a*, és e' minéműségnev: *kék*) meg kell egyezni nemi-ragasztékra nézve a' tárgynévvél, mellyről mondva vannak, p. o. a' németben: *das blaue Kleid*; az olaszban: *la divina libertà*.

Ha a' tárgynév alatt többet akarunk értetni egynél: akkor azt a' Többes Számban említjük, következőleg a' róla mondott világosító szokat is; p. o. *die blauen Kleider*.

Épen így élhetünk Mondástárgy helyett a' Tárgynévmásokkal is.

2. Ezután következik a' Mondásban a' *Mondott* (praedicatum), melynek érthetőbbé tételére

szolgálatot tesznek a' Beszéd' minden többi részei, melyek a' Mondásban előfordulhatnak (és így a' Beszédkötőkön 's Indulatszókön kívül).

A' Mondott lehet :

a). *lételnév.* — Mivel a' lételről szólhatunk Bizonyos vagy Bizonytalan Módon, még pedig vagy mint elmúlttról, vagy mint jelenről, vagy jövődőről; továbbá mondhatjuk azt magunkról, hallgatónkról, vagy valamely harmadik akármely nemű tárgyról, egyről vagy többről: ennél fogva a' lételnevet az említett Módok, Idők, Személyek, Számok, 's Nemek közül valamelyikben (azaz annak ragasztékával) kell mondanunk, abban t. i. a' melyikben gondoltuk (p. o. a' Magyarban: *voltunk*; a' Zsidóban: היה = asszony lesz). A' lételről gondolkozhatunk vagy állítva vagy tagadva, vagy tanakodva (ketségeskődve) annál fogva a' Mondásban is ezen három tekinteteket ki kell jelentenünk a' lételnév mellett, hogy a' tárgy' lételéről való vélekedésünket érthetővé tegyük. — Ezeket a' három közönséges, t. i. állító, tagadó, és tanakodó Mondáshatározókkal tesszük ki (p. o. *voltatok*, *voltatok é? nem voltatok*).

Jegyzet. Az állító Mondáshatározót (p. o. *igen! ja! oui! si! 's a' t.*) ki szoktuk hagyni a' Mondásból (ha csak épen felelnünk nem kell vele); mivel, ha tagadó vagy tanakodó Mondáshatározókat nem mondunk, akkor tudnivaló hogy a' léteit bizonyosnak tartjuk, (p. o. *voltatok*, e' helytt: *igen voltatok*).

Ha pedig a' léteit gondolatunkban bizonyos helyhöz, időhöz, vagy minéműséghez is kötjük, vagyis környületesen képzeljük: akkor ezen környületeit a' lételnek a' mondásban is meglehet határozni, vagyis eléadni, megemlítvén azoknak neveit olyan Mondáskötővel, mely azoknak a'

Mondástárgyal való egybekötötésöket kijelentse (p. o. *Washington Éjszak-Amerikában van. A' Németekkel háboruink voltak a' régi időkben. Buda a' Duna mellett van*). Ezen környületnevek helyett tehetünk Névmásokat is (p. o. a' Duna *itt* foly. — Az öcsém *ott* van. — *Hol* van a' könyvem? — *Mikor* jősz-el? — *Valaha* s a' t.).

b) A' Mondott lehet továbbá minéműségnév, mely mivel rendesen csak tárgynévről 's azzal érthető, ennélfogva azzal meg kell egyeznie számban Ejtésben (a' hol Ejtögetés külön ragasztékokkal van) és nemben (a' mely nyelvben nemek vannak); de a' melly nyelvben ezek nincsenek is, ott is legalább számban meg kell egyeznie rendesen; mivel kivételek a' külön nyelvekben vannak; p. o. a' nemben: *Die Eroberungen waren den Eroberern immer schädlich* Nicht alle *Gelehrten* sind *klug*. A' minéműségnévet is mondhatjuk állítva, tagadva, tanakodva. Ezek mellé is tehetünk tehát Mondáshatározókat melyek közül az állítót (a' már fentebb említett oknál-fogva) rendesen nem említjük-meg, hanem csak alatta értjük (p. o. a' hódoltatás káros. A' hódoltatás *nem* jó - Hasznos é a' hódoltatás?)

A' minéműséget képzelhetjük továbbá, bizonyos helyhöz időhöz és mértékhez kötve; melyeket ha ki akarunk beszédünkben jelenteni, oda kell a' Mondásba tennünk azoknak neveit az illető Mondáskötőkkel együtt; vagy pedig helyettök tehetjük Névmásaikat is Mondáskötőkkel (p. o. a' meleg tájakon tüzesebbek az állatok, a' mérsékletteken (vagy *itt*) pedig szelidebbek 's a' t.)

Ha a' minéműségéről mint voltról vagy jövődőről szölkünk: akkor a' lételnevet mellé kell tenni az említett időkben, még pedig vagy Bizonyos Módban (állítva vagy tagadva), vagy Bizonytalanban (tanakodva, — fölfüggesztőleg) p. o. Róma

szabad volt é? Róma *nem volt* soha igazán szabad; de *lett-volna*, ha több osztályokra *nem lett-volna* a' nép szagatva. 's' a' t.

A' jelen időre nézve pedig, némelly, kivált az ázsiai nyelvek nem teszik-oda a' lételnevet, — annak kijelentésére, hogy a' minémúséget oly bizonyosan tudja vagy tapasztalja a' beszélő, hogy annak lételéről kételkedni nem lehet; néha pedig azért, mivel a' minémúségről — mint bizonyosról — közönségesen minden időre nézve szólnak, a' mikor tehát sem jelen sem múltt sem jövő Időben egyedül és különösen annak lételéről nem szólhatnának (p. o. a' Magyarban ezek helyett: a' *virtus most szép*, vagy: a' *virtus mindig szép*, mondjuk közönségesen: a' *virtus szép*; a' *legény katoná*; a' Zsidóban: *elohim gadol*).

De az 1-ő és 2-ik Személyben az ilyen nyelvek is kiteszik többnyire a' lételnevet, hogy világosabban kitessek kiről szól a' beszélő, azaz hogy mondását ne lehessen akárkire érteni; p. o. a' Magyarban: *rosz vagyok*, *jó vagy*. A' Zsidó ilyenkor sem teszi-ki, hanem a' Személyes-névmást teszi-oda a' Mondásba p. o. הַיְהוָה לֵאמֹר . — Ellenben

más, nevezetesen az európai, nyelvek, épen a' főntebb említett okból (mivel t. i. a' létel a' minémőség alatt, mikor arról állítva szólunk, mindig ott értetődik, minthogy csak az lehet valamilyen, a' mi van) mindig oda teszik a' Mondásban a' minémőség név mellé, még Jelen-Időben is, a' lételnevet Közönségesen szólva is ugyanazt teszik-oda, p. o. a' Francziában: *il est bon*; Olaszban: *egli è buono*; diákban: *ille est bonus*, *juvenis est miles* (= *in proprietate militis*); Németben: *es ist gut*.

Ha a' minémúséget gondolatomban más tárgyak' minémőségével összehasonlítom: akkor annak nevével az Egybehasonlításból eredett mértékek (fokok)

gradusok) ragasztékaival emlitem, 's mellé azon tárgy nevét, mellyel a' Mondástárgy' minéműségét egybehasonlitottam, hasonlítást jelentő Mondáskötővel (rendesen a' társashelyezet' mondáskötőjével) vagy az azt kifejező *mint* Beszédkötővel teszem (p. o. a' diákban: Epaminondas maximus Graecorum vagy inter Graecos; a' magyarban: a' tudomány nagyobb a' kincsnél, vagy mint a' kincs)

c) A' Mondott lehet végre Változásnév (Ige) melly vagy állapotot vagy cselekedetet jelent. —

Mivel a' változást gondolhatom Bizonyos vagy Bizonytalan módon, különböző Időkben, magarol, hallgatómrol, valamely harmadik tárgyról, ez vagy amaz nemben, egyes vagy Többes Számban: tehát az Igét az ezeknek megfelelő Módban, Időben Személyben, Nemben és Számban emlitem a' Mondásban (a' hol ezek megvannak).

Gondolhatom pedig a' változást a' helynél, időnél 's minéműségnél - fogva különböző tekintetekben, p. o. tselekvőleg, szenvedőleg, visszahatólag, egyszer, többször, néha, gyakran, kezdetében, folytában, lehetőnek, lehetetlenek 's a' t. ilyenkor annak nevét is (az Igét) a' Mondásban az ezen tekinteteknek megfelelő Formák között valamelyikben emlitem, az olyan nyelvekben t. i. melyekben eféle különös Formák vannak, p. o. a' magyarban. A' melyekben pedig ezen Formák nintsenek meg, azokban segítő szókat veszek - föl ezeknek kijelentésére, mint a' némethen, diákban 's a' t.; mely segítő szók ha Igék, akkor csak bmagok változnak a' hajtogatás' ragasztékai szerint, a' változásnév pedig, melly az igazi Mondott volna, a' Segítő Igéhez mindenkor csak ugyanazon egy formában járul, némely nyelvben t. i. mint pusztaképzéleti tárgynév (Infinitivus, Gerundium) vagy mint minéműségnév (Participii Futurum); 's ilyen-

kor a' tulajdonképen való Mondottnak (Ígének) képét a' segítő szó viseli, p. o. a' németben, *ich lasse tragen*, a' deákban: *curo ferri, ferendum*, — *am, .um*; a' magyarban: *vitetem* 's a' t.

Legnevezetesebb ezen Formák között kettő: a' *Tselekvő* és *Szenvedő* (Kiálló, diákul Passiva). Az első megvan minden nyelvben (mint eredeti változásnév többnyire), a' második csak némelyekben. — A' Tselekvőt mondjuk azon tárgyról, mely a' másikkal tselekszik valamit; a' Szenvedőt arról, mellyel a' másik tselekszik valamit. (melyet ilyenkor úgy nézhetni, mint bizonyos, közönséges szóval *szenvedő*, állapotban lévő). Innen látnivaló hogy mind egy volna a' Mondásban akár eme' tárgyról szenvedő, akár amarról Tselekvő Formában szólani, mert a' tselekődöt mindig csak tselekődöt, még pedig ugyanazon tselekődöt marad, csak a' tselekvő tárgyak tserélődnek-föl. p. o. mind egy, akár ezt mondjam: *ego dugo te*, akár ezt: *tu duceris a me*. A' honnan a' Szenvedőt mindig kitehetjük Tselekvő Formával, a' nélkül, hogy a' beszédet ez által hosszabbá tennénk, mivel különben is elé kell a' Mondásban (hogy értelmes legyen) mindenik tárgynak fordulnia (mind a' Tselekvőnek, mind a' Szenvedőnek); — sőt nem is érthetjük-meg a' Szenvedő Formát, míg azt eleménkben Tselekvővé nem fordítjuk, mivel szenvedést cselekvés nélkül nem képzelhetünk, vagyis a' nélkül, hogy a' Szenvedést okozó tselekődöt eszünkbe ne jutna. — Ha pedig a' tselekvő tárgy nints kitéve a' Mondásban, p. o. *ducitur homo*, akkor is tehetjük az Igét Tselekvő Formába szószaporítás nélkül, ha azt t. i. határozatlanul a' harmadik Személybe (melyen akárkit érthetni), teszszük; p. o. a' magyarban: *viszik a' férfit*; a' németben: *Sie tragen den Mann* e' helyett: *der Mann wird getragen*, mivel mindenik kifejezésben elmarad

a' Mondásból a' tselekvő tárgy, és lehet alatta akárkit, vagy csak egy bizonyos tárgyat is érteni, 's épen azért nem fejezi azt ki a' beszélő, mivel fölteszi, hogy azt kiki, vagy semki sem ismeri.

Elég az hozzá, hogy a' mely nyelvekben Szenvedő Forma is külön van, vagy legalább a' melyek a' Szenvedő Formát Segítő Igével ki tudják tenni (p. o. je suis porté, io sono portato, ich werde getragen 's a' t.), — azokban a' Szenvedő (vagy is a' másik' tseleködetét kiálló) tárgy Mondás tárgy' képét viseli (a' mennyiben arról mondjuk a' Szenvedő állapotot), 's annál fogva mindig változás nélkül (in Nominativo) említjük azt.

Jegyzet. Kérdés: holott az európai nyelvekben nints külön ragasztékú Szenvedő Forma, — miért szeretnek azok ezzel mégis annyira élni, hogy készebbek Segítő igével Szenvedővé formálni a' a' Tselekvő Igét, mint azt rövidebbencsak eredeti Tselekvő Formában említeni? — — Ezen hajlandóságot a' Szenvedő Forma iránt az európai nyelvek hihetőleg a' görögötől vették. Magok a' Görögök más honnan hozták é a' Szenvedő Formát Európába, magok formálták é? — nem bizonyos. Annyi igaz, hogy ezt különösen a' Dialectica kedveltette-meg velők, mellyben szükséges volt az okoskodásokat elforgatni, kiváltt midőn utoljára a' Sophisták mindent két oldalról mutogattak, azaz a' mit előbb állítottak, azt azután tagadták; a' mi igen könnyű volt, mivel minden lehet bizonyos tekintetben igaz, jó, szép, lehet hamis, káros, rút is. — A' Görögöktől a' Rómaiak kapták-föl e' Formát, kik a' Bóltselekvődés' tanulásában is használták ugyan, de kiváltt ravasz és szövevényes politicájok mellett annyira megszokták azt, 's az által a' nem egyenesen való beszédet, hogy végre törvényvé vált nyelvekben még ott is Szenvedő Formával beszélni, a'

hol a' Tselekvő világosabb, 's így helyesebb volna. Az európai újabb nyelvek a' rómainal mint annyoktól bevették ezt apródonkint, 's elegyedések után is megtartották, a' minek kivált a' tudományoknak diák nyelven tanulása volt egyik oka. Pedig a' tudományok' értelmes tanításának sokat ártott a' diák Szenvedő Forma. — A' görög, 's azután a' római barátoktól pedig a' Magyarok is megtanulták, kik közt a' köznép (mely a' nyelv' megőrzője) ma sem beszél soha szenvedő Formával, még is színtolly röviden, gyakran még rövidebben, 's minden esetre érthetőbben alkotja Mondásait, mint a' diák nyelv. — Én is próbául ez egész munkám' folytatában kerültem a' Szenvedő Formával élést nagyobb érthetőség' kedvéért.

Akarmely Formában mondhatjuk az Igét állítólag, 'tagadólag, vagy tanakodólag hozzákötvén az illető Mondáshatározókat, mellyek közzül azonban az állító (mely a' Mondásnak úgy is alatta lappang) rendesen ki szokott maradni.

A' változás képzelete magában foglalja annak minden környületeit, mind a' helyre, mind az időre, mind a' minémüségre nézve. A' melyeket már ezek közzül ki akarunk a' Mondásban jelenteni, azoknak nevét megemlítjük olyan Mondáskötővel, mely a' mondástárgy-névnek e' tárgyakkal egybeköttetését kifejezze. A' Mondástárgynév tehát egyedül áll ilyenkor változatlan (in Nominativo) vagy is pusztán, a' többi tárgynevek 'pedig Mondáskötőkkel.

Ezen 'melléktárgynevekről | (melyek csak a' Mondás' világosabbá tételére jönnek a' Mondásba) ismét mondhatunk világosítás' kedvéért egy vagy több szókat is.

59. §. Így formálódnak a' Mondások, mig teljes Mondás lesz belőlök, és ez a' Mondáskötésben a' Szók' összeillesztésének természetes törvénye.

Meg kell még jegyezni, (a' mit már említettem) hogy az Indulatszókát néha közükbe szoktuk a' Mondásoknak szúrni, de azért úgy kell ott azokat tekinteni, mint nem oda tartozókat, úgy mint a' melyek nem határoznak semmit magának a' Mondásnak részeire nézve, hanem természetes hangzások által az egész Mondás alatt uralkodó indulatunkat (mintegy Thema-ját a' Mondásnak) teszik hallhatóvá, 's magok mintegy külön Mondások.

60. §. Ezek szerint látánk: mi formában kell tenni a' Beszéd' egyes Részeit a' Mondásba, vagyis egyik Szónak a' másikkal (mellyel egybekötöttesben van) összeillesztését, de csak *közönségesen*, a' mennyiben t. i. minden nyelvekben egyformán men véghez, mert a' különös kivételeket mindenik egyes nyelvre nézve az alkalmazott, vagyis különös nyelvtudomány adja-elé. — Tsak az már a' kérdés: mitsoda renddel kell ezeket elrakni a' Mondásban? — Mert ámbár egy Mondást minden nyelvben (a' nyelv természetéhez képest) más másképen, — sőt ugyanazon nyelvben is sokképen lehet elrakni: de a' józan okosság mondja, hogy kell lenni mindenikben valami közönségesnek, a' mi a' természetten épül. — Vizsgáljuk tehát ezt, tovább is a' gondolatot véve vezetől.

2-or A' Szók' mondásbeli elrakása (rendje.)

61. Kétképen szerzünk ismeretet valamiről: vagy a' tárgybol, mely előnkbe ötlük, vizsgáljuk annak tulajdonságait, — vagy pedig a' tulajdonságokbol, 's változásokbol a' tárgyat ismergetjük; más szóval, vagy az okbol a' következetet, vagy a' követhetőből az okot (Fejtő vagy Bontó, és Szerköztető vagy alkotó Rendszer. — Methodus analytica és Synthetica). — A'szerint már a' mint e' kettő közzül valamelyik előbb ötlük eszünkbe, — elébb tesszük annak nevét a' mondásban is. Igy

mondhatom előbb a' Mondástárgynevet, ha azt már ismerem, 's azután mondhatok róla valamit. Ha pedig még nem ismerem: elmondom előbb azt, a' mit róla tudok, 's azután meghatározom rá illik é az, vagyis ráfogom azt a' tárgyra, azaz ítéletet hozok róla.

Gyakran pedig az egész gondolat bizonyos, hanem annak egy vagy több környületeit vizsgálom p. o. meggyőzte a' vezér az ellenséget (ezt tudom): *de hol, mikor, mimódon* azaz mi helyben, időben, minéműségben? — Ilyenkor, mivel a' környezet vizsgálódásom' fő tárgya, — azt teszem elül a' Mondásban.

62. §. A' mit pedig már ismerék, arról (közönségesen szólva) kétképen gondolhatok 's mondhatok valamit u. m. bizonyosan, és tanakodva. Ha

a) bizonyosan szólunk, akkor vagy *állítunk* valamit róla vagy *tagadunk*, — Mind a' két esetben közönségesen a' természetes rendet követem a' Mondásban. *de* (ha tetszik):

aa) ha a' tárgyat vettem - volt - föl vizsgálni 's abból fejtettem-ki azt, a' mit róla állítva vagy tagadva mondok (az ítéletet): akkor a' Mondásban a' tárgyat teszem elül p. o. *a' hódoltatás nem hasznos, — a' hódoltatás káros.*

bb) ha pedig a' minéműségeiből 's változásaihoz vizsgálom a' tárgyat, 's azokból határozom azt meg: akkor a' Mondottat teszem elül, p. o. nem hasznos a' hódoltatás, — káros a' bódoltatás.

b) Ha pedig *tanakodva* szólunk, akkor vagy csak gondolatunk' bizonytalanságát, *kétségünket* adjuk-elé, vagy másnak ítéletét *kérdjük*-meg fölöle. — Mindenik esetben megfordítom a' Mondás természetes rendjét, és a' Mondottat teszem elül; hanem itt is (ha tetszik)

aa) ha a' tárgyról kétségesködöm; annak nevével említem először, p. o. *a' hódoltatás hasznos?* — *talán a' hódoltatás hasznos?*

b) ha pedig a' tárgy' minémiségéről és változásáról kétségesködöm: akkor ezeknek nevével teszem elül, p. o. *hasznos a' hódoltatás?* — *talán hasznos a' hódoltatás?*

Minden esetben, a' mely szónak különös érőt akarok adni, vagy világosabban, a' mely szó forog a' Mondás' szavai közül különösen kérdésben; vagy a' mely szava a' Mondásnak különösen akkori vizsgálódásom' tárgya; vagy a' mely szó a' Mondásra okot adott: azt teszem legelől. — Ha már a' mondástárgy az ilyen íszó, akkor a' természetes rend nem változik, azaz a' mondástárgy áll elül, 's azután a' Mondott (mindenik a' maga világosító szavaival, ha ilyenek említve vannak). Ha pedig a' Mondott, vagy valamelyik a' világosító szavai között az, melyről főképen kérdés van: akkor azt teszem elül, és a' Mondottnak többi részeit vagy mindjárt mellé, 's legutoljára a' mondástárgyat, melyet most csak a' világosítás' kedvéért említek, — vagy a' Mondott után a' tárgyat, 's utána azon szókat melyek a' Mondottat világosítják. — És ilyen esetben tulajdonképen az ilyen elül tett szó a' Mondás' valóságos vagyis alapos tárgya, a' Mondástárgy pedig csak formai vagyis tetsző tárgya, p. o. *megírta* (tsakugyan) *a' vezér a' levelet tulajdon kezeivel*, — *tulajdon kezeivel* (nem más által) *írta a' vezér a' levelet*, — *a' levelet* (nem egyebet) *írta a' vezér tulajdon kezeivel* 's a' t. —

Jegyzet. Ezt azonban minden nyelvek nem tehetik egy forma szabadsággal. Ugyanis némelyekben csak az állító és kérdő Mondás-formák vannak rendszeren szokásban, melyektől ritkán távozzán-el

azok, némely Mondásaiknak nehéz igazi értelmököt venni. Mások megintt, mint a' diák, úgy széllyel hányják szavaikat, hogy ugyan munka összedni. — De itt tsak közönségesen kell szólani.

63. §. Egy szóval; a' mint gondolatunkban a' képzeletek rendre előfordulnak: legjobb azoknak neveiket a' Mondásban is épen azon renddel adni elé; így bizonyosan, és tsak így fogjuk értelmesen alkotni Mondásunkat, mert a' természetet követjük. — Különben is erről egyes szabályokat hozni lehetetlen volna, mivel a' Mondást tehetjük természetünk szerint hosszabbá, a' több-több világosító szók által, melyek pedig magok azon renddel állanak egymás után, mellyel a' gondolatban előfordulnak; ez a' rend pedig a' gondolkodás' sokfélesége miatt végére menhetetlen, a' mennyiben minden tárgyról számtalan tekintetekben gondolkozhatni.

Világosság' okáért előadom itt egy Bizonyos és Bizonytalan Mondásnak rendjét.

Bizonyos Mondás.

<i>Mondástárgy</i>	<i>Lételev</i>	<i>Mondott</i>	<i>v. Változásnev</i>
Előtte kijelölő szó	Mondáshatározó,	vagy <i>Minéműségnev</i> Mondáshatározó,	Mondáshatározó,
Előtte vagy utána Minéműségnev.	Idő - Minéműség - tárgynév	Hely-Idő-Minéműség tárgy	Hely-Idő-Minéműség-érdeklett-eszköz
Egész Mondás is lehet világosítója	Mondáskötővel előtte vagy utána	nev Mondáskötővel és oly tárgy - név, mellyhez hasonlítva van, Mondáskötővel előtte vagy utána	's a' t. tárgynevek Mondáskötőkkel előttök vagy utánok

Bizonytalan (tanakodó) Mondás.

<i>Mondott (kérde)</i>	<i>Mondástárgy</i>	<i>Világosító szók</i>
vagy az említett hozzátartozókkal v. azok nélkül	a' hozzá tartozók- kal	akkor, midőn a' Mondott után mind- járt a' tárgy követ- kőzik

Mivel a' szók' összeillesztése minden nyelvben különbözik valamit: ezért közönségesen példát fölhozni nem lehet; külön pedig sok nyelvekből fölhozni ha lehetne sem volna szükség, mivel a' főbb dolgokban mind megegyeznek. Tehát csak egy magyar példát említek a' Bizonyos Mondásra.

<i>Mondástárgy</i>	<i>Mondott</i>	<i>Tárgynevek Mon- daskötővel</i>
Hannibal	volt	Cannaenál, a' 2-dik Poenus hadban győ- zedelmesen.
Hannibal	vitézebb volt	Scipiónál, a' 2-dik Poenus hadban,
Hannibal	megverte	a' Romaiakat, a' se- regével, Cannaenál, keményen.

Mindenik bizonyos Mondásból lehetne mindjárt tanakodót formálni, mihelytt a' Mondottat a' tárgy elébe tennénk kérde, p. o. volt Hannibal Cannaenál? 's a' t. Így a' többit is.

Ezen osztályok közül még lehetne mindeniket több-több szókkal világosítani, minél határozottabbá tenni, tsakhogy (mint föntebb említetem) jobb egy igen hosszú Mondás helytt több rövidet alkotni, — p. o. mondhatnám: A' világszerte vitézségéről ismeretes carthagoi fő hadi vezér Hannibal sokkal vitézebb volt (a' *volt* szó itt nem Mondott mert ez most a' minémüségnév, hanem csak annak világosítója; azt jelenti t. i. hogy Hannibal nem most vitézebb, hanem régen volt) az általa Olasz országban háromszor keményen megvertt Római hadivezér Scipionál 's a' t. —

Igy szaporíthatnánk nevetségesen a' többi Mondást is. —

Jegyzet. A' költők 's ékesszólók a' természetes Mondásrendet mihelyt azt a' szebb hangzás, vagy versmérték kívánja, tetszésök szerint változtatgatják, a' mi beszédöknek olykor szépséget 's erőt ad.

2-dik Tzikkety. Beszédkötés.

64. §. Valamint a' Gondolkodás nem egyéb összekötött egyes gondolatoknál: úgy a' Beszéd sem egyéb összefoglalt egyes Mondásoknál. — Itt tehát a' Mondásokat úgy kell tekinteni, mint egyes részeket, mellyeknek vizsgálásán már túl kell lenniük, 's mellyeknek már most csak egybeköttetésük' módját kell tekintenünk.

65. §. Valamint az elme minden emberben egy uton munkálkodik (gondolkodik): úgy a' Beszédkötés' módja is minden nyelvben egyforma, kivéven, hogy a' tudatlanabb nemzeteknek ismeretök, 's annál fogva gondolkodások is szűkebb lévén, beszédök is szűkebb, 's annak egybeköttetése' módja szorosabb határok közzé van szorítva, 's ezért homályosabb mint a' többi nemzeteké, és így tökéletlenebb. — Így p. o. a' hajdani Zsidóknak be lévén vágva a' Moses' szoros törvényei által az út a' szabadabb gondolkodásra, ók mindent csak készen (positive) tekintettek, a' nélkül, hogy okairól 'sat. okoskodtak volna. Innen van az, hogy ók a' kiművelődésben, 's annál fogva a' polgári virágzásban is elé nem haladhattak. Innen van hogy nyelvekben is mindazon különböző tekinteteket, melyekről fogva két Mondás egymással összeköttetésben lehet, az egy mindenre érhető 7-al jelentették ki, kivéven hogy még hasonlításra volt egy 2-jok, de a' mellynek ismét a' 7 felelt meg,

Ezért nehéz könyveiknek is igaz értelmét venni, 's ezért magyarázzák nem csak mások, hanem magok is olly sokfelé azokat. —

66. §. A' Beszédkötésben a' Mondásokat épen úgy mondjuk egymásról, mint a' Mondásban a' szokat. — A' Mondásokat beszéddé a' Beszédkötők foglalják-össze.

A' Beszédben is tehát egyik Mondás a' *Beszédtárgy* (Subjectum Sermonis, seu Periodi) a' másik a' *Mondott*. — Itt is lehetnek mellék-vagyis világosító Mondások, melyek vagy a' beszéd tárgyat, vagy a' Mondottat, vagy mindenkét világosítják; mellyeknek számát végnélkül lehetne szaporítani, tsak hogy, az értetlenség elkerülése végett, jobb egy igen hosszú Beszéd (thasis) helyett több rövidet alkotni, azokat ismét szépen összefoglalván egymással.

67. §. A' Beszéd is (mint a' Mondás) lehet:

a) *egyszerű*, melly tsak két Mondásból áll, ú. m. Tárgy mondásból, és Mondott mondásból 's egy Beszédkötőből.

b) *bővebb* (világosított) melyben egy vagy több világosító Mondás is fordul-elé. — Telyes Beszéd nem lehet.

Mikor vagy Tárgy mondás, vagy Mondott mondás több van egynél a' Beszédben: akkor több Beszéd lappang egy alatt.

68. §. Hogy a' tárgymondás melyik, azt így ismerhetni meg:

Ia a' Beszédben egy bizonyos Mondás van (akár allító, akár tagadó) az a' Beszédtárgy, a' Tanakodó pedig a' Mondott.

Iia mindenik Bizonyos: akkor az a' Mondás a' Beszédtárgy a' melyik a' másik Mondás által lett bizonyossá.

Ha pedig mind a' kettő Tanakodó: akkor az a' mondás a' beszéltárgy, a' melyik a' másiktól mint föltételtől függ.

69. §. Ezen Mondásukat, mint részeket, egész Beszéddé úgy kötjük-össze a' Beszédkötőkkel, mint az elme a' gondolatokat az okoskodás által. — T. i. elménk a' gondolatokat :

1-ör *Összehasonlítja* (vagyis mintegy helynél-fogva vizsgálja) hogy mindeniket annál világosabban megismerhesse. — Az összehasonlított Gondolatok lehetnek :

a) *egyezők*, melyeket elménk összeköt. Ezek ismét :

aa) *hasonlók*. Az ezeket kifejező Mondásokat következő Beszédkötőkkel kötjük-össze a' beszédben: a' Tárgy előtt: *úgy, így, azonképen*, 's a' t. a' Mondott előtt: *mint, valamint*; melykét rendbeliek egymásnak megfelelnek. — Ha pedig a' hasonlóság igen gyenge, akkor ezekkel: *oly formán, szinteúgy*, 's a' t.

bb) *ugyanazok*. Ezeket következő Beszédkötőkkel kötjük-össze: *és* (a' két Mondás közt), *is, akár-akár* (mindeniknek az elején), *mind-mind* 's a' t. —

6) *Különbözők*, vagy épen *ellenkötők*. Ezeket elménk szétválasztja, megkülönbözteti; elménk' ezen munkáját következő Beszédkötőkkel fejezzük ki: *sem, sem; vagy, vagy*; az ellenkötöket pedig ezekkel: *nemhogy, sőt; nemcsak, hanem*. — Neha pedig elménk egyezteteti az ilyen különböző Gondolatokat; mely munkáját ezekkel fejezzük ki: *ámbar, noha, mindazáltal, de, pedig, mégis* 's a' t.

2-ör Elménk egyik gondolatból a' másikat kövözteti, vagyis *okoskodik* (vagyis az időre nézve

vizsgálja a' gondolatokat). Ezen munkáját követ-
közö Beszédkötőkkel tesszük-ki: *miel, mivelhogy,*
minthogy, ha, tehát, annakokáért, 's a' t. Vagy
pedig, állítván előbb a' következetet, annak az
utánna jövő mondásban adjuk okát, ezzel: *mert,*
ugyanis. — Vagy következtetünk az előbbi ok-
ból ezzel: *és'így* 's a' t.

3-or Elménk csak fölveszi a' gondolatokat,
mint eléterjesztéseket, vizsgálni (minémiségök-
nél fogva), melyek közzül egyik föltétel, és azo-
kat fejtögeti egymásból. Ezeket ezzel kötjük össze:
hoggy.

70 §. E' Mondások' elrakásáról is ezt lehet meg-
tartani: *hoggy a'* melyiket előbb vizsgáljuk elménkkel,
azt tesszük a' Beszédben is elül; a' melyiket pedig belőle
kihozunk, vagy hozzákötünk: azt utánna említ-
jük. Mindenikhöz pedig hozzá kötjük az azt vilá-
gosító Mondást (mellék mondást).

Legszokottabb pedig az, hogy ha határozólag
okoskodunk: akkor a' tárgyat hátul tesszük; ha
pedig kérdeve vagy kétségeskődve, akkor elül. De
ezen rendet a' föntebbi okból változtathatjuk; mi-
vel egyszer az okból vizsgáljuk a' következetet,
máskor a' következetből az okot. —

71. §. A' Beszédben is fordulnak-elé *Fölkiáltó*
vagyis *Indulatmondások,* melyek a' többivel szo-
ros egybekötötésben nintsenek, ámbár ezekre is
a' többiek adtak okot (p. o. a' diákban: *Tantae*
molis erat Romanam condere gentem!). Ezeket úgy
tekinthetni mint egész Beszédeket, mivel alattok
több Mondás lappang. Egy szóval ezek épen azok
a' Beszédben, a' mik az *Indulatszók* a' Mondás-
ban. —

Tovább menni a' *Helyes és Ékesszólás'* tudo-
mánynak (*Rhetorica* és *Eloquentia*) tárgya. Én te-
hát itt megállapodom. ¶

Jegyzet. Mindezekből látnivaló, hogy a' *Közönséges Nyelvtudományt*, vagy más szóval *Nyelvek'* alaptudományát, a' milyenre töreködtem én e' munkámmal útát törni, — minden esetre előbb kellene (kellene pedig múlhatatlanúl) az iskolákban tanítani, a' helyes és ékesszólásnál az ugy nevezett *Rhetoricánál- Oratoriánál- vagy akárhog*y nevezzük. Sőt a' *nyelvtudománynál (Grammaticánál)* is. Más-kint abban a' hibában lélegzünk, melyben az elő-ször fedelet, — azután házat építeni akaró. Közön-ségesen addig nem mennek semmire az iskolák, míg minden tudományoknak alaptudományát (vagy is a' tudományt közönségesen, még pedig nem csak a' szabályozó, vagyis, tudományi részét, hanem fejtőgető és alkotó részét vagy is eredetét is, a' természetből lehozva) minden egyes tudomány-nak elébe nem tanítjuk; más szóval, míg nem csak azt mondjuk-meg *mi 's mimódon* van, hanem azt is hogy *miért*, hogy azt a' tanítványok ne csak *tudják*, hanem *értsék* is.

Sasku Károly.

2.

*Igaz e, hogy Székes Fejérvár fejér színétől
vette nevezetét?*

Szabad királyi városaink polgari kifejtődésünk' bimbóji, eszközei, díszei, 's tanuságai lévén, nagyobb figyelmet érdemlettek volna, mint a' mellyre mind-eddig méltattattak. Igen kevesek azok, mellyek-nek eredetét, nevezetességeit, 's nemzetülésünkre befolyássokat illendőleg tudjuk. A' tanult, kimű-velt idegen nemzeteknél, városaik' topographiai,

historiai, 's physikai esmértetésével bírván, különben van a' dolog. Náluk a' fő városaik nemzeti szemfények; nálunk a' negédességből mintegy számkivettettek, szabádságaik' irigyletéből mint némely magány-szigetek (Oasen) tekintetnek!

Ezen igazságtalanság' átoltatából, 's másoknak figyelmeztetésére, még 1818-ban, Tudományos Gyűjteményünk' hatodik kötetében, második szám alatt, *Régi Fejérvárról* jegyzeteimmel előléptem, 's annak régi nevét, jelességét, mostani nevezete okát kitüntetni, 's emlékezetes dolgait felfogni, 's előterjeszteni bátorkodtam. Egykori *Floriana* nevét, a' Romai időben, valósítani' igyekeztem; mostani nevének a' Leuko-Syroktól, vagy Alba usoktól, Bönsinius utánn szármoztatásának, ellene mondtam, és inkább fehér külsőjétől — a' köz vélemény szerint-eredtettem.

Ezen véleményem Tudósaink' vizgálatába, mi okból, nem tudom, nem ütközött; annak következetlenséget senki velem észre nem vetette, tévedéséből legalább senki se igazított ki. Tartozom tehát Fejérvár városunk' nevét újra kérdőre vonni; véleményem' hiányát felfedezni, 's önnön magamat, mennyire lehet, eligazítanom.

Abban, hogy *Floriana* város feküdt légyen ott, nem pedig *Cimbria*, most is megállapodom: mert az helyheztetik az Aquincumból (Ó-Eudáról) Sabariába (Szombathelyre) vezető utközben ide a' Notitia Imperii szerint, 's 30,000 lépésnyi távulságának leginkább megfelel: Antonini Itinerarium: *Floriana, urbs Pannoniae inferioris, XV. M. P. a Herculia, VIII. a' Bregetio (Nyerges Ujfalu) XXX. ab Acinco, XXXV. a Gurtiana, Statio Praefecti Classis Istriae.*“ Olly megvilágosítással: ne keressük a' hajdani *Floriana* dűledékét a' mostani Székés Fejérvár' helyén, a' Gaja Patak' ágazati, és Sóstói tócsárok között; hanem ama kőképnél,

melly a' téglavetőn alól, a' szántó foldeken' terület. Itt többizbéli vizsgálattal annak kőalapzatit tapasztaltam. Innét valók ama Római maradványok, pénzek is, mellyeket emlegettem, 's mellyeket a' Fejervári falakban 's némely Régiség' barátinál mai napig láthatni. Itt tűnnek elő azok ama leghivebb zártárból — a' föld kebléből, a' szántó vas, vagy más asó által. Ki Vegetiust olvasta, hogy a' Rómaiak a' tómcársárok között erősséget nem építettek, tudni fogja. Különben volt a' dolog a' Magyar Őseinkkel: ezek a' vízfolyások között sánczalták bé magokat: 's sánczerősségeiket Várnak mondták. — Nyilvánóságos az is, hogy a' mostani Fejervárnak Sz. István első királyunk vetett *fundamentomot*, E' történetet Thuróczi Krónikája így adja elő „Árpád Magyaraival együtt Noë hegyen (Pákozdi falui határ és Fejervári szőlők között) vert táborát Fejervár mellett, 's ez az első hely, mellyet Árpád választá magának Pannoniában; honnét is Fejervár Sz. Istvántól, ki tőle származott, ott közel *fundáltatott*.“ P. II. Cap. 3. „Kézai Simon ugyan azt vallá: „Árpád ott táborozott, hol most Fejervár *fundáltatott*.“ 68. l. Hasonló tanúságot tesz Ranzani Péter is: „Árpád több vezéréivel ama helyhez érkezett, melly az időben Noe-nevet viselt; e' Magyar ország' részén seregeinek 's maga lakásának helyt választott. Itt üdö folytával dicső Sz. István Magyaroknak első királlyá Árpád' maradéka, *Fejervár városát építette*.“ Ind. VII. 349. l. Szokott toldozásával ugyan azt valósította Bonfinius is: Lib. II. Dec, l. 104. Iapon. Ha pedig Sz. István vetett Fejervárnak *fundamentomot*, a' régi Florianát nem építé fel.

Fejervár nevének a' Leuco-Syroktól, vagy Albanusoktól származtatottát Bonfinius gondolta ki, mondván: „Cur tot Albas Hungaria dixerit, haud immerito plerique dubitabant. Non solum hanc

Albam (Regiam) habet Hungaria: sed Albam Graecam ad Taurunum, et Albam Juliam in Dacia. Quo quidem nomine non immerito tantopere delectantur Hungari; utjote qui Progenitorum suorum nomen lubentissime retinent. Hungari namque ab Hunnis, Hunni a Leucis, id est Albanis Asiaticis, qui a Scythiis orti sunt, si Procopio, Graeco Scriptori, credimus, originem duxerunt: et ut Majorum nomina servarent, quas aedificarant urbes, ab eis nominare voluerunt.“ De. 1. L. I. p. 23. edit. Hanonien. De Bonfinius' eme véleményében mennyi a' szó, annyi csak nem a' — nem igaz. Hogy a' Bolgár Fejérvárt (Belgradot) is, Gyula Fejérvárát is, ők építették, valótlán: mindegyik mind másik volt már a' Magyarok' ideköltözködése előtt (Constant. Porphy. de adm. Imp. Cap. 40). A' Leuko Syrokkal és Albanokkal szomszédságban laktak ugyan őseleink, de tőlök nem származtak L. Tud. Gyűjtem. 23. folytatás IX. kötet. 71. lapon. Az Asiai Albanoknak Leuko Syroktól származtatása is békibizonyíthatatlan: ők másképp Alanoknak nevezettek: „Alani trans Tanaim, in immensum] extentas Scythiae solitudines inhabitantes, paulatim nationes conterminas, celebritate victoriarum attritas, ad gentilitatem sui vocabuli traxerant, uti Persae consueverant,“ mond Ammian. Marcell. LXXXI. Az Albanok elejénten Caspium tengeren túl tanyásztak: „Scythia in sinistram partem reflexa post mare Caspium vergens, ad Hunnos, et Albanos, et Seres usque digreditur“ mond Jornandes Principio libri de rebus Geticis.

Fejérvár nevének fejeér színétől eredete eránt a' közvéleményt így adá elé Vályi András Magyar ország' leírásának első kötetében: „Többek között kétféle származása lehetett Fejérvár' magyar nevezetének: vagy azért [nevezetethetett Fejérvárnak, mert] új volta miatt fejeér [volt, és szép; vagy pedig

még inkább azért, mivel vidéke a' sós nedvesség miatt, mint egy fejrlett a' rajta lévő Széksó miatt vagy mint mások akarják, a' ragadó székes föld miatt leve végre Székes Fejérvár' nevezete.“ Itt mindenek előtt e' vélemény hamis feltételeken alapul: azt teszi fel tudni illik, hogy Fejérvárott már Sz. István' üdejében vár épített; holott az még a' Tatárpusztításkor se állott; erőssége csupán a' vízfolyamatokkal és posványosságokkal oltalmaztatott; „Cum Tataris ad Albam regiam civitatem accederent, quae est paludibus circum septa, cum esset in dissolutione niuis et glaciei, nequiverunt eam occupare,“ mond M. Rogerius de destruct. Hung. per Tataros. pag. 319. IV-dik Béla, vagy más királyunk' üdökorában vétetett az kőfalakkal körül: „Carolus (I.) vt fraude raptam citius adipisceretur coronam, coetu Procerum et turbis popularibus comitatus, *Albam regalem* properat. Est enim haec civitas humili in planitie situata Hanc natura, praeter muros nescio per quem conditos, limosis vadis, stagnis circumjacentibus, simulque calamis et palustribus, tuetur. Nec minus illam altum de lapide templum in medio decorat.“ Chron. Thuroczii l. c. Ha pedig Fejérvár, mint épület Sz. István' üdejében nem is volt; a' Városnak fejr nevet nem is adhatott — A' zsemlyedékes' helyeken terem-e a' széksó? Ha Fejérvárt valaha megfejeríté a' Széksó, miért nem most is? Miért nem fejeríti meg Debreczent, Kecskémetet 's a' többit? Székes nevét nyilván nem a' királyi széktól (regali solio) nyerte-e? — Ha pedig fejr templomától vette: miért nem neveztetett inkább Fejéregyháznak? Miért Fejér várnak ??? Hogy tehát Fejérvár fejr szinétől vette légyen nevezetét, hihetetlen. Annak okát tehát másban kell keresnünk. E' végre nekem a' napkeleti szokás látszik leginkább szolgálódnak.

E' szerint t. i. voltak *Fejér* országok, népek, 's városok a' napkeleti nemzeteknél — a' nem Görög, nem Római népeket értvén. — Volt *fejér*, *fekete*, *vörös* Orosz; *Fejér fekete* Kazár; *fejérfekete* Bolgár ország; voltak *fejér* és *fekete* Kunok, *fejér* és *fekete* Ugrok (Magyarok); *Fejér* és *fekete* Kalmúkok; volt Erdélyben Gyula *Fejérvár*, Croatiában tengermelléki *Fejérvár*; *fekete* Bolgár országban Bolgár vagy Nándor *Fejérvár* (Belgrad); volt *fekete* Moldvában, Dnester *Fejérvár*; az Araboknál a' *Fejérvár* többenél több. E' jelenség okát szükség előre kitudnunk, hogy a' kérdéshez tudományosan szólhassunk.

Bizonyos az, hogy az Orosz országnak' más-tól független, jelesebb, nagyobb része neveztetett *Fejérnek*: „Eine bekannte Erscheinung ist es, dass bei den orientalischen Völkern die Farbennamen — in einem bildlichen Sinne gebraucht werden. Die *weisse Farbe* bedeutet ein freies, selbstständiges Leben; die schwarze Farbe Abhängigkeit und Knechtschaft. Diese Bezeichnungsweise sollen die Russen durch ihre Verbindung mit den orientalischen Völkern sich angeeignet haben, so dass nun durch *Bjelaja Semlja* ein von Abgaben freies Land, durch *Tschernaja Semlja* das einem Zins unterworfen Land bezeichnet werde (Fischer, recherches sur les peuples de la Sibirie p. 131 — 133). Bei den Dschingischaniden war nach Marco Paulos Angabe die *weisse Farbe* die Herrscherfarbe (Forster, Geschichte der Entdeckungen im Norden S. 173), wie bei den jüngeren chinesischen Kaisern die gelbe Farbe, und daher rührt es, dass die Mongolischen Völker alle grossen Herrscherstädte *weisse Städte*, oder Zagan Balgassun zu nennen pflegen, was dem häufig vorkommenden Ak Schehr, oder Ak Serai bei den Türkischen Völkern, und dem *Bjeligorod*, oder Belgrad bei den Slawischen Völkern entspricht.

In Russland selbst sollen nach Strahlenberg's Angaben alle Domänen und die Güter des Adels, die von Steuern frei sind, die weissen Plätze, und Gründe, die Bauernhöfe aber und Bürgerplätze schwarze Plätze genannt worden seyn, so wie die unteren Stände überhaupt das schwarze Volk genannt werden (N. und O. Theil von Europa S. 180). Ein solcher Gegensatz zeigt sich auch bei der Bezeichnung der Bergbewohner im Altai, welche die Russen im siebzehnten Jahrhundert als die *weissen* und *schwarzen* Kalmücken kennen lernten (Ab. Remusat, recherches sur les Langues Tartares. Paris 1829. 4. Tom. V. p. 239) und eine ähnliche Unterscheidung und Bezeichnung durch Farben fanden schon im sechszehnten Jahrhundert die Kozacken Häuptlinge, welche damals die erste Kunde von China einziehend, die schwarzen Mongolen im Westen, und die gelben Mongolen im Osten kennen lernten (Forster Gesch. I. c. S. 135.), oder die beiden Gebiete von China und der Mongolei, welche schon seit Alters mit den Namen Katai und Kara-Kitai (Karakatai) d. h. das schwarze Katai bezeichnet wurden.“ L. Der ungrische Volksstamm, von F. H. Müller II. Abtheil. p. 258. — A' fejér és feketé Cumanjának, és a' fejér és feketé Kunok' bizo yságát honi Kronikáinkban is fel-lellyük: „Hunni — ingentia moventes agmina, transitus paludibus Maeotidis, ac Gothis sedibus expulsis, deinde aucta potentia, — tamquam turbo vehementissimus, omnia evertentes, Bessos ac *Cumanos albos*, tandem Susdalos, dehinc Ruthenos, crudeli sub dominatione pertranseuntes, in *nigram Cumaniam*, quae nunc Moldavia forte dicitur, deveniunt, perdomitis nihilominus in transitu ipsorum a Tanai flumine, universis regionibus, tandem venerunt in Pannoniam, et ad ripas alvei Thysciae stativa fixerunt castra.“ Chron. Thur P. I. Cap. X. —

A' feje' és fekete Bolgár országokat a' Bizantiumi, a' feje' és fekete Chazariát az Arab Irók bőven emlegetik. Az elsőkről lásd Striftert de Bulgaris; a' másodikokról L. Fraehn-t Ybn Foszlau' kiadásában.

Feje'. Orosz országnak az neveztetett, melly mintegy szive, fője volt az egész orosz birodalomnak mind nagyságára mind jelességére nézve: „Gross-Russland lag gerade in dem Herzen der Sarmatischen Ebene, breitete sich westwärts aus bis über das ob-re Gebiet des Dneper, und ostwärts bis zur Sura, einem südlichen Zustrom der Wolga, wo das finnisch ungrische Gebiet begann; und von Süden nach Norden von dem Quellgebiet der Oka bis zur grossen Naturgränze des Uwalli in Sawolotsche (A. W. Hupel die Staatsverfassung des Russischen Reiches. Riga 1791. 8. Th. I. S. 32). — In einem Umfange bezeichnet auch Strahlenberg das *Welikaja* Russia im Unterschiede von Klein Russland am Dneper etc. (l. c. p. 180.). Eben dieses Gross Russland ist nun dasselbe, welches ursprünglich auch Weiss-Russland genannt wurde. Denn noch bei den Verhandlungen mit der Römischen Kurie in der zweiten Hälfte des fünfzehnten Jahrhunderts nannte der erste Iwan Wasiljewich in seinem Titel bei der Aufzählung aller einzelnen Theile des Moskōwitischen Staates dies Gebiet überhaupt *Weiss-Russland*, das heisst: das grosse oder alte, nach dem Sinne dieses Wortes in den orientalischen Sprachen. Auch von dem päpstlichen Hofe selbst wurde er Grossfürst von Weiss-Russland genannt.“ Idem Müller l. c. p. 256 — 257. — Nem különben a' nagy, régi, kereskedés által hatalmas napkeleti Chazaria és Bolgár Országok is Fejéreknek neveztetek, a' napnyugatiak, mint kevesebbé jelesek és hatalmasok, fekete Chazariának és Bulgáriának' mondattak, a' megjegyzett Byzantiumi és Arab

Iróknál. Sőt őselcink is a' Wolga melléki nagy Ugor Országhoz képest (Hungaria magna) Fekete Magyaroknak nevezettek: „Hieraus kamen die *weissen Ugren*; diese Ugren fingen an unter der Herrschaft des Zars, Iraklis bekannt zu werden, welcher mit dem Persischen Zaren Chosroa Krieg geführt hatte“ — „Und wiederum gingen die *schwarzen Ugren* vor Kiew vorbei, wie nachher unter dem Oleg. — Von nun an ward das Land der Slaven *Ungern* genannt.“ Nestor, edit. Schlötzter P II. p. 114. és 118 — 119.

Ezekből nyilvánágos, hogy a' napkeletiek' szokása szerint a' mi szabad, mástól független, nagy, jeles volt, az *fejér*; a' mi mástól függő, adózó, kissébb, alsóbb nemű vala, ez meg' *fekete* nevet viselt. Ez bém bizonyodik magokból a' fejér városokból is: Gyula Fejérvár (Alba Julia) régenten Sarmis, Decebal, 's más Daciai királyok' székes városa volt, és Gyula Herczegnek, Sz. István', rokonának lakhelye (L Script rerum Hung. tom I. p. 666 785. 794. 795. 851.). — A' tenger melléki Fejérvár (Belgradum) pedig a' Horváth országi királyok' székes és koronáztatási városa volt: „Anno Incarnationis D. N. J. Ch. MCII. Ego Colomannus Dei gratia rex Ungariae, Croatiae ac Dalmatiae, salvo habito consilio, postquam coronatus fui *Belgradi* super mare in urbe regia.“ L. Codicis Dipl. tomo II. Bolgár Fejérvár pedig Bolgár Herczegek' lakhelye volt; „Salanus vero Dux, cum vidisset suos deficere, in bello, fuga lapsus est, et pro salute vitae *Albam* Bulgariae properavit. — Secundo autem die Dux Bulgariae misit nuncios suos — deprecans eos, quod partem Salani Ducis, avunculi sui non foveret etc. Belae regis Notarius Cap. XLI. — XLII. Dnester Fejérvár a' Havas Alföldön nem különben egykor Herczegi lakhely volt. Reichersdorf SS rer. Hung. Tomo I.

Ezekkel megközelítéuk Fejérvárunk² nevéredétének kifejtülését: ha az is Királyi lakhely volt, ha szá' ad, jelesebb Magyar országí város vala; a' *Fejér* név méltán lón — a' napkeleti szólás szerént-tulajdona: ugy vagyón pedig: azt Sz. István alapítván, és pompás templommal ékesítvén, nyilván királyi székeknek szánta: bizonyíttják ezt a' Historiai Tanuságok: „Rex piissimus Stephanus — in ipsa regiae sedis civitate, quam *Albam* vocant, celebrem basilicam condidit“ Hartuicus in vita S. Stephani p. 419. „Vt in memoriam redeat gloriosa, triumphalisque Regis Ladislai (Chuni) victoria, Bohemorum, Polonorum, Moravorumque scuta, et vexilla in *Albensi* Ecclesia, sede regni ac solio, in pariete in aeternum perseverant.“ Simon de Keza p. 73. 74. edit. Podhrászky. Cf. etiam Petrum Bizarum Scriptorum rer. Hung. Tomo I pag. 675. „Carolus (parvus) *Albam* regalem properat. — Est templum isthic, in quo primus honor et pompa novissima Reges Hungariae extollere solet.“ Chron Thuroczii p. 209. — Azért szabadította fel, 's ajándékozta meg a' Fejérvári polgárokat a' legjelesebb kiváltságokkal: „Rex Stephanus (Protorex), cum Legato tum sedis Apostolicae, Hospitibus de *Alba* (regia) privilegio mediante, talem elargitur libertatem, quod in toto regno suo, nec in aliqua porta confinii, tributum alicui solvere compellantur; praeterea, quicumque hospites ad eos transire et cum eis conversari voluerint, ea libertate, qua ipsi fruuntur, similiter in perpetuum potiantur: quod si quis tributum violenter ab iis extorserit, iram Regiae Majestatis et rerum suarum dispendium, merito sustinebit. etc. Cod. Dipl. Tomo VII vol. I. pag. 107 — 108.

Mivel tehát Sz. István építte te városát, királyi székével jelesbíteni szándékoskodta, azt napkeleti szokás szerént *Fejér* városnak méltán nevezte.

Ez Fejérvárunk' nevezetének leghihetőbb eredete. Okaimat előterjesztém; a' Tudományhoz értők' vizsgálására bocsátani bártorkodom. Ha fejtegetésemmel számtalan nem-igazakkal fertőztetett Historiánkból egy nem-igazat ismét ki-igazítottam, örvendek rajta; ha valaki bizonyosabbat mond, még inkább fogok örvendeni. Czéлом, keresetem egyedül — az igazság.

Pesten, Januar 29-kén 1840.

Fejér György.

3.

Értekezés a' hideg víz' mint gyógyszer' érdemében, tapasztalatból kiindulva.

A' bölcs Teremtőnek jóltevő lehellete, vagy inkább „Szent Lelke“ a' vizet természet országában első elemnek ihletvén évek' bizonytalan százezrei óta ugyanazon tulajdonban, melly a' „Legyen“ kor adatott vala neki szivárog, folydogál, ömlik külömbféle vegyrétegekből fel 's alá, ismét hol a' szomjas anyaföld táplálékul beszívja, elrejtőzik, ott is kiszalott hathatóságát, értem éltető erejét élesztendő. — A' magára hagyatott ember Ura' végzetéből e' földgolyót lakhelyül vevén mindennel istenileg körül foglalva láthatta magát a' mi csak anyagi és szellemi szükségeit kielégitené, de azon külömbséggel; hogy valamint a' példaszó helyesen kimondja: „Tanultan senki sem esik le az égből“ szít nem választva 's korlátozva „Jót 's Rosszat“ azoros értelemben véve szabad akarattól függésben neki tanulni, ki tapasztalni, 's egymástól elkülöníteni vala rendelve. Ez az a' nagy fel-

dat, mellynek megoldása még bizonytalan időkig terjedend, 's csak ebben fekszik az emberiség' legközelebbre jutása Istenének kitűzött céljához — A' haladás lassu, de bizonyos 's annál csuda teljesebb jelleme éghezi rokonságának. Boldognak van hirdetve, ki a' dolgok' okait ki tudta ismerni; boldog is valóban, a' ki rendeltetése' módját czélszerűleg felfogni tudja, 's a' nagy természet' ösvényén még kőben sem ütven meg lábait szövélyes pályáját lefuthatná. De hol az a' szerencsés, ki még eddig a' nap alatt hirdetné magát? 'S nem is leszen mindaddig, míg a' tisztába ki nem vergődik! —

A' Teremtő tehát nem helyhezte vala az embert olly kimérett szűk határu állapotba, mellyben minden kifejlődés, a' dolgok léte' okai, 's céljai kitalálása nélkül a' benne érzett 's kivülről észrevelt természeti műkedést, mint az van, egyszerre bé látva felfoghatná; hát örök legyen a' bonyolok feloldhatlansága, örök a' természet ellentiség? — Nem, valóban nem, mert a' ki e' nagy világ rendszert legbölcsebb elveiszerint megalapította az emberbe olly isteni erőt kölcsönzött, olly munkáló tehetséget lehelt, mit a' földi nyelv *Észnek* nevez, hogy lehetlen elvégre minden kártékony tévedelemből szétűzött homálya után ki nem vergődhetnie! — Tapasztaljuk, hogy semmi sincs a' földön ellentét nélkül, a' jönak a' rossz, a' világosságnak a' setétség, az ébredtségnek az alvás, ugy ezen isteni vezér faklyának is az okulatlan tévedés az ellentéte; mindegyik félnek vannak ajánlkozó tulajdonai, mellyeket elfogadni, vagy nem szabad állapotjában fel hatalmazva az ember, de azon ajánlkozó tulajdonok is kétféle tulajdonnal birnak t. i. haszon és kár, gyönyör, 's fájdalom 's a' t. okozóval.

Minthogy az emberben a' boldogság', 's jólét' szomszja elolthatlan, és végtelen azon törekvés,

melly őtet mindenben haladni, 's a' természet törvényeiből vele összetüggési elveket kikutatni áthatja, azért nem lehet (mert hiteles bizonysgot tesz az idó) hogy a' bal itéletek, 's természet elleni gyengén alapultt állitmányok, 's oktalan veledések meg ne ritkuljanak, 's a' valódi áldások el dugaszolt erei az emberi nemnek ki ne fakadjanak. Valamint mindenben, úgy az élet táplálékiban is meg van a' legczélszerűbb szabatossg a' természetben, gondja vala neki teremtményeinek bő mértékkal azokat előhozni, 's kijelelni, az állatoknál ösztöni, az embereknél észszerinti tulajdonuknál fogvást, de a' bal itéletek több káros inneni következmények daczára is még milly igen távul vagyunk a' vég czéltől az eledetek valódi kiismerésében, 's használatában az kérdést sem szenved. —

De ki lenne már ma szinte olly kába, olly szük bebizonyodással? előítélet nélkül magába térve — a' ki egyéb italt mint vizet csak gondolna is a' legbölcsebb Alkotótól a' földi élő lények kielégítésére előmlesztve lenni, az érzékeinék egyenesen ellen működnék, miből a' tévedésnek legbizonyosb a' következménye; szerencsés vala azon nemzedék, melly első bölcsőjében hajlomásinak hív marada a' neki rendeltt elemhez, mig elméje kifejlését csak a' természeti jónak, hasznosnak és szépségnek együgyü terve foglalta el. — Minthogy pedig van ismét az emberi józan gondolkodásban olly hatalmas, a' jövőt is kijelelni törekvő erő, melly szerint a' tapasztalati sejdítményekről a' valóság' körébe átszállong, 's némileg biztosít már a' következő átállános átmenetről ezen példa szónak régen elismert jelentése: „Előbb vagy utóbb egy célra sietünk“ én itten a' cél alatt mind azon végpontot értem, hova az emberi nemzetnek természeti rendeltetésénél fogva múlhatlanul a' sok ellenküzdés után el kell jutnia! —

A' tizenkilencedik század szilárd szellemével jelenkezik rokonnak azon műveltségi fokra juthatás, hogy a' józan gondolkodás elvei szabadabban behatnának mind anyagi mind lelki tekintetben a' természet törvényeire, 's a' szövevényes tömkelegesen át az egyenes irányt kijelelnék, az egyszerűt, a' változhatlant, a' mindenre csuda jótékonyan hatót. — Ismerik a' velem hasonló gondolkozásuak minő bal, és előítéletek rögzöttek meg az emberi nemzeten olly annyira hogy azokhozi oktalan ragaszkodásával a' megkóstolt rosszat is jónak, a' nyilván világos hazugságot igaznak ismeri; meg kellett útközniek e' hét fejü hydrával mind azon ember barátoknak kik a' józan ész világánál a' tapasztalás mezején előbb önmagukat, utóbb a' kiskorú néptömeget a' valónak, igaznak, 's a' jónak elfogadására birni bár mikor is törekedtek. Több életkorok tüntenek el a' föld köréről, több áldozatok hűltanak e' szent czélérhetésért, ha egyesek megadóztak is, maga a' tő mindig nemesbült, 's életere a' tökély kimerithetlen forrásából, mint a' kelőnap-sugarak az éjhomályból láthatarán fölserkedez. —

Vannak mint emlitém több emberbarátok, a' kik életük' fő erényéhez tartozandónak mutatták, 's mutatják miután már sejdíték hogy a' vont leplen áttörnének a' megszegett sugarak, 's hogy az emberi nem Geniusa a' sors tévedékes útait örök rendszerü szabályaihoz egyenlitni mármár győzelmesnek mutatkozna, de mindeddig egy olly rejtéllyel terjeszték elő javallatikat, melly alatt az énségi érdek, ha nem fő, de másod szerepet játszani bizonnyal tapasztaltaték. A' részletes megelőzőket e' rövidségre czélzó helyen elmellőzve azon korszak eseményi jelentőségét érintem itt csak mellyel én, körülemi néhány egyének bámulatára szinte már töredező fényü szemeim előtt csontvázzá alakult halált tüntető betegségemben véletlenül a' mű-

vészi vegytan' hennem ideg-nyomasztó csepjei' el
 mellőztével az életlét magában záró tiszta elemhez
 mintegy nemtői' segédkar által támogatva vezette-
 ték. Kéj és életadó vala már az első ital hűledező
 testi erőmnek, így tehát mint egy kínálkozóhoz
 meghittan folyamodék a' dűledezett épület további
 egéssége visszahívása, 's megtatására, nem levén
 kezemnél palinúr ön belátásom tellyes hatásu elren-
 dezésének sikerült az előbbi életrend mind szellemi
 mind anyagi táplálékai szerencsés methamorpho-
 zise által éneket oda visszaállítani, honnét téve-
 dező útakon a' természet bölcs anyai öléből eleget
 megadózva oktalanul kilépe; nem akarok itten
 énemről — bár biztosan — gyógyszerabályokat az
 egészre következtetni, jóllehet a' szenvedő emberi-
 ség főkép szükölkedne azokban, miuthogy csak
 egyedül lennék néhány magányos belátó önkénte-
 seimmal a' követendő falak közé zárt példaadás-
 ra, jól tulván a' tapasztalás embere milly gyenge
 erő legyen ez a' vak búzgalom, 's meg rögzött elő-
 ítéletek ellenébe! — midőn Priesznicz, ámbár jó-
 val később a' vízvilágban nyitván föl lépe. Neki
 vala a' rejtély fő megoldása egy részről fenhagyva,
 miuthogy szinte önmagán vala kéntelen azon sze-
 rencsés próbát megtenni, mellyet szülőföldje hely-
 zete már azon idv terjesztő intézet' létesítésére
 félig elősegített, más részről hogy zászlóját szabadon
 lobogtathatá nem levén eskü köteléki alatt e' vagy
 ama' rendszerített gyógmóddhoz tartozandó, hanem
 a' józan eszmék kiszélesbültt.'s hasonlókra átvitt
 felfogása' vezérlete alatt új tudományt, 's csallhat-
 lan új gyógmódot szerkeze a' természet kinyomott
 örök lapjaiból az emberi nemzetnek. —

„Számptalan a' betegség, melly alá porékony
 testünk vetve van“ így hangzik a' közvélemény;
 de az is bizonyos, hogy semmi sincs elegendő ok-
 nélkül „így tehát ki mer olly vakmerő ítéletet hozni

rendeltetésünkről, hogy szükségkép bé kell a' betegségnek előbb utóbb következnie, 's hogy az életet nem lehetne leélni egész érleletig midőn az erőfogyatkozás, a' nedvek ki apadása oldaná csak fel a' lélek testteli kapcsait, 's mintegy elszenderedve altatná el a' fáklyát oltó Genius a' halandókat; — de itten ez már a' lény' tökéletébe vág, mellytől a' millyen távul esik, olly mértékben szükségkép anyagot táplaland magában a' betegségek' dulásait elágozva felgyujtandót. Régi már ez a' pusztában többnyire elhangzott gyakorlatba nem avatott példaszó:

„Természetszerűleg ha mi emberek élni tanulnánk, Szükséges soha sem lenne az orvosi kéz“.

Egy legujabb Phycologus bölcs intése szerint: „a' Széphez 's Igazhoz kell tartani, mert Szépből, 's Igazból él a' Jó az emberben és az ő egészsége is.“ — Valóban a' felhozott állítás igazságát tagadni nem volna más következményü mint a' legbölcsebb Teremtőt arról akarni vádolni, hogy Ő az életelembe már együtt a' betegségek' anyagát is vegyítette vala, holott az mindig a' reánk ható elemek, a' nem mérsékelt indulatok, 's rosszul választott tápláló szerek 's a' t. külről benyomó erejének, 's mirigyének szorosán tulajdonítandó, mellyek ellen minél inkább biztosítva éniünk, annál kevesebbé leszen kitéve befolyásuknak, 's öldöklő mérgüknek.

Midőn tehát míg az Igaz, Jó és Szép a' kifejlődési harczot be nem végzendi, mindaddig marad fenn ellentétükből szenvedni való, melly szenvedés szükségkép a' lélek 's test' beteglését maga után tölüki távol irány létel szerint vonja; de érezzük ezen kínállapotbani küzdésünknél, hogy van ismét egy ellenszegerő, 's vágyinger, melly éniünket kiszabadítani sovárogo az illy nyomasztó helyzetből, szabadon válogat a' ház javalta orvoslatokban, rendszerített szereket ellene, a' siker bizo-

nyoósága perbiró alatt lévén sokszor a' mély vizgálatú tanácslatok is foganat nélküliek. China küldi hozzánk a' hidegláz pusztító hejat, midőn a' szülő föld kebléből is szívárog a' gyógyelem. — Ipecuanhát szerencsésb éghajlat nevel a' hánytatás általi gyomor tisztításra, 'sétvágy élesztésre; midőn a' kút lakhelyeinken nyújtja tisztító nedvét. — Meglep az arany ér — az a' divatos, 's már fiatal években is megérett nyavala — engesztelő szer leve ugyan duló fájdalmai ellen vegyítve de kiirtását az orvosi világ mind eddig nem látta, 's im a' kút szelid nedve mérget folyó mézzé, 's romanyagát életerővé átváltoztatni bírja, 's így azt a' győzhetlennek tartottat könnyü móddal lefégyverzeni tudja. — A' sebzetek külömbféle nemeit szinte drága költséggel terhelt balszam cseppek enyhítik, 's gyógyítják, holott biztosan tüzet 's mérget oltva irt nyújt itten a' fris forrás, a' tiszta kútvíz 's a' t. Ezeket mind orvosi névszerkint kimerítve elő számlálni czéлом nem lévén átlépek a' viz okos, 's czélszerű használata gyakorlati fejtegetéséhez, 's életbe hozásához.

Virágh J.

(Folytatása következik.)

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

Ferenczy János közönséges Geographiája. Második kiadás után újabb változások szerint korunk' 's az iskolák' szükségeihez alkalmazta Kanya Pál a' pesti A. V. Gymnasium' egyik r. oktatója Pesten 1840. Eggenberger József és fia, m. akadémiai könyvárosok költségén. Ára 1 for. 30 kr. pengő.

A' földelírás 's azzal rokon tudományok az ifjúság legkedvesebb, de egyszersmind leghasznosabb 's legszükségesebb tanulmányai közé is tartoznak. A' milyen idegenséggel viseltetnek többnyire az ifjak a' csupán szó nem pedig egyszersmind tárgybeli ismereteket; is terjesztő, kivált holt nyelvek, a' philosophia és mathesis elvont igazságainak, melyeket gyenge erejük még meg nem bír, tanulása iránt, épen olly kedvet szerezhethet lelkökben egy ügyes tanító a' könnyebb, lelköket hasznos és gyönyörködtető ismeretekkel gazdagító tanulmányokhoz, melyeknek egyike kétség kívül a' geographia. Mihelyt az ifju magára 's a' körülte lévő tárgyakra eszmélni kezd, kíván a' roppant természetnek őt legközelebb' érdeklő részeiről, a' vele szoros kapcsolatban, 's sokszoros viszonyokban álló embekekről, hazájáról, 's hogy ismeretei folyvást szélesebb kiterjedést nyerjenek, a' távol népekről 's országokrol is magának tudományt szereznit. Hogy az ifjak ezen tudnivágyása kielégíttessék, 's a' czélszerű nevelésnek egy lényeges kivántatósága a'

lehetőségig letöltsessék, az ügyes tanítókon kívül — mi minden esetre a' fő dolog, czélszerű, azaz sem felette terjedelmes, sem felette száraz rövidséggel készült tanító könyvek mulhatatlan szükségeseek. És ezeknek vagyunk épen a' legnagyobb hijával, bár az ifjúság nevelésének 's tanításának számtalan fogyatkozásai naponként mind inkább elismértetnek, 's ezen fontos tárgyba hazánkfiái közül jelenleg többen bele szállanak mind élő szóval mind különösen a' *journalistica* útján, mint valaha.

Jelen munka mint az előbeszédben mondatik, a' több magyar könyvek kiadásáról, 's több évek óta ismeretes magyar academiái könyvtáros Eggenberger Jó'sef felszólításának köszönheti lételet, 's legujabb literaturánk örvendetes jelenségei közé méltán számláltathatik. Szerzője Kanya Pál ur, egyik r. Oktató a' pesti a. v. gymnasiumban, olyan gymnasiumban, mellynél (mellesleg mondva) külső és belső szerkezetét, a' tudományok tanításának elrendelését, az ifjaknak nem csak tanítását, hanem mi szint olyan fontosságú, testi lelki és erkölcsi nevelését is tekintve hazánkban jelesebb aligha létezik, 's mellynek bővebb leírását 's belső szerkezetének előterjesztését sok honi iskoláink javítására mintául szolgálándót, bizonyosan kedvesen fogná venni a' két Magyarhaza.

Az oktatási szempontrol, 's azon eszmékről, mellyeket a' józan, nem fellengős (fellegező) nevelésben geographiábani czélszerű oktatástól *elengethetetlenül* követel, így elmélkedik szerző az előbeszédben:

- 1) Az oktatás legyen *oktatás*. *Okuljon* általa a' növendék 's álomban ne ringattassék, hanem inkább önálló haladásra ébresztessék. Eannélfogva
- 2) A' mennyire lehet, a' növendéknek *minden lelki tehetségei* foglalatostkodtassanak, ne hogy

az értelem kárával az emlékező tehetség, vagy az értelem, szív (a' szív) kárával fejlődjék ki. Az oktatás továbbá

3) *Egészen* és szorosan a' növendék felfogótehetségeihez simuljon, 's ezeknek növelésével az oktatás köre is tágítassék. E' mellett

4) Az oktatás ne legyen *darabos* (eldarabolt; darabos = asper, roh, 's a' szerző bizonyosan mást akart mondani), hanem *összefüggő, hézegtalan* (lückenlos). — *Egészet* képezzen, úgy akár melly iskolai év, vagy folyamat végével a' növendék kénytelen (kénytelen) az iskolát elhagyni *önállólag* képezhesse 's idomithassa magát.

5. Az oktatás az ember *természetszerinti* közönséges mivelődési módjához — valamint azt az *egyese*k, a' *népek*, és az egész *emberiség* mivelődésének historiája mutatja (mit mutat a' historia? azt hogy a' nevelést mindig így alkalmazták, vagy azt hogy mindig így kellett volna alkalmazni?) szorosan alkalmaztassék: tehát nem a' *közönségestől a' különöz* (különöshöz) *le* — hanem inkább a' szemlölődésen (Anschauung) kezdve a' *különtől* (különöstől) a' *közönségeshez fel* vezetni kell (kell felvezetni) a' növendéket mindaddig, valameddig nem képes a' közönségest felfogni, 's így a' szigorú taglalati rendszert követni.

6) A' növendéket *önmunkásságra*, valamennyire illy kívülről adott tárgynál lehet, vezetni kötelessége a' lelkes oktatónak; tehát ki kell fejteni a' növendékből ügyesen feladott kérdések által mind azt, a' mi kifejlődhető (kifejthető, a' mi kifejlődik, az nem a' tanító által, hanem magától fejlődik ki) 's ha szinte valami kívülről adatik is, ezt mindaddig forgatni, míg azt a' növendék tulajdonává (sajátjává: tulajdon = Eigenschaft) nem tette.

7) Az oktatás minduntalan vizsga szemmel tartsa az *életet*, hogy az oktatásnak e' kép *jelen*

tősege legyen a' *tettleges* (praktisch) (gyakorlati) *tettleges* = factisch, gyakorlati = praktisch) életben, és ez által a' növendék figyelme ébren tartassék, 's elevenitessék.

Az előadott czéloknak elérésére szükség hogy az oktató *lépcsőnként* és minden nézag nélkül a' növendék gyöngéd lelki tehetségeit fejtsé (fejtsé a' növendék gyöngé lelki tehetségeit; gyöngéd = zart, tener; gyenge = schwach, imbecillis)“ 'stb. Mind igen helyes elvek, 's minden tanítónak, ki tanítványi előmenetelét szívéen hordozza ajánlhatók.

Részint a' jeles munka, részint Pest jelen állapotjának ismertetése végett Pest leírását belőle közölni czélirányosnak tartjuk.

136. I. Pest, sz. kir. város a' Duna bal partján, Budának ellenében, m. országnak (Magyarországnak). Szerzőnk a' nagy betűket a' főneveknél 's néha a' sajátnevektől formált mellék neveknél is p. o. pesti, laibachi 'stb. az új iskola és jobb íróink által elfogadott írásmód ellenére nem tudni mi okból széltire megtartja, 's még is itt és más helyeken is rendszerétől — ha ugyan a' következetlenséget rendszernek lehet nevezni, eltávozva, kis betűt használt) legnépesebb 's első kereskedő városa, mellynek fejlődő életereje a' külföldi figyelmét magára vonja: növekedése 's haladása m. nemzetnek (a' m. nemzetnek. Szerzőnk az articulust gyakran a' füleknek igen kellemetlenül hangzólag ki szereti hagyni, 's ezen hiba legyen itt egyszer mindenkorra megróva) büszkeségét, de egyszersmind háláját is azon valóban nagy férjfi eránt gerjeszti (de egyszersmind háláját is gerjeszti azon 'stb.) kinek pajzsa 's óltalma alatt ezen csudaváros sivatag, homok és mocsárokból utolsó félszázad alatt elővarázsoltatott, 's illy szép irány felé erőteljesen indult, hogy még az 1838-ki hullámok sirjából is

Phoenix gyanánt még szebben kifejlődni kezdett (még szebben kezdett kifejlődni). Határának egész területe 18,862 holdat tesz, mellynek $3068\frac{3}{4}$ -t a' belső város, négy külvárosaival uj (Leopold) Terezia-, József Ferenczváros elborítja (foglalja el). Hazai 's lakosai minden évben szaporolnak úgy hogy számukat csak közelítőleg, amazoknak 4500, ezeknek 90,000-re becsülhetni kik közt 6000 a. 1000 h. v. Evangelikus 1000 n. e. és 11000 zsidó, 's 10000 főből álló katonaság 's számos idegenek: 200 nál több utca, 20 köztér (közter): 10 kath., 2 g. n. e. 1. a. 's 1. h. v. templom 2 nagy zsinagóga, 1. magyar és 1. német 's egy nyári színház, nagy polgári kórház, több fiók kórházakkal, 1. nagy 's több kis kaszárnya, 10. gyógyszerár, sok kávéház, számos vendégfogadó; 's számtalan bor- és sörház 'stb.

A' régi vagy belső város, mellynek területe 159. hold hajdan kőfallyal kerítve, 's kapukkal éllatva, mellyeknek alig nevei maradtak meg (mellyeknek nevei is alig maradtak meg), szabályatlan hosszas négyszöget képez, mellynek egyik hosszud oldalát a' Duna mossa, a' másikat a' széles országút félholdalakban keríti, 's azt Terezia- és Józsefvárosoktól választja (elválasztja). Éjszakfelé a' nagyhidutca azt az ujjvárossal (Leopoldváros) öszveköti (köti öszve), valamint délfelé a' mészáros utca Ferenczkülvárostól szakasztja (elszakasztja). A' városház, a' hal- a' rózsa- és Sebestyén Franciskánok- és Serviták köztérei, a' kishid, vaczi, mellyben számos bolt, urak (boltok és urasági házak vannak) kecskeméti hatvani utczáit (utczákat) az alsó Dunasort szép épületek diszesítik u. m. a' városi anyatemplom két ékes toronynyal, mellette a' kegyes atyák collegiuma 's gymnasiuma, által- ellenben a' városház, a' királyi egyetem szép két

tornyú templomával, sz. Ferencz temploma 's kolostora, mellette az egyetemi könyvtár, 's ellenben a' Curia; Duna partján emelkedő görögtemplom; 's az északkeleti szugán (szegletén, a' mi annyi oldalról szabadon áll mint az evangél. templom az nem áll zugolyban) a. v. templom, pap- és iskolaházzal; e' mellett III Károly m. király által 1727 építtetett invalidusoknak szánt nagy palotája; 's ennek szomszédságában a' vármegeyház, 's az orvosi osztálynak szánt (nem csak szánt, hanem az orvosi osztály, vagy is inkább orvosi karának valósággal birtokában lévő, vagy általa használt) collegium ujvilág- és hatvani utczában, az angol kisasszonyok klastroma, templommal, és az illyriai templom (illyrusok temploma) nyilvános épületei a' belső városnak; magános házak közül nevezetesebbek, gr. Károlyi palotája, gr. Cziráky, Trattner-Károlyi, Brudern (már most gr. Teleki) Pyrker, b. Orczy, gr. Teleki, Mocsonyi, Vadászkürt, 's most vendégfogadónak változtatott Kemniczerház.

Az ujjvárost, mellynek majd nem egész 249 h. álló területét csak 60 esztendővel (is) ez előtt nádas mocsárok, 's homokdombok boríták, a' régtől a' nagyhidutcza, 's Tereziavárostól a' széles váczi ut szakasztja (el), 's nyugoti 's é. nyugoti oldalát a' duna mossa, — a' városnak legszebb része, mellyben nagyszerű palota nemű épületek bámulásra méltó gyorsasággal a' homokos földből emelkednek (emelkednek a' homokos földből), 's minden évben mintegy nőnek. — Nevezetesebb térei a' nagy uj-vásár-színház-, a' rak- és Leopoldtér, 's a' felső Dunasor, valamint dorottya-, szél-, bálvány-, kétsas-, korona-, méző-, szarka-, béla-, országut 's a' többi utcák remek épületekkel kérkednek. Ezek közül nevezetesebbek: b. e. II. József által felépített óriási úgy nevezett uj épület

(belső udvara terjedelmesebb mint az új vásár piacz), mellyben mostan a' cs. k. pattantyúsok 5. ezrede telepeivel tanyáz (tanyázik), a' városi német színház pompás Redoute teremmel, kereskedőház, czukorgyár, Wodianer, Ilkey, Ulmann, Nákó, h Coburg, Dunafördő, Wurm, Klopfinger házak a' fel-ő Dunasoron, Grosz-Almásy 's gróf Czirákyház Jósef téréen (téréen), Döring, Scherenhofer, a' Tigris szélutczában, gr. Cziráky, Almásy, Ürmény, Wodianer, Festetics, Stainlain; Déra házak, az új vásárpiacon, gr. Brunszwik, Ürményi, bálvány utczában, Marczibány ház ugyan abban és a' két sas utczában, — építészetnek szintannyi remekjei — azokat nem is említvén; a' mellyek még most készülöben vannak.

Terézia város, $592\frac{3}{4}$ h, mellyet a' vácsi út az új, országút a' régi és kerepesi út Jósefvárostól elválaszt (választ el), az 1838 árvíz után szabályoztatván két új terjedelmes piaczot 's több közlekedő utczákat nyert. Itten főkép a' város erdőbe vezető királyi utca sz. Teréznek szentelt szép templomával, a' szegények háza: Tihanyi 's h. Orczy 's más kisebb jó ízlésű házakkal díszlik. Az ide tartozó országút oldala nagyszerű házsorokkal bír.

Jósef város, $721\frac{1}{4}$, mellyet a' kerepesi út az előbbentől, az országút a' régi 's az üllői ut a' Ferenczvárostól választ (el), következő épületekkel kérédik: Sz Jósef templomával, Rochusnali nagy polgár kórházzal 's kapornával, nemzeti színházzal a' kerepesi uton, melly mellett a' füvészkert létezik, most épülő nemzeti museumával, melly egykor Pestnek legszebb épületei közt számláltatni fog (épületei közé fog számláltatni), 's délkeleti végén Ludoviceummal, melly Pest fenséges pártfogójának egyik nagyszerű emléke, az egész környéket ékesíti.

Ferencz város 34⁶ h., melyet nyugotfelé a' Duna mos, 's a' mészáros utcza a' régi, és az üllői ut Jósefvárostól választ (el), Pestnek legalacsonyabb része, az árvíztől ejtett sebeit gyógyítani kezd (kezdi). Nevezetesebb épületei a' h. v. templom, melly régi város felé fordult homlokával a' széna piacztot, mellyen a' kécskeméti és mészáros utcza, a soroksári az üllői és az országut pontosulnak, ékesíti, 's vonalán, kívül tábori kórház (Lagerspital), mellytől délkeletre a' lóverseny futtatásnak szánt (csak szánt?) gyep terjed.

Köz mulató hely csak a' város erdeje, melly pesti prater lenni készül (készül lenni), 's már most is a' kies ültetvényeken 's holmi népszerű mulató helyeiken (helyein) kívül egy német nyári színház ékesíti. A' sz. Margit szigetét Fenséges Nádorunk tömérdek költséggel nagyszerű angol kertté változtatván, méltatni tudóknak kegyesen budai partfelé megnyitotta. Pest a' magyar haladó művelésnek (mi az a' haladó művelés? van e nem haladó művelés vagy is inkább műveltség vagy művelődés?), csinosodásnak, iparnak és kereskedésnek közép pontja. Igen dús alapítványu kir. egyetem, mellyhez a' papnevelő főiskola, a' könyvtár; barom orvosi iskola; fűvészkert, csillag vizsgáló torony (a' sz. Gellérthegyen) 's termékeknek szép gyűjteményei tartoznak; egy kath. 's egy a. v. gymnasium, fő és a' különböző felekezeti számos elemi iskola, kisdud óvó intézet, angol apácák leányokat nevelő iskola (az angol apácáknak leányokat nevelő iskolája), valamint leányok művelődésének szánt a. v. nyilvános és sok magános intézet, továbbá a' nemzeti vakok intézete, lovagló, úszó, vivótestgyakorlati 's a' kereskedő iskola; nemzeti múzeum, magyar tudós társaság, melly utóbbiaknak tudományos kincsei napról napra nő-

vekedvén a' nemzeti csinosbulásra nem keveset hatnak. Nyezetes ezen tekintetben a' nemzeti színház, melly igen szépen haladni kezdett (kezdet haladni; — hát már most nem halad?), valamint a' nemzeti nyelv napról napra szebb és erősebb gyökereket hajt (vér). Tíz korirat magyar nyelven, 's csak egy német t. i. a' Pesti napilap „Das Pesther Tageblatt — és a' szerb a' jelenkorinak irányzatját elegendőképen mutatják. A' társas életnek kifejlésére 's nemesítésére szolgálnak főkép a' nemzeti és a' polgári casino szép gyűjteményeikkel. A' szellemi szükségeket eddig kielégítik: 3. nyomó (könyvnyomó) intézet, 8. könyvtáros, 's számos könyvkötő. Izlésre hatnak számtalan művészek 's 3. év előtt össze állott hangászi, valamint képiróknak 's szobrászoknak most létesülő egyesülete.

A' kézművelésben is előre halad ezen város, 's alig van valamely nemök, mellyben nagyon jár-tas mesteremberek nem (ne) találhatnának. — A' gyárok is napról napra szaporodnak, mellyek közt a' selyem, burnot, és az újdön a' vaczi töltés mellett felépített cukortisztító gyár említést érdemelnek. — A' kereskedés, mellynek gyarapítására 4. országos vásár szolgál, napról napra virágzóbb, főkép mióta a' gyózhajók a' felső és alsó Duna tájjaivali közlekedést könnyeblítik, 's a' közhasznú társulatok mint a' gazdasági, m. borismertető, állattenyésztő, 's más illy felék válaikozásokra az egyeseket buzdítják. Épen most létesült *nemzeti gyapjútar* mind a' termesztőknek, mind a' kereskedőknek szép jövendőt ígér.

Pest elevenességét (élénkségét, eleven=lebendig vivus: élénk = lebhaft, vividus) emelik az országnak főtörvényszékei, számos jurátokkal és a'

vármegyeház (vármegye) tisztviselőivel, az itt tanuló katonaság, mellynek összesége 10,000 főre tétetik. Ez főképen segéd kezet nyújt a' városi 's vármegyei rendőrségnek.

Az idegenek, a' kik napról napra számosabban ezen létesülő Londont (!!?) látogatják (számosabban látogatják ezen 'stb) találnak itten legkényelmesebb vendégfogadókat, mellyek közül legnevezetesebbek: a' m. királynál, Angol Királynénál, Nádornál, Vadászknárnál, fejér Hajónál 'stb. valamint az itteri kávéházak is fényök 's kényelmök által (kényelmökkel) meglepik a' vizsgálot.

Az emberiséget diszesítő számos intézetek (Humanitätsanstalten) közül Sz Rochusnáli polgári fő-kórházon kívül csak az asszonyok jótékony egyesületet említeni akarjuk (akarjuk említeni), kik nem csak a' jelen nyomorúságot enyhíteni, hanem a' bölcsen elrendelt nevelő, dolgozó intézetek által a' szerencsétlenségnek erkölcsi forrásit is kiszárztani igyekeznek. A' dolgozó és árvaház már létesült volna, ha az 1838 - ki vizáradás e' szép czélt néhány időre nem halasztja (darab időre el nem halasztatja). Most létesülő vármegyei takarékpénztár az erkölcsiségre nagy hatást ígér.“

Ezen sorok eléggé bizonyítják, hogy a' munka tanuló ifjaknak szánt compendiumba illő tömörrövidséggel, 's illendő tárgyismerettel, de egyszerűsmind némelly nyelv elleni hibákkal is készült; pedig a' jó compendiumoknak valamint általában minden tudományos könyveknek elegendhetlen kívántatósága az orthographiai és stilisticai szababosság.

A' mathematica és physica geographiát jólett volna ujdón, 's egy kevésbé bővebben kidolgozni; legalább az éghajlatról (melly nevezet helyett a'

szerző helytelenül használja a' már régen kiküszöbölt idegen *clima* szót), melly a' földleírásban annyiszor előfordul, 's mint tudva van mathematicaira és physicaira osztatik, legalább egy két szót szólani.

Az Anglia leírásában helytelenül állitatik: „uralkodó vallás Angliában és Hiberniában az ugy nevezett püspöki vagy angol vallás melly a' Lutheránához hasonlít, de egyszer'smind a' R. Catholicus szertartásait is követi. — Itt a' hány szó, annyi hiba, angol vallás szint olly kevésbé létezik mint magyar, német vagy olasz vallás; Angliában az uralkodó vallás az evangelico-reformata, melly dogmáit tekintve a' Lutheránához semmit sem hasonlít inkább mint a' reformatához, mi az úgy nevezett episcopalis sz. egyháznak akármellyik symbolicus könyvéből eléggé kitetszik; a' R. Catholica anyaszentegház ritusaiból pedig, mennyiben azok a' dogmákkal kapcsolatban állanak, semmit meg nem tartott. Alább azt állítja szerző hogy Hiberniának $\frac{3}{4}$ része a' R. catholicus hitet vallja, hogy volna tehát mint feljebb mondatik Hiberniában a' püspök vagy angol vallás uralkodó?

Z*

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés:

Gott und Unsterblichkeit aus dem Standpuncte der natürlichen Theologie und ihrer Beweiskraft. Von Lord H. Brougham. Aus dem Englischen von Johann Sporschil. Leipzig, Otto Wigand's Verlags-Expedition. 1835.

(Folytatás.)

Feltéven, hogy kétségbe hozhatlan erősségekkel meg van mutatva, miszerint egy közvetlen az égből küldött követ a földön megjelent; feltéven a történet lehetőségének argumentumunk ellen annyival inkább leendő megmutatására hogy ezen követ a mi időnkben, sőt szemeink előtt jelent volna meg, 's isteni jogát, küldetésének hitelességét az által bizonyította volna be, hogy jelenlétünkben csudákat tett. Hathatósabb erejű esetet ennél nem lehet feltenni, mert az, a bizonyító erősségek csalárd v'otokat tekintve, minden argumentumokat kirekeszt, a kijelentést illetőleg pedig minden nehézségek meggyőzését teszi fel előre. De még egy ilyen hathatós bizonyító erősség sem fogná azon tanítmány igazságát semmiképp megállapíthatni, mellyet a követ hirdet: mert nem fogná megmutatni, hogy azon történet, mellyet beszél, valamely egyes részeiben hitelt érdemel, kivéven a követnek természetfeletti tehetségeit. Ez utóbbiak az által bizonyodnának be, hogy ő csudákat tesz. Minden egyéb hirdetmények pusztá előadásin alapulnak. De egy olyan lény, melly csudákat tenni

képes, szinte úgy képes bennünket elámitni is. A hatalom, mellyel bir sem a' csalást sem a' gonosz indulatot szükségeskép ki nem rekeszti. Ezen követ szintúgy jöhet valamelly gonosz mint jó lénytől, egynél több lényektől, vagy azon sok lények közül, mellyek a' mindenségben léteznek csak egytől. A keresztyénség első hirdetésekora' Jezus csudáit a' régiok nem tagadták, de igen is állították azt, hogy azok valamelly gonosz lénytől jönek, ő pedig maga varázsló. Az ilyen magyarázat összeillett azon hittel, mellyhez a' polytheismus követői vótak szokva. Ók szokásból könnyen hittek csudákat, 's istenek közbejövetelét. De argumentumok épen nem volt nemphilosophiai. Nincs abban semmi ellenmondás, hogy a' csudatévő erő emberrel vagy más megbizottal közöltetik egy természet feletti lény által, melly vagy korlátozott hatalmú, vagy felette gonosz indulatú, vagy egy a' sok ilyen lények közül. Azonban még is bizonyos hogy semmi más eszközt nem lehet kigondolni valakinek természet feletti hivatása megbizonyítására mint a' csudatévő erőt: nyilván van tehát hogy az egyenes kijelentés által egyedül a' vallás nagy igazságainak megmutatására elegendő bizonyító erősséget nem lehet szolgáltatni. A' követnek lehet hatalma végetlenül csudákat tenni, 's még sem lenne megmutatva, hogy az Isten mindenható, egy, és főjő, vagy hogy teremtéseit egy jövendő életre rendelte, vagy úgy teremtette őket, a' hogy most vannak. Mind ez igaz lehetne, de csupán a' követ mondásán vagy akármelly más belső erősségen alapulna, mellyet közleménye nyújt; sőt hamis is lehetne az a' nélkül hogy legkisebbé kétségbe hozatná azt, hogy ő valamelly felsőbb lénytől jó, mellynek hatalma van a' természet törvényeit feltartóztatni.

De az Isten lételéről és tulajdonságairól azontantmányok, melyeket a' természeti vallás nyújt, minden ilyen kétértelműségek lehetőségét kirekesztik, 's mind ezen nehézségeket elhárítják. Ezekből tudjuk meg, hogy a' világ teremtője egy, és ugyanaz, 's tulajdonságait tekintve nem csak hatalmával, melyet egyedül a' csudák általi közlekedés adhat, hanem bölcsességével és jóságával is megismerkedünk. Ezen alapra építve a' kijelentés követsége egyszersmind sérthetetlené és megbecsülhetetlené lesz. Ezen követség minden okoskodást bizonyossággá változtat, 's mindenek előtt az istenségnek saját sorsunk iránti céljait, olly bizonyossággal közli velünk, mellyel a' természeti theologia okoskodásai csak igen tökéletlenül bírnak. Ebben áll valósággal a' kijelentés fő érdeme, a' természeti vallás feletti túlnyomósága, ez azon dicséret, mellyel az evangyéliumnak olly méltó joggal adózunk, nem hogy az az Isten lételét és tulajdonságait tanítja, hanem hogy az életet és halhatatlanságot világosságra hozza. *) — — —

4. Más tekinteteből is a' természeti vallás szolgálatai, a' kijelentés gyámolítására 's a' vele együtt munkálásra korán sem csekélyek. Ha t. i. minden ismertetünk az istenségről csupán a' kijelentett vallásból kölcsönöztetnék, alapjuk mindég annyival inkább gyengülne, minél több idő telnék el a' valóban megtörtént közbejövetel óta. Ezen bizonyító erősségek csak annyiban bírhatnának erővel, ha folyvást csudák történnének, hogy érkeink által magunk meggyőztessünk. Úgy de az ilyen folyvásti csuda valóságos *contradictio inter-*

*) Kinek ne jutna itt eszébe az evangyéliumnak azon vigasztaló nyilatkozása: Én vagyok a' feltámadás és az élet, a' ki én bennem hiszen, soha örökké el nem vész?

minis, mert egy illy annyiszor ismételt kifogás, vagy felfüggesztése a' természet törvényeinek, magokat a' törvényeket, 's ezen törvényekkel együtt a' kivétel vagy felfüggesztés erejét megsemmisítnék. Minden kijelentésnek tehát tanúbizonyosságokon kell alapulni. Minden század kivévén azt, mellyben a' csudák történtek, minden ország, kivévén azt, melly azokat látta, sőt azon ország lakosai is, kivévén azokat, kik ott valóban jelen voltak, kénytelenek azon bizonyító erősségeket, mellyeket azok az isteni közbejövetelről nyújtanak, a' szemtanúknak, és azoknak tanúbizonyosságára fogadni el, kiknek azokat ezen szemtanúk beszélték. — Sőt még ha egy nemzedék vagy embernyom nemzetei előtt történtek volna is ezen csudák, még is a' legközelebbi embernyomnak a' hagyományok — traditiók tekintetére kellene azokat elhinni; ha azt tesszük fel hogy közbejövetelök időről időre ismételtetnék, minden ismételés szükségeskép kiszámíthatatlanúl vesztene erejéből, mert a' természet törvényei ha egészen meg nem semmisítenének is, mint a' folyvásti megsértés által, mindazáltal túlnyomó erejeket szükségeskép vesztenék, 's következőleg minden ismételés csekélyebb bizonyósága lenne a' természet feletti munkálatnak. Egészen másképen van a' dolog a' természeti vallás bizonyító erősségeivel: itt az ismételés azokat csak erősíti és kiterjeszti. Azt azonban egyáltalában nem állítjuk, hogy a' kijelentés megállapodott tekintetét az idő folyamatja csökkenti, ha ugyan folyvást új és élénk bizonyító erősségeivel bír a' természeti vallásnak a' kijelentés támogatására. Mi csak azon hasznot sürgetjük, mellyet ezen evidentia a' kijelentésnek nyújt, megmutatván 's megvizsgálván a' természeti vallás általános eltávolításának elkerülhetetlen következményeit, 's azt, mennyire gyámol nélkül maradnának a' kijelentés igazságai ha a'

természeti vallás támaszát mellőlök elvonnók, mert akkor csupán hagyományokon alapulnának.

Valóban úgy vagyunk a' természeti vallással, mint földalatti létünk legnagyobb áldásaival; annyira megszoktuk azokat, annyira mindig körülünk vannak, annyira folyvást élvezzük, hogy becsök iránt egészen közömbösökké leszünk, 's csak akkor érezzük azt, midón őket elvesztjük, vagy azt hisszük hogy elvesztettük. Megszokván a' kijelentés igazságait a' természeti vallással kapcsolatban, 's mintegy toldalékképen kezelni, 's mivel nem ismertünk a' léleknek soha olyan állapotját, mellyben ez utólsónak birtokában ne lettünk volna, elfelejtjük melly lényeges, melly fontos az reánk nézve. Valamint szokásunk a' levegőnek mellyet szüntelen beszívunk, lételéről elfelejtkezni, míg a' megfúlás veszélye hirtelen előállván, rá nem emlékeztet bennünket: épen így bizonyos erőszakos abstractio kell arra, hogy a' kijelentésbeni hitünk állapotját képzelhessük, azon esetre ha a' természeti vallás világát megfosztatnánk. Az Isten létét 's tulajdonságait olly megszokott módon bizonyítja minden, mi bennünket környez, hogy alig tudjuk magunknak ezen nagy igazságban hitünk állapotját gondolni, ha azt csupán a' csudák bizonyosságára fognánk ismerni, mellyek bá' melly hitelesek legyenek is azok tőlünk távol eső időben és tartományban történtek.*)

5 Nem kevesebb haszna van a' természeti vallásnak annyiban is, mennyiben a' kijelentett

*) Hasonló értelamben mondja Locke: a' ki az okosságot elveszi, hogy a' kijelentésnek útát csináljon, mindkettőnek világát eloltja, 's ollyan formán tesz, mint ha valakit arra beszélne, szurassa ki szemeit hogy egy láthatatlan csillagnak mesze világát a' messzelátó cső által elfogadhassa. (Hum. Understanding, IV. 19. T.)

vallás hívóiban a' kegyesség és buzgóság érzelmeit folyvásti élénkségekben tartja fenn. Ezen pontra nézve elég legyen megjegyezni, hogy magok az Isten lelkétől ihletett írók is folyvást a' természet szemléléséhez folyamodnak, 's igazítanak bennünket; hogy az istenséget tulajdonságainak leírása által magasztalják, vagy eránta bennünk ájtatosság érzelmeit gerjesszenek. „Melly dicsőséges mond a' zsoltár-író a' te neved az egész földön, dicsőségedet az egek felett elterjesztetted. Az egeket nézem, azok a' te ujjaidnak munkáji, a' holdat és csillagokat te rendelted el. Lásd a' 139 zsoltár szerfelett szép költeményét és a' Jó's könyvét a' 38—44.R.

Megjegyzést érdemel, melly kevés részletesség és határozottság találtatik mind abban, mi nekünk az istenség természetéről kinyilatkoztatott. A' leghölcsebb célokból tetszett a' gondviselésnek mind ezen tulajdosságokat a' régiség tiszteletét parancsoló homályába burkolni, kivéven azokat, mellyeket a' természeti vallás tanít. A' közvetlen közbejövetel, a' csudatévó munkálat által megismerkedünk sz. akaratjával 's annyi-vel inkább meggyőződünk lételéről, de különös tulajdonságai a' természet könyvében igen ugyan-azonok, mint a' mellyeket a' kijelentett vallás szavai nyilatkoztatnak.

A' jegyzések (Nóten) nevezet alatt levő toldalékban a' IV-ik számú kétségkívül a' legérdekesebb és tanúságosabb: A' „*Système de la nature*“-ről, és a' *materialismus hypothesiséről*.

„Egy atheus könyv sincs, melly valaha olyan benyomást tett volna, mint az elhíresedett *Système de la nature*. Nyomatás helyéül London, évszámul pedig 1780. adatik ki, de a' munka nyilván Franciaországban nyomtattatott; szerzőjének Mirabaud a' francia academia titoknoká állítatik, bár az állítólagos kiadónak, ki a' munkát felette ma-

gasztalja, előszavában elég van; mi kétséget támaszthat az iránt, mintha Mirabaud volna a' szerzője. Ő 1760-ban halt meg. 20. évvel a' munka megjelenése előtt, melly miatt a' kiadó mondja bizonyos kéziratok gyűjteményében találtatott 's egy „efféle ész termékek gyűjtögetésében gyönyörködő tudós által eszközöltett. Robinet, egy hasonló irányzatú munkánk szerzője, mellynek czímje: „De la nature“ különböző időkben ezen munka irójának is tartatott, de minden alap és valószínűség nélkül; most azonban a' közvélemény báró Holbächlik *) tulajdonítja, kinek igen hihetőleg Diderot, Helvetius 's ama" híres istentagadó társaság más tagjai is segítettek, kik a' báró házat meglátogattak, 's a' Voltaire szerfeletti vallásosságáról panaszolkodtak, sőt őtet fanatizmusáért gyakran nevetségessé tették. Mirabaud, kinek ezen munka a' czimlapon a' legmenthetetlenebb módon tulajdonítatik, feddhetetlen erkölcsi tisztaságú, 's igenszeretetre méltó characterű ember volt. Ő a' Jesuiták collegiumában neveltetett, 's később a' királyi család némely tagjainak tanítója volt; 85. éves korában halt meg, közönségesen tiszteltetve, feddhetetlen characterre szigorú becsületessége, 's vonzó magaviselete végett. Diderotok és Grimmek, ha feslett erkölcsű emberek nem voltak is, ezen dicséretet korán sem érdemlik, 's a' Diderot penájából folyt pajzán munkák bizonyítják hogy az ő characterre legalább az erkölcsiség egy ágában nem volt helyén.

Egyébiránt a' *Système de la nature* érdemeit nem lehet kétségbe hozni. Minden bizonynyal nagy író munkája az; de érdeme inkább a' stilus rendkívüli szépségében 's azon mesterségben áll, mi-

*) Pokolbéli híresség. Ha kénytelen volnék választani inkább Herostratus hírességét választanám. *Az író jegyzése.*

szériát az esznek helyébe szók tétetnek, 's azelőre feltett állítások széltire bizonyító erősségek helyett használtatnak, nem csak mint erősségek minden fennálló hit ellen, hanem új, amannak helyére állított rendszer gyanánt. Mint okoskodás soha sem emelkedik fel meglehetősen sophismák lánczolatán, 's ennek is csak addig maradnak azok, míg az olvasó füle hanggal még nem telik, észe az értelemtől el nem vonatik. — Fő segéd eszköze a' szerzőnek a' megmutatandót megmutatottnak vénni fel, 's ezen felvételre, mint a' megmutatásban tett egy lépésre hivatkozni, több következtetéseket építvén arra, mintha az már teljes és tökéletes volna. Ezután egy olyan tanitmány ellen declamal, mellyet ő csupán egyetlen néző pontból vizsgál; új tanitmányt köt reánk melly azonkívül hogy ugyanazon ellenvetéseknek van kitévé, épen semmi alapon nem nyugszik. Sőt a' szerzőnek nagy titka a' petitio principii-ban még tovább is megy; mert gyakran úgy találjuk, hogy abban, mit hitfogalmainknak, mellyeket meg akar semmisíteni, helyébe tesz, épen azon eszme leskelődik, mellyet ostromol, 's hogy az ő bálvány a' mi saját hitünk más új alakban, de különböző szók és szóllás formák álorczája alatt.

*

(Folytatás következik.)

III. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Sasku Károly. Közönséges Nyelvtudomány vagy is nyelv-
vok' alaptudománya. 3. lap.
- 2) Fejér György. Igaz e, hogy Székes Fejérvér fejér szí-
nétől vette nevezetét? 92. l.
- 3) Virágh Jó'sef. Értekezés a' hideg viz' mint gyógyszer'
érdemében, tapasztalatból kiindulva. 102. l.

II. L i t e r a t ű r a.

A) H a z a i L i t e r a t ű r a:

Könyvismertetés.

Ferenczy János közönséges Geographiája. Második kiadás után újabb változások szerint korunk' 's az iskolák' szükségeihez alkalmazta Kaňya Pál a' pesti A. V. Gymnasium' egyik r. oktatója. Pesten 1840. Eggenberger Jó'sef és fia, m. akadémiai könyvárosok költéségén. Ára 1 for. 30 kr. pengő. 109.

B) K ű l f ű l d i L i t e r a t ű r a:

Könyvismertetés:

Gott und Unsterblichkeit aus dem Standpunkte der natürlichen Theologie und ihrer Beweiskraft. Von Lord H. Brougham. Aus dem Englischen von Joh. Sporschil Leipzig, Otto Wigand's Verlags-Expedition. 1835 120. lap.

(Koszorú az 1840-dik esztendei III-dik Kötethez két iv).

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,

tőlünk mindenik nyomtatott ívnyitól négy forinttal tiszteltetnek - meg ezüst pénzben,

Erre nézve *kénytelenek* vagyunk azt megjegyezni: hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi más hasonló tárgyú *Folyóiratokban*, a' formátum nagysága, a' betűk' apró volta, a' sorok tömörsége miatt, *csak egy nyomtatott ívet teszen*, e' jelen Gyűjteményben (a' kisebb formátum és nagyobb betűk miatt) két és fél ívre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott ívért ígértetik, p. o. tíz forint ezüst pénzben, — itt is, szinte annyira megyfel, t. i., 2 ¹/₂ ívért 10 pengő forintra a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindogy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Írókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanul leírassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Írókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólírtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8 ívnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, mellyre itt Pesten helyhen, vagy alkalmatosság által innen elvitetve 5 fl. 36 kr.; postai elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

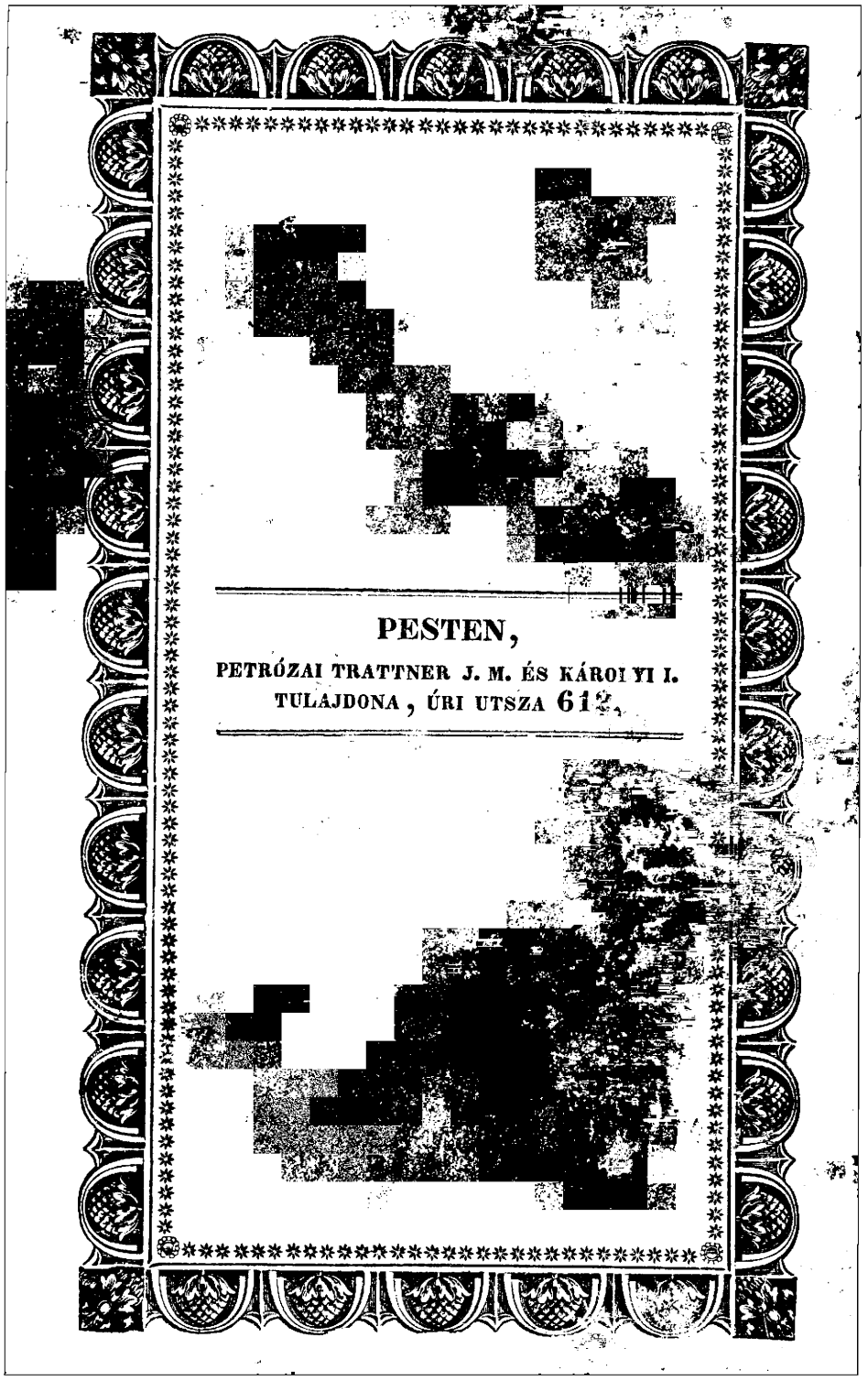
Pesten, Martius 1840.

Petrózai Trattner J. M.

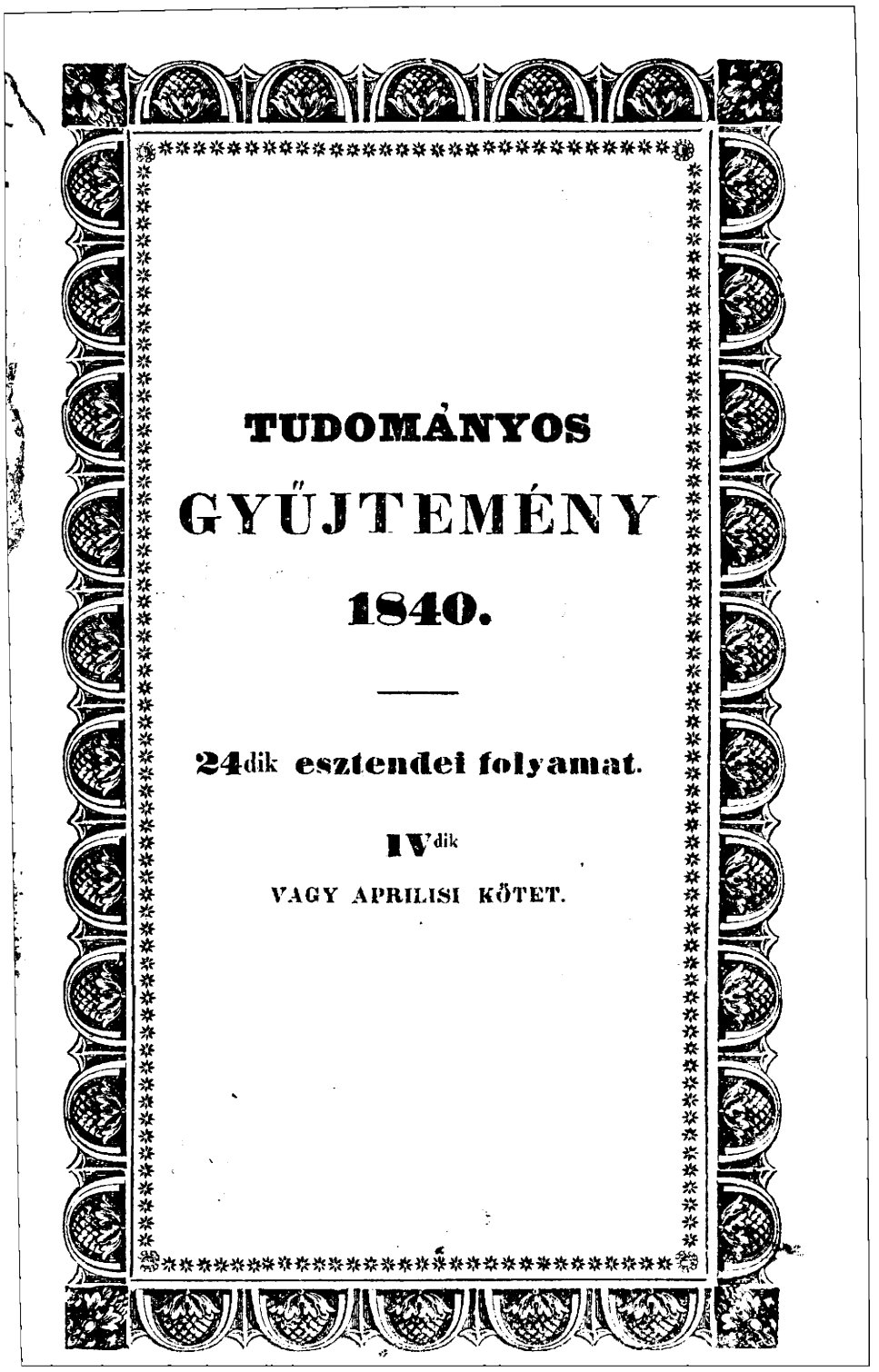
és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

24dik esztendei folyamata.

IVdik

VAGY APRILISI KÖTET.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1840.

IV. KÖTET.

24-dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmei engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

Mithra' Tiszteletéről 's Mithra emlékekről a' Magyar Honban.

[Egy (magyar) Szófüzérrel a' nap imádók' nyelvéből.]

I. Rész.

§. 1.

A' Mithra névről.

Mithra a' zend, *Mitra* a' sanskrit nyelvben Burnouf Eugen szerint napot jelent. (1) A' régi hellen írókban több persa szók elgörögösítve fordulnak elő; így például a' *Mithras* (*Μιθρας*) nállok nem egyéb mint a' zend *Mithra*, a' mái persa ki mondás szerint *Mihr*; így a' *Mithridates* (több pontusi királyok' neve = nap tisztelő) az új persa kimondásban *Mihrdad*. (2)

1) Nouveau Journal Asiatique Nro 49: 1832. lap. 53.

2) Fundgruben des Orients VI. B. III. Heft 1. 339: hol több persa görög szó összeírva van.

Hammer a' persa nagy költő Firdusi' hős-költeményéből (Schahnámeh) sok helyet felidéz-vén a' Mithra' tiszteletéről azt következteti azok-ból, hogy *Mihr* az új persanyelvben napot és szere-tetet, 's egyszersmind a' persa királyok' fő ékessé-gét is jelentette, mivel koronájokon a' nap' képe állott. A' hellen irók *Mitra* alatt ezt a' fő-ékes-séget, Mithras alatt pedig magát a' napot értették, midőn a' persák a' *Mihr* szó alatt mind a' kettőt öszvefoglalták.

Ugyan is a' persa királyok' fő ékességeit tették a' *koroná, tiara, diadém, és mithra*. A' tiara volt a' süveg, vagy sipka, a' diadém vagy homlok kötő volt az a' kötelék, melly a' süveget hátul öszve szorítá, a' mithra pedig a' süveg' golyó alakú párkánya vagy karimája volt. Hogy a' phrygiai sipkák is kezdetben csak a' napgolyót ábrázolták, mellyet a' persa királyok koronájokon, az aegyip-tomiak fejeiken viseltek, mutatja a' salzburgi mithrai kő emléken látható fő ékesség. (3)

Nem mellőzhetjük itt azonban el azon meg-jegyzést, hogy a' nyelv tudósok még nem egyez-tek meg a' *mithra* és *mihr* szók' eredete, 's olva-sások felett. Maga Hammer *mihr* és *mehr, mi-thras* és *mithres* írás móddal él, Bohlennél pedig a' mithra' sanskrit formája *mihira*, persául *meher* = nap. (4)

A' göttingai tudós ujságokban, hol a' nem rég feltaláltatott scytha pénzekről szó tétetik, alap szónak a' Zend *mithra* van kijelelve, melly a' cap-padotiai *mithra* hónap' nevének felelne meg, 's abból lett pazendi dialectus szerint *mihir*, melly az új persa *mihir* szóval egy: más elcsavartabb alakjai a' szónak a' cappadotiai *μηναν* (olvassd mi

3) Jahrbücher der Literatur (Wien) IX. B. I. 59.

4) Altes Indien I. I. 142.

iran) és *muq*, a' kamerkui pénzekén épen így mithrából *mi iro* felírás lett, a' mit *mihironnak* kell olvasni. (5)

Benfey és *Stern* két német tudós az ós népek közt divatos hónap' nevekről 1836-ban egy könyvet adtak ki, melyben a' cappadotiai *mithri* hónap név is megemlítetik, 's mellynek bírálója Windischmann — ismeretès nyelv tudós — merész állításnak vallja, hogy a' sanskrit *mihira* (nap) csak pazendi forma lenne, melly szó a' két tudós szerint a' *Mithra'* tisztelettel vándorlott volna be Indiába; még a' sincs ugymond a' bíráló — megmutatva, hogy a' *mihira* szó újabb a' mithránál, valamint másfelől a' *Mithra'* tisztelet' nyomait elébb fel kellene Indiában fedezni. (6)

Wahl Mithridates nevét egynek vette ugyan a' zend *Methredate* 's az új persa *Mehordad* vagy *Mikrdad* névvel, de nem feleli el megjegyezni, hogy a' melly joggal hasonlítatnak öszve a' *mithra* vagy *mithri* szók a' zend *methra* szóval, szintannyi joga volt Schrödernek, midőn azt az örmény *mitér* (egyedül ur) szóval rokonitá. (7)

Nyilván tévedésben volt Meyer, Leibnitz' levelező társa midőn a' régi német *Muttse* 's *Mitur*, az olasz *almutzia* neveit a' pápi süvegeknek a' latin *mollis* mellék névből akarta kimagyarázni, holott a' közép időkben sem ismeretlen persa görög

5) Göttingische gelehrte Anzeigen 1838. Nro 21.

6) Jahrbücher für wissenschaftl. Kritik. Berlin 1837. Nro 112. meg van e' könyv ismeretve a' Tudomány Társaságban is 1839. Januarius. lap. 17 — 21. Windischmann' kétkedése *Mithra'* tiszteletéről Indiában egy hiszem elfog oszolni azon adatok után, mellyek jelen értekezés' folytatásban megérintve lesznek.

7) Allgemeine Geschichte der morgenländischen Sprachen und Literatur. Leipzig 1784. I. 221.

Mithra szó hason értelménél fogva már a' magyarázatra jobb kulcsot nyújtott volna (8)

§ 2.

A' *Mithra*' tisztelet' eredetéről.

Dorn, Cedrenus után elindulva *Bersin* nevű persa uralkodónak tulajdonítja a' tűz tisztelet' megalapítását. Perseus — ugymond — nem a' *Mithras*, nem is *Feridun*, mint Hammer és Creuzer állítják. A' Sch ahnabneh, 's más régi persiai historiai-kutatók szerint Ferseusnak igaz neve *Bersin* a' Kiv' nemzetségből, kire illenek Cedrenus' iméz szavai „Perseo precató fulmen veluti globus „ignis subito delatum est. Ex eo igne Perseus ignem accendit, secumque tulit, et in suam regionem apportans aedem igni construxit, sacerdotioque pios viros praefecit, idemque et Jopoli et in tota sua ditione instituit, mandatoque ut de coelo delatus ignis coleretur, ignis colendi ritum docuit, magorum nomine sacerdotibus ignis affectis.“ (9)

8) „Muttse pileus latus, profundus, atque in scapulas usque demissus, *Mitur*, = *Mitra*, italice *almutia*, denominatio est a' molli, est enim italica Epomis pelibus suffulta. Hinc et majoribus nostris *Muttse* est *pilsverde der prester*. in latinitate barbara almucia. Jac. Gvil. Leibnitzii Collectanea Etymologica edit. Eccardj Hannoverae 1717. P. II. p. 292. et seq. Jäkel már e' hibát kikerülte, ő a' svéd *Missa*, német *Mütze* szókat egyenesen a' Mithrával sorozza össze L. Der germanische Ursprung der lateinischen Sprache. Berlin 1830. I. 79,

9) Über die Verwandtschaft des persisch, german griech. latein. Sprachstammes. Hamburg 1827. az előbeszédben Jopolis a' phoeniciai Joppe város. Reland (Palästina Norimbergae 1716. I. 639.) Cedrenus mellett a' chronicon paschale írójára is hivatkozik Perseus' mythusának Joppe vagy a' máj Jaffa körüli helyhez-tetésére, de már Xilander-Cedrenus' régi kiadója több

A' Perseus vagy Bersin neve, 's mythologiaja olly fontos és kiterjedt, hogy lehetetlen az azokról való hagyományoknak történeti alapon nem nyugodnia. Fontos a' név először azért is, hogy Persia' nevével szoros kapcsolatban áll, és így nem a' görög, hanem a' persiai honban kell a' mythologia' eredetét nyomozni: másodszer a' *pers*, *perzs*, 's *bersin* szók a' tűz tisztelet ősi régiségével egy idejűek lévén világszeri divatnak lettek a' parsus vagy persa vallás' elterjedtségénél fogva. Minket magyarokat is érdekelhet hát e' régi vallás ismerete, mert számos szavaink a' nap imádok' nyelvéből felvilágosítást nyernek, 's azt igazolják, hogy eldűdeink is a' Mithra' tisztelet némi árnyéklatiba rész vettek. (10)

Hogy a' *Perseus* név a' persák' nevével öszvefügg azt Herodot nyilván tanítja, midőn írja „a' hellenek Bél' fijától Kepheustól a' persákat *kephe-neseknek* is nevezték, (*κηφῆνες*) magok magokat *ratuli* (*Αρταίοι*) névvel illetik. Perseus Kepheus' leányát Andromedát vette el, attól *Perses* fja született, kitől ragadt a' persákra is a' név“ (11) Herodot' e' helyére legtöbb felvilágosítást adott eddig elé Halling, ki a' kopheusok 's persa — bakterek ugyan azonságát kimutatá. A' Schahnabneh szerint *kib* (= *κηφῆνες*) nemzetségbeli volt Bersin, ki Ferhengi Schuuri és Burhâni Katiû szótá-

helyeit az irónak egymás közt öszvehasonlításán azt vitatá, hogy Cedrenus Perseus' mythusával Persiára utal. Halling pedig e' gondolatot felfogván Cedrenus' helyeit a' Zend iratokkal, 's máskeleti írőkkel öszve egyezteté: I. Geschichte der Skythen Berlin 1835. I. Th. I 304. 305.

10) I. a' Szófüzért jelen értekezés' toldalékjában.

11) Herodoti Histor. L. VII. 61. és Halling' magyrásat-jait e' helyre Geschichte der Skythen I. Th. I. 284. és 303.

raik szerint a' régi tűz tisztelet' alapítója volt, 's Hammer által felhordott bizonyítvánok szerint csak egy személy a' görögök' Perseusával. (12) Ferhengi Schuurî szótárában már ezek mondatnak Bersinről „Bersin volt a' neve egy papnak, ki Abrahám valásán volt, vagy pedig egy bizonyos felekezetnek, (a' régi tűz imádoknak) 's egyszersmind az *Ader Bers* nevü nagy tűz templom' építőjének is (=Perseus' tüze) Burhani Katiú szótárábanpedig ezekhez az adatik még, „hogy Aser Bersin a' *farsi* (=persa) hét tűz templom közt a' hatodik, úgy beszél, hogy azt Bersin, Abrahám – Zerduscht egyik követője építé. Mások azt mondják, hogy mikor Kei chosrew (=Cyrus) egy nap lovagolni ki ment, hirtelen megdőrdült az ég, 's a' király rémülve a' földre rogyott, miután a' menykő a' lónyeregreesett, 's azt elégette. A' király sokáig megdöbbenve végre parancsot ada a' tűz! kioltásra, hol osztán templomot építettett, mellynek az ott leesett mennykőtől *Aser Bersin* neve lett“ (13)

Hammer e' hagyománokat Schaahmeh következő helyeivel világosítja, úgy mint Guschtasp (= Darius Hystaspis) királyrol lévén szó írja Firdussi az említett épos' írója „Newand nevü helyen nagy királyi palota van, hol Bersin' roppant tüze az útát felvilágítva magosan lobog fel“ másutt ismét írja Meher Berzin (= Bersin) tüzét e' király első felállitá“ 's mivel Meher — mint látuk — annyi mint *Mithra* Statius' következő verseit nagyon ide illőbeg idézi fel —

seu Persei sub rupibus antri

indignata sequi törquentem cornua Mithren —

12) Jahrbücher der Literatur IX. B. I. 19, 20.

13) Ferhengi Schuurî persa szótára kijött Constantzina-polyban 1842-ben, Burhani szótára 1799-ben; ezekből közlék a' helyeket Halling, és Hammer.

mint más részről Cedrenus, főlebb közlött helye Burhani Katiü szótárával összehangzásban áll.

Bersin, vagy Berzin tehát = Perseus, de Herodot még Perseusnak *Perses* fíjat tulajdonít, kitől a' persák neveket vettek, miről Cedrenus hallgat, ki úgy látszik a' két személyt egynek vette, holott a' kettőt neki egymástól meg kelle vala különböztetnie

Halling' vizsgálatjai szerint *Perses* egy volt *Feridun* nevü persa híres hőssel, ki a' Zendavesta és Schahnámeh idő számjaik' egyeztetése szerint Christus' születése előtt 1545 — Cyrus előtt 560 évvel kezdett uralkodni, Persiát az assyriai járom alól felmentette, *Zohák* zsarnokot megbuktatta, 's Balkot, vagy Balkányt Baktria fővárosát választá kiralyi lakhelyül, hol a' tűz tiszteletnek alapítója lón. (14)

Hogy Baktriában vette eredetét a' tűz' tisztelet, azt a' Zendiratok nyilván tanítják (15) erre mutat Baktria neve is, melly a' zend könyvek szerint nap földet, világosság' országát jelenti, mint Khorasan neve is csak ezt jelenti, mellyet hajdan Baktria magában foglalt (16)

Jóval tehát Zoroaster vagy Zerduscht' ideje előtt, ki Guschtasbal vagyis Darius Hystaspissal egy időben élt, fennállott már a' tűz tisztelet, ő azt csak tökéletesebbé tette, a' zend iratok szerint is őt csak úgy lehet nézni mint újítót, ki rész

14) Feridun' történeteiről l. Malcolm angol tábornok' 's persiai volt követ' Persia' historiáját, németül Becker fordítá le: ki jött Lipsiában 1830: két kötet. I. B. l. 14 — 17. és Hallingot l. c. lap 302 — 305. ismét lap. 349 — 350.

15) l. Hallingnál kiszedve a' helyeket l. c. l. 305 — 306.

16) l. a' szófüzért *Bakter*, *Bagdi* és kor szó alatt.

szerint jobban feleveníté a' régi vallást, rész szerint azon változtatott is (17)

A' persák' nevét ugyan sokan nem akarják Perseus, vagy Bersin, és Perses nevekkel egybekötni, mellyekkel a' magyar *perzs*, *perzselés parázs*, 's *bersény* 'stbb szók és személynevek nyilvánösszevágának, (I a' szófüzért e' szók alatt) lásuk azért az ellenvéleményeket is, 's vizsgáljuk meg, van e' elegendő okunk Herodot' tanuságától, a' zendiratok és Schahnameh' útmutatásaitól el állani, történetileg bizonyos lévén, hogy a' persa vagy parsus dogmáknak Persia volt mindég ősi fészke.

Herbelot a' *pars* 's *parsus* nevet egynek tartja a' *parthus* névvel, honnan ugymond a' persa név' eredete, car la lettre *th* se prononce en Persien et en Turc de la même maniere que nous prononcons la lettre *s*.“ (18) Tehát a' parthus nemzet' neve szolgált volna Persia' 's a' persák' elneveztetésére okul! de Herbelot e' véleményt csak azzal támogatja, hogy a' persák és törökök a' *th* betüt sznek mondják ki Hogy állítása csekély alapon nyugszik, vagy csak abbol is kitetszik, hogy a' parthus és persa két megkülönböztetett nemzet a' historiában, továbbá a' párthusok nevét görög 's római

17) Például itt némely hely Kleuker' német fordítása szerint „ich erhebe und rufe an das reine und vortreffliche Wort von Zoroaster *vollendet*: Vendidad, den Zoroaster gegeben, dieses erhabene, reine und alte Gesetz der Ormuzddiener“ ismét „Zoroasters altes Gesetz triumphire.“ I. Zendavesta übersetzt von Kleuker Riga 1776 — 1778. I. Th. l. 83. II. Th. l. 171, 's vesd össze III. Th. l. 89. hol mondatik, hogy Guschtash — D chemschid' szent tüzét a' kharezmi hegyről Kabulba át vitte.

18) Bibliothéque Orientale T. IV. l. 147. Dorn is azt mondja a' mit Herbelot. l. c. lap. 133.

írók a' scytha parthus vagy fugitivus szótól, az újabb nyelvtudósok pedig a' persa *parthaw*-tól (= nyíl) vonják le, mivel jó nyilások voltak. Más tudósok, 's ezek közt Hammer is — Parthia nevét a' persa öszvetett *Faraschwad* bol származtatják, *farasch* annyi mint síkság, *wad* (egészlen *ivadker*) pedig = hegyföld. mivel Parthia sík és hegyes földrészekből állott, miért Strábo parasioj (παρρασιοι) népe is faras vagy is síkság' lakója volt Parthiában (19)

Az ángol tudós Hyde Tamás *pars* állat nevéhez köti Persia nevét, (= Hundswolf, Leopard, Panther l. *borz* szót a' szó füzérben) melly állat ott igen ismeretes. Jenisch pedig Hyde' véleményét megemlítve azt teszi hozzá, hogy a' persák 's indusok szelidített leopárdal vadásznak, de azért ő is mint Wahl is Hyde' véleményét el nem fogadhatónak nyilvánítják, jobbnak tartván a' *parsa* szót segítségül felvenni, melly Zoroaster könyveiben *devotus*, *purus*, *sanctus* jelentésekkel bír, vagy még inkább jobb szerintek *pares* szóból kimagyarázni Persia' nevét, „quod in libris Zoroastri — írja Jenisch — splendens, transparens vitri instar significat, unde probabilius *Parsistan*, quod aer ibi purus et lucidus ad distinguendam huic propinquam Mediae partem montanam. cui perpetuae quasi nebulae insident.“ (20) Hogy ez utolsó magyarázatjai Jenischnek és Wahlnek Perseus vagy Bersin neve jelentését a' világosság, szentség és

19) Fundgruben des Orients III, B. Jap. 322. és Jahrb. der Literatur VII, B. I. 253. l. l. c. A' Parthusokrol, 's *párt* szórol l. a' keleti nyelvekröl irt értekezésemet a' Tudom. Tárbán 1839.

20) De re' igione veteri persarum Oxonii 1701. l. 425—427. vesd öszve Jenisch de fatis linguarum orientalium §. 8. és Wahl Geschichte der morgenl. Sprachen l. 127.

ragyogás fogalmaival még inkább támogatják, tehát a' mythologia' igazolására védokul szolgálnak magál an é. thető.

Le Pileur 's már előtte Bochart Persia nevét az arab *fars* (= ló) szótól vonják le, honnan *Farsistan* = lovak' hazája, melyet ugymond Parsistánnak is neveznek, melyből lett *parasah* vagy *persa*, Farsistan lévén legtekintetre méltóbb tartomány a' persiai birodalomban (21) Hogy a' lovak fő szerepet játszottak a' nap tisztelet' cyclusában, nevezetesen híresek voltak a' nisaeai sikságon termett *persa* lovak, hogy továbbá az arab *fars* (=ló) és zsidó *parasch* szók is hihetőleg a' *persa* fődről vétettek át a' semitici nyelvágazatokba, azt Wabl, Bopp, Gesen is tanítják, de mind ezekből még nem következik, hogy Persia nevét a' lovaktól vette mint nem vette a' leopardtól, a' mit Hyde állít; mert a' szók' öszvehangzásán alapult magyarázat ki nem elégít egyedül, mikor át ellenben mythologiai mint történeti hagyományok, vallásos szertartások, *parsus* szokások és dogmák az ellenkezőt bizonyítják. Bochart színt úgy mint Le Pileur azt vitatja hogy a' persák a' jó lovaglástól kapták a' nevet, pedig maga felhossa Xenophon' helyét, mely szerint Persiában ritkaság volt egy kor a' ló, mivel sok hegy miatt nehéz ott a' ló tartás, 's a' lovaglást legelőbb is Cyrus szerettette meg a' persákkal. (22)

De továbbá Herodot' első könyvében tisztán mondatik, hogy a' *pasargadok* egyik főnéptöke volt Persiában, melytől származtak minden magyarázók szerint a' *parsusok*; e' *pasargadok*' lakhelye a' persiai földleírás szerint *Fars*, vagy *Pars*

21) J. Dorn über die Verwandtschaft des persisch. germ. lat. griech. Sprachstammes Hamburg. 1827. lap. 166 — 167.

22) Bocharti Geograph. sacre L. IV. C. X.

tartomány volt, melly a' mai *Laristan* vagy *Khuzistan* tartományokkal együtt véve a' régi *Susiana*, *Elymais*, és *Parajtakene* földeket magában foglalta: (23) már pedig Halling' nyomos vizsgálatjai szerint a' *parajtake* forma csak elgörögösítve van a' *pars-sakai*, vagy *parsa-sakai* eredeti formából, 's a' *parsus* nép tőke neve fennmaradt *Pâres*, *Fars*, *Fâres* szókban, mikép keleten neveztetik ma is Persia, sőt eredetileg a' zendiratokban álló *Paresin*, *Pares*, *Paresch* hegy neve, mikép még ma is e' név divatos, egyenesen Baktriára, Perseus és Zoroaster hazájára visszavihető, hol az istenek' magos hogye állott; mihez járul még az is hogy keleti hagyomány szerint: *Fars*, vagy Perseus fija több helyeit Persiának megnépesítette, mellyel a' görög *Hellanicus*' bizonyítványa is talál bizantiumi István-nál, hogy Persiát Perseus népesíté meg. (24)

Hogy Baktriában vette eredetét a' tűz tisztelet, nem csak a' Bersin vagy Perseusrol, Persesről vagy Feridunrol szóló hagyományok, hanem még a' Zoroastert illető tudósítások is bizonyítják. A' régi írók ugyan többféle Zoroasterről tesznek említést, mint azt Bayle crítico historiai szótá'ában *Zoroaster* czikk alatt me.olvashatni, de nagyobb része a' bizonyságoknak még is őt Baktriában élteti; hol felnőtt, és tanított, (25) követőji *Samani*

23) I. Szabó János' koszorúzott munkáját. *Descriptio persici imperii ex Strabonis tum et aliorum auctorum cum illo comparatorum fide composita*. Heidelbergae 1810. és Hammer' jegyzeteit a' persiai utazások felett *Jahrb. der Liter.* VIII. I. 320.

24) Halling l. c. I. 43 — 279, 363. Bochart *Geogr. sacra* L. IV. C. X. 's *Balkányrol értekezésemet* Tud. Gyűjtemény 1838.

25) I. *Testimonia Veterum de Zoroastre* című czikkelyt e' könyvben: *Oracula Magica Zoroastris cum Schol. Plethonis et Pselli*. Studio J. Obsopoeo Paris 1607.

Sarman, *German* név alatt mint baktriai gymnosophisták iratnak le, *Θαμανοι* Herodotban, *Σαμανοι βακτρων* alexandriai Clemensben, mivel a' Zendavesta' helye is összefügg „*dicsértessenek Seman tartományok' tiszta férjfiái éu tisztá asszonyai* (26) sőt maga Zoroaster neve is, mint Bactria 's Khorasan nevei csak a' tűz tiszteletre mutat, 's Plinius is nyilván írja, hogy a' scythák *Korszárok*nak nevezték a' persákat, azaz khorasániaknak, kik a' napföldén laknak, honnan a' Kyrus vagy Cyrus persa királyneve is, melly napot jelent, 's a' zendiratok egész nézőhelye *Aria*, vagy Baktria 's Media közt eső hely. (27)

§. 3.

Általános jegyzetek Mithra' tiszteletéről.

Hammer Schahnahmeh után elindulva négy időszakra osztja fel a' Mithra' tiszteletét, ugymint első időszaknak veszi *Huscheng* és *Dschemschil*

I. 7 — 15. és J. II. Ur. ini de Zoroastro Bactriano Norimberg. 1661. 's Klenkert Anhang zur Zendavesta B. II. Theil 3.

26) Herodot' Thamanoi népe a' Khorasaniusok mellett lakott, a' *Saman* szó formáiról I. Hallingot lap. 91. 's a' szó füzért *Semjén* szó alatt. Zoroaster neve Herbelotban fénylő csillagot jelent. Bibl. Orient. T. II. 569.

27) Plinius Hist. Natur. L. VI. c. 19: „Persae illos (Scythas) Sacas in universum appellavere a proxima gente, antiqui Aramaeos, Scythae ipsos Persas *Chorsaros*.“ A' zendiratok és a' Schahnahmeh — írja Hammer — egymást felvilágosítják. A' Zend iratok' egész néző helye Erieme az az a' Schahnahmeh Iránja, melly magában foglalta a' Hindokusch és Kaukasus közt eső földet, keletre Baktriát, nyugotra Médiát 's mind a' kettő Erieme vagy Aria alatt befoglaltatott Jahrb. der Literat. IX. B. 1. 8.

persa uralkodók közt elfolyt időt, mikor a' tiszta tűz tisztelet, vagy is az eredeti tiszta vallás, más-kép deismus volt élethen, (28) mert mint más helyen kifejezi magát a' Zoroaster' előtti időkben deismus volt a' persa vallás szelleme, a' tiszta tűz tisztelet' minden jelentése az egy istenség' fogalmában volt határoztatva, a' naphtha tüzet, melly fellövell a' föld alól csak oltárnak tekinté, mint a' világosság olly központját, melly felé kellett az imádkozónak arczal fordulni, 's ez állítása' bizonyítására sokhelyet felidéz ez említett hőskölteményből. (29) Huscheng a' pischdádi házbol másodi — innepeket szentelt és papokat állított fel a' tiszta isteni tiszteletre, mellynek a' tűz nem imádás tárgya, hanem csak oltár (kibla) volt, 's e' vallást követők *Mehabadoknak* vagy is a' nagy isten imádóinak neveztettek. (30)

Hogy az isteni kinyilatkozás' némi vízhangjai az első emberi nyom' idejéből átszivárogtak a' későbbi nemzedékekre, nem olly képtelen és historiai alap nélküli dolog, mint sokan tartják. Elhallgatván azt hogy a' zsidó, persa, indus és chinai szentkönyvekben illy kinyilatkoztatásokrol nyilván szótétegetik, tehát az azokról valóhit régi, és történeti alapu; azt kérdem vajon okosság szerü-ebb é azt állítani, hogy az első emberi nyom' tudatlan, barbar, jógtalan volt, nyomorult állati életet élt, vagy pedig megfordítva az isten' kezéből ép 's egészséges testel 's lélekkel felruházva teremtetésének igaz ismeretével birt, 's boldogsága és miveltsége csak idővel önvétke miatt, belső hábornok, megszaporodás, testi vágyak és indulatok' követ-

28) I. Hammer Schahnakmehrol való ér tekezését Jahrb. der Liter. IX. B. 1. 51. et seq.

29) Jahrbücher der Liter. VIII. B. 1. 327.

30) Jahrb. der Liter. IX. B. 1. 9.

kezésében hanyatlottak, vallásos ismereteik meg-homályosodtak, elfajultak? —

Bizonyára ez utolsó állitmány mindazok előtt, kik huzamosban gondolkodnak e tárgyban, 's a' régiség' tudományában nem épen járatlanok — ész szerűbbnek fogtatni, sőt maga Hammer is az eredeti kinyilatkozás illy vizshangjait találja fel Zoroaster' dogmaiban, mellyekkel e' javító a' testiségig sűjjejt persa vallást igyekszék megnemesíteni. (31)

Illy vizshangjai az örökké való egy igaz isten ismeretnek, mellyel az első emberi nyom birt, a' tüzről való vallásos philosophémákban még nyugoton is nyomozhatók, mellyek szerint az emberi

-
- 31) Mithriaca ou les Mithriaques-par Jos. de Hammer Paris 1833. még 1825-beli pálya iratja Hammernek, de a' jutalmat egymás francia tudós nyerte el előlle. l. az érdekes tudósítást Jahrb. der Liter. LXVI. B. lap 130. Hogy Zoroaster' vallása szelidebb volt az aegyiptomi, indus, hellen, római vallásoknál azt a' tudós szerző bővenmutogatja; 's ez az oka hogy Cyrus lágyan bánt a' zsidokkal, miért a' földmivelés Persiában vallásos szent foglalatosság volt. miért a' vétket dolog 's munka által ellehetett örölni, 's a' házasság szent kötésnek tartatott. Pastoret azonban sok jó oldala mellett némi keménységet is lel Zoroaster' törvényeiben, például hogy a' ki harmadszor atyjának ellene mond halállal volt büntetve, az oktalan állapotok kinzása ellen is igyszól nagyon kemény büntetéseket rendelt, nevezetesen ha valaki kutyát agyon ütött azt is szét kellett szaggattatni, 's azt ki törvényeit áthágta, kardal kellett ketté vágni. Dicséri ellenben a' házasságról szóló törvényeit, mellyek azt oltalom alá vették, 's a' nőtelenséget tiltották. — l. *Zoroastre, Confucius et Mahomed comparées Comme Sectaires Legis lateurs et Moralistes* par Pastoret Paris 1787.

lélek is a' kioltatlan tüzi valóságnak vagy isten' részecskéjének nézetett. (32)

Azonban mint szent könyvünk tanítja, a' hűn hamar helyt fogott az emberek közt, a' kevélység — feledve a' jólét' eredetét 's okát elhajlott az igaz ösvényről; a' fő istent, ki magát kinyilatkoztatá az általa teremtettt világban, épen ott kereste, a' hol a' nem volt. Szent Pál lelkes mondatokban festi le ez eltérést az igaz istentől, melly az ál, mint korcs és puffadt bölcselkedést mindenkor megszégyeníti. (33)

32) Italia' régi lakossai is azt hitték a' mit Anaxagoras. Varro de lingua latina lib. IV. két régi poéta szavait hozza fel „Itaque Epicharmus Enni de mente humana dicit *Italic est de sole sumptus ignis* . . . Recte igitur Pacuvius ait *animam aether adjungat*. Ces textes nous apprennent — írja a' tudós Jacquet e' helyre való magyarázatában — que le feu ou éther était, dans la croyance de ces peuples le foyer universel des ames . . . le *vayvanarátman*, que le soleil était une transformation intermediaire de ce feu primitif, de la quelle il passait dans la matiere organisée des corps humains. Pri-cien nous a conserve un autre fragment de l' Epicharme d' Ennius, dans lequel l' intellectualité du feu originel est encore plus nettement exposée . . . *terra corpus est, et mentis ignis est*. l. Nouveau Journ. Asiat. Nro 75.

33) „Mert mikor az istent megismerték volna, mindaz által nem dicsőítették őtet mint istent, sem pedig neki halálat nem adtanak, hanem az ő okoskodásokban hijábava ókká lettenek, és az ő balgatag szivek meg sejtétedeit.“

„És mikor magokat bölcseneknek val'anák lenni, balgatagokká lettenek.“

„Mert a' hallhatatlan istennek dicsősségét elváltottattak a' halandó embernek, madaraknak, négy lábú állatoknak és mászó állatoknak ki faragott ábrázatokra.“

„Annak okáért adta az isten őket az ő szivek' kívánságának tisztátalanságira, hogy egymásnak szeplő síténék, 'stbb szent Pál Római levele 1. Rész v. 21 — 25. Károli Gáspár fordítása.“

Tud. Gyűjt. IV. Köt. 1840.

2

A' persa vallás is e' sorsa jutott: Herodot még tisztán írja első könyvében, „hogya' persáknál nincsen az isteneknek képe, nincs templomok, oltárok mint a' görög honban, sőt azon népeket is, kik illyes mivel bírnak, gondatlanoknak 's együgyűeknek tartják. E' pedig onnan van értelmük szerint, mert nem hiszik mint a' görögök, hogy az istenek emberektől származhattak volna, Zeusnak (a' fő istennek) a' nagy hegyek' tetején áldoznak.“ Minő elfajulásra jutott ez az eredetileg olly tiszta vallás, mint azt Herodot festi, a' Mithra tisztelet' módjai alább igazolni fogják.

Második időszaka a' persa vallásnak Dschemschidtól kezdve, ki alatt *Hom* proféta a' nap imádatát hozta be, Zoroaster' idejéig terjed. A' harmadik időszak a' reform' ideje, miként Guschtash alatt igyekezett Zerduscht a' képzetekben elmerült napvallást eredeti tisztaságára visszavinni, 's ez időszak tartott az említett vallás' ismétli elfajulásáig a' görögök alatt, kik a' persiai birodalmat egy időre felforgatták. Az utolsó vagy negyedik időszak a' Ssassanida ház uralkodásával kezdődik, mikor a' Mithra tisztelet régi lábra visszállítatott, mindenütt tűzoltárok emelkedtek, azoknak papjai királyi pártfogást nyertek. Ez utolsó időszak mind addig tartott, míg a' Ssassanidák uralkodtak, kiket az arab kalifák buktattak meg, mikor is az iszlambit büszkén felemelvén fűjét a' parsusok' tűzoltárai felett, azokat üldözőbe vette, 's nagy részét a' régi hitkövetőknek a' birodalomból kivándorlani kinszeríté.

A' főbb időszakokat így megismervén csak azt kell még megjegyeznünk, hogy a' persa nemzeti erkölcsök, 's vallások' belső elfajulása idejében, melly már az Achaemenidák alatt kezdődött, a' tiszta *Ormuzd* (= jó lény) tiszteletből képes ábrázolató kban foglalt istenek' hosszú láncz sora kelet-

kezett ki, melly idegen elemeket is vett fel ugyan azon helyeken, hová kihatott, de úgy hogy minden a' maga körében rokonitott valóságok a' világosság vagy napfény isteneinek közbélyegeit magokon hordozták, és így a' fő lény eredeti jelképét a' sok istenség, bálványok' 's vallásos mythusok' özönében is vissza tükrödztek.

Egy fő és általános, azért a' Mithra' tisztelet' minden módjain keresztül vágó fogalom volt hát a' tűznek és fényességnek fogalma, mint azt a' tapasztalati tudományokból merithettek magoknak a' papok, innen eredtek annak különb különbözőféle felosztásai mint megannyi ágazatja a' Mithra tiszteletének; innen némelly szinekhez különös ragaszkodás, másoktól irtódzás, a' mit a' papok öltözetjeikben, képes festéseikben, tanításaikban, áldozatjaikban is tudattak, és kitüntettek.

Hammer közli Hyde Tamas és Burhan Katí szótára után a' hétféle tűz' neveit, mellyeknek tisztelete elébb vagy később fel állott, mellyek között némelyik megelőzte magát a' nap' vagy Mithra vallást is. A' felosztás és elnevezés így van már Hammer által előadva, *aseri mihr* = naptűz, *aseri musch* = naptha forrás, falmiak vagy föld tűz, *aseri bersin* = villámtűz, *aseri behram* = Márs vagy ércztűz, *aseri charin* vagy chardat fa vagy növény tűz, *aseri ajin* főzötűz, *aseri Guschlsb* = csillagtűz. Ez utolsó ugymond Hammer – jóval Zoroaster ideje előtt már tiszteletetett, ő csak a' nap és villámtűz tiszteletét hozta be, vagy is inkább a' Schahnameh szerint megújította: ellemben Venus csillagának tisztelete megelőzte a' nap imádlást is, mert a' Schahnameh nyilván különbséget tesz a' kettő közt melly szerint az *Anahid* vagy görög *Anaitis* (=Ve-

nus) tisztelete igazi persa, 's legrégibb nemzeti cultus. (34)

Más helyen a' vulcán vagy földi tűz tiszteletét vallja legrégibbnek, melly a' planéták 's égi csillagok tiszteletét is megelőzte. (35) A' pársusok vallásában szól továbbá — három szent tűz van: *míhr*, *guschasb*, és *bersín*, (= nap, csillag, villám tűz) a' Bundehesch című zend könyvszerint e' háromtűz a' *beresesengh* nevű tűz' három sugára melly tüzzel eláldoznak Ormuzdnak és a' királyoknak: a' földben 's hegyek' gyomrában megvan ez a' *beresesengh* tűz, vagy is a' tüzköből (kova) legelőször kicsalt áldozati tűz az, mellynek emlékére Huscheng a' *seide* innepet felálltá: 's itt ismét osztályozza a' Zendavesta és Schahnámé után a' tűz nemeit, ugymint 1, áldozati tűz Huscheng-től felállitva (= *sede*, vagy *seide* és *beresesengh*. 1. szófűzért *süt* ige alatt) 2) *guschasb* vagy csillag tűz, 3) *míhr*, vagy naptűz 4) *bers* = villám tűz, 5) *chordad* = növénytűz 6) *nerioseng* = állati tűz 7) *behram* ércz tűz (= hadakozók' vagy Márs' tüze) A' persa szótárokban már *guschasb* = Venus, *bersín* = Jupiter, *sade* = Saturnus, *chordad* a' holdnak, *nusch* Mercurnak szent tüze, tehát pla-

34) Jahrb. der Literatur VIII. B. I. 328 — 329.

35) „Nach dem Zeugnisse der ältesten arejanischen Ueberlieferungen ist also der vulcanische Kabirendienst dem *Siderischen* vorausgegangen. Mit diesem Zeugnisse stimmt auch die Natur der Dinge und der Gang des menschlichen Geistes wohl überein. Lange zuvor musste die Erscheinung des Feuers den rohen Sohn der Natur mit göttlicher Gewalt ergriffen haben, ehe er den Blick zu den Sternen hebend, in denselben die Laufbahnen der 7 Planeten zu unterscheiden vermochte; und der erste Naturfeuertdienst ist also dem zweiten sabaischen lange vorausgegangen.“ Jahrb. der Liter. X. B. I. 223 — 224.

életi értelmé van e' tüznemeknek, melyek a' tűz tisztelet' történetében nem első hanem második fokozaton állanak. (36)

Közelebbről már a' Mithra vagy nap tisztelet módjára szoritkozván szükség megjegyezni, hogy Dschemschid a' pischdádi házból első historiai alakú király (= Achaemenes a' görög írókban, az előtte való, mint Kejomers, Huscheng stbb még a' mythusos időből valók) az iráni nép tóképen tartatik közönségesen a' Mithra vagy nap vallás alapítójának, (37) kinek arczképe sokkal később időkben is a' nap imádók közt fennmaradt, nevezetesen a' Sassanidák' pénzein Dschemschid' rajza szembe-tűnő, melyek összehasonlítva az egy idejű római pénzekkel azt is bizonyítják, hogy keleten a' művészség az időtájban magasb fokon állott a' nyugotnál, mint később is az arab kalifák' pénzeitől messzi elmaradtak Nagy Károly' pénzei művészi tekintetben.

Nevezesebbek a' sok innep közt, melyeket a' Persák a' nap tiszteletére szenteltek a' *Newrus*, melly a' tavaszi nap és éj egyenlősége idejére esett, az első nap emlékezetére szentelve, mellyben az újjá teremtett nap a' kos jegybe menvén elkezdi futását, a' melly napon Dschemschid fugáros koronával diszeskedve Persepolis' tronján várta a' nap' feljöttét, 's ha az lángba borulva jött fel, hymnusokkal 's háláadással köszöntötte 's el fogadta ajándékot hozó népeinek hódolását széles birodalmából. Ez innep napon a' persa királyok megkeu-

36) Jahrbuch der Liter. X. B. I. 219.

37) Az Anahid' tiszteletéről l. az értekezést Fundgruben des Orients VI. Band III. Heft. I. 340 et seq. Vulcan' Kabirjairól l. szó füzérü *kabar* szó alatt.

ték magokat, csikos ruhában öltöztek, 's koronás fejeken a' nap képe mutatkozott (38)

b) *Sedeh* innep, más kép *seideh*, vagy *sedoik*, melly Huschengtól eredt, de a' parsusok által későbbben is megtartatott mint Herbelotból láthatni, ki azt írja, hogy *sedouk* innepén a' persák éjél nagy tüzet csinálnak sok helyen, a' körül tánczolnak és vigadnak, melly szokás közdivatu nálok. (39) A' *sedouk*, *sade*, *seile* Hammer szerint csak egy dolgot jelent, *sade* a' legrégebbi planétának Saturnusnak is a' neve, de egyszersmind *siddik* formában a' hét *kabir* nevében is előfordul, „mint vulcan vagy föld tűz tisztelet megelőzte az égi tüzek (sabeismus) tiszteletét, melly utolsót Dschemschid olvasztá össze az eredeti v. lással, mellyben az istennek csak jelképe volt a' tűz. (40)

c) *Churremrus*: hasonlított ez innep a' romai saturnaliákhoz, mikor is a' persa királyok leszáll-

38) I. Hammer Geschichte des osmanischen Reichs VII. B. I. 116. Pest 1831. hol azt jegyzi meg, hogy ez innepet Törökországban IV-dik Mohammed' császár 1728-ban föllevenítette.

39) Biblioth. Orient. T. II. I. 447.

40) Jahrb. der Liter. X. B. I. 219 — 223. Hogy a' tűz, vagy nap csak jelképe az istenségnek — ez az idea nem aludt ki egészben soha is napkeleten. A' persiai dualismus (Ormuzd 's Ahriman) szakadékjai voltak későbbben a' Manichaeusok, és Paulicianusok 's ez utóbbi napfijaihoz intézte Nerses catholicos a' XII-dik században irt levelét, mellyben őket oktatja, hogy a' napot csak úgy tekintsek mint a' mellyet az isten csak azért teremtett hogy földünket világítsa, mikép a' hold és a' csillagok is azt teszik, 's örizedjenék azt másnak mint égi testnek tartani: I. Jahrb. der Liter. LX VII. B. Anzeige-Blatt I. 32. Igy a' pendschabi indus telepek is a' bakoui szüntélen égő tüzet ma is csak mint istenség jelképét tisztelik I. *Nouveau Jouru. Asiat.* Nro 64. I. 358. és Stahl az indus *poungal* innepéről Nro 52. I. 366.

ván trónjaikról fejér öltözethen és fejér lón lovalgolva a' vigadó nép csoport közé elegyedtek, 's méltóságokat megfeledve alatt valóikhoz mint hason embertársaikhoz leereszkedtek, 's részt vettek azoknak kedélyes örömeikben, kik úgy is királyi kölcségen vendégeltettek meg, 's azokhoz kik a' király asztalánál ettek így szóla a' király, *ol-lyan vagyok mint akarmellyik közzületek* Tartatott ez innep a' régi persa *di* vagy *dei* hónapban (X-ber 8-kán) 's el neveztetése már a' vigadalom' fogalmát fejezi ki.

d) *Mihrgan*, tartatott september 15-dik napján, tehát az őszi nap és éj egyenlősége idejében, midőn is más nap hétféle szorból (czukor, vagy nádméz, riskása, baratzk, granat, malosa, szőlő, 's lotos) készült ételekkel rakták meg az asztalt. A' moslimok vagy musulmánok' mai *asschura* innepé hasonlít ehez, 's a' hétféle étel e' napon csak a' régi persa szokás' felujtása mondja Hammer. (41) A' hét számnak főszerep jutott a' Mithra tiszteletben, bizonyítja ezt a' tüzhöz való imádság is, mellyet az Indusok' *Veda* könyvéből közöl Colebrooke, 's utánna Hammer „ó szent tűz! mellynek hét gyujtága, hét nyelve, hét bölcse, hét kedves lakhelye van, hét módon tisztelnek tégedet az áldozók, 's hét forrással birsz.“ A' mihrgan más-kép mithrás innep is hét nap tartott, ajándék osztogatások közt ment végbe.

Hogy az Indusok is, kik a' tűznek mint a' napnak hét sugárt tulajdonítottak, tisztelték a' napot is, sőt ma is tisztelik szent könyveikből vilá-

41) *ἑπτα τροπήζα* a' hét étellel megterített asztal Hydében de rel. veteri Persarum lap. 246. 's vesd össze Ham-
mert az innepet' hasonlatosságairol Jahrb. der Liter.
III. B. I. 149 — 162.

gos, (42) azért Hammer nem ok nélkül állítja, hogy az indus és régi persa vallás kezdetben, egy eredetű, 's mind kettőnek köz alapja a' tűz tisztelet volt, minek miut az örök lény' jelképeének engesztelő áldozatokat tettek azon kevés külömb-séggel, hogy Persiában bikát, Indiában lovakat áldoztak. (43). Ugyan ez a' tudós a' külömbkülömbféle nemzetek' fő innepeiket öszve hasonlítván mind tartalmokra mind idejekre nézve azt a' következtetést teszi, hogy a' nap tisztelet legelterjedtebb 's leg-régibb lévén a' nemzetek fő innepei is az esztendő négy fő részében úgy mint a' tavaszi és őszi nap és éj egyenletű, 's a' nap fordulás' idejére esnek, azért Proclusnak az új platonicusnak igaza is volt, hogy minden vallás innep napján áldozott az istennek, mert minden vallás 's innep egyre ment ki, úgy mint a' nap, 's természet tiszteletére (44)

§. 4.

A' ló és bika áldozatrol.

A' lóval 's bikával áldozat egyenlően régi, 's mindeniknek tulajdon jelképes jelentései lehettek, mellyekről a' magyarázók' értelmői eltérnek egymástól

42) I. Gajatri vagy is a' ley szentebb nap. hymnusáról Colebrokót Jahrb. der Liter. II. B. I. 303. és Stahl't Nouveau Journal Asiat. Nro 52. I. 366.

43) Jahrb. der Liter. II. B. I. 299 — 303 itt az *azwameda* indus ló áldozatrol is kivonásokat ad a' Veda szerint: azonban azon állítása nem áll, hogy Persiában lovakat ne áldoztak volna, mert arról hitelesen szólnak a' görög írók. Az indus imádság végén előjövő *Namo! Néma!* a' görög *Nama*, 's egyszersemind a' miihrai emlékeken feltűnő *Nama Sabastos*, miről alább szólani fogunk.

44) Jahrb. der Lit. III, B. I 149.

A' királyok' második könyvében olvashatni, hogy Zsidó országban is a' napnak szentelt lovai 's szekerei voltak, mellyeket Jósiás király elrontott. (45)

Indiában *Amber* és *Dhundhar* tartományokban a' *kutschavaha* nevű nép (radschput nemes faj) mint Kusch' maradékja ma is megéli a' nap innepét *Dhundhar* hegyen, 's nyolcz ló van a' nap' szekérébe befogva: azt is írja James Tod az indiai nap és tűz imádokrol, hogy az utolsók (agnicola races) Kotal tartományban északrol be vándoroltaknak mondják magokat, jól lehet köz hagyomán köztök, hogy tűzön keresztül jöttek a' világba, bramányaik kevélyen lenézik a' nap és hold fajúakat; leírja továbbá Siva' templomában Barolliban a' mithrai kö emléket, melly a' Tyrolban találtatottal egyezik, (46) következetesleg Windischmann' kételkedése illy adatok' átellenében, tekintve azokra is, a' miket Stahl a' *poungal* innepről, Colebrook és Hammer a' loáldozatokrol elmondottak — semmi erővel nem bír (l. a' szófűzért is *ármány* szó alatt név 20).

Bochart egész cikkelyt írt a' napnak szentelt lovakrol, 's annak szekeréről, az általa felhordott

45) Cap. 23. versu 11: Bochart szerint itt nem kell valami szobrászati mivét érteni, hanem valóságos lovakat, mellyek a' templom előtt le, eltek, mint napnak szentelt állatok. Hierozoicon L. II. C. X. Hamaker' munkáját *Miscellanea Phoenicia* Leyden 1828. in 4-o nem kapha'tam meg, mellyben az itt érintett szent irás' helyére hosszas magyarázatot tesz 's felirásokat közöl.

46) Jahrb. der Liter. LXV. l. 75. és 85. hol egyzersmind az ötödik réztábla rajzra útasittatik az olvasó, mellyet Atlas des Memoires sur le culte de Mithra Paris 1833. előad. Baktria' Kusch faju lakójirol Halling böven értekezik, Feridun ezeket győzte le, 's ekkor vonhatták magokat délre Indiába.

tanubizonyságokból kiviláglik, hogy a' rhodusiak, spartaiak, massagéták, aethiopsok, örmények, persák egyaránt tisztelték a' napot, 's annak felszentelt lovakat áldoztak; nevezetesen a' persákra nézve felhossa Xenophon' Trogus Pompejus, Ovid, Dion, Philostratus' helyeit, mellyek szerint innepek' alkalmával pompáson fel szerszámozott fejer lovat vezettek az áldozat' helyére, hol azt a' nap' tiszteletére, leölték. (47)

A' fejer hunnosok' egy ága (Hii-thie-la, hia-thella — ephthalitae, nephthalitae) az ugy nevezetett khitáni országlást vagy Leao dynastiát állítván fel Chinában — napimádó volt 's Apo-khi császárjok a' dynastia alapítója *Jákú* vagy *Yaokou* testvérjével 525-ben veres hikát áldozott az égnek, fekete lovat a' földnek: (48) ellenben a' toukieu vagy turk tatárok' történeteiben Kie-li chánrol az iratik, hogy 626-ban fejer lóval áldozott mikor a' chinai császárral megbékélt. (49) A' voguli tarokrol ugyan ezt jegyzi meg Ysbrantides, 's több adatokat felhordtam a' magyar nemzetiségről készült kis munkában.

Mi okból áldoztak a' napnak lovat, 's leginkább fejer színűt Herodot és Festus meg is írják, mivel ugy mond az istenek között is legsebesebb a' nap, azért az állatok közzül is a' legsebesebbet kellett annak szentelni, 's a' mythológiában is a' nap égiutján szekerek 's lovak által vitetik. A' fejer hó színű lovak pedig különös becsben tartatnak mindenkor leginkább szépségükért és gyorsaságukért, miről Bochartban számtalan tanubizonyságok öszve halmozva vagynak. (50)

47) Hierozoicon edit. Clodii Francof ad Moen. 1675. I. 176.

48) Herbelot Biblioth. Oriental. Tom. VI. I. 267.

49) Herbelot Bibl. orient. T. VI. I. 70.

50) Hierozoicon L. II. C. VII.

A' bika áldozat, melly majd minden mithrai emléken kiabrázolja van, szinte az ősi időben már nyomozható. Philo az aegyiptomi Typhonról írja, hogy azt aranybika formában tisztelték, melly körül tánczoltak 's énekelték. Sicíliai Diodor szerint is a' bika Apisnak és osirisnek szentelt állatok volt, Pindar szerint a' thrákok Neptunnak veres bikát Plutarchus szerint pedig az aegyiptomiak veres ökröt áldoztak. A' zsidóknál is megvolt a' bika áldozat, mellyt egészben elégettek (holocaustum - Levitic: 1. v. 3) Xenophon a' persákról írja, hogy Jupiternek bikát, a' napnak lovat áldoztak, Homerban is Achilles a' felbőszült Apolló megnyugtására bikát öletett le; ugyan csak Homer szerint Thrasymedes éles szekerczét tartott kezében a' barom' megölésre, Perseusnak pedig kezében edény volt a' vér felfogására. Herodot azt is meg jegyzi az aegyiptomiakról, hogy a' fel áldozott állat' fejére kívántak minden rosszat a' papok, az az annak fejét érje minden rossz, melly különbben az áldozókat vagy Aegyiptomot érhetné. Plutarch épen ezt mondja el azzal külömbséggel, hogy az állat' fejét régen a' vízbe vetették, az ő idejében pedig idegeneknek adták. Virgilben is Aristaeus négy bikával 's négy tehénnel áldozik. (51) Persiában Feridun, — buzgányát, mellyel Zohák zsarnokot megbuktatá bika fővel ékesíté fel, melly *Kávah* kováts előkötőjével, mellyen a' hold képe állott, Persia czimerei közzé felvétetett, 's a' későbbi Mithra tiszteletnek alapul szolgált; mert a' buzgány' bikafeje nem csak a' Mithra jelképévé vált, hanem egyszersmind a' napnak szentelt fegyver volt, mellyel el kellett a' bikát ölni (52)

51) I. a' helyeket Bochart által össze szedve Hierozoicon L. II. c. 29, 33. 34.

52) Halling Geschichte der Skythen I. I. 342. hivatkozva a' Görres által kiadott Schahnabnebra I. 30.

A' római tauroboliákat, mellyek oda a' Mithra tiszteletével mentek be, környülményesen leírja van Dale, 's több mithrai emlék felírásokat közöl, a' magyar honniakkal egyezőket, megjegyzevén azt is; hogy azoknak, kik a' Mithra tiszteletébe 's titkaiba felakarták magokat avattatni, nyolczvan büntetési próbát (suplicium) kellett ki állani, míg az egész megtisztulás' részesei lehettek; 's e' volt a' titkos ujjá születés (regeneratio mistica). (53)

A' persa mitra tisztelet más nemzetek' nap imádásától főleg abban különbözött, hogy Persiában az szorosan öszve volt kötve Ormuzd tiszteletével, mellytől elválhatatlan.

A' Zendavesta szerint *Ormuzd* és *Ahriman* két ellenkező természetű lények, amannak a' jószág és világosság, ennek a' roszakarat és sötétség fő tulajdonai, mind a' két lénynek szolgálatjára jó 's rossz angyalok állnak készen, mellyek rangjokra mint munkai körökre is osztályozva vagynak. (*Auschaspad* — Ized — *Ferver* — Ormuzd' három rangzatu angyalai) A' Mithra első az Izdek közt, zsarnokok, 's ördögök' meggyőzője, ki a' városoknak hátorságot eszközöl, a' miveletlen földet megtermékenyíti, Ormuzdnak mindég ébren

53) Van-Dale (Antonius) *Dissertationes IX. antiquitatibus quin et marmoribus tum romanis tum graecis in servientes. Amstelodami 1702.* tn 4-o l. 7 — 8. Hammer elemben 12 vizsgálati próbát három fokot (gradus) 's hét beavatást lel a' Mithra' mys'eriumaiban, l. Wiener allgem. Liter. Zeitung 1816. Nro 92. l. 146). A' rómaiaknál nem csak vallásos, hanem polgári ujjá születés is volt, (regeneratio mystica, et civilis) „Propterea sancimus, si quis manumittens servum aut ancillam suam civis denunciaverit romanos (neque enim aliter licet) sciat ex hac lege, quod qui libertatem acceperit, habebit subsequens mox et aureorum annulorum et *regenerationis jus* auth. collat: VI. Tit. VII. Novella LXXVIII. c. 1.

lévő útje, sebes lovag, az embercök vezetője, a' bika áldozatot elfogadó. (54)

§. 5.

A' kettőség 's hármasság rendszeréről a' mihrai tiszteletben.

Halling szerint Ormuzd és Ahriman' küzdése azon dualismust képezik csak, melly az első emberek' vallásban megszakadására vezet vissza, mi-úton szembeüvő ellentételbe jöttek déli Ásia lakosai az északiakkal, kik az eredeti valláshoz hivebbek maradtak. A' persáknak ezer évü harcza is a' turániakkal csak e' megszakadásra mutat. A' déli vallásban fő eszme volt a' *nemzés*, vagy is a' megterhesítő és gyümölcsötetű erő, az északiban pedig a' táplálati elv uralkodott; a' déli mint szemlélő vallás későbbi eredetű, mert az ember elébb tiszteli táplálóját, mint nemzójét. Az új vallás hát összeütközésbe jött a' régivel, vagy is a' fennállóval, 's e' volt az első turáni harcznak az oka, mellyet minden theogoniák ismernek Ormuzd és Ahriman, Osiris és Tiphon 's más mythologiai képekben. (55)

A' déli tüzes képzeletű népek Észak' szőke embereivel csatáztak, melly meghasonlásban feloszlott az egész föld, (Genesis 10. v. 25.) 's ari-masd mint hellen népeket Európába tolt, miért is Ásia nemzeteinek nagyobb része phallus' tiszteletébe merült, testi ösztönök 's gyönyörűségek' szolgaságában elfajult, midőn a' hidegebb északon a' természet' szűz tisztelete józanságban 's ép erőben tartá meg az ott lakókat.

54) Mithriaca par Jos. de Hammer Paris 1833. 's vesd össze régibb előadását Jahrb. der Liter. 1. B. I 109. et seq.

55) I. Mythologie des Indous par Polier II. lap. 664.

Trogus Pompejus' szavai örök emléket hagyták fel e' megszakadás' következésének „Prorsus ut admirabile videatur, hoc illis naturam dare, quod Graeci longa sapientium doctrina, praeceptisque philosophorum consequi nequeant; cultosque mores incultae barbariae collatione sperari. Tantopulus in illis proficit vitiorum ignoratio, quam in his cognitio virtutis“ (56) E' rajzban a' görögök állása is kíván magyarázva, kik kezdetben az északi vallást követték, majd az egymásnak ellenszegülő két vallásos elvnek közép pontján állván az újabb ási befolyásnak sok időre ellent nem állhattak, miért is a' hármonia' tiszteletének közvetítve kellett később kifejteni köztök, melly Hesiod szerint (theogon v. 933) a' géták' durva Aressétől (= Mars) 's a' habbol kibujt buja cytherejától született. (57)

A' persa daemonológiában már, melly csak a' régibb chaldaeinak folytatása (58) Ahriman'

56) Justinus L. 2. c. 2.

57) Halling Jahrb. der Liter, LIX. B. 1. 274.

58) A' Chaldaeusok' daemonológiájáról ma már keveset, vagy épen semmit sem tudunk, a' zend könyvek' daemonológiájá pótolja annak vesztét. Egyébaránt chaldaeusok, babylóniaiak 's persák gyakran felcseréltek egymással, a' persákat chaldaeusok'nak is nevezték a' régiek, bizonyos is. hogy Assyria, Babylonia Media Persián'k adózott később, 's tán a' felcserélés is ez okból történt. I. Schlözer a' chaldaeusokról *Reperitorium für biblische und morgenländ. Literatur* Theil. 8. Nro 5. Egyébaránt már Michaelis figyelmeztetett arra, hogy meg kell a' babyloniaiakat vagy syrusokat a' chaldaeusoktól különböztetni, amazok bölcs emberek voltak, a chaldaeusok pedig barbarok, amazok Sem' ezek Jafet' ivadékai I. *Spicileg. geograph. Hebraeor' exterae Götting. 1780. 4. P. 11. l. 77. et saq.* Azonban chaldaei uralkodók is voltak Babylonban Nabonassartól fogva Nabokadnassarig, 's tán ez az oka hogy a' Babyloniaiak is chaldaeiak-

vagy Ármány' követői az északi népek, a' turániak, kikkel a' persák szüntelen háborkodtak, azért a' Tiphon vagy ördög' hazája is a' régi Ária' földön volt, a' veres szín ördögi utálatos szín volt előttök, (59) Aria, vagy Ariema lakóji (Aria — Männer — 's hihetőleg az Armenier is) armányosok gonosz szívűek, ellenben Ormuzd' tisztelőji, *Urm, Irm, Aram*, vagy öröm föld lakóji, hol Zerduscht is'zületett a' boldog honban — jó lelkű emberek voltak, kik amazokat halálos ellenségeknek nézték, azért nem csak Aria' lakójit, hanem még éghajlatjokat, növényeiket, állatjaikat rosz tulajdonságokkal felruházták, szóval a' dualismus párhuzamos jó 's rosz oldalait a' jó és rosz geniusokrol, ördögökről való tanításaikban kitüntették. (60)

nak hivattatnak, (Ezechiel 11, 24., Daniel 5, 30.) a' babyloni' fogság előtt zsidó író nem emlit chaldaeusokat mint Wahl megjegyzi, ki a' mai kurdokat a' régi chaldaeusok maradékának gyanítja; (l. c. I. 570.) a' mi nem épen alaptalan, ha figyelmezzünk azokra. a' miket Halling és Hammer e' tekintetben a' kurdokrol ujabbán elmondottak. (Jahrb. der Liter. XVII. B. Anz. Blatt. lap. 56.)

59) I. Hallingot l. c. I. 335, 336 és a' szófüzért *rút* szó alatt = roth.

60) *Aria* és *Ariana* fekvését Saumaise után Halling fejtette még legtanúságosabban, az utolsó a' zend *Eriene Véedschó*, az indus *Arya-warta, Airavota, Arya-desa* = szent föld, paradicsom föld, ugy mint Kaschmir, Peschauer 's Tibet' vidékei India felett. A' Bundebeschben *Iran-wedsch* a' neve honnan ugyan ezen szent könyv szerint Persiának Irán neve lett. A' vallásban meghasonlottak' egy része északra költözött az Oxus mellé, 's magával vitte az *Aria* nevet, mellynek változékony formáiról, keményebb vagy lágyabb lehellő betűk előtételével l. Hallingot l. c. I. 336 és 352. 's ugy a' szó füzérben *ármány, irány, kármán* 's *öröm* szokat. Ugyan azon egy gyökű szók

Közelebbről már a' mīthra emlékeken kiábrázolt bika deli származtatját meg nem tagadhatja, melly szerint az mint termékenyítő kan állat Mithrát ábrázolja, vagyis a' megterhesítés és termékenyé tevés elve általa képeztetett ki. A' zend könyvek szerint is mint Zoega elő adja *Kajomors* vagy Hammer olvasása szerint *Kajomers*, (Malcolmban *Kadschomours*) Persia' első mythusos királya 's egyszersmind az első ember a' Bounde hesch szerint, nem egyéb mint az *ős bika*, mellytől minden más teremtmények lettek. A' Japánok, vagy igaz neveken Niponok (az az napimádók: l. *nap* szót) is azt hiszik, hogy bika hengergette össze e' világot. (61)

A' megterhesítés, és nemzés' eszméje szülte azon nézetet is, hogy a' nap *férjfi*, a' hold *nő* nemnek vétetett a' persa tudományban, melly nézettel az aegyiptomi, görög, 's római nézetek is találunk, midőn az északi népeknek ellenkező fogalmaik lévén, ugy mint tápláló első vallásos elvhez ragaszkodván, melly szerint a' tehén nagyobb becsü volt a' bikánál, a' nap *nő* a' hold pedig *férjfi* nemünek vétetett. (62) Herodot ugyan azt írja,

ellenkező értelemeiről több példát felhoztam a' *Balkány* szóról való értekezésemben, megjegyezvén azt is, hogy az iráni scythák Feridun után lassanként persa hitvallásra tértek, 's megszűntek ármányosok lenni.

61) Jahrb. der Liter. 1. B. lap. 97. Georg Zoega's Abhandlungen Welcker kiadása Göttingen 1817. A' görög *minotaurus* is csak a' zend *Kajome s* = ember bika. Minos az indus *Menus* v. *Manu*, a' persa *Menisch*, a' német *Mensch* (l. *mén* és *mony* szókat a' szó füzérben.

62) A' nem különbségről való eszmét (nap = férjfi, hold = nő) déli Asiában mindenütt lehet nyomozni, a' görögöknél 's rómaiaknál is így volt a' dolog, sol, luna, ἡλιος, σελήνη, nem csak Grammatikájokban, hanem megszemélyesítésekben is a' nem különbség megtartott. Ellenben a' ge.man nyelv' minden ágara-

hogy a' Mithra nő, nem férjfi nemű volt, de Rhode azt több oknál fogva tagadja, 's a' Zendavestában is a' Mithra sokszor áll nap helyett, ellemben a' hold ugyan itt nő neműnek vétetik, mint világosságot elfogadó, a' Mithra pedig mint termékenyítő, maga Ormuzd az eredeti világosság vagy idea, a' Mithra pedig egyezőleg a' Zend tudomány' elveivel Ormuzd' magát kijelentése vagy kifejtése. (tapasztalati Concret megtestesülés) Strabó is nyilván írja *τιμῶσι δὲ τὸν ἥλιον, ὃν καλοῦσι Μίθραν*. tisztelik a' napot, mellyet Mithrának hívnak. Így az egyiptomiaknál is a' férjfi nemű Osiris = nap, neje Isis = hold volt (63) 's általában elmondható, hogy a' persák, mint minden más ős népek, kikhez elhatott a' nap vallás, vagy elébbi hitek mithraismussal megkevertetett, a' legtökéletesbet is *nem* nélkül nem gondoltak, 's minden magosb lényeket két neműnek tartottak (64) Hogy a' görög *Venus Urania*, a' syrus *Astarte*, a' zsidó *Astartoth*, az egyiptomi *Athor* csak egy személy, a' nemzű magot befogadó, és szülő, tehát nő nemű,

taiban, 's az északi Europa' nyelveiben el'ennekezőleg áll a' dolog. I. Grimm' német Grammatikáját III. 349 — 351. 's a' scandinávi Eddát Hallingnál I. 343. I, mellyben még a' megszemélyesítések is resziben a' nyelv grammatikájával öszve hangzanak.

63) Et qui nascentis dei solis inchoantibus illustrantur radiis Aethiopes Ariique, prisca doctrina pollentes Aegyipii, cerimoniais me propriis percolentes, appellat vero nomine *Reginam Isidem*. Apuleji metamorph. edit Oudendorp Lugd Batav. 1786, I. II. p. 763.

64) I. Klenkert Anhang zum Zendavesta III. I. 128. 's Ritters Vorhalle europäischer Völkergeschichten Berlin 1820. I 63, 176. 197., 211. v. öszve a' szó füzérben *Demeter* szót: az utolsó *γη-μητηρ* v. föld anyából lett *Αματωρ*, *Αμητήριος* 's a' latin *domitor*, = victor.

közönségesen tudva van; (65) azért írja Lucretius. —

„per te genus omne animantium concipitur, vivitque exortum lumina solis“ és Manilius, taurum Cytherea tuetur,“ azért volt Sanchthoniathon' tanubizonyságánál fogva a' phoeniciaiak' országos czimere a' bika fő; (66) mellyek mind meg annyi adatok az ásiái déli vallás' kisérgázására nyugot felé, hová Európát bika képiben ragadta el Jupiter, az az a' sötétség meg párosodott a' világossággal (lásd szó füzéért *Europa* szó alatt). Ide mutatnak *Janus*, *Mercur*' kettős képei, 's a' kamarinai pénzekben is (siciliában) látható két fejű figurák, mellyek kezekben tojást tartanak, bika emberi arczal mellettek, mellyek az indiai cosmogoniára vissza emlékeztetnek, „mellyekben a' világ tojása főszerepet játszik: így némelly athenaei pénzekben is a' férjfi 's nő fő együtt állanak, mellyeket Creuzer Cecrops után Cecrops pénzeknek nevezett el, mivel róla írja Justin, hihetőleg Theopompus után, „quem (Cecropem) ut omnis antiquitas fabulosa est, biformem tradidere, quia primus marem femineo matrimonio junxerit“ (L. II. c. 6.) Visconti is az illy két, három, sőt több fejű szobrokat a' keleti vallásból Európába ájtöttöknek vallja, (67)

65) I. Koppent Asteriáról Perses' feleségéről, melly Hesiodban úgy áll mint a' nő hold a' férjfi naphoz Jahrb. der Literatur XX B 1. 303. et seq. Athor a' szeretet és éj istennéje Aelianus szerint téhén képben tiszteltetett Aegyiptomban: a' koptus *athor*, arab *thor* latin *taurus* egy I, Champolliont 's Hammert Jahrb. der Liter. LVI. 1. 25.

66) I. Bochartot Hierozoicon L. II. c. 43.

67) I. Creuzer' idézetjeit Anzeige-Blatt zu LXII. B. Jahrb. der Literatur. 1. 55. Raoul Rochette is a' két fejű alakokat Phoeniciából és Aegyiptomból származtatja, honnan a' görög, etruskus, 's római művészségbe átmentek.

A' világosságnak sötétséggel küzdése (Ormuzd — Ahriman) ez a' zendi dualismus Gorgórol készült hellen mythológiába egészen felvétellett, mellyben Perseus győzedelmes szerepét játsza. Ő mint ura a' világosság' földjének meggyőzi Medusát — Typhontól és Echidnátol született Gorgó' három leányának egyikét. Gorgone asszony fő a' dühösség' és irigység' legszembetünőbb jeleivel (68) csak a' hold' kedvetlen phasisainak megszemélyesített előadása, sok városok — írja Streber — mellyeknek pénzein Gorgó feje áll, egyszersmind hold városok voltak, mint *Populunia*, vagy *Popluna* Itáliában, mellynek neve már arra mutat, mint *Kamarina* Siciliában, (kamar arab nyelvben = hold, Lunus mellék neve *καμαρειτης*) 's e' hold város pénzein Gorgó asszonyi képe áll. Legtöbbet előjö azonban Gorgó feje, vagy pedig Perseus, 's lábainál a' levágott Medusa' feje a' pontusi és kis-asiái pénzekben. (99) Az egész mythus alapja Streber szerint a' világosság' éssötétség' közt létező ellenkezés, 's hogy főleg Pontus körül jött a' mythus divatba azon nem csudálkozhatni, mert a' persák oda vitték át valóságokat, a' pontusi királyok az Achemenidáktól származtatták magokat, mint a' Persák neveket 's eredeteket Perseustól vonták le. A' Mithridates királyi név értelme szépen meg egyez Streber' ez előadásával, sőt még a' két *nemről* való különbség is megtartatott a' Gorgórol való mesében; mert *Popluna* a' nő, *Puplunus* a' férjfinemű sötétség vagy is Dionysius volt, kit már Pausanias éji napnak

68) Ueber die Entwicklung des Gorgonen-Ideals in der Poesie und bildenden Kunst der Alten von Konrad Levezow Berlin 1833., melly ott a' tudományok' Aca-
demiájában fel olvastatott, és Strebert Über die Gorgonen Fabel München 1834.

96) Eckhel Numismata Veter. anecdot. I. 16. és Doctrina Nummorum Veter. T. II. I. 310.

(*Νυκτ-έλλιος*) nevezett, 's neve értelmében már az éjszaka' város' istene, v. királya rejtezkedik, (70) azért Köppen is mint főlebb érintve volt — helyesen mondta, hogy Asteria Hesiodban (*Theogonia* v. 402) Persesnek ióje lévén, az nem egyéb, mint az ősi *mythus' cyclus*ának befejezése, vagy is a' nap és hold közti *nem'* különbség 's viszonyaik' megszemélyesítése, mert tagadni nem lehet, hogy a' régi vallást újabb vallások csak látszólag, temették el, de csak látszólag, mert a' régi vallás újabb formák alatt ismét életre jött. (71)

A' kettőség' rendszere tehát nem szentved kétséget a' Mithra tiszteletben, 's áll ez a' rendszer α) a' tápláló és nemző erőkről való eredeti fogalmak vallásos öszveszerkeztetéséből, 's bizonyos tekintetben az első emberi nyom egymás közti vallásos meghasonlásából, miután az ártatlanság' állapotját veszítve, az igaz isteni tiszteletnek is csak árnyeklatai pótolták az egykori ép lelki erő hiányait, 's a' titkok' titkából csak kevés számú felavattak tehettek szert némi sűgárra, mint megannyi viszhangjaira az első isteni kinyilatkozásnak. β) A' két *nem* közti különbségből, melly szerint a' természeti erők megszemélyesítettek. γ) A' földi életet elhatározó erkölcsi jó és rossz jelképes ábrázolásaiból, mellyeknek allegorikai magyarázottjokban azonban az *önkény* és elmésség eddigelé nagy részt vettek, 's a' criticának lehet idővel tiszte; az archaeologiai anyagokat, ha már öszvegyűjtettek, még jobban megvizsgálni, azo-

70) Streber l. c. lap. 18 — 20. 's vesd öszve szűfűzér — *Dienes* és *Lónya* szó alatt. Streber a' müncheni gazdag antik gyűjtemény' felűgyelője.

71) Hammer is a' Mithras, és Mithra köz'i *nem'* különbséget vitatván Rhode és de Sacy ellen Dionysius vagy Bachust a' persa Mithras Sabesiossal egynek veszi. *Jahrb. der Liter.* I. B. l. 109.

kat osztályozni, a' költeményt külön választani a' historiai igazságtól, 's így a' mythus positiv alapjáig eljutni

Téettek ugyan erre már sok előlépések, de a' nagyja még hátra van, 's ezt tartom Hammer' hármasság' (triplicismus) rendszeréről is, melyet, mivel abban az *elmés magyarázat* önként tűnik fel, mindjárt rövideden előadni fogok, de úgy volt e' azomban a' dolog, mint azt ő értetni akarja, arról már méltán kételkedni lehet.

Legszembetűnőbb — így szól Hammer — a' Mithra tiszteletben az, hogy annak titko. szertartásaiban Mithras' hármassága (*Μιθρας τριπλαζιος*) tanitatott, mely Plutarch szerint *Ormuzd*ban is meg volt. (de Iside et Osiride 47) Szinte szembeötlők sacramentumai is, millyenek a' tüzzel keresztelés, bérmlás, háláadás vagy is urvaesorája, (eucharistia) és bünszenvedés, mely sok kemény próba kiállásával volt egybekötve, 's itt felhozza Tertullian' helyeit, például „Mithras signat in fronte milites suos, Mithras celebrat et panis oblationem, et imaginem resurrectionis inducit“. Szent Justin' szavait „In (eucharistia) ut in Mithrae mysteriis quoque fieret, pravi daemones imitati docuerunt, nam panem et poculum aqua in ejus, qui initiat, mysteriis quibusdam verbis additis apponi, aut scitis, aut discere potestis.“

Kényérrel 's kehellyel vér nélkül áldozni — folytatja tovább — a' zend könyvek szerint igazi persaszokás volt, mellyekben *Hom* és *Miesd* nevezetjek van, melly utólsó szókból lett a' mysterium szó is. (72)

Másutt így ír — a' mithrai emlékeken a' hármasság' rendszere képeztetett ki, ngymint a' nap

világ jelenti a' legfelsőbb igazságot, a' buzgany vagy gyilok a' legfelsőbb munkásságot, 's demiurgusi hatalmat, a' világ' bikája jelenti a' legfelsőbb életerőt, 's ezekben áll a' zoroasteri oraculumok' hármassága, mellyet ok nélkül kárhoztattak mint új platonicusai álmódosításokat, u. m. *napvilág*. *demiurgusi lángész*, 's *világ lélek*, melly tulajdonságai a' hármias Mithrasnak nem egyebek mint a' mellyeket Plato a' legfőbb jöban, (*το αγαθόν*) mellynek képe a' nap, az okosságban vagy szóban (*λόγος*) 's a' világ' léleekben (*ἡ ψυχή του κοσμου*) felállított. Hermes Trismegistos' tanjában *világosság* (*φως*) *okosság* (*υψος*) és *lélek*, Porphyriusban *atya* (melly Hermes Trismegistusban, 's a' zoroasteri oraculumokban világosságnak is neveztetik) *okosság* vagy *szó*, 's *felsőbb világi lélek*. E' hármiasági tanok Zoroasterben, a' régi 's új Platonikusoknál a' legrégebb keleti bölcselkedés' tanjai, mellyek a' mithrásai emlékeken előadatnak. *Világosság* = igazság és jog szerűség, *okosság* = szó és teremtő erő, *szellem* vagy *lélek* = élet, a' nap gömb, gyilok vagy buzgany és bika képekben előterjesztve.

A' persa Mithrasnak megfelelnek mindenben a' hellenek' Dionysiusa, és Apollója az aegyiptomiak' Osirisse, a' phoeniciaiak' Baalja', még pedig nem csak demiurgusi 's nap isteni álladalmokban, hanem képes előterjesztéseikben is 'igen sokban megegyeznek. (73)

Hogy a' keresztyén vallás' elterjedtével a' Mithra' tiszteletbe abhol sok szertartás' fölvetetett bizonyos, Tertullian 's szent Justin helyei is, azt igazolják, sőt maga Hammer mondja, hogy a' Mithra tisztelet hasonlít a' mosaikhoz, mellybe in-

dus, persa, phrygiai, ciliciai, hellen, romai, 's keresztyén' dogmák öszve olvadtak; Van — Dale pedig, kimutatá azt is, hogy csufságból majmolták Romában Mithra' tisztelőji a' keresztyének némely szokásait.

A' hármassági rendszer már, melly Hammer szerint a' mithrai emlékeken kiképeztetett, csekély véleményem szerint a' keresztyén világra nem talál, az előbbi pogány világra pedig csak allegorikai magyarázatok után alkalmaztatható; ugy de az allegorikai magyarázatok az önkény és elmésség' ingadozó alapjain nyugodva magokban még nem szorító erejűek, 's ebből ered épen a' tudósok' magyarázatjaiknak egymástól messzi eltérése, mert egyik tudós egy, másik más értelemben fejtegeti ki a' Mithra' tisztelet' célját, a' képesábrázolások' jelentéseit, mint alább a' mithrai emlékek' magyarázatjában megfogjuk létni.

§. 6.

Mithra tisztelet' nyomai a' persiai birodalmon kívül.

A' *saba* (sebas, siba) név alatt ismeretes arabiai nép, mint neve is mutatja már a' többi égi testekkel együtt különöshen napot 's holdat imádozott; innen a' sabaeismus vagy csillagos testek' tisztelete, némellyek szerint a' zsidó *tzaba* (צבא) szóból, (=sereg, csillagok' öszvesége l. *csapat* szót) azért *Zebaoth* = seregek ura, de inkább hihető Rochart' állítása, hogy *sabis* (Σάβις) napot jelent, a' mit Plinius' következő helyével bizonyít, „thus collectum Sabatam camelis convehitur, — — ibi decimas deo quem vocant *Sabin*, mensura non pondere sacerdotés capiunt.“ Így adja elő a' dolgot Theophrast is, 's Halling is hajlandó a' *saba* nevet vallásos ér-

telemben venni. (74) A' *saba* nevet viselő arab nép sok ágazatból állott, szélesen elterjedt nem csak Arabiában, hanem Persiában, Baktriában, sőt Afrikában is, mint Bochart és Halling által felidezett kútfőkből láthatni. Hogy a' napnak és holdnak áldoztak nyilván írja Philostorgius, 's egyes népágazataik' nevei, például *jerachim*, *alüaei*, *minaei* e' vallásos szertartásra mutatnak, (75) 's a' mithrai emlékeken olvasható felírás is *Nama Sebesio* vagy *sabasio* csak a' *sabis* vagy nap nevére mutat

Laktak még Arabiában *nabath* vagy is napimádó népek, kikről írja Josephus, hogy Ismael 12 fiai Euphratestől fogva a' veres tengerig laktak, 's e' nagy és széles föld *nabath* földnek neveztetett. (76) Quatremère derék értekezést irt e' nabathokrol, 's lakjokat a' holt tenger (mare asphal-

74) I Pliniust Hist. Natur. l. 12. c. 14. Bochart Geogr. sacra edit. Willemandi L. II., c. 17. l. 101. és Hallingot l. c. l. 315.

75) Bochart Geogr. sacra l. 110 és 137. Plinius írja l. 12. c. 14. „in medio ejus (Arabiae) sunt Atramitae pagus Sabaeorum capite regni *Sabota*, 's lejjebb attingunt et *Minaei* pagus alius (scilicet Sabaeorum l. szó füzért *hold és meny* szók alatt) A' hold' tisztelete különösen gyökeret vert Arabiában, már a' Gedeon által leöletett Ismaeliták' ruha ékességeik közt holdak találtattak, (l. Birák' könyve VIII. 21.) ma is félhold áll a' török metscheteken, és már Constant. Porphyrog. közli a' holdhoz való imadság' formuláját *الله*, *الله* *ساکسباغ* *الله* (de admin. imper) c. 15.) Az *allah* isten neve régibb az islam hitnél. l. a' hold' gyermekeiről a' nubiai geographust Bochartnál l. c. l. 109. 's a' szófüzért *hold és élő* szók alatt.

76) Nouveau Journal Asiat. Nro 86. l. 118. felhozza itt Quatremère még *Alem al-scheitan* = örög hegyét is nem messzi Tour-Abdin hegytől, hol *armánok* laktak kik a' Syrusok' egy részit teszik l. *Sátán* szót is a' szó füzében.

ticum) 's az arab tengerből közzé köves Arabiába teszi, fő városok a' szentírásban sela (יִסְכָּא = szikla) görög fordítás szerint *Petra* volt. Ezek a' nabáthok épen úgy mint a' persák magos kösziklákat vágtak ki, bernek barlangokat készítettek (spelaeum Mithrae — Van — Dalban) és roppant emlékeket állítottak fel, mellyeket *Seetzen*, *Burkhard*, *Bonkes*, 's *Leon de la Borde* felfedeztek. Strabó a' nabáthokhoz számítja még az idumaeusokat is, byzantiumi István pedig boldog Arabiában keresi (Oman = Jemen) a' nabáth földet, Plinius troglodytai nabáthokat Áfrikában is feljegyez, és *Batha Sabbas* várost az Oman földön, melly *Bathra*, vagy is *Petra* 's a' főlebbi *Saba* vagy *Sabo* város nevek hasonlatosságából kerekedett ki. Sojuti, arab föld leíró Haura városától két napi útra teszi *Nabat* várost, melly úgy mond fenn tartá a' nabáth nép' nevét. Szent Hieronymus szerint a' nabáthok *Nabajottól* származtak *Ismael* nagyobb fijától, tehát arab származatúak, de Quatremére ezt tagadja, mert a' görög és latin írók kevés criticával irtak azon nemzetek' eredetéről, kiket ők barbaroknak neveztek, 's hosszas vizsgálatjai után azt állítja meg, hogy a' nabáthok *Aram* nép tőkéből valók, *Moses* szerint *Aram* — Sem fija, *Elam* és *Assur* testvére, (Genes: c X. v. 22) melly két utolsó a' persák 's Assyriaiak' első törsokei voltak. A' nabáthok syrusok voltak, nem arabok, 's Babyloniából mentek Arabiábalakni. Israel és Juda' királyai alatt még nem volt telepjek köves Arabiában, nyelvek' maradványai is mindenben egyeznek a' syrussal, 's nevek is syrochaldaei eredet, mert *nebo* vagy *nabo* istenség neve volt, kit a' chaldaeusok nagyon tiszteltek, 's több király 's fő embereik' neveikbe is felvétetett.) p. o. Nabuchodonozor, — Nabo-palassar, Nabu-zardan, Nabu-Schardan stbb l. nap szót.)

Qatremére ezen előadása után nem csudálkozhatunk már azon is, ha a' nabáthok a' persa's arabirókban Arhimánoknak vagy Armányoknak neveztetnek, mert az assyriai dynastiának véget vetvén Feridun a' kegyetlen éohakban, ellenségeikre mint Aram-földlakójira méltán ragadt a' név. Hamza Isfahaniban *Arman* = Syria nabath népe, Masoudiban a' chaldaeusok egyszersmind Assyriaiak és armányok, máskép *nabathaei armanis* hozzá tévén még azt is, hogy a' Sassanidák Irákban eltörlék a' nabáthok és armányok' hatalmát. (76).

A' gemarában Syria' régi neve *Aram Zoba*, és Sabbe (Σαββη) jósló aszony nevet Palaestinában emleget Pausanias (77) tehát a' *nabath* mint a' *sabius* név is csak vallásos név volt, egy dolgot — ugymint nap imádást jelentett; 's ez előadottaknál fogva azt hiszem, hogy azon Scythák is, kiknek törsök atyjául *Napes* nevűt Sythes' fiját tesz Diodor, nap imádok lehettek, kiket Plinius *napaei* 's *napitae* név alatt emleget, (78)

77) Relandi Palaestina L. 1. c. 2. l. Syria Sabaearol Borchart Geogr. I. 42. A' gemaránál még elébb ugymint a' 60-dik zsoltárban már meg van az *Aram Zoba*, v. *Soba*: hihetőleg a' Plinius sophénéje.

78) Sunt qui circa Maeotin has tradant gentes: a littore *Napitas* (más olvasás *Napaeas*) supraque Essedones. Plinius L. VI. c. 7. másutt írja ibi (in Asia) *Napaei* interiisse dicuntur, et Apellaei: L. VI. c. 19. Byzantiumi, Istvánban *Nápis* scytha faluneve, *Ναπίτης*, *Ναπίτης*, *Ναπίται* nemzetségi név. Halling' magyarázátja a' *napes* névnek a' sanscrit *nil*, zend *nev* gyökből = fekete, barna, erőltetett, és mesziről keresett, a' fejez Hunnusok' nevéis *Ephthalitae*, *Nephtthalitae*, kiket a' Scytha uapiták' maradványainak elismér ide sorozza (lap 300) 's az Oxus folyó vizről, mellynek nevei *Nil*, és *New* kapták nevezetjeket, melly folyó viz a' kuschitak' vagy Aethiopsok' földjéről (Baktria = Mezdresch) tehát a' barna emberek' lakárol folyt hoz-

mert hogy kezdetben illy vallásos nemzeti nevek létezhetek tagadni nem lehet.

Arabiából menjünk át Aegyiptomba, egyikbe azon legrégibb országok közül, melly mint tudva van vetekedett is a' scythákkal nemzeti 's birodalmi régiségek felett. Halling a' Mithra tisztelet' eredetét is baktro — aegyiptomi nép telepnek tulajdonítja Apulejus' már főlebb közlött helyére hivatkozva, hol Halling szerint baktariai aethiopsokat, 's kis Aegyiptomot kell érteni, mivel ugymond Ormuzd' tiszteletében csak a' baktro - egyiptomi napvallás magvai vagynak meg (79) Hogy két Aegyiptom volt, *anya*, és *fiók* azt Halling történeti, mint földleirási következetesen összeállított tanúságai és mutogatásai után nehéz kétségbe is hozni, de más felől Hammer, Willford és mások Indiában keresik a' görög mythologia 's napvallás' eredetét, Raske pedig az *Elam* földön, a' régi *Elymaisban* gyökereszteti az első emberi miveltiséget, melly vélemény mellett az ó testamentum, a' régi chaldaei és balyloni hagyománok, *persepolisi*, *iráni*, *palmyrai* ékezett felirások, Babylon' romjai, az azerbeidschani tűz templomok szólanak (80) Mel-

zajok. Sokkal természetesebb a' tiszta *nap* gyököt megtartani, 's a' meteorologiai tekintet is, mellyre Halling olly sokat épít azzal megegyeztethető. mert a' nap heve megbarnítja lakójit, 's épen Halling' Aethiopsai vagy Baktaria lakossai azok, kik a' napra esküdtek Heliodorus szerint „*testis invocetur sol, generis nostri auctor* 's ismét lejebb „*Sol auctor generis majorum nostrorum*“ l. Bochartot Geogr. L IV. c. 31.

79) Halling l. c. lap 295. és 342. l. bővebben a' *nap* szót A' scyth Essedonokrol = nap tűz imádokrol l. *isten* szót.

80) l. Die älteste hebräische Zeitrechnung bis auf Moses von Rasmus Rask aus dem Dänischen übersetzt von D. Gottl. Mohnike Leipzig 1836. lap. 97. Eden' fek-

lyik vélemény a' leg megállhatóbb most még korán volna eldönteni, mert az aegyiptomi hieroglyphek, persa ékezet felirások, 's India' régiségeinek magyarázati felett támadott forrónságoknak kellő közép pontján állván most még, jövődre kell bízni a' nehéz feladat' végképi eldöntését, hálás köszönetünket nem tagadhatván addig is meg azon lelkesebb tudósoktól, kik a' történet, nyelv, emlékek, 's földtudomány körüli bűvárokodások által

véséről, 's lap III. az Eloherekről v. Elymaeusokról. Az ékezeti felirásokról l. Tychsen de cuneatis inscriptionibus Persepolitianis lucubratio Rostoch 1798. Grotend nova pericula cunei formes inscriptiones enodandi emendatius et auctius facta: 1832. Fasciculi tres a' göttingai egyetemhez beküldve, melly azt ujságaiban 65, 122, 123 számok alatt közlé 1832-ben. A' hamadani felirásokat magyarázta Burnouf. Journal des Savans Juin 1836. A' kermanschahi felirásokról irt angol őrnagy Keppel, ki 1824-ben Babyloniát, Assyriát. Mediát őszvejárta, 's útazását tanuságosan ismerteti meg a' göttingai tudós ujság 1831-ből 106, 107. számok alatt. Hason ékezeti felirások állanak a' régi Babylon' romjain, mellyek 19 mértföldre nyulnak el körül belől Bagdád' szomszedságában, ugy Armeniában Van város' hegyein, mellyet Semiramis épített, 42 illy felirást talalt Schulze 1827-ben kinek Saint Martin adta az utasítást a' hely felkeresésére. l. Raoul Rochette' beszédjét az ásiái régiségekről France Litteraire 1835. May. l 109. Az ekkhatani pompás királyi palotákról, Babylon' függő kertjeiről Ninive' nagyságáról 's ritkaságairól l. Bochartot. Geogr. Sacra l. 196 197. 231. 251. edit. Willemandi. A' selmasi kősziklai felirásokról 's rajzokról l. Porter' utazását bőven előadva Jahrb. der Liter. LXII. B. l. 36. hol ma is áll a' tűz oltár 400 lábnyi magosságra fel emelkedve a' hegytetőn, mint Kubistan tartományban is a' *Kuh* = *Gebr* vagy tűz imádok' hegye a' templom' romjaival a' hegy tetőn 1809 ben még Pottinger által megvizsgáltatott, ki Malcolinhoz az akkori angol követhez ment Persiába *Bilutsch* és *Sinde* tartományokon keresztül.

már is egyes részben sok homályt felderítettek, az önállóbb criticali studiumra útat törtek.

Aegyiptomra nézve is már sok nagy becsü munkák jelentek meg az újabb időkben, mellyeket könyvtárainkban hijában keresünk, bár jelen értekezésre azoknak használása nagy befolyásu is.

Mindjárt eleinte fennakadt értekező Aegyiptom' semitico persa elnevezésén mert a' zsidó Mázor, arab *Mezr* syrus *Mezren*, persa *Mizr*, zend *Mesdresch* nevezetek külömbkülömbféle magyarázatokat kaptak a' tudósok által, mellyeket itt rendre felhordani szükségtelen. Mosesnél (genes: x. 6) *Mitzraim* Chám fija, Syncellusnál *Mestrem*, a' byzanti írókban *Mesraioi*, *Mestraioi* (*Μεστραίοι* — *Μεστραίοι*) = aegyiptomiak, Eusebiusban *Μεστραία* = Aegyiptom; Pliniusban pedig a' Moses Mitzraimja, Syncellus' Mestrem-je már *Mitres*, vagy *Mestres*, a' ki Mithra vallást követett. „Trabes ex Thebaico fecere reges quodam certamine, obeliscos vocantes solis numine sacros — Primus omnium id instituit *Mitres* (más olvasás *Mestres*) qui in solis urbe regnabat.“ (81).

Tehát a' nap városában lakott Mitres, a' görög Iliopolisban, hol Syncellus szerint Eudoxus és Plato 14 évig társalkodtak a' nap' papjaival. Ha már meggondoljuk, hogy Aegyiptomnak Mázor, vagy Matzor, 's a' kettős szám formájú Mitzraim nevezete Ewald szerint későbbi időből való (82) hogy a' francia nyelvtudós Jacquet e' nevet adustio, combustio szókkal magyarázza, mellynek a' görög 's latin írók *κατα κατανυμένη* = combusta, adusta (regio) nevet adtak, hogy Aethiopia is csak ennyit jelent, Homer is Aegyiptom' egy részit (Thebaist.) Aethiopianak nevezte Strabó szerint, hogy

81) Hist. Natural. L. 36. c. 8.

82) Göttingi gelehrte Anzeig. 1832. 105. szám.

Festus is aegyiptinus nevet aethiopsal magyarázza, hogy Aethiopia más neve Pliniusban *Aetheria* vagy tűz föld, (83) nem is kételkedhetünk többé a' nap tisztelet' régiségén Aegyiptomban, ha Halling' véleményét a' Mithra baktro - aegyiptom' eredetéről el nem fogadnók is. Az arabiai phoenix mint Tacitus írja a' napnak szentelt madár volt, melly Zesostris, Amasis, 's Ptolomeus királyok alatt bizonyos időszakokban meg szokott volt jelenni Aegyiptom' nap városában, 's nemzójét, mikor meghalt, mirrhában takarva temette el a' nap templomában. (84) A' Nilus *Siris* nevét is (bizantiumi Istvánban *συνην*) Ackerblad derék svéd tudós és sokat utazó a' koptus nyelvből nap fíjúnak magyarázza, *szie* az öszvetett szókban = filius, *re* = sol, tehát filius solis, a' zsidó *schihur* (שִׁיחֹר) = Horus fija, mert *Horus* csak a' nap, mellynek kifolyása az aegyiptomi tudomány szerint Horapoll. Az aegyiptomi régi királyok' neveiben is előjő a' *sze*, *szi* szótag, *Σιφωας ὁ καὶ Ερμης υἱος Ηραϊα* 's már Jablonszky megjegyzette hogy itt *Σιφθας*-t kell olvasni, *Phthas* = Vulcan; tehát Vulcan fija Eratosthenes' magyarázatja szerint is. (85)

83) *Universa vero gens (Aethiopum) Aetheria appellata est, deinde Atlantia, mox a Vulcani filio Aethiope Aethiopia. L. 6. cap. 35. E' hely által az Ackerblad' Syphthássa is felvilágosságot nyer, 's magyarázatjának a' koptus nyelv szerint itt fekszik már az alapja. Egyéb aránt az Aethiops, Afer, Ater Aether 's a' zend áthre, áthro, átars (=tűz, melly éget, és barnít honnan a' latin ater) szókról l. Jacquet' értekezését Afrika' nevééről Nouveau Journal Asiat. 75. 's a' szöfűzért aer szó ala t.*

84) *Annal l. VI. c. 27.*

85) *Nouveau Journal Asiat. Nro 76 l. 360. Horus vagy Horrapollo név alatt készült Hieroglyphék' magyarázatjában (L. 1. c. 17.) az áll, ἥλιος δε ὁ Ὠρος = Horus a' nap Plutarch szerint is Nilus Osiris' kifolyása,*

Herodot három osztályban sorozza Aegyiptom isteneit, 's mindjárt az első osztályban hozza fel a' napot *Pire* (ἥλιος) i. *piros* szót a' füzérben) a' holdat Pho név alatt. A' siciliai Diodor is nyilván írja, hogy az Aegyiptomiak legrégebb emberek lévén a' földön két fő örök isteut tiszteltek, u. n. napot és holdat, amazt *osirisnek*, ezt *Isisnek* nevezték. (86)

Fenn is maradt ezeknek tisztelete valamint más országokban ugy Aegyiptomban is a' keresztyén világ' első századjaiban is még, ámbár Constantinus és Theodosius császárok elég kemény parancsokat adtak ki a' pogány Mithra vallás' megszüntetésére Aegyiptomban, de ugy látszik nem nagy sikerrel, mert még az ötödik században sem volt onnan az egészben ki irtva. (87)

De nem csak Aegyiptomban, hanem Áfrika egyéb részeiben is divatos volt a' nap tisztelete: 1833-ban több phoeniciai felirást találtak Tunis körül a' régi *Assura* romjai közt, hol a' bálvány kép fejét napsugárok körítik, 's egy más kerek ábrázat a' telyes holdat képezi. Gesen öszvegyűjtötte az illy punico — phoeniciai felírásokat: mellyek szerint Numidiában, Carthágoban a' nap *Baal* és *Hammon* név alatt tiszteltetett, melly *Baal* igaz gyöke egyszersmind a' magyar *bálvány* szónak,

(Sympos. libr. 8. quaest. 8.) de a' nép vallásban e' két istenség öszve volt zavarva, 's a' clarusi Apollo oraculum, mellyet megtartott Eusebius Praepar. Evangel. libr. 3. c. 15. nyilván mondja, hogy a' nap, Horus és Osiris csak egy istenség.

86) Buhle Geschichte der Philosophie 1. B. l. 15 — 17. és Buddaei Historia Ecclesiast. l. T. 1. 196. hol több helyek is közöltetnek.

87) l. Materieux pour l' histoire du Christianisme en Egypte, en Nubie, en Abyssinie par Letronne Paris 1832.

mint az Ammon vagy Hammon névből a' magyar *Homonna* föld és nemzetségi név kerekedett ki, és Nas-amonon = vagy is Hammon föld körül 's vidékjén lakó nép ma is létezik Afrikában: (88) sőt ha a' híres utazó Gau állítása meg állana, hogy *Nubia* volna az aegyiptomi művészség' bölcsője (89) a' mit Bochart észrevételei is annyiban támogatnak, hogy Aegyiptomot tenger borítja sokáig (terra aggesta Nili) hol nem is lakhattak eleinte emberek, azért az Aethiopsok régebbeknek is tartják magokat Aegyiptom' lakójainál, kikkel különben is rokonnok voltak, úgy *Nubiát* méltán nap tartománynak tarthatnánk már nevével fogva is, 's akkor az *Anubis*, és *Kanopus* neveket is a' nap földhöz csatolhatnánk, a' mi azomban itt csak véleményesen van meg érintve.

A' mi Görög országot illeti, láttuk már főlebb hogy mythológiájok fő része ásiái eredetű, nevezetesen Perseus, Gorgone, Venus uraniá bika fővel, a' nap és hold tiszteletével öszvekapcsolvák. (90)

88) A' hálai tudós ujságban (Intelligenz-Blatt 1835, Nro 14. nyolcz illy felírás körjében közöltetik is: 's vesd öszve Die Religion der Carthager von Münster Kopenhagen 1821., melly dán nyelvből át véve közöltetik *Baal* és *Melcarth* felett Jahrb. der Liter. XIX. B. I. 68. 's I szó füzért is *Bálvány* és *Homonna* szók alatt.

89) I. Neu entdeckte Denkmäler von Nubien — — gezeichnet und vermessen im Jahre 1819. von F. C. Gau. Stuttgart 1822. *Cailliaud* francia utazó is azt hiszi a' mit Gau, hogy *Nubia* az aegyiptomi építésnek fészke, mert Aethiopia' természet ajándékai 's termékei voltak I-gfőbb tárgyai az aegyiptomi cultusnak, azomban a' legrégebb aethiopiai emlékek a' mi időnkre nem maradtak fenn.

90) *Panofka* még a' IX. Musák közt is nagy hasonlóságot talál a' görög 's persa mythológiában I. *Lajard Felix*hez irt levelét *Nouveau Journal Asiat.* 1833. Nro 68. I. 139.

A' pelasgok közt még nem voltak meg az Olymp' sok istenség' nevei, mellyek Herodot előtt is külföldieknek látszanak, midőn a' pelasgokrol írja, hogy isteneiknek nem voltak tulajdon nevei, (91) tehát csak a' látható természeti isteneket, u. m. *nap, hold, föld*, kellett nekik közönséges nevezetjök alatt tisztelni, mint az a' samothraciai vallásos rendszerben is megtalálható. Kanne magát a' *Hellen* nevet is illy közönséges isten névnek veszi, mivel Herodot is helioszt vagy a' napot Hellás' fő véd istenének mondja (92) A' pontus környéki görög telepek' városainak nevei is (Matis, Phana-goria, Panticapaeum) csak az orpheusi vallásban ismeretes nevek — (Metis, Phanes — Erikapaios = ész, világosság, életerő) viszhangjai. A' bosporusi pénzeken látható pegasus is Eckhel szerint Perseus' mythusára mutat, Perses pedig csak annyi mint a' Mithra, azért Mithridates pénzein is pegasus áll, kinek neve már a' Mithra' tiszteletével öszvefűg. (93) Herodot is Perseust assyriainak vallja

91) I. II. c. 82., 53. ugyan csak itt írja Herodot c. 13., hogy Hesiod és Homér csinálták a' he leni theogoniát neveket adván az isteneknek, tisztelet és művészet, tárgyaivá tévén azokat.

92) I. Gerhardot a' pelásgokrol: *Hyperboreisch Römische Studien für Archäologie. Mit Beiträgen von K. O. Müller, Th. Panofka, Otto v. Stackelberg. F. G. Welcker. Herausgegeben von Eduard Gerhard I. Theil Berlin 1833. és Kanne Erste Urkunden der Geschichte oder Allgemeinen Mythologie Beireuth 1808. I. 618., Hellen* — Kanne szerint férjü nemü hold isten.

93) Strabo szerint *Panticapaeum* csak az eurpai bosporusi városok közt volt első, vagy anya város, az ásiati partokon lévőeknek pedig Phanagoria. (XI. 495. edit. Tzschucke IV. 382. 's vesd öszve Rittert Vorhalle europäischer Völkergeschichten Berlin 1820. I. 193.) *Phanagoras* és *Phanes* (l. fény szót a' füzérben) mint férjü nevek előjönnek már Herodotban (VII: 214. III: 4.)

(VI. 53) hihető azért, hogy annak tisztelete a Pontustól vagyis Horácz assyriai tengerétől vándorlott a görögökhöz, a Pontusnál ma is megkapjuk a keselyűkői naphtha tűz kutjait *peklo* az az *pokol* név alatt, melly Clarke utazásán hibásan *Preklónak* íratik. (91)

A régi doriai, karnei, és panhelleni olympiai játékok a nyári nap megfordulásakor tartattak, 's azért Creuzer ezeket mint a régi amiklaeai nap, vagy Apolló kedvese Hyakinth' emlékére tartott halotti játékot a nap innepei közzé számlálja. (95) Egy vaticani emlék Apollo Heliost vál övvel adja elő, mellyen a 12 égi jegyek vagynak, 's Manilius verseinek értelmet adnak.

„Sed nitet ingenti stellatus balteus orbe

„insignemque facit coelato lumine mundum (l 677)

Hogy az atticai régi vallásban megvolt a nap tisztelet mutatja az is, hogy Apolló Athenaenak törzsök istene volt (*Απόλλων πατρώος*) kit a régiek már nap gyánant tiszteltek, és ha Ciceronál a genealogiát megtekintjük, úgy Apolló a város' védője Hephaistos' fija (ki Uranostól született) Athenetől, melly szerint nyilván van, hogy a külsőleg kiható melegségi erő tiszteltetett benne (96)

Ritter az indus Phanestől ki a világ' tojásából született vonja le a nevet, vagy *Phanestől* az Orphikusok' mindenjétől. (l. c. 171. és 212.)

- 94) Littoris assyrii viator — I. III. od. IV. l. Köppent e névről Jahrb. der Liter. XX. B. lap. 259. et seq. 's Hallingot a Syru-okról és Syromedusokrol, kik teljességgel nem Sarmaták. l. a' szofüért is *kesely* és *pokol* szók alatt.
- 95) Creuzer hivatkozva Herodotra (VII. 206. VIII. 12.) Spanheimra (in notis ad Callimach. Apollin. V. 71.) Pausaniásra (III. 194.) Raoul Rochette' emlékei felett adja e' felvilágosításokat Jahrb. der Lit. L. IV. l. 116.
- 96) Creuzer Prokesch utazása felett Jahrb. der Lit. L. VII. l. 57. hivatkozva *Plátóra* (Eutbydem. l. 302.) *Ciceróra* (de Natura Deor.) III. 22.)

A' rómaiakhoz görögországból áttérve azt mondja Hammer, hogy ők a' ciliciai tenger rablólktól tanulták el a' Mithra tiszteletet, leginkább Traján és Antoninus császárok alatt terjedt az el Italiában, Helvetiában, Galliában, Germaniában, Noricumban Pannoniában, Daciában a' IV. század végéig. (97) Van-Dale több római 's görög felírást közöl e' vallásról, melly már elfajulva ment be hozzájuk; egyik felírából, *tradiderunt persica pridie Nonas Aprilis*“ kijő az is, hogy annak persiai eredete nem volt ismeretlen előttök, (98) ugyan csak Van-Dale jegyzi azt is meg, hogy a' *spelaeum* alatt, melly a' felírásokban előjő, nem kell mindég barlangot érteni, hanem csak építményt: így Rómában a' Capitolium' ész ki résziben volt a' föld alatti mithrai templom, mellynek rajzát Gruter után közli is, 's felhossa Luctatius Stadius' — scholástája helyét „*Persae in spelaeis coli solem prini invenisse dicuntur. Ezt enim in spelaeo persico habitu cum tiara utrisque manibus bovis cornua comprimens, quae interpretatio ad lunam dicitur.*“

Az Isis' vagy hold tisztelete egybe volt Rómában a' nap tisztelettel kötve, mellyben Apulejus és Lucian szerint fejez, bokáig érő ruhában jelentek meg a' papok, 's a' felavatott sokaság, a' pa-

97) Frezet szerint a' mithrai felírások, mellyekben mithrai mysteriumokrol, 's innepekről van szó nagy Constantin (+ 337.) ideje után valók: de Gruterusban (XXXV. 2. M. Ulp. Trajanus' IV. dik c nsulsága alatt) vagynak már 101 ből felírások. A' római spelaeumot Gracchus város' elnöke 378 körül pusztitá el, azonban még 396-ból is van nyoma hogy Rómában tiszteltetett a' Mithra' l Frezet memoires de l' Academie des Inscript. XVI. 276. et seq 's Zoega Abhandlungen — Welcker kiadása Göttingen 1817. lap 128. 140. 144.

98) Dissertat. IX. etc. l. c. l. 11, 13.

pok' egy része a' bika' leöléssel foglalatzkodott, más része itallal áldozott, némelyek tűzhordók voltak, (igniferi) mások oltárszolgák. Az én időmben — írja Lucian — több mint 300 pap volt jelen az illy áldozaton, fő papot minden évben mást tesznek, ki egyedül viselhet bársony színű ruhát, 's aranyos tiarát. (99) Macrobius a' bikával való áldozatról beszélvén azt is megírja, hogy a' napot *Attinis* név alatt imádták, azt síp csővel 's veszővel felékesíték, A' sipső jelképe a' szélfuvalom' egyenetlenségének, mivel a' szelek változók, 's a' naptól kapják származásokat, a' vesző pedig a' nap' hatalmát képezi, mellyel mindent mérsékel, vagy igazgat (100) Illy bika áldozatot képző mithrai felirásokat közül már Eckhel ezekkel több helyen a' régi pénz tudományról irt ismeretes könyvében, 's hason feliratú (Deo soli invicto Mithrae) kőemlékeket

99) Van — Dale l. c. l. 168 — 170.

100) Macrob. l. 1. c. 21. Van — Dale, ki e' helyet felhozza, lejjebb Strabóhoz közöl más helyet, mellyben a' phrygiai magna mater *Agdistin* név alatt jő elő. *καλοῖ δ' αὐτὴν Ἀγδιστιν* l. 12.). Mind a' két név, u. mint *Attinis*, 's *Agdistin* ha nem leirók' hibája az — csak egy lesz a' phrygiai város *Attuda* nevével, mellynek pénz 'n Gallienus' nevével férjfi asszony figura van, melly oroszlánon lovagol, hihetőleg *Atys* Kybele kedvese. l. Haym thesaur. Brit. II. lap. 384. 's a' 49. táblán az ötödik rajzot. Hogy phrygiai cultussal keverve volt a' Mithra tisztelet későbbben azt archeologusaink egyről egyig al i ják, és éppen a' most említett pénz rajzát (a' két neimű figurát oroszlánon lovagolva) szépen magyarázhatni Macrob' helyéből „*Quis enim ambigat, Matrem Deum terram haberi? Haec dea leonibus vehitur, validis impetu ac fervore animalibus, quae natura coeli est, cuius ambitu aer continetur, qui vehit terram. Solem vero sub nomine Attinis ornant fistula et virga*“ etc. Hogy a' felirásokban *Attinis* helyett *Atid* jő elő, már Van-Dale meg jegyzette.

találtak az újabb időkben is Rajna, Tyrol, Klagenfurt, és Salzburg' vidékein, (101) a' magyar honbeliek is azoktól nem ütnek el, tehát már felírásoknál fogva is azoknak római származatját tudatják velünk, ámbár Köppen azt vitatja, hogy Pannoniában 's Dáciában a' rómaiak már mithrai tiszteletet találtak, a' mi nagyon is hihető, 's lehet is képzelni, hogy a' rómaiak politikai tekintetből is sok idegen vallás szertartást fogadván el, az által az elfoglalt tartományok lakozói 's az anyaváros közt még szorosabb kapcsolatot akartak eszközölni. (102)

§. 7.

Mithra emlékekről a' magyar honban.

Az orosz tudós Köppen 1822-ben és 1823-ban beutazván Magyar 's Erdély ország némely részét, 's Hammer által figyelmeztetve Erdély' Mithra' emlékeire — első ki Európát erről értesíté, hogy hazánk illy nemű régiségekben tán leggazdagabb. (103) Ez a' tudós utazó mint szemmel látó tanu hitelesen

101) I. Jahrb. der Liter. XXIV. B. Anzeige-Blatt I. 3. 7.

102) Plutarch szerint Pompejus vitte be kis Ásiából 68-ban Christus előtt a' Mithra tiszteletet, Köppen azonban onnan indulván ki hogy *Olbia Sabia* a' Dnieprbe szakadó Bug viz' ki folyásánál a' thraco phrygiai nap istennek *Sabos*nak (l. főlebb a' Sabaensokrol) szent helye lévén a' római birtokokban sokkal előbb divatozott a' Mithra tisztelete, mint Romában, mert Olbiának régibb neve *Sabia*, azért a' borghesi villa' Mithra' emléke *Nama Sebesio* felirással Creuzer szerint is igen régi mert *Sabiút* 655 Christus előtt telepíték meg a' kis asiai Milesiusok, 's Thraciát is lakták jóval előbb *Sabi* nép, 's a' Pontus felett *Sabak*-ok laktak. I. Jahrb. der Liter. XXIV. Anzeige-Blatt I. 2. 's vesd össze a' *száva* szót a' szófűzében, és *sebes*-t.

103) Anzeige Blatt im Jahrb. der Liter. XXIV. B.

le is írta az előtte ismeretessé lett kőemlékeket kettőről rajzot is adván, tehát biztos keze után közlöm én is itt a' leirást.

1-ső *Emlék.* Buda Örz-ön közel Budához talált egy oda való szálló mives 1817-ben Junius hónapban illy emlékkőt, melly még ugyanazon évben a' pesti museum' kertjébe átszállitatott. (104)

Láthatni e' homokkőbe vésett mithrai emléken magát Mithrát, vagy görögösen Mithrast ifju kép alakban, phrygiai tiarában, kurta mentében vagy chlamysban, hosszú bő nadrágban, (anaxuris) ki bal térdével a' bikát földre nyomta, annak felső állát bal kézzel fogva, a' jobbal gyilok kését (= acinaces, tulajdonkép a' persák oldalfegyvere) szurja az állat' csipejének jobb oldalába. Láthatni továbbá e' kőemléken a' seb felé fordult kutyát, kigyót, 's a' bika tökén skorpiót. A' reptire hagyott mentefelett varjú áll, mint Mithrának hűséges kísérője.

Az ábrázolat' két oldalán több ifjak állanak phrygiai sipkákban, 's két fáklya tartók, egyik felemelt — másik lefelé fordított szövétnekkel. (phosphorus, 's hesperus Köppen szerint) Legfelül baloldalt áll a' nap' személyesített mejképe, fejét sugárok keritik körül. Az emlék jobb szeglete el van törve, hol kellene különben egy más ifjunak állani az új hold mejképevel. A' két szegletiképek közt legfelsőbb részin az emléeknek a' mithrai barlangon kívül más czifraságok is állottak, hihetőség cзыprusfák, 's oltárok.

104) 1. Acta litteraria Musei nationalis Hungarici T. I. l. 225. et seq. Budae 1818. E' kő emlék, tekintve Ó Budán Ielt Maximinus (Daza) pénzére *Solè invicto comiti* felirással 's nap képével (Tudom. Tár 1839. Martius l. 200.) bizonyítják; hogy Aquincum terjedelmes nagy város volt, s. Mithra tiszteletére ott templom épült.

Az emlék' hosszúsága $4\frac{1}{2}$, magössága 2 lábnyi 's tiz hüvelknyi. E' kő emlékkal egyszersmind két mithrai felirás is találtatott, mellyek teljes olvasásban így következnek.

„Deo invicto Mithrae Marcus Aurelius Frontinianus. Marcus Aurelius Fronto milites legionis secundae adjutricis pro salute sua et suorum templum constituerunt:“ a' másik felirás így van

„Solis socii, Marcus Aurelius Frontinianus, et Marcus Aurelius Fronto, milites legionis secundae adjutricis fratres templum constituerunt. Antonini quarto consule“ (= 115 évvel — Christus után:)

Nevezetesek e' felirások már csak azért is, mert azokban Mithra' templomáról van szó Zoega az alexandriai pompás mithreanonon kívül még csak egy illy templomot ismert, mellyről a' poitoui felirás tesz említést; (105) külömben csak mithrai barlangokról (spelaea) van rendesen szó, ámbár Van — Dale szerint a' spelaeum alatt nem szükség mindég barlangot érteni, hanem csak építményt. Megemliti Köppen ez úttal a' klagenfurti mithrai templomra mutató két feliráson kívül, tekintetes Jankovits Miklós ur' birtokában volt mithrai bronz képet, hossza 8 — magössága 6 hüvelyk, tojás alakú alapjának szélessége 5 hüvelyk. Itt is az ifju phrygiai sipkában, hosszú nadrágban, balról jobbra menő helyhezethen van kiabrazolva, de a' mente selett nincs varju, ellenben a' kutya, kigyó, 's scorpio itt is láthatok.

II. Emlék. Találtatott ez erdélyben a' régi Apulum' romjai közt, 's most a' károly fejérvári museumban van, mellyet a' tudós Battyáni Ignátz gróf 's odavaló püspök alapított. A' kőnek mintegy

105) Zoegas Abhandlungen Göttingen 1817. 143. és 400.

három láb a' hossza, mellyen Mithra vagy is az ifju phrygiai sapkában, hosszú csikos bugyogóban vagy nádrágban 's ropdeső mentében a' körül övedzett 's jobbra fordult bikán ül, bal karjával szarvait tartja, jobb kézzel pedig a' kést döfi csipejébe. A' bika előtt es hátul két ifju áll, egy ik, ki elől van felemelt, másik lefelé fordult fáklyával. Az áldozat barlangban megy végbe, — mellyet két oldalrol magos águ 's hosszú levelü növények (Sorghum — Kolbenhirse Köppen véleménye szerint) környékeznek, mellyeken a' bika háta megett varju ül. Ezen felyül a' kő bal szegletén áll a' nap' mejképe sűgározott fővel, jobb szegletén pedig a' fél hold mejképe van. A' barlang' felső karimáját kés, oltár, phrygiai sapkák, 's cyprusfák hétszeres ábrázolatjai ékesitik, az utolsóknak azomban egyszer kimaradt a' rajza.

III-dik Emlék. Ezt is Apulum' helyén találák de jolly nevezetes, hogy annak rajzát is vevé Köppen. Három szakassza vagy tere van a' domboru műnek, me'ly ámbár durva kézből került ki, az ábrázolatok' bősége miatt még is igen fontos. E' homokkőbe vésett emlékek hosszúsága $3\frac{1}{2}$ lábnyi, magossága valamivel több.

A' közép vagy fő tér a' Mithra közönséges ábrázolatját terjeszti előnkbe, ugymint a' bikát, mellynek farka kalászokban végződik, az ifjatgyilok késével; a' varjut, kutyát, kigyót, skorpio telyett gyik nemü állatot láthatni a' bika tőkén, melly mint abrimanni állat az élet' csirája ellen forralja ármánykodásait. A' hajnal 's esti csillagok is két ifju képében elő fordulnak, az egyik két fáklyát tart kezében felfelé, a' másik csak egyet de le fordítva, 's egyszersmind a' bika farkát fogja. —

Ezekén kívül még öt alak mutatkozik a' közép téren, ugy mint mindjárt a' fő figurák mellett

két kis ábrázolat egyik a' másik felett baloldalt emberi alakban, millyet az assyriai cylindereken is láthatni, a' felsőbb ábrázolat bikát visz, az alsóbb bikán nyargal, jobb oldalt láthatni oroszlánt első körmeivel valami edényt vagy oltárt körül fogva, a' két — fáklyát tartó phosporus felett pedig fekvő emberi alak van, ehez közel ismét de már a' kő szélén egy más figura, melly gyilokkést tart fenn a' kézben.

A' felső tér bal szegletén látni a' nap szekért két fejrő lóval, jobb szegleten pedig a' hold szekérébe két bika van befogva. E' két ábrázolat közt hét oltár (pyraeum) van, mellyeken nyugszik a' bak ketske háza; honnan a' bak-sátora felé néz, melly előtt phrygiai sipkás ifju őrt állani látszik, ki mellett ismét egymás ifju áll és a' kos, alább pedig disznó vagy kutya forma állat, a' mit a' miv' durvasága miatt nem lehet jól kivenni. A' bak' háza felett bika fő van, 's a' haz vagy kunyhó háta megett imádkozó ember térdepel, megölelvén a' ház oldalát mellette egy kődarabon ül valamelly nyilas felhuzott ideggel, mintha nyil vesszejét el pattantani akarná, 's a' nyilazót érinti fedetlen lóvel 's repülő chlamisu más ifju, ki a' nap szekere előtt megy.

A' harmadik vagy alsó tér nagy része elvan törve, rajta még is látható a' barlang' maradványa, melly előtt Mithra négy lovú szekérben ül, a' nap tüzes lovait fedetlen fejükocsis hajtja fáklyát tartván fel egyik kezében, 's úgy látszik mintha a' Mithra csak most akarna be ülni szekérébe. Ugyan e' téren látni ülő emberi alakot égre emelt kezekkel, 's csillagokra nézve testét kigyó övedzi körül.

IV-dik. Em'lek. Hihetőleg ez is Apulum körül találtatott, 's a' károly fejrővári museumbau

áll. Ez emlék sokkal kisebb az elébbieknél, másfél lábnyi magossága fejer márvány kőből készült, a' mű mint a' többi durva faragásu, az ábrázolatok is hasonlók, mellyek szint úgy három térre vagynak felosztva, de az idő sok kárt tett már benne.

A' fő vagy közép térben van a' bika jobbra fordulva, de körül övedzés nélkül, a' kutva 's kigyó még láthatók, a' skorpiónak nyoma sincs mar. A' repdeső chlamys felett varju helyett a' nap mejképe áll, mellynek más oldalt a' hold mejképe felel meg; alig észrevehetők a' két fáklyások is. A' márvány tábla felsőj része iv hajlásu, melly a' barlang bolthajtására emlékeztet, a' felső téren áll a' ház, vagy kunyhó, melly méhkosárhoz hasonlít, felette uj hold formájú ladik: egyik oldalon két ifju van, mellyeknek egyike golyó idomu kövön ül, a' másik oldalon is két alak van, egyik térdepel, másik fennáll, 's úgy látszik, mintha fáklyát is tartana kezében.

Az alsó térben két barlang van, egyikben mintha kinoznának valakit (flagellatio) a' másikban két egymásmellett álló figurát látni. E' második barlang előtt a' nap szekere áll egy lóval, benne két ifju, 's a' ló előtt ismét ülő emberi alak látszik. Az emlék' felső részen illy felírás van az első részén

DEO INVICTO MITHRE

SV.EMED — SEXVOTO

POSVIT'

V-dik Emlék. Találtatott a' hátszegi völgyben hol *Sarmis* vagy *Sarmizaegethusa* (később Ulpia Trajana) állott, 's most Szebenben a' báró bruckenthal museumban áll. Homok kőből van az emlék kivágva, $1\frac{1}{3}$ láb magosnyi, és sokban megegyezik a' III-dik 's IV-dik szám alatti emlékekkel. Köppen ennek is rajzát adta, 's azt, a' miben eltávozik

a' két imént említett emlékről emliti meg; úgy mint a' főtéren (közép) a' bika oldalába D. S. I. M. betük (Deo Soli Invicto Mithrae) vagynak kivésve, a' bika farka nem végződik kalászokban, a' skorpió csüngni látszik a' bika' tökén, phosphorus két kézzel csak egy fáklyát tart fenn, hesperus baljával nem érinti a' bika farkát, hanem madárt tart karjában. Az oroslán nem ül hátulsó lábain hanem inkább lefordított fővel függ a' levegőben edény vagy oltár felett. A' hosszába fekvő alak, mint az is melly kést tart fel, mellynek azonban csak felső felét láthatni, nem a' közép, hanem a' felső térben vagynak.

A' felső térben nap 's hold szekér helyett itt a' két ellenkező szegleten a' nap és hold mejképei vagynak, mellyeket Hammer Mithras, és Mithra uraniának tart. (106) öszvehasonlítva a' harmadik számú kőemlékkel a' felső térben itt nincs meg a' két figura, mellyeket alap nélkül tartanak a' nap és hold kísérőjének, mert itt a' jobb oldalon egyedül álló ifjunak nincs phrygiai sapkája, tehát ez emléken csak a' mithras ifju hibázik, melly a' harmadik számú emléken a' bakháza mellett áll. Ellenben itt is meg van a' kősziklából kiálló öt oltáron nyugvó ház, benne a' bak, a' két első oltáron a' kos, mellette kutya, ez előtt pedig egy ifju áll, kezében botot tarva.

Az alsó tér bal szeglete, hol a' barlang volt, el van törve, a' másik szegleten épen úgy mint a' negyedik számú emléken két ifjú áll, meg van a'

106) Allgemeine Literatur Zeitung Wien 1816. Nro 92. mire Köppen azt jegyzi meg, hogy ha e' nézet állana úgy a' hold szekerében, hol az a' hold mejképe helyett van, nő személynek kellene ülni: azért kételkedik a' magyarázat' helyessége felett: de láttuk már fölebb, hogy a' hold is mint *Puplunus* férjék mint *Pupluna* nő nemű. (I. §. 5.)

quadriga is, 'mint a' kigyótól körül tekert öreg, ki azomban kezeit nem terjeszti az ég felé. Leg alól két sorban még illy felírás maradt meg

. . . . ATE. M. AVR. THIMOTHEI. ET AUR.
MAXIM
. . . . VITQ . EVTHICES. EORUM.

Érthetővé teszi e' csonka felírást egymás épen felmaradt, mellyet ugyan csak a' bruckenthali muscumból közöl Köppen

D. S I M.
PRO SALUTE INC
OLVMITATE·M AVRE
TIMOTHEI ET AVR M
AXIMI. VOTVM NVN
CVPAVIT SOLVIT. QVE
EVTHYCES EORVM LIB
RETVLIT.

Tehát mind a' két emléket Eutyches készítette, kit *M. Aurel. Timotheus* és *Aurelius Maximus* szabadsággal ajándékoztak meg, 's e' szerint mind a' két emlék tabula votiva, háládatos' emlékezet' jele.

VI-dik Emlék. Találtatott ez 1782-ben Károly fejeváros 's Maros part közt Apulum' romjai közt, mellynek még 1787-ben rajzát adá Bartalis, (107) a' kőnek egész felső része elvan törve, a' Mithrának vagy phrygiai sipkás ifjúnak még csak lábai láthatók, maga a' bika is, mellyet sphinxnek

107) Antonii Bartalis Ortus et Occasus imperii Romanorum in Dacia Mediterranea, cui accedunt nonnullae de monumento quaedam ex ruderibus Coloniae Apulensis eruto opiniones Posonii 1787. lap 85. Említi ez emléket Engel is „*Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum Vindobonae 1794. l. 160.*

tartottak nagyon e'rombolva van. Az emlék' alsó részén illy alá írás van

I. M. SIGNVM
VNDINVS EX VOTO POS.

VII-dik Emlék. Minden felírás nélkül bikán nyargalót ábrázol, phrygiai sipkában, kezében fáklya, testének balról jobbra menő helyheztetése van, valamint az elébbi, ugy ez is a' bruckenthali museum-ban Szebenben őriztetik.

VIII-dik Emlék. Találták Tordán, hol a' római *colonia salinarum* volt, 's most a' nagy enyedi reformatum collegium' birtokában van. A' feje' márvány tábla' magossága 1 lábnyi 's 2 hüvelyknyi, szélessége $1\frac{1}{2}$ láb. A' bikát legyőző Mithra előtt két fáklyát tartó ifju áll, 's ennek háta megett ismét egymás ifju tefelé fordult szövétnekkel. Kutya, kigyó, skorpio ez emléken is meg vagynak, de a' kő felső szeglete balról egészen elvan törve, ugyan azért hibáznak rajta a' nap' mejképe, a' közepén álló Mithra' és hesperus' fejei, nincs meg a' varju is. Jobb oldalt látható az új hold mejképe alól pedig illy felírás van *Julius Iulianus ex voto posuit* lapidaris betűkkel tisztán ki írva.

E' nyolcz emléken kívül említ még Köppen egy Torsót (csonka szobor, test' dereka, fő, kezek' 's lábak nélkül) a' batthyáni museumbol márvány kő alapzaton nyugodva, de a' mellről bizonyossággal nem állíthatni, hogy az mithrai emlékek közzé számítható volna, ellenben figyelmezteti az utazókat két más rajzra, mellyeket Hammernél látott, 's erdélyi mithrai emlékeket ábrázolnak; mellyeknek ő útazásában nyomára nem akadáhatott.

Az egyik rajz szerint phrygiai sipkás ifju van az emléken, hosszú bugyogója alól fodrozva, (108)

108) A' fodros szélű bugyogóra azt jegyzi meg Köppen, hogy az afrikai viseletre mutat, Plinius útalna már

jobb kezében fáklya formát villogtat fel, balkezében bika fő, melly Feridun bika fejű buzgányára emlékeztet. A' másik rajzban viszont phrygiai sipkás-oltár számolyán térdepelő ifju ábrázoltatik ki, bal kezében mint látszik szarvat tart fel, az emlék' jobb oldala el van törve. Megériinti ezek után a' nagy enyedi muzeumban lévő bronz lámpást is, mellyen bika fő van kiábrázolva 's egy a' legszebb lámpa mivek közül, mellyek a' régiségből fenn maradtak. Hogy az illy lámpa mint éjeli világosság hold jelentéssel birt igen természetes dolog.

Erdély azon része, hol egykor római telepek voltak különösen gazdag római emlék felirásokkal, sok hever még a' föld gyomrában, másokat a' gondatlanság veszni hagyott, vagy épen épületekre feldolgoztatott. Fridvalszky négy mithrai felírást közöl magyarázatokkal, mellyek könyve ritkasága miatt, 's hogy minél teljesebb legyen e' gyűjtemény általam ide iktattattnak.

IX-dik Emlék: illy felirással.

SOLI INVICTO
AEDEM RESTITVIT
C. CAVRELLIVS
SABINVS. LEG XIII. GEM.

SOLI SACR.
Q. CAECILIVS
LAETVS AVG.
LEG. XIII. G.

V. S. G.

Ez alá a' kiadó illy jegyzést tett „Sol Romanis cultus templis et ludis. Antoninus omnes Deorum cultus exstructo templo solis Heliogabali in monte Palatino ad hoc unum voluit transferri. Forte

Mithrára mint aethiopiai törvény adóra, 's vallás alapítóra, ha Creuzer' magyarázatjai megállanak. Symbolik I. 1. 469. és 738.

hujus solis templum Carolinae inchoarunt ubi haec eruta sunt“ 109).

X-dik Emlék: felirás:

SOLI.
INVICTO
C. CAECILIVS.
LAETVS.
LEG. AVG.
LEG. XIII. G.
V. L. S.

A' kiadó jegyzete így van, „An vero in Aranyos-Lonya, ubi hic lapis repertus est, fuerit templum solis, non liquet; istud pro explorato habemus: Albae Juliae nunc Carolinae, solis templum stetisse“
Hogy Aranyoslónyán, hol az emlékek találtatott nap templom lehetett a' helység nevéből gyanítható, több telepek Luna, vagy Lónya nevet viseltek, mint felebb is érintve volt már Streber után (l. a' *Lónya* szót).

XI-dik Emlék: felirás.

SOLI
Q. MARCIVS VICTOR.
FELIX. MAXIM.
LIANVS. LEG. AVG.
LEG. XIII. GE. F. PVLIA.
FENA. CAELIANA.
C. FEIVS. ET P. MARTIVS.
VICTOR. MAXIMILIANVS.
G. P. FILIVS VOTO.

jegyzés: „Soli, quem G. P. Genii parentum instar colebat, filius voto dedit.

109) Inscriptiones Romano Transylvanicae Claudiopoli 1767. (Nro 34 — 38. áll a' 4 felirás.)

XII-dik Emlék. Felírás.

1. O. M. IVNONI. REGINAE.
 PRO SALVTE IMP. M. AVR. AN
 TONINI. PII. AVG: ET. IVLIAE. AVG.
 MATRIS. AVG. M. VLPIVS MUCIANVS
 MIL. LEG XIII. GEM. HOROLOGIARE
 TEMPLVM. A. SOLO. DE, SVO,
 EX VOTO FECIT
 FALCONE. ET CLARO COSS.

A' kiadó jegyzése így van „Ulpius itaque Mucianus Albae Juliae ubi haec inventa, templum Horologiare, de suo propriis impendiis erexit. Templi Sacerdos, seu flamen, solis sacerdos sacra adnabat. Juliae Augustae Matris meminit seu Juliae Dominae Aug. uti in numis municipalibus Colon. Laodiceae Caes. Antiochiae etc. legitur. Fuit haec Septinii Severi uxor, Noverca Caracallae, Mater Getae, quorum discordes animos ita affatur inquit Herodianus l. 4. Terram quidem, et mare invenistis, o filii quomodo divideritis, Matrem autem qua ratione dividetis?“

XIII-dik Emlék. Közli Marsili (Marsigli) gróf a' felírást, 's előadása szerint Péterváradon találtott az emlék, hová lett Marsili ideje óta nem tudjuk.

SOLI INVIC
 MYTHRAE
 DONATVS
 . SAC. POSVIT
 . . . O. . . . L. SACRAT.
 RVM.
 V. S. L. M. azaz

Soli invicto Mithrae Donatus sacerdos posuit
 sacrat rum. Votum solvit libens
 merito. (110)

110) Danubius Pannonico Mysicus 1726. in Folio. l. 117.
 Tabul. 47. Nro 1.

XIV-dik Emlék. Közli Benkő József Transylvania Specialis című kézirati munkájában, melyből azt nagy Enyeden irtam ki. „A’ fejevári püspöki templomot — így szól— Mártonfi 1718-ban kijavíttatta, mikor is sok római köveket találtak ott, hol egykor pogány templom állott, ’s mint Fasching írja a’ márvány kövön illy felírás volt, mellyet Reicherdorf szerint 1550-ben találtak a’ püspöki templomban.

J. O. M. ET JVNONI REGINAE
 PRO SALVTE IMP. M. AVR AN
 TONINI PII AVG. ET JVLIAE AVG
 MATRIS. AVG. VLPivs MVTIANVS
 MILES. LEG. XIII. GEM. HOROLOGIARE
 TEMPLVM. A SOLO DE SVO
 EX VOTO FECIT
 FALCONE ET CLARO COSS.

tehát Ulpius Mutianus építtette e’ nap templomot Antoninus Pius ’s anyja Julia’ tiszteletére, ez utolsó mint Fasching írja fel ügyelt akkor Daciában a’ nap templom körüli tiszteletre. Ugyan csak a’ püspöki templom másik tornyáról vált egymás kő-el, mellyen illy felírás volt

SOLI INVICTO
 AEDEM RESTITVIT
 C. CAE. FILIVS
 SABINVS, LEG AVG.
 LEG. XIII GEM.

Némi tekintetben ide számítható még a’ temesi bánszágban találtatott kő felírás Gallienus császár ’s felesége Cornelia Salonina emlékezetekre *Deo Azixo Bono* kezdettel, mellyet Schönvisner közölt, Creuzer pedig meg magyarázott (111)

111) I. Schönvisner in Romanorum iter per Pannonias ripam Commentar: geograph. Budae 1780. I. 427.

Mithra' emlékek' magyarázatja.

Fordítsuk először is az öltözetre figyelmünket. A' *sapka*, (tiara) *homlok kötő*; (diadema) *mente* vagy *köntös* (chlamys-candys l köntös szót) *dolmány* (= tunica) *bugyogó* vagy bő nadrág (anaxuris)

Creuzer' magyarázatja így van. „*Deus Azizus* annyira mint Ares, a' nappal együtt széket fogó, ἡλιου πά-εδος Julianus császárnál; a' felírásban előjövő *Moinimos* nevű más istenség is hason tulajdonsága, mind a' két valóság ugyan azon egy erő, mely a' samothraciai vallásos rendszerben is uralkodó. *Azizos* vagy Ares az ituraeai Mars, mint nap társa nem egyéb mint az égi termékenyítő tűzi erő, melly nagy *Be-saamernek* is neveztetett. (I. lv. Laur. Lydi de Mensibus in Martio c. V. p. 50. edit. Roether: Ἀρης = τὸ ἀέριον καὶ γόνιμον πῦρ: cfer. Cedreni histor. p. 134.) Münter szerint *Azizos* =erős, izmos: *Monimos*, Jamblichusban = Hermes, vagy Mercur, az az a' termékenyítő vagy is párosodási hajlam' meg személyesítése (l. a' szofizért *iz* és *mony* szók alatt). Ez ituraeai istenek nevei a' Mainz mellett feltalált emlékeken is előjönnek, tehát a' Dunánál mint a' Rajnánál keleti isteneknek hódoltak a' római' katonák 's császárok, mert *Monimos* a' neve az ituraeai katonák is a' Mainzi emléken, 's Heliogabal neve is egyszersmind a' syriai isten 's fő pap neve. A' nappal széket fogók vagy ülők nyomaira akadni a' palmyrai pénzeken is, mellyeken szemközt két sugárokka körül vett főt láthatni Mionnet' gyűjteményeiben, 's Eckhel is (III. I. 266.) *Agliobolos* és *Malachbolos* palmyriai két istenre 's az edessai Azizos és *Monimos* nevékre viszi fel magyarázatját. I. Anzeige Blatt zum L. XII, B. Jahrb. der Literatur I. 50. *Heliogabal* nem görög hanem phoeniciai szó, melly név alatt tisztelték ott a' napot, mint Herodian írja „hunc enim (solem) colunt Phoenicum lingua *Elaeagabalum* vocantes“ és Julius Capitolinus „*Heliogabalum* Phoenices vocant solem“ Aurelius Victor „fuerat solis sacerdos, quem Phoenices unde erat *Heliogabalum* nominant“ I. Bochart Geogr. sacra L. II. c. V. I. 717. 's a' thadmori vagy palmyrai márvány tábla felírást ugyan itt I. 731.

és öv (castus) régi medo persa öltözet' nemei voltak, melyeket Justinus szerint később a' Parthusok is felvettek. (112)

Hammer szerint a' sapka két féle volt, egyik médiái, másik persiai, az első *kausia* név alatt jó elő a' görög írókban, melly henger formájú és völgyezett, (canellirt) a' másik, ugymint a' persiai kerek golyó alakú 's elől csúcsos volt, a' kettőt gyakran felcserélték egymással, vagy is inkább a' *kausiát* persiai sipkának tartották. Mind a' tiara, mind a' diadem királyi fő ékesség is volt egyszersmind napkeleten, Nagy Sándor, később a' romai 's byzantiumi császárok onnan vették át, azért valamint a' koronának ugy a' tiarának is köz mellék neve persául *kiani* vagy *kajani*, (=császári ékesség) miből lett a' görög *κυταρις* vagy *cydaris* szó. Hogy Nagy Sándor meghódítá Persiát, a' régi persa korona hordozása kiment szokásból, 's csak a' Sassanidák alatt jött ismét divatba a' *cydaris*, azért nagy a' különbség a' parthus és sassanidai királyok' fő ékességei közt, a' persepolisi emlékeken csúcsos sipka van mint királyi fő ékesség, 's *cydaris* vagy nap korona a' Sassanidák' fején. (113)

Megvallom Hammer állításával a' medus és persa sipkák közt való különbségre nézve nem jöhettem tisztába, mert Xenophon azt írja (Cyrop: I. VIII. c. 3) hogy Cyrus a' Medusoktól vette át a' csúcsos sipkát, 's örökösseire hagyta azt, millyet a' királyokon kívül mások nem viselhettek; Aristophanes és scholiástája is ezt írják; (114) el-

112) „Vestis olim sui moris . postea quam accessere opes, ut Medis perlucida ac fluida, Armorum patrius ac scythicus mos.“ libr. XLI.

113) Jahrb. der Liter. IX. B. I. 58.

114) Historia Oshroena et Edessana ex nummis illustrata Petropoli 1734. lap. 130 — 136. Bayer Theophil' közli eredetileg a' helyeket.

lemben Josephus és a' prusiai Dio a' parthus királyokrol is azt állítják, hogy illy sipkát viseltek. Bayer, ki a' régi irók' nelyeit öszve szedte — így írja le a' királyi tiarát „rectos (pileolos = tiaras rectas) dicimus ergo eos, qui non lunatum in orbem circum tempora flectuntur, sed rigidiores“ essent apices et altiores. A' másik sipka nemét szent Hieronym szavaival írja le „tiara est genus pileoli, quo Persarum Chaldaeorumque gens utitur: — — rotundus pileolus quasi sphaerasit divisa, ut pars altera ponatur in capite“ tehát ez utolsó el lapult a' fön, a' másik emeletes volt, amazt viselhették mások is, ezt a' királyokon kívül senkisé; még a' kisebb hatalmú királyok (például Mesopotaniában, és Syriában) sem mertek illyet viselni, 's Josephus tanúsága szerint Artában parthus király háládatosságból engedte meg Isatesnek Adiabenekirálynak, hogy igaz tiarát viselhessen, 's arany ágyban háljon Ugy hiszem — 's nem ok nélkül, hogy az illy királyi süveget méltán kalpagoknak nevezhetjük, és az iráni országban (Assyria, Media, Persia) a' Scythák' első berohanása után kaptak lábra, mivel a' régi scytha alánok és Géták illy kalpagokat viseltek, 's ma is a' Karkalpagok felső Ásiában illy fő fedéllel élnek. (115)

115) Bayer (l. c. l. 146. et seq.) így ír „Jornandes in Geticis scribit Persae brachia et crura lineamentis, caput tiara tegunt, eminent capitibus fastigiatis Alani“ Dionem quoque adfert auctorem, qui dixit „inter Getas primum Zarabos tereos, deinde vocitatos pileatos hos, qui inter eos generosi exstabant: ex quibus iis et reges et sacerdotes ordinabantur,“

In Dacis eadem ratio fuit; Petrus Patricius in legationibus scribit. Decebalus ad Trajanum legatos misit pileatos, (πιλυφορῆς) his apud eos (Dacos puta) sunt honores, prius enim comites miserat, qui apud eos inferioris sunt gradus.“ (l. szöfűzért is kalpag szó alatt).

A' tiarák bársony szine gyöngyökkel és más drága kövekkel kirakva a' nap sugárait mint a' királyi méltóságot méltán ábrázolták; az edessai tiarán fölhold 's három csillag állott mint nap tiszteleti jegyek. Ammianus Marcellin szerint Arsaces parthus király felvult szentelve, 's az időtől fogva magokat az Arsacidák nap és hold testvérjeiknek hívogatták. (116)

Diadémot a' persa és parthus királyok tiara nélkül is viseltek mint pénzeik mutatják, különben homlokon keresztül azzal köték hátul öszve süvegeiket Ez a' kötő (fascia, turban, dulbend) kék fejjérrel keresztül szőtt egyenlő széles szövet volt (117) 's illy homlok kötőt és süveget viselt Darius Aeschilus persiában, Nagy Sándor csak utánozta a' persákat ebben (118) a' régi grammaticusok, illy diadémot emlegetnek, ezt kell érteni Casaubonnál is (ad Svetonium Caesar. 79) mint a' macedoniai és Sándor utáni királyok ékességét, melly a' kausiát körül vette, de süveg nélkül is láthatni diadémot a' macedoniai pénzeken. (119)

Az indo scytha arany pénzen is, mellyet Ventura kapitány 1830-ban több más régiséggel Bucephalia' romjai közt talált, repdeső pántlikájú tiara ékeskedik a' király' fején. Nouveau Journ. Asiat. Nro 50. l. 277.

- 116) I. Bayert l. c. l. 131. 134. Themistius a' parthus király képét lefestve látta még a' maga idejében, 's azt írja, hogy magos süvege gyöngyöktől 's smaragdoktól ragyogott.
117. Curtius írja l. III. c. 3. Cydarin Persae regium capitis vocabant insigne: hoc coerulea fascia albo distincta circumibat.
- 118) I. a' siciliai Diodort XVII. 77. lap 220. Wesseling kiadása szerint.
- 119) Bayert l. c. l. 131 — 135. küzlött tiarák' rajzával a' pénzeken a' *diadem* szó Hammer szerint a' persa *dihim*.

A' candys (= köntös, v. chlamys = mente) egészben bársony volt, némely pénzek szerint leért a' hokáig, más pénzekben ismét nincs candys hanem csak térdig érő dolmány' 's alatta kilátszik a' bőnadrag, vagy bugyogó, mint Arrian leírja (in Tacticis c. 49) a' persák' 's örmények' bőnadragjait. Az edessai pénzekben már szűkebbek a' bugyogók.

A' dolmán Xenophon szerint bibor színű volt, kellő [közepén fehér szövettel. (*χιτωνα εχον μεσολευρον* — t. i. Cyrus) Athenus is írja Nagy Sándorrol, hogy mikor persa szokást vett fel bársony köntöst (= candys) 's dolmányt viselt, mellynek közepe fehér volt. (120)

A' szent öv (=kesti persául, a' latin cestus) felavatás jele volt mind a' parsusoknál mind a' bráminoknál, azt a' zsidó és aegyiptomi papok is viselték, kék, sárga sarlak, és bársony színű volt a' szent irás szerint, de még is a' bibor piros szín volt a' legrégebb 's legtiszteltebb, a' nap' felköltét, kelet' bibor színét játszván vissza, hol Zoroaster előtt már fénylett a' vallás, 's az első emberi nyom a' törvény szent övével díszesítve volt, (periodeschan a' zend könyvekben) és már Minotscheher (= Mandaukes, még a' mithusosi időből való király) illy övvel 's tiarával ékesítve van. (121)

A' ruházat után szükséges az emlékeken talált állatokat szemügyre venni. A' bikáról 's lo-

120) A' *mesoleukon* és *dialeukon* görög epithetumokrol I, Bochart Hierozoic. l. II. c. 45. hol az illy színű persa öltözetekről példákat hord fel: bő bugyogót nem csak a' Mithra személyét viselő ifju hordoz az emlékeken, hanem a' felavattak is azt viseltek, mint Panofka megjegyzi. Az anaxurides persa mai kimondása *techachschr* (l. a' szó füzért is *szür* és *szárika* szók alatt.)

121) Jahrb. der Lit. X. B. I 215.

vakrol már bőven szóltunk (§. 4) mikhez még csak azt adjuk, hogy a' harmadik számú emléken fáklyás ifju tartja a' bika farkát, melly ábrázolat Köppen szerint indiai szokásra mutat, hol a' haldoklónak lélek' tisztulás végett tehén farkát kell megilletni. (122) Ugyan ezen az emléken az egyik figura bikát visz a' hátán, a' másik alatta bikán nyargal: hasonló ábrázolat jó elő a' tyroli mithrai emléken a' bikán ülő vagy nyargaló kihagyásával: Zoega is ismert más illy ábrázolatot, a' mit le is irt, 's ő azt felavatási próbának vélte (123) Hammer elemben az indiai lélektisztulásra magyarázhatónak gondolja. A' bikán nyargaló megjelenik még az ötödik számú emléken is, de csak egyedül másik társa nélkül. Köppen, onnan indulván ki, hogy az emlék baloldalán van ez az ábrázolat, hol a' lefelé fordított szövétnek is áll, tehát a' sötétség vagy Ahriman' országában, azt véli, hogy az éji chaosra van az által útalás, mellynek méhében kell az uj életre fogantatásnak végbe menni. Az indiai mythologiában az enyészet és pusztítás' istene egyszersmind az uj nemzésre fel ügyelő, kit a' sötét éj gyomra szült, azért a' parsus és indus dogmákban ujjá születés helyett is áll, 's feje bika'n nyargalva képeztetik ki. (124)

A' mi a' kutyát illeti, melly az elő számlált emlékeken előjő, azt csak jó értelemben lehet magyarázni, már a' seb felé fordulása oda mutat,

122) Az északi germánoknál is meg volt ez a' szokás, mint a' Tudomány Tár' egyik füzetében (törvények és szokások' historiai hasonlatossága) a' *verdyj* cikelyben elő adtam.

123) Zoega's Abhandlungen I. 177.

124) Abhandlungen über die Geschichte und Alterthümer die Künste, Wissenschaften und Literatur von Sir William Jones, übersetzt von Fick, mit Zusätzen von Klenker. Riga 1795. B. I. I 207.

hogy megőrizze a' bika lelkét az ördögi vagy ah-rimánni incselkedések ellen, 's elkísérje a' seb' ut-ján kiszabadult lelket Ormuzd' hidján a' világosság' országába. A' kigyó ellemben mint ravasz lesel-kedő állat ellentételben áll a' kutyával, a' seb felé fordulása oda mutat, hogy a' kiszabaduló lelket ő is hatalma alá akarja keríteni, vagy pedig a' dög test után leselkedik csak, hogy azt elayerhesse, míg a' kutya a' lélek' megőrzéséről gondoskodik.

Minden esetre a' kigyó ördög' képe a' persa vallásban, mellyet a' hangyával együtt utáltak a' mágusok, midőn azok a' *divek'* vagy iscythák' föld-jén tiszteltettek. (125)

A' varju hűséges kísérője a' nap istennek, a' Zendavestai *eorosch*, (= ég várjuja) egyik az ég' négy madara közzül, melly *seroschnak* (fő an-gyal a' parsusok' tudományában) földünk' geniusá-nak szentelt állat. Ezen eorschol, a' határtalan időjelképéről, az ég' nyelvéről 's tolmátsárol mon-dja a' Zendirat „hogy világos fényes, mesze látó, okos, tiszta, derék, égi nyelven szóló, élő, feje 's lába aranyból, gyorsabb a' lónál, szélnél, zá-pornál, sebesebb mint a' felhő, vagy maga a' ma-darak királya is, még *Behramnál* is gyorsabb, a' ki pedig csak jót mivel, melly mindenüvé kihat: eorosch' repte nyilegyenes, ő és a' tiszta, szent se-rosch hatalmason rohannak a' divekre.“ (ördö-gökre (126.)

Köppen emlékeztet itt még Herodot' helyére (IV.: 15.) hol a' prokonnesosi Aristeus beszéli ma-gáról, hogy a' nap istent varjuképében, tehát mint nap' szolga vagy nap papja kísérte: maga Corax

125) Halling Geschichte der Skythen I. 1. 341.

126) Dorow's Morgenländische Alterthümer Wiesbaden 1820. I. Heft. I. 36. Grotefend' közlése szerint.

(ζοραξ corvus, corbeau) szó neve is a' *kor* vagy nap szolgálatra mutatván (127)

Mind a' mellett is, hogy Köppen az emlékeken látható madárt varjúnak tartja, 's magyarázza, kérdés alá jöhet vajon nem galambnak kell é azt venni, mellyről tudva van, hogy az mind az assyriaiaknál mind a' görögöknél Venusnak és Bacchusnak szentelt madár volt, (128) 's egyszer mind Panofka' nyilatkozásai szerint a' persepolisi emlékeken legtöbbet elő fordul a' Mithra' kijelentésére. A' szárnyas galamb, melly szárnyait kiterjeszti Mithrát ábrázolja — ugymond Panofka — ki az élők és holtak' királya, a' lelkek' bírása és Ormuzdhoz vezetője. (129)

Az oroszlánt illetőleg, melly első lábaival ol-tárt vagy áldozó edényt ölel körül, az Zoega szerint a' nap oroszlánya, a' rosz lelken vagy Ahri-mannon győzedelmeskedő. Érintettük már hogy a' Mithra tisztelete vegyítve a' phrygiai Kybele vagy nagy földanya' tiszteletével menvén be Rómába, az Oroszlán mint Macrobius főlebb ki irt helyénél fogva anya földünket hordozó az erőnek mint a' nagy lelkűségnek jelképe volt, azért a' mithrai felavattatások *leonticus* nevet is viseltek a' rómaiak közt, feltünések is hát a' római mithrai emlékeken épen nem ritkaság. (130) Az élő fákra és növényekre nézve azt kell meg jegyezni, hogy a' zendavesta szerint az olly fák tartattak tiszteletben, mellyeknek szüntelen zöldelnek leve-

127) I. szó füzért *kor* szó alatt.

128) — — —

129) Nouveau Journal Asiat. 68. szám l. 130. vagy öszve Bochart. Hieroz. I. 44. és Relándot Palaestina l. 438. et seq.

130) „Patres praeerant initiationibus mithriacis qui et *leontici* dicebantur: Van-Dale l. o. l. 21.

leik, vagy szurkos éghető nedveik voltak, millyenek a' myrtus, cyprus, fenyő 's borostyán fák, mellyek az élet örök csirájána; a' tűznek, 's halhatatlanságnak ki ábrázolásaira használtattak, 's ma is Persiában bizonyos élőfák, kivált források mellett tiszteletben tartatnak, mellyeknek ágaira ruha darabokat aggatnak, 's azokhoz nyulni vagy azokat onnan elvenni szentségtelenség volna. (131)

A' myrthus különösen egyike volt a' mithrai felavatás jeleinek, így a' *lotos* vagy kék *nymphaea* mint jelképes növény tűnik fel a' régi szobrokon, 's arra mutat, hogy az assyriai Venus Urania és Mithra' mysteriumaira tartozott. A' parsusok' szent könyvei nyilván mondják, hogy a' *nymphaea Abánnak* volt szentelve, melly *Ized* mithrai kijelentése a' vizi geniusnak. (132)

A' mithrai emlékek átaljános magyarázatában a' nézetek igen különbözők, még az emlékeken előforduló *Nama sebesio* v. *sabasio* fel írást egyik tudós egy; másik másképp magyarázza: Így például Eichorn a' borghesi villában lévő emlék' e' felírását in *laudem solis* szókkal magyarázza. (133) Hammer pedig a' persa *sebes* szó értelméből indulván ki, és mivel a' zend könyvekben is Mithrának gyakran zöldítő vagy zölddé tevő mellék név adatik *Lob dem Grünen* vagy *Preis dem Allgrünenden*

131) I. a' magyar nemzetiségről irt munkámat Pesth 1826. I. 38. hol a' helyek idézve vagnak.

132) Nouveau Journal Asiat. Nro 68. I. 128. vagy öszve Curt Sprengel Antiquitatum Botanicarum specimen primum Lipsiae 1798. in 4-o I. 47 — 67. hol a' régiek' *lotos*-sárol érdekesen ír 's meg mutatja micsoda virágokat, vizi növényeket 's füveket értettek hajdan *lotos* alatt.

133) Commentat. Göttingens B. III. ad annum 1814 et 1815. kinyomtatva 1816-ban in 4-o lap 166, 184, 186.

szavakkal adja a' magyarázatot. (134) Kanofka a' phrygiaiak' *Sabasius Jupiter* tiszteletének a' mithráéval öszvekeveredésből vonja le a' felirást, melly a' párisi museumban lévő mithrai emléken is előfordul. (135)

Azok kik a' mithrai ábrázolatokat egészben csak a' napsütésének vagy mentének, az esztendő négy része változásainak a' megújuló természet képes jelentéseinek (hieroglyh) tartják (Eichorn, De - Sacy, Köppen) az emlékeken előforduló állatokat (bika, kos, oroszlán, bak) zodiacus jegyeknek veszik, mellyekben a' nap égi utján jártaú szállásol. A' hét oltár (= hét planéta) a' bak háza, a' kos a' kövön ülő nyilas ifju, (136) jó magyarázatot nyerhetnek így, hogy t. i. a' napnak először is a' nyilas mellett (Novemberben) kell elmenni, hogy a' bak lakához mehessen (December) mellyből mint egy ujjá születve kijöven (Mithra születése innepe Decemb. 25 napja) a' kos jegybe megy, (Martius) mikor minden új életet nyer; tehát a' mithrai mysteriumok tartása a' bak jegyben vagy annak lakában esne meg, honnan megújulva jőne ki a' koshoz közelgetve, mellyről írja Ma-

134) Jahrbuch der Liter. I. B. I. 107. et seq. vagy öszve a' szófüzért is *nem, nemes, nyom és sebes* szók alatt.

135) Panofka úgy hiszi hogy mikor a' persák elfoglalták kis Ásiát vagy is Cyrus győzedelme óta egyesült a' mithraismus a' Jupiter sabasius' tiszteletével. Bacchusnak is volt *subasius* neve, mert annak cultusa is öszve elegyedett, még pedig Pausanias szerint akkor mikor Troját Dardanus alapítá: I. Nouveau Journal Asiat. Nro 66. 1833. A' rómaiak' Jupiter Lucetiussa (a lucendo) csak a' Sabasius.

136) A' klagenfurti mithrai emléken a' nyilas ifju áll, nem ül, ki adta azt Schottky Bécsben illy czim alatt „Viruum, oder die römischen Alterthümer des Saalfeldes in Kärnthen 1823.“

crobius „ajunt incipiente de Jillo, qui primus omnium luxit, id est, quo in hunc fulgorem coelum et elementa purgata sunt, qui ideo mundi natalis jure vocitatur, arietem in medio coelo fuisse.“ (137)

A' gyilok kés is mellyet kezében felfelé tart az emberi alak a' kos kardja lehet, mint Márst (Martius) ábrázoló Porphyr' szerint, ki írja „Mithras arietis Martii signi gladium gestat“ (138) Köppen ki ez itt közlött helyekre figyelmezteti a' régiség' buvárjait azt kérdi egyszer'smind vajon ugymond a' gyilok kés nem a' kos megölésére (Martius) czéloz é, hogy abhol a' bika jegybe (April) meheszen a' nap? Egyébaránt még az égó 's kialudt szövetnekek is (=hajnal 's est' csillag) az életet 's halált természetesen képezik. Hammer is, ki külföldben tagadja az esti csillagra való magyarázatot, mellynek tiszteletéről a' keleti kútfők hallgatnak, a' fáklás ifjak által a' lélek' földre leszállását 's újra égbemenetelét gondolja kiábrázoltatva lenni. (139)

Mások, kik a' mithrai ábrázolatokat valóságos engesztelő áldozatoknak veszik, (Visconti, Zoega, Hammer) kelet vallásos tudománya természetéből okoskodnak, hogy ott az illy engesztelő áldozatok közönséges divatúak; (140) 's valóban az emlé-

137) Somnium Scipionis l. 1. c. 21.

138) Porphyrius de antro Nympharum Trajecti ad Rhenum 1765. 4. cap. CXXIV. l. 22. és Creuzers Symbo'ik 1. 745. Azonban a' persiai Mithra' tiszteletben nem kés, nem is kard hanem Feridun burgánya lika fővel ékesítve volt a' Mithra' szent fegyvere, melly a' kovács' előkötővel országos ékesség is volt, a' mit a' Zenda-vesta és Schabnahmeh egyaránt bizonyítanak l. Haltingot l. c. l. 342. és Fundgruben des Orients V. 107.

139) Jahrb. der Literatur l. B. l. III.

140) A' *poungal* nap innepe Indiában ma is illy engesztelő áldozattal van öszve kötve, mellyet le ir Stahl Nouveau Journal Asiat. Nro 52. l. 366

keken mindég fő rajza, bika leölése Ormuzd és Ahrimann közt közben járó mithrási ifjú által, melly fő ábrázolatnak szépen megfelel a' kiterjesztett vagy felemelt kezű 's égre néző kigyóval körülfont emberi alak, melly alatt Köppen is áldozatra kész és könyörgő Arimaspot ért. (141) Patricides is írja a' Sassanidai Behramgurrol, hogy mikor a' turk Chakánt megverte, első köteleességének tartá, a' tűz templomok' fő hazájába (Azerbeidzsán) menni, 's utjában addig is mig oda ért, mindenütt engesztelő áldozatokat vitetett végbe. (142) Maga a' *Miesz* szó is, mellyből vonja le Hammer a' mysterium szót, ma is a' persáknál szokásban lévő húsáldozatot jelent, mézzel, téjjel 's gyümölcsel egybekötve; (143) 's a' rómaiak tauroboliája is Mithra' innepén illy engesztelő áldozat volt, vagy is mint Van-Dale írja ad formam et irrisionem *expiationis* christianorum — tartatott, melly cél azonban csak később járulhatott ahhoz, mikor már a' keresztyén vallás erős lábra kezdett kapni.

Mindent összevéve azt lehet következtetni, hogy a' nap éltető melege ugy tekintetvén az ősi korban mint élet forrás, a' természettől vett jótétemények' kútfejének ez a' leginkább szembetűnő

-
- 141) Eichorn a' kigyó tekervényeit az emberi alakon *heliadromos*-nak v. nap útjának veszi, melly az általa közölt mithrai emlék' rajzon is megvan: I. *Commentationes Societatis regiae scientiarum Göttingensis* 1816. in 4-o Tomo III., de rajzában álló nem ülő helyhezethen van az emberi lak, 's a' melleit az idő szárnyaival felkészülve. I. Köppent is *Anzeige Blatt* I. 13. az indiai kigyóval körül font *Prosarparni*rol, melly a' görög latin *Proserpina* csak.
- 142) Hottingeri *Historia Orientalis Tiguri* 1660. I. 175, 176.
- 143) Klenker's *Anhang zum Zendavesta* III. I. p 138. 's Hammer *Allg. Liter. Zeitung* 1816. Nro 92. I. 1463. (Wien) 's *Jahrb. der Liter.* I. B. I. 111 — 114.

fényes és melegítő test tartatott, mellynek tisztelete első csirájában a' jóltévőség, 's annak kövekezésében felébredt háladatosság voltak azon rugók, mellyek az emberi szívet a' nap tiszteletére készíték majd a' tapasztalás megtanítván az embereket arra is, hogy a' nap' járása szerint az évrészek is változnak 's bizonyos idő múlva megújulnak, a' Mithra tiszteletének vallásos alaka tudomány formába vétetett, melly hieroglyphekbe foglalá az első calendarium vagy naptár' ismereit; 'se' volt a' második studium, mellyben a' nap vallás tanultság' utján papok által kezeltetett, kik a' nép fogékonyságához képest mint jó vagy rossz idő járt, szükebb vagy termékenyebb esztendők voltak, engesztelő áldozatokat hoztak divatba, a' vallásos szertartások codexét hosszas szokás és szájhagyomány után megkészíték, mellyeknek idő, hely, 's nép viszonyok különbözőségéhez képest melles árnyéklatai lettek, de a' főbb vonalokban annyiban összevágtak, hogy papi testület rendelkezett az ember világ 's isten közötti viszonyok' határozottabb módjairól, 's a' mysteriumok' ismereit csak a' felavattakkal tudatá: továbbá a' világosság vagy fény fogalom mint az alkotó 's tápláló erő jelképe keresztül vonódott a' Mithra' tisztelet minden módjain, és árnyéklatain, valamint az egyes vallásos szók összehangzása mind értelmükben mind a' kiejtésben különböző nyelvű és ajkú népek közt bizonyítja a' nap vallás' egykori széles elterjedését keleten és nyugaton, miről ez értekezéshez csatlandó szó füzér nyelvtani, történeti és föld leírási felvilágosításokkal ellátva okszerű tanubizonyosságot teend.

Jegyzés. A' szöfüzér most van munka alatt, 's következni fog.

[*Kállay Ferencz,*
academ rendestag által.

2.

*Végső szavam Henrik portugáliai gróf
ügyében.*

„Venia nonnunquam danda est et ingenio, nam non omnibus idem placet, nec omnibus unum idemque est iudicium; — quod uni certum, exploratumque videtur, id vicino dubium est, — jurant ambo in verba asserti, interim tertius gaudet. — Sint tamen et haec; — dummodo ira, favorque, hostes illae implacabiles veritatis, exulant.“

Horat. Tursel.

Tudós, és általam igenis tisztelt Fejér György Ur azon csekély értekezésemre, melyet a' „Nemzeti Társalkodóban (1839. II. félvéni 21-dik szám alatt) Henrik portugáliai grófnak magyar származása' ügyében közre-bocsátottam, — figyelmét fordítván, ámbár e' tárgy iránti véleményemet nem pártolja, (lásd. Tudom. Gyűjt. 1840. I. k. 68. lap) de mégis vélekedésem szerint az által, hogy említett értekezésemet meg czáfolta, 's következőleg figyelmére méltónak látta, nem csak tudós hivattatásának tett eleget, de magamis czáfolását, ha nemis egészen kedvező, mégis örömmel olvastam, mert nagy becsű előttem, ha munkáim az illő, 's értelmes biró' figyelmét magokra vonjak. — Szives köszönet tehát érte! — 's legyen nem csak Fejér György Ur, de minden, ki ezutánis bármi véleményemet helyesen czáfolná, meg-győződve arról, hogy az okkal való vitatást nem személyességnek, hanem hasznos, és diszes oktatásul veéndem, főkép egy olly tudós férfitől, a' ki mint honi Diplomatikánknak érdemes Nestora többet olvashatott, 's láthatott is nálamnál.

Nem szándékom mostani soraim által Henrik portugáliai grófnak magyar származását továbbra is nyakasan vitatni, mert véleményem mellett alig mondhatnék többet annál, a' mit eddig közre bocsátottam, — említhetném ugyan, hogy egy illy czimű ritka könyvben: „De Regibus, eorumque originibus liber singularis. Impraess. Venetiis p. Bartholomeum de Zannis de Portesio. 1497. die IV. Mensis May.“ in folio ezt olvasom: „Henricum Portugalliae Comitem Vesoncii natum, origine fuisse Pannonem, seu Vngerum communis est nostrorum sententia, nec hoc dubitare sinit Chronicorum fides, utut alii aliter sentiant, quum ignominiosum esse censeant: Reges habuisse exteris ex terrarum, provinciarumque oris ejectos quasi.“ — De hiteles-é a' szerző, a' ki ezt írta? — minő kutfőből meritette ezt? — nem tudom, — ennél fogva híven követvén Mabillonnak („De re diplomatica“ in praefatione) tanácsát: „medium tenere conatus sum, ut nec nimius essem in falsis refellendis, neque fallax in veris dissimulandis, quoniam certam culpam tueri altera culpa est: et quascunque demum ineptas cavillationes aut accusationes refellere velle, lectoris otio est abuti. Denique plerumque contingit, ut quae antea nullius pensi erant, defensionis inani sollicitudine graviora, et pejora fiant“ — többet e' tárgyrol nem szólok, 's e' dolognak szerencsésebb kifejtését erősebb kezekre bízom. — Vincam, aut vincar, nihil interest dummodo profuerim.“ —

Nem tehetem mindazáltal, hogy tisztelt Fejér György Urat ez uttal azon szives indulattal, mellyel említett czáfolását olvastam, a' következőkre ne figyelmeztessem :

Valamint apodiktikai, 's matematikai igazságra föl nem emelhettem azon véleményemet, vagyis inkább gyanumat, hogy t. i. Henrik portugáliai gróf magyar származásu, ugy az általam elő-

hozott 1361-beli oklevélnek hitelességéről sem kezkeskedhetek, mert azt eredetileg nem is láttam, hanem annak csak mássa közöltetett velem Meyerle János cs. k. tanácsos, és a' bécsi udvari kamara' levéltárának fölügyelője által, a' mint ezt a' fön említett értekezésemben el sem-is halgattam, — ha ezen oklevelet mégis közre bocsátottam, azzal talám nem hibáztam, — de midőn Fejér György Ur ezen oklevélnek hi elcségét néműleg kétségbe látatitk hozni, nem mond é talám igen sokat e' sorai által? „Még ütökötőbb benne (az 1361 beli oklevélben) e' kifejezet: Comes Magyar *bonae memoriae*. Ezen tisztelkedés csak a' fejedelmeknek adatott meg. Annak legalább mássát a' N Iró kezében forgott oklevelekből nehezen adhattya.“ — De hát ha én erre ezt felelném:

„Quam puto vos latuisse diu, nec vestra tenére
„Condita secretis armaria clavibus arcent.“ — ?

De hát ha azt mondanám, 's bé-is bizonyítanám, hogy nem csak 1361-ben, de már az előtt is nem csak fejedelmeink, hanem őseim is, kik csak egyszerű nemesek valának, 's egyéb rendű honfiak is „*bonae memoriae*“ kitéttel tiszteltettek? —

„Multum magnorum virorum iudicio credo, — sed aliquid et meo vindico.“ — Seneca Epist. XLV.

Íme a' hiteles tanubizonyságota:

„Nos Conventus eccle bte marie virginis de cius Monostra, memorie commendamus tenore psentium significantes quibus expedit universis. Quod mgter Gererv filius Johannis filii Mykola pro se, et fratre suo Michaela; nec non Kemya fratre itidem suo confessus est, pariterque retulit coram nobis, quod licet *bone memoriae avus eorum* Mykola certam particulam terre in villa sancti Nicolai existentem necessitate tunc ductus, rationabilique de

-causa vendiderit Paulo de Zumurduk, ejusque heredibus, quia tamen terra ipsa ad hereditatem ville sancti Nicolai pertinuerit ab antiquo, et semper, nunc autem Johannes filius quondam dicti Pauli de Zumurduk dictam terram amplius retinere nolens eam certis sub ligaminibus, et conditionibus ipsi mgtro Gerero, ac Michaeli et Kemyno fratribus suis nimium onerosis, eorumque hereditati prejudicios Nicolao dicto Chol condonare, et abalienare proposuerit, hinc idem mgtr Gerero suo, suorumque fratrum supra memoratorum nominibus, et in personis ipsum Johannem filium quondam Pauli de Zumurduk ab alienatione, venditioneque, Nicolaum vero dictum Chol ab emptione ac usucaptione dicte terre inhibuerit prohibendo, et prohibuerit inhibendo harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum feria secunda proxima post octavas festi epyphaniarum Domini. Anno ejusdem millimo tricentesimo decimo octavo.“

Ezen oklevélből, melly eredetileg családom' levelei között találtatik, 's a' mellynek hitelességéről mindenkoron jót-álhatok, — bizonyos tehát, hogy a' „*bonae memoriae*“ kitétellel nem csak megholt fejedelmeink, de más hazánkiai-is régibb időkben meg-tiszteltettek.

Fogadja végre Fejér György Ur azon nyílt vallomását, hogy czáfölásom-iránti igyekezete előttem örökké nagy becsű leendő, és hogy magamat leginkább akkor érzem megtisztelve, midőn munkámat figyelemre méltónak tartándja akár ki-is, de főkép tudós barátom Fejér György Ur.

Gerenden. Mart. 18. 1840.

G. Kemény József,

m. a. l. t.

3.

Folytatás. A' fris víz' mint elemi gyógyszer 's rendes ital gyakorlatba vett használatairól.

A' fris vízzel általában kétféleképp használhatunk magunknak óvó és gyógyító értelemben, vagy a' hadinyelvűből hasonlót véve, védő és támadó állapotban. E' két főosztály ismét mindannyi módosításokra mehet át, millyeket a' körülmények kívánnak kül és belső alkalmazásuk által, mint-hogy a' fenemlitett használati megnevezések gyakorlatba csak e' kétféleképp vétethetnek. Mellyik mód legyen elsőbbséget érdemlő, az óvó é vagy a' gyógyító? csak annyiból is lehet itt részre szólni mennyire kinek-kinek óhajtosbnak kell bizonyan a' folyvást egészséges életnek lenni, mint fajtalmakkal, 's levertséggel terheltnek. — Óvóképp tehát használni a' vizet annyit tesz, mint egy megelőző módhoz nyúlni, hogy a' kifejlendő vagy már kifejlenni indúlt nyavalyák, az első elkerültessenek, az utolsó pedig meggáltossanak. Példá-szóvá lett ugyan: „Lassan készül a' jó, a' rossz pedig magától készületlen is jó“, de ha igazat akarunk itt is szólni, valamint a' jónak bekövetkezéséhezszintűgy a' rossznak, kitöréséhez egy ugyanazon természetszerű mérleget — csak-hogy sok oldalú kivitelére eléggépp nem figyelünk — tartatni meg kell engednünk, mert azon irány melyet a' természet kifejlődzéseiben követ a' jónak szinte ugy valamint a' rossznak az egészségnek valamint a' betegségnek egyazon mód igazságos.

Óvóképi használata a' fris víznek.

Valamint a' gyenge növény magjából kifejlődvén éltetőszert kíván vagy a' föld kébléből szil-

va, vagy ha az a' rekkenő napj' hevétől kiaszott a' lég chemiai cseppeiből, hijányozván pedig ez neki szintelen alakba 's fonnyadó görbedésnek indul, még végre a' virulás tavasza többé nem tér reá vissza; a' rohanó 's nyomasztó özön is ugyanazon vésszel fenyegetvén őtet, a' hijány és bőség középi út tehát mozdítja csak elő rendes tenyészetét; úgy a' született kiseded anyja' emlőjiből szívja az életnedvet a' vele rokont, 's testi növekszését eszközlendőt, melly a' minő tulajdonu szintolly erőben, 's jellemben változik át a' csecsemő véralkatjába, 's az anyagi tömeget is úgy serdíti fel a' növéspontig életszereit benső 's külsőleg kiképezvén.

Az anyai emlőkből szívárog az első élelmény tehát a' gyenge növényre az ápoló karokon mosolygó vagy rivalgóra, ébredező vagy szendergőre, már pedig ha álló részeit azon életédes vagy romélmelgő tápra külön választjuk a' vizrészt a' többi részekhez képest sokkal tulnyomóbb, azért is méltán következetes hogy az emlők rejtélyiből a' víz már vegyülve a' sűrűbb létnedvekkel mint nélkülözhetlen életfolany serkendez ki. Életédes vagy romélmelgő tápnaK nevezém azon tapasztalati bizonyossághol, mert a' nemző a' nemzedéknek nem adhat más létszert, más életerőt mint minő tulajdon testalkatásában előmlik. Természeti igaz marad hogy: „Erős erőst szül gyenge erőtelent, szint' a' nyavalgó nem nemez ép tagut 's minden betegség nélkül“

Innét biztosított előre már a' nemzedék testi jólléte-
 ről midőn a' nemző ollyannal bír. Azt a' férget, melly nem is vélt okokból keletkezne henna könnyebb leszen kiirtani mint az örökségül átvettet. A' nemzők nyúljanak előbb — főképp kivántató volna — azon óvó fris vizi használathoz, melly

által nem csak maguk jelenben éldelik jótévőségét, hanem nemzetségükre is! áldástelien átárasztják, és mint az óltvány szelid sarjadéka az ép tőből egés-séges ágokat terjesztnek el.

Az emberi testalkotás viszonyos összekötésben áll a' reája ható kül lényekkel, éltető sze-rekkel lég, 's tápláléki tekintetben; — a' fris vizzeli okos élésre elhagyhatlan föltétel a' lógnak azon tisztasága, mint azt a' szabadban élvezhetni kivált midőn azt nagyobb mennyiségben — két három pohárnyin fölül — ittuk: legalább — az idő-vel gazdálkodni akarván — egy óra negyedi moz-gás okvetlenül tétesen, rossz idővel; ha szabad-ban nem is, de olly lakban, mellyben a' lég kitisz-tult, miuthogy a' tespedő állapot késleti fölmeleg-lését különben az idegekre tázlatosan ható hideg viznek, mozogván pedig a' test hamarább tenyész a' kellemes éltető meleg az egész tagokban szétoszol-va; tágul a' füladozó mell ha szorult falak közötti lakját hagyva a' szabad ég alatti léleket nyomaszti-va nem akadályoztatik folyamában, az érzéksze-rek felújulva tévén működésüket. Bal itéleti ellen-vetéseket több részről várhatni ilyen állításokra, hol a' víz, minő hideg olly hidegen fogadtatik, 's a' belétező életerő más kártékony álművészség elvei szerint készült italokra vak hidelemmel átru-háztatik, ennek egyenes megczáfolatára az újabb orvositan szellemében a' nem minden századi nagy lélektől *Hufelandt*ól is a' valóság' körélen mélyen foglalkozva imigy ismertetik el ezen természeti igazság: *A' fris vízben egy sokkal magasb erő fekszik mint mi eddig sejdítettük, egy csudásan föléltető erő.*“ — Ez a' tulajdonítás pedig olly ren-díthetlen alapu, mint maga az Alkotó, olly bizonyos foganatu, mint annak teremtoi lelke, olly életerős mint szent törvényivel csak megegyező. — Az ál-művészet' készítette szeszes italok mérgét élénk

vázolatban olvashatni D. *Ivanovichtol* az *Athenaeum* Február havi lapjaiban, hol olyan lelkesülve vitatik azoknak életfonnyasztó, keserítő, 's korarontó, az ember anyagi és szellemi érzékeit tompító, előbbutóbb bizonyosan belépő kárkövetkezetük, hogy azt el nem ismerni a' jobb emberiség' jellemével homlok ellenben álljon. — Ennél is tehát hogy életbe hozása az emberi nemzetnél minél hamarabb fogantokozzon szükséges a' hit, a' cselekedet: az idv mindenigéreték nélkül magától csallhatlanul eláradand!

Talán már czéltévesztett csapongok el a' fris víz' óvóképi használatától, de rövid érintése a' lenidézett tárgyazatnak annyiból megkívántatik itten, mennyiből a' szeszes italokat olly föltétel alatt, melly nélkül nem . . . egészen mellőzni legtanácsosb, mert áll az, hogy a' mi egyszer ártalmas, kevesben keveset, sokban sokat árt, de a' lassu méreg is időnek előtte halálos sebet rág az élet létszerében ámbár észrevétlenül. —

Átalános és entapasztalatom is, hogy a' megrögzött szokás egy másod természeté válik, sok munkába kerül tehát a' fölnevelt testet a' benne előmlő életnedvvel új alakulásba áttenni, új irányt neki adni 's új diaetetikát vele gyakoroltatni, visszajied ettől a' tapasztalatlan kicsin szívü, 's hite mámoros ittasodtában megelégszik inkább képzelt boldogságaálkecségésivel, mert még valót ismerni szerencséje nem vala. — Óvóképen azért a' hideg vizet már a' létfonalát kezébe fogó kisdedtől, mindbelső mind külsőkép elvonni nem kellene, sőt okos vellelésre őtet gyenge véralkatjához képest mérsekelve elénté könnyü lágyhideg mosdásoktól kezdvén egész a' kútviz légköri fokáig minden vésztyganyító gond nélkül lehet a' használatot bévezetni, 's ezt naponkint egyszer - kétszer, két vagy három

minutáig tartandó mosás után hevenyében a' megnedvitett testet letörülni és szokottan befödni szükséges, mert a' mosás utáni hosszabb hütések kellemetlen 's káros befolyásnak kivált a' gyengéd testalkotmányra; illy vizzeli okos éleést nagy sikerrel folytathatni 's az innét áradó haszon szemlátomásti leend, mi a' bőrkigőzölést, az idegek és izmok erejét hathatósan előmozdítja, ki ellenkezik benne? hogy még a' növést magát is fölsegitse! Szerencsés gondolkozatu szülék lennének 's a' hal előítéleteket lábukkal tapodók, kik arról meggyőződ-
 vén hogy a' csecsemőknek anyjok tejével, 's fogytával is a' fris vizet leg egészségesnek lenni már egyszer belátnák, 's azon sokféle zagyvát, mi már közéletet ugyan, de természeti haszon nélkülít nyert mindeddig a' dajkálathnál, egészen félre vetnék 's magzataiknak mind szellemi mind anyagi jóllétöket szívükre vennék, bizonytal sem elszenderítő, sem mell, 's gyomor tisztító, sem hasrágás, menés, vagy dugulás orvosló, 's étvágy élesztő 's a' t. sikertelen költséges szerekre soha sem szorúlnának! — Átszivárogván a' test' létezereibe a' frisvíz' természeti hathatósága minden véralkat különbség nélkül ugyan azon sikerrel fog működni, mert ezen elvállí ás szerint: „*hogy ugyanazon ok ugyanazon fogamatot tesz*“ ellenvethetlen igazságon alapszik. A' benső nyavalygások valamint legtöbbnyi külsők is nem máshonnan veszik eredetüket mint az életnedvek' megvalódítlanásából, jól tudjuk pedig hogy azok az ital 's eledelek minémiségük szerint gyűjtik magukat, mellyek ha romanyagiak, szinte nem más anyagba mennek át az életerekben, mik által az egész tagok csak úgy hozathatnak foglalkozásuk' rendes végbevitelére. Már pedig tisztább, 's valódibb lét- elem a' természet anyai keblében nem ömlik el a' víznél, mert kezdetben „*a' Teremtőnek lelkét fölötté*

lebegni“ az ó frigyi szent lapokban elismertették, a' 19-ik Században hol lenne egy valaki ezt valólag el nem ismerő? —

Ezen physikai testnevelés szoros segéd kezét nyújt az öntudat kifejlésével az erény magas várához szelidebb hajlómások alá mérsékelvén az egyébkint vétkes szokásokra annyira ingerlett jobb részünket, az indulatok' megrázó vihara gyenge szeltekint lebben el szívünk mellett, mert a' gyújtó anyagi tüzelmény a' hideg víz készítette életerő által hanyagoltatik, 's vést lehellő lángjában előltatik. Egy szent látás fénylik szemeim előtt melly egész a' jövődönök borúiba hatván valódi boldogsággal kínálja az okosb emberi nemzetet, 's testi bajain segítvén maga'sb lelki szellemben olvadozva élvezi mármár az annyira terheltnek vázolt, 's panaszlott, földi pályáját! — A' Morálra nézvest im ezek lehetnek a' röviden érintett szerencsés következmények, mellyek már a' növendék mellé őrangyalul a' választás nehez útján, hol az kétfelé oszlik, állanak, 's ötöt minden életkoron át azon szent vágyra gerjesztik, melly az únalmat nem ismervén édes élelmenytől illetve magas rendeltetése ellen nem lel okot zúgólódni, sőt megnyugodván Alkotójától rendelt sorsában ahhozi rokon indulattal kísérve lép át csendes elszántsággal a' neki megnyiló örökségbe! —

Az óvóképi vízhasználathoz ezen tárgy némi kiegészítésére megkivántatónak tartom hosszabb tapasztalatomon igazult 's általam jelenleg iskedvező sikerrel gyakorlott útmutatást e' fontos adatokrol meggyőződőknek kijelelni, mert: „hosszú az út oktatmányok, rövid és hathatós a' példák által, „ám-bár éneket általános követésre, 's megmásíthatlan módosításokra semmikép sem állítom, kiki magának változtathat benne körülményei 's önbelátása szerint, minthogy a' szabályok' énünkrei alkalma-

zásának a' java mindig magunkra marad hagyva. A' kezdők, (mivel minden kezdet eleje nehéz) több izbeni ivás által naponkinti emelkedésben készíthetik magukat nagyobb mennyiségre, kivált a' szeszcsalóktól csipősített véralkatnak csak így teheti jó izüvé a' vizet tőle régen elidegenült inyükből, a' lassu áttérés kedvezőbb 's állandóbb fogagnatu maradand náluk, mintha egy vágással leakarják teríteni a' fát, ki kell előbb a' harczot állani, csak úgy tűz a' béke 's jóllét szelid anygala zöldbabért derült homlokunkra, 's a' ki jól kezdi, már tettének felét nyeri — Harczot említék, 's méltán, mert nem kerül a' hadvezérnek a' sziklafokon épült vár' bevétele annyiba, mint önmagán uralkodóvá 's a' bevett rögzött szokások győztes kiirtójává lenni. Okos, és a' gyermekeik anyagi, 's szellemi javát — szelid neveléssel kifejtve — előmozdító szülék kicsinkoru növedékeiken bizonyosan szemes fölvygázattal fognak legelni, 's őket nem önkényükre hagyva felvilágító tanításaik, és néha nemzői szeretettel párosult fenyíték által is azon meggyőződésre juttatandják, melly nem ámitó képzeményeken, hanem természeti igaz okokon alapszik, a' gyenge hajlamok biztosan a' velek rokon elvekhez állandó hűséggel, 's engedelemmel leendnek, mert a' haszon, a' mi minden természeti jónak csálhatlan követője reájuk szemlátomást elárad. De hogyan is ne serkennének a' józan gondolkozásu szülék az óvóképi vízhasználatához, midőn körülök kiderült kedélyü fris virulásnak, 's folytonos egészségnek indult magzatokat erőtelien, 's az élet' kellemeit ártatlan egyszerűségben élvezni látandják; midőn a' jajszó csak véletlen esetek, nem pedig okulatlan készakartvai tévedélyek csapására fog a' családok' egyébkint mosolygó hajlékában felrivalgni, és még akkor is hathatós fogagnatot szerencsétletnek benne tapasztalni.

A' dolog gyakorlati használatához e' következendők lehetnének javallatképi útmutatásul szolgálndók: Mig a' gyermekkorúság anyai ápoló keze-ken csüng, 's tőle veszi mint a' viasz vagy vessző külörbfele alakításbai átsimitás, és hajtását mind-áddig reggeli fölkelés után még a' meleg testet, vagy lefekvés előtt fél órával ügyes bánásmód alatt ha nem mindennap is — ámbár a' ki idő veszteség nélkül megteheti naponkint legsikeresebb — a' kútból meritett légfoki vízzel főtől talpig három négy minutomig — a' velünk született szemérem végett egy — ha nem más — kiszélesztett lepedőnek elváltató fala megett, mosogatni, a' szárító kendő oda készítetvén hevenyében a' beszivárgó vizet le-törülni, 's öltözkedni kell; igyszokván a' szárnyra kelő ifjak önkint fogják testüket illy módon a' frisitő elemmel élénkíteni 's reájuk hatólag édes vonzó kecségtetés kínálja az efféle óvoszerű vizzeli élest. A' kinél ha talán — mit eszes emberről föl-tenni niacs elég okom — alkalmatlanság, vagy egyéb elégtelen kifogás neve alatt bal előítéletéhez álkittel ragaszkodva nem léphetne sikeres foganat-ba a' fennemlített víz módszer, még egy — idő-szakilag szabadban használható többszöri hideg für-déseken kívül — könnyebben gyakorolható vizzeli, külső használatához nyúlhat az olyan, ha naponkint szokott mosdások mellett haját a' bőrre hatásig meg-nedvesíti ama bizonyos haszon következetből, hogy elmenéstől, később kopaszodástól, — szinte náthától, 's egyéb csúzos fájalmaktól — a' lég változóságához keményedvén biztosan nem tarthat (sőt még agyából a' gondolatok tisztábbtsága is önészrevehetőleg föl-szivárog, — a' szem üveg világos, és betegsé-gek nem egy könnyen környékezik az egészet. — A' fülek hangműszerei finomítatnak, 's éleségük-ben megtartatnak, a' száj, és nyelv izlelésük tisz-

tatását nyerik; a' fogak kivált jól kiégett do-
 hány fejr hamvával vegyítve mosatván inaik minden
 kellemetlen szag nélküli azon nyers erőségét kap-
 jak, melly őket késő épségükig fejéren mutatni
 fogja. — A' nyakat is mosogatni kell a' ki bizto-
 sitva kíván lenni a' reá ható vagy benne gyülő
 sokféle bajok nyomorgásitol, innét a' torok gyúl-
 ladások, daganatok, mirigyek belépte megelőzve
 akadályoztatik, mert a' vérnek rendes körülése
 minden izekben, erekban folyásítatik, 's a' be-
 tegséganyagi tespedéstől megóvatik. A' karokat —
 az inget feltürvén a' meddig csak lehet — tenyér-
 rel vagy szivacschal nedvitni 's a' fris vizet bédör-
 gölni, mihöl fő nyereség azoknak munkárai lenge
 izmodása, 's a' kéz' remegéstöli biztos mentesítése,
 — A' lábak mosása, melly nagyobb részben olly
 igen hanyagoltatik, 's ha történik is ritkán, több-
 nyire meleg vízben esik meg, mellyet csak akkor
 kellene ugyan venni, midőn szennyet vagy mocs-
 kot szükség róluk leáztatni; külömben gyakortább
 a' vér fölfrisítése, az inak erősedése, sőt a' fáradt-
 ság minél előbbi kinyugvása 's enyhítése végett,
 ha naponkiot nem is, de hetenkint legalább két-
 szer három — négy minutom hosszatt hideg víz-
 ben nem húzomast tartván benne, hanem bebuk-
 tatva, 's kivéve egymáshoz játszva dörgöltessenek,
 honnét a' kigőzölgés, 's a' letörülés'utáni élesztő
 fölmelegülés bizonyos sikerü következmények, 's
 csak így éri el a' megokult teremtmény az álhitozó
 zoltáros királynak ama forró kívánatát, mi sze-
 szerint; *hogy az Úr lábainak a' szarvas gyors-
 ságát adja*“ énekét hárfa kísérete mellett tronja
 elébe fölhangzotta vala! — A' hideg víznek külső
 óvóképi használata legerőteteliebben 's czélszerüb-
 ben a' nemzörészek férfihatás körbeni megtartására,
 midőn a' gerjedelmek' éretlen tüzet leforrázván
 a' testi kora gyönyörök' kitörései 's pótolhatlan ká-

ros következei ellen főkép a' gondatlan ifjuság lenge szelétől elkapatott elméknél — mert természeti igaz: „*hogy bár milly ifju legyen az ember, hamar elér a' vénség kunyhójához, ha a' gyönyörök után vándorol, számosak a' serdületlen öregek, ki az ifjuságot megtekinti bámulás lepi el hogy érhet akkora vénséget, de minő vénséget? Repedezett hajóval, rothadt kötelekkel, 's töredezett ritortával sietnek sokan a' kikötőbe, a' kormányos a' lélek elaléltan és betegen ülén a' szinte töredezett kormányon!* — idvárasztólag alkalmaztathatik.

A' hideg víznek belső óvóképi használata főleg az ivásban áll, és pedig az okosan rendesített egyiránti mértékletes ivásban, a' mihez lépcsőnkint eleinte szoktatással kell fogni, kivált a' ki eltökélt a' szeszes italokrol végkép lemondani. — Előre fölteszük itten hogy a' gondos hélátó szülék csecsemő és serdülő növedékeiknek italul úgy is csak vizet nyujtnak, de vannak olly czéltalan kicsapongó nevelések, hogy már a' gyenge növényt leforrázó szeszes italokhoz szoktatni vissza nem rettennek, így a' gyermekek osztán az adandó első alkalmat megragadván az olly magasztalva becsben tartott italnak öldöklő mérgét bővebben is megizlelni, 's így tovább egészen nem nélkülözhetni mennek. Jó tehát a' már eszüket magukra hagyva használó magzatokra az illy káros visszaélésekkel mind anyagi mind szellemi erejüket lassu méregként emésztetni, megfoghatókép eléjébe adni, 's arról őket természeti alkotásuknál fogvást fölvilágítani, hogy az ember ha csak egy lépést tesz is félre a' természet ösvényeről már ellentevőleg visszahasson reá a' kitérés, és büntetetlen nem marad bizonyosan soha a' bár milly rejtekben esett törvényszegés!

Érdekesnek vélem még a' víznek mennyisége, vevélése ideje 's minémüségeröl óvóképi felhasználátánál határozottabban mint nem, egykét szót ejteni. Az elsónél méltó, hogy a' korszakot tekintetbe vévén a' csecsemótól egész a' férfi, 's asszony évekig a' test physikai szerkezeté szükségéhez képest azt mérték alá helyhezzük, azért $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, 1 , $1\frac{1}{4}$ — 2 itzéig egy izbeni ívásnál életkorra alkalmazva sinórirányul föl lehet venni; és melly időben kelljen a' most említett vízmennyiséget inni így találom szerintem kikísérletek után legjobbnak: Fülkelési mosdás és öltözés után mielőtt valamit reggelezni akarnánk egy fél órával előbb, így az étvágy élesztetik, 's a' már használt étkek rendes emésztete elősegítetik; — utána mint egy 11 órákor másod izben harmadnyi mé tékkel többre lehet vinni, 's mielőtt ebédhez ülnénk fertály órával előbb a' reggel venni szokottnak felét — így a' jó étvágy minden kívánások nélkül magától kész, az is fődolog hogy egész ebédközbeni jó izü falatok mellett szomjat nem éreziünk, honnét a' fogak melegei hirtelen meghűtésökből többnyire keletkező fájós állapotot, 's töredéseket biztosan elkerüljük, és a' véralkat mérsékfoka sem szenved annyi változások utáni senyveket; — Kívánatos volna általában más tern.észeti okból is, hogy a' főtt vagy sült ételeket hanyagra kihülve vennénk magunkhoz, mire az éltető meleg hathatósablan jelenkenék, a' chemia tűzi meleg a' gyomrot előbb fázlatos mint melegítő erőre lassankint készítvén; — ebédétől felkelvén ozsona táj előtt egy negyed órával ismét vehetjük a' 11 órákori mértéket, miután erre készen van a' jó szájíz az ozsona is minden kétség nélkül egészségre váland; — lefekvés előtt egy vagy másfél órával ihatjuk a' reggi mértékkelit, vagy ha szelid 's csendes álmod alunni óhajtunk, elszenderedtünk előtt egy pohár keves. czü-

korral vegyített fölfrísító italt vegyünk, miáltal minden éjjeli vérháborgások, 's nehezületek nem lesznek álmó rémitő zavaróink, 's bolgatóink. Ha ki nek a' felhozott szoros rendet az ivás idejére tetemes dolgai, vagy tisztí foglalkozásai tartani meg nem engednék, szabja azt olly pontra, melyet körülményei nem korlátolnak, és legyen meggyőződve, hogy az okosan használt kút vagy forrásvíz nem kíván olly nélkülözhetlen szoros szemer mértéknyi vényeket mint az orvosi művészet kétséges foganatu cseppjei, csak akkor kerültesse ki, midőn a' tüdő erőtetett nagy mozgás általi lobbangyulladoz, melly nek lecsillapúttát természetesen bevárni, vagy az ütér, a' kezek, homlok 's halantékok hívesítése által azt minél előbb eszközölni, szükséges; más nyúg állapotban izzadásoknál, 's hevüléseknél bár milly mértékben sikerrel a' fris vizet minden féltőség nélkül bizvást használhatni.

Az italul szolgálendő viznek minéműségénél: annak zavartalan tiszta színe, kellemetlen szag nélküli íze, 's kút légfoki frissesége legfőleg tekintetbe vétessen, a' többi chemiai feloldások részletes tulajdonai a' betegségek nemeihez alkalmazásánál fognak érintetni, ámbár az mindig csak hypothesre épített állitmány marad az orvosi gyakorlatban — Ha valakinek, hát nekem volt elég alkalmam a' viznek tán annyiféleségét használni, mennyi földréteg van a' terjedt austriai Birodalomban; a' tyroli, 's vorarlbergi, steyer, horvát, 's karynthi bérzfórástól, olaszthoni egész a' Magyar alföld lapályosáig, de nekem a' siker egyiránt kedvező vala, mert ritka csak az olly falu is, hol tisztogatott jó kutak nem volnának, és ha egyszer a' viz' érdeke annyira, mennyire érdemes elfoglalja az elméket, bizonnyal czélszerű gond, 's felvigyázat alatt fognak az ollyak általában javitva létesülni. — Hogy s' fris viznek legméltóbb

dicséretével, 's okos használata szabályáival a' még talán ehhez szokatlan olvasókat únalom gyanánt el ne halmozzam az óvóképi módszerről ezzel jöllehet nem kimerítve, eleget mondottam; de mielőtt a' védő vizgyógyra átlépnék még az a' fenséges tulajdona kíván koszorúzott pálmadíjt tőlem legiokább mint idves áldásával pazérolva tetőzöttől, kit tudniillik a' már tátogató sirpartrol elemelt, és az élet hájnak, 's szent elégülési beesének éldeletével mint ujjá szülöttet a' fájdalom és sorvadás pusztító öléből egy új virulás tavaszába átvarázsolt, 's vissza adván a' természet egyszerű törvénye szerint leélni szokott életkor ifjadását esalhatlan remény táplálja jobb részemet hogy az eddig félre ismert leghathatós b élethosszító, a' lelket és testet mértékletes életrend mellett épségben fentartó, 's a' késő agkorkot is földerítő 's támogató szerre számolhatok benne, és velem mindazok, kik e' valódi életanyaghoz okosan folyamodván, a' tápszerekből is minden vérsűrítő 's hevítő erősszesz, 's csípős savany tulajdonut, mint a' víz szelid éltető erejével ellenkezőt kizárván biztosítva számíthatnak.

Virágh J.

(Folytatása következik.)

II. L i t e r a t u r a.

'A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

Válasz a' Magyar Régiségek' Recenziójára.

Hálás tisztelettel fogadám Fő-Tisztelendő Prépóst Fejér György Úrnak Magyar Régiségcímre tett recenzióját, mellyet a' Tudományos Gyűjtemény' 1839-dik esztendei V-dik kötetében közön-

ségessé tett: egy részről azért, mert értekezésemet nem csak figyelmére 's gondos megvizsgálására méltónak itelte; hanem segítő kezet is nyújt Nemzetünk régiségeinek homályból lehető felvilágosítására: midőn azon históriai adatokat, mellyeket én magyarul adtam elő, nagy részint deák fordításban közli a' publicummal, másokat is adván hozzájok, 's nekem is ezeknek újonnan megvizsgálására alkalmatosságot szolgáltat; más részről pedig, előadván okait, miért nem fogadhatja el véleményeimet; kinyilatkoztatja, mit tart sok nyomozásai után a' Magyar Nemzet' nevére eredeti honnjáról hihetőbbnek. —

A' kik Magyar Régiségeimet figyelmetesen végig olvasták, az egészet felfogván, 's részeit összehasonlítván, előadásimat túlságos értelemben nem vették; a' kik minden régi vélekedésektől való elfogultság 's előítélet nélkül, nem csak a' fogatokozásoknak fűrkészését, hanem a' helybehagyhatóknak is kitüntetését 's elfogadását tették célul: úgy tartom olly sok botlást okozó helyekre, mint a' F. T. Recensens nem találtak, 's felhozott ellenvetéseinek nagy részét könnyen elháríthatták.

De mivel még a' nevezett munkámat sokan nem olvasták, hanem csak recenzióját látták, hogy ne csak ebből, hanem erre adandó válaszból is mind két részt kihallgatva tehessenek ítéletet, szükségesnek láttam ennek is hazámfiái eleibe terjesztését — Győzzön itt is a' mi jobb.

Ébresztetvén őseink' régiségeinek közelebbi vizsgálatára, hazánk' jeles tudósa T. Horvát István úrnak figyelmet érdemlő munkái által: a' sok különböző vélemények' zavarjaiból, nemzetünk' nevét, 's eredetét, régi ázsiai állapotját, igyekeztem én is valahára meghatározattan, nem költőileg kigondolni, hanem a' régibb hiteles írók' előadásai-

ból kikeresgélmi 's ennek egy nyugvó pontot szerezni: a' többféle vélemények között leg megnyugtatóbbnak találtam, avagy csak magamra nézve, minden nemzeti dicsvágy eránti tömjénezés nélkül, a' legrégebb emlékezetes nemzetek között, a' régi Médusoktól származottaknak hinni.

Ezen véleményre lett térésem, nem hirtelenkedésből, nem minden critica nélkül; nem is valami tébolygó ábrándozásból 's nemzetem eránti alacsony hízelgésből származott, hanem a' tárgy' nevezetességéhez illő megfontolásból.

Elsőben én is azon gyermeki időmben tanult vélekedésben voltam: hogy a' Magyarok a' Scytháktól származtak, ezek pedig Mágógtól a' Jáfet' fiától; és hogy a' Hunusok, Ávaresok, a' Magyaroknak ősej voltak; de midőn ezeket közelebből megvizsgáltam, olly elháríthatatlan nehézségek kerültek előmbe, hogy kéntelen voltam széllyel nézni, ha vajjon valami jobb útát nem lehetne-e nemzetünk' eredetének felkeresésére találni. — Constantinus Porphyrogennetosznak felmaradt munkáiból, ki őseinkről legtöbbet és leghatározottabban ír, látjuk: hogy Magyaraink, Ázsia' belső részeiből, nevezetesen Persia mellől vándorlottak ki e' mostani hazánkba. Erre néz Thuróczi is mikor így szól: Chron. P. 1. C. V. *Regionem hanc — ex plaga aestivali subsolari gentem Chorasminam et Aethiopianam, quae minor India vocaretur vicinari:* — de honnan, mellyik nemzet közzül valók voltak, azt elő nem adják. — Persia' részeiben, határiban, laktak a' Persák, Indusok, Párthusok, Médusok és Chaldaeusok: ezek közzül hát mellyiktől származhattak? A' Persáktól, Párthusoktól, Indusoktól, Chaldaeusoktól nem; mert ezeknek nevök, nyelvök a' Magyarokétól különbözött, bár ha számos szavaik egygyeznek is a' magyarral. Önkint

keletkezett hát itt ez a' gyanítás: hogy talán a' Médusok közzül valók voltak a' Magyarok, úgy is Média Persiával éppen határos volt. Igaz hogy a' médus nép, melly régbb időben egy volt a' legnevezetesebbek, tudósabbak, pallérozottabbak közzül, úgy elenyészett birodalmával, nevével, nyelvével a' föld' színéről, hogy már annak Ázsiában semmi szembe tűnő nyoma nincs, — és mai időben a' föld karaczokon Médiának még csak nevét sem lehet feltalálni: de éppen ez ébresztette figyelmemet annak közelebrőli vizsgálására, ha vajjon a' Magyar Nemzet, mellynek nyelve minden ázsiai és európai nyelvektől, különböz és a' mellynek eredetét még senki ki nem fejthette, nem ezen elenyészett nagy nemzetnek még megmaradt maroknyi maradéka-é? — Mellyet a' többféle vélekedések között legkihívóbbnak találtam ezen okokra nézve:

1) mert: a' Médusoknak régi *Mada*j = ar nevek a' Magyarokkal leginkább egyez.

2) A' régi Syro-médiái nyelv, mellyet a' Zsidók, Assyriában és Médiában fogságban lévén, megtanultak, a' magyar nyelvvel szembe tűnőleg atyafias.

3) A' régi Médusok' Mágusaitól, az Assyriusok' Chaldaeusaitól feltalált betűkkel, azok a' betűk mellyek Hunus Magyar betűknek tartatnak — egy anyától származottaknak lenni láttatnak.

4) A' számok' magyar nevei is, ugyan ezektől kigondolt számjegyek formái' okának kimagyarázására, legalkalmatossabbak.

5) A' régi-médiái öltözeteknek, 's ezek' neveinek maradványi, a' mostani közrendü Magyarok közt feltaláltatnak.

6) Öseink' történetei is, e' mostani hazánkba jövésükig, a' Médusoktól legnyomósabban lehozhatók.

7) A' keresztyénség' bévetele előtti vallások' töredéki is, a' Médusok között való Mágusok' vallásából legkönnyebben felvilágosíthatók.

Ezeket már nem úgy hoztam fel mint ellene mondhatatlan szigorú igazságokat, hanem csak mint hitelesítő bizonyosságait annak, hogy a' Magyarok nem a' Scytháktól, Hunusoktól, Avaresektől, Törököktől, Tatároktól, Finusoktól, vagy más északi nemzetektől származtak, mint az eddigi vélemény tartja, hanem inkább a' Jáfet' harmadik fiától *Madajtól* — és hogy az ő első hazájokból Madaj-arából hozták-ki nevöket, nyelvöket, beüiket, számjaikat, ötözeteiknek formáit, neveit, és a' keresztyénség' előtt követett vallásukat e' mostani európai hazájokba, 's ezeket fejtegettem-ki Magyar Régiségeimben.

Ezen históriai véleményemet micsoda okoknál fogva nem fogadhatta-el, azt adta elő bírálata által a' F. T. R. és ennél hihetőbbnek tartja azt: hogy a' Magyarok Mágógnak *Enek* nevü feleségétől született *Hünor* és *Mágor* nevü fiától vették mind eredetöket, mind nevöket — és hogy állhatatosan e' közös hagyománynál marad, azt kijelenti. Lássuk mind a' kettőt a' lehető rövidséggel.

Hogy a' magyar név, a' Médusok' régi Madaj ar nevéből lett volna, ezt azért nem fogadhatja-el a' F. T. R., mint a' 77-ik lapon előadja, mert:

a) *Jáfet' harmadik fiának Madai volt a' neve, nem Madáj.* — Ezen név a' Zsidó Sz. Bibliában így íratik: מַדַּי , ezt pedig így olvassuk *Madáj*: a' Chireknek itten, mellyel a' *jod* öszszeolvadna semmi nyoma: nem lehet hát ezt *Madai*-nak olvasni, hanem *Madáj*-nak.

b) *Médusok' neve Madaj-Ar nem volt soha: sohol sem fordul-elő.* — Hogy a' Médusok

*Madaj-ok*nak nevezettek a' Babylóniai fogságig lehet látni *És.* 21: 2. *Dán.* 5: 28. 6: 9. 8: 20. *Esster:* 1: 3, 11, 18, Hogy *Aroknak* nevezettek bizonyítja *Herodot. L. 1. c. 62.* így írván: *οι Μηδοι εκαλεοντο παλαι προς παντων Αριοι* = *Medinominabantur olim ab omnibus Ari.* Ha már a' Médusoknak ezen két régi nevöket összetesszük, lessz belöle a' *Madajar* vagy *Madjar* név, mellyeta' mi öseinkről emlékezett régi írók a' *dj-t* vagy *gy-t* nem tudván jól kiírni különbféleképpen adták-elö; az egyik *Madzarnak*, *Masdar*, *Mazarnak*; másik *Magar*, *Madiar*, *Mazarnak* írta, de nemzetünk *Magyarnak* írta és mondotta magát mind e' napig. Abból, hogy ez a' két név egyyüvé téve a' régi íróknál nem találatik, nem következik hogy ezt a' nemzet egygyüvé ne tette volna. Petö Gergely is, *Kronikája'* 21-ik levelén, a' Sz. István' idejebeli vármegyék közt *Jász Berényt* csak *Berén*-nek írja; de ebből nem következik, hogy a' Magyarok ennek a' *Jász* nevet megkülönböztetés kedvéért soha mellé nem tették volna.

c) *Madajtól nem is származhatott a' Chaldaei és magyar nyelv alkotására nézve: ezek az elhatározó toldalékok örökké elé teszik, és nem hátul, mint: ar-achosi, hegymegi, Buda keszi.* — Mikor két magában érthető név tétetik egymáshoz, mellyek között egyik birtokot, a' másik birtokost jelent, a' Zsidók, Chaldaeusok előtészik rendszerint a' birtokot, hátul a' birtokost. p. o. *Beth lechem*, *Bén jamin*, *Bér-toch*, de nem örökké, mert ha mondták: *Aram Dammasech* = Aramnak Damascusa — de mondták így is: *Paddan Aram* = földje Arámnak. Ha mondták *Iscarioth* = férfia Cáriótnak, mondták ezt is: *Tigranokerta* = Tigranes városa. — A' magyar pedig rendszerint elől teszi a' birtokost, utánna a' birtokot, p. o. ember' keze, ház' teteje, hegy'

mege, Király' hegye, Rétel' pataka, de megfordítva jó így: keze az embernek, hegye a Királynak, Mege' a' hegynek.'—

E' szerint hát ez a' két szó *Madaj-ar* = Madaj' hegyes tartománya, vagy Madajnak hegyje, t. i. lakosa vagy maradéka, sem a' chaldaei sem a' magyar nyelvnek nincs ellenére; a' magyarnak pedig éppen természete szerint van: melly azt mutatja, hogy ezen két szót a' Magyar tette egymás mellé, nem pedig a' Syrus vagy Chaldaeus.

d) *Ar hegy nem is volt Médiában; tehát a' Madaj-ar se származhatott tőle.* — Különösen Médiában *Ar* nevü hegy nem volt, mert minden hegyeket, hegyes tartományokat *Harnak*, *Arnak* neveztek a' Zsidók, Chaldaeusok. Minthogy pedig Média' északi részein sok hegyek voltak azért nevezték ezt *Arnak*; az Arabok *Al-gebálnak*; a' Görögök *ορεινη*-nek, a' Latinok *Arienának* vagy hegyes tartománynak — A' Magyarok is a' kőszikla csúcsú magos bércezt, nevezték hajdan *Arnak*, hegynek, de már ma az *ár* nevet csak a' varró hegyes eszközre alkalmaztatják; a' fákkal benőtt, alacsonyabb hegyeket nevezték *oromnak*, így neveztetett Média' fővárosa Ekbatána mellett lévő hegy is *Orum-nak*. — Az előadott ellenvetés tehát csak olyan, mintha az mondanánk: Bihar vármegyében nincsen *Hegyköz* nevü hely egy is, és így *Hegyköz Pályi*, *Hegyköz Sz. Imre* nevezete ettől nem is származhatott.

Magyar Régiségeim 11-dik §-ban, nem a' magyar nyelv' eredetéről értekeztem, mint a F. T. R. mondja a' 78-dik lapon, mert ez megelőzi minden historiáinkat: hanem arról, hogy a' régi Madjarok' vagy Médusok' nyelve és a' mostani magyar nyelv között volt-e egyezés vagy nem: én az egyezést állítom azért: mert a' Syrus nyelv Médiának nagy

része előtt, legalább a' nagyobb városokban ismeretes nyelv volt, a' melly megtetszik onnan, hogy a' Zsidók a' Médusok' városaiba vitetvén fogságba, ott a' Syro-médus, vagy Sziriaival elegyített médus nyelvet tanulták meg. A' Syrus nyelvel pedig, mellyel a' Zsidó és Chaldaei nyelv közeli rokonok, a' mi mai magyar nyelvünknek is atyafisága van, melly nem csak ezen nyelveknek grammaticai szerkeztetésekből, hanem abból is megtetszik, hogy még most is a' magyar nyelvben találtatnak sok száz szók, sok helyeknek, familiáknak nevei, mellyek a' Syro-chaldaei szókkal egyeznek — Ezzel mindazáltal nem állítom, hogy a' régi Syro-médiai nyelvvel magyar nyelvünk ugyan azon egy volna, mint a' F. T. R. czélomon túl, ezt több helyt mondja. Sőt azt sem állítom, hogy a' magyar nyelv éppen az és olyan volna most, mint volt Ázsiában ezelőtt 4000 esztendőekkel. Változnak mindenek, változik a' nyelv is:

„Ut sylvae foliis pronos mutantur in annos

Prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas

Et iuvenum ritu florent modo nata, vigentque;

jól írta ezt Horatius; hanem csak azt: hogy a' Syro-médiai nyelvvel, a' mi nyelvünknek, most is, mennyivel inkább ez előtt több századokkal ezrekkel egyessége atyafisága volt Ázsiában. Ezeket a' F. T. R. meggyőző okoknak nem találja, azért:

a) mert a' Syro-chaldaei nyelv nem Médiában hanem felső Syriában divatozott: De azért, hogy ott divatozott, nem következik abból, hogy Médiában egészen esmeretlenlett volna ezen nyelv, mert különben itt ezt a' nyelvet a' Zsidók meg nem tanúlhatták volna. A' német nyelv is Ausztriában és más német tartományokban divatozik, de azért Lőcsén, Kézsmárkon, Sopronyban is 's másutt is tudnak németül, 's ott is meglehet ezt a' nyelv-

vet tanulni. Erdélyben is tudnak magyarul, azért hogy Magyarországon kívül van.

b) *A' felsőbb Médusok Zend az alsóbbaké Pehlwi volt.* — Mitéle nyelvek ezek, 's mikor nyerték ezen nevet. én azt nem tudom — A' híres Orientalista *Rasch* azt mondja: hogy a' Zend nyelv, hasonlít a' Sanskrik és Német nyelvekhez, következőképpen az Indus és persa nyelvekből elegyült, — ehez a' mi nyelvünknek atyafisága nincs. — A' pehlwi nyelvről pedig azt állítja: hogy ez a' régi Aramacsihoz vagy Syrushoz hasonlít, — ezzel tehát a' zui nyelvünknek is atyafisága van; következőképpen véleményemnek ellenére nincsen sőt inkább annak hihetőségét neveli.

c) *A' Sarmatak' vagy Médiából kiköltözött rőt Médusok' nyelvének maradványi és a' Magyar nyelv' szójárasi között semmi azonság nincs.* — A' régi Sarmathák' ivadékjai a' Finusok, Vogulitzok, Esthonok, Votyákok 's más északi népek: hogy ezeknek szavaik, szószármazásaik közt, sok egyenlő találtatik magyar nyelvünkkel Révai, az, *Elaboratior grammaticájában* megmutogatta, és ezeket szavaink' fejtegetésében hasznára is fordította.

d) *A' különböző nyelvekben találtató egyforma szókból nem lehet azoknak ugyanazon egységet következtetni.* — Úgy van, én sem cselekedtem ezt, mint munkám' 15-dik §-ában nyilván előadtam. Nem is úgy hoztam én fel azon számos Zsidó és Syro = chaldeai szókat, mellyek a' 17-ik és 18-dik §-ban találtatnak, mint ellene mondhatatlan bizonyságokat, hanem csak mint előadásim' hitelesítésére szolgáló adatokat. Mikor ugyan is látjuk azt, hogy a' mostani magyar nyelvnek a' régi Zsidó, Syrochaldaei, és Syro = médiainyelvekkel minden nyelvek feletti atyafisága van; — mikor

látjuk hogy a' magyar nyelvben sok olyan szókép-zők és ragok találtak, mellyek jelentésökkel együtt csak a' nevezett régi nyelvekben találtak fel; — Mikor látjuk, hogy sok száz helységeknek, vizeknek, földeknek, familiáknak most is divatozó neveiknek értelme az említett nyelvekben feltaláltatik; — mikor tudjuk, hogy azok a' nyelvek sok századok óta a' megholt nyelvek közé számláltattak, és hogy ezekből a' mieink szavakat, neveiket, Európában, sem társalkodás sem könyvek olvasása által nem kölcsönözheték — 's ezekből azt hozni ki: hogy tehát ezen nyelven beszéllőkkel régi őseink társasági összeköttetésben éltek, és hogy ezekkel a' mi nyelvünk, ez előtt 4000 esztendővel, sokkal nagyobb egyességben volt, mint már most: én ugyan ezt nem tartom valami nemzeti dics vágyásból származó sophismálásnak hanem józan logikai következtetésnek. Nyelvünk alkotmánya is azt mutatja, hogy az nem valami zугоjában élt tudatlan nép közt vette eredetét, hanem okos, tanult és virágzó állapotban élt nemzetség közt született és neveltetett. — Hihetőnek tartom tehát, hogy Médiában a' magyar nyelv volt a' legrégebb törzsök nyelv, és ez elébb való volt mind a' Syrus mind a' Zsidó, mind a' chaldeai nyelvnél. Azért tartom pedig ezt hihetőnek:

1) mert ebben legtöbb a' természeti hangokat utánzó szó — legközelebb van hát ez a' mindeneket szülő anyához a' természethez.

2) Legtöbb ebben az egy tagu szó, és a' több tagokból állók is 's azoknak képzőik, ragasszaik mind egyes szótagokból vannak összeszerkezve: — már pedig a' természetben mindenek egyes apró részeken kezdődnek.

3) Grammaticai szerkeztetése is a' természeti együgyűség' bélyegét hordozza. — Ezeket sok

példákkal lehetne világosítani, ha itten ennek helye volna.

Ezen természettől született nyelvet nevelték, tökéletesebbítették a' köztök élt Mágusok. Időjárásával az Assyriusok' hatalma alá esvén, ezek, a' magyar nyelvből mint tanúltabb nyelvből sokszókat által vettek, valamint a' Magyarok is kölcsönöztek tőlök számos szókat: így sógorosodott össze a' magyar és Syrus nyelv; de azért a' két nyelv éppen egygé vagy ugyan azzá nem lett: a' különbség köztök megmaradt, a' mint ezt értekezésemben előadtam.

Ha hát megengedjük azt, hogy a' mostani Oláhok a' régi rómaiaktól, származtak, azért: mert mind *Rumuj* nevök, mind sok száz szávaik mutatják a' régi rómaiaktól lett származásokat; miért ne engedjék meg hogy a' Magyarok a' régi Madaj = arok közzül valók voltak, midőn látjuk hogy nevök és nyelvök ezekével sok tekintetben egygyez. —

A' betűket, számokat, öltözeti maradványokat, 's ezeknek neveit sem úgy hoztam fel, mint a' mellyekkel a' Magyaroknak a' Médusokka' ugyan azon egységet ellene mondhatatlanúl akartam volna kihozni, mint a' F. T. R. túlságosan állítja: mert tudom én azt, hogy azért hogy a' Magyar és Francia ugyanazon betűket és számjegyeket használja, hogy a' Magyar is visel német kaputrokat, nem következik hogy a' Magyar a' Franczokkal 's Németekkel éppen ugyanazon egy nemzet volna: hanem csak úgy hoztam fel ezeket mint útmutatókat nemzetünk' ázsiai eredeti hazájának felkeresésére, és annak hitelesítését, hogy a' mi őseink nem valami tudatlan barbarus, hanem a' tudományokban szép előmenetelt tett nemzet közzül származtak és jöttek Európába, minéműek voltak a' régibb időben a'

Mágusok, kiktől vették vallásokat, 's ő utánok a' Chaldaeusok. Bizonyos is az, hogy ezek nincsenek ellenére véleményemnek.

Az öltözetekre szükségesnek látom megjegyezni, hogy a' mellyeket a' F. T. R. felhozott a' Médusok öltözetéről én is előadtam: de azok még kevés részét tették azoknak — szükség vala ezt kipótolni más írókból és szomszédos nemzetek' öltözetéből, 's a' régi pénzeken, drága köveken találtatott rajzolatokból. — Azonban a' Médus *czuczos pikkelyezett fejfedőről, fényes foszlányról* mint a' recenzióban íratik, Herodotus nem emlékezik, mert halháj forma vas pikkelyekkel, nem a' fejfedő, hanem a' dolmán volt béborítva; — a' hosszú vékony selyem ruha pedig nem fényes, hanem általlátszó, perlucida volt. —

Ezekből hozám már ki azon következményt, hogy a' többféle vélemények, között leghihetőbb az: hogy a' Magyarok' első hazája volt Mediának

Ária nevü része, melly határos volt Persiával, Indiával, Chorázmiával és Párthiával.

Tegyük már ezen históriai véleményem mellé, azon Thúróczi által elő adott régi hagyományt, nemzetünk' nevééről és eredetéről, mellyet a' F. T. R. ezeknél hihetőbbnek tart, és mellette állhatatos maradását elhatározta, melly így hangzik: „*Sacra Scriptura, et sancti Doctores dicunt: Hungari descendunt a Magog, filio Jafet, qui post diluvium anno 58. prout s. Sigilbertus Episcopus Antiochenus in Chronica orientalium nationum refert, intravit in terram Evilath, et ex coniuge sua Enech genuit Hunor et Mogor, a quibus Hunni et Magyari generati fuissent Chron: P. 1. c. 2.*

Hogy Mágóg a' Jáfet' 2-dik fia volt, bizonyítja 1. *Mos.* 10. 2. Hogy tőle származtak a'

Skythák, 's maradékai a' Caucasus hegy' környékén telepedtek-meg először, azt állítják: Josephus, Eustathius, Hieronymus, és Theodoretus. Evilah vagy Chavila földéről van emlékezet 1. Mos. 2. 11. melly ett volt, hol a' Tigris és Eufrates folyói összeszakadnak, mint föld karaczomon is láthatni; itt telepedtenek vala meg először a' Chám' maradéki, első Birtokosa volt, Chámnak Chús fiától származott unokája, kit Chavilának neveztek, ettől nyerte nevét is 1. Mos. 10. 6. 7. De hogy Mágóg elhagyta volna a' Caucasus' környékén lévő tartományokat, és Ázsiának déli szélére Evilath tartományába ment volna lakni, még pedig az özönvíz után 58. esztendővel, holott az sem bizonyos mennyi időre született az özönvíz után; hogy az ő feleségét *Enech* nek hívták, és hogy ettől születtek Hunor és Magor nevű fiai, kiktől a' Hunusok — Magyarok — származtak, arról a' Sz Irás semmit sem szől, sem pedig a' régibb hiteles historia írók nem emlékeznek. — Mondja ugyan Thúróczi, hogy a' közelebbi időben élt Sz. Doctorok, 's azok között Sz. Sigilbertus írja ezeket, de hijában! akkor még mikor ezek éltek, könnyebben hívók voltak az emberek, még akkor a' boszorkányokat, mágusokat megégették; de már ma nem hogy Thúróczinak, de még Sz. Sigilbertusnak sem hisznek, ha csak hiteles kútfőből meg nem bizonyítja állítását. Mig hát a' F. T. R. ezt nem telyesíti a' kezén lévő gazdag Könyvtárból, kénytelen vagyok úgy nézni, mint históriai költeményt, 's nem hogy hihetőbbnek tartanám előadott véleményemnél, de semmi hitekre sem tartom érdeemesnek

Továbbá a' 91-ik lapon így ír a' F. T. R. „*Tudtomra a' Magyarok szülő - földének kinyomozására csak két hiteles kútfőnk van, az első, a' Persepolisi, Niebuhrtól nem rég fellelt Inscrip-*

tio régi persa nyelven, mellyen a Hunok (*Hunae*) Armenia, Cappadocia és Sapardia körül fordulnak-elő: — ezeknek szomszédságában volt hát a régi Hunok' honja. —

Hogy itten körül laktak Hunok a' Persepolisi Inscriptio nélkül is tudtomra volt: a' Talmudisták ug. anis emlékeznek ezekről így írván: „*Tubal est domus Uniacorum* fel is jegyzetem ezeket föld karaczomon a' mint lehet látni; 's ezekről azt jegyzik meg az említett Talmudisták, in Tractatu Joma, hogy ezek jó sajtokat tudtak készíteni. árúlgatták ezeket a' Zsidóknak is, de ez ő tőlök eltiltatott mert a' Hippacak, ló téjből készült sajtok voltak: de hogy e' lett volna a' Hunosoknak szülőföldjé, annyival inkább a' Magyaroké, nehéz elhinni, mert a' *Hunus* név nem csak a' Magyarokra, nem csak az Attila' Hunusaira, hanem elsőben ugyan, azokra a' népekre kik városokban helységekben laktak, azután pedig még a' vándorló népekre és Scythákra is alkalmaztatott: én is nem csak itt jegyzetem fel az Unnusokat, hanem a' Caspium tengeren túl is, mellyről az írja a' F. T. R. hogy azokról nem tudtam semmit. Helyesen jegyzette fel a' régiségeket gondosan vizsgáló Stritter *Memor. pop.* I. p. 451. „Ita late patuit apud Scriptorum Byzantinorum et fluctuat Hunnorum nomen, ut quam proprie gentem eo designare voluerint, ipsi ignorasse videantur. Hunnos nobis dicant, an Scythas perinde est. Participant quidem Hunnorum nomen *Avares* apud Menandrum Theophilactum, Theophanem et Cedrenum, quorum duo posteriores eos Hunnos occidentale vocant; *Bulgari* apud Nicephorum Patriarcham Theophanem et Cedrenum; *Comani* apud Nicephorum Gregoram; *Gepaedes* apud auctorem Chronici Paschalis; *Hungari* apud Leonem Gram. Cinnamum Nicetam et alios *Slavi* apud Cedrenum *Turci* apud Theophanem; *Uri*

apud Annam Comnenam es Cedrenum. Ad Tribus vero Hunicas magis definite et perpetuo a Scriptoribus Byzantinis referuntur Hunni Attilani, qui *καταρξοχην* Hunni vocantur“ etc. Agathiás pedig azt írja: hogy mind azok a' barbarus népek, kik az Imaus hegyén belől laktak, Scytháknak és Hunnusknak is nevezettek. Illyen környülállások közt már, ki határozhatja meg a' Hunusok' szülőföldjét? Kí bizonyítja bé, hogy mellyik nemzetre alkalmaztatott először a' Hun név? De ha meg lehetne is ezt határozni, mit tenne ez nemzetünk' eredetének 's nevének meghatározására? Nemzeti nevünknek a' Hunus névvel semmi összehangzása — Mellyik Hunus néven nevezetett néptől származtassuk nemzetünket, az Árménia szomszédságában lévő Uniacusoktól vagy Hunektól; vagy a' Rusiabeli Chuginardiából; vagy a' Cománoktól; vagy a' Caspiumon túl lévő Hunusoktól — ? ezen zavarból én ugyan egy pohárnyi szigoru igazságot se tudok méríteni. Különbén én nemzetünknek nevét és eredetét, sok századokkal feljebb kezdem, mint sem a' Hun név divatba jött volna, melly névről még Herodotus, Strabó nem is emlekeznek.

A' második hite es kütfőnek tartja a' F. T. R. Magyaraink' szülő földének kinyomozására, a' Herodotus, Strabo, Plinius' előadásait, a' Macrokról, kik a' Thermodon vize a' Moschok—Tibaremusok Chaldeusok és Árménusok körül laktak, és az újabb időben Sanniknak nevezettek.— Ezekről már ezt mondja a' "F. T. R." "Hogy ezen Makrokon az ősi Magorok értetődjenek, mind az atyafias Kun nemzetség' lakhelyének és Chaldaeusoknak szomszédsága; mind a' nevek' egybehangzása, mind az ősi hagyomány hogy Hunor és Magor Persiában telepedtek-le, látszatik nékem valószínűtani.“ — De hogy a' Kúnok' lakhelyének, és a' Chaldaeusok vagy Chilibesek' (mert a'

tulajdonképpen való Chaldaeusok Ázsiai déli oldalánál laktak) szomszédságából vett próba, annak megbizonyítására, hogy a' Makrok voltak az ősi Magyarok, igen gyenge lábon álló — láthatja kiki: mert azért hogy valakinek atyafi: Pesten lakik, nem következik hogy atyja is onnan származott. A' Makrok' nevének a' Magyarral való összehangzása már többet tesz, de nem elég — mert a' pusztá neveknek összehangzásán nem lehet építeni, mert Minoat Siciliának egyik városát régen Macarának; Carthágó' városának egyik részét Magalianak 's Magariának; Achájának egyik városát Meggarának hívták. Ezek a' nevek is összehangzanak a' Magyarral, még sem állítjuk hogy ezen helyek lettek volna őseinknek szülőföldjei — még először végire kellene járni, ha a' Makrok' nevéből lett é a' *Magyar* név, vagy megfordítva. — Mi nemzet volt ez?, miféle nyelven beszélt?, miféle ismertető jelekből tulajdonságokból lehet azt kihozni, hogy ezek valósággal a' Magyarok ősei voltak? Azt látjuk Strábóból hogy az újabb időben *Sannik*-nak neveztettek — de miért? hát azután hová lettek, hogy és mikor költöztek Persla' határiba: hogy kötjük össze ezzel az Árpád Magyarjait, azt mind elő kellene adni — különben nem lehet megvalósítani ezen véleményt: hogy e' Makrok voltak a' Magyarok' ősei.

Hunorról és Mágorról hogy' vélekedem, fentebb elő adám.

Az eddig előadott különböző véleményeknek összehasonlítását, megfontolását, és a' hihetőbbnek választását bizván olvasóimra, tovább folytatom válaszomat.

A' 82-dik lapon így ír a' F. T. R. „*Hogy a' Taurusok Abarok légyenek a' Roschoknak vagy is Oroszoknak elei, se Czecsesben se más Byzantiumi iróban nem olvastam. Nagy érdemére vál-*

nék a' T. Szerzőnek, mivel az Oroszok' eredete mind addig bizonytalan, ha bebizonyítaná. Kár volt Czecsesből a' helyet is ki nem jegyeznie. — Czelom nem vólt a' Roszusok' eredetét fejtegetni, csak mellesleg érinteni, 's rámutatni mint egy út közben: de mivel erre a' F. T. R. által felszóllítottom, kívánságát a' mint lehet teljesítem. „A' Roszusokról és Moscovitákról van emlékezet *Ezék.*: 38:2. ekképpen: Embernek fija fordítsd orczádat Góg ellen a' Mágóg' földében, a' Rós, Mések, és Tubal' fejedelme ellen, és prófétálg' ő ellene:“ a' Rós név ugyan a' magyar fordításban főnek mondatik, de a' LXX fordítók nemzet nevének tartván így fordítják: αρχοντα Ρώς, Μοσόχ, και, Θοζέλ. — A' Rosok, mint *Jos. Bengorion c 2.* mondja, laktak a' Cyrus és Araxes vizek mellett, a' többi megnevezett népek ezekhez napnyugotra. — A' Rosokról Tzetzes, *Chiliade Histor.* 11. 393. így ír: Tauri generis boum masculi vocantur. Est et genus Scythicum; quia autem hoc obscurum est, clarius indicavi, Tauros vocari gentes Ros.“ — Ezekre nézve írák: hogy a' Rossusok' törzsök atyái Taurusok, vagy Abarok voltak.

Ugyan ezen lapon: *Constantin* nem igazán alú-elő, mert *Constantin* ezen mondásának „Abares esse cognoscuntur, a' magáéból tette utánna ezt: *Szlávnelvekről* — *Jobb* mindég eredetikepp, mint fordítva idézni a' kútfőket. Ezen kapcsolatban tett, a' *Constantin*' szavait félre nem magyarázó, hanem világosító hozzátétel, nem érdemli az igazságtalansággal való vádoltatást: — mert miről lehetett megismerni a' Horvátok közt maradt Abarokat — Abaroknak lenni inkább mint nyelvekről — hogy pedig ók a' Szláv nyelven beszélők közül valók voltak sok helyt állítja azt *Constantin de Adm. Imp. P. 2. c. 29.* „Slavini qui

et Ahari nuncupati“ — „Slavi qui trans flumen (Danubium) habitant, qui et Abari dicti“ — „Slavi sive Abari etc. Különben ha eredetiképpen akarjuk idézni a' kútfőket a' Constantin' szavait is nem Deák fordításban hanem görögül kell vala előadni. —

A' 83-dik lapon így ír a' F. T. R. *A' Gétáknak Gepidákká, mind kettejeknek Scythákká, Humokká Hungarusokká tételét ellenzem.* — Hogy a' Gétákat a' Gepidáktól megkülönböztettem; sem Hunokká sem Hungarusokká nem tettem — az „ellenzem“ szó után a' munkából ki írt sorokból által láthatja kiki. A' Nomades Scythákról mondom, hogy a' Görögök Gétáknak, Gétéseknek azaz földeseknek, földhöz tartozóknak nevezték, mint *μυλη* -ből *μυλιτης* = málomhoz tartozó. *κομη* -ből *κομητης* vagy=hajas, így *γη*-ből *γητης*. A' Georgusokat Arotéseket pedig nevezték Gepidáknak, Gepaedes *γηπαιδες* = föld' gyermekeinek, kiket a' föld táplál, nevel, azért hogy annak gondját viselik, azt művelik: — és úgy vélem hogy ezeket a' neveket szintúgy formálhatták nyelvök' természete szerint a' Görögök mint az újabb időben a' *Georgos* nevet, 's nem volt szükségök ezt a' Chinaiaktól tanulni: — különben mi értelme volna annak mikor Godinus és a' Chronicon Paschale a' Hungarusokat Hunusokat Gepaedáknak írják; ezt hát szerencsétlen Horvátizálásnak nem lehet tartani. —

Azt kérdi ezekre a' F. T. R. *Ha a' Géták Ráczy nyelven beszéltek, hogy lehettek Scythák?* Ugy, hogy a' Scytháknak törzsök nyelvök volt a' Sláv, a' Sláv nyelvnek pedig közeli rokona a' ráczy. A' Vandulusokról is azt írja *Bonfin p. 123.* „Vandali eodem glossemate scilicet Slavico utuntur.“ *Constantin. Porphyry* pedig azt mondja: „Gepedes et Vandali nullo alio quam nominum appellatione a

se invicem discretæ et ubique unâ communi lingua utentes.“ — Hogy a' *Csilla* nevet a' Törökök a' régi Scythia névből csinálták, és hogy a' Géták a' Scythiák közzé számláltattak ezt adám elő mint hihető véleményemet, nem akarván ez által sem a' Scythiáknak sem a' Gétáknak lakó földét pontosan meghatározni. Nem áll hát itt helyén a' feddőző ítés: A' historicusnak jó geographusnak kell lenni. Különben a' jó geographus nem így szokott valamely helyet meghatározni. Thracia' felső csúcsán a' Caucasus hegy' torkolatjában, melyek mit jelentenek bizonytalan.

A' Paczinákokról való értekezésemből egy darabot által irván, ezt teszi utánna a' 86-dik lapon: *Hah! de mást tudnak a' Tatár és Chinai írók a' Paczinacziták' eredetéről! Be mást vártunk volna a' Frähn' excerptáinak de Basciris emlegetőjétől!* Ezen fohászszal kezdett sorok sem ellenkezőt nem igazolnak, sem jobbat nem adnak elő: — mivel nyomosabbak ennél azok, melyeket a' Páczináczitákról tudnak a' Tatár és Chinai írók? mik vannak ezekről a' Frähn' excerptáiban? ha elő adja a' F. T. R. és helybe hagyhatóbbnak találom az általam megírtaknál, örömet elfogadom: de próba nélkül sem egyik sem másik író' részire nem állhatok: Különben én aligha a' Paczinákok' eredetét feljebb nem kezdem a' Tatár íróknál 's a' Frähn' excerptáinál, 's a' kétféle előadások egymásnak ellenére talán nem fognak lenni.

A' 87. l. így ír a' F. T. R. *A' T. szerző folyton folyvást Syrus nevet nyelvet emleget, a' Médus helyett.* Nem a' Médusokról hanem a' Hunosokról szóltam én itt: azt írtam, hogy a' Hunus nyelv volt atyafias a' Syrussal, valamint a' Magyar is, de azért egyik nem voltak. Az Oláh nyelv is atyafias Olással, Francziával, de azért nem egyik, más egyességben lenni, egyezni, más azon egynek lenni.

A' 88-dik lapon így ír a' F. T. R. A' T. szerző a' Hunok' szülő földét, vissza rezzenvén, úgy látszik a' kérdés' nehézségétől ki nem tünteté. — Igaz hogy ezt nehéz kitüntetni, de engemet nem a' nehézség rezzentelt-el ettől, mert ha minden nehézség munkámban *elrezzentett* volna, úgy keveset tehettem volna; mentem a' míg mehettem, a' hol tovább nem haladhattam rezzetés nélkül csendesen megállapodtam: — hanem azért nem tüntetem-ki a' Hunok szülő földét, mert olly sokféle nemzetekre alkalmaztatott a' Hun név, hogy nem tudtam meghatározni melyik volt az első. — A' Persepolisi Inscriptio, csak egy helyt mutatja ki a' Hunokat, de hogy e' volt szülő földjük, bizonytalan. Már a' Chaldaeusok az Indusokat is Hondukknak mondották. Kain pedig az első várost *Hánok*-nak, *Chanak*-nak nevezte, melly nem csak azt teszi: elkezdeni, felszentelni; hanem az 53-ik Zsoltár 6-dik verse szerint ezt is: megtelepedni, táborba szállani, sátorokat felállítani. — *Anac* pedig vagy *ghanac* azt teszi: körül fogni, körül keríteni, mint az arany vagy ezüst láncz a' nyakat, és így egy értelmű ezekkel *keret*, *kir*, mellyek kerített várost, helységet tesznek. Kain is azért építette az első várost *Hánokot*, hogy abban nyugodalmasan bátorságban lakjanak maradéki; az *Anak* vagy *Hanak'* fiai is nagy és az éig emelkedett városokban laktak *Jós. 21. 11.* A' Hun, Hun, Chonak, vagy Kunok neve tehát régibb a' Persepolisi Inscriptiónál. — Ha azért a' Hun nevet úgy vesszük mint magános nemzet' nevét, szülőföldjüket, *Hánoknál*, mellyet Ptolomaeus Anuehtanak mond, Persia' déli részén kellene inkább keresni; a' mint én erről említést tettem magyar Régiségeim' 130-ik lapján.

A' 89-ik lapon így ír a' F. T. R. *Minekutánna a' T. szerző a' Madaj-ar nevet kigondolá, a' Médus és Magyar névvel ugyan azonná tette*

előre látható volt, hogy Médiát állítsa a Magyarok első honnyának; de Arméniát, melly mind Ar - Aram földről, mind Média országtól különbözött, álmodni sem lehetett. — Én sem tudtam álmodni is hogy valaki előadásomat így magyarázza. A' tévedés így keletkezett: én a 31-ik §-ban így irtam: „Midőn Jason megbékélvén Medeával 's Colchisba menvén, birodalma alá hajtotta Arámot és Madaj — arát: Arámot, vitézlő társának Árménusnak nevérol Arméniának; Arát pedig a' feleségéről, vagy annak fiáról Médusról Médiának nevezték a' Görögök “ — Ezeket a' F. T. R. így írta által: „Midőn Medea megbékülvén Medeával 's Colchisba menvén, a' birodalma alá hajtotta Arámot, és Madaj-arát vitézlő társának Árménusnak nevérol Arméniának nevezé — ezen hibás általirásból hozá már ki a' F. T. R. azon hibás következményt: hogy én Arméniát egygéttem Arával vagy Médiával, 's így Arméniát is a' Magyarok' első honnyának állítom — A' ki csak futólag olvasta is meg Magyar régiségeimet, láthatja: hogy én Arát vagy Médiát, Arámot vagy Syriát, Arméniát vagy Órmény országot, mindenkör megkülönböztettem, hanem a' recensióban tétetik egynek Ar és Arám a' 75-dik lapon, mellyek pedig különböztek — Mindazáltal az Aramaei vagy Syrus nyelvet a' tulajdonképeni Syria' határai közzé nem szorítottam: kiterjedt ez Cappadóciában, Arméniában, Zsidó országban, Chaldaéában, Mesopotámiában, Assyriában és Médiában is, azért neveztettek ezek a' Syro — Chaldaeusoknak, Syro — Médusoknak, mint mai időben is hogy Sláv nyelv sok országokban, sok nemzetek közt e'szöledt. — A' miket hát hibásan másolt előadásim ellen felhord a' F. T. R. mind szükségtelen vala. Jó hogy még ezen hibás másolat, is hogy: Medea megbékélt Medeával nem tulajdonítatik.

A' 90-ik levelen ilyen feddőző jegyzést tesz a' F. T. R. *Vannak — fájdalom a' Magyarok között is sokan, kik nem az igazság' szigorú elterjesztésével, hanem nemzeti dicsvágynak tömjénezéssel, kívánnak kedvet szerezni.* — Ezen, velem együtt sok becsületes magyar író erkölcsi characterét sértő jegyzék valóban szomorító. A' mi a' többek közt engemet illet, igaz hogy szeretem nemzetemet — annak becsületére, tudomány, jó erkölcs, 's külső állapoti előmenetelére főlem kitelhetőképpen igyekezem: Magyar Régiségeim' irásában is egyik céltom volt, régi őseink' jó emlékezetének, a' feledékenység éjtszakájából a' mennyire lehetett, felderítése; és annak a' tudatlanságból vagy rossz indulatból származott gyaláztatásoktól való védelmezése. De ezt az igazság' letapodásával hamis úton módon, a' nemzet' dicséretre vágyása eránti kedvezésből, 's kedv keresésből nem cselekedtem, bár mit itél is rólam a' F. T. R. — Kérem hát, hogy az efféle igen sértő bírálasoktól, mind engemet, mind más becsületeseket légyen szíves megkímélni. Én örülni fogok rajta, ha előadásimnál jobbakat, nem csak hihető véleményeket, hanem szigorú igazságokat fog nemzetünk' régiségeiről közre bocsátani: érette ily módon soha meg nem kedvetlenitem.

A' 101-dik lapon ezt mondja a' F. T. R. *Lebediás csak a' Boebodtól elvezete volt ama földnek, melyet Magyaraink először megszálltak:* „Locus, cui cognomen Lebedias, a primo ipsorum Boebodo, qui nomine quidem Lebedias, appellatur „így ír Constantin. Ezen előadása Constantinusnak előttem tudva volt, meg is nyugodtam volna benne, ha előadását kétségessé nem tette volna az által, hogy az itt, nem először, megszállott Árpád' Magyarjait Turkoknak hibásan nem nevezte volna. — Azonban mások nem Lebediásnak, ha-

nem Eleudnak nevezik Anonymussal a Magyaroknak ezen első Baebodját vagy Vajdáját. Nehéz is azt hinni, hogy a Russusok annyira becsülték volna a Magyaroknak ezen vajdáját, ki csak három esztendőig lakhatott itten, hogy az ő nevéből nevezzék el ezen tartományt, bár ha szinte követ volt is ő a Chazarok Chagánjához, és hogy az ő nevének emlékezetére egy még most is lenn álló várost Lebedinek nevezzenek. Ezekre nézve tértem én azon vélekedésre, hogy ezen tartomány már a Magyarok ide jövele előtt is *Lebedi* nek neveztetett, melly Scythiai orosz nyelven *hattyút* tészen, így neveztetetett pedig ez, az itteni számos folyó vizekben tanyázni szokott hattyúk sokaságától. Így gondolom tehát, hogy a tartomány nevéből neveztetett Eleud vezér *Lebedias*nak — *Lebedi* őt valónak, mint ma is sokan vészik nevöket, a helységektől, nem pedig a vezér nevéből a tartományt, mint Constantinus mondja.

A' 103. l. A' *Chabarok Chrobatok nem voltak.* Hogy az Abar, Obr, Chobr, Chabar; Chrot Chrobat — Horvát nevek Sláv eredetűek, és ugyan azon Sláv nemzetből való népeket 's azoknak lakó helyeit jelentik, elő adja azt T. Kollár János ilyen című munkájának: *Rozprawy o Gmenach, Po-čatkach i starozitnostech Narodu Slawského a Gelo kmenů* pag. 205 — 208,

Őseinknek Lebediásbeli Zabartoj — Asphalój régi nevekről tett értekezésemet sajnálkozást érdemlő híjjába való fejtörésnek tartja a' F. T. R. a' 101-ik lapon. — Én nem tartottam a' Magyar Régiségeim' 220-dik lapján előadott okokra nézve. Akár Chaldacából, akár Médiából, sőt ha a' Née bárkájából hoznánk is a' szövétneket, Nemzetünk' régiségeinek, ha mind gyengén is világosítására, figyelemre, 's megbecsülésre tartom érdemesnek.

A' *Lebediásból régi hazájokba költözött Magyarok nem Ariában, hanem a' Caucasus' torkolatjához vonultak.* — Persia mellett, a' hová költözött Lebediásból a' Magyaroknak egy része, Ária volt legközelebb, a' Caucasus ettől nagyon messze volt, e' közt és Aria közt volt Georgia és nagy Árménia: ha pedig a' Caspiumot megkerülték, úgy még messzebb volt. Az a' mondása pedig Constantinusnak. „*εις τὸ τῆς περσίδος μέρος*“ nem azt teszi Persia része felé, hanem Persia' részében, Persia mellé, Persia' határában. E' szerint ha így szólunk: a' Magyarok Lebediásból a' Caucasus' torkolatjához mentek Persia mellé, csak olyan mintha azt mondanánk: némelly Magyarok Spanyol ország mellé a' Kahlenberg' torkolatjához költöztek.

A' 107-dik levél oldalon M. régiségeim mellé tett földrajzom vagy karaczom' bírálására fordítja figyelmét a' F. T. R. 's azt írja róla: *hogy ezt a' magam ideájához képest adtam* — A' folyó vizeket, hegyeket, a' Pontus és Caspiumi-tengereket, valamint a' geographiai hosszúság' és szélesség' vonalait, a' Gatterer és Güssefeldtől készített Ázsia' mappájáról vettem által, úgy ítélvén, hogy a' hegyek, folyók ez előtt több ezeredekkel is csak ott voltak a' hol most vannak. A' tartományoknak, városoknak, azokban lakott népeknek neveit, a' bévezetésemben előadott írók szerint raktam fel, figyelmeztvén az újabb íróknak is sok helyt zavarral teljes előadásaira. Hogy a' régi vándorló népeknek, kik most itt majd másutt laktak, hibátlan, pontosan meghatározott földrajzát készítsen valaki, melly ellen senki kifogást ne tehessen, nem olly könnyű munka, mint a' F. T. R. véli, bár próbálja meg: kivált mikor ezt egy meghatározott, kevés évekből álló időszakaszhoz nem kötve, nemzetünknek, 4000 esztendőök alatt, öt helyen volt lakásokat akarjuk általa lehetőleg könnyebben fel-

vehetőkké teani. — Ezen földrajzomra tehát ezeket jegyzi meg a' F. T. R. „*Média a' Taurus hegyén túl nem birt semmit*“ — sőt inkább túl volt ezen Média. „*Cappadocia a Taurus' ágáig Amanus hegyig terjedt Cilicia és Arménia között.*“ — Miért neveztetett hát Strábó Cappadoxnak, holott ő az Orontes vize mellett Apámiából való volt? más határi voltak Cappadociának a' Medusok'; más a' Persák; más ismét a' Görögök' uralkodása alatt. — „*Ariat szinte a' Tigris vizétől a' Paropamisus harasig terjeszti, holott Arionénak kisedrésze volt.*“ — Aria és Ariania mind egyet tett, valamint Média és Medéna is: kiterjedt ez a' Cophene vagy Cophete vizéig, melly a' Paropamisusból ered, és az Acesines, és Hydaspessel együtt az Indus' vizébe szakad, a' mint írja Plinius — „*Ezen havasok' ölében délről jegyzi a' Mogorokat, hol se hírek, se hamvok.*“ — Hogy a' Magolok vagy Mogorok itt laktak, elő adják Tavernier és Bernier Indiai utazások' leírátában. — „*Az Ogor Ugorok a' Volga és Ural közt laktak, nem a' Jaik vizén túl.*“ — A' Jaik is a' Volga és Ural közt van, én is ide tettem Lehrberg és Müller' előadása szerint: Das alte Ugien lag an der Westseite des Urals. — „*Jaikot az Ural hegységén innét folytatja; holott az Urál hegyéből ered és azt megkerüli 's úgy szakad a' Caspium tengerbe.*“ — Minden földrajzolatokon az Ural hegyén innét láttam feljegyezve a' Jaik' vizét, — *Az Úzokról nem tud semmit a' Volgán túl.*“ Feljegyeztem a' Volgán innét, a' hová kikerjesztették birtokukat, mint a' F. T. R. is mondja; két helyt nem akartam feljegyezni: tudok hát róllok is valamicskét. — „*A' Paczinákokat alól, a' Bas-kirokat jóval feljebb jeleti, holott azon egyek voltak.*“ — Hogy egyek voltak még előttem nem bizonyos, ha egyek voltak is, hihető, nem csak anny helyen laktak, mint a' mennyire nevéket

felírtam. — „*Magáriát Volgán, Dontiát Tanaison innét jegyzi; holott túl estek.*“ — Hogy a' Magyarok a' Volgán innen is túl is laktak feljegyzetem; mindazáltal különösen a' Volga és Tanais közzé tettem Magáriát, azért, mert *Beyer* így említi: „*Exstat memoria primae Mazarorum sedis inter Tanaim et Volgam, Dontiának Dentumogeriának neveztetett pedig nem a' Tanaison túl eső tartomány, hanem az innét lévő, a' hol a' Doni Kozárok laknak, mert így ír Anonymus: „A tergo autem (Dentu Moger) habet flumen, quod dicitur Tanais.*“ — Hogy írhatta volna ezt Anonymus Magyarországon, ha Dontia a' Tanaison túl esett volna? A' Chozárok lakó földjét olly pontosan, mint a' F. T. R. állítja, meghatározni, a' históriai adatok bizonytalan volta miatt nem lehet.

Végezetre a' vallásra tekint a' F. T. R. de rólla csak ezt mondja: „*hidgye a' ki hiheti. Akárminémű volt Őseink' eredeti vallása elejntén, de Schwaismussal jöttek ide bizonyos.*“ — Ezt recenzióknak nem tarthatván nem is válaszolok reá.

Magyar Régiségeim' figyelmes megolvasásából láthatják hazámiai, hogy nem ok nélkül tettem M. régiségeim' jelszavává *Pliniusnak* ama mondását: „*Ardua res est vetustis novitatem dare — novis auctoritatem — obscuris lucem, dubiis fidem,*“ a' reá tett recenzióból pedig: hogy hibát találni könnyebb mint jót állítani elő — mert gyakran hibának látjuk azt is, a' mi nem az. —

Tudtam előre melly nehéz az embernek régi megszokott véleményein változtatni, annál fogva találkozunk, kik előadásimtól idegenkednek; de reményltem azt is, hogy lesznek a' kik ezeket figyelmekre érdemesítik, 's ha most nem is, idővel használándják, azokkal együtt, mellyeket M. régiségeimre bévezetésül előadtam.

Menjünk hát elébb nemzetünk' homály fedte régiségeinek a' mennyire lehet felderítésében, egymást megbecsülve, szeretettel, sértegető gúny nélkül nyújtsunk segítő kezeket, a' hol megbotlunk vagy megakadunk: előttünk tartva, hogy valamint a' jó Keresztyénnek a' szeretet, úgy az igazi tanúlnak az emberség megismertető jele. Így közelgethetünk feltett célunkhoz az igazsághoz — 's különböző véleményeink mellett is mindenkor örömmel köszönhetjük egymást.

Kiss Bálint.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés:

Handbuch der Geschichte der Literatur. Von Dr. Ludwig Wachler. Dritte Ummarbeitung. Drei Theile. Leipzig bei J. A. Barth. (A' literatura' történeteinek kézi könyve. Dr. Wachler Lajos által. Harmadik átdolgozás. Három rész.) 8-adv.

A' ijtteraturának nagy mezeje, nevezetesen a' négy utolsó század, vagy a' könyvnyomtatás feltalálása óta (1440), olly terjedelmes, 's áttekintése olly nehéz, hogy az időről időre megjelent útmutatók teljes hálánkat megérdemlik. Közülök a' legelső Vives János Lajos (született 1492. Spányolországban), kit encyclopaediánk' atyja gyanánt tekinthetni. „De omni scibili“ című munkája 1531-ben jelent meg Antwerpenben, 's utóbb Majansius' tordalékaival 1555-ben két nagy

ivréti kötetben nyomtatott ki újlag. 1565-ben jelent meg Baselben, *Zwinger Tódor*' encyclopaediája négy folio kötet, 's ugyan ez *Beyerhnek Lőrincz* által négy új kötettel gyarapítva 1678-ban 's utóbb még többször bocsáttatott ki ezen cím alatt: *Theatrum magnum vitae humanae h. e rerum dinarum humanarumque syntagma catholicum.* — *Gessner J. C., Morhof, Fabricius, Heumann, Jöcher, Denis, Denina, Bayle, Hedwicz, Hamburger* 's a' t. olly nevek, mellyek a' literatura' történettudományával szoros kapcsolatban állanak, 's mellyek kétségkívül ismeretesek lesznek olvasáink előtt.

Azon nézetek szerint, mellyekből az említett férfiak kiindultak, 's a' kittizött cél' különféleségéhez képest különböző volt a' tárgy' kidolgozása is. A' korábbiak együvé soroztak mindent, mi csak tudásra méltó, hogy az utóvilágot megkiméljék a' források' nyomozásától. Ezek az úgy nevezett encyclopaedisták. Munkáikban nem annyira a' literatura' történeteit, hanem inkább magát e' literaturát fő momentumáiban találjuk, 's itt régiségre és terjedelmére nézve legelől áll *Coronelli* „*Biblioteca universale sacro-profana ossia gran Dizionario universale.* (Velence, 1701.) című munkájával, melly 50 foliókötetnél többre kívánt terjedni, de csak 7 jelenhetett meg, mik alphabeticus rendben *Caque* szóig hozták le a' munkát. Ő és utódai, 's köztök *Jablonsky, Harris, Chambers, Hübner, Krünitz, Sulzer, Büsch, Buhle, Eschenburg* az „*Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*“ megett maradnak, mellynek kiadása 1751 ben *Diderot, d' Alambert, Voltaire* 's mások által indítatott meg, 's melly az emberi lélek' és szorgalom' minden tapasztalatait és találmányait a' minden nemzetek' mivelts olvasóinak nagy körébe vonni töre-

kedvén, előhirdetője volt nagyjaink' irányának, és minden ellenségeskedés 's részben érdemlett megtámadások' daczára csak nem hihetetlen befolyást gyakorolt korunkra. Ennek példányára, de nem annyira philosophiai és political, mint tudományos és technical tekintetben több encyclopaediai munka keletkezett, nevezetesen Angliában *Hall*, *Cloyd*, *Wilkes*, *Rees*, *Brewster*, *Napier* 's mások szerkesztése alatt. Németországban ezen növény még nem vert olly mély gyökereket, mint épen a' német földről feltehetjük volna *Krünitz*' encyclopaediája csak a' technológiával és mezey gazdasággal foglalkodik; *Köster* és *Roos*' munkája (Frankfurt 1778) csak *Ky*-ig terjed, 's *Brockhaus*' Conversationslexiconában és *Pierer*' encyclopaediájában a' historiai, különösen a' biographiai czikkelyek valóban jelesek, de az úgy nevezett exactus tudományokat tárgyzók koránt sem kielégítők.

A' második osztályba tartoznak azok kiknek munkái nem annyira a' tárgy' összegűjtésében állanak, mint inkább annak kijelelésében: hogy kik irtak az újabb és régibb időkben e' tárgyról. Tendenciája tehát bibliographiai. Illyes munkákat adtak: *Maittaire*, *Santander*, *Hain*, *Tonelli*, *Heinstus*, *Ebert* 's a' t. Egyes tudományokra szorítkoztak: *Scheibel* (mathematica), *Murrey* (enumeratio librorum medicorum), *Petri* (Uebersicht der pädagogischen Literatur), *Fuchs* (Repertorium der chemischen Literatur) 's a' t. De ezen osztály' munkáinak nagyobb része vegyes tartalmu, 's a' legszükségesebbnek az első osztályból kiemelése mellett, nem csak a' szerzők' neveit és munkáik címeit ismertetik meg velünk, hanem amazok' befolyásáról, és ezek' becséről is értekeznek, 's annak rendszeres előadása által, mi történt legyen a' literatura' mindenik részében ennek történetelt is adják. Illyesek: Bayle Péter: *Dictionnaire cri-*

tique, Gessner *Bibliotheca universalis*, Jöcher' *Gelehrten-Lexicon* 's a' t. című munkáik.

Az encyclopaediák' ezen második osztályához, vagy az egyetemi literatura' rendszeres és bibliographiai rajzolataihoz tartozik e' jelen munka is, melly egyike a' legjobbaknak és legtökéletesebkeknek miket e' tárgy körül birunk.

Az előszó kiterjeszkedik azon munkákra, mik a' literatura' egyetemi történeteit tárgyazzák. Következnek azok, kik egyes időkör', egyes nemzet' és egyes tudomány' literaturai eredményeit sorozzák. Ezt követi az öszves bibliographiának előadása, tekintettel az irás' művészetére a' régiknél, a' könyvnyomtatás' feltalálására és kiképzésére; mit ismét általános észrevételek váltanak fel a' könyvek' belső becsének meghatározásáról, napjaink' irkálóról, az irók' valódi classicitásáról, a' könyvtárak' elrendeléséről, a' recenziók' legjobb használatáról, a' könyvcastratiók' több nemeiről, a' régi és újabb kor' legjelesebb könyvnyomtatójáról, a' könyvek' általános és viszonylagos ritkaságáról, ezeknek eltiltatásáról, anonymus és pseudonymus irókról, tudományos lopásokról 's a' t. 'S most a' szerző azon irókra tér által, kik a' források' studiumáról és a' literatura' segédeszközeiről (biographiák, útleírások, folyóirások, anák és anecdoták 's a' t.) értekeztek. Szól azután a' literatura' történetének előadására legalkalmasabb riód-szerről, 's legjelesebb elődeinek előszámlálásával befejezi a' czikkelyt.

A' munkának első része a' régi liteteraturát tárgyazza, 's négy időszakra osztatik. Az első Mózesig, a' második nagy Sándorig, a' harmadik Augustusig, a' negyedik a' népek' vándorlásáig. A' munkának második része magában foglalja a' középkor történeteit 1500-ig. A' harmadik és negye-

dik kötet a' közelebb lefolyt századok' literaturáinak szentelvék.

Az egész munka kis térben nagy kincseket gyűjtött együvé, 's nem csak a' tanuló ifjúságnak, mint a' mellynek számára iratott, hanem a' literatura' ügyében húzamosan fáradozó férfiú is többször fog reá visszatérni.

A' könyvnyomtatás az idén négy százados ünnepét ülven, érdekes leszen olvasóinkra, nézve a' feltalálását és első alkalmazását illető dátumokat itt együtt találniok. Ezen nemes és nagyszerű következményekben oll gazdag művészet gyenge és gyakran ismételt próbatételekből fejlődött ki. A' forma — és fametszés voltak közvetlen előzői már a' tizenharmadik és tizennegyedik században. A' hollandusok és németek közötti vita, kit illet tulajdonképen a' feltalálás' dicsősége? — tart még napjainkban is. Sok van a' mi arra mutat, hogy *Koster* Jansson Lőrincz (1370 - 1436) Harlemben és *Guttenberg*-ki *Gudinberg*nek vagy *Geensfleisch*nek is neveztetik, született 1397, megholt 1468 (?), Mainzban azon egy időben találták fel különkülön. A' harlemi találmány nem igen terjedhetett 's gyarapodhatott, mert Holland a' tizenötödik században típusait és egyéb nyomtatási készületeit Németországtól hozatá műhelyei számára. A' terjedése által diadalmas találmány *Guttenberg*et illeti kétségkívül, ki már 1439 körül mozgó érczetűket alkalmazott a' nyomtatásra, és 1449-ben e' végre *Fust* vagy *Faust* Jánossal, a' gazdag aranyműves-sel szövetkezett. 1453-ban *Schöff*er Péter, *Fust*' veje is hozzájok állott. Két esztendő múlva *Guttenberg* külön vált tőlök 's *Fust* (mh. 1466) és *Schöff*er (mh. 1500) fényes nyereséggel gyakorlották tovább is művészetöket. Mainzban bevétele *Nassaui Adolf* által 1462-ben a' szorosan összeszövetkezett nyomtatókat, kik találmányokat titokban akarták

tartani, szerzeszét ilyvén, csak hamar egész Német és Olasz országban terjedett el a' művészet. A' leg-
 régiebb nyomtatás' ritka maradványaiból láthatni
 mi lassan tökéletesbült a' találmány. Csak „*Theu-
 erdank*“ nyomtatásával, melly 1517ben 118 famet-
 széssel jelent meg Nürnbergben hozatott tökéletes-
 ségre. Szerzőnk számos munkára hivatkozik, mik-
 ből a' könyvnyomtatásra és fametszésre nézve bő-
 vehb dátumokat találhatni. *Koberger Antal* (mh.
 1513) könyvnyomtatása Nürnbergben már 24 saj-
 tót foglalkodtatott, száznál több munkása volt, és
 1475 és 1501 között a' *Vulgátának* tizenhárom ki-
 adását hocsátotta közre. A' tizenötödik században
 23 német könyvnyomtatót találunk Rómában. Ve-
 lenczében 201 könyvnyomtató volt a' tizenötödik
 században 's köztök 27 német. *Buda* is előáll e'
 tekintetben, a' *Chronicon Hungarorum* itt kelt ki
 Hess András' sajtói alól, még 1472-ben.

A' nyomtatás' legrégiebb maradványai, mikre
 nézve az esztendőt is bizonyossággal meghatároz-
 hatni ezek: *Mahnung der Christenheit wider die
 Türken*“, versekben nyomtatott 1452-ben, és Vdik
 Miklós papától: *literae indulgentiarum pro regno
 Cypri datae Erffurdiue* a. 1454, továbbá egy astro-
 logiai 's orvosi kalendáriom 1457-re. A' *vulgáta*
 már 1455-ben nyomtatott ki, a' *zsoltárok* 1457-ben.
 A' legelső könyvek jobbára pergamenre nyomattak,
 minélfogva a' régiebb papiros példányok véghetle-
 nélkül ritkák. A' papiros egyébiránt a' legrégiebbek-
 ben is sejér és erős, a' festék feketejés tartós. A'
 könyvkereskedés hosszasabb ideig nem volt külön-
 választva a' könyvnyomtatástól eltérő egyes példá-
 kat azonban Lengyel és Magyarországhban (Feger
 Theobáld budai könyvárus de czikkelyeit külföldön
 nyomató, 1488-ban) találunk.

1.

*Trattner és Károlyinál 1840. megjelent
Könyvek :*

1. Magyar Országnek és a' hozzá kapcsolt Tartományoknak, mostani állapotja, Statistikai és Geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek. n. 8-drét. IV-ik kötet ára 2 for. V. kötet 1 for. 40 kr. e. p.
2. Institutiones Historiae Ecclesiasticae N. F., cura et studio Nicol. Joan. Cherier, Archi-Dioecesis Strigoniensis Presbyteri, AA. LL. et Philosophiae, nec non SS. Theologiae Doctoris, in Lyceo Archi-Episcopali Strigoniensi Tirnaviae Juris Canonici, et Historiae Ecclesiast. Professor. Publ. Ord., S. Sedis Consistorialis Distr. Tirnaviensis, ac Inclytorum Comitatum Csanád, Temes, et Torontál Tab. Judiciariae Assessoris, item ad eandem S. Sedem Matrimoniorum, Religiosae Defensoris Tomus I. II. m. 8-o.
3. Magyarországi orvosrend névsora 1840-re, Kiadta Pr. Bugát és Dr. Flór, első év n. 8-adrét.
4. A' Bányakerületi agost. hitvallásu Evangl. Superintendentiának egyházi névsora az 1840-ik esztendőre, 8-adrét ára 30 kr. e. p.
5. Gazdasági Tudósítások és Rohonczy Közlemények 1840. 1-ső Füzet.
6. A' Zsidókról, írta Bloch Mórítz. 8-adrét.
7. Történeti Jegyzetek Sz. Kir. Pest Városról. Irta Patachich József tanácsnok; magyarul és németül 4-edrét.

Koszorú 4-dik száma jövő Kölettel külfeltek meg.

IV. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Kállay Ferencz. Mithra' Tiszteletéről 's Mithra em-
lékekről a' Magyar Honban. 3. lap.
- 2) G. Kemény József. Végső szavam Henrik portugália
gróf ügyében. 79. l.
- 3) Virágh Jó'sef. Folytatás. A' fris viz' mint elemi gyógy-
szer' 's rendes ital gyakorlatba vett használatáról.
83. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

Válasz a' Magyar Régiségek' Recenziójára, 95. l.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

Handbuch der Geschichte der Literatur. Von Dr. Ludwig
Wachler. Dritte Umarbeitung. Drei Theile. Leipzig
bei J. A. Barth. (A' literatura' történeteinek kézi
könyve. Dr. Wachler Lajos által. Harmadik átdol-
gozás. Három rész.) 8-ad.

Trattner és Károlyinál 1840. megjelent Könyvek. 127. l.

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,

tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől négy forinttal tiszteltetnek - meg ezüst pénzben,

Erre nézve *kénytelenek* vagyunk azt megjegyezni: hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi más hasonló tárgyú *Folyóiratokban*, a' formátum nagysága, a' betűk' apró volta, a' sorok tömörittsége miatt, *csak egy nyomtatott ívet teszen*, e' jelen Gyűjteményben (a' kisebb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél ívre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott ívért ígértetik, p. o. tiz forint ezüst pénzben, — itt is, szinte annyira megyfél, t. i., 2 $\frac{1}{2}$ ívért 10 pengő forintra a' mi ugyan az Értekezésre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Írókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Írókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólírtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság által innen elvitetve 5 fl. 36 kr.; postai elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

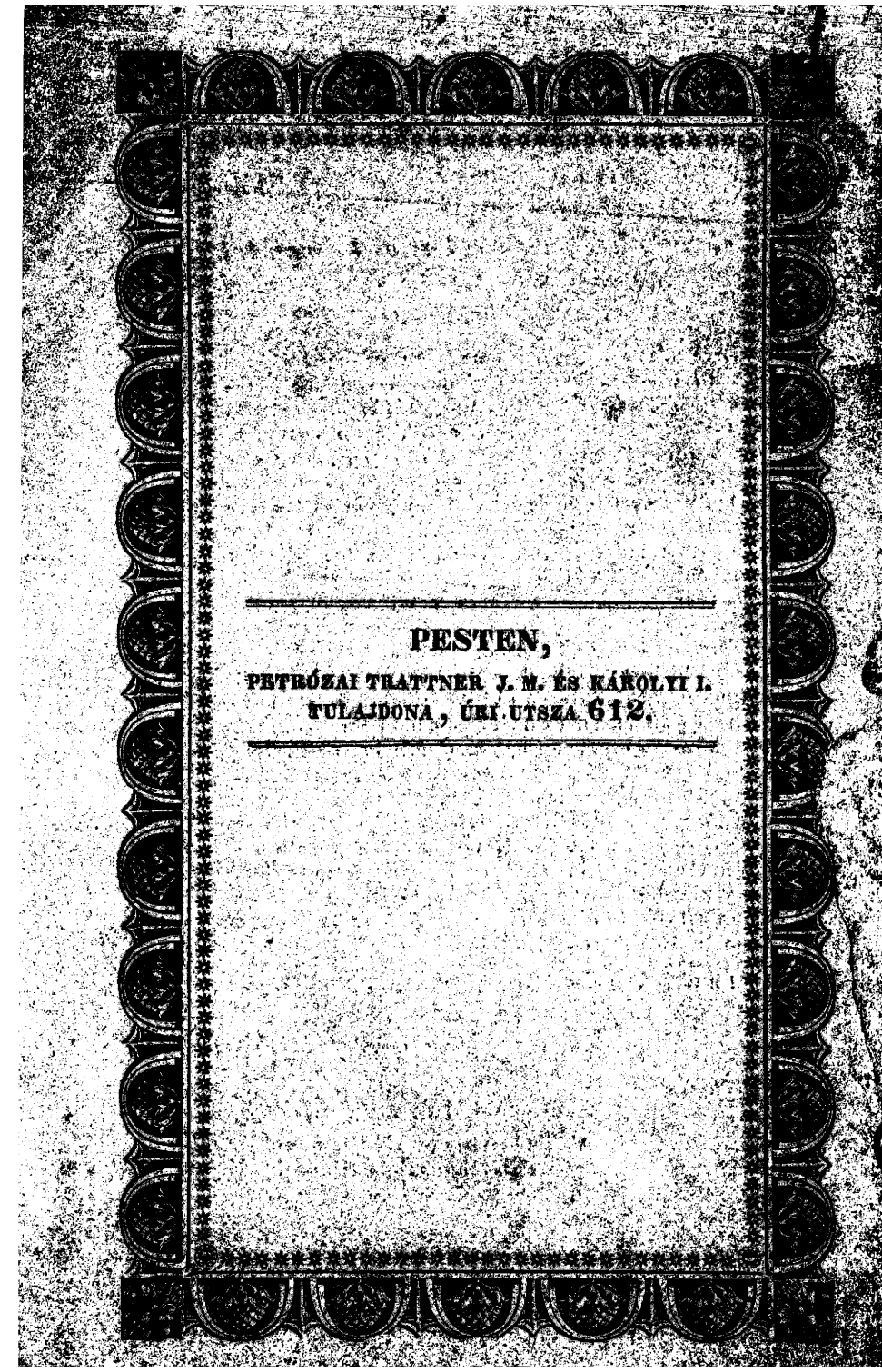
Pesten, Aprilis 1840.

Petró zai Trattner J. M.

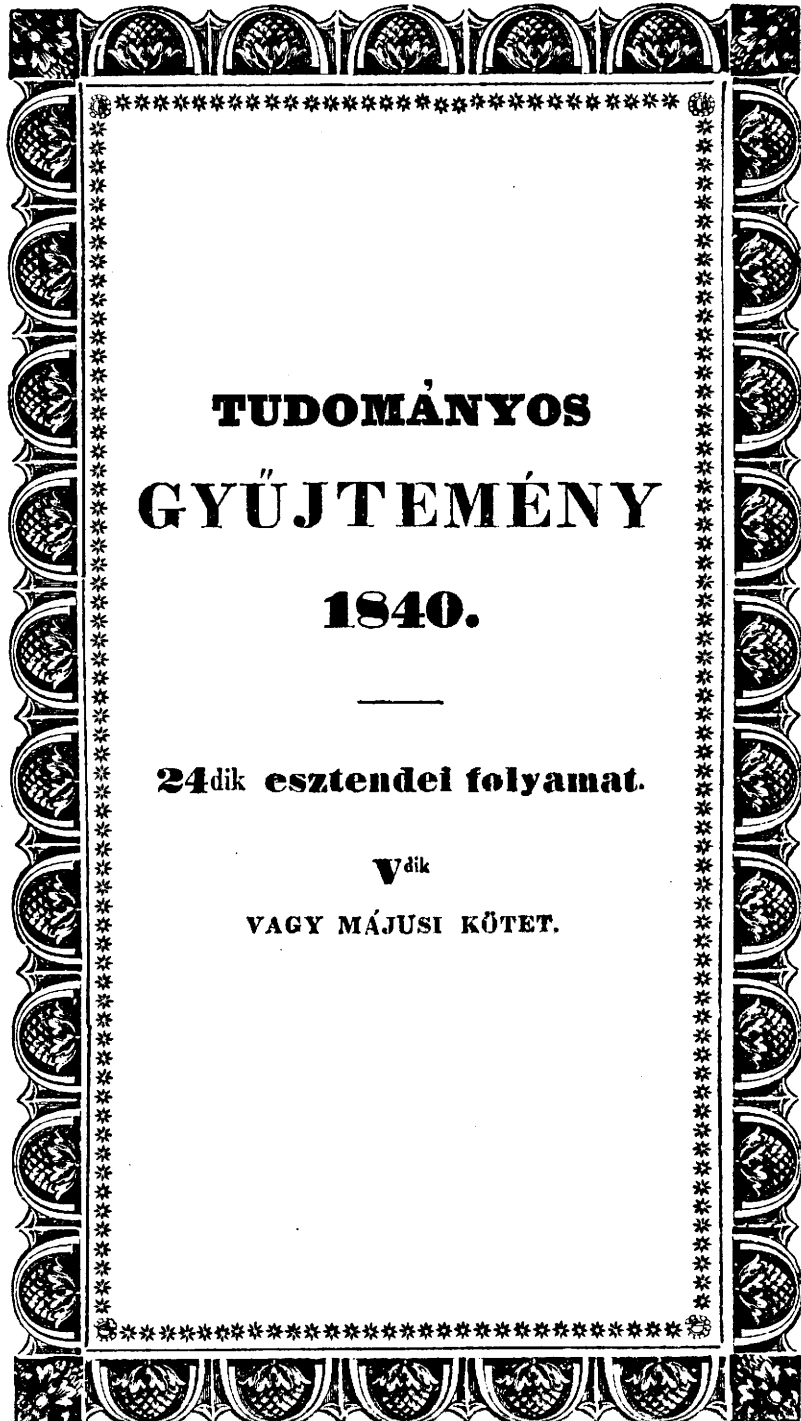
és

Károlyi István m. k.

**A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.**

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
FÜLAJDONA, ÚRI ÚTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

24dik esztendei folyamata.

**Vdik
VAGY MÁJUSI KÖTET.**

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történebeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Asszonyoknak élet írást magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek ismertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1840.

V. KÖTET.

24-dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felső-könyvtáras engedéllyel.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értkezések.

1.

Kant és Jacobi mint az újabb morál alapítói.

Kant és Jacobi a' philosophia, különösen az erkölcsi philosophia reformatóri, ugyan azon egy időben, bár egészen különböző utakon új életet lehelletek az erkölcs-tudományba. Úgy kell őket tekinteni mint az újabb időbeli morál teremtőit, mert a' mi azóta a' morálban történt mind ezen két férfiak által letett alapra van építve. Többnyire a' morál-írók azon két út közül, mellyeket ők kijeltek, valamelyiken mentek előre, 's csak tovább építették azt, minek mesterök az alapját megvetette; feldolgozták azt, mire amaz az anyagot szolgáltatatta; a' hézagokat kipótolták, a' homályosságokat felvilágosították, a' hijánosságokat megjobbitották, tökéletesítették és rendszerekbe állították. De ha némelyek közülök ezen pályák határain keresztül rontottak, 's valami sajátlagost állítottak is elő, ezek is mind többé vagy kevésbé a' morál ezen két fő irányai közül valamelyiket követik,

és sajátságaik nem egyebek mint módosítások, melyekben ezen két irány egymáshoz közelít vagy eltávozik, mint próbatételek, ezen két főirányokat közölni vagy egyesíteni. Bár ezen nézetnek egy bizonyos osztálya a' philosophoknak ellenmondani látszik, melly az újabb morál ezen itt kitűzött határai közé nem látszik illeszkedni, 's magát mind a' két iskola felett fel látszik emelni; értem az úgynevezett természetphilosophi iskolát, meg kell gondolnunk először, hogy ezen iskola eredetileg a' Kant iskolájából került ki, a' morálra nézve tehát csak ezen iskola kinövésének tekintethetik, továbbá, hogy a' mennyiben az az ezen elvétől eltávozott, 's valami sajátlagost állított elő, annyiban a' morált megsemmisítette, 's annálfogva a' mi időnk moráljának historiai vizsgálatában csak ezen morál megtagadásánál fogva vétethetik tekintetbe. Ha tehát a' morál ezen küzdését a' nemmorál ellen figyelembe nem vesszük, az egész újabb morál méltó joggal úgy tekintethetik, mint a' Kant és Jacobi iskolájának küzdése, 's a' morál minden sokféle alakulásainak ezen szempont alá rendelése legbiztosabb vezérfonalunk gyanánt szolgál. Bár ők a' moral újabb alakjának teremtői, még is mindketten az előbbi morál alapján vetették meg lábukat. Ezért látjuk a' két főirányt az anyagit és alakit (materialis et formalis), mellyek eddig empirismus és dogmatismus formában tűntek fel, a' Kant és Jacobi rendszerében új alakban tűnni elő.

Kant a' dogmatismus, Jacobi az empirismus irányához csatlakozott, nem azon értelemben mint-ha tudományos tekintetben mindketten csak empiristák és dogmatisták lettek volna, hanem csak a' mennyiben Kantnál mint a' dogmatismusban, az erkölcs-tudomány dogmatismusa, Jacobinál ellenben mint az empirismusban, a' moral materialismusa volt túlnyomó. Kant nem csak sokkal na-

gyobb befolyású, hanem tudományos tekintetben is kétségkívül sokkal fontosabb Jacobinál, 's ugyan- azért ő lesz értekezésünk első tárgya.

A' Kant morálformájának főczélja volt, az okosság autonomiáját minden heteronomia ellen megállapítani. Az eddigi törekvések eredménye volt az erkölcs tudományra nézve, egy tapasztalati boldogságtudomány. Ez volt a' főbaj, mellyben a' morál nyavalygott, ezen rothadásnak indult helyen kelle segíteni. Mindig kívülről a' tapasztalásból akarták a' morált magalapítani; ezért volt az részint alaptalan, részint sok idegen részekkel elegyedett. Önzés, puhaság, bizonyos petyhedtség megfosztották a' morált méltóságától. Kant a' bajt gyökerén támadta meg, saját alapjára és fenekére a' tiszta önnállásu okosságra állítván azt vissza. Mindenek előtt egész erejét arra fordítja, hogy a' morálból az empirismust száműzze. A' tapasztalás általában semmi általánossan megálló, és szükséges igazságot nem vala képes szolgáltatni; ezt Kant ismét a' tiszta okosságban találta fel. Ezzel minden tisztátalan rugók, mellyek azt csak módosított önzéssé tették, a' morálból száműzettek, tisztán maga magára leve az alapítva. De épen ezen tapasztalás elleni törekvés teszi a' Kant philosophiájának mind jó mind rossz oldalát, mert a' cupán formale principium, az erkölcsi rugók hiánya, a' boldogság kirekesztése lettek következményei ezen törekvésnek, mint alább megmutatandjuk.

De hogy az erkölcsiség tiszta birodalma ismét helyre állitassék, szükség volt a' nagy zavar mellett, az erkölcsi fogalmak egyetemes tömegének szigorú rendezésére, tisztítására. Így származott az ismeretes *criticismus*.

Kant t. i. azon kezdte, hogy a' közöséges emberi ész által elismert fogalmakat, érzelmeket,

és ítéleteket bonczolgassa, minden idegen egyvelegtől megtisztítsa, a' mi benne lényeges kiemelje, a' különösröli elvonás által általános ismertető jegeiket kiválogassa; így jutott végre az emberi isméret legfőbb elveire, a' minden emberi tudás utolsó kutforrására, magára a' tiszta okosságra. Így kellett tehát Kantnak szükségeskép a' vissza felé menő úton, a' különösről az általánosra hágya fel, tudásunkban azon pontra jutni, hol minden tapasztalatszerű, és lehozott tudás elválik attól, mi közvetlenül tiszta okosságunkat illeti, hol azon törvényeket meg lehet határozni, mellyek szerint okosságunk munkálódik, 's azon határok nyilvánvalókká lesznek, mellyeken ez soha által nem hághat. A' tiszta okosság ezen álláspontjából lehetséges volt aztán egy olyan morált alapítani, melly egészen közvetlenül az okosságon alapult, 's tiszta okossági fogalmakból minden tapasztalási egyveleg nélkül volt szerkeztetve.

Az okosság ilyen kritikájára nézve ugyan bőséggel talált már Kant előmunkálatokat, az angol empirikusok, különösen a' Locke és mások pszichologiai vizsgálódásaiban; de különösen vitte őt erre a' Hume Dávid scepticismusa, ki az empirismust és dogmatismust ostromolván, hathatósan utat mutatott néki, 's az által szabaddá tette azon pályát, mellyen céljához juthatott. Ezen critica eredményeit a' morálra nézve itt röviden összeveszük, 's azután saját ítéletünket adjuk.

Hogy a' morált minden empiriai alkotó részek-től mepszabadíthassa, meg kellett először általában mutatni Kantnak, mikép az okosság isméretében a' tapasztaláson fölül emelkedni képes; hogy a' tiszta okosságismeretekből tiszta morált szerkeztethessen, az okossági ismeretek lehetőségét először meg kellett mutatnia; hogy végre a' morál fogal-

mait egy csupán logikai ürességen felyülemelje, mellyek minden anyagot nélkülöznek, meg kellett mutatnia, mikép közvetlen a' tiszta okosságból általános és szükséges igazságokat lehet meríteni. Ezt az empirismus dogmatismus és scepticismus ellen a' kritika által kellett bizonyítani. Kant az észrevétel mind a' három okaiban, az érzékiségben, észben, és okosságban, az ismeretek anyagját az alapjoktól megkülönböztette. A' tárgyak külső benyomásai a' mi érzékiségünkre nékünk csupán ismereteink anyagját szolgáltatják, mellyet mi az *idő* és *hely* formája, mint érzékiségünk formája vagy törvényei alá rendelünk. Ezen forma tehát, mellyet Kant *a priori szemlélődések*-nek nevezett, nem a' tárgyak tulajdoni, mint az empirismus állítja hanem csak olyan félek a' mint mi érzékiségünk segítségével általában a' dolgokat észrevenni képesek vagyunk.

Ezek érzékiségünk *üres* formáji maradnak mind addig, valamig a' külső benyomástól anyagot nem vesznek, 's most már *tapasztalati szemlélődések*-ké válnak. Ezen tapasztalati szemlélődések, mellyek magokban csak egyes, egymás mellett és egymásután lévő tárgyak összeségét teszik, az ész törvényei a' *kategoriák* által összefüggést nyertek, mellyek alatt minden dolgokat egybekapcsolva gondolni kénytelenek vagyunk, ezen kategoriák is a' tárgyakra való alkalmazás nélkül csupán üres formák, 's ugyan azért új ismeretek kutforrása semmikép nem lehetnek. Ezek azonban a' dolgoknak nem tulajdoni, hanem csak formák, mellyek alatt mi azokat természetünk törvényei szerint tekintjük. Ezen ismeretek azonban, mellyek a' tapasztalási ismeret, vagy empiriai ismeretek fogalma alatt foglaltatnak össze, soha sem jutathatnak tökéletességre, és egységre, mert mindig a' külső érzéki felizgatás-

tol függésben maradnak 's az érzékiség és ész véges formáji által föltételeztetvék. De az okosság isméréstünk feltételetlen egységét és tökélyességét kívánja. Az eszmék formája alatt fürkészi ismérteink sorait egész a' legszélso végökig, 's így törekszik egész a' feltételetlenül előre nyomulni. De ezen törekvés a' theoretica okosság részére még semmi célhoz nem juthat, az eszmék kénytelenek még a' tagadólagos jelentést, mint az isméret határainak megtagadását megtartani, mert számokra a' theoretica okosságban semmi tárgy nincs, mivel minden isméréstünkhöz csak az érzéki észrevétel által jutunk, mellyek mint ilyenek, mindig az érzékiség és ész véges formáji alá vagynak szükségkép vetve. Az eszmék tehát a' theoretica okosságra nézve nem lehetnek még az isméret kútforrása; mert a' tapasztalás birodalmában semmi tárgy nincsen számokra, 's ezeket tehát csak úgy lehet használni mint a' philosophia szabályozó okföit; 's ezek az általános és szükséges igazságoknak csak *lehetőségét* mondják ki, mellyeknek, valóságát nem bizonyítani, hanem csak a' practica okosságban mint valósággal létezőket kimutatni és lehozni lehet.

A' moral mint tudomány a' theoretica okosságnak ezen criticája által rendkívül sokat nyert, Először is az empirismus és dogmatismus követelése végkép visszaigazítottak, meglévén mutatva az elsőre nézve hogy minden tapasztalati isméret csak véges és feltételes, 's soha általános és szükségképi igazságot magában nem foglalhat; az utósóra nézve pedig, hogy a' logicának minden készületei a' fogalomban, ítéletben, okoskodásban és megmutatásban az észnek csupán üres formáji, mellyekből az igazságot soha sem lehet lehozni, hanem csak az adottat ismételni. A' Kant metaphysicája semmi más apodictica bizonyosságot nem ismert, mint az ellenmondás tételében foglaltat, de a' melly mint

ugyanazonnyos (identicus) egészen tartalom nélküli, 's ugyanazért egy tudomány felépítésére alkalmatlan. Kant már megmutatta, hogy a' metaphysicában még több a' priori tételek vannak mint az okozat (causalitas) tétele, a' categoriák, mellyekhez járulnak még a' practica okosság tételei is. De ha a' tér és az idő, az ok és okozat, 's mindazon feltételek, mellyek alatt mi a' tapasztalás tárgyait az ész categoriái szerint szemléljük, nem ezen dolgok tulajdoni, hanem csak formák, és törvények, mellyek mi magunkban léteznek, úgy hát mi a' dolgokat nem úgy ismerjük a' mint *valósággal* vagynak, hanem csak úgy a' mint előttünk ezen formák szerint *feltűnnek*, kell tehát ezen dolgoknak más tulajdonának lenni, melly igazi létet teszi. Igy származik ezen forma és anyag közötti megkülönböztetésből ismeretünkben a' fontos különbség a' *tünemény* és a' *magán lét* (Seyn an sich), a' *phaenomenonok* és *noumenonok* világaközött ezen különbség olly fontos a' morálra nézve, hogy csak az által alapítatik meg a' morál lehetősége. Van tehát egy világ, mellyben a' dolgok más létevel más célok és más törvények lehetőek, mint a' látható világban létezők. Midőn mi magunkat úgy szemléljük mint ama felsőbb láthatatlan világ részeseit, lényünk szerint felibe vagyunk emelkedve ezen látható világnak, és rendeltetésének 's törvényeinek; midőn ezt csak úgy nézzük mint tüneményt, lehetetlen ebben valóságos rendeltetésünket megismernünk. Sőt inkább ott kell ezt keresnünk, hol az igazi lét van, a' lelki, az okos világban. Csak ezen világban gondolható egyszerűsmind azon fogalom, mellyen a' morál mint általában szükségesképi alapfeltétel nyugszik, a' *szabadság* fogalma, melly fogalom csak ott gondolható, hol az okozattörvénye, melly a' tünemény világában minden tárgyakra kiterjed, el van törölve. De csak a'

szabadság adja a' morál alapját, valóságát és körét. Az empirismusnak a' moráltúli elválasztása ez által már magában az alapban végre van hajtva. Mert a' tapasztalati ismeret csupán és egyedül a' tünemény birodalmához van útasítva, mellytől az érzék felettihez az átmenetel sem okoskodások, sem analogia által nem lehetséges. Egyszersmind a' determinismus is, mint a' morálban szükséges-kép fatalismust szülő dogmatismus következménye, a' szabadság eszméje által szerencsésen megvan semmisítve. Igaz, hogy ezen szabadság, valamint általában a' noumenonok világának eszméje, még most csak eszme, melly mint csak lehető felvétetik, 's mellynek valósága még kétséges, valámig a' practica okosságban meg nem lehet azt mutatni.

De a' theoretica és practica okosságnak ezen elválasztása még is mulhatatlan szükséges, sőt úgy kell azt nézni mint nagy nyereséget a' morál megalapítására nézve. Az elméleti és gyakorlati okosságnak ezen elválasztása által lehetséges egyedül az ethica, mint önállasu és független tudomány. Minden elméleti megmutatása az erkölcsi fogalmaknak nem egyéb mint feltételeiktől lehozás (deductio), 's annálfogva megsemmisíti az *erkölcsinek* mint feltétel nélkül becsesnek fogalmát. Épen az által viszi be az ember ismét a' tapasztalást az erkölestudományba, hogy az elméleti és gyakorlati okosság közt létező különbségre nem ügyel. Ha tehát a' morál tiszta okosságfogalmakból akar állani, önállású akar maradni, 's becsét magában hordozni, az elméleti okosságtól függetlennek, 's közvetlenül a' gyakorlati okosságon alapultnak kell lennie. Ez még világosabban ki fog tűnni, ha az erkölcsiség fogalmát jobban szemügyre vesszük. Az erkölcsiség fogalma két dolgot tesz fel, a' *kel-*

lést, akarást. Ha a' cselekedetnek vagy cselekvés-módnak szükséges volta létezik ránk nézve, melly a' létől egészen különböző és független, úgy van különbség a' jó és rossz közt, van tehát erkölcsiség is. De az erkölcsiség minden valóság (realitas) nélküli fogva lenni, tehetség nélkül magunkat ezen kellés szükséges volta szerint elhatározni, tehát *akarat* nélkül, melly szintúgy különböző és független volna a' természet minden szükségességétől. Az erkölcsiség tehát, objective tekintetve, úgy tűnik fel mint kellés, subjective mint akarás.

Ha már most azt nézzük az erkölcsiségnek minő alkotó részeit szolgáltat nekünk az elméleti okosság, tehát bizonyos *lehetőségeken* kívül, mellyek csak mint eszmék *gondoltathatnak*, teljességgel semmit sem találunk fogalmunk számára valót. Minden theoretica okosságnak csak az *ismeréssel* van dolga, soha sem az *akarással* és a' *léttel*, nem a' *kelléssel*; minden elméleti vizsgálódás tehát csak elméleti szükségességet hozhat elő, 's soha sem képes a' természettől függetlenségre felemelkedni. Az erkölcsiségnek tehát az elméleti okosságban semmi helye, 's csak a' *gyakorlati okosságban* találhat helyet. Az okosság a' Kant magyarázata szerint *gyakorlati a' mennyiben az akaret elhatározására vonatkozik.*

Ha van ilyen gyakorlati okosság, vagy ha van olyan nyilatkozásmód az okosságra nézve, melly által az gyakorlativá lesz (min alapuljon egy ilyen gyakorlati okosság fölvétele, azt még most nem érintjük); tehát van erkölcsiség is: mert az erkölcsi fogalmának kívánt feltételei a' gyakorlati okosság ezen fogalmában léteznek. Ezen fogalom szerint van: 1) az akaratnak meghatározása az okosság által. Az elhatározás szabályokat és elveket tesz fel, mellyek szerint kell az elhatározás-

nak történni. Vagynak tehát gyakorlati szabályok, elvek. Több szabályai a' practica okosságoknak felsőbb egységben összekapcsolva, gyakorlati elvet adnak, mellyeknek legfelsőbb synthetica egysége a' legfelsőbb a' priori elvet, azaz az erkölcsiség elvét állítja elő. De a' mennyiben már ezen szabályok és elvek egy subjectumra vonatkoznak, melly nem feltételetlenül az okosság által határoztatik el, vagy nem általában jóakaratra, az elveket részint subjective kell tekinteni mint *maximákat*, részint objective mint *törvényeket*. A' subjectiva maximáknak az objectiva törvényekkel, vagy az érzékileg feltételes akarásnak a' tiszta okossággal ezen ellenkezéséből származik a' kellésnek (vagy imperativusnak) fogalma, melly a' subjective tökéletlen akarásnak kényszerítését az objective szükséges, azaz tisztán okos törvények által fejezi ki. Ezen kellésre, valamint elveire nézve is legfőbb egység, a' feltételes kellésre nézve egy feltételetlen gondolható. Így származik a' különbség a' feltételes parancsoló (*hypotheticus imperativus*) és feltételetlen parancsoló (*categoricus imperativus*) között, melly az akaratot mint akaratot feltétel nélkül igényli, 's mellyet egyedül lehet gyakorlati törvénynek nevezni, 's egyedül képes erkölcsiséget parancsolni. A' kellés ezen fogalmában az okosság azon igénye ki van mondva, mi szerint a' természet törvényeitől függetlenül magának törvényeket szab, 's az által tehát a' lét és kénytelenség (*das Müssen*) felett felemelkedik. Ámbár tehát természetünk érzékileg feltételeztetik is, bár mint érzéki lények egészen a' természethez tartozunk is, a' gyakorlati okosság felemel bennünket minden kénytelenségen, a' kellés érzelme a' természet minden kényszerítő törvényein. Itt alapszik az erkölcsiség fogalma, és a' gyakorlati okosság jelentősége. Ezen tételben van kimondva az erkölcsu-

dománynak minden teoriától és tapasztalástól függetlensége. A' morál tehát közvetlenül a' gyakorlati okosságon alapszik, 's az erkölcstörvény soha sem tartozik ahhoz alkalmazkodni a' mi valósággal megtörténik, vagy megtörtént, sem pedig a' theoretica vizsgálódásokhoz. Mert ha soha semmi tapasztalás ki nem mutathatná is valamelly valósággal erényes tett lételet, semmi elméleti okosság az erkölcsiség törvényét be nem bioznyíthatná is, a' gyakorlati okosság a' maga törvényét közvetlenül kötelőzővé teszi, mert ő maga a' legfőbb eredeti. De ha ezen parancsoló nem akar üres törvény maradni, hanem igazi valóságra akar szert tenni, szükség hogy annak mint objectiv törvénynek subjective tehetség feleljen meg, szerinte cselekedni és lenni.

A' gyakorlati okosság e' szerint magában foglalja 2) az *akaratot*, azaz Kant szerint azon tehetőséget, magát bizonyos törvények fogalma szerint határozni el a' cselekvésre. A' feltételetlen kellés, vagy kötelztetés, minémű az erkölcsi parancsoló, szükségeskép a' tehetést is (*eo posse*) felteszi. És ezen tehetés az akaratban van nekünk adva. De ha azon törvények, mellyek szerint az akaratnak el kell magát határozni a' természet törvényeitől különbözök és függetlenek, tehát az akaratban mint tehetségben magát azon törvények szerint elhatározni, az okozatnak is benne kell lenni, melly a' természeti okok általi elhatározástól független. A' természeti kénytelenségtől függetlenséget pedig *szabadságnak* nevezzük. Így származik tehát a' szabadság, mint a' gyakorlati okosság követelése (*postulatum rationis practicae*). Ezt mint az erkölcsiség szükséges feltételét követelni kell. A' szabadság ezen fogalmával lehet az erkölcsiség megalapítását teljesen bevégezttnek tekinteni; ebbe van az erkölcsiség alapja, valósága, és köre foglalva.

A' szabadság, a' természet ellenében áll. Erkölcsiség csak ott létezhetik, hol szabadság van, 's megszűnik ott, hol a' természet kötelez. Az erkölcsiség törvénye tehát a' szabadság törvénye, ellentétele a' természet törvényének. Az erkölcsiség fogalmának meghatározására következő ellentételeket találunk: elméleti és gyakorlati okosság, ismerés és akarás, lét és kénytelenség, kellés, természet, szabadság, a' természet törvényei, a' szabadság törvényei.

De most már az a' kérdés: van e tisztán gyakorlati okosság? és így van e feltételetlen parancsoló és szabadság? Mind ezen fogalmak egymással a' legszorosabb összefüggésben állanak, úgy hogy egyik a' másikat szükségesképp felteszi, egynek a' többivel együtt állani, vagy meg kell bukni. Az *erkölcsi* fogalma a' kellésen és a' törvényen alapszik, a' kellés az akaráson, az akarás a' szabadságon; de megfordítva a' szabadság fogalma az erkölcsi törvény által lesz valósággá stb. Ha tehát egyiket a' másik által akarnánk megmutatni, mindig egy körben fognánk forogni a' nélkül hogy egyikejöknek feltételetlen valóságát valaha feltalálhatnók. — *Megmutatni* ugyan, azaz valamely felsőbb okfőből lehozni az erkölcsiséget, erkölcsi törvényt, és szabadságot soha sem lehet. A' józan, saját határait ismerő philosophia soha sem próbálta az erkölcsiséget eredetileg megalapítani. A' feltételetlen kellést mint illyent semmi felsőbb feltételből nem lehet lehozni; lehetetlen tehát megmutatni, hogy az okosság magában gyakorlati lehessen, 's az akarat szabadságát követelhesse. A' feltételetlen kellés kétség kívül a' feltételezettben nyilatkozik; az egyes kötelességkövetelésekben mellyeket öntudatunk értésünkre ad, beszél hozzánk az erkölcsiség fő parancsolatja; ezen egyes erkölcsi fogalmakról szeretet és gyűlölség, jó és rossz, becs és becstelenség.

ség, tisztelet és megvetés, erény és véték, kötelesség, szabados, tilalmas 'stb emelkedhetik a' philosoph a' különösről az általánosra, a' tapasztalati és egyediektől elvonás által a' legfőbb erkölcsi fogalmakra, ő tehát a' közönséges erkölcsi emberi észnek criticája által, mint azt Kant az erkölcsök metaphysicájához alaptévéseben először megpróbálta, azután pedig a' gyakorlati okosság criticájában bővebben kivitte, a' legfőbb erkölcsi fogalmak lételet közvetlen és tisztán az okosságban megmutathatja (lehozhatja); de ezen legfőbb feltételelten igénylete az okosságnak, gyakorlatinak lenni, és így a' feltételelten parancsolói joga még most sem lesz megmutatva. Ezen megmutathatatlanság nem a' lehozás módjának, hanem általában az emberi okosság határainak következménye. Az erkölcsi fogalmak lehozásában utolsó pontnak tehát annak kell lenni, hol a' feltételelten parancsoló valósággal mint utólsót, 's öntudatunkban feltételelten megismerjük, hol tehát azt épen ezért megmutathatatlannak 's megfoghatatlannak kell tekintenünk. Az okosság ezen criticájának fő eredménye a' morálra nézve itt, az erkölcsiség tiszta parancsolatjának megczáfolhatatlan megmutatása a' tiszta okosságban, vagy az úgy nevezett categoricus imperativusnak.

Ez által van a' morál létele a' gyakorlati okosság önállóságára bízatosan alapítva, az okosság igazi autonómiaja, öntörvényűsége megszabadítva, 's ez által a' tapasztalásnak és elméleti vizsgálódásnak, minden igényei a' moráltól szorososan elutasítvák. Ezen nagy eredmények állani fognak, 's állaniok is kell, valamig a' morálról szó lesz, 's ezek magok elegendők Kant érdemeit a' morálra nézve halhatatlannokká tenni, 's méltó joggal tekintetik őt az újabb morál teremtményének. A' vizsgálódásnak csak ezen útja, melly egy felől az okosság

közvetlenségére és önállóságára oly sokat épít másfelől a gyakorlati okosság szükséges korlátait oly szerényen elismeri és kijeleli, vala képes az erkölcsiségnek olyan eszméjére vezérelni, melly szint olyan felséges mint emberi. Nem lehet azonban félre ismernünk, hogy Kant ezen mód alkalmazásában némelly tetemes hibákat követett el. Ezek közé kell számlálnunk különösen a morálra nézve azon oly következményteljes hibát, miszerint ő criticáját a közönséges emberi ész lettdolgaival kezdi, mellyek egészen s teljesen a történettől függenek, s következőleg több hibák és psychologiai csalódások csirájit vitték be a rendszerbe, a helyett, hogy azt biztosabban tudományos anthropológiára alapitnák. Ezen hibát tanítványi közül már többen észrevették, különösen Maimon (*Kritische Untersuchungen über den menschlichen Geist Leipzig 1797.*), s még inkább Fries. A helytelen psychologiai nézetekkel tehát, mint a Kant tévelygéseinek főkutforrásával meg fogunk későbbben ismerkedni. Nem oly tökéletesen oldotta meg továbbá azon föladatot, a szabadságot a gyakorlati okosságban kimutatni. Éles belátással tette ugyan ellenébe az elméleti okosságban, a tünemény és lét közötti különbségben, a természetet a szabadságnak, s ennek leketőségét mint eszmét megmutatta. De a gyakorlati okosságban a szabadság Kant szerint mindig inkább úgy tűnik elő mint tehetség a magunk elhatározására, elszánására, a mi pedig csak belső természetünk tulajdona mint psychologiai szabadság, nem mint transcendentalis szabadság, a mi pedig a moral lételére nézve kívántatik; mert csak ez a természetből függetlenség, ama pedig a természetben magában van, és így az által feltételeztetik. Így a gyakorlati okosságnak magának elhatározásában, s a categoricus imperativus lehozása módjában is előkészület van

azon főhibára téve, melly Kantot azután annyira félre vezeti. A' gyakorlati okosság t. i már előre úgy vétetik mint az akaratot meghatározó, a' nélkül, hogy a' dolgok céljáról és becsérőli fogalom, mellyből pedig származhatik csak az akarat elhatározása, felvételnek. A' gyakorlati okosság tehát csak úgy vétetik, mint csupán formális munkásság, mellyből származott osztán a' formale principium, mellyet a' Kant morálja bélyegező hibájának kell tekintenünk.

Erre vezérel már most bennünket azon kérdésnek feszegetése, mit ért Kant a' *categoricus imperativus* alatt, vagy minő parancsolatot akar Kant egyedül *categorice* (tettétel nélkül) kötelezőnek tartatni? Míg Kánt nem elégedven meg azoi eredményekkel mellyeket az empirismus és eudae-morismus elleni küzdelemben már eddig szerencsésen kivitt, az utolsó lépést is meg akarta tenni, hogy a' morál ezen fő ellenségének minden ahhoz férhetést elzárjon, épen az által adta fel ismét kivitt nyereségeinek egy jó részét: mert egy felől moralis dogmatismusba esett, sőt azon veszélybe keveredett, hogy maga is némi empirismus hatalmába jusson. Mert míg Kant, hogy minden lehető tapasztalati tartalmat a' morálból kiüzzön, abból általában minden tartalmat számkivetett, semmi egyebet nem tartott meg az üres formánál, melly fogalmakban kifejezve, a' morálba olyan dogmatismust vitt be, melly az életre alkalmazatlan volt kölcsönözni. Ezen ítélet be fog bizonyodni ha a' Kant vizsgálatinak menetelét egy kevésse egyenként szemügyre vesszük. Az első tanítmánya Kantnak (*Kritik der praktischen Vernunft*. Seite 38.) ebben áll: „minden gyakorlati elvek, mellyek a' kívánó tehetségnek tárgyát (anyagját) mint az akarat elhatározó alapját teszik; egyetemesen

Tud. Gyűjt. V. Köt. 1840.

tapasztalatiak, 's semmi gyakorlati törvényekül nem szolgálhatnak.“ — A' megmutatás következő: „valamelly akaraton kívüli tárgy maga csak annyiban lehet kívánó tehetségünknek elhatározó alapja, a' mennyiben bennünk kedvet vagy kedvetlenséget ébreszt. Úgy de semmi előterjesztésről, akár milyen legyen az a' priori meg nem lehet ismerni, kedvvel vagy kedvetlenséggel lesz-e az egybekötvetve. Az ilyen esetben tehát az önkény elhatározási alapja szükségeskép mindenkor tapasztalati.“ — Ezen általjában empiriai eredetéből a' kedv vagy kedvetlenség minden érzésének már most önként következik, hogy minden anyagilag gyakorlati elvek tapasztalatiak, 's következőleg mint ilyenek mint a' második tanítmány kimondja, egyetemesen önszeretetünk vagy saját boldogságunk általános okfője alá tartoznak. Még tovább viszi Kant a' kedv érzése felőli érzetét, a' kedvet mivel az valamelly tárgy lételétől függ, csak a' subjectum fogékonyságára alapítván, és így csak az érzéknek, (és érzésnek), tulajdonítván.

A' Kant gyakorlati okossága tehát e' szerint csupán az érzéki akarat elhatározás fogékonyságából és a' tiszta akarat elhatározás önállóságából áll, 's az ösztönök tehetsége e' szerint vagy egészen össze van olvadva az önkény nyel, vagy pedig csupán az okosság érzéki fogékonyságának tulajdonítja ő ezen tehetséget, és így teljességgel semmi tiszta okos ösztönt nem ismer. Eléggé bizonyítja ezt szoros elválasztása által az *alsóbb kívánó tehetségnek*, mellyhez tartoznak minden anyagi gyakorlati szabályok, azaz a' boldogság és önszeretet szabályai, a' *felsőbb kívánó tehetségtől*, a' tiszta gyakorlati okosság részére, a' nélkül hogy az ösztönöknek attól még elváló tehetsége valami tekintetbe vétetnék. Ezen úton aztán Kant igen következetesen azon eredményre jó, mellyet harmadik tanítmányá-

ban (48. l.) kimond: hogy az okos lény elveinek mint általános gyakorlati törvényeknek csak olyan elveket gondolhat, mellyek csupán a' formára nézve foglalhatják magokban az akarat elhatározási alapját.“ Mert „egy olyan törvényből, mellytől minden anyagot, az akaratnak minden tárgyát (mint elhatározó alapot) elválasztunk, semmi sem marad meg, egyéb mint az *általános törvényhozásnak csupa formája*.“ Az okos lények elvei tehát csupán ezen forma által, melly szerint *ők az általános törvényhozáshoz illeszkednek, válhatnak csak gyakorlati törvénynyé.*

Igy tehát feltételetlen parancsoló, mint csupa formalis van lehúzva, melly mint a' tiszta gyakorlati okosságnak alaptörvénye, az ismeretes formulában így van kimondva: *cselekedjél úgy, hogy akaratod elve mindig egyszersmind egy általános törvényhozás okfője gyanánt tartathassék.* Azon pont itt félre nem esmerhető, mellyen az egész lehozás alapszik, t. i. a' kedv és kedvetlenség érzése iránti nézet, melly szerint ez csupán tapasztalati eredetű, tehát mindig csak érzékieleg felizgatótt, és sohasem az okosságban a' priori megtalálható. Itt Kant nyilván az eudaemonismus elleni buzgósága által hagyta magát elragadtatni, egy tetemes pszichologiai hibának elkövetésére. Ő a' boldogság tudományt gyökerében akarta megsemmisíteni, a' kedv vagy gyönyörűség fogalmát az erkölcsiség birodalmából egészen számkivetvén. Igazsága is volt kétségkívül a' kedvről és kedvetlenségről azon fogalmat tekintve, melly az eudaemonistáknál divatozott, kik azt csak empirice fogták fel. De Kant is csak ezen empiricai értelemben fogta azt fel, 's fensőbb jelentését egészen félreismerte, melly szerint tiszta okos gyönyörűségnek, egy a' priori gyönyörűségnek szükségeskép létezni kell. Megengedjük, hogy a' gyönyörűség nevezet könnyen félre

értésre vezethet, 's hogy többnyire az emberek érzéki értelemben veszik azt; de itt nekünk nem a' szóval hanem a' dologgal van ügyünk, 's a' dolog {minden esetre áll, akár használjuk arra a' gyönyörűség nevezetét, akár nem. Az forogt. i. fenn, hogy Kantnál a' csupa ismeret és akarás vagy elhatározás közt még tetemes hézag maradt, mellyet a' léleknek egy saját alapterhetsége által kell kipótolni, mellynél fogva a' tárgyak bennünket *érdekelnek*, vagy világosabban szólván, ránk nézve érdekekkel bírnak, 's a' mellől származik aztán a' dolgok becsé vagy becsstelensége iránti ítéletünk. A' theoretica okosság a' practicaival egészen el fogna szakasztatni, 's vele minden kapcsolaton kívül tétetni ezen kötőlék nélkül. Az elméleti okosságnak semmivel sincs dolga, csupán a' dolgok *létevel*, az nekünk semmit egyebet nem ad, mint ezen *létről előterjesztést*. De hol van itt nyoma valamelly vonatkozásnak az akarásra és cselekvésre? A' dolgok lételenek csupán előterjesztése hogyan teheti az akaratot mozgásba, ha ezen dolgokat nem ránk vonatkozólag gondoljuk? Ezen kapcsolat a *becs* fogalma által származik. A' becs ösztönöz bennünket a' cselekvésre, igyekszünk szertenni arra, minek ránk nézve becsé van. Azon terhettségnek tehát, miszerint a' dolgok becsét elismerjük, az egybekapcsoló eszköznek kell lenni. A' dolgok becsét pedig ránk nézve azon benyomás határozza el, mellyet azok érzésünkre tesznek, az tehát a' kedv és kedvetlenség érzéséből származik.

A' gyakorlati okosság tehát szükségesképen nem csak egy *önmunkásságból*, az akaratból áll, hanem bizonyos *fogékonyságból* is, mellyet *érzésnek* vagy *szívnak* lehet nevezni, mellynek segítségével mi a' dolgoktól a' benyomásokat elfogadjuk, hatásokat ránk nézve a' *kedvben* vagy *kedvetlenségben* észrevesszük, *becsükről* ítélünk, melly szerint az *ösztönökben* érettek vagy ellenek *érdekeltetünk*,

melly ösztönök aztán először *kivánságot* gerjesztenek, *akarásra*, s végre *elhatározásra* vezérelnek. Csak ezen közbenjárók által származik valamely dolog csupa *előterjesztéséből* valóságos *cselekvés*, mely különben minden egybeköttetés nélkül állana ott. Ha már most Kant ezen becstulajdonításnak vagy érdekeltetésnek és az ösztönöknek ezen tehetségét csupán a' tapasztalásra szorítja, az erkölcsiségre vonatkozólag pedig azt egészen tagadja, az által az erkölcsi cselekvést így merő pszichológiai lehetetlenségre építi, 's ezszersmind megfosztja az erkölcsiséget igazi jelentőségétől. A' cselekvés az által származik, hogy valamely tárgy kerül elő, mely által a' cselekvés elhatároztatik. A' cselekvésre nézve pedig általában tárgyúl a' dolgok becsé szolgálhat, 's így teszünk szert ezszersmind az erkölcsi cselekvésre nézve egy tárgyra a' dolgok feltételetlen becsében. Az *erkölcsileg jó*, a' minnek feltételetlen becsé van. A' dolgok ezen becsé nélkül minden cselekvés üres, és jelentés nélküli. A' minnek becsé van, cselekvésünk céljává tesszük azt.

A' becs és célröli fogalmak adnak csak az erkölcsiségnak jelentőséget. Az erkölcsi parancsolat ez által tárgyra, anyagra tesz szert. Egy csupán formális erkölcsi parancsolat tehát minden becs és cél nélküli, mint a' csupa formának általjában semmi tartalma, semmi jelentése nincs. De az okosság magának, mint lelki lénynek a' priori feltételetlen becsét ad, 's magát ezszersmind szükségesképi célnak is teszi. Az okosságból tehát magából a' priori tárgyunk, anyagunk, van az erkölcsi cselekvésre, — s ez az eszme. Az érzés vagy a' szív közvetlen oda itéli az *okosság életének*, a' *lelki életnek* vagy az *eszmének* a' feltételetlen becsét, 's úgy nyilatkozik aztán mint *tiszta erkölcsi ösztön*, azaz mint az *okosság önállóságának ösz-*

töne, mint *közvetetlen kellés*. (Sollen) Ez tehát igazi jelentése a' categoricus imperativusnak. Ez nem mond többet annál: kövesd azt, a' minek legfőbb becsé van.

De minő viszonyban áll az erkölcsi törvény formája ezen anyaghoz? Mint a' közvetett a' közvetetlenhez. Láttuk, hogy a' dolgok becsének és így az erkölcsi törvénynek tudására is közvetetlen az okosság által jutunk az érzésben. Az érzés tehát itt egyszersmind közvetetlen ítélő tehetség. Úgy de az igazi jó feletti ítélet megzavarodhatik, az érzéshez, 's az abból származó tiszta ösztönköz idegen, tisztátalan érzéki hajlombok és ösztönök elegyedhetnek. Itt már most az ész lép elő, mint az egység kútfője, vagy mint formát adó tehetség, hogy a' reflectált fogalmak és szabályok segítségével az érzést vizsgálat alá vegye, a' tisztát a' tisztátalantól elválassza. De az észnek nem szabad a' törvényt magát *adui*, hanem csak azon törvényt mellyet az okosság közvetlenül az érzelemben és a' tiszta ösztönben kimond, alkalmazni, 's az által a' meghamisításokat és zavarodásokat elhárítani. Az ész magában üres, csupa forma. Az csak ismételi a' reflexioban a' közvetetlent. Ezen közvetetlent azonban Kant egészen félreismerete, tagadván az a' priori érzést. Ő az erkölcsiség szabályát magában az észben keresi, tehát mindent csak közvetőleg fog fel. Az ő erkölcstörvénye tehát tartalom nélküli maradt, 's csupán üres formában állott, fogalomban az ész számára. Ezen hamis pszichológiai nézet az érzésről, melly nézetből indult ki Kant, formale principiuma felállításakor, legbiztosabban vezérelhet bennünket, midőn ezen principium következményeit a' rá épített egész erkölcsi rendszerre nézve meg akarjuk ítélni, mivel arra mint rendszerének főhibájára folyvást kénytelenek leszünk olvasóinkat visszautasítani.

Itt először is nem lehet félreismernünk ezen formale principiumnak egy igen jó oldalát. Ez által sikerült Kantnak az *erkölcsi* fogalmát olly *tisztaságban* fogni fel, mennyire az előtte semmi erkölctudományban nem történt. Ha meggondoljuk, mikép Kant előtt a' moral az erkölcsi fogalmaknak az embereknek érzéki természetével, és érzéki szükségével elegendése által meg volt fertéztetve, és lealacsonyítva, mennyire meg volt a' jó és rossz felőli ítélet a' czélokra, következményekre, szerencsére és szerencsétlenségre való tekintet által homályosítva és zavarva, teljes mértékben kénytelenek vagyunk Kantnak abbéli érdemét elismerni, hogy ő a' morált attol megtisztította, 's legalább a' tiszta okosság törvényei szerint állította elő. A' törvényt mint általános és szükségeskép kötelezőt legfelül tette, ezen felül semminek sem volt értéke. Az *akarat* csak annyiban jó, mennyiben az ezen törvényt akarja, 's a' jó akaraton kívül semminek sincs becse. A' *kötelesség*, valamely cselekedetnek szükséges volta, a' törvény iránti tiszteletből. Ennek becse egészen és csupán magában van, 's minden cselekedet megszűnik kötelességszerű lenni, melly nem *csupán* a' kötelesség által eszközöltetik. A' cselekedetek erkölcsi becse felett nem azoknak czélja vagy következménye határoz, hanem az akarat szabad alávetése a' törvénynek. Az erkölcsi cselekedetek rugóinak nem hajlomnak és szeretetnek kell lenni, hanem a' törvény iránti tiszta tiszteletnek.

De legszembeütőbb az erkölcsiség ezen tisztasága a' Kant erkölctudományában, annyiban, mennyiben az autonomia a' leg meghatározottabb módon elejére vagy a' fő helyre van téve. Ha Kantnál mind az valami az akaratot ő magán kívül elhatározhatja, szükségeskép az okosságon kívül is van, tehát az autonomia csak az akarat önelhatá-

rozásában vagy magának az akaratnak tiszta formájában áll, külön gondoltatva minden tárgytól, 's vele mint a' morálban minden zavarodások kuto rása szemközt vagy eleneben áll a' heteronomia, melly Kant szerint nem egyéb, mint az akaratnak elhatározása valamely magán kívüli tárgy által. Ilyen módon ugyan az autonomia is, melly saját-kép csupán a' gyakorlati okosságnak és törvényöknek önállóságát jelenti egyáltalánlag, csupán az akarat formájára vonatkozik; de a' mellett még is megmarad belőle annak a' morál'ra nézve azon felette fontos főfogalma, miszerint az a' gyakorlati okosság önálló-ágán alapszik. Innen van, hogy a' Kant erkölcstudományában az autonomiának és heteronomiának olly éles megkülönböztetéssel egymás ellenébe tétele, valamint a' minden lehe-ő heteronomiai erkölcsi elveknek összeállítás, 's az ezek, ellen intézett polemicaivali egybe kaposolása, a' Kant és követői erkölcstudomány tárgyazó irataiban olly erős hatással volt az eudaemonisták és sensualisták rendszerei ellen. Ezen negativa oldalát tekintve a' formale principiumnak még legtöbb érdeme van, mivel az által a' visszaéléseknek egész tömege takarítatik ki a' morálból.

De nem kevesebb érdemű, mint a' formált principiumnak áldástárasztó következménye, a' Kant moráljának azon szigorúsága is, melly a' morálnak' tisztaságából, 's általában annak okosság szerű (rationalis) felfogásából származott. Az eudaemonisták és sensualisták ugyan sokszor hibául tulajdonították ezen szigorúságot a' Kant moráljának; gáncsolták benne, hogy az az ember természetére és szükségeire keveset ügyel, hogy az erénynek olly fellengős ideálját állítja fel, hogy emberek azt épen el nem érhetnék, 's hogy olly követeléseket tesz az emberhez, mellyeknek kielégítése ellen az emberi természet harczol, 's mellyek

az embert bizonyosan nem fognák, boldoggá teleni. Azonban én ezen ellenvetésben semmi gáncot nem látok, mert a szigorúság a morál minden ideális és okosságszerű felfogásának következménye. — Helyesen állította tehát fel Kant formale principiumában az erkölcstörvényt, az ember érzéki természetétől függetlenül és szabadon, mint okosságtörvényt, mellynek követeléseí tehát a tapasztalástól és természettől függetlenek, 's mellynek teljesítése csak az érzéki természet, mellynek feltételetlen alávetése kívántatik, elleni küzdés által lehetséges. Az elpuhult boldogságtudomány ellen, pedig melly az erényt mint élvezetet akarta előterjeszteni, mindig inkább az erény iránti nézetet emelte ki, mint súlyos küzdés iránt a természeti hajlomok ellen, mint olly kényszerítés iránt, melly áldozatokkal jár; az édes érzélgésnek, melyben az akkori idő nyavalygott, 's melly az erényt csak úgy tekintette, mint az érzésnek tetsző és kedves valamit, az erényt tette ellenébe, mint feltételetlen alávetetést a törvénynek, 's törekedett általában az erényt nem annyira szeretetre mint tiszteletre méltónak, inkább felségesnek mint szépnek terjeszteni elő. A boldogság utánni esekedésre (eudaemonismus) és érzélgésre vonatkozólag minden bizonynyal nagy érdeme a Kant moráljának, hogy az a boldogságot és érzélmét a morálból kikeresztette; 's a kötelesség eszméjét egész tisztaságában, szentségében, 's felséges nagyságában felállította, azon feltételetlen követeléssel, hogy *tökéletesekek* legyünk, akármibe kerül az, akármí következménye lesz annak szerencsénkre nézve. A Kant szigorúságának erősítőleg és felemelőleg kellett szükségeskép az akkori elpuhulásra hatni. De ha ezen szigorúság nem csupán az ember indultaihoz intézett követelésében határozódik, hanem az egyes cselekedetekre is kiterjed, ha az

bizonyos külső törvényekben, az ember cselekvés-módját egész legkülönösebb viszonyaiba ereszkedve meg akarja határozni, úgy a' szigorúság merevényt-séggé (Starrheit) fajul, melly az emberben a' sajátlagost elnyomja; 's itt mutatkoznak a' csupán formale principium következményei, melly csupán észfogalmakból kénytelen erkölcstörvényt szerkesztetni, melly, mivel belső élete nincs, csak mint külső merevény forma, mint külső törvénye a' cselekvésnek állhatott. Itt tehát a' helye, hogy a' formale principium másik, kedvetlen oldalának vizsgálatára átmenjünk.

Azon kérdés, melly itt mindjárt előre mindenkre tolatodik, mint olyan, mellyre meg nem lehet felelni, ebben áll: hogyan lehet egy tudományt, melly formából 's egyszersmind anyagból áll, olyan okföböl — principiumból szerkesztetni, melly csupán formát foglal magában? Itt az anyagnak mindig szükségesképen hiányzani kell, vagy pedig igaztalan úton vitetik az be. A' Kant formale erkölcsi principiuma tehát teljeséggel nem képes magából az egyesre nézve, erkölcsi törvényeket hozni le, mert a' Kant formulája épen semmit sem mond a' mit tenni kellene, hanem egy felsőbb törvényt tesz fel előre, melly a' becsét és czélt meghatározza, 's az által az egység formális törvényének anyagot szolgáltat. Ha a' formula azt kívánja, hogy az ember úgy cselekedjék, a' mint akarja, és akarhatja, hogy az elv (maxima) egyszersmind mint általános törvény kötelező erejű legyen, mindig ez a' kérdés marad fen, hogyan akarhat az ember? 's ezen kérdés mindig a' dolgok becsének és czéjének felsőbb törvényétől függ, melly törvény mindig az okos ösztönben nyilatkozik. Ha itt nékem továbbá az parancsoltatik, hogy egy felsőbb törvényszerűségnek vesseem alá magamat, ezzel ismét az tétetik fel, hogy érdekem

hozza magával azt magamnak törvénné tenni, mi általános törvénynek tekintethetik. Mert hogy az általános törvényszerű cselekvésmód egy más okos lényekkel rendezett együttélés feltétele legyen, ez ismét azt teszi fel, hogy nekem érdekem forog az azokkali társalkodásban, hogy én az ő léteknék bizonyos becsét tulajdonítok. A' formale principium tehát sajátkép semmit többet nem mond ennél: cselekedjél okosan; de mi legyen okos, 's miért kelljen nekem okosan cselekedni? azt ettől meg nem tudom, azt nekem csak egy felsőbb törvény mondja, melly a' becsét és célt meghatározza. Látni való tehát, hogy Kant igen eltévedt ha ezen formale principiumot, a' morálnak, mint tudománynak okfőjének tartotta, holott az csak egy felsőbb okfő alá rendelt okfőnek tekintethetik; hogy Kant abból helytelenül törekszik a' cselekvésre nézve törvényeket hozni le, holott az csak, az adott törvények iránti követelést foglalja magában; hogy továbbá az akarat ezen törvényeknek csupán formája által határoztatik el; hogy végre egy szóval a' Kant principiuma csupán az okos elhatározás törvénye, és nem — a' minnek pedig kellene lenni, az ösztönök legfelsőbb törvénye, mellyet ő átaljában lehetetlennek tartott, mivel az ösztönök ideális eredetét tagadta.

Ha az erkölcstörvény ideális jelentését felvettük, azaz ha az erkölcstörvény anyagjának azon *eszmét* ismerjük el, melly fogalmakból nem szerkeztethetik össze, hanem közvetlen az érzésben él, már ebből következik hogy az erkölcstörvény nem egészen az észfogalmakból képezthetik. De ha Kant, a' mint tudjuk a' morálnak ezen ideális jelentését félre ismeri, 's azt formale principiumában csak közvetlenül a' fogalmakban fogja fel, tehát: szükségeskép csak az objectiv oldaláról tűnik az ő előtte fel, mint külső törvény a' cselekvésre

nézve, mint köteleességtudomány, a' másik subjectiv oldala ellenben mellyről az inkább mint belső törvény, mint erény tudomány tekinte ik, általa egészen el van hanyagolva. Itt e ik már Kant erkölcsi dogmatismusba. *Egy* tételből melly csupán üres logikai fogalmakból áll, csupán logikai lehozás által teljes magában fenálló rendszert kelle az erkölcsi törvényekről alapítani, mellyek az egész emberi cselekvésre kiterjednének. Ő kénytelen volt az erkölcsi élet egész birodalmát azon törvények szerint mérni ki és rendelni el mellyek csupán az ész reflexiójának szüleményei, 's minden emberi cselekedeteket hasonló szükségességnek vetni alá. Csak addig volt előtte értéke az *erkölcsinek* a' meddig a' törvény és kötelesség ér; a' mi azon kívül van a' szabad lelkületben (Gesinnung), az előtte el volt rejtve. Bizonyos üres logikai szabályszerűség fog a' morálban uralkodni, ha az szigorúan egy csupán formale princiumból hozatik le, 's szerinte egyedüli erény lenne a' rendszeret. Illyen módon az a' lelkületbeni, igazi szabad élet nagyobb részint elvesz a' feszes kopár formában. Azon rendszernek teljes és elkülönözött nivolta, melly csupán önmagából van felépítve, hamis vagy ál önlelőtlenséget szül ezen rendszerben, melly minden máskint alakuló sajátságot egészen megvetendőnek tart, ugyanazért minden idóket és nemzeteket ugyan azon egy szükségesképi forma alá akar vetni. Az életnek hideg kimérése a' merevény formákszerint könnyen bizonyos holt törvényszolgálatra vezet, melly az igazi erkölcsiséget legbelső csirájában megfojtással fenyegeti. Mivel a' fogalom az eszmét nem képes megragadni, mivel tehát az erkölcsiség eszméjét fogalmakban teljesen előterjeszteni épen nem lehet, tehát a' formális törvény az életnek csak a' legközöségesebb és legmindennapibb viszonyaira, 's még ezekre nézve is alig lehet elegendő.

Már pedig ha az élet még is ezen szűk formákba szorítatik, a' morál aprólékos pedant character-t vesz magára, melly előtt az életben minden nagy és rendkívüli, valamint minden finomabb és gyengédebb is idegen marad, mivel az a' szűk határon túl lép vagy a' hideg fogalmak alól kivonja magát. E' szerint a' Kant morálja előtt az élet a' lelkesedésben és kegyességben szinte olly idegen, mint a' szeretet és barátság gyengédebb viszonyai.

Azonban Kantnak magának alkalmasít érezni kellett a' puszta kötelesség elégtelenségét arra, hogy azt az erkölcsiség egész birodalmára kiterjessze. Mert hiszen legalább a' köteleztetés egy különböző fokát nyilván elismeri, midőn a' *tökéletes* és *nemtökéletes* vagy a' *szorosabb* és *tágabb kötelességek* közt különbséget tesz. Mert bár ezen különbség, így kifejezve, önmagávali ellenmondás, mivel a' kötelesség (melly szükségesképi köteleztetést foglal magában) tökéletlen köteleztetéssel épen nem gondolható, mégis azon igen helyes értelem fekszik ez alatt, miszerint csupán az ész törvények az *erkölcsi* eszméit nem képesek hasonló szükségességgel tökéletesen összefoglalni, hanem hogy marad még az erkölcsi cselekvésnek egy más birodalma, hogy a' fogalom határán kívül az érzés szabadon alakítsa magát. A' dolog t. i. következőkép van: minden ideale a' fogalmakban az ész által nem máskép csak negative nyilatkozhatik. Minden mi azonkívül az eszme által positive kimondatik, nem magát az eszmét érdekli, nem tartozik szükségeskép ahhoz, hanem csak az érzés szabad alakulása, melly képekben nyilatkozik. Az erkölcsi tehát csak mint valami ideale, csak negative előterjeszhető a' fogalmakban; minden mi azonkívül esik, az erkölcsi érzés szabad alakulásához tartozik. A' kötelesség fogalmának tehát csak a' negativumban kell határoztatni, csak úgy nyilat-

kozhatik az mint *tilalom*, 's a' jó és személybeli méltóság szükségesképi fogalma által határoztatik meg. Ezen kötelesség-tanítmánytól, melly az erényt mint jogosságot szűti, meg kell már különböztetni a' szabad erkölcsiség birodalmát. A' végetlennek, az erkölcsi eszmének a' végesben kell előtűnni. Ez nem történhetik a' fogalmakban, azontul tehát semmi objectiv törvények nem létezhetnek, mellyeknek az egyes cselekedetek mint fő tételnek szükségeskép alá rendelkeznenek; hanem a' cselekedeteknek szükségeskép a' lélek szépsége alá kell rendelkezniük, önmagokért, 's azon lelkületért, melly közvetlenül a' formájokban nyilatkozik, kell tetszeniek 's becsöket magokon hordaniok. Ha már most ez által ezen cselekedetek a' törvény szükségességétől megszabadítvák, még azért nincsenek a' lelkület vagy erkölcsi ösztön szükségességétől megszabadítva. Erkölcsi ösztönének szintűgy szükségeskép alávetve érzi magát az ember, mint a' törvénynek, csak a' lelkület nyilatkozásában van a' szabadság. Feltételten erkölcsi parancsolat az, melly engem kényszerít a' lelkületet vagy azon ösztönt követni, mellyet erkölcsnek ismerek el; de hogy épen ez vagy amaz erkölcsi lelkület származzék bennem, ezt törvény által nem lehet parancsolni, hanem következménye az az én sajátságomnak és helyzetemnek az emberi lélek kifejlődésének historiájában.

Ugy látszik, némelly törvényes rigoristák alap nélkül feltik a' morál ezen nagyobb szabadságát némi erkölcsi indifferentismustól, melly magát a' morált alapjában megrendíthetné vagy megsemmisíthetné. Valóban csekély véleménynyel volna az a' morálról, ki annak épségben maradását vagy elenyészését ez vagy amaz erkölcsi törvény fenállásától függesztené fel. Hiszen ez az erkölcsiségnek csak külső tüneténye, melly külsőleg valóban elő-

tűnik, 's csak a' reflectáló ész munkája, melly által a' moral objectiv törvényei megállapítatnak. Mindkettő pedig épen mint tünemény a' historiától, a' tapasztalástól függ, 's épen nem érdeklí az erkölcsiség sajátlagos lényét, ha úgy fogatik fel mint eszme. De a' dogmatizmussal igen könnyen egyesül az empirismus. És hogy ez utóbbítól még a' Kant morálja sem vo't ment, bár melly erősen küzdött is az ellen, már feljebb említettük, 's most már közelebről szükség megmutatnunk.

Megmutattuk eddig, hogy a' Kant moráljában az idealis tartalom hiányzik, 's azért nincs annak belső élete. Ugy de az alkalmazásban a' morálrak anyagra van szükség; de Kant ezt nem az idealis úton az okosság által szerzi meg, 's következőleg a' tapasztalásból kénytelen azt meríteni, 's így származik az empirismus. Ezért áll már a' formale principium formulája nyitva az empirismus előtt. Mert mivel ezen formula cél és tartalom nélkül, semmi egyebet nem kíván, mint általános törvényszerűséget, egészen az önkénytől függ, minő cél vagy minő tartalmat akarunk alá tenni; ezen formula tehát a' tapasztalati eudaemonismusra szintugy használható lenne mint akármelly más célra, ha azon kérdésre mit lehet általános törvénynek tartani? ezt felelné: azt a' mi az embernek leginkább szolgál boldogságára. Mert ezen kérdés: mit lehet általános törvénynek tartani? célta teszen fel, mellyre ezen általános törvényszerűség szolgálni köteles. Ha ezen cél ki nincs mutatva, folyvást karikában forog, ki ezen kérdésre meg akar felelni, 's végre kényszerítve látja magát a' tapasztalásba bele nyúlni, hogy itt alárendelt tapasztalati célokat csúsztasson be. Ezen hibába maga Kant is bele esik, midőn okfőjét az egyes esetekre alkalmazza. Néhány a' „Grundlage der Metaphysik der Sitten“ ben az 53-dik lapon felhozott példák

meg fognak bennünket erről győzni. „A' *hívtelenség* erkölcstelen, mert az mint általános törvény (55.l.) az ígéretet és a' czélt, melly az ígérethez csatlakozhatik, lehetetlenné fogna tenni.“ Itt 1) csak egy tapasztalati tetel van, hogy ezen következmények fognának abból származni, 2) ezen czélok, mellyeket az ígéret által, általjában az életben nem talán elérni törekszünk, semmi erkölcsi-ideális rendeltetésök nincs, hanem csak tapasztalati céljok. Még világosabb a' következő példa, hol „a' saját természeti hajlomaink elhanyaglása igaztalannak nyilatkoztatik, nem azért mintha az életnek 's annak kifejtésének önmagában becse volna“, hanem (56. l.) mivel „tökéletesítése nekünk mindenféle célokra hasznos lehet.“ Továbbá a' „*jólt'ró-ség* azért köteleesség (56. l.) „mert adhatják elő magokat némelly esetek midőn a' mások szeretetére és részvételére szorúlunk, 's mellyekben az ellenkező elv követése által a' segedelem minden reményetől meg fognánk magunkat fosztani.“ Itt tehát Kant az empirizmus által egészen a' nyílt egoizmusra hagyta magát elragadtatni.

Ezen példából látni való, mikép annak tudására, mit tarthatunk általános törvénynek, szükségeskép a' tapasztalás, az emberi viszonyok ismerete tanít meg bennünket, a priori pedig arról semmit sem lehet határozni: 's továbbá, mikép az egyes köteleességeknek a' tartalom nélküli, csupán formále principiumboli khozása tetemes nehézségeknek van alávetve, mellyeket elhárítani ugyan nem, de elkerülni még is lehet az által, hogy kívülről önkényesen olyan czélok csúszthatnak be, mellyek a' principiumban épen nincsenek benne. Ezen önkény azonhan a' hiányzó anyagot, az üres forma számára a' tapasztalásból szintűgy kölcsönözheté, mint az okosságzmékből. És valóban a' Kant

moráljában igen sok fogalmakat találunk, mellyek az erkölcsi törvény csak egy tisztább idealis anyagjához tartoznak, 's mellyeknek eredete sajátkép csak a' tiszta érzésben és tiszta ösztönben van. Ide tartoznak az *emberről mint magában czéltől*, vagy az *ember méltóságáról*, és az *okos lények országáról*, mint a' *czélok országáról* fogalmak. Kant ugyan ezen fogalmakat nem tartja anyagiaknak, sőt inkább formale principiumának második harmadik formulájában mondja ki azokat, 's a' törvény csupa formájából lehozhatóknak hiszi. De valóban a' tiszta kedvérzésben van azoknak eredete, mert mint feljebb megmutatók, csak ebből származnak a' becs és becsstelenség feletti ítélet és a' czél fogalmi. Ezen fogalmak adtak pedig főleg a' Kant moráljának életet és állandóságot, de nem annak okfőjéből származtak azok, hanem önkényesen húzattak oda be.

Egy másik hiánya a' Kant moráljának, melly ugyanazon pszichologiai alaphibából származik a' *rugókról* tanitmányban mutatkozik. Itt t. i. nyilvánvalóságos, a' Kant által önként okozott hiánya az erkölcsi rugónak vagy indító oknak. Itt is a' régi tapasztalati eudaemonismus elleni küzdés ejtette Kantot ezen hibába. Hogy t. i. az erkölcsiség indító okaira vonatkozólag a' morálnak a' tapasztalati eudaemonismus részéről megfertőztetését elhárítsa, azt hiszi Kant, hogy annak kártékony befolyását nem lehet alaposabban 's gyökeresebben elvágni, mintha az erkölcsi cselekvést általában az akaraton kívüli minden rugóktól egészen megszabadítja. Így jött azon állításra, hogy a' tiszta erkölcsi cselekvésnek általjában a' törvény előterjesztésén kívül semmi más által nem szabad meghatároztatni. Ez által már sikerült neki, minden bizonnyal az erkölcsi cselekvést a' boldogság, okosság, közönseges jóllét stb. minden tapasztalati indító okaitól

megszabadítani, 's az *erkölcsi* általános (absolut) becsét, mellyet tisztán, 's csak magáért kell követni; szembetűnőbben kiemelni, 's ennyiben, és ezen tekintetben a' Kant moráljának méltán nagy negatív becsét tulajdonithatunk. De az is igaz, hogy ezen nézetben pszichologiai ellenmondás van, mellyet semmikép meg nem lehet fejteni; mert *psychologice* kimagyarázhatatlan 's az is marad, mikép hozatja elő valamely pusztá előterjesztés vagy ismétel a' cselekvést, a' szükséges egybekapcsoló eszköze nélkül a' becsnek vagy érdeknek, melly mint feljebb megmutatók, teszi csak szükségkép az akaratot mozgásba. Kant ugyan az indító ok nélküli akarásnak lehetőségét az akarat szabadsága által igyekszik igazolni, melly ugyanazért a' természettől független. De az erkölcsi szabadságot mint *transcendentalist* semmikép nem lehet használni, az olly természeti tárgyakra, mint itt ezen pszichologiai tünemény, kimagyarázására; a' szabadság azzal a' tünemények sorába huzatnék le. De ha Kant itt a' szabadságot mint a' lélek tulajdonát szemléli, úgy látszik mint már felejtett a' *transcendentalis* szabadságot a' pszichologiaival zavarja össze, ez pedig csak a' választás szabadságán áll, 's tehát ösztönöket tesz fel, mellyek szerint elhatározza magát, következőleg itt hasonlóképen semmit sem világosit. Az indító okoknak ezen hiánya ugyan egy részről azon tisztaságot és szigorúságot adja a' Kant moráljának, mellyet már felejtett elismertünk, de el is választja azt az ember természetétől, 's annál fogva hideggé és holtta teszi azt. Mert bár az erény méltóságában az által nyer, ha az ember érzéki természetének indító okaitól elválasztatik. 's úgy terjesztetik elő Kanttal, mint küzdés az érzéki hajlomok ellen, de el is szakasztatik másfelől az ember lelki természetétől, ha rá nézve semmi lelki okos indító ok nem léte-

zik; és ha az erkölcsi törvény nem úgy tekintetik, mint az emberi lelkületből kisarjadzó 's természetéhez alkalmazott, hanem csak mint valamely elvont észbeli dolog. 'S így származik a' Kant moráljának az élettéli elidegenedése, mellyben az erénynek mindig csak kényszerítéssel és kedvetlenséggel kell egybekapcsolva lenni, mivel a' kéjnek minden közéelegyedése az erény tisztaságát megzavarja; mert a' tiszta szeretetet mint ösztönt a' jóra nem ismeri; mert a' szeretet vagy csak pathologiai eredetű, és így nem erkölcsi, vagy mint gyakorlati szeretet csak a' törvény által származott, és így parancsolt szeretet. Így bonyolódik Kant nyilvános ellenkezésbe, mint a' milyen a' *parancsolt szeretetről* ellenkezés, hogy az életteli ellenkezést kikerülhesse.

Igyekszik ugyan ő az erkölcsi indító ok ezen hiányán a' *tisztelet és erkölcsi érzés* fogalma által még alaposabban segíteni. Kant t. i. egy közbenjáró eszközt akart keresni a' cselekvés objectiv elhatározó oka, a' magában vett törvény, 's a' subjectiv elhatározó ok, az ember hajloma között. A' midőn tehát egyfelől az erkölcsi törvény felőli előterjesztés, azon mezcsonkítás által, mellyet az az érzéki hajlomon és önszereteten tesz, bennünket megaláz, másfelől épen ezen megalázásból keletkezik, az öntudata azon telettségnek, miszerint erkölcsileg az érzéki ösztönök felibe emelkedni képesek vagyunk, Így teszünk szert egy positiv érzésre, mellyet egyedül ismerhetünk meg *a priori*, az erkölcsi érzésre, vagy a' tisztelet érzésére, mellynek mint az erkölcsi cselekedetek általános rugójának, vagy mint subjectiv elhatározó oknak az érzékileg feltételezett lényekre nézve szükségeskép értékkel kell bírni. Kant a' tiszteletnek, mint az erkölcsiség indító okának ezen eszméjében ismét újabb bizonyosságát adja eszméji felséges és mély

voltának. A' tiszteletben, mint a' becs általános elismerésében, az erkölcsiség olly fenségben és tisztaságban fogatik fel, a' mint az az érzelgés eudaemonismusának rendszereiben soha sem sikerült, 's nem is sikerülhetett. Csak azon pszichologiai nehézség marad mindig fenn, mi módon lehetséges általában az általános becs tulajdonítás, a' becs tulajdonítás közvetlen tehetsége, vagy a' közvetlen kéjézés nélkül? Az ész előterjesztéséből a' törvényből származott erkölcsi érzés nekem szint olly lehetetlennek látszik, mint a' parancsolt szeretet. Nekem a' törvény épen csak a' becs fogalmából származik, az általános törvény, és így az erkölcsi törvény az általános becsből vagy méltóságból. A' tisztelet tehát Kantnál nem az igazi kútforrásból származik, ha közvetlen érzés nem létezik.

De másfelől a' tiszteletet ismét igen messzire terjeszti, 's azzal a' felyebb kijelelt hibát ismét megújítja, ha a' tiszteletet az erkölcsiség egész birodalmára kiterjeszti. A' tisztelet, vagy az általános becs tulajdonítás csupán a' tiszta idealéra vonatkozik, melly mint felyebb látók, a' jog vagy kötelességtanitmány törvényeiben csak negative mutatkozik. De a' szabad erkölcsiség birodalma e' mellett fekszik, melly semmi feltételetlen szükséges elismerést nem kíván, 's mellynek rugója a' szeretet. Sok viszonyai vannak az életnek, mellyekben a' tisztelet semmikép nem jó tekintetbe, 's mellyek még is erkölcsi jelentőséggel birnak, minéműek a' barátság, és szeretet, a' hivatal vagy életmód választása 'stb., mellyekben tehát csak a' szabad szeretetet, de az ész és megfontolás uralkodása alatt kell követnünk.

De legkevésbé sikerült a' Kant moráljában a' boldogsághoz való viszony 's az attól függő viszony a' valláshoz. Kantnak a' kéjről mint mindig csupa tapasztalatiróli nézete szerint, a' morált természete-

tesen 's igen helyesen a' boldogságtól egészen el kellett választani. És ebben kétségkívül el kell ismernünk a' nagy hasznot és nyereséget az eudaemonismus ellen, a' morál tisztaságának részére; de a' mit a' morál negatív becsében nyert, azt ismét, 's még többet is elvesztett Kantnak az eudaemonismus elleni tulságos buzgalma által, melly őt itt ismét félre vezette. Az idealis kép félreismerése itt legnyilvánbban mutatkozik az ő következményeiben, mivel ő e' szerint nem is ismert más boldogságot mint az érzékit. Az erkölcsi, melly az erkölcsi ösztön kielégítéséből származik, vagy az okosság egységének és önállóságának öntudata az erényben, rá nézve egészen elveszett. E' szerint a' boldogságnak mint az erény ösztönének és végcéljának, 's egyszersmind természeti következményének, a' morálból egészen ki kellett rekesztetni, melly által a' morál önállósága és tisztasága kétségkívül tetemesen nyer. De a' boldogság elismert emberileg szükséges volta Kantot az erény és boldogság igen következetlen egybekapcsolására vezeti félre Kant. i. azt mondja: az erény az embert nem teszi boldoggá, az erénynek nem a' boldogság a' végcélja; hanem *méltókká* teszi az embereket hogy boldogok legyenek, 's ezen méltóság vagy érdemesség, melly az erényesnek a' boldogsághoz *jogát* megalapítja, a' boldogság biztos *várását* is adja neki.

Már itt csak nem minden egyes tétel és gondolat alaptalan. Nem láthatni át, honnan jó az erkölcsi emberre nézve a' boldogság szükséges volta ezen értelemben? honnan van annak erkölcsi igénye a' kielégítésre? holott az az erkölcsiségtől egészen el van választva; mikép legyen tehát méltó az erényes az ilyen boldogságra, melly hozzá 's az erényhez annyira méltatlan, vagy a' melly legalább ő rá nézve felesleges? Mert ha a' boldogság,

mint az erény indító oka és célja visszaütasíttatik is, még is úgy tétetik az fel az erényen kívül, mint valami elérendő, mellynek magának van becese, 's ez által tehát az erény általános becese korlátoztatik. A' boldogságra való méltóságnak a' boldogságtól elválasztása, tisztátalan empirati fogalmát teszi fel, melly az élvezetet, nem csupán magában, nem az erény öntudatában, hanem magán kívül még valami másban helyezi, 's a' boldogság szükségét tehát mindig kielégítetlen hagyja. A' hol a' boldogság és erény ugyanazon kuforrásból a' lelkületből folynak, hol mindketten úgy fogatnak fel mint ideálék, ott az erény és boldogság mindig egyenlő mértékben állnak egymás mellett, mindenki azon mértékét élvezi a' boldogságnak, mellyre erkölcsisége által magát méltóvá te-te, önmagában, öntudatában.

De ennek még egy más sokkal kártékonyabb következménye is van, t. i. a' morálnak a' valláshozói viszonya. Kant morálja által a' vallást valóssággal megsemmisíti. A' vallás csak az ember érzéki természetének, boldogság iránti ezen szükségének következménye. Ábbol, hogy az ember a' boldogságra méltó, következik annak biztos várása. De ez itt a' földön nem teljesedik be. A' szükség kielégítetlen marad. Így származik az Isten mint jutalmazó, a' halhatatlanság mint jutalmazás állapotja iránti hit. Ezen vallásphilosophia ellen már magában is igen sok szó lehetne, mert kétségbe lehetne hozni, vajjon ki van e azzal a' vallás birodalma merítve, vajjon nincsen e a' vallás lealacsonyítva, ha az csak az érzéki természet szükségéből hozatik le, csak az ész reflexioja által alapítatik meg, úgy hogy a' közvetlen hit tehát egészen félreismertetik. De az által is vesz a' morál belső életében, hogy a' vallás csak úgy adatik mellé mint

függelék, a' helyett hogy vele ugyanazon egy kutforrásból közvetlenül a' lelkiülből származnék. Itt sem lehet ugyan kétségen kívül a' Kant moráljának nagy hasznát félreismerni, miszerint az függetlenül a' vallástól, tisztaságában és önállóságában sokat nyert. Ezen függetlenségét a' morálnak a' vallástól meg is kell őrizni mint valamelly palladiumot, ha azt nem akarjuk, hogy az mysticismusba és obscurantismusba szüllyedjék le. De ezen függetlenség csak akkor marad meg, ha a' vallással ugyanazon egy kutforrásból ered. Mindke ten eredetileg a' hiten, a' közvetlen okossági igazságon alapulnak. De mindkettőnek ezen kutforrásból egyenlő önállósággal kell magát mint tudomány kifejtteni.

A vallásnak a' morálalli ezen kapcsolatának alkalmazása tehát teljességgel hamis az életre nézve, ha ez a' morálra és vallásra mint tudományra is átvitetik. Ebben nyavalyognak leginkább — némi kevés kivétellel, a' theologiai morálok, 's ez fogja azokat mindig akadályozni, hogy igazán tudományosokká legyenek. De az életre nézve ezen elválasztásnak egészen meg kell szünni, 's az egység meg lesz nyerve, ha számokra egyenlő kutforrás mutattatik ki. Az életben a' morálnak vallásosnak, a' vallásnak erkölcsinek kell lenni. Ezen álvizonyosság a' valláshoz, valamint átaljában az érzési és lelkiületi életnek félreismerése és elnyomása, támasztotta a' Kant moráljának, valamint átaljában philosophiájának is a' legelső és legveszedelmesebb ellenségeket. Az első ellenzője Jacobi épen ezen Kant által elhanyagolt oldalt fogta fel különösen, 's a' Schelling philosophiája újra az által tett szert hatalomra és befolyásra hogy az érzés és képzelet ezen oldala felé fordult. Későbbben a' Kant isko'ájában még inkább elismerték a' Kant philosophiájának ezen gyenge oldalát; csak hogy az ellenkező

túlzással a' csupán érzesi morállal is gyakran kellett küzdelem, melynek kutforrása főleg a' Jacobi iskolájában van, 's mellyről már most helye van hogy értekezzünk.

II. Jacobi.

Mint említők Kanttal egy időben de egészen ellenkező úton törekedett Jacobi a' morál tudományát megjobbítani. Bár mindketten ugyanazon szükség-től ösztönözötve, ugyanazon célra törekedtek, még is egészen különböző utakat választottak, úgy hogy őket az erkölcsi philosophiában mint ellenkező polusokat tekinthetni, 's méltó joggal állíthatni, hogy a' mi Kantnál hibás az Jacobinál helyes volt, 's viszont a' mit Kant jól mondott, abban Jacobi eltévedt. Jacobi Kanttal együtt érezte általjában a' philosophia mély lesülyedését, az empirismus és dogmatismus uralkodása alatt; átlátta Kanttal, hogy a' hol ezeknek tekintete van, ott az ideális tudás nem is gondolható. Az empirismussal a' dogmatismussal szükségesképen egybekapcsolva lenni látta az atheismust és determinismust; és így mind a' vallás mind a' morál megsemmítését. Az empirismus és dogmatismus ellen egy isteni és szabad lét megismerésének tekintetet szerezni, e' volt az ő Kanttal közös törekvése, ez tette őt ama' mellett az erkölcsi philosophia reformátorává. Míg azonban Kant a' nyugott és szigorú vizsgálódás 's a' világos gondolkodás útján az emberi ismertetben a' megállhatót a' meg nem állhatótól el akarta különözni, Jacobi közvetlenül az isteni és erkölcsi eszméjét fogta fel, mint azt érzése nyilatkoztatta, 's azt nem olly világosan mint ékesszólással, nem olly meggyőzőleg mint elragadólag, nem annyira philosophiai mint költői módon terjesztette elő. A' hosszú és terhes, de egyszersmind egyedül biztos

és egyedül helyes útját az okosság criticájának Jacobi megvetette, 's jobbnak tartotta azt, a' mi az ilyen critica végén, mint eredmény kikerülhet, a' csupa érzésbeni okosság-nyilatkozat segítségével, mindjárt philosophiája kezdetévé tenni. Ilyen módon sikerülhetett ugyan neki átaljában a' helyest az igazat eltalálni, mivel őt a' természet épen helyes érzéssel ajándékozta meg, mellyben előtte az igaz és jó magától kifejelett. De azért nem tudott arról számolai, hogy jutott ahhoz a' mit felállított, 's micsoda alapra van az építve, melly körülmény-nél fogva philosophiáját, legalább a' megalapítását tekintve, nem ok nélkül vádolták felületességgel. Ezért a' Róhr ítélete nem helytelen: „Jacobi a' fő dologban az igazat, a' helyest tanította, de mint philosoph, 's a' tudományt illetőleg, nem helyes módon. Ő neki tehát philosophiát sajátkép nem is igen lehet tulajdonítani, hanem inkább csak költészetet, mellyben philosophiai igazságok adatnak elő. —

Kant továbbá fő figyelmét az empirismus ellen fordította, 's rendszerében utoljára inkább közelített a' dogmatismushoz, Jacobi ellenben semmi ellen sem harczolt olly erősen mint a' dogmatismus ellen, az empirismust inkább kedvelte, mert rendszere sajátkép nem volt egyéb mint szelidebb empirismus (ideális empirismusnak lehetne nevezni), az ideálét csak a' belső észrevételre, mint egy az okosság lelki szemére alapítván. De még sem sikerült neki, 's nem is sikerülhetett magát a' dogmatismustól egészen megszabadítani, melly csak a' criticismus által legyőzhető; és ha Kant mint feljebb látók, néha ismét a' dogmatismusba, sőt empirismusba is eltévedt, ez csak a' következetlenség, 's a' különben helyes módjátoli eltérés által történt; Jacobi pedig csupán következetlenségek által emelkedett fel mindezekben, mert elvei és philosophálásmódja

őt mind az empirismusban, mind a dogmatismusban megtartották volna. Mert ő az ideálét nem csupán negative hanem positive is meg akarta ismerni, 's ez által az *emberi* ismélet határain túlment, 's *isten* ismélet után törekedett. Ő nem elégedett meg az isteninek *subjectiv* ismeretével, hanem az istenit magát *objective* is észrevehetni vélte.

De épen ebben áll a dogmatismus előitélete, hogy az magát a dolgok létét akarja megfogni, 's azért az ideális létet a természeti létől megkülömböztetni nem képes. De ez által az elméletinek a gyakorlatitól különbsége is egyszersmind eltöröltetik, melly Jacobinál is mint mindig látni fogjuk, legalább nem volt eléggé megalapítva. 'S mi az egyéb mint dogmaticai philosophálásmód, midőn minden megmutatás és lehozás nélkül tanítmányai elejére az *alapösztönröli* (Grundtrieb) állítást helyezi, melly ösztönben nekünk, hitünkben az igaz közvetlenül nyilatkozik, 's mellynek hatása az erényt szüli. De annyival inkább elkerülte Jacobi a fogalmak szigorúságát, 's a formák feszesességét, melly a dogmatismusnak sajátja. A dogmatismus elleni küzdés tehát ő nála mint látjuk nem annyira lényege mint formája ellen volt a dogmatismusnak irányozva. Ezen önkénytes megvetése minden meghatározottságnak a fogalomban és kifejezésben, a Jacobi megértését igen nehezíti. Ő nála a gondolatok logikai elrendelését és kifejegetését, a fogalmak és kifejezések pontosságát 's össze hangzását hiában keressük. Dythirambusi lelkesedéssel ömledez közvetlenül a lelkületből, ékesszólásának árja, forma és törvény nélkül. — Mit jelentsenek tehát imitt amott a szók es fogalmak, azt inkább az egésznek értelméből és lelkéből lehet kitalálni. Igen könnyű önmagávali számtalan ellenmondásokra találni, ha kifejezései egy

kevésé szorosan vétetnek. Tanítmányának előadása tehát nem kevés nehézségekkel jár, mivel ennek kötelessége először az ő nagyobb részint szép és igaz gondolatának zavarva összehányt tömegébe rendet és összefüggést vinni.

*

(Folytatás következik.)

2.

Az Oláhok' ismertetése.

E l ő s z ó.

Alig lehet író fönségesb helyzetben, mint van akkor, midőn írói pályáján a' társas élet' ugy szellemi fénye' mint általánosan valamelly nemzet' boldogítása' eszközölhetését illetőleg ahhoz ama legmegkívántatóbb eszközöket, mellyek a' polgárt bár melly műveltségi behatás elfogadására fogékonyá tehetvén lételeének és céljának legigazábban megfelelnék, a' közéletelmességet, az erkölcsöt 's polgári jólétet szeméi előtt tartva enbertársai hibáinak minden erővel kiirtani ákarása' törekedésében olyast mit ír mi nem csak illy nemű ohajtását tétleg használni kívánása' kezdeményét elősegíteni, hanem egyszersmind a' léleknek neme'sb czélszerű 's hasznosan tápláló élelményt is adni, 's annak szomját némüleg k'elégíteni képes: és viszontag semmit sem hat kártékonyabban a' szellemi épületeségre, semmi veszedelme'sben a' tudományra mint midőn éretlen eszméket, üres képzelgéseket, vagy fonák fogalmakat ott tanítunk, hol azoknak az ész — 's értelemre nézve szerencsétlen 's veszély teljes befolyások min'egy magában az illy nemű áltani-

tásoknak természet — 's lényegében fekszik. Honunkban az annyi féle nyelvű 's szokásu népek' országában, — melyet a' lefolyt vég 's e' jelen század' megkezdett tizedei óta egy boldogabb jelen' mosolyogja körül, 's hol az egymást üző harcz viadatok 's nyugtalanságok után a' nemzetnek szerette királyahozí tántorithatlan hűsége, törvény 's jogaihoz erős ragaszkodása, nyelve' művelésébeni észrevehető haladása őt egy boldogabb jövőndőrül biztosítják — szükségképpen kellők az olly nemű értekezések mellyek a' különböző ajku polgárok' korszellemi értelmesítésére, azoknak hibáikból való következtetésére különös figyelemmel lévén a' kölcsönös rokonszeny' erejével az érzés' összhangzását 's bizonyos egységet hirdetve az olvasó közönséget mintegy tanítva mulattattják; de ellenben olly becs 's czélnélküli előadások, mellyek a' helyett, hogy szellemi élményt 's táplálékot adnának, a' helyett, hogy szilárd jellemvonásokba öltöztetve férfiasb lélekkel előadattatnának, inkább valamely felületes, 's édelhetlen szárazsággal, vagy a' mi még több 's legnagyobb hiba, 's mit legelébb kelle megemlért nem, elferdített, csak ráfogott mondományokban valamely nem magyar ajku polgároktól közöletnek, mint hogy egy vagy más nép' becsület érzését, mellyhez annak csak annyi joga van, mint akármellyik másnak a' magáéhoz, megkeseríteni annyit tézsen mint attol becsületéhezí jogát megtagadni akarni, mi a' kölcsönös sympa'hiát az összhangzó egységet minden esetre nem előmozdítani, de inkább hátráltatni fogná, szerintem csak hideg megfontolást is, alig érdemelvén mint gyengességet képező 's társasági rendelkezetet elforgató adatok a' hírlapok' pályájáról általánosan kiküszö ölendők volnának; 's mégis fájdalom vannak hazánkban is vakbuzgók, kik nem magyar ajku polgártársaikat a' hír' 's azok' melléklapjain,

illedelmetlenül rágalmozni, azokat megfélekedve arról, hogy valóban nagy önfeledést bizonyít 's árul el az olly nép, melly hon' társainak gyengéi nevettségessé tételében kedvet találni látszik, megfélekedve arról, hogy mi annyian a' mennyien vagyunk miként ama növények mellyek egy földből búttak elő 'sazzal csudálatosan, vannak összeszóve, egyet értőleg, egy mást hecsben tartva, 's összehangzásban élni tartozunk, karakter festő kivonatokban könnyelműleg becsmérlni, elbizott helyzetekben azokat gógös fesszel megvetve, mint ha azok egy csoport alacsony 's nem is olly teremtések lennének mint ők, guny' 's megvettetés' tárgyaivá tenni, mint undok vétkek üzőit 's ocsmány bünök' legelvelemedettebb gyakorlóit hűtlen rajzban elő állítani mitsem iszonyodnak. Ez Uraim lett dolog Mult első félévi Sion Anastasiája' 30-dik száma után ugyan m. e. f. évi Társalkodó 35-dik számában egy: „a' Mármarosi Oláhokrol“ felirat alatti értekezést olvasnunk lehetne. Megvallom, hogy előttem ez értekezés' irányának előlegis a' legkülönöseb 's olly módorban mutatkozott, minót csak 's egyedül személy' vagy vallás' gyűlölködésrei hajlambol irhatni, mellynek egész terjedelmében az említett Oláhokrol értekező minden kimélő formákat megvetve az igazság gyengéd érzését annyira elrugta, annyira az egész csak egy oldalulag 's mint egy kizárolag a' dolgok salakjából, csak rutabb részéről volt előállítva, hogy abban a' szelid ihlet' hiányát csak az nem vehette észre, ki annak valaki becséről hiv ismertetét venni vagy nem tud, vagy nem ohajt. De azt kérdem itt: mikor nem volt könnyebb redükbe gyűjtött arczal komoly bölcsét játszani akarni, mint valóban annak lenni? mikor volt nehezebb feladat ki 's felkiáltások közt embertársai' cselekményeit megrovni, mint tetteleg azoknak erkölcsi tökéletesítésén 's boldogító elvek

hova tovább terjesztésén munkálodni Mi csuda tehát, ha az említett cikkely' közlöje is elhibázta a' haszonnali irás' célját? a' vagy csak juthatott e' eszébe akkor a' cél, midőn vallás' gyűlölködésrei 's guny' hajlomától másfelé ragadtatván amaz irány szabályt, miszerint cikkelyének vagy ártatlanul gyönyörködtetőnek, vagy az emberiség' 's igazság' előhaladási javára célzólag gyengéd illedelembeni előadása mellett az erény 's köz értelmességhez vezető ösvénynek kellett vala lenni, sem láthatta ált? Volt szándékom magamnak is elejinté e' tárgyhoz hozzá szollani, de tudván, hogy a' pillanat' érzése ritkán szókott igazságos lenni 's hogy egy íróval szóljak: tudván, hogy valamint a' tér' 's idő képeinél; ugy az illy nemű dolgokban is, bizonyos távolságra kell állnunk a' szemlélt tárgytól ha azt akarjuk hogy a' részeknek az egészszel összhangzó idomzatja valóságossan a' mint van, kitünjön; kissé időztem azonban csak hamar jöttek e' tárgyra nézve nem csak a' mult első f. évi Társalkodó 38 dik szám. „Észrevételek“ későbbben századunkban is, „Megfontolások“ czimek alatt czáfolatok; hanem e' tárgyból ugyan folyólag, de már mind két honi Oláhokat illetőleg egy harmadik ellen czáfolatu közleményis. Illy helyzetében e' tárgynak részemről szükségfelettség leendett volna annak részletes czáfolatába érzéskednem, mint a' melly különben is az olvasó közönségben nem mondom kitünő, de alig valamely érdeket gyakorlandott volna; ez okáért hivataltól üres óráimban erő tehetségemet egy más próba kőre tenni az oláhoknak némelly történeti 's polgári viszonyaikat illetőleg azokról általánosan 's csak töredékesb, dolgozatu munkában értekezni eltökélém, mellyet minthogy magában érdeköleg elő nem adhattam elébb azoknak régi származási helyéről Dáciáról 's a' t. a' mint következőz, szükség vala szólnom; előlege-

sen e' helyen azt jegyezvén meg, miszerint ezt valamint nem valamely magam erre tett elajánlásánál fogva mert a' szóba vett Sionbani értekezésnek szerzője én nem voltam, de Papp. Zs. Ur körül belől illy nemű felhívására: „emellye fel tollát, 's miről akkor értekezni nem akart, szándéka 's kitűzött célja nem volt, legyen most“ mondom e' felhívásra sem teszem, hanem egyedül azon tiszta érzetből, mellynek egyik fő kötelessége mindenekhezi érdeme szerinti viseltetésiben egyaránt a' magyart, mint az olahot, hol lehet 's kell becsülni tudni 's méltánylani akarni.

D á c i a.

Régi görög 's római történet írók után Dáciát a' hajdan jó messze terjedt birodalmat az újabb kor történetírók is ugy a' mint az hajdan volt, három különös tartományra u. m. Alpestris, Media, 's Ripensisre osztják fel; azt hol van Moldva 's Havasalföld Alpestrisnek (havas) nevezik. Unus olim erat Ducatus divisus nunc in Valachiam majorem, seu Cisalpinam, et dicitur Moldavia; et in minorem, seu Transalpiniam, quae Valachia dicitur Joan. de Bussziersz L. Flosculi Historiarum pag. 809.; Tisza Körös, Szamos; Maros, 's Olth vizek 's Kárpát hegye közzé szorult földet, melly a' lengyel országi, moldvai 's havasalföldi hegyeken belől a' Vaskapuig, Devaig, Váradig, Arad 's Szeged városáig elnyulik, Mediának (Közép) a' Tisza, Duna, Maros, 's Olth vizek' környékét a' mint az Duna vizének tulsó partjai' hosszában egész a' fekete tengerig elhat, Ripensisnek az az vizek' melyékén fekvő Dáciának nevezik. Dacia' határait illetőleg „a'következőket“ Számbokyban olvashatni: „Transylvaniam duae cingunt Valachiae, Transalpina, et Moldavia: illa Danubio; haec Mari Euxino

admota utraque cum Transylvania eam Europae nunc occupat partem, quae olim Dacia erat. Sic totus iste Tractus transdanubialis, qui non solum Hungariam ulteriorem, sed Transylvaniam quoque cum utraque Valachia continet, Danubio, montibus Carpathicis, Mari Euxino, et rursus eodem Danubio ex omni parte includitur Joannes Sambucus Rer. Hung. Appendice pag. 761. kik lehetnek ama népek, kiket Bonfin mint Dácia' legrégebb lakos it elősorol: „Vetusi Daciae populi fuere: Taurisci, Caestobaei: sub his Prae'anesii, Ratasciesii, Caconesii, Potulascesi, Saldesii, Cragisii, Biephesii, Sensii“ Rer. Hung. Dec. I. L. I. annak határozattani megmondhatásáról itt szó sem lehet miután e' népek' történeti összefüggéséről, másokkáli, 's magok köztei viszonyaik' kiztos kiszámításáról sem mondhatni mi bizonyost. Dáciáról a' szerint, a' mint következőleg több népek rajta keresztül huzódták, 's benne tartatlan időre megtelepedvén majd tovább állottak, azt lehet 's szabad általánosan mondani, hogy a' benne megtelepedett népeknek, 's ezek kiköltözésével, vagy tovább nyomattatásával ismét más, de szinte tartatlan időre megtelepedendők' különböző erkölcs 's szokásaihoz képest mindig más és más alakot, más és más irányt vett, vagy veendő vala: kivált miután az ide oda hánykodó, helyeikből máshova kívánczozó, nyugtalan 's egymás ellen kikelő népek' boldogtalan, 's mégis közönséges vándorlási ideje elkövetkezett, Dáciáról minden szó' 's dolog' nagyítás nélkül méltán elmondhatni, hogy az mint egy soha véget nem érő, hanem inkább időnként 's korrul korra kemény ostromot álló vár a' küzdések' 's viadaloknak veszedelmes 's tüzként harapodzó jeleneteiben kétségkívül 's legtöbbet osztozva legtulvittebb crisis állott ki; néptörténeti jelentőségét tehát Dáciának csak akkor, 's ott tapasztaljuk legelőször,

hol annak más földnemzetivel viszonylata, azok
 kali érintkezésbe legjelentékenyebben fejlett ki;
 hol annak vezér sonala római császárokkal össze
 ütközése idejéből először indul ki. Addig is, míg
 e'pontra jönnek, valamit Dácia' nevezetét illetőleg
 legyér szabad kiemelni. Kóppy Károly Praelect.
 Hist. című könyv' 1-ső köt. 252-dik lapján Dá-
 cia' szó' eredetét illetőleg azt a' következőkből szár-
 maztatja: Scythák nyelvén különféle család osztá-
 lyoknak társulata Getának nevezetett kit, ket, vagy
 kike e' nyelven család osztályoknak bizonyos szá-
 mákat jelentvén, melyhez a' hely fekvése, hegyek
 's vizek' közelsége járulván a' népek Massagetáknak
 (nagy Geták) Thyssa vagy Thyragetáknak (szentes
 ták) Dákoknak (a' szótól Daki hegyi Geták az az
 hegyet lakó néposztályok) neveztettek; azomban
 míg Kóppy Dácia' nevezetét ilyen származtatja,
 mások azt másként, 's nevezetesen ilyen származ-
 tatják: tudott dolog az, miszerint Dáciát Dau Tau, vagy
 Dát Ják nemzet lakván 's birván, a' földíráások e'
 nemzet nevének végső betűjéhez a' görög nyelvnek
 természeti tulajdonsága szerint még két betűt, u. m.
 os-t ragasztattak, 's lett *Δαβος Ταβος Δακος Τακος*,
 mellyet a' romai történet írók *us* végezetre fordít-
 ván ilyen módon lett: Davus Tavus, Dacus Ta-
 cus, mire nézve a' tartomány is, hol a' Dau vagy
 Dák nemzet lakott, Davia vagy Dacia nevezettel
 jegyeztetett fel a' földábraszán.

A' történetek rendiben menetele szükségképen
 ama kérdéshez is vezet: vajjon a' Dák 's Geta
 uép ugyanazon egy vala é? melly kérdés történet
 tudományi vetélkedéshez tartozván reá határozat-
 tattan nem felelhetni, annyi bizonyos, hogy Strabo
 vala első ki azokat azon egy nyelvű népnek mon-
 dotta: *Daci et Getae eadem lingua utuntur, Daci*
habitant versus Germaniam, et vergunt versus occi-
dentem: Gethae vero habitant versus Pontum Euxi-

num, et vergunt versus orientem. Strabo apud Paul Lisznay in Opere: Origo Gentium. Később Strabonhoz sok más történet írók is ragaszkodtak, u. m. Plinius L. IV. a' Dákok, 's Geták között csak nevezet szerinti különbséget ismér el; Dio Cassus 's Pausanias azt írják, hogy a' Dakok 's Getáknak azon egynemzetséges 's atyafias nyelvek volt; — Horátz Kottizont Dákok' királyának, Sveton pedig ugyan azon Kottizont Getak' Fejedelmének mondják; ezeket melleleg megemlítven a' történetek' következásei szerint lássuk néhány királyaik' neveit:

1-ő Zámult vagy mások szerint Zámolxin ki élt Kr. sz. e 1403 esztendővel elebb, 's Jornandes szerint ő vala első Királyok a' Dákoknak. Herodot eldicsérvén a' Getákat, hogy a' Trák nemzések köztök legerősebbek, 's legigazságszeretőbbek volnának, Zámolxint is megemlíti azt mondván felőle, hogy Pythagorassal Egyiptomba ment vala tanulni, honnan vissza kerülven Geták' királyává tétetven később általok istenként imádtatott.

2-dik Gothilas vagy Gudilas, kiröl Dion 's Jornandes azt írják, hogy a' Macaedoniai Philipp Nagy Sándor Attya annyira becsülte, hogy nem csak barátsági viszonyba vele jönni kívánt, hanem Mepoda nevű leányát nőülvénén vér szerinti kapcsolatba is jött.

3 dik Sarmisz, ez a' nagy Macaedoniai Sándorral háboruba elegyedett. Epítettett Hátszeg vidékén a' Vaskapun belül egy nagy királyi várost, 's azt a' maga neviről Sarmizegethusának nevezteté, mellyet annakutána Trajan római telepítvénnyel megrakatott, miről alább bővebben. Számosyban olvashatni, miszerint Erdélyben találtak egy régi pénzt, mellynek egyik oldalán ilyen Görög betük lászattanak *ΑΡΜΙΣ ΣΙΑΕ*, már pe-

dig ha ezeknek eleit 's végét kipótolják, ez a' név származik belőle ΣΑΡΜΙς ΒΑΣΙΛΕΥς (Sarmis király) másik oldalán pedig az említett pénznek volt lerajzolva egy vad kan' fő, a' melly fogaival egy nyílvesszót harapott keresztül, melly a' Serb 's Dárdániai királyok' czimere volt régenten Lásd Huszthy András' ó's uj Daciáját.

4-dik Dromichet, ki Lysimachot az ellene folytatott harczban elfogván nem csak életének megkegyelmezett, hanem szabadon honába vissza is bocsátotta.

5-ik Siták vagy Scybálk Nagy Sándor' halála után Perdikassal hadakozott.

6-dik Beriosta vagy Byrebisk, a' mint írják Julius Caesar ellen hadakozott, de serege megveretttévén maga is a' hartzban elesett, ez alkalommal foglalák el elsőben a' romaiak vizmelyéken fekvő Dáciát, 's hihetőleg ezt énekli Ovid következő verseiben:

Praefuit his Graecinelocis modo Flaccus, et illa
Ripa ferax Ister sub Duce tuta fuit,
Hic tenuit Myssas Gentes in pace fideli,
Hic arcu fissos terruit ense Getas.

Ovid. l. IV. De Pont. El. 9.

7-dik Kottizon élt Augustus romai császár idejében, 's mint a' régi Földirási táblákból arányozhatni, Moldvában fogott lakni, honnan nagy haddal átköltöztvén Thráciát tüzzel vassal pusztította, mire nézve Augustus vele békét kötött; de későbbben, mint Sveton állítja, annak feltételeit teljesíteni nem akarván, Kottizon Antonius' pártjára ment ált, 's Augustus ellen engesztelhetetlen gyűlöléssel viseltetvén neki nagy 's tetemes károkat okozott; ezen hadakozás' alkalmával énekelte a' halhatatlan Horátz következő verseit:

Pene occupatum seditionibus

Delevit Orbem Dacus et Aethiops,

Hic Classe formidatus, ille Missilibus melior
sagittis. L. III. Od. 6-a

Augustus végre nem állhatván pusztításait nagy 's erős római sereggel Kottizon' hada ellen Cornelius Lentulust kiküldvén, azt legyőzte, majd pedig a' Dunán is által kergetvén Rómát a' dakoktoli fé'elamtől is felszabadította. Megemliti Augustusnak e' győzelmét Eutropius, mondván: Vicit autem praelio Dacos. Brev. L. VII. Horácz pedig az ilyen énekli:

Mitte civiles super urbe curas

Occidit Daci Cothisonis agmen.

8-dik Bostuska. 9 dik Diceneus. 10-ik Comosicus, igazságáról emlékezets, Dák' király. 11-dik Sarill, ki majd 40 évekig uralkodott. 12-dik Durpán vagy Dorpora, e' királyrol dicséretesen emlékezik Florus római történet író. Domitian Császár idejében e' király mint egy 200000-re menő haderővel a' Dunán átkelén a' római birodalom' tartományai pusztításához fogott, 's mint hogy római tanácsoknak Appius Sabinusnak fejét vévén példátlan vérengzés 's öldökléseket elkövetve hova tovább a' birodalomba előnyomult volna, Domitian e' kimellést nem tudó Dák' királynak korlátot vetendő Cornelius Fuscust katonai kormányzót rendelé ki ellene, de az összeverekedésben szerencsétlen vakot vetvén romaiaknak a' koczka, a' harcz mérő serpenyője Dákok' részére hajolt; a' romai sereg a' csata mező elvesztése, valamint vezérének harczbani eleste után egészen tönkretétetett. Elevenen rájzolja ezt Eutropius mondván: „Multas quidem calamitates iisdem bellis passus est (Domitianus) nam in Sarmatia Legiones, ejus cum Duce interfectae, et a Dacis Appius Sabinus

Consularis, et Cornelius Fuscus Praefectus Praetorio cum magnis exercitibus occisi sunt. Brev. Lib. VII. E' véres ütközetet a' Dákokkal csak esztendei adó fizetés mellett, és így Domitiannak legnagyobb áltozátával, 's szégyenével kötött béke követte.

Dáciának legutolsó de leg is emlékezetesebb királya vala Decebál, történet írók' állítása szerint lakott Sarmizgethusa nevü városban, alig jó formán felserdült ifju vala, már is Dorpora király alatt a' rómaiak ellen vitézül hadakozott; a' felyebb mondottakból kitetszik, mi szerint Róma Domitian alatt Dáciának adófizetőjévé lett, mit Tráján császár thronra jutván felette szégyenlett; ez okáért Decebál ellen kr. sz. után 101-dik évben hadat indított, mellyhez mind két ellenfél egyenlő készülettel fogott, Tordántul a' keresztési mezőkön véres áldozatu harczban rómaiak mellett szolgálván a' szerencse a' Dákok meggyőzettek ugyan, de a' romai vitézeknek olly szörnyü veszedelmével, 's vérontásával, hogy Trájánnak nem lévén elég-séges ruhája a' sok sebes vitézeknek kötözésére, saját bibor bársony ruhájit kénytelenitetett e' végre feldaraboltatni, ez okáért az Érdélyi oláhok közt e' mezőnek jelenlegis, prát de lá Trajan a' neve, Decebal a' harcz' mezejéről meg szökvén népe is elszéledt, mit Tráján haszonra fordítván elsőben is Tármissz városát a' mostani Károlyvárt ostrommal megvette majd annakutána Decebal' király lakóhelyét Sarmizegethusát is megszállotta, Decebal népe' főbbjei' tanácsából Traján lábaihoz borulván a' következő nehéz feltételek alatt lékét köthetett, nevezetesen: hogy a' pártos rómaiakat kezeik közzül eressze ki 's Trájánnak adja ált; hogy a' fegyvert tegye le; a' hadi eszközöket 's azoknak mestereit a' rómaiaknak adja által; hogy a' rómaiak' barátjáva legyen; végre hogy évenként bizonyos adót fizessen,

mit a' Király 's népe hittel megerősítvén Tráján győzelmi menettel Rómába visszatért. Azonban a' béke nemsoká maradt így; ugyan is Romának más nemzetek' feletti fölemelkedése szélesedő hatalma még jóval korábban szülte volt ama szokást, miszerint ellenséges nemzeteken győzedelmeskedett, annyival inkább hodoltató vezéreinek, későbbben Császárajainak tisztességére győzelmi pompák, 's pazar triumphok tartattak 's vitettek véghez; így történt a' dolog Trájánnal is, a' győző dicsérettel halmoztatott, 's a' római tanács Dákokon vett győzedelme' jutalmánl új nevet adván őt Ulpius Trajanus Dacicusnak nevezteté, mit megtudván Decébál azt szörnyű megcsufoltatásnak vélte csak hamar bosszu álló lélekkel fölemelkedvén pártot ütött, elébb ugyan a' környülvaló tartományokat a' romaiaktóli elhajlásra felkészteté, a' Titus!Vespasianus' fegyvere által világ szerte üzött Zsidókat maga szárnyai alá vévén nekik Verestorony mellett egy város helyet engedé, 's ezek után a' különben is csak kényszerített szövetséges rómaiak ellen fegyvert fogott. Tudtára esett ez a' különben őt gyanakodó tekintettel őrző Trajannak mire nézve csak hamar Kr. sz. után 103-dik évben Daciába válogatott Legiókkal becsapván most már több 's nagyobb következt maga után húzó elhatározottsággal lépett ki a' harcz mezejére; több évek elfolyása alatt ugyan kellett vónia a' szinte nem erő nélküli elpártoltakkal, de velek mégis mindaddig felnem hagyott, míg a' kezdetnek jó sikerült végeredményt nem adott 's mig azt kívánt érdeklél be nem fejezé; most szinte mint elébb mint kétfél lehető erővel kezdi meg a' viadalt, irgalmat 's könyörületet nem ismerő dühhel 's vérontással folytatá, de végre Decébál népe' virágának elvesztése után elerőtlenedve fortélyhoz látott, melynek rejtélyét Traján hamar kitalálván, abból ez úttal semmi sem lett; a'

fortély ebből állott: egynehányat a' riaga vitézei közzül kiválasztván Trajan táborába azzal az utasítással átküldé, miszerint tettetnék magokat, mint ha pártot ütöttek volna ellene, 's illy szín mellett a' romai legiok közzé felvétetvén a' császárt adott alkalommal öljék meg, de a' kihányt tör csak az átküldöttek' veszedelmét eszközlé, mert a' rosszul tartott titok felfedeztetvén a' Dák vitézek e' játékban fejeket vesztek; méltó a' megjegyzésre még az is: miszerint Decebal tudván a' harcz' kétségét, és így eleve tartván a' harború szerencsétlen kimenetelétől, Hunyad Vármegyében Boldogfalva mellett Sztrigy vizét másfelé árkoltatta, előbbi medre' fenekére pedig egy erős kőboltot csináltatván abba sok, 's drága kincsből álló vagyonát elrejté, 's nehogy valami módon Tráján reá akadván azt magával elvigye, a' vizet ismét reá bocsátotta, hogy pedig a' titok titoknak maradjon, 's az elrejtett kincsfelől senki csak hirt semmitse mondhasson, a' rabokat, kik e' titkos munkához alkalmaztattak, egytől egyig megölette; az egy tanácsosán Bitzilisén kívül senki sem is tudta a' rejtélyt. Megesvén végezetre a' két ellenfél közt az elhatározó összeütközés Kr. sz. után 105-ben a' Dákok irgalmatlanul megverettek, holott Decebal szerencse' világa is örökre lehuny, ki némellyek' értelme szerint Kolosvár felé szaladtában sorsa' veszélyét előre látólag, ne hogy a' győztes romaiak' kezére elevenen kerüljön, a' hid Kapu előtt tulajdon fegyverébe ereszkedve maga által halt meg; vannak azonban nem kevesen, kik azt hiszik, hogy ő a' harczban vitézül viaskodva elesett, 's feje vétetvén győzelmű pompával Rómába küldetett, mi a' romai tanácsban hogy határtalan örömet szerzett, képzelni lehet; testének egyéb részeit Déván temették el, mellyet azután az ő nevéől Decidávanak neveztek, holott is emlékéül egy fő nélküli

márvány kőből szépen faragott emberi bálványt emeltek; ekép vége szakadván a' Dákok' nagy birodalmának, megmaradt lakosi részint a' római gyarmatosokkal össze zavartattak, részint tova elbujdostak, Tráján Daciát meghódoltatván azt romai Provinciává tevő. Ita Dacia juris, et Ditionis Romanae facta est, quam mox Trajanus in Provinciam redegit. Dio Cass. Trajanus Daciam Decebalō victo subegit Provincia trans Danubium facta. Eutropius Brev. L. VIII.

Mi előtt azonban Dácia' Tráján általi újabb alakba öltöztetése' leírásához fognék szükségesnek láttam a' következőket megjegyezni: 1-ör hogy a' romai birodalom' véghatárain lévő vizek' partjai' külön külön helyein 17 Legiok őrt állottak, 's a' birodalmat Geta, Dák, 's Német népek' be-rohanása ellen őrizték; állott pedig egy egy Legio 6100 gyalog, 's 730. lovas vitézekből, összesen 6830-bol kik ha háboru idején valamely taromány meghódoltatására kivetettek 's győztek, többnyire vagy faragott kővekből oszlopokat, vagy földből csinált töltéseket, vagy széles 's temérdek téglákból csinált épületeket hagytak vala magok után emlékül; valamint csak ugyan akadtak is illy emlékekre Dácia' több helyein; Bonfin e' tárgyhoz következő említést érdemlő megjegyzést teszen: „Olim Romanis, sarmaticisque Colonis ante Gothorum, et Unnorum eruptionem tota Dacia complectebatur, ut multis antiquorum lapidum inscriptionibus conjicere potui, et ex hac praesertim, quae in Transylvania nuper inventa est: L. ANNIO FABIANO TRIVMVIRO CAPITALIUM TRIBUNO LEGIONIS II. etc. vide Bonf. Rer. Hung. Dec. I. L. I. pag. 6. 2or Tráján Decebál' tanácsnokát Bitzilizt elevenen kezére kerítvén ez hogy nem csak életét biztosítsa, hanem a' győzelmes császár előtt

lehetően kedvessé is tegye magát Dák' király' kincseinek rejhelyét a' vizbeni boltot kinyilatkoztatta, mellyet, Tráján feltöretvén benne tömérdek gazdagságra akadt, ebből Orsován alól a' Dunán faragott kövekből ritka készítésü hidat építtetett. 3 or Építtetett romában egy magos oszlopot, mellynek tetejére belől 158 faragott kövekből álló keringő lépcsőkön kelle felmenni, külső részét pedig aljától fogva fel egész a' tetejeig Deceballal folytatott hadakozását 's győzelmeit ábrázoló mesterséges márványkövekeni metszések ékesíték. Eutropius Breviariuma' 8-dik könyv. azt írja: hogy tetemeit roma városa ez oszlop alá terettette.

Most jövök már Dacia' alakja' megváltoztatásának közléséhez; ugyan is Tráján Dáciát meghódoltatvan, minthogy azt megtartani akarta, tudván, hogy annak a' kétszer egymásra vivott hábornk által physical ereje, ez által pedig az életben maradt lakosok' boldogsága iszonyuan szenvedett, 's kiforgattatott legyen, miről Europius tanuskodik mondván: *Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta* „Br. L. VIII. oda szükségképen gyarmatosokat kelle telepítenie, ez okáért egész romai birodalomból sok 's csak nem számtalan ezer embereket felszedvén, mint Eutropius mondja: „*Trajanus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros, et Urbes colendas*“ Dáciát velel megrakta mindenikben rendelvén különös előlülót olly módon, hogy a' közép 's vizek' mellyékén fekvő Dácia' előlülói havasi Dáciában lakó előlülótól vagy Proconsultól; mind a' hárman pedig a' napkeleti Illyriának Praetorától függenek; a' városokat kivált a' nagyobbakat romaiakkal töltötte meg, a' meg maradt Dakokat pedig falukba szoritván a' városiak' tanácsának 's törvényeinek alá rendelé; a' Tráján 's más utó császárok által Dáciába szállított gyarmatok a' kö-

vetkezők: 1-ső vala Zerma városában, mellynek Tráján olaszországi szabadságokat adott, úgy vélekednek némelleyek, hogy talán Brassóhoz közel vala e' gyarmat, mit onnan hisznek, mert még ma is közel oda van egy oláh falu, mellynek neve Zernest.

2-dik gyarmatot telepített Tráján Sarmizegethusa nevü városban Decebal' hajdani lakhelyén ennek is olaszországi kiváltságokat adván azt a' maga nevééről Ulpia Trájánának nevezteté.

3-dik Telepétyvénye vala a' szinte olasz szabadalmu Napocensisi gyarmat.

4-dik A' Dákok Jármis nevü városa, mellyet a' rómaiak szépen fölépítvén Apulumnak nevezték el; azt írja Bonfin, hogy a' magyarok erdélybe jövének várát Gyula hadnagy vette meg; erről és nem mint némelleyek állítják, Julius Caesarról, vagy Antoninus Pius Annjáról Juliáról Juliánának, későbbben Alba-Julianának kezdett neveztetni, mert az említett Julius Caesar, 's Julia' Antoninus annya' idejében Apulumnak valamint Justinian idejében is annak neveztetett; mai neve (Károlyfejérvár, mivel III-ik Károly király annak romlodozó falait egész talapastól széthányattatván 's 1715-ben újta'pkövéit megvetvén azt ujalag felépítetté, azóta Alba Carolina (Károly fejérvár) nevezete van fel.

5-dik Patavicensiai falu Septimius Severustól nyert olaszországi szabadalmakat.

6-dik vala a' Dákok' egy Dierna nevü városában holott is a' rómaiak egy négy szegletü várot építettvén annak a' közel bőségesen lévő sóért salinae az az sóakna nevet adtak.

7-dik Amaria vagy Aurugiaria oláhul Aurud mindenféle bányász mesterségekről híres 's azokhoz értő emberek bennei megtelepedéséről jeles város.

8-dik Petriussa, az oláhok' nyelvén *petra* vagy *ptyátra* annyit teszen mint kő vagy kőszikla, *ussa* pedig annyit mint ajtó vagy kapu, petriussa tehát magyar nyelven kőkaput vagy kősziklák közt való szoros utat jelent, melly volt Hunyad vármegyében, holott ma is egy petrotz nevű oláh falu vagon.

9-dik Zalaknához közel vagon egy régi elpusztult várnak helye, mellynek neve az oláhok' nyelvén Petrezan, melly helynek minősége római gyarmat' hajdani ott voltára mutat.

10-dik] Sárd Fejér vármegyében mellyet a' romaiak Sárdiniából szállítottak.

Megemlítést érdemel egy kövekből rakott Via Trájána nevezet alatti hosszú ut is, mellynek nyomai jelenleg is látszanak Erdélyben, hihető, hogy ezt Trajan a' Dunán való hid' építtetésének alkalmával kezdé meg, 's utódjai folytaták; e' romai lakosoknak emlékezetéhez tartoznak 's számíthatók ama sok hosszú széles 's vastag téglák is sok faragott márvány kövek, 's azokra metzett emlékeztető irások; legemlékezetesebb ama jegyzés, mellyet maga Traján Ulpia Trájána kövek közötti egyikére tett, mellyen illy irás vala kimetzve: *Jovi Inventori Diti Patri Terrae Matri, detectis Daciae Thesauris Div. Ner. Trajanus Caes. Aug. votum soscit.*

Egy néhány rendbeli pénzt is veretett nevének 's győzelmei' emlékhben megtartásának tekintetéből millyeket Huszthy András ó 's új Dacia' czim alattí kéziratú munkáji szerint Erdélyben bőségesen találhani: így veretett olly pénzt, mellyre ezt metztette fel: *Dacia capta*; ismét mást, mellynek egyik oldalán ez van írva: *Provincia Dacia Augusti*, másik oldalán pedig kézív 's földön heverő kard vagon lerajzolva illyen irással: *Victori Augusto*;

ismét mást, mellyre Cerest gabona' istenaszonnyát ábrázoltatta le jobb kezében egy gabona fejekkel telyes száru, hal kezében pedig egy kis táblácskát, helyhez-tett ilyen felirással: *Abundantia Daciae*, mellyel termékeny 's minden jókkal bővelkedő Dáciát példázattá volt ki Tráján, legközelebbről folyó évi Hirnök' ikert hájja' századunk 6-dik száma alatt „*ex metallis Ulpianis*“ körül irattali emlékpénzt is olvastunk, mi hogy magában igaz lehet, megengedem, de hogy a' régi Ulpia mai Károlyvár lett volna tagadom, miért? láttuk. E' dicső Fejedelem' halála után utódjai mint egy 170 évekig birták Dáciát; véleményem szerint nem lesz érdeketlen dolog azoknak történeteit ha csak vázolati rövidséggel is, kivált a' mennyire azok Dáciát érdeklik, előhozni mind az időig, míg azoknak Dáciábani Birtokok' tökéletes elenyésztéhez nem közeledünk:

Tráján után Hadrian a' dicső elődnek vérszerinti rokona 117 ben foglalá el a' thront, ez alatt a' Párthok Armeniát; Assyriát 's Mesopotaniát a' római birodalomtól elszakaszták, ha nem Koszorövel kibékülvén azokat megtarthatni ismét módjában volt; de a' mit ő nem tett, ha nem inkább, a' mint alább meglátjuk, azon provinciákból seregeit kiharancsoltatván azokat abban hagyta; kevésbe mult, hogy Dáciábani népével is hasonlólag nem tett, de tanácsnokai' előterjesztésére ama sok ezerre menő gyarmatosoknak ez által eszközlendő végső veszedelmét 's megrontatását szivére vévén, Dáciát megtartotta; a' Tráján által építtetett ama nevezetes dunáni hidat mindazonáltal nem annyira a' Dako-rómaiakkal egyben elegyedett népeknek kóborlásától, mint elődje dicsősége iránti irigykedésből indítatva szétbontatá, mellynek romjai jelenleg is szemlélhetők. Commodus Verusnak, kit fiának fogadott volt, korán történt halála után An-

toninus Piuust kinevezvén utodjának, 138-ban Kr. sz. után megholt.

Antoninus kegyeségéről Piusnak nevezett császár a' kormány pálczát 22. évekig háborutlan 's megszakadás nélküli békével tartotta; némellyek vélekednek, hogy alatta Daco-románok zendülést támasztottak volt, de kiket a' császár hozzájok küldött követjei 's előlülők által lecsendesített

Marcus Aurelius 161-ben következővén a' thronon Markomannokkal, Quadokkal 's Jászokkal hadakozott, alatta Daco-romania nyugtan volt.

181-ben Aur. Commodus lett császára e' minden érdem nélküli fejedelem alatt 185-ben Dacorumánok pártot ütöttek volt, de elnyomatattak, végre e' császár egy küzdésben, melyet szenvedélyel üzött volt, Marcissus által megfojtatván.

193-ban Helius Pertinax lett utódja ki önkénytelenül felvévén a' kormányt uralkodásának 88-dik napján császárságra emelkedett Didius Julianus' emberei által agyon szuratott.

Didius szinte a' romai tanács a' nép előtt gyűlöletes lévén hatalmának 65-dik napján a' tanács' parancsából kivégeztetett; Septimius Severus foglalá el tehat a' thrónt még azon évben, 's 211-dikeig uralkodott, ez idő alatt megvévén Byzantiumot vételytársa' Piscenius niger részén lévők főhelyét, nem különben másik vételytársát Clodius Albinust is meggyőzvén a' Párthok' 's Arabsok' haddali megtámadásához fogott, kiket megis birván tartományaikat római provinciákká tevé; a' patavicensiaí gyarmatnak olaszországi kiváltságokat adván emlékezetére emeltetett ama márványkő, melyet Huszty András ó's uj Daciajában Sáska Pál által Tordán találtatottnak mondja, mellynek felírásából a' tet-szenék ki, mi szerint e' császár idejében Dáko-ro-

mania csendes békét élvezze 's hova ő Corn. Claudiuson kívül két fiát is u. m. Getát 's Cordilond küldötte volt követségbe.

Antonius Caracallát Geta testvére gyilkosát Opilius Macrinus megöletvén ez a' fiával Diadumennal 218-dikban hágott a' thronra, de azon csak egy teljes esztendeig sem ülhetvén, mind kettejeknek katonák általi kivégeztetése után 219-dékben Heliogabal vette ált a' császárságot; e' minden embereknél fajtalanabb császár 222-dikben kivégeztvén.

Már Aur. Alexander követte az uralkodásban, ez hatalma idejét dicsérettel 's igazsággal töltéel, emlékezetet érdemlő e' császárban az, hogy ő nem magától, hanem tanácsnokai' kiket nevezet szerimis megemlithetni u. m. Ulpianus, Pomponius, Celsus, Modestinus, Paulus, Venuletus, Proculus, előterjesztésére intéze el minden dolgait; e' törvénytudó férfiak' írásaiból áll ma nagyobb része a' római törvénykönyvnek, mellyet Justinian császár Tribonianus által szedetett egybe 's Corpus Juris formába foglaltatott, Ulpian tanácsnok' irataiból oknyomozva szólhatni némelly fentebb érintett gyarmatok' kiváltságait illetőleg, mellyek Justinian császár említett könyvében (§. 8. 9 de Censibus in Dacia) következőleg vannak feljegyezve: *Zernensium Colonia a' Divo Trajano deducta juris Italiaciest, Zarmizegethusa quoque ejusdem juris est, item Nappensis Colonia, et Appulensis, et Patavicensium vicus qui a Divo Severo jus Coloniae impetravit* 235-ben a' zenebonáskodó németek elleni készültében katonái által megölettetvén — utána Maximinus ki áltatott ki császárnak, ki a' thronon vételytársainak az öregbb 's ifjabb Gordianoknak Capelliam vezére által lett kivégeztetése után sem maradhatván, békével, sőt inkább Aquileja alatti ostrom

alkalmával ő is előttei császárok' módjára katonái által kivégeztetvén.

Az öreg Gordian' unokája szinte Gordian nevezettel lett császárrá, ki is Pupienus 's Balbinum császárságra vágyó gondnokjai' kivégzése után 238-ban egyedül fogott a' kormányhoz. Misitheust tanácsnokául használván a' Persák ellen szerencsésen hadakozott; végre Philippus Arabs által elébb császárságától, majd pedig életétől is megfosztatott.

245-ben tehát Philippus ült a' thronra, kit-maga a' romai tanács is az elfoglalt hivatalban megerősített: Dako-rómania e' császár' több kedvezéseiben részesült, nevezetesen adófizetés alól feloldoztatván kiváltságai' megerősítését olly módon kapta hogy a' romaiak' hűségében megmaradván annál serényebben a' szomszéd országokban felzendült 's kóbor népeknek ellenében álljon 249-dikben e' császár is erőszakos halált szenvedvén a' vitéz Decius ült az uralkodó székbe, ki alatt a' gothok elébb Moldvát 's Havasalalföldet elárasztván majd a' Dunán is ált költözvén Mósiát özönként borították el, Decius szép számú sereggel szállott szemben velek, de egyik helytartójának, mint írják, árulása miatt mocsárok közzé szorulván, miután egyik fiának harczeni elestét és meghallotta volna, különben maga is a' Gothoktól környülvétetve lévén, ne hogy kezekre kerüljön, lovastól együtt egy tóba ugratott, holott is a' víztől elnyeleték.

Utódja Trebonius Gallus a' fiát Volusianust együtt uralkodóvá felvévén esztendei adófizetés mellett maradhatott meg békével a' gothoktól; 254-dikben egy katonai támadásban erőszakosan kivégeztetvén szomorú példányát látjuk ama törvénynek, melyet a' lealacsonyult rómaiak mint egy versengtek, 's kik előtt a' császári méltóság 's annak személye többé nem vala olly szenttárgy, kit a' legkönyörületlenebbül 's még is büntetlenül kivégezni nem lett volna szabad.

Emilianus is még az évben kiölettetvén Lucinius Valeriánus következett utána, ez ama szerencsétlen császár, ki 260-dikban Sápportól a Perzsák királytól elfogattatván olly nagy becstelenséggel illetetett, minót kigondolni is nehéz, ugyan is Sapor a rab császárt egy ideig a hanzszor lóra felült, nyakába vetvén egyik lábát kengyel gyanánt használta, majd pedig a bőrét eleven testéről lenyuzatván a husát besozotta.

A szerencsétlen Valeriánt 261-dikben Gallien a fia váltá fel a császárságban ki alatt a messze terjedő római birodalom hanyatlásnak indulván azt mindenhol veszedelem, 's nyilvános ellent állásban próbált szakadás fenyegette, a kimenetel a veszélyt igazolá, a császár thronra lépte utáni első években a nép szívében meleg reményt gyulasztván egy gazdag, 's hatalom teljés jövendőt ígért vala, de csak nem sokára elérzékenülve, 's mind azt, mivel magának is, de jobban népének tartozott, megvetve a kormány' érdekével mint egy egészen felhagyni látszott; illy rendszerűtlensége a főnek minden esetre az alatt valóokban is csak a zivatar, 's szakadás kitörését eszközlé, kik a legjobb reményeket már korán lesujtva látván a birodalom' csak nem minden oldalait szakadás 's nyilvános támadásokban mutatkozott pártütések' néző helyévé változtatták ugy anyira, hogy a császár a fellázadt 's zendölt tartományokat megzabolazhatási minden módoktól, meg fosztva lévén a birodalom' tökéletes enyésztehezi közeledését hitte, 's valóban ha egy Odenatus, egy Posthumus győzedelmes fegyvereikkel elő nem állnak, ugy a szorongató veszély az egész birodalomra nézve elkerülhetetlenné, 's a kár örökösététendett vala; a gothok a rómaiak' visszavonásait használván 267-dikben Dáciát tőlök elragadák. Dacia quae

a Trajano ultra Danubium fuerat adjecta, amissa est. Eutrop. L. IX. Végre Gallien is a' többi császárak' sorsára jutván Claudius tiszteltetett meg az annyira szerencsétlen kormány hivataillal, mellyet el is vállalván a' Mősiában prédát 's rabolásokat üző Gothoknak jó részét Balkán hegye közzé, másokat pedig a' csatatéren két izben megvervén 's így korlátok közzé szorítván, két évi uralkodása után természetes halállal mult ki.

Quintilius 17 napi uralkodását 270-dikben erőszakos halállal váltván fel, L. Domitius Aurelian, ki Jornandes szerint Dáciában született, lett romaiak' császárjává; alatta a' Gothok újabb erőre kapván Mősia, Thracia 's Illyriába berohantak elein meglehetősen kedvező elúmenetellel, de majd megfordulván a' szerencse a' Dunán áltnyomattattak; látván pedig Aurelian ama sok nyomoruságokat, mellyeknek Daciábani gyarmatok kitétetve lennének, azokat a' gothok' hatalmaskodásitol megszabadítandó 274-dikben onnan elköltöztette, 's Mősiába megtelepítvén azt maga Dáciájának nevezteté; hogy a' Dako-rómaiak közzül sokan elmaradtak ez uttal azoktol, kik Mősiába telepítettek ált, arrol alább, itt elég azt megjegyezni, miszerint ez időtől fogva a' római birodalom' határa a' ónán tul Mősia 's Thracia lett, 's hogy így, miután Dacia egy másfél századnál feljebb maradt a' római császárak' birtokában, szakadt vége a' romaiak' dáciábani birtokának. Gondolom innen jöhettek némellyek a' gondolatra, hogy miután Aurelian egy részről látván ama sok nyomoruságokat 's kedvetlen viszonyokat, mellyek Dako-rómaiak' végső inségre juttatását sietteték; más részről a' visszafoglalható gyarmatoknak megtartásához Eutropius 's Vopiscus bizonyítása szerint nem bizván a' gyarmatosokat onnan kiköltöztette, 's Mősiába szállí-

totta volna, egyéberánt a' történeti irásokban többé nem volna feljegyezve, miszerint a' rómaiak Dáciát vissza foglalták, következésképen a' rómaiak onnan kivitetvén az is meg mutathatlan volna, hogy az oláhok valamely utóbb korban oda költöztetett rómaiak ivadéki legyenek, mert vélemények szerint ezek ez uttal ott nem maradhatván az oláhok tőlök semmi esetre nem származhattak, innen mondom jöhettek a' gondolatra, hogy az oláhokat származás 's eredetekre nézve valamely sláv törzsökü népnek hidjék. De alább meglátjuk, hogy ez hibás vélemény. Most térjünk ismét vissza Dácia' történetei' fonalára, holott is legelsőbben azt kell tudni, miszerint Daciába a' Gothok még 213-dikban fészkeltek bé magokat. Caracalla meggyőzte vala őket, Heliógabal adózott nekik, Maximin 235-ben sziate harczolt ellenek, 242-dikben Gordian győzedelmeskedett rajtok; 250-dikben Kniva királyok 70 ezere magával a' Dunán ált menvén Philippolist lerontatta. Decius utjokat akarta állani a' Dunánál, de mint feljebb is megjegyzém egyik helytartójának árulása miatt mocsárok közzé szorulván csatáját 's életét veszté. Claudius által tetemesen megverettettek. Aurelian alatt 274-dikben Tráján' Dáciájából rómaiak' kivitetésével azt egészen megülték, birtokaikat egész a' fekete tengerig terjesztvén ki, mellyeket 374-dikeig megis tartották. 369-dik év' táján belső zavarok keletkezvén közöttük két keleti 's nyugati királyságokra oszlottak. A' belső háborodást külső is követte. 374-dikben a' Hunnok Balamber' vezérlete alatt éjszaki Ásiából a' régi Scythiából kicsapván 's Tanaison által Európába jövéen keleti Gothokra ütöttek, kivitt győzelem után ezek a' Hunnok' zászlóit követni kényszeritettek; nyugatiak pedig Athánárik királyokkal elébb a' hegyek közzé futván, majd Valens császár' engedelmeből

Thráciában telepedtek le. A' Hunnok Dácia' birtokába jutván azt közel 100 évekig (375 — 460) megtartották. Attila hadi pályáját győzelmi borostyánokat aratva szerencsésen futván a' Hunnok' birodalmát annyira kiszélesíté, hogy a' Rhenustól a' Volgáig, a' bálti tenger szigetjeitől adriai tenger' partokig 's Balkán hegyekig kiterjedve, mi által habár birodalmának felülnyomó sulyt adott volt, halálával a' környülmények egészen megváltoztak: ugyan is három fiainak' egymásközti czivódás 's össze koczódásaik, az uralkodáson megenni egyezhetések 's pártokra szakadások miatt a' különben is, függetlenségre vágyó alatt való népek vér szemet kapván tölöki függés' lánczait majd csak nem mindnyájan, 's egyszerre széttépven, mit Attila' a' nagy alkotó dicső harczi nem csak Dáciában, hanem majd egész Európában teremtettek volt, egyszerre dugába dült. Irnach a' nagy Attila' életben maradt fia tehát, miután testvérei részint a' Gepidákkal 's Gothokkal részint a' Rómaiakkal folytatott hadban elestek, és így a' legnagyobb virágzásban volt birodalom 469-dikben szétbomlott volna, övei megmaradt részével felkerekedvén Pruth, Dnester 's Dnieper folyó vizek közzé 's alább a' Duna' torkolatjához vonulva Dáciát a' győztes Gepidáknak' hagyta. Azonban a' 6-dik század' közepe táján mintegy 565-ben Ásiának a' Caucasuson túl éjszakra eső részéből Európába tódult, 's a' történetiróknak értelme szerint a' Hunnokkal rokon Avarok a' Gepidákat Dáciából kiverték, nem sokára pedig Pannonia' uraivá is lettek; a' történet' menetele ebből áll: miután a' keleti Gothok Pannoniát még 489-dikben oda hagyván az ő eltávozásokkal üresen maradt Pannoniát Longobárdok ülték volna meg, ezek 568-dikban II dik Justinian ellen vezerségétől lett megfosztásáért bosszut forraló Narses hívására felső Olaszországba törvén

egész földjüket az Avaroknak mint a' Gepidák ellen velek együtt harczolt jó szomszédjaiknak engedték; az Avarok tehát úgy tűnnek elibünk, mint Pannónia' 's Dácia' urai, 's csak a' 8-dik században látjuk hatalmakot elenyészni; ugyanis Bavariai herczeg Tassilo Nagy Károly Frank király utóbb római császár ellen őket felhíván e' segítség adással csak politicalai veszteket sietteték, mert Longobárdok mellé állások miatt Nagy Károlyt magokra haragítván 803-dikban a' Frank királyt uralniok köllött, Pannoniát a' Rába vizeig Nagy Károly foglalta el, többi birtokaikon 's nevezetesen Dacián Chrobátok és az Ister' két partján alsó Mösiában lakott Bolgárok osztoztak. Ez idő óta Dacia tulajdon fejedelmei által igazgattatván jó részint Görög császárok' védelme alatt ezeknek felsőségéhez kezdett tartozni. Ennyi változások után szerfelett hasznosan történéndett vala, ha Dacia a' szükséges nyugadalmat 's békét csak valamennyire is csendesen élvezhetvén, már valahára szétszaggatott boldogsága' erejét összeszedve annak kötelekeit olly erősen egyé fűzhette volna, hogy azt semminémű hatalom kézzétne bonthatta volna ámde a' nemzetek akkori veszedelmes rendszere, a' költözködés' szeretete, és a' sehol felnem talált nyugadalom egy újabb fergeteget hozott Dácia' nyugalmának felforgattására: ugyan is a' mi egyenes őseink 840-dikben Kr. sz. után Asiából felkerekedvén Ogek, vagy Béla Király' névtelen jegyzője szerint Ugek Chám Almos vezér' atyja alatt az Irtis folyó vizéhez jöttek, 's egy darab ideig ott mulatván a' Jáik 's Volga vizek mellett telepedének le; de csak kevés ideigi itt mulatások után is a' Tánaison éltjövén Európába tódultak, holott is a' Petschenégektől magtámadtatván két részre osztottak, az egyik rész napkeletre Perzsia felé, a' másik nyugot felé vette útját, ez a' napkelet felé

elvándorlattaktól külön szakadt hét vezérek alatt napnyugot felé vándorló nemzetség Constantin Porph. szerint elébb ugyan a' mai Krimban lakott Cházárok szomszedságában a' Don 's Dnieper (Tainais 's Boristhenes) folyó vizek közt fekvő 's egyik vezérjektől úgy nevezett Lebedias tartományában telepedett meg. Onnan három év múlva a' keletről nyugotra nyomakodó Petschenégektől szorítottatván által jött a' Dniperen 's annak nyugoti részén a' Tyras 's Hyerassus (Dnester 's Pruth) vizek közt es ő földön Kiovia Ukrania, Bessarabia 's Moldvában A telkzu vagy Ateköznek nevezett földön telepedett meg, holott szinte tízévig tanyázott, míg nem végre innen is tovább állani kényszerítettvén — Simeon a' bolgárok' fejedelme, t. i. ama vereséget elnem felejlhetvén mellyet Árpádtól Bölts Leo görög császár melletti táborozáshan szenvedett, a' Magyarok ellen bosszut forralva az akkori vad Petschenégeket segítségre híván, az otthon maradt Magyarokra, kik Liuntica alatt többnyire öregekből asszonyokból 's gyermekekből állottak, mikor a' többiek Arnulphot Maráhánok ellen segítségül kimenvén távol valának, rárohanván részint levágta, részint szétüzte 's földjeiket elfoglalta — Kiovia 's Galliczán keresztül az ezen tartományok' fejedelmektől kapott utmutatók' vezérlése után a' mai magyar honba átköltöztek. A' magyaroknak e' földre, mellynek jelenleg is birtokában vannak, beléptek' alkalmával mint azt Bela király' nevetlen irnokából tudjuk, az oláhok úgy itt Magyarokban mint Erdélyben is találtattak, miről alább bővebben.

Eddig hozom elő Dácia' az idők' mostoha viszonyai 's legnagyobb vátozékonyaságai alatt kiállott eseményeinek részben Pannoniát is illetőleg rövid történeti vázolatát, mellyen végig nézvén, 's

belőle azt tanulván ki, mi szerint Aurelian Dáciából a' gyarmatosokat elszállíttatván azokat Mösiába tette ált; feltéven továbbá, azt is hogy Dácia annyiféle ide oda menő, ki 's bevándorló, eredetek' 's gondolkozások' módjára nézve különböző, egy mást untalan üző 's izgó népek' lakhatárának mint egy központ helye lévén, benne mindenik nép hadi erejének teljes hatalmával az ott leltet nem csak hatalma alá 's birtokába hajtani igyekezett, hanem bizonyosan elis nyomta, ezeket mondom feltéven méltán támaszthat valaki kérdést: történhető volt é az, vagy csak hihető é, hogy az annyi féle egyre izgó népeknek Dácián általi hurczolóskodási zavarában az állítólag ott megmaradt rómaiak' ivadéki a' mostani Oláhok lettek volna egyedül azok, kik mind annak ellenére, hogy sok más Dáciában tanyát vert 's letelepedett népek többé már nincsenek, ők egyedül annyi 's olly veszedelmes elnyomók' bántalmaitól szabadon maradhatván, Dácia' birtokában mint egy állandóul 's minden megháborítás nélkül tulajdoni jogokat gyakorolva maradtak volna meg? Történhető volt e' az tudván mennyi 's milly mind az üdő szerint változott Dácia' népességét 's lakosait, mind külső 's belső a'kotását illetőleg változást szenvedett, tudván ezen népeknek módját, milly kiméletlenül lépett fel egyik nemzet a' másika el'en, miről egész Europa 's sok elenyészett, vagy ha nem, önálló ságokat vesztett nemzetek néptörténetileg szólnak; tudván milly megkérdelhetlen 's hajthatatlan vala mindenike a' másika iránt hogy egyedül a' rómaiak ha igaz, hogy Dáciában maradtak, 's azoknak ivadékai a' mostani Oláhok annyiféle ellenséges 's a' mellett hatalmas nemzetektől körülvéttelve ezektől, mint sok más nemzetekkel az időknek lelke szerint történt, elnem töröltettek volna? E' kérdés mondanám csak kikeresett tétel teljesen sajátyszerű, nem

helyén kívüli lesz tehát azt közelebbről okszerűleg felvilágosítani, a' reái választ tehát ez: A' pillanattól fogva, miolta, Dáciában Decebal 's Tráján között az elhatározó második összecsapás megesett, 's Decebal' részére ugyan a' legaggódtatóbb, Trájánéra pedig a' legdelibb fényben jelent meg, az utóbbi Kr. sz. után 105. 106. években oda Eutropius feljebb érintett bizonyítása szerint számos lakosokat a' városok' 's földek művelésére szállítatott. Tráján halála után a' keleten levő római provinciákban lakosokat súlyos csapás érte, mellynek a' Dáciábani rómaiakat is köllett vala találni, de a' köz jó előmozdításában dolgozók' kezei annak más irányt adának. Ugyanis Hadrian Eutropius következő bizonyítása szerint: „Adrianus Trajani gloriae invidens statim provincias tres reliquit, quas Trajanus addiderat, et de Assyria, Mesopotamia, et Armenia revocavit exercitus, ac finem Imperii voluit esse Euphratem“ Brev. L. VIII. leginkább Tráján' dicsősége iránti irigykedéstől indítatva csak hamar a' három megnevezett provinciákból seregeit 's minden ott lévő népét kiharancsoltatván azokat, birodalma' határvonalául Eufратest tévén abban hagyta. Dáciábani gyarmatosok' vissza parancsoltatásáról is gondolkozott Hádrian, hanem tanácsnokai őt erről lebeszéltek miről újra Eutropius tanuskodik mondván: *Idem de Dacia facere conantem amici terruerunt, ne Romani Cives multi traderentur propterea, quia Trajanus victa Dacia ex toto Orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas*“ Megtartotta tehát Hadrian Dáciát. Az ennekutána Dakoromániában jó soká tartott béke biztosító záloga vala e' provinciának romáhozi ragaszkodásának, de el végre eljött a' szakadás éve a' 267-dik esztendő 's Dakorománia Gallien alatt a' Gothok' kezébe került, 's majd utóbb romáhozi vissza kapcsolatását alaposan megsem lehet mutatni. Mert ha bár igaz

az, hogy több később kori írók, kik II-dik Claudiusként a Gothokon Dunán innen vett győzelmeit rajzolják, azt Claudius által vissza foglaltak állítják, de egy részről azt tudván, miszerint II-dik Claudius alig két egész éven ált uralkodván az időnek rövidsége miatt azt tökéletesen alig ha vissza foglalhatta, a' mi annyival inkább hihető, mert annak vissza foglaltatása a' Claudius kori történetírókban sehol sincs feljegyezve, vagy ha szinte megengedjük, visszafoglalta, de más részről azt tudván hogy Aurelian alatt a' Gothok újabb erőre kapván Duna vizén ált keltek 's a' római birodalom' tartományai' nevezetesen Illyricum 's Mósia' pusztításai közt elő nyomultak, továbbá: hogy Aurelian a' Dunán ált kelyén a' Gothokat sokakat közülök levágván meggyőzte, 's így Daco-romániát újra kezére kerithette, de annak Flav. Vopiscus következő előadása szerint: „Cum Aurelianus vastatum Illyricum, et Moesiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam a Trajano constitutam sublato exercitu, et provincialibus reliquit desperans eam retineri posse“ megtartásához nem bizván részint mint már feljebb is érintém annak nyomorúságát látván, a' lakosokat onnan elköltöztette 's Mősiába átszállította; de hogy azt egészben tette, vagy csak tehette volna is annyival inkább hihetetlen, mert Trajan 's más császárok a' történetírók' bizonyítása szerint oda, számtalanokat telepítvén azoknak mint Eutropius mondja: „Ea provincia decies centena millia in circuitu tenet.“ Brev. LIX. e' nép' nemzői tehetségét tekintve igen meg kellett szaporodniok, tehát nem olly könnyen ellenség lepte földből kivált miután a' dunáni hid is lerontatott, vitethettek ki a' lakosok, annyival inkább nem, mert ezek már megszokván a' földet, 's az ellenséggel régtől, együtt lakást, Aurelian pedig onnan csak hamar sergestől Ásiába elsietyén

azok csak képzelve sem szállíthatottak el onnan olly rögtön, legfeljebb a' mit engedni lehet 's kell is az, hogy csak azok, kik a' dolgok' hamarságában összeszedethettek, vitettek ki; 's hogy az nem merő észlelés, hanem való dolog, megtetszik a' történetek lelkéből, mert kérdem mikép találtattak volna különben Daco-romaniában a' Hunnok' bejöveteleivel, mikép később a' Magyarok által, ha csak többen elnem maradtak volna a' többiek' kivitetése' alkalmával? A' Hunnoknak Dáciában 374-dik évbeni bejöveteleivel több ott lakozó népek megfélemlvén elszaladtak, 's csak egyedül az oláhok maradtak meg „solis Valachis sponte remanentibus. Chron. Hung. quae incipiunt: Anno MCCCLVIII Feria 3. apud Schwandtner; utóbb pedig magyarok nevezet alatt lejött Óseleink Bela király' névtelen jegyzője szerint az Oláhokat Bláchok, Blázok nevezet alatt itten 's közép Dáciában találták. Ama' kérdést illetőleg valjon a' Dáciában állítólag megmaradt romaiak' ivadéki az oláhok megmaradhattak é annyi villongások, tömérdek vérontás 's prédálások közt, holott sok más ott lakott nemzeteknek jelenleg alig hire pora van, reá azt kell megjegyezmem, hogy már a' felyebb mondották szerint nem csak megmaradhattak, hanem maradtak is, ha bár nem is önállólag. Igaz ugyan, hogy a' folytonos viadalok, a' szünet nélküli népigzások nem csekély akadályt görditettek elő e' nép' még nagyobbra szaparodhatásának de ez miután e' nép jelenleg is nemcsak köztünk, hanem régi őshelyein is létezik, még nem elég ok arra, hogy a' rómaiak 's következőleg az Oláhoknak Dáciából teljes elenyesztét elhigyük, kivált azt tudván, hogy Dácia' erdős 's hegyes részei csak általok járhatók lévén a' hegyek' szöglyukai, mint Baszkoknak Skotoknak 's Vallisiaknak a' pyrenek mint még annyi védbástyaúl szolgáltak; egyébiránt azt is meg-

kell vallanom, hogy amaz állítás, miszerint ama kóbor népek semmi engedékenységet nem tudtak volna, talán csak némelly részben állhat meg, nevezetesen Otokocsy a' Magyarok eredetéről irt könyvében Priscus után megmutattà Attila' 's népe' fejeinek a' meghódoltakkal igen kegyes bánását; ugy szinte mint némellyek az ott lakott nemzetek' elenyésztét illetőleg előgördíteni szoktak, sem sokat nyom e' tárgy' mérlegében, mert a' hely 's vele a' név' megváltoztatása még nem huzza maga után valamely népnek élő nemzetek' sorábolí teljes eltűntét. Az oláhokrol majd egy majd más nevezet alatt többkori történet írók mint olyanokról szólnak, kik Tráján 's más utó császárok által Dáciába szállított rómaiak ivadéki; mit lássunk mi is.

Az Oláhok római koloniák' ivadéki.

Hogy az oláh nép római törzsökü 's nevezetesen, hogy a' Tráján által Dáciába telepített, Aurelian által pedig onnan Mósiaba áltétetett koloniáktól elmaradt rómaiak' valóságos ivadéki, arról, minthogy e' dolog különben is elegendé nyilvános bővebb felvilágosítást adni talán kissé felesleges is; azonban olyanok ellenében, minő vala egy Schlözer, egy Eder vagy egy Schwandtner, kik az Oláhoknak romaiaktóli származását tagadták 's nevezetesen ez utosó, ki 1809-dik évben már másodizben kiadott magyarországi statisticájában az Oláhokat illetőleg így ír: a' mit egyhol a' földleirőknek mestere Büsching a' mai Zsidókról állított, hogy ők többnyire a' római katonák ágyékából eredtek, azt talán nagyobb bizonyossággal lehetne a' Magyar 's Erdély országi Oláhokrol mondani. Ők magok, ezek a' régi római Machiavellismus által romaiak által elváltoztatott Geták és Dákusok az ő kortsfajú nyelveken romaiaknak nevezték magokat, és az

ő fele geta, fele pedig paraszti római dialektusok, mely az előidőbeli durva nemzetekkel, kivált a Duna mentében lakozó 's a' nyelvre nézve atyafiságban lévő tótokkal 's europai bolgárokkal való társalkodás által még jobban megromlott, ellenébe mondom ezeknek nem csak sajtószere de kellő is leend a történetírók' e' tárgyszelett összehangzó bizonyítmányaikból az oláhoknak rómaiaktól származását terjedelmesben erinteni Bonfin kinek Dáciáról következőleg Oláhokról isméréteit is ellet nem állván történeti előadásainak cifra 's nevelékénti kitételei, ha szinte nem legbiztosabb kauluz gyanánt tekintenünk, de mindenesetre méltánylanunk kölletik, az Oláhokat kétségbe vonatlanul a' következőkben római törzsökűeknek állítja: „Valachi enim e Romanis oriundi, quod eorum adhuc lingua fatetur, quum inter tam varias barbarorum gentes sita adhuc exstirpari non potuerit, ulteriorum Istri plagam, quam Daci et Getae quondam incolere, habitarunt“ „és ismét: „E Legionibus enim et Coloniais a Trajano, ac ceteris Romanorum Imperatoribus in Daciam deductis Valachi promanarunt“ Bonf. Rer. Hung. Dec. II. L. VII. pag. 277. Istvánfy hajdani Dáciát rövid vázolatban leírván a' toll alá vett néptől így szól: „fuisse in eam (Daciam) Romanorum Colonias deductas; praeter innumera antiquitatis monumenta saxi, et marmoribus incisa, et adhuc exstantia, illud etiam argumento, et testimonio est, quod incolae Romana lingua, quamquam corrupta, utantur, quae Hispanicae et Gallicae, atque etiam Italicae adeo similis est ut non magno labore ad mutuum sermonis commercium intelligi queat“ és ismét nevezetesen Erdélyt illetőleg azt mondja: Caeteras partes Valachi et Siculi inhabitant, illi Romana, Ungarica hi utentes lingua“ Nic. Istvánffy Hist. L. XIII. Lucius e' tárgyhoz így szól: Apud Eul-

garos enim Serblos, et Croatas Vlah Romanum, Latinum, ac Italum significat“ és tovább: Polonorum quidem atque Schlavorum lingua non modo hi populi, verum etiam omnes, qui sunt Italici generis, Wlasii, ac Wlosii dicuntur, quod ipsum etiam argumentum est Italicam hanc gentem esse.“ Lucius de Reg. Dalmatiae L. VI. C. 5. Ezek felett nyugoti honjokból Olaszországból kihozott nyelvekhez, 's a' Komarriak' némelly népszerű szokásaihozi még jelenleg is nem csekély sőt mondhatni teljes erővel ragaszkodások legkétségkívülebbé teszi az Oláhoknak rómaiakéoli származását. Tráján császár' történetei' előszámlálásában nyilván láttuk volt, mi módon 's mi okoknál fogva szállított volt legyen az említett császár mind a' három Daciába többezerekre menő rómaiakat, kik annakutána Dák, Goth, Orosz, Magyar Szász Török 's Tatár népekkel összeelegyedvén nyelvek is az eredetitől jó formán eltávozott; idegen szavai leginkább az orosz nyelvből kölcsönözvék, minők p. o. a' következők: duchul lélek, blahoszlovitu, dicséretes, milujestje könyörülj, rusalile pünkösöd, bolnavubeteges ochinzeni, bubosu fekélyes, burduhosu hasas, plugarin szántóvető, hulitú meggyalázott, copilu fattyu, nánasu koma, szlava dicséret, zama leves, holozein házasanló ifju moresvu répa, topescu olvasztom, ciustecu becsülöm 's a' t. Ez idegeny orosz szavak' elkölcsönözésének 's mint egy tulajdon 's sajátokká tételének alapja magában az isteni tisztelet szertartásainak modorjában fekszik. 1439-dik év előtt t. i. az Oláhok római betűkkel, ekkor pedig a' Florentziai Zsinat' végzeményeit nem csak vonakodó, hanem általánosan elfogadói nem akaró Görögök attól tartván, hogy a' rómaiakkal vér 's nyelv szerint rokon Oláhok azokhoz hajlanak, legkivált Marcus Efeszusi Érsek, 's Theokriztus Bolgár azon voltak, hogy az Oláhokat a' rómaiak-

tol elidegenítsék, mire nézve csakugyan rá is vetették az oláh fejedelmeket, hogy a' római betűk helyett czirillnsi betűk, az anya nyelv helyett pedig a' tempломokban az orosz nyelv vitetnek be; mindazonáltal, habár az oláh nyelv ama felvett czirillusi betűkből mind ez ideig sem szabadulhatott még az olaszt kivéve ama régi romai nyelvhez, mellyet mi latán vagy deák nyelvnek nevezünk, egy nemzet nyelve sem járul olly közel, mint az oláhoké, melly bizonyos, 's szinte csallhatatlan jele annak, hogy ók Dáciába telepített régi rómaiaknak valóságos ivadéki, ugyan-is az oláh nyelv kivált az érzés 's mindennapiság alá eső tárgyakra nézve hanem egészen, bizonyosan jó részben latán szavakkal vegyített, mellyek vagy megcsónkítva, u. m. domnu, capu, frunte; alb, fum, aur, taur, borea, Austru, lutu, anu, câmpu 's a' t. vagy eltsikorva állanak, u. m. nópte éj munte hegy, pulbere por, arina' homok, putin kut, puncte hid, pártile d' in lontru belső részek cáne, kutya, que (olv. cse) cugeti mit gondolsz, anima me dore lelkem fáj, pre umilitu serbu alázatos szolgája 's a' t. Találtak benne ugyan olyan szavak is, mellyeket sem a' romai. sem pedig más mostani nyelvekből származtatni nem lehet, minők p. o. pámjenu pók, omida' hernyó, mire völegény, biszánú öreg, mohozitu violaszinü, bájjocoritu kijátszadtatott, buenrosu szives trecu áltmegyek, urmu követem 's a' t. de ha a' szavak 's nem szócskái' ejtegetését összevessük a' szinte romai eredetű olasz, 's franczia nyelv' szavai 's nem szócskái' ejtegetésével, továbbá az igék hajtogatását a' latán igék' hajtogatásával, nem lehet nem észrevennünk ama hasonlatot, melly a' két, t. i. 's latán, oláh nyelvek között majdesak nem ugyan azonsága' tekintetéből kétségbe vonatlanul a' kérdéses tárgy' igazsága felől bennünket eléggé meggyőződthet; valamint Amo-nak határozat-

lan módja are-ben, ugy az oláhok jo laudunak határozatlan módja are-ben megyen ki u. m. a' laudare; továbbá valamint a' más három hátralévő u. m. doceo, lego, audio latán forma' igék' határozatlan módja hosszú ere, rövid ere 's végre ireben megyen ki, ugy az oláh többi rendes igéjinek határozatlan mólbani formája latán igék' ráhajára van verve, u. m. tacu a' tácere, batu a batere, audu a audire; magának e' segítő igének sum oláhnyelvbenei hajtogatása szinte megközelíteni látszik a' latán sum hajtogatását, u. m. jo sum sűnt, velesu, tu es vel esei, el es velesu, noi sűntemu, voi sűnteti, ei ele sűnt, jo eram: tu erai, el ea erá, noi eramu, voi erati, ei ele erau 's a' t. Lásd Tudos Alexy 1826-ban Bécsben kijött Oláh Grammaticáját; 's midőn egy részről a' nyelv mind azon viszályoknak ellenére, mellyeknek e' nép következőleg nyelve is időnkint kivála téve, hanem is egész tisztaságban, de még se n annyi változással, hogy annak latántoli származását észre ne lehetne vennünk, megtartása nyilvános adat az oláhoknak rómaiaktoli származásának megmutatására: más részről az üdőknek olly távolában is még sok helyeken a' rómaiak' némenly népszerű szokásaihoz folyvást 's még mostis tartó ragazkódások is nyilvánosan bizonyítja azt, így nem csak erdélyi hanem egyéb helyi Oláhok is szoktak halott nyelve alá vagy tenyerébe a' rómaiak által Charonnak szánt kispénzt (obulus) vagy Cerbernek elvetendő palacsintát tenni; fekete tyukot vagy kakast, a' minek magam is szemtanuja valék a' halott' feje felett koporsón keresztül egymásnak által adni, e' tyuk' vagy kakasadás szinte római szokás, mellyel ezek Plutonak engesztelő áldozatot adni véltek; a' férfiak halotjaikat fedetlen fővel, a' némberek elszórt hajakkal gyászolván illy szórakozattan messzebb helyekre is eljárnak; némenly ünnepeken nevezé-

tesen Pünkösdkor barmaikat virág' füzérekkel felbokrétázzák, 's így házanként ének 's muzsika szó mellett vezetik azokat, ilyenkor istállójok' ajtaja felibe annyi bokrétát ragasztanak, mennyi szarvas marhájuk vagyon bent az istállóban; úgy hiszem, hogy az Oláhok' ama tánczát illetőleg, mellyet az oláh ifjak kivált Erdélyben visznek véghez, 's melly a' következőkből áll: az ifjak kezekben levő hosszú botjaikat forgatván, 's majd azokat lábaik között hamari friseséggel álttévén hatalmas ugrásokat tesznek, majd pedig kiki egy hajadont megragad, 's miután azt fel kezével jól megforgatta, ismét elereszti, 's rövid verseket dalolva ujolag bot tánczhoz fognak — nem szükség felvilágosítást adnom, minthogy az Oláhok' ezen táncza kit kit a' Sabinok' leányinak elragadtatási idejére könnyen emlékeztethet: nem különben eléggé világos az is, miszerint az Oláhok' pománája a' rómaiak közt szokásban volt Pomona isten asszony' ünnepélyes áldozatától vette eredetét, ez okáért többet ez uttal meg említeni elmellőzök, mert véleményem szerint ezek clegendőek az Oláhoknak rómaiakkal ugyan azon vérűségének, következőleg annak is megmutatására, hogy ők valószínűleg római koloniák' maradéki.

E' nép' nevezete.

E' nép Dáciába szállíttatása' ideje' 's így századok óta folyvást tartó nem mondom más-nemzetektől idegenykedése' vagy ezektől magát azért elkülönöztetni igyekezete 's kívánása tekintetéből, hogy egy tulajdonképeni álladalom életre felvergődhessék 's nemzetiségét csak így feltártsa hanem sok más népek közti elszorattatása' ellenére is nemzetiség 's ősi nyelvéhez való ragaszkodása, de legkivált a' régi híres rómaiaktól származása

tudatának megállandósítása érdekében annyira mindig szerette, sőt jelenleg is szereti magát romának nevezni, nem azért ugyan, mint ha ő egyenesen magából Roma városából költöztetett volna Dáciába, hanem hogy a 'romai birodalom' egyéb helyeiről Dáciába szállítottoknak valóságos ivadéka, hogy már csak annak is tudása, miszerint ő romainak nevezheti magát elegendő ok arra, hogy ez a 'nép' némelly erkölcs 's romaiszerű szokásaira nevezve érdek 's befolyás nélkül ne maradjon, elegendő arra, hogy őt mi is valóságos romai maradvéknak ösmerjük el. Hogy az oláh nép saját nyelvén magát román az az romainak nevezi, tudja kiki, ki köztek forgott, vagy ki az 1811-k évi *Waterländische Blätter* czim alatti Bécsi hírlap' 83 — 85 számaiban az oláhokrol kijött értekezésre czáfolatul kiadott: „*Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum*“ felirat alatti munkácskát olvasta; valamint azonban más népekkel is megtörtént az, hogy midőn azok magokat saját nyelveken egyféle képén nevezték, mások' nyelvén máskép nevezettek, úgy a' szóban forgó népről is azt kell feltennünk, hogy ennek is más nevezete van tulajdon nyelvén, más 's sok több az idegenyekén, innen magyarázhatók ama sok e' népi nevezetek, azok iránti vélemények, helyes vagy helytelen használtatások iránti állítások, mellyek sokszor, noha nem a' legnagyobb érdekekkel, a' történet írókban olvashatók, ilyen nevezetek: Latini. Ausonii, Vlasi, Vlachi, Blachi, Blasii, Blacci, Oláhi, Oláci, Balachi Valachi. Lucius feljebb említett *de Regno Dalma'iae* L. VI. C. 5. helyén Vlah Wlasii 's Wlosii nevezeteket illetőleg azt olvassuk, hogy azok bolgárok', serbek, horvátok' 's lengyelek' nyelvén romait 's olaszt jelentenek. Ausonius szót mellyel tulajdonképen Oláhok említettnek, Priscusban; Blasii, Blachi, Blaci-t Bela Király' névtelen

irójában találjuk, nevezőtesen ez utósó történeti könyvének 9. részében ezt mondja: „Quam terram habitarunt Sclavi, Bulgari, et Blachii“ a' 25-dik rész. ezt: „et habitatores terrae illius (Transylvaniae) viliores homines essent totius mundi, quia essent Blasii, ac Sclavi“ végre a' 44-dik részben ezt: „Venit obviam eis Glad a cujus Progenie Othum descendit, Dux illius Patriae cum magno exercitu equitum, et peditum adjutorio Cumanorum, et Bulgarorum, atque Blacorum“ Cinnanus, a' ki III. Bela Király' idejében virágzott, az oláhokat Blachoknak nevezi a' következőkben: Leonem autem Batazen cum exercitu alio magno, et Blachorum ingenti numero, qui condam fuisse Coloni Itatorum memorantur. A' Saudsyban a' Valachus nevezet' eredetét illetőleg ezek állanak: „Dicti Valachi non a Flacco, ut Bonfinius et alii comminiscuntur, sed quia aborigines eorum a Pannonibus Olaz vocantur, hinc Olachi, ac additis Litteris tandem Valachj sunt dicti. Zannosius Lap. Antiq. Daciae C. 3. Karantsich ugyan ezen Valachus nevezetet illetőle annak eredete' megmutatásában következőleg szól: Nomen Valachorum ante Cinnami tempora, qui Saec. XII floruit, auditum non esse ajunt, neque tamen tunc primum exortum esse censeo, Latini quippe ex quo Illyriis cogniti sunt, ab antiquissima inde aetate Vlasii compellantur tamquam Lasii (Latii) dicas v. consona Illyriis familiari praefixa, uti compellantur et hodie“ Karantsich de Istro C. 8. §. 4. Egyébiránt ezen Oláhokat illető nevezetek' használatba vétetése iránti rövid kibocsájtkozásom után fejezetül azt is hajlandó vagyok megvallani miszerint ezek olly előterjesztmények, mellyek a' történeti tudományok' lelke szerint szólva a' dolognak csak külső héjját illetik, következésképen habár az oláh nép iránti kiadott rövid értekezésemnek talán parányi becset

is alig adhatnak, mindazonáltal még sem olly csekélységek, mellyeket vagy hallgatva elmellőznem lehetett volna, vagy a' mellyeknek helyesen és tökéletes alapossággal, vagy ellenbeni használtatások iránti gondolkozni szerető olvasónak ha csak csekély elméleti anyagot nem adhatnának.

Magyar 's erdély honi oláhok' történeti és polgári viszonyai.

Bela király' nevetlen irnokának ismértes történet írása szerint a' Magyaroknak Kárpátokon általi mostani lakó helyekbe lett bejövetelek' 's annakutána nem sokárai ezen hazában tökéletesen megállandósított letelepedések' alkalmával itten több nyelv szokás 's vallásra nézve különböző népek találtattak. Nevezetesen Erdélyen kezdvén a' megemlített nevetlen iró szerint ezt Oláhok 's Tótok laktak, kiknek bolgár felsőséget esmérő Fejedelme Gelou vólt, Erdélytől fogva a' Számos, Maros 's Tisza vizek közit az akkori görög császártól VI. Leotól Ménmoroth, ki alatt Kozárok laktak, birta; a' Maroson túl lévő földet Orsováig és a' Dunáig, vagy a' mai Bánátot Gaad vagy Glad; a' Tisza, Duna 's Garan között a' Kárpatokig terjedt 's bolgár 's tót nemzetségek által lakott földrészt Zalán; Vág vizének mind két mellyikét Garántól fogva a' Morva vizeig Svatopluk; Dunán tul való részt pedig, vagy is Pannoniát a' Romaiak birták. Quam terram habitarunt Sclavi, Bulgari, et Blachi, ac Pastores Romanorum, quia post mortem Atillae regis terram Pannoniae Romani dicebant pascu esse quod Greges eorum in terra Pannoniae pascebantur. Anonym. C. 9.

Mind ezen fejedelmek által birt tartományokat az üdő szelleme szerint hatalmaskodó Magyarok, miután ama népek emezek fegyveres

ereje ellené' e elegendően vissza ható erőt kinem állithatván csak hamar 's egymás után még Árpád ideje alatt magok feletti uraságát elösmerték volna, miről a' gyakorta említett nevetlen író tanuskodván imigyen szól: „Omnis haec ditio sensim Arpado parere coacta“ tökéletesen meghódoltatták; a' foglalás rendjét olvashatod Bela K. névtelen irojában, kinek történetírásából Gelou 's Glad Fejedelmek' mikénti meghódoltatását 's ugyan az elsőét illetőleg, a' mennyiben ő Oláhok' fejedelme lévén, a' másik pedig Oláhok, segítségével élvén, mint azt ama nevetlen író tört. könyv. 44-dik részéből tudjuk — mint e' jelen értekezéshez közeljáró tárgyat halgatva elmielőzнем éppen nem lehetett; az okáért lássuk az első: Tuhutum, Erdély' termékenységének híret vévén a' dolog' valóságát kikémlendő Ogmánd nevü emberét előre elküldé, ki is a' reá bizott dologban híven eljárván, majd pedig Tuhutum is követei által, kiket Árpádhoz a' célból felküldött vólt, hogy Erdély' elfoglalására felhatalmaszt tatnék, nyert engedelem felől értesítettvén Erdélybe ált ment, 's Gelout hozzá tartozó Oláhjaival felkeresvén sergét Almás vizénél letelepítette olly formán, hogy a' két félt csak Almás vize választaná el egymástól; Tuhutum seregének egyik részét a' vizen éjjel előre átköltöztetvén, másik részével pedig hajnal hasadtakor átgázolván, az oláh fejedelmet két felől támadta meg, ki is megverettvén szaladni kezdett, de Kapos vize mellett a' Magyaroktól utó éretvén megöletett, népe pedig vezérének halálát megtudván önkényt meg hódolt. Tunc habitatores terrae illius videntes mortem Domini sui, sua propria voluntate dexteram dantes, Dominum sibi elegerunt Tuhutum Patrem Horka, et in loco illo qui dicitur Eskulen, fidem eum juramento firmave-

runt, et a die illo locus ille nuncupatus est Eskulen eo, quod ibi juraverunt.“ Anonym.

Gaad vagy Glád' birtokai' elfoglalását illetőleg a' nevelten iróból tudjuk, miszerint ennek a' Maros vizétől Orsovaig kiterjedt birtokát, Temes vizénél Kun, Bolgár 's Oláh segedelem mit sem használván, Zuard 's Kaduza magyar vezérek által lett megverettetése után Árpád elfoglalta. Ezekből világos, hogy a' többi nemzetekkel együtt az oláhoknak is uralniok kellett Árpádot, ki is számba vévén körülötte lévő annyiféle nyelv szokás 's vallásra nézve különböző népeket, hogy ezen idegen 's csak most meghódoltatott szomszédok közt országos birtokainak erős alapot adjon, jól eszében tartván egyéb magyar vezéreknek tervei' kivitelérei összeható közre munkálatát, úgy nem különben esküjére is, mellyet a' nép színe előtt letett 's azzal kötött szerződésre is meg emlékezvén elébb a' maga 's leendő utódjai számára a' dunán tuli Magyarország' fél felső részét, 's Csepel szigetét kiszakasztván, a' többi közösön keresett tartományokat vitézei közt kiosztotta; az elosztásban olly irányt tartván; miszerint kiki azon részt 's ott leginkább kapjon, hol hódoltatás alkalmával legtöbbet 's leginkább fáradozott, a' földnek volt birtokosai 's nevezetesen azok, kik meghódolni nem akarván legyőztettek, a' magyaroknak fegyverrel nyert örökös rabszolgáivá tétetvén, önkényt hódolók pedig, mint az erdélyi Oláhok is cselekedtek, szolgálai foglalatosságra kényszerítettvén mind ketten azoknak szolgálni, 's földjeiket művelni köteleztettek, következképen midőn illy történeti eszmélődések közt egy felől a' Magyar- mint függetlent 's más vele együtt lakott, de meghódoltatott népeknek rendszer adóját, — mint a' harczban fegyverrel nyert 's gyűjtött szerzeményeinek sza-

bad urát 's nemesi jogokkal felruházott birtokosát : másfelől Huszthy András' Erdélyben lakó nemzettek' eredetéről irt munkájában következő megjegyzése szerint: „devictis et in servitutum redactis Gothorum, Gepidarum, et Romanorum Coloniaram reliquiis“ az Oláhokat mint a' Magyaroknak önkényt meghódolt, 's ez okaért csak mint földmivelő szolgáit alattvalóskodni látjuk, igen világos mi állapotja lehetett az oláh népnek Árpád 's utánai Vezérek alatt; Géiza vezér alatt egy újabb történeti élet' elemeit magában foglaló áltmeneti időszak kezdődött; István Király alatt pedig az oláh nép' sorsa menetelének is egészen más irányt kellett vennie, ugyan is dicsó első Királyunk tudván, hogy bármilly fényesen ragyog is a' Királyi szék, annak legnagyobb ragyogása is tünémeny 's árnyékkép, ha őt egy csoport nyomorú szolgarab veszi körül, lelki szelidségénél fogva, 's ama meggyőződéstől vezéreltetve, miszerint a' valódi boldogság népeinek legkivált egy mássali összegyezéséből eredne, mi az által eszközendő volna, ha szinte az itt talált népek magános személy' 's vagyon' joga jövődre nézve biztosítatik, országa' boldogságát előmozdítandó a' hékét 's annak édes gyümölcsét a' nemzettel megízleltetni akarván, tekintettel lévén a' régi 's újabb viszonyokra is, a' különféle vegyületű nép törzsöknek adván némü kiváltságokat, a' magyarokkal a' csak nem régen bevett keresztény vallás' 's emberbaráti szeretet' kötelékeivel már szorosabb kapcsolatba hozta, kitetszik ez Imre fiának országa' szép reményü örökösének itt talált idegenekkel 's minden hónapba bevándorolt vagy még csak annakutána bevándorlandókkali miként bánása' módjára nézve fejedelem 's atyához illőleg adott, 's ez okaért törvénykönyvünkbe is beiktatott javallatából. Meg kell egyébiránt előlegesen itt azt is

csak igen kevés menetelt, 's azt is csak igen későn vesszük észre, mert a' már szinte itten megkebelesített 's velek összelegyedett népek', de legkivált a' tulajdonképeni Magyarok' történeteinek sok felé való menetelei közt az Oláhok' történeteinek töredékei a' Magyarokéval mint anya történetekkel annyira összelegyedtek, hogy egyenesen e' nép' viszonyait illetőleg összerugó 's egymásból folyó történeti előadások' összehozattathatóságát még csak megközelíteni sem lehet; de a' mi több, még azok is, mellyek némüleg néptörténeti 's így történetírási kategóriába tartoznak, olly messziről lehetnek 's vagynak összehordva, hogy noha, mint megtett 's történt dolgok a' történetírás' körébe számítatnak, reájok nem egy másból folyó menetek' tekintetéből okadó történetírási következőleg szorosan történet tudomány nevet ruházni hanem is tilos, legalább felesleges volna; illy töredékes 's szorosan e' népet illető adatokra akadhatni, törvénykönyvünk' több helyein, nevezetesen az 1495-dikben II. Ulászló alatt hozott 45. Törv. Czikkelyben az Oláhokrol körül belől ezek mondatnak: „Vannak az országzélein Rácok, Oroszok 's Oláhok, kik magok vallások' szertartásai szerint élvén semmi nemü dézmát eddig adni nem szoktak volt, kiket a' Praelátok annak adására kényszeritni akarván 's a' t. a' nevezett 45-dik Törv. Czik 3. §. határozottatott: hogy ezentul a' Rácok Oroszok 's Oláhokról bár hol éljenek 's lakjanak, semmi nemü dézma ne vetethessék. 1618. 32. — 1630. 24. — 1635. 33. — 1638. 51. — 1655. 66. — 1659. 91. — 1662. 45. — 1681. 63. Törv. Czikkelyek' értelmében egy e' népet Croatia 's Slavoniával egy egyesitendő küldötség kirendeltetik. — 1638. 53 Törv. Cz. értelmében azoknak Törököktől ide áltjövetelek megtiltatik — 1635. 40. — 1659. 90 — 1681. 64. Törv. Czikkelyek' erejénél fogva az ország' előité-

leteivel kapott következésképen annak javával, össze nem egyeztethető kiváltságaik megsemmisítetnek. — 1563-dik évi országos segedelem pénz adás' érdekében hozott 4-dik Törv. Czikkelyben az Oroszok, molnárok 's egyéb kézművesek megemlítettvén az Oláhokrol is van szó, holott részekről segedelem pénz adás is meghatároztatik. E' nép' érdekében czélszerű lesz Rub. Juris Hung. kiadóját is meghallanunk: „Isthic Valachi in tuguriis solum commorantes, non contemnendam tamen pecorum summam alere dicuntur. Hodie trans Tibiscum, et vel maxime in Transylvania plagas non modicas ipsi occupant. Certe juxta conscriptionem ante non multos menses peractam in solo Transylvaniae Principatu censa sunt Valachorum Conjugum paria 85817.“ Rubr. Juris Hung. ad Annum 1563. Art. 4. par. 2-a sub *b*)

Köz igazgattatásokat illetőleg, felőlek oklevelekből a' következőket tudnunk lehet: hogy az Oláhok helységenként Vajdák által kerületenként pedig *Knezyknek* nevezett tisztjeik által igazgattattak; helyén van itt megjegyezni, mi szerint az Oroszoknál a' familiai társaságoknak nagyobb külső társaságokra való átmenetele szülte az aristocratiai uralkodás formát, mellynél fogva a' legmerészebb vitéz a' háboruban vezérré tétetvén Doj (viadal) szótól Bojár, 's Kniácztól (ló) Knásznak az az lovagnak neveztetett. Utóbb e' szó Knez közönségesebbé tétetett, 's mint látjuk már kerületi igazgatót, már uradalmi felügyelőt is jelentett; jelenleg, miután e' hivatal, ha annak mondhatni, megszűnt, vagy inkább miután e' nevezet a' maga eredeti értelmét elveszté, az alatt egészen mást kelle értenünk feltétvén azt, ha valahol még használatban vagyon, mint régen. Mármaros' több helyein, 's nevezetesen jelenlegi lakóhelyemen Buszkopolyánán a' vőle-

gényt nevezik *Knezynek*. A' Knezyk tekintetre nézve hasonlók valának az uraság' jövedelmeire felvigyázó orosz soltészokkal, kik azon szerint földes uraik által e' célra rendeltettek ki, a' földes Urak t. i. erdős 's kősziklás haszonvehetetlen földjeiket megnépesíteni 's haszonvehetővé' tenni akarván azt az Oroszoknak 's Oláhoknak irtani kiadták ezeknek soltészt vagy Knezyt előjáróul rendelvén; kitetszik ez László Opoliai herczeg Nádor - Ispánnak 's Balitz Miklósnak Thurótz 's Árva vármegyei Fő Ispánnak 1367 's 1370-dik évben költ leveleikből, mellyekben ezen szavak vannak: Tekintvén nehéz 's sokféle munkáit 's fáradozásait Diwkovich Tamás soltészunknek, mellyeket Ráztochna helységünkben az uj házaknak építésében, és a' szántásra vetésre szükséges földeknek irtásában hegyes 's kősziklás helyeken szenvedett, és ez után is hasonló szorgalommal elszenvedni magát kötelezi" — hasonlóképen: „Malomvizi Kenderesy Mihály nagyságos 's leghatalmasabb urnak Hunyady János Vajdának Al - Ispánya, 's Máramaros vármegyében helytartója valja: „hogy Péter, Mandra, Nán Kozta, Sandri, Papp 's Nikola Oláhok' elejének Negrile, és Radomér nevezetűeknek István Király Ozaj, 's Vissá helységeknek örökös Knezyaságát adata, hogy a' Máramarosi havasoknak nagy részét ők megnépesítették, 's irtogatták. Költ Zigeten 1445. eszt.“

Knezyknek 's Soltészoknak kötelelességeik 's szabadságaik a' következőkben állottak, mentek voltak minden ur dolgától, kilentzed adástól, szeke-rezéstől 's fizetéstől fiurol fiura, 's csakegy sertést a' malomban hizlalni, egy kantzát az uraság' számára teleltetni, ha urok' elibe jöttek, ajándékot vinni tartoztak; ha valami kérdés támadt a' jobbágyok közt ők vizsgálták meg 's el is ítelték urok' eleibe vivén az ítéletet, mellynek tételéért két pénz volt az uré, egy pénz pedig a' knezyé vagy soltészé;

hadba urokat fegyveresen kísérni köteleztettek vagy fijaik; szabad rendelést tehettek vagyonaikról; máshova szabadon költözhettek; ha megneemesedni akartak, nem volt szükségek földes uraknak engedelmére; egy vagy több telket kivált pedig malmot birtak, de ezeket, ha több fiok volt, csak egyikének hagyhatták; a' soltésztságot vagy knezyaságot másnak is eladhatták. Kitetszik ez László Opoliai, herczeg Nádor-Ispánynak leveléből, a' mellyben ez világosan mondja: hogy a' legitt érintett feltételek alatt említett Diwkovich Tamásnak szabad soltésztságot adott fiurol fiura más soltészoknak 's Knezyknek szokásához képest; továbbá: a' Knezyk vagy soltészek szedtékbe földes uraik' számára a' jobbágyi adományokat; a' szathmári oláhokra nézve a' leleszi levéltár V betű alatt lévő iktató levelekben 237-dik szám alatt illyen oklevél találtatik: „Mi Mária Isten kegyelméből Magyar, Dalmatia, Lengyel 's a' t. Királynéja. Emlékezetül hagyván ezen levelünkkel tudtára adjuk mindnyájoknak, a' kiknek illik, hogy Mi ugy kívánván Jánosnak, Sándkinak, és Istvánnak néhai Zaniszló fiainak, ki a' Kerechkey és Buchnyere falukban királynék Oláhjainak vajdája vala, szolgálatjoknak érdemeiből Beregh és Zothmár vármegyékben lévő oláhoknak Knezyaságát azon Jánosnak, Gandrinak és Istvánnak örökre 's megmásolhatatlanul legfényesebb fejedelem asszonynak Ersébethnek azon Isteni kegyelemből Magyar Dálmatia Lengyel, 'sa't. Királynéjának, 's a' Mi legkedvesebb Anyánknak tetsző akaratjából általadni eltökélettük olly moddal hogy említett János Sandri és István az ötvenedik részbeli összeszedéseknek felét mindenkor, 's minden esztendőben említett Oláhokrol tartozzanak adni 's szolgálatni a' Mi Felségünknek, másoknak mind azonáltal igaza fentmaradván. A' mint is említett knezyaságot már ez előtt legfényesebb Er'sé-

beth Fejedelem asszony azon Isteni kegyelemből Magyar Lengyel Dalmatia 's a' t. Királyné és még a' Mi boldog emlékezetű legkedvesebb Nagy Anyánk előttünk bemutatott leveleik által azon Jánosnak, Sandrinak Istvánnak előhozott módszerint által adni eltökélették. Költ Budán Örvengy vasárnapot megelőző hatodik napon Urunk 1383. eszt. "Ezen oklevélből kitetszik, hogy a' szatmári Oláhok erdélyieknek szokásához képest a' királyi dézma helyett terméseiknek ötvenedik részét a' királynéknak adták; kitetszik továbbá: hogy felváltak osztva bizonyos kerületekre, 's helységeknek voltak Vajdáik, kerületeknek pedig knezyei az az kormányzói, kik az Oláhokról ezen dézma részt beszédték 's felét a' királynéknak adták, felét pedig fáradságok jutalmául magoknak tartották: kitetszik a' fent említett oklevélből továbbá az is: hogy a' királynéknak voltak különös Oláh helységek is (villae olahorum Reginalium: Kerechkey és Buchnyeze nevezetűek, kiknek vajdájok Zaniszló feljebb irt knezyknek Attyok vala. Még 1558-dik évben is voltak a' királynéknak oláh helységek, a' mint kitetszik ez a' következőkből: Vajnáki helység Mármaros Vármegyében Komloy, Mirche, és Janchio Nemesek között három részre osztván az összehívott határosok között neveztetnek: Oruska János, és Demyen Demeter Busztyahazáról a' királynék jobbágyi, Herebel Filep és Zaldobosy Ferentz Zaldoboszol hasonlóképen a' királynék jobbágyi. Pogány Nemesek. Levéltár.

Továbbá Knezyk 's Soltészokat illetőleg: ha hivataltalok voltak, vagy főbenjáró bünbe estek, hivataltalokat elvesztették, így 1363-dik évben Kentza helységnek, és Bisztriczei földnek soltészságát Péter Thillnek fia testvéreinek megölettetéséért elvesztette, és az Miklósnak Heldbránd fiának adatott.

Mind ezeket hanem is épen rendről rendre, delényegében megegyező észrevételeket olvashatni Szirmay Antal' Szathmár vármegyei leírásában, mellyeket ez némelly Knezyk' 's Soltészok' maradékainak szabadságaik iránt földes Uraik ellen folytatott, 's kir. Helytartó Tanács elibe vitetett perből hitelesen kiirt, melly per folyásból kitetszik egyszersmind az is, mivel tartoztak földes Uraiknak az Oláhok. Igy nevezetesen a' Beregh, 's Szathmár vármegyeieket kivéve mindenik adott egy nyúsztbórt, vagy helyette egy arany forintot, azon kívül a' juhoknak vagy kecskéknak ötödikét, három tyukot, egy ludat, egy császár madarat, tiz tojást; e' mellett négy gazda összefogván söt vagy bort három napi járóföldre vinni, vagy helyette összeséggel két arany forintot fizetni tartozott. 1595-dikben is magyar 's erdélyhoni Oláhok' helységek még vajdák által kormányoztattak, a' mint azt Szyrmai Antal Szathmár Vármegyéről irt I. könyv 12-dik §-ban terjedelmesebben megmutatja.

Duliskovits Mihály,
Ruszkopolyánai helyettes Lelkész.

(Vége következik.)

3.

Folytatása és Vége a' lélek diaeteticáboli mutatványnak.

Légy tenmagadnak ura, és jó kedvű mind egészséges mind beteg napjaidban.

Mark Aurel.

Szemléletek a' fölött, mit mi ön megtekintetünk alkonyában test és lélek közötti összfüggésnek nevezünk, hiuk, és még kétesek, ha azok már előről béfelé nem olly célból tétetnek, hogy gyakorlati következményekre juthassunk, ha azok a' béfejezetnél valóban nem ollyan adatokat nyujtnak. Ezen értelemben nem leszen olvasóinknak kedvetlen, legalább nem hasztalan, ha mi a' megtett út állapotását egy viszpillanattal át-tekintjük, és mit eddig mint vizsgálatokat előadánk záradécul mint maximákat össze-foglaljuk. — Ennél szabad légyen némit utólhozni, a' mit eleinte nem vala jó bészervekíteni.

Az első, el nem hagyhatlan mi az embernek szükséges, hogy lelke testén uralkodást vivjon ki, mellynek erejével amaz által az ő egészségében és élet telerejében megtartasson, az: hogy egy illy uralkodás lehetőségét hidjük. Keresse bár a' tanúlato a' lehetőséget megmutatni, minthogy ő bebizonyítani törekszik mikép hagynák magukat illyen titkok fel-világítani, — nekünk gyakorlatibbnak tetszik a' lehetőséget a' valóság által bebizonyítani, miután történetileg előterjeszténk hogy az élet illyen csudáji szemeink előtt mennek végbe. A' felhozottak mellett még több példákat állíthattunk volna, és záradéki erősítésül még néhányot felho-

zunk! Meád egy nő személyről beszéli a' ki hossz-
 szas szenvedés után egy a' tagok marasmusával
 össze- kapcsolt hasvizkórból — tehát nem képze-
 leti, hanem igen anyagi roszból — gondolatai kü-
 lömbféle egy tárgyai irányzata által, megint kigyó-
 gyult. Ó egy másikrol értesit, ki a' sorvadás legko-
 moritóbb pályáján lelkének egy ittlételrei megrázó
 visszatekintése által, a' mi neki csak örök bánat
 anyagának látszaték lenni, a' legszomorúbb symp-
 tomokból kiszabadúla. A' tanúltságának tulajdon
 győzelme; melly nekünk gyakorlati embereknek igen
 nehezen sikerülne, valóban az vala, hogy ConringMei-
 bonn li beszélgethetési gyönyör által egy három napos
 lázról meggyógyult. Ha ilyen események a' sorsgyü-
 mölcsei, ugy M. Herz megbecsülhetlen munkájá-
 ban a' szédelyről illy eseti több példákat olvasha-
 tunk mellyekben hasonló siker koszorúzá a' bölcs
 orvos` célzatát. Igen, ha én szemléletim elején an-
 nyira menék hogy a' léleknek egy legalább közve-
 tett élet 's halálroli szójogát elismerjük, olly eset
 lép be nálam, melly a' legkalandosb mutatóványok-
 hoz közelit, 's a' melly az austriai birodalom év-
 könyveiben (XIV. 4). Cheyne orvos szerint elbe-
 széltetik. Towshend ezredes mikor neki tetszék
 hanyatt fekvék, 's nem ada jelt magától. Cheyne
 orvos megfogá kezét, az üteret lassan hanyatlani
 érzé, 's a' száj elébe tartatott tűkör nem leve leg
 halkalibb lélekzés által meghomályitva, — ugy
 hogy az orvos megijedten gondoskoda, ne talán a'
 tréfa valóra fordula. Fél óra mulva némi mozgék-
 ság tére vissza, ér és szivütés lassudan emelke-
 dének, és az ezredes mint egyébkor orvosával tár-
 salga. De mi nem akarunk folyvást behizonyítani,
 hanem visszfejezgetni. Ha már legmélyebb bensónk-
 ben a' lélek erőhatalma hitére képeztük és szok-
 tattuk magunkat, ugy abban áll a' dolog hogy ne-
 künk azt tárgyivá tegyük. És ez egy sokkal ne-

hezebb feladat, mint sem gondolnók. A' ki egészséges állapotjában folyvást lest áll, önkiszívóvá, — a' ki figyelmen kívül hagyja magát, soha sem lesz enuralkodóvá. Itt az a' vidám önmagárai tekintet kívántatik meg melly mint egészséges kedélyes öngúnylat a' művészeti előhozásnak lelke, minden igaz bölcsészett' tulajdon tartalma, és a' valói erkölcsös ittlétnek szép következménye.

Minthogy mi most magunkat elfogultlanul szemléljük nem henye képzet tünődésben, a' mit tán rendszernek vagy tudománynak nevezünk, hanem foganatságunk ösztöne szerint megkülömbítünk énünkön valamit a' mi képek' 's érzelmeket felfog, — valamit a' mi akar — és valamit a' mi gondol, — ezen nyomok után mentünk, és jelentős Maximák adák fel nekünk magukat: Fordítjuk az ábrányt a' széphez az örvendeteshez, tápláljuk érzelmünket nagygyal 's vidámmal, képezzük mindegyiket a' művészetbeni részvét által. Erősítsük, tisztítsuk az akaratot, és adjunk neki irányt tulajdon énünkre, képezzük ki őtet ép morál által. Az elszórtságnek, a' lélek szerencsétlen oszlétének legyen az összeszedés, a' kedvetlenségnek a' benső megbeteglés anyjának egyerős eltökélet legyen ellenébe téve. A' ki szokásnak gyermeke, szakassza el magát ezen „mindenek közdajkájától;“ és a' ki szempillanat játéka, tanulja a' törvényhez szoktatni magát. Igyekezzünk a' gondolat erejét magunkban kifejteni; adjunk az értelemnek is irányt énünkre, mi az akaratnál enmeggyőzés vala, itten enesméret legyen; az emberinek ezen oldalát is képezzük valói élotudomány által, és tanuljuk meg a' gyümölcseken az elismeret, az összhangzó képzet isteniségét felfogni. A' legfőbb elismeret, minthogy énünk fogalmát az egész eszméjébe elmeritni tanítja, a' religiónak karjaiba vezet, mellynek ölében mi azon egy közönséges és

tökélyes áthagyás érzelmének részesivé leszünk, miből egyedül tartós benső derűtség, valamint ebből az egészséges állapot előjön. A' benső szint' úgy a' külső csend első elhagyatlan gyógyszer minden emberi bajokban, benső úgy künsőkben, legtöbbször esetekben a' gyógyuláshoz egyedül szolgáló, a' többiben más eszközök támaszához szükséges, mindenkiben mint előépítő szer becsülhetlen, ezen csend pedig a' lélek leánya. Minden tanulmányok és tudományokból a' természet tanúata által ó legbiztosabban hozatik elő — a' mi diaeteticai állapontunkról ez sokkal tanácsosb mint a' gyengéd természetiségnek a' történetek gyakrani veszélyesége és ellentétége, mellyeknek szemlélete több fájdalmat, több szenvedélyes izgást felszólít bennünk. Annak mit magunkban mint véralkatot észre veszünk, keressük egy ellentétéhez rendelt tehetőség által mértékét tartani, a' cselekvőnek értelmi, a' szenvedőnek gyakorlati által. A' szenvedélyeket ne kívánjuk előltni, mi által az élet titok teljes csirjai és létereje, valamint az egészség is elfojtatnék; csak tudjuk azokat viszonylag egyenlítőni, mérsékelni, 's rajtuk uralkodni. A' cselekvőket hagyjuk előkelni, a' lesújtókat utól-tartsuk. — Bátrony, öröm, és remény legyen a' három csillag, mellyet szemünk elől el ne eresszünk. Neveljük önmagunkat hajlamink indulatja és iránya által, mert hajlamok által nevel minket az Istenség, és a' lélek diaetika mi egyéb mint a' testnek lélek általi nevelése? Azon indulat az állapotok váltakozása által éretik el, melly itt létünk hingálati törvényének megfelel, és a' lélek diaetikanak alapelve. Örömet és kint, feszülést és engedést, gondolkodást és eszelőséget (*dulce est desipere in loco*) a' bölcs egymással tikasztani és felfrisíteni tudja, mint a' festész színeit, 's azt benső beteglész mérge nehezen lehelli meg, a' ki énje prophylakti bánásában annyira vitte, hogy

bizonyos órákban a' komolyság', a' kinos emlékezet', a' gond' eumenidjét maga önmagában felhívhatta. Itt lenne helyén azon emelkedésről emlékezni, mellynek a' testi ittlét, a' mindenséggeli öszhangzatunk, a' napok és órák változása által oda van adva, jól figyelembe vegyük minő indulatokat okoz a' regg, a' dél, az est, és minő indulatokat kíván. Ez általában ideszórtt legyen itt elég, és az olvasóban további enkifejlődésre egy tenyészetes felizgást hagyjon utól. A' ki végre már a' hypochondria rémületes dāmonába esett, annak csak egy tanácsot nyujthatánk, mellyet ismételünk: a' befátyolozott pillanatot a' bús és kinzott ének tompa szükétől elfordítani a' szenvedő és vigadó emberiség színhelyére, és az egészeni részvétben, a' tulajdon nyomorságunkiakat elfájlalni, vagy pedig legalább a' másokét megérdemlenni. A' magát örökre újra szülő, mindent éltető természet dicsóságében, ott tanulja ő a' balzsamot fel-találni és készíteni, melly minden teremtményeknek szánva és adva vagyon; az emberi jellemek és sors esetek szörnyű öszjátzásában, itt tanulja a' mértéket találni, mellyhez önmaga született; és ha ő ezt egyszer megismerte akkor tovább ne igyekezzen, mint ön maga lenni és maradni, — tisztán és igazian, mint egy hamisítlan ki mondott Isten szava! mert az egészség nem egyéb mint: „szépség, erénység, és igazság.“

És így megint tehát ott vagyunk, honnét kiindulánk 's a' hol végezőnk; így e' mezőn is az emberi vizsgálatmód körpályáját átmértük; és mi a' benső bizalom' és szerénység' érzelmét, mellyel ezen lapokat iránk, velek mint vig sikerület és tenyészethezi áldást őszintén adhatjuk! —

Virágh J.

4.

*A' Csik Sz. Miklósi templomon lévő régi
Felirásról.*

Ezen Felirást, melyet legutolszor Perger közlött a' Magyar és régenteni Hazája' 27-dik lapján, hogy Szittyá betűkkel vésettnék gondolták Tudósaink, nyilván való. De hogyan lehetnek ezek Szittyá betűk? ha a' Magyarok, Kis Bálint Ur' Magyar régiségei szerint Medusok voltak. Hisz ezeknek tulajdon és pedig gyönyörű betűik lévén, mellyekkel a' máig is fenn maradt Zendavestát irták, nem szorultak a' Szittyá abc-ére! Vagy mivel a' Medusok utóbb a' Parthus birodalomhoz tartoztak 's ezek Justinus szerint Scytharum exules*) voltak, ezektől azok a' Szittyá abc-ét is elfogadták?**) „A' mint a' Debreczeni Nyelvtudósok, a' Magyar Minerva 4-dik kötete' 342-dik lapja szerint, Magyar Grammatikájokban megjegyzik, gyanusokká teszi mind ezen betűket (Szittyá betűket) az, hogy éppen a' deák betűk rendivel vagnak elhelyeztetve és formálva.“ 'S valóban, a' ki ezen felirási betűket egy kevésé szemügyre vette, azonnal láthatta hogy az görög Cyrillusi betűkkel, millyenekkel többnyire az Oláhok élnek, van vésvé, 's azok szerint kell annak megmagyarázását betűről betűre 's szóról szóra, de jobbról balra, in-

*) Parthi — Scytharum exules fuere Justini l. 41. c. 1.

**) Meg lehet, mert Zeuss Kaspar „Die Deutschen und die Nachbarstämme München 1837.“ című Könyvében a' Skythákat a' régi írók szerint Medo-Persa szármadéknak vitatja. Ha ez igaz: úgy a' Skytha betűk hihető csak Medus betűk.

tézni. Ugyan a' Magyar Minerva 4-dik kötetje 342-dik lapja szerint Gyarmathi, Nyelvmasterében, azon betükből ilyen magyarázatot huz: „*Urunk születése után a' régi idóktól fogván ezernégyszáz egyedik esztendőben, Matyás János 's a' t. ssinálták.*“ „De ezen Felírás, ugy mondja továbbá a' Minerva, egy az, hogy nagy erőltetéssel van a' most mondott magyarázatra huzva 's Katantsits (in Comment. de Istro 1798.) annak értelmét egészen másfelé csavarja, sőt maga Gyarmathi is, a' mint Sándor Sokfélejének 7-dik darabjából kihozhatni, már most lemondott előbbeni vélekedéséről; más pedig az, hogy ha azon Felírás az Orosz betükkal öszve hasonlítottatik, igen megegyez azokkal és még jobban is megegyezne, ha a' kérdésbéli Felírás betüit az építő Mesterek tudatlanságból elnem forgatták volna.“

Ezekből látni való, hogy a' Cyrillusi irás itt el van ösmérve, 's az is, hogy az építő Mesterek tudatlanságból a' betüket elforgatták, vagy igazában a' hasonlatosakat egymással elcserélték vagy elvétették. Mindazáltal, se Katantsits se Gyarmathi újabb magyarázatját nem ösmérvén, próbáljuk meg annak betü szerinti értelmét ki nyomozni.

Jobbról balra, nem balról jobbra mint Perger mondja 27. l

1 sor. a) Betük: A' Szent Mig-gchlos ¹⁾ ezen sz. szék hazah igektvhe, mlh
b) Értelme: A' Sz. Miklós ezen sz. székes egyháza ügyekitvője (ügyítője) Mihály

2 sor. a) Betük: iansl ²⁾ lehgn ksszag gnargi mahlmzó ³⁾ igithmzó ⁴⁾ gnargai
b) Értelme: angyal legyen község könyörgő műéhlmező ügyítomező könyörgőe v.
(v. ükőné örje) (ügyetemes) (ükőne örje)

Jegyzések. 1) Mig-gchlos. Ugy van írva mint azt [(noha Michaëlos görög genitivusnak látszik) közönségesen a' Tótok, Rácók 's Oláhok mondják „Mikulás.“ E' szó első részében a' Mig-ben az 'i, éppen úgy van írva mint a' gchlos-ban az l.

2) iansl, úgy vélem angyal, oláhossan mondva 's írva. Lásd „deutsch walahische Sprachlehre v. Johann Molnár, Hermannstadt 1810. a' 42. és 43. l. éndscher der Engel.

3) műéhlmező, ha ez, az igazi értelme, annyi mint műre vagy tette vágyó.

4) ügyítomező, = ügyetemes, rövid. ügyemes, még rövid. ügyes.

Ha ki más, a' ki ezen írásmódhoz jobban ért, mint én, ezen Felírásnak, melly e' szerint nem az 1401-dik évinek, hanem az első Magyar Fejedelmek vagy Királyok korának látszik, tökéletesebb magyarázatját adandja, az által nem csak én tölem, hanem a' már mindeni part becsülni tudó Honntól is hálát érdemel 's valósítja hogy Homály helyett

Fény Kereső.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvvizsgálat:

Philosophiai Anthropologia. Irta Köteles Sámuel, néhai phil. professor, m. acad. rendes. tag kiadta a' magyar tudós társaság. Budán, a' magyar kir. egyetem' betüivel. 1839.

Az emberi vizsgálódások 's tudományos fürkészetek legfontosabb tárgyai közé tartozván az ember, a' philosophiai anthropologia kétségkívül a' leggyönyörködtetőbb és leghasznosabb tudományok sorába tartozik. Ezen tárgyrol a' szerző jelen munka 19. lapján helyesen és nyomosan elmélkedik következő soraiban.

„Az anthropologia mindenek előtt gyönyörködtető tudomány; mert az emberi természet' mesterséges alkotásának vizsgálása, az embert egyfelül gyönyörúséggel, másfelül tisztelettel tölti el, mind önnön természete mind annak. bölcs alkotója iránt. De, mint az imént láttuk, felette

hasznos is, mert: az emberi természet' ismerete által szabadulunk meg az emberi elne' ártalmas tévelygésétől, melyek egyfelül az emberi természet' méltóságával ellenkeznek; másfelül az emberi elne' és szív' csendességét megzavarják; — 's megtanít miképen az emberiséget mind magunkban, mind másokban illendőkép becsüljük; 's így egyfelül megelőzi az emberi kevélységet, míg másfelül az elvetemedéstől és a' porban csuszástól megőriz. Továbbá a' lélek' halhatatlanságában való hitünket, és reménységünket éleszti és táplálja; végre az emberi természet' vizsgálása által kifejtődik bennünk a' vallásos hit, és erősödik az Isten' létele felül való megyőződés."

A' milyen ritka tünemények literaturánkban, kivált a' tanuló ifjak számára iskolai vezér könyvül készült czélszerű dolgozatu philosophiai tartalmu munkák, épen olyan örvendetes jelenetnek tekinthetetik egy az ifjui fejlődő elmét gondolkodni, az emberekkel, kikkel olly sokszoros viszonyban állunk, 's kiktől boldogságunk olly nagy mértékben függ, eleve ismerkedni tanító, az emberi természet' sajátságait tudományosan fejtegető, csak valamennyire is sikerült munka. 'S jelen munkát kétségkívül a' sikerültebbek közé számlálhatni, melly mind a' tanítók mind a' tanulók részéről eddigelé tetemesen érzett hiányt pótolhat ki.

„Philosophia est mater scientiarum“ mondá hajdan Cicero. Ezen mondás az ujjab időbeli philosophusok munkáit tekintve nem egészen áll; sokkal méltóbb joggal lehet ugyanis állítani, hogy az igaz philosophiai tudományosság nem egyéb, mint a' több, szorosabb értelemben vett — exact tudományokbani jártasság gyümölcse. Az ujjab philosophia történeteiből világos, mikép a' philosophia mezején fontosabb felfedezéseket tett lángelmék

a' szó teljes értelmében széles tudománynyal bíró polyhistorok voltak. Szerzőnk a' szorosabb értelemben vett philosophiai tudományokba beavatott tudósaink közé tartozott, de a' philosophia terjedelmesebb körébe tartozó ágaiban az emberi ismeretnek nem a' legnagyobb jártasságai birhatott; 's innen származhattak némelly, a' tudomány érdekében vizsgáló által megrovandó botlásai, melly megrovások a' boldogult valódi érdemeinek tartozott minden tisztelet mellett, az elfogulatlan olvasó által reményljük balra nem magyaráztatnak.

A' 27. lapon ez áll; „Hogy vagyunk azt érezzük, és tudjuk közvetlenül, és ez, az öntudat tagadhatatlan factuma. Innen Des Cartes' bizonyítása: Gondolkodom, tehát vagyok, szükségtelen volt: mert a' gondolatnak és a' lételnek tudása az öntudatnak egyaránt eredeti factuma. De nem is bizonyít: mert e bizonyítás csak annyit teszen: én vagyok úgy, mint gondoló lény. Lételünk' érzésével együtt adatik testünknek és testünk' állapotjának érzése is.“ — A' nagy philosoph ezen mondásának: „cogito ergo sum“ igen mély és fellengős értelme van, de a' mellyet a' vastagabb empirismusra hajlandó philosophusok vagy is inkább nem-philosophusok felfogni vagy nem akarnak, vagy nem tudnak. A' gondolkodás öntudata különböztet meg bennünket a' külvilágtól, sőt saját testünktől is. Ez teszi világossá a' bennünk gondolkodó ének testünktől, 's a' külvilágtól teljes függetlenségét, a' lélek egyszerűségét, anyagtalanságát, melly az erkölcsiségnek, szabad akaratnak 's a' lélek halhatatlanságának alapja: minek további fejtegetése ezen vizsgálatnál terjedelmesebb értekezésbe tartozik.

„Hogy a' test és lélek belső természetükre és lényekre különböznek e' egymástól vagy nem, nem

lehet tudni. Ez ugyan is a tapasztalás körén kívül esik,“ mond a szerző a 33. lapon. — Az ilyen kérdést kivált tanuló ifjaknak szánt kézi könyvben vagy fel nem kell tenni, vagy tudományosan és nyomosan meg kell fejtegetni; a lélek anyagtalanságáról tanítmány mint feljebb említők egész erkölcsiségünk alapja lévén. Hogy a test és lélek belső természetekre és lényökre egymástól különböznek azt igen is lehet tudni, mihelyest a testi vagy physical világ törvényeivel 's a lélek működéseivel eléggé ismeretesek vagyunk, 's a lélek működéseinek azon szerfeletti gyorsaságát, változatosságát, 's ha lehet úgy szólani, csudálatos mechanismusát gondolóra vesszük mellyekhez képest az ágyúgolyóbis sebességét ezerszer te meghaladó üstökösök gyorsasága, a villámnak és nap sugárinak sebessége merő lomhaság, 's a természet munkálatának sok milliommféle változatossága merő azon egyformaság. Ha arról mi a tapasztalás körén kívül esik semmit sem tudhatunk, úgy az Isten létele is a precaria igazságok sorába tartozik.

A 35. lapon, mellyen az életerőnek a lelki erővel szoros egyességéről van szó, ez áll: növekedvén vagy apadván az életerő, ugyanazon arányban növekszik vagy gyengül a lélekerő is.“ Épen ellenkezőt tapasztalhatni sok megélemedett, sőt a sír szélén álló embereknel, kiknel a testi vagy életerőnek csak nem végső fogyatéka mellett, a lélekeknek csak nem ifjúkori élénksége tapasztalható, a lélekeknek felsőbb tehetségei pedig, minémü az ítélőtehetség, nagyobb erőben van mint valaha: csalhatatlan bizonyosságául annak, hogy a lélek a testtől független, 's az erejéből kifolyatkozott testnek gyengesége, gyarlósága őt nem érdekli.

A 46. lapon az állítatik, hogy „az agytan (a Gall craniológiája) lerontja a szabadságot, és az

embert vastag anyagiságra viszi. Mert e' tudomány szerint a' rosz és vétkes hajlandóságok, millyenek a' gyilkosság', tolvajság', bujaság', ravaszság' ösztönei, az emberrel születvén, ezek akaratumk ellen is roszra vinnének minket. " A' Gall rendszere, ha másként megállhatna, az erkölcsi szabadságot szintúgy nem rontaná le, mint a' különböző vérmérsékekről szóló tanítmány. Minden vérmérsék, 's a' különböző vérmérsékek akármelley vegyülete, valamint bizonyos erényekre úgy bizonyos vétkekre is tesz bennünket hajlandókká. De valamig az ember okos, és erkölcsi szabadsággal bíró lény, az az ember marad, szintúgy nem *kénytelen* azok martalékjává lenni, valamint a' rosz példák vagy gonosz könyvek olvasása által magát elcsábítatni. Ezek külső, amazok belső ellenségei az erénynek, 's a' küzdés ellenek teszi épen az erényt, 's leggyőzések valamig a' lélek erkölcsi szabadságát védeni eléggé erős, azaz valamig akarja, ha néha nehéz is de nem lehetetlen.

Az 51. lapon a' látás minden érzékeink legnemesebbikének állitatik. „Első érzés e' helytt a' látás, legnemesebbike minden érzékeinknek. Ugyan is a' látás által 1) a' legtöbb és legtisztább gyönyöröket érezzük, a' természet' és a' világ' vizsgálásából; 2) általa a' legtisztább képzeteket szerezzük magunknak az anyagi világról, és ez legtöbbet teszen ismereteink' szaporítására; 3) a' látás a' lélek munkásságával a' legszorosabb összeköttetésben áll. Innen a' szem különösen a' léleknek tükre. 4) Annak köre is a' legnagyobb. Szemeink a' nagy világ' alkotmányában sok ezer mérföldig elhatnak. 5) A' látóművek érdekeltetését nem érezzük hanem ha a' világosság igen erős, 's annál fogva izgatja a' szemet, 's innen a' látás által szerzett nézletek legközelebb járnak a' lélek tiszta nézletéhez. " De ha az okosság kifejtődése, mint a' szerző is alább

elismeri, beszéd nélkül lehetetlen, ha a' siket némák holtig gyermeki együgyűségben maradnak, a' midón a' vakok a' tudományokban, p. o. még a' mathesisben is szép előmenetelt tehetnek*), tehát a' hallás fontossága a' látás felett kétséget nem szenved. Ezt látszik bizonyítani, némelly nagyobb physiologusok értelme szerint, a' füleknek, az állatok felette különböző nemeiben, a' természet által állandóul megtartott kettős száma is, a' midón a' szemek alkotása és száma a' különböző állatfajokban ezerféle változatosságnak van alávetve.

A' 70. lapon egészen hamis a' szerzőnek azon állítása, „mintha az izlésre szükségesképp megkívánatnék, 6) hogy a' kóstolt testben sós és olajos részek legyenek.“ Ha ez igaz volna a' czúkornak számtalan gyümölcsöknek és italoknak semmi ízét nem éreznők.

A' 74. lapon a' sympathia és antipathia és mesés magyarázatjának helyt a' szerző a' midón így szól: „A' homályos képzetek munkálkodásából lehet kimagyarázni az együtt — és ellenérzésnek nagy erejét, mellynél fogva némellyeket első látásra megszeretünk, másokat megúgálunk, a' nélkül

*) Ezt bizonyítja a' 69. lapon a' szerző által is említett vak Saunderson példája, ki annyira ment, hogy a' mathesisnek minden részeit sokáig nagy haszonnal tanítaná a' cambridgi egyetemenél, de koránt sem mint szerző állítja a' tapintás, hanem azon belső lelki erősegítségével, mellynek a' tapintásra csuda működéseinek folytatásában mulhatatlan szüksége nincsen. Ki nem hiszi vagy meg nem foghatja, hogy a' mathematicai tudományokra szükséges erővel fölrubázott emberi lélek, a' mathesisben a' tapintásérzéke, sőt a' külvilággal minden érintkezés nélkül bámulatos előmenetelt tehetne, annak sem a' mathesisről sem az emberi lélek tehetségéről helyes ismerete nincs.

hogy valódi okát tudnók adni.“ Tudjuk biz annak mihelyt gondolkodunk. Figyelemre méltó 's a' józan észszel egyedül megegyeztethető Kantnak ezen tárgyról az ő anthropológiájában kifejtett észrevétele. A' sympathia és antypathia t. i. gyakran a' lélek belső állapotjának az arczvonások 's más külső jelek által igen élénk kifejezésén alapszik, melly bennünk az ismeretlen személy iránt szükségeskép vagy vonzódást vagy idegenkedést szerez. Gyakran az ismeretlen személynek nagy hasonlatossága van egy olly személlyel, kit lelkünk útált vagy szeretett, 's hogy bennünk iránta hasonló indulat gerjed, igen természetes. A' híres Madame Staël látni ohajtván egy, jeles munkáinak nagy imádója, egy tudományt kedvellő nőszemély, első látásra mondhatatlan idegenséget érzett iránta, midőn ezen idegenségről nem tudna magának számolni, 's nem győzne rajta eléggé csodálkozni, végre eszébe jutott azon szembeszökő hasonlatosság, melly Staël asszony 's látogatója szemelättára nemrégiben kivégzett gonosztévő nőszemély között volt, 's azonnal meglőn a' mese fejtve. Az illy mysticismusoktól különösen philosophiai munkáknak tisztáknak kell lenni.

„Az érzékiség és értelem közti elsőség felett legkisebb kérdés sem lehet, mond a' szerző a' 96. lapon, mert noha az értelem felső, az érzékiség pedig alsó tehetségnek neveztetik, mindazáltal egyik a' másik nélkül nem lehet, valamint ur szolgál, és szolgál ur nélkül nem képzelhető“ Ha ez állana, úgy az értelem fényes világába felvergődött embereknek sem lehetne elsőséget tulajdonítani azok felett kik az érzékiség állatóság gőzkörén felülemelkedni nem képesek: mi pedig merő képtelenség.

A' 1'4 l. az élesség és elmésség között finom de alaptalan különbség tételik, midőn az állítatik: az élesség különbözik az elmésségtől abban hogy az elmésség a' különböző természeti dolgok közt ha-

sonlatosságot, az élesség pedig különbségeket ker. s “ A’ lángész (genie) mond igen helyesen Montesquien, abban áll: a’ különböző dolgok között hasonlatosságot, a’ hasonlók közt a’ különbséget átlátni. Egy nagy elméncz és nagy mathematicus elmémüködéseik vég eredményeiket tekintve ugyanazonok, de a’ tárgynak fontosságát, ’s a’ léleknek azon erejét mellyet igényelnek, tekintve végetlenül különbözők.

Hogy „a’ magnetismus vagy a’ mesmerianismus a’ köztapasztalással és a’ józan észszel annyira ellenkeznek mint szerző a’ 146. lapon állítja, ’s minden képtelensége mellett is terjedésének különös okai következők volnának.

1) Az embereknek minden titkos, csodálatos, új szokatlan és rendkívül való iránti nagy hajlandósága

2) A’ hiúság, mellynél fogva azt reménylették hogy hirre, névre, és dicsőségre könnyű módon szert tehetnek.

3) Az első terjesztők nagy buzgósága, hirtelen hívősége, ’s az új tudomány iránti elfogadások.

4) A’ jelenkor szelleme. (!?) Mert az állati magnetismus az ábrándnak, sötétségnek és babonának terjesztésére a’ leghathatósabb és czelirányosabb eszköz, mellynek segedelme által minden kénytelenségek lehetségesek lesznek,“ állítani helyesen nem lehet. Ha a’ mesmerismus merő ámuláson és ámitáson alapulna, lehetetlen hogy minden országokban olly sok tudós és feddhetetlen characterü férjfiak pártfogolták volna ’s pártfogolnák még ma is. Sok olly titkos működései vannak a’ természetnek, mellyeket a’ vastag empirismus meg nem foghat, ’s mellyek meg sem olly képtelenségek. Hogy pedig a’ jelenkor szelleme azért pártfogalná ezen mindenestre csodálatos tudományt az állati magnetismust, mert az az ábrándnak sötétségnek

és habonának terjesztésére a' leghatásosabb és legcélirányosabb eszköz, mellynek segedelme által minden kénytelenségek (képtelenségek) lehetőségek lesznek, ezt állítani annyit tesz, mint felvilágosodott 's különösen a' természettudományokban bámulásra méltó előmenetellel dicsekedhető századunkat a' középkorbéli századok sorába helyezni.

A' 174. lapon az indulatoknak ilyen meghatározása adatik: „az indulatok (affectus) az érzések magasb hatásai, mellyek minden eszmélést és józan megfontolást kirekesztenek.“ Ha az indulatok ilyen valamik, bajos átlátni mi módon lehessen az örömet és kivált a' reményt az indulatok közé sorozni, a' reményt melly a' boldogtalanoknak gyakran egyedüli vigasztalója.

Mind ezen 's több itt a' hely szűk volta miatt meg nem róható fogyatkozásai mellett a' munka mint említők mind a' tanítók mind a' tanulók kezében haszonnal foroghat. Írásmódja könnyen folyó, kellemetes, rövid, minden feszesség, nyelve szabatos, minden iskolai pedantság nélkül. D Schedel által javítatván ki az egész, mennyi rész illesse ezen dicsérethől a' szerzót, mennyi a' javítót, nem tudhatni, 's az olvasó közönségre nézve az nem is olly nagy fontosságú. A' munka e' részbeni ajánlása végett álljanak következő sorok:

189. §. Az emberi ész' harmadik szüleménye az észvallás, melly erkölcsi vallásnak is neveztetik, 's két alapigazsága vannak: 1) Az Isten létele. 2) A' lélek halhatatlansága.

I. Az Isten lételét illetőleg: már az eszmélkedés alsó fokán az emberi természet gyengesége sejdített az emberrel homályosan egy fő hatalmat, mellytől létele, sorsa, és világi boldogsága függ. Az eszmélkedés felsőbb fokán a' világban tapasztalt felleges rend, és célirányosság ellenállhatatlanul viszi

az embert a' világ teremtőjére és bölcs igazgatójára; annak legfelsőbb pontján pedig, hol az ember megismerkedik a' maga erkölcsi természetével, fölemelkedik a' világ erkölcsi rendére, és annak mindenható, bölcs, és szent igazgatójára.

II. A' lélek halhatatlanságát illetőleg. Az emberi ész fölemeli az embert a' halhatatlanság eszméjére is. Ugyan is az ember az erkölcsi törvény kötelezésénél fogva érzi azon felséges rendeltetését, mi szerint neki az erkölcsi jóban végnélkül tökéletesedni kell, mire pedig vég- és határnélküli pálya kívántatik.

192. §. A' monotheismus, melly erkölcsi vallásnak is neveztetik, az ember erkölcsi szükségéit minden vallások közt legjobban elégíti ki:

a) Az erkölcsi vallás magát az Istent teszi előnkbe példányul és mintául, 's azt kívánja hogy hozzá hasonlókká lenni törekedjünk.

b) Megnemesíti az emberi természetet. Értelmünket felvilágosítja, sziveinket és érzéseinket megtisztázza, 's akaratunkat a' jónak szeretetére és követésére képzi.

c) Az erkölcsi vallás a' szeretet vallása, mellynek t. i. fő törvénye a' szeretet, ennél fogva az egész emberi nemzetet, úgy nézeti velünk, mint egy nagy családot, mellynek feje az Isten.

d) Csendességet szerez az emberi szívnek, a' mennyiben azt tanítja, hogy mind a' physical, mind az erkölcsi világ folyása ugyan azon egy fő lény bölcs igazgatásától függ.

*

B) Külföldi Literatura.

Könyv-ismertetés.

Gott und Unsterblichkeit aus dem Standpuncte der natürlichen Theologie und ihrer Beweiskraft. Von Lord H. Brougham. Aus dem Englischen von Johann Sporschil. Leipzig, Otto Wigand's Verlags-Expedition. 1835.

(Vége.)

Most már állításait kell vizsgálnunk, de először azt kell előadnunk, miért méltatták ezen könyvet olly nagy figyelemre. Ennek oka az, mivel merész caractere, az olvasók nagyobb részében maga iránt tekintetet gerjesztett, némellyeket a bizodalmasság hangja által csábítván el, másokra szerfeletti vakmerősége által ijesztvén rá. Ez azon egyetlen*) valamit érő munka, mellyben az atheismus nyilván kimondatik és predikáltatik. (Lásd különösen a II R 2. szakaszát). A szerző kétségkívül számít ezen merészség hatására, mert az allítólagos kiadó a munkát az előszóban egy kevésbé dicsekedve írja le, mint: „Legmerészebb és legrendkívülőbb munkát, mellyet emberi elme ekkoráig előállítani mert.“

Mivel a munka nagy czélja megmutatni, hogy nincs Isten, igyekezik a szerző mindjárt a munka elején a legszigorúbb materialismust helyre állítani,

*) Robinet „De la nature“ című munkája bár jóval kevesebb ügyességgel és ékesszólással van írva, sokkal feljebb áll, de hasonló figyelmet soha sem gerjesztett.

erölködvén megmutatni hogy nincs lélek, 's általában semmi az anyagi világtól különböző nem létezik. Az egész épület ezen alapon nyugszik, 's valóban nehéz volna a' methaphysikai vizsgálódások történeteiből olly következetlen okoskodást, a' kérdéses tárgynak olly leplezetlen felvételét találni, mint a' miből systemájának ezen alaprésze áll. Okoskodásit azon állításon kezdi, hogy az ember semmi eszközökkel nem bír lelkét a' látható világon túl irányozni, hogy ő szükségeskép a' világ határain belől szorult, 's nem létezik, nem létezhetik semmi azon határon túl, melly minden lényeket bekerit t. i. az anyagi világ határára túl. A' természet úgymond egyszerű, egyforma, változhatatlan törvények szerint cselekszik, mellyekkel mi a' tapasztalás által ismerkedünk meg. Mi az *általános természet* - tel csak érzékeink által állunk viszonyban, mellyek egyedül tesznek bennünket képessékké az ő titkait felfedezni, 's mihelyt azon tanítmányokat elhagyjuk, mellyeket ezen érzékek által szerzünk, azonnal rohanunk az örvénybe, mellyben a' képzelgés martalékaivá leszünk.

Igy már az első rész, a' munka eleje, egy olly lénynek semmikép ki nem menthető föltételét adja, mellyet a' szerző természetnek nevez, a' nélkül hogy meghatározná micsoda az, vagy hogy juthatunk lételének ismeretére. Egy másik lételt is felvett t. i. az anyag (materia) vagy az anyagi világ lételét, 's azután azt állítja, mi a' mindennapi tapasztalással 's a' tudás legelső elemeivel ellenkezik, hogy mi semmit sem tudunk, és semmit sem tudhatunk azon kívül, mit érzékeink tudunkra adnak. Erre elegendő felelet azon kérdés, hogy tudhatunk mi valamit a mathematicai igazságokról? És ha ezen állításnak, a' geometriát illetőleg, sophismát akarnánk ellene tenni (bár az nem egyéb volna sophismánál), tehát csupán az

analytica részéről beszélünk a' mathesisnek, bizonyos lévén, hogy a' számok egész tudományát az elemi számvetés szabályaitól fogva az integralis és differentiális számvetés legfensőbb ágazatiig lehetséges volna egy olyan embernek feltalálni, ki egy setét szobából soha ki nem jött, saját testén vül semmi más testet nem illetett, sőt még azon sem gyakorolta soba a' tápintás érzékét; sőt még tovább is mehetünk, 's azt állíthatjuk egy olyan emberről is, a' ki soha egy hangot sem hallott: mert a' számok elemi eszméi magoktól ajánlkozhatnának a' léleknek, 'sminden további számítások alapjaitól szolgálhatnának. Miliesz akkor a' mi egész tudásunkból, ha az az érzékektől függ? De nem szükség egy ilyen túlságra menni, a' millyent épen feltevének. Azontétel, mellyel itt dolgunk van, akkor is el lenne igazítva, ha egy ilyen személy ilyen körülmények közt csak egyetlen analytical vagy rendes arithmetical igazságot talált volna fel. Mindenki bár melly csekély ismerettel birjon is a' mathematicáról, eléggé tudja melly kevés köze van minden, az érzékek által szerzett előterjesztéseknek a' számok vagy a' mennyiség egész tudományával. Hogy egyébiránt még ezen előterjesztések is épen nem érzéki természetűek majd mindjárt meglátjuk.

Néhány vizsgálódások után 's nagy ékesszólással, mellyeknek folyamatjában a' természetten kívül sok agensek előhozatnak, minéműek a' szükségesség, viszony 'sa' t. tulajdonságoknak meghatározásai vagy lételek minden megmutatása nélkül, azon nagy állítás mutogatására érünk, hogy sem lélek, sem szellem, semmi a' testtől és anyagtól különböző nem létezik, nem is létezhetik: mert ez a' könyv nem elégszik meg a' scepticismussal, sőt még az ellenkező erősség sem nyugtatja ezt meg; sőt inkább törekszik azon tanítmányoknak, mellyeket ostromol, lehetetlenségét megmutatni,

míg szüntelen a' dogmákról panaszkodik, ő maga talán a' legdogmaticusabb munka, mellyet valaha írtak. A' 6-ik és 7-ik, 's különösen a' 7-ik rész ezen alaptanítványról értekezik, az egész épület szegletkövéről. Az argumentum valóban nem egyéb mint igen határozatlan és összefüggés nélküli szóbeli combinatio; különösen midőn a' szerző okoskodását így rekeszti be: az egésznek eredménye úgymond hogy „a' lélek koránsem különbözik a' testtől, sőt inkább maga a' test némelly működéseire vonatkozólag, vagy azon létel és cselekvésbeli némelly módokra, mellyekre képes míg életben van.“ Vagy midőn azon tehetségeket, mellyek rendesen értelmieknek neveztetnek, mint a' létel és cselekvés módjait írja le, mellyek a' test életművességéből származnak.

De még szembetűnőbb a' munkában azon megmutatásra való megfoghatatlan elfelejtkezés, mellyre a' vitatkozás közben mindig legtöbbit épít, a' kérdésben forgó tárgynak folyvásti feltevése, sőt azon elválasztott és lelki lételnek önkénytelen felvétele, mellynek nem létét megmutatni a' szerző célja.

Mint minden materialisták, de sokkal durvább és dogmaticusabb módon mint valaha akármelyik közülök, azon feltételen kezdi a' szerző okoskodását, hogy az anyag létezik, hogy azon nem lehet kételkednünk, 's minden más lételt először meg kell mutatni. Úgy de micsoda azaz anyag? Honnan vesszük az anyagróli ismertetünket? Hogy győzdünk meg lételéről? Hogy mutatjuk meg lételét vagy tulajdonságait? Érzünk, izlelünk, vagy szagolunk valamit, azaz érzelmekünk vannak, mellyek azon következtetésre bírnak, hogy rajtunk kívül valami létezik. Nem szükség mondani, hogy testünkön kívül, mert testünk maga adja nekünk ezen

érzelmeket. A' mit érzünk, az valami rajtunk túl vagy kívül létező, vagy külső, vagy más és tőlünk azaz a' mi lelkünkötől elkülönözött. Érzelmek adják ezen lételeket tudtunkra. De mik a' mi érzelmek? Lelkünk érzeményci vagy gondolati. Következéleg a' mit miteszünk ebben áll: Bizonyos eszmékből lelkünkben, melyek kétség kívül testi érzékeink által és segítségével állitattak elő, 's azokkal összefüggésben állanak, de tőlök függetlenek és elkülönözöttek, az okoskodás által bizonyos következtetéseket formálunk, 's ezen következtetések valami másnak a' létele mellett szólnak, mint a' mi érzelmek és okoskodásaink, 's valami más mellett mint a' mi ezen érzelmeket — sensatiókat érzi, 's ezen okoskodásokat formálja, némelly esetben szenvedőleg, másban cselekvőleg. És ez a' valami az, mit szellemnek nevezünk.

Akár mi légyen ez a' szellem vagy lélek, világos, mikép azon értesítést neki köszönjük, hogy az anyag létezik, mert ezen értesítéshez az érzelmek által jutunk, melyre az okoskodás egész folyamata következik; az által jutunk ahhoz, hogy a' lélek először szenvedett valamit, azután pedig cselekedett valamit, mire nézve azon állítás: hogy az anyag nem létezik, sokkal kevésbé esztelen következtetés lenne mint az, hogy nincs lélek. Az okoskodás pusztá cselekvénye, mely által következtetjük, hogy a' tárgy, mely érzékeinket érdekli, tőlünk elkülönözve létezik, épen nem képes bennünket a' rajtunk kívüli tárgy létéről értesíteni, a' nélkül hogy egyszersmind saját létünkéről, azaz saját lelkünk létéről is ne értesítne bennünket. A' külső szükségeskép a' belsőre vonatkozik; ha valami rajtunk túl vagy kívül van, szükségeskép kell egy más dolognak is lenni, melyen túl vagy innen van az; ha van test mellyről érezzük hogy az rajtunk kívül létezik t. i. a' mi saját

t estünk, mellynek egy része nekünk, a' másik része által érzelmeket ád, szükségeskép kell lenni egy *Mi*-nek, azaz a' mi lelkünknek is. Ha, mint a' *Systeme de la nature* annyiszor állítja, jogunk van a' lelket, szellemet, kedvélyt csupán az anyag tulajdonságai tagadásának (negatio) nevezni, ezen állítást épen úgy meg lehet fordítani is, ha azt mondjuk, hogy az anyag csupán a' szellem tulajdonságainak tagadása. De ha a' dolgot tettelesen vesszük, a' materialisták a' szellem segítsége nélkül, mellynek lételet tagadják, egy lépést sem tehetnek tovább.

Vajjon mik azok az anyag tulajdonságai mellyekről szüntelen beszélnek? Mik volnának egyebek mint azon munkálatok, vagy tehetség ezen munkálatokat okozni, mellyek az anyagtól lelkünkre az érzékek segítségével előhozatnak? Egy nevezetes eset, még pedig igen tanúságos azon lehetetlenséget illetőleg, mellyben a' materialista van szabályszerűleg szorosan és következetesen okoskodni, kerül elő a' munkának azon nevezetes helyében, hol a' szellem létele elleni argumentum mintegy összesummáztatik: „csak az anyag képes érzékeinkre hatni, mellyek nélkül lehetetlen hogy valami velünk magát megismertesse.“ Itt a' szerző hogy a' léleknek lehetőségét vagy általában valamely dolognak az anyagon kívül létezését tagadja, öt kifejezéssel él, mellyek mind valamely az anyagtól elkülönözve függetlenül létező valaminek felvételéből kölcsönöztettek — *mi* — *érzékeink* — *mellyek* — *megismertetni* — *velünk* — ; ezek mind olyan szók, mellyeknek teljességgel semmi értelme, ha a' világon csupán anyag létezik, 's ezek olyan kifejezések, mellyek épen azon eszmét hozzák magokkal, mell eken ezen alaptétel nyugszik. Hogy pedig a' szerző püspök Berkeleyre valamint Lockera is hivatkozik, ez arra látszik mutatni, hogy néki azon vitatott kérdéstről, vajjon az anyag lé-

tezik e valósággal, semmi ismerete nincs. Azon mód, miszerint a' Berkeley vizsgálódásairól emlékezik, tökéletesen elegendő, az ő kérdés természete felőli tudatlanságának hebizonyítására, 's élénken emlékeztet d' Alembert észrevetelére, hogy a' ki néha az anyag lételéről nem kételkedik, annak telyességgel nincs értelme a' metaphysicai vizsgálódásokra. Ki tartaná lehetségesnek, hogy egy író, ki a' léleknek az anyagtól elkülönözött alakbani létezését dogmaticice tagadja, olly kevéssé képes illyen kérdések felől értekezni, 's Berkeleyről következő kifejezésekben beszélni: „mit mondjunk egy Berkeleyről, ki erő ködik nekünk megmutatni, hogy ezen a' világon minden csupán chimaerai csalódás (illusion chemérique), hogy az egész világ csak mi bennünk létezik, és a' mi képzeletünkben.“ —

Az igazság ez, hogy mi az anyag létezését hisszük, mert nem tehetünk máskép. Az érzelmeinkből származott okoskodások kényszeritnek bennünket ezen következtetésre, 's azonlépések száma, mellyek által ezt elérjük nem sok. De még kevesebbek, rövidebbek 's ugyanazon természetűek azon okoskodások, mellyek bennünket a' lélek lételének hívására vezérelnek, mert annak bizonyosságát magunkban birjuk, egészen függetlenül érzékeinktől. Az anyag lételének egyetlen esetében sem okoskodhatunk abból a' nélkül, hogy egyszersmind lelkünk létele mellett is bizonyosságot ne nyujtana az, mert az előre felvett feltétel után okoskodunk, következtetünk, itélünk, hiszünk; kell tehát valaminek létezni, a' mi okoskodik, következtet, itél, hisz; az pedig *mi* vagyunk, nem az anyag egy része, hanem egy okoskodó következtető, hívó valami, más szókkal a' *lélek*. Ezen viszonyban a' Descartes híres argumentumának cogito, ergo sum, igen helyes és mély értelme van. Ha

tehát a' mi rendszerünkben a' kételkedésnek valami helye van, az bizonyosan inkább az anyag mint a' lélek létét illeti, 's mégis a' *Systeme de la nature* egészen az anyag lételére, mint valamelly magától bizonyos (evidens) igazságra van alapítva, melly semmi bizonyítást nem szenved, 's nincs is szükség rá

Megvitattuk és ostromoltuk azon erősségnek, melly az egész könyvön keresztül megy fő pontját, 's több goromba hibákat hallgatással mellőztünk el, mellyek nyilván a' *physica* tudatlanságából származnak, mellyben az egész munka nyavalyog. Ide tartozik különösen az, mit Voltaire (*Essai sur le Systeme de la nature*, (Chapit. I.) az egész theoria alapjának tekint, t. i. azon képtelen hely, melly az angolnak nemzéséről szól. Bizonyos, hogy az I. rész. 2. szakaszában a' megáztatott liszttel tett kísérlet, mellynek eredménye a' mikroszkopiai bogarak, úgy hozatik fel, mint bizonyosága annak hogy: „az élettelen anyag életre mehet által“; a' mi mint a' könyv hozzá teszi, „a' fogalmak egyesülése“ Senki a' Voltaire becsületességét kétségbe nem hozhatja, ha ő a' rendkívüli tudatlanság ezen helyére támaszkodik, de helytelen a' dolgot úgy adni elő, mintha az csupán ezen idétlenségben alapulna.

A' mi azon egybehasonlítások vagy analogiák nemét illeti, mellyek által ezen író mint minden materialista hypothesisait világosítani akarja, 's mellyek által minden materialisták valósággal megcsalattatnak, például az óra mechanizmusát, melly részekből áll, mellyek közül egy magában semmi eredményt nem okozhat, de a' mellyek együtt az idő folyamatját mutató mozgó eszközt képeznek, valóban nem lehet gyermekibb próbatétel, mint ebből azon zavart 's ha szorosan vesszük épen érthetetlen tétel részére okoskodni, hogy a' lélek az anyag módosítása, vagy az

anyagi részecskék szerkezetének eredménye. Mert az óra kétség kívül az egészében szint úgy mint egyes részeiben, valami anyagi, az összeszerkeztetés soha sem hoz olyan munkálatot elő, melly szorosan anyagi természetű ne volna; a' mozgások és az idő mutatói, mellyek ezekből származnak, szinte olly tisztán mechanicaiak, mint minden résznek a' formája, 's minden rész azon tulajdonságokkal bir, mind azon eset szenvedésére képes, mint az egész. A' különbség a' leiket illetőleg abban áll, hogy bennünk egészen új, és különös nemű valami van, melly azon osztályhoz semmi tekintetben nem hasonló, mellyhez az anyagi részek törckvései, vagy működései tartoznak.

Miután az első rész a' lélek nemlétének mutogatása által az alapot megvetette, a' második része a' *Systemenak* tovább megy, 's ezen tételre építve azt állítja, hogy az Isten létele lehetetlen. Ezen rész még sokkal declamatoribb mint az első, bár benne nagy ékeesszólásbeli tehetség fejlődik ki, 's a' Rousseau elébbeni írásainak legszebb helyeire emlékeztet, különösen a' paradoxumaira a' tudás ellen, talán csak válagatottabb stylusban és szerényebb színezettel. De okoskodás átaljában nincsen benne kivévén a' 4 szakaszt, mellyben a' dr. Clarke a priori argumentuma bonczoltatik és czáfoltatik meg, melly magában ugyan nem nehéz feladat, itt azonban igen helytelen módon történik. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy míg a' szerző azzal foglalkozik, hogy a' különböző philosophusok erősségein keresztül menjen, kik az istenség lételét állították, 's még Descartesra, Malenbranchera és Clarkera (egy szakaszban, melly az egész könyvben kétség kívül a' legokoskodóbb) kierszkedik, azokhoz még sem közelít soha, kik a' kérdést az argumentum a' posteriori oldaláról vitatták. Egy helyen a' 7-ik szakaszban a' végokokról emlékezik, de ezen hely

csupán az ember felsőbbségét és az optimisták erősségeit illeti, a' czeiboli megmutatásokkal (a' természeti theologia ezen nagy alapjával) semmi köze, értjük azon czélt, mellyet a' mindenség alkotmányában észre veszünk. Lehetetlen feltenni hogy a' szerző az a' posteriori argumentumról semmit sem tudott volna, mert egy helyen névszerint Derhamra hivatkozik. Hogy ezen tárgy legfontosabb ágaira ezen szempontból semmi tekintettel nincs, az leginkább kétségbe hozatja velünk az író nyíltszívűségét.

Ezen jegyzésnek célja lévén megmutatni, mikép az atheusi, a' materialismusra épített erősség meg nem állhat, ha a' lélek független lételét tárgyazó mutogatásokkal összefüggésben vizsgáltatik, tehát szükségtelen a' könyv második részére bővebben kiereszkedni. Némelly észrevételek azonban nem lesznek talán helyen kívül, annak megmutatására, mikép azon dolgoknak, mellyeket meg kellene mutatni, felvétele ezen részben is szintúgy uralkodik mint az elsóban.

Az első, terjedelmesen fejtegetett tétel azt mondja, hogy minden eszmék, mellyeket az ember magának az első okról képezett, lételének nyomorúságaiból származtak, és hogy az emberi szenvedés nélkül senkinek eszébe sem jutott volna istenségről gondolkozni „A' vizsgálódás és elmélkedés, úgymond a' szerző, már magában is baj vagy rossz (malum); 's soha egy élő boldog és jókedvű teremtés, melly sem fájdalmat sem szükségét nem esmer sem fogna azzal bajlódni, hogy valamelly első ok után vizsgálódjék. De a' félelem és a' rossz, különösen a' fájdalom és a' halál, a' földrengés, nap és hold homályosodások, a' vihar rettenései, a' halál borzasztó volta ösztönözik a' lelket mind ezen veszélyek forrását felkeresni, 's annak

vélt haragját megengesztelni, vagy lefegyverkez-
tetni: ez által népesítették meg az eget istenekkel
és le'kekkel.“

Hogy a' félelem és tudatlanság a' polytheismus
termékeny forrásául szolgáltak, arról senki sem
kételkedik, de egészeen hamis azon állítás, mintha
a' tiszta és igaz vallásnak soha más eredete nem
lett volna. Azt állítani, hogy az emberek szenved-
és és aggodalom nélkül soha sem bajlódtak volna
az első ok utáni vizsgálódással, a' legszenbetü-
nőbb lettdolgoknak ellenére van. Ezen vizsgáló-
dások nem hogy nyügösök vagy terhesek volnának,
sőt inkább a' legfőbb mértékben gyönyörűségek.
Épen így lehetne mondani, hogy az emberek a'
tudományos vizsgálódásokkal is felhagytak volna,
ha valami természeti bántalom nem bírta volna
őket azokra. — Minden írók között épen a' phy-
sica legnagyobb igazságainak feltalálói voltak
azok, kik legkevésbé éltek a' nyomasztó szük-
ség terhe alatt, 's kik munkáik által legkevesebbet
nyertek. De épen az ilyen vizsgálódások a' leg-
tisztább gyönyörűség kutforrásai mind az előbbi
feltalálóra, ki az útát eredetileg kimutatta, mind
azokra nézve kik az ő nyomait alázatosan követ-
ték. Így vonták magokra a' természeti theologia
fenséges vizsgálódásai az emberek figyelmét és te-
hetségeit, egészen függetlenül azon szenvedésektől,
mellyeknek ki voltak téve, vagy azon aggo-
dalmaktól, mellyek őket környezték, 's ezen ta-
nulási törekvés nem hogy a' fájdalom kútforrása
lett volna, sőt inkább gyakorlójit mindig a' leg-
tisztább örömmel jutalmazta.

Világos tehát, hogy az Isten létetének vizsgál-
lása 's ismerete minden baj vagy emberi nyomorú-
ság nélkül is létezett volna. Az ember ujságkivánó,
természettel hajlandó környezeteinek eredetét vizs-

gálni, óhajtja kipubatolni honnan jó és hová mégyen, milyen a' világ alkotmánya, hogy tartatik az fenn; mind ezek a' teremtő lételének vizsgálátára és ismeretére felindították volna őtet olyan indító okok nélkül is, a' millyeneket a' szóban forgó könyv emleget.

Megjegyzésre méltó, hogy az utóbbi valamint az előbbi részében is a' munkának nem csak folyvást önkényes felvételek tétetnek, hanem egyszersmind tökéletes fel sem vevés is uralkodik azon evidentiára melly épen ezen felvételekből jó ki, 's azon igazságokra nézve, melyeket a' szerző aláásni törekszik. Azt mondja a' második szakaszban: „vajjon az emberi nemzet meg volt e mindig a' földön, vagy pedig egy ujmúlékony productuma a' természetnek?“ Ugy de ha a' természetnek uj productuma az, bizonyosan teremtő hatalmat, épen az istenségét foglalja magában, melly ellen a' könyv harczol; mert mit jelenthet a' dolgoknak azon állapotja mellyben bizonyos ideig azaz ez előtti 6. vagy 7. ezer esztendeig az emberi nemzet nem létezett, 's akkor osztán ezen nemzet létre jött, vagy mint a' könyv mondja a' természettől előálatított? Mi volna más mint egy teremtő hatalom melly azelőtt ilyen módon nem munkált, 's csak most munkál először? Ezt természetnek nevezni, csak annyit tesz mint a' nevet változtatni, Isten, az egyszerű és saját értelem, azon egyedüli tárgy mellyet gondolhatunk.

Semmi sem lehet valóban észellenibb és gondolat nélkülibb mint azon játék, melly az egész könyvben a' szavakkal üzetik. Így még ugyanazon szakaszban ezen kérdés tétetik: „vajjon gondolhatja e a' theologus komolyan hogy ő egy lépést tett, midőn ezen határozatlan szavakat: lélek, testnélküli állomány, Isten 's t. b. az érthetőbb szavak

helyébe teszi. Mellyeket? mellyek kevésbé határozott és érthetetlen szavak *) a' léleknevezetnél? Azon érthetőbb szavak: anyag, természet, mozoghatóság, szükségesség? Bátran lehet kérdezni hogy van e az egész nyelvben két szó, melly határozatlanabb, érthetlenebb mint ezek: természet, szükségesség? Egyéberánt megmutattuk hogy az anyag, mi a' vitatásunk tárgyát illeti, a' vizsgálódásnak semmi pontosabb eszmét nem ad, mint a' szellem vagy lélek, és hogy az utóbbinak létele és tulajdonságai kevésbé következetes evidentián alapulnak, mint a' lélekéi. Talán ezen hely olvasója, különösen ha az erősség előbbeni részeire visszatekint, hajlandó lesz a' szerző által tett meghatározását a' theologiának felvenni, 's azt a' Systeme de la nature dogmaticus atheismusára alkalmazni.

*) Az egész könyvben mindenütt határozatlan és mysticus eszme fordul elő az erőről vagy élő hatalomról, melly az anyagban lakik, 's ezen hatalomnak csak nem *istenítés*'évé válik, mi már magában is megfoghatatlan, egy istenség gyűlöljében, egy minden istenek csúfolójában pedig felette csudálatos. Azon hely mellyben ez az eszme a' legszembetűnőbben kiviláglik, a' második rész 11-dik szakaszában van, hol azon állításra adatik felelet, „hogy a' világon nincs atheus: ha az atheuson olyan embert értünk, ki tagadja egy, a' természethez ragadó erőnek lételét, melly nélkül a' természetet nem lehet gondolni, 's ezen erő az mellynek az isten nevezetet adjuk, úgy bizonyosan nincs atheus. 's azon szó mellyel őket megjelelnék csak bolon'okat jelentene.“ Kétkelkedhetik e valaki, hogy ezen író miután az istenségről minden okos és próbát kiálló fogalmakat megvetett, magának másokat csinált, mellyek előtt letérdel, 's azokat imádja? mert mi csoda az az anyagban lakó erő? mi csoda a' természet? 's a' természetnek lénye, vagy az a' valami, mi nélkül a' természetet meg nem lehet fogni?

Lovász Imre.

Különféle.

*Báró Balassa Jánosnak, Bálint fijának
Boroszlói sir emléke 's felyülírása 1602.
esztendőben.*

Ámbár a' protestans Földes Uraságok' szabad királyi és népesebb Mezővárosok mind magyar mind erdély Országban csak hamar a' Reformatio kiderülése után, számos nem csak falusi, hanem nagyobb Oskolákat, Gymnasiumokat, sőt Collegiumokat is állítottak fel, és azokban részint honfi külföldön is tanult ferjsiakat, rész szerint idegen országbéli Audósokat helyeztettek elöl tanítókúlt, kik által minden tudományok, ugymint, Logica, Rhetorica, Poesis, Historia, Theologia, Philosophia, Mathesis, sőt napkeleti nyelvek is nem csak fundamentomaiban, de egész kiterjesztésükben is tökéletesen tanítottak; még is sokakban az vala a' forró kívánság, hogy Külföldi Akademiákba és Egyetemekbe kijárjanak, Felséges Királyaink ezt soha nem ellenzvén Ennélfogva a' tehetősebb szűlők a' Német, Hollandia, Angol, Schveicz országi elhiresedett Vittembergai, Heidelbergai, Lavingeni, Boroszlói, Argentoratumi, Ultrajectumi, Tiguri, Genevai 's a' t. Akademiákba küldötték tanulni fijasikat, szegényeket pedig buzgó 's tudományokat ápoló Mágnások, Fő Nemesek, nevezetes egyházi Gyülekezetek és Superintendentiák pénzzel segítettek.

Kimentek pedig nem csak a' Papságra, tanítói hivatalra, és orvosi Doctorságra készülők, hanem a' nemesi és fő-renden lévők is, mind a' törvény és political tudományok, és külföldi nyelvek tanulása, mind azoknak igen szükséges tapasztalás' megszerzése végett: kik közül valók 16. századból Gyimesi

Báró Forgách Imre és Mihály, Eszterházy Tamás, Mariásy Sigmund, Losonczy Gróf Bánfi Ferencz, Jeszenszky János, Senney Pál, Berzeviczy Márton, Mednyánszky Miklós és András, Budetini Báró Szúnyogh Moyses, és sok mások, kiknek nyomdokit követte egyebek közt Gyarmati *Baro Balassa János*, Balintnak *) fija; Balassa Jánosnak Zólyom Vgye' Fő Ispánnyanak és Bánya Városok Fő Kapitányának **) unokája, ki 16. eszt. korában Boroszlóba (Vratislavia, Breslau) Szilesiai Herczegség' fő városába a' tudományok és Európának előkelőbb nyelvei' megtanulása' kedvéért kiment, de ottan 1601. eszt. December 18. napján élni megszünvén, virágzó ifjusága' napjait és tanuló pályáját bevégezte.

Az ő 1602. eszt. Martius 11. napján el temetett tetemei a' Szent Magdolna Templomában nyúgosznak, a' hol a' nagy oltár' napkeleti oldala felől, a' keresztelő edényhez közel lévő kőfalon még ma is meg van az ő fényes márvány — koporsóköve, rajta olvasható sir irással, mellyet oda Ruszkai Báró Dobó Ferencz, Sárospatak városának és Várának, Leva, Zerednye, Lednicze 's a' t. Várainak Földes Ura, Bars Vármegye Fő Ispánya, Magyar ország' Dunán innen lévő alsó Részeinek Fő-Kapitánya, Ó Felsége Tanácsossa, Ruszkai Dobó Kristinának, megövezett Balassa János' édes anyjának buslakodó testvérje, 1602. eszt. Sept. 1. napján maga költségén készítettet és tétetett,

*) Anyja a' híres Dobó Istvánnak leánya, Dobó Ferencz, testvér húga. Még ma is esmeretesek „a' Nagyságos vitéz Gyarmati Balassa Balintnak Ist. nes énekei a' ki felett Tolnai Balogh István Ungvári Ref. Predikátor és Esperest halotti beszédet tartott. Balint a' tudományok' és tudók' nagy kedvellője 's pártolója vala.

**) Ennek serkesztésére és ajánlott segítségére akarta Bornemisza Péter az egész Bibliát magyarul kiadni.

mellyen e' következendő dcák felyül irást most is olvashatni :

In Memoriam perennem obitus

Generosi et Magnifici Joannis Balassa Liberi Baronis de Gyarmath, Patre Valentino, Avo Joanne quondam Balassa olim Supremo Comite et Capitaneo Veteris Soliens. ac Consiliario S. C. et R. Mattis Matre Ill. et Magra olim Dna Christina Dobó, filia Ill. ac Splis Magnificique Dni quon. Stephani Dobó de Ruzka, alias Vayvodae Regni Transylvaniae et Comitum Siculorum ac Cottus Bars, nec non amissae jam pridem Arcis Agriensis tunc memorabili obsidione Turcica invicti Conservatoris et Supremi Capitanei, ejusdemque Sac. Caes. et Regiae Mttis Consiliarii, nati, cuius antiquissima prosapia pra¹⁾ Hungar. de Gente Anno a Xto nato 1229 potissimum heroica virtute militari ad fastigium Baronatus evecta, successioque per omnem Posteritatem Regio Ducatus, Vayvodatus, Cottus aliorumque officiorum et Honorum Dignitatibus Regni Hung. florentiss. prno et mrno²⁾). Sanguine magnifice semper et in hunc usque diem crescente, aucta et dilatata est. Idipsum multisq. privilegiis privatis, Annalibusque sive Histor. R. Hung. et Divorum Regum testimoniis testantibus, Patreque eius Valentino, in Arcis Strigoniens. oppugnatione, Fratrequé ipsius Germano Franco³⁾ alias Arcis Tokay Militum Praesidiar. Ungar. et Certi Exercitus Campestris dicti Sac. Rom. Imp. R. Mttatis Capitaneo in conflictu speciali cum potentissimo Tartarorum Chamo admissio, et eodem Anno 1594. sub praecedentibus Regni Bellorum anfractibus et periculis pro Gloria Dei, Aris et Focis Patriae, dulcique posteritate, atque tota ipsa Christianitate fortiter dimicantibus. Ipsi que solo pfato Johanne haerde post se se virtutis paternae et avitae sectatore relicto, et eo-

dem ipsoque Johanne actatis suae Anno 16. eff uxo, Studiorum et Linguarum perdiscendarum causa in hanc urbem translato 18. Decembris Anni 1601. fatis cedente ad Patres transmigrantibus. Illustrissimus, Spectabilis ac Magnificus Dominus Franciscus Dobó de Ruzka Liber Baro Civitatis muratae et Arcium Sárospaták, Leva Zerednie, Lednicze etc. Comes Cttus Bars praedti 4) aliasque Generalis Capitaneus Partium Regni Hungariae inferiorum cis Danublanarum, ac Consil. S. C. R. Mattis, filius praefati quondam Domini Stephani Dobo olim Waivodae Transylvaniae etc defuncto Johanni Balassa nepoti suo ex dicta sorore Charissimo, moestus propriis expensis Amoris ergo hoc Monumentum fieri et poni curavit 1. Septembris Anno 1602.

Ezen sir irás' közlésének ha más haszna nem volna is, legalább azon nyereséget el nem lehet tagadni tőle, hogy Balassa igaz magyar eredetű jeles nemzetség' ágozati lajstromát, mellyen eddig ezen nagy reménységű sarjadék hibázott, „ egy érdemes tagjával megbóviti.

1) prima 2) paterno et materno 3) Francisco 4) Praedicti, aliasque.

Gyurikovits György.

V. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) * Kant és Jacobi mint újabb morál alapítói. 3. lap.
- 2) Duliskovics Mihály' Az Oláhok' ismertetése. 43. l.
- 3) Virágh Jó'sef. Folytatása és Vége a' lélek diaeteticáboli mutatóványnak 93. l.
- 4) Fény Kereső. A' Csik Sz. Miklósi templomon lévő régi Felirásról. 99. l.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvizsgálat.

Philosophiai Anthropologia. Irta Köteles Sámuel, néha phil. professor, m. acad. rendes tag. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán, a' magyar kir. egyetemi betűivel. 1839. 102. l.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

Gott und Unsterblichkeit aus dem Standpunkte der natürlichen Theologie und ihrer Beweiskraft. Von Lord H. Brougham. Aus dem Englischen von Joh. Sporschil Leipzig, Otto Wigand's Verlags- Expedition. 1835. 112. lap.

K ü l ö n f é l e.

Báró Balassa Jánosnak, Bálint fijának Doroszlói sir emléke 's felyülírása 1602. esztendőben. 125. l.

(Koszorú az 1810-dik esztendői IV. és V. Kölethez).

Az a Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,

tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől négy forinttal tiszteltetnek - meg ezüst pénzben,

Erre nézve *kénytelenek* vagyunk azt megjegyezni: hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi más hasonló tárgyú *Folyóiratokban*, a' formátum nagysága, a' betűk' apró volta, a' sorok tömörsége miatt, *csak egy nyomtatott ivet teszen*, e' jelen Gyűjteményben (a' kisebb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél ivre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott ivért ígértetik, p. o. tiz forint ezüst pénzben, — itt is, szinte annyira megyfél, t. i., 2 $\frac{1}{2}$ ivért 10 pengő forintra a' mi ugyan az Értekezőre nézve *mindogy*.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság által innen elvitetve 5 fl. 36 kr.; postai elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

P e s t e n, $\frac{1}{2}$ Május 1840.

Petrózaí Trattner J. M.

és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadója.

PESTEN,

FRIDRICH GRATTNER J. M. ES TÁRSAI
TULAJDONA, UJ UTCSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1840.

24dik éesztendei folyamata.

**VI^{dik}
VAGY JUNIUSI KÖTET.**

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Asszszonyoknak élet írást magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek ismertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznot, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

VI. KÖTET.

24-dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apóst. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdoná;
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

Kant és Jacobi mint az újabb morál alapítói.

(Folytatása és Vége.)

A' morálról még sokkal kevesebb összefüggéssel és tökéletességgel beszélt Jacobi mint a' hittudományról. Nézetét az iránt egyes különböző alkalmakkal imitt amott elszórt észrevételeiből kell összeszednünk. A' morálról még legbővebben értekeznek a' Jacobi philosophi regényei „Woldemar“ és „Alwill levelei.“ Egyes tételek találatnak „Levelek a' Spinoza tanítmányai felett,“ Küldemény (Sendschreiben) Fichtéhez,“ „az isteni dolgokról“ című munkájiban. Ha a' Jacobi tanítmányában fő iránynak vesszük azon harczot a' dogmatismus ellen, a' mennyiben annak lényege az isméretnek fogalmak általi közvettségében áll, más részről mint alap bélyeget úgy találjuk Jacobivál az *érzésbeni isméret közvetlenségét.* Ezen gondolat, hogy minden közvetett isméreteinknek, mellyeket fogalmakba és okoskodásokba foglalunk, utoljára

egy közvetlen bizonyosságon kell alapulni, a' legnagyobb és legigazabb gondolat a' Jacobi philosophiájában, és egyedül ez teszi az ő legnagyobb érdemét az újabb philosophiára nézve; ő ezt a' leg-hatalmasabban oltalmazta a' Kantianismus, Spinozismus, és Schellingianismus ellen. Csak az a' kár, hogy azon mód, mellyel ő ezen igazságot felfogta és keresztül vitte, a' józan philosophia helyeslésére semmikép számot nem tarthat.

Igen helyesen és igazán mondja Jacobi, hogy a' fogalmaknak magokban sajátkép semmi tartalmok nincs, hogy mi azokban az adott anyagot csak formába öltöztethetjük, a' közvetlent ismételhetjük, és hasonlóságokban előterjesztjük, hogy tehát a' csupán fogalom-philosophia tartalom nélküli, 's utóljára egy üres semmire vezet, melly philosophia sem istent sem világot, sem szellemet sem természetet nem lihet. A' Spinoza tanitmányáról irt munkájában a' 172. l. így nyilatkozik: „a' megmutatásnak minden útja fatalismusra megy ki.“ Ezen értelemben mondhatta: „a' tudomány érdeke hozza magával, hogy ne legyen Isten,“ mert itt a' tudomány alatt csak a' fogalmak általi tudást értette. De ezen közvetlenül bizonyost csak mint eszmét, 's ugyanazért csak negative lehet felvenni. Ugy de Jacobi nyilván pozitív közvetlen igazságokat kívánt, mellyek nekünk, p. o. az Isten létéről, az erkölcsiségről és jogról bizonyos közvetlen ismereteket adjanak. De ez bennünket *ve-lünk született* eszmék felvételére fogna vezetni, mellyek mint valami empirice az emberi lélekben létezők a' tapasztalás által vetethetnének bennünk észre. Jacobi ugyan nem állítja egyenesen a' *ve-lünk született* eszmék létezését, de ezen állításhoz mégis igen közel jár, ezen közvetlen igazságokat tapasztalatilag az emberi alapösztönben vagy in-

stinctusban akarván megalapítani. Vagynak úgymond (göttliche Dinge S. 90) eredeti egyszerű közvetlen igaz, átaljában *positiv* igazságok, mellyek más igazságoktól kölcsönözött megmutatások, 's minden akárminémü bizonyítványok nélkül a' lelkületben mint legfőbb igazságok értékkel bírnak. —

Ezen közvetlen positiv igazság hennünk egy minden érzéki, ingatag, történetes érdekek felett felemelkedő ösztönnek érzésével nyilatkozik előttünk, melly mint az emberi természet *alapösztöne* ellene állhatatlanul kijelenti magát. A' mikre ezen ösztön mint az isméret és akarat tárgyaira törekszik, az emberek azokat eleitől fogva átaljában *isten dolgo*knak nevezték, 's első nyilatkozó hatásaikat erényes érzelmeknek, hajlamoknak, indulatoknak, és cselekedeteknek nevezték. Azért is nevezték azon érzelmen majd *erkölcsi* majd igazságérzésnek. Ezekben nyilatkoznak szemlélet és fogalom nélkül kifürkészhetlen és kimondhatatlan módon a' magában jó és szép. Jacobi szerint vagynak bizonyos, közvetlen bizonyos igazságok, midőn azt mondja (Voldemár I. rész. 112. l.): „vannak tételek mellyeknek semmi megmutatásra szükségök nincs, 's nem is képesek arra. Illyen ezentel: *én vagyok*. Ez közvetlen tudás stb.; épen illyen azon meggyőződés hogy a' kellemtetésnél az illendőt, a' hódogságnál az erényt feljebb kell becsülni. Az iránt mit értsen ezen alapösztönön vagy instinctuson, meghatározatabban nyilatkozik az Allwill levelei gyűjteményében, előszó XVI. 's köv. Itt az ösztönt háromféle értelemben veszi: 1) az ösztön átaljában az élő lények fajának eredeti saját ereje; 2) az okos-érzéki lények ösztöne a' személyes létel fentartását, felmagasztalását tárgyazza; 3) az ösztön a' tiszta abstractioban nem mint tulajdonság, hanem csupán magában teki-

tetve csak a' személyességet érdekli, a' személy és a' lét kirekesztésével. Hogy ezen az úton sem a' vallást sem a' morált mint eszmét le nem lehet hozni, nyilvánosságos. Az ösztön, mint a' tüneményi világhoz tartozó 's a' tapasztalásban észrevehető valami, alapja és kutforrása a' Jacobi féle hitnek, vagy az isteni nyilatkozásának. Így tehát az isteni a' tüneményvilágba huzatik le, 's bizonyos empirismusként vettetik alá, melly mivel nagyobb részint az érzésen mint belső szemléleten alapul, a' mysticizmusnak igen kedvező.

Az idealis és tapasztalati tudás ezen összeegyeztetése mellett az erkölcsinek tiszta lehozása sem sikerülhetett. Jacobi az erkölcsit nem is tisztán úgy fogta fel mint *kellést* hanem inkább mint *lélet*: valami tisztán gyakorlatit ő soha sem mutatott meg. Ő csak arra törekszik, hogy az emberi természetben az *erkölcsi erőt*, az *erkölcsi* ösztönt kimutassa, 's azt hiszi, hogy ezzel a' morál megalapítása be van végezve. Pedig itt az a' fődolog, hogy az erkölcsi mint magában minden természet, és így minden erő és minden ösztön felett felemelkedett állitassék fel, mert ha az erkölcsi az eszmében mint ilyen megalapítatik, csak akkor lehet erkölcsi ösztönről, erkölcsi erőről szó, mennyiben t. i, benne az erkölcsiség mint eszme tüneménynyé válik. De az eszmének ezen felcserélése a' tüneménynyel fő hibája a' Jacobi philosophiájának. Erre mutat azon mód is, mellyel Jacobi a' szabadság fogalmát felfogja. Hogy az erkölcsiség lényege szabadságon alapúl, azt Jacobi is bölcsen látta, 's a' morál lehetőségét a' szabadságra építette. Ezért különböztette meg (Voldemar I. rész 87. l. Vergusonnal) a' *természetről* tanítmányt, melly szükséges törvényeknek van alávetve, mellyek szerint kell mindennek valósággal történni az *erkölcstudománytól* a' helyes és helytelen cselekvésről, mellynek törvényei sze-

rint mindennek szükségesképp történni *kellene*, de nem mindig történik. Mert amaz egy egyszer mindenkorra meghatározott erőkre vonatkozik; emez olyan erőre, melynek lényege az önelhatározás, 's tárgya csupán a' választástól függő dolog.“ — „A' szabadság, úgymond (Voldemar II rész 253. l.) az erény gyökere, 's a' szabadság az erény gyümölcse.“ „Mert csupán a' szabadság által érzi az ember magát mint ember, csak az által lehetséges az öntisztelet és bizodalom, a' szó és hit, béke és barátság, állandó hűség, mellyeken alapszik az emberek között minden.“ De vajjon az igazi erkölcsi szabadság e az, idealis értelemben vett szabadság e, miről itt Jacobi beszél? A' szabadságot Jacobi mindig úgy nézi, mint olyan *erőt*, melly önállású okozattal a' természetbe hat. De mint *erő* a' szabadság a' természethez tartozik, t. i. a' lélek belső természetéhez, és így a' tünemények országába esik, 's következőleg csak ugyan ismét az idő és okozat feltételeinek van alá vetve. De az igazi erkölcsi szabadságnak a' természet által ellenében kell állani, függetlenség az a' természettől, megtagadása a' terraészeti kénytelenségnek. A' szabadságnak ezen Jacobi szerinti fogalma a' matephysical szabadságnak a' psychologiaival, vagy eszméleti szabadságnak a' tüneménybeli szabadsággal felcserélésén alapul. Az erkölcsi feltételetlen *kellésében* igényt formál az emberhez melly a' természet minden kényszerítő szükségességétől független lévén, a' természet korlátai közt épen ki nem elégíthető. Mind a' mellett is hogy minden ereink és tehetségink a' természet törvényeitől függetlenek, mind a' mellett is, hogy a' születés, nevelés, 's más külső viszonyok elkerülhetetlen, önkénytelen befolyást gyakorolnak akaratumkra, még is minden tetteinket feltételetlen számításnak vetjük alá, 's következőleg úgy is ítéljük azokat meg, mintha

az érzékiség minden ösztönei mellett is, mindenkor szabadságunkban állana úgy cselekednünk a' hogy akarunk.

Az akaratban tehát, az erő végtelenségét látjuk előre, melly a' külső izgatás által érdekelttetik ugyan, de soha sem győzethetik le. Úgyde, a' természetben végtelen erő nem gondolható; mert minden, bár melly nagy erő felett a' természetben még egy nagyobbat, azt legyőzót lehet gondolni. Az erkölcsi számításban tehát akaratunknak olyan tulajdonságot tulajdonítunk, melly a' természetben épen nem gondolható, melly a' természet korlátán kívül esik, 's ez a' metaphysicai szabadság, vagy a' szabadság az eszmében. De az akarat ezen szabadságának hogy *valósággá* váljék, szükségeskép a' tüneménybe kell lépni, 's így a' végtelenség bélyegét elveszti, 's itt az akarat végesnek tekintetik. Legyőzhetetlen akarat mint ilyen soha sem léphet a' tüneménybe, az egy átaljában szent akarat fogna lenni, melly a' parancsolatot soha meg nem sérthetné, ilyen akarat a' végeességben lehetetlen. Az emberi erény, mint a' lelkület ereje a' hajlomokkai küzdésben, nem lehet legyőzhetetlen. Itt erő erőnek, ösztön ösztönnek ellenében áll, mellyek közül mindig az erősebb győz, akar jó, akar gonosz légyen az. A' szabad akarat rovására mindig azt rovom, mit belső elhatározó okaim szerint tettem, azaz csak azt nézem saját tettemnek, mit akaratom, mint a' belső természetben rualkodó által hozott létre; minden egyéb pedig, mit ne talán testem által csupán a' külső természet törvényei szerint történet vagy kényszerítésből önkénytelen történik, épen nem az én tettem.

A' psychologiai szabadság tehát a' természetben belől marad, 's csak megkülönbözteti a' belső természetet a' külsőtől; a' metaphysicai szabadság el-

lenben a' természetnek mint az örökké való a' végesnek általellenében áll. A' pszichologiai szabadság a' külső természet befolyását valamelly cselekedetre nézve épen ki nem rekeszti, 's csak mint különös oka a' cselekedetben lép felamazzal együtt; a' metaphysicai szabadság ezen pszichologiai szabadságot úgy teszi fel mint az akarat élő erejét a' belső természetben, de azon kívül még ezen erő végetlenségét követeli minden természetén túl; és így nem a' tüneményhez tartozik, hanem a' magában gondolt léthez (Sein an sich). De ezen metaphysicai szabadságig Jacobi soha sem hatott el, 's ugyanazért az ő szabadsága a' morált meg nem alapíthatja. Ő mind a' kettő ismertető jeleit összezavarja, mert az ő szabadsága csak emberi e ő, a' természetben létező, 's abban megismerhető, a' helyben és időben munkáló, és még is ugyanazon egy időben végetlen és legyőzhetetlen. Ezen fogalom felcserelés nyilvánvalóságos a' következő helyekben, mellyek szerint a' szabadság egyszersmind az erény tehetsége és ösztöne, és még is legyőzhetetlen erő is az (Göttliche Dinge 96 l.): „Érzem ezen ösztönt (az erényre) mint lényeges igazi és legfőbb erőmet, 's ezen érzésben szükségeskép azon tehetséget tulajdonítom magamnak, minden érzéki kívánságaimat hajlomainkat és indulatimat az erény követeléseivel alkalmaztatni. *Ezen tehetség eleitől fogva erkölcsi szabadságunk neveztetett*, 's annyira nem áll valamelly boldogtalan tehetségben egymással ellenkező dolgokat, a' jót mint a' rosszat akarni, hogy csak annyiban nem vagyunk szabadok, mennyiben ezen boldogtalan tehetség bennünk lakozik. Szabadságot csak annyiban tulajdoníthatunk magunknak, a' mennyiben tudjuk 's érezzük egy mindegyik ellentállásra képes bennünket a' jóra ösztönöző erőnek magunkban létezését.“ De ezen szabadság épen nem képes az emberre nézve valamelly tiszta erkölcsi

kellést alapítani, sőt inkább úgy tűnik az elő, mint valamely sajátlagos erő az ember természetében, mint *kénytelenség*, mellynek szükségeskép bizonyos módon kell munkálni. Ha t. i. az említett helyen az erő a' jóra vagy az ösztön az erőre mint az embernek lényeges és legfőbb ereje erkölcsi szabadságnak nevezetik, tehát épen ezen erőt Jacobi mindig úgy jeleli ki mint *szükségeskép*, *vakon* munkálót, mit nem csak az ösztön (Instinct) szó mellyel azt nevezi, hanem azon nyilvánosságos nyilatkozás is ezen ösztönről, hogy az vakon munkál, 's annak összeállítása az állati ösztönnel, eléggé bizonyít. Így p. o. „Voldemárban I. rész. 90. l. : „az erény sajátlagos ösztön a' *tapasztalástól független*, 's ha úgy akarjuk nevezni *vak*. Az állat étel után törekszik, mielőtt tudná hogy azzal jóllakik, és hogy az éhség csillapítása kéjjel, a' cél jegyével van egybekötve; az ember ösztönözve érzi magát a' jó akarat vagy szívesség, igazság nagy lelkűség cselekvényeire, minden más cél nélkül ezen ösztön kielégítésén kívül. 'S ezen ösztön annyira elhatározottan *alap-ösztöne* az embernek, hogy ő annak kielégítésében nem csak legfőbb élvezetét, hanem létének rendeltetését is feltalálja, elannyira hogy azt nem tartja méltónak, az emberi nevezetre, ki ezen élvezetnél életét feljebb becsüli. A' nemesebb állatokban van valami ehhez hasonló, mint p. o. a' lóban az ütközetre, a' kutyában a' vadászatra való kedv. 'stb. Az erény tehát mint egy *vakon* munkáló természeti erőnek eredménye, nem saját munkája az embernek, hanem a' *természet adománya* 's kell velünk született erényeknek létezni. Mikép lehessen ezt az erény fogalmával megegyeztetni, azt ugyan nem lehet átlátni. De Jacobi egész szárazon odavetve azt állítja (Allvill's Briefsammlung S 83.): „hiszen minden erények a' *teremtő* szabad adománya közvetetlen *természeti ösztönök!* csak különb-

félékép alakulva, az emberi alakok különböző formáji és állapotjai szerint“ 's ugyan ott: minden lény a' maga saját természetében tenyészik, 's a' szép lélek is csirájából nem szebben fog e alakulni? Mi lehet rábizhatóbb mint a' *nemesen születtek* szive (Vesd egybe Voldemar II. rész 223. l.) „minden emberrel különböző mértékben azon indulattal és ösztönnel bizonyos erénykészség születik vele.“ Ezen nézet is nyilván a' tüneménynek a' magában vett létteli felcserélésén alapúl. Az emberi akaratoknak t. i. az erényhez viszonyában áll a' bélyeg — character. De ezen viszony csak a' belső természetben mutatkozik nekünk mint tünemény, 's ezt nevezük *tapasztalati bélyegnek* Ennek pedig a' létben egy *értelmi bélyeg* szolgál alapúl, melly szerint akaratomat mint szabadot megítelem. 's mellyet én mint tapasztalati bélyegem szabad okát, úgy tekintek. Ezen tapasztalati bélyegem szerint tehát egészen alá vagyok a' természetnek vetve, 's ezen tapasztalati nézet szerint minden erényeim csak természeti eredmények, a' mennyiben belső természetem is a' természet törvényeinek alá van vetve. De az erkölcsi megítélésnél az idealis álláspontra kell állitnom életemet és tetteimet, mint értelmi characterem szabad tüneményét tekintem. —

Ha a' tapasztalati characternél megállapodunk, mint Jacobi, az erkölcsi megítélés épen nem lehetséges, mert akkor csak úgy nézhetem magamat mint természeti lényt. De az örökkévalónak a' végessel, 's a' létnek a' tüneménynyeli ezen felcserélését nem tekintve, ezen erény, mint az emberi természet eredménye feletti nézet még is egy igaz és igen szép eszmén alapul, t. i. azon, hogy az erkölcsiség az embernek nem kívülről adathatik, hanem az emberi természet legbelsőbb alapösztoné

az, mi bennünket a' jóra ösztönöz. Ez által Jacobi kettős tévelygés ellen harczol a' morálban: egy felől a' supernaturalista theologusoknak, kivülről adott isteni törvénye ellen, melly az emberi természettel semmi kapcsolatban nem áll, sőt azzal nyilván ellenkezik — melly ellen az emberi lélek önállóságának elvét alapítja meg „A' biztosság kedvéért (azaz hogy ne hibázzunk) úgymond Voldemar II. rész 232. l.) a' szabadságot kell feladni? Lehetséges az? Valamig magunk cselekszünk, szükségeskép szabadon cselekszünk, 's lehetetlen az önkormányzást magunkról lerázni, lehetetlen az okosság és saját lelki ismertetünk helyébe más igazolást és helyslést tenni. Megakarod az embert őrizni hogy kötelességétől elne térjen 's megfosztod minden méltóságától. Mert hogy vizsgálhatunk és választhatunk, abban áll az ember méltósága“. Más felől azon fogalom - philosophia ellen harczol Jacobi ez által, melly az erkölcsit fogalmakból akarná szerkeztetni, melly szerint tehát az erkölcsi eszméje csak közvetve fogalmak által származik, 's akkor állítatik oda mint törvény. Ez ellen igen helyesen állítja Jacobi, hogy az erkölcsi eszméje a' lélek közvetlen öntudatában létezik, melly bennünk az ösztön vagy érzés által mint életünk legbelsőbb törvénye nyilatkozik. Az erkölcsi tehát, valamint az anyag szükségeskép közvetlen a' lelekben van, a' fogalom és a' törvény csak kimondja azt. Így Voldemarban (I. rész. 118. l.): „kit saját szíve a' jó és rossz felől közvetlen nem értesít, azt sem isteni sem emberi tanítás meg nem javíthatja. A' hangzászat nem ad fület, sem a' festészet szemet, a' hangzászatot a' fülek, a' festészetet a' szemek szűlik. Mindkettő ezekben van.“ Továbbá a' 134 lapon, „A' mi jó azt az embernek közvetlen és egyedül szíve mondhatja meg, és ösztöne; azt szeretni, ebben áll az ő élete.“ Ismét a' 142. lapon: „úgy ta-

láljuk akaratuinkban, hogy az az illendét inkább akarja mint a' kellemetést, 's hogy ez az ő *természete* következőleg *lényünk törvénye*. — Minden általános első és utolsó az okosság (azaz az ész) birodalmán kívül esik. Egész sajátlagos foglalkozása az okosságnak csupán eszközlő vagy közbenjáró foglalkozás. Ezen okosság tehát épen nem lehet maga a' forrása azon bölcsességnek, mellyre mint legfőbb jóra kívánczozunk. Hogy mi isteni természetűek vagyunk, azt a' lélekben mélyen lappangó eredeti valami bizonyítja “

De bár mennyire nem sikerült is mint látók Jacobinak a' morál megalapítása, még is rendszerének kivivése, hamind némelly tetemes fogyatkozások mellett is, sok szép tulajdonokkal, 's elsőségekkel bir. A' dolgok ideális léte mint látjuk, Jacobinál nincs eléggé lehozva, és így az erkölcsi léte sincs, de mégis fel van a' téve előre mint közvetlen. Ebből származott a' Jacobi moráljára nézve azon fontos következmény, hogy annak az erkölcsi törvény anyagja, mint az eredeti van adva. Mig Kant a' reflectáló ész segítségével az erkölcsinek egy objectiv, általános értékű formáját állított fel, 's abhol kiindulva az erkölcsi anyagját hiában kereste, Jacobi mindjárt az anyagjából indulhatott ki annak. Ez a' Jacobi egész erkölcsstanítmányának egy igen sajátlagos irányt adott, 's ugyanazért az *erkölcsi materialismust* úgy vehetjük fel mint annak bélyegező részét ellentétel en a' formalismussal, azaz azon nézetet a' morálról, melly szerint az erkölcsi anyagja úgy tekintetik mint lényeges és eredeti. Ezen tulajdonságból folynak a' Jacobi moráljának minden más sajátosságai, 's róla itélni akarván, a' legalkalmasabban ebből indulhatunk ki Ezen materialismus megszabadította a' Jacobi morálját a' formalismustól, 's mind azon terhes bajoktól,

mellyek ezt kísérik, mellyeket feljebb Kántnál kijeleltünk ; de e' volt más felől oka egyszersmind némelly új bajoknak, mellyek amott nem voltak.

Itt már most legelőször is az *anyag* és *forma* közötti viszonyt kell a' Jacobi erkölcstudományában szemügyre vennünk. Az anyag magában mindig formátlan ; itt is az az kutforrása szerint, mert az egészen subjective a' mi közvetlen érzésünkben származik. De ebből még nem következik hogy ezen formátlanságban kell szükségeskép maradnia, és hogy az erkölcsi csupa anyagjában az erkölcsi teljesen és tökéletesen benne legyen ; az erkölcsinek az érzésbeni subjectiv származásából nem következik hogy annak ezen subjectivitasban kell szükségeskép maradni, hogy az észnek egészen ki kell rekeztetni, és hogy az semmi, fogalmakbani objectiv előterjesztést meg nem enged. Sőt inkább láttuk mára a' Kant rendszere előterjesztésének alkalmával, hogy ez eszméket nem ugyan egészen, de részszerint bizonyosan, t. i. a' tagadólagos oldaláról fogalmakba lehet foglalni, 's következőleg hogy az erkölcsinek ezen negatív oldalt is a' jog eszméje alatt szükségeskép világostörvényekben ki lehet mondani ; 's e' mellett hogy az erkölcsinek minden más része is képes bizonyos formát felvenni, hanem bizonyos meghatározott fogalmakban is, legalább képekben és alakokban, mellyekben az erkölcsi érzés, az erkölcsi szépség ideáléja keletkezik.

Az erkölcstudományról helyes nézet szerint tehát egy közbenjáró eszközt kellene a' materialismus és formalismus közt keresni, melly szerint az anyag ugyan közvetletlennek és eredetinek elismeretik, a' forma pedig a' véges emberi elmére nézve szükségesnek tekintetik arra, hogy az erkölcsinek magában végetlen eszméje a' véges életre alkalmazhatóvá tétethessék. De Jacobi csupán az anyag

mellett állapotodik meg. Egészen elmúlasztott az erkölcsi anyagjának meghatározott formát adni, azt világosan és tisztán objective kimondani. Ő megérte azzal, hogy az erkölcsi létezését mint lett dolgot az emberi természetben kimutatta, mit sem törődve azon minő alakja van annak, 's hogy tűnik elő az életben. Ő tehát az ész reflectáló tehetségét megveti, az erkölcsit valami kimondhatatlannak, fogalmakban elő nem terjeszthetőnek tartja, ugyan azért a' közvetlen érzés mellett meg akar állapotodni. Ezen nézet szerint az erkölcstudomány egy általános értékkel bíró formának felvételére épen nem képes, 's még az aethetica forma is mellyet neki azon érzés adhatna, semmi általános ágra nem tehet szert, hanem csaknem mindig csupán egyedi marad, mivel az erkölcsit csupán subjective fogja fel. —

Ezen elvek szerint határozódott már el a' Jacobi nézete az *erkölcstudomány főelvéről*. Itt Jacobi nem arra törekedett hogy objectiv fogalmakban egy általános értékű *formulát* mint legfőbb elvet állítson fel, mellyből aztán minden egyes erkölcsi törvényeket le lehetne hozni; hanem csak subjective akarta az erkölcsi *kutforrását* az emberi természetben felkeresni, 's azt mint lettdolgot benne kimutatni; ő nem azon törődött, hogy az elv segítségével az erkölcsi nyilatkozásának módját meghatározza, hanem csak hogy annak létét megmutassa. Az ő czélja csak a' volt az eszmét mint valami közvetlent az emberi lélekben kitárni, 's megmutatni, hogy ez a' közvetlen érzésben vagy a' felsőbb ösztönben nyilatkozik. Ezen felsőbb erkölcsi ösztönnek kielégítése aztán az eszmének az életbeni megállapítása, 's az erkölcsiségnek ez a' legfelsőbb okfője.

Ezen egy tételben: *kövessd erkölcsi ösztönödet mint az emberiség ösztönét*, áll sajátkép a Jacobi egész erkölcstudománya, mert a többi csak ennek következménye; 's semmi világos általános jelentéssel nem bír. Ebből származnak a többi erkölcsi fogalmak. Jó az a mi ezen ösztönrel megyegyez; *erkölcsi törvény* maga ezen ösztön; *erény* ezen ösztönnek uralkodása minden más ösztönök felett; tiszta *boldogság* a ki-légített erkölcsi ösztönnek élvezése; az erkölcsi *rugója* az erkölcsi ösztön Jacobi ezen gondolatokat Voldemárban Aristotelessel következőkép mondatja ki (238. l. 's köv.): minden lényben kell egy közös törekvéspontnak létezni. Ezen törekvéspont határozza meg a lénynek természetét, 's neki magának a célét. A mi az ő céljára használ, jónak érzi azt, magát a célét magában kinápatos valaminek; *legfőbb javának*. Az ember mint véges vagy tökéletlen teremtettség egységre és tökéletességre törekszik. Ezen törekvés az ő saját ösztöne — *emberi ösztön*. A mit az ember saját ösztöne szerint tesz, azt *illendőnek becsületesnek, illőnek* nevezik, az illendőért melly az erénynek célja, és a kellemetesért tesz az ember mindent. A kellemetesre törekedni, a fájdalmast kerülni alaptulajdonsága az érző lényeknek, 's ez embernek köz tulajdonsága az állatokkal. Ellenben a becsületesnek érzése és szeretése, a gyalázatosnak gyűlölése megkülönbözteti őt az állatoktól, 's teszi sajátlagos létét. Ez bélyegezi az embert mint embert. Ezen szeretet erénynyé válik, ha ez minden más hajlomok felett megtartja az uralkodást. Az ember sajátlagos ösztöne tehát közönséges ösztönöket egy másokkal felsőbb ösztönnek alárendelni.“

Már innen következtést lehet huzni a Jacobi általános módjára, mellyel ő a morálról mint tudományról értekezett, 's moráljának az élethez;

viszonyáról. Az anyag a' subjectivum, a' forma pedig objectivum az erkölcstudományban. A' Jacobi moráljának is tehát mint túlnyomó materialismusként egészen subjectivnek kell lenni. Az anyagot mint közvetlent az érzésben feltévé, Jacobi a' morált inkább közvetlen az észben fogja fel. Nem fogalmakban akarta ő az erkölcstudományt előadni, hanem inkább képekben, mint az erkölcsiség ideálját elrendelni. E' szerint itt az erkölcsiség nem a' törvény hanem a' szépség által határozott el, 's a' Jacobi erkölcstudománya nem úgy tűnik elő mint kötelesség, hanem mint erénytudomány. Az erény az eszme tüneménye az életben. Ennek magában van a' becse, közvetlenül tüneménye által tetszik a' nélkül hogy szükségeskép törvény alá kellene vettetve lennie. A' hol lelki élet nyilatkozik, ott van az erény, a' törvényt csak az erény szerint lehet meghatározni, nem pedig az erényt a' törvény szerint. „Az erények cselekvények mint azokat az igaz ember gyakorolja. Minden erények meg vannak már fogalmaink előtt. Az erkölcstudományok csupán az erények természeti közvetlen létekből indulnak ki. Az igaznak és jónak egyedüli sinormértéke benne van a' jó emberben. Az erényeknek, és első kútforrásoknak sajátsága feletti bonczolgatásokkal és okoskodásokkal semmire sem megyünk. Azok törvényeikkel együtt önmagokból származnak, 's mindnyájan az embernek saját indulatjára és ösztönére vonatkoznak“ 'stb. (Voldemár II. rész 223. l.) Ugyancsak ott a' 219 lapon: „Az jó ember *mintegy feltalálja az erényt*, meggerzi az emberi méltóságnak az ő kifejezését — *szüli ő azt.*“

Ezen nézet szerint tehát a' priori fogalmakból az erkölcs tudománynak semmi rendszerét nem lehet felállítani. „Minden morál bár melly szigorúan

és finomúl van is az fogalmakban és törvényekben összealkotva, az életben mindig ismét kivételeket kíván, 's ki magát egy ilyen rendszernek szorosán alá akarná vetni, szükségesképp vagy lelkét és szívét meg kellene *fasítani*, vagy *szümmutatóvá* lenni“ (Allwill 231. l.). „Sőt a' legmeghatározottabb eredmények fogalmában is mindig marad valami ingatag, úgy hogy néha az ember a' legjelesebbül viselheti magát, midőn azoknak egyenesen ellenére tesz“ (239. l.). „E' szerint könnyen magyarázható a' folyvásti ellenkezés a' cselekvények és elvek között; innen vagynak a' tévedések még az elvek rendszerében is, mert semmi sincs félrevezetőbb, mint a' csupán szemléletileg gyakorlati fogalmak combinatioi“ (241. l.). A' törvény ezen átlágásának szükséges voltát az erényességre nézve Jacobi legtisztábban kimondja a' Fichtéhez szóló Küldeményének azon nevezetes soraiban (32. l.): „sőt én athens és istentelen vagyok, ki azon akaratnak melly semmit sem akar, ellenére hazudni akar, mint Desdemona hazudva halt meg; hazudni és csalni akarok mint az Orestes helyett előállott Pylades; ölni akarok mint Timoleon; törvényt és esküvést rontani mint Epaminondas, mint de Witte János; öngyilkosságot határozni el mint Orho; templorablást követni el mint Dávid — sőt kalászatot szagyatni szombatón, már csak azért is mert lehetném, 's a' törvény az emberért van alkotva, nem pedig az ember a' törvényért.“

Itt nincs helye az erkölcsi elvek helyességét ezen egyes példákban megmutatni, hanem csak általjában a' főgondolatot venni vizsgálat alá, melly abban ki van mondva, ezen főgondolat, hogy az eszmét mint végetlent véges fogalmakban nem lehet tökéletesen előterjesztteni, hogy tehát a' cselekedetek rosszaságáról vagy jóságáról ítéletnek nem lehet azoknak csupán a' törvénynyeli összeegyeztésektől

függeni, hanem azon belső indulattól, melyből származtak. Az eszme tehát igen helyesen van mint közvetetlen, a' törvény pedig mint közvetett megállapítva. Innen származik aztán a' Jacobi nézete a' *hósi erényről* melyet az erkölcsiség szokott mértéke szerint nem lehet mérni, hanem gyakran a' törvény korlátait áthágni, 's a' lelki ismeret közvetetlen ösztönét követni kénytelen (Voldemár I. rész 128. l.). „Mit engedhet meg magának az erőszakos rázkódások alkalmával a' hósi bátorság, az csak rögtön közvetetlen a' lélek és lelkiesméret által eldönthető. Vagynak esetek mellyekben az igazság és szelidség szent képeinek egy pilanatra el kell takartatniok. Maga a' morál akkortörvényei mulékony feltartóztatásának veti magát alá, azért hogy elvei fentartassanak. A' fensőbb költészet ezen zabolátlanságai (licentia) számára az erény grammatikájában semmi bizonyos szabály nincs, azért nem emlékezik róla. A' nyelv grammaticája sem foghat fel minden szabályokat. Itt is ugyan azon igaz gondolat szolgál alapul, miszerint egy objectív erkölcsi törvény nem illik minden viszonyokra, legkevésbé pedig a' hósi életéire. De ezen tétel, úgy kifejezve mint itt, némelly félreértésekre adhatna okot, 's alkalmasint nem is egészen helyes. A' legfenségesebb hős tetteknek sem szabad soha az erkölcsiséggel ellenkezni, ha erkölcsi beccsel bírni, azaz *igazi* hósi tett akar lenni. A' csupa erő magában egy tettet sem tehet hósi tétté, hanem csupán az erkölcsi erő. Az erkölcsi erő soha sem nyilatkozhatik az erkölcsiség ellen. Azon elv, hogy a' morál bizonyos elveinek fentartására, annak egyes törvényeit néha meg kell rontani, legalább igen kétértelmű, mert igen közelít ama híres jesuitai elvhez hogy a' cél teszi az eszközöket szentté. A' Jacobi véleménye bizonyosan igen 'mesze volt ezen elvtől, mivel ő éppen külső erkölcsi

törvények semmiségét akarta megmutatni, melyekből ellenben a' Jesuiták az egész morált összerendezték 's merő casuisticává probabilismussá változtatták, melly minden erkölcsit a' külső viszonyok szerint ítél meg.

De azon nézet általjában helytelen, hogy az embernek lehetne erkölcstelenül cselekedni bizonyos erkölcsi czélokért, először mert erkölcsiséget mint belsőt, mint eszmét az erkölcstelenség által semmikép elő nem lehet mozdítani: továbbá mivel az erkölcsiség és erkölcstelenség saját becsét és becstelenségét magában és magával hordozza; következőleg mint eszköz nem rendeltethetik alá valamely felsőbb czélra. Félreismerné tehát az az erkölcsiség általános becsét, a' ki azt mint eszközt valamely más czélra akarná használni. De a' tüneményben az erkölcsiség mint külső cselekedet igen is függ a' czéloktól, viszonyoktól, és indulatoktól, 's következőleg ugyan azon egy cselekedet a' szerint a' mint a' viszonyok, czélok, és indulatok különbözők, majd erkölcsileg jó majd erkölcsileg rossz lehet. Én csak a' Jacobi által felhozott példákra emlékeztetem az olvasókat, mellyek szerint a hazugság esalás, gyilkolás, templomrablás és a' szombat megrontása bizonyos viszonyok közt szabados, sőt kötelesség is lehet. A' ki az erkölcsiséget mint valamely belsőt tekinti, az azt csak tüneménye szerint a' külső cselekedetben ítélheti meg, de a' külső törvénynek csak a' külső cselekedetet nem pedig a' belső indulatot lehet alávetni. A' ki tehát az erkölcsiséget mint belsőt tekinti, annak azt is meg kell szükségesképen engednie, hogy azt valamely külső törvény szerint nem lehet egészen meghatározni. 'S ezen értelemben igen igaz a' mit Jacobi Voldemar I. rész 205. l. mond: „tévelygünk ha azt hisszük, hogy bizonyos szellemnek bizonyos formába, 's bizonyos

formába bizonyos szellemnek kell számüzetve lenni.“
 Ismét Voldemár I. rész 99. l: „az erényes nem *el-veit* változtatja meg, hanem magaviseletét ezen elvek szerint az idő és körülményekhez képest, 's gyakran ugyan azt akarván külsőkép másképen kell cselekednie.“ De Jacobi igen egyoldalúlag az erkölcsiségnek mint belsőnek ezen nézeténél állapodott meg, 's már most minden morált mint objectív törvényt meg akart vetni, 's egy csupán subjectív morált állapítani meg. Jacobi szerint tehát a' morál nem létezik min' tudomány; minden erkölcsi ítélet egyedül érzésen alapul, 's nincs más erkölcsi ítélet mint az izlésé, nincs a' cselekedetnek más mértéke mint a' szép. Ezért mondja Voldemar I. rész 90. l.: „a' jó tudománya mint a' szép tudománya is az *izlés* feltételének van alávetve, melly izlés nélkül azt épen nem lehet felfogni, 's mellyen túl nem lehet vinni. A' jó iránti izlés, valamint a' szép iránt is a' jeles mustrák által képéztetik ki, 's a' fensőbb rangú eredetiek mindig a' lángész munkáji. A' lángész által adja a' természet a' művészetnek a' szabályokat, mind a' jó mind a' szép művészetének, Mind kettő szabad művészet, 's egyik sem hajtható czéhbéli törvények alá. —“

De e' csupán izlési ítélet az erkölcsi felett épen nem elegendő; minden kötelességek, mellyek az erkölcsinél a' személyes méltóság eszméjéből származnak aláesnek a' szilárd meghatározásnak fogalmakban, 's szükségesek voltak szigorú meghatározásának, mert csak tagadólagos meghatározást foglalnak magokban. De azonkívül is lehet nem ugyan a' cselekedetekre, hanem az indulatokra nézve az erkölcsiség általános szabályait megállapítani, bár azok a' külső cselekvésre nézve nem általános szükségességgel lépnek fel, mint a' jogi kötelességek, hanem csak mint ideálok állíthatnak fel a' lélek

szépségének eszméji alatt. De ezen vak buzgalma Jacobinak minden tudományos morál iránt, nem csupán a' morálbani fogalom és szépség közötti határok nem ismeréséből származott, hanem a' tudománynak az életteli felcsereléséből is. Mivel az erény az életben, ha az egészen a' morálból merítetnek és a' szerint képeztetnek, élettelen és természet elleni lenne, tehát ő, a' változhatatlan erény iránti szilárd elveket szint olyan bo ondoknak tartja mint elvekből szerelmessé lenni.“ (Allwill 232. l.). „Melly buta érzelműnek (igy kiált fel Allwill 84. l.), mely kiholtnak kell annak lenni, ki hajlomait magának csupán a' morálból képezi, ki azokat csupán a' morállal tetszése szerint elnyomhatja! Sokkal kedvesebb előttem azon jószívű falusi szilaj ficzkó, ki keblében még *életet* táplál és *szeretetet*.“ Igaz, hogy az erénynek az életben nincs mindig szüksége szabályokra, igaz hogy ez inkább az erkölcsi érzés kiképzésétől függ, de azért nem feleslegesek azok az erényre nézve. Az erényt nem a' morálból kell alkotni, hanem közvetlenül az emberi lelkületben származik az. A' morál csak ezen közvetlen ismétélése, reflexio vagy elmélet, tiszta eszmélkedés az azelőtt világosan nem értettre; céljának tehát mindig a' lehető világosságnak és meghatározottságnak kell lenni, a' nélkül hogy azért az életet mindig szabályai és fogalmai szerint kellene mérsekélni és módosítani. Hogy ez egyoldalú erkölcsi materialismus, és csupa érzési morál! tudományilag ki nem elégitő, azt eddig alkalmasint világosan megmutattuk. De olly kevésbé kielégítő az az életbeni viszonyában is. Az erkölcsiségben a' mi lényeges és szükségesképi, t. i. az eszme egészen el van abban mellőzve, 's csak a' tüneménye felfogva. Már pedig csak az erkölcsinek eszméje tagadólagos észfogalmakban kimondva, foglalja magába szükséges meghatározásait annak a' mi a'

becsülettel és igazsággal, maguuk és mások méltóságával ellenkezik, csak ebből kerül ki tehát szigorú *kötelesség*, a' feltételetlen kellés. A' mit ezenkívül az erkölcsi ösztön az emberi élet szépségére és tökéletességére követel, abban nincs semmi szigorú szükségesség, semmi szoros, meghatározottság. Az erkölcsiség igazi szentsége és felséges volta tehát annak különösen az első részében létezik, a' másik része pedig inkább az élet ezen benső magvának szépítésére 's felemelésére szolgál. A' Jacobi moráljában ha az az erkölcsiséget csak a' szépség oldaláról tekinti és tárgyalja, — nincsen meg ezen belső szilárd főpont az életre nézve, melly szívünkbe a' feltételetlen engedelmisség eszméjét nyomja, 's az erkölcsi törekvésnek komoly és szilárd bélyegét ad, midőn a' csupán erkölcsi érzés zavarba jó, bebonyolodik vagy meghül. Az erkölcsiségnek minden szükséges meghatározásával a' formalismus utolsó gyámsola le van rontva, 's a' fogalmak uralkodása egészen megsemmisítve, minek következménye a' morál szabadsága. E' szerint a' Jacobi moráltudománya sok tekintetben magosabbálláspontra volt helyezve mint a' Kanté: mert míg emez a' szigorú fogalommal az életnek csak a' legközöségesebb viszonyait foghatta fel, ugyanazért csak egy alacsony társalkodási morált állíthatott fel, a' Jacobi morálja a' fenséges és rendkívüli hősi erényt is szint olly jól felfogta mint a' szeretet és barátság legegységesebb viszonyait.

De itt egyszersmind gáncsolnunk kell azt hogy ő szerfeletti előszeretettel az ámbár közöséges, de semmikép nem csekély 's megvetendő kötelességek rovására a' törvénytelen és rendkívülit pártolja. Így emeli fel a' hősi erényt sokkal feljebb a' csupán erkölcsi erénynél Voldemar I. rész, 87. l. „a' hősi erény valami nagyobb és felségesebb mint

a' közönséges erkölcsi erény. Az erkölcsi erény az embert megkülömbözteti az állatoktól, de az istenektől is, a' hősi erény az istenhez teszi hasonlóvá.“ Veszedelmes és igen kétértelmű a' hősi erény megkülömböztetése az erkölcsi erénytől, mert ez azt látszik feltenni, hogy a' hősi erény minden morál felett áll, 's nem kell egyszersmind erkölcsi erénynek is lenniè.

De épen ez az idegenség a' fogalmak minden meghatározottságától melly Jacobi moráljának ezen szabadságát eszközölte, határozatlanságot és homályosságot is okozott, 's ennek tudományos becsét igen csökkenti. A' végetlent is mint végetlent az érzésben közvetlen telfogni volt az ő törekvése, innen van minden meghatározottság iránti gyűlölsége, melly a' végesbe ereszkedik le. Világosság nélküli lebegés az érzelmekben, homályossajditatása felsőbb eszméknek, játszás a' phantasia képeivel szilárd eldöntő fellépés nélkül, bétyege általjában a' Jacobi philosophiájának, 's igen kártékonyan nyilatkozik a' morálban is, mint homályos érzési rajoskodás, a' mint az különösen a' Voldemar és Allwill című románokban a' szerelemre és barátságra nézve egészen érthetetlen beszédekben van kimondva. Milyen közel áll pedig a' homályosság a' mysticismushoz, könnyű átlátni, 's ezen veszélytől a' Jacobi morálja mellett különösen kell óvakodni. A' Jacobi moráljának kedvező oldala ellenben, különösen a' Kantéval egybe hasonlítva, az *erkölcsi ösztön*rőli tanítmányban áll. Azon psychologiai nehézség, melly az erkölcsi ösztön vagy rugó hiányából származik, 's melly a' Kant formalismusát annyira nyomja, itt könnyen el van igazítva a' materialismus által, melly a' közvetlen érzésre vagy ösztönre van építve. Az erkölcsiség Jacobinál nem úgy tekintetik mint *mérték*, hanem mint erő

az emberi természetben kimutatva, 's e' szerint semmi nehézséggel nem járhatott munkásságának lehetőségét és alapját megmagyarázni. Az erkölcsiség lény e az ösztön, 's ez szolgál minden cselekedeteink rugójául.

Az erkölcsiség tisztasága, melly Kantot különösen theoriájára indította, ez által épen nem veszélyeztetik. Kant mint szükséges kívántatóságát a' tiszta erkölcsi ösztönnek, azt követeli, hogy az ne legyen magán az erkölcsisegen kívül. Mivel Kantnál az erkölcsi lény e a' törvényben volt, ezen törvényben magában kellett a' rugót is keresni, a' mi lehetetlen volt. Jacobi ellenben az erkölcsiséget magába az ösztönbe helyezte, 's így tehát az erkölcsiség lényében egyszersmind a' rugója is megvolt. Az erkölcsiség tehát maga által munkál, nincs szüksége semmi erőre kívülről, önállósága tehát megvan mentve, 's ezzel tisztasága is. De épen azáltal van az erkölcsiség az életnek is visszaadva, melytől Kantnál mint csupa észbeli abstractio el volt ragadva. Jacobi az erkölcsiséget az embernek természetéből és lényegéből származtatja, mert az embernek legbelsőbb legsajátlagosabb lényege, maga az emberség az, melly az erkölcsi ösztönben, az ember alapösztönében, vagy emberségösztönben mint erkölcsiség nyilatkozik. Az erkölcsiség tehát épen olyan szükséges az emberben mint maga az ő lény e, mert az ember csak annyiban létezik igazán a' mennyiben erkölcsi. (Voldemár I. rész 87. l.): az emberi erő csak a' maga ösztönéből jó, 's átaljában semmi más módon meg nem ismerhető, mint saját létünket megismerjük.“ Azon erkölcsiségnek, melly ennyire az emberi lelkiület legbelsőbb lényegéből származott szükségesképélettelyesnek és *melegnek* kellett lenni, mellyben a' szeretet és lelkesedés helyet találhattak. Ezen nézet sze-

rint a' mi az emberi természettel meggyez, az erkölcsiséggel sem ellenkezhetik. Az erény nem követeli az emberi természet elnyomását, a' természeti ösztönök és hajlomok megsemmisítését, hanem csak az azokon való uralkodást a' felsőbb erkölcsi ösztön 's azoknak vezetését az okos akarat által. —

Ide tartozik a' morálisták vitája a' szenvedelmeknek az erkölcsiséghez viszonya felett, melyben azokat a' formalis rigoristák egészen megvetik és elnyomják, a' szabadabbak és a' materialisták pedig úgy nézik azokat, mint, ha az önuralkodás alá vetve maradnak, a' legszebb erények és legerőteljesebb tettek gazdag kútforrását. Ezen utóbbak közé tartozik Jacobi is midőn így szól Volde-mar I. rész 87. l.: „a' hol ösztön nincs, erény sincs, és sem jó sem rossz cselekedet, csupán állatltság, és ez rosszabb a' véteknél;“ továbbá Allwillban a' 235. lapon midőn a' tartós lélek nyugalalmát — és szellemi egyensúlyát egy stoicus bölcsnek csak a' nyers ifjui erő ellankodásának és kiárvásának tartja, 's korántsem úgy akarja tekinteni mint legfőbb boldogságot; az erős érzelmekeket élénk mozgalmakat szenvedelmeket — az egészséges lélek szükségének nyilatkoztatja.

Ezen erkölcsi rugók tisztasága mellett, mely a' formalismusban is meg van, igen sokat nyer ez még erejére és terjedelmére nézve. Mert a' tiszta tisztelet felett, mely csupán a' személyes méltóság szükséges kötelességére van szorítva, meg van a' materialismusban a' tiszta *szeretet* is mint erkölcsi rugó, 's ez által nyer csak az erkölcsiség életet és szépséget, ez által lép az csak tökéletesen a' tünéménybe. A' tisztelet t. i. tiszta elismerése az eszmének magában, a' szeretet az eszmének a' tünéményben. A' tiszteletet tehát a' tiszta okossági hit-

hez hasonlíthatjuk, a' szeretetet pedig a' sejdítéshez. Valamint pedig a' tiszta okossági hit az eszmét csak negative fogja fel, az eszmék minden positiva fela fogása pedig a' sejdítéshez tartozik, melly a' természetben az eszmét mint tüneményt érzi, úgy a' tiszta erkölcsi ösztön vagy a' tisztelet is az erkölcsiség eszméjéhez csak tagadólagos viszonyban áll, a' mennyiben az a' szükséges kötelességekben csak azt mutatja ki, mi ellenkezik ezen eszmével t. i. a' személyes méltósággal, akár bennem, akár embertársaimban legyen az. A' szeretet ellenben az eszme tüneményére megy, és így az erkölcsi szépséget, azaz az eszme öszhangzó tüneményét a' sokféleiben, 's a' tökéletességet az életben valósítani törekszik. A' tisztelet tehát mint az erkölcsiség egyedüli rugója, nem csak az erkölcsiség egész birodalmára ki nem terjedhet, mert csak a' becsület és igazság szigorú kötelességeit foglalja magában, hanem az erkölcsiséget is merevénynek és élettelennek hagyja; mivel csupa tilalmi által az embereket egymástól inkább eltávolítja és taszítja, mint egymáshoz vonzza.

Az emberek erkölcsi kötőléke a' szeretet. Ez által nyér erkölcsi törekvésünk tettleges irányt az emberek és az emberi életnek időszerinti tüneményére, 's az erkölcsiség e' szerint teremtvé és alkotóvá lesz, a' helyett, hogy mint az előtt csupán óvó és távoztató volna. A' tiszta tisztelet merevény és holt parancsának a' szeretet adja az élő szellemet, a' belső életet. De mindkettőjöknek, mind a' tiszteletnek mind a' szeretetnek az erkölcsiség rugójinak kell lenni. Jacobi azonban itt ismét egyoldalú. A' tisztelet az erkölcsiség szigorú formáját határozza meg, a' szeretet csak az anyagot bizonyos forma nélkül. A' Jacobi egy oldalú materialismusa tehát a' szeretetet állapítja meg mint egyedüli erkölcsi rugót, 's a' tiszteletet megveti. Ő az

eszmét soha sem magában hanem mindig a' tüncményben fogja fel, és így itt is. A' morál neki mindig csak subjectiv, csak az érzés dolga, az'rt követi itt is csupán a' szeretetet meghatározottság és azon határ nélkül, melyet a' tisztelet szab eleibe. Jacobinak feljebb említett hibája, miszerint ő a' szoros kötelesség parancsát egészen elmellőzte, itt a' tiszteletnek mint erkölcsi rugónak elmellőzésében ismételtetik. Hol a' tiszteletnek feltételetlen parancsa hiányzik; 's minden csak a' szeretet önkényére van bízva, ott hiányzik az erkölcsiség mélyebb komolysága és lelkiesméretessége, mely a' kötelesség alól kivételt nem ismer, 's rendületlenül és állhatatosan megy saját útján; és puhaság 's gyengeség foglalja el igen könnyen azon morált, mely minden hajlomnak és érzelemnek szenvedőlegesen átengedi magát, erőteljes tett és józan értelem nélkül, 's melly végre telyes ellankodáson végződik. —

És ezen hiba is az valósággal; melyekben a' Jacobi morálja leginkább nyavalyog. Szenvadóleges subjectivitás a' Jacobi moráljának bélyege. Az erkölcsiség, ha csupán szenvedőleges érzésével fogatik fel, puha érzelgessé válik, melly csak élvezni akar munka nélkül, lelki tobzódássá, melly a' legtisztább istenségnek, szellemi heveréssé, melly a' végtelen utánni törekvésnek, törvénytelenéssé, melly genialitásnak akar tekintetni. (Lásd Schelling *Denkmal der Schrift von den göttlichen Dingen*. Tübingen 1812. 210. l.). Kemény de igen igaz azon *characteristica* mellyet Hegel (*Schellings und Hegels Zeitschrift für Philosophie*. Band: II. „Glauben und Wissen oder die Reflexionsphilosophie der Subjectivität von Kant, Jacobi und Fichte“ 129. l.) a' Jacobi moráljáról ad: „azon alakok főhangja, mellyekben Jacobi az erkölcsi szépségről eszmé-

jét ki akarta magyarázni, az objectivitas hiánya, azon mindig magán csüggő subjectivitás, azon folyvásti nem elmélkedés, hanem reflexio személyességre, melly az erkölcsi szabadság helyére a' legfőbb kindódást, epekedő empirismust, és erkölcsi nyavalygást teszi. Az Allwill és Voldemar hősein az örök önmagok szemlélésének gyötrelmét látjuk, nem is tettben, hanem az üres létnek unalmában és erőtelenségében, 's a' magokkalai fajtalanokodást, mint nem regényes kalandjaik catastrophejának alapját látjuk előterjesztve 'stb.' —

Könnyű lesz már most a' Jacobi moráljának, a' *boldogsághoz* és *valláshoz* viszonyára következtetést huzni, erről tehát csak rövideden. A' boldogságra vonatkozólag főfeladat: egy felől az erkölcsiséget a' tapasztalati boldogságtól a' legszorosabban elválasztani, másfelől, az ideális boldogságot az erénnyel egyesíteni. Jacobi ezen feladatot meglehetősen szerencsésen megoldja az által, hogy az erkölcsiségnek nála ideális anyaga van. Ideális léte lényegesen megkülönbözteti azt a' tapasztalati boldogságtól, 's az erkölcsi ideális anyagában ideális boldogságban adva, melly az erénytől elválhatatlan. Mindkettő, mind az erény, mind a' boldogság érzésre és ösztönre alapítvák, 's a' szerint a' mint az ember önként egyiknek vagy másiknak engedi magán a' főuralkodást, vagy az erényt vagy a' boldogságot ismeri el legfőbbnek. (Voldemar II. rész. 112. l. Göttliche Dinge 90. l.) Ez által tehát a' különbség 's a' meg nem egyeztethető az erkölcsiség és az érzéki boldogság között ki van mondva. De a' boldogság és erkölcsiség ismét egyesülnek a' felsőbb lelki ösztönben, mellynek kielégítése egyszersmind az erény, a' könnyiben ezen ösztön mint munkásság, a' legfelsőbb boldogság, pedig mint lét tekintetik. Igen szépen van ezen né-

zet következő helyen kifejezve: Voldemar II. rész 136. l.: „azon ösztön kielégítésének jó érzés is a' következménye. A' kellemetesnek szeretete tehát, ha az erény gyakorlás által megtisztul, úgy tünik elő mint ösztön a' jóra. — Mert p. o. senki sem igazságos ki előtt az igazságszeretet nem kedves. A' ki a' veszélyeket kiállja, és gyönyörűséggel, az vitéz, a' ki rossz kedvvel, az gyáva. Mert az erény tárgya és tökéletessége az, hogy az a' természeteti hajlomokhoz hasonló készséget hoz elő. A' jócselekedetből származó gyönyörűség magában jó, a' becstelenből származó magában becstelen, az erőnyilatkozás és a' jó érzés annyira elválhatatlanok, 's egymással közvetlen összekapcsolvák, hogy a' munkásságot a' jóérzéstől csak kétségesen különböztethetni meg. E' szerint az erényről azt lehetne mondani, hogy az a' legfőbb gyönyörűség, ezen legfőbb gyönyörűségről, hogy az erény, tökéletesség, az istenek boldogsága.

A' *vallás* hasonlóképp igazi helyét találja meg a' morálhoz képest, ha az szinte mint az erkölcsiség közvetlenül az emberi lelkülethől, az emberi ösztönből származik, 's mint isteni az emberben úgy tekintetik (Göttliche Dinge 90. l.), 's csak a' reflexio által válik el a' tudományban. Mindkettő tehát egyformán önállású, mert egyformán közvetlenül az emberi lélekből származnak, egyik sem függ a' másiktól, 's még is az életre nézve a' közös kutforrás által elválaszthatatlanul egybekapcsolvák. Jacobinál csak arra kell a' figyelmet fordítani, hogy gondolkodásmódjának egyoldalú subjectív iránya a' tudományban nem mindent elégszgorúan látszik egymástól elkülönözni, hogy p. o. indító okokat a' morálra nézve a' vallásból kölesönöz, hogy a' főuralkodást magának vett érzés a' morállal is igen vallásos hangulatot közöl, melly szigorú

el nem választása a' morálnak a' vallástól könnyen rajoskodásra és mysticismusra vezethet.

Ha Kantot és Jacobit úgy tekintjük mint két ellenkező polust az erkölcsi philosophiában, mellyek körül forognak minden más törekvések, nem lesz czéliránytalan berekesztésül ezen két rendszer paraléllkait, bélyegező ellentételeit egymás ellenébe állítani. Kant a' morált mint tudományt inkább észszel, 's ugyanazért objectiv oldaláról közvetve a' fogalomban fogta fel, Jacobi ellenben az érzéssel subjective és közvetetlenül. Innen származott Kantnál a' világosság, de a' merevénység és hidegség is, Jacobinál az élet és melegség a' homályosság mellett. A' morálra nézve a' Kant principiuma egészen materiale. Kant az erkölcsi lényegét a' mértékben, Jacobi az erőben kereste. Kant tehát az erkölcsit közvetve mint fogalmat, Jacobi közvetetlen mint érzést fogta fel. Kantnál az erkölcsi inkább mint külső, Jacobinál inkább mint belső tűnik elő. Kant úgy mondta azt ki mint törvényt Jacobi mint ideált vagy képet. Kant mindent a' törvény, Jacobi mindent a' szépség alá rendelt. Az erkölestudomány Jacobinál erénytanitmány, Kantnál sajátkép csupa kötelesség-tanitmány volt. A' Kant morálját meghatározottság és szigorúság tünteti ki, a' Jacobiét szabadság egész az önkényig és pongyolaság. Erkölcsi rugó Kantnál csupán a' tisztelet, Jacobinál csupán a' szeretet, 's ugyanazért Kantnál az erkölcsi inkább mint felséges, Jacobinál inkább mint szép tűnik elő. Ezen különbség Kant és Jacobi között a' nézetekben és tanításmódban, 'e' szerint különböző befolyást is gyakorolt azon iskolákra, mellyek belőlök kerültek. A' Kant merevénny formalismusának természeti következménye volt, hogy követőji fogalmakból száraz épület szoros korlátai közé szorítva szigorú iskolát képeztek, melly kevés sajátlagost mutatott elő. Jacobi ellenben semmi

rendszerint nem állított fel, csak átaljában az életet és gondolkodást izgatta fel, 's azért ő semmi meghatározott iskolát a' Kant iskolájának értelmében nem képezett, követőji szabadabbak és sajátlagosabbak voltak. A' Kant iskolájának ezen merevény formuláivá a' lélektelen imádást 's vak utánazást is könnyebbitette, ellenben a' Jacobi tanítványának formátlansága az érzés és fantázia rajoskodássá fajulására, érzélgésre és mysticismusra nyitott utat. A' Jacobi philosophiájának tehát sok baráti voltak, de kevés sajátképi tanítványi.

Z*

2.

Az Oláhok' ismertetése.

(Vége.)

Kerületenkint 's egyenkinti Oláh közönségek hogyani 's közvetlen kik általi igazgattására, nem különben a' régibb korban földes Úraiknak adozási tartozások' mikénti teljesítésére nézve csak futó vonásokban tett rajzvázolatim után még valamit, nevezetesen az 1717-dik évi tatár rablás alkalmával a' Mármárosi Oláhok' vitézsége felőli lejjebb közlendő értekezésemén kivül a' következőket jegyzem meg.

1-ör hogy ama történeti állítás, miszerint az Oláhok Mármárosban csak 1285-dikben először IV. László magyar király' engedelmé mellett letelepítetteknek mondatnak történeti hitélességre nem számolhat azért, mert a' feljebb idézett Malomvizi Kenderesy Mihály' leveléből azt tudjuk, miszerint István király Péter, Mandru, Nan, Kozta, Sandki,

Papp és Mikola Oláhok' elejének Negrile és Radomér nevezetűeknek Ozaj 's Vissó helységeknek örökös, Knezyaságát adta, már akármellyik István Magyar Király vala az, ki a' megnevezett Ozaj 's Vissó helységeknek örökös Knezyaságát a' megemlített Oláhoknak adta, minthogy a' fentebb előhozott állítás szerint az oláhok' előszöri Marmarosba letelepítése 1285-dikére, és így IV. László király' idejére tétetik, a' megemlített Knezyaságnak minden esetre korábban kellett elajándékoztatnia IV. László király' idejénél, ki üdő számszerint mind az öt István magyar királyoknak utána élt, az Oláhoknak tehát már IV. László király' ideje előtt Marmarosban kellett lenniük.

E' nép viszonyainak általános ismertetése' továbbí folyamatjában amaz említést érdemlő környülményt sem hagyhatván érintetlenül, miszerint többen az Oláhok közzül vitézségük 's egyéb polgári erényeik' tekintetéből magyar nemeségre emeltettek, 2-or azt jegyzem meg: hogy noha tagadhatatlan egy részről az, miszerint hazánk' némelly részeiben e' népháborgásai méltán eszközölhették 's eszközölték is, hogy 's nevezetesen 1618. 32. — 1630. 24. — 1635, 33. törv. cikkelyek' értelmében kapott kiváltságaik megsemmisítenek, de ezen törv. cikkelyek nem mindenhelyi Oláhokról, hanem egyenesen azokról szóllanak, kiknek a' csak most felhozott törv. cikkelyek' erejénél fogva egy az arra kirendelt országos kiküldöttség által Croatia 's Sclavoniával kellett egyesíteniek: de ha más részről a' magyar történetek' látkörén szette-kintünk, 's a' szellem erőt, melly egy Hunyady alatt ha be sem is érhetette a' tökély' tetőpontját, nemzetünk előhaldhatatására mindenestre jöltevőleg munkált, összevesszük a' lángszellemű király fia' dicsó tetteivel, egy korszak' határorszlopit kell lép-

zelnünk magunk előtt állani, mellyek tudomány' 's diadalok' fényeitől körül ragyogvák s mellyek' sugárai előttünk fekvőven azokat csak az ellenkezésben állók szemei látják, mert, nem akarják, nem tudják. Hunyady János az ő alacsony sorsu szülőkötől Buth Butho vagy Bonfinszerint Bud nevű Oláh nemestől mint atyától 's Marzinai Er'sebet nevű Oláh leánytól (mint anyától lett származásának ellenére nagyra lett menetelet a' legemlékezetesebb jelenetek' egyikének nézhetni; felemelkedett nagy lelkét a' még nagyobb fiában Mátyásban, kinek a' tudományok', mellyek iránt annyira lángolt, hogy e' részben semmi költséget nem tudna 's nem kiméllene, a' hadakozás' 's egyéb mesterségek' fellélesztése' 's tökéletesbirtése' érdekében lett érdemei örökre elfelejthetetlenek maradnak, mintegy gyémántfényben vissza tükröztetve látván az Oláhok' jelen ismertetésében mindkettejeket méltán érdemlett Nagy' névvel megjegyezhetni, 's én azt hiszem, hogy senki sem is lesz, ki ezen állításaimat csak fényvesztő csillámoknak, csak talán hizelgő 's nem saját szerű nyilatkozásoknak mondandja.

Ezen jegyzéseimet csak melleleg felhozván jövök már az 1717-dikén tatárablás alkalmával a' mármaroszi Oláhok Borsánál mutatott vitéz ellentállások' 's szép szerencsével sikeresített tatarokkali viadalok' leírása' közléséhez. Ketteler Istvánfi történetírásához ragasztékként 15. könyvben hozzá adott Auctariumában e' dolgot ugyan megemlíti általánosan de a' Mármaroszi oláhok' bá'or viseletét illetőleg az mégsem valamelly kitűnő részletességgel lévén előterjesztve ellenben Szirmay Antal Szathmár Vármegye leírásában a' mikolai templomban talált tábláról, mellyre azt Mikolay György környülményesbben leíratta, az bővebben lévén kifejezve, azt én is az olvasók' kedvéért ime a' követ-

kezökben kiírom: „Bagosy László ezen veszedelemben gr. Károlyi Sándor Fő Ispány rendeltéből, hirtelen fegyverre kelő tiszta mellyéki nemességet vezérelvén először Nagy-Bányánál, aztán 150 Oláhokkal, és a' mármarosai sóaknában dolgozó mivesekkel magát összecsatolván a' borsai szoros uton a' pogányokat megvervén elszélesztette. De legnagyobb vitézséget mutatott Karácson Todor született oláh, 's királyi uradalmi jobbjágy, a' kiai vármegyének 30. hajduival többet mint 8000. keresztény lelket a' tatárok' körméből kiszabadított. Szathmár vármegyének jegyző könyve ezen cselekedetet, úgymond Szyrmay, így írja: „hogy mintegy 12. ezer tatár Erdélyben Beszterczénél beütvén egész Szathmár városaig jött, mindent elpusztított, 10. ezer erdélyi 's szathmár vármegyei lakosokat felfűzvén, gr. Károlyi Sándor fő hadivezér helytartójának is Fő Ispánynak ó felségétől hatalma lévén az olyan ellenséges beüteseket meggyátolni, Bagosy Lászlónak vezérlése alatt felfegyverkeztette a' tiszamellyéki nemességet, 's a' tatárokat üzőbe vette, hogy pedig két tűz közzé szorittassanak, a' borsai szoros utat, a' mellyen Havas alföld felé kimenetelek lehetett, hirtelen zászas fenyűfákkal bevágatta 's annak őrizetére Karácson Todor oláh jobbjágyot mint hadnagyot a' vármegyének 30. hajduival tescheni jó puskákkal, oldalakon lévő pisztolyokkal, és éles kardokkal felfegyverkezve rendelte. A' mint is a' tatárok Nagy-Bányánál megtámadtván, és üzettetvén, Úgocea felé vették utjokat, és azt fel is dulván, mivel meghallották a' császári tábornak Nándorfejérvárnál nagy győzedelmét, a' szoros utfelé sítetek. A' hol nagy akadályra találván, Karácson Todor hajnal' hasadtával őket bátran megtámadta, sokakat közülök golyóbisokkal, többeket karddal földre terített igen sokakat pedig megsebesítvén, azoknak egy-

nehány ezernyi sokaságát a' fenyves havasokban menedék helyet keresni kényszerített, 's ugy elszélesztvén őket valami 80. O kerésztvén lelkét azoknak igájából kiragadott, 's megszabadított. Melly vitézi cselekedetét Fő Ispány ó Exlltiája illő helyeken u. m. Sabaudiai Eugen vezérlő herczegnél, fő hadi tanácsnál, magyar udvari kancelláriánál, és a' Nádor Ispánynál bejelentvén, Ó cs. k. Főlsége tekintvén Karácson Todorinak érdemeit, őtet, és az ő maradékot Nemeséggel kegyelmesen megajándékozta, kinek czimeres nemes levele közönségesse tétetett señki ellent nem mondván: Nemes Marothy Mihálynak pedig, a' ki ezen tatárrablásban minden vagyonától megfosztatott, személyesen elraboltatott 's különös isteni gondviselés által megszabadulván társainak rabszifjait felvagdalta, összegyülekezett Rendek által 100 forint segítségül adott 1718-dik eszt. tartatott közgyűlésben.“ Karácson Todorral vélekesznek, hogy ez elébb hegyi tolvaj vólt, majd Rákótzty hadába jutván - már ottan vitéz cselekedeteiről magát nevezetessé tette.

II. Jósef császár idejében Hora 's Klocska Oláhok főnöksége alatti zendülésről kik Erdélyben a' nemesség ellen kikelvén kegyetlen gyilkolás 's erőszakokat vittek végbe; de kik végre a' felkeltnemesség 's katonaság által szellyel verettvén 's a' pártosok közzül sokan felakasztatván, mint a' zendülés' fejei elevennén kerekbe töröttek, nem szükség bővebb említést tennem, minthogy ennek csak emlékezetétől is minden jó érzésü lelkü ember borzad.

Az oláh nemzet' környülménye'sb vizsgálata' sorábau továbbá méltán helyet foglal magának, 's mint újabb szem azok iránti tett észrevételeim' lánczához csatlakozik azon megjegyzés is, miszerint az 1734-dik évi összeírás szerint, mint azt Rubr. Juris

Ilung. kiadója jegyzette fel, legitt érintett évben egyedül Erdélyben 85817 oláh házaspárok számláltattak 1790-dik év táján Schwardtner' 1809-dik évben kijött Statisticája szerint az Oláhok száma egy millióra ment fel; Rohrer Lemberg-i Tanító, a' ki Bálmannak az Oláhokra nézve hibás értekezését 1810-dik évben Vaterländische Blätter 38 — 42-dikeiki számaiban megczafolta, az austriai tartományokban lakozó oláhok' számát más fél millióra tette; azolta hogy jóval többre szaporodtak, magában értetik. 1838-dik évben egyedül Erdélyben az Oláh-ág, melly részint egyesült részint nem egyesült görög vallásuakból állott, a' legitt érintett évi erdélyi Statistica szerint ide értvén a' Magyarországi részekbenieket, kik még 1838-dikban Erdélyhez tartoztak 1,149,277. lélekre ment fel; 1787-dik évben az Oláhok által lakott helységeknek száma 1024-re tétetett ki, mellyek Schwardtner szerint Magyarországon az oláh 's erdély határ' széleken elterjednek, egyébiránt az oláhok nem csak falukban laknak, hanem 's nevezetesen magyarországon találatnak sok határszéli városokban is, u. m. Aradon, Gyulán, Temesváron, Nagy Váradon, Nagy- 's Felső Bányán, Szigethen 's a' t. Nem felesleges lesz itt valamint a' határ örökről szólni, mi előtt azonban ugy közönségesen a' határszéli katonákat mint erdélyi oláh határ öröket illetőleg értekeznek, előlegesen azt jegyzem meg, miszerint a' katonai határszéleket elsőbben Zsigmond király kezdé képezni, II. Lajos alatt pedig még inkább létegesített, jelenlegi állapotjára való jutását csak a' Károlyi béke utáni időnek köszöni. A' katonai határszél elterül 860 □ mérföldön, felosztatik 5. Generalitásra 1-ő Az egyesült károlyvári 's varasdi 2-dik a' horvát 's banát határi. 3-dikra a' pétervárad-i vagy sclavoniai 4-dik a' bánati vagy magyar 5-ik az erdélyi; hosszúságban

elnyulik 227. mérf. határszéli lakosoknak, kik a' székelyt a' magyarral egybe vetve négy fő nemzetből u. m. magyar, német tót 's oláhokból állanak 's kik közt legszámosabbak a' tótok, azután az oláhok száma körülbelül 1,046,000-re megyen fel. Ezen határszelek katonai alkotmányával birnak katonák 's egyszersmind földmivelők lévén lakosi; a' földet, mellyért bizonyos szolgálatokat tesznek, főleg egy szakadatlan határvonalt képezve katonáskodnak, a' statustól örökös használatban birják; ez a' gyakorlott határszéli katonaság, melly béke idején 45,600-at tesz, mind ellenséges berohanás, mind pestis ellen saját földjét őrizvén, azonkívül rendes fizetés mellett háboru idején az országnak is szolgál, egyébiránt fejedelmét 's honját szerető, becsületre vágyó, kora ifjúságától fogva harci élethez szokott eleven 's ügyes lövész, szoval egy jó katonában minden megkívántató tökélyeket egyesít magában; a' katonai határszél belső igazgatására nézve is célirányosan van elintézve, legfőbb igazgatása a' fő hadi kormány' ez alatt áll öt kerületi hatóságot képező, 's nem csak katonai tárgyokra, hanem Politicai, gazdagsági 's törvényszolgálatási dolgokra is ügyelő Ezredkormány (Regiments-Commando).

Erdély fejedelemségbeni határ örök' felállítása érdekében szükség tudni, miszerint a' Magyarországtól elszakasztott, 's austriai uralkodó háznak erdélybeni örökösödési rendjét elősmért fejedelemségben kiavulván lassanként a' banderium egy részről más részről pedig miután Erdély 1686-dik évben Junius 28-kán költ 's mind első Leopold, mind pedig Apaffy biztosai által aláirt bécsi, 1687-diki balázsfalvi, 1688-diki szebeni, Nagy Leopold, Apaffy 's a' Fejedelemség Rendjei közt kötött egyezkedő szerződés' erejénél fogva, mellyek-

ben Erdélynek a' török védelemről lemondását olvashatni elsőben ugyan csak magának Leopoldnak, majd 1687-diki Pozsonyi országos gyűlés' végzése szerint következőnek is mint magyar királyoknak védelmök alá adta volna magát, 1-ső Apaffy Mihálynak 1690-dikben Fogarason történt halála után az erdélyi Rendeeknek 1-ső Leopoldhozi lefolyamatások' következtében 1691-dik évben December 4-kén költ királyi leirat 17-dik pontjának erejénél fogva a' béke' állandóságáról biztosítván egyszersmind az is helyben hagyatott, miszerint a' kül katonák a' fejedelemségből kivétve ezek helyett belföldi katonaság állíttassék fel, így lett, hogy Plájások 's Hajduk nevezete alatt több határ örök állítottak fel, ez utósok 1702-dikban miután azon környülmény, miszerint II. Apaffy Mihály Leopolddal egyességre lépve a' Fejedelemségről lemondott, közben jött 's így Erdély teljes joggal Leopoldra ált ment volna, ennek meghagyásából Gr. Babocsay Ádám által ezreddé változtattak.

Maria Terezia az Austriai birtokokhoz jogot tartó 's követelő Purkus, Bajor, Frantzia, Spanyol 's Száz országok' uralkodóitól megtámadtatván míg egy részről ezek elleni háború viselésével elfoglaltatott, másrészt hogy magát a' török ellen biztosítsa, azzal határos tartományait állandó, 's az ő mozdulatait szemmel tartandó határ ör katonákkal ellátni eltökélette, mi csak azért is, már könnyebben teljesíthető volt, mivel illy határ örök országa' egyéb helyein a' széleken jóval korábban felállítatva lévén, még csak Erdélyben költett magát e' részben biztosítania, mire nézve 1762-dikben a' székely székekben 's nevezetesen Csiki székekben, Gyergyó 's Kaszonban első gyalog ezred' Háromszékben, hova Miklosvár és Bárdotz is számíttatik, második gyalog ezred' felállítatásához fogtak ugy annyira; hogy már a' következő két

évben mind két gyalog ezred létre jönne — de olly formán, hogy ezekből 8 lovag osztály is felállított 1764-dikben a' Mármarossal, Gallitzia 's Bukovinával határos Rádnoi kerületben az oláhok közül is egy határ őrző sereg állítatott fel; ugy ez, mint székely első gyalog ezred a' fegyver forгатás-hoz szokatlan lévén részint, részint a' kitanítatásokra rendelt tiszték nyelve' nem értése miatt 1764-dikben a' fegyvert elbányván a' hegyekben, vagy pedig török tartományokba álszökött; a' székelyek csak mádfalvi ütközet után kedvet kapván, az oláhok pedig B. Enzenberg Károly jó veleki bánása által vétethettek arra, hogy magokat a' katonai életre örökösen elszánják.

1765-dikben egy másik oláh határőrző ezred a' Vaskapui szoros uttól Hunyad 's Fejer vármegyék' szászvárosi 's szebeni székék' Fogaras 's Brassói kerületek' hosszában egész Brassóig olly formán kezdett felállítatni, hogy Erdélyen keresztül Kővári kerülettől kezdve Fogarassikerületig egész telkü Oláh bojerekből, sóvágókból 's némelly városok polgáraiból szinte e y 8 Oláhlovag osztály is felállítatott, ezen oláh 8 lovag osztály 1775-dikben 4-re leolyasztatván a' legitt érintett évben székely lovag ezreddel egyesítettett 1783-dikban a' borgói uradalom' lakosi második oláh ezreddel egyesítettek; 1765-dikben felállítatott oláh ezrednek melly elsőnek is neveztetik, Orláthban közel Szebenhez, 1764-dikben felállítatottnak Nászodban van kormányzójuk. Lásd erről bővebben Bengő Transylvaniáját Nászodon van a' katonai nevelő intézet is, mellynek kezdetét 's előmenetelét illetőleg a' következőket jegyzem meg: A' rádnoi kerületben második oláh ezred felállítatván 's illően elrendezettvén 1778 dika körül Kálnoky Jeromos sz. Bazil rendjén levő szerzetesek' Provincialisának, ki egy-

szerszám tanító is vala ezen intézetben, eszköz-
lésére e' helyűt deák-német iskola állittatott fel,
de minthogy későbbben deák nyelvnek kevés süke-
rét tapasztalnak a' tanítás egyedüli német nyelvre
vitetett ált. II. József 1782-dikben ezen ezred' 6996.
ftnyi-jövedelméből az intézet' épületét felállittatni
parancsolván a' dolog annyira ment, hogy már
1784-dikben November 22-dikén a' növendékek
az iskolába is bévezetettek; a' növendékek száma
50-re vólt határozva, de kik csak határ örök' fiai
lehettek; 1826-dikban a' második oláh ezred' nö-
vendékeit 50 rol 30-ra leolvasztatván az első oláh
ezredből 30 ifjak alkalmaztattak ide olly formán,
hogy jelenleg 60 határszéli oláh katonák fiai tartat-
nak 's neveltetnek ezen intézetben, megengedtetik
ugyan másoknak is ezen intézetbei járás de magok
költségén; eleintén ezen intézet csak két osztályu
iskolából állott, de majd 1785 's 1824-dikben har-
madik 's negyedik osztály is adatott hozzája; a' ne-
vendékek itt tanulják az olvasást, írást, keresz-
tyén vallást, német szavak' összerkesztését a' tovab-
bá a' számadást 's némelly hasznos tudományokat
is, minők p. o. a' földleírás, statistica, történet-
írás 's katonai mesterségek, a' növendékek német
nyelvet annyi járatossággal beszélnek, hogy csak majd
nem hihetetlen, hogy ezek oláh szülők' gyermekei.
Lásd erről Gr. Tannoli de secunda Legione Valachica
Poëmationját.

Fejezetül e' nép de csak általános jellemvo-
nását illetőleg legyen szabad még egy pár szót ide
mellékelnem: az oláh nép megtartván a' maleletől
fogva sajátos bélyegét, melly nyugati honjából
kihozott nyelvéhez ragaszkodásban 's legkivált
százados szokásaiban tapasztalható azt még jelenleg
is a' magyarral viszonyosb közlekedésbe jötte után
is annyira bírja, hogy méltán csudálhatni, mi-
lént eddig törvényeik' egy - 's ugyan azonságát te-

kintve, szorosb 's régtóli együtt lakások által lett összekapcsoltatásoknál fogva majd csak nem egybe forrva egy néppé is nem lett; igen is az tagadhatlan, hogy az oláh most is más erkölcsökkel bír mint a' magyar, neki jelenleg is más szokásai, más beszitt eszmei vannak mint a' magyarnak ugy annyira, hogy őt néplelkezet 's szokásaira nézve mégmost is csak majd nem mint a' magyartól különvált népet tekintenünk kölletik; befolyását illetőleg, mellyet régen gyakorolt 's mellyet mégmost is azon más népekre nézve, kikkel viszonyosb kapcsolatban van, gyakorol, meghatározni nem lehet, annyit mindenesetre mondhatni, hogy ő volt többnyire azon nép, kinek politicalag kitüntethető léte a' kerülötte lévő népségek nem csak szomszédsága, együtt lakása, hanem a' viszonyok' lelke szeriint erősb helyzete által is mint egy elfojtatván nem mondom fényleni de alig élni is látszott, az oláhok különféle népek közt lakván 's így bizonyos önállóságához sem juthatván következőleg sajátlag nemzeti művelési irányt sem vehetvén tulajdon 's saját szerű lelkületek' kiképzésére mit sem is tehettek, ugyan azért más europailag mivelt népek közzül egyikével sem is tehetni egyenlőségbe, mert, kiképzetlen művelődések erre nézve még fiatal, 's azon érdekes haladás, mellyet a' műveltség' egy vagy más erányzatában némelly iskolailag tanított kitünő egyénjeiken vehetni észre csak oda mutat, hogy ők is művelhetők, hogy ők is mint akármmellyik más egy tökéletesítendhető nemzet minden alkotó részeivel birnak; azonban political 's társas életbeni mérsékelt magokviseleteket tekintvén mégsem annyira általánosan minden művelés nélküliek, hogy mint e' jelen oláhok' ismertetését megelőző értekezésem előszavában felhozott Sionbani értekező a' marmarosiakról szóllott, őket igaz lélekismérettel vad Oláhoknak nevezhessük, mert valamint egyfe-

lül nem mindig igaz az, hogy a' ki nem gazdag tehát szegény, a' ki nem művelt, tehát vad; úgy más felől habár az oláh néptömeg honunkban a' polgárisodás pályáján mind ez ideig kétes nehézséggel haladván nem mondom a' tökély culminációját elérte, de még csak a' dolgok' közép álláspontját sem is közelítette meg, habár mondom a' néptömeg érzeményei kiképzetségének feladata eddig majd csak nem egészen vólt elhanyagolva, mitnem annyira természeti a' jó 's szép iránti érzéketlenségnek, mint azon viszontagságoknak, mellyekkel neki küzdenie kellett, tulajdonitanunk kellett, ók még sem minden tökélyek nélküliek, még sem azok, kiket vadoknak mondhatnók, mert hiszen midőn egészről azt tudjuk, miszerint a' földögm' majd minden részein elterjedt emberi nemnek csak egy faja vagon, más részről pedig azt hogy az ég hajlat, a' nyelv' különbsége 's az élet mód azon jellemvonások, mellyek az emberek közt bizonyos 's állandó különbséget, okoznak; hogy az éghajlat szüli a' nemzeteknek hasonfajokra vagy rázákra való felosztását; hogy a' nyelv azon fő 's egyetlen mi, melly nemzetet nemzettől különválaszt, népet nemzetté tesz, 's melly a' nemzet jellemvonásainak, némüleg erejének 's virágzásának is mértékét képezi; végre hogy az életmód melly szerint több egy eredetü, azon egy nyelvet beszélő 's sok erezekből álló családok népnek neveztetnek, szüli, miszerint ez vagy amaz népet műveltnek, kevésbé műveltnek vagy egészen műveletlennek az az vadnak, koborlónak vagy meglepedettnek a' szerint nevezük, a' mint t. i. ez vagy amaz vagy csoportokban letelepedve a' vadászat halászat, 's marhatartáson kívül a' földművelésben, kézművekben, kereskedésben, tudományokban 's egyéb nemü mesterségekben gyakorolja magát, állandó hajlékánál marad, vagy jobbára sátorokban lakván hordáival egyhely-

ről más helyre költözik, ezeket feltéve állíthatjuk e' azt, hogy Oláhjaink vadok; a' kérdésre hogyan 's miképen közölhetek illy a' tárgy egyeneségétől távol állót 's régismértet, azt válaszolom: hogy ezen elveket csak azért hozom fel, mert azt hiszem, hogy könnyebben téríthetem meg ama sokszor említett máramrosi Oláhokrol értekezőt, kinek talán eddig nem volt szerencséje azt tudni, hogy a' melly nép földjeit miveli, mert egyesek lanyhassága még nem azon vonás, mellyből egész nemzet jellemvonására következtethetni lehetne, mellyik nem hordáknban nem sátorokban lakik, hanem állandó hájlékánál marad 's a' t. azt vad népnek nem mondhatni 's hogy ezen elvekből kiindulva Európának csak a' legéjszakibb 's legkeletibb széli levőket vadoknak, nevezhessük. — Ezen nem annyira hosszú, mint a' kitűzött céltól távolacská álló kitérés után szükség ismét a' felvett irányhoz, visszatérni, 's végrekezül az Oláhok jellemvonását illetőleg e' munkát még néhány észrevétellel béfejezni: Oláhjaink között sokan magyar nemesi kiváltságokkal felruházta lévén honjokhoz illő hűséggel 's tartozó hazafiúi engedelmességgel viseltetnek, általánosán jó szívűek, 's ha más nemzetek közti elterjedéseket vizsgálóra vesszük, tapasztalni fogjuk, hogy az oláh mint szives barát, jó 's békés szomszéd', kötelességeit teljesítő jobbágy majd mindenkor 's legnagyobb készséggel segéd' kezket nyújtott a' magyarnak, a' hazafiusodástól épen nem idegenyek, a' hon' szeretet adott 's ad erőt 's bátorságot nekik, hogy a' csatátere az ellenség vasától soha se fordítsák el szemeiket 's homlokukat, kivált az országszéli ezredekben szolgálók egy jó katonában minden megkivántató tökély 's tulajdonokkal bírnak; mulatni vigan szeretők, társalviszonyokban enyelgők 's csak nem ömledezők, a' mit fiatal csintalanságnak nevezünk, az nálók

népszerű viselet; a' kiképzetséghez szükséges erő az oláhban épen nem hibázik, valamint elevenség, a' nemesben rátartás 's bátorság sem hiányzik; általánosan őseik' vallásához 's mind ahhoz, mi régi híven ragaszkodván, ahhoz pedig mi új bizodalmatlansággal vlseltetvén 's így a' világ közérányához n. hezen közeledhetvén sokszor őseik' vallásához való ragaszkodásokban, mint minden más por tudományatlanságuk, sokszor pedig erkölcsi kötelességeik' kutfejeirőli isméreteknek határozatlansága vagy épen zavartsága miatt előítéletekkel is megtelvén, leginkább pedig a' mit már érintettem, 's mit ujalag ismételek, a' nevelés nagyszerű feladatának teljesítést elhanyagolván könnyen történik, hogy némelly egyénjeik egy vagy más rosszra, melyet egyszer másszor rólok hallunk, vetemednek, azért miután tudott 's való dolog az; miszerint a' nevelés, műveltség 's jólét okozati viszonyban állanak egymáshoz, következőleg hol a' nevelés nincs megadva, ott a' műveltség is fog hiányzani, 's így ott jólét sem lehet, méltó jogon lehet kívánni, vajha kellő neveltetések' eszméjének megvalósítása érdekében elsőben ha csak a' nevelés szüksége fölül meggyőződtenének majd pedig, kiknek módjok 's tehetségek van, gyermekeik' taníttatására, habár külső befolyás által is, nem csak emlékeztetnének, — de tetteleg sürgöttetnének 's szoríttatnának is, hogy így a' polgárosodás 's művelődés' jótékonyasága nemcsak a' kitünőleg 's úgy szólván csak városilag műveltek' osztályán terjedési elemre találhasson; 's hanem a' falusi néptömeg' érzemnyére 's természetére is befolyást gyakorolva mint egy munkálólag is hasson. Az eddig mondottakból következőleg végrekeszül általánosan egész magyar honunkat 's annak polgárait illetőleg még az egyet jegyzem meg: miszerint az erkölcs 's elme' helyes kiidomításához, e' három u. m. háznépi,

templombani 's iskolai nevelés tartozván, következőleg habár a' szülők gyermekeik' szívébe az erkölcs, a' jó 's szépíránti tiszteletet korán becsepegettven az igy háznépileg kitanítottakkal a' templombani nevelés már könnyebben megyen, mert ekkor a' gyermek' szívében csak támogatni 's erősíteni kell azt, mi meg rem elég határozottsággal van bele öntve habár mondom e' kettős nevelés mint az eleme 's erkölcs' helyes kiidomításához legközelebbi segéd' eszköz kellő használatba is van véve, még a' feljebbi 's nevezetesen a' tudományok' körébeni kiszélesítendő előmenetel érdekében, mert mindig csak a' mellett maradni mit vallásos érzeménynek nevezünk annyi volna; mit a' homályos 's philosophiátlan századokat vissza idézni akarni, részemről pörgyermekeinknek még iskolai neveltetést is kívánnék adatni, pedig ebben vagyunk mi hátra, itt van a' hiány itt a' hiba, hogy nálunk eddig igen ritkák az elemi iskolák, 's még ritkébbak az illy iskolai, jó tanítók; legelőbb is erről kellene tenni, mert csak igy fog elmulhatni az ok, miért egymást idomtalan 's kiképzetleneknek mondjuk.

Duliskovits Mihály,

Ruszkopolyánai helyettes Lelkész

3.

Védő vagy elemi gyógyszerképi használatáról a' hideg víznek a' betegségekre alkalmazva.

(Folytatás.)

Minékutána még az emberi test' létszerei a' betegségek' külömbféle kitéréseire anyagot magukba

örökségül átvesznek, 's fájdalom! még folyvást nevelne kis, minek egészeni elhárítását a' jelen életmóddal, 's renddel korántsem ígérhetjük általánosnak. de hogy nyomasztó terhek alól a' porhüvely leghiztosabban fölegyenülhessen, 's az elvesztett legdrágább jót az egészséget minél előbb helyre állíthassa szüksége leszen nékie olly védmódhoz nyulnia, mellynek paizsa alatt a' megtámadó félen győzelmet arathasson, 's rajta uralkodást nyerhessen. — Természeti következmény pedig, hogy mi a' lélek, 's testre egészséges állapotjában jótékonyan hat, ugyanúgy hasson az, midőn kül, vagy belső okadat a' létszerek' rendes működését akadályozza. Ezen akadály ere bensőleg kivált mindig az életnedvek megromlásából fakad, azokat kell tehát új életre fölkelteni, ha szunnyadoznak, azokat kell másokkal felváltani, vagy a' testből, ha már a' javíthatás pontján túl hágtak egészen kiszállítani, hanem ehhez a' tapasztalás mezején bebizonyítottan legfogatos' b gyógyszer a' víz, *levegő, mozgás*, és *életrend*, a' mit már régidóktól fogva az orvositan felavatottjai is irataikban közelebbről érintettek de létre ekkoráig sem hoztak. — Honnét származzanak' a' rosz nedvek a' testben? különböző okaik közül a' fők ezek lehetnének: *ártalmas és sok tápszerek élededelete, az elfojtott bőrkigőzőlgs, mozgás hiánya, valamint a' szenvedélyek tüzes, 's a' testre erőszakkali hatása, végre a' légi változatok reánk nézvesti részese befolyása által.*"

Ártalmas tápszernek lehet tartani közönségesen mind az ollyant, miben szesz, eczetsavany, 's fűszer izlelhető, a' sós csipőségeket is ide számítván akárminő étel készítésnél; nem annyira kell a' nehéz emésztetű eledelektől tartani minthogy a' víz felolvasztó ereje az emésztést elősegíti; csak hogy

az ezyébkint gyenge gyomruak terhelésig ne használják azokat. *) A sok tápszerek vétele jó emésztet mellett is, sok és sürü nedveket hagy a testen maga után, a mi nyomasztó terhet s többféle betegségi anyagot gyűjthet, rossz emésztet után pedig a gyomrot üllepéllyel töltik el, honnét az a többi tagokkal ártalmasan, s halált is okozva küzöltetik. A test a benne fölösleg nevelt anyagtol kigőzölgés által menekedhetik meg, s jólléte annak rendes folyását természetileg magában foglalja, mi ha dugulást szenved, már előkészület a betegséghez, mellynek legbiztosb elhárítása az hogy a testet izzadásra ingereljük, s így a rendes kigőzölgés béhegedt lyukait megnyissuk, a fris viz mind izzasztó mind mosdó módszeri alkalmazása pedig nyujthat csak itt legegyszerűsb s czélszerűbb segedelmet.

A vízital is sokat előmozdítja a kigőzölgést. szinte az utána tett szabad légbeni mozgás, mi által a tespedés távolítatik, s a vér rendes körülése folyvasítatik. Jóllehet az óvó gyógmódnál már a fris léget nélkülözhetlennel lenni állítottam, a véd-

*) Minthogy még határozatlan — azaz: a per bíró alatt van — a természet vizsgálóji között eldöntve nincsen mi legyen az embernek teremőileg rendelt tápláléka, a csupa növényi e vagy az állatival keverve; — véleményem — egy ideig bévezetett tapasztalat szerinti kísérletem után, inkább hajlandóbbod nyilatkozni s okszerűleg rajta megállapodni, hogy csupán a növény országbol vehetnénk azt mind szellemi, mind anyagi jóllétünkre legczélirányosabban; támogató okaimat itt felhozni nagyobb kiterjedést kívánna mintse n hogy röviden érintve azokat behizonyítólag előadhatnám! így tehát csak pusza allitással jelenleg a hús eledelt is az ártalmasok sorába minden kétség nélkül helyhezem, főkép az elkényztetett házi állatokébol vétettet, azaz: betegségi anyagot is nagyobb mértékben magában zárhatót.

gyógymód' használatánál pedig épen soha el nem maradhat, sőt a' betegség nemeihez lehet azt határozottan alkalmazni, mert csak a' bennelévő savanyag az, mi az életszikrát élénkíti, úgy hogy minél kevesebb éldelete annál homályosabban csillámlik a' láng, 's egészenyi hiányával a' savanyag is enyész, vele az élet fáklyája eloltódván.

Minő befolyást gyakoroljanak a' szenvedélyek lelki, 's testi egészségünkre kiki előtt világos dolog, a' védgyógy alatt levőkben az indulatok, kivált a' rombolók hogy egészen elszunnyadjanak, megkívántató; nem arról van általában tehát a' szó mindön szenvedélyek szőnyegre jönnek, hogy őket elfojtsuk, vagy gyökerestől kitépjük, hanem arról mimódon rajtok uralkodjunk, 's józan ész szerinti mérleggel a' tulságost bennök korlátozzuk, 's viharuk mellett is hasznot szedjünk hullámzatikból.

Már az óvó vízhasználati módnál érintetett, hogy szokott közönséges itatdul a' víz valamint legtermészetibb, úgy leg egészséges' is, ennek tehát nem elégséges vétele, vagy más művészeti készítményekkel ki pótolása legkártékonyabb befolyásu a' nedvek sűrítése 's csipősítésére, mellyek minél kevesebbet oldatnak fel — a' feloldáshoz pedig a' víz legtulajdonibb — annál ragályosabb az edényekben üllepszó sárak, mellyet egyedül a' víz savanyaga új élet ébresztése után új erővel a' testben felválthat. Illy anyagi rosznak kiirtásához szívvvel lélekkel kell fogni, 's azon gyenge kifogás, hogy nincs szomjuság és a' víz nem izlik, csak elszoktatás, illy ellenkező érzet egyedül eleinte szokott belépni, a' jó következet magától édesgetve szoktatja tovább a' kezdőket; a' gyomorémelyek miatt is vannak panaszok, 's ez éppen jele, hogy ott sűrűdve létez a' betegségi anyag, melly míg feloldatik, 's az altest idegei hozzá szoknak és erősednek, addig eleinte éreztetnek csak émelyek, miokért a'

visszajedés igen éretlen, meggondolatlan és alaptalan lenne.

Nem valótlán a' mondottakból a' következtetés: hogy majd csaknem minden betegségek vizgyógy alá — az az a' mellyek gyógyíthatók — vétethetnek; az emberkép gyógyíthatlanokra pedig csak az Égtől várhatnánk engesztelést! de a' sok elaggott bajokban sinlődők ha nem nyerhetnek is tökélyes kigyógyulást, a' bajok enyhét biztosan bevárhatni. A' gyógyulás vagy könnyebbedés nemcsak a' kitartott okos használatától a' vizgyógnak, de azon lépcsőtől is sokat függ, mellyre a' nyavalya hágott, és a' testben jelenkező eleterőtől, melly azt még üzőbe venni tehető.

A' vizgyógytól se várjunk természet fölötti fogamatot, de még is jóval többet mint legtöbbnyi emberek várnak. Ne hidjük kivált azt, hogy a' víz a' bennünk évektől megfészkelte ellenséget néhány napok múlva kihajthatja. A' vizgyógy a' test erősítése, az eleterő fölemelése, a' kigőzölgés többítése által jobb nedvek' készítéséhez legsikeres' b. Az tehát csak lassan de annál biztosabban támadhatja meg 's távolíthatja el a' rosszat. Valamint az orvosi szer eleterőt előidézni nem képes, csak jelenlevőt felébreszteni és nevelni, úgy a' vizgyógy sem teremthet; ha pedig a' lehetőség meg van azt nevelni, akkor egész bizonyonnyal nem orvosi allopathszer, hanem olyak, mellyeket a' természet nem fizetteti meg, minők a' lég, víz, mozgás, és életrend*) által történik meg.

*) Midőn Priesznicz már sok oldallal kivitt 's külömbféle betegségek nemeire nyilván elismerten jóvabagyva alkalmazá gyógyintézetében a' hideg víz módosított erejét; nekem sem lévén egyéb föltétem mint minél nagyobb valóságban és csallhatlanságban a' közéletbe vele léphetni; ötlet jelettem ki tehát az énemeni kísérletek mellett, rendes gyógmódja betegségekhez gyakorlatos legsikeresebb alkalmazásában.

Ha már pedig minden gyógynál arra még ki a' dolog, hogy a' csipós, sűrű, 's nyirkos nedvek fölfoldassanak, és a' nemesebb részekről a' kevésbé nemesek felé kúzzattassanak, 's általuk eltávolitassanak, akkor a' viz illy tehetséggel legfőbb mértékben bír, mert nem csakhogy belülről felolvasztólag foganakozik, hanem a' bőrön okozott inger által is a' betegség anyagot e' felé húzza 's általa kiválasztja. Az ez által egyszersmind a' nemesebb részekről, 's nevezet szerint az emészteti utakról, — mellyek így olly állapotba téteknak, hogy jobb nedveket készíthetnek — a' betegséget elhárítja: egy azon időben az étvágyat előmozdítja, 's a' testet az élelemtöli nagy visszatartóztatás által, — mellynek az erők a' betegségi anyag kiválasztásához igen szükségesek — nem gyengíti. *Priesznicz* elvül veszi a' testet mindig lehető erőben megtartani, honnét ő soha sem tiltja az étvágy kielégítését a' természetre 's betegre hagyván a' nőtt vagy fogyott étvágyat kijelentni. És ez soha sem téved, talán olyanokon kívül, kik rászokás által mértéket tartani nem tudnak, és az éhezést érzést nem képesek többé étvágyuktól megkülönböztetni. Így tehát ő az egész gyógyítás folyamát csaknem a' természetre hagyja a' nélkül hogy azt bizonyos fogantjában zavarná, és a' gyógy használata alatt határozza meg többé vagy kevesebbé, hogy a' felizgatott vagy izgatandó betegségi anyag tömegét mindig a' beteg ereje' rendes viszonyában megtarthassa, és éppen ehhez tartozik az ő gyakorolt pillanata a' használt szerek ismeretével összekapcsolásban. A' természet tehát az, melly a' gyógy nemét és módját maga meghatározza, és minthogy ő *egyenesen soha sem téved* mint ez mégis a' legjobb orvosnál megésik, és minthogy lényege abban álljon a' betegségi anyagot a' bőrre húzni, és azt a' nemesebb, ámbátor meggyengült és legtöbb-

nyire szenvedő részekről elvonni, a' mi legfogatos'ban jelenkezik a' gyógy alatt éves kelvények sokszor 100 — 156 számában, mi a' jobbulás legelőbbi békövetkezetére is mutat, azért óhajtják.

Gyomor vagy ideg — gyengeségben vagy általában olly nyavalyában szenvedő betegeknel, hol a' nedvek nem elromolvák, és hol csupán a' dolog abban áll, hogy az elsenyvedt idegekbe telerót, és a' bőrbe működést hozzunk, azon kelvények vagy kiütések vagy épen nem, vagy csak kevés számban jelennek meg. Azoknál is, kiknek nyavalyájuk ugyan az elromlott nedvekben van, de hol az életerő nem elég az anyagot a' bőrnek hajtani, keves vagy semmi kelvények sem mutatkoznak, náluk osztán hosszas gyógyításra lehet számítani, vagy helyre állításukról kéteskedni. Gyenge izzadás, mérsékes fürdés vagy csupa lemosás, a' hideg viz' egyedüli italul használata, és minden csipős, zsiros és savanyú ételektől megtartoztatás nekik legjobb szerek legalább szenvedésüket enyhíteni. —

Hogy izzadás által sok ártalmas anyag a' testből eltávoztatik nem szükséges említeni, de vele együtt több jó nedvek is kiszivárognak, mellyek mind kipótlandók. Innét a' szörnyű étvágy, melly a' hideg viz, 's többnyire hideg tápszerek éldelete, valamint a' szabad légbeni mozgás által jóval emeltetik. A' nedvek ezen gyakortaibb átcseréletének bizonynyal lényegesen járulnia kell a' betegség' eltávolításához, és azon ujjaszülését az egész testnek okoznia, mellyet magukon a' gyógy bevégezte után legtöbhnnyire betegek észre vesznek. De az izzadás is a' bőr fölélenkítésére lényegileg szolgál, 's kivált annak fürdő előtti felizgatásához szükséges, mi által osztán a' rajta előidézett ingernek anrál erős'bnak kell lenni. Minthogy egyébíránt a' test

nem erőtetett mozgás, és nem belülről felizgató szer-
rek által hozatik izzadásba, így az sem igen meg-
nem támadtathatik, sem gyengítettik, sem pedig
a' melegebűli hirtelen átmenetel által a' hidegbe kár
nem következhetik; mint ezt százak' példája min-
dennap bizonyítja, kik közé maguk a' gyenge asz-
szonyok, gyermekek, és még a' mellkórosak is,
szinte az igen évült egyének ide tartoznak. A' hi-
deg fürdő egy közvetlen előre ment izzadás után
távol sem olly érzékenyítő, 's a' meleg és kedv-
szerőség érzelme utána sokkal gyorsabban lép be.

Azokhoz, kik a' vizgyógytúl keveset remél-
hetnek, olyan nehez-nyavalyások tartoznak, kik-
nél a' betegség már annyira emelkedett, hogy az
öntudatot elvesztik, szinte ugy a' tüdőkórosok, és
olyanok, a' kik megrögzött, és inszélhüdesben
szenvednek ilyeneknek tehát maga a' nagy vizmester
Priesznicz sem igér egészenes kigyógyulást csak kön-
nyebbedést. — Minden egyéb időszakai betegségeket
sikerrel gyógyít. A' gyógyítás használatánál külö-
nösen kell nézünk: az életrendre, az izzadásra,
és a' hideg víznek kül és belső vételére.

Az életrendet

a' mi illeti már fölebb érintettek azon eledelek,
mellyek általában ártalmasok, és így természetikép
a' gyógyításnál egészen kiltítyák. Itten minden föl-
izgató italok: u. m. bor, kávé, ser, thea annálká-
rosabban hatnak, minthogy, a' test ugy is a' gyógy-
használatá által folyvásti felizgásban találhatik. A'
ki ezen kedvencz italokat egészen nélkülözni ma-
gát elhatározni nem lenne elég erős, kivált a'
gyengéd szépnem az ő kávéját, 's theáját, a' férfi
az ő borocskáját — de a' veledés legmértékle-
tes' legyen, és az ital, erejéből kiemelt, és még
akkor se szünjön azt hevében fris vízzel tikkasztni,

szívténygy a' meleg italok , levesek átaljában gyomor gyengítők, és fogrontók, kivált hol azonnal hideg víz öblíti őket ; — az csak elszokás, hogy a' meleg ételek, 's italok jobb izüek, kivált gyenge emésztők ne éljenek velek, hanem előbb jól kiűtendők.

Szokás szerint asztalnál a' hideg ital tiltatikés, bizonytal semmi tilalom sem volt ennél alap nélkülibb téve, — csak hogy meleg ételekre ne igyunk, mi a' fogak aggodalmas fájlatát valóban okozza; már pedig a' vizgyógynál fő feltétel, hogy az ételek kihűlve vétessenek azért a' természet kívánata szerint minden ártalom nélkül élhetünk vele, főképp a' gyermekeknek mindig tiszta fris vízzel oltsuk el szomjukat, honnét soha legcsekélyebb kár sem következik ; ellenben a' társaság vidámabb leend mint egyébkor, jobban emésztend és ebéd után álmosan nem lóggatandja le szárnyait Kiváltképp olyan egyéneknek, a' kik sejjeléli vértolongsban szenvednek a' fris viznek asztalnáli hó éldelete ser 's bor helyett ajánlandó. Keljeneki bár az orvosok tanúlatságukkal az asztalnáli viz ital ellen a' sikra : de a' tapasztalás bebizonyítja, hogy az emésztés nem hátráltatik, hanem előmozditatik. — Ha zsiros ételeket eszünk csak bátran reá vizet igyunk, és ez jobban fogja mint a' bor vagy égett szesz a' zsirosat felolvasztani, 's ártalmatlanná tenni.

Priesznicz is javálja ezt, ha sertvés sült, vagy vajas böjti ételek jönnek az asztalra, és a' következmény igazolja őtet. De a' vizet még se igyunk éppen mérték fölött, mi által az étnyálka igen elhigittatnék. Három — négy pohárral elegendő — a' gyenge emésztők még lejobb szállíthatják mig gyomrukát többé nem terheli. Mingyárt asztal után se igyunk sok vizet, hanem elégedjünk meg kis mennyiségben szomjunkat oltani könnyü moz.

gást tévén ebéd végeztével hőségben árnyos helyeken; ezt ismét helybenhagyja azoknak jólléte, a' kik gyakorolják. Az altesti betegeknek elhagyhatlanul szükséges az asztal utáni sétálat; különösen hasznos nekik a' lovaglás, minthogy szabad légbeni mozgását és megrázódtát az altestnek eszközli, a' nélkül hogy az erőkre igényeljen s felizgatásukra hason. Az altesti betegek alatt itten olyan egyének értetnek, a' kik nehez emésztésben szenvednek mi azonnal az asztal után lomhaság, 's komor érzellem által megismerteti magát. Olyanok is, kik torlódásokban szenvednek asztal utáni alvással nevelik bajukat, minthogy álom közben a' vér egyébiránt is fejnek és mellnek tolyong. Ha ki alvás nélkül nem lehetne, jobban teszi ha asztal előtt ülve egy keveset szunnyadni, és azután még könnyen mozgani mégyn, minekutána előbb hideg mosdás vagy fürdő vétett.

Hévhoni fűszerek: bors, fahej, szekfű, gyömbér 's a' t. mint nagyon ingerlők mindig ártalmasoknak tekintessenek, és folyvásti bő velek éléssel magának a' legerős'b egésségnek is ártanak. Magától értetik tehát hogy a' vizgyógy használók nélkülök szorosán ellegyenek. Azok Indiánoknak rendelvék kiknél a' meleg éghajlat olyan nagy ellankadást okoz, hogy nekik, az erős inger szükséges, vagy legalább nem ártalmas. Éghajlatunkban, hol a' többet összenyomatott, tehát a' savanyagot nagyobb mértékben magában foglaló a' levegő a' nélkül is lobos betegségekre a' hajlam megvayon, erős ingerek, minők a' szeszes bor, 's fűszerek azon hajlamot csak emelhetik, és csak kártékonyan hathatnak. *Priesznicz* elve ez: Nálunk olly fűszerekkel éljünk a' mi hon terem, és Afrikában olyan-nal a' mi Afrikában tenyész. A' természet már gondoskodott rólunk, és minthogy a' növények azon éghajlat befolyásainak alávetvék mint az emberek,

így legjobban is illenek egymáshoz. Megengedi ő tehát a' belhoni fűszereknek mértékletes éldeletét, mint a' kömény, majoránna 's e' félekét örömet, és még mártalékul tormát is ad a' marhahúshoz. Mustárt is megenged azoknak, kik kanyaróban, köszvényben vagy más hasonló bajokban nem szenvednek, kivételesen. A' vöröshagyma mind zölden, mind piritva tiltott élelmek közé tartozik. A' savanyú étkeket főképp olyankor mellőzni szükséges, midőn a' testből savanyt, 's csipényt kell távolítani egyébkor is nagyon ritkán vagy soha se használándók, mert, kivált a' részletes kisebb mértéknyi vizgyógynál ülő életnemmél egybekötve, nem más, mint árthatnak. —

A' legszokottibb ételek Gräfenberghen ezek: marhahús leves gyakran gombóczzal, a' hús tormával vagy egyéb mártalékkal; marha, borju, birka sertvés, óz, 's récze sült, tyukok szilvával, kolompérrel, 's e' f. külömbféle tészta étkek, rizs, kely és más főzelékek. Néha közben halak és madarak is adatnak fel. — Reggelire csak tej, irósvaj, és házi kenyér adatik; a' tej jó, szinte ugy a' vaj is, csak sok ne vétessen belőlük, 's derekasan leöntöztessenek. Estennen téli időben földialma hajában is éldeltetik, de minthogy nehéz emésztetü 's álmom zavaró, csak az erősebbnek néha néha nyujtandó. Enni tehát nem terhelésig, hanem csak az étvágy kielégítéseig szükséges, külömben a' sok evésnek rossz oldalával a' bajlódás mindig fennmarad. Komorkórosoknak a' kik szokáskint egyszer fölötte sokat, másszor semmit sem esznek, az ő ételeik mennyisége szabályzásán, 's könnyü emésztetü választásán kívül még ajánlható az asztal fölötti sok ivás, hogy gyomrukban a' víz foglaljon étel helyett tért. Atalában a' viznek földerítő csepjeit az ilyen bús szeszélyü személyek bő mennyiségben hörpöljék. — Bésózott hús és halak ártalmasok

minthogy a' nedvekkel igen sok csipőséget közölnek. A' sajt közönségesen romlott eledel vagy mint *Hufeland* mondja hogy nem táp — hanem csupán inger szer, és mindig rossz nedvet készít, azért vele élni nem kell. A' gyógynál tegyük általában kötelességgé *erősítő de csak egyszerü* húsból, és növényekből össze tett táplalékkal élni, mi a' testnek leghasznos' b, és a' mértéklethez is legtulajdonosabb, melytől az elegyített, 's kikeresett nyálkáságok mindig elingerelnek. —

A' test szabad légbeni gyakor mozgása, hogy a' vizgyógyot lényegesen elősegítse, már említett. Tegyük tehát törvényül naponkint legalább két óráig sétálni, vagy más dolgot a' szabadban végbevinni, ne engedjük rossz idő által magunkat visszatartóztatni. Mozgás nélkül a' vizgyógy kinzhat, mert a' vele bőéldelet mindig a' hideg érzését, nemzi, melly csak mozgás által rezzentethetik el, művészetileg meleggel általában elnyomni nem szabad, ha a' gyógy céljának egyenest ellenmüködni nem akarunk. Órizkedjünk tehát a' kályha melegtől, és mindig hideg vagy legalább igen mérséklek fölmelegített térben mozgás által magunkban a' meleget élesztetni keressük. Különösen kerüljük el a' hidegböli melegbei hamar átmenetelt talán éppen fürdés vagy douche után. Ne öltözkedjünk soha nagyon melegen, hanem csak úgy, hogy a' hideg legerősebb benyomását magunktól elhárítsuk. A' testet sok meleg ruhával terhelni azon károkat okozná, mint a' kályha nagy melege, 's mellette a' szabad mozgást, 's a' nedvek körülését akadályozná. Gya' pot testöltvényt viselni szintén ugy káros, ki a' vizgyógyot csak egyszer nyolcz napokig használta, jóllehet egész életében hozzá szokott volna, minden rossz következet nélkül teheti, és még hűves Octóberben is egy ingben kiállja a' lég befolyását egészelegkisebb szenvedtével. Vásznon öltöztvény au-

nak, ki naponként egész testét hideg vízzel mossa legjobban, ez a' bőrt se nem ingerli se nem gyengíti, mint ezt a' gyapot teszi. Télen fölül lehet gyapot ruhát viselni, vagy őzbőrből készített mellényt és nadrágot. A' nagyon meleg ágyak is azon elvből károsak. Legjobb a' szőr párnák, és bélelt paplanok, még ajánlhatók mint jóval olcsóbbak az elsőknél, a' tőfüvel készültek. Jó zabszalma ágy is gyapot boríték terítetvén reá, melly ismét egy lepedővel fűdetvén éppen nem rossz, és legolcsóbb. Télen könnyű tollas ágyat használhatunk.

Alig szükséges említeni, hogy lak, és hálószókanak ablakait naponként egy pár óráig nyitva tartasuk friss levegő beeresztés végett, még nagyobb hidegben is, csak a' léghúzatot magunkon átjárni ne hagyjuk. Egyéneknek, a' kik fejneki vértolyongásban szenvednek, ezt igen ajánlhatni, kivált a' vizgyógy mellett csak ritkán lehetne káros. Mellkórosok különben ezt nem tűrik el.

Az izzadás

a' kezdőknek nagyon kellemetlen lépés, mellyhez még is azonnal hozzá szokunk. Különösen a' vele összekapcsolt felizgás egy beszorított helyzetben, melly a' forró vérűnek kiállhatatlan. Ha már az izzalý kitért akkor jobban érezzük magunkat, és osztán, ablakok fölnyitásával s vizivással is könnyebbséget szerezhethünk magunknak. Ez nem okoz, mint más izzasztó szerek benső erőszakos felizgást az egész edényzeti rendszerben, tehát nem olly gyengítő, miközben még is czéljának egészen megfelel; nem gyengíti a' tüdőt az izzó meleg lég beszívása által mint a' gőzfürdőkben, hanem egészen nyugvó állapotban megtartja azokat, mivelhogy az ablakok fölnyitása által reájök mindig friss lég szállítatik, és osztán a' növeksző felizgás fertály vagy félóra köz-

beni hideg viz' ivása által letartatik, mi által a' vér' fej, és mellneki erős nyomulása' kárai akadályoztatnak. Ez egyetlen neme az izzadásnak, melyet az ember hónap sőt év hosszatt is naponkint használni képes minden önmeggyengítés nélkül; tehát egyedüli melly által az évült betegségi anyagok, mellyek hosszú és tartós béhatást szükségessé tesznek, eltávoztatnak. Mint egészen különöst tehát közsvényes, és orvosszer' sinlésben szenvedő személyeknek ajánlhatni. Nem lehet megfogni, ha valaki e' módszert megismerni tanulta hogy még más izzasztó szerhez nyulhatna? —

Minő szolgálatot tegyen pedig az izzadás a' vizgyógnál, melly közben az a' betegségi anyagot részint föloldja, részint eltávolítja, minthogy a' bőrt a' hideg lüldőnek reá következő benyomására felizgatja, és fogékonyabbá teszi, tehát annak hatását jóval fölemeli, mert a' nedvek rendes körülmését elősegíti, és minden nemű akadozásokat eltávoztat, ezt a', ki Gräfenbergben a' sok és különbözőféle betegségek befolyása vigyázatára alkalmat veve, legjobban megmondhatja! Az tehát minden betegségekre fordítatik, mellyeknek oka rossz nedvekben fekszik, és csak olyanok vannak tőle föloldva, kiknek fájdalmuk részletes, mint csomózatban, daganatban 's a' t.

Az izzadás az által hozatik elő, hogy a' beteg mezeitlen egy vastag gyapot nedvített paplanba szorosán bétakartatik mire osztán még ágyneműk tétetnek, úgy hogy a' testből kiömlő melegség körülé összpontositasson, és elne párolhasson. Az e' módon körülé összegyűjtött melegség fölöslege az mostan mi az izzályt a' bőrre csalogatja, és nem a' benső szerek által nemzett fölizgás, mellyel az kihajtatik. Az izzály kitörése előtti csekély felizgás azonnal elmúlik. — E' célra a' paplant úgy tegyék az ágyra

hogy a' legkeskenyebb része felénk legyen, és a' szélesbik a' fal felé; a' beteg most kinyújtott lábszaro-
 rokkal, és ezekhez lapulva tett karokkal reá fek-
 szik, most először keskeny felét a' test körül haj-
 tjuk, 's miután jól meg van húzva, a' vállak, ka-
 rok, és lábok közé dugjuk, ezután, miközben a'
 bédugott véget egy kézzel szorosán tartjuk, a' pap-
 lan széles végét meghúzzuk, és most ezt erősen
 aládugjuk; itten különösen arra kell nézni, hogy
 a' paplan fölül a' nyaknál és láboknál jól összeér-
 jen, mivel az ottan legkönnyebben megtágu-
 l. Ez után ágynemük rakatnak a' befolyázott betegre,
 éppen úgy mint a' paplan szorosán bédugaszolva,
 és így ő végképp bé van takarva. Ha szükségesnek
 tartjuk, az e' közben történhetendő vizelésről is
 gondoskodhatunk a' szokott üvegek okos haszná-
 lásával. A' fej olyanoknál kik torlódásokban nem
 szenvednek, úgy takartatik bé a' paplan, és ván-
 kosba, hogy csak az arez maradjon szabadon, el-
 len esetben ötöt valamelyest szabadabban hagyjuk.
 Az egyes szenvedő részekre a' bétakarás előtt iz-
 gató borítékok tétetnek mint alább lefognak iratni,
 részint hogy azok általok bővebb izzadásra föliz-
 gattassanak, részint hogy a' lájdalmak, mellyek
 szokáskép az izzály belépte előtt nőnek, lecsilla-
 podjanak. Ha a' beteget megfordítani szükséges, a'
 fedezőket egy lepedővel jól le kell szorítani, hogy
 föl ne homoljanak, vagyha a' beteg magára hagyat-
 nék illy állapotban, egy eséngettyü sinór köttessék
 a' kezére segély kívántatása esetére nézvest.

Az így eltakart beteg most vagy nyugva fek-
 szik, és alszik ha lehet, míg az izzály kitör, melly
 időben ő szokás szerint fölébred, vagy némi moz-
 gásokat tesz mint a' szűktérben lehet, az izzály ki-
 fakadását eszközlendőket. Mi végre vagy a' keze-
 ket összetesszük és dörgöljük, míg melegünk le-
 szen, vagy a' felső czombra visszük a' kezeket, és

fel alá járunk velek, erősen hozzá szorítván, vagy a' lábokat az ágynak támasztjuk, és mi közben azokat váltogatva meghúzzuk és kinyújtjuk, az egész testet erős mozgásba hozzuk, mellynek következtében szokáskint az izzály azonnal kitör. E' szabály szerint meleg időben egy óra mulva történik, néha még előbb, néha későbben is; hidegben tovább tart, és ha a' test p. o. hidegláz után izzadni nem hajlandó, akkor négy, egész hat órahosszatt kell fekünnünk, míg egy csepp izzály megjelenik. — Tapasztalás szerint az izzály sokkalgyéribben foly, ha alszunk, tanácsolható, hogy álomnak ne adjuk magunkat, hanem mozgás által az izzályt inkább megtartsuk.

Mihelyt derekasan izzadunk, hogy az izzály a' testen lefut, az ablakok kinyittatnak, és a' beteg ihatik. Meleg időben az ablakok a' bétakarásnál mingyárt kitáratnak, hidegben bármilly erős legyen is, mindig csak egy bő izzadás békövetkeztével történik. Ha igen nagy a' hideg akkor a' szoba jókor gyengén elfűttetik, mi közben a' fris légnak nyílt ablakokon át bemenet engedtetik. Az ivás fertály vagy fél óra közben történik, de a' szerint mi-kép a' beteg jól izzad vagy szomjuzik, olly gyakran és bőven inni nem kell, hogy az izzadás megszűnjék. Vigyázzván erre, és minden pohár víz után a' kezeket dörgölvén, vagy egyéb fölebb említett mozgást tévén, így az izzály olly bő mértékben folyik, hogy nem ritkán minden ágyneműn áthatván a' szobában szíftut. Igen némelyeknél még edényeket kell alá rakni, mellyekben gyakran három — négy icze izzály gyülekszik. Nincs semmi gazdagabb izzasztó szer, és hogy még mellette jól is éreznők magunkat. Egyébiránt az ivás az izzadásnál el ne múlászassék, minthogy a' száraz meleget elmellőzi, és a' fölötte nagy felizgást megelőzi. Ha keves időnk van, akkor mindig jobb kevesebbet izzadni, és

mellette inni, mint száraz hőségben fekve maradni mi csak a' betegség - anyagot lázítja fel, de el nem távoztatja, és egész nap kedvetlenséget hagy maga után. —

Néhányan, kik a' gyógyot otthon használák, kísérlették önmagukat bétakargatni minthogy a' szolgálat hibája nekik. Ők e' végre a' paplant mingyárt estve az ágyba tevék, — a' mi általában mindig ajánlandó, hogy az a' bétakarásnál már meleg legyen, és az izzály gyorsabban következzen — miután magukat előbb egy kötfontállal, melly a' felső és alsó végen húzatott, ellátták, volna; ők ha béakarák magukat takarni, az alsó véget összehuzák, az ágyneműt mint leheté olly jól utána dugaszolák, és osztán a' felső fontállal a' paplant az abba béhozott karon átvonák és összehuzák. E' neme a' bétakarásnak jóllehet nem olly tökélyes, mintha más valaki által történik, de bizonyos hogy azonnal és bőven következik az izzály. Ezen önbétakarásnak mégis, az a' rossz következése lehet, kivált ha igen korán vagy estve a' lefekvésnél történik, hogy a' beteg a' száraz hőségben sokáig fekve marad, mi által egy lázas állapot lép be, a' mi ideglázzá is egy ismeretes esetben kiképezte magát.

Ha izzadás közben a' fej igen forró lesz, olly annyira hogy már a' bő ivás sem segít többé, akkor ideje van magát kitakartatni, és fürdeni. Ha még tovább izzadni okot gondolunk, akkor a' fej körül hideg borítékkal vagy egy nedvitett összetett kendővel, melly a' fej alá helyeztetik, a' hőséget benne rövid időre tikkaszthatjuk. De még sem tanácsos a' dolgot túl vinni; inkább szóljunk ki, ha a' hőség a' fejben igen nagy lesz. Különösen otthon a' gyógynál minden tulságost elkerüljünk, kivált ha ilyen bánásmódban gyakorlatlanok vagyunk, mert itt is valamint mindenben csak a' tapasztala-

tira építhetünk biztosan, nem pedig a' véletlen netalánira. — A' jó tanácsnak itt is mindig fennmarad a' drágasága és becse, a' mit csak a' hozzáértőtől nyerhetünk az idves sikerülethez, mert a' vizereje soha sem hibáz, csak a' czéltalan fonák használásmód okozza mindig a' vizgyógyónál történhető rossz következt! — Kerüljük azonban egy keves hőséget, vagy egyéb alkalmatlanságot mingyárt olly jelnek tekinteni, hogy már azt tovább nem lehetne kitarítani: egy ital viz, több nyugvás, és béketűrés segítnek majd itten. Maradjunk csak akkor igen csendesesen fekvé, és ne is gondoljunk a' mozgásra, ellenben a' békétlen, és kedvtelenség csak gyarapodnak. Bizonyos időt, meddig kelljen izzadni általában meghatározni nem lehet, mint-hogy ez a' beteg egyedségetől, és a' megküzdendő bajtól függ. Még is egy óra előtt soha sem izzadunk, és négy egész öt órán fölül nem könnyen, az idő mikor legjobban történik reggel 4 óra felé, és délután megint olly tájban, ha t. i. mingyárt 12 óra után ebédeltünk.

Ne hidjük, hogy illyen naponkinti erős izzadás soványítson, vagy lankítson. Ellenben legnagyobb részint a' legerősebb izzadók Gräfenbergben igen testesek, és izmosak. Némellyek kísérlik az izzadásnál olvasni, és ehhez kalapjukat élékbe teszik, mellyen egy kötelék által könyvet megerősítenek, mellynek leveleit a' szájukba vett tollal forgatják, vagy a' fürdőszolga által megfordíttatják. De ez nem mindeniknek tanácsos, legalább azoknak nem, kik azonkívül fejneki torlódásokban szenvednek, mellyeknek ez által szükségesképp növekedniek kell.

Mihelyt nem akarunk többet izzadni, kitakar-
tatjuk magunkat, paplanunkat szorosán reánk ves-
szük, vagy egy alvó öltönyt vagy köpönyeget hú-
zunk fel, és gyorsan fürdőbe megyünk. Elkerüljük

a' mennyire lehetséges az izzadó testet a' levegőnek kitenni, a' fürdőnél megérkezvén sebesen a' fejét és mellet lemoszuk, és magunkat bele vetjük.

Ismeretes, hogy ezen hirtelen változás általában nem árt, mert itt az izzadást meg kell külföldöztetni a' benső felizgás vagy külső sebes mozgás által nemzett-től. Ezen esetben a' tüdők, és az egész edény rendszer többé vagy kevesebbé erős mozgásban vannak és olyankor a' hideg hirtelen benyomása nevezetesen a' tüdőkre rontókép nyilatkozhat. Priesznicz csak a' douchehoz tett után is tiltja a' hidegviz azonnali hatásának a' testet kitenni, mi itt annál előbb káros lehetne, mint-hogy a' test általa csak részenként nedvítetik meg; még is ajánlja ő hogy a' test soha egészen kihűlni ne hagyassék, miáltal a' visszahatás lassan és tökélyetlenül lépne be. Egyébiránt a' víz hatása az izzadó testre egészen más, mint a' száraz hideg, mellyet szorgosan kerülni kell. A' friss víznek állományszerűsége a' bőrön ingert hoznak elő, mit a' lég, mellyben folyvást létezőnk, általában nem szülhet. Ez az inger teszi most hogy a' benső melegség bőrneki visszahatása sokkal gyorsabban bekövetkezik, mint az egy hideg de száraz térben bekövetkeznék. Erről elég bizonyítást ad minden egyéneknél a' bőrön kitesző fürdés utáni nagy vörnyesség, a' kiknek bőruk nem tehetetlen, és a' kiknek elegendő életerejük van erős visszahatást nemezhetni. Ezen vörnyesség bizonyosan nem lépne be, ha a' testet a' levegőnek éppen annyi ideig egyenlő (5 — 7 R. fok.) mérsékének ki akarnaánk tenni; Innét hát ezen fürdés és douche utáni vörnyesség igen jó jel a' reménylendő gyógyuláshoz, mellynek a' meglevő életerőnél, és munkáló bőrnél sokkal gyorsabban, és bizonyosabban be kell következnie, mint ottan hol az csekélyebb fokban jelenkezik. Mennél hidegebb a' víz, annál tökélyesebb és gyorsabb is a'

visszahatás ; innét igen hideg vízben nem hűtjük meg magunkat, ha sokáig benne nem maradunk, sőt az előrement megfázást a' hideg víznek erős behatása által legtöbbször esetekben elszélesztjük, a' mi nyárban hanyag folyóvíz által soha sem történik. —

De a' fürdés előtti izzadás is, kiindulván a' bőreire erős behatásából, és a' betegséganyagok általa eszközlött eltávolításából, a' testbeni nagyobb melegségfok nemzésére hasznos, a' mi más móddal, mozgás, vagy szobák kimelegítése által, kár nélkül nem érthetnék el. Ezen melegség most magában a' fürdőben is fontossággal jár, minthogy önmagának kell többíteni a' visszahatást, és vele a' testet tehetőségbe helyezni, a' víz hidege' behatásának kitéve maradni, mint sem a' fölemelt benső mérsékmény nélkül lehetséges volna. Ezen vízbeni hosszabb késelemnek most a' gyógy siettetéséhez lényegesen hasznosnak kell lenni, mert a' fölizgatótt anyagoknak annál tartósabban kell magukat a' hő felé vetniük mint külről a' hideg' behatása, és benső melegség visszahatása tartanak.

Ama' visszahatás az által nemzetik, hogy minden meleg test, melly egy hidegebbel érintethe hozatik emennek melegéből annyit közleni törekszik, míg a' mérsékmény különbözése elemeltetett, a' minek egy élő testnél az inak munkássága és közfoganatja szerint sokkal tökélyesebben kell történnie, mint egy élettelenél. A' vízzel közelebb érintethe hozatott részek melegüket most folyvást a' hideg elembe özőnklik, és a' benső részekből ugyanazon törvény szerint ismét kipótlást vesznek, és ez addig tovább tart míg a' melegségi fölösleg kimeritetett. Az életmelegnek illy egészeni kimerítése a' testre minő károkkal nyilatkozzon, látjuk p. o. a' megfagyottaknál és merevedteknél. Az igen

hosszu maradás a' fürdőben tehát a' tőstre gyakorta ismétlésénél csak nagyon károsan hathat, és veszélyes lehet, bármit mondjon *Oertel* tanár e' felől, midőn ő a' hideg fürdőben az óra hosszatti késelmet ajánlja.

Fürdés előtt a' kitakarásnál egy pohár hideg vizet inni, csak akkor szükséges ha igen fel vagyunk izgatva, vagy torlódásokban szenvedünk, hol szükséges leszen a' vér' fej, és mellneki tolyongását a' fürdőbe lépéskor általa elmellőzni, vagy csillapítani; éppen ugy van az ábrázatnak és mellnek előleges lemosásával. Imez utósó ajánlandó, ha a' kádig messze van, nehogy a' hideg légnék a' kinyitott gőzlyukakrai bényomása által gyulladás okoztasson*).

Az éjji önkénytes izzályok — Gräfenbergben lankadó, ellankasztó izzályoknak neveztetvén — károsak, mert az álmat zavarják 's tehát erőtlenné. Ezeket az által legjobban elkerüljük, hogy csak könnyen takaródzunk, és mihelyt belépnek, fölkelünk, és hidegen mosdunk, mire szabály szerint csendesen alszunk. Néha ezt ismételnünk szükséges. Soha sem tanácsos nekik kedvezni azért hogy a' bétakarást megkiméljük; minthogy álomban a' gyakranibb zavarásnak szükségképp gyengíteni kell. De ezen éjji izzályok' elnyomásának csak lemosá-

*) Priesznitz a' torlódásokban szenvedőkkel, és olyanokkal, kiknél erős vértolyongás veszélyessé lehetne, a' kádfürdők helyett, eleintén, és a' min érzés szerint hosszabb időn át az izzadás után esső fürdőket vetet, minthogy ezek sem a' hatós hideg, sem a' viz' mechanikai nyomása által a' külső részekből a' belső nemesebb részek felé nem hajtják a' vértömeget, és mégis erős bőringert hoznak elő, és ha ennél a' beteg egy alatta álló hat hüvelyknyi magasra megtelt kádba ül, szintén olyan tökélyesen megbűti magát, mintegy nagy kádfürdőben

sok által, és pedig akkor, ha reggel még izzadni bétakartatjuk magunkat, szabad helyt adni. Néha néha az igen munkátlan bőrnél szükséges leszen őtet az által fölizgatni, hogy a' beteget egyszer vagy késszer nedves posztóba, vagy lepedőbe bonyolitjuk, mielőtt őtet izzadni fekvé hagyjuk. A' ki-nél ez általában nem szükséges, az hagyja el, mert az izzály a' nedves lepedőkben szokásképen később-ken jön a' kitérésre, mint paplanokban. Több iz-beni izzadás és fürdés után már a' bőr munkáló leszen ha elénté magát valamit merevénynek mu-tatná is. Azon behajtásnak módjáról, melly egyéb-kint a' lázoknál, és nagy fölizgásoknál egészen kü-lönös foganatu, a' boritványoknál leszen némi szó-antó —

Virágh J.

(Folytatás következik.)

4.

Az éjszak amerikai pénz ügybeli zavar.

Most midőn nem csak Europa, hanem talán nem sokára magyar hazánk is, actiák' özönével, és ha a' jó szerencse majd úgy akarta, a' felállitandó nemzeti bank' papiros pénzével elleszboritva, nem lenne czéliránytalan, ha több a' dologhoz értő a' pénzzel foglalatos közönséget az éjszak amerikai egyesült státusokbani bankmanipulatiokrafigyelme-tessé tenné, azon manipulatióra melly az egyesült stá'usokat, az emberi óhajtások' Eldoradoját, a' szabadság' megtestesült igéjét, utopiai tanyáját vég veszéllel fenyegeti. Mostani elnöke az egyesült Stá-tusoknak bölcseségében, nyomdokit követve a' mo-

gorva, de szigoruan az igazságot szerető *Jaksonak*, nyakát akarja szegni az úgy nevezett *subtreasury bill*-jével a' bankok' ármánykodásainak. *Vanburen* darázs fészekbe nyúlt, ellenei számtalanok, pártolói sem kevesek. A' különböző vélemények' csataterévé lettek a' nyilvános időszakai lapok, a' többi közt egyben következőleg fejezi ki magát Philadelphiában megtelepült hazánkfia *Ludwig Samuel*.

„A' pénz valami olly nagy becsü jószág, melly mindenütt, és mindenféle productumért kicserélhető; ezért sovárog az ember annyira, kiváltkép az kinél az élet szellemi productumok sokkal allantabb állanak mint az anyagiak, azért esdeklík mindenki olly igen nagyon ez elem után.

Már a' legdurvább 's vadabb népeknek is volt pénzük, ezzel segíték ók elő kölcsönös szükségéik' kicserélését. Voltak népek, kiknél a' kakaóbab pénzgyanánt használtatott, mások e' czélra csigabázatot sót, tókehalat, 's más egyebet használtak. Numa romai király veretett legelőbb rézhől pénzt, a' Spartaiaknak vas pénzük volt, a' polgárosodott legújabb kor lett olly szerencsés egy darabka papírt pénzzé változtatni. Ha a' pénznek mint csereszernek czélirányosságát, és belértékét tekintjük, könnyen megfoghatjuk, hogy a' vaspénz egy kereskedő országnak épen olly kevésben ajánlható, mint a' csigabáz, vagy papírpénz. A' vasnak nagyobb öszvegben súlyos szállíthatósága okozza, hogy ó magában úgylis csekély értékű ércz közös csereszernek, az az: pénznek nem használható, de ellenben a' pénzzé változtatott papír sem, mivel ez olly annyira a' kormány' önkényének, és némelly testületek' speculatioi szellemének van kitéve, ezek előtt pedig mint a' tapasztalás eléggé tanusít saját hasznukon kívül, semmi sem szent, a' papírpénz a' törvé-

nyek' legszigorúbb rendelkezése mellett is a' szabadélevelek' vigyázatlan ajándékozása végett mennyi crisisnek van alávetve, 's végre a' papírj éznnek a' kormány' vagy a' testületek' becsületeére alapított bizodalmon kívül semmi belérteke sincs, és ez utolsót tekintve csak annyi realitással bír, mennyiről törvényszerűleg a' hypotheka belérteke szerint a' hitelezők biztosítványk kik' kezeinél a' papírpénz forog. Minden reális értéket felülmúló nominálértékkel speculatio hazardjáték, mellyben a' banquier a' csalárdul játszó szerepét viseli, és az egyszerű pointeur pedig rászédetik.

Mennyi gyengeséget árul el egy szabad országban a' billárd, vagy más játék' eltöltása, épen olly vastag tudatlanság, vagy vétkes cselekedet a' bank' hazardjátékát törvényesen védelemben venni — ha már p. o. a' kereskedést üző országban a' hitel' systemáját nemzeti bank által akarnók megalapítani a' nélkül, hogy azt szigorú szabályokkal le kötnők, és előtte a' szemfényvesztésre minden utat elzárnánk, nehogy a'zi idővel alakosból privilegiált rablóvá váljek.

A' pénz annál jobb, minél több ország azt mint köz csereszert elfogadja. Illy csereszert pedig egyedül az arany és ezüst lehet. E' nemes ércz' egy uncziája, legyen az az europai vagy amerikai aknákból napfényre hozva, vagy Afrika folyóiból meritve, ugyan csak annyit ér, és épen ollyan mint más ugyan annyi nehezségű arany vagy ezüst. Sem idő, sem viszonyok, sem kormányzati bankromlások, sem belháborúk, sem külharczok, néplázadások, sem képesek e' nemes érczet értékétől egészen megfosztani, mindegyik részecskéjének nehezsége sinonmértéke a' belső értéknek, és ezen értéken alapszik a' szorgalmas kézműves', az ipargyors földművelő, és a' a' becsületes kereskedő jutalma. De am

bár a' nemes ércznek belső értéke meg van, mégis voltak olly kormányférjfiak, kik tékozlásból elvetemedett gonoszságból eszes fortélyhoz és csalfasághoz folyamodtak, 's így a' népen elkövetett tolvajságot törvényessé tettek. Föltesszük p. o. egy rúd ezüst a' kereskedésben 100 dollárt ér dollárokra kiverve 105 dollár telik - ki belölte, azaz ha pénznek veretjük az esüstöt, egy huszad résszel több vagyont ad, mintha rúdban van; ebből következik, hogy az országolás, vagy más testület 50/0 kamatot szed, ennek fele a' pénzverés' költségét könnyen fedezi, *a' nyereséget magasabbra emelni tán csak nem — illik?* Ebben létezik az okfó, miért veti meg több monarchiai kormány kártékony tékozlásból, és az egyesült szabad státusok' bősziült speculativ szellemből a' takarékos száztói kamatot, és olly systemának hódolnak, melly lehetségessé tette az uzsoráskodó kamatozások' mindinkább fölemelését; a' pompa és nyomorúság' barlangait fölnyitva, lassanként letiporva a' szabadság' gyöngy virányaival a' fényüzésneki adózást, jövedelmező hivatalok' hajházását. Egy darabka papir 5 Cts. és Frankiin feje' rajzával valóságos szatirája az amerikai pénzügynek, csalhatatlan oklevele a' törvényesített csalárdságnak, és magában épen nem ér se többet, se kevesebbet mint hasonló mázolat szinte egy darabka papirra 500 Dell és Washington' mellképével kiczifrázva. De így akarjak ezt a' keresztyén számme-
sterek, mivel így mocskos uzsoráskodásuk szabadai b
tért nyerend, mint a' nemes érczeknél. Most már nem szükség ezt veszélyes fáradozással mély aknákban keresni és a' pénzverés' költségével vesződni, és mégis csak 2½ száztói kamatot nyerhetni; egy rongy papir rajta egy iszonyú nominal érték jobb kamatot hoz. Elviszünk p. o. magunkkal egy bizonyos értékű tőke öszveget 's egy városból a' másikba költözünk, ugyan azon tőkére állítunk néhány

bankcsarnokot, e' tőzsér játékot egy idein jó jövedelemmel üzhetjük, ha meguntuk, megszüntetjük fizetéseinket 's tovább állunk, 's másutt ismét újra kezdjük e' keresztyén manipulatiókat. E' be van bizonyítva egy szabad ország' bankjainak kezelése által, egy olly országban, hol a' mindennapi élet foglalatosságai közt százszor is csókolgatják a' bibliát, az esküt megvásárolható ringyóvá teszik, és napjában kilenczvenkilencszer csálnak; hol a' vallásos népet a' Jézus édes nevében nevelik, és azt a' megfertőztetett szabadság' nevében — visszaélve bizodalmaival — meglopják; hol a' lernai linár' hyd-ráját ismét életre büvölték, sok fejét bátraan emelgeti ez már, gőgjében mindent elnyelni készül, 's magát elbizásában mérgét szétköpdösi, mintha nem támadna fel most is egy Herkules ki őt szétzúzza, mert a' gyáva fajzati a' bűdös posványnak bókolván udvarolnak neki, kielégíthetlen szomja oltására a' nép' verétek csöppit ezüst edényben nyujtják, hogy dús kényelmében még inkább nőjön, fiatalodjék erejében, erősödjék dicsőségében.

Francia ország' assignátái pedig tanúságul szolgálhatnának minden időben; itt már az igaz, jóval a' republikai kor előtt a' Királyi számvevők is jól értették a' nemes metallummal a' népet megcsalni, bizonyítja ezt, hogy *Nagy Károly* Livrejének ezüstje, melly 12 unciát nyomott. I. *Fülöp* alatt már csak 8 unciányi volt, és így a' király' és más egyesek' hitelezőinek igazságos követelései $\frac{2}{3}$ ban törvényesen megcsalódtak. XVI. Lajos alatt 4 unciát ért, a' revolútiókor pedig egy Livre tourn. nem nyomott többet mint azon finom ezüst mennyiség' $\frac{72}{100}$ -ik részét, millyen Nagy Károly alatt volt. Illyen összeolvasztások okai elég nyilvánosak, 's alatta a' bank'-speculatiók' rablásait minden a'

legegyszerűbb elme is megerőltetés nélkül sejdítheti.

A' hatalommali vissza élésnek tehát-é pedig annál veszélyesebb, minél alattomosabb ravaszsággal történik -kitelhető erővel, de törvényes úton, ellen állani legyen minden jobb ember kötelessége, ezen szent kötelesség' tellyesítésében soha sem kell elcsüggedni, a' legkevesebb remény mellett sem a' veszelytől megijedni; ha bár igen nyomasztó érzés is az, hogy a' 'historiak' egész folyama eddigelé az erőszak' külömbféle hosszú soránál mit sem adhat előnkben, mit sem egyebet a' csalók', és csalattattak' tömkelegénél: ezen vérben mártott kinképnék távoli keskeny párkány vonalán láthatni csak itt 's ott gyéren elszórva az emberi szeretetet, és az igazságot. *Velois Fülöp* némi értelemben edictumaival ez állítás' valóságát hebizonyította, a' rómaiak is diadalnaik' fénydicsőségében bankerottot játszottak, és az egyesült státusok is — most már a' bizonyos úton vannak a' rómaiak példáját követni, nem általják magukat a' jobb emberek' utálatának tárgyává, és a' zsarnokok gúnykaczajává kitenni, és olly zsarnokoknak, kiknek ollykor jószívüségétől, és a' népiránti szeretettől vezéreltetett önkényük majd nem sokára a' szabad népek' kormány formájának ellenébe tétethetik, kivált ha még továbbá is a' törvényhozó test, és a' státusok' kormány férfiai a' Mammon rabszolgáiból állanak. A' mit Európában még ki nem vívhattak, azt kivívták Amerika bankjai, azon *mesterfogást* tudniillik, a' *penzgyet összezavarni*, A' [megbecsülhetetlen kincse minden országlásnak, a' nép bizalma, megsemmisitetett, A' pénz állapotja több mint ingatag; a' tőkepénz megszűnt jövedelmezhető alkalmazhatást találni; a' nép fogalma a' dolgok' valóságos értéke iránt mindinkább összezavarodik; a' pártok élesen

és feszülve állnak szemközt egymással; a' hitel végképen megcsökkent, de mind ez alatt a' kisimult gazember szentelenül csókolgatja a' bibliát, 's titokban sátán tarsaival új uzsora terveket kohol, a' dús gazdagság' fényes köntösében az okoskodás' cselhelyén diadalmaskodik az elfogult, de szerény részén a' népnek, a' kiknek befolyásától, és választásától pedig a' kormány emberei annyira függenek: a' mit a' bankok az egyesült státusokban — 's elnem pirulva magukra „Whig“ nevet ruháznak — a' szabadság' csillámló hajnalában a' népen elkövetnek, a' despotai országlásoknak a' szerénység némi-kép csak akkor bocsájthatna meg ha azok büntetlen nemzeti esküjök' vas szükségétől kényszerítve ugyan olly módhoz nyúlni kénytelenitnének.

Az egyesült státusokban a' család megnyerte a' nyilvános sanctiót; a' régi tisztas atyák' becsülete az é dem nélküli unokák; és megvesztegetett europai nyereség vadászok' haszonlesésével vitába keveredett. —

Khiméra ott a' szabadság, hol a' bűn az erényen győzedelmeskedhetik; hol a' vakbuzgó néptömeg rajoskodó, és ravasz sykophántok' játszilap-tájává lön; hol ha az elmés tudós a' dogmatikai mesék helyett a' morál egyszerű szabályait tanítani meri, megúttatják, hol a' kézmives' dolgozó fáradságának, a' földmivelő izzadságának kamatjaitól megfosztatik.

Az egyesült státusok' szabadságát a' valóságos elven épült az eszetlen vakbuzgóságtól kitisztított népnevelés hiányában a' bankok' mostani systemája, és a' pártok daczoló dühössége miatt veszély' és nyomorult sors fenyegeti. Sirva látja az ide költözött viszonyok' rabigája alól meg menekült, kedveltjeit, barátjait, hazáját a' szabadság ideálának túl az Oce-

ánon feláldozta europai bájoló képzeiteit lábbal letaposva lenni. A' dicsőült revolutio' atyai mindig, és örökkétiszteletben maradnak ugyan; a' kivivott szabadság alapelvei fölségesek; — de unokáikon hatalmat vett a' gonosz; a' fanatismus és uzsorászkodás' horgára akadt, rajta nyög, és tépelődik a' porba tiprott szegény nép, és így az ő politikai szabadsága nem sokkal jobb egy — pusztá *hypothésnél*.

Vagy talán a' veszély nem olly iszonyú mint itt rajzolva áll? A' bankarisztokratia' erőszakoskodásai talán nem kútfeje minden zavarnak, a' társasági élet' szenvedéseinek? kiszámítatlan sok rosznak nem ő-e következménye? Ezen csak az kételkedhet, kinek csak azért van szeme, hogy ne lásson vele; vagy pedig csak az kinek szeme világát kitolták, mint a' pintynek, hogy annál élekennebben énekelhessen, vagy kit ezüst fegyverrel megvakítottak, hogy annál könnyebben az álbölcsesség' homályában papiros okokkal az igazság, és valóság meggyaláztassék.

Az egyesült státusok 's politikai krisizét a' bankok' tusájának lehet nevezni, mellyet most vivnek életre 's halálra a' szabadsággal. *Vanburen* finansialis tervével sorompóba lépett a' hatalmas pénzfegyverü testülettel. *Vanburen* jól ismeri a' főnhéjjázó pénzaristokratziának a' respublikában minden veszélyes következéseit; ő szívéből szereti a' respublikát, a' népet forrón kedvelli, mert máskép nem lép elő systemájával, hanem inkább a' pénzpárt vezérévé vált, a' nép véres veritéke gyümölcsében osztozott, a' nemzet' törvényes tulajdonát a' bankok' törvényesített fosztogatásainak, és a' további önkénynek prédául hagyta, és a' respublikát halkal tönkrejutásra segítette volna.

Hogy *Vanburen* e' Systemóját, melly szerint a' nyilvános pénzt a' bankoktól elveszi — ennek

ők csupán magok az okai — és azt felelős tisztviselők' kezelésére bizza; a' pénzarisztokratzia — a' melly magát a' bünpapir hazárdjátékával, a' szabadság, és a' nép ri ikojára tarthatja csak fent — élénkeo, 's lehet mondani dühösen megtámadja, el lehet gondolni; de az ő systemája fölséges és bölcseségének, nemzetéhez vonzódo határtalan szeretetének valóságos tanújele, és ha *Vanburen* magas helyzetehez képest álhatatos maradand, 's meg nem szünend népszerűleg munkálkodni, úgy a' neve kétségkívül az utóvilág előtt mindig tiszteletben maradand, és *Jeferson* neve mellett az évkönyvekben hálás szeretettel, és méltó tisztelettel csodáltatni fog.“

Az alatt mig *Ludwich Sámuel*, és többen *Vanburen*, és systemája védelmében a' bankarisztokratákkal a' nyilvános lapokban, a' *demokratziái* párt pedig a' *whigekkel* a' törvényes szönyegen lánczát törtek, a' törvényhozó test hosszú vita után törvénnyé tette a' *sub Treasury bill*; eltelvén a' bankok' kiváltságainak ideje, a' kormány elszedte tőlük a' státus pénzeit, mellyekkel ők saját hasznukra, a' nép kárára, a' szabadság veszedelmére üzték sátán mesterségüket. Ebből következett a' pénzzavar, ebből sok kerekedő házak megbukása de a' mellyeket sajnálni annál kevésbé lehet, mivel a' tözsérkedést nem saját, a' hanem státus jövedelme' rovására papir bankbilletekkel üzték, sok millióval többet osztottakki ezekből, mint valóságos pénzérték kezüknél forgott, 's így történt, hogy a' privilegium elenyéztével, 's újnak megtagadásával a' bankbilleteket kész pénzen beváltani képtelenek lettek.

Tiszapartí,

5.

A' hudhólyag - kövekről, 's azoknak metszés nélküli kivételéről, az úgy nevezett Kőmorsolás — lythoutripsia-által.

A' hudhólyagkövek Hazánkban az igen gyakran előforduló nyavalyak közé tartoznak; azért is azoknak veszedelmessége mind magok magokra, — mind a' tőlök való megszabadúlhatás egyedüli módjára — a' sebészi műtételekre nézve, közönségesen ösméert dolog Mirenézve örvendetes lehet minden emberbarátnak három évek előtt Dr. Ivancsics Úr azon hirdetéséből, mellynél fogva magát a' hudhólyag kövek' metszés nélküli kivételére az újság levelekben ajánlotta, azon veszedelmes műtétei' üdvös fordulatját megérteni; melly üdvös fordulat miben létéről, 's végbe vitele módjáról ezennel a' nagy érdemű közönséget környűlményesen értesíteni annál érdekesebbnek találtam, minthogy ez által nem csak a' lélek tudnivágyása, 's kimerítőleges ösméret utánni törekvése kielégítetik: hanem ezen, a' szenvedő emberiségre olly jótékony hatású találmány' közelebbi megösméertetésével, jelségeinek kiemelésével, 's veszélytelenségének megmutatásával annak érdemlett méltánylását, 's óhajtott minél gyorsabb elterjedését előmozdithatni reményyletem. Mivel pedig említett Ivancsics Dr. úr Pestről Bécsbe tette által lakását, bátor vagyok egyszersmind Bécstől távól eső minden kőben szenvedő hazámfiainak magamat hólyagköveiknek az itt tárgyalt metszés nélküli mód által való kivételére, valamint minden egyéb nevezetes sebészi műté-

telek' végbe vitelére is tisztelettel ajánlani; mi eránt értekezhetni vélem Pesten személyesen, vagy hérmantes levelek által.

A' kőbetegség igen nevezetes helyet foglal az embereket kinzó nyavalyák' hosszú sorában, 's egy üdősnek látszik lenni az emberi nemmel, mert a' hudhólyag-kőműtétel már az ó-korban ösméretes volt. Ezen baj kifejlésére való feltételeket minden ember magában hordja, a' mint az egészséges ember hüdjának létrészei, csupán egymás eránti arányjok elvesztésénél fogva, már magokban elegendők a' kőképelesre. Azonban azok származásáról, okairól és belső állományjáról Galenustól fogva egész Paracelsusig végetlenre megy a' vélemények száma, mellyek a' Tudományok akkori állapotjához képest kevéssé elégitő, — a' dolog valódi természetétől messze eső — igen anyagos fogatokon alapultak. Csak Paracelsus kezdett a' hudhólyagkövek állományjáról helyesebb fogatot támasztani, midőn azokat a' hudszesz által megsűritett állati mézgeből származni állította, és már sejdítette a' kő anyagának a' kőszvényes anyaggali atyafiságát, mit ő utánna több századdal később Wollaston valósággal bebizonyított. De csak a' 18 ik században, melyet méltó joggal világosodás századjának nevezhetünk, mellyben a' természet folyamatjának örök titkait fedő fátyol az emberiség szemei elől mintegy félre lebhenni látszott, puhatoltatott ki a' hudhólyagkövek valóságos belső állományja midőn 1776-ban Scheele a' hudban a' hudsavat felfedezte, csak hogy ő még minden hólyag köveket ezen savból állani vélt; azonban midőn Bergmann egy illy követ vegytanilag vizsgálván úgy találta, hogy az, villósavas mészföldből álljon, el volt döntve: hogy „A' hudhólyagkövek, belső állományjokra nézve

résztint a' hudsav tulajdon létrészeiből, résztint abban beteges környülmények alatt megjelenhető idegen részekből álljanak, melly részek külömbféleségéhez képest azok külömbféle állományúak lehetnek, melyek közül Wollaston már 1797-ben öt félet külömböztetett meg, u m.

- 1) A' már Scheele által felfedezett hudsavból —
- 2) Villósavas mészből. —
- 3) Villósavas huyag — csillámföldből villósavas mésszel. —
- 4) Csupán Villósavas huyag — csillámföldből (Zafferde).
- 5) Sósavas mészből állót.

Ezeken kívül később Fourcroy és Vanquelin azon 600 hólyag kövek közül mellyeket vizsgálás alá vettek, találtak még egynéhányat hudsavas huyagból — és kettőt kovaföldből állót. Proust spanyol chemicus szénsavas mészből — Wollaston 1810-ben Cystin Marchet Xanthinból, (Cystic oxyde, Xanthic oxyde) és végre mások a' vér kanafos részéből, hudsavas szikagból, és szénsavas csillámföldből állókat, úgy hogy jelenleg tizenhárom féle állományú hudsav köveket lehessen megkülömböztetni, megjegyevén azt: hogy ezen itt előszámlált állományok közül igen gyakran többben is talátnak ugyan azon egy kőben, valamint azt is: hogy ezen kövek közül a' hudsavból, hudsavas szikagból, hudsavas huyagból, villósavas mészből, villósavas huyag, csillámföldből villósavas mésszel, villósavas huyag, csillámföldből állók, származhatnak az egészes hudsavban is, az egyebek pedig csak a' betegesen elváltozottban jöhetnek elő.

Okait a' hudsav kövek származásának szinte úgy mint nagyobb részint a' természetbe előjövő egyéb tünetményeknek felfedezni, vagy közelebből meghatározni, képesek nem vagyunk, legfel-

jebb is általánosan annyit állíthatunk: hogy valamint az egészség, az életerőnek az életműség- és külvilághoz jó arányjában álljon, úgy minden betegség ezen arány felbomlásának fogantatja legyen; melly aránytalanság különböző módja – és fokához képest a betegség is különböző, akként: a mint vagy az arányt megzavaró ok az ő belső tulajdonánál fogva majd ez, majd amaz rendszer vagy életművre bir különös hatással, vagy pedig egy vagy más rendszer vagy életmű már alkotásánál fogva a többinél gyengébb lévén, az ártalmasan művelő oknak előbb enged. Egy illy, vagy az egész tápláló életre, vagy csak egyedül a hűd-készítő életművekre különös hatást gyakorló, 's azokban az életerő befolyását módosító, gyengítő vagy akármi módon megzavaró oknak fogantatja tehát a hűdhólyag kövek származása is, melly ok, ez ideig előttünk ismeretlen, 's alkalmasint az is fog maradni örökre, mert azon okok, mellyeket az írók többnyire eddig felhordani szoktak nem lehetnek valódi okai a kőtermésnek, minthogy azok nem képesek minden embernél követ származtatni, valamint azoknak származása megtörténik sok esetekben minden ollyas okok jelen léte nélkül is.

Származását pedig a hűdhólyag köveknek eszközlik ezen ismeretlen okok vagy:

1-ör. A hűd tulajdon létrészei egymáseránti arányjok felbomlásánál fogva, még pedig:

a) ha az érczes részek rendes mennyisége mellett több földes részek vagy hűdsav választatnak el, mintsem a mennyit a vizes részek magokban felolvasztva tarthatnának.

b) Ha a földes részek és hűdsav rendes mennyisége mellett, a vizes részek megkevesbednek.

c) Ha a' hud rendszeres melegségének fokai alább száll.

d) Ha valamely sav, a' hudsavnál bővebb mennyiségben fejlődik ki a' hudban. Vagy

2-or. A' hud' tulajdon létrészein kívül abban szokatlan, nem könnyen olvadó idegen részeknek létre hozása által. Melly környülmények közt a' hudnak merő képet felvehető részei folyó állapotjokból lesújtatnak, 's a' legtöbb esetekben kristályokat képelnek, mellyre azután vagy rendes rétegeket, vagy csak úgy nevezett kérgesedést — *incrustatio* — képelve, az egyéb folytatólag lesújtandó részek telepednek: 's így nevededik lassabban vagy sebesebben a' kő, mind addig, míg a' hudkészítés beteges állapota eltart.

Ezen kristályok ámbár közvetlen a' hudhólyagban is származhatnak, még is többnyire a' vesékben szoktak létre jönni, a' honnan a' hólyagba nevedésök folytatásának helyére szállnak le.

Midőn a' hudnak fent elő számlált rendtelenségei nem jutottak még kifejlődésöknek azon fokára, mellyre a' részek lesújtása következhethetnék, akkor ezen lesújtást, a' hólyagban bármi uton jutott akármely idegen test azonnal észközleni képes; 's minden illy esetekben az, a' kő termésre alapúl és alkalmúl szolgál, de közvetleni okúl semmi esetre nem, mint némellyek hinni akarják; mert ott, hol a' hudkészítés és elválasztás-
rendesen történik, 's ezen folyamat beteges eltérései bár csekélyebb mértékben is minthogy tőlünk észre vétethetnének az életműségben nem lappanganak, ott mondom a' hudhólyagban egyébaránt hékiesen veszteglő idegen testek követ nem származtatnak, a' mint egyebeken kívül Forbes- és Civiálének tapasztalásai bizonyítják; ezen utolsó példát említ, hol egy borsó szem tizen egy hónapokig

hevert a' hüd'hólyagban, a' nélkül, hogy a' lesujtásnak nyoma azon legkevésbé is észre vehető lett volna. Ilyenféle idegen testek lehetnek megsűrűdött takony, aludt vér, vagy akármelly a' vizellő cső nyílásán, vagy a' hólyagba ható sebek által abba jutott merő anyag.

A' fent előszámlált hüd'hólyag kövek' nemei közül némelleyek gyakrabban, mások ellenben csak igen rkán jönnek elő az embereknél; a' leggyakoribbak közé a' hudsav, villósav, és sóskasavból állók tartoznak különbféle fajjaikkal. — A' veszedelem foka és átalányos beteges tünetemények sem ugyan azok minden kő nemnél. Leg csekélyebb veszedelemmel, 's olykor majd minden alkalmatlanság 's beteges tünetemények nélkül járnak a' hudsavból állók, ellenben veszedelmesek és felette kinzók a' sóskasav, legveszedelmesebbek 's legkinzóbbak pedig a' villósavból állóknak különbféle fajai. Az első az élemedetteknel, e' két utolsó pedig azoknál is ugyan, még is leggyakrabban gyermekeknél szokott elő jönni.

A könyavalya nem minden vidéken uralkodik egyenlő mértékben, sem nem minden életkor vagy on annak egyformán kitéve. Olasz ország, Anglia, Vürtemberg, Svéczia, Sveitz, Austria, Lotharingia, Hollandia, déli és nyugoti Franczia ország, Egyiptom, Majorka Szigete és Honnunk leginkább alá vagnak annak vetve, midőn ellenben némelley tartományok egészen szabadok attól. Az életkorra nézve a' tapasztalás azt bizonyítja, hogy gyermekek és az élemedett korúak leginkább szenvedjenek ezen bajban, olly különbséggel mindazonáltal, hogy az elsőknél sokkal gyakoribb legyen az, mint az utolsóknál. Civiale bizonyítása szerint különbféle tartományokban előjött 1881 kőben szenvedők között 1126 gyermek találtatott. Raj-

mann szerint Ve'enczében a' kormányi Kórházban 278 kőbeteg közül 178-an tizenkét esztendősen alól voltak, 91-en pedig azon felül 15-ig és így öszvesen 269-en gyermekek és ifiak 9 en pedig meglettek. Lombardiában a' majlandi Kórházban 794 kőbeteg közül, 468-an 5 esztendősen, — 135-en pedig 11 évesen alól voltak, és így öszvesen 603 gyermekek, és 191 meglettek. Oka a' gyermekek közt nagyobb számmal találtató kőbetegeknek, a' csontképelés és kifejlődés ezen életkorra eső folyamatjában látszik feküdni, a' midőn a' csontok létresezeit tevő villósavas mészföld az életműségben bő mennyiségben készülvén, azt a' valamely oknál fogva beteges irányt követni kényszerült életerő a' helyett, hogy a' csontok képelésére fordítaná, a' húgy által a' testből ki üríteni igyekszik, hol az nagyobb mennyiségben jelenik meg, mintsem abban felolvadva maradhatna, a' már fent leirt módon kő termésre szolgál anyagúl. Az élemedetteknek pedig, kik a' gyermekek után leginkább ki vannak téve ezen bajnak, úgy látszik, hogy a' köszvényes nyavalya szolgáltat arra alkalmat, melly ezen életkornak szokott leginkább tulajdona lenni; melly két betegségnek egymással atyafiságát már Paracelsus a' mint fellyebb is érintetett gyanította, melly gyanítást Lobstein azon észrevétele hogy a' huzomos köszvény óstromokra gyakran fővény és kő baj származzik, meg valóította; valamint azt is tapasztalta: hogy a' köszvényes betegségből kőbetegség, és viszont megfordítva ebből amaz fejlődék ki; melly észrevételt és tapasztalást meg erősítette Wollastonnak azon felfedezése: hogy a' köszvényes csomók, és köszvényben szenvedők izeikre települni szokott anyag, az egészség alatti húgy egyik létréséből, hudsavas szikagból álljon. Ezen felfedezést Fourcroy, Vauquelin, Guyton, Morveau, és Vogel nyomozásai kétségen kívül tették. John

a' köszvényes csomókat szinte vizsgálás alá vette, 's azokban hasonlóan a' húgy egyik létrészét, villósavas sókat talált. E' szerint világos lett, hogy a' kő- és köszvény baj egymással szoros viszonyban álló atyafi nyavalya légyen, melly állítás még inkább bebizonyosodott Pertholett, Gmelin, Fromhoerz és Gugert észrevételei által, kik közül az első azt tapasztalta, hogy a' köszvényes beteg hudjában az ostromok alatt a' villósav, a' második pedig, hogy ugyan azon ostromok alatt a' hudsav, mint egyébaránt a' hudnak létrészei hibáztak légyen, a' két utolsó pedig állítja: hogy a' birálat-üdeje alatt (tempore crisis) tehát midőn a' köszvényes ostromok elmúlnak, 's enyhülés áll be, ezen részek a' hudban ismét megjelenjenek.

A' két különböző nemnél is igen különböző a' kőbetegek számának aránya. Prout szerint Angliában a' Bristol, Leedi, Norfolk és Norwich kórházakban bizonyos üdő alatt előjött 1058 kőbetegek között 1014-en férfiak voltak, és csak 44-en találtattak nő személyek. Ezen nagy különbségnek legfőbb oka a' vizellő csőnek a' két nemnél különböző alkotásában látszik lenni, ugyan is a' nő nemnél a' vizellő cső rövid, egyenes és tág nyílású lévén, ha származik is kő, az még első képeletésekor keresztül bajtatik azon a' vizellettal, 's így meg nem nőhet; a' férfiaknál ellenben a' hosszú és szűk vizellő csövön ez nem történhetvén, ha egyszer kő nyavalya áll be, a' le sujtotott kristályok folyvást nevedednek.

A' hudhólyag kövek a' hudkészítés és ürítés folyamatjának megzavart állapotjában, 's ezen folyamat végbe vitelére szolgáló életművekben támadt rendetlenségek által nyilvánulják magokat. Az illy betegek a' vizellő cső nyílásán vörösséget, gyúladást, viszketétséget, égetést sőt valóságos

fájdalmat, 's a' vizelésre szüntelen való ösztönt tapasztalnak. Vizeléskor, nem annyira annak kezdetén mint vége felé, midőn már majd minden vizellet kiürült, néha csekélyebb, de olykor iszonyú fájdalom jelenik meg a' hólyagba, melly a' kereszt csontra, szemérem tájékra, czombokra, néha egész a' lábakig elterjed. Vizelés után olly érzés támad mintha még egyszer annyi húgy maradt volna a' hólyagban, mint mennyi kiürült, ámbár semmi sincs jelen, 's a' beteg erőlteti magát annak kiürítésére. Olykor a' kifolyó vizellet sugára lassan lassan vékonyodik, végre egészen felakad, 's a' beteg minden erőltetése mellett is csak cseppenként, néha pedig éppen semmit sem folyik; ezen felakadás azonban rögtön is megtörténik minden előrejárt vékonyodása nélkül a' hud sugárának. Ez alatt nem leli helyét a' beteg, tombol a' lábával, czombjait egyik a' másikán keresztbe hányja, hátát valamihez feszíti, vagy ide 's tova futkos; Máskor ismét végbe megy a' vizelés mind ezen bajok nélkül, néha megint csak bizonyos meghatározott helyzetben képes az bocsájtani a' beteg, p. o. hason — vagy hanyatt fekve, egymásra vetett czombokkal, egyenes állásban, vagy pedig annyira meghajtott derékkal hogy a' fő majd a' czombok közé ér, sőt Prout angol orvos példát említ, hol egy kőbeteg csak úgy bocsájtathott vizelletet ha fejére állott. Sokszor a' vizellet akarat ellen folyik, 's a' vizellettal a' szék is elfmegyen, sőt nem ritkán a' vizelés közben meg jelentő nagy fájdalmak közt a' végbél is előcsik. Nagyobb testi mozgásra, lovaglásra, kocsizásra megjelennek, 's nagyobbodnak a' fájdalmak, 's többnyire azok után véres vizellet mutatja magát. A' kökök felhúzódnak, 's azokban fájdalom jelenik meg a' czombok belső színén érezhető bizonyos zsibbadsággal, melly egész a' talpakig elhat, főkep a' villósavas kövek-

nél Prout tapasztalása szerint a' talpak kivájjott részén mindég tulajdon, vagy zsihadásból, vagy fájdalmas viszketegből, vagy pedig kínos fájdalomból álló érzés vagyon jelen. A' hogy maga igen erős lugsós szagú szokott lenni, leginkább a' villósavas mészföldből álló köveknél, 's majd nyálkás, majd genyforma, majd pedig fővényes, olykor vérrel kevert salakot tesz le, bő mennyiségben; sokszor még apró kő darabokat is találhatni, benne. Többnyire az illy betegek, főkép ha gyermekek, felfútt ábrázatú és sárgás színűk, 's növések igen hátra marad, találhatik azonban kivétel is.

Mind ezen jelek, ámbár ritkán hibázzanak a' vizellet köveknél, 's eléggé helyegezzék ezen szomorú állapotot, 's megkülömböztessék az azzal felcserélhető hasonló bajoktól, mégis nem elegendők, hogy rólok bizonyos következtetést húzzunk az említett kövek valóságos jelenlétére; azt nekünk csak egyedül a' sebész vizsgálás eszközli, a' midón hallo és tapintó érzékink arról csak ritkán csaló bizonyosságot adnak; melly következendőkép történik; a' szenvedő az ágy szélére fektetik, hanyatt, úgy hogy fara derekánál valamivel magasabban álljon, és czombjai felfelé legyenek húzva; most a' műtevő a' művészet szabályai szerint a' vizellő csövön által, hudsapöt, vagy kalaúz kutaszt bocsát a' hólyagba, 's annak külömféle irányban való ide 's tova gyenge mozgatása által, rövidebb vagy hosszabb üdő alatt megtalálja a' követ, a' midón érzi, hogy a' kutasz valamelly kemény merő testtel jött érintésbe, sőt ha azzal reá koczant a' kőre, annak minőségéhez képest, tompa vagy élesebb hangot is hall. Most a' kőnek nagyságát szinte kiveheti, sőt ha azon a' kutaszt ide 's tova húzogatja még kül minőségét is megtudhatja, t. i. ha darabos, tövises vagy sima felületű e'?

Mint hogy a' hüdholýag kövek huzamos üde-
 ig a' hólýagban maradván; állandó nyomásuk
 és izgatásuk által annak, 's a' szomszéd ré-
 szeknek gyúladását, fekélyedését eszközlik 's így
 ennél, 's az iszonyú fájdalmaknál fogva sor-
 vasztó láz következésében kínos halál karjai közé
 vezetik a' beteget, tehát mihelyt a' most előadott
 mód szerint jelentétök hebizonyodik, azonnal
 határozottan eltávolításukra kell munkálódní. Mivel
 pedig az orvosi tudomány, ámbár annak kezdeté-
 től fogva az orvosok minden felekezete, minden
 korszakban törekedtek légyen is valamelly belső
 gyógyszer, feltalálni, mellynek használása által
 ezen eltávolítás eszközöltethetnék, mégis minő ez
 üdeig semmi biztos szert e' célra nyújtani nem
 képes, úgy hogy nagyon örvendhetünk, ha nekünk
 az úgy nevezett fővény haj orvoslása, 's a' már
 egyszer sebészileg eltávolított kő helyébe másik
 származásának megakadályoztatása, mint e' tárgy-
 ban több nemzedékek évezredekben általi törekvé-
 sének gyümölcse sikerülhet; öszve állott kemény
 tömegű köveket pedig a' hüdholýagba vagy akár-
 hol az emberi test belsejébe gyógyszerek által fel-
 olvasztani nem bírunk, honnan következik: hogy
 a' hüdholýag kövek eltávolítása egyedül sebészi mű-
 tétel által eszközölhető, melly a' legújabb üdőkig
 egyedül metszés által vitéthetett vegbe most pedig
 már a' nélkül is megtörténhetik.

A' hüdholýag kő metszés a' légrégibb legnehezebb
 idóktól fogva egygyike volt a' legnevezetesebb, és
 veszély tellyes sebészi műtételeknek, úgy annyira,
 hogy hajdan az orvosi személyeknek egy bizonyos osz-
 tálya létezett, melly kizárólag csak kő metszéssel
 foglalatoskodott. Maga Hippocrates nagy fontossá-
 got tulajdonított annak, mert tanítványai közül
 mind azokat, kik nem tartoztak amaz osztályhoz,
 esküvéssel kötelezte, hogy soha a' kő metszést fel

nem válalják. Nem is ok nélkül tartatott ezen műtétel veszedelmesnek, mert azonkívül hogy annak végbevitelénél sok életműveket szükség keresztül metszeni hogy a' hólyagba jutni lehessen, még sok más nevezetes szomszéd részek is megsértethetnek véletlenül; mind ezekre veszedelmes vérzés, gyúladás, görcsök, vizeletnek a' sejtszövetbe való beszívargása; külömbfele sipolyok, magtalanság, vizelet meg nem tarthatása, 's egyéb következtések származhatnak, mellyekhez szükség még azon leg-szomorítóbb nyilvánítást adni, hogy a' kiállott metszés és élet veszedelmeztető kinok által még koránt sem biztosítatik a' beteg a' kőtől való megszabadúlhatásról, mert vannak esetek midőn az vagy fel sem találhatik, vagy a' hólyaghoz-nőve tapasztalhatik, vagy végre az o ly nagy, melly nek megfelelő nyílást a' hely tenni nem enged, melly esetekben az ki nem vétethetik 's a' kőbeteg többnyire halál mártaléka lesz. Mindazonáltal évezredekken keresztül egész jelen korunkig, mindég csak ez volt a' sorsuk a' kőben szenvedőknek, egyedül a' haladás századjának a' tizenkilencedik századnak tartatott fel a' szenvedő emlí eriséget a' kő kivétel kinos és veszedelmes módjától felmenteni, 's annak helyébe enyhébbet és veszélytelenet állítani; mert ámbár az egyiptomiak már hajdan, a' vizező csőnek bizonyos mód szerinti kitágítása által köveket szedtek légyen is ki a' hudhólyagból, mindazáltal az a' kőmetszést még ki nem pótolta, és feleslegessé nem tette, minthogy csak kis köveket lehetett olyan módon a' hólyagból kivenni, 's a' kőnek abban leendő össze daraboltatását nem értették, melly találmány egyedül képes a' kőmetszést tökéletesen kipótolni, 's így hol csak a' kőmorzsolásra megkívántató feltételek nem hibáznak szükségtelenné tenni.

Ezen jeles találmányra alkalmat szolgáltatott két kőben szenvedőknek elkeseredéstől vezérlett bá-

tor merénye, mellynél fogva az egyik egy egyenes aczél vesszót vezetett vizellő csővén által a' hólyagba, melly et a' gáttájhoz*) feszített kőre alkalmazván, annak a' vizellő csőből ki álló végére tett ismételt ütések által, abból apró darabokat letördelt, melly a' húgygyalkiürítetett. A' másik egy érméczes hudcsap segegelmével finom ráspolyt vezetett a' hólyagba, 's a' követ annak nyakához igazítani 's ott meg feszíteni igyekeztvén, a' ráspolyt ekkor meghúzta, 's illy ismételt előre húzás és vissza tolás által a' követ lassanként el ráspolta. Gruithuisen volt az első ki ezen dolog ak tudományos fontosságot adott, és szabályos eszközt készített, melly egy egyenes csőből, egy érméczes hurokból mellyel a' kő a' csőhöz szorítatik, és egy fúró eszközből állott, 's a' Salzburgi orvosi folyóiratban 1813-dik évben közzé tette. Azonban akkor kevés figyelmet gerjesztett az orvosi közönség előtt, és többnyire megvettetett; csak 1823-dik esztendőben kezdtek ismét többen figyelmekre méltatni ezen jeles találmányt, a' midőn Civiale, Leroy, és Amusat francia sebészek igen egy időben hévvel kezdték azt pártolni, 's a' Gruithuisentől feltalált eszközt külfömbfélékép módosítván, azzal tetleges és szerencsés próbakat tettek; mindenik között pedig Civiale lett ezen üdvös módnak legbuzgóbb terjesztője, 's ő hozta azt szerencsés sikerű próbái által általános gyakorlatba, 's ő győzte le a' minden újjerántiszokott előítéleteket, mire nézve általáltájában ezen mód, valamint az eszköz is mellyel a' műtétel végbe vitetik Civiale módjának 's eszközének neveztetik; 's ezzel kezdődik a' hudhólyagkő műtételének új üdőszaka. —

*) Azon tér, melly a' czombok közt a' végbél nyilástól a' tőkcacsokig terjed, mellyen a' hudhólyag alsó része nyugszik.

Civialének szerensés próbái nem maradtak minden fogonát nélkül, mert figyelem gerjesztetvén az orvosokban ezen becses találmány eránt, az mindenfelé csak hamar gyakorlatba kezdte jönni, 's annyi módosításokon ment már is keresztül, mind az eszközre, mind az egyes kezelésekre nézve, mintha századok oltá léteznék; a' sokféle módosításai között azonban az eszközöknek legcélelérányosabbnak tetszik részemről Civialének eredeti eszköze, mert egyel sem lehet a' kőre olly erővel, 's olly célszerűleg és fogonattal munká'ni mint ezzel. Áll pedig ezen eszköz egy egyenes aczél csőből, mellynek alsó vége úgy van két hüvelknyi hosszúságra három helyen behasítva, hogy az által a' cső alsó végéből három ágak képelődjenek, mellyeknek kerekre 's tompára köszörült végeik kevéssé befelé vannak hajtva, 's belső színek, hogy a' kő azok közül ki ne csusszanjon, érdes. Ezen cső egymás kurtább ezüst csőbe rejtetik, mellynek alább talására az előbbeni csőnek széjjel álló ágai bezáratnak, feljebb húzására pedig kinyílnak. Az aczél cső üregét egy szinte aczél henger tölti be, melly a' csőnél hosszabb, 's alsó vége több éles fogzatokra vagon bevágva melly által a' kő öszve daraboltatása, órlése eszközöltetik; felső vége pedig egyes forma fogantyúval van ellátva, mellynek körös mozgásba hozása által a' hengerrel a' kőre mivelletik. Az aczél cső széjlyel álló ágai mellyek a' fogót képelek, tökéletesen együve illódvén, bezárt állapotban kevéssé befelé görbült végeikkel a' fúróra borúlnak, azt egészen betakarják, 's egy kisdud sima gömböt képeznek. —

A' műtétel Civiále szerént következendőkép vitetik végbe: A' kőben szenvedő a' műtétel előtt tíz-tizennégy napig bizonyos előkészületnek veti magát alá, melly életrendbe — a' vizellő csőnek tágitásában 's az eszköz által okozott izgatás meg-

szokásában áll. Erre való nézve meleg fürdőt használ a' beteg, hogy a' részek ellágyuljanak, azon kívül mindennap érmézes hudsap vitetik a' vizellő hólyagba 's ott hagyatik egy darab üdeig, melly által a' kívánt czél, t. i. a' tágitás 's az izgatás megszokása biztosan eléretik. Miután a' szükséges részek így elkészítették, kezdődik maga a' műtétel; a' végbél előbb allövet által kiürítetvén a' szenvedő ágyra, vagy madráczczal ellátott asztalra fektetik, olly formán hogy fara derekánál magasabban álljon, czombjai pedig egymástól távol legyenek. Most a' hólyagba egy ezüst hudsapon által annyi meleg viz fecskendeztetik, gyengén, mennyit az feszülés nélkül magába fogadni képes, melly meglévén, a' hudsap, miután a' követ azzal, hogy jelenlétéről még egyszer megbizonyosodjunk, felkerestük volna, a' hólyagból ki húzatik; utánna a' jól bezárt és megolajozott kőtörő eszköz vitetik be, mellynek a' hólyagba jutását egy két csepp vizeletnek kifolyása legjobban bizonyítja. Ez után felkerestetik azzal a' kő mellynek meglelése ha csak az nem nagyon kicsiny, nincs nehézséggel öszve kötve; ekkor először a' műtevő az eszköz ezüst csővét, azután az aczél hengert maga felé húzza, mire az aczéleső ágai kinyilnak, 's a' követ megkörnyelik, 's az ezüst cső alább tolására magok közé zárják, 's erősen helyben tartják, melly helyheztése az eszköznek egy sróf által biztosítatik. Ha a' kő igen töredekeny' sokszor már a' fogó szárainak öszve szorítására széttörik úgy hogy fúró sem kell neki, ellenkező esetben a' fúró annak fogantékja által forgó mozgásba hozatik, 's a' kő darabolatni kezdetik. Az aczél csövön lévő scála nem csak azt mutatja mikor légyen a' kő a' szárok közé szorítva, 's milyen nagy légyen az; hanem azt is, mennyi légyen már abból le darabolva, 's mikor légyen olly kicsiny, hogy a' vizellő csövön ki venni lehessen, a'

midőn gyenge körös mozgás között az eszközzel együtt kihúzatik az egyéb eldarabolt részek pedig az eszköz szárai közt kihúllanak a' hólyagba, honnan a' befecskendezett vizzei kűritődnek. Ezzel a' a' mütétel be van végezve, a' szenvedő melegített ágybatétezik 's nyugalom engedtetik neki, az izgatott részek lecsilapítására pedig lobellenesgyógymód használtatik, 's így egy néhány nap múlva örömmel lép óvéi 's polgár társai körébe, minden veszély nélkül megszabbadúlván az életet veszélyeztető bajtól.

Hogy ezen itt előadott mód szerént a' hudhólyag kövek eldarabolása, 's az által a' betegnek attól való megszabadítása minden veszedelmes következesek nélkül lehetséges légyen, az többé nem pusztá állítás, hanem tapasztalás és próbák által bebizonyított valóság. Példák erre Civialénak 's az őtet követő orvosoknak számtalan próbái, kik között három évek előtt Dr. Ivancsics Úr, ki most Bécsben a' legjobb sikerrel úzi ezen mütételt, hazánkban is több példákkal csalhatatlanúl bebizonyította annak kivihetőségét, 's a' kőben szenvedőkre olly aldás tellyes következményit. Azonban valamint a' belső gyógytudományban általános gyógyszer, úgy a' sebészetben is minden környülmények közt feltétel nélkül általánosn alkalmazható mütétel nincsen; következésképen az itt előadott mód sem alkalmazható kivétel nélkül minden kőbetegnél, Ugyanis, 1) ha a' hólyagkó olly rendkívül nagy volna, hogy az az eszköz szárai közé nem férvén, azzal megfogni és helyben tartani nem lehetne akkor ezen mód szerénti mütételnek helye nincs. 2) ha a' hólyag belső fala a' kő által már olly izgatott állapotba hozatott, hogy annak az eszközzel való érintését a' beteg ki nem állhatja 3) ha a' kő nincs szabadon, hanem hártýás zacskóba rejtve a' hólyaghoz nőve. Ezek közül azon-

ban a' két első olly környülmény, mellyet a' beteg elkerülhet ha hüd hólyag bajáról annak üdejében értesíti az orvost, mert a' kő nem szokott egyszerre olly rendkívül nagyra nőni, hanem ahoz húzamos üdó kivántatik; valamint ha mindjárt érdes szűrös felületű volna is a' kő, még sem okoz tüstént a' hólyagba olly izgatott állapotot hogy az semmi érintést többé el ne tűrjön, hanem csak lassanként fejlődik az ki, midőn is a' beteg egyedül maga tette halogotása, s a' dolognak annak üdejében nem közlése által a' legüdvösebb gyógymódot süke-rettelenné; 4) azon esetben sem alkalmazható ezen mód, ha a' hüd ürítő részek mint a' vizelet cső, dülmirigy, a' hüdcső hagymája olly beteges állapotban volnának, hogy a' miatt az eszköz a' hólyagba nem vitethetnék.

A' kőmorzsolásnak a' kőmetszés feletti legnevezetesebb elsőégeihez tartozik azon környülmény, hogy itt a' sebesítés, melly magában véve igen fájdalmas, következéseire nézve pedig, milyenek a' vérzés, görsök, gyúladás, fene, 's a' t igen veszedelmes, egészen nélkülözhetik, úgy hogy a' kő morzsolást, ha egyes kezek által történik semmi bajos tünetény nem követi, a' hólyagnak az egy izgatását kivéve, melly czélszerű rendeletek mellett soha sem válik veszedelmessé; tehát a' kőmorzsolás műtétele mellett a' beteg élete soha sem forog veszedelemben, a' kőmetszésnél pedig attól soha sem ment egészen. Továbbá a' kőmetszés kedvező üdószakot kíván, a' kőmorzsolást pedig minden időben végbe lehet vinni egyforma sikerrel; a' kőmetszésnél a' betegnek 5 — 6 hétig, de néha három hónapig is az ágyban kell feküdni, a' kőmorzsolásnál pedig ha mindjárt kintelenítetik is ágyban maradni, az legfelyebb is 6 — 7 napokig tart, míg t. i. a' húgyürítő részek izgatása lecsillapodik; ezenkívül a' kőmetszés után sokszor gyó-

gyithatlan bajok maradnak vissza, mint vizellet — vagy emésztet sipolyok, vizellet meg nem tarthatása, magtalanság 's egyebek, mellyek közül az elsők nem csak igen alkalmatlanok és kellemetlenek, hanem az egészségre is káros befolyást gyakorlanak az utósó pedig családi tekintetben húz maga után káros következtést. Mind ezekből látható milly kincsel gazdagítatott légyen a' sebészi művészet ezen jeles. — a' szenvedő emberiségre nézve annyira üdvös találmány által, nincs egyéb hátra mint annak mind az orvosok, mind pedig a' kőben szenvedők részéről valódi méltánylása.

Velsinuszky János,

tábori Sebész, cs. k. Gróf Rothkirch
12-k számú gyalog Erredében.

6.

A' régiak tanítmányai az istenségről és anyagról. Toldalék „A' lélek anyagtalanságáról,” czimű értekezéshez.

Azon fogalmak, mellyeket a' régi philosophusok a' fő valóról tápláltak és terjesztettek, sokkal egyszerűbbek és magokban megállhatóbbak voltak, mint a' lélekrőli theoriájok; 's ha az anyag örökké valóságáról hitők, mellyet le nem rázhattak nem akadályozná, a' mieinkkel alkalmasint, megegyeznének. Ők a' fő valónak ugyanazon nevetek adnak, 's ugyanazon tulajdonságokkal (attributum) ruházzák azt fel. Az nem csak „ἀθάνατος, ἀφθαρτος, ἀνώλεθρος, halhatatlan, változhatatlan, romolhatatlan,” hanem „ἀγινηος αυτογενης, αὐτοφυης, αὐθυ-ποστατος” nem teremtet, magából származott maga által létező,”

„Ζωον πασαν ἔχον μασαρίοτητα μετ' ἀφθαρσίας“ mond Epicurus „olly való, melly minden boldogsággal, 's romolhatatlan természettel bir.“ Továbbá „παντοκρατωρ; παγκρατης mindeneken uralkodó, mindenható,“ „δυναται ἀπαντα“ mond Homér az Odysseaban. „Hatalma van minden dolgok felett.“ A' teremtő hatalom is, legalább a' szóértelem szerint neki tulajdonittatik, ὁ κοσμοποιητης, δημιουργος“ világtéremtő, nagy mester.“ Aristoteles is azt mondja metaphysicájának egy nevezetes cikkelyében, hogy „az isten minden dolgok okának lenni látszik, 's mintegy kezdet, vagy principium Θεὸς δοκεῖ το αἰτίον πασιν εἶναι,“ 's valóban ez már azon kifejezésekben is „nem teremtett, magát teremtette, magától létező,“ eléggé ki van jelentve; mert a' józan ész törvénye szerint azon valónak mellynek teremtője nincs, 's annyival inkább azon való, melly magát teremtette (ha ugyan egy ilyen eszmét megfoghatnák) kellett szükségeskép' minden mást teremteni. Ez azonban a' régieknek korán sem szokott okoskodások volt; mert akár csupán valamely αγενητος nem teremtett, 's öröktől fogva létező való fogalmát akarták az αυτογενης és αυτογενης szavak által jelenteni, akár pedig az önteremtés és más dolgok vagy lények teremtése között valamely finom, 's előttünk megfoghatatlan különbséget tettek: mindenesetre bizonyos, hogy ugyanazon philosophusok kik az istenséget így írták le azon vélemény mellett állhatatosán megmaradtak, hogy az anyag hasonlókép örök, 's a' fő hatalommal együtt létező; bizonyos hogy ők a' teremtő és műmester alatt inkább az atomok elterjedőjét értették, azon hatalmat, melly a' zürzavaros anyagnak — a' chaos-nak formát adott, nem pedig azon hatalmat, melly magokat a' dolgokat létre hozta. Ugy látszik, mindnyájokat azon nehézség (ki előtt nem volna az nagy nehézség) kény-

szerítette, mi szerint a' teremtés eselekvényét, a' semmiből lételre szállítást, meg nem foghatták, ezen vélemény felvételére.

Ezért volt az közönséges tétele többnyire a' görög philosophusi felekezeteknek, melly egyszer'smind igen komoly, sőt még gyakorlati következményekre is vezérel rendszereikben „οὐδεν ἐκ του μη ουτος (vagy ἐκ οὐδενος) γινεσθαι, semmi sem származik abból minek nincs létele, vagy a' semmiből.“ Aristoteles ezt úgy állítja fel, mint közös véleményét minden előtteélt természet philosophusoknak. „κοινην δοξην των φυσικων.“ Egy másik helyen (de coelo III. i.) így szól „οι μεν αυτων (προτερων φιλοσοφησαντες) stb. Némellyek (a' régi philosophusok közül) megvetettek minden teremtést, és szétromboltatást, mert azt hitték, hogy azon dolgok közül mellyek lételrel bírnak, egyik sem teremtetik, 's nem romboltatik szét.“ De azért kétséget nem szenved, hogy a' platói tanitmány ugyan azon féle volt, és hogy Aristoteles az istenségnek módosított teremtő hatalmat tulajdonított —

Plutarchus előadása ezen pontot, a' Plató tanitmányát illetőleg, meghatározott: „βελτιον ουν Πλατωνι πειθομενους 's a' t. Jobb tehát Plato által meggyőződni, és azt mondani, és énekelni, hogy a' világot az isten alkotta; mert a' világ a' legjobb minden teremtett dolgok, ó a' legjobb minden okok között.“ — De az anyag állománya (betű szerént fa, építési fa, ὕλη) mellyből ó a' világot alkotta; nem teremtett, hanem mindig készen állott a' műmester előtt, általa elrendelendő és szabályozandó; mert a' teremtés nem semmiből történt, hanem abból, mi alak vagy forma nélküli és alkalmatlan volt, mint valamelly ház, ruha vagy szobor készítettnek. Nyilván való tehát, hogy midőn az academicusok a' teremtő szót használják,

ezen szót azon értelemben kell venni, mint a' művész, ki művészete tárgyát alkotja', vagy előállítja. Ó a' világot az anyag minden nemeiből alkotta" ugymond Aristoteles. De anima mundi. Én valóban semmi más módon nem érthetem azonigen homályos, 's ilyen magyarázat nélkül magával ellenkező helyet az. Aristoteles physicájának első könyvében, mellyben saját tanítmányát a' régi philosophusok ezen pont feletti tételeinek ellenébe teszi: „*Ἡμεῖς δὲ καὶ αὐτοὶ φαμεν γίνεσθαι.*” stb. Mi magunk még is azt mondjuk, hogy átaljában semmi sem állítatik - elő abból minek létele nincs, de de azonban még is abból minek létele nincs valami állítatik - elő, mennyiben az a' történetességeket (vagy történetes tulajdonságokat) illeti, mert az elvétől (vagy megtagadásból *στέρησως*) előállítatik valami, minek magától létele nincs. Az pedig csudálatos és lehetetlennek látszik hogy abból valami állitassék elő minek nincsen letele.“ Physic. I. §. “Valóban ugyanazon értekezésben épen az előtt mondta, hogy mindennek lehetetlennek vagy megfoghatatlannak találják azt, hogy a' semmiből valami teremtsék vagy egészen szétrombolthassék (Phys. I. 5)

A' dolgok nem teremtett természetére, mivel ezen tanítmány mind a' lelekre mind az anyagra kiterjesztetett, a' régiek egy más nagy foutosságu tételt építettek. A' szellem és az anyag nem csak nem teremtetteknek hanem szétrombolhatatlannoknak is tekintetnek, lételők örök, a' szó teljes értelmében kezdet és végezet nélkül: „*μηδὲν ἐκ τοῦ μη οὐτος γίνεσθαι, μηδὲ εἰς τὸ μη οὐ φθείρεσθαι*” semmi sem állitathatik elő abból minek létele nincs, 's ugy dolog sem romolhat el minek létele van.“ Így nyilatkozik Diogenes Laertius a' Democritus tanítmányáról vagy atomisticum principiumról.

„Principium hinc, eujus nobis exordia sumet,
Nullam rem e nihilo gigni divinitus unquam“ —
„Huc accedit uti quidque in sua corpora rursus
Dissolvat natura, neque in nihilum intereant res“ —
„Haud igitur rediit ad nihilum res ulla sed omnes
Discidio redeunt in corpora materiae“ —

Ezek a' Lucretius kifejezései midőn az epiceureusok philosophiajáról beszél (I. 151. 217. 149.) vagy Persius rövidebben mondja:

„De nihilo nihil, in nihilum nil posse reverti.
Sat. II § 4. És meg kell vallani, hogy ezen tekintetben ők igen következetesen okoskodtak; mert ha azon nehézség a' semmiből teremtés cselekvé-nyét megfogni elegendő ok volt, minden dolgot örökkévalóknak a' parte ante tartani: azon hasonló nehézség a' semmivé léte cselekvényét megfogni épen oly elegendő helyes ok volt, örökkévalóságokat a' parte post hinni. Mert azon nehézség, megfogni, miként szünetik meg valami dolog létezni, épen olyan nagy, és olyan nemű, mint megfogni, hogyan jutott az léte.

Ezen tanitmányról hozzák le a' görög philosophusok főleg a' lélek halhatatlanságát a' mennyiben a' metaphysicai és szórszálhasogató bizonyító erősek annak hívésére elegendők; a' lélek előre létezése tehát szinte olyan része ezen tanitmány-
nak, mint jöendő élete, mivel az örökkévalóság ab ante szinte úgy számba vétetett mint az örökkévalóság post. Ezért mondja Plato, hogy a' mi lelkünk valahol volt mi előtt az emberi alakban létezett, valamint ezen létezése után is halhatatlannak tartandó. (Phaed.) Mind e' mellett is meg kell vallani, hogy tanitmányok a' jöendő életről, a' mennyiben az ilyen módon hozatik - le, az az psychologiai bizonyító erősek igen elégtelen, még

pedig két okoknál fogva, először mivel ezen tanitmány az elő létezésről (praeexistencia) tanitmány-nál párosult; és mivel nem bíván más erősségekkel azt az okoskodás útján megmutatni, nem csak hajlandók vagyunk azt megvetni, hanem annak felvételére is elcsábíthatnánk, hogy hasonló módon jövődó tételünk az emlékezet teljes hiánya miatt minden személyes ugyanazonságtól külön fogva valói; másodsor, mivel azon tanitmány, mi szerént a' lélek az istenség kifolyása, jövődó lételet nem egyé- nek állítja, mint visszatérésnek az isteni állomány- ba, melly által az a' fő értelemmel összevegyedik vagy általa absorbeáltatik, 's következőleg egyedi léte ismét megsemmisítettik: melly tanitmányt némelly metaphisicus philosophusok, kik a' jövődó életet állítottak, valósággal el is fogadtak.

Egy fontos pontra nézve a' vélemény általános különbözése uralkodott a' régi philosophusok között, 's valóban olly fontos különbözés-gy azokat nem deistáknak hanem atheistáknak tartották, kik ezen tanitmány egy részét vallották: értem a' gondviselésről szóló tanitmányt. Az atomisták és epicureusok azt hitték, hogy vagynak istenek, 's a' teremtő hatalomra nézve nem különböztek lényegesen azokól kik deistáknak neveztettek; de tagadták, hogy az istenek gondolnának a' világ dolgai- val. Platonak és a' többi teistáknak beszéde ezen tárgy felett igen erőteljes, ők ezen tanitmányt úgy nézik, mint egy nemét a' három isten káromlásnak, 's a' Plato Republicájában mind ezen három gonoszságnak halál a' büntetése. Első neme az isten káromlásnak, az istenség vagy az istenek lételetének tagadása, a' második az istenek létét megengedni de tagadni hogy azok az emberekkel gondolnának. A' harmadik neme az isten káromlásnak volt az isteneket gonosz tetteik p. o. gyilkolások,

és igazságtalanságok végett megakarni engesztelni „könyörgések, háláadások és áldozatok által, 's ezen iszta lényeket gonosz tetteik részesévé tenni, megosztván velek' a' prédának egy részét, mint a' farkasok a' kutyákkal osztoznak“ [Dej. Leg. X.

*.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés

I.

Budapesti Szemle 1840 Első kötet, Legitimae inquisitionis vera norma est, ut nihil veniat in practicam, cuius non fit etiam doctrina aliqua et theoria. Bacon de Augm. Scient. Pesten. Kiadja Heckenast Gusztáv.

A' tudományos munkák, kivált a' magyar nyelven írottak hazánkban mind ez ideig kevés pártolásra találtak, 's több kivált komolyabb és mélyebb tudományos tárgyakkal foglalkozott magyar íróink, kik a' literaturának akárhol, és akár-melly nemzetben is diszei lehetnek volna, lettek tudományos törekvéseik áldozatává. Ezen szomorító körülmény oka az írókban fekszik é, vagy az olvasókban, vagy nemzetünk sajátlagos jellemében, annak fejtegetését jelen értékzésnek sem célja, sem szűk határai meg nem engedik. Ha író és olvasó, mint Kölcsei mondja, egymással kölcsönös viszonyban állanak, kétséget nem szenved, hogy

ezen hátramaradásunk okát mind az írók — mind az olvasókban kell keresni. De ha tudományos munkák írása és kiadása semmi bizonyos reménységgel nem biztat, sőt literaturánk jelen állapotjában, mellyben csaknem kirekesztőleg (a' politikai hírlapokon kívül) a' költői 's azokkal rokon elmeszülemények számolhatnak némi olvasó közönségre, a' tudományos munkák kiadása a' legmerészebb vállalatok közé tartozik, annyival tiszteletre méltóbb azoknak törekvése, kik azon édes reményt táplálván keblükben, hogy a' költői művek írást olly szembetűnő, 's naponként élénkebb részvétet mutató olvasó közönségnek legalább egy részét a' tudományos munkáknak is megnyerhetik, ilyenek írására 's kiadására magokat eltökélik. Az ilyen vállalatokban a' legnemesebb, minden önzéstől ment czél nyilvánosságos. Ilyen hazafiui czél emelte kétségkívül közfényre „Budapesti Szemle“ czím alatt jelen, tudományos értekezésekből álló, gyűjteményt. Opto tibi vultum multa et praeclara minantis,

A' tudós értekezések' sorát megnyitja Trefort Ágostonnak egy valóban tudós, bő olvasságot, józan megfontolást mutató nem csak korszerű, hanem nemzetünk 's hazánk viszonyaihoz is alkalmazott értekezése: „az anyagi érdekekről.“

„A' polgárisodott időszakok bélyege „úgy mond a' tudós szerző“ az ember különféle tehetségeinek kifejlése 's munkássága; de ez által keletkezett többféle czélok közül egyik vagy másik néha kizárólag, szinte varázserővel, magához szokta vonni a' tömeget, 's az ebből származott törekvések 's eredmények által a' többieket homályba borítja. Efféle törekvések 's eredményeik teszik egy bizonyos időszak jellemét. Korunk illyes jelleme: az anyagi érdekek. Ezek teszik most az európai polgárisodás honaiban azon szembetűnő életkérdést.

melly körül a' szellemek majd közvetlenül majd közvetve ösztönből forognak, 's mellynek megfejtése által az emberiséget hivatásához képest a' műveltség 's jólét magasb fokára emelhetni vélik. Ezt bizonyítják leginkább az amerikai szövetséges státusok viszonyai. E' társaság megállapításánál 's további kiképezésénél az anyagi szükségek kielégítése, a' jólét 's gazdagság utáni vágy, egyike vala a' fő indító okoknak. E' hon most az Európában munkát nélkülöző kezek asyluma, polgárai az atlanticum 's csendestenger közti mérhetlen téren a' természettel küzdenek, erdőket irtván, utakat szabván, a' földet termővé, a' folyókat hajózhatókká tévén. Valamint az egyes embert, úgy a' statust is ugyan azon érdekek foglalják el. A' bank 's a' vám - kérdés az amerikai politica fő tárgyai. Az egész amerikai élet a' kereskedésben, 's az iparban nyilatkozik ki leginkább. Új vidékek mívelése új városok felállítása, vasutak 's csatornák a' közfigyelem támaszpontjai, 's ezen intézkedésből keletkezett népességének szaporodása, melly 1790 — 1830-ig négy milliomról tizenháromra szált; ebből a' tizenöt év alatt létrehozott 600 mérföldet tevő csatornák, 's a' 400 mértföldnyi vasutak. A' történetekben hasonló vállalkozó szellemnek nincsen nyoma. 's a' t. —

Angolhon az ipar tekintetében az amerikai szövetséghez hasonló, az anyagi érdekek itten szinte az előszínen állanak. Angolhounak vannak ugyan olasz 's görög földről hozott mükincsei, vannak pompás goth templomai 's kastélyai, de ha kérdezzük: hogy mit csinál az élő nemzedék, min töri fejét? gőzmozgonyokat fognak mutatni, de ezek segítségével Angolhonban évenként 800 milliom rőf pamutszövet készítenek, mellynek készítése azok nélkül a' mostaninál 17-szer nagyobb népességet kö-

vetelne. Angolhonnak kevés év múlva vasúthálója leend, 's gyárai mindig többet 's többet dolgozand-nak a' világvásár számára. Angolhon külső 's belső politicájában anya i érdekek rejtekeznek, 's azért békekötéseknel, diplomaticai tanácskozásokban kereskedési érdekeit mindig szemmel tartja. Anyagi érdekek bűzdíták őt g. armatok állapítására 's India elfoglalására. Viszálkodásai az oroszokkal Herat' ügyében szinte azon kérdésre téríthetnek vissza, hogy kinek kezeibe kerüljön a' középázsiai kereskedés. A' cartisták mozgalminak forrása szinte nem csak a' köz szavazat, de a' gabonatorvény eltörlése utáni törekvés is — Hollandia maga csaknem kizárólag anyagi érdekeknekél, 's a' belga ügyek' belső eligazítására is csak kereskedésének érdekei tudták bírni. Belgium mintegy Amerikából vagy Angolhomból a' száraz földre átszállított kerület; kormánya jelenleg fő gondját a' vasutakra fordítja. Mi Németfont illeti, csak a' vámegyesületet említen dem, ez döntötte le a' külön státusok közti kereskedési korlátokat, és sok tekintetben nagy reményeket gerjeszt. Gőzösek, vasutak, részvényes társaságok itten szinte honosok. A' Dunát a' Rajnával összekötő csatorna már ásatik. Az anyagi érdekek fejtegetései 's vitatásai a' literaturának egy új ágát képezik stb "

Azon, némelly áltudósainknál közönségessé lett aggodalmat, mintha az anyagi érdekek és jólét hajhászása a' szellemi kifejlődést hátráltatná, következő fontos elmélkedéssel igyekszik a' tudós értekező elhárítani:

„Sokan korunk fontosságát, ezen iránya miatt, csekélynek tartják, múlt időket, mellyeket felszínleg ismervén költészi homályban látnak, magasztalván: mintha a' jelennek nem válnék díszére, hogy mi egykor mint szolgálai munka meg-

vettetett, most, az azt teljesítő ember méltósága 's munkásságának érdeme elismertetvén, a' kor fő érdekévé lön, 's annak jellemét teszi. Gyakran rossz szándékú vagy eredetiséget vadászó paszta állítás az, hogy az anyagi érdekek a' szellemi érdeket megsemmisíték. Jólét 's kényelem nem elégíthetik ki az emberben az istenit. Képviselőinek száma jelenleg nagyobb, mint valaha, 's jelentékenységek csak az anyagi érdekek mostani hatásához, nem pedig a' múlt idők, szellemi életéhez mérve látszik csekélynek. Az élő, az anyagi érdekek kifejlését előmozdító nemzedék kedélyeiben lévő forrongás, nyugtalanság 's meglegetlenség nem egyéb, mint vágy más szellem illeg erősebb 's a' jelennél felsőbb állapot után, melyet csak az anyagi érdekek teljes kifejlése fog előhozni, 's ez szinte tanúsítja, hogy az anyagi érdekek a' szellemi elemet az emberben el nem szunyasztják: 's ha jelenleg a' lángeszű termékenység némileg hiányzik, oka időnk nagy tettkeli viselkedésében, 's illyes állapot fájdalmaiban fekszik. — Amerikában az anyagi érdekek kifejlése a' közboldogság 's haladásnak feltétele, 's jólét függetlenné tévén az embert, nemes önértetet, erkölcsiséget 's hazaszeretetet szül, mert csak az, ki a' polgári társaság javaiban részesül, igyekszik hona javát öregbíteni. Közjólét nélkül a' népnevelés nem terjesztethetik. Az amerikai szövetséges statusoknak az anyagi érdekek pártolása mellett is legtöbb iskolák vannak, így angol francia 's poroszthonban is jóval több gond fordítatik jelenleg a' népnevelésre; az az: a' szellemi élet ébresztésére, mint 50 év előtt, midőn az ipar koránt sem játszá mostani szerepét. Angliában a' gőzmozgonyokkal 's részvényes társaságokkal megjöve az akarat Irlandia szerencsétlen sorsán segíteni, 's ha kevés történt, nem korunk irányának barátaiban a' hiba. A' mozgonyok tökéletesedésével hathatós szereket kap-

tunk a' felvilágosodás és tudomány terjesztésére. Minden új eszme most nyolcz nap alatt európaivá válik. Mi minden éghajlat alatt 's minden korban gondoltatott 's elméltetett, mozgonyok 's tókék segítségével újra közrebocsátatik, és sokkal számosabb embernek sajátává lesz, mint hajdanán. Újságok 's folyóiratok léteznek a' közember tanítására. A' tudós és a' művész nem kénytelen többé egyedül a' szabadítékos osztályok számára fáradni, 's munkáinak dicséretével megelégedni: olvasói fedik most anyagi szükségéit, 's vége van a' harcznak az anyagi szükséggel, melly szelleme reptét lebilincselé. Emberszeretet 's búzgalom a' szükölködő és szenvedő osztályok sorsát enyhíteni, korunk jellességei közé tartozik. Haeztalan tehát azon félelem, hogy az anyagi érdekek a' szellemieket letiporják; mert valamint két külön nagyságú folyam párvonálban ugyan azon egy tenger felé siethet, úgy e' különtermészetű 's egymást e'ősegítő érdekek kifejlése is egyszerre történhetik."

Ezen nyomosan és velősen kifejtett nézetei a' tudós értekezőnek annyival inkább állanak, mivel az emberi észnek azon bámulatos művei, mellyek mai időben az anyagi jólét elő mozdításának egyedűli emelcsői, a' mathematicai, természettudományi, 's chemiai ismérteken alapúlnak; 's ki tagadhatná ezen tudományoknak az ember szellemi és erkölcsi kifejtődésére minden más tudományok felletti hathatós befolyását, mellyek a' midőn egyfelől a' világot, Istennek ezen dicsóséges testét a' természet örök és változhatatlan törvényeit ismertetik meg közelebbről velünk, 's bennünket a' teremtő józan meggyőződésből származó imádlására indítanak; úgy más felől anyagi érdekeinknek a' kényelemnek, gazdagságnak, 's az azokból származó örvendezésnek és megelégedésnek a' legbiztosabb esz-

közei voltak tudósok, kik azon véleményt pártolták, melyet hazánkban is egy különben köz tiszteletben állott férfiú közönségesen kimondani nem ártallott: hogy a' mathematicai és természettudományok csak azért foglalták el jelenkorunkban a' főhelyet, 's csak azért szorították a' szinpad hátuljára a' többi tudományokat, mellyeknek érdekét különben nem lehet tagadni, mert divat hozza magával, 's az említett tudományok uralkodásának állandóságot igényi annyit tesz, mint az emberi gyarló természetet, melly mindenre, a' mi régi, rá új, 's az újságon kapkod, nem ismerni. De a' ki ezen esetet lehetőnek tartja, annak hiinni kell azt is, hogy a' felvilágosodás nemtője a' civilizált 's tudományos műveltségű világ felett fáklyáját eloltván, a' középkor butaságát, embertelen szellemét és jellemét is elővarázsoltatja.

Hazánk jelen állapotját érintőleg jelesen értekezik szerzőnk következő soraiban:

„Honunkban is tehát, ha a' sokféle érdekek kiegyenlítése nélkül ki nem kerülhető crisiseket el-mellőzni kívánjuk, az anyagi érdekeket, 's mind azt, mi kifejtésöket feltételezi, mindenek előtt pártolni kell. E' szükség azon férfiakról, kik honjokat 's korukat ismerik, mélyen éreztetik, sőt öntudat nélkül a' tömegtől is, melly helyzetének könnyítése 's jólét után vágyódik. Ha más nemzetek álláspontjára akarunk felemelkedni, nagyobb népességre van szükségünk, mert míg elegendő kezeink nem lesznek, nagyobb vállalatokat ki nem vihetünk, 's műiparunk sem lehet a' nélkül, hogy a' földműveléstől a' szükséges munkás el ne vonassék; 's így azt, mi népességünket szaporíthatja, elő kell mozdítanunk, mert valamint a' felette nagy, az az: egyhon élelmezési forrásival arányban nem álló népesség köz nyomorúságot szül, úgy a' felette ritka

nem bír elegendő erővel a' status minden céljainak megfelelni. Elszórva, egymástól távol fekvő helységeiben lakva az anyagi és szellemi elszigetelés kikerülhetetlen. A' hon segédkutatói, mellyek használásából erő 's jólét hármlik a' népre, hevernek, közlekedési szerek hiányzanak, a' munka el nem osztathatik, 's ha az első szükségeknek eleget is tehetni a' nép a' jólét azon fokát el nem érheti, mellyen kívül haladás és szellemi kifejlődés lehetetlen. Ha valamelly nagy országban egy német négyszegmértföldre két ezernél kisebb népesség jut, aránylag nem elegendőnek tartatik. A' népesség szaporodásának leghathatósabb emelcsője, a' nagy természet, és gyümölcseinek méltányos elosztása. Hogy ez nálunk megtörténhessen, 's hogy az anyagi érdekek kifejlődhessenek, földünk kincseit, 's az ottan várandó nyereséget szem előtt kell tartanunk, mert míg kezek 's tőkék hiánya miatt nem gyárthatunk olly olcsón, 's olly jól, mint a' műiparban elől álló nemzetek, ovakodjunk a' gyároktól, de teresszük azt mire ezeknek szükségük van, 's vegyük a' gyári készítményeket ott, hol legolcsóbbak. Ha a' földművelés nem foglalkoztatja többé eléggé a' népességet, a' gyárak ön magoktól támadnak, de ritkán népesedett 's tőkékben szűkülködő honokban gyárak csak mesterkéltnövények. A' földművelő természetményei csekély ára miatt és sok terhek által nyomasztva könnyen eltökélli magát gyári munkásnak [beállani, de míg készítményei részint drága árok miatt, részint pedig, mivel illy honban a' tömegben a' gyári készítmények utáni szükség még csekély, vevőkre nem találnak, 's az élelmezési szerek ára, sok kezek elvonva lévén a' földműveléstől, felebb szálland, a' gyári munkás sorsa kétszeresen nyomorúlt leend, 's a' földművelésben haszonnal alkalmazható tőkék semmivé lesznek. A' mezei gazdaság kiemelésére

kell gondot fordítanunk, 's fel kell hagynunk ollyas intézvényekkel, mellyek nemzeti gazdaságunk nevedését gátolják. Fel kell hagyni főleg az urbéri tartozásokkal. Ezen utolsó tárgy a' nemzeti gazdaság szempontjából tekintve orvoslást kíván, melly mind a' két részre jótékony hatással leend. Az urbéri munka — a' kényszerített fizetetlen munka természetében fekvő silányság 's hanyagságnál fogva — erő 's időpazarlás, a' földesur haszna koránt sem lévén arányban a' paraszt' kárával, mit az urbéri 's maga emberei által végzett munka közti különbség világosan mutat. A' megváltás e' bajon segíteni fogva, 's a' mostani rendszernél elpazarlott erő nagyobb természetűre használtatván a' nemzeti gazdaság gyarapodnék, a' földesur pedig pénzbeli kárpótlást nyervén, e' tőke segélyével gazdaságát maga emberivel célirányosabban 's nagyobb haszonnal el látná. Ez által vége volna a' földesur 's paraszt közti munka megtagadás vagy törvénytelen követelése következtében támadni szokott viszálykodásoknak, vége a' szünteleni biráskodásnak, 's uriszékeeknek, mellyek a' földesur jövedelmeinek egy részét felemésztik. E' tárgy olly csiklandós, hogy a' legbölcsebb törvényhozás sem gondoskodhatik előre minden előforduló esetekről 's nem is hozhat törvényeket, mellyek egyik vagy másik rész kárára ne magyaráztathassanak. A' paraszt a' földesurnak elébb tartozott munkát maga gazdaságára fordítván, többet természetene, 's a' kényszerített munkánál megszokott, 's tulajdonára is átvitt szorgalmatlanságából kivetkőzve jóléte növekednék, 's az egyes ember hasznával a' stasus ereje is gyarapodnék. Látni erre számos példákat Europa különbonaiban, hol az urbéri tartozások megszüntettek. — Boldog azon ország, hol törvényes 's békés úton igazodnak el a' különböző érdekek! stb“

„Az állati magnetismus és annak viszonya a lélek — vagy kísértetlátáshoz“ czim alatt álló 2-dik értekezés Lukács Moricztól olly bő olvasottsággal, tárgyismerettel 's okos megvalasztással írott cikkely, melly egy az orvosi 's az azokkal rokon tudományokban csak dilettans laicustól meglepő. Ezen felette fontos tárgy fejtegetése azonban ha a tudomány mostani álláspontjához képest kimerítőleg és csak némileg is kielégítő módon akar kiütni, kétségkívül több physiologiai és philosophiai ismereteket kíván, mint a millyenekkel szerző bír, 's más kutforrások vizsgálását, 's huzamos tanulását, mint neki, a mint látszik, szolgálatára állottak. Az egész értekezés materialismusra vezet, mi magában még nem volna hiba, ha t. i. a materialismust (ha a legfinomabb és sublimáltabb értelemben vesszük is azt) valahogy kivihatnók. De éppen ezen feladat az, mellyen sok nagy elmék is (mert a legnagyobbak Plato idejétől fogva egész a mai napiglan felette kevés kivétellel mindig az ellenkező nézetnek hódoltak) hajótörést szenvedtek; nem tekintvén a materialismusból erkölcsi természetünkre szükségeskép háramlandó tetemes károkat mellyeket a legmesterségesebb sophismákkal sem lehet elokoskodni.

Az első szám alatt az álomjárás és állati magnetismus jelenségei röviden de elég kimerítőleg adatnak elő. A II. III. IV. V-dik számok alatt régibb 's újabb magyarázatai fejtegettetnek ezen csudajensségeknek; a szerző által úgy nevezett mysticuskoktól Azais francia és Fischer német írótól, melly különböző véleményekből szerző különösen a Fischerét látszik pártolni, értekezésének ezen részéből feljebbi állításának igazolására maga a szerző a 48-ik lapon így nyilatkozván: „nem tagadhatni, hogy általa a leggyakrabban tapasztalt 's

úgy szólván minden kétségen túllévő tisztán álomjárású jelenségek eléggé alaposan megmagyaráztatnak“ néhány sorokat kiírni szükségesnek látunk.

„Az álomjárás, úgymond Fischer, főleg azon okból maradt mind eddig kielégítő megfejtés s magyarázat nélkül, mivel az emberi természet két fő factora két különböző tudomány által tárgyalatik, mellyek egymással igen silány 's ritka eszmecserében állanak. Ezen két alapelve az emberi természetnek, mellyek az álomjárásban inkább, mint akármely más állapotjában az embernek, együtt munkálnak: a' testi és szellemi élet, vagy más szóval az életerő és a' lélek.

Közönséges állapotban az emberi élet ezen két factora külön külön tartományban uralkodik. Az életerő lakása és hatásköre a' tenyésző (vegetatio) életművek; u. m. az edények, izmok, csontok, a' bőr stb. a' léleké ellenben az idegrendszer. Az életerő a' testi élet fejlődésére ügyel, például a' táplálásra, mellyet az emésztésen kezd, továbbá a' tápanyagot felszíja, 's áthasonlitja (assimiliren), a' vér közé vegyíti, ezt forgásba hozza, 's az életművek megújítására 's fentartására, az ezek által elválasztott haszontalan anyag pótlására fordítja, 's szüntelen hatás és alkotás által az életművek sokféle, mesterséges és célirányos formáit teremti 's neveli. A' lélek ellenben az ember eszmélő és szabad életének középpontja 's kútfeje, az érez testi fájdalmat, 's érzelmi gyönyört is, ez lát és hall, ez gondol és érez, ez kíván és akar. Közönséges, egészséges állapotban életerő 's lélek különböző módon munkálnak: az életerő eszméletlen, önkénytelen szükségességgel, mire csak a' szívdobogást, a' vérforgást, a' növést, valamely testrész alakulását említem; a' lélek ellenben tudja mit teszen 's szabadságában áll munkásságát abban hagyni vagy

megváltoztatni. A' lélek szabad és eszmélő tetteit magának tulajdonítja, és saját érdeme vagy hibája gyanánt, rója fel; ellenben az életerő munkálataira, a' tenyésző élet művek' működéseire nézve egészen ártatlanoknak érezzük magunkat

Innen könnyen származhatott azon hiedelem, hogy az élet-erő egy a' lélektől különböző, idegen 's vele együtt az emberi testben lakó állomány (Subszanz; ez annál természetesebb, minthogy tünetményeiknek gondosabb észlelése, mint már említettük, két külön tudománynak jutott feladásul, mellyek elkülönözött vizsgálataik eredményeiről ritkán vesznek kölcsönös tudomást. Az élet-erő 's annak munkálatai közönségesen csak a' physiologia' tárgya 's csak ezen tudomány művelői által észleltetik; a' psycholog alig tud valamit létezéséről; ellenben a' physiologusnak szint oly tökéletlen ismeretei szoktak lenni a' lélekről, mellyet mint valami tulvilágit kétkedő tisztelettel a' psychologusnok enged által, kinél ugyan többnyire elszakasztva természetes gyökerétől, az életerőtől, néha csudálatos metaphysicai agyrémmé változik által. — Ha azomban mindegyiknek tünetményeit figyelemmel vizsgáljuk, ha működéseiket 's a' mindegyik alá rendelt életműveiket elválasztó határvonalat keressük, azt tapasztaljuk, hogy ez nem létezik, hogy ez sehol sem található. Egy részről eszmélet és érzés, mi a' lélek' kirekesztő tulajdonának tartatik, kivált beteg állapotban lehet az életerő' birtokában, 's más részről ennek, mint hiszik, kizáró sajátja, az önkéntelen eszméletlen szükségesség, a' léleknek is némelly munkálataiban, kivált az érzésbeliekben, tapasztalható; míg maga, a' gondolkodás is bizonyos eredeti törvényekhez 's formákhoz van kötve

Ebből azt lehet következtetni, hogy lélek és életerő egy 's ugyan azon szellemi ereje az emberi

természetnek, melly csak különböző módon szövetkezett a' testi anyaggal, 's éppen ez okból különböző módon hat és munkál az emberben — Az életerőnek vak szükségessége, és a' léleknek eszmélő szabadsága közti különbség a' 'vegyülség' különböző fokai által magyarázható, mellyben a' bennünket éltető erő az anyagi testel áll. Ezen 'vegyülség' vagy kapcsolat a' 'tenyésző' élet műveiben sokkal szorosabb mint az idegrendszer' tömegében. Minél jobban 'vegyül' a' lélek mintegy 'vegytanilag', a' testi anyag közé, annál inkább veszti el eszméleti 's szabadsági tulajdonságait, 's vak szükségesség' járma alá kerül. — Innen még a' 'tenyésző' életművek közt is azon különbséget tapasztalhatni, hogy minél erősebb 's keményebb szerkezetűek mint például a' csontok vagy az inak, annál kevésbé érzékenyek; minél 'lagyabbak' azonban 's gyöngébb' szövetűek (Textur) mint az edények, hártyák, izmok, mirigyek, annál érzékenyebbek, sőt a' 'legérzékletlenebb' életmű, a' csont is, kórságos lágyulás által érzékenynyé válhatik. Legtöbbször és szabadabban mozoghat a' lélek a' folyó vérben és a' kocsonya nemű idegállományban, ezekben legérzékenyebb: 's ezért keresik sokan a' lélek lakását hol a' szivben, hol az idegrendszerben.

Fischer szerint a' léleknek és életerőnek általa felállított azonsága az álomjáró állapotok' titkainak kulcsa is egyszersmind, ezeknek okát az életerőnek a' 'tenyésző' organumokbani felébredésében keresvén, mellynél fogva az emberi életművezet' ezen szokatlan tartományában is eszmélővé 's szabaddá' válik, vagy más szavakkal: a' lélek melly egészséges állapotban csak az ideg rendszeren belől léleknek mondható, miután ebben elalszik, a' 'tenyésző' életművekben ébred pillanatilag lélekké, szokott szabdaszeres köttöttségének kórságos felol-

dása által. Hogy az életerőnek, efféle szabadulása vagy kibontakozása a' tenyésző organumokkal szoros kapcsolatból, beteg állapot, hihető; minthogy amannak természetes feladása, hogy halálig szakadatlan vegyülségben a' testi anyaggal közös eredményeket az egészséges, élő embert alkassák. — Oda mutatnak ama sok féle kórságos rohamok, is mellyek kíséretében az álmjárás meg szokott lenni: a' görcsös vonaglások a' test' merevülése, melly utóbbi mintegy közelgő halál' nemének tekinthető, melly az életerőnek elválását a' testi élet művektől tetemesen elősegíti.

Az itt kinyilatkoztatott nézetekre alább fognak az észrevételek következni, midőn a' szerző saját véleményét is elő adom, 's rövid birálat alá veendem. —

O.

(Vége következik.)

II.

Száz mese, száz képpel. Első füzet 1 — 20 mese. Második füzet 21 — 40 mese ugyanannyi remek fametszetekkel Lipcsében 1840. kiadja Heckenast Gustáv. Előfizetési ár az egész munkára 4. f. e. p.

A' több tudományos, gazdasági, és szép literaturai magyar munkák kiadásában fáradhatatlan, 's magának több érdemeket szerzett Heckenast Gusztáv, pesti könyvörös és kiadó hazánk nevendék polgáraitól, a' gyermekekről 's tanuló ifjakról sem felejtkezett el, 's jelen munkában olly könyvet ki-

ván a' szülék és nevelők kezeibe adni, melly gyermekeiket és nevendékeiket az erkölcstudomány, világ — és emberisméret mezejére mulatva és gyönyörködtetve vezérelje. Minő hatással legyenek az igazságot kellemetes alakba öltöztető mesék a' fejlődő elme és szív kiképezésére, ha czélszerűleg választatnak, nem szükség bővebben fejtegetni az előtt, ki az emberi lélek természetével 's a' paedagogia első elemeivel csak valamennyire is ismeretes. A' vallás mennyei igazságait is gyakorta példabeszédekben, azaz költött történetekben terjesztette elő isteni alapítója; 's ha a' tanításban fő dolog a' szárazságot 's mind azt a' mi untató, a' lehetőségig kikerülni, a' nevendék kedvét élesztgetni 's folyvást fenntartani, ezen czélnak elérésére alkalmasabbat a' meséknél alig lehet gondolni. A' lélek több tehetségei között mulhatatlan szükséges az emlékezőtehetséget is, melly minden ismereteinknek raktára 's hiv őrzője, 's mellynek gyakorlásától az életben olyan sok függ, a' nevendékben már eleve kifejtani. Ez ismét alig eshetik alkalmasabban mint a' versek tanultatása által. Ez tette a' rómaiaknál és görögöknél a' házi nevelésnek és tanításnak egy főrészt, kik nevendékeikkel az isteneket magasztaló hymnusokat, a' hősök tetteit örökítő versezeteket olvastatták, tanultattak. Ismertető bizonyos okoknál fogva ezen mesék dicséretébe a' szerénység megsértése nélkül nem ereszkedhetvén, czélszerűnek lát belőlök néhányat közölni; az olvasóra bizván a' rólok hozandó ítéletet.

2. *M e s é.*

Az egerek országgyűlése.

A' patkányokat egereket
Ezen kártékony vendégeket

Tud. Gyűjt VI. Köt. 1840:

Irgalmatlanúl fojtogatta,
 Csak nem végkép kipusztította
 Egy kegyetlen ur
 A' gyilkos kandúr.
 Ezen halálos ellenség
 Fejére ők ugyan elég
 Szitkot átkot szórának,
 De erejekben nem bízván
 Vele ládsát törni nyilván
 Nyulszivűek valának.
 Egyszer martzius havában
 Az év nyiló szakaszában
 A' kandúr elindult, és párt
 Keresni szerte szélyel járt.

Hogy erről értesülének
 Kik még ádáz vérszomjának
 Martaléki nem valának,
 Országgyűlést hirdetének
 A' patkányok az egerekkel
 'S megnyiták fontos beszédekkel.

Egy tapasztalt egér felállta
 'S lelkesedéssel perorála:

Uraim a' kandur bennünket
 Széltire pusztit, és nemünket
 Veszélylyel fenyegeti,
 Nincs más mód korlátozására
 Mint csengettyüt kötni farkára
 Midőn magát az álomnak
 Az éjjeli nyugalomnak
 Karjai közé veti.
 Ekkor minden lépéseit
 Meghalván, gyilkos körmeit
 Kiki elkerülheti. —

Harsogó tetszés követé
 E' dicsó javallatot,
 'S minden vita, csetépaté
 Nélkül elfogadtatott.

De a' ki véghezvihetné
 Életét koczkára vetné
 Csak egy sem találkozott
 Mindegyik szabadkozott.
 Egyik ügyetlennek vallá
 Magát, 's kedvetlenül hallá
 Hogy őt tüzték ki czélul;
 Másik azt állitá józan
 Esze annyira helyén van,
 Hogy a' kandurhoz nem nyul.
 Mindegyiknek volt mentsége
 'S így lón a' gyülésnek vége.

11. *M e s e.*

A' farkatlan róka.

Egy róka kóborlás közbe
 Bele kerüle a' törbe,
 Maga ugyan elszaladt,
 De a' farka ott maradt.
 Hogy ki ne nevéssék mások
 A' többi róka pajtások,
 Mihelyt reájok talált
 Hozzájok így perorált:
 Bolondság farkat hordani
 Csak azért mivel hajdani
 Divat, 's még az ósapánk
 Örökségül hagyta ránk.
 Illedelmesb a' testhordás
 Fark nélkül az ürgés forgás,
 Könnyen ránk is ismernek
 Farkunkrol az emberek.
 Akadályoz a' futásban,
 Minden sebes mozdulásban,

'S kellemetlen illatja
 Orrunkat csak boázantja.
 Beszédét tovább folytatta
 Ha félbe nem szakasztotta
 Volna egy öreg ravasz,
 Hallgass úgymond vén kuvasz,
 Beszéded csupanevetség
 Belőled csak az irigység
 Szól, mivel nincs diszjeled,
 Másoktól irigyeled.

24. *M e s z e.*

A' remetéskedő egér.

„Meguntam már e' csalárd világot,
 Mint merő hiábavalóságot;
 Szent magányba rejtezkedem,
 Lelkiekről elmélkedem,
 És gyakorlom az ájtatosságot.“
 Egy egér ilyen szókra fakada,
 Mert egy szép és nagy sajtra akada,
 Melly inyét csiklándoztatta,
 Jó táplálékkal biztatta,
 'S igen kényelmes lakhelyet adá.
 Egyszer a' régi egérpajtások,
 Elközelgetvén végpusztulások,
 A' remetéhez eljöttek,
 És előtte könyörgöttek,
 Ekképpen hangzott folyamodások:
 „Egérvár kemény ostrom alatt van,
 A' kik ben vannak zárva a' várban,
 Mind az utolsó inséggel
 Küzdenek halálos éhséggel,
 Uram! segíts, mert van hatalmadban.“
 „Én a' világról minden gondjaim,
 Régen levettem, gondolatjaim

'S szemem az égieken
Függnek, és a földieken
Tul szárnyalnak szent indulataim.

* * *

Kegyes gazdagok, így nem tehetnek,
Kemény szívűek ők nem lehetnek,
Könnyebbitik az inség terheit,
A' siróknak létörlik könnyeit,
A' szükölködők és a' szegények
- Előtt nyitva áll szívek 's erszények.

30. M e s e.

Az öreg és fiai.

Hogy bölcs tanúságot magunknak vehessünk
Egy baldokló öreg ágyához siessünk,
Ki megfutván földi élete pályáját
Hallotta már ütni a' halál óráját.
Nyugodtan várja azt: csendes kimúlása,
Mert feddhetetlen volt élete folyása.
Összegyűjti maga körül gyermekeit,
'S kiönti előttök szíve érzelmeit.
Bölcs tanácsokat ad, miket kövessenek,
Hogy mint ő olly boldog véget érhessenek.
Hogy az egyetértés jöltévé hasznait,
'S az egyenletlenség sokféle kárait
Értésekre adja, közikbe hozatott
Egy csomó nyilveszőt, 's nekik általadott,
Kérvén, hogy próbálnák rajta erejüket,
'S törnék el az össze-kötött nyilvesszőket.
Miután mindegyik magát megvette,
De erejét siker nélkül vesztegette,
Szélyel szedette az öreg a' vesszőket,
'S gyenge erejével eltördelte őket,

„Fiaim! — mond ti is illy erősek lesztek,
 Ha együtt tartatok, de ha összevesztek,
 Ha kiüt köztetek az egyenetlenség,
 Mindenfelől rátok rohan az ellenség,
 Megoszlott erővel ellent nem állhattok,
 A' dülő viharral szembe nem szállhattok.“

A' fiúk ígérék hogy szívökbe rejtik
 Ezen bölcs tanácsot, soha sem felejtik. —
 Boldognak is érzé a' rokonság magát
 Mig a' visszázkodás nem hinté maszlagát,
 Egyesüt erővel, összetett vállakkal
 Küzdöttek a' veszélyt hozó viharokkal.
 De hogy az osztálynál összeperlekedtek,
 'S a' törvénykezésbe bele kevreedtek;
 A' visszázkodásnak bujtogató mérge
 Lón boldogságoknak megemészto' férgö,
 Elperelték tőlök minden jószágokat,
 'S végre koldusbotra juttatták magokat.

46. M e s e

A' nőstény oroszlán temetése.

Az állatok királynéja
 A' halál által, elragadtatott,
 A' temetés gyász pompája
 Rangjához illó fénynyel tartatott.
 Az udvar minden hivei
 Gyász öltözetben jelen valának,
 A' szives részvét könnyei
 Szemökből zápor módra hullának;
 A' szarvas nem jelentette
 Egyedül szíve szomorúságát,
 Ki még most sem felejtette
 A' királynénak sok gonoszságát.
 Ó a' szarvasfamiliát

Csak nem egészen kipusztította,
 Nejét rokonit több fiát
 Irgalmatlanúl megfojtogatta.
 Némelly valónál többet látó
 A' szarvasra fogta hogy nevetett,
 Ez pedig égre kiáltó
 Felségsértési bűnnek vétetett.
 „Nem vagy érdemes ó gyáva
 Hogy rád ereszsze haragja súlyját
 Az állatok nagy királya,
 Büszkébben érez ő és fentebb lát.“
 Mond a' felség, hienának
 'S farkasnak intvén, ti szaggossátok —
 Szét, 's a' megholt árnyékának
 Kit ő meg sértett, megáldozátok.“
 „Uram! szüntesd bánatodat
 Mond a' szarvas letérdepelve,
 És csilapítsd bús haragodat,
 Én a' királynét láttam legelve
 Egy völgy virágos ölében
 Mondá melly dicsó sorsot élvez már
 Elysium mezejében.
 Tündöklött rajta mennyei sugár“
 Először elbámúlának
 Az udvar csapodár emberei
 Istenülés! felkiáltának
 Egy hangon a' legbuzgóbb hivei.
 Istenülés! zengedezett
 Minden ajakról csak az hallatszék
 Érdemlett büntetés helyett
 A' káromló meg jutalmaztaték.

* * *

Ha nagy urak boszankodnak
 Rád, fenyegetnek, és szidalmaznak,
 Hízlekedj, hazugságotnak
 Hitelt adnak, és meg jutalmaznak.

Kivánjuk hogy ezen közhasznu vállalatját az érdemes kiadónak, melly a' fametszetek remek műveit a' papiros szépségét és finomságát a' nyomtatás ritka csinoságát tekintve tetemes áldozattal járt, kívánt siker koronázza, 's a' munka, mellynek czélja különösen a' nevendék tanulók szívének 's eszének képezése minél több szülék 's nevelók figyelmét vonja magára.

B) Külföldi Literatura.

Könyv-ismertetés.

Ckrestomathie Chinoise, publiée aux frais de la société asiatique. Se trouve a Paris, chez M. Cassin, agent de la société asiatique; rue Taranne, 12, etc. chez M. M. Dondey — Dupré, libraires, rue de Richelieu, 47.

Az ásiái társaság Párisban, nem csak időkorára hanem azon nagyszerű eredményekre nézve mellyet a' keleti nyelvek' és literatura napról napra tartalmasabbá és terjedelmesebbé levő mezején fáradozásainak köszönünk a' maga' nemében kétségkívül az első Európában. Örvendetes hámulattal szemléljük azon különféle munkát, mellyek az ásiái társaságnak keletkezése óta — alig húsz éve — részint a' társaság' tagjai részint idegenek által kidolgozva, az egyesület' nagylelkű pártfogása alatt megjelentek. Hogy is lehetett volna ez különben, midőn ezen egyesület' tagjai jobbára legelől állanak a' tudomány' azon ágában, mellynek mivélésére szentelék magokat. Abel Rémusát, Saint Martin', Chézy Klaproth' — 's több nagynevű halott helyébe

az egykori tanítványok léptek, 's nem egy tanító diadalmasan van kipótolvá. A' társaságnak törekvéseit az indiai és indo-chinai a' japáni, chinai és úgy nevezett tatárnyelvek' litetaraturai' körében, az említett veszteségek egy pillanatra sem akadályozhaták meg, 's csak az örmény nyelv és literatura árvaságra jutott az eles belátású Saint Martin halála által.

A' chinai chrestomathiának kiadása, melly a' Julien Szaniszló a' nagy chinai nyelvtudós és Remusatnak a' Collége de Franceban utóda által vezéreltetik, és Racinetnek kőmetszéseiiben jelenik meg, az ásiái nyelvek' és literaturák' előmozdítására új, hatalmas segédeszköz. Tudjuk, mi ritkák a' chinai nyomtatványok Európában, 's a' continensen még nem rég' csak három hely találhatik, hol a' chinai nyelv tanulására, és a' tanultnak alkalmazására segédeszközök léteznek: Páris, Szent Pétervárott és Berlinben Anyag tekintetében talán München az első De jelenleg, a' chinai grammatikák' és szótárak', 's az ásiái társaság által kibocsátott chinai chrestomathiának segedelmével, mindenki, ha csak az illyes studiumhoz megkívántató tárgyszerezettel, és türelemmel bir képes alaposan mégismerkedni a' középlírodalom nyelvével. Ezen chrestomathiának alapját, mint az előszóból láthatni Molinier del Majnis veté vala, de az ennek felügyelése alatt megjelent két darab művészeti tekintetben jóval megette áll a' gyűjtemény' Julien által kibocsátott részeinek.

Kezdődik a' chrestomathia egy munkácskával, melly az észmesterek' (*Sao sse*) iskolájához tartozik. A' *Kan yng pien*, az az: a' jutalmazás és büntetés' könyve, mint e' vallássectának legtöbb irományai *Tai sang*nak, vagy a' magasnak, *fennségesnek* tulajdonítatik, mint szerzőnek, — így

nevezik az ész hívei mesteröket és tanítójakat, *Lao tszé-t*. De meglehet, hogy a' czímen álló *Tai sang* talán csak azt jelenti, hogy a' könyvben előadott tanítások Lao mester' nézeteivel megegyeznek. Így tudjuk, hogy a' pythagoreusok közül többen mesterök' neve alatt bocsátották ki munkáikat, 's talán hasonló szándékból. — Ezen munkácska már a' mult században lefordítatott egy catholicus missionarius által, 's Remusatól is birjuk egy, igen jeles jegyzetekkel ellátott kiadását. Klaprothnak „chrestomathie mandechau, Paris, 1828“ czímű munkájában, a' mandhou fordítást, 's ismét mást az 1830-diki Canton Register valamelyik számában található. A' jutalmazás és büntetés, a' szerző' nézete szerint, áll a' hosszú vagy rövid életben a' szerencsében vagy szerencsétlenségben, melly életközben éri az embert; a' lélek' halhatatlanságának, a' hálalutáni jutalmazásnak vagy büntetésnek itt semmi nyomá. Ez a' munka első tételéből is kiviláglik, melly itt következik.

„A' magas, a' feanséges így szól: szerencse és szerencsétlenség nem lépnek be magoktól az ajtón, — az ember által hivatnak be, mert a' jót és rosszat követi a' visszafizetés, mint a' testet az árnyék; 's ezért szelle nek is vannak egen és földön, kik a' vétkek után lesekednek, 's kik az ember' életét, kisebb vagy nagyobb vétségeihez képest, megrövidítik' vagy hosszabítják. Ha az életidő megröviditetik, akkor nyomorúság és szegénység éri az embert; szerencsétlenség és bosszúság követik mindenütt, 's mindnyájan gyűlölik; büntetések és szerencsétlenség kísérik; szerencse és öröm kikerülük; szerencsétlenséggel járó csillagzatok kinozzák, míg napjainak végét éri 's meghal. Ezek imea' *Szantai* és *Peteon* csillagzatoknak szellemei, míg az emberek' feje felett lebegnek, hogy vétkeiket gonoszságikat látván napjaikatrövidítsék. Vannak pedig *Sársi* vagy

három test szellemek is, az ember testében lakozók, és minden ötvenhetedik nap az égbe felszállók, hogy jelentést tegyenek az emberek' gonoszságairól és vétségeiről. Hasonlóképpen cselekszik a' *tűzhely szelleme* is, minden hónap' végével.

Minden ember hibás. Ha nagyobb a' hiba tizenkét esztendő't vesz az ember, ha kicsin, csak száz napot. Száz vétség van özvesen, ki sokáig akar élni, kerülje ki ezeket, kövesse a' jó utat, ne a' rosztat."

Következnek aztán több magyarázó példák. Ime egy mutatványul.

Kin thong csi' története.

Hoang thing kue élt mint bíró a' Szang dynastia alatt az *I. cseou* kerületben. Egy nap felragadtatott a' másik világba, hol ekkép szólítá meg őt a' sötét birodalom királya: „Tudod-e hogy azon időközben, mellyet *I. cseou*ban töltöttél ott dicső dolog történt? Erre megparancsolá egyik tisztjének, hozna el neki bizonyos könyvet, 's az itt következőket olvasá: „Egy *Nie csong csi* nevezetű orvos, egy Yangnak házához járt, hogy betegségéből kigyógyítsa. A' betegnek felesége *Ki si* csinosnak találta az orvost, 's utána szaladt. *Csong csi* nem akart vele semmibe ereszkedni. Az egeknek legnagyobb ura meghatározá ennél fogva, hogy ezen orvosnak élete tizenkét évvel szaporitassék, 's hogy gyermekei és unokái három ivadék alatt fogják elnyerni a' tudományos grádusokat; Erre felébredett *Hoang thing kue*'s a' földre visszatérve elmondá *Csong csinek*, mit tapasztalt legyen az égben. *Csong csi* nem kevéssé bámult, 's mondá: „a' dolog egészen úgy történt, mint hallád, de én azt még feleségemnek se mondtam el eddig. Hogy is hihettem volna, hogy már fel van jegyezve a'

más világi lajstromra“. 'S gyermekei és únokái csak ugyan el is érték tudományos grádusaikat.

Ezen mutatóvány Julien kidolgozásából merítettet.

Most kísérjük magát a' munka textusát.

„Gyűjtsétek halomra a' rényt — így szól — és gyűjtsétek egybe az érdemeket, legyetek könyörületes szívvel minden iránt; legyetek hívek és engedelmesek szülőiteknek ellenében, legyetek jó testvérek és jó barátok; igazítsátok útbá tinnen magatokat, javítsátok másokat, könyörüljétek meg az árvákon és öszvegyeken; becsüljétek az öregeket, szeressétek az ifjakat, 's még csak a' férgeket és növényeket se hántsátok. — — — Ki e' tanácsokat követi az *deréknek* neveztetik, az emberek tisztelik, az ég segédére kél, szerencse és gazdagság késérik, minden rosz kikerüli, az istenek védelmzik, ha mit tesz, sükerét látja, sőt szentté lehet elvégre és halhatlanná. Kik az ég halhatatlanaivá akarnak lenni, azok 1300 jó cselekedetet fognak elkövetni, a' földi halhatatlansággal megelégedőnek 300 jó tetre van szüksége.

A' chrestomathiának második czikkelye szintűz erkölcsi leczkéket közöl az ész' mesterei után, Czíme: *Ven csang cse tong ti kiun In csy ven.* az az: a' titkos visszafizetés könyve A' szerző kinek neve ismeretlen a' Szang dynastia' időszakában élt. *Ven csang csetong ti kiun*, tiszteleti vagy klastromi cím 's annyit jelent, mint *fényes uralkodó* Bizonyos *Csang pe hong* nevű tudós a' *Yong csing* időkorában (1723 — 1736) négy könyvre osztott commentáriust irt e' munkához, melly a' textussal együtt 1734-ben két nyomtatott kötetben megjelent Cantonban. Europai fordítója még nem akadt e' munkának.

A' chrestomathia harmadik czikkelye a' *csin-lai* ország' és erkölcsök leírása. Ezen munka' szer-

zója: *Cseou ta kuan*, ki, mint előszavában írja, Timur chánnak, a' mongol dynastiai császárnak parancsára, 1295 ben Cambodzséba küldetett, hogy ott a' császári rendeleteket kihirdesse 1297-ben visszaérkezett Chinába. Rémusat e' munka' francia fordításával is megajándékozta az olvasó közönséget.

A' negyedik és legnagyobb czikkely a' Julien által remekül fordított *Hocilan ti* (krétakör) színjáték' textusa. A' történet folytában látunk két asszonyt, 's egy gyermeket, kit az első asszony magának tulajdonit, 's a' második azonképen. A' tisztviselő, kinek ítélete alá került a' vita, a' valódi anya kitudására olly eszközhez folyamodik, melly a' bölcs Salamon által alkalmazotthoz hasonló. Az anya, ne hogy gyermeke megsértessék, nem ellenzi, a' vita tárgyának a' krétakörbéli kivonatását. Az anyának ezen figyelméből reá ismer a' valódira a' bíró, gyermekét odanyújtja, 's az álynyát megbünteti.

A' chrestomathia' végén az úgy nevezett 214 kulcson kívül találtnak még a' chiniai birodalom' legolvasottabb iskolakönyvei: az *ezer szó' könyve*, és a' *három szó' könyve*. Az elsőben ezer különféle betű fordul elő, mellyek közül egy sem hasonló a' másikhöz. Ezen igen hasznos könyvecske a' hatodik század' első felében bizonyos *Cseong hing sse* által a' Liang dynastia' egyik tagjának parancsolatára szerkeztetett *Cseou hing sse* munkáját bevégezte egy éjszaka, de annyira erőteté meg magát, mint mondatik, hogy egészen megőszült. A' három szó' könyve három tételből áll, 's mindenik tétel csak három szóból vagy betüből de értelemmel bír mind e' mellett. Ez a' chinai iskolák' encyclopaediája. Íratott a' Szang dynastia' időszakában, és számtalan kiadásokat ért Chinában.

2.

*Trattner és Károlyinál 1840. megjelent
Könyvek :*

8. Nemzeti Szakács - Könyv. Magyar Gazda asszonyok' szükségeihez alkalmaztatva újra kiadta Vasváry Gyula, Szakács Mester. Hatodik megbővített kiadás. 1 for. e. p.
9. Uj esztendei Elmélkedés mellyet az 1840-dik esztendő első napján a' Helvecziai vallástételt követő Losonczyi szent gyülekezet előtt elmondott Nagy József, Predikátor 's Superintendentenzialis Assessor.
10. Programma, mellyel az Ágostai Hitvallásuk' Gymnasiumában Pesten a' folyó 1840ki év Junius' 25 — Julius' 1-ig tartandó nyilvános nyárfélévi vizsgálatokra a' tudományok' iskolák' és ifjuság' minden rangu pártfogóit tisztelettel meghívja Dr. Taubner Károly; Predikátor 's az idézett Gymnasiumban Rector-Professor. 4-re.
11. Gazdasági Tudósítások és Rohonczyi Közlemények. Kiadja a' M. Gazdasági-Egyesület. II. Füzet. 8-ra
12. Magyar Országnek, 's a' hozzá kapcsolt Tartományoknak mostani állapotja Statistikai és Geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek. VI. Kötet.
13. Clemens Latwer. Trauerspiel in 3 Akten von Naum Oeconom. 8.

14. Rede zur Feier des Geburtstags Seiner Majestät des allergnädigsten Kaisers und Königs, Ferdinand I. (V.) Gehalten in dem israelitischen Tempel zu Pesth, am 19. April 1840. von Löw Schwab, Oberrabbiner.
 15. Pastyrský List poslaný ku slawné Ewangelicke Cjrkwi A. W. Niredházske od Wysoce Důstogného a Wysoce Učeného Pána, Pána Pawla Jozefiho Doktora sw. Bohoslowj, Superintendenta Ewangelických Cjrkwj A. W. Okolj Potiského.
 16. Smrt na oswjcené hrabě Jozefa Berchtholdta tit. pl. hon. prednjho zemského pána na uhorském, dne 25ho Unora r. b. W Suranech (Nitranských) Neočekáwané připadlé, oznaména Zboru Ewang. Uhorštanskému w druhau nedělj w postě, skrze Jana Ladislawa Bartholomeidesa, slova bož Kazatele. n. 8-adrét.
-

VI. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) * Kant és Jacobi mint az újabb morál alapítói. 3. lap.
- 2) Duliskovits Mihály. Az Oláhok' ismertetése. 32. l.
- 3) Virágh József. Folytatás. Védő vagy elemi gyógyszerképi használatáról a' hideg viznek a' betegségekre alkalmazva. 46. l.
- 4) Tiszaparti Az éjszak amerikai pénz ügybe'i zavar. 67. l.
- 5) Velinszky János. A' hűdőllyag kövekről, 's azoknak természetnélküli kivételéről, az úgy nevezett Kómor szolás — lythontripsia-által. 76 l.
- 6) * A' régiek tanítmányai az istenségről és anyagról. Tol-dalék „A' lélek anyagtalanságáról,“ czimű értekezés-hez. 93. l.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

- I. Budapesti Szemle 1840. Első kö et, Legitimae inquisitionis vera norma est, ut nihil veniat in practicam, cujus non fit etiam doctrina et theoria. Bacon de Augm. Scient. Pesten. Kiadja Heckenast Gusztáv. 99 lap.
- II. Száz mese, száz képpel. Esső füzet 1 — 20 mese. Második füzet 21 — 40 mese ugyan annyi römek fameszetekkel. Lipcsében 1840. kiadja Heckenást Gusztáv. Előfizetési ár az egész munkára 4.f. e. p. 112. l.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

Chrestomathie Chinoise, publiée aux frais de la société asiatique. Se trouve a Paris, chez M. Cassin, agent de la société asiatique; rue Taranne, 11. et chez M. M. Dondey — Dupré libraires rue de Richelieu, 47. 120. lap.

Trattner és Károlynál 1840. megjelent Könyvek. 126.

(Koszorú az 1840. dik esztendei VI. Kötethez egy iv.).

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,

*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

Erre nézve *kénytelenek* vagyunk azt megjegyezni: hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi más hasonló tárgyú *Folyóiratokban*, a' formátum nagysága, a' betűk' apró volta, a' sorok tömötsége miatt, *csak egy nyomtatott ívet teszen*, e' jelen Gyűjteményben (a' kisebb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél ívre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott ívért ígértetik, p. o. tiz forint ezüst pénzben, — itt is, szinte annyira megyfél, t. i., 2 $\frac{1}{2}$ ívért 10 pengő forintra a' mi ugyan az Értekezőre nézve miudegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban) adatik ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság által innen elvitetve 5 fl. 36 kr.; postai elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

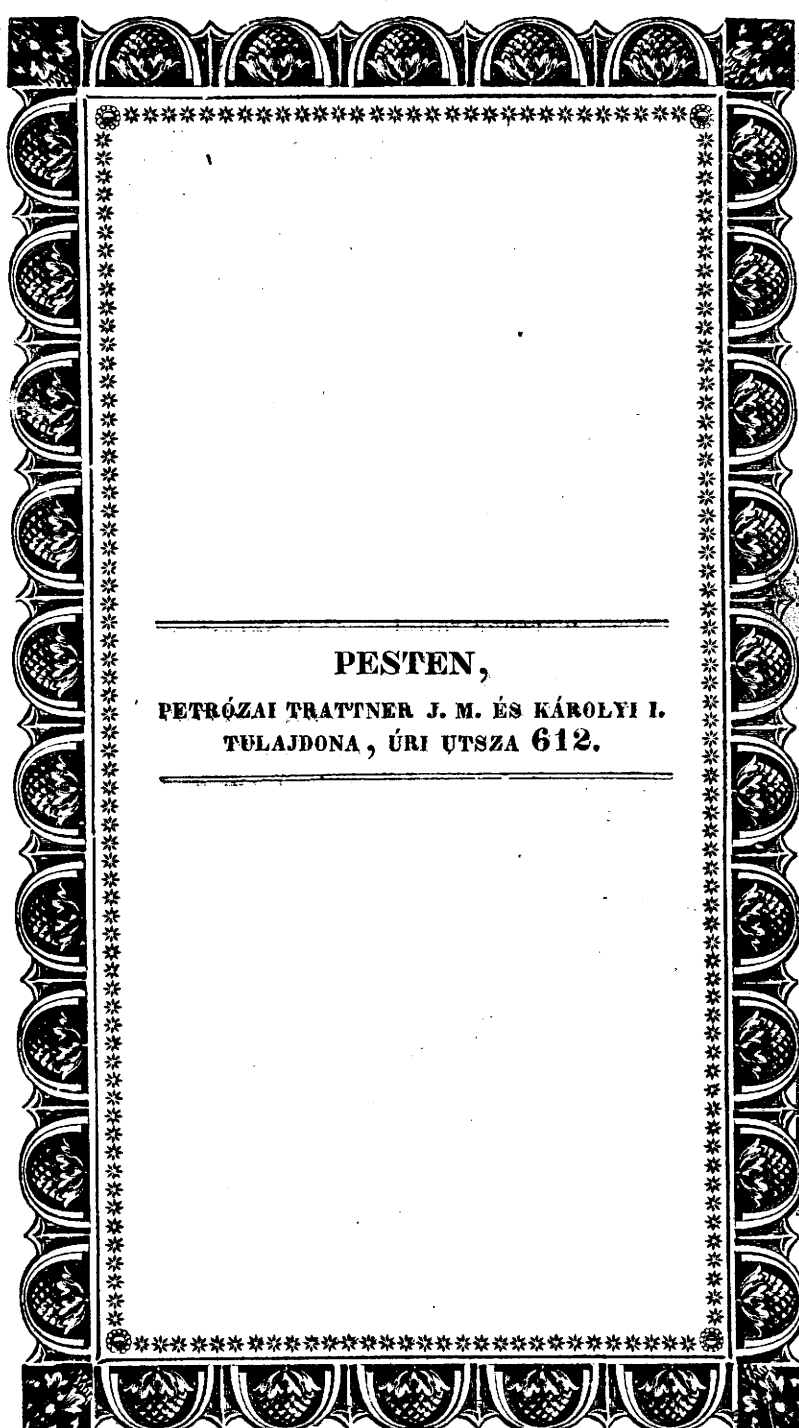
Pesten, Junius 1840.

Petrózái Trattner J. M.

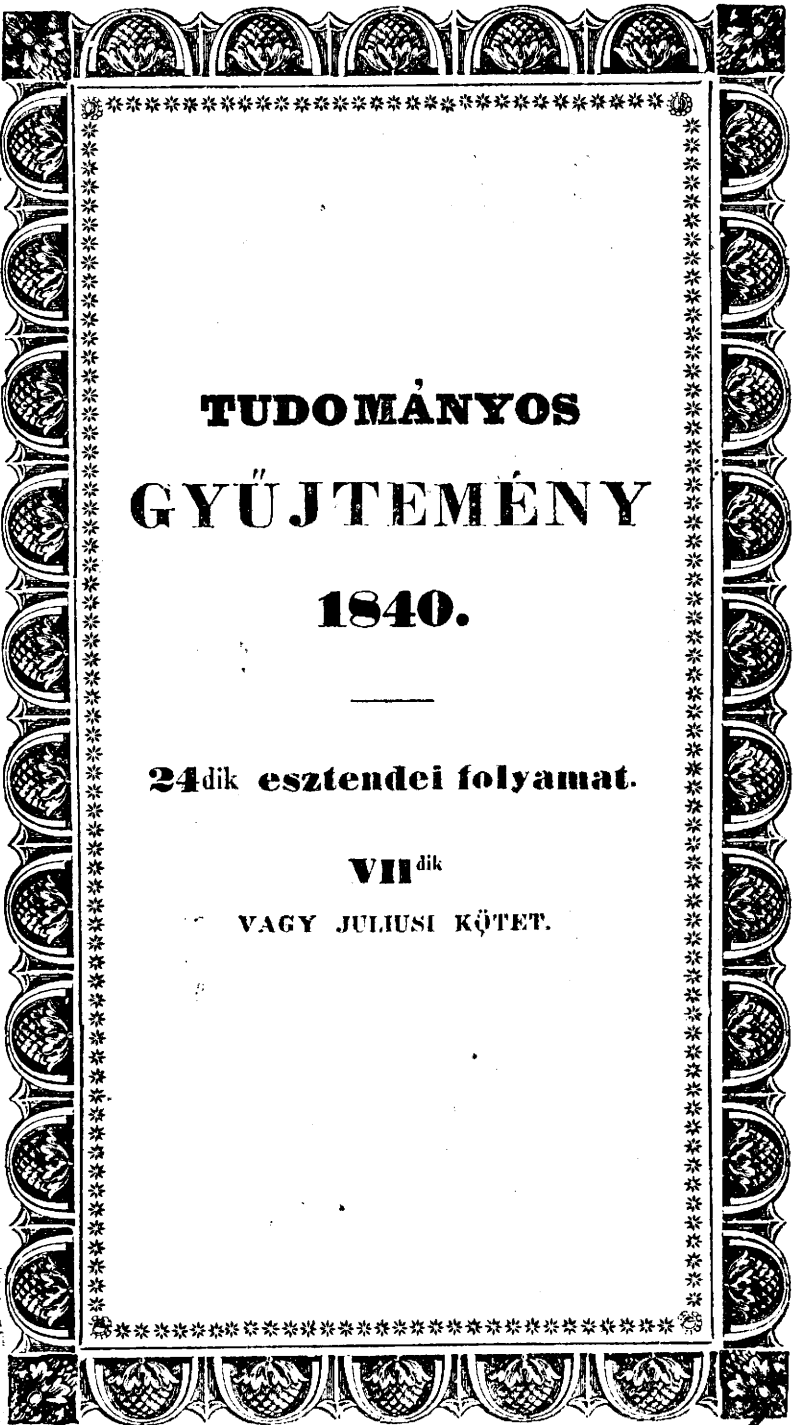
és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosi 's Kiadója

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI ÚTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

24dik esztendei folyamata.

**VII^{dik}
VAGY JULIUSI KÖTET.**

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. **Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések**, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet írást magokban foglalják.
- II. **A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek ismertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is**, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlük.
- III. **Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.**

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

VII. KÖTET.

24-dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és' Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelméve

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értékezesek.

1.

Igaze, hogy a' Horváth nép's nyelvroalóságos Illyr nép és nyelv?

Egy tudományban sincs hátrább Literatúránk a' régi Geographiájénál. Mindenikben jeles Irókkal 's Tudósokkal dicsekedhetnénk; de egyre se mutathatunk, ki a' régi Geographiában magát kitüntette, vagy a' nagy hézagot bétölteni igyekezett volna. Egykor, Jósef császár' üdejében, a' régi Geographia fő iskolai tanítmányokhoz volt csatolva; nincs többé. Nem csuda azért, ha másképp érdemes Iróink abban járatlanságokból botránkozottató állítmányakra vetemednek; ha egyik Mediát, Chozraziával határorossá tevén, Caspiumi tengeren tul; másik a' Chersonesusi Chazariával szomszéd Lebediást, felső Volgán tul, a' Fejér Bulgáriába; harmadik a' Magyarok' szülőföldét Euboeába, Schiosba, vagy szinte Affrikába helyhezteti. Ezen a' külföldi Tudósok, ha tekéntetre méltatnak, jó izüen nevetnek.

Illy ütköztetőnek látszik nekem azok' véleménye is lenni, kik a' Horváth népet és nyelvet

valóságos *Illyrnek* vitélyt mindent bébizonyítás és hitelesítés nélkül. Arra a' Zagrabi Illyr nevű folyó Irás adott okot. Pártoltatott az a' Budai Hirlapokban is. Vártuk, hogy kútfökből tanúsítsák; csak mult Században élt Bel Matyás' odavetett szavaival helyesített mind eddig. Kinek esze agába se jutott e' fontos kérdésbe vágni. 'S ha belé-vágott volna is, érdemelt volna e' hiteles tanuk nélkül tekintetet? Ezen kérdést tehát csak az Illyrek és Horvátok' kútfökből merített Historiája igazíthatja el.

Ne hogy a' külföldi Tudósoknál a' régiségekben egészen tudatlanoknak látszassunk, nemzeti Literaturánkat illető dolognak tartám, ezen kérdéshez szólannunk. Az Illyr nép és név' eredetét, üdökorról üdökorra terjedését, divattyát előterjeszteni, 's vizsgálatni fogjuk olly rövideden, mint Tudományos Gyűjteményünk' szabályoztatása: legyen benne minden értekezés *eredeti tudós és rövid*; engedendi.

Az Illyr nép és név' eredete, 's első kora.

A' Régi népek eredetüket és nevüket vagy Istenöknek, Fél-Istenöknek, vagy Noé' valamelyik fiának vagy unokájának tulajdoníták; szintugy az Irók is, ha a' valóságot nem tudták. Így történt az Illyrkekkel is: némelyek Siciliai Polyphemus Cyclopsnak, mások Phoenicziai Cadmusnak adtak Illyrus nevű fiát, 's ettől származtatták az Illyr népet és nevet. Az első Appianus (In Illyricis) maga mesés mondának vallyá, a' másikat Apollodorosznak (L. 3.) és a' Byzantinni Stephanusnak (Lexikonában) tudós Bochart Samuel hibául tulajdonította; a' Phoenicziai és Amoralicus nevek alatt: mert a' Phoenicziai nyelvnek az Illyrrel semmi köze, 's hogy Cadmus' fia Illyriába költözött

volna, semmi nyoma. Ez az Enkeleusokon uralkodott.

Hihetőbb, a' mit Sicilii Diodor, 's Alexandriai Appian tudunkra adnak, a' Pelasgiai Herculesnek új Epirusba (a' mai Albaniába) költözkedtéről: akkor jutott ez hajón oda, midőn azon földnek Dyrrakus nevű Ura önnön testvéreitől szorongatott; 's tőle védelméül, segítségül hivattalott méltó jutalom' fejében: Az első mond: „Hercules (Pelasgus) Adriaticum sinum circumvectus in Epirum primum transit, unde in regionem proximam, montes Acroceraunios se contulit.“ A' másik de bello civili L. H. mond: „Huic Dyrracho (Epiri novae regulo) cum bello peteretur a suis fratribus, Hercules ex Erythria revertens, opemtulit, pactus telluris partem mercedis nomine.“ Ez tudós Petavius üdö-számlálása szerint Kr. Sz. előtt 1237-ben történt.

Ama földrész, mellyel Hercules Dyrrachustól jutalmaztatott, hogy a' Drilo és Naro vizek közti volt, önnét bizonyos, mert többé Epirushoz nem tartozott, 's Hercules az Acroceraunusi hegyeken átköltözötnek iratik. Ezen föld Hercules' holtán *Melítától* született, Hyllus nevű, fiára (L. Gronovius) jutott, ki azt Pelasgusokkal 's Phaeaciakkal (Corcyrabeliekkal) megnépesíté Kr. Sz. előtt 1236-ban Rhodusi Apollonius szerint. L. IV. de Argonaut. Tőle a' tartomány Hylleis, 's a' nép Hyllinus nevet kezdett viselni: mellyből lett hihetőleg a' Hylliris, Illyris, Illyrium nevezet. Ezen megnem akad, valaki tudja, hogy Tiras a' Traczoznak, Madai a' Medusoknak, Javan a' Joneseknek, Thogarma a' Thungrammáknak (Armenusoknak) Magor a' Makronoknak és Magyaroknak nevet adtanak. Egyet ért ebben Farlati Daniel is: „Illyricus populus ab Hyllo, Herculis Alcaei ac

Melitae Aegei filia, genito, Hylleis ab initio dicebatur; sed mutatis deinceps Scripturae et locutionis elementis Hyllinus primum dein Illynicus, et postremo Illyricus vocari coepit. Ipse pariter Hyllus, Illyricorum conditor, sub nomine Illynici et Illyrici reperitur,“ Illyrici Sacri tomo I. p. 3.

Hogy Hyllus Hercules' fia volt, Heraclea városais, mellyet épített, bizonyította: Kristus születése előtt négy századdal előbb élt Chariandei Scylax róla így tudósít: „In his oppidum Graecum est *Heraclea* a Hylio conditum.“ Hogy először a tartomány Hylleisnek, lakosi Hilloknak nevezettek, tudjuk azon Apolloniustól (L. IV.) ki így szól: „Argonautis ad regionem *Hyllorum*, ubi frequentes eminebant insulae, difficilem nauigantibus viam per medium reddentes, appulsis, Jason alterum ex tripodibus, a Phaebo acceptis, admonitu oraculi, circa urbem inclutam Hyllenida, ut inconspicuus semper omnibus esset, defodit.“

Ezen eredeti Hyllinist, Illyrist napkeletre Drilo, napnyugotra Naro folyók; éjszakra Scardus Hegyek, délszakra az Adriai (Saturniumi) tenger' partjai határozták; az új Epirus és Dalmatia környékeztek. Ide helyhezsetti azt Chiusi Schymnus: „A Nesto (Narone) fluvio porrecta deinceps Illyris.“ Nem különben Plinius L. III. cap. 22 's ennek Compilator Mela. L. II. cap. 2. Meg vallá ezt Lucius János, Dalmatia Irója is Lib. I. cap. 3. „Illyricum proprium ab eorum (Romanorum) Scriptoribus dicta fuit ad differentiam tam orientalis, partis antiqui Illyrici, ultra Drinum, quae in Macedoniae nomen transivit, quam occidentalis, citra Naronem, cujus pars antiquae Dalmatiae adscribebatur, pars vero reliqua addita antiquae Liburniae et Iстриae nomina seruabat.“ Lásd földabroszát 'arlatinál.

Ezen eredeti, tulajdonképpi Illyrist Hyllus napnyugatra Naro, Nestus, vizeken túl Titius folyóig,

azaz: Liburniáig kiterjeszté, mert ezen tartományis Hillis, 's népe Hyllinicus neveket viselt, 's a' Nestusok, Maniusok, Autariták, Adriaecusok, és Bullinok is Hyllis földén laktak; ezen kiterjedésben írta azt le Periegetes Diénes:

Flexilis hinc (a Japidia) Pontus convertens vergit
ad ortus,

Atque Liburnorum terras, Hyllisque feroces,
Bulilleon pariter perstringens littora currit,
Et venit Illyrias late porrectus ad arces,
Quas tollunt montes excelsa Ceraunia summos.“

Lásd Skyláxot is.

Hyllus itt mintegy tíz esztendeig uralkodott, 1225-ben a' Mentoresek ellen csatázván megölettetett, mert a' Cholchisi Argonauták ide érkezvén 1224-ben életben nem lelték, mint Apollonius tanúsítja (l. c.) „Heroes autem, quando ipsis visus est reditus securus, tum prodeuntes in terra retinacula alligarunt Hyllorum. — Nec tamen amplius viventem ibi invenerunt Regem Hyllum, quem formosa Melita peperit Herculi — ipsum autem occiderunt Mentores agrestibus dimicantem pro bobus.“ Ezen Argonauták' visszatértét Petavius 1224-re ejti, Kristus' születése előtt, 's a' Troja megszállásánál mint egy negyven esztendővel előbb.

Utója, fia-e? vagy unokája? Clynicus két tette által lett nevezetessé Illyrisben: az Argonautákat igen vendégszeretőleg fogadván, biztos hajósai által visszavezetteté honnyokbá; 's a' Görögök segítségére Priamus, Trojai király, ellen LXXII. fegyveres néppel megrakott hajót is küldött. Annak megvétele után a' Kreta-Szigetiektől kiűzetetett Idomenust Királyt is igen szívesen látá magánál, „Dicitur per Historias et Chronicas antiquas, ipsam civitatem Salonam, quae tum Hyllenis fortasse vocabatur, tempore sui status dedisse ad destructio-

nem Trojanorum, contra Regem Priamum, in subsidium Graecorum, galeas armatas LXXII. — Idomeneus e Creta, oppido Lycto, pulsus per seditionem, cum grandi manu ad Clynicum venit in Illyricum. Ab eo accepta manu, cum Locrensibus plerisque profugis, in mari conjunctis, amicitiaque per similem causam sociatis, Locros appulit etc. Varro apud Valerium Probum ad Ecclog. 1-am Virgilit. Ezek által Clynicus olly nevezetessé lön, hogy némellyek az Illyricus nevet tőle szármoztattyák: Clynicusból lett Illyricus 's a' t.

Fiának, Daunusnak, Italiába üzettetésével, a' Pelasgus Illyrek' állapottya hanyatlott: Res Pelasgorum durarunt ultra belli trojani tempora, donec contractae essent! in gentem minimam“ Dionys. Halicar. L. I.

A' mi már az eredeti Illyr *nyelvet* illeti: hogy ez görög Pelasgus volt, kétséget se szenved, mert Hercules Alcaeus Pelasgus volt; az Argivus és Micenai Királyok' véréből szármozott; 's fia Hyllus Pelasgusokkal népesíté meg az ajándék földet. A' Phaeciaiak is, Corcyrából, kik első szállók voltak, görög ivadékok voltak. Jelenti ezt nyilván Solinus: „Sed oppida XV. illic colere asserunt Hyllus, *originis Graecanicae*, quorum auctor Hyllus, gnatus Herculis fuit.“ Lib. II. — Az eredeti Illyr nyelv tehát Horvát]nem volt.

Az Illyrek' II-dik kora: Liburnusok alatt.

A' Naro és Titius folyók közötti földet, szigetivel együtt, az Adria tenger' napnyugati keblénél, Asiából ide is szakadozott Liburnok szállották meg közel a' Troja veszedelem után mindjárt, Kristus' születése előtt 1184-ben Petavius' számvetése szerint. Itt véget vetvén a' Pelasgus-görögök' uralkodának, üdővel napkeletre terjeszked-

vén egész tulajdon Illyrist is, napnyugatra pedig azon tenger' mellékét is Arsia vizig birtokokba ejtették, mint Plinius jelenti L. III. cap. 13.: „Liburni plurima ejus tractus tenuere, imprimis Palmensem, Practulianum, Hadrianumque agrum.“ Azért a' melléki szigetek Liburnusokéiaknak neveztetének Strabó szerint: L. VI. „Cum Archias in Siciliam navigaret, Chersicratem, ex Heraclidarum genere procreatum, cum parte exercitus reliquit ad deducendos Corcyram accolas (sic enim nunc appellatur, quae prius Schaeria dicta est). Is igitur *expulsis Liburnis*, locum habitantibus, insulam habitatorum frequentia refersit.“ Ezentul az Illyrek váltva Liburnoknak is neveztetek, mint irva van Florusnál L. V. „Illyrici, sive Liburni, sub extremis Alpium radicibus agunt, inter Arsiam, Titiumque flumen, longissime per totum Adriatici maris littus-effusi.“ Hogy a' Náo és Titius folyók közötti föld, melly utóbb Dalmatiának mondatott, Liburnia volt, megesmére Salonai Tamás is mondván: „Dicta est Dalmatia alio nomine etiam Liburnia.“ Hist. Salon. cap. I. Liburnia tulajdon nevelőn azon tenger parti tájéknak, melly Arsia és Titius folyók között feküdt: „Liburni inter Arsiam, Titiumque flumen,“ mond Florus az előbb jelentett helyen.

A' Liburnok- Illyrist killebb nem terjeszték; hajóik által lettek nevezetesek 's nevet hagyának az Arsia és Titius közötti földnek.

A' mi ismét a' Liburnusok' nyelvét illeti: ezek Asiából származottak voltak Solinus' tanúsága szerint: „Italicus discursus per *Liburnos*, quae gens *Asiatica est*, procedit in Dalmatiae pedem. Már akár Asiai Cholchis tartományból az elragadt Medeanak felkerestetésére küldettekől, mit Apollonius mond; akár Priamus, Trójai király' szétüzött frigyeseiből voltanak is, mit Strabo lát-

szatik állítani (Lib. I.) annyi bizonyos, hogy a' Liburnus-Illyrek se voltak Horvátok.

Az Illyrek' III-dik kora Celták alatt.

A' Liburnok' uralkodtát Illyricumban félbe szakasztották, minekutána a' Siciliaiak szigeteiket elfoglalván, meggyengítették, az Umbrok; ezekét meg a' Hetruskusok, ezekét pedig a' Celták, vagy is Gallusok, mind Pliniusnál az idézett helyen írva van: „Liburnos Umbri expulere, hos Etruria, hanc Galli.“ A' Siciliaiak' hatalmaskodását Chersicrates alatt Apollonius görög verseiben így adja elő:

ibique in Insula

Diu sane Phaeaces inter viros habitabant (Liburni
Cholchi)

Donec Bachiadae genere ex Ephyra existentes
(Chersicrate Duce)

Viri ad habitandum venerunt aliquamdiu post;
illi autem

In ulteriorem insulam (Sasonem) immigrarunt,
illic vero Ceraunios tentabant;

Abantum montes, Nesteosque, nec non Oricum
adire

Verum haec quidem multo post (expeditionem
Argonautarum 500 annis)

Az Umbrok és Hetruscok' portázásait említi Strabo L. V. „Fertur etiam Ravenna a Thessalis fuisse condita, qui cum Tyrhenorum (Hetruscorum) injurias ferre non possent, ultro in urbem admissis Umbrorum quibusdam, qui eam etiamnum tenent, domum reverterunt.“ Livius Dec. I. L. V. „Tuscorum ante Romanorum imperium (ante conditam Romam) late terra marique opes patuere supero mari, inferoque, quibus Italia modo cingitur.“ Nem különben Halikarnassei Dienes L. I „Dere-

lictas a Pelasgis urbes occupaverunt cum alii multi, et quique erant finitimi, tum maxime Tyrheni plurimas atque optimas.“ A' Tuskusok birodalma leg hasznosabb lón Illyrikumnak, kik éppen csatornákat, rév-partokat 's a' t. építettek: Omnia ea flumina, fossasque primi a Sagis fecere Tusci; egesto amnis impetu, per transversum in Adrianorum paludes, quae septem maria appellantur, nobili portu, oppidi Tuscorum, Atriae, a quo Atraticum mare antea appellabatur, quod nunc Adriaticum.“ Plin. L. III. cap. 6. Delminum, Dalminum, városának is, Náro és Nestus között északra, eredete nekik tulajdonittatik. De a' Tuscusok' birodalma Illyricumban sokáig nem tartott.

Állandóbb lett a' Celtáké: ezek Tarquinius Priscus alatt, ki Ancus Martius után Romában uralkodott, Kristus' születése előtt mintegy hat századdal, Galliából Bellovesus Vezérük alatt, külfömbféle nemzetségekből, jelesen Senones, Carnuntes, Boi, Tauroni, Cenomani, Japydes, 's a' t. népekből egyesülve, Illyrikumba is béütvén, a' Tuscusok' uradalmának véget vetettek; a' Liburnokat résznyire meghódították, résznyire pedig a' melléki szigetekbe szorították: „Namque Galli abundante multitudine, cum eos non caperent terrae, quas tenerant, trecenta millia hominum ad sedes novas quaerendas, velut ver sacrum, miserant. Ex his portio in Italiam consedit, et urbem Romam captam incendit, et portio *Illyricos sinus*, ducibus avibus, (nam augurandi studio Galli praeter caeteros] callent) per strages Barbarorum penetravit, et in Pannoniam etiam consedit:“ mond Trogus Pomponius Justinusnál L. XXIV. Egyezőleg tudósít Pausanias L. I. cap. 3. „Hi (Cetae) contractis undique copiis, ad Jonium mare conversi, *omnes Illyricos populos*, et quidquid gentium ad Macedoniam usque nomen patet, quin et ipsos Macedonas oppresserunt.“

Ezen Celták, nevezetesen a' Senonesek építették Sennia (Zeng) városát is. Alpes és Bebius Hegyek alatt, Titius folyóntul Formio vizig, egész tenger' mellékén elterjedtek; melly föld északról Japidia, délszakra pedig *Istria* névvel különböztetett meg; „Japydes permixta Illyriis et Celtis gens“ Strabo L. IV. „Japydes natio Celtica prope Illyricum.“ Dionys. Halycar L. c. „Extremi omnium Gallorum Senones.“ Polyb. II. A' Carnusokat is Gallusoknak nevezi, 's Aquileát Gallus földön (in agro Gallorum) építettnek allítya nyilván Livius Dec. IV. l. IV. A' Gallusokat Illyrikumtól kezdve Tergestumig terjeszté Mela. L. II. c. 3 's a' t.

A' Gallusok' terjedtének egy üdeig határt vettek a' Siciliaiak a' két hatalmas Dionysius alatt (Kr. szül. előtt 496 eszt.) a' Titius és Nestus közötti szározon le is telepedvén, a' Syracusaiak Tragarium városát építették; Justin. XX. etc. De minekutánna velök Olasz ország ellen öszveszövetkeztek, Kr. szül. előtt 490. Justin. L. XX. a' Celták Épirusba béütöttek, a' Molosszokat meggyőzték, birtokaikat a' Ceraunusi hegyekig terjeszték. a' Macedonokat se szüntek háborgatni Bardyles vagy Bardyleus Királyok alatt. Amyntást ezeknek királyát legyőzvén adózójokká is tették; Alexandert, öccsének Philipnek foglyul adására kényszerítették. Justin. L. VII. „Alexander inter prima initia regni, bellum ab Illyriis pacta mercede, et Philippo, fratre, obside dato redemit.“ (A a Ch. 383.) Lásd Dionys. Siculust is L. XV. Ez volt a' Celta Illyrek' legfényesebb üdőkora.

Philipnek királyságra jutásával kezdett az hanyatlani: véres háboruba legyőzte ő azokat, 's mindent, mit az Acernausi hegyeken tul birtak, még Bardyles királyok alatt, visszaegedni kényszeríté: „Philippus, postquam Illyriis magno prae-

ho devictis, omnes ad Lychnidem usque paludem habitantes imperio suo subdiderat, pacem cum illis gloriosam pactus, in Macedoniam regreditur.“ Diodor. L. XVI. Valahányszor rajtok bosszut állani kívánt Bardyles, mind annyiszor vesztett. Fia pedig Clitus, annak fiától, Nagy Sándortól, meg hódítatott, 's elpártolván megfenyítettett: „Alexander compositis Graeciae motibus, arma in Thraciam expedit, gentesque multas ibi tumultuantes, perterrefaciens ad imperata facienda cogit. Tunc et Paenoniam, *Illyricum*. et conterminas hisce terras inuadit, et incolarum plurimis, qui a fide regis desciverant, subactis, Barbaros, illis finitimos, imperio suo adjungit.“ Diodor. L. XVII. Csak nagy Sándor után, a' következett zavarban, a' Thráczokkal egyesülve, szabadulhattak ki a' Macedon iga alól 322. esztendőben Kr. szül. előtt. Diodor l. c.

Clitus holta után I. Pleuratus, Argon, Píneus, II-dik Pleuraus királyaik alatt változó, de ép maradt a' Celta-Illyrek' országa; elgyengült a' szüntelen hadakozásokkal kivált az Epiroták ellen, és a' Naro és Titius vizek közötti városoknak elpártulásával. Ezek Delminia, Dalminia, fő városoktól Dalmatia nevet vevén, köztársaságba egyesültek. Liburnia pedig és Istria a' Romaiakhoz kezdtek szítani. Legnagyobb vesztökre hárult a' tengeri rablás 's a' Romaiakkal társasult népek' háborgottatása kivált Tenta, Pineus öszvegye, és Gentius király alatt: „Hic populus, quamdiu vixit Pleuratus (II.) ei paruit; post obitum vero illius, cum in Regno Gentius successisset, ab illo defecerunt Dalmatae.“ Polyb. in frag. nro 124. Történt ez a' második Macedoniai háboru után 195. esztendő tájban. Minekutánna Perseussal, Macedonok' királyával, a' Romaiak ellen egyesültek, a' Macedonokkal szabadságokat örökre elvesztették: Gen-

tiuson L. Anicius, Perseuson P. Aemilius és Cn. Octavius diadalmaskodtak. Kr. sz. előtt 118-ban. Lásd Liviust Dec. V. L. V. Appianust de Illyricis.

A' mi a' Celta Illyrek' nyelvét illeti: Hogy a' Hetruskusok és Umbrusok latiumi, a' Celták pedig Gallus nyelven beszéltek, ketséget se szenved: 's így az eredetileg görög Illyr nyelv latiumi és celta szókkal vegyült; mint ezt Schonlebius Lajos Farlatalival egygyütt nyilván megesmérék: „Mixti ergo nunc Japydibus nostris Celtae habitare coeperunt, et idioma Gallicum miscere cum Graeco; uti ex observatione Lazii et multarum vocum consonantia liquet.“ Illyrici S. l. c. p. 11. A' harmadik üdő korban se volt tehát az Illyrek' nyelve Horváth.

Az Illyrek' IV-dik kora a' Romaiak alatt.

Illyrikum' csendes birtokára a' Romaiak tizszerti győztes hadakozások után tehetek csupán szert. Háromszor önmagok' erejében bizakodva, négyszer a' Dalmatákkal, háromszor a' Pannonokkal egyesülve, törekedtek az Illyrek szolgai állapotyoktól megmenekedni. Vitéz, de változó szerencsájü tusakodásokat itt leírni szükségtelen. Az Istriaiak és Liburnok meg hódítása, 's a' Pannonok' legyőzöttetése után *) Octavianus Augustus vezéré-

*) Szükség itt, a' következők' megvilágosítására, a' Pannoniára is tekinteniünk. Pannonia hihetőképp' nevét a' Paenoktól vette. kik Haemus hegyén innét északra lakván, üdövel Száva vize mellyékén a' Juliai Alpsekig, 's Carnioliaig terjeszkedtek: Herod. IV., 40 Thucydides II., 36 Lakhelyök' napkeleti része megtartá eredeti Paeonia nevét; a' napnyugati Pannoniára változott. A' Celta nemzetségek Illyricumba bé ütven ezt is megszállották; a' Romaiak avval együtt Augustus C ászár alatt Kr. szül. után 29-dikben ezt is elfoglalták; Dio-Cassius l. c. Ekkor Pannonia nevet viselt mind azon föld, melly Duna mentében Nori-

nek Tiberiusnak, Kr. szül. előtt 29 esztendőben
adták meg magokat: „Difficillimum, gravissimum,
que omnium externorum bellum, post Punica,

kumtól felső Moesiáig (Szávának Dunába ömléséig) 's
innét az Ardus és Bebius Hegyekig ellapult: Panno-
nii ad Istrum habitant, Dalmatis vicini, a' Norico
usque Moesiam superiorem." Dio Cass. L. XLIX.
Pertingit etiam Pannonia usque ad Dalmatiam, et
Ardiaeos, versus meridiem si profiscatur. — Quae
supra hanc (id est Ardios montes) sita, regio montosa
est, et frigida ac nivalis, maxime quae ad septem-
trionem vergit, ita ut vites raras sint, in editis et
planis locis. Hae sunt Pannonum montanae planities
versus meridiem, ad Dalmatiam usque, et Ardios
pertinentes, versus septentrionem, ad Istrum desi-
nentes." Strabo L. II. Itly terjedtségben maradt az
szinte Jornandes üdejéig: „Pannonia in longa porrecta
planitie, habet ab oriente Moesiam superiorem, a
meridie Dalmatiam, ab occasu Noricum, a septem-
trione Danubium." De reb. Get. cap. 5. Pannonia
osztállya későbbben jött keletbe: Claudius Császár alatt
kezde Felső Pánnóniának mondatni annak napnyugati
része a' Cetius Hegyektől Bregetioig (Szönyig) 's
innét képzeltt vonal szerint Dráván 's Száván ke-
resztül Ardus hegyig, ellenben, napkeleti része,
alsónak, Bregetiótól a' Szávának Dunába ömléséig. Így
a' felsőhöz tartozott a' mostani Austria Stiria, Ka-
rinthia keleti, 's Magyar ország'. Slavonia, Bosnia
egyik része; az alsóhoz pedig Magyar ország, Slavonia
Bosnia más része Dunáig, és a' Száva torkolattáig.
Lásd Ptolomaeus' tábláját. Galerius Császár a'
Balaton mellékét Budaig az alsó és felső Pannoniától
kiszakasztván Drávaig, 's nőjétől Valeriának nevez-
vén, Pannonia három részre osztott. Első Pannonia
lón a' Cetius hegyektől egész Balaton mellékéig; Valeria
innét a' Dunáig 's Drávaig; Dráva és Száva közötti pedig
Másod; Savia, vagy Interammia nevet viselt: Lásd
Ammian. Marcellint. L. XIX. Florust cap. VI. 's a' t.
Pannonok' szomszédait Strabóból L. II. „Ister ab
occasu ortum versus in Euxium labens mare, ad
laevam relinquit Germaniam totam, a Rheno orsam,
Geticumque (Dacium) tractum totum, et Trigetas, Ba-

Tiberius confecit. — Ac perseverantiae grande pretium tulit, toto Illyrico, quod inter Italiam, regnum Noricum et Thraciam et Macedoniam, interque Danubium flumen et sinum maris Adriatici patet, perdonito, et in deditioem accepto.“ Lásd Svetoniust, Velleiust, Appianust, Eutropiust, 's a' t. Az Illyreknek a' Romaiakkal vitázása, közel három századig tartott Dio-Cassius' tanúsága szerint.

A' Rómaiak az Adriai tenger' innenső partján először Illyrikumot győzvén le, minden tartományokat, mellyeket innét napkeletre, nyugatra, 's északra meg hódíthatának, az Illyrikumhoz csatoltak, az Adria tenger és Duna folyó között, az Alpesektől kezdve, a' fekete tengerig: Strabo ez eránt mondá: L. VII-o: „Primum igitur Illyrica exponamus, quae et Istrum et Alpes attingunt, sita in medio Italiae et Germaniae, incipiendo a lacu, qui est apud Vindeticos.“ Appianus l. c. „Illyri supra Macedoniam ac Thraciam, a Chaonibus ac Thesprotis porrectas ad Istrum terras incolunt. — Romani vero non hos duntaxat, sed Paeones praeterea, et Rhetos, Noricosque et Mysios, Europam colentes, aliosque his finitimos, qui per Istrum descendentes a dextra occurrunt, distinguunt a Graecis, non secus ac Graeci ipsi, eosque propriis nominibus singillatim appellant. Caeterum Illyrios omnes communi vocabule arbitrantur. — Reliqui populi, qui a Romanis etiam Illyrii appellantur, sunt ante Paeones (Pannonos) quidem Rheti, No-

starnas, Sauromatasque usque ad Tanaim amnem, et paludem Marotidem; ad dextram vero universam Traciam (Moesiam) Illyridem, Macedoniam, ipsamque Graeciam“ Pannonia Saviát a' S'ávok szállották meg: de mikor és honnét? Bizonytalan: Suidás' tanúsága sikertelen: Pannonia montanát Száva vizétől az Ardiaei hegyekig a' Croáták foglalták el hetedik század' elején, mint látni fogjuk.

ricique, post Pacones vero Mysii, ad Euxinum usque Pontum.“ Lásd Svetoniust és Herodianust is. — Constantin Császár alatt az Illyricumi Praefectushoz ezekből XVII. tartomány tartozott Sextus Rufus szerint: „Provincias habet Illyricum septem et decem: Noricorum duas, Pannoniarum duas, Valeriam, Saviam, Dalmatiam, Moesiam, Daciarum duas, et in Dioecesi Macedoniae sunt septem: Macedonia, Thessalia, Achaja, Epiri duae, Praevalis et Creta“ Ezekhez toldja még Jornandes Dardániát is: De reg. et temp. Success. L. I.

Theodosius Császártól a' Romai birodalom két részre osztván fel, Arcadius és Honorius fiai között, Illyrikum is kétfelé oszolt: a' napkeleti magán álló volt, és Macedoniából 's Daciából állott;*)

*) Dacia esméretéül, Pannonia megvilágosíttatása után, Moesiára szükség tekentenünk: Moesia vagy Mysia Dunán alól Száva torkolattjától a' fekete tengerig, szélteben pedig a' Dunától Haemus és Ardius hegyekig terjedett el. Egykor Thráczjának felső része volt. Külömbféle lakosi között legjelesebbek lettek a' Moesusok, vagy is Mysusok: „Pannoniae jungitur provincia, quae Moesia appellatur, ad Pontum usque cum Danubio decurrens. Incipit a conflente Savi. In ea Dardani, Celegei, Triballi, Trinachi, Moesi, Thracae, Scordisci, Pontoque contermini Scythae. Flumina Margis, a Dardanis, Pingas, et Ciabrus a Haemo in Danubium defluens. Plinius III. 26. Ciabrus vizétől kétfelé szakasztatott: a' napnyugati része felsőnek vagy elsőnek, a' napkeleti alónak, vagy másodiknak neveztetett. Ennek legszélsőbb része volt Sythia Pontica Tomi városával; Igy Scylax, Tacitus XV. 6. Dio Cassius XLIX. 11. Herodianus II. 10. Eutropius V. 4. — Átelleniben Dunán innét volt Sarmata Jazygia Tiszáig; a' Tisza torkolattjától egészen a' fekete tengerig, Kárpát havasáig feküdt Dacia, a' Dacusoktól vevén nevét. kik a' Getákkal a' Dahoktól szármozván, Nagy Sándó tó' szorongattatván, telepedtek itt meg: Herodot. IV. 93, Strabo VII. p. 212. Plinius IV., 2. 's a' t. Tráján Császártól 106-an Kr.

Macedoniához hat tartomány számláltatott: Achája, Macedonia, Creta, Thessalia, Epirus vetus, Epi-

szül. után meghódítottak: „Daciam Trajanus Decebalo victo subegit. Provincia trans Danubium facta in his agris. quos nunc Thaiphali tenent, et Victophali et Thervingi habent. Ea provincia decies centena millium passuum in circuitu tenuit — a toto orbe Romanorum infinitas eo copias hominum transmisit ad agros et urbes colendas.“ Eutrop. L. VIII. De először ugyan a' szomszéd Sarmaták, utóbb a' Gothok' háborgotásai miatt nem bírhaák békevel: azért azt Gallien Császár elhagyta, 's Aurelián pedig lakosait Moesia közepére szálította: Gallienus diu placidus et quietus, mox in omnem lasciviam dissolutus, reipublicae habenas proterosa ignavia et desperatione laxavit: Alemanni vastatis Galliis in Italiam penetra-verunt, Dacia, a Trajano ultra Danubium adiecta, amissa est.“ Eutrop. L. IX. Aurelianus provinciam Daciam, quam Trajanus ultra Danubium fecerat, intermisit. Vastato omni Illyrico, ac Moesia, desperans eam retineri posse, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in medio Moesiae collocavit, appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit: et est in dextra Danubio in mare fluenti, cum antea fuerit in laeva.“ Vopiseus in Aureliano. „Sed Gallienus Daces, dum regnavit, amisit, Aurelianusque Imperator evocatis inde legionibus ecs in Moesia collocavit, ibique aliquam partem *mediterraneam*, Daciamque *ripensem* constituit, et Dardaniam junxit.“ J. rn. de succ. reg. et temp. L. VI. Történt ez Kr. sz. után 274-ben a' régi Dáciát a' Gothok, ezekután a' Hunnok, ezek után meg' a' Gepidák és Slavok foglalák el. A' Gepidák' részét az Abarok és Bolgárok bírták. Ezek annak, Havasokon tulsó részében, Duna folyóig, Blach, vagy Vlak nevöket örökölték. II. Constantin Császárt megfutamítvan 642-ben alsó Moesiába is béütöttek, és az Antes Slavok között letelepedtek. Sőt innét a' Száva és Duna közbe is terjeszkedtek. Felső Moesiában pedig a' Serblek honosultak. Ily állapotban lették az ide verekedett Magyarok Dáciát, Moesiát és Pannoniát a' IX-dik század' végétével.

rus nova, et pars Macedoniae salutaris “ Daciához meg’ öt: Dacia mediterranea, Dacia ripensis, Moesia prima, Dardania, Praevalitana, et pars Macedoniae salutaris — A’ nyugati Illyrikum Italiai Praefecturához számlá’tatott, és hat tartomány tartozott hozzá: Pannoniae secundae, Saviae, Dalmatiarum, Pannoniae Primae, Norici Mediterranei, Norici ripensis provinciae.” Lásd Notitia dignitatum utriusque Imperii de anno Ch. 450. De ezen Illyrikum’ osztályát az 370-dikben békült Hunnok, Pannoniát, Saviát, Dalmatiát elfoglalván, megzavarták. A’ nyugati Illyrikum helyett Dalmatia divatolt köz névül: L Constant. Porphy. de adm. imp. cap. 30.

A’ mi ujonnan az Illyrek’ nyelvét illeti: az Illyricumhoz csatolt Görög, Pannon, Trax népek valamint névtulajdonságokat megtartották, felhozta Appianus’ tanúsága szerént, úgy szinte nyelvöket is; ezt a’ Romai hatalom — törvény nyomta ugyan, de elnem nyomhatta. A’ Dalmaták’ nyelvét változtatta meg annyira mennyire a’ Gallusokét ’s Spanyolokét. Romaiak alatt se volt tehát Horvát az Illyrek’ nyelve.

Az Illyrek’ kora a’ Chroáták, Serblek, ’s Slavok alatt.

A’ napnyugati Illyricumot a’ Hunnok a’ Gothoknak, ezek a’ Gepidáknak, ’s Langobárdoknak, ezek meg Abaroknak 459 — 530-ig mintegy kézről kézre adták. Justinian napkeleti Császár, ki 527-ben kezdeti uralkodni, Dalmatiát és alsó Pannoniát a’ Gothoktól vissza foglalta ugyan, de szabadon nem birhatta: mint Priscus Rhetor, Menander és Procopius bizonyítják. Már a’ Gothokkal hadakozása közben, háromszor ütöttek bé napkeletről a’ Slavok: 442. és 552-dikben: Procopius Bell. Goth L. III. Akkor telepedtek-e le, vagy Cseh, Bajor országban,

's Karinthian át, Pannonia — Saviában? bizony talán. Azután ezt a' Gepidák, Langobardok, és Abarok bírták: Gepides Syrmium civitatem, et alia Dalmatiae Urbes majorem in partem occupantes, tenebant, quas Imperator proxime a Gothis receperat." Procop. Bel. Goth. L. I. „Pracedenes isti (Langobardi) Sirmium oppidum et caetera Dalmatiae loca, belli vobis causam praetendunt," mondának a' Gepidák. [Proc. l. c. L. III. „Anno XVII-o Mauritii (Ch. 590) coaceruatis viribus, Chaganus (Abarum) in Dalmatiam properat, et cum venisset Belicham, quadraginta civitates circa eam depopulatus est." Auctor Hist. Miscellae „Tiberius Imperator, exercituum Praefectos, Duces, et Turmarum Ductores, hos per Illyrium, alios per Dalmatiam mittit: ut praesidium (Sirmium) introferrent, urbemque quoquo modo contra Abares defenderent." Menander in fragmentis. Ezek, a' Slavok' segedelmivel, hogy Salonát is tövéből felforgatták, bizonyítja Porphirogenneta Constantin l. c. cap. 30.

Az Abarok' uradalma se volt tartós a' nyugoti Illyrikumban; csak mintegy 15 — 20 esztendeig tartott: Heraclius, napkeleti Császár' engedelmiből 620-diki esztendő tájban, Bagibáriából, a' Karpát hegyek megül, a' meg nem kereszteltt Croáták és Serblek az Abaresekre ütöttek, és az elpusztult Dalmatiát ellepték: némellyeket közülök megölvén, másokat meghódítván: a' Chroáták résznyire a' tulajdonképpi Dalmatiában, és Liburniában, résznyire pedig Albius hegyén innét a' Pannonia Saviában telepedtek meg. A' Serb, vagy Serbl nemzetségük északi napkeletre tartván, Adrius és Scardus hegyeken túl, Drinus vizéig, terjedtek először ki. Lakhelyökkel meg — nem elégedvén azon Heraclius Császártól felső Moesiában nyertek állandó maradást. A' tenger melléki városok a' napkeleti császár' hatalmában maradtak Náo és Titius folyó-

vizek között: az elsőeknek lakföldök ezentul Chroatiának, a' másikkaké Slavoniának neveztetett; a' Serbleké pedig Serviának. A' tenger-melléki városok tarták meg csupán régi Dalmatia nevöket. Ezeket azon Porphyrogenneta Constantin környülállá-sossan előadja könyvének 30 — 32-dik részeiben. Egy üdeig a' napkeleti Császárokat uralták. Ezek' ügyetlenségéből történt, hogy a' Chroaták magokat kiszabadítván Dalmatiát is elfoglalták. Megesméri ezt maga a' bársonban született Constantin is a' már említettem könyvében.

Ezeket Dalmatiáról, és Croatiáról, Slavoniaról, Serviáról kiadott munkáimban eléggé megvilágosítván, itt nem ismételhetem; csak azt jegyzem meg: ezen tóth nemzetek' mindenikének tulajdon Királya vagy fejedelme volt: „At e Chrobatis, qui in Dalmatiam venerunt, pars secessit et Illyricum tenuit (ezek a' Serblek) atque Pannoniam (ezek a' Slavok között letelepedett Chroaták); habebantque etiam ipsi Principem supremum, qui ad Chrobatiae Principem supremum tantum amicitiae ergo legationem mittebant.“ Const. Porphy. l. c. cap. 30. — Ezentul az Illyricum név egészen megszűnt. Nincs többé semmi emlékezet róla a' Historikus Iróknál.

Ihol a' horvát nyelvnek keletbe jövele Illyrikumban, vagy is Chroatiában, Serbljában, Sáviában; azon észrevétellel, hogy Száviában Slav, Serbliában Serbl divatozott; a' nemzetségek' külömségéhez képest. Mivel a' Serblek Paganusokra, Zachlumokra, Terbunianokra, Canalitakra, és Diocla-tesekre oszlottak, ezeknél is Serbl nyelv uralkodott. A' régi Slavoniában, mostani Zagráb, Körös és Varsád vármegyékben eredeti nyelv volt a' Slav; nem a' Horváth. Az előbbi zavar pedig elnyomatott, csak Dalmatia városiban maradt fenn.

*A' Dalmaták, Krobátok, Slabok és Serblek' kora
XII-dik századig.*

Uralkodás ésszabadsaglön szerencséjék a' Krobátoknak, Slavoknak Serbleknek; a' Krobátok a' Dalmatákat is adózásra kényszerítették (Porph. Const. l. c.); csak néha néha a' kiszállott Saracenok által szenvedtek szorongattatást es pusztulást: mellynek eltávoztatására a' napkeleti Császárok' ol'alma alá veték magokat többnyire. De ez a' napnyugati Frankok, és keleti Bolgárok' háborgatásaitól meg nem mentheté őket: az elsők Nagy Károl alatt minnyájokat hatalmok alá hódították: „Carolus per bella utramque Pannoniam et oppositam in altera Danubii ripa Daciam (usque Tibiscum) Istriam quoque, ac Liburniam, atque Dalmatiam exceptis maritimis urbibus, quas ob amicitiam et junctum cum eo foedus, Constantinopolitanum Imperatorem habere permisit, perdomuit, ut eos tributarios efficeret.“ Eginhard in vita Caroli M. cap. XVI. Minekutánna urok ellen felzendültek, újonnan meghódítottak: Anno 856. Mense Augusto Ludovicus Rex collecto exercitu, per Sorabos iter faciens, Ducibusque eorum adjunctis, Dalmatas praelio superat, acceptisque obsidibus tributarios facit.“ Chronicon Fuldense.

Napkeletről a' Bolgárok szorongatták a' felső Moesiába terjesztkedett Serbleket, és Pannonia Saviában lakott Slavokat. A' Bolgárokról tudni való, hogy egykor a' Ister' vizének két partjain laktak vala; utobb Macedoniában telepedtek meg a' Görögöknek gyakor háborgatásával; de Basilius Császártól ismét vissza szorítottak régi lakhelyeikre: „Tum Locustarum more, aut fulminis instar Macedoniam cum citeriori Illyria occupant, oblati ibi commodis contenti; ac regia sedis eorum deinceps urbs ea esse coepit, quam Justinianus Imperator Archi-

episcopatus honore, primaeque Justinianae (al. Acridae) nomine ornavit. — Interjecto autem tempore, Basilius Imperator, cognominis Bulgaroctonus, hos post multa praelia penitus attrivit et subegit, ac eos, qui superfluerunt, inde exterminatos, in Mysiam inferiorem ad Istrum transmisit.“ Niciph Gregoras. L. II. Innét ők a' Frankok' birodalmának Tiszán és Dravának Dunába szakadásán túl terjedhetésének gátot vetettek; sőt hatalmas Crumnus fejedelmök alatt belle b isportáztak: „Anno 828. percepto Ludovicus Imperator Bulgarorum facto, Baldericum Ducem Foro-Juliensem, cum propter ipsius ignaviam Bulgari fines Pannoniae superioris impune vastassent, honoribusprivavit, et Marchiam inter quatuor comites divisit.“ Eginhard — „Anno 829. Bulgari navibus per Drauum fluvium venientes, quasdam villas nostrorum, flumini vicinas, incenderunt“ Annales Fuld.

Ezen vizálgodások a' Croaták, Slavok, Dalmaták, Serblek, és Frankok's' Polgárok között utat nyitottak az 899-ben bétört Magyaroknak a' Serblek', Slavok', Croaták, 's Dalmaták' meghódítására, mellyet, mint tudva lévót, felhordanom itt szükségtelen. De ezen hódítássok tartós nem volt, már első Henrik Császár alatt az említett népek vissza hódítottak: „Henricus Caesar Dalmatiam subjugatum Romano Imperio tributariam fecit.“ MSS. Codices Auspergenses „Caesar Henricus Auceps Dalmatas debellat, et sibi tributarios facit. Slavi et Vindi (Carentani) qui defecerant, per Legatos se iterum submittuunt. Hungari visa Dalmatarum fortuna, viceversa inuadunt Moraviam, Bohemiam et Saxoniam; rapinis, caedibus, incendiis omnia profanantes, quos Henricus, cum suis accurrens, dissipat, et partem caedit, partem in fugam vertit.“ Codex Labacensis. Az első Otto Császár alatt Lechvizénél 955-ben nagy csatát esz-

tett Magyarok a' Slavoniát, Croatiát, Dalmatiát, Serbliát vissza nem foglalhatták: csak Pannonia Saviát Drávatorkolattyától, Szávának Dunába ömléséig, tarthatták meg: mert ide Sz. István Szerem, Verőcze Valkó's Posega vármegyékbe, a' Bolgároktól elvett részekbe, a' tőle rendelt Pükségeket kiterjeszté, tovább nem. De a' napnyugati Császárok se bírhatták azokat: mert fejedelmeik, a' Horváth és Dalmat királyok, még a' X-dik század' végén a' napkeleti Császárok' oltalma alá szegődtek: mint okleveleik bizonyíttyák.

Ezen üdő kor eránt szükség azt is megjegyez-nünk, hogy még 874-dikben, Sphetopelech, vagy Sveropolis Király a' Dalmatiát és Croatiát négy-felé osztá: ezen részeket határozottabban Dandulus Chronicájában így adja elő. „Sueropolis rex Dalmatiae A. 874 fide catholica cum totō populo suo suscepta, coronatus, totum regnum suum in quatuor partes divisit. — A plano Palmae usque Istriam, Croatiam Albam (in qua Belogradum urbs regia) vocavit; et a dicto Plano usque Dyrrachium Croatiam rubeam; et versus montana a flumine Drino usque Macedoniam, Rasciam; et a dicto flumine citra, Bosnam nominavit: Moderni autem maritimam oram vocant Dalmatiam, montana autem Croatiam.“ Lásd Presbiter Diocleást is, és Blondus Flaviust L. II. A' fejeér, vörös Croatia, Slavonia universa nevet viselt üdóvel; a' Bosna, folyó vizétől, Rámának mondatott; Rascia pedig Serviával egyesült.

A' mi nyelvöket ismét illeti: az eredeti Croat nem maradt sehöl: Croatiában a' Dalmatiaival vegyült öszve, Slavoniában pedig Slávval; Serbliában a' Rasciaival; 's így is maradt egymástól különböző nyelvjárásokkal: azért tovább szükségtelen lesz rólok emlékeznünk.

*Slavoniának, Croatiának, Dalmatiának, Serblianak
állapottya a' Magyar Országgal egyesültök óta.*

A' Croatiái Királyi vér' magvaszakadtával támodott hasonlások nyitottak kaput az említett országok' visszaszerzésére a' Magyaroknak. Croatia volt első, melly szent koronánk aláajánlkozott: megis hódolt Sz. Lászlónak Slavoniával azon része, melly hegyközi (montana) nevet viselt: „Rex Sui-nimirus mortis debitum solvens, nullum suae posteritalis haeredem reliquit; sic ergo, tota regalis sanguinis prosapia deficiente — coepit inter omnes regni Proceres magna discordia suboriri. — Horum ergo inductus consiliis, Ladislaus absque mora, coadunato exercitu copioso, venit et occupavit totam terram a *Drauo fluvio usque ad Alpes*, quae dicuntur ferreae, nullo obice resistente. Posthaec transivit et coepit impugnare, multaue praelia committere cum gentibus Croatiae, facilemque obtinuit victoriam. Nec tamen usque ad maritimas regiones (Croatiam maritimam ac Dalmatiam) pervenit; sed audiens, quod quaedam gens (Chunorum) sui regni fines intraverant; in Vngariam repedavit.“ Thom. Archi Diaconus Hist. Salon. cap. XVII. Ez 1091-ben történt: Lásd Luciust Hist. Dalm. L. II. c. 10. A' tengermelléki Croatiát és Dalmatiát a' Croatik' lázongása alkalmával Kálmán király szerezte vissza: azon Tamás Archidiakon' tanúsága szerint: „Ladislaos Rege migrante ad Dominum, Colomanus in regno successor, proposuit totam terram usque ad mare Dalmaticum subjugare, venit ergo cum multo armorum apparatu, et obtinuit caeteram partem Slavoniae, quae a Ladislao fuerat praetermissa. Itaque ad mare usque peruenit: Tunc ad civitates (Dalmatiae) accessit: primo Spalatensem, — inde Tragurium, Jaderam etc. Concessisque iisdem pri-

vilegiis libertatis in Hungariam est regressus anno MCIII-o l. c. Ezen izben a' szomszéd Rámát is meghódította: mert Belgrádban, Horvát Ország' fő városában, megkoronáztatván azon oklevelében, mellyel Crescentius Spalati Érseket megajándékozá, magát Ráma királyának is írta: „In Nomine D. N. J. Ch. anno ab Incarnatione ejus MCIII. XV. Junii. Colomannus Dei gratia, Dalmatiae, Croatiae, Ramaeque Rex“ L. Cod. Dipl. tomo II. Ráma vagy is Bozna, Horvát országtól napnyugatra Verbas vizétől, Serviától napkeletre Dryno folyótól; délszakra Dalmatiától Ardius hegyektől határozott el, 's felsőre azaz Herczegire, és alsóra azaz királyira oszlott üdövel: Cinnamus L. III. Const. Porph. l. c. cap. XXXIII. — Servia másképp Rascia, nyugatra Drina, napkeletre Tuniok, északra Duna és Száva vizek, délszakra pedig Albaniai és Macedoniani hegyek között, minekutánna a' keleti Császárok' védelme alatt a' Bolgároktól gyakor dulasokat szenvedett, hatvan esztendővel későbbben mint Croatia, nemkülönben a' Magyar országhoz szegődött II-dik Béla királyunknak Helenával, Uros Serviai Bán' leányával össze házulása következtében: második Fia Belus a' Bánságról lemondván és Magyar országba költözven, a' harmadik fia Deses uralá elsőben nyilván III-dik István királyunkat 1162-dik esztendőben: Cinnamus' tanúsága szerint l. c Minekutánna Desesnek második unokája Neeman István fellázadott volna Imre királyunk Serviát haddal foglalta vissza, és Serviát Királyi czimjei közzé számlálta, 's függő pecsétű leveleiben magát Magyar ország, Dalmatia, Croatia, Ráma, és Servia Királyának nevezte: Lásd Cod. Diplom. tomo II. Servia hódoltatását Bulgáriáé követé IV-dik Béla és István királyaink által.

De ez ide nem tartozik, minekutánna ezen országoknak ezentuli dolgaikat egyenként, különös értesítésekkel megvilágosítottam, csak azt jegyzem itt fel: Magyar Koronától elszakadássok visszaszárrendben következett: Bulgária elvesztét Serviáé és Bosniáé követte; ezet meg' Ramáé, Croatiáé és Dalmatiáé. Azon különbséggel: Bulgaria, Servia, Bosnia egészen a' Török' hatalma alá jutott; Croatia és Dalmatia részint a' Törököké, részint a' Velencei köztársaságé lett, csekély részeik pedig a' Magyar Korona alatt megmaradtak egész Slavoniával együtt, akkor is, midón Országunk' délszaki 's napkeleti fele a' Török iga alatt nyögött a' gyászos Mohácsi veszedelem után 160 esztendeig. 'S ezen időközben se volt az egykori Illyrikumnak semmi hire.

Az Illyrikum' nevének újultától fogva mi időnkig.

Első Leopold Cs. és király alatt 1686. Buda várával Magyar Ország' középső, és 1688-ban alsó Vármegyéi Poséga, Valpo Verócze is visszafoglaltatván, Belgrád erőssége és Bosnia is visszaszereztetvén; a' Török makacs tusakodása után Carlovitzban 1698-ban kötött békülnél fogva, nem csak azon alsó három vármegyéket Slavonia név alatt, hanem Posnia felső részét is Dobay váráig, Croatiából Huna vize környékét Drino folyóig, visszaengedni és a' Passaroviczi békekötésben 1718-ban megerősíteni, kéntelenített: L. Du Mont Corps Diplom. Tom VII. P. II. p. 148. Tom. VIII. P. II. p. 523. Másfelől pedig a' Velenceiektől szorongatott Török az Adriai tenger' mellékén Dalmatiát és Croatia részeit azon Passaroviczi békülnél fogva csekének hatalma alá bocsátá: Du Mont Tom. VIII. P. II. p. 523. Ezen osztályok által a' tulajdon Slavonia, Dalmatia, Croatia nevek változást szen-

vedtek: a' Magyar Ország' négy alsó vármegyei: Szerem, Valko, Verőcze, 's Posega Slavonia, a' régi igazi Slavonia Croatia nevet kapták; a' Croatia montana Bosniához kapcsolatott; a' régi Rascia Illyricum Turcicum, a' Dalmatia és Croatia Maritima pedig Illyricum Venetum nevet nyertenek. Lásd azon Du Mondot, 's az üdöbéli Geographusokat *).

Ezen nevezet a' 1797-diki Campo Formioban kötött béküléssnél fogva, melly szerént a' *Velencei Illyricum* az Austriai Felsőleges Háza szállítatott, hamar megszűnt és Dalmatia nevet vissza nyerte; de az 1809-diki October XIV-diki szerencsétlen Posonyi békekötéssel ismét Franczia Császárság alá esvén, néhány más részekkel nagyobbítatván, Illyrikum országgá változott; a' hozzá kapcsolt tartományok voltak: a' Görzi Grófság, Montefalconei környék, Triest, Carniolia, a' Villachi kerület Karinthiából, Slavoniának nagyobb része napnyugatra, Fiume, a' Magyar Littorale, 's Istria; szóval valami Szávántul esett az Austriai birodalomból; hozzá adatott a' Ragusai Köztársaság is. Az új Illyrikum Ország 900 □ mértföldre terjedt, 's 1,270,000 lakost számlált, 1810-ben hat tartományokra osztatott: Ragusa, Dalmatia, Istria, Carniolia, Charinthia, és a' Polgári Croatia; ehez tartozott a' katonai is, hat határ őrző ezerekkel, egy kormányozó alatt.

☞ 1811—15-diki Parisi békealkukkal ezen Illyrikum Ország, a' Velencei köztársaság' birtokival,

*) E' hibás elneveztetést felfogták Bél Mátyás, és Tomka Szászky; felfogá a' tudós Katanchich Péter is; 's az Illyrika Cancellária: de szint olly helytelenül: mint ha Magyar országot *Pannoniának*, a' Magyarokat *Pannonoknak* vallanád: mert abban valaha Pannon nép és nyelv uralkodott. Valamint a' magyar Pannon nép nyelv nem volt soha; úgy a' Horvát, Serblót, — Illyr nem volt soha. A' hibában megátolkolai — csintalanság.

ismét az Austriai Császár' birodalmához csatoltatott, és különös országgá rendeltetett, melly Horváth Ország részének, és a' Magyar Littoralnak vissza állítása után: Istria (Friaul) Triest, Carniolia, Charinthia, Dalmatia és Ragusa's a' Stiria, Tyrolis, Velencei Ország, Croatia és az Adriai tenger között $613\frac{1}{6}$ □ mérföldet, és 1,170,000 lakost számlál.

Tekéntsük át végre az Illyrikumot elejétől kezdve mainapig mindenik korában nyelvvel együtt:

- 1) Az eredeti vagy tulajdonképpi Illyrikum Náro és Drilo vizek között Pelasgus-görög nyelvü volt.
- 2) A' Liburnus Illyricum Titiusig kiterjesztve, görög nyelvü maradt.
- 3) Az Umbrók, Tuscusok és Celta Gallusok alatt még inkább Formiovizéig, 's Acernausi hegyekig kiterjedt Illyrikum 's nyelvök Latiumi és Celta szókkal vegyes lett.
- 4) A' Rómiaiak alatt Pannonia, Dacia, Moesia, Görögországis Illyrikumhoz számláltatott, nyelvök még is az maradt, az Illyreké; de diák szókkal meginkább meg- rakodott.
- 5) A' Horváth királyok alatt résznyire Croata, résznyire Serbl, résznyire [Sláv, tót fajtu nyelvök uralkodtak. Dalmatiában maradt, millyen volt.
- 6) A' Magyarok minden Sz. Koronájoknak hódolt népeket nyelveik' gyakorlásában hagyának, úgy szinte a' Törökök és Velenceiek is
- 7) Az új Illyrikumban Napoleon' korátul fogva uralkodtak, 's uralkodnak abban az olasz, tót és német nyelvök.

— Itélje el bár ki ezekből, ha igazok van e tehát a' Zágrabiaknak, hogy Slavoniájok a' Croatia és Illyricum; és nyelvök Illyr valóképpen. A' Rómiaiak' csatlakozását követik ók, kik azon népeket is, mellyeket különnévvel neveztek, közösen Illyreknek tarták: „Pannonnes, Rhetos, Noricos ac Mysios, hisque finitimos, propriis nominibus appellant; nihilominus communi vocabulo omnes Illyrios arbitrantur!“ Appian. in Illyricis.

Fejér György.

2.

A' természet' leírásábani oktatás.

Európa — 's az egész művelt-világ' minden részeiből, azon emberektől, kik az emberi nemzet' valódi javát szivökön hordozzák, majd összhangzólag halljuk mondatni: hogy minden nemzetnek — valamint egyeseknek — *jölléte csupán a' jól elrendezett neveléstől* függ. Ezen elv axiomává vált: 's azért hosszasan feszegetni nem tartom szükségesnek.

A' józan nem fellengős neveléstannak fő törvénye: „*oktass!*“ azaz: „*nevelve taníts 's tanítva nevelj*“ — 'S ezen értelemben bátorkodunk ezen szóval élni, 's mind azokkal mellyek tőle származnak. Verba valent sicut nummi.

Mit *teszen hát illy értelemben e' szó: oktatni?*
 Felelet: Oktatni = ugy idomítani az embert, hogy *jövendőben képes legyen magamagát, önállolag kiképezni.* Ez nem könnyü dolog sopánykodva így hallom szólni azokat, kiknek mondám: „*Ok-tassátok az ifjúságot.*“ Én pedig azt mondom, 's hosszas tapasztalásból mondom: *nincs könnyebb e' világon* — csak az előítéletek' ocsmány rablánczait rázzuk le magunkról.

Hanem itt a' bökkenő! „Amen, Amen, mondom nektek, ha 's a' t. azaz: (az oktatókra a' kal-mazva) ha az előítéletek' nyomasztó b lincseit le nem rázzátok magatokról 's ujonan *magatok* ama' nagy mes'ertől t. i. a' természettől, tanulni nem akartok, soha sem fogtok boldogulni.“

Minden jól elrendelt iskolának leczke lajstromában látom a' *természeti históriát*-is fölvéve, --

'a még-is olly kevesen boldogulnak azon tanítással, mellyet, itt kapnak 's a' természet' ismérének tág mezeje — még nálunk *szíveletlen* sivatag holott még 1838-dikban „a' *gabona-magban* az egész *tölgy fa* lombjaival 's gyümölcseivel *létezett*“ — mellyben csak imitt amott, vázonként egyes természethuvarok tűnnek elő; ugy hogy még most is ha valaki ásvány vagy növény gazdagságát ismérni akarja — *Beudant* 's *Wahlenberg* munkáit kell olvasnia, forgatnia. Hogy tehát az nálunk jobb fordulatot nyerjen, és hogy a' természet' ismerete nálunk-is gyökerezék, szükséges, hogy azok, kik másokat tanítanak, e' *tárgyat* 's az ebbeni oktatás *fő célját* kellőleg ismerjék.

A' természet historiábani oktatás' főcélja — a' növendékkel *megismértetni a' természetet*, — melly őt körülveszi, őt *berezetni* a' lények' országába, 's valami vezérfenalat adni kezébe, hogy a' természeti tárgyak' tömkelegében el ne tévedjen, vagy elcsüggedve azok' számtalansága miatt a' dolce far nientét ne válaszsza főbarátjának.

Ezen okból bátorkodom itt a' magyar olvasó közönségnek előterjeszteni.

I. A' természethistoriábani oktatás' alapelveit.

II. Azok' létesíthetőségét megmutatni.

I.

Mellyek azon alapelvek, mellyek szerint a' növendékeket a' természet historiában oktatni kell?

1) *Oktass — szemlélőleg.*

Ezen elv, — mellynek fontosságát minden bölcs oktató elevenen érzi — főkép a' természethistoriá-

bani oktatásnál azt követeli — hogy a' növendéknek *szeme elibe vigyük a' természeti testeket*. E' kívá-
 nat egy részről *természetes* másról pedig *nélkülöz-
 hetlen* — ha ez oktatásnak czelját elérni akarjuk.
 Azonban kevés iskolában szoktak erre figyelni!
 Mi meg elégszünk azzal, hogy a' gyermekek előtt
 elbeszéljük a' természeti testek' leírását — valamint
 azt többnyire német, épen divatban levő, ha szinte
 viz nemü tanítók Wilmsen, Stein 's e' félek' kézi-
 könyveiben találjuk — 's hogy a' gyermek el ne
 alugyék, előadásunkat holmi mesékkal czifráz-
 zuk ki, piperézzükfől, valamint Raff úr azokat Aelianus
 modorra el készíté! — Mi ennek következése? Az,
 hogy ez által a' gyermekben *csudautáni* kapkodás
 gerjed, 's a' csudák' *csudáját* t. i. magát a' *termé-
 szetet*, nem látja. Ez vakítás vagy *szemfényvesz-
 tés!* 's jaj nektek ti hamis proféták — 's szemfény-
 vesztők!

Hogy tehát e' postulatumnak megfelelhessünk,
 szerezzünk annak idejében minden órára szükséges
szemlélendő tárgyakat, mit könnyen megtehetünk,
 ha az évszakra tekintvén, olly dolgokat szemlélte-
 tünk télen ált, mellyek télen is *épségökben* meg-
 szerezhethők, p. o. ásványokat, 's tavaszon nyáron
 olyanokat, mellyek akkor teljes *épségökben* van-
 nak, u. m. Növényeket bogarakat 's más állato-
 kat. — Jó itt a' tanácsod de nem valósítható, mond
 a' falusi oktató, nálunk a' gyermekek csak téli
 hólnapokban járnak iskolába.“ Ez rossz, hanem
 nem tudjátok é azokat *édesgetni* hogy örömmel jár-
 janak iskolába? — 'S ha kivált a' természeti dolgo-
 kat *természet szerinti* móddal előadandjátok — ne
 búsuljatok, lessz tanulótok nyáron is — csak legyen
 bennetek. — G-r. v.-nek egyik szoros
 völgyében van egy kis 16 házból álló falu, melly-
 ben korcsma, vagy is csapszék nincsen: de mintegy
 200 lakosai 15 gyermekeiknek szánt iskolába már

25 esztendőtol minden vasárnap délutáni órákban a' jámbor lakosok összegyülekeznek, hol a' mester két három óráig ujságot, v. valamely gazdasági könyvet olvas 's velök az olvasottakról értekeznek. 'S imé egy olvasó társaság minden lárma nélkül alakult, 's most is gyümölcsözik. Mert szorgalmasabb, iparkodóbb, *jámborabb* emberek alig képzelhetők, mint e' szegény falú lakosai, 's ha valamely figyelmes utazó oda vetődik, minden lépésnél Zschokke' „Goldmacher Dorf“ czimű regényes elbeszélésére emlékezik meg. Édesgessétek tehát ti ember képezők a' kicsinyeket, hogy az iskolát el ne unják, hanem megszeressék, úgy említett panaszok-is megszünend.— Az előmutatandó testeket pedig mindenütt megtalálándjátok: mert nincs olly szegény táj, hol nem léteznének *természeti testek*!!

A' természeti testek' előmutatásánál főképp arra kell figyelmeznii, hogy a' gyermek tanuljon *érzékeivel élni*. Mert van sok ember, kinek szeme van 's nem lát, füle van és nem hall. Ha pedig a' természetet akarjuk vizsgálni, igen éles érzékekre van szükségünk, hogy a' testek' különbözőtető *ronásit* észre vehessük.

Továbbá, midőn a' gyermekeknek a' természeti testeket mutatjuk; szükséges, hogy a' gyermekek azokat olly közélről 's olly sokáig szemléljék, míg lelkökbe azoktul tökéletes benyomás nem eredett, annyira, hogy akarhol fordul is elő a' szemlélt testnek faja, a' növendék azonnal minden bizonyossággal rá ismérni képes légyen. Annak okáért minden szemlélendő testből anny i példány szükséges hogy minden három növendékből álló csoport egyet kezébe kapjon. Ha pedig minden fajból csak egy példányunk van, akkor kézről kézre adassék egyszerre több, 's miután a' gyermekek *megszemlélték* szedjük-össze azokat, 's egyenkint mindenki szeme láttára vegyük-elő

Hasonlókép legyen elintézve az Ismételés, melly az előbb nyert képzeletek' megújítására czéloz.

A' felallított *elv* tehát megkivánja:

a) Hogy az oktatók *természeti testeket* mutassanak elő. „Jaj nekem“, — sópánykodik némelly falusi tanító, — „nyomasztó szegénységem mellett, honnan veszem azokat, holott alig tudom az író 's olvasó eszközöket megszerezni.“ Épen ez rád nézve csekélység, ha második elvünket elfogadandó, 's azért türelem

b) Második kívánata az előadott elvnek, hogy *szemlélésből induljunk 's fogalmokhoz lépjünk* elő

Ezen kívánatot szem előtt tartván, rettegve vizsgálom iskolai kézi könyveinknek hosszú sorát mellyeknek szerzői a' nép minden javát 's minden boldogságát attól vélik függni, ha a' *gyermek*' memoriáját (nem emlékeztető lehetőségét!?) csak sok nagy nevezet tudományokkal — tudományos forgácskával — *megettömik*. 'S ezen okból, török, szakad, *definiókkal* lépnek elő, mellyeket a' gyermek megtanulván, szájkó módra elmond — 's a' *definiált* dolgokra, ha szinte előtte állnak is nem ismer: — — — ámbár valóságos nevelők 's ezeknek coryphaeusai Niemeyer, Pestalozzi, Ewald, Schwarz, Benneke 's mások a' definiókat ifjúságnak kezébe szánt könyvekből ki küszöbölvi kívánják. — 'S vegyük elő akárme'ly ifjúság' számára írt kézikönyvönket, Kis Tükörtől egészen a' magyar akademiától koszoruztatott E. I. Pál' Kézi könyvét — a' sok definitio minden lapon elő fordul. Caecutiebant patres, caecutimus nos, caecutiant posteri! — Megengedem, hogy a' *definitio* jó lehet, a' fel serdült ifjaknak, ámbár e' tekintetben is Németországnak egyik mély gondolkozású valódi bölcsnek véleményét követem, hogy az oktató itt is csak oda vezesse tanítványát, hogy ez, *maga*

t egye a' definitiót. — Valóban, valahányszor a' definitiókat az ifjuság' számára irt kézi könyvekben látom, vagy azokat az ifjak szájából *vizsgálat* alkalmával (mert, mellékesen legyen mondva, mi a' felserdült uracsnak a' paripa, *nőnek* a' táncz, az oktátónak a' *vizsgálat*), mindenkor vérzik szívem! A' definitio tán jó lehetett azon homályos borongó időkben, mellyekben harmincz esztendő a b c-és gyermeket látni nem nagy ritkaság vala. Comenius, minek éltél te 's honunkban miért oktattál, minek éltetek ti mult század' annyi óriásai, ha tanulni nem akarunk? minek szóltok ti emberi nem diszei, ha titeket vagy nem értünk vagy érteni nem akarunk. — *Definitio* legyen valamelly isméret' vége 's ezt képezze a' *tanítvány önmaga* oktatója' utmutatása szerint.

A' természetben csupán az Individuomok (*egyedek*) szemlélhetők: a' *fajok; nemek, családok, osztályok*, fogalmak, mellyeket az emberek felállítottak, hogy az átnézetet nyerjék 's ez által az emlékeztető tehetségnek segélyül legyenek. Ha szemléléssel akarjuk az oktatást kezdeni, szükség, hogy *egyedektől* induljunk 's ezekhez lassankint a' fajokat, nemeket, családokat 's a t. *abstractio* és *reflexio* által kapcsoljuk. — Tehát nem a' fajok' ismértető jeleivel 's azok' vizsgálatinál, hanem az Individuumok *szemlélésénél* kezdjük az oktatást, azon célból, hogy azokat meg *ismerjék*, azok' részei' nevezetét megtanulják, *érzékeiket, szemlélő* 's figyelő tehetségeiket (*Anschauungs- und Beachtungsgabe*) azokon gyakorolják, 's azokbul azon általános fogalmakat elvonják, mellyeknek önálló felállítására lelkitehetségeik mértéke után képsek. Ki többet kíván, az nem isméri a' gyermekek' természetét.

2) *Kezdj a' közellet 's ismeretessel 's kapcsold hozzá az ismeretlent.*

Ezen elv az oktatót a' növendék körére szorítja. Közeliek 's ismeretesek a' gyermeknek p. o. a' kutyák, macskák, lovak, barmok, egerek, patkányok, nyulak, tyukok, ludak, kacsák, verebek, varjuk, káposzta, rózsa, alma, körtvély, cseresznye, só, vas, réz, cíz, ezüst, arany, bűdöskő, köszén, agyag. Ezek' szemlélésével tehát kezdeni kell az oktatást, nem pedig majommal, Indiai bambusszal, baobabbal, pagodittal, Icatolumiittal 's illyenfélével. Hány városi gyermeket láthatni, kik pálmákról, Yam-gyökérről, 's illyen félekről untig képesek csevegni, azonban, ha szabadba jönnek, kérdezik: „mellyik fán terem a' zsemlye!“ Ki tehát elemi oktatásnál közönséges modorra készült rendszeres könyveinket alapul teszi, 's azokat vakon követi, igen könnyen ellenkezésbe jő mind az első, mind a' második elvvel.

3) *Könnyebbről nehezebbre lépj.*

Ámbár ezen elv az oktatásban általános, de egyik ellen sem vétkeznek annyit az oktatók, mint ez ellen 's főkép a' természethistoriában oktatásnál — suam quippe culpam auctores in negotia transferunt, 's ha valamelly dolognál tapasztaljuk, hogy azt felfogni nem képesek gyermekeövendéink, ezt mondjuk „hogy talentumjok nincs! — Ismerek azon kívül olyanokat is, kik csupán azon módot ismerik, mellyen ők *tekervényesen* vezetettek az iskolákon keresztül 's azon képzelt nagyságokról lemondani nem képesek, mellyet a' hitúság köröttük tornyozott fel — 's az Urnak lelkét nem ismervén — 's annak szavára a' természetben nem hallgatván, — inkább az elporhadott itéletek lepleit mély sirokból magokra vonják — az emberi

gyarlóságnak hízlekedvén, a' sötét babonát világ-
nak mondják. — Ennél fogva, minthogy ők is
definióval kezdtek minden tudományikat tehát
most is még mint tanítók ezen rendszert követik,
's arra nem ügyelnek, hogy mi a' *meglett* ember-
nek vagy-is olyannak, ki a' művelés valamelyik
fokát elérte, könnyebb, az a' kezdőre nézve, ki
még eddig keveset látott 's tapasztalt, nehezebb
is lehet. Így például természet és könnyű dolognak
látszik *definióval* kezdeni 's a' dolgok' előszá-
mlalásával belejezni — mert minden kézikönyvünk-
ben ezen rendet találjuk, — — Hanem, hogy itt
tisztán 's világosan megtudjuk mi itt könnyebb a'
gyermek lelkének kifejlésére figyelmeznünk kell,
hogy meglássuk, mit az ember elebb 's könnyebben
's mit később 's nehezebben fog fel

A' fejlődő gyermeki lélek, mint a' tapasztalás
tanítja, az *egyes* dolgok felfogásával kezd és később
az egyszerű *képzeletekhez*, azután közönséges 's
magasabb *fogalmakhoz* megyen ált, míg végre a'
legáltalánosabb 's legegyszerűbb eszmékhez emel-
kedik. Az egyedek' egyszerű képzetei közeleb-
bek a' gyermekhez, mint az egyetemes eszmék,

E' szerint az oktatásnál szokásba vett mód a'
természet', állatok, növények, ásványok' fogal-
mainak magyarázatával, vagy valamely rendszer
felállításával kezdeni, természetlen 's épen azért
megvetendő: ellenben azon mód, mellyet az első
elv fejtegetésénél, mint természetest, felállítottunk
t. i. egyes állatokkal, növényekkel 's ásványokkal
kezdeni 's ezektől fokoként előlépni — *természet-
szerinti gyümölcsező* 's azért *követendő*.

Minthogy pedig a' természeti testek egymás
közt különbözők, azon kérdés származik: mellye-
ket fogfel a' gyermek könnyebben? — Nyilván
azokat, mellyeknek leghatározottabb, legszembe-
tűnőbb alakjai vannak. Tehát magasb fokon álló

állatokat 's növényeket, és az ásványok közül az egyszerűbb jegyzeteket ha csak apróságok miatt, a gyermek szeme elől el nem vonják magokat — könnyebben felfogja a' növendék mint azokat, mellyek' jellemei nem olly szembeszökők. Amazokkal kezdjük tehát meg az oktatást — nem az Infusiorumokkal, Cryptogamiákkal 's t. e' f.

4) *Mindenkor 's mindenben törekedjél a' formális és anyagos czélt elérni — de a' formális az az képező rendszer legyen az első.*

Jó 's igen szükséges hogy a' gyermek természeti testekkel ismerkedjék meg, mellyek jóltevő vagy káros befolyást gyakorolnak az ember testi javára. De, *gyakorlott érzékek, éles észretevő 's figyelő tehetség, gondolkozás és szolásbani, 's helyes rendületbeni ügyességnek* sokkal nagyobb becsök van, következőleg ezeket különösen kell fejteni. A' természet historiábani oktatásnál pedig ez leginkább megtörténhet — szoros figyelem, eleven leírás, éles összehasonlítás 's megkülönböztetés a' tárgyak' czélzási elkülönzése 's összefoglalása, — minden elő forduló szemleleti fogalmak' ejtegetése, életmunkálatinak 's azon törvényeknek, mellyek szerint létesülnek, helyes ismerete *által*. Ezeket tehát az oktatásnak főkép szemmel kell tartani.

Azon gyakran ejtett kérdésre: mit a' természeti testek' roppant tömegéből tanulóink' számára válogatnunk kell, önmagától folyó felelet ez: Azt, mi *legtöbb alkalmat uyujt formális művelésére és a' növendék' lelki tehetségének kifejlésére.*

Az oktatásnak ezen formális célja leginkább elérhető, ha a' tanítványt *önmunkásságra* bírjuk. A' mi tehát természeti testeken érzékek által észrevehető maga keresse fel 's illó kifejezésekkel írja-le; — a' *fajok, nemek, családok, rendek, osztályok*

ismértető jeleiknek (jellemeknek) *feltalálása*, nagy csoportok más mellé *soroztatása*, az organismus-bani életmunkásság' szemmel tartása, azon törvények' fölkeresése, mellyek szerint ugyan azon 's hasonló tünetmények történnek — ez mind *egyedül* a' tanítvány' munkája legyen ... Az oktatónak fő tiszte ezen munkásságot eszközölni, okozni (veranlassen) 's vezérelni, sőt a' tanítást csak arra sorítani, mit a' növendék *épen* nem találhat, p. o. valamely dolognak hasznos vagy káros voltát, 's t. e' f. Illy oktatás a' növendék alapos mivelődését mozditja elő.

5) *Oszd fel a' tanulmányi tárgyakat a' növendékek kifejlődési álláspontjához képest.*

Olly iskolában, hol több osztály létezik, községesen a' természethistoriát úgy szokták felosztani hogy a' legalsóbb osztályban az állatok, a' felsőben a' növények, a' harmadikban az ásványok vétetnek elő. Ezen osztályozás első pillanatra természetszerintinek látszik ugyan, — hanem feltett célunknak koránsem felel meg. Mert ezen felosztás a' tárgyaknak a) *egyarányti* (gleichmäßig) kifejtését minden osztályban kívánja — 's azért sokkal nehezebb mint sem, hogy az alsóbb osztálybeli tanítványok *illőkép* foghatnak fel: b) Alkalmat nem nyújt a' tanultak' alapos ismételésére. c) Olly tanulóknál, kik felsőbb osztályokba *lépnek*, vagy az alsóbbakból *kilépnek*, *csorbót* 's *hézagot* okoznak, mellyet igen nehezen pótolhatni-ki.

Ezen nem csekély hátramaradás elkerülhető, ha az oktatás formalis célja főkép tartatik szemmel 's a' tanulmány úgy osztatik el, hogy a' gyermeki ész fokkonkénti hézagtalan kifejlődése *összhangzólag* eszközöltetik. Annak okáért az egyedek fel-

fogásánál és szembe leginkább tűnő jellemeiktől kezdve lassanként rokon fajoknak, nemeknek, családoknak 's a' t. összehasonlításához 's ezután egész rendszerhez, 's végtére belső alkotásukhoz 's organismusok munkálódásaig lépünk elő.

6) *Oszd fela' tanulmányokat úgy, hogy a' mint csak lehet, minden új lépcsőn az eddig előkerült dolgok ismételtessenek.*

Ezen elv könnyen választható; ha az feljebb érintett rendet követjük. Így p. o. 4. folyamatból (Cursus) állván az egész természeti historia, a' rózsa minden négy lépcsőn elő fordul. Az elsőn tanítványunk *ismérkedtetik* meg a' rózsa fő részeivel 's *leírja* azokat; a' *másodikon* két vagy három rózsafajt hasonlít össze, hogy azok *közös és megkülönböztető jeleit* találja fel 's e'kép *nemet* alakítson; a' *harmadikon* a' rózsa nemet alma, szeder 's e' féle nemekkel hasonlítja össze, hogy a' *rózsás-családnak* ismérhető jeleit megismerhesse — 's ezt a' maga rendébe 's osztályába biktathassa-bé, a' negyediken végre annak belső alakításával 's természetével ismerteti meg magát.

Ha a' természeti dolgokkal sorra így bánunk nem csak a' természet' isméréstéhez megkívántató *áldástele* szeretet gerjesztetik föl növendeinkben 's elevenitetik — hanem az előbb tanultnak elfeledése is lehetlenné lesz. Egyszersmind e' bánásmód által a' fen említett elv, melly szerint az isméreteshez az isméretlent kapcsolni kell teljesen kielégithető. Végre

7) *A' műszavak 's formák (alakok) csak akkor magyaráztassanak, mikor már ezen formák a' szemünk előtt levő tárgyakon szemlélhetők.*

Hogy a' serdült ifjagnál, kik az elen-eket régen befejezték 's már elegendő gyakorlott észtehet-

ségekkel birnak, p. o. a' Botanicábani oktatás Terminológiával kezdődik, ha csakugyan úgy akarják, nem *bánom* — mert itt az elementaris methodust használni-tán idővesztés is volna — : de hogy ti oktatók, kik meg vagytok hiva, az ártatlan ifjúságot a' természet sanctuariumába — szentségébe, bevezetni 's ott azon édeni gyönyört éreztetni, melly a' természet' vi'sgálatából kedvelőjére, barátjára özönkint háromlani szokott, ezen rendszert követitek, épen nem helyeselhetem. Mert ez által, kivált a' gyöngébb emlékeztető tehetséggel biró ifjak elijesztetnek azon tudománytól, melly kimondhatatlan örömmel tölti be annak szívét, kiből mély gyökeret hajtott. Jól érzik ezt a' magas fokon álló oktatók, kik a' Terminológiát eleven példákkal magyaráztatják a' felserdült ifjaknak is. — Itt is alkalmazható a' mondás: *Longa via est per praecepta, brevis et efficax per exempla.* 'S én részemről tapasztalásból mondhatom 's tán velem mások is, hogy csak az óta ismérem a' természetet, 's részesülök azon mennyei örömben, mellyet a' természet szivünkbe önt, mióta *elemi utakon* járok.

Miután az elveket, mellyek a' természethistóriában oktatástól legjobb vezércink, fejtegettük volna, bátorkodom.

II. *Azok létesíthetőségét* illő rövidséggel a' dologértő közönség elé terjeszteni. —

A' fent fejtegetett elvekre alapult természethistóriában oktatás négy szakaszra oszlik fel, mellyeket mi *lépcsőknek* akarunk nevezni.

A) *Elsőlépcső, Fajok* (Species, Arten)
ismérete.

I. *Anyag:*

a) A' *legközönségesebb* 's mindenütt megkapható *ásványok.*

b) Legközönségesebb növényei (de csak Phanerogamák) azon tájnak mellyben a' tanítvány lakik, kivevén a' füveket (gramina) 's az ernyős növényeket (Umbellatae) 's részint öszvetett viráguakat-is (Syngenesisták). A' válogatásnál arra kell figyelni, hogy minden nagyobb családnak valamelly képviselője vizsgáltassék meg.

c) A' házi 's más a' tanuló honjában gyakran előforduló állatok. A' válogatás pedig ugy történjék, hogy minden osztályból néhány állattal ismértessenek meg a' növendékek.

Közönséges nép-iskolákban szemlélésre elegendő 12 — 15 asvány 15 — 20 növény, 21 — 30 állat. — Ha többet tanulhatnak, annál jobb: de csak *jól* 's *alaposan* tanulják!

Ezen lépcső egy esztendőre van szánva — 's minthogy nálunk az oskolai év ősszel kezdődik, leginkább czélirányosnak tartanám, állatokkal kezdeni, télen ásványokat, 's tavaszkor növényeket ismértetni meg az ifjusággal.

2. Arány.

Ezen lépcsőni oktatás' célja.

a) A' legközelebbi környezetben létezőlegközönségesebb természeti testek isméréte.

b) Részeik' helyes megnevezése 's leírása.

c) Mind a' három országbóli fő formák' (alakok) legáltalányosb különbségeinek felfogása.

d) Az érzékek', és szemléelő tehetség' gyakorlása.

3.) Tanítási módszer (*Methodus*).

Minden *jelenlévő* természeti test, hogy a' gyermekek összes benyomást nyercsessenektőle, elébb né-

hány perczig's csöndesen szemléltetik, 's ha a'gyermek még annak nevét nem tudnák, a' tanító által megneveztetik. Ezután a' növények's állatoknak fő részeit megneveztetjük s' a' gyermekek felszólítatnak, az állatok 's növények minden tulajdonságai' 's jeleségeinek (jellemzeinek), mellyek érzékek által észre vehetők, előadására. Ezen egyes adatokból lassanként a' testnek meglehetőleg tökéletes leírása készül mellyet *előbb* a' tehetősebb tanítványok az iskolában *szóval* tesznek *után* mindnyájan *írásban* otthon ismételnék. Ezen feladás a' kisdedekre nézve könnyű, 's a' tanuláshoz *örömet gerjesztő* 's e'kép célunknak egészen megfelelő ha a' testek szemlélése bizonyos meghatározott, változhatlan renddel történik, úgy hogy itt a' vak történet soha se uralkodjék.

Hogy a' természethistoriábani oktatásnál szükséges összehasonlítás korán kezdessék meg, célirányos, ha ugyanazon fajnak két *egyedet* minden részeiben az ifjak által hasonlítottatjuk össze 's rajtok az egymással *megegyezőt kerestetjük* fel. Ezt leginkább végbe hajthatni, ha két két tanuló ugyanazon fajú szemlélésre adott példányokat egymáshoz atrtja 's szemlélés által a' dolog miben léte felől győződik meg.

A' *műszavakat* csak akkor kell magyarázni, ha már azokkal megjelelt tárgyakat ismérnek 's képesek *tűrhetőleg leírni* azokat. Például valamelly növénynek leírásában a' levélnek alakjára figyelmeztetjük a' növendéket, 's kérdések által oda visszatérünk, hogy maga találja fel, hogy a' levél alapján (tövén) egyiránt kerek 's azon kívül hosszabb mint széles — ekkor de csak ha maga kereste fel a' jellemeket azt mondjuk neki, hogy ily levelet *hosszas kerekdednek* nevezünk, 's jövődében, a'

hol illy levelet találand a' növendék, azt mindig így nevezze meg.

A' természeti testek hasznos vagy káros létéről csak rövid oktatás e' lépcsőn adassék részént azért, mivel minden hasznát felfogni nem képes a' gyermeki ész, részint azért hogy a' *haszonlesés* korán felébresztetve a' gyermekben a' természet minden vizsgálásának helyes nézpontját félre ne mozdítsuk 's erkölcsiség 's menyei lelkesedés helyett az anyagiságot (materialismust) fő céljára ne tegyük. —

Miután rokon természeti testeknek p. o. emlős állatoknak bizonyos számát megszemléltettük már 's azokon *egyenként* mind azt feltaláltattuk, mi feltalálható — ezek egymással hasonlítanak össze, 's mind a' közös, mind a' megkülönböztető jeleket kerestetjük 's adjuk elő. További előlépteknél megtehetjük ujonan egész *csoportokkal* p o emlősökkel; madarakkal, 's a' t. hogy a' gyermekek szembetűnő különbségüket felfoghassák 's általános átnézetet nyerhessenek. A' növények, és ásványoknál, hol csak kevés nagyobb csoportok határozzák el egész lényeges alakjok (habitus) által olly szorosán 's szembeszökőleg mint az állatoknál, ezen összehasonlítások koránsem adnak olly tiszta meghatározott resultatumokat, — mégis azokat formális hasznuk miatt, hogy t. i. az ifjakat lényeges és nemlényeges jellemekre figyelmeztessük, elő venni szükség.

Ezen egész folyamat (Cursus) végével a' gyermekek a' három természeti ország' legáltalánosabb különbségét adják elő — minél az egyik országból másikkani általmenetelt említeni még nem szükség, sőt *petitio principii*.

B. Második lépcső: Nemek (Genera Gattungen)

1. Anyag.

Ezen folyamatban előforduló természeti testnek *nemei* mind a' három ugy nevezett országból választatnak; mellynél kiváltkép arra kell ügyelni hogy olly fajok adassanak elő mellyek az ismérésekkel ugyan nemhez tartoznak. Eleinte tanácsos csak két fajt elővenni, később három vagy négy fajt vizsgáltni. A' cryptogami növények 's az összetett ásványok elmaradhatnak még: hanem füvek, ernyősnövények 's összetett virágokból a' nagyobb 's kijeleltebb tárgyakat oktatásul választhatjuk. A' vizsgálendő fajok és nemek' számát azon idő határozza-el, melly ezen oktatásnak szánható.

2. Arány.

Ezen lépcsőnek aránya.

- a.) Minden eddig nyert ismeretnek ismétlése tágitása 's alapítása.
- b.) A' nem és fajfogalminak kifejtése.
- c.) Az érzékek és felsőbb rendű lelkitehetségeknek, rokon tárgyak' összehasonlítása általi gyakorlása.

3. Módszer.

Vizsgálatra szánt minden fajai ugyanazon nemnek *egyszerre* a' növendékek kezeibe adatnak által 's *vezetgetnek* meg. Ezután a' tanulók magok a' *közös* 's *különböztető* jeleket minden a' testek' minden részein felkeresik 's ezek közt a' *lényegeseket* a' *nemlényegesektől* elválasztván 's azokat egymással összehasonlítván a' *nemnek*'s *fajoknak* jellemeit (Merkmale) adják elő, melly gyakorlás mellett

a' rokon de nem jelen nemek 's fajok tekintetbe nem évétetnek. Közelről rokon's vizsgált nemek ezen lépcső végével csoportokba v. családokba gyűjtetnek öszve. Ez által készülnek a' következő szakaszra célirányosan, 's jobban ismériek meg a' tárgyakat, mintha azokat egymástól elszigetelve vi'sgálják.

Írásbani ismétélések minduntalan folytattatnak 's kiváltkép a' faj és nem' jellemei (Characteres) ki-tüntetőleg vétetnek elő. A' Terminologia szinte ugy mint az első lépcsőnél eléven példákön gyakoroltatik.

C. Harmodik lépcső:

Természeti családok. Rendszer esmérte.

1. Anyag.

Ezen folyamat anyagát szinte a' természetitárt gyak mind a' három országból teszik. Hanem itt főkép arra kell ügyelnünk hogy ennek előtte nem említett *honi* és legnevezeteseb *külföldi* nemeket 's fajokat ismértessük megtanítványinkkal. 'S itt *bővebben* a' dolgoknak hasznos vagy káros léte adasék elő.

2. Arány

Az elébb említettekön kívül:

- a) *Természeti család fogalmának fejtegetése.*
- b) *A' természeti testeknek elrendelése 's felosztása (Rendszer ismérte Systemkunde)*
- c) *A' természeti testek a' földön elterjedésének esmérte.*

3. Módszer.

Ugyan azon családnak nemei, szintugy mint az előbbeni lépcsőnél a' fajok, egymással hasonlítottatnak

ösze; közös jellemeik teszik a' családoknak, a' különbözők a' nemek characterét. A' nemeknek megkülönböztetése mellett a' tanulók *tabellai áltnézetek* készítésében gyakoroltatnak. A' nemek. t. i. lényeges és magok a' tanítványoktól felkeresendő jellemeik szerint csoportokba osztatnak fel 's ezek addig más jellemeik szerint kisebb osztályokba rendeltetnek el, míg a' nemek különböző jelét, jellemét fel nem találták. Ezen gyakorlás igen képező 's elevenebb eszű tanulók nagy örömmel foglalatostkodnak benne.

Ezen gyakorlásokhoz elkerülhetetlenül szükségesek nagyobb 's valamennyire lehet *teljes* (vollständig) *tanúságos* (instruktiv) gyűjtemények. Mert ha csak tájunk természetmennyire szoritanók az oktatást, ritkán lehetne egy egész családot áltézni: Hogy a' zoologiai 's részint a' *botanikai* osztályban képek is használhatók már ezen a' lépcsőn magától is értetik; mi pedig az ásványokat illeti, itten minden az oktatásnál előforduló ásvány a' tanítványoktól szemléltessék.

Ha a' tanulók a' családoknak számát ismérik már a' *rokokok* hasonlítatnak egymással 's nagyobb csoportokba és rendekbe osztályokba egyesítetnek, 's ezek *rendszerbe* (System) helyheztetnek. — A' Rendszernek választása az oktatóra bízatik, a' ki azt választani fogja, melly a' természeti testeknek esméretét elősegíti. Ha tanítványok a' rajzolásban némi' ép haladtak — minden családoknak képviselőit le rajzolhatják.

D. Negyedik lépcső:

A' *természeti testek alkatja 's természete.*

1. *Anyag.*

- a) Az ásványok anyagiról 's ezeknek különböző össze köttetéséről (által menetel vegy-tanba Chemiába.)

- b) Növényeknek physiologiája.
- c) az állatok' belső organismusa. Zoologia.
- d) A' három ország összehasonlítása.
- e) *Anthropologia* (testi és lelki tekintetben.)

2. Arány.

Ezen lépcső fő aránya:

- a) A' teremtések belső alkotásának és természetének *ismérete*.
- b) Azon törvényeknek, mellyek szerint a' teremtményeknek, munkálásai és alkotásai történnek, felfogása 's fejtegetése.
- c) A' világ egyetemi testek' belső lényegébe benyomulás — (valamennyire lehet!)

3) Módszer.

Ezen oktatáshoz szükséges praeparatumoke gyenként meg vizsgáltnak 's egymással összehasonlítani a' hol főképp a' teremtmény sajátágához megkivántató különbsége ugyanazon organumnak; annak alakja tekintetbe vétetik, Az összes állati világnak ismételére *legcélerányosabb* az *emberi testnek* alkotása. Időről időre növények 's állatok taglalása, 's ásványoknak chemiai felbontása *növendékek szemei* előtt célirányos, valamint egy *napi nagyító üveg* (Sonnenmikroskop) igen kívánatos itt, hogy a' növendék általa az egyetemnek mindenható teremtőjéhez felemelkedessék.

Nép iskoláinkban e' tekintetben nem sokat tehetni — ugyan: de csupán egy ökörszemnek is gyermekek szemé előtti felbonczolása 's vizsgálása sokra vezet.

Az előadott elvek szerint soroknak írója készít egy *természethistoriát* két különböző könyvekben

Az elsőnek tartalma *oktató vezérfonál* a' természet-historiában; 's a' másik a' *természeti do'gok' bővebb ismertetét* oktatók számára foglalja magában. — Amaz a' növendékek kezében legyen — ímezt azt oktatónak szánta, mellyből merithessen adatokat, mellyekkel az elsőben foglalt dolgok részletesen elő-
 adatnak. — Ezen könyvek szükségéről maga a' szerző szint' úgy meg van győződve, valamint a' természet vizsgálataából háromló édeni örömet terjeszteni kívánná. — Azonban a' munkát egyéb nem gátolja, mint a' *nyelv!* mert, nem lévén eddig nálunk a' természet ismertet honosítva — a' természet tudományi szavak, ha szinte eddig egyesektől használtattak is, nem épen tiszták *egyoldalúságtól* 's azért illy tudományban, mellynek életbe által kell mennie nem igen használhatók. Ezen észrevételem nem vád mert, nem lévén még eddig a' természettudomány honosítva — azon mély tudományú 's nagy tiszteletű tudósok, kik eddig — is a' műszavaknak alkotásában fáradoztak, — csak szűk körnek irtak 's szózatok mintegy pusztában hangzott-el. Valóban a' tudományosság még eddig ritka madár nálunk — még a' literátorok között - is: hát a' természet búvárok, vizsgálók még ritkébbak — holott, a' mint maga ennek szerzője tapasztalásából tudja, olyan ember kigunyoltatik, ki a' természet vizsgálatával összekapcsolt örömeiket nagyobbra becsülvén — mint akármelly multságot — hegyeken, völgyeken a' természet kebelében legnagyobb gyönyörűségét találja; hol egy híres külföldi természetvizsgálót egy földes Úr azon szókkal támadott meg: *Quid mihi cum Botanica?* — 's ugyan ezt a' parasz-
 tok mint egy garabonczás diákot egy... hoz fogva hurczolták, ki őt szekérre felültetvén vármegyeház felé vitette 's csupán egy híres hazánkfia tekintete 's kezelése által szabadította meg.

Tud. Gyűjt. VII. Köt. 1840.

Míg mi azon kincseket, mellyeket az anya természet hazánkban olly bőkezűleg elszórt, lábainkkal tapodjuk, az *idő halad* 's vele a' természet-tudományok köre napról napra tágul. Ideje, hogy eddigi tespedésből felébredjünk 's a' mi az egyeseknek kivíni lehetetlen, *egyesült erővel* végbevihetjük — 's magunknak a' világ templomának szent-ségébe vezető kaput kinyithatjuk.

Egyesüljünk tehát mi oktatók, 's nagy természetnek minden baráti, a' természettudományoknak hazánkban honosítására 's természetismeretének terjesztésére.

Hazámfiak, kik a' hazának szellemi 's anyagi javát hő kebelben ohajtjátok, kik azon nagy kincseket, mellyeket még nálunk a' tudatlanság sötét fátyola leplez, *ismérni* 's *ismérteni* kívánjátok, kik pirultok, ha külföldiek titeket azon kincsekre figyelmeztetnek, mellyeket a' nagy természet bölcs alkotója hazánk minden zugában elszórt, kik magatok a' természet nagy könyvében olvasni, 's kimerithetlen kuffejéből a' legedésb mennyei gyönyört méríteni vágytok, kik a' külföldnek ebbeni fáradozásit a' haza javára használni akarjátok, képezzetek *egyesületet*, mellynek *fő* 's *egyetlen célja a' természettudományoknak hazánkban honosítása 's természet ismeretének terjesztése.*

K. P.

Pesten Majus. 1. 1840.

3.

A' zongora.

Ki nem ismeri a' zongora szerencsáját, diadalait, mellyeket e' csodálatos, megbecsülhetetlen hangszer világszerte, naponként nyer? Mindenki tudja, hogy a' szalónokban korlátlan hatalommal uralkodik, hogy melodiája varázsát, harmoniája kincseit mindenüvé kiterjeszti — a' legkisebb szobába csarnokba, sőt még a' padlásszobacskákba is. Mindenki tudja, hogy a' lelkesedés zivatarát költi-fel, ha billertyüin Liszt, Thalberg vagy ezekhez hasonló művész matadorok ujjai mozognak. Fülünk. örömmel nyeldesi hangjait, ha jól választott accordokkal az éneket kíséri, és a' hangászkar számára készült czifrázványokat, kipótolja. Ha tánczosokat kormányozni, tactust meghatározni, 's egy kiströgtönészet tánczvizalom quadrillejeit mozgásba hozni akarjuk, billertyüihez folyamodunk. A' zongora jótékonyágát éppen úgy érzik a' kegyelt osztályok mint a' virtuózok. Minden sovárog utána; mindenütt tetszést nyer, mindenütt vetélkednek üdves segedelmeért; minden magasztalja ez egyetemes hangszer hatását, e' harmoniás összesség kincseit. Azon fényes álláspont, mellyre a' világban felvergődött, eléggé tanusithatná már fontosságát; azonban minthogy a' zongorát többen makacsul még csak szerencse finak ujhangszernek, tegnap beavatott ujoncz 's a' becsületnek fényfokára csupán általános kegyelés által jutott kalandornak tekintik; ezen lapokban megakarjuk ismertetni e' szerencsés hangszer családját a' világgal, előszámlálni!

őseit, bebizonyítani nemességrei igényeit, mellyek még csak kevés zongorázó előtt tudják, 's végre a' régi származása iránt kétkedőket utba akarjuk igazítani.

Mielőtt a' hangszerről magáról, szólnánk, claviaturáról, a' hangszer leglényegeseb 's bélyegzőbb részéről kell említést tenni.

A' claviatura a' klavir, orgona 's zongora billentyűinek; összesége a' billentyűk által teremtetik elő minden hang. melly harmonia által létre hozható.

Az Orgona legrégibb billentyűs hangszer; mint-hogy a' billentyűk elrendeltetése a' szélcsapdák felnyitása 's bezárása volt, egyeleve kulcsoknak, *claves*, nevezék őket összeségben pedig claviatura nevet nyertek. Némellyek azt erősíték a' hogy billentyűket neveztek így minthogy kikanyarított egyik végök kulcsidomú volt. Az első elnevezés annyival inkább kiemelést érdemel, minthogy a' klarinet, fuvolya 's fagottra alkalmazott csapdák, mellyek ugyan azon szolgálatot teszik mit az orgonabeliek, maiglan is billentyű nevet viselnek.

Sokára találtatván fel az orgona után a' klavir, a' clavicembalum és clavicord név-hasonlóságból, minthogy ezeknek is claviaturájok volt, clavicordiumnak neveztetett. Az angolok még ma is kéynek (kulcs) nevezik az orgona és zongora billentyűit. Mult század végén. A' zongorára készült és Angol országban metszett sonaták és concertekben additional kéys-vel jeleltettek-meg a' billentyűk, mellyel az 5-dik octavára estek.

A' jelenleg divatozó billentyűs hangszernek az orgona, zangora és ezeknek származékai; a' nyenyere (Leyer), harmonica, 's harangjáték.

A' régiek hangfenék fölé feszített hurokat igyekeztek használni. Már ezeken aztán akár ujjal pen-

getve, akár ütéssel vagy nyirettyű vonzással játszottak a' régiék semmi esetre sem ismerték| azon megbecsülhetlen hasznót mely a' claviaturának hangszereikre alkalmazásából eredt volna.

A' claviatura feltalálásának idejét nem lehet meghatározni. Az orgona, mely ez elmés és eredményeiben hathatós gépezetet nem nélkülözheti, a' 7-dik században már ismertetett. A' claviaturának hurosszereknél használatát csak a' 17-dik századra lehet igenlegesen határozni. E' becses találmányt Olaszországnak köszönhetjük.

A' különösség árusoknál ritkaság kedvelőknét vagy a' vándor hangászoknál még idónkben is látni a' tympanont (czimbalom *) és psalteriont, (kintorna) három vagy négy szögletes harmonia szekrényből álló hangszereket, inellyekre számok vagy nyergek felé érczhurok feszítvék. A' hurok fából vagy érczből készült két pálczikával érintettek. E' pálczikák kajmóban vagy dugaszrából készül gombban végződnek. A' középkor töméntelen kézírataiban olly gyakran előforduló rajzát a' tympanon es psalterionnak azt bizonyítják, hogy e' hangszerek akkoriban számosak voltak. Alkalmasint a' játszás nehézsége, a' pálczikákat mozgató kezek gyámpont nélküli bizonytalansága, költé-fel azon eszmét, hogy a' huroknak szabatosab, erősebb 's biztosabb megzendítése mechanikai készítmény által eszközöltessék. Az orgona claviaturájának tympanon és psalterionhoz használatából, a' hurt megzendítendő billentyűnek rézlemezkevel fedéséből, keletkezett a' *spinett*. A' claviachord megelőzte e' hangszert; de a' clavichord egészen más nemű mint a' spinett. Elrendezése, azon mód melyben a' hurokat zen-

*) Czigány bandáink el sem lehetnek e' hangszer nélkül.
A' közlő jegyzéke.

ditő rézlemezek a' hurokat egész hosszúságukban átmetszik, azt bizonyítják, hogy a' clavichord nem módosított psalterion, mint némelleyek hinni akarják.

Boccacio, ki Decameron-ját mintegy 1850 körül írta, a' cembalot már mint énekkísérő hangszert említi. Némelley írók kétségbe akarták hozni, hogy a' cembalo ugyan egy legyen az Olasz országban azóta klavir név alatt ismert hangszerral. Azt állították, hogy inkább a' régiak czymbalumjához hasonló szerről van szó, az az, egy csattanó hangszerről, minők a' corybantések *) és eüretesek crotalja s czymbalomjai voltak. Én részemről egy nevezetes tudós véleményén vagyok, 's ez állítást valószínűtlennek tartom. A' kis kézi orgonák, 's ujjal járatott, egyéb huroshangszerek, 's Boccacio idejében már sokkal divatosabbak voltak Olasz országban, mintsem hogy az éneket hangszerral kísérték volna. 'S ha Boccacio cembaloja nem volt is clavir vagy spinett, bizonyosan czymbalom volt, mellynek hurjai pálczikákkal zendítették-meg.

Rómában 70. év előtt egy 25 billentyűs klavir volt látható, mellyen a' fél és egész hangok még még nem voltak megkülönböztetve, melly a' billentyű feltalálásnak egyik első próbája lehetett. Akkoriban azt állították, hogy e' klavir Julius Cäsar idejében szállítottatt Athénából Romába. *Hullmandel* még egymás klavirról is tesz említést mellynek szekrénye, zengő-padozatja 's nyergei márványból voltak. E' képmű valószínűleg valamelly emlékeknek lehetett része 650. éves régiségnek mondák:

*) Corybantések és Eüretesek Cybele papjai voltak. Ezeknek adá át Cybele a' gyermek Jupitert mindjárt születése után, hogy Saturnus tudta nélkül neveljék-fel; a' papok zene jármával nyomák-el a' gyermek sírását, hogy apja meg ne halja.

ez állítás azonban tulzottnak látszik. *Zarlino* egy spinetről tesz említést mellynek maradványai 1555-ben még megvoltak, 's melly körül belül mintegy 150 évvel készülhetett fennebb említett üdőjelőtt. Illy tudós zeneértőnek bizonyítványa annyival is inkább figyelemre méltó, minthogy megegyezik azzal, mit a' 14-ik század némelly jelesebb művészeiről: Francesco d'egli organi, Nicolo del Proposto, Tacopo di Bologna, 's néhány ügyesebb organistákról kik más claviaturás hangszereken is mesterileg játszottak; az azon korszakbeli olasz írók munkáiból tudunk. E' szerint ilyen hangszereknek birtokában kelle lenniök.

Leginkább bizonyítja pedig hogy a' clavichord vagy spinett már 14ik században, vagy legfellebb 15-dik század elején divatban volt, azon mód mellyel magokat kifejezik azok kik e' hangszerekről a' 16-dik század első évciben irtak. Korán sem szólnak ezekről mint ujságokról; sőt az általok felhordott hangszerek különféleségéből az bizonyodik meg, hogy ezek csalhatlan eredményei egész a' legrégibb korig felvihető számtalan próbatételeknek. Ezen kívül ha még megfontoljuk, hogy a' mivelődésnek azon csak hajnallani kezdő korában a' találmányok és ezeknek tökéletesítéseik csak igen lassan fejlődhettek - ki, átlátandjuk, hogy illy elmés szerkezetű hangszerek Minervaként nem olly egyszerre pattanhattak - ki a' feltaláló agyából, mint a' 16-dik század írói akarják a' világgal elhíttetni.

A' többi szóhagyomány közül legvalószínűbb az, hogy az Olaszok 1300-ban találták - fel a' clavichordot, 's a' Németek és Hollandok azonnal utánozták őket.

Anders nem alap nélkül állítja, hogy a' clavichord a' monochordból származik 's nem a' tympanon vagy módosított psalterionból.

A' monochord nevét egyetlen hurjától nyerte mellyet mozgatható nyereg által tetszés szerint oszthatni - fel. A' *tromba marina* egy neme a' monochordnak.

A' monochordot valamint mi, ugy a' régiek is!a' hangok viszonyainak kimérésére használták. Közép korban az ének intonatiójának rendezésénél éltek vele, 's ugyan ekkor látták át e' hangszer tökéletlenségét is. Egy eleve mechanikai készítménnyel próbálták a' mozgatható nyeret ki-pótolni, mellyet a' kéz tasztásával tovább lehet tolni. A' nyergeket érclemezkével borított fadarabkák válták - fel Ha e' billentyűk valamelyike lenyomatott, a' lemezke a' hurhoz emelkedett, és nemcsak a' korábbi nyereg által eszközlött felosztást létesíté, hanem ugyan az időben a' kívánt hang is megszendült, és a' játszót megmenté az ujjal pengetés fáradságától. E' billentyűk száma megszorított; a' hurok többítették, a' tympanon mintaul szolgált egy zengő szekrény építéséhez, és így a' clavichord — feltaláltatott. Azonban még folyvást monochordnak nevezték, (mi eredetét eléggé bizonyítja), míg végre a' zenészek a' megfelelőbb 's kifejezőbb *clavichord* névre keresztelék. Ez törzsfája az e' nemű hangszerek számos családjának, mellyből egy rész időnkben is él, nagyobb része pedig rég a' feledékenység örvényébe sülyedt. —

A' zongora kalapácsa hirt érint 's azonnal ismét visszapattan. Minthogy e' hur mindkét végén nyergen nyugszik, a' libegő résznek hosszúsága e' két érintkezési- és nyugvó pont által meghatározatik. Érintse a' kalapács bárhol a' hirt, a' hangzás nem fog változni; a' hang terjedésben és szilárdságban azonban még is fog kis különbség tapasztaltathatni. Nem így a' claviron (*clavichord*,

clavichordium). Itt a' nyereggel szemközti oldalon posztó vonalkák fűzvék a' hurok közé; a' hur libegő részének hossza, melly a' hangot adja, azon pillanatban határozatik meg, midőn a' billentyű függőleges lemezkéje a' hurt érinti. E' lemezkének a' hurhoz kell maradni, mert az teszi második gyámpontját, melly nélkül hangot nem halhatnánk Korán sem gátolja ez a' hurlibegést, mint gondoljuk, sőt az ujjának a' billentyűre nyomása még elősegíti azt.

A' régi klavirokban kevesebb volt a' hur mint a' billentyű. Átszelve, 's egymás után különböző helyeken felosztva, ugyan azon egy hur több billentyűre is szolgált.

A' klavir hangja vékony, mechanismus tökéletlen volt, 's azon kor orgonistái még is sükerrel használták. A' régiek e' hangszerre, mellyet a' Németek még most is használnak helylyel helylyel, sok hangművet irtak. Mozart mindig hordozott magával utazásaiban egy kis klavirt.

Mikor adták némellyek a' függőleges klavirnak, mellyen vándor zenészek keringőket 's symphoniák töredékjeit szokják játszani klavir nevet bizonytalan; annyi azonban való, hogy e' hangszernek hurait érclemezzék érintik 's fogantyú által játszanak rajtok, egy természetűek a' spinettel és klavirral, minthogy a' rézlemezzé, a' hur érintése után közvetlenül visszapattant, 's így a' kalapács helyét pótolja.

Bona Fülöp, „il Gabinejo armonico „czimű munka szerzője, a' clavicembalo szónál azt állítja, hogy e' hangszer feltalálásaért az 1492 körül élt Vincentio Miklósnak kell köszönnünk. Bonani ugyan azt ismétli mit Boni „de Musica“ czimű munkájában már elmondott. E' szerint a' spinett, 15-dik század vége felé már létezett. Én részemről azon-

ban felhordám okaim mellyeknél fogva hiszem, hogy a' spinett régibb eredetü.

Száz évvel később más hangszerek kerültek a' zenekedvelők kezébe, mellyeket jeles tulajdonaikért azonnal el is fogadtak. A' virginalen, klaviron, spinetten, clavictherionon, mint a' lant és theorbe utánzásain, kézzel pengeték a' hurokat, nem billentyük segedelmével. A' kemény lemezke, melly változhatlanul a' billentyűkre volt alkalmazva, a' kalapácsok mondhatlan hasznára rugékony 's mozgó darabkával cseréltetett fel, mellyre toll, horgocskák voltak tűzve, fölemelkedésükben a' hurokat érintők. A' kalapács visszaesésében a' hurra esett, 's egy posztó nyelvecske segedelmével, melly felső végére vala tűzve, a' hangot elfojtá 's a' libegést gátlá. A' spinett kalapácsa e' szerint kettős szolgálatot tón, a' kalapácsét és hangtom pitóét. A' virginale és spinett hurjai ércből voltak 's minden hangjegyre egy hur szolgált, a' klavirban pedig kettő. A' clavictherionra, melly szelidebb hangok előteremtésére készült, bél-hurok feszítették. E' hangszerek idomukra nézve is különböztek egymástól: a' virginale négyszögű, a' klavir és clavictherion ellenben mindig három szegletű volt; a' spinett hol egyik hol másik idomban készült. Mint hogy ez egy családhoz tartozó hangszerek, egyaránt haladtak elő, hiányaik is ugyan azon egy voltak: szűk terjedtségű claviatura, vékonyság, monotonia a' hangban, és kifejezési hiány.

Hogy a' spinett (spina, tövistől származtatva) név, melly e' hangszernek azért adatoit, mivel hurai hegyes érczel érintettek, a' fülben nem legkellemesebben hangzik, szükségtelen fejtegetni. A' melodia-prózsái kegyetlenül szurdaló tövisekkel voltak halmozva, ha illy hangszer által teremtettek elő. A' virginale ártatlanság 's tisztasággal teljes.

neve daczára is, nem kevésbé volt durva. Némcl-lyek azt akarják hinni, e' hangszernek Erzsébet, angol királyné, adta nevét; a' királyné sokáig vi-tatkozott a' spinettnek, e' neme felett, 's kedvencz hangszerét virginalenak kívánta neveztettni, mint-hogy szüz játszott rajta. Tudós zenészek azonban tagadják ez állítást, ámbár elégé regényes máz-zal van bevonva, melly körülmény különben min-dig tetszésre számolhat korunkban.

A' klavir eredetét tehát ismerjük: a' szüle-téséről szóló oklevelek elég bizonyítvánnyal ellát-vák. Mielőtt azonban halad isáról részletesebben szól-nék, szükségesnek látom a' régi idő zenészi körei-ről (musical cercle) egy két szóval említést tenni. Az itt következő rövid vázlat nem távozand messze a' klavir történetétől; sőt ellenkezőleg; kö-zelebb vezeti az olvasót e' hangszerhez, elébe tűn-teti annak emelkedését, a' hangversenyekbe 's szin-házi hangászkarokba bejutását.

Gontran olly szenvedélyes kedvelője volt a zsolttároknek és feleleteknek hogy ebéd alatt is éne kelteté azokat magának: mi több, azt kívánta hogy Tours György isteni szolgálat alatt is zsolttáro ka énekeltesen a' lelkészek és zenészekkel.

Merofede és Marcovere, Caribert kedvesei, fejedelmi imádójok térszteletére ünnepeket adtak. Ez ünnepeknél énekeltek, tánczoltak, mi több, pásztordarabokat isjátszottak. Itt tehát egyszersmind hangverseny, ballet és opera volt látható. Thibault, champagne-i gróf,] igen szép románczokat írt, mellyeket troubadourja kíséretében castiliai Blanka, sz. Lajos anyjának udvarában, elis énekelte. Azon-ban e' hangászati gyakorlatok még mind nem az voltak, mit korunkban hangversenynek neveznek.

A' harmonia rég fel volt találva: kellemei tetszést nyertek; műveit azon szerzőknek kik elég

ügyesek voltak accordok összefűzésére, 's különböző részek összehangoztatására, egekig magasztalák, és azon eszme még sem villant meg agyokban, hangászokat 's hallgatókat csupán azon nézetből egyesíteni hogy hangművek játszassanak 's hallgatassanak. Illy gyülekezések nem történtek, 's később az ezeknek adatott *hangverseny* név még is meretlen volt. A' művészet azonban mintegy varázserő által mind inkább terjedett: az ebédeknél nem danoltak többé bibliai verseket mint Gontran udvarában. A' szent hanga csak a' templomokban zendítették - meg, 's zeneszerzők tömerdek vonzóbb melodiájú, kevésbé pompás sylvű, 's általában könnyebben kivihető műveket irtak magánykörök, 's műkedvelők részére E' mulékony becsü hangművek, mellyek közül négy hangra készített több népdal és madrigal a' harmonia hatása és hangok szellemdús felosztása tekintetében figyelmet érdemel, kamarai zene nevet, nyertek. Lasso Orlando, Monteverde, Márenzio Lukács, Palestrina, Gesnaldo Károly 's mások e' zene a' nemében sok jelest szereztek.

A' kamara zene egy eleve nem partitúrában készült következőleg igen bajos volt exequálására is, minthogy a' zenészek és hangászok az elébek adott hangműnek mind két lapjáról egyszerre kényttetének olvasni. Utóbb minden hangász kis nyolczad-rét könyvbe iratott. Ezen hangműtár a' társaság szekrényeibe záratott, 's mihelyest elegendő számú virtuoz gyült össze egy quartett vagy quintett exequálására, 's a' jelenvoltaknak kedvök jött magokat zenével mulatni kiosztattak e' könyvek, 's a' hangverseny elkezdett. Ha a' virtuozok száma megengedé az exequáló személyzet kétszerezett vagy háromszoroztatott is.

E' hangversenyeket tehát, mint látszik nem előzték - meg előkészületek, hol társaság gyült ösz-

sze énekeltek; terrase-on, szép nyári éjeken a' tenger vagy folyamok habjai felett rengő sajkákon. Gyakrabban azonban lakomák után 's a' hangász gyülekezet szalónokban jött össze asztal mellé telepedve énekelt, miként a' velencei iskola némelly régi festvényeiből látható. Innen van, hogy a' madrigalok több iró „madrigali di tavolino-nak“ nevezé. Ezen módszer ezen önkintéségnek sok bájjal kelle birni. Az éneklés mestersége még ismeretlen volt; minthogy pedig a' zeneszerzők folyvást négy, öt hat hangot működtek, minden egyesnek terjedtségét a' legközségesebb korlátok közé szoríthaták. Ha a' madrigalokhoz nehézségek voltak kapcsolva, azok a' jártasabbaknak hagyattak kivivásul; a' közönségesebb talentumu műkedvelőknek meg kelle elégedni a' négy öt hangos énekkel.

A' tizenötödik század közepeig csupán énekből állott, a' hangverseny; hangszer kíséretéről szó sem volt. Ez idő tájban e' fölséges segedelemről is gondolkodni kezdtek 's az énekhez hangszerek accordjait csatlának. Ezen kíséret eleinte nem egyéb volt, mint az énekhangnak pontos kétszerítése; minden dalnoknak egy hangszere volt a' kis hangszkarban 's a' nyirettyü vagy megpendítés által adott hang, ugyanazon menetekben haladt a' dalnokkal. Mi több, a' hangművek is úgy készültek hogy azok énekelhetők vagy csupán hangszeren játszhatók legyenek azon esetre ha a' két hangász csoportot egyesíteni nem lehetne. Hangkétszerítésre a' lant, theorbe, czitera, spinett, klavir, virginale, viola, 's néha néha az organa is használtatott. Továbbá a' hangszereknek 's hangoknak, az alsótól legfelsőig, fokenkénti 's aránylagos elrendezésében fáradoztak. A' discant hegedű a' soprannal hangzott össze, a' lant és viola a' közép hangokat (alt) kétszeríté, a' gordon pedig a' bassussal énekelt. Az organa

vagy klavir mind e' hangszereket kipótolá. Clavifurájok terjedtsége, harmoniabeli dusságok, ezt lehetségesíték.

A' generalbassus feltalása, melly általánosan Viadana Lajosnak tulajdonittatik, nagy zavart tön a' kamara zenében. A' gordon nem zugott örökké, a' zenészi rajz különféle alakai néha hallgatását is kivánták; 's minthogy a' koboz hangját kétszeresíté, e' mély hangú hangszer mindig hallgatott, midőn a' bassusnak szünetei voltak. Viadana fölmenté a' gordont e' rabszolgaság alól, 's hangjait úgy rendelte el hogy az eleitől végig működött. A' kamara zene alakja egészen megváltozott; egészben erősödött, 's nagyobb érdekü eredményeket hozá létre.

1513-ig szokás volt, hogy a' francia király kamara virtuózai udvari ünnepélyeknél 's mulatságoknál énekelték és hangszereket játszottak. I-ső Ferencz egy zenész testületet alkotott mel'y az isteni tisztelektől független volt, 's kamara zenéjénél egy elkülönzött osztályt tön. Ezek közt más spinett játszókra találunk, 's a' francia udvarnál csak egyetlen hagyverseny tartása határozottatott meg. A' spinett itt már szerepet játszik, ez pedig akkoriban már nem volt új hangszer.

Rabelais is tesz említést 1532-ben megjelent híres munkájában a' spinetről. Ezen író a' trombone t hősének, Gargantua-nak adja. A' *sacqueboute* — a' bassus trombitának akkori neve — igen meg ill-té Cargantua ur, Grandgonsier fíjának tág tüdőjét 's erős embouchure-ját (Ansatz).

Ugyan ezen író következő szavakat használja; *espinette organisée* (orgonával egyesített spinett): ha e' szavakat mai értelmökben használhatnók, azt következtethetnénk belőlök, hogy a' spinett akkor már idősebb volt száz évnél, minthogy az orgonához kapcsolatott; *Rabelais* hitelessége igen támo-

gatná *Zarlino* állítását is. De valljon az *espinette* organisée alatt nem egy tökélyes készületű, 's orgona-szerű spinett értetik-é? Vallyon e kifejezés nem költői-é? Erre nincs bizonyítványunk; de még abbeli meggyőződést sem vonhatunk ki semmi körülményből, hogy ezen spinett olyan készületű lett volna, mint később az orgonák és klaviroknál volt látható: az az, mind kettő egy *claviaturára*

Egy azon korbeli, 's a' melodia harmonia 's *tactus* változásai tekintetében igen eredeti bordal következőleg hangszik:

(Igen lassan) Je ne saurais chanter sans accompagnement

(Tüzzel) Le verre est un instrument (bis)

(Ünnepélyesen) Qui m'accompagne à merveille

(Kedvvel) C' est ma viole, C' est mon clavicin

(Emelkedő hangfok) Ter lin tin, tin, ter lin tin, tin.

Je ne saurais chanter sans accompagnement

Le verre est un instrument

Qui m'accompagne à merveille

Viola volt lelke a' hangversenyeknek, 's kedvencz hangszere XIV Lajos udvara hölgyeinek számos fő rangbeli dáma arczrajzán láthatni azon korból mikép tartják a' viole d' amour - t vagy bratcsát. A' Mignard által festett szent Czigzele brugóval, vagy is egy a' violoncello nagyságában készült 7 hurú hangszerrel kíséri énekét.

Klavir és viola voltak egyedüli hangszerek, mellyek felsőbb körökbe bejuthatának. „A' hegedűben semmi nemes sincs — mond egy akkorbeli író — és csak közönséges zenésznek kenyér hangszere;“ a' XIV. Lajos korabeli írók cselédek kezébe valónak ítelték a' hegedűt. Paganini! bocsásd-meg nekik mert nem tudták mit beszélnek.

A' hegedű, mint már említők, csak jár-dorló zenészek 's tánczmesterek kenyér forrása volt. Ne-

mes levelet Corelli szerzett neki. Corelli megzen-
dité sonatáit 's közrebocsátá; szerzeményei általá-
nos lelkesülést szültek, 's a' hegedű, mint divat
hangszer, a' kedvelttek sorába vivta-fel magát.

Ha a' történetíróknak hinni lehet, azon idő-
ben csodákat tóna' viola *Hofman, Saint Colombe*,
sőt még pater André, Benedek szerzetbeli egyed
is. elbájolák az udvart és várost. Rousseau, egy
1687-ben megjelentt „*Traité de la Viole*“ szerzője,
lelkesülése özönében következőleg árad-ki: „Ha
Ádám hangszert készített volna, bizonyosan Violát
készít, 's minthogy nem készített, könnyű meg-
fejtetni okait, miért tette. Először tudjuk, hogy
az első ember a' földi édenben született, ez pedig
olly bájoló 's kéjtelmes hely volt, hogy találmányok,
művészetek, tudományok inkább leróttak volna
gyönyöreiből mint azokat szaporitják; ennél fogva
szükségtelen kérdezni: mért nem készített Ádám
hangszert. Másodsor, midőn a' paradicsomból
kiüzeték, igaz hogy készíthetett volna hangszert,
de tehet-e azt abbeli fajdalmában, mellyet bűne
által magára vontt szerencsétlensége miatt érzett?

A' szünetlen szeme előtt lebegő szép helynek
képe nem engedé más gyönyörre gondolni; to-
vábbá a' viharok, a' csak burjánt és tövist hozó
föld terméketlensége több gondot adának neki,
mintsem inségében, mellynek rabjává bűne tette,
még mulatságra gondolhatott volna. Így csak vesz-
tesége érzetében kiszorult solhajai 's könnyűi voltak
zenéje és hangszere, mellyek közt éltét folytatá
's végzé. ajkai nem nyilhattak más énekre, mint
egyik utódjáéra: *Cythara mea versa est in luctum,*
et organum meum in vocem fletium.

IV-ik Henrik korában szörnyű nagyok voltak
a' bőgők; Veronese Pálnak „*Canaani menyegző*“
név alatt ismert rajza némi fogalmat adhat tömegi-
ségükről. Midőn *Garnier*, zenész, magát Margit

királyné előtt hallatá tenor part-ját, ön maga játszotta bógó kíséretében éneklé, a' sopran hangot pedig egy, a' bógóbe rejtezett apród, által énekel-teté. Ezen tréfa XIV. Lajos előtt szintén ismé-teltetett.

Raisin, troyesi organista, a' pénz vágytól buz-dittatva egy három claviaturás spinettet készített. Raisin-nek szép két fija 's ugyan annyi szép leánya-kája volt, a' spinettet mindannyian gyönyörün játszó. Miután eszméje testté lón, bucsut vett orgonájától, vándor botot ragada kezébe, 's neje, gyermekei és uj hangszer kíséretében Parisba ment Raisin engedelmet nyer, ön szerzeményű kis szín-játékának, a' st. germaini vásáron előadására; fel-ragasztott hirdetményei, a' mechanismus csoda mű-véről 's a' spinett engedelmességéről szóllók, elég műkedvelőt gyűjtének össze, arra nézve hogy a' közönség közt hirt futamuljon: miképp' szem cso-dálatosbat nem látott, 's fül meglepőbbet nem hallott, mint a' troyesi ember spinet-je. Minden oda tódul, a' csodát látni és hallani. Mindenki el-bájolva távozik, 's a' mechanismus titka a' leg-fontolhatóbb ész előtt is talány marad.

Először Raisin-nek idősb fija 's Rabet, idősb leánya ültek klavirjaikhoz, 's játsztak valamelly betanultt szerzeményt. Harmadik klavir magá'ól ismételte mind azt elejétől végig, mit a' két gyer-mek előbb játszott. Ezután az apa felre lépteté gyermekeit, kulcsot vont elő, 's egy kerék sege-delmével a' hangszer kerékművét felhuzá, melly olly csörtetéssel ment végbe, hogy a' hallgatós kész lett volna reá megesküdni, miképp' játszás közben legalább is 20 kerék működik. A' gépet gyakran mozdítá egy helyről másra, hogy semmivel egybe nem függését megbizonyítsa. Midőn a' kerékmű

felhuzva, 's minden maga rendén volt, monda Raisin: édes spinettem, játszd nekem a' Courante-ot *) Lemberттől, játszd a' herczegnók branle-ját **), Guedron guige-jét. 'S az engedelmes spinett azonnal hallatá a' kívánt zene darabokat. Koronként félbe szakasztá Raisin a' zenét: „megállj spinett, szünj- meg egy pillanatra!“ parancs szavával, 's a' „folytásd tovább:“ parancsra ismét tovább folytatá az elkezdett művet. Ha más mű játszását parancslá neki, azonnal megtörtént kívánata; ha hallgatás parancsoltatik neki azon pillanatban elhallgatott. Egész Paris e' kis csodával bajlódott, a' babonás véleményűek Raisint bészorkányságról vádolák. A' furfangos orgonista ellenben tömérdekű pénzt szprett zsebebe; mert a' kandi közönség több mint 20,000 livre-t adott neki. A' csoda spinett hire XIV. Lajosnak is fülébe ment, 's ez, hallani akarta a' csodát. Lajos bámulta a' találmányt, és hogy a' királynénak is örömet szerezzen e' látvánnyal, annak szobájába viteté. De a' királyné teljeséggel nem gyönyörködék a' játékban; látása és hallása szerfelett megrémíték. Lajos a' szekrénynek fölnyitását parancsolta. A' királyné attól félt, hogy a' bűvös szekrényből valamelly szarvas manó fog kipattanni, — azonban a' várt sátán helyett egy öt éves, angyal szépségű fiucska, szökelt elő, ki csak hamar lecsendesité a' királyné lázadt vérét. A' gyermek Raisinnek kisebb sija volt, kivel aztán mind a' királyi pár, mind az udvariak vetélkedve nyájaskodtak.

Grimarest nem említi, valljon ki pótlá-e' XIV. Lajos bőkezúsége a' művésznak azon kárát, melyet

*) Bizonyos komoly táncz.

***) Körtáncz.

titkának fölfedezni kényszerítése által okozott neki: Raisin titka tehát fejtve volt, de azért ő nem hagyott-fel a' következett vásárra számított nyereség reményével. Hirdetménye a' már ismert jelenetről szólt, csakhogy a' mechanismus titkának megfejtését, 's a' zenészi gyakorlathoz dramai időtöltés előadását is igéré. E mulatság hasonló szerencsés sikerű volt az előbbihez; a' gyermekek sarabandé-ot tánczoltak, 's végezetül komedia adaték, mellyet e' kis virtuosok 's a' Raisin által fölszedett és betanított gyermekek, telhető szorgalommal játszottak-el. Egész játékkendők két enyelgesből a' „Tricassin rival“ és „l'andoville de Troyes-ból“ állott. A' csapat „Comédiens de M. le Dauphin“ nevet vön-fel, 's ezen gyermek színpadon találá utóbb Rousseau a' híres Baron-t.

Saint-Montant ur, a' megyei első családok egyikének feje, szenvedélyes kedvelője volt a' zenének; a' violát és klavirt, mint kora' divat hangszercit, bámulatos ügyességgel játszá; leányai 's fiai szintén zenészi jelességek voltak. A' regenség vége felé pör indított Saint-Montant ellen, mellyben a' nimesi megyeszék vala ítéletet hozandó. A' pörben magának az alperesnek kelle dolgozni; ez azt hívé, zene legjobb módja, a' birákak maga részére megnyerni. A' gondolat tetté szüretett nála. Virtuós családja körében mint tronbádour utnak indul. Nimesbe megy, fölkeresi bírát, 's miután ügyét egy két szóval előadta volna, gyermekeivel a' birák házában hangversenyt adott. A' szónoklat sohasem ült illy fényes diadalt. Euterpe legjobb szolgálatot tön a' folyamodónak, 's az alperes megnyerte pörét. Ezen eszközt jel nekünk czivódó művészeinek nem lehet clogge ajánlani.

A' klavir egyeleve csak dalkisérethez használtatott; ezen hangszeren az orgonára írt hang-

művek játszatának. Azonban a' harmonia colosra irtt szerzemények kevés hatást tettek a' klaviron. Ez azon gondolatra vitte a' hangszerzőket, hogy a' klavirra különös, hangjainak és jellemének megfelelő műveket irjanak.

Monteverde 1607-ben irván, „Orfeo” című dalművét, énekkíséretrre, többi hangszer közé, két klavirt rendelt. A' Monteverde által alkotott hangszkar igen különös; Orfeo partitúrájában következő hangszerek kijelölék:

Két klavir, két bőgő, 10 discant hegedű, egy kettős hárfa két soros hurral, két kis francia hegedű, két nagy gitár, két fa orgona, két brugó, négy gyászkürt, egy kis orgona, két kürt, egy flageolet, egy clairon, 's három trombita tompítóval (Sordine).

E' hangszerek nem mind egyszerre szólltak; Monteverde úgy rendeli - el őket, hogy hangjok a' személyek jellemeivel és sajátágaival összeolvadjon. Így a' contrabass bőgők Orpheus hangját kísérték; a' discant hegedűk Eurydice ritornelle - jét játszák; a' kettős hárfa a' Nymphák karával játszott, a' *Reményt* pedig a' francia kis hegedűk előjátéka jelenté - be; Proserpina hangját hárombrugó, Plutoét négy gyászkürt, a' pokol lelkei karát két fa orgona kíséré; Apollo regalorgona, a' pásztorok kara pedig a' flageolet, két kürt, Clairon és három trombita hangja mellett énekeltek. A' két gitár végre Charon énekét gyámitá hangjaival; valóban különös kíséret a' pokolbeli révész nyers, darabos hangja mellé. A' disz - helyet azonban a' klavirok foglalák - el, 's ez eléggé tanúsítja azon tiszteletet, mellyben akkor a' klavirok álltak. A' személyesített zene előszavának ritornelle - jét Monteverde a' klavirokra írta.

Ezen elrendezése a' hangszereknek, mellyek egymásután csoportban szállaltak - meg, nagy változtatosságot ada ugyan a' játéknak, de a' hallgató még sem édelheté az ensemble - ok villanyos hatását. A' fujtatós hangszerek lassankéat kikoptak a' hangászkarból, hogy ismét visszakerüljenek. A' klavir folyvást megtartá helyét; general - bassus és a' recitative - ok accordjaira használák őket.

A' mechanicusok buzgón fáradoztak a' klavir és spinett hiányainak kipótolásán. Rückers, Antwerpenben, egy találékony elméjű férjfi, ki közönséges asztalosból a' klavir apjává küzdötte - fel magát, javításai által mellyeket 16 - dik század vége felé a' klaviron tón — Rückers János mondom, a' klavir terjedtségét, melly addigelé három vagy legfeljebb negyedfél octaványi volt, négyre terjeszté - ki. Száz évvel később *Planschet* négy hanggal toldámeg az alsó, ugyan annyival a' felső chordákban, mi tehát 5 octavát tesz. 'S ezen ponton sokáig vesztegett a' hangszer.

Minden billentyü két hurt zendite meg unisono a' klavirban, most egy harmadik toldaték hozzájok ezek a' felső octavához hangoltattanak, a' harmoniatábla terjedtséget nyert a' toll helyét bőr foglalja el, bival bőr nyelvecskék pótolják - ki a' bőrkajmócskát hogy így a' hang terjedtebb legyen 's kellemesebben hasson : a' hangszerre két claviatura alkalmaztatik, a' felső azon hurokra szolgál, mellyek hangjaikkal az octavát teremtik - e'ő, 's innen octavinének nevezte - tik; másik, az alsó, azon két hurt zenditi - meg, mellyek a' régi rendszer eredményei. A' klavirozó tet - szése szerént egy, két vagy három hurt zendíthe - meg, hogy változatos hatást eszközöljön - ki Végre bizonyos számú registerek vagy lábintók által e' különböző és más analogas eszközök egyesítte - nének. Ez által elég változatos hangeredmény esz -

közölteték, 's a' hangszernek eredeti egyhangusága némileg fedve lőn.

E' számos (husznál több) register ugy volt elintézve, hogy a' hárfa, lapt, mandoline, fagott, flageolett (pásztorcip) hautbois, hegedű 's több hangszer hangjait utánozza. *Ernad Sebestyén* gépes klavira tetemes javítást szült mind e' játékok hatására az igen elmésen alkalmazott lábintó által.

A' lábintó feltalálója Burkhart, (az ugy nevezett *il Tedesco*) Velencei ügyes mechanicus, ki találmányát 1740 ben az orgonához kapcsolá. Ezen lábintó billentjükből áll, mellyek lábnyomás következtében adnak hangot; így hát nem az az elrendeltetésök mi a' klávirok lábintóié, mellyeknek a' hangot változtatni nem pedig a' hurt megzendíteni kötelességök. *Boöly* egy olly klavirt készittete magának, mellybe szőlő lábintó volt alkalmazva, 's ezt csak azért, hogy orgonákra irt hangműveket Klaviron is játszhassa. Bach előjátékai és fugáiban azon rész, mellyet lábbal kell játszani, csoda mérészletű bemenetekkel 's futásokkal, a' szerzőnek bámulatos ügyességét bizonyítókkal, van megrakva. Bach Sebestyén nem félt mind azt lábaival ismételni, mit előbb kezének tiz ujjával játszott.

Különböző időszakokban mechanikai eszközökről gondoskodtak, mellyek által a' zene a' claviaturás hangszerekre lenne átteendő.

Luyton Károly, II-dik Rudolf császár orgonistájának, 1589-ben olly klavirja volt, mellynek mozdítható claviaturája, egyik helyről másra alkalmazása közben, hat fél hanggal yala áttehető. Mult században egy nápolyi lelkész ollyan klavirt készített Cataneában, melly a' hurok alá csuszó, 's hangot kény szerint rövidítő vagy hosszító mozgékony békák vagy nyergek segédelmével, négy

fél hanggal vala áttehető. Az áttevő (transponáló) klaviroknak még az a szép sajátosságuk is volt, hogy a *dur* és *moll* hangokat különböző hurok által nyomák-ki.

Uly némü klavirokat ezelőtt ének kísérethez használtak olaszthonban mivel accordjai, tökélyessége miatt *mérsékre* (temperatur) szükségök nem volt: két nagy kettős billentyű, a *mi* — *fa* és *si* — *ut* közé alkalmazott, és a kis billentyűk osztáyal, (melly zongoráinkon jelenleg fehér, azon korban fekete volt), az *accorde-ok* gáncsolhatlan pontosságára megkivántató 21 hangot, hibátlanul teremte-elő. Ezen klavir rendszer tetemesen jobb volna miénkénél, ha billentyűi tömérdeksége hangműveink sebes és figurált játékára alkalmatlanná nem tenné.

Függőleges klavirok csak 16-ik század vége felé kezdtek készülni.

Stein János, augsburgi fi, vis à vis-nek nevezett kettős klavirt készite. A hangszernek mind két végére alkalmazott billentyűzet lehetségesité, hogy két játszó működhessek egyszerre.

Silbermann Gottfried Freybergben, a *Clavecin d' amour*-t találta fel. Ezen hangszerben a közönséges érintő munkásságával egy a clavichord mechanismusához hasonló készitmény volt összekötve. Kis érczlemezke emelkedék-fel 's érinté egész hosszúságának felén a hurt 's zendité-meg a harmonizáló octave-ot, míg a közben egész hur is hanzott,

A zene hatása minden korban ugyan azonegy volt. A még tökéletlen hangszerek kevesebb erővel, a hangászok csekélyebb ügyességgel bírtak, 's a hallás kevésbé volt gyakorlott. A recsegő klavir, sőt még spinett is, ha remeklők játszanak rajta éppen oly hatást tón a kedélyre, mint jelen-

eg *Pape* vagy *Graf* zongorái, *Liszt*, *Thalberg*, *Chopin* és *Herz* bűvös ujjai alatt. Az évrájkokban jártas eléggé tudja, milly zenészi fényüzéssel ünnepeleték deli francia országban az ur napi járadalom (processio). Vándor kandalok, zenészcsapatok fuvolya hangversenyek török hanga, trombita és dob viúallás vonultak - el tarka vegyületben 's tevék egy részét a' vallásos nép folyannak.

Pila, avignoni orgonás, ki kortársai tiszteletét nagy mértékben bírá, azon különös gondolatra jött, hogy magát hordszéken szerte vitettvén egy virágok 's szalagokkal ékített emeleten, szépen hajporozott vendéghajjal, melly rogyogó fohérségével különös ellentétben állt *Pila* grotesk, redős, dió színű 's fintor arczával, fahéjj színű tafota öltönybe arany kelméjü mellénybe öltözve, csipkés mell - és kézfudorral, gyémántos cipő csatok 's gombokkal piperézve, oldalán karddal ült, és indulók, karácsoni dalok, és rigodons - okat játszék spinett-jén. E' különös gondolat lihetlenséggel határos benyomást tón az őt ezereknként követő tömegre. Minden mozdulható talpra állt, és a' sikátorokon tolongva szorult - át, hogy a' járadalommal még egyszer találkozva, a' vándorklaviros hangjaiban még egyszer kéjelegessen.

15-dik század végeig csupán papok észerzetesek orgonáltak Paris szentegyházaiban; de 1496 lerontá e' szokást, és le *Piseur Mihály*, jegyző nyere - el a' hivatalt a' saint Jean — de — la Boucherie, hol vásár 's ünneknapokon ezereken nyeldek a' hívók közül *Piseur*nek az orgonából kicsaltt szívemelő hangjait. Ezen hivatala évenként mintegy 7 — 8 livre - t jövedelmezett neki.

XIV-ik Lajos korában két fő igazgató kortmányzó a' temploni szolgálattól egészen fölmentet kamara - zenét, 's az igazgatók fél évenként válták.

fel egymást hivatalukban. Ezek jövedelme 2230 livre 's 10 sou volt : u. m. 660 livre bér, 900 asztal pénz, 319 livre uti költség és 360 livre egy énekes gyermek tartására.

A' szolgálatot tevő fő igazgatónak ügyelni kelle a' hangokra és hangszerekre, hogy a' királynak összehangzó zenéje legyen. Mit a' kamara dalnokok énekeltek, előbb gyakorlatot kelle belőle tartaniok a' fő igazgatónál. Három gyermek soprant énekelt ; a' többi hang három magas ténor, három alsó ténor és két bassusból állott. Kisérezhez egy klavirt, kis lantot, egy violát és theorbe-t használtak. A' klavirozó nem clavecinist, hanem *clavecinduroi* czimet viselt 600 livre évi bérén kívül még 900 livre asztal pénzt, 203 liv. uti költséget és spinett hordozója tartására 170 livre - t kapott.

A' kamara hangszeres zenéjének tagjaihoz tartozott 2000 livre évi díjjal négy *kis hegedű*, négy brugó, mellyeken hölgyek játszottak. E' szoknyás virtuozok évi díjja 1200 livre volt, holott *Focroy*, collegájok, csak 600 livre - t huzott.

A' francia király kápolna hangászai különféle szabadalmakkal bírtak. A' kamara zenészek pedig még valami különös szabadalomnak is voltak részesei. Ezeknek az udvari borbélyokhoz hasonlólag joguk volt, francia ország minden városában, patens váltás vagy községi adó fizetése nélkül, boltot nyitni. A' *clavecin du roi* meg is borotválható vendégeit, mi közben sarabandedal mulattatá őket. Figaro később gitárja hangjával édesgeté magához az embereket E' szabadalmukat azonban nem magok személyére használák a' király zenészei, hanem 100 tallóért másnak engedék. Az ének-és kürttanítók előbb megvizsgálják korunkban a' tanítványok hangját vagy embouchure-ját, 's ugy

szabják elébek a' gyakorlati rendet, mi szerint magokat tökélyesítniek kell. Ha a' kürtös nem biztosan hangoztatja a' magasb jegyeket, második kürt-höz alkalmaztatik, hol a' közép és alsó hangokban kell magát gyakorolnia. XIV. Lajos korában azon véleményben voltak a' klavir, viola és theorbe tanítók, hogy a' magány darabok és ének kíséret játszásában nem lehet egy forma[jártosságot] sajátítani; ennek eredményében ők két részre osztályozák növendékeiket. Azok, kikben legtöbb reményű hajlamok mutatkoztak, 's magokat kora ügyességök által kitüntetéek, a' mű játszására rendeltetének; a' többinek csupán a' kíséret játszásával kelle megérni. Elsők mind két részben tündökölhetének, fitogtathaták magukat; de a' divat ellenszegült; a' recitáló klavir vagy lantozónak becsületében dult volna, a' közönséges *arpeggio* vagy generalbassus - sal bibelődés. E' szokásról néhány megjegyzést emlitünk itt, mellyek a' hangászkarra már ugyan nem alkalmazhatók, de a' szinpadok első hősei által hasonló esetekben még folyvást gyakoroltatnak.

„A' francziák — mond egy régi iró — kik kísérettel (*accompagnement*) foglalkodnak, meggondolhatnák, hogy nemmivelt férjfúnak való második szerepet játszani, midőn az elsőben is válogathat. Nem emlitve, hogy zenében az éneklés áll első helyen, már magában a' hangszer kíséret nélküli énekben is valami nemes, szabad 's inkább férfiúhoz illő van, mint a' kíséret rabszolgasága. Azon felül a' hangtalanok, és csak kísérethez érték csupán a' másnak szolgálhatásra tarthatnak igényt, 's reájok nézve még ez is becsület. Illyenek mind addig haszontalan egyének, mig dalnok nem áll ellenökben. Illyeneknek hangot kell bérteniök, hogy alárendelt tehetőségöket gyakorolhassák. Ha illyen urak hét nyolcz

évi törekedés után csak ugyan czélt érték, az az: a' városi hangversenyekben egy pár évig mint segéd-működők fölléphetének, foglalatosságukba beleunnak, 's theorbét és klavirt cserben hagyva, gyakorlataikat lassanként egészen elfeledik a' helyett, hogy mint a' magány játszók, kik maguktól is ujjabb ujjabb hangműveket tanulhatnak-be, egész életükre védve lennének az unalomtól.

Ezen időben 7 — 8 évig kelle izzadni, míg az accompagnement-batteriát (accorde-ok teljes és biztos fogása) csak türehetőleg is játszhatá valaki a' klaviron. Századunk gyorsabban halad előre e' részben, és zongoraszaink olly sebesen száguldnak-elő mivelődésökken, hogy bámulatos ügyességöknek alig szabhatni határt.

Bach Sebestyén a' Weimari herczegnél vala estebélendő. Mielőtt az étkek feladatának, Bach egy fényes kört bájolt meg játékával. Apadhatlan képzemenyi-termékenység 's ihletett lelkesüléssel éppen hevenyészett. Az étvágy senkinél sem jelenté magát; a' gyomor hallgatott, a' fül, a' foglalatatos fül pedig mennyei harmoniák özönében kéjelgett. Az udvar mester, ki már találtatott 's a' szüneteket nem számolhatá, vigyázva a' terembe lép, 's a' herczeget jel által a' történteokról értesíti. Ez a' művész háta megé lép, vállára teszi kezét, és azt e' mondattal: „mester, tálalva van; a' sült melegen és a' rántott hal gőzölve akar megemésztetni,“ szárnyalatában elakasztja. A' társaság feláll, a' dániákat karon fogja, étterembe vezet, 's asztalhoz ült. Bach az asztalra tekint, 's látja, miképp a' vadsült még, most hordatik félre föl-szeldelés végett. A' körül hordásig egy pár percz még le fog telni; ő használja ez idő-közt, láb hegyen kioson, 's a' zeneterembe megy. A' herczeg észre veszi elillanását, 's látni akaró hova megy Bach,

szintén feláll, 's a' távozott után sudamlik. Bach klavirhoz lép, 's a' C accordot egész tisztaságában megzendítve, visszatér az asztalhoz. A' herczeg magyarázatot kér e' különös tettéről. „Lélek ismeretemmélbékültem meg — lön a' derék művész válasza. Magasságod éppen egy septima accord és arpeggio közben szakasztá felbe játékom. A' G. H. D, F accord mulhatlan felodást kíván, mit az udvariság törvényeinek eredményében nem tehettem meg, 's a' C-je után sovárgó érzékeny H. egész vacsora alatt gyötörni fogott volna, kivánságát teljesítém; a' C accord annak következtében zendült-meg. Most már minden rendén van; mind az érzékeny hangjegy, mind én ki vagyok elégitve. Nyugott, 's minden lélekismeret furdalástól ment vagyok; kötelességemet megtettem, 's a' vacsorához csendes kedélylyel ülhetek.“

Ugyan ezen művész egy napon Drezdába érkezik, templomba megy, 's orgonához ül, a' nagy mise alatt azon játszandó. A' karzaton foglalkodó karmester nem láthatá, ki foglalta-el az organista helyét. Azonban Bach hevenyészetének első tactusaiban már rá ismert az oroszán nyomra, egy nagy művész szellemére. Minthogy azon korban nem ritkaság volt német országban a' jeles organista, előjátékáról nem ismerhetett reá a' karmester, ki Bachot különben soha sem látta. Mit tesz? egyik tanítványát Bachhoz küldi ezen szavakkal: „menj nevemben azon férjfiúhoz, kit az orgona billyentyüzete előtt találsz ülve, 's kérdezd nevét — de többet egy hangot se.“ — „Ah, tehát nevemet akarják tudni — felelt Bach a' küldöttnek; 's a' karmester tudakozódik nevem után? Olvasson füleivel; ha az offertorium előtt hevenyészendő fuga themájának első hangj gycire jól figyelend, választ nyert kérdésére.“

Az „Öremus“ elhangzott Bach következő 's erősen hangoztatott négy jeggyel: B, A, C, H kezdi fugáját „Ez Bach! — kiálta a' karmester — valóban, előbb megismerhettem volna. Illy nemű valóságos hevenyész volt, 's themát a' sors szolgáltatót hozzá.

Marchand, hires parisi klavirozó, pajzán tetteiért száműzeték honából. A' vándorlásra készítő szükség 1717 ben Drezdába hajtotta őt, hol a' lengyel király, szép évi díjjal járó orgonistasággal kínálta-meg. Volumier, a' királynak udvari hangverseny mestere, ki Marchand különös és szeszélyes jellemét ismeré, 's azon kívül a' francia vetélytárstól rettegett is azt elijeszteni iparkodék. Volumier azonban nem léphetett sorompóba illy durva vetélytárssal; e' szerint Bach Sebestyénhez folyamodott, ki akkoriban Weimari orgonista volt, 's ezt kérte meg, hogy ragadná-el Barchand elől a' pálmát Bach megjelent, 's a' királytól engedelmet nyert az udvari hangversenyen, mellynek hőse Marchand volt, megjelenhetésre a' nélkül, hogy utóbbi valamit tudna felőle. Marchand klavirhoz ül; egy francia dalocska felett sebes változatokat játszik, 's fényes előadásával, ügyességével és tiszta játékaival köz tetszést vív-ki magának. E' diadal, és a' Marchandra pazarolt „bravo“ zaja közben Volumier kérésére klavirhoz ül Bach. A' német művész előjátékot hevenyész; ezután, mindenek bámultára, a' Marchand által játszott motívumokra tér át, 's nem csak a' francia melodiát játsza-el minden most hallott változataival, hanem még nehezebb és jelesebb 12 változattal meg is toldja azokat.

E' fényes diadalt még mind nem eléglé Bach; a' francia művésznek egy rajzónnal irt fugathemat nyujt-át, 's felszóllítja, hogy az orgonán szerezzen

magának még fényesebb 's elhatározóbb módra elégtételt. A' csata komolyabb lón. Marchand megtudta itélni vetélytársa elméje 's ügyességét, és a' párbaj napját nem várván-be, Drezdát oda hagyá, ne hogy végképp' letapodtassék. E' történet annál kevésbé vonható kétség alá, minthogy valóságáról hiteles emberek kezeskednek. Marchandnak talentuma egyébiránt is csak a' kivitelben állott. Mit műveiből birunk, a' közönségeshez alig számítható, és ki azokat Bachéhoz akarná hasonlítani, a' művészet ellen vétkeznek halálosan. A' Parisba visszatért Marchand rendkívüli kegyelésben részesült, és hite határtalan szárnyalt szét. Ki Marchandtól leczkéket nem vón, a' zenészi világ figyelmére nem számolhata, izlés emberének nem tartaték. Tanítványainak mértékletlen száma azon gondolatra vitte, hogy tiz szállást tartson a' város külön részeiben mellyekben szeszélye szerint, felváltva lakott, 's- a' közelben lakó tanítványokat oktató. Azon időben minden óráért 24 livre-t fizettek. Mig a' mostani klavir tannokok hôtelek, kocsizatokat szereznek (az az Parisban, mert magyar országon még csak mindennapit kereshetik meg) leczkéik díjjából, Marchand mit sem tudott megtakarítani a' közönségnek reá pazarlott kincséből. Esztelen tékozlásai egész vagyonát elnyelték, 's 1757-ben legnagyobb inségben halt-meg.

Haydn már ifjúságában klavirra irtt sonaták szerzésével kezdé-meg későbbi fényes pályáját, mellyeket csekély árért tanítványainak adogatott-el; később tánczvigalmak részére menuette-k, kerin-gőket 's allemandeakat irt. Többi között jó kedvében három hangszerre egykor serenade-ot irt, mellyet két barátja társaságában Bécs több részében hallatott. A' koront kapu melletti színház akkori igazgatója, Kurz Bernard komikusnak, igen szép neje volt; éji kalandorainknak ez elégok volt arra,

hogy Kurz ablaka alatt is megzendítsék serenadé-
jokat. E' hangmű eredetisége annyira meglepte
Kurzot, hogy az utszára lement megkérdeni, ki-
nek szerzeménye a' mű „Enyin.“ — lön Haydn
lacon válasza.

„Hogyan tiéd? korodban?“

„Egyszer csak el kell kezdeni.“

„Igazad van; nem jönnél-fel hozzám?“

Haydn a' komikus után megy; ez bemutatja
a' fiatal zeneszerzót nejének és az a' „sánta ördög“
dalmúnek textusával távozik. A' dalmű zenéje
rövid időn elkészült, tetszést talált, és Haydn
értte 24 zechinát (igy mondja Castil-Blaze; ha a'
történet igaz, inkább lehettek aranyok) kapott.

Haydn nem egyszer beszélte-el, hogy e' dal-
műben, a' vihar korbácsolta hullám zajlás kifeje-
zése több fáradságába került, mint később két
themára fugát írni. Kurznak esze 's izlése volt;
így nem könnyen leheté valamivel kizsurni szemét.
Egy különös nehezség lönagyobb akadályokat
gördíte utba; t. i. egyik szerző sem látott még
sem tengert sem tengeri vihart. Hogyan fessék-le
tehát az ismeretlent? Kurz felindulva járt fel 's alá
a' szobában, míg Haydn klavi jánál ült: „Képzeld
magadnak — monda a' költész — egy fölemelkedő
hegyet 's lesülyedő völgyet; 's ismét egy hegyet,
's még egy völgyet! Hegyek és völgyek sebesen
üzik egymást; 's minden pillanatban új hegy 's új
örvény keletkezik az elenyészett nyomában.“

Eredménye e' különös rajznak *nagy semmi*
volt, ámbár a' költész nem feledé ki rajzából a'
villámlásokat 's mennydörgést is: „Rajzold nekem
ez irtózatosságokat, de főleg a' hegyek 's völgye-
ket“ — mondogatá ismételve a' komikus

Haydn sebesen jártatá ujjait a' billyentyükön, arpeggioi, chromaticai hangfutásai 's batteriái pazarolva özönlének elő; mind hiába. Kurz elégtelen volt. A' türelmét vesztett fiatal szerző kezeit a' klavir két végére alkalmazza, 's egymás felé huzva ujjait minden billentyűn átviszi, ismét a' szélek felé siet 's békétlenül felkiált: „ördög vigye a' vihart!“ — „Itt van, itt van, megtaláltad — kiálta Kurz örömmel 's a' zenésznek nyakába szökik. Haydn gyakran beszélte-el, hogy midőn ez eset után sok évek múlva a' calaisi szorosban vihar alkalmával kelt-át egész uton a' *sánta ördögheli* viharról gondolkozott.

A' nemzeti órség egyik pattantyusa 1792-ki nyárutó 10-én elfoglalá a' tüzleriákat. Huzamos ide oda barangolás után a' hanga terembe jutva egy csapat diadalmast pillant-meg, kik hevékben éppen azon törekedtek, hogy Maria Antonia klavirját a' kertbe lódítsák-le. A' hangszer kiemelve ráájából, egy ablakon félig kidugva még sulyegyenben állott; de egy biczczenés alá sodranhatá 's ezer darabra zuzhatja. A' polgár katonának alig maradt ideje „megállj-t“ kiáltani.

„Ne gátolj munkánkban — zugá a' felzendült csoport — engedd a' kormányzó nép igazság kiszolgáltatását maga utján menni“ 'S mért lenne kimérendő éppen ezen butor, holott a' többi mind megtette a' nyaktörő ugrást? A' dulásnak általánosnak kell lenni, a' tükrök összetörvék; festvények szétrongyolvák, mért kimérendő éppen ez aranyozott szekrény? Mi hasznára lehetne ez a' népnek, wellyt azt hatalmába keríté?“

„Ezen szekrény, mellynek aranyzása 's festvényei annyira elvákitottak, gyönyörű sajátságokkal bir, mellyeket mindjárt is megbizonyítandok nektek. Ezen szekrény hangzó, öblében nemzeti

dalainkat rejti, 's én kedvetekért kicsalom azokat. Állítsátok csak a' hangszert vissza lábaira, 's bizonyos vagyok benne, hogy meghálálni fogjátok zenéjét.

'S a' pattantjus a' fejedelmi klaviron valóban a' ça ira-t, marseillaise-t 's carmagnole-t játszá, 's az elragadtatott közönség énekelni, tánczolni 's ugrálni kezdett. Rettenetes látvány volt; de leg-remitóbbb még is egy hölgy, egy megtestesült megára vala a' vérben fürdött csapat közt. A' kedvelt nemzeti dalokat hallatott klavir sértéséről többé senki sem gondolt, sőt egész csapat tisztelettel viseltetett iránta. Miután a' tánczosok eltávoztak, bezárá a' pattantjus az ajtót, 's kulcsát a' kertbe löké, nehogy valami durva csapat kíméletlenebbül banjék a' hangszerrel, miként a' távozott.

E' rongyos, durva csoport között egy illedelmesben, gondosabban öltözött férjfiat leheté látni, kinek aggályos tekintete a' pattantjus figyelmét nem kerülheté-ki. Midőn a' klavir már félig levegőben függött, nem bátorkodék ez rimánykodva érte esedezni, a' szánat könyűi azonban szemeibe toluhtak. A' pattantjus titokban e' férjfiúhoz fordul 's kérdi:

„Mit keres ön itt?“

, Ah uram, ne nehezteljen rám! Én Doublet, a' királyné klavirhangolója vagyok. A' svaicziak lemészárlása után betolalkodtak a' klavir megmentése felett, ha lehetséges, örököndő; ez most bizonyosságban van: ön elméssége megmenté, én nyugottan távozhatom.

A' klavirnak megrohanása, védelme és diadala után 41 évvel, 1833-ban egyik barátom (igy beszéli Castil-Blaze) a' kórkatonák laknyájában

Champeaux tábornoknál ebédelt. Ön barátja a' zenének; — mond ebéd után a' tábornok vendégéhez — egy elaggott, különös maga viseletű férjfiúval fogom önt megimerkedtetni; előre tudom, hogy az agg marsfi gyönyörködtetni fogja önt.

Karon fogva a' felső emeletbe 's ott egy terembe mentek; itt egy galamb tekintetű, ősz aggasztó pillantának meg, aranyzott klavir mellett ült, 's annak hurjain játszott. Barátom, alig lép a' terembe felkiált: „én ismerem e' klavirt, ez Maria Antoniaé volt. Emelje - fel ön csak tetejét, 's ott tájrajzot fog találni, és furulya 's dudu mellett tánczó pásztorok és pásztornékat.“

,Igaz, de miként lehetséges hogy ön megismerte; ön felkiáltása időt sem hagyott származatának elbeszélésére.'

„Én legkevésbé sem csodálom hogy első pillanatra megismerte — monda az agg tiszt megindulva — hisz ő menté - meg a' dühöngők körmeiből, ő és én. Nyárutó 10-ke kitörülhetlenül van emlékembe vésve. Ezen ur a' nemzeti őrség pattantyusa, e' klavirnak, öregségem örömeinek védangyala, 's én *Doublet*, a' szép és jó Maria Antonianak klavir hangolója vagyok.

A' viszonzlás érzékenyítő volt; a' nyárutó 10-kei két barát (mert a' pattantys *Doublet*-is megmenté) egymás nyakába borult, és barátom nem mulasztá - el a' klavirt, mely felett annyi vihar vonult - el, ünnepélyesen üdvözleni Ezután mellé ült, 's a' még el nem feledt marseillaise-t Ca ira - t, 's *carmagnole* - t játszá rajta.

Nem akarom elhallgatni, hogy el pattantys *Singier Elek* ur, volt, ki a' katonai szolgálatból rég kilépett. Most tetemes vagyonnal bír, melyet mint az avignon nimes, montpellier, perpignan,

lyon és a' parisi opera comique igazgatója becsülettel szerzett magának, Singier ur Mehul tanítványa, jeles klaviros és hangszerző,

Záradékul még emlithető, mint jutott Doublet imádott klavirjához. Midőn nyárutó 10-ke után meggyőződött annak valóságáról, hogy Parisban most másról van szó mint a' klavirok és spinettek hangolásáról, beiratta magát az önként vállalkozók sorába. Doubletnak kedvezett a' fegyverek szerencséje; 1814-ben mint osztályfőnök vett bucsut a' hadi élettől 's a' kórlaknyába ment. A' sors Hortense királyné holmijeinek árveréséhez vitte: itt találá legnagyobb meglepetése 's öröme régi kedvenczét, és gyöngéd hajlandóságának tárgyát, fennebb említett klavirt.

Mintegy száz év előtt két különös hangszer mint különösen a' szem és izlésnek klavirul szolgáló, készült.

Keszler azt hitte, hogy a' hangok és színek közt hasonlat létezik. Ezen elvből indulva ki *Castel* pater, Jésus szerzetbeli tag, egy különös klavirt készített föltéve, hogy a' prisma hatása által eszközt zölt hét fénysugár színe megegyező a' zene hét hangjával, Castel e' hét fő szín közé még félszíneke vagy féltintákat is tolt, hogy hanghágcsóját következőleg rendezhesse el.

- C megfelel a' kéknek
- Cis a' seladonzöldnek (kékeszöld).
- D a' félzöldnek.
- Dis és E a' sárgának.
- F az aranysárgának (Aurora szín).
- Fis a' narancssárgának.
- G a' vörösnek.
- Gis a' karmasin pirosnak.
- A az ibolyaszínnek.

Ais az ibolya-kéknek.

H a' szivárvány kéknek.

Az octave-ok szintén így kezdődtek, csak hogy itt a' színek már mindig világosabbak lettek. Pater Castell e' készítménye által a' süketeknek szerzett gyönyört, mi közben látás által azon édes érzést gerjeszté, mellyet csak a' melodia csalhat - fel. 'S így ezen hanghágcsó inkább megérdemlé a' *chromaticai* nevet mint minden más.

Pancelet ismét különböző izeket akart a' zenével rokonságba hozni 's az iny orgonát találta - fel.

Hanghágcsója következő volt:

A' savanyu rokon volt a' C-vel.

Az izetlen a' D-vel.

Édes az E-fel.

Keserű az F-vel.

Savanyédes a' G-vel.

Fanyar az A-val.

Csipós a' H-val.

A' lég közönséges eszközök által rianycsóveibe ömlött ezen orgonának, melly szilkékkal volt megakva, 's ezek olly különfele izú foyadékkal valának töttvék, mellyeknek harmoniai egyeztetése forgott kérdésben. A' bi'lyentyük mozgása megzendité a' hangot is felföcscsenté a' nedvet. A' hangeredmények szétgőzölvén a' légben, a' folyadékeredmények egy kristály csészébe ömlöttek. Ha az organista rosszul játszott, miveletlen accordjai veszedelmes elixier-t, hamis keveréket szürtek össze.

Mind azon tusák mellett, mellyeket a' zenének a' hajdankortól fogva kiállani kellett, e' két hangszer készítője legkevesebbet szenvedett, mint-hogy: *de gustibus et coloribus non est disputandum.*

Gretry azt állítá, hogy mind az öt érzékünknek saját klavirja lehetne.

De ez inkább a' játszó szerek szakába tartozik. A' klaviroak tökélyesítésén elcitol fogva dolgoztak. A' hangszerészek versenyelve törekedtek e' hangszer, de különösen a' zonogra hiányainak megjavításán, melly utóbbinak a' klavirt megsemmisíteni, elhallgattatni, porba tapodni 's feledékenységbe süllyeszteni kelle; ja' zongora, illy nagy föltételnek, illy csodálatos tervnek méltó hőse, hatvan év előtt már feltalálva 's elkészítve volt. Mint tömördek, a' világot elárasztandó találmány, ez is sokáig rejtekben sinylett; közönösség, előítélet már bölcsőjében karra fogták.

Mult század első tizedeiben ugy látszik három művész, egy olasz, egy franczia 's egy német ugyanazon egy időben, de egyik másikról mit sem tudva, talált fel egy billentyüs hangszert, mellyben az érintők helyét kalapácskák, a' hurokat megtűtők, pótolták-ki: Igy, mint látjuk, a' clavichordiumhoz tértek vissza: a' művészet gyakran ráklábon megy, hogy magát neki feszítve nagyobb tért szökhessék-át.

Kit illet a' feltalálás dicsősége? E' pör már századon tul folyik a' tudósok törvényszéke előtt. Én eléglem egyes acták felhordását a' nélkül, hogy határozni akarnék. A' három vetély társ mint lát-szék dolgozott a' nélkül, hogy másik művéről hal-lott volna; ugyanazon reménytől élesztve, ugyan-azon egy fényugár után indulva 's ugyanazon egy kivánságtól ösztönöztetve haladtak elé. A' győzel-mi repkény méltányosan mind hármat illeti, vala-mint a' könyvnyomás feltalálójánál is az eset.

Egyébiránt illy találmányoknál minden az esz-me, az első eszmétől függ. E' szellemdus eszme Cristofali agyából merült fel.

A' „Giornale de Litterati d' Italia“ czimú 's Velenczében megjelent korszaki irat 1711-ről következő czim alatt: „Nuova invenzione d' un gravecembalo col piano e forte egy czikket közöl. Ezen czikkhez a' *Cristofati Bertalan* által feltalált hangszer rajza is mellékelve van. A' czikkben magában, a' hangszer leírása foglaltatik.

1716-ban közlé *Manius*, parisi klavir készítő, az akademia által helyeslett gépek és találmányok gyűjteményében *clavecins a maillets*-je (kalapácsos klavir) rajzát és leírását. Következett évben *Schröter Amadé*, mordhaseni orgonás hasonló hangszert készített, mellyeknek be nem végzett két kísérletét 1721-ben mutatá - be a' szász választó fejedeleme- nek. —

A' feltalálás dicsősége Schröttert illeti mind a' mellett is, hogy ő volt három között legutósó.

Hogy a' közvélemény Schröternek ítélte a' bábért onnan van, mivel német ország kapva fogadta a' mordhauseni orgonás által feltalált hangszer mintáját, míg Cristofali és Manius találmánya mind kettőnek honában elhanyagoltaték; az első zongorák német országból indultak - ki, hogy Cristofali és Manius honában elterjedjenek.

E' nevezetes pörnél az angolok is előálltak, 's igényt követeltek a' feltalálás babérára; de követelő okaik olly alaptalanok, hogy megczáfolásra sem méltók.

A' britt encyclopädia Mason, angol költésznek, a' *Characteracus* szerzőjének tulajdonítja a' zongora feltalását; más angol iratok ellenben eléglik, a' tökélesítés dicsőségét neki tulajdonítani.

Sok év adá egymásnak az örökség kapuja kulcsát, míg *Silbermann Gottfrid Freyburgból*, *Schröter* eszméjét felfogta, azt tökélyesíté, 's az újhang-

szert hirbe hozá. Ezen első napsugárt nevelék *Stein János András* (Augshurgból) *Späth* és egyéb német művészeknek a' zongora körül tett javításaik. —

Az első zongorák a' klavir három szögű idomában készültek. Az új hangszer tehát csak a' klavir javításának tartaték, 's ennél fogva feltalálói külsején mit sem változtattak. Az első négyszögű zongorák, mellyek *Geru Fridriktől* kerültek - ki 1758-ra esnek.

Németek után az angolok ragadák meg első a' műipar ez ágát. Több hangszerész támadt e' nemzet között, 's nevezeten *Zumpe*, *Buntepart*, *Schöme* és utódjai 's *Beck*, kik a' négyszögű zongora javításában munkásak voltak, 's francia országba hangszereket szállítának.

Nem czélom e' hangszer pilotás mechanizmusának technikai részletes fejtegetése, melly akkorban divatozott, 's mellyel csak 1776-ban hagytak-fel, ha bár e' fejtegetés némileg szükséges volna is az inkább megértés végett. *Stein János*, a' gátló mechanizmust találta - fel Ámbár mozgalmaiban könnyű és sebes a' pilotás mechanizmus, még semlehető vele bizonyos tüzzel játszani, minthogy a' kalapács mindaddig a' huron maradt, míg az ujj a' billentyűre volt nyomva, 's ez által hangrezgés kiterjedtsége korlátoztaték. Stein találmánya által mind az üterő nevedék, mind a' billentyűzet gyöngédobb árnyéklatot nyert Stein találmányát új szerkeztetés által tökélyesíték a' németek, mellyet bécsi mechanizmusnak neveztek. E' javítás angol földön egészen, francia országban pedig csak részenként fogadtatott-el.

A' történetírók szerfelett csalatkoznak azon állításukban, hogy az *Erard* testvérek által 1778-ban felállított gyár volt az első illy nemű Parisi an. Én részemről emlékezen egy négyszögű zongorára

mellynek pilotája, 's két registerje volt, mellyet bal kézzel kelle kezelni, ha nyeret vagy tompitót akartak reá tenni). E' zongorán következő felirat vala olvasható: Johannes Kilianus Mereken, Parisiis 1778

Ha Erard testvérek régiségi előjogot nem igényelhetnek is, más részről még is övék az elsőség. Nem lesz érdektelen tudni a' körülményeket, mellyek közt először fölléptek.

Erard Sebestyén 16 éves korában költözött-ei Strassburgból. Apja, strassburg-i asztalos alig adott neki annyi pénzt, mellyel 1768-ban Parisig elvergődhetett. A' fővárosba érve csak hamar szolgálatba állott egy klavir készítőnél, kinek rövid időn első legénye leve; ügyessége 's elméje gazdája féltékenységét ébreszté-fel. Felboszontva Erard kérdései által, mellyeket az a' mesterét vezető elvek iránt tón neki, azon szemrehányás közben, hogy mindent megtanulni akar, elbocsátá szolgálatából. Midőn egy más klavir készítő felszöllittatnék egy olly klavir készítésére, mellynek szerkezménye több ismeretet kívánt, mint mennyit ő csupa gyakorlat által sajátithata, nem kevésbé zavarodott meg. Erardnak gyorsan növekedő hira sorsosi között csak hamar elterjedt; az ügyetlen kézműves tehát ezt keresé-fel 's kérte-meg, hogy bizonyos dijjért készitené-el a' kívánt klavirt, kívánságához azonban még azon föltételt is toldá, hogy a' hangszerre az ő neve vésettesék. Erard elvállalta a' munkát: midőn azonban a' hangszer átszolgáltatott a' megbízónak, ki valószínűleg nem igen bizott a' klavir készítő ügyességéhez, 's most a' tökélyes hangszer által várakozását tulmulla látta, azt kérde a' mestertől, hogy valljon csakugyan ő készíté-e a' klavirt. Az e' kérdést nem váró mester őszinte megvallá, hogy az valami *Erard*

nevü ifjúnak műve. Ezen történet csak hamar elterjedt egész zene-világban, 's a' fiatal művész minden zenekedvelő figyelmét magára voná. De leginkább megalapítá szerencséjét Erard *gépes klavirja* (clavecin mécanique) készítésével.

Erard Sebestyén még nem volt 25 éves, és neve már olly jó hirben állott, hogy minden készitendő új tárgyban tanácsához folyamodtak. Legjelesebb férjfiak keresék - föl; ezeknek egyike bémutatá őt a' művészeket kedvelő művészeket pártoló, 's zenét szenvedélyesen szerető Villerói herczegnő magánál tartá őt, hogy általa több eszméjét létesithesse.

Villerói hôtelben készíté első zongoráját. Ezen hangszer francia országban még akkor nem igen volt ismeretes, 's a' Parisban találkozott néhány zongora Regensburg, Augsburg vagy Londonból szákkittatott oda. Nehány fő háznál az uralkodó divat hanghoz tartozott, külföldi hangszerekkel birni. Villerói herczegnő egy napon azt kérdé Erardtól: tudna - e zongorát készitni? a' felelet igenlő volt; a' zongora minden egyletével már rég készen állt Erard fejében. Azonnal munkához fogott. Mint minden mi kezéből került-ki, ugy e' zongora is találékony elmére és izlésre mutatott: a' zongora, melyet Villerói asszonynál többen hallottak, legélenkebb hatást tön Paris műértő 's művészeire.

Ezen idő tájban egyesült vele testvére, Erard Iván is. Mint fáradhatlan munkás, szilárd gondolkozású férjfiú, minden munka, diadal, jó 's rosszban hiven osztozott testvérével Iván. A' gyárukból kikerült hangszerek kapóssága rövid időn tágasabb hely után kényteté őket látni, 's ezt, a' Faubourg saint Germainen találták-fel. A' fáradhatlan két testvér feszített ipara lassankint elsővé tevé az Erardok gyárát Európában.

Sebestyénnek találmány 's javításokkal foglaltos elméje tömérdek tárgyra terjedt-ki. Így találta-fel a' kettős billentyűzetű zongorát, mellyek egyike zongorára, másik orgonára volt alkalmazva. E' kettős hangszer bámulatos hatással birt az előkelő világra. Maria Antonia királyné is rendelt-meg illy hangszert, 's a' művész e' zongorába még tömérdek érdekes dolgokat tudott alkalmazni. A' királyné hangja csekély terjedtségű volt, és minden hangmű magasan volt neki írva. Erard, e' bajon segitendő, egy készítményt talált-fel, t. i. a' hangszer billentyűzetének egy kulcs által, fél hanggal alább vagy fellebb szállítása közben, mozdíthatóságát. Illy módon az áttétel a' zongorázó nélküli megtörtént. Ugyan azon hangszeren kísérté-meg a' csupa ujj nyomásra hangzó orgonát is, mit nagyban az udvari kápolnába készített orgonán végzett-be.

Erard testvérek gyárának sikere, az irántok kimutatott figyelem 's köz-bizalom csak hamar fölmenték francia országot azon adótól, mellyet szomszédainak fizete a' beszállított zongorákért. Az Erardok europai névre kaptak.

1790-ben minden billentyű két hurjához még egy harmadikat adtak a' németek és angolok. Ez által a' hangszer hangdusabbá lön. Hamisan ütve nem hangzott mind a' három hur; majd egy, majd kettő is hallgatott közülök. Erard egy elmés készítmény által e' bajon is segített, 's mind a' három hurt tűz élénkséggel 's még is öszhangzólag szólátá.

Angol földön *Tomkinson*, *Broadwood*, *Clementi*, a' jeles zongorázó, *Stódart* különböztetik-meg magukat, 's készítenek jeles zongorákat. Erard Sebestyén 1791-ben Londonban alapított egy a' parisitól egészen független zongora-és hárfagyárt; Erard vetélytársainak hazájában készít hangszere-

ket, mellyek tökéletesítésök által amazokait felül-
mulják. Londonban tartozkodása alatt csakugyan
ő talált-fel egy ujnemű szerkeztetést, mellyet *An-
gol mechanismus*nak neveznek.

A' billentyűzet terjedtsége 1796-ban hét bil-
lentyű hozzátoldásával felül, öt és fél octave-ra
szaporittatik. Erard Sebestyén visszatérvén Lon-
donból, több változtatást tőn e' minta szerint; a'
francia zongoráknál is alkalmazza az angol gátlást.
Dussek, Cramer, Steibelt nagyobb terjedtséget
nyert claviaturára irtak bangműveket. Steibeltnek
angol földön megjelent harmadik hangversenyé-
nek első kiadásában e' szók olvashatók: additional
keys“ azon futásoknál, mellyek a' hozzá toldott
billentyűken kivihetők. Sokat fáradoztak abban
is, hogy némelly helyeket két féle hangjegyekkel
fejezzenek-ki, 's ez által lehetővé tegyék olly vir-
tuozoknak is a' hangmű játszását, kik még nagy
terjedtségű claviaturás zongorával nem birnak.

Ezrövid vázлата a' zongora történetének; milly
változások 's javításokat szenvedett az újabb idők-
ben, annak megírását az utódokra kell biznunk.

Castil-Blaze után

Pusztay Ignác.

4.

Magyar Katonák vitézlettei.

(Folytatás.)

113. *Toperczer Sámuel*

Julius 3-kán 1794 Wizetnél a' Maasz' partján
a' francia tábornoki test az ausztriai hadsereg'

állítását szemre vette. A' végőr vonalon álló 6 ik magyar huszár eszredbeli altiszt *Toperczer Sámuel*. kinek ügyessége illy környülményekben ismeretes volt, négy huszárral a' szemrevétel végzetével visszavonuló tábornoki test után kiküldetett megtudni mi lenne czélja az ellenségnek. A' szemes altiszt észre nem vétetve nyomban követte a' francia tiszteket, míg végre egy magányos ház kőkerítéséhez ért. A' ház már igen közel volt az ellenség végőrvonáához, tárva volt kapuja, belseje elpusztulva, mint szok lenni a' háborúban a' csataszinhez közel. *Toperczer* rövid kémlés után egészen üresnek találván a házat, az udvarba nyargalt, onnét leste az ellenségnek történhető támadó készületeit. A' huszárok' egyike észrevette ugyan a' házföldél ablakán egy kilebegtetett fehér kendőt, figyelmetessé is tette a' gyanús jelre az altisztet, de ez résziut mivel már nem láthatta az ablakból eltűnt kendőt, részint mert épen akkor hivatalos jelentése leírásával foglalatoskodott, nem sokat ügyelt a' huszár beszédére. De csak hamar megvalósula a' gyanú, a' huszárok csak azt vették észre midőn már a' ház minden oldalrol az ellenségtől körül lett véve.

„Mondám uram ugy e hogy elvagyunk árulva —szóla az előbbi huszár — körül vagyunk véve de a' gonosz, ki azt tette, mindjárt meglakol érte.“ A' huszár tudniillik megpillanta a' padlás lépcsőin lelopódzani polgári öltözetben egy férjfit, még ekkor is kezében volt az ablakon az előtt kilebegtetett kendő; a' huszár csak hamar karabélyával czélba vette emberét, és szerencsésen lepuffantotta. De a' lövésre az ellenség is már a' kapunál állt, *Toperczer* is ott huszárjaival. A' francia tiszt felszólítá őket a'lnák meg magukat, mert vesztük, ha ellenállának, bizonyos lenne, de az elszánt altiszt a' felelet helyett bevágott a' francziák közé, legelőbb is a' felszólító tisztet dőfte le lováról,

inté egyszer'smind társait, ne annyira önmagukat, mint lovaikat védenék az ellenség' csapásai ellen, nehogy ló nélkül az ellenség kezébe essenek. Rövid de tüzes lett a' tusa, a' hősllekü maroknyi nép áttört az ellenség során, jó lovaikon mind az öten megmenekvének. *Toperczer* húsz sebet kapott, társai is szinte több, vagy kevesebb sebből vérzetek; mennyi kárt tettek ők az ellenség közt, meg nem mondhatták, de alkalmasint tetemest, mert az üzőbe őket nem igen vette.

Würzburgnál 1796. Septemb. 2 és 3-kán főherczeg Károly megverte a' francziákat Jourdan vezérlete alatt, a' hátrálók kintelenek lettek a' gram-schatzi erdön veszélyesútakon visszavonulni. Opferbaumnál két gyalog zászlóalj négy szögű tömegben vitézül takarta a' hátravonulók marsát. E' két zászlóaljt kellett szétverni, hogy a' hátrálók' nyakára lehessen jutni, de ezek magukat hatalmasan védelmezték, rendithetetlenül ellenállottak minden rohanásnak, míg végre a' 6-k magyar huszár ezered két álgúval a' csata szinre nem ért. Az egyik tömegben rést törtek az álgúgolyók, másikon a' huszárok' villogó fegyvere. *Toperczer Sámuel* — mint őrmester — volt az első a' tömeg megtámadásában, ő ugratott legelőbb, utánna több huszár az apró golyók romboló zápora daczára a' szuronyok' sűrű hegye közé az állhatatos tömegre. *Toperczer* lova átdöfelve dőlt a' francziák' elősorára, megbomlott így a' rend, és nyílt a' sorok között, használták is ezt a' rohanók, közepébe törtek a' tömegnek, azt szélyel is verték, 's így mind a' két tömeg tökélesen tönkre lón. *Toperczert* három szúrás érte, az eltiportatás' veszélyében forgott, de szerencsésen megmenekvült. Elszánt bátorsága megjutalmazva azzal lett, hogy a' esatateren alhadnagygyá lón, és csak hamar a' 3-ik huszár ezeredhez fő-

hadnagynak nevezteték ki. Ott szolgált e' hőslelkü hazafi sokáig, onnét lépett nyugalomra mint őrnagy is szülő földén Szepeségben halt meg nem ré-
giben.

114. 115. 116. *Kalász András, Szluha Fe-
rencz, Vig András.*

Valencziensznel tavaszutó 4-én 1793. dühö-
sen forrt az ütközet, a' könnyü lovasság, közte a'
3-dik magyar huszár ezred is, szünteleni apró har-
czával takarta a' verekedő austriai sereg' oldalait,
szárnyait, 's így oltalmazá azt az ellenség teteme-
sebb erejétől következhető veletlen, ott hol nem is
gyanítathatott, megtámadásától. Így történt hogy az
ütköző sereg jobb szárnya megötti faluból egy erős
francia csapat kitörve több álgúval ellátva
arczvonaltban fejlődve kárt okozható fordítást tehe-
te, ha huszárjaink jóeleve észre nem veszik a'
fenyegető veszélyt, de így ezek több apró csoportra
oszolva Ott hadvezér' parancsa alatt, olly hirtelen
rohantak a' már tűzvonaltban álló francia gyalog-
ságra, hogy ennek érkezése nem volt többé négy-
szögben, vagy apró tömegekben összébb csoporto-
zódva a' lovaság ellen magát védelmi állásban ven-
ni, hanem szétbomlódva rendetlenül a' helység-
be futott. A' rendvesztett gyalogság összetiporva
lett volna ez alkalommal, ha az egy emeleten ked-
vezőleg települt algyúk' kartács lövései nem védel-
mezik a' hátra futottakat, föl nem tartóztatják a'
huszárokat *Kalász András* káplár, a' fönt emli-
tett huszár ezeredből, 12 legénnyel föltéve magá-
ban a' tökélyes győzelmet gátló algyútelepet szét-
verni, rohonása sikerét annál biztosabban hitte,
mivel az algyúkat a' megrémült gyalogság védet-
lenül hagyta. *Kalász* nem gondolt az ellene két
izben kiszórt kartács sörétekkel, meg nem rémült

csoportjából többnek elestén *Rajtát* parancsolt, az álgjúkra rohant, hol őt ismét a' harmadik kartács lövés fogadta. A' tizenkét hős legényből *Kalász* mellett nem maradt több kettőnél épen. *Szluha Ferencz*, és *Vig András* a' többi halva, sebesülve, vagy lovat vesztve lehullott, de azért ezekkel is az álgjúk közé vágott, utánna semmit nem tágitva a' két huszár, halált sebet osztva biztos csapással jobbra és balra maguk körül, két álgjút, egy hubiczát, és egy társzekeret elfoglaltak. E' dicsón szerzett diadaljeleket a' hadsereg' kománynak Ott hadvezér' dicsérő bizonyítványával, ki szemtanúja volt a' tettnek, átadta *Kalász*. Ő arany érdem mellpénzt, *Szluha*, és *Vig* ezüstöt nyertek jutalmul.

117. *Ungvári István.*

Nyárutó 21. 1796. Friedbergnél az austriai hadsereg hátvédelmét nagy erővel megtámadta, szélyelverte, és dühösen üzte a' francia. Történt ekkor, hogy Dévay hadvezér is, parancsnoka a' hátvédelemnek, menekvését jó lova' futamodásában kereste de ez is végre egy posványba dőlt le vele. A' francia lovász vadászok látván a' vezért lovával vesz ődni, hogy ott elfoghassák, lovaikról leszálltak a' posványba menni készületet tettek. *Ungvári István* káplár a' 3 dik huszár ezereadből, ötöd magával, látta a' kedvelt hadvezér' veszedelmét akármimódoni imegszabadításáról gondolkodott; leszállította legényet a' lovakról azokat a' posvány parti korláthoz kötözteté, karabélyt töltött, és a' francziákat a' tüzelt, ő pedig maga mellé vett egy huszárt a' posványban gázolt Dévay mellé. A' tüzelők jól irányzott lövésekkel visszatartóztatták a' francziákat, *Ungváry* pedig fölsegíté a' vezért lova alól, szerencsésen a' szárazra vitte, smaga lo-

vára ültette. Így megszabadultak egy pillanatban, de a' jövő már más veszélyt hozott nyakukra, mert a' francziák is oda hagyták a' posványt, lóra kapva, sokkal többen valának, megtámadták a' huszárokat. A' tusa egyenetlen volt, de a' huszárok megvetve a' halált, nem távoztak a' hadvezér mellől, villogó karddal fogadták a' támadókat. A' dühös vagdalkozás közt a' négy huszár dicsőn verekedve hős halállal esett-el, Ungváry csak egyedül még Dévay mellett. A' veszély nőtönött a' legelszántabb ellenállás sem menthette volna meg őket a' le kaszabolástól, (kegyelmet éltök' megmentésére sem a' hadvezér, sem a' kaplár nem-akartak kérni) ha váratlanul segedelem nem érkezik, melly elriasztá a' francziákat, kik közül három maradt halva Ungváry, kinek vitéz mellét már több izben nyilvánított harcz erényeiért az ezüst érdem pénz diszesité, a' mostaniért aranyat nyert, és őrmester lett.

118. *Német Imre.*

Villanovánál olasz országban a' végőr vonalon több izben véres tusát vívott apró csatákban, inderkedve egymással, edzve hadász erejét az ott szemközt egymás ellen álló francia 's magyar könnyü lovasság. A' 3ik magyar huszár ezredbeli hazánkfiai is gyakran részt vevének illyes véres gyakorlatban. A' többi közt *Német Imre* közhuszár vitéz nevet küzdött ki magának, sok bátor francia szállt vele szembe, de ritka menekedhete meg előlle szenvedett baj nélkül, mert minden kardsuhintása bizonyos halált v elviselhetetlen sebet okozott. Egyszer hajnal hasadtakor kiküldetvén harmad magával őrt járni túl az őrvonalon. Jól távol tusaneszt hallott, közte magyar káromlásokat, huszárok küzdelmet gyaníthatá ebből *Német*, nem késett semmit, a' zaj irányában vágatott, utánna két baj-

társa. Úgy is volt: egynehány huszár, szinte mint *Német*, őrtjárva az ellenség' végőr vonalához közel, azok' őrtjárátaival összeütközött. A' francziák két annyi számmal voltak a' huszárokat már majd elnyomták, közülök már egy halvahevert a' fűben, az uratlan ló pedig nyerítve nyargalódzott fel 's alá a' vidékben szét. *Német Imre* 's társai nem sejdítve sebes vágatásban semmi akadályt, nem figyelmezve semmire, észre sem vették félsetétben az előttük messzire nyúló széles árkot, a' lovak sarkantyúban szoritvák át akarának szökni az árkon, de az sokkal szélesebb volt, mintsem azt át ugorhatták volna, 's így mind a' hárman' egyszerre az árokba dőltek, *Német* mégis olly szerencsésen, hogy ő felül maradt, de a' más két huszár lovuk alá szorult. *Német* csak hamar talpra ugrott, ki mászott az árokból, mit sem gondolt most már lovával, mit sem az árokban szorult két bajtársával, ezeket saját ügyességükre bizta, eszében egyedül a' veszélyben lévők forogtak, ott életet menthet, ellenséggel mérközhet, 's győzhet. Az uratlan nyargalodzó lovat magához csalogatta, a' derék állat érté a' magyar szót, mert szinte huszáré volt, egyikét horkantás után megbarátkozott *Német Imrével*, magára hagyá őt ülni. Huszárunk most már ismét lovon, ismét tehetsége' egész erejében, késedelem nélkül a' vagdalkozókhoz vágatott. Jelenése első pillanatában egy ketté hasított fő, egy leszelt kar ada bizonyosságot *Német* erejéről, 's bátorságáról. A' mennyiben *Német* megérkezte felbátoritá a' veszélyben forgottakat, annyiban megrémíté a' francziákat, honnét, ő jöve, többet is leheté várni, azért csak hamar felhagytak a' küzdéssel, kantár szárt fordítva eliramlottak, utánuk *Német*, egyet közülök, kinek lova sebesítve futni nem tudott versent a' többivel, elfogott, diadalma jeléül magával vitte. Most már közös erővel kisegíték az árok-

ban fetregőkat is, mindnyájan az órhelyre visszatertek. *Német* ezüst érdem mellpénzt nyert bátorsága jutalmául, 's azután több ízben jeles bizonyosságát adta szíve' bátorságának, 's teste csüggetlen erejének.

119. *Knesevics András.*

Midőn az 1800 harczévben Altbreisachtól hátra vonult az austriai hadsereg, a' hátvédelemnél a' 3-dik magyar huszár ezred is vitézkedett, főhadnagy Lesznyovsky két szakasz huszárral Freyburgban azon utasítással a' breisachi kapuhoz állítatott, azt mind adig őrzeni, míg a' hadsereg át nem vonult a' városon. Az ellenség Treisam folyó partjára ért, 's így csak egy hid választá el a' város kapujától. Miként állásban vergődött az ellenség gyalogsága, csatárokat küldö ki a' hid ellen, de a' huszárok közül is többen leszáltak a' lórul, részint hogy biztosabban tüzelhessenek, részint hogy lovaikat híjában ne tegyék ki az ellenség tüzének czélul, gyalog harczoltak apró csatár gomolyagban karabélyból tüzelve. A' tusa már több ideig tartott, több huszár véres fővel tért vissza lovához. Ez afatt Andrásy alezredes megtekinteni Lesznyovsky szakaszt, a' csataterre jött, sajnosan szemlélte az egyenetlen tusát, ennek véget vetni kívánt: tizenkét huszárt *Knesevics András* káplárral az ellenségre rohanni parancsolt, hogy ez alatt Lesznyovszky a' gyalog csatárokkal vissza vonulhason a' tüzből, 's lóra ülhessenek. A' vitéz káplár olly bátor elszántsággal rohant is az ellenség' tüzet szóró csatár vonala közé, hogy a' kéntelen lett a' segédszakaszhoz visszavonulni. *Knesevics* tovább is folytatta volna győzelmes lépését, de oldalt egy csapat franczia lovaságot vett észre a' kapuhoz közeledni, ez őtet a' várostól elzárni törekedett; most *Knesevics*

felhagyott a' gyalogsággal, visszafordult, hogy mi előtt útja elzárattatnék a' kapuhoz érhessen; de már későn, a' francziák előbb értek a' kapuhoz, *Knesevics* útját elállták, a' huszárok két tűz közt mert ellenség gyalogsága is vissza fordult, de azért *Knesevics* meg nem rémült, elnem vesztette lelke' éberségét, huszárjai sem, bátran minden tétovázat nélkül bevágtak a' lovaságj közé, áttörtek sorain, megmenekvének, kivevén egyet, kit halálra vágott egy franczia, őt, köztük a' káplár is súlyos sebet kapott.

1805 November 2-kán. *Knesevics* ekkor már őrmester, új bizonyosságát adta bátorságának. Olaszhonból kitakarodott az ausztriai hadsereg. A' győztes Bonaparte minden oldalról sanyargatta a' hátrálókat, de ezek példa nélküli rendben, rendíthetetlenül, tetemes hiányt sem táplálékban, sem ruházatban nem szenvedve, mert halhatatlan emlékü herzei fővezérük, mindenről bül s előre látással atyailag gondoskodott. Nem bomlott itt fel a' hadfenyíték, nem hullott rakásra éhen szomjan a' megfáradt harczos, nem volt kénytelen zsarolással, rablással nélkülözhetlen fogyatkozásait kielégíteni, meztelen testét takargatni, mint Moszkvából elriasztott, Lipcsénél és Vaterlonál megvert franczia nagysereg világ híré császári vezére alatt, ki csak nagy volt hódításaiban annál törpébb a' szerencsétlen harcz esetekben, pedig csak ekkor tündöklék varázs fényben a' férjfiás erő, ekkor tűnik ki mindennapiságából e' dicső harcz erény. A' szerencsétlenségben munkálhat boldogítólag, áldást árasztva katonára földnépre egyaránt a' strategiai tehetség! Az olaszhonboli hátrálásnál történt, hogy báró Vécsey ezredes parancsa alatt a' hátrvédelem küzdve nyomrul nyomra Caldiero és Villanova közti erdőből kirohant hatalmas franczia csapat által oldalt

megtámadtatott, nyilvános veszélyben forgott. Zárt tömegben nyomult mindinkább előbbre a' francia gyalogság, huszárjaink csak a' művúton használhatták erejüket, az útfélen a' szövevényes olaszvidék gátlá a' lovasság terjedtebb vonalban kifejlődését. *Knesevics* őrmester parancsot kapott egy szakasz huszárral, kiválogatott lövészekkel az úton megállani, 's mindaddig az útza törekedő francia gyalogságot feltartóztatni, még az ezerec csapatosrendben hátrább kedvezőbb állásban vergődhet. *Knesevics* olly hideg vérüleg tartotta fel a' legnagyobb veszélyben népe közt a' rendet, hogy az ellenség jó ideig semmikép az útra nem törhetett föl, 's midőn már töltése fogyni kezdé, midőn már nagy erővel veszteséggel az ellenségtől egy század az útra mégis csak felvergődött, midőn már a' huszárok közül többen elhullottak, vagy gyalog maradtak, gondoskodott *Knesevics* a' visszavonulásról, de hogy ezt is annál szebb rendben hajthassa végre, nyakáról lerázni kívánta az ellenséget. Tüzet szüntetett, kardot rántatott, villogó fegyverrel rohant az ellenségre, azt zavarba hozta, ekkor adott jelt a' vissza fordulásra, 's minden baj nélkül, olykor olykor arcot fordítva az ellenségnek, ügetve az úton az ezerecchez zárkozott, a' melly már akkor gyalogság' oltalmában kedvező állásban vergődve készen várta az ellenség' közeledését. *Knesevics András* arany érdem mellpénzt nyert.

120. *Tomarek Mátyás.*

Eunichnél Németalföldön 1794 tavaszán megzavarta a' francia röktöni megtámadásával az ausztriai végőrvonalt, áttört rajta apró egymás segedelmére elégtelen csoportokra szaggatta a' népet, soknak a' visszavonulati útjokat elállta, el elfogdo-

sott sokat közülök. *Tomanek Mátyás* káplárt is; a' 3-dik huszár ezerezből, egynehány közlegénnyel együtt annyira zaklatta az ellenség, hogy ók egyesülvék ugyan, gyakran viaskodvák, tüzet váltvák a' dühösen előre nyomuló francia gyalogsággal, kénytelen lettek mindinkább hátrább vonulni, míg végre egy folyam' partjára jutottak, túl partján ennek gyült össze a' hadsereg elővédelme, a' hidtól távol, mellyen a' fegyverbe lépett austriai segéd oszta'yok a' francziák visszaverésére átköltözendők valának elszakasztvák minden segedelemtől nem maradt menekvésükre más út, mint a' folyamon átúsztatni, de mikép ezt véghez vinni? mert az ellenség egészen nyakukon volt, el kellett tehát azt riasztani, azért *Tomanek* felbátoritván moraknyi népét, olly hatalmas rohanást tett az illyesmit nemis sejdítő ellenségre, hogy az épen olly megrémülve futamodott vissza, mint vakmerően az előtt előre nyomult. Tért nyert így *Tomanek*, most már ó is vissza fordult legényeivel a' folyam part felé, a' meredekről, ó ugratott legelőbb a' folyam hullámai közé utánna a' huszárok, és egyenkivül, kivel a' megsebesült ló a' túlpartra felhágni elégtelen vol, a' hullámban visszadólt ott fulladt, szerencsésen átúsztattak, és a' sereghez zárkoztak. *Tomanek* káplár lelki ébersége ezüst érdem mellpénzzel jutalmaztatott meg, legényei pedig nyilvános dicsértetésben vettek részt.

Kis Károly.

(Folytatás következik.)

4.

*Lélektani nézetek az akaró tehetség'
körében.*

1. §. Az ember mint nem csupán okos, hanem egyszersmind érzéki lény, az érzékiség' minden föltételei alá van vettette; az érzékiség állatiaságot tévén föl, mi az állatiasághoz, mind az, az ember érzékiségéhez is szükségeskép hozzá kötött. Melly tulajdonánál fogva keresi, ohajtja, kívánja, mi állatiaságát kedvesen, — idegenkedik 's iszonyodik attól, 's el távolítani vágyik azt, mi kedvetlenül érdekelné. Innen az ember állati ösztönei egyfelől a' *kívánásban*, más felől a' *távoztatásban* jelentkeznek.

2. §. De az ember e' puszta állatiaság' ösztönei rabságában, és azokról nyerve gyakorlati (practica) munkássága irányát, semmivel sem emelkedhetnék felül az oktanokon. Hanem a' mennyiben lelke olly sajátsággal bir, mellynél fogva ösméretek' szerzésére, és azoknak cselekedet általi tárgyasítására vonattatik: ez mutat néki az állatiaságon felüli álláspontot, 's őt egy olly *akaró* lényyé teremti, melly a' tárgyróli előterjesztések' valódi mivolta szerint, sőt nem ritkán a' tiszta ész' tapasztalástól független elvei szerint munkálni képes. Az emberi akarat e' szerint fölteszi előre a' tárgy' valódi mivolta' ösméretét; minél fogva hol ez utóbbi nincs, ott az elsőnek is léteznie nem lehet.

3. §. Mivel pedig minden ösméret vitethetik vagy magokra az ösméret alá eshető tárgyakra,

mellyeknek kedves, vagy kedvetlen következményeinek tudása akaratot szülhet; vagy azok' fő okára, mellyben mindig valami általánosan igaznak, vagy hamisnak, valami eredetileg erkölcsinek magva rejtezik; innen, az akarat az elsőbb nemű ösméret után *alsóbb* a' másik után *felsőbb* munkássági körben mutatkozik.

I). Az akarat alsóbb munkásságában.

4. §. Minthogy a' kedves vagy kedvetlen állapotot közvetlen, *érzetek* és *érzelmekek* állítják elő *), az érző tehetség' munkáinak öszevege pedig *érzéki-ségnek* mondatik: tehát az akarat is alsóbb körében, — hol az éppen a' kedves vagy kedvetlen állapotoknak a' cselekedetekre közvetlen hatásában határoztatik, — *érzéki*. A' mennyiben azonban emberre, érzéki mint *eszes* lényre nézve, míg összes tehetségeinek békés birtokában van gondolhatlan olly eset, mellyben az érzékiség egyéb vele szorosan összekötött, és a' szó legszorosb értelmében lelki — munkáktól p. o. értelemtől, elválva munkálna: innen az emberben az akaratot még alsóbb körében is, csupán érzékiség határai közzé szorít-

*) Philosophiai műnyelvünk még teljesen megállapítva nem lévén, minden lehető félre értetést távoztatni akarva, szükségesnek látom itt megjegyezni: hogy az emberben lévő érző tehetség' összes munkásságát *érzéki-ségnek* nevezem. Ennek két ágát veszek föl: egyiket, mellynek körében a' kívülöttünki tárgyaknak reánk ható érdekléseit kül érző műszereinkel fölfogván, ehez képest azon tárgyakat magunknak előterjesztjük, ez a' *kül érzékiség*, ennek előterjesztései *érzetek*; — másikat: mellyhez tartoznak a' bennünkszületett, 's belőlről az érző műszerekre kiható előterjesztések, p. o. képzetek, — mellyek öszevesen a' *belérzéki-ség* alá tartozván, egyenként *érzelmekeknek* mondatatnk.

tatva, és az észet föltételező lélek' erőitől egészen elválva, nem gondolhatjuk, mert úgy az, a' puszta érzékiség után munkáló állatissággá allacsonyúlna. Következéleg még akkor is midőn az akaratot alsonak, vagy érzékinek mondjuk; nem zárjuk ki abba az értelemnek és okosságának is befolyását; — a' fő szerep azonban itt csakugyan az érzékiségé.

5. §. A' kívánás és távoztatás, — az érzéki akaratra vitetőleg, és mint annak ágai —, egyzsersmind alapjai a' *cselekedetekrei határoztatásnak*, melly cselekedetek által az akarat tárgyának valósittathatása eszközöltetik. De ezen alapok magokban véve, még nem kielégítő okfejei minden cselekedeteknek, úgy mint a' mellyek közül némelyek bár mennyire túl feszített kívánás vagy távoztatás, — erőködés — daczára is elő nem állhatnak, és létüket csak az akaratot kísérő czélszerű *erők* által nyerik meg. Ha az akarat tárgyának tett általi valósítására nincs jelen elegendőerő: akkor azpuszta *vágy*, és[ha az akarat]ágai — kívánás, vagy távoztatás — nem elég erősek a' nekik megfelelő, 's műszerül szolgáló erőket mozgásba tenni: akkor csak *hottak*, ellenkező esetben *elevenek*.

Minden akarat tettekhezi viszonyában fölteszi:

a) Hogy a' tárgy még létesülve nincs vagy leg alább mint lény, még nem ösmertetik. Ezért a' mi birtokunkban van, az iránt kívánságaink elenyésznek.

b) Hogy az akarónak ösmerete van akaratá' tárgyáról. Ezért mit általánosan nem ösmerünk, arra nem is vagyunk — ignoti nulla cupido. —

c) Hogy a' tárgy' létele az ösm erő tehetségben, mint lehetséges állittatik elő. Innen mi általánosan lehetlen azt nem kívánjuk.

d) Hogy az ösméretben a' tárgy létesülésével az akaró alanyra nézve kedves érzés köttetik öszsve. Ezért mi sem közel, sem távolról gyönyört nem ígér, figyelmünket elfordítja.

6. §. Még pedig ahozképpest a' mint érzéki ösmereteinket különböző tapasztalati föltételek közt gyűjtjük: ezek által vezérelt akaratunk is, testi és lelki határozottságunk által sokkép módosittatik. Tapasz'aljuk ugyanis:

a) Hogy az akarat' tárgyai' ösmeretének homályos és határozatlan volta' esetében kétesek és bizonytalanok magok a' kívánatok is. Kivánunk, vagy távoztatunk sokszor, valamit, a' nélkül hogy ennek valódi okát tudnók.

b) Hogy gyakran az akarat tárgyanak nem *tárgyilag*os, hanem csak *alanyi* valósága állít kívánságokat elő mellyek cselekedetekben akarván a' kívántakat létesíteni, mint-hogy elegendő erővel nem birnak, a' tárgyilag lehetetlen' valósítására: a' csak *alanyi* vagy képzelt lehetőségnél *üres* vagy *képzéleti* kívánatokká alacsonyúlnak.

c) Vannak kívánatok, mellyeknek tárgyasúlása nem csak az arra megkívántató erőktől, hanem bizonyos lehető történetektől függ, és minél kevesebb az alanyi erőknék azon történetek elő állásárai befolyásuk, a' kívánás e' neme annál tárgyatlanabb, — és megfordítva.

d) Valamint minden, úgy érzéki előterjesztéseink is, kivált a' belső érző tehetségei gyakran csálnak. Innen csalárdok lehetnek a' kedves vagy kedvetlen következményekről előterjesztések is. Ha ilyenek után indulva, kívánságunk' tárgyait mégis létesíteni törekszünk: a' tárgyilag^{os} valóság ugyan meglehet, de az akarat' célja: a' megelé-
gülés, által el nem érhető.

7. §. Ha az akarat' tárgya valósított: *megelégedés* áll elő, 's általa alanyban az kedvesellenkezője által kedvetlen állapot keletkezik. A' megelégedés tehát célja minden akaratnak. Kinek minden kívánságai bételjesülnek: annak *Jólétet* tulajdonítunk. De ez világunkban csak egy olly ideál, mellyig soha ember eljutni nem képes; kinek azért mi nem általános hanem csak relativ jólétet tulajdoníthatunk; és azon tárgyak, mellyektől a' jólét, vagy is kívánságaink' teljeseése függ, teszik egy-szersmind összegét minden mi szükségünknek.

8. §. A' *szükség*, mint a' megelégedés ellenkezője, áll az élő lénynek azon dologhozi viszonyában, mellynek nem léte vagy hiánya benne kedvetlenséget okoz. E' szerint minden kívánságok a' szükségét előre fölteszik, fölteszik t. i. azt, hogy előterjesztéseink nem együtt járnak a' kedves, vagy kedvetlen következményekkel, hanem akár-mellyiknek elő állására erőnek kell hatni.

Minden emberi szükségek részint *testiek* részint *lelkiek*; mindenik ismét vagy *eredeti*, — *velünk született* vagy *szerzett* — *mesterkéltt*.

A' természeti testi szükségek vitetnek az ember' *egyedisége* (individualitas) és *neme'* fentartására; az előbbiek kielégítettnek a' különböző tápszerek, az utóbbiak a' más nemmeli közösülés által. Mindenik kielégítésére, és az arra szolgáló eszközök fölhasználása — és használására az embert természeti ösztöne vezérli ugyan, de ez íbenne mint okosság útmutatása után járó lényben egy felsőbb, nemesebb ösztönné magasúl, melly amaz eszközök fölkeresésében és élvezésében őt az emberiség' korlátai közt tartozik tartani. — A' szerzett testi szükségek részint szokás, részint a' másokkal együtt élés által állanak elő; amazokat csak bizonyos meghatározott módon és tárgyak által,

ezeket másokkal egybeköttetésünkre figyelmezve szoktuk kielégíteni.

A' természeti lelki szükségek az előterjesztő erő szabályszerű munkásságának következtetése, melly szükségek azonban eredetileg felette kevesek, de természetöknél fogva egymásból folynak, 's kielégítettök annál nehezebb, mivel minden kielégítettből újak keletkeznek. Magából azért a' természeti lelki szükségek kielégítéséből állnak elő a' szerzett lelki szükségek, mellyek egymásból szakadatlan'ul folyva soha tökéletesen ki nem elégíthetők. Ahoz képest a' mint a' lelki erők, mellyeknek munkássága szükségét szűl, jó vagy rossz szoktatás által nyerik irányukat 's vezéreltetnek: a' lelki kívánságok is különböző alanyokban különböző irányzatúak 's neműek és kielégítettök' eszközei különböző utakon találhatók.

9. §. Minden megelégedés' általános és fő feltételei: a' *tehetség* és *szabadság*. A' tehetség azon erők összege, mellyek által a' kívánatok' tárgyiasítása vagy a' megelégtetés történik. A' szabadság pedig az alanynak azon tehetősége saját erőjét kül megszorítás nélkül, tetszése szerint használni. Innen a' tehetség és szabadság minden cselekedeteknek előleges föltételei amaz ugyan tetteges, emez nemleges.

Különösen a' tehetség részint *belső* részint *kül-erőkben* áll. Az embernek belső erői: saját testi és lelki erői; külső erők mellyek, más emberektől és tárgyaktól kölcsönöztetnek, a' végre hogy általok a' kívánságok' teljesülése eszközöltessék. Innen az emberi természetben alapúl azon kívánság, mi szerint:

a) Magunkat mind testi, mind lelki tekintetben nevelni, tökélesíteni, vagy is szükségünk' minél könnyebben lehető betöltése végett kül és bel-

erőinket miuél inkább kifejtteni törekszünk — *tökéletesezés kívánása.*

b) Hogy a' magunk tehetetlensége esetében is kívánataink teljesületlen ne maradjanak: egy felől ösztönöztetünk más személyekkel társaságban élés által azoktól is erőt kölcsönözni — *társaság kívánása*, — más felől saját erőnkét mások előtt olly érdekessé tenni, hogy azt mások örömet használván, viszontag idittassanak nekünk a' szükséges segítséget annál örömelebb teljesíteni — *becsület kívánása.* —

c) Ugyanezen erő nagyobb mértékbeni előállítása ösztönöz arra, hogy nem csak személyeket, hanem dolgokat is magunkkal olly viszonyba tegyünk, hogy azok kívánatink' kielégítésére szolgáljanak, illyen dolgok a' birtokok, főleg ezek' képviselője a' pénz — *küljvák' kívánása.* —

10. §. Ha az akarat erős: *indulatnak*; ha uralkodó *szenvedelemnek* neveztetik.

II) Az akarat felsőbb munkásságában.

11. §. Tapasztaljuk, hogy mi sokszor valamit nem azért kívánunk, mivel az vagy mindjárt, v. jövőben érékiségünkre kedvesen hat, nem azért távoztatunk, mivel az mind most, mind jövőre nézve kedvelen állapotot szül: hanem azért mert azt *értelmünk* úgy állítja elő, mint a' melly az *okosság*nak minden okos lényekben föltalálható, 's annál fogva közönséges szabályaival vagy megegyezik, vagy ellenkezik. Az okosság' illy nemű szabályai, — a' mennyiben a' valódi jó létesítésére irányozvák, — *erkölsieknek*, és — mivel bennök van elrejtve minden emberi gyakorlati munkásságnak úgy okfeje, mint végczélja, — különösen *gyakorlati*aknak (leges practicae), neveztetnek, és az

akaró tehetség illy törvények általi határoztatásában *Felsőnek* mondatik. — Látni való hogy itt nem az érzet és érzelmek, hanem az akarat' tárgyának az okosság közönséges és szükséges törvényeiveli megegyezésére vagy ellenkezésére való eszmélés alapja az akaratnak cselekedetekbeni mutatkozásának, úgy hogy midőn amott érzékiség, itt okosság szolgál vezérül; és ezért az akaró tehetség felsőbb munkásságában értelminek vagy okosságinak is szokott neveztetni.

12. §. De hár az okosság közönséges szabályai által előnkbe irt köteleztetések, vagy is erkölcsi kötelelességek, legyenek is sokszor tettek általi nyilatkozásunk alapjai: mindazáltal ha nem is úgy mint okot, de mint következt: az érzeki kedves és kedvetlen állapotokat illyszerű gyakorlati munkásságunkból is kiküszöbölni nem lehet. Érezük ugyan is, hogy a' közönséges törvényeket adó okosság útmutatása után cselekedve, nem ugyan külső, de belső érzékünkben a' legnyugtatóbb gyönyör árad el, midőn ellenben az okosság' törvényei ellen intézett cselekedetei eszmélés a' legkellemtlenebbül illeti belsónket. Innen világos egyfelől: hogy a' következményeknek többnyire ugyan homályos — tudata határoz el bennünket, erőnket és szabadságunkat az okosság törvényeivel megegyező tettekben mutatni ki; más felől: hogy az okosságszerű cselekedetek létesítésében is a' megelégedés, — melly az óhajtottak tett általi — tárgyasításából ered, — szolgál czélul, — melly utóbbi azonban tőlünk emberektől csak a' testi és lelki tökéletesség világában lévén elérhető, felé csak törekedünk, de azt magunknak itt teljesen meg nem szerezhethetjük.

Mert tapasztalás bizonyítja: miként az embernek két féle, t. i. érzékiség és okosság által vezé-

rejt határozatásai, gyakran olly homlokegyenest ellenkeznek egy mással, hogy akármeddig után indúlni a' másíknak tetemes romlása nélkül nem lehet. Ha az érzéki kívánatok olly erősek, hogy az okosság' szabályai által ki mutatott korlátokon túl ishatósággal bírnak, akkor a' fel őbb akarat' ereje az alsóé által elnyomatik: ha pedig az okosság egyedül és határtalan uralkodó; akkor az érzékiség szenved. E' szerint minden kívánatok teljesülése, vagy minden megelekedés akkor lenne általános eszközölhető: ha az érzékiség óhajtotta tárgyak az okosság' törvényeivel mindenkor megegyeznének. De minthogy ez csak néha eshetik meg, és az akarat két ágának egymással ellenkező két okfői, tudniillik: érzékiség és okosság, egy mást igen sokszor kölcsönösen fékezik: nem csuda há egyik is határtalan erőre nem kaphatván, csak külön egyik is, annál inkább mind kettő egyszerre a' kívántakat mindenkor létesíteni, vagy is általános megelekedést elő teremteni nem képes.

13. Hogy pedig a' cselekedetek minél kevésbé függve a' pusztá érzékiség' hatalmától, egyedül az okosság szabályai által kormányoztassanak; vagy legalább érzékiség és okosság közt minél több esetekben öszvehangzó munkásság eszközöltessék: az megtörténik.

a) Az erkölcsi vagy okossági törvényeknek minél tisztább, élénkebb és határozottabb ősmérete által.

b) Gyakorlás által, ha t. i. az érzékiség' és okosság' kívánatainak öszveütkezésé' eseteiben, az utóbbi által adott törvény vétetik sinormért sékül.

c) Az ollyan érzéki kívánatok tökéletesítése által, mellyek az erkölcsi szabályokkal megállhatnak; és azoknak meggyengítése által, mellyek ezekkel ellenkeznek.

d) Az által, ha az érzéki kívánatoknak uralkodókká válása meggátoltatik, és minden ügyeket oda irányoztatik, hogy az érzékiség minél kevesebbet kívánjon úgy, mint általánosan szükségest, hanem törekedjék ottan ottan még a' megszereshető nélkül is ellemi.

14. §. Végre hogy az ember az érzékiségen gyözedelmeskedve, okosságszerűleg cselekedhesék: neki általánosan vagy is *erkölcsileg szabad*nak kell lennie, melly szabadság ha őt *állándóul* és *szilárdan* erkölcsi eszmék és elvek által határozza tettekre: akkor neki *characterbeli szilárdságot* tulajdonitunk.

Pap I....

ref. prof.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismertetés.

Budapesti Szemle 1840. Első kötet. Legitimaee inquisitionis vera norma est, ut nihil veniat in practicam, cuius uon fit etiam doctrina aliqua et theoria. Bacon. de Augm. Scient. Pesten kiadja Heckenast Gusztav.

(Vége.)

Szerző véleményét ezen fontos tárgyról következő soraiából leginkább kivehetni:

„Azon nem kevésbé meglepő magnesi jelenséget illetőleg, mellynél fogva a' beteg' orvosának, vagy más vele viszonyban álló személynek is, bel-

sejébe hat, 's titkos gondolatait, 's érzéseit mint magáét szemléli, már fentebb említett, hogy akár mindennapi tapasztalás, akár ritkább esetek is lihetővé teszik hogy az idegrendszer töltő 's éltető ideghig vagy helyesebben ideglél (Nerven-geist) hatósága szorosán a'hoz kötve nincsen. Mutatja ezt azon körülmény is, hogy az idegfonalak' érzékenysége azoknak végén túl is terjed, mit az emberi testen mindennap tapasztalhatni; így például minden izom egybe van ugyan kötve valamely idegfonallal, de nem olly szorosán, hogy minden idegszálnak külön ideg jutna, 's még is az egész izom alá van az ideg' hatóságának rendelve 's annak izgatására minden szálai egyformán összehúzódnak; úgy szintén a' bőr is minden pontján hasonló érzékenységgel bír, holott csak idegszövettel van ellátva, melly annak nem minden pontjait érinti. Gyaníthatni tehát, hogy ezen ideglélnek hatósága a' testiüket borító külső bőr által sincsen határozva, sőt hogy minden embertest saját érzékeny ideglélkörrel (Nervenathmosphäre) bír, melly ember 's ember közt egyeagetőleg zavarólag, vonzólag, vagy visszataszítólag munkál; 's nem képzelhető é, hogy rendkívüli kórságos izgalom pillanataiban ezen lelkörkülebb terjedhet, idegen tárgyakat is a' maga körébe vonván, rokon tárgyakat talán által is hatván, 's álta'ok felvétetvén? Nem képzelhető-é, hogy illyenkor egy idegen személy' életművezetébe is hasson a' nélkül, hogy a' magáéból teljesen kiköltöznék, hogy amannak belső állapotjáról eszmélhessen a' nélkül, hogy saját eszméletét elvesztené? Az általunk ismert természet nincsen hasonló tünemények' hijával. Bár melly ragályos kórság számtalan idegen személylyel közöltetik, a' nélkül, hogy azon betegben, kiról a' többiekre ragadt, megszűnnék vagy csökkenne. Ha egy erős magnest kisebb vasdarabocs-

kákkal érintésbe hozunk; amaz ezeket magnesi tulajdonságaiban részesíti a' nélkül, hogy saját erejéből legkisebbet vesztené.

Most még néhány szóval az értekezés' kezdetén feltett azon kérdést kívánom érinteni: ha valljon a' magnesi szemléletek birnak e' 's mennyiben birhatnak tárgyilagos valósággal ottan is, midőn természetöknél fogva mások éber érzékei által nem erősíthetők? Jól lehet ezen pontról későbbben a' látmányok' és kísérteti tünemények' alkalmazásával bővebben szólándok, itt is már annyit kívánok megjegyezni, hogy a' sajátképen úgy nevezett álmjárásai és magnesi állapotokban (mellyekben a' külső érzékek 's az értelem' munkásságának teljes megszűntével a' külvilág' észrevévése a' szabadon működhető ösztön által eszközöltetik) azon szemléletek' valóságáról, mellyek közönséges állapotban lévő egyedek éber érzékei által igazoltatnak, következtetni lehet azok valóságára is, mellyek az e féle ellenőrség alá lényegöknél fogva nem eshetnek, feltétlenül, hogy belső ellenmondást 's lehetetlenséget nem foglalnak magokban, melly utóbbi esetben teljes jogunk van az elbeszélte tünemények' historiai valóságát kétségbe vonni. A' midőn azonban a' magnesi szemléletek' tárgyilagos valóságáról szólok, ezen kifejezésnek szélesebb értelmet nem kívánok adni, mint a' mivel a' közönséges életben bir, mellyben szinte csak a' dolgok' jelenségeire 's tulajdonságaira alkalmaztatik, a' mennyiben minden embertársaink külső ép érzékműveik által ismerhetők, nem pedig a' dolgok' belső lényegére. Ezért véleményem szerint nagyot vétenének, kik a' fentebbi állításban Goethe' boszorkányának ezen verseit látnák igazolva:

Die hohe Kraft
Der Wissenschaft

Tud. Gyűjt. VII. Köt. 1840.

Der ganzen Welt verborgen!
 Doch wer nicht denkt
 Dem wird sie geschenkt;
 Er hat sie ohne Sorgen.

Mert ha az emberi értelemtől, melly kétségen kívül sokkal fentebb áll az ösztönnél, megtagadjuk azon tehetséget, hogy a' dolgok lényegét ismerhesse, ha joggal azt gyanítjuk, hogy a' külvilág magában egészen különböző lehet attól, a' millyennek éber eszünkkel mi látjuk; nem hihetni, hogy az alantabb lépcsőn álló ösztön képes legyen a' természetnek az ész elől elzárt ismeretébe hatni. Megengedhetni, sőt valószínű, hogy a' természet az ösztönnel más oldalról mutatkozik, hogy ez talán némelly az éber ész előtt ismeretlen tulajdonságait vagy tünetjeit veheti észre, de képtelenség azt hinni, hogy az embernek életművezeti kórságos háborodás' útján sikerülhessen a' dolgok lényegét 's a' természet' belső egybekapcsoltatását felfoghatni, titkokat felfedezhetni, mellyek az éber egészséges ész előtt rejtve maradnak 's mellyeket ismerhetni talán az embernek e' földöni rendeltetésével ellenkezik.

Értekezése II-dik részében, melly a' lélek — vagy kísértetlátásokról szól, a' kísértetlátásnak, több példáit felhordván a' szerző azokat következőleg úgy igyekszik kimagyarázni, hogy a' tanuk szemléléseit erkölcsi vagy lelki ragálnak (contagium) tulajdonítja. „A' nélkül, úgymond, hogy a' lelket vagy szellemet anyagi állománynyá akarnók alacsonítani, az emberi életművezet sokféle jelenségei, mint láttuk oda mutatnak, hogy az a' halandó testben, működéseiben valami igen finom és aetheri, de mind a' mellett anyagi highoz, az úgy nevezett ideglélhez van kötve, melly

azt az anyagi világgal mintegy érintkezésbe, kapcsolatba hozza. Csak ennek feltevése magyarázhatja meg a' sokféle lélekbetegségeket, sőt a' legközönségesebb 's mindennapiabb emberi szenvedélyeket is, ha t. i. ezeket az említett ideglél' kórságos állapotjainak tekintjük; mert maga az örök, tiszta, isteni származású szellem beteg, 's mint az életben sajnosan tapasztaljuk, gonosz szenvedélyek 's indulatok' rabja nem lehet; sőt minél tisztábbnak, szellemibbnek, istenibbnek képzeljük a' lelket, annál szükségesebb holmi anyagi állományt feltennünk, mellyre annak e' földi életben tapasztalt minden gyengéit, hibáit, 's tévedéseit róhassuk. A' tiszta halhatatlan szellemnek a' halandó anyagi testbeni szerepe, úgy hiszem, legvilágosabban fejeztetik ki egy újabb időkbén a' francia publicisták által annyira pengetett phrasissal, melly által az alkotmányos király' hatalomkörét kívánták meghatározni: il regne mais ne gouverne pas. Nem valószínű é, hogy miként a' testnek többnemű betegségei ragály által elterjednek, úgy a' lélekkel szorosán egybekapcsolt ideglélnek kórságos affectiói is fogékony személyekre átszállhatnak? 's valljon Kernernek azon állítása, hogy szellemvilági tünetmények láthatására a' belső látás adományával kell birni (mi által azon körülményt akarja magyarázni, mellynél fogva azok csak némelyek 's nem mindnyája által láttattak) nem lehetne - é több hihetőséggel oda módosítani, hogy csak azon személyek, kik a' lelki ragály' befogadására megkivántató fogékonyssággal birnak, részesülhettek a' látnoknő kórságos látományaiban? mint ezt közönséges, testi ragályokban is tapasztaljuk. Az egyes tanuknak kisebb vagy nagyobb fogékonyása szemléleteiknek különbözősét is megmagyarázná, a' mennyire tanuvallásaik inkább vagy kevésbé térnek el a' rabnő' vallomásától; Kerner nézete ellenben azon okból sem állhat, mert

a' belső látás adománya az említett tanuk' nagyobb részénél csupán ezen egy alkalommal 's ez előtt soha sem nyilatkozott.

Mennyire terjedhessen az illy lelki ragálynak műköre? Ha bizonyos körülmények között a' levegő közé vegyülhet, 's mintegy légmirigygyé (miasma) válván távolba is hathat é? ezek olly kérdések, mellyekre természetesen most még ki-elégítőleg nem felelhetni; hiszen a' századok óta észlelt és senki által nem tagadott testi ragályokra nézve sem vagyunk ez iránt tisztában. De az említett esetben nem is szükség illyen légmirigyet feltennünk, mert ott is, hol a' ragály látszólag távolba hatott, annak személyről személyre ragadását gyaníthatni, ha a' láncznak minden szemeit nem ismerjük is, vagy ha azt tovább terjesztő személyen a' ragály hatást nem gyakorolt is, mi benne csak a' megkivántató fogékonyság hiányát bizonyítaná. Így például Dörr heilbronni tájképfestő Esslinger-nét soha sem látta ugyau, 's vele közvetlen érintkezésbe nem jött, de valljon Kerner, 's más Heilbronnból vele együtt Weinspergbe érkezett, és a' rabnót látogatott baráti által nem jött-é ezzel némi kapcsolatba? 's nem történhetett-é ez mindnyájokkal kik a' kérdéses rémet otthon is látni vagy halani vélték?“

Ha azon III-dik szám alatt előadott nézet, miszerint egy emberi háromság (test, lélek, szellem) vétetik fel, szerző előtt mysticusnak tetszik; tagadhatatlan, hogy az ezen sorokban kinyilatkoztatott véleménye szerzőnknek másik tulságban jár, felette anyagi, 's az ember' szabad akaratjával vagy erkölcsi szabadságával, melly minden erénynek alapja, meg nem egyeztethető. Ismertető által nem látja, miért volna szükséges *holni anyagi állományt feltennünk, mellyre annak e' földi életben*

tapasztalt minden gyengéit, hibáit és tévedéseit róhassuk. Ha illyes valami anyagi állomány léteznék, minden erkölcsi vétkül tulajdonításnak, 's az abból szükségeskép eredő büntetéseknek azonnal meg kellene szünni, valamint az erényes tetteknek is, mellyek hasonlókép ezen anyagi állomány rovására esnének, minden becsök elenyésznek. A' mások tetteinek, kivált egy jóra fellelkesült, vagy gonoszra felbőszült néptömegnek utánozására serkentő hajlomunkat, sokkal könnyebb és természetesebb az ember általános utánozási ösztönéből, melly emberi természetünkkel szint' olly szoros kapcsolatban áll, mint a' magunk fentartásának ösztöne, magyarázni, mint valamely csudálatos, a' szerző által pártolt ragályból, mellynek létele csak precarie vétetik fel, és soha meg nem mutatható. Az eféle eltévelyedések a' mélyebb studium hiányának 's a' jobb kútfók' nem ismerésének eredménye. Ezen jobb kútfók közül csak a' *Combe das Wesen des Menschen aus dem Englischen übersetzt*, és a' *Hartmann über den Geist des Menschen im Verhältniss zu seinem physischen Leben*, végre a' *Brugham über Gott und Unsterblichkeit aus dem Englischen überse tzt* című munkákat említjük. Nem áll szerzőnek azon nézete is, mi szerint: *az életerő 's annak munkálatai közönségesen csak a' physiologia tárgya, 's csak ezen tudomány mivelői által észleltetik, a' psycholog alig tud valamit létezéséről; ellenben a' physiologusnak szintolly tökéletlen ismeretei szoktak lenni a' lélekről, mellyet mint valami túlvilágit kétkedő (a' kérkedő bizonyosan nyomtatási hiba) tisztelettel a' psychologusnak enged által, kinél ugyan többnyire elszakasztva természetgyökerétől (!?) az életerőtől néha csudálatos metaphysicai agyrémné változik által.* Ezen állítás legfőlebb is magyar philosophiai tartalmú munkáink szerzőiről igaz, kiknek sokkal nagyobb

része a' tudomány mostani álláspontjával ismeretlen, 's ennyiben a' különben nevetséges nevezetű *Magyar Philosophia* alapítóinak tartathatnak. A' tudomány mostani álláspontjával ismeretes classicus írók' munkáiban a' pszichologiai vizsgálódások a' physiologiaiaknak elválhatatlan társai, 's az ilyenek vizsgálódásai *Metaphysicai agyrémekké* semmikép nem fajulhatnak el, ha csak metaphysicai agyrémeknek nem nevezzük azt, mi a' legmélyebb-combinatiók, terjedelmes tudományos ismeretek eredménye, 's annál fogva a' kisebb rendű írók — a' *Dii minorum gentium* által fel nem foghatók. Az ember testből és lélekből áll, 's testi szellemi természetét egyaránt kell fürkésznünk, 's először a' classicus írók fürkészeivel ismerkednünk, ha felőle bölcselkedni — philosophálni akarunk, 's itt ajánlható, ha valahol, az írásnak azon intése: mit Isten összekötött, az ember el ne válassza.

Az e'féle vizsgálódások a' legtisztább örömök kutforrása, 's méltó hogy szívökre vegyék, kivált ifjabb íróink, kiknek nagyobb része az öröm virágait csak a' költészet mezején teremni vélik, szerzőnek következő soraiban kifejtett nyilatkozását, mellyekkel tudományos szép értekezését be-rekeszti, 's mellyek szép lelkének 's nemes érzelmeinek maradandó bizonyága:

„De valljon méltó é, hogy az ember idejét és munkáját olly tudományokra pazarolja, mellyektől csak látszatos, csalékony eredményeket, csak Tantalusféle ámitó gyümölcsöket várhatni, mellyek a' gyakorlati életre nézve minden haszon nélküliek? — A' legelvontabb tudományoknak is van, úgy hiszem, egy gyakorlati oldalok, melly miatt azok az emberiség legnélkülezhetlenebb szükségei közé tartoznak, mert asylumok, mellyekbe az élet emésztő szenvedélyeitől, epesztő gondjaitól fáradt erejéből

kifogyott lélek menekedhetik. Legtöbb ember talán mindnyája többé vagy kevesebbé, ösztönt érez magában e' földön örökké elérhetetlen cél felé; a' legerősebb bizonyság, mellyet a' lélek' halhatatlansága mellett felhozhatni. Kettős az út, mellyre ezen belső ösztönnek engedve indulhat; az egyik tiszta zavartalan boldogságot keres, ez az élet' utja; a' másikon általános tudást, ez az elvont tudományoké. Talán szinte jele az ember kettős természetének és síron túli rendeltetésének, melly hihetőleg ezen kettős célját elérti vele; anyagi testének magadván az egyetlen valódi boldogságot: eszméletlen nyugalmat a' sírban; a' léleknek pedig a' mindenséggel és természetetörökkel közvetlen érintkezésben korlátlan tudást. E' földön azonban az óhajtott célt egyik úton sem érheti el; mindegyiken tehát csalódások várják, de a' tudományok' útján nem olly keserűek, nem olly emésztők, mert szerencsére ama Faustféle lelkületek igen ritkák, kiket az emberi tudás szűk korlátai úgy boszontának, hogy miattok a' pokol' hatalmaival szövetekezzenek. Szentek tehát előttem az elvont, szemlélődő tudományok, mert az ember' földi rendeltetéséhez tartozónak hiszem, hogy azokkal foglalkozzék, nem azért, hogy az igazságról lerántsa a' fátyolt, mellyel a' bölcs végzet azt szemeink elől eltakarta, mert ez soha sem sikerülhet; még kevesebbé világi hir' vagy nyereség' kedvéért, mert itt már a' gyakorlati élet göröngyös útjára térne által; hanem hogy tisztább, szellemibb légkörben a' lélek' sebei hegedjenek, mellyeket ez az élet viadalmaiban nyert, 's hogy újlag edzett erővel szállhasson szembe ennek dúló viharáival.“

A' III-dik: „Szegénység Irlandban“ című-értekezés a' báró Eötvös tollából került, 's a' Budapesti Szemle jeles koszorújának egyik leg-

szebb virágszála. Szívrazó és elragadó ékesszólással, a' legérzékenyebb kebel ömledezései között, alapos mély tárgyismerettel a' legélénkebb de egyszerűs mind leghívebb színekkel festve találjuk itt ezen boldogtalan nép nyomorúságát. Bővebb encomiumok helyett álljanak ismét néhány sorok, mennyire Gyűjteményünk szűk határai megengedik a' jeles értekezés ismertetéseül.

„Csudálva látta századunk Anglia harczait, mellyekben e' világ óriás zsarnoka egy szabad nemzet állhatatossága előtt porba dőlt; vágyteli tekintettel néztek a' népek a' tengerek királynéjára, reménynyel a' nemzetre, hol szabadság 's törvény századok óta frigyben él, 's földrészünknek egyik éjszakaiabb országát kertté, annyi nemzedékből álló lakóit egy nagy néppé alkoták: de Irland felszólal 's a' nimbus eloszlott. — Nem a' szabad nép, melly nemünk jogait, mintegy köz palladiumot megtartá annyi harczok közt; nem a' hatalmas, mellynek millionyi karait együtt éldelt szabadság erősíti, 's egyetiti köz védelemre; nem a' gazdag, mellynek hajói földtekénk' minden tengerét eltölték, éldéletet hozva 's cserélve, minden partokon virágzó gyarmatokat alapítva, birodalmakat hódítva; most a' zsarnok lép elénkbe, ki egy nemzetet 7 századig elnyomva, miután nemzetiség, vallás velök minden egyéb ürügy elhasználtatott, remegni kezd szolgája előtt: most látjuk ez olly nagynak vélt erő belső gyengeségeit: most hozzánk hatottak koldus sóhajtati, kinek inségét anynyi fény 's arany csak évről évre nevelék; egy szóval láttuk Irlandot, 's szívünk csak szánakozást érez régi tisztelete helyett 's a' t

„Anglia szegényei közmondássá váltak. Azok kik ez alkotmányok' régi honában csak hibákat kívánnak találni, 's szorgosan felkeresve minden sebeit, félszázad óta végromlással fenyegetik a' ha-

talmas szigetet, annyit 's annyiszor említik e' szegényeket, hogy bizonyára, ha akarnánk is, nem felejtkezhetnénk meg rólok, épen olly kevéssé, mint magok az Angolok, kik noha a' szegényi törvény által a' taxa, melly 1834-ben 7,511,219 font sterlinget tett, 1836-ban már 5,713,272 fontra szállott le, még maiglan elég nehezen emlékeztetnek az ősi bajokra. — De csalatkozik, ki azért e' két hazát a' szegények' állapotjára nézve csak legtávolabbról összehasonlitaná; 's elég egy tekintet az irlandi canalis' két partjaira vetve, hogy e' csalódásról azonnal meggyőződjk. stb. —

Az angol szegénység mintegy sine qua non feltétele gazdagságának, mindkettő egy köz kutfőből a' gyáripárból eredett, 's ki a' szegénytáxa' nagy számát tekintve egyszer'smind el nem feledi, hogy annak nagyobb része ideigleni szegények' (temporary pauperes) felsegítésére fordittatik, azaz: azon napszamosok feltartására kik eléggé jövedelmező munkát nemtalálhattak, 's kik e' körülmények megszűnésével azonnal soraikból kilépnek 's független munkásokká válnak: bizonyára Anglia állapotját e' részben is nem fogja olly szerencsétlenné tartani, mint közönségesen hirdetik. — Terhes a' szegény taxa minden kétségen kívül, elosztásában néha igazságtalan, 's nyomasztó, de ha Anglia leginkább gyárainak köszönheti felsőbbtségét, 's gyárak' bámulatos kifejlődését azon szabadságnak, mellyel erőműveket használt: valljon azok, kik VI-dik Eduard 5- és 6-dik cap. 22 törvényének megszüntése után a' munkást azon biztosságtól, melly neki ezen törvény által adatott: hogy erőművek a' szövetek' készítésében használtatni nem fognak, megfoszták, 's kik 1835-b. 22,500,000 ft. st. gypotszövetet, 's ugyan azon évben 34,000,000 ft. st. érő pamutportékát készítették gyáraikban, panaszkodhatnak-e joggal e' szegénytáxa ellen,

melly nélkül kereskedői kifejlődésük lehetetlenné válnék?

Irland állapotja más; 8,000,000 népességének majdnem egy harmada szegény, nem mint Angliában segítve a' szegénytaxis által, ideigleni szükségben szenvedve, mellyből munkásság vagy szerencsésőbb viszonyok által csak hamar kifog emeltetni, de szegény nem segítve senkitől, nem várhatva semmit a' jövődtől nagyobb szenvedéseknél egyebet nem látva más kimenetelt, mint éhenhalást, vagy — talánha sorsa boldogabb — jobb napokat ugyan, de távol honától egy más boldogabb éghajlat alatt, hol szíve nem fog találni emlékeket, 's hol boldogságára mindig egy haza hiányzik. — Kinek szíve e' föld nagyainak örömein gyönyörködik, az megelégedve járhat körül itt is. Palotákat fog találni itt is, 's kiterjedt partokat fényesen öltözött cselédeket, egy szóval, minden fényt 's élvezetet, mivel az angol aristocratia magát környékezni szokta. De a' kúnyhó szerény és boldogítóbb ékességeit, azon közjólétet, mellyben egy nemzet osztozik, azon megelégedést, melylyel az az utolsó Angol farmer az első lordig, kis vagy nagy birtokára tekint, a' mosolygó gyermekcsapatot, melly a' vándort Angliában zajogva körülfogá, itt ne keresse senki. Egyesek éldelek, egyesek birnak, egyesek boldogok itt: a' nemzet koldúl". — stb —

IV-dik értekezés az írói tulajdonról Schedel Ferencztől, mind korszerű tartalma, mind a' tárgy terje felmes olvasottságra mutató több oldalú vitatása végett méltó helyet foglal ezen gyűjteményben, valamint a' Codificatio című V-dik értekezés is Szalay Lászlótól. Toldalékképp berekeszti a' munkát egy értesítő „Tudományos academiák és társaságok Jutalomkérdések“ cím alatt.

B) Külföldi Literatura.

Honunkat illető kivonat két régi német könyvből:

1. „*Der romische Adeler, das ist, das Leben aller Römischen Könige und Keiser, ihre Tugenden, Laster und Tahten von anfang der Römischen Einzelherschung aufs kürzeste beschrieben, und biss auf den heut-herschende Keiser Ferdinand den dritten fortgesäzzet. Und aus dem Nieder- ins Hoch-Teutsche übergesäzzet. Mit einer verfolg bis auf den Herbstmonath dieses izt laufenden 1645-sten Jahrs. Zu Leyden. Bey Frantz Heger. Im 1645-sten Jahre.*“

XXX. Decius

Im 253-Jahre nach Ch. Geb.

Decius ein Vnger, herrschte dreizig Monath, wahr ein sehr grosser Verfolger der Christen, sonst ist er ein führträflicher Fürst gewesen, den der Rath nicht allein Augustus, sondern auch Vater des Vaterlandes nante stb.

XLV. Jovianus.

Im 365 Jahre nach Chr. Geb.

Jovianus, ein gebohrner Vnger, herrschete 8. Monath; er wolte das Keiserreich nicht annehmen, es wäre dan, dass das ganze Kriegesvolk an Jesus Christ unsern Herren glaube. — — — — — Er ist auf dem wege nach Constantinopel in einem neuen Sale durch den dampf von Kohlen erstiket und gestorben, und zu Constantinopel begraben worden.

XLVI. Valentinianus, Valens,

Im 367. Jahre nach Chr. Geb.

Valentinianus aus Pannonien bürtig herschete 12. Jahr, wahr sehr beredt, führsichtig, und wan er sich hätte wollen rathen lassen, wäre nie seines gleichen gewesen. Er wahr von Julianus verurtheilet darüm dass er einen Heidnischen Prister mit Weiwasser besprängte und einen Bakkenstreich gab. Er wurd der Segelmacher genännet, darüm dass er ein Segel hatte zu kaufe gehabt, welches ihm fünf Soldaten nicht künnten entwaltigen, derentwegen wurd er zum Soldaten angenommen, und ist endlich, von stufen zu stufen steigend, Keiser geworden. — — — — — Er herschete mit und nebenst seinem Bruder Valens, aber er wahr ihm sehr ungleich, dan dieser wahr des Aurius Rotte zugetahn. Liess einem iden seinen Glauben frei stb.

2. „*Joh. Sleidani vier Monarchien, darinnen kürztzlich dasjenige, was sich nach Erschaffung der Welt biss auf diese unsere zeit denkwürdiges zugetragen, begriffen, hiebevör aus dem Lateinischen Teutsch übersetzt, anietzo aber von neuen übersehen, hin und wieder erweitert, und biss auf das 1658-ste Jahr vermehret durch Gabriel Tzhimmern. Mit Churfürstl. Sächs. Befreyung. Dressden, in Verlegung Andreae Löflers, Buchh. Jena, Druckts Georg Singenwald, Im Jahr 1659.*“

Decius ein Ungerer.

Anno 250.

Nach ihn (Philippus) überkam *Decius* der ein Unger und grosser Christen Feind, die Keyser-

liche Regierung. Dieser druckte anfänglichen, da er von den Wendischen Legionen, und nachmals auf Bewilligung des Raths zum Keyser erwehlet, den auffstand in Frankreich unter, und zog folgend, nach dem er dem Rahte das gemeine Wesen anbefohlen, nebenst seinem Sohne, als einem Reichsgehülffen auff wohlerrachten des Raths wider die Scythen, so Thracien und andere Reichsörther zu Wasser und Landt verheerten stb.

Aurelius Probus Ungerer.

276.

Nachdem Probus von dem Krieger volcke unnd dem Rathe zum Keyser gemacht worden, eroberte Franckreich und erlegte die Francken, so dasselbige besassen, in vielen Schlachten: Hernach schlug er die Polen und andere Völcker in Illyrien stb.

Jovianus ein Ungarer.

363.

Nachdem also das Kriegesvolck ihren Fürsten verlohren, machten sie den Jovianum weil sie in vielerley Gefahr stunden, zum Keyser stb.

**Valentinianus. und Valens,
beyderseits Ungarer.**

364.

Ferner, -als das Volck den Valentinianum zum Keyser erwehlet, nimmt derselbe nachmals zu Constantinopel seinen Bruder Valenten zum Reichsgehülffen an, unnd indem er ihm dieselben Länder anbefohlen, zeucht er in Teutschland, überwindet die Teutschen, so am Meere liegen, und soll, als er wieder in Franckreich gekehret, in den 12 Jahre seiner Regierung vor Zorn gestorben seyn. Er hatte auff einmahl zwey Weiber, welches er auch sei-

nen, Unterthanen damit sie sich desto eher vermehren möchten, zugelassen. Zu derselbigen Zeit ward sein Bruder Valens zum andern Keyser in Asiengemacht, damiter die Parther welche Armenien verheereten, und den Persichen König, so nach gebrochenen Bündnisse die Waffen ergriffen, zu rücke halten möchte, weil aber die Hunen, Tartaren, unnd Scyten, Ungern, Epeirum unnd Thessalien verwüsteten, hat er sich wieder in Europa begeben stb.

Gratianus und Valentinianus,

zwey Ungerer.

375.

Nach diesen ist Gratianus, weil der Vater und der Vetter durch den Todt abgangen, zur Regierung gelanget, und indem das gemeine Wesen durch das unterschiedliche Empörungen sehr bedrenget, hat er den Theodosium gegen Auffgang geschicket, er aber schlug bey Constantinopel die Hunnen, Gohnten, und jagte sie von den Grentzen Thraciens stb. — — — Valentinianus ist nach des Vatern Tode nebenst dem Gratiano zum Reichsgehülffen angenommen, und in Welschland geschicket worden, nachdem aber Gratianus, wie gesagt, getödet, ist dieser in Illyrien geflohen, und endlich zum Theodosio in Orient kommen stb.

Az 1-ső szám alatti könyvben, a' 88-ik római császárnak Nagy Ottonak (uralkodott kr. szül. után 937-ik évben) történetiben, a' 295. és 296-ik lapon, ezt olvassuk: „*Die Vngaren hatten ihre Wagenburg um Augsburg geschlagen, wurd derhalben von Otto beschlossen sie des andern tages anzugreifen. Die Vngaren fielen auf den lezten haufen, und trieben sie in die flucht. Der Keyser ver-*

mahnet die seinigen, und fället auf die Feinde ein, also dass sie nach grossen blutvergiessen überwinden wurden, und sein niemahls wieder in Teutschland gekommen. Sein Sohn Karl blieb dasselbst auf der Wahlstat tohdt. In dieser Schlacht wurden auch drei junge Vngarische Könige gefangen, und lebendig für dem Keiser gebracht, der sie aus grosser gütigkeit beim leben wolte erhalten, aber sie wurden alle von den Teutschen, zuschmach und schande der Vngarn, wieder seinen willen usserhalb des Lagers aufgehänget. — — —

Hogy az itt említett, „drei junge Vngarische Könige“ nem királyok voltak, eléggé bizonyítja, az, hogy még 937-ben, Nagy Otto, romai császár idejében nem is voltak magyar királyok; hanem a' Magyarok' akkori uralkodó hercege Zoltán viselt, azon időben sok más nemzetekkel 's Nagy Otto császárral is háborút. Egyébiránt maga Zoltán herceg sem juta fogságba 's az említett csúfos halálra, mert midőn már 40 évig uralkodott volna (907 — 947-ig), betegeskedései miatt áltadá fiának, a' tüzzelteljes Toxusnak, ki ekkor 17 éves volt, az uralkodást. Maga Zoltán pedig azután két év mulva, a' Magyarok közfájdalmára, elhúnyt, élete' 53-évében, megérvén fiának már kezdetileg aratott szép győzödelmeit. — De a' *romische Adeler*“-nek iszonyú historiai baklövését, az általa említett három fiatal magyar királyokra nézve, az itt általam 2. szám alatt említett *Sleidan* „*Vier Monarchieen*“ című munkája is, melly amaz után 14 évre jöttki, ujjal mutatja, mellyben Nagy Otto császárnak a' Magyarokkal viselt csatáiról csak az mondatik, hogy „*einige von den vornehmen Ungern wurden aufgehängt.*“ — 'S ez megtörténhetett.

Hanem más kérdés az: miként mondhaták az itt felhozott régi írók, a' Kr. szül. után 250-dik évtől a' 375-ikig uralkodott római császárok kö-

zül, *Decius, Jovianus, Aurelius, Valentinianus, Valens, Gratianus* és ismét másik *Valentinianus* nevű császárokat magyaroknak? Igaz, hogy a' felhozott régi történetírásokban minden más római császárok' nevei ntán is ott áll az: micsoda nemzetből 's országból valának azok. Így p. o. *Titus Antonius pius*, von Nimes, aus Langedok gebürtig; *Justinus*, ein Thracier; *Nero Claudius*, ein Römer; *Sylvius Otto*, ein Hertrurier; *Nerva Coccejus* ein Italiener; *Marcus Ulpius Trajanus*, Spanier; *Hostilianus* und *Volustianus*, beyderseits Frantzosen; *Constantinus Magnus*; ein Engländer. *Zeno*, aus Isaurien; *Anastasius*, Macedonier; *Constantinus IV.* ein Africaner; *Diocletianus*, ein Dalmatier 's t. b.

Az is igaz, hogy analogiai mesterkélés által az állítólag magyar születésű római császárok' nevei közül némelyiket magyarítani 's most is létező magyar családi nevekre alkalmazni nem lenne nehéz; mint p. o. *Decius Dezső*; *Jovianus, Jóbi*; *Gratianus, Pongrácz*; *Valentinianus Bálinti* vagy *Bálintfi*; *Valens, Bálint stb.* De a' nevek' illy rokonítására bizonyosat építeni minden esetre túl zásnak látszanék, hacsak valamely hitelesb' történeti adatok nem adnának világot annak valóítására-hogy az említett császárok csakugyan magyarok voltak. Az itt általam közlött kivonat azonban miránk magyarokra nézve mégis nagyérdekű 's figyelmet gerjesztő, miután két régi író egyez-meg e' részben.

Kivonatomban szándékosan tartám meg-híven az írásmódot a' maga régi színében, mert literátorokra nézve az sem érdektelen, 's abból is tanulhatni.

N. A. Kiss Sámuel.

VII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Fejér György. Igaz hogy a' Horvát népnyelv valóságos Illyr nép és nyelv? 3. lap.
- 2) K. P. A' természet' leírásábani oktatás. 30. l.
- 3) Puszta Ignác. A' zongora. 52. l.
- 4) Kis Károly. Magyar Katonák vitéz'ettei. 91. l.
- 5) Pap. I. Lélektani nézetek az akaró tehetség' körében. 102. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

1. Budapesti Szemle 1840. Első kötet, Legitimae inquisitionis vera norma est, ut nihil veniat in practicum, cujus non fit etiam doctrina et theoria. Bacon de Augm. Scient. Pesten. Kiadja Heckenast Gusztáv. 99. lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

- Der romische Adeler, das ist, das Leben aller römischen Könige und Keiser etc. 123. l.

(Koszorú az 1840-dik esztendei VI. Kötethez egy iv.)

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkáikkal elősegítik,

*tőlünk mindenik nyomtatott ivnytől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

Erre nézve *kénytelenek* vagyunk azt megjegyezni: hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi más hasonló tárgy *Folyóiratokban*, a' formátum nagysága, a' betűk' apró volta, a' sorok tömörsége miatt, *csak egy nyomtatott ivet teszen*, e' jelen Gyűjteményben (a' kisebb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél ivre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott ivért ígértetik, p. o. tiz forint ezüst pénzben, — itt is, szinte annyira megfely, t. i., 2 $\frac{1}{2}$ ivért 10 pengő forintra a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alól-irtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban jadatik ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság által innen elvitetve 5 fl. 36 kr.; postai elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

Pesten, Julius 1840.

Petrózai Trattner J. M.

és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosi 's Kiadóji.

PESTEN,
PETRÓZAI TRAYTNER J. M. ÉS KÁROLYI F.
TULAJDONA, ORI ÚTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

VIII. KÖTET.

24-dik esztendei
Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értkezések.

1.

Az emberi boldogság kutforrásairól, 's a' feuntartására szükséges eszközökről.

Ha az emberi boldogságnak, mellyre mindnyájan teremtvé vagyunk, 's melly felé olly édes vágyódások vonzanak bennünket, kutforrásairól elmélkedünk: mindenek előtt szembetünő azon körülmény, miszerint minden élvezetnek szükséges-kép azon különböző rendszereknek munkásságából kell származni, mellyekből emberi létünk szerkesztve van. A' csontok, izmok, idegek, a' lélekzés és emésztés műszerei közvetve vagy közvetlenül kellemes érzelmeket szereznek, ha czélszerűleg, az az természetekhez és rendeltetésekhez képest használtatnak, és a' külső érzékek a' belső tehet-ségeekkel együtt szülik mind a' többi benyomások, és érzelmeket, mellyeknek öszvesége teszi az embernek, mint érző és okos teremtésnek életét és lételét. Ha ezek folyvást álomba volnának me-

rülve, vagy természetők szerint munkátlanságban vesztegelnének: akkor az életet, mi az élvezést illeti, megsemmisítettnek lehetne tekinteni, léteünk csupán tengődésre (vegetatio) fogna szorítkozni.

Ha tehát bölcsesség és jóság tette az intézkedést az ember teremtésekor: méltó joggal várhatjuk, hogy a' teremtés intézkedései az emberre vonatkozólag főleg oda irányozvák, és arra számítvák hogy különböző testi és lelki ereji és tehetségei munkásságra serkentessenek. Nekem úgy tetszik, hogy a' dolog valósággal úgy is van, 's néhány példák elegendők lesznek ezen fontos tárgy felvilágosítására.

Minden huszonnégy órára bizonyos mennyiségű ideg — és izom erőt kölcsönöz a' természet az emberi testnek, melyet felhasználni gyönyörűséggel vagy élvezettel jár. Hogy ezen felhasználás megtörténhessék, a' gyomor úgy van alkotva, hogy annak bizonyos mennyiségű táplalekra van szüksége, mellyre csak az idegek és izmok erejének ráfordítása által lehet szert tenni. A' test minden takaró nélkül van teremtve, 's a' külső levegő ártalmái, 's az időjárás viszontagságai ellen védelemre van szüksége, 's a' természet úgy rendelkezett, hogy a' testi és lelki erők mérsékelt ráfordítása által a' szükséges ruházatot könnyen megszerezhetni. Kellemes érzés a' kifogyott ideg — és izom erőt egészséges eledelök által viszszapótolni, 's az emésztés műszerei úgy alkotvák, hogy gyakran alkalmat nyujtsanak az evés gyönyörűségének megújítására. Ezen rendelkezéseknek nyilvánosságos azon czélja, a' test különböző rendszereit az élő egyed boldogítására munkálkodtatni.

Ha a' lélekre fordítjuk figyelmünket, könnyű áttallatni, miszerint az isméret különböző tehetségei a' külső dolgokkal, mint rájuk nézve az élvezet tárgyaival kívánnak megismerkedni: míg más fe-

lól a' gondolkozó tehetség a' tárgyak viszonyainak, 's egymásra vonatkozásaiknak ismeretére törekszik. „Valami különös, így szól egy ékesen szoló író, és valóságos gyönyörűséget nyújt mindeniknek, legalább a' ki egészen romlott és alacsony természetűvé el nem fajult, az ismeretek szerzése, már magában is. Ha valamit először látunk, már az némi gyönyörűséget okoz, hogy előttünk egy új tárgy tűnik-fel; figyelmünk felébred, 's kívánunk róla valamivel többet tudni. Ha mesterség műve az p. o. valamely műszer, vagy erőmű, tudni kívánjuk hogy csinálják azt, mire használják; ha állat, szeretnénk tudni, honnan származik az, hogy él, minő természettel, 's tulajdonságokkal bír, micsoda szokásai vagy talán különösségei vannak. Ezen kívánság rögtön származik, minden tekintet nélkül azon gyakorlati haszonra, melly azon erőmű gyakorlásából ne talán reánk hárámolhatna, talán többé nem is fog az szemünk elébe kerülni. Ezen kívánság és gyönyörűség csak onnan származik, mivel a' tárgy újj, 's előttünk ismeretlen. Elkezdünk tehát kérdezősködni, örülünk ha kérdéseinkre feleletet nyerünk, tanúságot veszünk, 's ismereteink gyarapodnak, Ha későbben történetből ugyanazon műszer; vagy ugyanazon állat szemünk elébe kerül: kellemes előttünk a' visszaemlékezés, hogy azt már máskor láttuk, 's valamit tudunk felőle. Ha más műszert, vagy állatot látunk, melly ehhez bizonyos tekintetben hasonlít, némelly egyes vonásokban pedig tőle különbözik, örömmel találjuk benne, mindkettőjüket egymással összevethatni, 's azt a' miben egymással megegyeznek, valamint azt is a' miben egymástól különböznek kitalálni.

Minden efféle kielégítések immár saját természetök szerint tiszták, és minden önzéstől mentek, az élet közönséges céljaival semmi közök, és még is gyönyörűségek — örömök. Nem leszünk általok

gazdagabbak, inyünket nem csiklandoztatják, sem más testi kívánságunknak nem hizelkednek, és még is kellemetesekek elannyira, hogy készek vagyunk érettek valamit odaadni, 's kedvökért egy vagy más testi kényelmet nélkülözni. Azon gyönyörűség, mellyet a' tudomány nyujt, épen ilyen nemü, vagy is inkább épen ugyan az."

Ezen sorokban hú és igaz rajzát látjuk azon örököknek, mellyek elme tehetségeink munkás gyakorlását kísérik. Ha az emberi tehetségeket jelen állapotjokban vesszük: két ut gondolható, mellyen kielégítésekre lehetett volna jutni; az elmebeli tehetségekbe közvetlen mindjárt a' születéskor mind azon dolgoknak ismeretét, mellyeknek felfogására képes, beleplántálni, 's minden hajlomot, minden érzelmet bizonyos csalhatatlan ösztön segítségével által kielégíthetésének legjobb, legfensőbb módjára vezérelni: vagy pedig az elmetehetségeket csak képessékké tenni a' szorgalom és gyakorlás által ismeretek szerzésére, 's most már külső tárgyakkal venni őket körül, mellyek hozzájuk bizonyos viszonyban állanak, olly móddal, hogy ha ezen tárgyak és viszonyok tekintetbe vétetnek, nagy élvezet vagy gyönyörűség származik, ha pedig nem, kellemetlenség és gyötrellem áll-elő; 's egyszersmind azonban minden hajlomnak és érzelemnek terjedelmes hatáskört engedni, mind a' jó, mind a' rossz használatra, 's az észre bizni osztán azokat a' kitűzött célra vezérelni, 's azon fokot, mellyben azokat követni lehet, kimérni. Most már az a' kérdés: ezen két mód közzül mellyik kedvezőbb az élvezetre? Lehetnek sokan, kik az első módot célszerűbbnek gondolják; én pedig a' másodikat tartom annak. Ha azon első jóllakás, mellyben a' világra léptünkkor legelőször részesültünk, éhünket örökre lecsilapítaná, azon gyönyörűségnek, mellyet egy egészséges embernek a' jó étvágynaponként

szerez, örökre vége lenne, 's ezen ugy tetsző boldogság örömeink tömegét szembetűnőleg csökken-
 tené. Hasonlókép ha tehetségeink mostani tulaj-
 donsága mellett hajlomainkba és érzelmeinkbe soha
 nem tévelygő kívánságok plántáltattak, 's eszünk-
 kel veleszületett ismeretek közöltettek volna, olly
 móddal, hogy az első óra születésünk után, ben-
 nünket erkölcsileg épen ollyan bölcseknek és eré-
 nyeseknek, értelmileg olly tudományosoknak ta-
 lálna, a' millyenekké csak valaha lehetünk, úgy
 minden intézkedés tehetségeink folyvásti foglalkoz-
 tatására hiányzani fogna. Ha a' gazdagság meg van
 szerevezve, a' fősvénynek öröme azonnal csökken.
 Több kincsre, gazdagságra vágyik szüntelen neve-
 kedő kívánsága. Azt mondják hogy esztelenül teszi
 azt, pedig csak természeti hajlomát követi. A' mi-
 vel bir, az szerzésre való kívánságát többé ki nem
 elégíti. A' fősvény gyönyörüsége ezen szerzésre
 való tehetség munkás állapotjából származik, 's
 csak uj kincsek hajhászása és megszerzése tarthat-
 ja-fen ezen munkás állapotot. Ugyan ezt lehet be-
 bizonyítani a' tetszés hajlomáról is. Azon élvezet,
 mellyet ezen hajlom nyujt az ennek megfelelő te-
 hetség munkás állapotján alapszik; ezért kénytele-
 nek ezen hajlom martalékai a' tömjénnek a' becsü-
 let lajtorján folyvásti fellyebb emelkedése után
 esenkedni. Napoleon számkivetett állapotjában egy-
 szer így szólott: „éljünk az elmultakból“ de lehetet-
 lennek találta azt. Fő kívánságai a' tetszés hajlomából,
 az önbecsülésből származtak, 's az elmultak ezen
 hajlomoknak nem adtak többé elegendő ingert,
 nem tartották azokat folyvásti munkásságban. Épen
 olly kevéssé tartaná magát akármelly hangász, mű-
 vész, költő, vagy philosoph boldognak, bár melly
 jeles volna is másként a' maga nemében, ha ezt ad-
 nák értésére: „most már hagyj fel kedvencz foglal-
 kozásiddal, 's ólj az elmultakból“ még pedig

ugyanazon okból, újj ügyesség megszerzése, az ismeret újj mezejének felfedezése ingerli az embert, tehetségeit munkásságban tartja, 's a' munkásság élvezet.

Ila ezen nézetek helyesek: úgy a' vélünk született ismeretek, 's ösztönszerű munkálkodási szabály következményeit lehetetlen feltétel nélkül jóltévőknek tartani. Tapasztalásunk, és kiképződésünk határai csak hamar el lennének érve, első lépésünk utolsó is lenne, minden tárgy régi és ismeretes fogna lenni: a' remény semmi alapot nem nyújtana az ujjabb gyönyörűségek várására, az okosság a' vigyázásra, a' csudálkozás semmi ingerével nem bírna az ujjágnak, és egyformaság, unalom, 's lélektespedés lennének kétségkívül az emberek közönséges sorsa.

De az imint felállított nézetek szerint a' teremtés mostani alakjában bölcsőbb és áldás árasztóbb módon van az ember természetéhez alkalmazva, mintha a' lélek a' születéskor ösztönszerű szabályokkal, eredeti 's veleszületett ismeretekkel ruházott volna fel. Fenálló intézkedés által sokféle jeles tehetségek feltételeztetnek, 's a' tárgyaikkal ellátatnak; ezen tárgyak olly tulajdonságokkal felruházvák, mellyeknél fogva a' helyes használat mellett nekünk különféle hasznot és gyönyörűséget szereznek, de ha helytelenül alkalmaztatnak, vagy velek visszaélünk: ártalmunkra 's büntetésünkre fordulnak, 's magunkra van hagyva, saját ereink, 's tehetségink alkalmazása által ezen tulajdonságaikat kipuhatolni. Következőleg ilyen módon gondoskodva van lelki tehetségeink folyvásti munkálkodásáról, 's ebben áll az élvezet, a' gyönyörűség. A' föld megtermi a' búzát, melly testünk táplálására alkalmas, de a' csépelés, órlás, és sütés által inyünknek kellemetesebbé, gyomrunknak hasz-

nosabbá, izom és ideg rendszerünknek inger adóbbá tehetjük azt. Mind ezen viszonyokat már a' teremtő előre elrendelte, mielőtt a' bűzát sajátlagosságával, 's az emberi testet különös tulajdonságaival, és működéseivel felruházta volna. Midőn azonban ezeknek ismeretét nem hagyta velünk születni, önkénytelenné lenni, hanem csak tehetségeket adott annak feltalálására, 's egyszersmind ezen tehetségek használatát kellemetessé tette, az embernek szabadságába hagyta, hogy önként cselekedjék: ez által a' lehető legfőbb jót közölte vele. A' föld bürköt, és gyüszüvirágot is terem, bizonyos életművészégi törvénynél fogva, ezen állományok bizonyos mérsékelt mennyiségben vétetve nyavalyákat gyógyíznak, nagy mennyiségben vagy helytelenül alkalmaztatva pedig halált okoznak. De a' szemlélődési tehetségek képesek, az okos vigyázás és gondolkozás vezérlete alatt, ezen tulajdonságaikat az említett állományoknak kipuhatolni, 's már most az emberre van bízva, vagy ezt tenni, vagy pedig hanyagsága következményeit hordozni.

Ha a' víz felforr, gőzökké válik; a' gőzök bámulatos erővel terjeszkednek ki, 's ezen erő ércz falak közzé száműzve, 's az ész által vezéreltetve, gőz erőműnek az ember leghatalmasabb, 's egyszersmind legigénytelenebb szolgálójának használtathatik. A' természet alkotója mind ezt kétségkívül előre elgondolta, 's az ember tehetségeit a' teremtéskor ezek szerint intézte el; de magára bízta az emberre, a' viznek ezen tulajdonságait és viszonyait szemmel tartani és feltalálni. Ezen kötelességet azonban olyannak kell elismernünk, melly a' legjobb indulatból van előnkbe szabva; mihelyt látjuk, hogy a' teremtő magát az erzeink és tehetségeink használatát kellemes érzésekkel kötötte össze, 's azon természeti tárgyaknak, mellyeknek

temérdek sokféleségével bennünket körülvelt, tulajdonságait és viszonyait olly bölcsen intézte el, hogy felfedezőjüket kétszeresen jutalmazza meg — a' lelki erők és tehetségek gyakorlásából származó gyönyörűséggel, 's azon tetteges haszonnal, melly belőlök feltalálójokra háromlik.

Az ismerő tehetségek mint tudva van, a' testek tulajdonságait, 's egyszerű viszonyaikat veszik észre. A' gondolkodó tehetség hasonlókép viszonyokat vesz észre, de fensőbb rangukat. Az elsőbb rendbeliek p. o. megismerik, hogy valamely föld homokból vagy anyagból áll, hogy az kövér vagy porhanyós, nedves vagy száraz, hogy a' visznek bizonyos szerfeletti mennyisége a' föld termékenységet hátráltatja, hogy az aratás egyik esztendőben bővebben, másokban szűkebben üt ki. A' gondolkodó tehetség ezen tünemények okainak ismeretére jut, 's az ismerő tehetségekkel közösen munkálva feltalálja azon eszközöket, mellyek által az agyagot elaprózni, a' nedves földet szárazzá, a' könnyűt nehezzé, 's átaljában mindenféle föld fajt termékenyebbé lehet tenni; valamint minden különös föld fajnak ez vagy amaz gabona fajhozi atyafiságát is. Azon népek immár, mellyek ismerő tehetségeiket arra használják, hogy a' föld tulajdonságait szemmel tartsák, gondolkodó tehetségek segítségével által pedig a' föld termékenységet a' vízhez, mészhez, trágyához, 's a' különböző gabona fajokhoz; viszonyait igyekeznek kipuhatolni, továbbá izom — és ideg erejüket azon viszonyok kívánataihoz képest foglalkoztatják, éghajlatok egészségesebbé tétele 's a' táplálékok bősége által gazdag jutalmat nyernek, nem említvén azon tetteges hasznot, melly erejik és tehetségeik gyakorlásának elválhatlan társa. Azon népei ellenben a' földnek, mellyek lelki tehetségeik izom és ideg erejik hasz-

nálatát elhanyagolják, hideglelések, csúzféle nyavalyák, 's más fájdalmas bajoktól osztoroztatnak, mellyek a' nedves levegőből, 's a' föld miveletlenségéből származnak, a' táplálékok dolgában szükségletet látnak, 's a' nedves években, a' föld terméketlensége éhelhalásra juttatja őket. Ezen büntetés a' teremtőnek jó indulatu intésére mutat, hogy ők fontos kötelességeket mulatják el, 's nagy öröm élvezetét játszák el, 's ezen büntetés azonnal megszűnik, mihelyest ők az isteni törvények betöltése által részesülnek azon áldásokban, mellyektől saját restségek által magokat elejtették.

A' szelek és a' hullámok ugy látszik első tekintettel győzhetetlen akadályokat görditettek az az ember utjába, midőn azon száraz földet vagy szigetet, 'mellyben született elhagyni, 's messze eső tartományokkal, népekkel közlekedésbe jőni akar. De ha szemmel tartja a' fának a' vízhezi viszonyát, képezzé lesz hajótjépitni, ha szemmel tartja a' szél befolyását, a' vízben lévő testekre, megtanulja a' vitorla használatát: ha megismerkedik a' gőz terjeszkedő erejével: olyan erőművet talál fel, a' gondolkodás és tapasztalás lépcsőjén apránként fellyebb emelkedve, mellynek segítségével képes csak nem a' legvadabb zivatarral is dacolni, 's a' legviharosabb éjszakkal szembe vitorlázni, midőn az elene csaknem minden dühös szeleit fellázasztja. Mind ezen tulajdonságok sokkal elébb adattak mind a' természetnek, mind az embernek, mielőtt gyakorlatilag használtathattak volna, de már most midőn a' felfedezések, és tökéletesítések utján annyira előrementünk, által is látjuk, mi szerint a' teremtés terve bámulatos tökéletességgel arra van számítva, hogy lelki tehetségeink folyvásti munkásságban tartassanak, 's használatokért a' legedesebb jutalmakban részesüljünk.

Midőn néhány év előtt Paganinit hegedűn játszani hallottam, mindenek felett hangjainak leirhatatlan gyöngédsége ragadottbámulása. Ezen finom és szerfelett gyöngéd hangok úgy érdekeltetik füleimet, mintha származások tisztán aetheri természetű volna, 's anyagi eredeteknek, teljességgel semmi nyomai nem valának észrevehetők. Azt hitte volna az ember, hogy valamely angyal küldötte azokat a' halandók füleinek. Úgy látszott, hogy a' hang érzékének és idő érzékének rendkívül erős kifejlődése Paganininál, párosulva idegrendszerének szerfeletti érzékenységgel, melly természetből és maga tartásából olly nyilván kiteszett, tették őtet képessé a' tökéletesség illy rendkívüli fokának elérhetésére. Gondolkodván az ő mesteri játszásának bámulatos tökéletességéről, különösen a' tünt szemembe, hogy mig közöttünk egy illy felsőbb rangú lény meg nem jelent, semmi ismertetünk nem volt arról, mi dicsőséges hangokat képesek előállítani azon anyagi eszközök, melyekből a' hegedű és vonója állanak, 's hihetőleg hasonló következtetést lehet az egész itt alatt létező teremtésre is húzni. A' világ hihetőleg tele van isteni tulajdonságokkal, és bájoló, 's elragadó harmóniákkal, csak birnánk olly magasabb íhletésű emberekkel, kiknek hivatások azokat közfényre emelni! És ha e' valósággal úgy van, melly bámulatos a' természet intézkedése, melly nekünk minden lehető alkalmat nyújt, hogy nem csak ezt magát megismerjük, hanem saját tehetségeinket is tökéletesítsük, 's annyival gazdagabb kincsekkel kínálkozik minél nagyobb előmeneteleket teszünk legkellemetesebb, 's egyszersmind leghasznosabb kötelességeink gyakorlásában.

Ezen okoskodás ellen azt az ellenvetést tették, hogy benne ellenmondás van. A' természet törvé-

inyeinek nem tudása, — mondják ezen vélemény pártolói megkivántatik a' boldogságra, hogy tehetségeink ezen törvények felfedezése, 's az irántoki engedelmesség által munkásságba jöjjenek, 's még is más felől lehetetlennek tartják a' boldogságot, valámig ezen törvények fel nem fedeztetnek, és nem követtetnek: következőleg — ugy mondanak itt a' tudatlanság egyszersmind ugy tekintetik, mint a' boldogságra mulhatatlanul megkivántató, és mint azzal meg nem állható. De ezen tanitmánynak ilyen formábani előadása épen nem helyes. Nem azt mondjuk, hogy minden egyes személynél a' természet törvényének nem ismerése az élvezetre vagy boldogságra lényegesen megkivántatik. Csak azt állítjuk, hogy az embernek mostani állapotjában jóltévőbb reá nézve hogy ő ezen törvényeket először szüléitől vagy a' tapasztalásból kénytelen tanulni, mintha születésekor a' teremtés minden tárgyainak, a' természet törvényeinek vele született ismeretével ruháztatott volna fel. Ugyan ezen ellenvetést lehetne a' méhek állapotja ellen is tenni. A' méz az ő eledelekre mulhatatlanul szükséges, 's még is magok kénytelenek ők ezt magoknak gyűjtögetni. A' tévedés csak abban van, hogy a' természeti minémiséget a' méheknél és az embereknél szemünk elöl eltévesztjük. A' méh ösztönszerű hajlommal van felruházva, hogy a' mezón, 's a' virágos réteken ide 's tova repkedjen, erejét a' munkán gyakorolja, 's kétség kívül jóltétemény az reá nézve, hogy az erre való alkalom nem hiányszik. Már pedig az isméretgyűjtés az emberi életre nézve ugyanaz, a' mi a' méhre nézve a' mézgyűjtés. Az emberrel mig jelen alkotása megmarad, a' természet törvényeinek vele született isméretét közölni épen annyi volna, mint a' méheket nyáron által, erejük legnagyobb teljességében mézzel teletömni. Ha a' méh elegendő ele-

séget gyűjtött magának, ereji télen által az álom állapotjában vesztegelnek, 's csak akkor serkennek-fel ismét az életre, ha azon eleség el van fogyasztva, 's a' tavasz újra előkerül, nekik szokott foglalkozásokra új alkalmat nyújtandó. Az emberi nemzet lelki és testi tehetségeit semmi olly állapot nem akadályozza, melly a' téli álomhoz hasonló volna, midőn ellenben másféle intézkedések által folyvásti munkásságokról eléggé gondoskodva van. Először minden emberi nemhez tartozó egyed tökéletes tudatlanságban születik, az isméret lajtorjájának zérusából indul ki, 's a' természet törvényeit másoktól vagy a' tapasztalásból kénytelen tanulni. Másodszor a' természet törvényei minden egyed felfogó tehetségéhez képest végetlen terjedelműek, úgy hogy minden ember, az emberi élet legvégső határáig is mindég tanulhat valamit újat. Harmadszor minden ember mostani természeténél fogva, kénytelen a' megszerzett ismérteket folyvást használni, különben ismét elveszti azokat.

Ezen körülmények elhárítják a' felyebbemlített ugylátszó ellenmondást. Ha az ember az egyetemes természetnek vele született isméretével birna, nem lenne oka, tehetségeit használni, az ismértek megszerzésére, megtartására és közlésére. A' gyermek ollyan bölcs lenne, mint most a' legnagyobb birü bölcs, 's a' feledésnek természetesen nem fogna helye lenni.

Sokan, kik ezen nézetekben nem osztoznak, azon véleményben vagynak, hogy ha az emberi nem az egyetemes természeti törvényekkel, a' mennyiben ez lehetséges, megismerkedett volna, épen azon helyzetben fogna lenni, mintha veleszületett ismértekkal ruháztatott volna fel. De ez épen nem következik. Ha az emberi nem a' kérdésben forgó

isméretekre szert tett is, még azért nem minden egyes emberek bírnak azokkal, mint az a' velünk-született isméreteknél szükségeskép fogott volna történni Britanniának egész földje és határa a' földbirtokosoknak, mint különös néposztálynak birtokában vagyon, de azért nem mindenik tagja ezen néposztálynak bírja az egészet, következőleg mindnyájoknak alkalma van birtokaik szaporítására; csak azon külömbséggel a tudományhoz hasonlítva, hogy a' földbirtok szaporításakor, ha egyik jószágát gyarapítja, a' másikénak szükségeskép fogyni kell. Továbbá ha valamely egész nem az egyetemes természeti törvényekkel megismerkedett volna is, a' gyermekek még sem fognának minden gondolatokat örökölni, és így az egyesek munkásságáról, a' midőn ők az élet pályájára lépnek még így is gondoskodva lenne: midőn ellemben a' velünk született isméretek mellett minden gyermek épen olyan okos fogna lenni mint nagyatyja, és a' szülési gondoskodás, a' gyermeki háládatosság, 's mind azon örömfők mellyek az ifjak és öregek tudománya közötti külömbségből származnak. Végre az ember mostani állapotjában a' használat a' megszerzett isméreteknek mind megtartására mind élvezésére lényeges kívántatóság. Ha az isméretek velünk születnének, minden tudomány mindenkor, minden erőködés és gondo kozás nélkül jelen lenne a' lélekben. Ugy látszik tehát, hogy azon intézkedés, mi szerint az ember az isméretek szerzésére csak erővel és tehetséggel ruháztatott-fel, az isméretek megszerzése pedig magára bízott, mind nagy bölcsesség, mind jó akarat munkája.

Kérdésbe vették ugyan: „de hát a' tudomány semmi más élvezetet nem nyújt mint a' feltalálásból származót? Hát a' megszerzett isméretek használata semmi gyönyörűség? Hát nem mulatság, nem öröm már akkor sakkot játszani ha a' húzás-

kat megtanultuk?“ Ezen ellenvetésre az a felelet, hogy ha minden húzásokat, mellyeket ellenfelünk teendő, 's mellyeket mi is teendők volnánk, előretudnánk, mi épen hasonló eset lenne ahöz, ha minden ismereteink velünk születtek volna, a sakkjátszás igen is minden gyönyörüségtől meg lenne fosztva. A' gyönyörűség valósággal ellenfelünk terveinek kitalálásában, 's saját játékunk következményeinek kiszámításában áll; bizonyos mértéke vagy foka a' tudatlanságnak mind a' két félben élvezetünkre mulhatatlan szükséges. Hasonlókép kellemetes először a' természeti törvényeket, felfedezni azután pedig a' *húzásokat* kitanulni, mellyeket ezen ismeretek következtetésében kell tenünk. — Eddig az emberi boldogság kutforrásairól.

Hogy továbbá az élvezetet nagyobb mértékben telessük magunkévá, tartóssá és állandóvá telessük, tehetségeinket összehangzólag szükség mivelni, és munkaságban tartani: más szókkal: ha a' különböző ereink és tehetségeink között a' főrang az erkölcsi érzelmeket illeti, törekvésünknek átaljában olyan tárgyakra kell irányozva lenni, mellyek leginkább képesek ezen érzelmeket kielégíteni. A' gazdagság vagy becsület p. o. mint lételünk fő célja utáni törekvés mellett, a' jó akarat, 's tisztelet az erkölcsi törvények iránt, és a' lelkiesség nem találhatnak elegendő táplálékot, tökéletes megelégedésnek sem lehet tehát helye. Az ismeretek gyűjtögetése ellenben, 's az életnek oly móddali folytatása, hogy az mások javára legyen szentelve, kielégíti az erkölcsi érzelmeket, 's a' gazdagság, becsület, egészség, és más efféle hasznok kíséreti fogják azokat, úgy hogy a' lélek méltó joggal örvendezhet lételének, 's öröme és boldogsága biztos és szilárd alapon nyugszik.

Harmadszor. Ha az emberi boldogság szilárd alapon akar nyugodni, szükség hogy magok a'

külső természeti törvények az erkölcsi törvények igényleteivel öszve hangzásban álljanak, 's az ész képes legyen a' természetet, 's mindkettőjüknek egymáshoz viszonyait feltalálni, 's cselekedeteinket, azok szerint intézni-el.

Sok írók emlegették már, mennyire csupán töredék minden emberi tudományunk: de külömbiséget kell tennünk az ismételre való általános képzetlenség, 's az ismeretek azon hiányzása között, melly tehetségeink szükséges használatának elmulasztásából származik. A' mi az elsőt, az ismerésre való képzetlenségünket illeti, igen hihető, hogy ezen a' világon soha sem fogunk mi megismerkedni a' dolgok lényegével, kezdetével, és végével, mivel ezek olyan pontok, mellyeknek kifürkészésére nem birunk semmi tehetségekkel. De ugyanazon teremtő, ki a' külvilágot előállította, felruházott bennünket tehetségekkel is, 's ha elegendő okaink vagynak az ő akaratjának tekinteni azt, hogy mi itt mint egy jövődő lételre való előrekészülés állapotjában lételünknek örvendezzünk — ha továbbá igaz az, hogy itt csak úgy lehetünk boldogok, ha megismerkedünk azon természeti törvényekkel, mellyek előre úgy elintézték, hogy ha azokat követjük, örömeinkre, és hasznunkra, ha pedig elhanyagoljuk, gyötrelmünkre és kárunkra szolgálnak; azt is bizonyosan hihetjük, hogy lelki tehetségeink bölcsen azon célok elérésére számítvák, ha kötelességinket teljesítjük, az az lelki tehetségünket a' lehető legnagyobb tökélyre kimiveljük, 's a' legczélszerűbb módon használjuk.

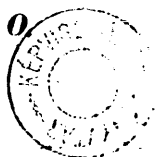
Newton azt tapasztalta, hogy mindazon testek, mellyek a' világosság sugárokat megtörik, éghetők, kivévén az egy gyémántot, mellynek hasonlóképen azon tulajdonságát tapasztalta, de a' mellyet semmi hatalmában állott eszközökkel megégetni nem tu-

dott. De abból még sem következett, hogy a' gyémánt a' természet törvényeinek egyformasága alól kivétel volna, sőt inkább azt hozta ki, hogy mivel ugyanazon teremtő alkotta a' gyémántot, és a' világosság sugárait megtörő azon testeket, mellyeket ő meg tudott égetni, 's mivel a' természet ura műveinek alkotásában egyforma törvényeket követett, igen valószínűleg a' gyémántot is valaha éghető testnek fogják találni, 's hogy ő meg nem égetheti, az csak onnan van, mivel ő a' gyémánt megégetésére szolgáló módnak és eszközöknek ismeretével nem bír. Egy századdal később a' chemicusok ügyes kezelése alatt a' gyémánt olly égő tűzzel lobogott el, mint a' Newton kezei közt valamely viasz gyertya. Kövessünk mi is okoskodásinkban hasonló elvet. Ha a' teremtő célja az, hogy mi ezen a' világon lételünknek örvendezzünk, tudni is fogja azon kívántatóságokat, mellyek bennünket ezen célnak elérésére képesekké tesznek; őt nem vádolhatjuk, hogy bennünket az arra szükséges tehetségekkel el ne látott volna, feltévéni hogy mi azokat kötelességünk szerint kifejjük, és használjuk. Egy fő ösztönül szolgálhat a' munkásságra azon meggyőződés, hogy ismereteink gyarapítása szaporítani fogja a' boldogság és jóllét eszközeit is, 's ujjabb bizonyosságait terjeszti előnkbe a' mindenség nagy alkotója bölcsességének, és jóságának.

Midőn én az emberi léleknek bölcs, és jó tulajdonságait, 's azon csudálatos hármóniát, melly a' külső természet, és a' lélek tehetségei között létezik, illy komolyan pártolom, találok talán némelly olvasóimban olyanokra, kik beszédemben megbotránkoznak; azon hiedelemben lévén neveltetve, hogy az emberi természet már magában romlott, 's a' physical világ lényegesen felfordult; én pedig saját sugallásaimat követem, 's az igazságnak, leg-

alább annak, mi előttem igazságnak látszik, sürgető követelése után megyek. Mihelyt valaki a' feljebb kifejtett nézeteimet hibásoknak lenni bebizonyítja, én leszek az első ki tőle elállok. De ha a' természet helyes magyarázatának bizonyosodnak be ezen nézetek, kétség kívül az isteni intézkedések teljes erejét és méltóságát is hordozzák azok magokon, 's bűnös vakmerőség azokat visszartartóztatni, vagy ostromolni. A' tudatlanság fátyolát akartam felemelni, 's a' teremtő munkáit egész alázatossággal olvasóimmal helyes szempontból tekintetni, mennyire ezen értekezés szűk határai engedik. —

2.

A' magyar kereskedést illető emlékirások' gyűjteményének közrebocsátásáról.

A' serdülő nemzet ismeretek után szomjuhozik, felvilágosítást és tudományt kíván. A' haza épülni, erősödni akar.

Századunk 1839 70. Sz.

Hozzuk tehát helyre, a' mit Atyáink elmulattak, 's írjunk össze immár mindeneiket, a' mik bennünket illetnek

Podhr. Jós.

Magyar országnak azon gyönyörű historici, földleirási, statistikai, 's hazát minden tekintetben érdeklő egyéb ismerete sokkal kisebb szorgalommal vagyon ki dolgozva, mint sem azt annak nevezetességei, jelességei és érdekei kívánnák. Illy megmérhetetlen határú ismeretek' tárának hijányát

érzi közönségesen minden hazafi, de főképen a' vizsgáló Tudós; kormányzó tanácsnok, 's köztársasági tisztviselő, ki az elmúlt időnek tudásából jelenkornak olly nagy hasznot gyakorta megszerezni képes; szorgalmas polgár, kit a' szülő földjének bővebb esmertetése annak szeretetére hathatósan buzdít; jeles tettekre vágyó ifúság, melly dicsőségre vezető példát az elődei' dicséretes cselekedeteikben olly örömet keres.

A' magyar hon' történeteinek írói, s ezeknek a' magyar régiségek körüli buvárokodásai eddig az ideig egyedül egy ága a' historiai isméretnek, tudniillik a' polgári historia körül foglalatoskodtak, annyira, hogy a' királyok' és háborúk' historiáját nagyobb részben kielégítőnek mondhatni; de az egyházi, literaria, nemzetségi historiát kielégítetlennek, — természeti pedig, mezeti gazdaságot, mesterségeket, kézmű ipart, *kereskedést*, nép szokásait, erkölceit, tulajdonságait, az Ország' kormányzását, törvényhozását, törvénykezését, honvédelmi rendszerét ábrázoló historiát egészen elhagyattatnak 's megvetettnek tellyes meggyőződésemnél fogva nyilván kimondani bátor vagyok. —

A' Magyarok történeteinek sok érdemü Irói közül fáradhatatlan *Feszler* vala egyetlen egy, ki látván, hogy már valaha ideje 's szüksége vólna, a' *magyar Nemzetnek* történeteiről, és nemzeti közéletünkről is a' világot megismértetni, a' Magyarokról irt *Historiáját*, a' szélessen kiterjedő tudásnak fentszámlált majd minden ágait érdeklő számos adatokkal szaporitni igyekezett, és így a' *magyar Kereskedésről*, a' mennyire tőle kitelhetett, némelly ismérteket bele szótt, tetteleg tanusítván, hogy éppen ez ág kíván legélénkebb gondot 's figyelmet, ha a' Nemzet méltóságának megfelelő álláspontra akarjuk emelni hazánk ismérteit.

Hogy Nemzetünk *kereskedési historia* nélkül még most is szükölködik, annak okát nemzeti életünk azon megmagyarázhatlan árnyéklatában kell keresnünk, mellyhez a' Kúlcso't a' magyar népesség eddigi visszavonó characterében, a' köz népnek pedig kereskedés eránti csekély vonzalmában, és hideg részvétlenségében kell keresni. Állításom' valóságát Verbőczy István bizonyítja, Hármás Törvényköny' ajánló levelében 2. lap az eldődeink nemzeti tulajdonságait 's foglalatosságait így rajzolván: „*Semmi kereskedésbeli 's közönséges mesterségekre nem adván magokat, egyedül vitézség határozta a' Nemességet.*”

Legujabb időnkben örvendetesebb remény látszik sugárlani, midőn *nemzeti Kereskedésünk* ügyét olly részvétellel pártolja minden hazafiui kebel, főkép az országosan egybegyűlt törvényhozó cest 1790. 1802. 1807. 1825. 1830. 1836 és a' mult 1839. esztend. Ország gyűlésein, hogy annak, mint nemzeti ipar' és a' gazdaság előmozdítása' főrugójának állandó megalapulását kitünő helyre méltatja; a' kormányozó hatalom pedig annak, mint a' kir.kincstár' közjövedelmei' bő kút forrásának előmozdítását szívére veszi. Kevés esztendőök előtt megállapított magy. tud. társaságnak csak hamar szemébe ötlött, mikép a' történetírásunk' ezen igen érdekes része mind eddig parlagon hagyattatott; annak okáért 1835 évi hatodik nagy gyűlésében o' historiai kérdést hirdette ki: Millyen állapotban volt a' müipar és kereskedés honunkban az Árpád és vegyes házakból származott Királyok alatt; mi történt Fejedelmeink és törvényhozásunk' részéről azok előmozdítására; mellyek vóltak nagyobb emelkedésöket hátráltató akadályok; végtére minő befolyások volt Nemzetünk erkölcsi és értelmi kifejlődésére ?“

Erre a kérdésre nyolcz válasz küldetett be. Lásd 7. esztendei Jelentését a' társaságnak 1837-béli munkálódásáról 7. lap. De ezek nagyobb részben kielégítetlenek lévén, óhajtott várakozásnak nem feleltek meg. A' mint azt Cz. I. m t t r. t. ugyan azon beküldött pályairatok' vizsgálatáról beadott hivatalos czáfolhatatlan véleménye világossan igazolja. Lásd Tud. Gyűjt. 1838. évi folyam. VIII. Kötet 52 — 85. lap De nem csuda, ha a' felelők a' kitűzött kérdést kellőleg meg nem fejtették: mert a' feladat' feloldásához kívántatott történetírási előisméreték' kútfjeik és adataik nélkül szütkölködtek. Hogyan kívánhatni azt, hogy már most olly nagy becsü munka feláljon, melly egyesített erőhez és sok szemes vizsgáló Tudósoknak számos esztendei munkásságához és iparkodásához közét tartja; midőn e' jelenvaló szempillantásig a' haza egy irás nélkül szütkölködött, melly egyedül azon tudomány' ágával foglalatostkodva, azt a' dicséretes czélt tűzte volna magának, a' magyar kereskedést illető adatokat ennek a' nagy és hasznos munkának számáraközrebocsátani.

Igaz ugyan, hogy Kossovits Károly úr a' magy. tud. társaságtól 100. arany jutalmat nyert el, Horváth Mihály úr pedig másod rangú pályamunkája tiszteletdíj mellett a' társaság' költségén kinyomatni rendeltetett: de én azon méltánylást nem annyira a' pályamunka tökéletes voltának, mint inkább a' felelet' készítői igyekezetüknek, munkásságuknak, és fáradságuknak igazságos jutalmaztatásának tartom és tekintem. Én teljes meggyőződésemmel fogva nyilván kimondani bátor vagyok, hogy a' köz és kielégítő várakozatnak megfelelő válaszokat és tökéletes historiai munkákat csak akkor fogunk várhatni, ha a' történetírási kútfők' szorgalmas és józan critica szerint való kiadását eszközölhetjük. Míg ez nem történik, addig olly nagy terjedelmű

és szívevényes történeti kérdésekre, millyeneket a' magy. tud. társaság 3. vagy 4. izben már kihirdetett kielégítőleg felelni lehetetlen. A' melly megfejtések pedig holmi munkákból szedett sovány adatok segítségével keletkeztek, azokban számtalan történeti hibákra és képtelen következtetésekre akadni. Észre vette, mind ezeket Cz. I. úr m. tt. r. t. előbb érintett hivatalos véleményében Tud. Gyűj. 1838. évi foly. VIII. Kötet 53. lap. azon helyes és czáfolhatlan észrevételt tévén, hogy arra kielégítő feleletet, kútfők hiányos állapotja miatt még most nem várhatni. Ezen észrevételt én többi társasági történetirási díj kérdésekre is alkalmaztatni merészelem. Vélekedésem' valóságát megb. zonyítja a' a' legelső történet-tudományi díjkérdés esete: mert midőn 1834 a' m. t. t. által nagy gyűlése alkalmával legelőször kitűzetett volna, millyen befolyásuk volt honi városinknak nemzetünk kifejtődésére és csinosulására? másfél évre rendelt határ idő lefolytaig egy felelet sem érkezett, azért 1834-én tartott nagy gyűlésben ismételték a' fentebbi kérdést, mellyre igen hosszúra nyújtott határ napra négy válasz beküldődött ugyan, de a' mi benne foglaltatott oly kevéssé felelt meg a' köz várakozásnak, hogy közülök jutalomra egyet sem lehetett ajánlani Tud. Gyűjt. 1838. évi foly. VI. vagy Juniusi kötet' 73 — 108 lap. Nyerte ugyan t'etényi János úr, Ekeli Pred. a' 100 aranyat, de erről is csak azt vélem, a' mit az előbb érintett két pályamunkáról itéltem

Nagyobb szerencsét kívánok az 1838. 9-ik nagy gyűlésben kitett e' legszövevényesebb történetirási jutalom-kérdésnek: „Fejtsék meg Oklevelek 's egyéb régi emlékekből, honnan vette legyen eredetét hazánk régi várszerkezete koronként milly változásokon ment az keresztül, mik hanyatlásá' oka, és milly hatással volt e' külön fokain honunk közigazgatására, védelmére 's általában alkotmányunk'

kifejlésére? „Iutalma 100 darab arany.“ Ennek a — mint mondtam, legszövevényesebb kérdésnek kielégítő fejtegetésére elsőben a' honi közel 1000. Várak' egyes leírása 's históriája, azután temérdek sok diplomák 's egyéb régi emlékirások kívánatosak, az elsővel még nem bir a' haza, a' másodiknak gyűjteménye, mellyet Fejér György Prep. Ur. 32 kötetekben roppant költségén kiadott, még nem elegendő, véghetetlen számú Diplomák pedig még erős zár alatt rejtve vannak. Az olvasó közönség a' históriai tudomány eránt mostanában divatozó megfogás szerint, mindjárt akarná kérdezni a' pályamunka' készítőjétől, milly adatokkal bizonyítja azokat; miket értekezésében előhoz vagy állit? mert mindenki tudja azon rendithetlen igazságot, mi szerint senki históriát csupa észből nem írhat adatok 's mások' munkái' használata nélkül, kivéve, ha olly történt dolgokat ír, mellyekben maga benforgott. Annak okáért a' pálya futó historicus a' használt nyomtatott munkákat megnevezni, kézirati emlékeket, diplomákat 's a' t. per extensum közleni köteles. De akkor aligha meg nem ijjed a' Biráló a' vastag pálya munka tömött-ségétől, vagy magának a' munka készítőnek eszébe jön azon igaz gondolat, melyre egy német criticus a' franczia tudományos társaság által kitűzött egy történetírási jutalom kérdés' kihirdetése alkalmával figyelmeztette az írókat: „Wer würde sich wohl einzerner, vielleicht das Leben in Beschlag nehmenden Arbeit unterziehen, da er doch am Ende fürchten müßte, ganz umsonst gearbeitet zu haben.“

Azonban, hogy ne talán ezen tiszta szándékból közölt észrevételeimet némely különféle gondolkodású olvasók félre értsék, 's balra magyarázzák, egyenes nyílt szívvvel megvallom, hogy senki nálamnál nem nagyobb barátja az e' féle jutalomkérdéseknek, mert azoknak hasznukról talán senki

sincsen jobban meggyőződve, mint én, tudván azt igen jól, hogy a' tudományok' terjesztésének leg-hathatósabb rúgóji; egyszer'smind megismérem, hogy a' fellyebb érintett kérdések jelenvaló értekezésemet életbe hozták, melly bizonyosan amazok nélkül soha nem született volna. Azért felette szükségesnek látom, hogy mennél gyakrabban hirdettessék ki, mert mennél nagyobb számuak lesznek, annál közönségesebb léssen törekedése is a' tudományos férfiaknak a' hazánk' ismeretei homályos részeinek velős felvilágosítására, a' vagy az eleink' gondatlanságából eredett hiányainak pótolására. Ne vegyék tehát rosz néven parányi személyemtől a' tudós férfiak ezen hazafiui kebelből származott ömledezésemet.

Ennek okáért nem lehet máskép, mint igen kívánatos, hogy az előkorunk' történeteinek hiteles forrásait, az az historiai literaturánkat érdeklő eredeti irományokat, 's nagy becsü adatokat, mellyek hazánk évrájjait vagy eddig nem ismert történetek előadásával; vagy csak itt ott érintett, de tellyesen ki nem fejtett esetek' körülményes felvilágosításával gazdagitják, vizsga szemmel fürkésznénk. kinyomoznánk és egy időszaki folyóiratban közrebocsátanánk a' jövődő kor hasznára. De meg kell vallanunk őszintén, hogy olly költséges szerkeztetés egyes hazafiak' erejét felülm ulja, és egyesített erőt kíván. Hallatuzik ugyan azon észrevétel, hogy Nemzet által gazdagon megállapított magy. tud. társaság feladásához, és foglalatosságához tartoznék, a' honunk esmertetését, és literaturánk' minden ágait akár melly tekintetben is érdeklő eredeti irományokat, adatokat 's emlékirásokat, mint előkorunk történeteinek hiteles forrásait, 's historiai dijkérdések' fejtegetésére gyűjtendő anyagokat maga költségén közrebocsátani. De mivel a' magy. tud. társaság' alaprajza és rend-

szabásai szerint céljának fő részét teszi a' magyar nyelv' csinosítása, Drámák' kiadatása, és a' tudományok és szép művészetek' a' nemzeti nyelv' eszközével való miveltetése; azért reménység alig lehet, hogy az e'féle *több nyelvű Chrestomathia'* kiadásával foglalatoskodni akarna. Mir pedig a' historiai gyűjtemény foglalna magában főkép latin, német, tót, olasz, és talán még más nyelven is szerkesztett emlék írásokat, mellyeket nagyobb hitelességük' okáért — nem magyar fordításban — hanem eredeti nyelvükben és szerkesztetésükben közölni kellene, és ezen az úton gyűjtött adatokból és anyagokból tudományos kérdések' válogatott megfejtését józan criticával ki lehetne személni, és honi kereskedésről 's egyéb műszorgalomról alapos ismereteket szerezni.

Az ország kereskedése régi és mostani Historiájának minden ágai akármelly tekintetben is tartoznának ezen folyóirat' köréhez. Nevezetesen: belső — külső — kereskedés, 's ennek közlekedése, honi természetménye (producta) kézműszerek, készítmények (manufacturae) külföldi portékák, ország-útak, hajózható folyóvizek, csatornák, hajókázás, pénzek, mértékek, posták, vámok, harminczadók, vásárok, kereskedő helyek, honi kereskedők' külföldi utazásai, ásiak, görög — olasz — német — lengyel — 's a' t. országok kereskedés' vonalai, szomszéd és távollévő külföldi nemzetek, mellyekkel Magyar ország kereskedési öszveköttetésben és viszonyokban állott, törvények, rendelkezések, szerződések 's a' t. mellyek a' magyar belső és külső kereskedés szorgalmának kedveztek, vagy annak tespedését 's hanyagságát tudunkra adják. Ilyen literaturai raktárnak kiadását addig kellene olytatni, meddig az ebbéli materialék' elegendő gyűjteménye tartana, hogy azoknak segítségével majd akkor a' honi kereskedés' széles terjedelmű

évkönyveit írni, 's annak tökéletesen kimerítő ábrázolását elkészíteni, és így a' hajdani állapotját felvilágosítani lehessen.

Kérdezhetné valaki, hogy szóban lévő történeti adatokra, 's írásbéli emlékekre hol akadunk? minekutánna az irományaink a' vad ellenség dulásai és emésztő belső vizsgálkoósok által elenyészettek! Őszintén ugyan kell vallannk, hogy azok által igen is nagy számú emlékiratok semmivé tétettek; de egyszersmind sajnálkodva kell gyakorta tapasztalnunk, hogy a' féltékeny önzés, a' hasznos tudománynak lépteit gátló előítélet számtalan okleveleket, mellyek hazánk ismérteinek homályos részeit felvilágosíthatnák, erős zár alatt duggatva, titokban tart a' nélkül, hogy csak megvizsgáltatnának is. Mind azon által szerencséssek vagyunk vigasztaló szóval megismérni, hogy az e' féle anyagoknak majd kimeríthetetlen sokaságára találni csak azokat szorgalmasan fürkésznénk, vannak is mostani időnkben olly nagy lelkü hazafiak, kik az illyes balítéleteken felül emelkedve, szives készséggel sietnek a' haza' oltarára tenni azt, mit e' részben a' sors' kedvezéséből birnak, avvagy munkásságok által tettek sajátjokká.

Azon kutfóket, mellyekből a' *kereskedési Historiát* illető materialék a' kiadandó gyűjtemény számára meritendők lennének rövideden megemlitem. Im p o ezek:

1. Némelly szabad királyi Városok levéltáraik, mellyekben a' városi Közönségeknek 's kereskedő Társaságoknak Királyoktól nyert Privilegiumok, kiadott Decretumok, Rendelések, Körlevelek, Jegyző, Könyvek, számadások, könyörgő levelek, felirások 's a' t. és ezekben tömérdek sok kereskedési ismeretet tárgyazó adatok találtnak. Ama-

zok közt megérdemelnek érintetni Posony, Nagy Szombat, Soprony, Kőszeg, Varasd, Zágráb, Károlyvár, Buda, Pest, Szeged, Kassa, Bartfa, Szeben, Lócse, Kézsmárk, Szathmár, Eperjes Debreczen, azok közt megérdemelnek érintetni Posony, Nagy Bestercze - Kürmöcz, Selme cz, — Nagy - Bánya, Szakolcza, Trenchin, Esztergom, Győr, Komárom 's a' t. A' városi Jegyzőkönyvekben és számadásokban sok adatok el vannak rejtve, mellyek a' hazai kereskedés' isméréteinek érezhető hiányait pótolhatnák, a' mint tudós Cornides' a' magyar régiségek körüli buvárkodásai, 's ezen az uton szerzett alapos ismérteit megbizonyították. Lásd Ungr. Magazin 3 B. 236. S. Bredeczky Beyträge zur Topographie des Kön. Ungarn' 4. B. 9. — 83. S. Posony Városának Jegyzőkönyvei megvannak 1370. 1376, 1377. 1411. esztendőkről töredékekben, de 1400 esztendőtől fogva 1409. és 1539-től fogva szakadatlanul: számadási pedig 1361. 1410. 1434. eszt-ről de 1439. fogva mennek szüntelen való sorban. Vajmi sok adatokat ki lehetne azokból fűrkészni, mellyek szóban lévő ágát a' literaturánknek felvilágosíthatnák. Ide tartozó okleveleknek száma pedig igen igen nagy. De azért azokból még sem lehetne az egész országnak közönséges és kimerítő kereskedési historiaját írni, hanem egyedül Posony Városa kereskedéséről egy különös, részes (particularis) munkát szerkeztetni. A' közönséges országos munkára nem egy magányos Városnak, de az egész országban elszórt városoknak levéltáraik kívántatnak. Ide tartoznak az Erdélyi és Szepesi Szász Nemzetnek Archivumai is: mert tudva lévő történet, hogy azon nemzet' szorgalmának a' kereskedés' és műpar' kifejlődésére 's virágzására nevezetes befolyása vala. Leginkább a' Dalmatiai Városok bővelkednek az e'féle irományokkal, mert azokban mindenek felett virágzott a' magyar kereskedés.

2. Magyar Királyi, és Bécsi Császári közönséges udvari kamarának dúsgazdag Levéltárai, kiváltképen a' Harminczadok' historiájára nézve.

3. Királyi Helytartó Tanács Levéltára; mellyből a' honi Kereskedést érdeklő rendelések, intézmények 1723-tól fogva eredtek.

4. Nem csak újabbi, de rézibb ország gyűléseknek is Irományaikban találatnak számtalan hiteles emlékirások, mellyek a' honi kereskedés' állapotját, és a' törvények' homályos tartalmukat felvilágosítják, megmagyarázzák, értelmesítik, és azon okból az indítványozott időszaki gyűjteményben közölni érdemesek.

5. A' külföld' történeti munkáiban előforduló isméretek megérdemli, hogy azokból szorgalmatosan kiszemeltessenek, 's ezen nemzeti érdekű 's nagy figyelemre méltó hazai történeti tárban közöltessenek. Ezek pedig leginkább azok az országok, mellyekkel a' magyar Honunk hajdan kereskedési kapcsolatban vala, u. m. Austria, Morva, Sziléczia, Cseh, Stajer, Bajor, Szász, Lengyel — hajdani Görög Országok, Velencei köztársaság. Külföldi nemzetek közelébbi időben nagyobb figyelmet fordítottak a' műipar' és kereskedés' történeti ismertetésére: egyedül ennek a' nemzeti szorgalomnak szánt több folyóiratok állítottak fel, mellyek bennünket a' mesterség' miveivel, föld természetménéyeivel, 's ezeknek elkelésével megismertetnek. Rövidség kedvéért csak egy példát érintek: „Magazin des Handels und der Gewerbs Kunde. Weimar 1805.“ Cseh nemzet már 1796 eszt. ezen fontos ágára a' történet-tudománynak figyelmét fordítván kereskedési történetek' fejtegetésére hasonló jutalom kérdést hirdetett ki, de annak feloldása elmaradt, mert ahhoz kívántatott történeti kutatókkal nem bírtak a' Cseh Tudósok; azért a' kir Csehor-

országi tud. társaság Prágában 1837. Aprilis hónapban újra tűzte ki ezen historiai dijkérdést: „Eine Geschichte des böhmischen Handels von den ältesten Zeiten bis zum Schluß des Jahres 1838“. De erre sem érkezvén a' felelet, 1839. eszt. April 1. napján ismételte megint a' társaság a' fentebbi kérdést.

6. Mivel Bécs, Hainburg, Lincz, Krems, Gräcz, Brün, Prága, Krakó, Boroszló, Tessen, Varsau, Danzig, Lemberg, Kioy, Augsburg, Nürnberg, Regensburg, Passau, Velencez, és több más külföldi városok ki- és be-vételi közlekedésben állottak Magyar országgal; méltó volna azoknak levéltáraikat megtekinteni, 's azokból, kiveendő hiteles irományokkal szóban forgó historiai tárunkat gazdagítani.

A' mi már ezen gyűjtemény' kiadásának esz-közölhetését illeti: mind annak kinyomtatására, mind a' szerkeztetőjének munkásságához és fáradságához képest illendő Honorariumára, vélekedésem szerint elegendő lenne 1500 — 2000 forintból ezüst pénzben álló évenkénti summa, erre pedig netalán örökös alapítványt megtenni felesleg való volna, minthogy e' vállalat csak addig létezne, meddig a' mint elébb érintettem, e' történetirási emlékek ki nem fogynának. Hazánkban már annyi hasznos Intézetek p o. Nemzeti Museum, Ludovica Academia, magyar tudós Társaság, Kaszionk, Ióversenyek, mezei gazdaság' egyesülete 's a' t. Mecénások' bőkezűségéből tömérdek költségekkel állítottak fel; annak okáért nem kételkedhetni, hogy találkozni fognak olly lelkes férfiak is, kik honi ipart és kereskedést azért, mert annak Nemzetünk értelmi és erkölcsi kifejlődésére annyi jótékony befolyása vagyon, ápolgatván, azon költséget egy-néhány esztendeig a' haza' oltárára örömet és egész

készséggel fogják áldozni. Valóban helyén van reménylenünk, hogy Hazánkfiak versenyezve sietendnek adakozásaikkal tehetségük szerint előmozdítani e' nagy szerü vállalatot, bizodalunk lehet e' részben a' Hazafiak' két neméhez:

a) A' dús jövedelmü jószágok' Birtokossaira, kiknek a' kereskedést, mint a' mezői gazdaságnak leghathatóssabb rügóját nem csak előmozdítani, de annak ismeretét is terjeszteni saját érdekükben áll. Valóban nem érezné egy széles birtokú földes úr ha 80-100, — 200 ezer forintnyi jövedelmeiből évenként egy pár száz forintot olly hasznos intézetre nagylelküen adakozna.

b) Azon honi kereskedőkre, kik a' kereskedés útján roppant gazdagságot 's nagy tekintetet szereztek magoknak, és kikről bizvást feltehetni, hogy azon leghasznosabb emberi foglalatosságot érdeklő tudomány' terjesztésére az igazságos méltánylás mellett tartozó háládatosságból, olly csekély summat évenként készek lesznek reá szálni.

Meghatva lévén olly gondolatoktól 's ideáktól, meggyőződve ama' literaturai ágnak hasznáról, terjesztése szükségéről, felette örvendek, hogy Nemzetem' figyelmét ezen az egész statusra nézve olly fontos mivelési történet-tudományra gerjeszthetem.

Gyurikorits György.

3.

S z e g é n y s é g.

„Csak a' vagyonos Nemzet szabad, 's egyes személyekről Franklin azt mondja, könnyebben össze rogy az üres, mint a' teli zsák. 'S ha lépve megyünk előre, úgy lát-szik, hogy a' mező virágzása, kereskedés sikere, 's lakosok fényes bőre a' szabadsággal mindég karöltve jár; a' szegénységből ellenben elaljasodás, abbul végre szolgaság leend, vagy — — — rablói élet mód, melly farkashoz illő inkább, mint emberhez, ki szebb 's hatalmasb lelkek rokona.“

Gr. Széchenyi István.

I.

Minden ember végcélja a' boldogság, ha e' szavat nem szoros, hanem tág értelemben vesszük; mert ne keringjünk mindig a' theóriába, forduljunk a' köz-élethez, 's vizsgáljuk magunk, 's társaink' tetteinek kútfőit, akkor meglátjuk, hogy bár milly tetszetős, 's kivált az embereket csiklándoztatóbb boritékokkal palástoltassanak is azok, a' valódi ok-fő még is, mellyből folyának, 's a' végcél, mellyet általuk elérni akartunk, nem volt egyéb, mint azon végirány, melly mindeniknél fő és végcél.

Az ember a' semmiségből e' létbe a' nagy természet ereji által nem varázsoltatott által mint rossz, mint gonosz lény. Midőn tehát üdve éldelhetésére módokat keres, különböztetést tesz a' jó 's gonosz közt, 's az előbbit használja mindig ha véle célját elérheti: az utóbbihoz akkor fordul, ha minden

más segély hiányát kénytelen érezni, ha más nincsen, a' mi őt az örvényből kimeritse; ekkor a' vágy élni, boldogulni, melly egyike leghatalmasb szenvedélyeinknek, elfelejteti velünk az erény hiányát, el azt, hogy bűn által akarunk boldogulni. 'S az ember egy lépcsővel közelebb áll az erkölcsi süllyedéshez.

Igy a' szegénységnek legközelebbi következése általánosan, az erkölcstelenség. Hol az erény semmiségbe borul el, a' bűn uralkodóvá kezd lenni, ott honszeretetet, szabadság-védelmet, köz bátorságot, atyai gondot, társi becsülést hasztalan keresnénk; 's így láthatjuk ott a' Hont egy pusztá rommá olvadni, mellynek falai az önállóság és Nemzetiség támaszai és őrijei össze omlának; hol a' házi társaság, a' legszebb erények bölcsője pokollá változott.

Észfejlődést, műveltséget ki kersethetne ott? olly tehetségek 's elemek azok, mellyek csak a' kedvező környülmények közt fejlődhetnek ki, 's hozhatnak bő gyümölcsöket.

'S mind ezen rosszak, mellyek a' Hont pusztává, az Egyházat szente lenné, a' Hitet egy gúny — eszmévé fordítják; több más ezekkel mellyeket látni, tapasztalni kell, 's leírni nem lehet — a' szegénység szüleményei —

Tekints például Irlandra, hol hazafiúi erényeket, műveltséget nem találsz, a' tömlöczöket telve leled, a' bünt minden perczen láthatod; keresd azután a' kútforrást, avvagy nézz csak a' félig meztelen emberekre, kik inkább a' koporsókból felébredt holtakhoz, mint emberekhez hasonlók; 's úgy vélem a' talány fejtve leszen. —

A' szegénység a' legfőbb rossz, 's általános gonosz, melly minden más rosszat magában foglal,

melly a' szép nemes, 's dicsó eszméit szükségkép, kizárja. Úgy vélem tehát egy tárgy sincs, mely a' figyelmet annyira szükségessé tenné mint ez. 'S így nem lehet eléggé kárhoztatnunk azt, hogy az Angolhonban VIII-dik Henrik, Erzsébet alatt Cromwell, Knox, Crammer a' szerzetes intézeteket eltörölték, javaiktól megfosztották, 's így azon szegények tömegét alkották, mellyre jelenleg a' Parliament évenként nagy somra pénzt kénytelen áldozni, hogy az némileg kötelék közt tartassék, melly ha ki tör, a' legszomorúbb látványt nyújthatja. 'S nem lehet eléggé vigyázniok a' kormány férfiaknak, hogy bár milly móddal is azt ne terjesszék, hanem inkább kissebbiteni iparkodjanak.

Minden rosszat, bajt ösmernünk kell okával, kútfőivel, hogy megorvosalhassuk.

A' szegénység okai közt azon különbséget teszszem, hogy: vagy előre orvosolhatók, mellyeknek elnem háritása többnyire az emberi romlottság következménye; — vagy olyanok, mellyeket előre látni, orvosolni nem lehetett, vagy csak legnagyobb vigyázat mellett, melly azomban jelenleg nem kereshető.

Az elsők közül magasan emelkedik ki „a' szorgalom hiány“ az emberi hiányok legrosszabbika, melly az ígért föld termékenységéből sivatagot varázsol.

A' szorgalom három elemből, mellyek közül mindegyiknek hiánya egy egy kútfő, mellyből javak, jólét, boldogság' hiány ered. 'S ezen elemek az: *Értelem*, *Erő* és *Iugér*.

Az értelem lelke a' munkának. Hol az hiányzik, a' tettek semmiségbe omolnak, mert értéket tekintve arányba se lehet venni az erő, és idővel melly reája fordítatott.

Nélküle a' Herkulesi e' ő is siker nélkül tünik el; mert hogy az következzen, tudni kell, miképen célirányos használni az erőket. 'S így a' hol egy tudatlan tíz napig dolgozik, ott egy értelmes ember a' munkát két nap alatt könnyen elvégezi,

Nézzük a' Német 's Britt honnokat, mi eszközli itt annyira a' köz jólétet, mellyben mindenki részesül; 's mi Honnunknak olly nagy szegénységét, bizonyára más nem, mint az Ész, és az Értelem hiány.

„A' tudatlanság“ — mint Széchenyi írja — „azon ok, mellybül mindenféle számíthatlan rosznak szükségképen következni kell“.

Ez nem csak megsemmisíti a' különbséget az Ember, és barom között: hanem a' jó létet is csak ideává teszi, 's a' boldogságról még álmodni sem enged.

Nem lehet tehát csudálnunk a' középkor szegénységét, 's rosszait, midőn a' feudal rendszer uralkoda, mellynek egyik elve a' Nép tudatlansága volt. Mi haszna most Törökországnak, hogy a' népműveltség elhagyatott, hogy a' népet butaságban tartani szükségesnek vélték; az ellenkező esetben most békével nézné a' külvészt, 's a' vihar csapongásaira, felelem nem fogná el kebelét! — mert „A' mivel fők mennyisége a' Nemzet igazi hatalma“ mint Széchenyi írja.

Szükségtelen okokkal bizonyítani az értelem és a' gazdagság szoros összeköttetését; csak a' világban körül nézni, a' mint azon országokban, a' hol az értelem olly magos fokra haladott, jólétet találunk: úgy a' tudatlan, buta népaél, a' hol talán jelenleg is, elv a' sötétség, csak nyomorúságra bukkanunk.

'S a' bünöket, elaljasodást hol találjuk meg leghamarább, és bővebben? nem más hol mint a' miveletlenek közt.

Az értelemkifejlődésre leghathatósb eszkö-zöket nyújtják az Iskolák; mellyek kivált a' pra-cticai életbe is bevágnak, közölvén azon ismerete-ket, mellyek a' mindennapi dolgok' tárgyak ös-meretére szükségesek.

E' tárgyban dicsérettel lehet említeni a' Né-methont, mellynek iskolái, 's ezen tárgyban bár áldozatokkal ár is iparja, példányul szolgálhat a' vi-lág legdicsőbb nép-nek is.

Egy helységnek sem kellene iskola nélkül, egy gyereknek sem tanítás nélkül létezni, 's így a' mint gondolni lehet, nagy költség lenne szükséges. Ezt a' kormánytól kivanni nem lehet, 's kivanni káros lenne. Mert a' kormány jövedelmeit a' nép-től veszi aránylag kiadásilhoz, ha tehát ez is oda járulna a' nép adózósa nőne, még pedig nagyobb mennyiségben, mint a' mennyi az iskolákra for-dítattnék.

Csupán tehát az tanácsolható, hogy minden közönség a' maga költségén állítson iskolákat, tart-son tanítókat, mind azért mivel így olyan a' ki-adás mellyet egy község könnyen elvihet; mind, mivel igazságos, hogy a' melly intézetnek hasznát csak egy község veszi, annak költségeit is ugyan az vigye.

Hogy azomban a' Papság a' tanításbani segély által, a' kormány a' tanító-képző intézetek által e' szent czélt előmozditaná igen szép, 's kívána-tos lenne.

Az iskolák után az értelem kifejtésre igen nagy befolyással vannak a': Folyó-iratok általjában, és népszerű könyvek. Itt egyes férfiaknak, és tár-

saságoknak kellene tetteleg fellépni, kik eléggő műveltek, és népszerűek a' népnek szüksége, ösmereteket közölni, és segílyt nyújtani, hogy igen olcsó áron lennének megszerezhetők. Nem gondolná valaki, mennyire terjesztik ezek, ha eléggé olcsók, és népszerű cikkekéből állanak, az értelmességet, mégis ha tekintjük, hogy sok helyen p. o. Angliában így terjed leginkább a' közműveltség, igen könnyen lessz megfogható.

A' mi az erőt illeti; ezt két oldalról tekinthetni, először a' külső erőket, mellyeket valamelly dolog' végbevitelére fordítunk.

Itt elvnek kell lenni: ,hogy csak annyi erő használtassék, a' mennyi szükséges, Mert — a' mint Smidt Ádám jegyzi meg — a' mi szükségesen felül alkalmaztatik, az hasztalanul vész el. — 'S így p. o. ha a' földmivelő egy munkát két lóval elvégezhet jól, igen czéliránytalanul pazarolja az erőt, ha négy lovakat fogbe.

E' részben leirhatatlan jótéteményt nyujtanak az emberiségnek a' gépelyek kivált a' gőzzel dolgozók, mellyek által csupán, az Angol nemzet olly sok ezer embereket nélkülöz, és naponként 75 ezer font sterlinget nyer. Így létez egy mód, mellyel a' szegénység annyira kisebbül,

A' gépelyeket tehát mindenkor az emberiség barátjainak kell tartanunk.

Másodszor tekinthetjük az emberi erőt is mellyre nézve a' megerőltetést kell elkerülni, melly annak további használhatását vagy igen meggyengíti, vagy egészen megsemmisíti. Innen azon szokás, midőn a' cselédek, alattvalók többet kényszerítettnek dolgozni, mint erejük megengedné, azon felül hogy az emberiség ellen van, soha sem gazdaság.

Inkább azon kell igyekezni hogy a' munkások pihenés és táplálát által erejüket nagyítsák, mert így azokat tovább lehet alkalmazni, és a' munka mindig tökéletesebb.

Ugyan ezen elvet kell követni a' marháknál is, mert a' mennyiséget nem nézve, egy categoriában áll az emberi erővel. —

A' szorgalom elemei közt igen érdekes, és nélkülözhetetlen az „Inger“; mert ha erő, mellyel dolgozunk, ha ész, ösmeret, melly a' munkát tökéletesíti 's vélünk annak hasznát átlátatja, meg van is: de ha hiányszik az érdek, melly erkölcsileg-kényszerítse az embert dolgozni, akkor vagy semmi munkát, vagy igen igen silányat fogunk látni.

Az inger azon villányos anyag, melly a' legelszunnyadtabb erőket is mozgásba hozza.

Legfőbb inger a' szükség. Ha a' javak ön forrásai hosszú tespedés, pazarlás után kiszaradtak, ha minden remény dolog nélkül p. o. koldulással, nyilvános intézetekből, éltét fentarthatni, eltűnt: akkor bizonyosan az élet-kezd, melly mindenkinnél a' leghatalmassabb szenvedély, győzni fog azon nehézségeken, mellyekkel a' dolog, kivált annál, ki attól el van szokva, összeköttetésben van.

Ezen ingert közönségesé kell tenni; felállítván azon elvet: hogy senki se kereshessen, érdemelhessen valamit dolog nélkül.

Az igazgatóságnak tehát vigyázni kell, hogy egészséges henyélők, csavargók magány, vagy köz intézetekből élelmet ne kaphassanak; másképp az illý szegények száma határ nélkül fog nőni, 's így a' hon ereje csökkenni; — és hanyatlani fog a' köz kezd is ily intézetekre áldozatot tenni, midőn látják, hogy olyanok részesülnek benne, kik érdemetlenek.

Hatalmas inger a' szolgalmra azon öntudat, hogy a' munkánk bérében csak mi részesülünk; hogy az a' min dolgozunk, a' miénk.

Innen a' köz birhatási jogot kell először is meg alapítani; mert az emberi természet következése, hogy azt, a' mi nem az övé, jól, czélszerűen nem műveli.

Nézzük a' rab-szolgák munkáit, milly hasznot, milly tökélyt találunk bennök?

Mentől inkább közeledik a' nép a' szabadsághoz a' javakra nézve, annál jobban nő iparja, jobban virul a' nemzeti gazdaság, nemzeti erő, a' nép, 's kormány jövedelme.

Egy kis időre ugyan hasznot hajthat az eggyeseknek, ha a' nép csak nekik dolgozik: de számosb év tizedek után a' pénz-zavar, az erkölcsi és anyagi erő hiánya, szük jövedelem, nagy adósság, parlag földek 's a' t. nyilvánosítani fogják a' rossz elvet.

Nem elég azomban csak a' 'Tulajdont' meg alapítani, hanem hozzá kell adni az ő elemeit is egész tökélyben, a' szabad eladhatást, rendelkezést; művelhetést; és még a' 'köz bátorságot' — ellenkező esetben olly csekély lessz az ipar, a' szegénység annyira nő, mintha birhatási jog nem is léteznék.

Azon kívül hogy az Ész annyira világossá teszi ezen elvek igazságát a' tapasztalás is bizonyítja. Mennyire különbözik p. o. Magyarország szorgalma, jóléte, gazdasága, az Angol, Holland, vagy még közelébb a' Cseh, Morva vagyonosságtól? 'S ezt a' feudál rendszer maradványai teszik.

Továbbá igen csökkentik az ingert az 'előítéletek' — Azon vélemény hogy dolgozni szegyen, a' régi 's közép korban el volt terjedve, 's nem

vala ekkor szegény? Athén és Róma elsüllyedésének egyik oka bizonyosan ezen balítélet volt.

Ennek szomorú maradványai jelenleg is mutatkoznak p. o. Honunkban, hol a' munkás rész olly alacsony homályban van. Vizsgáljuk az emberi lelkiületet, ezen megvetés, milly inger az iparra? Nem természetesen következik - e hogy a' kedv a' munka iránt fogy, mindenki kerüli azon szakaszt, melly lealacsonyitva áll, és így nő a' szegénység is —

Imádnunk kell azon hazákat, hol ezen balítéletek már legyőzve vannak 's imádván várunk azon időt, midőn e' felvilágosodás boldog szelleme után, az érdem, tisztelet és a' munka, ipar bonthatatlan kapcsolatban állanak. —

A' szegénységnek igen bő kútfeje azon szenvedély, mellyel az emberek a' kül fény 's pompa iránt viseltetnek az az a' luxus. Ez mint minden más emberi szenvedély gyenge hajlandóságon kezdődik, és csekély mértékben, míg lassanként nő 's a' legerősebb szenvedéllyé alakul, melly dáriusi kincset is képes megemészteni.

A' közélet szomorú példákat nyújt midőn látjuk azon rongyos, éhségtől kiaszott alakokat, gyakran testi hibákkal is, kik még nem rég a' kényelem minden forrásaiban usztak, 's most magány vagy nyilvános koldulással tengődtetik zord éltöket.

Annál veszélyesebb rossza pedig ez a' társaságnak, minthogy néhány emberről a' többire, egy szakasztól a' másokra megy által; így az egész nép elszegényül, a' nemzeti gazdaság elsemmisül

Nem csak anyagi tekintetben, hanem erkölcsileg is igen káros; mert midőn a' javak

elfogytak, még sokkal jobban hozzá van szokva az ember a' kényelemhez, minthogy olly sebesen a' szükölködéshez átmehtene; ekkor tehát a' csaláshoz, rabláshoz, 's az illy vétkekhez fordul az ember, hogy még néhány perczekig fuldokolhasson a' bün kéjeiben. —

Némelly nemzetek törvényeket hoztak melyekben a' luxushoz tartozó czikknek használatát megtilták, vagy azoknak behozatalát; vagy igen nagy adót vetettek reája; de hasztalan, mert e' szenvedély, akadályratalálván még erősebben ütött ki, 's gyakran zavart, viszályokat okozott.

Emlékezzünk csak Péterre, midón az oroszok' ruhájit, szokásaikat változtatni akarta törvény által, milly ellenszegülésre, milly zavarokra adott alkalmat.

Mert a' törvények kényszerithetik a' polgárokat valaminek nem tevésére, de arra nem, hogy szokásaikkal ellenkező cselekedeteket tegyenek.

Igen jól jegyzi meg a' derék Montesquieu „A' mit a' törvények hoztak a' társaságba, azt azok el is törülhetik; de a' mi a' nép szokásai által lett uralkodóvá, azt csak a' nép erkölcei változtathatják meg.“ —

E' szenvedélyt csak a' példa gyengitheti és tizheti el. A' gyermekeknek a' szülói háznál nem tékozlást hanem gazdálkodást kell látniok, 's ezen elvet szívni magokba, hogy később ők magok gyakorolhassák azt.

Lengyelországban az ifiak nem láttak mást, mint pazarlást, nem tettek tehát ők is később önállásukban mást, mint tékozlottak; így eredett az ipar-hiány, így a' szegénység, 's méltán lehet már ekkor felkiáltani a' nagy Kosciuscoval „Finis Poloniae.“ —

Az egyszerűségben például elől kell menni az uralkodó háznak, és hercegeknek; ezeket bizonyosan követi a' magas aristocrata ezt a' szegényebb nemesek, vagy polgárok 's végre 's köz nép; mert a' luxust nem csak a' dus aristocraták teszik szokásokká, hanem a' köz nép is, 's ekkor az legveszedelmesebb.

Valamint a' pompában, úgy az egyszerűségben is követik az alsóbb szakaszok a' felsőket; 's így lehet csak az egyszerűség közönségessé.

A' játék által a' legnagyobb vagyont is el lehet pazarlani — 's ezek válnak néhány perczek alatt koldúsokká. Néhol czélszerűnek látták a' nyilvános játszó házakat eltiltani, a' játszókat megbüntetni; ígített a' ministerium p.o. Franczi országban, de ez most még rosszabb következtésektől fél, nehogy t. i. a' játszás alattomosan, rejtett helyeken nagyobb dühvel, nagyobb csalásokkal gyakoroltassék; 's azért sokan inkább javallják a' nyilvános játszást megengedni, mellyre fölügyelettel jobban lehet lenni. Az elvek, mellyeket valaki nevelésekor szitt be, távolíthatják el e' szenvedélyt; és a' foglalatosság, munkálkodás, A' ki napokat tölt dolgozva, akár anyagilag, akár szellemileg üres óráit sokkal okosabban fogja használni tudni, mint illy lelket inkább zsibbasztó, mint vidító módokkal.

Az ivás szinte számosokat tesz szegényekké; és itt sem igen czélszerű az ital-szerekre nagy adót vetni, mert bár milly drága legyen is, de a' szenvedélyes ivó inkább mindenét eladja, vagy lop, csal, mintsem gonosz szenvedélyének eleget ne tegyen; a' tapasztalás legalább ezt bizonyítja.

A' nevelés legtöbbet tehet. Az igazgatóság csak arra ügyeljen pontosan, hogy illy részegesek nyilvános botránkozást, lármát vagy károkat ne okozzanak.

Továbbá egyik nagy oka a' szegénységnek a' 'Lotteria'. A' nép ez által igen elgyengyül, elmúlik szorgalma, el erkölcsisége, sokkal több kár ered tehát magára a' kormányra nézve is, mint azon jövedelem, mellyet belőle nyer.

Igen óhajtható tehát, hogy a' kormányok felvilágosodjanak, 's ezen rosszat a' társaságból eltöröljék. Dicséretes azon példa, mellyel a' francia kórmány előre ment.

Az utóbbilag előszámlált okai a' szegénységnek u. m. a' luxus, ivás, játszás 's a' t. ezen eszmében 'Tékozlás' központosulnak; mellyről meg kell átaljában jegyezni, hogy a' kórmány, törvények kissebbithetik ugyan, de egészen soba sem irthatják ki a' társaságból sem példa, sem intézetek sem nevelés által. Oly rossz ez, melly örökös.

A' bölcs kormány csak azt létesítheti, hogy e' pazarlás nemzeti characterre ne váljék, a' min iparkodni leginkább nevelés által, ön érdekében is fekszik.

És a' politica soha se javolja szenvedni azon törvényeket, vagy intézvényeket, mellyek illy tékozlóknak bár mikép is segélyt nyujtanak.

Kiki látja p. o. milly káros hazánknak, hogy a' kapitalisták nem szoríthatják nemesseinket fizetésre; mert mind hitele hibázik, mind pedig olly számosan lesznek koldúsokká, kik máskép a' nemzet erejét annyira nevelnék.

Azok a' magokét elpazarolvan, tudván a' törvények pártolását, másokéhoz nyúlnak másokat is szerencsétlenekké tesznek, 's így igazán, mint Széchenyi mondja, 'tolvaj és haramiáknál rosszabbakká fajulnak'

II.

Olly okait számaláltam el eddig a' szegénységnek, mellyek az emberi lelkületből erednek, mellyeknek létezése, vagy nem létezése az eleveinktől függnek.

Vannak még olyanok, mellyek külső környülményekből származnak, mellyeket előre látni, vagy elhárítani nem lehet.

Olly Honban, hol a' gyárok ezereknek adnak félelmet, mint p. o. Britanniában, Galliában, előre nem láthatólag fejlődnek ki olly esetek, mellyek a' szorgalom-ágot elakasztják, a' dolgozókat keresettől megfosztják, 's így ezeket tesznek szegényekké.

Ha a' gyárnok pénzhiány végett kénytelen felhagyni a' készítéssel, a' veszély nem igen nagy; mert könnyen lesznek mások, kik a' gyárt átveszik, 's így a' munkások ismét keresetben lesznek; vagy pedig más gyárba mennek.

Legnagyobb a' veszély, ha a' gyár megakad a' cikkek nem keresete végett, mert ekkor senki veszi azt által, és az országban egy gyár sem léssen, melly — egy nemből lévén — dolgozhatnék; és ha e' gyárak külső kereskedésre dolgoztak, mert a' külföldön legvéletlenebbül eredhetnek okok, mellyek a' nem keresetet okozhatják. Így a' munkások egyszerre elbocsátattnak, 's mivel számosan vagynak, 'rögtön kenyérhez nem juthatnak, sőt gyakran hosszabb idő után sem.

Nem annyira nagy baj, ha belső emésztésre dolgoztak, mert így csak lassanként fejlődnek ki a' megakasztó környülmények, a' melly idő alatt lassanként, több izben, lehet a' napszamosokat elereszteni, kik kevesen lévén egyszerre, könnyebben találhatnak valami foglalkozást. —

E' környülmény a' gyároknak igen számos ellenséget szerzett: de meg kell vallanunk hogy ott hol gyárok vannak, ott vannak egyszersmind számos módok is, mellyek által a' szegénységen segíteni lehet; ilyenek a' nyilvános intézetek, mellyekről alább lesz szó. —

A' harczí tér az emberi nem legszomorúbb jeleneteit adja előnkbe; midőn a' viruló tájakat kopár pusztákká változtatja; azon műveket, mellyek az ész és ipar tán századok alatt létesithete csak, néhány percz alatt a' semmiségbe dönti; a' javakat, kincseket elrabolja; 's így sok ezer 's ezer embereket tesz koldúsokká, szegényekké.

Nem lehet tagadni, hogy sokszor szükséges a' harcz, kivált ha a' nép jogai megsértettek: de vigyázni kell, hogy minden csekélység, minden felindulás e' 'malum necessariumot' ne használtassa.

Azomban számos nemes keblü Fejedelmek itt se feledkeztek meg hű alattvalójokról, kik értök onták véröket, és számos nyug pénzeket, ajándékokat rendeltek sorsok könnyítésére, a' szegénységnek ha nem elűzésére, legalább kiszebbítésére —

Hogy azomban a' háború sem viseltetik olly dühvel, a' szelidség, műveltség szellemének köszönhetjük.

A' tűz és viz olly elemek, mellyek valamint egy részről a' legszükségesebbek úgy legkárossabbá válhatnak.

A' mi a' tűzvészt illeti, a' Politia gondoskodással legyen iránta, a' kémények háztetőkre nézve;

és ha kiűt a' tűz rögtöni segítségével az oltó szer-
reknek, hogy messze ne terjedjen. Vigyázni köteles
arra is, hogy a' veszélykor lopások ne történ-
jenek.

Igen czélszerűek e' veszély könnyebben vise-
lésére a' 'Biztosítások', akár egyesek biztosítják
egymást a' melly, ha egymás eránti bizodalom, hű-
ség vagy on olcsóbb is; akár társaságok alakuljanak
e' czélra. Mind a' két esetben igen ajánlhatók. A'
kormányának csak vigyázni kell, hogy a' társaság-
nak elegendő vagyona legyen a' kárpótlásra.

Némellyek az illy károsultaknak engedelem le-
velet adni ajánlanak, hogy azokkal faluról falura
járván, élelmet kereshessenek; ez a' szokás van
Hazánkban is; de ezen módot, mivel a' henyélést,
's egyéb hibákat is, terjeszti, helyben hagyni
nem lehet.

A' viz vészeinek kissebbitésére a' vizek sza-
bályozása, a' partok' biztosító lábra állítása ajánl-
ható, a' költség, melly ezekre fordítatik, tiszere-
sen fizeti vissza magát. Innen óhajtható tehát,
hogy Honunk öszegyült Rendei e' tárgyban hasz-
nos végzést hozzanak. Hollandiának e' részben is
iparját, tökélyét eléggé bámulni nem lehet.

Ha a' viz áradás még is ki ütne, a' Politia
elégséges hajókról gondoskodják, mellyeken az em-
berek éltoket, 's ha lehet vagy onjokat megmentsék;
különös gondot érlem lenek ekkor a' betegek,
nyomorultak, és gyermekek. Az 1838. Pesűi vész-
kor valamint néhány nemes keblű Honfinak éré-
nyét bámulni alkalmunk volt: úgy ellenkezőleg
sok rendetlenséget, vissza éléseket kelle tapasztal-
nunk. A' jó Politianál e ek soha sem történhetők.

A' különféle betegségek is számosakat szegénységre juttatnak, leginkább a' napszámosok, és mesteremberek közül, kik hogy éljenek, mindennap kénytelenek dolgozni; 's így a' betegségben, ha valamit félre tettek, és műszereiket, vagyonjokat igen könnyen eleméztik, 's ha fel gyógyulnak gyakran koldulásra szorulnak.

Ne hogy a' ragadós betegségek külföldről jöjjenek be, az úgy nevezett: cordon, igen czélszerű intézet. Bent az országban szükségesek jól rendelt orvosi intézetek, mellyek mindig köz fel vigyázat alatt legyenek. —

Tisztelettel emlékezem itt Honnunk néhány orvosaira, az emberiség valódi barátjaira, kik szegény felebarátjaikat minden fizetés nélkül gyógyítják, sőt még orvosi szerekkel is ellátják. —

Végre meg kell még emlitenem a' ,Drágaságot' is. Ez sokféle. Ha a' népesség nő az élelem ára is nő, mert nagyobb az emésztés: de ekkor nagyobb a' kereset, több a' mód élelmet szerezhetni; 's azért az elnem élhetéstől félni nem lehet. Illy drágaság mindig a' nemzeti ipar, vagyon, boldogság nőttének jele, 's azért inkább óhajtható, mint félhető.

Másik oka a' sovány termés; a' napszámosokra nézve nem káros, mert az élelem ár' nőttével, napi hérék is nő. De igen nagy baj azokra, kik kész pénzt kapnak süzetésül; ekkor rajtok segíthetni a' felsőbbek nemes szivüségétől függ. — Átaljában nem igen veszélyes, mert rövid ideig tart. —

Azon drágaság, mellyet a' Monopoliumok, és Propoliumok okoznak, a' legrosszabb. Mert ezek cikkeiket a' legnagyobb áron adják el, 's igen tö-

kéretlenül, tudván, hogy mástól venni nem lehet; ők pedig a' nyers anyagot legolcsóbban veszik a' természetóktól, minthogy másnak el nem adhatják; 's így az ipar elfogy, a' nemzeti gazdaság megcsökken. Ott hol ezek állanak nemzeti gazdaság, jólét, boldogság soha se létezhet. —

A' kormány a' mennyi hasznot nyer közbevetetlenül ezekből: ugyan annyit, sőt még többet vesz, midőn a' néptől, melly alattok lassanként egészen elszegényül, igen csekély jövedelmet nyer. —

Ha eltöröltetnek, nem lesznek ugyan gazdag, dús egyesek de lessz erős, gazdag nép, melly kormányán mindig előbb és jobban segíthet, és készebb is segíteni, mint az egyesek.

III.

A' kormány és egyesek bár a' legnagyobb ipart fordítják is társaságban a' vagyon', birtok' egyensúlyban tartására; lehetnek bár tökéletes iskolák, intézetek, mellyekben az ész, és anyag kifejtetnek; elháríthatnak a' politikai akadályok, mellyek az ingert a' szorgalomra elveszik, vagy közbevetetlenül szegényeket teremtenek; szóval a' szegénység megelőzésére, eltörlésére a' legczélszerűbb módok létezhetnek; azt kivinni még is nem lehet, hogy szegények ne legyenek, szegénység a' legkiseb mértékben se létezzen

Eldoradot, és angyalokat nem kívánhatunk. Korlátolt emberi tehetségek, szenvedélyek mellyek az emberi keblet duzzasztják, az anyagnak gyakori győzelme a' szellemen; a' véletlen esetek mellyeknek az ember kitéve van, alkotják a' szegényeket: 's mig ezek így állanak, szegénység nélkül haza nem lehet. —

Némellyek veszélyeseknek, károsaknak, tartják azon intézeteket, mellyek a' valódi szegényeknek nyújtanak segélyt; minthogy általok az emberek gondatlanabbakká, tékozlóbbakká válnak, tudván, hogy ha elszegényülnek táplálékot találnak. Milly rossz átlítás ez, könnyü átlítani Olly emberek, kik még kedvező állapotjokban a' szegény intézeteiről gondolkoznának, 's így mintegy határoznák magokat a' szegénységre, nem léteznek, 's nem is létezhetnek — Meg kell vallani, hogy czélszerűbbek azon intézvények, mellyek által a' szegénység megelőztetik: de egyszersmind józan eszű nem tagadhatja, hogy az emberiség legnagyobb megsértése lenne, ha a' társaság, melly a' köz jóért állítatott fel, melly minden embert pártolni köteles, ezen nyomorúttakat, kik magokon segíteni nem képesek, minden segély nélkül magokra hagyná.—

Vélekeftésem szerint tehát egy jól elrendelt társaságban ezen esetről is kell gondoskodni; 's létezni olly intézeteknek, mellyek közbevetőleg, vagy közbevetetlenül élelmet nyújtanak a' szegényeknek.

Illy intézetek a' 'kórházak' mellyekben ingyen, vagy csekély ár mellett gyógyítatnak a' szegények. A' tisztaságra szorgosan kell felügyelni; az orvosok tapasztaltak, tudósak legyenek, vigyázni kell, hogy néhány tapasztatlan ifiak tapasztalásáért fel ne áldoztassanak Ezeket gyakran a' kormányok, vagy magányosok állítják; legczélszerűbb, ha minden város, közönség állít szegényei számára. Fentartások igen könnyítetik avval, hogy — valamint minden más jótékony intézetekre is — az adakozások számosak szoktak lenni. Hálával kell itt megemlékeznünk némelly szerzetes rendekre, mellyek illy gyógyítással foglalkoznak. Így eredtek már a' legrégibb időkben a' 11-ik században a'

Hospitaláriusok, Német rend's a' t. ilyen Honnunkban az Irgalmasok rende a' többi közül, melly a' múlt 1838-dik évben 29 ezer és néhány száz szerencsétlent részesített gyógyszereiben. Honnunk ezen tisztelt rendei annál nagyobb méltánylást érdemelnek, minthogy a' vallás különbségre nem tekintenek. —

A' 'talált gyermekek házai' szinte hasznosak; mert, nagyobb ugyan bennök, a' mit némelyek ellenvetni szoktak, a' halandóság, mint közönségesen a' gyerekek közt: de ennek az az oka, hogy sokan vannak egy helyen 's a' tisztaságra táplálékra kevés gond fordítatik; nem az intézet tehát, hanem annak rossz elrendelése okozza a' nagyobb halandóságot.

A' 'Dolgozó házak' egyike az emberiség legcélszerűbb intézetei közül, itt a' szegények elerőlenedettek is, nem kegyelemből, hanem magok keresetéből tartatnak; 's így ezek magok magokat fentartják. Azon jó oldala van még ezeknek, hogy a' henyélők, csavargók kik gyakran röstségekre okául dolog nem lelést adják elő, — szinte itt dologra lehetnének szoríthatók.

'Gyermek ápoló intézetek' különös gondot 's pártolást érdemelnek; a' mellyek a' szegény 's árva gyermekekre lennének kiterjesztve. Külömben ezek vagy elhalnak, vagy a' legnagyobb aljasodásban neveltetvén, később a' vétkesek számát nagyítják, legnagyobb tehére a' társaságnak. Ezeknek egyik ágát tennék a' 'Szorgalom iskolák' mellyekben az idősebbek külömbféle életmódra képeztetnének. Magányosok, kik inkább e szent célra fordítják pénzöket, mint gyakran szenvedélyeiknek áldozzák, köz halát érdelmelnének társaiktól, hálát az emberiségtől, 's azon öntudat, hogy az emberiséget a' hűn 's vétek kellebe lesüllyedni nem enge-

dék, — egyike a' legdicsőebbeknek — lenne jutalmok. — Hazánk ebbe egészen még hátra nem maradt, 's e' nemes intézetek naponként szaporodnak. —

'Vakok, és süket-némák' intézetei. Milly szép, 's nemes cél, nevelni, művelni azokat, kik a' gondatlanság, vagy szülői hibák által szegénynyé tétetvén, magokon segíteni nem képesek. Vagy úgy hagyattassanak-e el ezek a' tudatlanság és elaljasodas mélyében; ezt az emberiség szent jogai nem engedik. A' Pesti vakok és Váczi némák intézeteire csak tisztelettel lehet emlékezni. —

'Takarék pénztárak'. Számosak a' tekintetek, mellyekből ezen intézetet, egyikét a' legüdvösebbeknek, méltányolni lehet, csak azt említem, hogy a' szegények általok zord környülményeikben segíthetnek magokon, 's így a' bün-fedte utaktól, életököt fentarthatni, meg mentetnek, olly kis áldozatával erejüknek, hogy azt észre se veszik, és még is a' legüdvösebb következtetésekkel. És általok kimondhatlanul terjed a' takarékosság, szorgalom, kedv a' kereséshez, mindannyi módok, mellyek által a' nyomor, szegénység megelőztetik. A' nemzeti lelkiültre, ha nagy kiterjedésűek, a' legjobb befolyással vannak. Ezen intézet létre hozására lelkes férfiak szükségesek, kik példával előmenjenek, és a' népet, a' szegényebb részt, hasznáról, szükségéről felvilágosítsák. Legnagyobb hasznúak azokra, kik napi, vagy hónapi bérből élnek, mint a' napszámosok, cselédség, gyároknál a' munkások, mester legények 's a' t. kik a' kedvetlen környülményekben a' legnagyobb nyomornak vannak kitéve. 'S ezeknél a' gazdák, mesterek, előjárók sokat tehetnek. Hazánkban a' nemes lelkű Fáy András ismét egy olly tettet létesített, mellyekkel a' feledhetetlenséget már rég kívívta magának: midőn az első takarékpénztárt megalapította.

„Kölcsönöző házak“ Nem lehet gondolni milly id-
ves az, ha a szegény ember nyomorúságában kölcsön
által felségeltetik, megmentetik így a legnagyobb
veszélyektől, nem kénytelen vagyont p. o. bú-
torait, műszereit, elpazarolni, 's képessé tétetik
a' további keresetre. Magányos férfiak által lenné-
nek felállítandók, 's bár minden közönségnél. És
nem csak pénzt csekély kamatra és zálogra kölcsön-
özhetnének, hanem a' mesterembereknek anya-
got is a' kiolgozásra, műszereket a' dolgozásra.
Ezek a' külföldön némileg össze vannak kapcsolva
a' Takarékok intézeteivel.

„Gabona raktárak“ Ezek a' drágaság rosszai-
nak mérsékelésére szolgálnak, 's igen hasznosak.
Szükséges lenne minden faluban, helységben állítani;
anyagot ők 's a' földes úr adna, 's az építést ma-
gok nagyobb részint elvégezhetnék. A' felvigyázat
a' földes úrnál, vagy a' hely előljáróinál lenne.
Minden földmivelő évenként bizonyos mennyiségű
termést tenne be; 's midőn a' termés rossz lenne,
mindenik, földjei bevetésére, 's a' maga táplálá-
sára, kapna belőle. Némelyek a' kormány által
akarnák állíttatni e' táarakat; de ezt kívánni nem
lehet mind az igazgatás, mind a' költségek végett,
mellyeket nagy mennyisége végett a' kormány vinni
nem birhat. — A' gabona raktárak leginkább Né-
met országban virágzanak József óta, ki annyi
sok nemeset létesít, 's annyira terjeszteni igye-
kezik a' köz boldogságot, Cseh országban minden
faluban van illy raktár. 1825-ik óta Határszélein-
ken is állanak illy hasznos intézetek. —

Minden köz intézetnél fő elvnek kell lenni a'
„Nyilvánosságnak“ — de kivált azoknál, mellyek
a' magányosok nagylelkűségéből állanak. 'S ezen
nyilvánosság következtében a' legszigorúbb száma-
dásokat kell a' közönséggel hirdalásokban, vagy arra

rendelt kis könyvekben közölni, az adakozásokról, és azoknak milly czélra lett fordításokról.

Igy az igazgatók, ,pénzszedők 's a' t. a' közvélemény alávetetvén, minden pazarlástól, vagy talán csempészkedéstől, megóvják magokat. A' nép tudja, milly czélokra fordítatott pénze, hogy el nem vesztegettetett, hogy érdemetlenekre nem pazaroltatott — Ez által a' kedv, hajlandóság, adakozni illy jótékony intézetekre igen növend. A' szegény intézetek, mellyek közönségesen az emberek nemes, jótékony lelkületére vannak alapitva, csak így tartják fen magokat. —

IV.

Semmi sem hátraltatja az emberiség czéljának kivitelét annyira, mint a' ,Balitéletek' A' veszély kétszeres, ha már meg rögzöttek Minden, az Emberiség és Hazája javát szíven hordó Polgár kötelessége köre szerint azoknak lerontásán iparkodni. Néhány illy balitéletek vannak a' szegénység felsegállése körül is, mellyekről itt röviden.

Némellyek — azon kislelkűek, kik-mindent másra tolnának, hogy tenni való nekik semmi se maradjon — azt akarják, hogy a' kormány gyárokat önköltségein állitson, itt sok ezer ember találván dolgot, 's élelmet, 's így a' szegénységen segíteni. Ennél károsabb javallat nem lehet. Mert a' kormány jövedelmei kiadására elegendő alapot talál, azokból hátra mi sem marad; ha tehát gyárokat állitana, tőkepenzeket magányosoktól kellene kérnie, 's ez által a' szorgalom ágak nevezetes tőkét vesztenének el; azon természetes következással, hogy a' szegények száma még inkább szaporodnék. — Továbbá a' gyár felállása főkéép az igazgató érdektől függ; a' kormány igazgatókat

választana, kiknek nagy ipart fordítani a' gyárra nagy érdekek nincsen, mert az, a' miben fáradnak, nem ön tulajdonuk; mi következik ismét innen? az hogy a' gyár, — melynek fennállhatása a' legnagyobb ipart, gondot, vigyázatot kívánja meg, mellyet csak egy tulajdonosnál, nem pedig tisztelnél találhatunk — nem sokára meg fog bukni. Innen ismét új zavar ered, mellyet elhárítani ne kívánjunk gyárokat a' kormánytól; hanem csak, foglalkozási szabadságot' melly szerint kiki azon körben működhessenek, melly előtte czélszerűbb az ész és szív javallati után. Ekkor jó rend mellett mindenkit dologban, foglalatosságban találándunk, 's a' henyélők sorai nem kedvetlenítik lelkünket, 's ekkor nem fog-e eltűnni a' szegénység? Fognak bizonyosan állítani gyárok is, ha a' környülményekhez alkalmasoknak találtnak — másképp pedig előbb utóbb megbuknak, ha a' kormány minden jövedelmét is rája fordítja; az ügyes, tapasztalt gyárnokok a' felvigyázatra minden ipart használnak; és így 's csak így használhatnak a' szegénység' kissebbitésén. —

Némely kormányok pedig kissé túl is menének gondoskodásokban a' szegénységért; midőn meghatározzák, hogy kiki mily körben foglalatoskodjék — ez által az egyensúlyt a' nép-szakaszok számában vélvén megalapítani. Ez olly kényszerítő mód melly üdvös sikert nem hozhat. Mert az emberi elmének szabadon kell tárgyait választani; ha korlátoltatik, teljesen soha sem fog kifejlődni, sem gazdag gyümölcsöket hozni. Oka az emberi természet, melly szerint a' kényszerített dologhoz azon kedv, szenvedély soha sincs meg, mellyet annak tökéletes létesítése kívánna.

Nem is kell az egyensúly elvesztésén rettegni, nem, ha csak valahogy azt megtartani lehet. Mert

azon inger, melly, az emberi természetből magától ki fejlődve, dologra, ha bár {nehézségeit át is látja, határozza az emberi lényt, nem mulasztatja el a' vizsgálatot, hol, milly körben érdemelhet véle legtöbbet, hol lehet munkája után legboldogabb. Ott hol az emberi érdekről van a' szó, a' legszorosb vizsgálatot találhatjuk; a' legcsekélyebb környülmények, viszonyok kifürkésztenek; 's csak ezután létesül a' határozó tett.

Csak a' politikai akadályokat kell eltörölni, midőn némelly munka körből a' polgárok kizáratnak; és a' dolog - szabadságot létesíteni; ekkor bizonyosak lehetünk, hogy csak annyian lépnek valamelly szakba, a' mennyinek ott lenni czélszerű.

Egyike a' legrosszabb következésű, és az emberi méltóságot leginkább lealacsonyító módok közül: a' 'koldulás', mellyel számos helyeken a' szegényeken segílni akarnak.

Nem kell úgy vélem említenem, milly kellemtlen érzés gerjed keblünkben, ha piszkos rongyokban házrul házra járni, vagy a' szögleteken, sz. egyházaknak ajtajainál állni látunk néhány emberi alakot. Az emberi méltóság erősen kiált fel bennünk, és szégyeneljük, hogy velük egy szakaszhoz tartozunk.

'S nékik is milly segély ez? midőn egész nap kell járniok egy pár krajczárért, vagy néha napokig küzdeni az éhséggel, nem enalítván az állati öltönyt, és lakot. Nem természetes-e', hogy az élet inger fel gerjed bennök is, és bűn, vétek által igyekeznek segílni magokon. A' környülmények mellyekben élnek, az anyagot a' szép 's jóra elúzik keblekből, és a' hosszú nyomor rögzötté, szokottá teszi őket a' bűn 's vétekben.

'S a' nemzeti gazdaság mennyit veszít általok! ? midőn minden ipar, dolog nélkül töltik napjaikat

a' rőstség szomorú mámorában; ők hasonlók a' herékhez, mellyek a' szorgos méhek' iparjának gyümölcsseit emésztik meg. Ha még közpártolás, nyilvános engedelem is járul hozzája, napenként fog akkor nőni számok, és nyólni fog a' kár mellyet a' köz jólét és vagyonban okoznak.

Milly erős és számos okok arra, hogy az igazgatóság, melly az erkölcstelenséget kiirtani, a' közbátorságot, jólétet terjesztteni köteles, semmi szín alatt se engedje meg illy nép-heréknek a' tarsaság keblében henyélni. Dologra kényszeritessenek, 's ha vannak kik magokon segíteni képtelenek jótévő intézetek által, mellyekre a' közadakozás nem szokott hiányozni, igyekeznek e' betegséget orvosolni.

Legsúlyosabb következésű a' „Szegény adó“ nem mintha azt vélném, hogy semmit se kell a' szegényeknek adni; hanem azon mód végett mellyel az nekik adatik.

Az adakozás alól, melly csak mások jólétét tárgyazná, mellyből tehát az adókra semmi haszon se járulna, ha kényszerítéssel van össze kötve, az emberek minden lehető módon ki vonni igyekeznek magokat. Így van ezen adóval is, százankint, ezrenkint nem fizetik meg, és a' teher nagyobb részint a' kormányra hárul, a' melly különös jövedelemmel nem bírván, azt más tekintet alatt veszi meg a' néptől, a' mi ismét nagy súly, és nyomás.

Már pedig, ha ki van az adó vetve, nyilvánítva, akár mikép' is, be kell jönnie, ha ugyan azon polgár kétszer, háromszor is kénytetik egy célra adózni; mert a' szegények ezen adót úgy tekintik, mint valamelly nyug-pénzt, mellyet nekik a' tarsaság fizetni köteles; a' tisztteket, kik e' pénzzel foglalatostkodnak úgy nézik, mint ön tisztteiket. Innen azután azon vissza élések, erősza-

koskodások, durva kicsapengások, mellyeket illy hősök által gyakoroltatni elég alkalom van látni.

Meg nem gondolván azt, milly kárt okoznak a' köz jónak, hogy semmi hasznót se tesznek. Mert ezek valódilag úgy élnek, mint valami nyugalmazott tisztok, kiknek már egyedül a' béke a' céljok. Munkáról, valamelly foglalatosságról náluk szó se lehet, örök henyelés az életök. Mennyi kéz elvonattatik így a' köz jó terjesztésétől, mennyire terjed a' restség, 's innen mennyi bűn, mennyi vétkek erednek?

Nem lehet tagadni, ha a' köz jó elkerülhetetlenül kívánja, van joga a' Társaságnak illy adót is szabni: de valamint mindenkor, úgy még itt is azon elvnek, semmit se dolog nélkül' létesítésén kell iparkodni. Jól van, közadózás segítse a' szegényeket, de nem hiába, hanem munka is adassék elejbök, hogy azt megérdemeljék, hogy henyelésben a' bűn kebleben ne tengjenek.

Érzi Britannia, milly káros ez, hol évenként a' Parliament több millio font sterlinget kénytelen e' célra kivetni; érzi mennyire nő ez által a' szegények száma; 's komoran tekint csak azon gondolatra is: mit ha tovább nem lehet, milly harcz a' szegények 's gazdagok közt, milly vész ered akkor?! VIII. Henriknek, és törvénytelen leányának Erzsébetnek, kit sokan 'Nagynak' neveznek, úgy vélem e' tekintetben hálával nem tartoznak.

Minden társaságban fő elvnek kell lenni a' 'Dolog 's Iparnak' e' szerint keil a' jutalmakat, jólétet mérni; 's akkor biztosak lehetünk, hogy illy vész nem emésztendi boldogságunkat, 's a' jövővendőben nem rettegtet zord rémeivel.

4.

*Elmélkedések Szab. Kecskemét Városának
Szab. K. Kun Halas Városában feltaláltatott
hajdani Pecsétjéről.*

* S. Q I X I T A T I S

azaz: Sigillum C I V I T A T I S

DE KECKEMETH

D E K E C H K E M E T H

Ezen pecsétnyomó feltaláltatott 1810-ben Szab. Kis Kun Halas Városában, a' mint annak legrégebb lakasú részében, egy Bibit Kovács István nevű lakos pörnyés gödröt ása. Ettől meg szerzette a' helybéli Seho. vos, ettől pedig azután, szinte Halasi Tanácsnok és Törvényszéki Tábla Biró Nemes Péter László Ur, a' ki azt 1832-ik évben, az által kérés és vétel végett Halasra küldetett Kecskeméti küldöttségnek által is adni sziveskedett, a' mint mind ezek, a' Halasi Ns Tanácsnak, ezen tárgy eránt 1832-k évi Dec. 3-kán irt leveléből, melyet Tettes Tudós Horvát István Ur, az Országos Könyvtár Bibliothecarius és Hazánkban a' legjártassabb régiségek' huvárja, az 1834-ik évi Tudományos Gyűjtemény' 10 ik Kötetének 126 és 127-ik lapjain szórol szóra ki is adott, és a' ki ugyan ott ezen Pecsétről így itél: „Láthatni e' figyelemre igen is méltóságon Sz. Miklós Püspököt, a' Város' egykori védszentét, Püspök süveggel, és pálczával felékesítetve, melly utóbbinak alsó részéről Kecske

fej lóg le. A' körül irat pedig ez ; „† *Sigillum Civitatis de Kecskemét.*“ Betűi e' körül iratnak az idő korához képest csinosak, 's egyeznek azon betűkkel, mellyek Robert Károly, Nagy Lajos, és Mária Királyné uralkodása alatt, a' Magyar Országai pecsét nyomókon elő fordulnak. Kellemes meglepés, meggyőződni a' körül írásból, hogy a' lelkes Magyarság lakhelye Kecskemét már ilyen régi időkben Szabad Királyi Város volt, következésképpen a' Statussal bírók közzé tartozott.“ —

Ezen pecsét valóban, igen nevezetes darab közönségesen véve is, mert mind a' Historiából, Statistikából 's a' t. mind Törvényeinkből, nevezetesen pedig a' Verb. 2-ik rész 13. czimje 3-ik cikkelyéből tudjuk, hogy régenten pecsétekkel való élés, nem volt olly szabados és általános, mint a' közelebbi századokban, és hogy a' Királyi Civitásoknak, Oppidumoknak, Pecséteket, a' Királyok szoktak adni, vagy az azzal való élhetést meg engedni; következésképpen ezen Pecsét, nem csak nagy régiségéért hanem diplomaticai tekintetere nézve is meglepő, de egy Kecskeméti polgárra nézve a' leg érdeklőbb, és mind szívét, mind lelkét méltán ingerli arra, hogy erről bővebben is gondolkodjon, elmélkedjen; valyon minő régi pecsét lehet tehát ez? hogy változhatott a' Város Civitásból oppidummá? és pecsétjén volt Sz. Miklós czimere kecskévé? azon régi pecsétje mikor vesztett el, és hogy juthatott azon helyre, a' hol feltaláltatott? Én lega'ább meg nem álhatom hogy ezekről való gondolataimat, a' mennyire esméretem szükköre meg engedi e' következendőkben le ne írjam. Felvévén

1-ör *Sphragisticai tekintetből.* — A' pecsét körírásán legelőbb is látni lehet. egy †-tet, melly ottan Chrismon helyett van. Már a' régi romai és görög Császárok idejekben is közönséges szokás

volt, valamelly diplomaticai, sőt magános iratok elébe is, a' Christus nevet, össze alkotott betűk, vagy Chrismon formában írni, melyet azután a' †-jel pótolta ki. Hogy ezzel legelső Királyaink is éltenek, bizonyos, mert Schwartzner Diplomaticája szerint már Szent István Királyok is azon görög nyelven írt Diplomájában melyet a' Veszprémi apácának adott, Chrismon helyett † van téve, de láthatni azután 4 ik Béla, Mária 's a' t. pecsétjein is Elsőbb Király alatt a' †-jel egyébaránt is különös tekintetben tartatott mert ara szoktak esküdni is, még 4-ik Béla is így esküdött. „Sic me Deus adjuvet, Sancta Dei Evangelia et vivificum Crucis signum“ de a' melly Eskü forma már ő utánna megváltozott.

Azután lehet látni egy Siglát, ugymint az S. betűt, e' helyett: Sigillum, me'lyről Schwartzner azt tanítja, hogy ezeknek a' Sigláknak Magyar országban is a' 12-ik és 13 ik Századokban és így 1100-k évtő kezdve nagy számú példányai vannak. Ezen S. betűle nézve azonban különös figyelmet érdemel az, hogy nem egyenes lábon áll mint a' többi betűk, hanem mintegy oldalra fektetve, melly hogy nem történehből vagy metszői tévedésből esett, eléggé bizonyítja az, hogy azon betű kétszer fordulván elő, mind a' kétszer, ugyan azon dült helyzetben van, és így olyan időre mutat vissza, midőn még az S. betű fekvése nem állapotodott meg közönségesen, melly időre példányúl szolgál a' Tudományos Gyűjtemény 1835 ik évi 9-ik Kötetnek 6-ik és 7-ik lapjai közt lerajzolt 3-ik István Király 1157-k évről való pecsétje, mellyen az S. betű, hol rendezen, hol meg fordítva használtatik.

Továbbá az egész körülírásban láthatni 11. különféle Goth forma columnalis vagy quadrát betűket, ugymint A. C. D. E. H. I. K. M. S. T. és

V. betűket. — Ezekről mondja tehát T. T. Horvát Ur, hogy egyeznek azon betűkkel, mellyek Robert Károly, Nagy Lajos, és Mária idejében divatoztak. Melly idő szak 1300-tól 1390-ik tart. De ezzel nem állítja azt a Tudós értekező, hogy tehát a pecsét 1300-nál régibb nem lehet, mert a melly betűk és betű metszés mód már 1300-ban divatban voltak, nem éppen akkor kezdődtek; hanem ezen állításából inkább csak azt lehet kihuzni, hogy ezen időknél a pecsét, későbbi nem lehet, mert már azután az Írás és metszés mód más formára változott. Régibb időkre tehát lehet vissza menni, annyival is pedig inkább hogy:

a) A Gothok lakván a 3-ik századtól kezdve majd a 6-ik század végéig Daciát, Pannoniát 's a t. és ezek csak hamar a Keresztén Vallásra térvén, Ulfilás, a Mocso Gothok Püspöke találta fel, és hozta szokásba Christus születése után 360-ik esztendőben, a Goth, vagy már most a Német Írás módját, az éppen ez idő szakban kezdődött két rendbéli Romai birodalmak hanyatlásával és barbarismusba süllyedésével. Ez fordította a Goth nyelvre az új Testamentomot, a maga írás módja szerint, és ezeken a keleti részekén hozattak bé mint olly csatornán, az egész Európában elterjedt Gothi szép Tudományok, építészetek mesterségek, szóval az Írás mód és szép esméretek (lásd. Esméretek Tára ezen szó alatt Gothok).

A Goth Írásmód lévén tehát Európának ezen a részén, hol azután Magyar ország vette fekvését közdivatú, azt a Déák írás mód csak azután nyomhatta ki egészen, midőn már a Déák Ecclesia Magyar országon általános hatalmat vett, és onnan a Keleti Ecclesiátis egészen kiszorította, melly csak 1200 táján történt. A Pecséten látható egészen Goth idomú betűk tehát Robert Károly 's a t.

idejeknél inkább régibb, mint későbbi időkre mutatnak. De

b) A' Város pecsétjén lévő némelly betük egyeznek, ugyan a' Schwartzner 5-ik Tábláján lévő Mária Királyné pecsétjén láthatókkal, ugymint, az, A. C. D. E. H. I. M.-el, de már a' T. U. S. régibb időkre mutatnak, mert már a' Mária Királynó Pecsétjén az U helyett átallyában V. vagyon, a' T. betü pedig a' romai T-vel van, az S is rendes Romai idomi és állá ú az S. betüröl már lellyebb volt szó, a' V. és T. betükre nézve pedig későbben hijában keresünk fel világositást, hanem a' régibb időkre kell visszább menni.

A' Schwartzner Diplomatikája 8-ik lapján le rajzolt 1252-ik évre vagy 4-ik Béla idejére eső, éppen columnalis vagy goth modor'szerint valo quadra betüket tekintvén, és a' Kecskeméti ó Pecséttel összevetvén, már itten, az U és V. betüket a' gothus U betüvel is láthatni, nevezetessen ezen szóban Individuae — a' Div. = így van DXU — az unitásban pedig így = U , és ezek már egyeznek a' Város régi pecsétjén lévő V. betü helyett való U betükkel — de láthatni már ezen szóban Individuae az U helyett a' V. et is előfordulni ekképpen = DVU — különösen pedig méltó figyelmet érdemel az is, hogy a' *Betük egyenes vastag húzásai alsó és felső végeinek be csipkézése és a' betük felső részeinek egyenes lineával való össze kapcsolása's mintegy bekerítése módja; a' Kecskeméti pecséten látható éppen ilyen módokkal egészen meg egyez.*

Továbbá, a' T. betü ugyan itten már két féle képpen látható, ugymint a' Deák T és a' goth U formában. Ugyan is a' Trinitatis szóban az első T. így van = U a' második és harmadik így T. az unitatis szóban pedig az első S. így van T. a'

második így = ſ . — és minthogy a' goth columnalis vagy quadrat betűkben a' betű valóságos formáját már a' későbbi, és rendezettebb írás módú időkben a' vastag vonások jelentik ki, a' vékonyabb vonások pedig csak azoknak paralelláját és quadrat formába tevését játszák látni való, hogy a' T. vagy ſ betűnek mind a két vastag vonása módját meg a' 4-ik Béla idejénél is fellyebb kell keresni. Meg jegyezni méltó lévén itten az is, hogy elsőbb Királyaink idejökben, szokás lévén hol a' Császároktól, hol a' Romai Pápáktól (a' mint a' hatalmak hozta magával) a' fejedelmi udvarokba, hiteles Irnokokat rendelni, és küldeni. Ezeknek a' betűk kivetése és írás módjában külön különféle kézfogásai lehettek, p. o. egyik a' Betű végét fel felé, másik alá felé ránthatta mint a' jelen példányban is láthatni, de a' jelen célra ez különbséget és fölakadást nem tehet.

2-or. *Vallás történeti tekintetből* A' város ó pecsétje közepén látható, Szent Miklós Püspöknek, mint a' Város régenteni Védszentjének képe, szemközt lerajzolva, bal kezével felemelvén a' Bibliát, jobbjaival pedig a' püspöki pálczát mellynek alsó végével a' Kecse fejét emeli föl a' földrül, melly képezet tehát azon időre, 's ideára mutat, mintha a' Kecskeméti népet, Sz. Miklós, a' keresztényi tudománynál fogva, a' pogányság porából az égbe vagy a' keresztény hitre emelné föl. — Melly képezetnek körül gondolása még jobban meggyőz bennünket arról, hogy annak származása és létre jötte sokkal régibb Robert Károly idejénél, és nem lehet sejjebb vagy közelebre húzni az 1200-k esztendőnél. Ugyan is itten Sz. Miklósról, Kecskemét, régenteni Véd Szentjéről, a' Görög Birodalom' és az óhitűek mostanság is a' legnagyobb tiszteletben tartott Szentjéről lévén szó, ha azt akarjuk ki puhatolni, hogy ezen Szentnek meddig

tartott fenn Magyar országon is, a' legfőbb tisztelete, és így a' Kecskeméti Pecsétnek is eredete mellyik időre mutat, természetes hogy e' végre a' Vallás történeteit kell végig tekintenünk. — Tudjuk pedig hogy a' legelőbb keresztényé lett Romai Császár Nagy Constantin a' 300-ik év táján Constantinápolyban lakván, a' hová Dacia és Pannonia is tartozott, a' térítés ezen pontból ment széllyel. Tudjuk továbbá azt is hogy Szent Miklós előbb Pattarai utóbb Nicaeai püspök, éppen Nagy Constantin idejében, és még azután is élvén, a' térítésben tett rendkívüli szorgalma és kegyes élete miatt, nem ugyan ünnepeles Canonisatio útján (melly csak később hozatott bé, a' már elsőbbségre kapott Romai Pápák által) hanem a' köz csudálás vélemény és hiedelem útján, mindjárt eleinte közönséges szent hirre, névre és tiszteletre kapot, és a' keleti vagy már most óhitü Ekklesiák által mind e' mái napig is ki tünőleg a' legnagyobb Szentnek tartatik. — Azt is tudjuk, hogy eleinten Magyar ország kivált annak alsóbb vidékei a' Görög vagy Keleti Ekklesia Szerartásait tartották (Engel Budai Hist. r. 's a' t.) nevezetessen pedig hogy Kecskemét tájéka is a' görög Ekklesiahoz tartozott bizonyitják némelly az országnak ezen részein fekvő Helységek fön levő vagy fön maradt nevei is p. o. Kecskemétnek régibb neve Aegopolis — a' tiszántul a' Nagy Kunság mellett (Török) Szent Miklós, a' dunáninnen a' Kis-Kunságban Szent Miklós, alább a' Banátusban Nagy Sz. Miklós — körül belől a' Vidéken, Ocsa, Bocsa, Kalocsa, azaz Oichia-Egyház, Beoichia, hangos vagy Nagy Egyház, Kaleoichia-Szépegyház — hát még a' Pusztáknak e' féle, de már meg magyarositva fenn maradt nevei? ugymint Kerekegyház, Félegyház, Nyáregyház, Délegyház 's a' t. Mikor szállott tehát lejobb a' Sz. Miklós isteni tekintete, és mikor szünt meg a' Ke-

leti Ekklesiának ide való behatása? ugy vélem, ennek meg határozhatása, nagy világosságot nyujt a' kecskeméti Ópecsét származása idejére. —

A' Historiák eléggé tömötten mutatják, hogy a' romai birodalom ketté szakadván, a' nyugoti vagy romai püspökök, a' keleti vagy Constantinápolyi püspökökkel, melly sok századokon keresztül, melly élenken, melly folyvást tartó tüzzel, és melly különkülönféle utakat módokat használva, vetekedtek és birakoztak az elsőség felett, mig végre a' 7-ik század elején Phocás nyugoti Császár által 3-ik Bonifacius romai püspök oecumenicus vagy minden püspökök felett való püspöknek-pápának ki neveztetett. Ezen két Ekklesiák közt leg-élénkebb versengés forgott fenn a' B. Szüz Mária eránt, — a' nyugotiak azt Deiparának 's ennélfogva minden Szentek közt a' legfőbb tiszteletre méltónak lenni állítván, Nestorius Constantinápolyi püspök, és a' tőle nevezett Nestorianusok pedig ezt tagadván. Ez időtől fogva a' romai Ekklesia folyvást terjesztette a' B. Szüz legfőbb tiszteletét, és azt magának mintegy megkülömböztetés jeleül zászlóul vette föl a' keleti ellenben a' régiéknél maradván nálok legközönségesebb és főbb tiszteletben maradt Szent Miklós, és ez így van máig is. —

Ámbár pedig ezek szerint a' nyugoti Ekklesia a' keleti fölött már moraliter elsőbségre kapott, sőt Nagy-Károly alatt a' 9-ik század elején a' legnagyobb fényre és világi hatalomra is jutott, mindazonáltal arról, hogy mellyik ország, mellyike alá tartozzék, méz a' 10-ik 11-ik sőt 12-ik századokban is erősen 's néha vérengzően ts vetekedtek. Itt a' többiről különösen nem szólván, csak Magyarországot említem, a' fölvelt célra nézve. — Tudjuk a' Magyar Koronának kettős származását, mellynek alsó részén görög szentek vannak. — De

volt még a' két Ekklesia közt, egy ide tartozó elválasztó különbség t. i. 2-ik Miklós pápa 1059-ben Romában tartott Concilium utján béhozta az őtet követő azaz Deák szertartású papok' feleségtelenségét, ridegségét, a' görög Ekklesia ellenben, a' feleségesség mellett, mind e' máig meg maradt. — Már ezt is tekintve, ámbár 7-ik Gergely hatalmas pápa 1-ső Geiza Királynak 1075. táján világosan megírta, és egyenesen kijelentette, hogy Magyar ország a' Deák Ekklesiához tartozik, mindazáltal a' görög szertartásúakat, még azután sokáig lehetett innen kiküszöbölni mert — Szent László Király még 1092-ik évben tartott Sz. Synodusban a' papok házasságát megengedi — a' görög szertartás szerint, csak az özvegyekkel és becstelen személlyekkel való, és kettős házasságot tiltván — szinte ilyen törvényeket látunk még Kálmán 1-ső és 2-ik Könyveiben is 1096 — 1115. eszt.

De különben is még 3-ik Istvánt és 2-ik Lászlót 1161-ik — 1163-ik évek közt még Mánuel görög Császár iktatta a' Magyar Thronusra, és a' keleti Ekklesiának ezen ide való hatása, mind addig kérdéses volt, míg végre a' keresztes háborúk alkalmával, ezen deák szertartású, ugy szolván romai katonák, a' keleti Ekklesia fő székét Constantinapolt is elfoglalták 's abba a' deák szertartású Bálduint tették a' Thronusra, 's ennél fogva, a' görög Ekklesia, ha bár később Constantinapolt vissza kapta is végképpen megaláztatott 1204-ik esztendőben. Ettől fogva szűnt meg a' görög Ekklesiának Magyar országra való hatása 's helyet foglalt, a' romai papi hatalom által tellyes szorgalommal tett deák ritusok általános kiterjesztése, — kiváltképpen pedig az által, hogy 2-ik András a' Pápától már 1217-ben a' keresztes háborúra küldetett, és ő alatta, mind maga a' Király mind fő emberei a' pápa követe előtt magokat ünnepélyes esküvel kötelezték,

hogy az Ekklesiák ellen elkövetett sérelmeket mind megorvosolák — (természetesen hogy nem a görög ritus szerént) de végre különösen az által is, hogy 4-ik Béla alatt 1241-ben a' Tatárok és Kunok egész országot elpusztítván, későbbben a' Magyarországi Ekklesiákat már átallyában a' deák szertartásúak reorganisáltak. —

Ha tehát Kecskemétnek a' följebb említett 1204-ik vagy kerek számmal 1200-ik esztendeig pecsétje nem lett volna, és azt ezen idő után ugyanint 2-ik András alatt, vagy annyival inkább későbbben kapta és metszette volna, úgy hiszem, minden kétségen kívül való, hogy arra nem a' romaival ellenséges görög Ekklesia legfőbb szentje képét, hanem ha csak ugyan szent képét és patronust kívánt volna (kivált éppen ezen elválasztó kritikus időkben) más a' romai Ekklesiát megkülömböztető szent képét lett volna köteles választani. És innen egész biztossággal állíthatni, hogy ezen Kecskeméti Ópecsétnek az 1200-ik évnek nem utána hanem előtte kellett létre jönni. —

3-or. *Ország történeti tekintetből.* Valyon mikor vesztetett el ezen Pecsét, mikor eshetett ki Kecskemét a' királyi városságból, hogy kerülhetett a' Pecsét Kis Kun Halas városi fölöbe, a' hol föltaláltatott, még pedig annak, a' mint a' Halasi Ns Tanács írja, legrégibb lakásu részibe? —

Rendkívül nagy 's általános csapásnak, és országos pusztulásnak kell lenni annak, melly egy sok ezerekből öszve álló, városi közönséget, polgári állásából úgy ki fordítson, hogy a' rendkívüli változás okai, még a' maradékok előtt se maradhassanak fenn közönséges emlékezetben. Vizsgáljuk meg tehát, mikor és hányszor érhetette Magyar hazánkat illyetén általános csapás, mert az ősi állású Kecskemét városa lejobb esésének, a' királyi

városi rangja elvesztésének, csak illetén rendkívüli történetben lehet elburkolva lennie.

Hazánkat ámbár vagy a' külső, vagy a' belső, hol vallásos, hol aristocratiai haborúk dühe, csak nem szünet nélkül rongálta, és ezek közben történhetek némelly részletes pusztítások; de olytán általános pusztulás, melly miatt egész helységek 's vidékek romba dültek, és így előbbeni állásokból kieshetek volna, csak kettő történt; mellyek közül, az első restaurációra vagy ujja alkotásra, a' második Neoacquisticára vagy előbbeni jogok vissza állítására adtanak alkalmat. Az első történt 1241-től 1213-ik évig, midőn t. i. a' Mongolok vagy Tatárok 4-ik Béla alatt a' Kunokkal öszve fogva, az egész országot kivált az alsóbb részeket, földülták, égették 's csak nem egészen pusztává tették; a' másik történt Első Leopold alatt 1686-ik éven, vagy Budának a' Török alol lett ki szabaddulása idején kezdve, több azután következett évekig, mig t. i. a' veszteség miatt földühödött Törököket egész Magyar országból ki lehetett verni a' kik vissza verettetési utjokban, számtalan helységeket tettek semmivé, a' mint ezeket a' körülöttünk, még most is sűrűen látható pusztá templomok omladéki, szívre hatólag bizonyítják.

Hogy ezen utóbbi csapásnak végzetével ugy-mint 1707-ben érte ugyan veszedelem Kecskemét városát, ugymint a' Ráczok öldöklése, ki rablása és pusztítása, a' bizonyos, a' leveles tárban lévő siralmas leírásból, de éppen abból az is bizonyos hogy ezen veszedelem, csak némelly magános lakosokat ért, a' város állásának egészsége pedig semmi változást sem szenvedett. De külömben is a' királyi várossági rangját már ekkor el sem is veszthette volna, mert hiszen már az előtt majd 400 eszt. ugy-mint Mária Királyné idejében, ugy

adatott zálogban, — mint oppidum regium vagy reginale. — Bizonyos tehát hogy azon nagy változásnak, midőn a' királyi városi állását elveszthette, az első veszedelemkor, ugy mint 4-ik Béia idejében vagy is 1241 — 43. táján kellett történni, és a' Sz. Miklós czimű Pecsétjének is ez időben kellett elveszni. —

De erre mutatnak a' közelebb álló környülmények is, mert a' Kunok második bejövetele és Honunkban lett megtelepedése történt éppen 4-ik Béla alatt 1238-ik évben, és a' mint Budain kívül, több hiteles Történet írók bizonyítják, ezek a' Tisza Duna közt éppen Kecskemét mellett a' mostani Kis Kunságba telepedvén le, már 1241-ben a' Mongolok bérohantak utánok, és az a' gyanú terjedvén el hogy ezeket az előtők béérkezett és fogadott Kunok vezették volna ide, a' Magyarok és Kunok közt kegyetlen vérengzés keletkezett, melly miatt a' Kunok őszve fogván a' Tatárokkal azokkal együtt pusztították és rombolták az országot. Kecskemét a' két Kunsággal körül vétetve, és mintegy középett feküdvén, sőt a' Kis-Kunsági fő helynek 's Szállásnak, Halasnak (mivel a' már most közben fekvő Kis-Kun Félegyház és Majsza, későbbeni megszállítások) épen szomszéd-ságában lévén, természetes, hogy ezt az ellenségnek legelső, és hevesebb dűhe érte. — Ekkor kellett Kecskemétnek felprédáltatni, 's ekkor kerülhetett, legrövidebb uton a' Kecskeméti Pecsét is a' Halasi földre, mellyet mint magába véve (mint-hogy csak sárga rézből van) haszontalanságot, elvethették, és a' föld gyomra azt 600 évek után csudálatosan adta előbbeni helyére ismét vissza!! —

De vallyon nem ellenkezik e' az, a' Magyar ország Statistikájával, hogy Kecskemét már a' 9-ik 10-ik vagy 11-ik században királyi város lett volna,

holott a' rendszeres donationalis és regalista nemesség is, sokkal későbbi alakú? — — Eire nézve elég legyen felhozni Kelemen Törvénykönyve 2 ik kiadása 2-ik részének 252-ik lapját, melly szerint Pannoniában már a' Hunnuskok bé jövetellekkor is Plinius, Strabo és Claudus Ptolemaeus szerént több mint ötven városok voltak; — és hogy Árpád alatt a' Magyarok bójöven a' mostani Honba, mint-hogy itt örökre megtelepedni czéljok volt sohol se égettek fel, vagy pusztítottak le városokat, helységeket, hanem a' föld népét sértetlenül hagyván azokat csak meg hódították. Hogy pedig szabad városok Sz. István alatt is, azután is állottak fenn, bizonyítja, az 1045-től 1060-ig uralkodott 1-ső András Király, 1-ső Decretuma, ekképpen, „*Civitates, Oppida, Villae, Tempia demolita, dir utaque rectificarent.*“

Az első, vagy 4-ik Béla alatti országos, és általános csapáskor veszték tehát el sok családok, és sok szabad városok is előbbeni fényveiket és szabadalmaikat, és csak kevesen lehettek olly szerencsések mint Pest, melly azokat, ha bár sokára is vissza szerezhette, mert a' nagy veszélyt, azután még, a' csak nem önkényes változás alatt volt Királyok bajai és szükségei, a' korona tulajdonainak el zálogosításai is követték, mellyekről való értekezése Schwartnernek is a' Statistikája 2-ik része 181 ik lapján, az a) alatt tett észrevételei, ezen szavakban: „Im Jahre 1509. Lieb Wladislaus II. dem Georg Platthy de magna paludia 4000 Goldgulden schuldig. Anstatt den Interessen, und des Unterpfandes, wurden dem Gläubiger angewiesen: das Capitaneat der Stadt Oedenburg, die Obergespanswürde vom Oedenburger Comitatz, 164 Gulden beim dasigen Dreysigstamte, und der Grundzins derselben Stadt Oedenburg, welcher laut des darüber abgefassten Schuldscheins, jähr-

liche 436 Gulden eintrug: — *Es gab Beispiele, wo die Verpfändung dieses Zinses, für den Lehnsmann die beste Gelegenheit war, freie Bürger zu Unterthanen umzuschaffen.* Die Tökölische Familie machte mit der seit Jahrhunderten königlichen freien Stadt Késmárk im 17-ten Jahrhundert, in derselben Absicht ein merkwürdiges Experiment; es misslang freilich, aber die braven Bürger mussten froh seyn, als man den Ersatz von mehr als 10000 Gulden Experiments-Kosten, von ihnen auch nur annahm“ — nagyon reá illenck Kecskemétre. Kecskeméten 1840.

Csányi János,
Városi Tanácsnok.

5.

A' természeti jelenetek analysiséről.

A' természeti jelenetek (phaenomena naturae) nem egyebek, mint a' külső tárgyak, és alkotórészei közt történő folyamatok és működések észrevehető eredményei; olly külső jelei azoknak, mellyek, a' külső érzékek segítségével lelkünkkel közöltetnek. Ezen folyamatok már több esetekben észrevehetőkké tétethetnek, az az analysáltathatnak, 's meg lehet mutatni mikép azok magoknak a' tárgyaknak mozgásaiban vagy más változásaiban állanak. Így p. o. meg lehet mutatni mikép valamelly húrból vagy harangból az érintés, vagy jítés által kicsalt hang azon folyamat eredménye, melly részecnek sebes ingó mozgásában áll, melly legközelebb a' levegővel, 's az által pedig fülünkkel közöltetik: bár halló műszerünkre közvetőleg hat-

ván ezen mozgás legkisebb eszméjét sem ébreszti fel. De másfelől számtalan észrevehető benyomások vagynak, mellyeket (legalább most) a' pusztá érzésen túl nem kísérhetünk, p. o. a' keserűség, az édesség 's a' t. érzése. Ezeket tehát ha az hebe-hurgia ítéletre hajlandók volnánk, úgy fognánk tekinteni, mint a' testek utolsó tulajdonságait. De csak az imint említett példája is a' hangnak vigyázásra taníthat bennünket az efféle ítélet hozásokban, 's hajlandókká tehet bennünket azokat csupán valamelly, a' mi izló műszereinkben történő folyamat eredményének tartani, melly finomsága miatt ismeretünk tárgyává nem lehet. Egy egyszerű példa ezen állítást tisztán világosságba helyhezeti. A' chemicusok előtt ismeretes két sónak a' salétrom savanyu ezüstnek, és az alkénsavanyu széksónak olvadékai mindegyik külön a' szájba vétetve, kellemetlen keserű izűek; de ha összevelegyítjük vagy egyiket szánkba vesszük mielőtt a' másik íze egészen elenyészne, akkor nagy édesség érzése származik szánkban. Megfordítva a' savanyu széksó íze először édes, de hirtelen, a' quassia éhoz hasonló, tisztán keserű izűvé változik.

Mennyiben vagyunk átaljában képesek a' természetnek a' jelenségek előállításakori utolsó és belső folyamatjainak ismeretére jutni, azt semmikép' ki nem puhatolhatjuk; de a' homályosság azon fokából ítélvén, mellyet azon esetben tapasztalunk, midőn magunkban valamelly jelenet előállítására egyenesen szolgáló erőt érzünk, úgy látzik nem igen nagy reménységet nyújt a' valahai messze haladhatásra. Azon eset, mellyre célunk, a' mozgásnak az erőnyilatkoztatás általi előállítása. Eszméltünk magunkban egy olyan erőre, mellynél fogva tagjainkat, 's azoknak segítségével más testeket is mozgathatunk, valamint arról is bizonytságot tesz öntudatunk, mikép ezen hatás

bizonyos kimagyarázhatlan folyamat eredménye, melyet tapasztalunk, de szóval semmikép ki nem fejezhetjük, mi által nyilatkoztatjuk azon erőt. 'S még akkor is, ha az, ilyen erő nyilatkozás, semmi látható hatást nem eszközöl, (mint mikor két kezünket erősen egymáshoz nyomjuk, úgy hogy mindkettőjük erőlködései egymás ellenébe tetetvék) azon elfáradás és erő kifogyás 's lehetetlenség ezen erőlködést soka kiállani azt tapasztaltatja velünk, mi szerint bennünk valami történik, mellynek a' lélek a' munkás, az akarat pedig elhatározó oka.

Ezen benyomás, melyet az erő természetéről saját erőlködésünk 's az elfáradtság gyenge érzelme által veszünk, egészen különbözik attól, melyet bennünk a' másoktól a' mozgás eszközlésére nyilatkoztatott erőhatásának látása gerjeszt. I' a az, mit mozgásnak nevezünk, nem volna meg, ha gyermekségünkétől fogva setét tömlöczbe be lettünk volna zárva, tagjaink pedig valamely tapasszal bevonva: ezen belső eszmélet vagy öntudat tökéletes előterjesztést fogna nekünk az erő-ről szerezni; de szabadságba helyeztetve csupán a' gyakorlás tenne bennünket képesekké ezen erőnek nyilatkozását a' mozgás által megismerni, 's ezt is csupán azon észrevétel által, hogy a' léleknek ugyanazon munkássága, melly korlátolt állapotunkban bennünket képesekké tesz, magunkat izmaink meg erőltetése által elfárasztani, 's erőnkéből kifogyasztani, hatalmunkba adja azon eszközt, magunkat és más testeket mozgásba tenni. De mennyire homályos legyen isméletünk azon folyamatról (processus) melly bennünk ezen fontos szabadalom gyakorlásakor véghezmegy, eléggé megtetszik onnan, hogy ha mi valamely tagunkat mozgásba tesszük, ezen erőnyilatkozás helye nekünk azon tagban látszik lenni, holott pedig könnyü megmutatni, hogy a' nem azon tagban, hanem vagy az agyvelőben,

vagy a' gerinczvelőben léteznek; mi onnan világos, hogy ha valamely gyenge, valamely tag, és az agyvelő vagy gerinczvelő közt egybekapcsolást eszközölő rost, mit idegnek nevezünk, folyamatja valamelyik helyen ketté metszetik, azon tagot, akár-mint erőltetjük magunkat, többé meg nem mozgathatjuk.

Ezen egy példa elegendő bizonyosság arra, melly csekély kinézés van arra, hogy mi a' természet vizsgálatában valaha az utolsó okok isméréstére juthassunk, 's megtaníthat bennünket figyelmünket a' természet törvényeinek isméréstére, 's a' bonyolodott jelenetek analysiséira szorítani, mellyeket mi, további bonczolásokra nem lévén képesek, okoknak tekinteni kénytelenek vagyunk. Azomba ezt senki se nézze úgy mint tehetségeink korlátozását, 's ne zúgolódjék ellene. Itt nekünk széles mező nyílik mind azon erőknek 's tehetségeknek, mellyekkel bírunk, tellyes gyakorlására; 's a' dolog valósággal úgy is van, hogy mi a' mindenség jeleneteinek egy jó nagy részét ezen egy okig. t. i. a' mechanikai erő nyilatkozásaig kísérhetjük, valóban olly nagy részeken hogy sokan vizsgálódás tárgyává tették azt, valljon ezen erő nem egyedül e az, melly az anyagi lényekre munkálni képes. —

Mit értsünk a' bonyolodott jeleneteknek egyszerűbbekre való szétbonczolásán ezt egy példa legjobban felfogja világosítani. Vegyük-fel a' hang eredésének és terjedésének jelenetét, azon különböző eseteknek vizsgálata után, mellyekben mindenféle hangok származnak, úgy fogjuk találni hogy azok következő pontokban egymással megegyeznek:

1. A' mozgás felébresztése a' hangzó testben.
2. Ezen mozgás közlése a' levegővel vagy

más a' hangzó test, 's fülcink közt létező eszközzel.

3. Ezen mozgásnak a' részecskékről részecskékre való terjesztése ezen eszközön belől egymásra való rendes következéssel.

4. Ezen mozgásnak a' fülhöz közel lévő részekről magával a' fülleli közlésében.

5. Ezen mozgásnak a' fülben bizonyos mechanizmus általi továbbvezetésében a' halló idegekig.

6. Az érzelm felébresztésében.

Ezen bonczolgatás alkalmára már azt vesszük észre hogy két fő dolgot kell értelnünk mielőtt mi a' hangnak helyes és tökéletes ismérést juthatunk.

1. A' mozgás eszközlését és tovább terjedését.

2. Az érzelm származását.

Ezek tehát két más egyszerűbb vagy helyesebben szólván általánosabb, és elemibb rendbeli jelenetek, melyekre a' hang bonyolodott jelene feloszlik. Ha már most tovább vizsgáljuk a' mozgásnak testről testre vagy a' testnek egyik részecskéjéről a' másokra való terjedését, úgy találjuk, hogy ez ismét más különböző jelenetekre oszolhat-fel. t. i.

1. A' mozgásnak valamely anyagi testtel vagy annak valamely részéveli eredeti közlésére.

2. Valamely mozgásba tett részecskének állapotjára, midőn az valamely más, utjában álló részecskével ütközve, vagy máskép az őt környező részecskékkeli kapcsolatánál fogva valamely befolyást gyakorol vagy akadályt szenved.

3. Az illy környülmények közt befolyást gyakorló vagy akadályt szenvedő részecskék állapot-

jára. Ezenkívül a' két utolsó pont még egy más, szükségeskép' tekintethe vöendő jeleneten alapul, t. i. azon jeleneten, miszerint az anyagi testek részei tömegekké válnak, aggregatumokat képeznek, 's képesekké lesznek egymás mozgására kölcsönösen munkálni.

Látjuk tehát mikép' a' hang jelenetének alysalása két ok vizgálatra vezet, t. i. a' mozgás és az érzés okának vizgálatára, mivel ezen jelenetek azok, mellyeket mi, legalább ismételünk mostani állapotjában tovább fejtegetni képesek nem vagyunk, 's ugyanazért úgy nézzük azokat, mintegyszerűeket, mint elemieket, 's mint gyaníthatólag okait közvetlen munkásságára visszavihetőket. Továbbá külömféle kérdések vizgálatára; mellyek az anyagi testek mozgásának okaikkali egybefüggésére vonatkoznak; minémü kérdések ezek: mi fog történni ha valamelly mozgó testet minden felől nyugvó testek környeznek? Mi fog történni ha valamelly nyugvó testet egy mozgásba hozott test tovább hajt? Szembetűnőleg ezen kérdésekre tett feleletek nem lehetnek egyebek, mint a' mozgás törvényei azon értelemben, mellyet felyebb a' természet törvényeinek adtunk, t. i. szóvali kifejezése annak, mi ez vagy amaz feltett általános esetben történni fog. Végre a' fejtegetések folyamatjában látván 's vizgálat alá vévén az anyagi testek részeinek egybecsoportozását, 's azon módot, melly szerént azok egymásra munkálnak, két más általános jelenetre akadunk, t. i. az anyag összeállására (cohaesio) és rugalmasságára (elasticitas); de ezeket tovább fejtegetni nem vagyunk képesek, 's következőleg az ellenkezőre okunk nem lesz, utolsó jeleneteknek kéntelenítettünk azokat tekinteni, mellyek bizonyos okok, t. i. a' vonzó, és eltaszító erő egyens munkásságára visszaviendőek.

Egy olly erőről melyet más ellenkező erő felyülmul mint már említők, belső öntudattal birunk, 's bár melly különösnek tessék is előttünk hogy az anyag az anyagra ollyan nemü hatást tenni képes, volna, melyet mi csupán azon tudat szerént itélve hajlandók volnánk szelleminek tekinteni, még sem utasíthatjuk-el érzéseink egyenes evidenciaját, melly azt bizonyítja, mikép ha valamelly rugalmas tolat egy kezünkkel kifeszítve tartunk, erőlködésünk ellen éppen ollyan ellenszegülést érzünk mint saját kezünk vagy máskeze ellennyomása által fog-nánk érezni. E' szerént az anyag tömegítése (aggregatio) feletti kérdés azon általános kérdésre oszlik-fel: minő lesz az anyag részecskék állapotja az ellenkező erők kölcsönös hatása alatt, mellyek képesek egymásnak egyensulyt tartani? 's ezen kérdésre a' felelet nem lehet más, mint az egyensuly törvényének kijelentése akárminő törvény legyen az.

Mi az érzés okát illeti, azt még sokkal homályosabbnak vagyunk kénytelenek tartani, mint a' mozgását, a' mennyiben arról semmi világos ismertetünk nincs, az az nem birunk olly tehetséggel a' lélek és akarat valamelly cselekvénye által valamelly érzelmet állítani elő. A' közelítés ugyan ahhoz nincs tőlünk megtagadva, mivel az emlékező és képzelő-tehetség megerőltetése által lelkünkben valamely érzésről benyomást vagy előterjesztést állíthatunk-elő, melly különös esetekben élénkségét tekintve a' valósághoz igen közel járhat. Az álomban pedig, 's az ideghomlások némely eseteiben minden tárgy nélküli érzelmekkel birunk. De ha az erő, mint a' mozgás oka a' nyilatkozás pillanatjában előttünk homályos, mennyivel homályosabb azután előttünk minden más ok, mellynek munkásságát az akarat cselekvénye által csak tökéletlenül utánozhatjuk, 's mellynek tisztán

belső hatására csak azon állapotban eszmélünk tökéletesen, melly bennünket a' gondolkodásra, 's csak nem a' szemléletre is alkalmatlanokká tesz.

Midőn tehát az okoknak mind körünkön kívül lévőeknek vizsgálatával felhagyunk; meg kell jelenleg elégednünk vele, ha figyelmünket azon törvényekre központosítjuk, mellyek a' jeleneteken uralkodnak, úgy látszik az okok közvetlen eredményei. Az inént említett példából állathatjuk miszerint valamely bonyolodott jelenet belső természete feletti minden vizsgálat annyi különböző és elválasztott vizsgálatokra oszlik, a' hány egyszerű vagy elleni jelenetekre felbonczolható, és hogy a' természet vizsgálása alkalmával felette nagy segítségünkre fogna lenni, ha valamely eszköz által bizonyosságra tehetünk szert, az iránt, mellyek azon utósó jelenetek, mellyekre a' belőlök származó bonyolodottabb jelenetek felbonczolhatók. Olyan eszköz azonban bizonyosan nincs, melly által ezen bizonyosságra a' priori szerttehetnénk. Magához a' természethez kell tehát fordulnunk, 's ugyanazon szabályt követnünk, melly a' chemicusokat a' testek szétbontásában vezérli, kik minden alkotórészt elemnek tekintenek, mind addig valamig azt, más elemekre szét nem bonthatják, vagy fel nem olvaszthatják. Így kell a' természettudományban valamely jelenetet mind addig eleminek, és egyszerűnek tartanunk, valamig azt szét nem bonthatjuk, 's meg nem mutathatjuk, hogy az más jelenetek eredménye, mellyek már most mint elemiek úgy tekintetnek. Így beszélhetünk osztán tovább is módosított és ráviteles értelemben okokrul, azok alatt nem a' hatás azon utósó alapjait értvén, mellynek munkásságán valamely természeti jelenetnek alapja nyugszik, hanem csak azon közelebbi tagokat, mellyek a' jeleneteket más valamely egyszerűbb, fensőbb és általa-

nosabb vagy elemibb fajjal kapcsolják egybe. Így nézhetjük p. o. valamely húr ingásait azon hang legközelebbi okának mellyet ad, előlegesen utolsó lettdolognak vévén azt fel, 's az ingások azon oka feletti vi'sgálodást, melly valamely felsőbb általánosabb tulajdonságu, továbbra halasztván. Ezen kívül valamint a' chemiában gyakran tenni kénytelenek vagyunk, elismerhetjük gyakran olyan elemek lételet, mellyek a' már ismeretesektől, és identificaltaktól különbözők, bár azokat nem különözhetjük-el, 's viszont tehetjük gyakran azon megjegyzést, hogy némelly állományok, összetett testek jegyeivel birnak, 's ugyanazért szétbonthatóknak kell lenniük, bár nem láthatjuk át mimódon legyen az eszközölhető. A' physicában valamely jelenet nem egyszerü, hanem összetett természet észrevehetjük a' nélkül, hogy szétbontását eszközölhetnök. A' mágnességben p. o. a' villányosság munkássága kétségen kívül van helyezve és bebizonyitva, hogy mindkettő olly viszonyban áll egymással, mint az ok és okozat, mivel a' mágnesség minden jeleneteit a' villányosság 's minden villányos jeleneteket a' mágnesség által elő lehet állitni. De a' mágnesség analysise némelly különös érczekhezi viszonyait tekintve, még sincs tellyesen bevégezve, 's kénytelenek vagyunk, valamely vagy közlebbi vagy távolabbi ok lételet felvenni, mellynek jelenete valamely érczben, 's hiányzásai másokban mágnesi állapotjának különbözőzését okozza. Az illyen esetek mind azon esetek között, mellyekkel a' tudomány kínálkozik, a' legnagyobb érdekük. Ezek buzdítanak bennünket a' további vizsgálatra, mihelyt valamely rejtély megfejtéséhez közel járunk: ezek mutatják, hogy azonnal világosság tünnek-fel előttünk, mihelyest egy bizonyos fátyolt fellebenthetnék.

Azon pillanattól fogva, midőn valamely jelenet fejtegetése alkalmával valamely olyan jelenet által látjuk magunkat akadályozva, melyet nem vagyunk képesek szétbontani, ugyanazért legalább előlegesen az utolsó lettdolgok osztályához számlálni, 's elemieknek tekinteni kénytelenítettünk, ezen jelenet és törvényeinek tanulmánya a' tudomány különös ágává válik. Ha a' különböző öszvetett jelenetek bonczolása alkalmával ugyanazon elemi jelenetre találunk, akkor az magasabb érdeket és újabb fontosságot nyer, míg mi egyszerűsmind azon jelenetek szemlélete által mellyekkel az egyesülve szokott lenni, olly tanúságot szerzünk, melly bennünket utóljára ezen jelenetek szétbonczolására segíthet. Illyen módon bővülnek a' tudományok, 's jónak egymással kölcsönös viszonyba és függésbe. Illyen módon leszünk mi is végre képesekké ugyanazon egy tudomány nagy ágazati között párhuzamokat és analogiákat állítani, mellyeknek utósó eredménye, hogy észreveszszük függésöket valamely általánosabb és elemibb tulajdonságu közös jelenettől, mint azok mellyek a' tudomány valamely ágazatának tárgyát különösen teszik. Így p. o. mielőtt Oersted az electromagnetismus nagy felfedezését tette volna, a' vilányosság és magnesség nyilatkozásai között általános hasonlatosságot ismertek, és határoztak-el; elismerték hogy az egyik főjelenései mutatis mutandis a' másiban sok párhuzamokra talál. A' hang és világosság közti analogia is apránként arra vezérelte a' tudósokat, hogy a' kettő között olly szoros egyeséget gyanítsanak, miszerint végső öszvejevöetelek felől valamely rugalmas eszköz ingómozgásinak közös jelenetében alig lehet többé okosan kételkedni

Azon jeleentekekre mellyekre a' természet analysise alkalmával akadunk, 's mellyek a' finomabb

szétbontás ellen a' legerősebben ellene szegülnek kétségkívül a' legnagyobb figyelmet, és gondot kell fordítani, nem csak azért mivel azok a' legfontosabb vizgálatokra kulcsot adnak, kezünkbe, 's a' legtömérdekebb jelenetek egymáshoz való összekapcsolását eszközlik, hanem fensőbb természetök végett, és azon okból is, mivel benne az okok egyenes hatását a' természet törvényeinek legáltalánosabb kifejezését reménylhetjük, feltalálándóknak. Ezek ha egyszer felfedeztetnek, minden különösen letdolgok magyarázatját hatalmunkba adják, 's okoskodásunk alapjává válnak, függetlenül a' különös próbatételektől; 's e' szerént ugyan azon szerepet játszik, mellyet az axiomák a' geometriában, ezekben van megisztitott és összevett — concentrált állapotban mint egy quintessentia-kép mind az, valamit okosságunknak a' tapasztalásból kölcsönözni alkalma van, 's képsévé teszi ezt a' physica igazságait csupán a' logikai bizonyítványok alkalmazása által következtetni. Valóban még a' geometria axiomáit is némileg úgy lehet tekinteni, mint hivatkozást a' tapasztalásra, nem a' testre, hanem a' szellemre. Ha azt mondjuk: hogy az egész nagyobb mint akármellyik része, egy általános letdolgot hirdetünk. Ez ugyan az egészről és részeiről előterjesztéseinken alapul, de midőn ezen fogalmakat elvonjuk, azon kezdjük hogy azokat mint térben, és időben létezőket, 's mint testeket gondoljuk magunknak, 's téri viszonyban azonnal vonal — lap és tömörségi kiterjedéseket szemléljük. Továbbá ha azt mondjuk, hogy azon tárgyak, mellyek egy másikkal hasonlóak, egymáshoz is hasonlóak, akkor lelkünkben hasonlításokat teszünk, a' hasonló térek, hasonló idők s. t. b. között, úgy hogy ezen axiomák bár magokban is tagadhatatlanok, még is annyiban inductiv nemű általános tételek, mennyiben a' tapasztalásból.

Tud. Gyűjt. VIII. Köt. 1840. 6

lástól függetlenül nem fognának származni. A' két-
lőmség közöttök, 's valamely terjedelmes indu-
ctióból előállított axiomák között csupán abban áll,
hogy a' geometriai axiomák felállításakor a' pél-
dák magoktól, 's a' felkeresés minden fáradsága
nélkül ajánlkoznak, egyszerűek és kevesek, a'
természet axiomáinak felállításakor pedig a' pél-
dák számtalan bonyolodottak és távol esők elany-
nyira hogy a' leggondosabb fürkészet, 's a' legéle-
sebb belátás kívántatik szövevények kibontogató-
sára, 's jelentőségeknek minden kétségen kívül he-
lyezésére.

A' legközönségesebb jelenet, mellyet ismer-
rünk, 's minden vizgálatinkban a' leggyakrabban
előforduló a' mozgás, és annak közlése. Ezen
dynamica vagy az erőről és mozgásról tanító
tudomány minden tudományok felett áll, s sze-
rencséjére az emberi ismereteknek olyan tudomá-
ny az, mellyben a' bizonyosság legmagosabb
foka elérhető, olyan bizonyosság, melly a' mathema-
ticai megmutatásoknál semmikép alább nem áll.
Valamint axiomái csekély számuak, 's egyszerűek,
's a' legfőbb mértékben határozottak, és megkü-
lömböztettek: azonkép közvetlenül vonatkoz-
nak a' geometriai nagyságokhoz, térhez időhöz és
irányhoz, ugyanazért szembetünő könnyüséggel
illeszkednek a' geometriai okoskodáshoz. A' belő-
lük származó következtetések tehát tisztán ma-
thematicai bizonyítványok által tetszésink szerint
kiterjeszthetők, és tovább fürkészhetők, a' men-
nyiben dynamikai ismereteink határa csupán a' tiszta
mathematicabani ismereteink által tüzetik - ki, mit
a' physicali tudományok egyik ágáról sem lehet
mondani.

De most már az a' kérdés: micsoda módot kell
követnünk, hogy valamely bonyolodott jeleneteket
egyszerűbbekre bonthassunk - szét, 's lehetnek é

ezen fontos bánásmódnak általánosságabályai? Erre azt feleljük: hogy nem, 's szintugy nem valamint a' chemicus (hogy a' fentebb közlött magyarázatot tovább folytassuk) azon általánosságabályokat nem állíthatfel, azon állományok szétbonczolására, mellyeknek egyetemes alkotórészei ismeretlenek. Ezen szabályok ha felfedeztethetnének a' természettudomány egész terjedelmét magokban fognák foglalni: de még attól valóban igen messze vagyunk, hogy azokat kijelelhessük. Azomban jusson eszünkbe, miszerint philosophice beszélve a' jelenetek analysise főleg azért hasznos, mivel bennünket képesekké tesz azon jeleneteket, mellyek nekünk egyszerűeknek tetszenek megismerni, a' közelebbi vizsgálat végett kijelelni, törvényei meghatározását rendszeresen elintézni, 's ilyen módon az általános axiomák felállítását ránk nézve megkönnyebbíteni, mellyek azokat a' külső világból belső értelmi világba, mintegy átplántálják, azokat a' vizsgálódás tárgyaivá teszi, 's bennünket képesekké tesznek azokat az okoskodás utján a priori kijelelni. Ezen fontos foglalkozás kivitelébeni ügyességet azon körülmény teszi felette kívánatossá, mi szerént azon tételek, mellyekre a' különösnek az általánosból ezen lehozása által jutunk, temérdek combinatiókra és esetekre alkalmazhatók mellyek azon szellemi működésben, melly által axiomáink először felfedezettek, egyenként soha nem vizsgáltattak, 's következőleg ha okoskodásunkat a' különösnek egész végső határáig folytatjuk, eredményei az egyedi lett dolgok alapjában oszlnak fel, mellyekről a' közvetlen tapasztalásból semmi ismérettel nem bírhatunk, 's ránk nézve nem csak minden ismeretes lottdolgok magyarázata, hanem az eddig ismeretlenek valóságos felfedezése is lehetségessé lesz. Nevezetes például szolgálhat erre a' nehézkedés törvénye.

A' nehézkedés törvénye olly axiomája a' physicának, melly igen fontos, és általános érdekű, 's melly temérdek inductiók és abstractiók sorozatából került elő, mellyek számtalan letdolgoknak 's a' bujdosók rendszerébeni alárendelt törvények vizgálatára alapitvák. Hajdani törvénye úgy véte-
tik - fel, mint megalapított, 's mint illyen okoskodás alapjává tétetik, 's a' mi bujdosó csillagunknak az az a' földnek valóságos tulajdonságára alkalmaztatik, azon következtetésre viszen bennünket a' többek között, miszerént a' föld a' helyett hogy tökéletes golyóbis volna, polusi átmérőjének irányában öszvenyomult vagy belapult, 's ezen polusi átmérőnek mintegy harminmértfölddel kell rövidebbnek lenni az egyenlítői átmérőnél. Ezen következtetés, mellyhez először csupán az okoskodás útján jutottak, a' tapasztalás útján istökéletesen bebizonyosodott Minden astronomiai előre mondások illyen példák.

Midőn ezen fontos feladattal a' természet axiomáinak felállitásával foglalkozunk, nem vagyunk vezér nélkül hagyva, mint a' jelenetek taglalásakor. Az elvont vagy általános okoskodás természete nagyobb részint kijeleli nekünk az utat, mellyet követnünk kell. Egy természeti törvényt úgy kell tekintenünk, mint kijelelését annak, mi bizonyos általános körülmények öszvejöveletekor történni fog, mint hasonló szókbani kijelentését a' jelenetek egész csoportjának vagy osztályának. Valahányszor tehát azt vesszük-észre hogy két, vagy több jelenetek olly sok vagy olly nevezetes pontokban egymással megegyeznek, hogy kénytelenek vagyunk azokat egy osztályt vagy csoportot képezőknek tekinteni, ha minden körülményeket, mellyekben meg nem egyeznek vizgálatunkból kihagyunk, vagy azokat elgondoljuk, 's csak azokat vesszük] szemügyre, mellyekben megegyeznek, 's

ezen megegyezést olyan szókban adjuk-elő, hogy az egyaránt mindnyájokra alkalmazható, az ilyen előadás általános tétel alapját veszi magára, melly legalább ennyiben természettörvény jellemével bír

P. o. igen sok átlátszó testek ha bizonyos módon valamely világosság sugár hatásának kitétetnek, melly bizonyos visszaverődések és megtörődések szenvedése által különösen el van készítve, 's az által különös tulajdonságra tett szert, és mint mondják polarisáltatott, igen élénk, szép csikokba, szálagokba igen nagy szabatosággal elrendelt színekkel bírnak, melly színek a' testen belől látszának származni, 's bizonyos feltünésekkor tapasztaltatott szabatos egymásra következéseknél fogva periodicus színeknek neveztetnek. Igen sokféle merevény átlátszó testek vagynak, mellyek ezen periodicus színeket származtatják, de át nem látszó kemény testet, 's nedvességet illyent egyet sem ismerünk. Itt tehát úgy látszik elegendő természeti megegyezés létezik azon általános kifejezés használatára; 's azon tételnek mint törvénynek felállítására, mi szerént az átlátszó merevény testek ha polarisált világosság hatásának kitétetnek: periodicus színeket okoznak. Azomban ez ámbár sok, de még sem minden átlátszó merevény testekről igaz, 's következőleg ezen formában nem állithatjuk azt fel, mint általános igazságot, mint általános természet törvényt, ámbár a' tétel megfordítva, hogy t. i. minden merevény testek, mellyek ilyen körülmények közt illyen színeket okoznak, helyes és általános fogna lenni. Szükség lesz tehát azon testeknek mellyek ezen törvénynek alávetvék lajstromát készíteni, 's illyen módon mindenféle számos állományok ezen közös tulajdonság tekintetéből egyetemesen egy osztályba soroztatnak. Ha egyenként vizsgáljuk azokat, felette nagy külömb-

séget fogunk közöttök találni, színekre, szöve-
tekre, nehézségekre, keménységekre, formájokra
és szerkezetekre nézve, el annyira, hogy ezen tu-
lajdonságaikat tekintve úgy látszik, mintha sok
ellentételek összeszerkeztetésére jutottunk volna.
De ha szigorú vizsgálat alá vesszük őket, 's minden
tulajdonságaikat, úgy találjuk, hogy egy pontban
mindnyájan megegyeznek t. i. a' sugárok kettős
megtörésének tulajdonságában, 's következőleg
helyesen, 's igazán jelelhetjük meg mindnyájokat,
mint a' sugárokat kétszeresen megtörő állományo-
kat. Ezen lett dolgot tehát ilyen formában lehet
el' terjeszteni: a' sugárokat kétszeresen megtörő
állományok, ha a' polarisált világosságnak kitét-
vék: periodicus színeket okoznak, 's a' további
vizsgálat után úgy találjuk, miszerint a' tétel ezen
formában nem csak azon különös esetekről, melyek
ezen tétel felállításakor szemünk előtt forogtak, ha-
nem kivétel nélkül mind azon esetekről áll, melyek
a' további vizsgálat alkalmával kerültek-elő, úgy
hogy az általánosan igaz, méltó joggal természet
törvénynek tekintethetik.

A' természet törvényt tehát úgy nézhetjük mint
vagy 1. Olyan általános tételt, melly elvont ki-
fejezésekben különös lettdolgoknak egész csoportját
foglalja magában, melyek a' természeti hatóságok-
nak az előnkbe adott körülmények közötti álla-
potjára vonatkoznak, vagy 2) Mint olyan tételt,
melly azt fejezi ki, hogy egy egész osztályba tar-
tozó eszvedek, melyek bizonyos pontban egymás-
sal megegyeznek, más pontban is azt cselekszik.
p. o. éppen az imint vizsgálat alá vett esetben azon
törvény mellynek ismételére jutottunk általános
kifejezésében azon különös lettdolgokat is befog-
lalja, miszerint a' hegyi kristály és a' salétrom
periodicus színeket állitnak-elő, mert mindketten

a' sugárokat kétszeresen megtörő állományok. De a' szóban forgóörvényt úgy is lehet tekinteni, mint a' melly a' kétszeres megtörődés és periodicus szinek között létező viszonyt kifejezi, melly viszony a' jelen esetben a' legfontosabb viszonyok közzé tartozik, nevezetesen a' folyvásti kapcsolat viszonya az, a' mennyiben ezen törvény azt állítja hogy minden testben, melly az egyik ismerető jellel bír, a' másik is]változhatlanul feltalál-tatik.

Ezen két szempont, mellyekből az általános törvény kifejezése tekintethetik, különbözik egymástól, bár azok sajátkép ugyanazon egyre mennek ki, mindazáltal lelkünkre való befolyásokat tekintve tetemesen különböznek egymástól. Az első olly törvényre mutat, melly kevésse több mint valamelly mesterkézett emlékezőtehetség, az utólsóban pedig egy lépéssé válik az a' tudományos vizsgálódásban, melly bennünket egyenesen egy közelebbi, hanem utolsó ok szemlélésére vezet, a' mennyiben t. i. ha azt szemléljük, hogy két jelenet egymással változhatatlanul öszve van kapcsolva, onnan azt következtetjük, hogy azok, egymásra vonatkoznak, egymással viszonyban állanak, vagy mint ok, és okozat, vagy mint közös okozatai egymás egyetlen egy oknak.

Van még egy más szempont is, mellyből valamelly, az itt kérdésben forgó nemü törvényt tekinthetünk; 's úgy nézhejük t. i. azt mint ollyan tételt, melly az egyedek két osztályának (vagy egyedi tárgyoknak vagy egyedi leutdolgoknak) kölcsönös kapcsolatát, vagy némelly esetekben tökéletes ugyanazonságát fejezi ki; 's talán ez annak a' legegyszerűbb és legtanuságosabb felfogása, olly

felfogás mód, melly a' még fensőbb rangu axiomák felállításában a' legbiztosabb támaszpontul szolgálhat a' további általánosításra, p. o. ha a' felyebb említett esetben a' szemlélet utján azon tulajonsággal bíró testeknek melly a' sugárokat kétszeresen töri-meg egy bizonyos osztályával ismerkedtünk volna meg, másféle szemléletek pedig függetlenül az elsőtől olyan testek osztályának ismeretére vezettek volna, mellyek a' polarisált világosságban periodicus színeket okoznak: a' testek ezen két osztályának csupa egybehasonlítása azonnal ezeknek ugyanazonságát fogná bizonyítani, 's bennünket képekké tenni annak megítélésére: benne van é egyik osztály a' másikban vagy nincs?

Illyen módon ismerjük-meg a' physicában a' különös lettdologoknak vagy egyedi tárgyakkal általános, jól választott elvek vagy megegyezési pontok szerént való helyes és pontos osztályozásának nagy pontosságát (mire semmi sem alkalmazhatóbb mint magok az egyszerű jelenetek, mellyekre azokat az első kezelés alkalmával fel lehet bonczolni); mert ez által minden illyen nemű jelenet, vagy minden osztályozási elv, nem különös hanem általános lettdologgá válik; 's ha az illyen általános lettdologoknak nagy csoportját halmozzuk össze; akkor azok egy felsőbb rangu osztályozásnak tárgyává lesznek, 's olly törvények alatt foglaltatnak össze, mellyek mivel csoportok és nem egyedek felett rendelkeznek, az általánosság sokkal nagyobb fokán állanak, míg ezen bánásmódot folytatván axiomákra jutunk, mellyek az általánosság azon magas fokán állanak, mellyre a' tudomány képes lehet.

Ezen bánásmód mellyet az inductio nevezete alatt értünk, 's mint a' mondottakból világos, két módon lehet azt kivinni, vagy az meghatározott osztályoknak

egyszerű egymás mellé állítása és egybehasonlítása, és megegyezések, vagy meg nem egyezések kijelölése által: vagy pedig az egy osztályba tartozó egyedek vizsgálata, 's mintegy hányása 's vetése által, a' végre, hogy kitalálhassuk miben egyeznek még meg egymással azon szemponton kívül, melly osztályozásoknak elvéül szolgál. Ezen bánásmódok közül mindegyik használható, a' szerint a' mint valamely előforduló esetben az egyik vagy a' másik szerez nagyobb könnyebbséget; de meg fog történni természetesen hogy a' hol a' lettdolgok számosak, okos vizsgálat alá vétettek, és methodice elrendeltettek, az elő mód könnyebben lesz használható, mint a' megfordított esetben. Az egyik a' tudományok inkább érett, a' másik inkább gyermeki állapotjához való, az egyik mint valamely gépely, a' munka felosztást eszközli, a' másik főleg a' személyes mély belátáson alapul, 's többféle ismeretek egyesítését kívánja ugyanazon egy személyben.

Z.

6.

Néhány nevezetes férfiak életrajza, jellemrónásai.

Montecuculi Raimund.

Született 1628-ikban a' modenai Herczégében, először mint közlegény nagybátyja, Montecuculi Erneszt alatt katonáskodott, ki a' császári pattantyusságot kormányozta, és minden katonai lépcsőzetten keresztülment. — Az ifju, jeles vitézségét, hősi bátorságát 1614-ben tanusítá először,

midőn 2000 lovas katonaság szárnyán sebes marssal 10,000 svédet támadott meg, és elvévé podgyászait, birtokába ejté a' pattantyússágot. — Banner svéd tábornagy meghárván a' történeteket, megtámadá a' győző vitézt, és foglyává tevé. — Montecuculi fogsága idejét, — mi két esztendőig tartott — a' hadtudományokbani bővebb ismeret' szerzésére használta. — Alig nyéré vissza szabadságát, midőn Wrangel tábornagy meggyőzetése által megboszulta magát. — A' westphaliai béke után Svédországba ment Montecuculi, onnan pedig Wodenába, hol a' Herczeg menyekzői ünnepén jelen volt. — Ez ünnepet egy, ó reá nézve igen szomorú esemény tette nevezetessé. — Gróf Manzani barátját egy lovagjátékban szerencsétlenül megölte. 1657-ben tábornagyisegéd czímmel ruházta őtet föl a' Császár, 's ekkép egészen saját szolgálatjára kötelezé le. — Kazimir János Lengyel királynak segítségére küldetvén, — kit Rákóczi, és a' Svédok támadtak meg — elvette Krakkót a' Svédektől és megverte az Erdélyieket — Midőn ezek következtiben Károly Gusztáv Svéd király Dánia ellen ment haddal, olly szerencsés volt Montecuculi hogy több helyeket mentett meg a' megtámadó féltől. Azon béke melly e' győzelmet követé nem sokáig hagyá őt pihenni. — A' Rákóczin diadalmaskodó Montecuculi most mint Rákóczi segítője lépett föl a' Törökök ellen. — Ezeket kiüzte Erdélyből, és hiúsítá a' Törökök roppant ezredének minden vállolatait, ama bölcs lassuságával, késleltetésével, miszerint a' Francziák megérkezését várta, — kik őtet a' Sz. Gothardi nagy győzelemben 1664-kén tetemesen elősegíték. — E' győzelmet békekötés követé, 's Montecuculi a' császári hadtanács elnökségével jutalmaztaték-meg. — Néhány évvel ezután midőn a' háboru lángja ismét kirontott Franciaország és a' Német-birodalom közt, Montecuculi azon csoport

katonaság vezére volt mellynek a' Francziák beljebb nyomulását kellett meggátolnia Bonn bevétele, és ezredének az Oraniai Herczegével egyesítése, Türenne 's Condé daczára, nagy hirt, neveszerzének neki, és dugába dönték 14-ik Lajosnak minden igyekezetét. — Mégis megfoszták következő évben a' vezérségtől, — de 1675 ben visszanyeré azt ujolag, Türennevel a' Rajna mellett szembeszállandó. — Egyedül Montecuculi volt méltó ellenfele ama nagy hadvezérnek. Négy hónapot fordítottak arra hogy egymást kövessék, és kifürkészszék egymás intézkedéseit, célzásait. Mindketten tanácskoztak, ítéltek a' fölött hogy minő célzással van egyik, a' másakra mint ellenfél, és mit lennének teendők ha egyik másikának helyén volna; és sohasem csalta meg számításuk; béketűrést, cselt, munkásságot használtak egymás ellen fegyverül. — A' hadtudományak mesterei csodálták e' két jeles hadvezérnek jól elrendezett hadi szemléjét (Manouver) a' nélkül hogy átlatták volna, hova 's merre kormányozzák, midőn a' Francia hadvezért egy ágyúgolyó lesodrá. A' császárhoz írott levelében, hol nagy vágytársa haláláról emlékezik Montecuculi, azt mondja a' többek közt, hogy nem lehet nem lennie résztvevőnek egy olly nagy férfi halála okozta keserűségben, ki az egész emberiségnek nagy diszére volt. E' szavakat többször ismétlé ő a' Türenne haláláról tudositásban. Csak Condé Herczeg hozhatá kétségbe Montecuculi nagyobb hatalmát, elsőségét, mi Türenne halálával övé lón. Kezdetben ugyan néhányszor vesztett ezen Herczeg a' Rajna mellett, de nem sokása föltartóztatá a' császári hadvezért, ki ez utolsó csatát életében valamennyi közt legdicsőbbnek tartá, — nem azért hogy győzött, hanem azért hogy nem győzeték meg. Az oltalom háború mondá ő, több dologismeretet, előrelátást, föltételez, int ma'

megtámadó; ott a' legkisebb hiba is halálos; és a' baleseteket a' félelem, melly nagyítóüvege minden rosznak, nagyobbítja 's neveli azt.—

Montecuculi életének hátra levő napjait a' császári udvarban tölté el a' tudósak társaságában. ő a' tudományoknak nagy pártfogója volt, és eszközlé a' természetvizsgáló akademia fölláttatását. Megholt Linzben 1680-ban egy sebben mellyet egy reá dölt gerenda ejtett rajta.

Ruyter Mihály.

Született 1607-ben Zelandia tartományában, szülői kötelgyártó mesterségre adák őt, mi neki egyáltalában nem tetszék, a' honnan elszökvén egy hajónál szolgálatba lépett, hol tágas utra talált szép tehetségeit kifejteni, 's ekkép lőn nemzetének büszkesége 's dicsősége. Az alsó lépcsőn kezdvén szolgálni, először mint hajósinas, aztán matróz, majd kormányos, később kapitány, egy hajócsapatnak parancsnoka, végre pedig mint admiral, egyedül kitünő tehetségének köszönhető és vas szorgalmának hogy alacsony sorsból olly magasra emelkedék; eléggé tanusítja az ő élete, hogy az ügyesség, szorgalom minden akadályokat legyőz. Minden tengeri ütközetben bebizonyítja Ruyter, hogy ő vitéz, előrelátó, bátor, és a' tengeri hadtudományt alaposan értő vitéz, a' magányos életpályán is úgy tűnik ő fel, mint becsületes, szerény, mértékletes ember. Midőn 1641-ben Hollandia, Portugallia roppant erővel ment Spanyolország ellen, az ennek oltalmúl, segélyül küldetett csapatot, már mint Contra-Admiral kormányzá Ruyter, és a' lisaboni udvar legnagyobb méltánylására, köszönetére érdemesíté magát. Épen olly nevezetesség tevék őtet kevés idő mulva ezután az afrikai rablóstatusok elleni csatázásai. — Midőn 1654-ben az

Angolok és Hollandok közt kiütött a' háboru , Tromp a' híres holland tengeri hős alatt kormányzott, és több ízben megveré Askyn-t az angol vezért, 's ennek sokkal nagyobb seregét. Az 1665-ki beekötés után ujlag fegyvert fogott a' Korzárók ellen, néhány hajót elfoglalt a' Törököktől, a' híres mahumedánussá lett keresztyént, Armand de Dias-t foglyává tevé, és fölakasztatá.

Az Angolokkal leendő háboru ujlag fontosabb merészebb vállalatokra szólítá föl. Ez előtt már Dania királya meghalálendő azon tetteit, mik szerint szerencsés következássel segíté őt' a' Svédok ellen, családjával együtt nemesi rangra emelé Ruyter-t, most saját honát fenyegetvén veszély a' hollandus hajóereg főparancsnokságával bizá meg, mellynek a' britt' büszke erejét kelle korlátolnia. Ruyter egy jeles férfihoz illó módon megfelelt azon várakozásnak, mellyet mindenki helyeze vitézségébe, 's tudományába. Miután a' brittanniai tengerisereget néhány kis csatában megverte. 1666 ban három nagy tengeri ütközetben vón rajta győzelmet, és jóllehet nem sokára ezután egy által saját alatt valói közül egykissé zavarba, sőt veszteségi állapotba hozaték is, de csak hamar, ismét özszeszedte magát, neki bátorodék, bevedzett a' Themsen és az ez által vérszemet kapott Angolokat békeségre készteté, magának 's hazájának egyiránt díszére szolgálóra.

Más háboru keletkezék ismét Angliával és a kis Hollandia ellen, egyesülve Francz- és Olasz-honnal fölkeltek. Ekkor is megnyeré Ruyter lángesze, vitézsége a' tengeri győzelmet népének, és mig honn a' szerencsétlen belháboruk dühöngtek, elválasztó győzelmet vón a' hollandus hajóereg az egyesült francz-angol seregen. Hálával elismeré Hollandia tengerihőse érdemeit. Igazolhatja ezt

ama körülmény hogy a' belháboru alkalmával, — mi ez időben emészté Hollandiát, az Oraniai háznak nevezetes ellenségeit, a' két de Witt testvért megölték, — Ruyter-t pedig ki barátja volt a' de Witt testvéreknek és szoros viszonyban állott velök bánatlatlanul hagyták, de csak azon tiszteletből hogy ő status embere. — De nem sokáig élvezte Ruyter jeles vitézsége 's tudománya által szerzett dicsőségének, tiszteltetésének gyümölcseit; — segítségül küldetvén a' Spanyolokhoz Szicziába mint minden hol, itt is vitézül viselte magát hatalmasan ellentállott a' Francziák tömött seregének, mig nem végre egy ütközetben az ágyúgolyó elsodrá lábát, és nem sokára ezután csakugyan ezen sobben meghalt. — Holt teste Amsterdámba vitették, hol a' status költségein a' megholtat dicsőítő emlékszoher emeltetik az új templomban. —

Fiesco Lavagnai Gróf.

Fiesco lavagnai gróf, tüzes, merész, büszke férfiu volt, Genuának egy legjelesebb családjai közül, — kinek a' természet, minden tulajdonokon kívül mellyek a' néptömeg szeretetét, csodálkozását lebilincsezni képesek, határnélküli tiszteletre, uralkodásra vágyó szivet adott, — ki — egy korona csillogó fényének boldog magánosságát fölládozván, merész vállolatának már már véginél a' sors bosszuló menyköve által lesujtatott. —

Született Fiesco 1524-ben a' nevelés, jeles hajlamai kifejtésire czélzó meglehető volt, — korán elhalván atyja terjedelmes jöszágnak juta birtokába. — De a' benne ép olly korán, és hirtelen lábrakapó nagyravágyás annyi jöszág birtokában sem engede nyugalmas életet élnie. — Már 11 éves korában részes volt egy vállolatban saját házája ellen, — mellyet egy különben igen érdemes

genuai a' kormány viszonyaival nem lévén megelégedve, — igyekezett létesíteni; — csak igen ifju kora menté meg a' büntetés alól. — 1544ben egy más tervben vón részt, — miszerint Genuát francia csoportkatonasággal volt cél megtámadni, — de a' melly nem valósulhatott, mivel az erre rendeltetett francia csoportkatonaságot utjában egy austriai csapatkatonaság leöldöste. — Fiescót nagyravágyása ezentul nem csak uj vállolatokra ösztönzé, — ehhez társakozott még azon féltékenység is miszerint szálla volt szemében, a' Doria család nagy tekintete, — továbbá a' megsértetés következtiben benne meggyökerező gyűlölség az ifju Doria ellen. — Fiesco nem látott más módot, a' genuai leendő kormányfi megbuktatására, — mint az egész kormány semmitését, — mivel pedig Franciaország és a' pápa már régóta elégedetlenek Genuával, Doriával, sőt általában a' császár erejével olaszthonban, ezeket keresé meg Fiesco, — maga ment Rómába; — a' pápától eleibe adott föltételeket elfogadta tüstént, — négy gályát vásárolt, — s megigéré a' pápa mikép azokat katonákkal megrakja azon ürügy alatt, hogy testvérije Geronimo alatt a' Törökök ellen küldi; e' kívül még 2000 férfiből álló segédsereg ígérték neki a' pármai Herczegtől. — Illy biztatások által fölbátoritva, az ifju Doria növekedő döllye, elbizakodottsága láttára még inkább neki keseredve, már elfogadá a' papától eleibe irt föltételeket, midőn elhatározá magában, mikép három kebelbarátját Caligno Vinczét, Werina Jánost, és Sacco Raffaelt értesíté terve felöl. — A' vélemények különfélék valának: az első rosszalá a' vállolatot, — az utolsó javaslá Franciaország pártfogását elfogadni, — hanem Werina, Fiesconak hajlandóságából, önzésből barátja, ki teljes kedvvel, merészséggel birt nagy vállolatokra, és ellensége volt a'

Doria családnak, azt állítá hogy Fiesco külországi segély nélkül is ura lehet Genuának. — Az ő véleménye elsőseget nyert a' gróf előtt. Ezek következtéb en rövid tanácskozás után el volt határozva Doria halála; a' gróf három barátjának annyi pártost kelle szerezní, a' mennyit csak leheté, ugy azonban hogy a' szándékot senkinek se fődözzék fel. Maga a' gróf a' nép' kedvé', mit jelenleg teljes mértékben birt — sokkal inkább kereste most, mint máskor; Doria iránt mély hódolatot mutata, 's az ifju Doriát őszinte barátságárol ügyekezett meggyőzni. — A' nyári hónapokat jószágaiban tölté, hol zsoldosait a' fegyverforgatásban gyakorlotta, azon ürügy alatt hogy a' páрмаi herczeg megtámadásától fél; — négy gályája közül Genuába küldött egyet azon szín alatt, mintha a' Törökök ellen teendne készüléteket. Az ifju Dóriának ezt egész bizalommal tudtára adá, olly hozzá tétellel, hogy ő nagy számú vazalljait magához parancsolja, a' jelesebb férfiakkal közülök kiválasztandó, 's ekkép hajóit bátorságosabbá teendő. Ez oka hogy nem tűnt szembe, midőn nagy számú fegyveres nép sereglött-össze a' grófnál. Ez alatt Verina is megnyert neki néhány száz polgárt, kik az ő szolgálatjára erősen kötelezék magokat.

A' vállolat kivitele egy olly napra volt határozva mellyen a' gróf saját házában, sógorának az ifju Dória testvéréveli összekelése alkalmával lakomát adott. — A' két Dóriának, más többekkel együtt itt kelle vala megöletniök. De mivel a' két Dória nagy bátyja betegsége, az unoka öcscse pedig más ok miatt a' meghívást el nem fogadhaták az összeküvés tervének valósitása 1547ik év Január 2-ika éjszakájára halasztaték. Gondosan tarták bár e' vállolatot titokban; még is a' milanói helytartó a' francia vagy páрмаi udvar általa iránt figyelmes-

sé tétették, ki azonnal tudósítá az öreg Doria Andrást és a' Genuában levő királyi követet; de ezek mindketten kevésbé bizodalmatlankodván a' dologra mitsem ügyeltek. — Fiesco január 1-én ment az ifju Doriához, és nyilvánítá neki miképen ő ez éjjel gályait utnak akarja indítani, következőleg az ehhez szükséges parancsokat kérte tőle, azon megjegyzéssel hogy ne ijedjen meg ha az éjszaka valami lármás mozgalom történék. — Az ifju Doria, kit büszkévé tön Fiesconak illy bizalma, mindent megígért, mit csak kívánt, és azt is magára vállalta hogy nagybátyát hasonló engedményre bírandja. — Ez alatt Verina 28 előkelő polgárt egy jó barátja házához összehívott; ezeket a' gróf meghívta vacsorára saját palotájába, hova be — mindenkinék, de ki — senkinék, sem volt szabad menni. — Ezek megjelentek valamennyia a' rendelt időre, a' gróf közölte velök azon tervét, miszerint Genuát a' Dóriáktul megszabadítandó, — 's fölhívá őket, lennének részesek a' vállolat létesítéséb n. — Csak kettő találkozáék a' jelen voltak közzül kik tervét roszalák, azonban ezek a' palotának egy szobájába bezárattak, hogy akadályt ne gördithessenek a' terv kivívásában fáradozóék elibe. A' gróf csak most mig az összeesküttek vacsoráltak — földözte fel nője előtt merész vállolatát, ki esküvel állítá hogy az illető helyre bejelentendi. — Ámde a' gróf bár mennyire ügyekezett is ötet neje és Pansa barátja lebeszélni merész vállolatáról szilárd és rendíthetlen maradt föltételiben, és visszatért az összeesküttekhez. — Verinának kelle a' gályán egy álgút jeladásul ellövetni, mire a' gróf a' Doria gályait, öcsse pedig a' kapukat elfoglalván, a' Doriák a' palotában fogtak megöletni. A' dolog folyamatja szerencsés volt, mert az összeesküttek csak hamar elfoglalák a' kikötőt, gályákat, és kapukat. De a' nagy lármára fölébredtek

a' Dóriák. — Az ifju Dória gyanítván az egész dolgot, a' kikötő kapujához sietett a' veszedelmet elhárítandó; az összesküttek fölnyiták a' kaput, de épen azon pillanatban több szurást kapván az ifju Dória földre rogyott. Ez alatt Dória Andrást, egyhüségese cselédje lóháton szerencsésen kiszabadítá a' városnak egy el nem állott kapuján keresztül; és bizonyos várba vitte, mintegy 15 olasz mértföldnyi messziségre. Mindjárt a' zavar kezdetével a' kikötőbe ment Fiesco, 's kiabálta: „Éljen a' szabadság“, — e' kiáltást a' gályarabok viszhangozták. Azonban félvén attól hogy a' gályarabok közt némi zavar történhetik, személyesen akart a' gályán megjelenni, parancsokat osztogatandó, de midőn gályától a' partra nyuló deszkára lépett volna, ez letört alatta és a' vízbe esett. A' víz nem igen mély volt ugyan, de iszapja feneketlen 's nem szabadithatván ki magát nehéz fegyvereiből, kiabálása pedig a' nagy moraj közt nem hallatván, belé süppedt és megfuladott — Nem találhaták meg ötöt társai következőleg holtan gyanították. Az ő testvére Geronimo elég gondatlanul, — a' vele találkozó tanácsbelieknek kül a' gróffal kívántak szólni, halálát tudokra adta, 's egyszersmind követelte hogy a' republicanusok palotáját (hol a' tanács tartá üléseit és a' Doge lakott) neki aduák által; hanem a' nép, közönséges tudomásul esvén a' gróf halála, melly ő mellette szeretőiből 's vonzódásból fogott fegyvert elcsüszgedt, — magok az özszeesküvés társai lassankint visszavonultak. Alkudozások kezdődtek, az özszeeskütteknek le kellett a' fegyvert tenniök, miért kigyelmet nyertek. — Fiesco Geromimo ezek után Montobio várába vonult; testvérje pedig Ottoboni, Verina, Caliagno és Sacco a' gróf gályáján Franciaországba vitorláztak, hova szerencsésen értek el. A' gróf teste négy nap mulva találtaték meg, de a' tanács,

ujabb zendüléstől tartván nem engedé meg az iszapból kivenni; csak két hónap mulva vétették ki, ekkor is legnagyobb titokban és a' tengerbe dobaték. Doria András vigasztalhatlanul élte napjait unokaöccse halála miatt, boszú égett keblében mindenki eránt, 's kívánta hogy a' tanács vonja vissza kegyelem iratát; ez megis történt, — részint azért mert azt mint kizsaroltat erónélkülinek nyilváníták, részint mivel a' tanácsbeliek közül csak igen kevesen alkoták azt. Fiesco családja és a' fő összeesküttek Genuából száműzettek; a grófnak házai, palotái földig lerontattak, jószágai elvételtek, várai egészen Montebioig elfoglaltattak. Montebio, hol Geronimo tartózkodék — 42 napi ostrom után szinte elvételtek. — Az összeesküttek közül egy sem nyert kegyelmet; részint kivégeztettek részint gályára hurczoltattak. Fiesco Ottoboni ki korán Franciaországba vonult, nyolcz év mulva került Doria hatalmába, ki őtet zsákba varratván tengerbe dobatta. —

Magellan Ferdinánd.

Született Portugalliában, jó módú szüléktől; öt évig Keletindiában szolgálva Albuquerque alatt, érdemeket szerzett magának; különösen kitünteté magát Malacca ostromában 1510-ben. Midőn azonban látá miképen az udvar érdemeit rosszul jutalmazza, elhagyta honát, és 5. Károly spanyol királyhoz ment. Egy más portugál Ruy Falero is elment vele, ki a' földiratban és csillagászatban jártas volt. Mindketten azon merész gondolatra jöttek, miszerint nyugottól Molukka felé egy új utat fedezzenek föl, illy módon bizonyíthatni reménylván — hogy ók a' pápától a' castiliai koronához csatolt részre esnek. E' vállalatjokat, először Emanuel portugál királynak aján-

lák, de ez visszautasítá őket azt adván okúl hogy nem akar más nemzeteknek útát nyitni Kelet indiához, hol ez időben kizárólag Portugallia üzött kereskedést. — A' spanyol király vevé e' szerint pártfogása alá a' nagyszerű vállolatot; 1519-ik év Septembere 26kán vitorlázott el Magellan sz. Lucából, parancsnoksága alatti 5 hajóval, és 236 férfival. — Nem sokára morogni kezdettek a' tisztek, hogy nekik egy elpártolt portugálnak kell engedelmeskedniök; és a' következő évben husvét innep táján általok sz. Juliának nevezeti délamériki szigetben tanyáztván három tiszt összeesküvést koholt ellene, mi korán kezdetében fölfedeztetvén, Magellan szigoru rendszabályokkal elnyomta azt. October vége felé egy hegyes vidékre értek, melyet ők *de las Virgines*-nek neveztek, ez a' tenger számos bemeneténél feküdt 's később Magellan utjának nevezteték. A' parancsnok kénytelen volt egész hatalmát és tekintetét arra fordítani hogy embereit ez ismeretlen uton elindithassa, olly kilátással hogy tul rajta egy új Oczeánt találандnak; mialatt még három hónapra elegendő eleségükkel kijöhetnének. — És valóban elis hagyta egy hajó közül, és vissza evezett Európába. A' többi hajók tovább vitorláztak, és November 26kán fölfedezték a' déli tengert. — Eljutottak ezen tengerre hol europaiak csak most jártak először, és már közel voltak a' borzasztó éhhalás veszedelméhez. Történetesen fölfedeztek kettőt, e' tenger számos szigetei közül, de ezek kopárok és terméketlenek voltak. — Az idő csendes és kellemes levén, az oczeánnak csendes tenger nevet adtak. — Martius 6kán pillanták meg Ladron szigetét, melyet ők a' lopásra és tolvaj-ágra igen hajlandó lakosokról neveztek így. Innen a' Sz. Lazári szigettengerbe (archipelagus) eveztek, melly később Filippininek nevezteték. Ezen szigetek közül egyen (Zebu szigetén) Magel-

lan a' királyt a' keresztény hitre téríté azon ígérettel hogy őt ellenségien győzelmeskedni segíti. Továbbá azon föltétellel hogy Spanyolország vazallja leend, segítségül voltak neki a' Spanyolok néhány szomszéd hercegeket meghódítani, 's több leégetett faluban föl is állították a' keresztet. — Matan szomszéd sziget' főnöke vonakodott a' spanyol kormányznak adót fizetni, és Zebu királyának hódolni. Magellan elhatározá magában hogy keményen megbüntesse az engedetlenséget. 1521-ik év Aprilje 26 kán szállotta meg Magellan Matan szigetet 58 emberrel, de a' lakosok megátmadák őtet. Csaknem egész napon harczoltak; végre elfogyván a' Spanyoloknak minden lőpora, kénytelenek voltak visszavonulni; Magellan ekkor egy nyíllövést kapott czombjába, emberei, kik már szerteszélyel szaladtak nem oltalmazván őtet lándzsával leszurattott. Ha közbe nem jön e' szerencsétlen esemény, Magellan fogta elnyerni a' földkörúlhajókázás koszoruját, mellyel most Cano díszeskedik, ki Kelet indiából szerencsésen tért vissza, és 1522 év Septembere 7-kén ismét Sz. Luccába jutott. Magellan mind e' mellett is, nagyszerű vállolatának megkezdése által mellynek áldozatja lón, halkatatlanná tevé magát a' tenger fölfedezők között.

Drake Ferencz.

Ezen nagy angol tengerész született 1545-ben. Atyja, ki azt akarta hogy a' tengerészetet tanulja ki, egy hajó tulajdonosához adta, ki gyakran szállított portékákat Irlandba és Franciaországba. — Drake annyira megnyerte urának szeretetét, hogy ez halála óráján neki végahagyományozta hajóját. Egy rokona Sir Hawkins igen nagy részvételt volt iránta, és rendszeresen taníttatá. 18 éves korában

egy hajón melly Biscaya felé tűzött kereskedést, némi foglalatosságban bizatott meg; 20 éves korában a' gvinea partok felé utazott; 22 éves korában pedig egy hajónak fő parancsnokává lön, és vitézül viselte magát azon szerencsétlen csatában mellyt Sir Hawkins kezdett a' Spanyolok ellen a' Vera-Cruzi kikötőben; de el is vesztette itt mindenét, mivel csak birt. Ez idő óta olly gyűlölség kelt keblében a' Spanyolok ellen hogy mindig azon tölte fejét, miként árthasson nekik. Alig tudatá Angolországban ebbeli nézetét, azonnal szántalan szerencsevitéz csatlakozék hozzá. Két utat kelle most Nyugatindiaába tennie, még is mindannyiszor kiakölte a' Spanyolokkal az özszeütközést; utazásinak azonban az lön következménye, hogy nem csak a' hajótulajdonosokat kötelezé le maga iránt, hanem olly polczra is jutott, hol saját fontosabb tervét kivíhatta. — 1572 ik évben két hajóval indult utnak, mellyeknek egyikét testvérje kormányozá, megtámadta Nombre de Dios és Venta-Cruz a' panamai földszoros keleti oldalán fekvő városokat, melly alkalommal tetemes mennyiségű zsákmányt gyűjtött. Visszatérvén ezen utjából célszerűen használta a' birtokába jutott javakat, a' mennyiben saját költségén három fregátot á'litott ki, mellyekkel Irlandban Essex gróf parancsnoksága alatt szolgált — Meghalálozván Essex gróf az ő hata'mas pártfogója, visszament Angolországba. Sir Hatton Kristóf Ersebet királynénak kamarása's tanácsosa, benmutatá őtet a' királynénak, kinek Drake előadá azon tervét melly szerint a' Magellan tengersizoroson keresztül a' déli tengerre akart nyomulni, ott a' Spanyolokat megtámadandó. A' királyné e' terv valóításához őt hajóval járult. — Drake 1577-ik év Nov. 13 kán Plymouthba ment, a' Magellan tengersizoroshoz pedig 1578 ik év August. 20-kán jutott, és csak November 6 kán ért

annak torkolatjához, hol más napon rémitó szélvész kerekelyén, dél felé kényszeríté őtet vitorlázni. Visszazérkezven a' tengerszeros végéhez azon helynek hol horgonyt vetett „Barátok elváása“ nevet adott, mivel midőn e' helyet elhagyta egy hajójától kelle megválnia. Ujra szélvész támadván, ez dél felé kényszeríté őtet evezni. November 20-kán Maha szigetéhez ért Chilitől délre, hol hajóinak öszszegyülő pontja volt. Egyet sem találván itt hajói közül, folytatá utját északfelé Chili és Peru tengerpartok mentében, hol minden alkalommal a' spanyol hajók meghódítására 's ezeknek elfoglalására használ. Midőn emberei némileg már meg voltak terhelve zsakmánnyal tovább utazott az északamerikai partokon az északi szélesség 48 fokáig olly reménységgel hogy ott átmenetet találand az atlanti tengerhez. Megcsalatkozván reményében — egyszersmind a' szélvésztől és sziklától is félvén, mik a' Magellan tenger szorost veszélyessé teszik, sőt a' spanyol hajóktól is tartván mellyek őtet kutatták, elhatározá hogy a' molukkai szigetek felé a' Jóreménység fokát megkerülve, haza térend. Sept. 29-kén indult Molukka felé, 's utjában azon helyet hol hajóit javittatá Uj-Angliának nevezte, és Érsébet királyné kegyességéből itt birtokot nyert. October hónap 13-kán olly szigethe jutott, mellyen tudtára legdurvább 's vadabb emberek laktak, November hónap 4-kén pedig Ternatenál vetett horgonyt. Celebes mellett majd elveszett Sumatrabóli elutazta után Malakka felé akart evezni de a' körülmények kényszeríték őtet Angolországba visszatérni. 1581-ik év Aprilje 4-kén Er'sebet királyné maga a' Themsén Deptfortba ment hol Drake hajói horgonyoztak, ő nála a' hajón ebédelt, lovagjává nevezé, 's mind azt mit csak tön illően méltánylotta. 1585-ik évben ujra nyugtalanítá Drake a' Spanyolokat Cap Berd szige-

tében és Keletindiában. 1588-dik évben Effingham lord angol fő admirál alatt aladmirállá lön, és a' spanyol hajók megtámadásának ellentállt. — Egy gazdag hadi hajó csupán nevének említésére megadta magát és a' megveretett ellenség üldözésében igen kitünteté magát. Következő évben ugyanazon hajóhadnak kormányzójává lön, mellynek Don Antoniot ismét a' portugali tronba kelle helyezni. Ámde ezen vállolat a' Drake és hazai csoportok Generálja közötti viszátkodás miatt nem sikerült. A' Spanyolokkali háboru folyvást tartott. Drake és Hawkins egy új tervet terjesztenek Er'sebet elibe, miszerint a' Spanyolok ellen nyugot Indiába kellett menniök, melly vállolat minden előbbieket meghomályosítandó vala. A' költségnek egy részét is magukra vállolák, Er'sebet királyné pedig hajókat adott. Ezzel azonban nem érhetek czélt. 1595 év Novembere 12-kén a' Hawkins halála napján Drake hajója midön Porto Ricoról el akart utazni egy álgyu golyótól keresztül lyukasztaték, melly azon széket is mellyen Drake ült elsodrotta, a' nélkül hogy ő maga sebett kapott volna. Más napon a' spanyol hajókat Porto Rico előtt nagy szélvész támadta meg, de minden hal következmény nélkül. Innen a' szárazföldre evezett hol Rio de la Hachat, és Nombre de Dios fölégeté. Néhány nap mulva azonban midön Panama ellen küldött serege szerencsétlen lön, annyira felbőszült hogy hideglelésbe esett, és 1596 ik év Decembere 30-kán jobb létre szenderült. Javainak czélszerű használata közt említést érdemel egy 20 angol mértföldnyire épített vizcsatorna, mellyet ő olly czélból készített hogy Plymouthot vízzel ellássa. Az ő utazásinak áldott következménye az is hogy a' burgonya termesztés Európában divatba jött, ő hozta be első e' növényt Európába.

Franklin

Franklin Benjamin született Bostonban 1706-ban január 17-kén szegény szüléktől észrevevén atya korán benne a' tudományok iránti hajlomot, szeretete volna őt a' theologiai tudományokban taníttatni, de tervét, a' szükséges eszközök hiánya miatt nem valósíthatá, mert a' füstészetből nem volt képes családját csak szűken is ellátni, 's kénytelenségből gyertyamártással és szappanossággal cserélte azt föl. — Ezen foglalatosságiban kötelessége volt fiának segítségül lenni, ki ezen előtte kellemtelen foglalkozást azzal igyekezett némileg tűrhetővé tenni hogy üres óráit olvasgatással tölté. — Azonban könyvei sem voltak azon kevés theologia n kívül, mik atya kis könyvtárában találtattak. — 12 éves korában 1717-ik évben midőn Jakab bátyja Angliából visszatért elhatározá hogy nála a' könyvnyomtatás mesterségét megtanulja. Sebesen haladott ő előre. Üres óráit sőt sokszor az éj egy részét is olvasásra fordítá, olvasni való könyvekkel egy jó szívű kereskedő Mathiex Ádám látta el. — Egy irat, mellyben a' növény eledelek voltak leírva azon eltökélésre bírta, hogy azon élelemrendet megpróbálja. Míg a' többi dolgozó társak ebédelni mentek a' nyomtató műhelyből, ő azon idő alatt maga készített saját részére ebédet, mi által pénzt és időt nyert, mit olvasásra szentelhetett. — Ezen idő tájban olvasgatá Locke próbatételeit, Xenophon nevezetességeit, Schaftsbury és Collins munkáit. Már korábban is próbálta saját eszméit fogalmazni. Két balladát készített, miknek alapját ezen kornak történetei tevék, ezeket el is adá — Azon tetszés mellyel balladái fogadtattak arra inditák hogy többször is írjon: ámde attyának eme mondása „minden versgyártó sze-

gény volt“ elidegenítő. Midőn pedig 1720-ik évben bátya egy ujság szerkesztését vállolta föl, mellybe mindenféle mulattató czikkek fölvétettek, kedve az íráshoz ismét megjött; egy cikkelyt készített álnév alatt, és a' nyomtató intézet ajtója elibe tévé, 's felette örült midőn már kinyomva olvasá. — Ezután mindig folytatá az írást, végre saját neve alatt lépett föl. Ellenkezésbe jövé a' báltjával, kénytelenítették Bostont elhagyni, és Uj Jorkba 's innen Philadelphióba menni. — Itt talált munkát, előkelő házakkal jött ismeretségbe, 's nagy szorgalommal folytatá tanulmányit. Keith Wilmostartományi igazgató, kī egy levelét olvasván kedvező itélettel volt fölöle, biztatá őtet hogy alapítson egy nyomtató műhelyt, és e'ölegesen 100 font sterlinget ajánlott neki, 's egyszersmind ígérte hogy Angliában minden szükségeseket megszerzend részére. Franklin nem vonakodott Angliába menni, 's elutazta előtt eljegyzé Miss Readot, de megérkezvén Angliába reményében megeszalva látta magát Sulyosbba tévé még az ő kellemetlen helyzetét az is hogy egy Ralph nevű ifjút, kit magával vitt élelmezéssel kelle ellátnia Egy theologiai munkája mellyet ezen tájban bocsátott közre ismeretessé tévé őtet néhány angol tudós előtt. 18 hónapig maradt Londonban és 1726ban visszatért Philadelphióba. — Utjában egy Denham nevű kereskedővel ismerkedvén meg, ennek számvivője lön; de meghalván ezen kereskedő, kénytelen volt Franklin a' könyvnyomtatást ismét elkezdni. Tanulmányait nagy szorgalommal ügyekezett magáévá tenni Egy ifju emberekből álló tudományos társaságot alakított, *Junta* név alatt, a' társaság tagjai minden héten összegyültek és vitakoztak az erkölcsi tudománybol, politicából 's természettudománybol. — Végre csakugyan maga állított föl nyomtató műhelyt bizonyos *Meredith* nevű emberrel, de ez őt oda

hagyta, Franklin azonban pártoltatván néhány barátitól, munkáját tovább is folytatta. Ezen idő tájban lépett föl először mint politicus egy political munkájával mely általános tetszést nyert. Főlebb említett menyaszszonya Miss Read, az alatt míg Franklin Angliában mulatott mivel őtet maga iránt igen hidegnek tapasztalá, férjhez ment, de szerencsétlenül, mert nem élt békében férjével Franklin mindent elkövetett hogy vérségét helyre hozza, elválva Miss Read férjétől 1730-ban ismét eljegyezte őt. Ez alatt dolgai jól folytak, foglalkozásait egy papiros kereskedéssel nevelte; — most már nagyobb figyelmet gerjesztett maga iránt, Pensilvaniai ujsága, éves Almanachja világ elébe hozták ritka eszméit, 1748-ik évben jelent meg egy becses értekezése az amerikai philosophiai társaságról. — Nagy szorgalmat fordított ezen időben a villányosság fürkészésére 's fáradozásait legszerencsésb következmény koszoruzta. A' zivatar elvezető 1749-ben egész Európában ismeretössé tevő őtet. — Az Oxfordi egyetem 1761-ben jogtanárságra emelte. Ezen idő alatt az északamerikai gyarmatok political helyzete érdekessé kezlet lenni, az amerikai patrioták, és az angol ministerium hívei mindinkább két ellenkező pártot alkottak, és mind a' két párt olly embert keresett, kinek nézetei és a' dolgokba leendő folyása nagy nyereséget ígérne. Ezen időben Franklin Londonba utazott, és visszajövéin innen az angol-amerikai gyarmatokon fő postamesterré tétették; de e' nagy fizetéssel járó hivatal sem vesztegetheté meg annyira hogy honja igaz 's törvényes jogait megcsönkítsa. Megtetszik ez onnan hogy midőn a' gyarmatokon növekedő nyugtalankodás miatt nyomozások tétettek, Franklin 1767-ik évben mint Pensilvania ügyvivője tünt fel; az igaz ügyben szabad szellemmel és nagy political belátással beszélt, honfiaihoz olly körlevelet bocsátott,

melly őket tettekre gyúlasztá. Franklin ezen ter-
 tiért kedvetlenségbe jöven az udvar előtt a' posta
 hivataltól elmozdított és fogságba tétetett. 1775-
 ben tért vissza Philadelphiába hol akkor gyűlés
 volt. Nem lévén semmi remény az ezen időbeli
 háboruknak, zajongásoknak szerencsés kimenetelé-
 hez, 71 éves korában 1776. évben mint alkudozó
 Franciaországba küldeték. Eleintén Passiban,
 Versailles és Páris közt levő faluban lakott a' nél-
 kül hogy föltűnt volna, és titkon alkudozott, de
 a' mint XVI-ik Lajos a' saratogai csata után az
 északamerikai statusoknak függetlenségét elismerte,
 úgy tűnt ki az egyszerű tiszteletre méltó ósz a'
 Versaillesi udvarnál mint hazájának hata'mas védője,
 's jelenléte köztiszteletet gerjesztett. Végre midőn
 1783-ik év Januárja 20 kán aláíratott a' békekötés
 Parisban az angol követ által, mely honja függet-
 lenségét biztosítá, visszatért Philadelphiába, hol
 mindenki vágyott őt hálájával megtisztelni. Ő ha-
 lála órájaig faradozott polgártársai bóldogságaért;
 meghalálozott 1790-ik év Aprilje 17-kén. Az em-
 litett jeles tettein és szolgálatain kívül több neve-
 zetes intézvényekkel örök emléket vivott ki ma-
 gának. A' természettan is sok hasznos fölfedezést
 köszön neki. Nemcsak a' villány vezető az ő műve,
 ő értekezett először az északi világosság természe-
 téről, egy takaréknemenczét is készített ő melly
 saját találmánya volt.

Franklin méltán számíttatik századának leg-
 jelesb emlékei közé. Az ő langesze 's mély belá-
 tása minden tetteiben kitünő volt; nemes szive
 csak az emberiség jólléteért dohogott. Hasonlít-
 hatatlan azon ügyessége miszerint a' barátság-
 nak és emberek iránti szeretetnek föltételeit, — az idő-
 nek közhaszonra fordítását, a' saját érdekeknek a'
 közönségekkel rokonítását, a' munka gyümöl-
 csinek élvezését előadá és tetteleg is tanusítá. —

D' Alembert a' villámvezető feltalálóját, és hónapok megszábaditáját a' francia academiába fölvétele alkalmával következő szép hexameterrel dicsőíté;

Eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis. —

Nevezetesekmég sírkövére készített sorai, melyek így következnek: „Itt fekszik Franklin Benjamin könyvnyomtatónak teste mint egy avult könyvfedél, mellynek tartalma ki van véve, felülírása és aranyozása elrabolva a' férgeknek eledeül; de a' munka maga nem fog elveszni mint ő hiszi hanem egykor majdan megjelenni egy szebb kiadásban tetemes javitással ellátva a' kiadótól. —

E. . .

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvizsgálat.

A' 'Sidókról. Irta Bloch Mórícz.

Trattner-Károlyi nyomtatása. 1840.

Ara 30 xr. c. p.

Jelen munka különös és Literaturánkban, a' maga nemében egyetlen egy tünemény, Bloch Mórícz lévén az első hazánk Mózes-hitű fiai közül, ki mint író magyar nyelven szólamlott meg, nemzete ügyében ugyan, és így — Cicero pro domo sua; de azért lelkesen, az igazság, és emberiség szellemében; ugyanazon Bloch Mórícz, ki selette dicséretes buzgalommal az egész ó testamentomi

szent írás 'sidó textusát magyar tolmácslattal, 's némelly világosító jegyzetekkel szándékozik kiadni. —

A' 'sidók 'emancipatiója a' közelebbi országgyűlésen heves, és nagy figyelmet, 's várakozást gerjesztett vitatás tárgya volt; 's ha az e' tárgyban keletkezett kegyelmes királyi válasz *némellyek* várakozásának talán meg nem felelt; annak okát kormányunk azon bölcs óvakodásában kell keresni, miszerint illy fontos, 's a' polgári élet viszonyai-
ba annyira belevágó ujjításra nézve többeknek szavait is kívánja meghallgatni, 's a' tárgyat több oldalú vizsgálat alá venni, és vétetni, mi természetesen csak idő jártával történhetik. De a' mi most *elhaladt*, bizonyosan nem *marad* el. Jó királyunk atyáskodó kormánya, 's az emberiség ébredező szelleme századunkban és nemzetünkben minden jót hagynak ezen tekintetben reményleni; de azon fő, és elengedhetetlen feltétel alatt, ha izraelita hazánkfiái a' nemzetiségben, magyarosodásbani haladásoknak szembetűnő, és csalhatatlan jeleit adandják. Ezen nemzetiség előmozdítására alig lehetne célszerűbb módot gondolni, mint (a' mint felyebb említők) a' Bloch Mórícz á!tal szándéklott, 's már valósággal nyomtatás alatt is lévő magyar fordítása a' szent írásnak, melly a' józan vallásosság terjesztésének, 's fentartásának is legbiztosabb eszköze.

Mint tudva van, Móses hitavallásának sorsosi a' 12 és 13ik századtól fogva különösen Németországban polgári helyezetekre nézve a' legnyomasztóbb állapotban voltak: sehohsem engedték meg neki a' statuspolgári jogok élvezését, sőt inkább vallások végett csak mint eltűrt néposztály tekintettek, mellynek teljesíteni való kötelességei ugyan vannak, de jogokat, legalább a' statustól teljességgel nem igényelhet. Csak a' mult század utolsó év-

tizedetiben kezdték a 'Sidók állapotját időről időre javítani, midőn a 'Sidók polgári állapota javításának Németországban korszerű általános szükségesség volt 1815ben egy német-szövetségi acta által elismertetett. Szászországban azonban a 'Sidóknak önállásu, szabad választáson alapuló tartózkodás az ország határán belől még nincs megengedve, sőt inkább tartózkodások egy 1746iki, még most is erővel bíró törvény értelme szerint különös, az uralkodóktól adandó, de mindenkor visszahúzható engedményektől függ. Az ilyen engedmények csak az azt nyerő személynek, 's míg ez él, az engedményben különösen említett hozzátartozóinak adnak némi tartózkodási jogot. A' hozzátartozóira, 's még az engedmény nyérése után, az országon belől született gyermekeire nézve is megszűnik a' tartózkodási, vagy lakhatási jog, az atya, vagy családfőnök halálával, valamint a' fiuknak külön családalállítás, és a' leányok férjhezmenetele által is; legalább ezen esetekben köteleztetnek különös engedelmért esedezni. Poroszországban egy 1812 mártius 12kén költ királyi parancsolat által a' 'Sidók viszonyai oly móddal szabályozvák, hogy minden a' status akkori tartományáiban lakó, általános szabadalmakkal, védelemlevelekkel, és engedelmekkel ellátott 'Sidók, és családjaik, belföldieknek, és porosz statuspolgároknak nyilatkoztattak. De ezen minémiség tartóssága attól függesztetett - fel. 1) hogy bizonyos, és meghatározott családneveket vegyenek-fel és viseljenek, és 2) nem csak kereskedői könyvek vitelénél, hanem szerződéseik és törvényes akarat nyilatkozásaik készítésében is német, vagy más élő nyelvvel éljenek, neveik aláírásakor pedig, német vagy deák jegyecken kívül mást ne használhassanak. Ugyan ezen parancsolat ereje szerint a' belföldieknek tekintendő 'Sidók az académiái tanítói, iskolai, és községi hivatalokra

is, mellyekre magokat alkalmasokká képezték, bocsátandók volnának; de ezen engedelem 1822-ben visszavétetett, 's az óta azon hivatalokból, valamint minden statushivatalokból is különösen a' békebiróságból kivekesztvék. De az orvosdoctor-ságot gyakorolhatják, minden szabados mesterséget üzhetnek, 's mindenféle fekvő jószágot mint a' keresztyén lakosok, szerezhhetnek.

Ausztriában a' 'sidók doctori rangot nyerhetnek a' theologiain kívül minden karoknál mindenféle mesterséget üzhetnek, gyárokat állíthatnak; ügyvédeké lehetnek; következő kivételek mellett: 1) a' 'sidók a' fekvő jószág — és házbirásból ki vannak rekesztve, kivévén a' némelly városokban és helységekben nékiek különösen kimutatott lakóházakat. Mivel azonban gyárokat állíthatnak, és birhatnak, a' gyárokhoz megkívánta'ó akárhol fekvő gyár — és lakhelyi épületeket, és mindenféle fekvő jószágokat is birhatnak 2) Átaljában csak a' birtokokra hagyott házakban, és várososztályokban lakhatnak; kivévén mindazáltal, a' mint említők, a' gyárnokokat, és szabadalmas nagy kereskedőket. stb.

Minő megszorításokkal birnak még a' 'Sidók Németország, több részeiben, és Európa több országaiban, polgári jogokkal, annak további fejtegetése ezen rövid könyvvisgálat határain tul esik, 's ezt is csak azért említők, hogy megmutassuk, melly különbözők a' civilisalt Németországban a' törvényhozás gyakorlata által kinyilatkozott vélemények a' 'Sidók emancipatiója iránt.

Jelen munkára térve az előszóban legelőször is Vajda Péter ural találkozzunk, ki itt is mint csaknem minden munkáiban sok költői érzelgest, de annyival kevesebb realis isméretet fejt-ki. „Mia-

den világosodott — így elmélkedik tudós Vajda Péter ur, és az emberi faj boldogsága iránt érdekel viseltető ember rég ohajtá már: bár jőne el az egyetértés és jogosság azon idője, melly a' haszonlesés és bitortlás minden korlátait lerontva, felhozná a' testvéri szere et napját az égre; bár jőne el a' *Messiás*, ki mindenhatólag kelve ki az igaztalanság ellen, és az igazság mellett, földeritené a' boldogság azon korát, melly eddigelé mint tulvilági kép lebeg a' legmiveltebbek és legjobbak előtt. Ezt ohajtani a' zsidóknak legnagyobb okok volt. "Minő *Messiást* ért itt Vajda Péter ur? ki *mindenhatólag*, az az talán erőszakosan *kelne ki* az igazságtalanság ellen? Ez a' *Messiás* igen különböző lenne az előbbi vagy igazi *Messiástól*, ki erőszak nélkül csupán a' jószan ész és erkölcsi érzelem fegyvereivel harczolva alapítá meg Isten vagy a' mennyeknek országát, mellyen mint az irás mondja, *a' pokolnak minden kapui diadalmat nem vehetnek*. A' 'sidó nép Istennek választott népe volt, 's egyedül volt birtokaban a' *Messiás* (szabadító) eljöveteléig a' minden emberi bölcseséget felülmuló isteni tanitmányoknak. Már Mózes által meg volt azomban jövendölve, hogy ha a' zsidók Isten parancsolatit meg nem tartják az egész földön elszélesztetnek, az az, meg szünnék nemzet lenni. 'S hogy az Istennel Ábrahám által kötött szövetség megtartásában már az legrégibb időkben nem a' leghivebbek voltak mutatják a' próféták, az É'saiás fellengős, és a' Jeremiás lamentáló pirongatódzásai. Ebből mindazáltal a' mai zsidók emancipatioja ellen semmit sem akarunk kövekeztetni, 's sem a' rigorista theologusokkal, sem az ugy nevezett *latitudinaristákkal* egyet nem értvén, bizzuk a' dolgot felvilágosodott korunk józan szellemére, 's országunk atyáskodó képviselőire.

,A' zsidó népnek — ugymond Vajda ur, van némi hasonlatossága a' magyarral, de nagyobb ellentételi, mint megegyezési. Mindenik Ásiából származott; nyelve után ítélve, bölcsőik közel ringhattak egymáshoz.“ Mi az ellentételi hasonlatosság? Az ugy hiszem, különbözés, és így olyan hasonlatosság, melly nem hasonlatosság. Ó logica! A' két nemzet igen is egy hazából, Asiából származott, de bölcsőik egy máshoz közel semmikép nem ringhattak, már csak azért is mivel igen könnyű szerrel meglehet mutatni, hogy a' magyar nyelv, felette egyszerű szerkezetét, a' mesterséges szerkezetű 'sidó nyelv ellenében tekintve, emennél sokkal régibb; mit Vajda urnak, ki magyar nyelvészetünkben is buvárkodott, tudni kellene, ha a' keleti nyelv tudása legujjabb divatu philologusaiaknál, némi tiltott, és gyanus portéka gyanánt nem tekintetnék.

Sokkal tudományosabb, és velősebb maga a' Bloch Móricz munkája, mellynek I. cikkelye a' *zsidó népről értekezik, első eredetétől fogva, a' rómaiak általi lerontatásáig. II. a' sidó népnek birodalma véglerontatásától fogva, a' mostani ideig való történeteiről.* Bérekeszti a' munkát egy lelkes „zsidó szózat a' magyar nemzethez; melly a' munkának kétség kívül legérdekesebb része, 's belőle néhány sorokat közölni czélszerűnek látunk.

„Felviradt hajnalod, áldott magyar honom! az emberiség pillanatait keletre függesztve, tőled várja a' polgárisodás ujja születését. Már két százada lefolyt hogy leléptél a' világtörténetek magas polczáról hová honszereteted, 's élénk lelkesedésed helyezett vala. Most itt az idő, hogy neved' ujra a' hir fényes egébe irjad. — A' mit akkor fegyveres kézzel vittél véghez, azt most Austria védszárnyai alatt a' béke hajlékában teheted. Már már is nagy

lépéseket tevél és Európa örömjajjal kíséri tetteid! — Naponta látod tágulni az igazságbani látöröd; és az előítéletek árnyéki remegve szállonganak el eszed fényes koránya előtt. —

Vajha e' dicső pálya közepén meg nem állapodnál! és hogy valahára egy érzelemben egyesítve, egy cél és egy vég felé törekedni látnád minden fíjaidat.

Egy nagy ügy, az emberiség ügye igényli e' pillanatban figyelmedet, magyar! egy, századok óta elellyomott nép esedezik elégtételért, és a' derék magyar igazságot embertől soha meg nem tagadott.

Nem szeretnék itt türelemről szólni — Szabad ember, 's a' magyar mindig az, türelmességről mit sem tud. — Mit tesz az, türni? Elviselni békésen a' sors vagy az emberek illetlenségét. A' türelem törvénye tehát az illetlenség elviselésének parancsolatja, egy bizonyos más törvénynek felfüggesztése. A' felfüggesztett törvény szükségkép jogszerű, mert az elmulhatlan feltétele minden törvénynek, 's akkor a' türelem igazságtalanság. Ugyan is a' türelem követelése soha nem szabadulhatott meg az önzés vádjától. Én a' szemrehányást nem szeretném magamra háritani, azért nem is türelmet, hanem a' gondolat általános szabadságát fogom követelni. 's t. b. —

Mi okát hozhatni fel most a' zsidók megszorításának? — „Azt mondják: a' zsidók erkölcsi állapotja nem érett annyira, hogy polgári szabadságokban részesíthetnének.“ — De hát miből látható erkölcsi romlottságok? A' bürtönök telvék talán a' sok 'sidó rablók vagy tolvajokkal? Nem, sőt a' zsidó bünyös igen is nagy ritkaság. — Azt mondják továbbá „a' zsidók eléggé miveltek és pallérozottak nem lévén jó lesz a' dolgot egy ideig el-

halasztani, míg kimivelik magokat“ (Dum Romae consulitur, Saguntum perit). Én ezt két okból meg nem érthetem: először, mi fogja meghatározni a' műveltség mennyi — és minőségét? másodsor, ha a' műveltség híjján vagyunk, hol és hogy akarjátok, hogy azt magunknak megszerezzük? A' méltatlanság és húzavona alatt az ember soha nem fog kifejlődni, a' nemes erőre; csak a' külszabadságból idomul a' belső, az akarat szabadsága., Most azt mondja a' bécsi zsidó község egyházi szónoka, Mannheim — az idők 's az emberek, az igaz, változtak, sok máskép lett. De a' ma nem olly távolra esik a' tegnaptól, mint azt az emberek hiszik, és embereken, nevezetesen egész nemzetségeken és népeken, nem olly könnyű és hamar eltörölhető a' komor multnak és pusztításnak bélyege. Ki soká és szakadatlanul visele lánczot, annak az csontjáiig bevág. Vegyétek le róla és még mindég érzi, és még jó ideig tart, míg tagjait teljesen bírhatja, és ezeket szabad kötetlen erővel mozgatni mészli“

Azon állítását azomban a' szerzőnek a' tizedik lapon, miszerint az Izlam a' keleti zsidók vallásából merítettett volna, nem áll; bár ezt Montesquieu következő szavaival bizonyítja: „A' zsidó vallás régi törzsök, a' melly két, az egész világot elborította ágat hajtott, a' Krisztus és Muhamed vallását értem: vagy inkább a' 'sidó vallás, anya, melly két leánytól ezer sebekkel borítottatott el.“ Bizonyos lévén, hogy az Izlam vagy török vallás, a' keresztyén vallástól szinte annyit kölcsönözött, mint a' zsidó vallástól: a' kettőből készült egyveleg sok tévelygésekkel, babonás véleményekkel megtöltve. Az ujj testamentom, melly egyedüli kutforrása a' tiszta keresztyénségnek, nem egyéb mint a' theologusok nyelvén szólva: testamentum vetus explicitum; valamint emez nem egyéb,

mint: testamentum novum implicitum." A' zsidó vallás, ó testamentomi vallás, de sok költeményekkel, babonás toldalékokkal megvesztegetve.

Nehezen bizonyíthatná be a' szerző a' historiából azon állítását (12. lap.) hogy „Protestantismus a' régiség tapasztalását elvetve, a' hagyományok szentségét fel nem véve elszakadva eleji történetitől, a' multtól, nem szívelhette a' régiség emlékeiben gyökerező, eredetét a' világ alkotásáig felvivő nemzetet.“

Z*.

B) Külföldi Literatura.

Könyv-ismertetés.

England und die Engländer von C. L. Bulwer. Aus dem Englischen von Dr. Georg Nicolaus Bärmann In vier Theilen, Zwickau, im Verlage der Gebrüder Schumann. 1834.

Jelenkorunk legtermékenyebb regényírója, 's az egész európai regényolvasó közönségnek Scott Walter után mostani legnagyobb kedvencze ezen munkában olly tudományos és sok érdekű dolgozattal áll-elő, melly írói szép tehetségének nagy dicséretire válik, 's melly ha egy ügyes magyar fordítóra találna, a' magyar olvasóközönségnek is haszonnal mulattató olvasmányt nyujtana. Az angol nemzetet egész Európa szemei függenek, 's erkölcsi, szokásai, különösségei leírásával számtalan írók foglalkoztak, 's ha találkoztak írók, kik ezen nemzet sokféle hibáira szemeket behunyván azt az égis magasztalták, 's a' világ legalább európaszerte

annyira eltérjett anglomaniának alapját megvetették, voltak olyanok is elegenden, kik ezen a' miveltségnek bámulatos fokán álló, 's még különösségeiben is nagy nemzetnek csupán hibáit czirkálgatván, nevetséges, sőt botránkoztató egyoldalúsággal ócsárolták azt. Bulwer jelen munkájában nemzete 's hazája felett szigorú ítéletet tart, 's ha minden nézeteit helyeselni nem lehet is, minden soraiban hazáját 's az igazságot egyaránt szerető szellem fuvall. Mi ránk magyarokra nézve, kik helyesen vagy nem, azzal szoktunk dicsekedni: hogy valamint törvényes alkotmányunk: úgy nemzeti karakterünk is az angoléhoz némüleg hasonlít, a' munka sok érdekekkel bír, 's nem lesz talán kedvetlen Gyűjteményünk tisztelt olvasói előtt: ha belőle néhány czikkelyeket közlünk.

A' motto szavai Montagu angol írótól figyelmet érdemelnek „Néha ugymond vizsgálunk kellene magunkat. A' megjobbulás, a' magunk ismeretének eredménye. Az idegenek pedig nem vizsgálják bennünket, ők csak külsőnkre vetnek egy tekintetet. Miért nyomtattatnánk köteteket tele más nemzetekről 's miért hallgatnánk saját hazánkról? Miért vándoroljuk-be az egész világot, ha hazánkban a' természet jelenségeire nem ügyelünk? Miért legyen vizsgálódó szellemünk Afrikában hiuz, nálunk pedig vakondok? Egyszóval soha sem szabad valamely nemzetet a' benszülötteknek critizálni?

Az elsőkönyv első részében a' nemzeti előítéletet fejtegetvén így elmélkedik: „Emlékezem rá, hogy egy régi íróban Diodorus Siculus-ban Áfrikának egy bizonyos megyéjéről, melly valamely rémitő jelenségről lett nevezetessé, valamit olvastam. Azon tájékon ugymond az említett író, ugy látszott hogy a' levegő csuda és borzasztó szörnyetegek óriási alakjaival volt megtelve, mellyek egy-

más ellen harczoltak, 's egymást üldözték. Ezen jelenségek a' külföldiekre nézve ugyan egy kevéssé minden esetre nyugtalanítóak voltak, de a' beföldiek a' legnagyobb egykedvűséggel nézték azokat. Ezen elbeszélés nem érzéki képe a' nemzeti előítéleteknek? Azon borzasztó szörnyetegek, mellyektől a' külföldi megrémül, mi előttünk valami igen közönséges dolognak tetszenek. Nekünk fogalmunk sincs valamely különböző gőzkörről, 's a' mi mások előtt csudának tetszik, az előttünk a' mindennapiság képe. Ha azonban a' benszülött a' körülte lévő tárgyakra nem ügyel: meg kell vallani azt is más felől hogy az utazó gyakran könnyen hívó, 's ha a' szörnyetegeket némelylek néha észre nem veszik: mások néha ügyelnek rája. Emlékezhetik Excellentiád (az első könyv herczeg Talleyrandnak van ajánlva) azon francziá Jesuita közleményére, ki csudálkozott rajta, hogy Chinában papi ravaszságra talált; azon ember, ki a' ravaszságot a' boldogságos Szüz nevében üzni nem pirult, gyalázatos szemtelenségnek tartotta, midőn azta' Foh nevében gyakoroltatni látta. Ugyanazon utazói szellemben panaszolkodik egy utazó ángolnó az amerikaiak durvaságáról, 's egy német herczeg republicanusi undorodást affectál az ángol aristocratia ellen 's a' t. Az ember és ember közt sajátkép kevés különbség van. Termetök és tagjaik arányokat tekintve keveset különböznek egymástól — csak az öltözet az, a' mi a' különbséget okozza. A' szenvedelmek átaljában ugyanazonok, de nyilatkozásaik épen átalánosán különbözők. A' francziák és ángolok egyformán kevélyek hazájokra — 's ebben nem különböznek egymástól, 's ha a' két nemzet között valami különbség van, ez csak azon módban áll, mellyel híuságokat nyilatkoztatják. A' francziák híusága — azt olvastam valahol, abban áll, hogy ők egy olly nagy ország-

hoz tartoznak, az angoloké pedig azon gondolattal gyönyörködteti magát, hogy egy olyan nagy ország az övék. Minden eszme sarjuinknak, valamint minden törvényviráginknak gyökere saját birtokunk öntudata. Az angol azt mondja, ez az *én* feleségem, ahhoz ne nyuljatok; ez az *én* országom, azt el ne áruljátok; ez az *én* házam, abba be ne menjetek; és némi csudálatos földfeletti eltulajdonításnál fogva: az az *én* Istenem, azt ne káromoljátok.

A' második részben azon hatásról beszélvén, mellyet az aristocratia a' nép' karakterére és a' törvény hozásra gyakorol, így elmélkedik a' szerző: „Azon fontossághoz, mellyet a' gazdagság az aristocratia-tól vesz magának, még azt is hozzá kell tennünk, mellyet az a' kereskedéstől nyer. A' minek a' becsülésére tanítják az embert, azt apránként a' közvélemény erénynek bélyegezi; gazdagnak lenni érdem, szegénynek lenni gyalázat. Igen helyesen jegyezte tehát meg egy külföldi író, hogy Angliában az erkölcsi befolyásról azon alacsony kifejezésből ítélhetünk: ez az ember ennyit 's ennyit ér (az az ennyi 's ennyi birtoka van). A' pénz dönt el mindent, 's ebből egy francia író igen philosophice azt következtette: „De cette maniere, quoique les richesses augmentent a certains égards la puissance d'un état, il arrive qu'elles influent sur le choix de ceux qui sont a la tête du gouvernement.“ — az az: ilyen módon történik az, hogy ha a' gazdagság bizonyos tekintetben a' status hatalmát emeli, még is csak arra való, hogy azt lealacsonyítsa, mihelyt befolyással van azoknak választására, a' kik a' kormány elején állanak “ — Más országokban a' szegénység szerencsétlenség, Angliában gonoszság.

Valamelly szónak mindennapi jelentése gyakran elárulja a' nép' karakterét. A' régi rómaiaknál

a' virtus (erény) szó annyit tett, mint erő, vagy vitézség, a' mai rómaiaknál a' virtuoso nevezet elragadót, vagy megbájlót jelent. A' Tonga szigetek lakosainak, kiknél minden mi erkölcsnek neveztetik, rémitő zavarban van, semmi szavok nincs a' virtus kifejezésére egy olyan emberben, ki nem szinte olyan ügyes, a' viaskodó balta forgatásában: ők a' virtust csak abban ismerik - el mi nekik nyilván kimutatható hasznót nyujt. Ha az ember vagy a' balta gyilkosság eszközévé válnak, azért még is jó ember és jó balta maradnak. Az ángoloknál az erkölcsi iratokon kívül a' virtue (virtus erény) ritkán fordul elő, 's nem egészen vagyok bizonyos benne, nem létezik e ezen szó iránt bizonyos gyanúság, mintha annak valamely nem orthodox valamely pogány a' keresztyén vallással ellenkező jelentése volna. Nekünk kedvencszavunk a' respectability — tekintetesség, 's ezen respectability szó szokásban lévő jelentése alkalmasint minden virtue-t (erényt) kirekeszt, de sohasem a' gazdagságnak bizonyos mennyiségét; nem csuda tehát, ha mindenki igyekszik meggazdagodni.

Et propter vitam vivendi perdere causas.

Azon hatásoknál fogva, mellyeket jilyén módon az aristocratia a' nemzeti characterre gyakorol, észrevehetetlenül képezzé lett az aristocratia a' törvényekre is visszahatni. Mivel az emberek véleményében a' szegénység bizonyos becstelenséggel párosult, semmi lelkiismeretet nem csináltak belőle, olyan törvényeket alkotni, mellyek a' szegényekre nézve felette kedvezetlenek; orczátlannul raga-zkodtak a' barbár criminalis codex szigorúságához: innen van az egyenetlen rendszer a' polgári törvényekben, melly csaknem mindenkitől kivéven a' gazdagokat, megtagadja az igazság kiszolgáltatást: innen van a' matrózok nyomása, innen a' tudományokra vetett adó. Ilyen követke-

ményei vannak az efféle hirtelenkedéseknek, könnyelműségeknek! A' nemzet törvényei gyakran a' legrettenetesebb büntetése a' nemzetnek.

Inn-on következik jó részint az is, hogy a' szegényebb néposztályok a' multságoknak igen nagy hiányát szenvedik. Hol vannak azon gvin-gvettek (falusi korcsmák) és kertek a' napszámosok számára, mellyekkel Franciaország annyira büszkélkedik? Hol vannak a' szentelt pá'sitok, mellyek hajdan saját költőink themaja valának.

Where all the village train from labour free,
Lead up their sports beneath 'the hawthoru
tree? "

Hol a' falusiak ha elfáradának:

A' lombos fák alatt vigan mulatának.

Azt beszéli Polybius, hogy az arkádiaiak, mivel éghajlatok felette hideg és komor (a' divat beszédmódszerint ángol) volt, kedvetlen befolyása ellen népgyűlések, muzsika, 's gyermekek vidám és vidámitó nevelése által igyekeztek dolgozni. Így győzte-meg a' törvényhozás a' természetet, minden káros következmények nélkül, mert az arkádiaiak szintúgy kitűnők voltak, jó szivek és jámborságok, mint vidámságok 's a' zenészet kedvellése által. Mi pedig a' komor éghajlatot a' legpocsolyásabb szokásokkal akarjuk legyőzni,

Én ezzel nem azt akarom mondani, hogy a' törvényhozás egyenesen gondoskodjék a' szegények multságáról, de legalább nem kellene azt akadályoznia, tiltania. Törvényeink sajátlagos lényege az alsóbb néposztály társalgási összejövele ellen van irányozva, heverésnek nevezvén azokat, és a' szegények multságai ellen, mellyeket rendtelenségnek bélyegez*) De a' mit a' közvetlen

*) Némelly féliglató miut Windhám t ttek ugyan a' népmultságok iránt indítványokat — de minéműeket?

törvényhozás maga nem eszközölhet, eszközölhetné azon szellem, mellyben a' törvényhozás nyilatkozik. Azon ítélet a' gazdagság nagyra becsüléséről és a' szegénység megvetéséről, melly bennünk megrögzött, minden népmulatságok iránti intézkedést, ha mindjárt holnap, vagy bár mi rögtön történék is az, azonnal tönkre fogna tenni, mert az efféle mulatságóknak olcsóknak kellene lenni, ha pedig azok lennének, becstelenségnek tartatnának: Franciaországban a' szerényebb boltos a' népmulatságok alkalmával a' falusi nép közé elegyíti magát; Angliában az aristocratiai szellem az efféle leereszkedést meg nem engedi (hanemha választás van munkában) s azon mulatságot, mellyet ilyen módon néhány a' paraszti renden felül álló személyek jelenléte elcsufítva, talán maga a' falusi nép is kevésre fogná becsülni. Vagy talán a' falusi nép ugyanezen okból kicsapongásokra vetemednék. Franciaországban a' parasztok felette illedelmesen mulatják magokat, mert néhány a' közép sorsból való személyek jelenléte tudtok nélkül üdvös kényszerítést gyakorol rájuk.

Sok tekintetben kívánatos, hogy mind ez másképen volna. A' mulatságok az embert vidám, s megelégedett állapotban tartják, az urbanitas szellemét szülik, kibékeltetik a' szegényeket a' felsőbb rangnak mulatságaival, mellyek szinte olyan neműek, csak hogy más körben forognak; édesítik a' munka terhét; az embereket közelebb hozzák egymáshoz, azon pillanatokban,

bikaharcot, és üklözést (boxirozás) olyan mulatságok mellyek a' népet baromná alacsonyítják - le. Az ilyen tanácsadók, a' közönséges embert disznóvá változtatják, s még is dicsekesznek osztán jó akaratjukkal, mi szerint a' népet vadságra tanították. Csudálatos philanthropok! A' mulatság célja az embereket szelidíteni, tisztítani nem pedig még durvabbakká tenni mint a' millyenek talán most.

mellyekben a' sziv nyilatkozik. ömledez, az élet gondjai feledésbe mennek. Jobb multságoktól megfosztatva a' parasztok, kényszerítve érzik magokat, serházba, csárdába menni, ott fecsegnek előljáróikról, 's ki fecseg valaha másokról hogy azokat dicsérje? Nem olvasnak egyebet azon silány lapoknál, — hirlapoknál folyóiratoknál, mellyeket megkaphatnak, 's mellyeknek tartalma, 's irányzata ritkán jól megfontolt és czélszerű. A' parasztok kedvélye ez által bizonyos jótéteményben részesül, mert az efféle közlekedés által, jobb kormányzás feletti fogalmakra tesznek szert, de ezen jótéteményhez bizonyos acsarkodás csatlakodik az efféle javítások késedelmeztetése ellen, melly acsarkodás szint olly sajnálatra méltó, mint természetes. *) Jaj azon törvényhozónak, kinek sikerül botránkoztató rendelkezések, 's aprólkos zsarnokságok által azokat kik dolgozni kénytelenek, multságoktól eltiltani! különösen ha ezen dolgozó emberek olly században élnek, mellyben tudokra esett, mi illeti őket jogszerűleg; nekik hirtelen kell a' reformhoz nyulni, mi egy törvényhozóra nézve semmi kellemetes vizgálatokra alkalmat nem nyújt de még is kénytelen lesz azt tenni, mivel azon szellemet, melly az efféle reformot kívánta és kicsikarta, felbosszantja és elkeseríti.

*) Minden indut megzavarja a' legalaposabb vélcményeket is. Minden indulatos acsarkodás az aristocratiá ellen. ha egyszer tettekre rontana ki, mind azon jó czélokot megfogná hiusítani, mellyeket elélni törekedett. A' nagy Marius az aristocratiának minden vétkeit egy megromlott plebejus acsarkodásával nézte. Marius a' nép indulatosságának megtestült képe volt; ostromozta a' patriciusokat törvénytelenégeikéért, maga pedig még lázszaszbóbb és vérengzőbb törvényteleniséget követett el.

A' harmadik részben egy chinai történetíró példájával mentegeti, 's világosítja - fel saját vállalatát, mi szerint az Angolokról írni merészel.

„Bizonyos chinai császár igen megbosszankodott egy hures történetírójára a' mennyei birodalomnak, mivel az igen pontos és együgyű hűséggel terjesztette-elő kronikájában az uralkodónak minden hibáit és gyengeségeit.

„Csudálkozom vakmerőségeden, monda a' császár ránczba szedett homlokkal. Te mérészel az utóvilág multságára az én bűneimről naplót írni?“

„Igen is felele a' merész történetíró. Én mindent híven leírok, mi karakteredről a' később századoknak helyes fogalmat szerezhethet; azon pillanatban tehát, mellyben Felsőged engemet hivatalomból letesz, sietni fogok krónikámba mind azon fenyegetéseket és panaszokat beiktatni, mellyekkel te engem megtámadtál mivel az igazságot kimondtam.“

A' császár elálmélkodott; de a' Chinaiak emlékezetet meghaladó idő óta olly szerencsések voltak, hogy igen elpuhult uralkodóknak örvendezhettek „menj“ monda a' császár kevés idő múlva nyájas mosolygással, „menj és irdle a' mint neked tetszik; ezután legalább igyekezzni fogok rajta, hogy az utóvilág kevés gáncsolni valót találjon bennem.“ Ugyanezen elv szerint melly szerint azon történetíró uralkodójáról írt, írok én is most az angol népről. Fog-e az én becsületességemről kételkedni, midőn gyengeségeit festem? Nem, az angol nép nem lesz sem kevésbé nagylelkű, sem kevésbé bölcs, mint a' chinai császár; különben én is ugy bosszulnám meg magamat, mint az említett történetíró; munkámhoz egy toldalékot írnék, 's abba foglalnám azon gáncsokat, szemrehányá-

sokat, mellyeket nekem a' nép teendőne. Én nem declamállok mint a' gáncsolók czimborasága, habozva a' nép hibáji felett; megpróbálom becsületes ember módjára, ha mindjárt tévelyegve is ezen hibákat utólsó eredetökig fürkészni. Ez az első próba, melly aprólékos és összefüggő alakban tétetett; a' nyavalyanak gyógyszert találni legbiztosabb útmód kútforrás kikeresésén kezdeni a' dolgot.“

Az idegenek iránti hidegségről beszélvén, nevezetesen a' következő sorai: „azon hidegség, mellyel az idegenek iránt viseltetünk, nagyobb részint onnan van, mivel őket nem tolakodóknak tartjuk mint az előtt, hanem szerencsétlenségökre büntetésre méltóknak, egy szóval szegényeknek gyanitjuk őket. Shmütné asszony sajnálja, hogy házában az alsó emelet már ki van, adva, nem azért mintha attól félne, hogy a' bérleni szándékozó idegen megtalálja a' torkát metszeni, hanem attól tart, nem lesz képes a' házbért megfizetni. Két év előtt egy orosz ismerősöm jött Angliába, csak egy kis bőrös ládát hozván magával. Uram fia mint gyalázott bennünket! kigyót békát ránk kiáltott! nem volt nálunk durvább, gyanakodóbb, embertelenebb, barbárabb nemzet! Másodszor ismét meglátogatta Angliát, már akkor mindent magasztalt, mi elibe került; sohasem jobbitotta nép annyira meg magát; asztalát teleszórták hivagató levélkével — millyen vendégszeretők voltunk iránta! egy vendégfogadás egy angol családnak felmondta a' szobákat, hogy neki szállást adhasson — minő rafinirozott figyelem egy idegen iránt! honnan származott ezen különböző fogadása az oroszoknak? Nagybáttya az alatt meghalálozott, 's gazdag örökséget hagyott neki. Egyik esetben sem nézte a' mi jó népünk az idegent, hanem az el-

sóban az alázatatos bőrös ládát, a' másodikban pedig a' három kocsit, 's a' drága bőrös mentét vette tekintetbe

Ha a' kereskedői szellem egy felől arra csábit bennünket, hogy a' gazdagságnak szerfeletti fontosságot tulajdonítsunk, de más felől élénkségen tartja a' becsületesség iránti érzelmet, mi legbiztosabb eszköze a' gazdagságszerzésnek. Így egyesülnek ugyanazon okok, mellyek gyarlóságainknak szerzői, több érdemeinknek okozásara. A' gazdagság az embereket naponkénti közlekedésökben, 's társalgási viszonyaikban bizodalmasokká teszi. Ezt nem az erény, hanem az önhaszon érzelme szűli. A' kereskedő csak hamar átlátja, hogy a' becsületesség rá nézve a' legjobb politica. Ha Olaszországban utazunk, 's kocsink eltörik, 's talán csak egy kovács van a' faluban, megigazítja a' kocsinkat, de tizszeres árért, szerencsétlen esetünket, 's mestersége egyedáruságát hasznára fordítja. Ki valaha eléggé szerencsétlen volt, Belgiumban töredékeny kocsival utazni, gazdag tapasztalást gyűjthetett magának az efféle húzavonókról ezen országban is, hol az erkölcsiség zászlója sokkal magossabra van kitűzve, mint Olaszországban. Ez Angliában alig történhetnék-meg. Megeshetnék hogy a' falukon csak egy kovács volna, de azon faluban is lenne annyi becsületességérzés, melly az egyedárust korlátozná, velünk illy embertelen bánásában. Igaz hogy Angliában nagyobb a' népesség, egyedéruságról kevésbé lehet szó, 's az efféle kísértetekre ritkán lehet eset" 's a' t.

(Folytatása következik.)

VIII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Az emberi boldogság kutforrásairól, 's a' fenntartására szükséges eszközökről. 3. lap.
- 2) Gyurikovits György. A' magyar kereskedést illető emlékirások' gyűjteményének közrebocsátásáról. 19. l.
- 3) *. Szegénység. 32. l.
- 4) Csányi János. Elmékedések Szab. Kecskemét Városának Szab. K. Kun Halas Városában föltaláltatott hajdani Pecsétjéről. 58. l.
- 5) Z. A' természeti jelenetek analysiséről. 71. l.
- 6) E. Néhány nevezetes férfiak életrajza, jellemvonása 89. l.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvvizsgálat.

A' 'Sidókról. Irta Bloch Móricz. Trattner-Károlyi nyomtatása. 1840. Ára 30. xr. e. p. 109. l.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

England und 'die Engländer von C. L. Bulwer. Aus dem Englischen von Dr. Georg. Nicolaus Bärmann. In vier Theilen. Zwickau, im Verlage der Gebrüder Sennumann. 1834.

(Koszorú az 1840-dik esztendei VIII. Kötethez egy iv.).

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1840.

24dik esztendei folyamata.

IX^{dik}

VAGY SEPTEMBERI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgáljak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet írást magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek ismertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybéli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

IX. KÖTET.

24-dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értkezések.

1.

A Magyar Nemzet' régi neveiről. Európába jöttkori hadi mesterségéről és itten lett megtelepedése utáni nemzeti szerkezetéről.

A' magyar nemzet a' Scythákkal, a' régi időben olly nagy hírű harczos és kemény nemzettel tartatik több nevezetes Irók által egy származásúnak. Nemes, bátor és szabad népből állott, egy főnek engedelmeskedett és bölcs Leo' állítása szerint a' Bolgárokhoz igen hasonlított. A' Görögök által egész éjszaki A'sia Scythiának neveztetett. A' Scythák bőrökből csinált ruhát viseltek, hogy magukat éghajlatjuk zordonsága ellen védelmezzék 's talám ezért neveztek őket a' Görögök Scytháknak: mert e' görög szó σκυτης, bőrruhát jelent. Ugy látszik, mintha minden Magyaroknak első lakhelyök a' Per'sák és Mogorok' szomszédságukban lett volna, sőt, hogy a' Magyarok e' szótól Mogor vették volna magyar nevöket: mert a' Sinaiaknak nem lévén / betűjek, e' szót Mogol, Mogornak ejtik, kikkel pedig a' Magyaroknak hasonlóképen szomszédosoknak kellett lenniük.

Némelly történetírók egynek lenni állítják e' nemzetet a' hun és avar nemzettel; mások azt hiszik, hogy a' Finn és Kalmuk nemzet egyik ágát teszi; mások abban a' véleményben vagynak, hogy velök egy származásu ugyan, de tőlök még is különözö sajátságú 's nyelvű török nemzetből áll. Tót ajku nemzetek a' magyarokat Ugri, Uhri, Vengri neveken említik; a' byzanti írók *Ο'υγγροι*-nak *Τούροικ*-knak mondják. A' latin írók a' görög Ungrojból alakították az Onogari, Ungri, Ungari nevezetet; innét származhatott a' német Unger és talám a' mostani Orosz és lengyel Vengri-is. Konstantin már a' 10-dik Század' elején *Μαγαροι*-knak nevezi őket; a' törökök pedig még ma-is Madzsarok nevéen említik. A' 9-dik Században több írók, mint bölcs Leo és fija Porphyrogenetus 's más bizantiak, valamint az Arab Abul-Faradschi-is, mindenütt egyedül csak törököknek nevezik őket 's magyarok, Ugrok vagy Ungarok nevéen soha sem említik. Ez annál különösebbnek tetszhetik, mivel az othomán törökök, a' magyaroknak bejövetelökkor Európa határitól még meszsze voltak és Örményországnak Áchlát nevű tartományában laktak, honnét csak a' 13-dik Század' elején mentek által Orthogruel vezérjök alatt az arab Alaedinhez, Iconium' császárjához. Ekkor már a' magyarok két századnál öregebb és kevés hiján három százados és nevökön nevezett alapos országot birtak Európában, mostani lakhelyökön. Honnét lehet tehát e' nevezet? Talám vagy onnét, hogy a' magyarok némellyeknek testi alkatjukra nézve hasonlóknak tetszettek a' törökökhez, vagy az abbeli szokásnál fogva, melly szerint több nemzetek egy néven nevezettek, a' nép 's nyelvbeli ismeretek még egészen bölcsőjükben szunnyadván.

A' 9-dik Század' utolsó fele, Krisztus születése után, felébresztette az A'siában az Altai hegyek'

tövében lakott Magyar nemzetben a' vágyot lak-helye' elhagyására és új hazának keresésére. Felkelt a' számos nép 's megindult. Terhes és fárad-ságos utazás közben Európába 's nem sokára ennek utánna Moldáviába és az ezzel határos tartományok-ba érkezett. Ez időben bölcs Leo napkeleti Császár, hadat viselt a' Bolgárokkal és az előtte hatalmasoknak látszott idegeneket ezek ellen szövetségeseiül megnyerte, kik általkelvén a' Dunán, a' Bolgárokat három csatákban megverték és orszá-gukat elborították.

A' Magyarokról a' régi zárdabeli írók közül némellyek igen nagy megvetéssel irtak: szüntelen barbároknak nevezik őket írásaikban és a' legfeke-tébb szinekkel lefestve inkább majmoknak, mint embereknek tartják. Ezeknél a' részrehajlás' történetíróhoz nem illő lelke szól, melly az idegent nem az igazság', hanem a' gyűlölet' nemtelen ecset-jével rajzolja.

Bölcs Leo, császári uralkodó széken ült író egészen másképen vélekedett felőlök, mint utánna a' most említettek: mert a' Magyarok' hadsergének meglátásával ugy látszik ugyan azt érezte, mit egy hajdani Macedoniai Király érzett, ki látván a' Rom-maiak' taborát, az mondatik róla, hogy így szól-lott légyen: „az nem barbárok' tábora.“

Elleneiket kergetvén, mint ugyan bölcs Leo, hadi tudományokról irtt könyvében megjegyzi, minden rend nélkül folytatták az üldözést, honnét megtörtént, hogy a' kergetett ellenfél, rendet tartva hirtelen ellenök fordulván, őket könnyen megverte.

Több vezérek alatt voltak és nyájjaikkal 's barromcsordáikkal ott telepedtek-meg, hol jobb le-gelőre találtak. Hasonló volt tehát életnemök az ós ásiái nemzetekéhez. Mint a' Bolgárok ugy ha-dakoztak, vagy tőlök igen kevésben különböztek.

Számos fegyverviselő férjfiakból állott, virágzott, szabad nemzetet ismertek bennük részrehajlás nélküli kortársaik. Semmire sem ügyeltek nagyobb gonddal, mint arra, hogy elleneiket vitézséggel meghaladhassák.

Köztük a' kormányt egy fő tartotta. Előjárójik a' vétkest kemény büntetés alá vonták 's inkább félelem, mint szeretet tartotta őket zabolán. Nem lévén bizonyos tartózkodási helyök, mint még vándor nemzetbelieknek, minden viszontságokat és bajokat béketűrőssel hordoztak; hőség 's hideg által meg nem győzettek és az élet' kényelmes eltartására szükségeseknek hiányukat csendes szívvel szenvedték.

Nemzeti ügyeik körül mindenre a' legnagyobb gonddal vigyáztak. Végzéseiket a' legnagyobb titokban tartották. Mivel pedig, mint ugyan bölcs Leo Császár írja, a' barátsággal és adott hitekkel keveset gondoltak 's telhetetlen pénzkivánatot tápláltak magukban, az esküt kevésbe vették és sem szövetségeket meg nem tartották, sem ajándékokkal be nem tölthettek, hanem előbb leseket hánytak és szövetségeket sértettek, az után vették-el az ajándékot.

De e' nagy tekintetű irónak ez állítását megczáfolni látszik ez időben még vándor nemzetnek abbéli hős tette, mellyel Leo' elleneit, a' Bolgárokat vérenek nem kémelésével, mint szövetséges társ három izben megverte. Hol illy munkától a' szövetséges társ nem vonakodik, ott szövetségsértésről vádot tenni nem lehet.

Az idő által nyújtott alkalmat kezökből egy könnyen ki nem bocsátották, 's azon voltak, hogy nem annyira kiterjesztett erővel és seregekkel, mint katonai fortéllyal vagy véletlen megtámadásokkal és a' szükséges élelmi szereknek elfogásukkal alázhassák-meg ellenségeiket.

Fegyvereik szablya, pánczél, nyil és dárda voltak. Az ütközetekben közülök többen kétféle fegyvert viseltek: hátukon a' dárdák voltak, kezökben pedig a' nyil, és mindeniket a' szerint használták, mint a' magát előadott esett megkivánta. A' kergető ellenségre visszanyilaztak 's azt ottan ottan vissza-is verték.

Nem csak magok voltak fegyvereikkel fedve, hanem lovaiknak elejük-is vagy vassal, vagy vastag szövedékkal fedetett. Nagy szorgalommal tanulták a' nyilazást lovaik' hátaokról.

Utjaikon, valamint harczaikon is, nagy sereg barmok és lovak csordájuk kísérte őket, részint, hogy ezeknek husokkal táplálhassák magukat, részint, hogy tejüket ihassák, részint, hogy táboraiknak ezek által-is nagyobb kiterjedést szerezhessenek.

Táborba szállván, nem erősítettek-meg táborjokat sánczczal és árokkal mint a' Romaiak, hanem a' harcz napjáig nemzetségekre és törsoőkökre osztottak-el. Lovaikat télen 's nyáron gondosan legeltették, a' csata' napjának elközelgetésével pedig a' harczban szükségesekről úgy gondoskodtak, hogy békóba vetvén lábaikat, sátoraik mellé kötötték őket. A' csata' elrendeléséhez éjjel kezdettek.

Az öröknek egy részöket meszsze, a' másikat távol állították ki, tartván a' hirtelen megtámadtás által. elnyomatástól. Az ütközet' elrendezésekor az egész sereget nem osztották három részre, mint a' Romaiak, hanem több ezerekes csapatokra, mellyek közül némellyek más csapatokkal oly összefüggésben voltak, 's oly kevés köz volt köztök, hogy egyetlen egy öszszeszoritott hadseregnek látszattak.

Felesleges csapataik-is voltak a' hadsergen kívül. Ezeket vagy leshányásra használták, vagy az ellenség gondtalanul elkészített seregére meg-

rohanás végett küldötték-ki, vagy valamely hanyatlott állapotban volt csoportnak felsegítésére tartottak-fenn. Pogyászaikat pedig a' sereg jobb vagy bal szárnya' háta mögött nem messze, egyik vagy másik ezered' közén tartották, mellyeknek kevés védeket rendeltek.

A' felesleges lovakat igen gyakorta öszszefűzték és nagyobb bátorság okáért a' hadsereg' háta mögé állították-ki. Az ezeres csoportoknak sorait igen vastagon szerkeztették, hogy a' tömötségg' fenntartására, mellynél fogva a' sereget erősebbnek vélték, nagyobb vigyázat lenne. Azon törekedtek, hogy a' hadsereg' eleje, homloka, tömött és egyenes legyen.

Jobban'szerettek távolról harczolni. Elleneiknek lest vetettek és azokat két szárnyuknak kiterjesztésével körülvenni igyekeztek; majd hátrálást vagy futást szinlettek és hirtelen megfordulva az ellenre csaptak. Kedves volt nekik megszéledtt csapatokban-is viaskodni.

Megszalasztván az ellenséget, egyébbel semmivel nem gondoltak, hanem mindig sarkában voltak, szívvvel 's lélekkel kergetvén. A' Romaiak 's más Nemzetek halkkal, lassadan úzték az ellenséget és javait magokéivá tették; ezek ellenben mindent elkövettek, mind addig nyakán lévén, az ellenségnek, mig azt végképen eltörlötték.

Ha a' kergetett ellenség valamely erős helyre menekedett, azon voltak, hogy kivi'sgálják, miben szenvednek szükségét mind a' lovak, mind a' katonaság, mit kitanulván, folyvást körül táborlották, hogy vagy szükség által kényszerítsék a' magamegadására, vagy arra bírják, hogy tetszésök szerinti békességet kössön velök, elsőben kedvezőbb feltételeket kívánván, utóbb, minekutánna megegyezett szorosabbakat adván elő.

Azokat a helyeket, hol legelő nem volt, kerülték, mivel igen nagy sokaságu barmokat hajtattak magukkal.

Összeütközéskor semmi inkább vissza nem nyomhatta őket, mint a' szoros rendü gyalog hadsereg mivel mint lovasok, lovaikról le nem szállottak, ifjúságuktól fogva lovagláshoz lévén szokva 's ennek következtében nem örömet állván.

A' sikságot és emberi szorgalommal mivel mezőséget sem szerették a' hadviselésre. Foganattal munkált ellenök a' szoros rendü és tágitás nélkül közelről megtámadó lovas hadsereg is.

Ellenök voltak a' nehezebb fegyverekkel, ellenök közelről intézett tusák, az éjeli olly gondosan intézett megtámadások, hogy a' harczolók' egy részök megtámadását tette, a' másik pedig lesben állott.

Soha sem volt a' nemzet szolgaság' járma által fertőztetve. Szabadsága az ön maga által hozott törvények által védetett, mellyek ellen, ha valaki vékezett, keményen megbüntettetett.

A' nemzet' egy Fejének kormányát támogatták a' főrendűek tanácsaik, mint ezt Béla névtelen jegyzője - is nyilvánítja. Ugyan illy neműnek állítja bölcs Leo a' Bolgárok' hajdankori kormányalakját és hadviselési szokásukat.

A' gyalog katonáskodás, mint már feuntebb is érintetett, nálok ismeretlen lévén, gyermekeiket már kora ifjúságukban lovagolni és lóhátról nyilazni tanították.

Életök' módja egyszerű volt: mesterségesen készített eledelek és hevítő italok, mint Leo mondja, nálok ismeretlenek voltak, semmi fényűzéssel nem gondoltak, egyedül arra törekedvén, hogy lelki erővel és bátorsággal ellenségeiket megelőzzék.

Hadviselési szokásaik közül bölcs Leo, keleti Császár némellyeket elfogadott és hadvezéreinek javasolt.

Béla névtelen Jegyzője a' következő törvényekről tesz említést, hogy:

I.

Valamig élnének (mint nemzet) mind nekik, mind maradékaiknak, mindig Álmos Fejedelem maradékából lenne Fejedelmők.

II.

Valamit közös munkával szerezhetnének, az abban részesülésből ki ne záratnék.

III.

Azok a' főszemélyek, kik ön szabad akaratjukkal magoknak Álmost urokká választották, sem maguk, sem gyermekeik' képökben a' Fejedelem-meli tanácskozástól és az országos tisztviseléstől soha meg ne foszthatnának.

IV.

Ha valaki maradékaik közül hiytelen lenne a' fejedelmi személy iránt és egyenetlenséget szerezne a' Fejedelmek és ezeknek attyokfijaik közt, annak, mint ártó félnek, vére ontatnék-ki, mint azoknak vérök kiontatott, kik Álmos Fejedelemnek hűségét esküdtek.

V.

Ha valaki Álmos fejedelem' maradékai közül és más főszemélyekéi közül az esküt, rendelkezéseiket megerőteleníteni igyekezend, örökre átok alatt legyen.

E' törvények a' magyar közjog legválóságosb kútfőjinek méltán mondathatnak.

E' törvényeknek szerzője, mint a' névtelen Jegyző, írásban hagyta a' következő hét férj-

fiak voltak: Álmos, Árpád' atyja, Eleud, (Előd), Zobolcsu (Szabolcs) atya, kitől a' Saak nemzetség származik, Kundu, Kurzán atyja, Ound (Uno), Ete' atya melly nemzetségtől Kalan és Kolsoy ágak származtak, Torsú, (Tas), Lelu (Lehel) atyja, Huba, kitől a' Zamera nemzetség ered és Tuhutum, Horka' atya, kinek fiai Gyla és Zombor, kiktől a' Moglout nemzetség száll-alá 'sa' t.

E' törvényt meg- is tartották a' Magyarok mind e' mai napig: mert ha bár kihalt - is Álmos Fejedelem férjfi sarjadéka, de a' nőnemen fenn- van és uralkodik a' felséges Habsburgi ágon. Végezván a' háborut bölcs Leóval a' Bolgárok ellen, Valachiába, vagy Oláhországba jöttek által, hol megtámadtatván a' Pecsényegekkel ellenök összeszövetkezett Bolgárok által, megverettek, minek következtetésében a' Duna éjszaki partján előre nyomultak és a' hajdani Pannoniába megérkeztek, hol sok viszonságaik és veszteségeik után letelepedvén, nevökön Országot alapítottak.

A' hét vezérek közül egyik, Tuhutum Erdélyt foglalta-el és azt szent István Király' idejéig, még maradékai - is birták 's tovább- is birták volna, ha a' kisebb Gyla vagy Gynla két fijaival Búzával és Buknával szent István Királlyal együtt a' keresztyén vallásra általtérni akarták volna. Szent István Király az ellenök küzdött harcban őket megverte és Erdélyt tőlök elvévén, azt Magyarországgal összekapcsolta 's ez időtől fogva 1526-dik esztendeig Vajdák által igazgattatott. Ekkor Zápolya János, az előtt erdélyi Vajda utóbb pedig magyar király, 1-ső Ferdinánd király hatalmasb uralkodott társa erejével nem bírva 's az ország' birtokától megfosztva, azt török segedelemmel Magyarországtól elszakasztani és magának 's fíjának részére eltulajdonítani igyekezett,

mit végre-is hajtott. Árpád idejétől fogva az 1526-dik esztendeig, egy magyar Fejedelem vagy király sem viselt Magyarországtól elkülönzött erdélyi czimet és a' régi oklevelekben is Erdélyország kisebb vagy másik Magyarországnak nevezetik. Így Magyarország és Erdély ugyanazon egy Ország-nak tartattak és nem valósággal 's joggal, hanem csak helyzettel és névvel különböztek egymástól.

Zoltán III-dik Fejedelem alatt a' X-dik Században az ország határaitól így emlékeznek a' névtelen Jegyző: Zulta Fejedelem katonáinak visszatérésükkel, Magyarországnak határokat tűzött ki. A' Görögök felől a' Vacil vagy Vas kapuig és a' Racy vagy Rácországig; nyugotról, az adriai tengerig, hol Spalato városa, és a' Németek felől, Gunczil hidjáig, melly a' Lajta folyón vagy Brucknál, vagy Wimpassingnál lehetett Oстриa szélén és azon a' felel adott helyet a' Ruthenoknak is vár építhetésre (Oroszvár) kik ósével, Álmos Fejedelemmel Pannoniába jöttek és épen abba a' szomszédságba a' Musuni vagy Mosoni sáron, Fertő taván túl lakásra helyhetett sok Byssenusokat, bosniai Kroátokat vagy horvátokat is országá' védelmezésére, hogy valaha jövendőben a' ragadozó Theotonok vagy németek, a' magyarok által volt háborgatásukért Magyarország, széleit ne pusztíthatnák. A' csehek felől pedig határokat tűzött a' Morva vagy Morava' folyójáig olly feltétellel, hogy azoknak Fejedelmök esz'endőnként adót fizetne a' magyar királynak; és ugyan illy móddal a' lengyelek felől is a' Tatur vagy Tátra hegyéig, mint már elsőben kiszabta az ország' határait Borsu, Bunger' fija.

Porphyrogennetus a' magyarok határszéleikről így szól: a' Törökök (magyarok) a' páczináczták által megverettetvén és visszakergettetvén, ott te-

lepedtek-meg, hol most laknak. Szomszédjaik pedig, keletről: a' Bolgárok, hol őket Iszter folyója, melly Dunának-is mondatik, elválasztja; éjszokról a' Páczinácziták, nyugotról a' Frankok; délről, a' Chrobatok 's a' t. Öt folyókat említ, mellyeknek partjain laktak, ugymint: a' Time-ses (Temes); Tutest (ez hihetőleg megrontott név; mert illy nevű folyót nem ismerünk); Moreses (Maros); Crisus (Körös); Titza (Tisza).

Azonban az ország akkori széleinek meghatározásában a' névtelen Jegyző állítása mellett megmaradni több okok tanácsolják.

Egész Magyarország ez időben is már több apró tartománykákra, mellyek Vármegyéknek nevezettek, volt felosztva. De ez időben Dalmata, Horváth, Tót és Erdélyországok is egy országos testet alakítottak a' tulajdonképi magyarországgal. Rogerius, Nagy Várad kanonok Magyarországról irt munkáskájában hetvenkét Vármegyére mondja az előkori Magyarországot felosztótnak. Verbóczy a' 16-dik Század' elején, már nyolczczal kevesebbet, csak hatvannégyet említ, melly kevesülésnek többféle viszontagságok és változások, de nevezetesen Erdélyországnak különszakasztása 's más egyebek lehettek okai. A' Vármegyék latán nyelven Comitatusoknak azért nevezettek, mert ezeknek főjik az úgy nevezett Comes-ek voltak. Honnét származott a' Vármegye nevezet az alábbiakból ki fog tetszeni. A' latin Comes-ek, magyarul az Ispánok (zászlós Urak, Grófok), a' Fejedelmet had' idején az ország' békességének visszaszerzése és az ellenség' visszaverése végett a' megyéjükbeli seregekkel mindenüvé tartoztak követni, hová az vezérelte őket. E' megyékreosztás magyar eredetű nem lehet: mert megvolt ez a' Görögöknél- is és mint Porphyrogenetus megjegyzette,

mind ott, mind itt, bizonyos seregeknek háboru idejére készentártásukra és törvény kiszolgáltatására volt rendelve; sőt ez intézet egész Európában közönséges volt, a' mit bizonyít angol, francz és német-országoknak ugyan Vármegyékre lett régi felosztásuk. Mert midőn a' régi hatalmas romai birodalomnak omladékain az éjszak' vad népei magoknak országokat állítottak, a' legnagyobb pénzsükében az akkori háborus időkben hadsereget tartani kénszerítettvén, nem tudtak mást tenni, mint 'sold helyett a' seregeknek bizonyos különszaggatott darab földeket rendeltek, mi által az akkori országoknak biztosítási rendszerök (systema fiduciarium, vulgo feudale) vette eredetét.

Ha valamely vár építetett, bizonyos darab föld jelettetett-ki számára, melly Vármegyének neveztetett. Innét vette a' Vármegye eredetét. A' nép, melly a' várhoz és ennek birtokához tartozott, két részre oszlott-meg: parasztokra, az az: munkásokra, kik a' földet művelték 's más egyéb foglalatosságokat-is végbevíttek, és katonákra. Béla' Jegyzője, midőn Szabolcs váráról szól, azt mondja hogy elsőben szolgálatiakra, azután polgáriakra oszlott-el a' várak' lakos népe. Ezeken kívül Ekulsu néven maradt egy legnemesebb katonasereg nem csak a' várnak, hanem az országnak - is jövődő védelmére.

Az épített vár valamely nemes, tapasztalt okosság, és kipróbált hűségű férjfiúnak adatott által a' király által, ki Comes, Ispán, Zászlós Ur czimmal tiszteltetett meg 's nem csak a' vár egész r épének 's a' vele összekapcsolt földrész vagy Vármegye' lakosainak törvényt szolgáltatott, hanem hogy az egész megye rendesen igazgattathassék, arrais ügyelt, mit a' lakosoknak teljesíteni kötelességül volt téve. A' vár népéhez tartoztak mind azok, kik a' Vármegye határai kö-

zött laktak. Az igazság' kiszolgáltatásban segítettek az Ispánt a' Curia Comese vagy az alispán, Alzásáls és a' Bilotus, vagy a' mostani kiejtés szerint, a' bíró, kik az ügyek' bevégzésökben, az ítélet' végrehajtásában az ügyészek által segítettek. A' vár' fenntartásában 's azoknak beszerzésökben, niik a' várba megkivántattak, segédül volt az Ispánnak a' várnagy. A' várbeli hirvivők (praeco), a' tartománynak vagy megyének kiterjedéséhez képest többen vagy kevesebben voltak, kik fölött egy főhirvivő (archipraeco), volt. Ezeknek segédelmökkel élt az Ispán, mind a' királyi adók' beszedésökben, mind a' tartományban vagy megyében a' parancsolatok közzé tevésökben. Ezek voltak a' polgári törvényhatóságok.

Minden várhoz tartozott kirendelt birtok vagy a' vár' szomszédságában, vagy a' Vármegyében máshol, melly a' királyi katonaságnak tartására volt kijelelve. Ezen laktak a' vár' jobbágysai azaz a' katonák, kik kezdetben nagyobb részint lovasok, utóbb pedig gyalogok -is voltak. Ezek a' vár' tartományához vagy birtokához tartoztak és háboruban tisztök volt a' Királyért és hazáért katonáskodni 's más katonai szolgálatoakat -is végbevinni. Fejök hadnagy névvel neveztetett, de a' ki az Ispán alatt volt. A' hadnagy a' századokra és tizedekre elosztott katonaságnak Századosok és Tizedesek által parancsolt.

A' hadnagyok főhirvivők és századosok köznéven vár jobbágyainak neveztettek. E' szabadalmakkal és czimekkel birtak a' szent király' szabadosai és a' várbeli szolgálat alól kivettek. Ez volt a' vár népe nemesb része; a' másik, egy kevesse alább való, állott a' szabadosokból, részint idegen származásuakból, részint honi elbocsátottakból a' vendégekből, vagy jövényekből, az udvarnokokból vagy

a' királyi szolgálataikból — a' vár feltétel alatti és külön szolgálat alá rendelt népéből.

Ha valakinek az Ispán igazait ki nem szolgálta, szabad volt a' panaszos félnék a' fejedelemhez, királyhoz folyamodni és nálá keresni bajainak orvoslásukat, miről a' Várad gyűlekezet' Registruma világosan értesít.

E' várak' jobbágysai Ispán katonájinak mondatnak, kik a' királyi szolgálataik' sergeiktől egészen különöztek; a' királyt, a' hova csak vezérelte őket, mindenüvé, még az országon kívül-is, kötelesek voltak követni, színtugy az Ispán maga-is, de a' király költségén.

Az Ispán helyettesének, az ugy nevezett Comes Curialisnak a' nagyobb eseteket az Ispán vagy Comes ítélete vagy jóváhagyása alá kellett bocsátani, mint ugyan a' várad Registrum említi.

A' földmivesek uroktól máshoz mehettek által de előbb tőlük megkivánt tartozásukat tartoztak teljesíteni.

A' vár' Ispánját és ennek helyettesén kívül a' Vármegyében egy harmadik bíró-is volt, ki királyi Bilotusnak mondatott. Ennek tiszte volt a' közbátorságot fenntartani, az utakat és várbelieket és a' vár jobbágysait a' tolvajok és rablók ellen bátorságba helyhetni. E' hasznos intézet a' XII-dik Század' utolsó felében, mint több hazai évkönyvek bizonyítják 3-ik Béla által állittatott.

A' jobbágy név hajdan a' magyaroknál nemes és szabad sorsu embert jelenthetett, ki bizonyos feltétel alatt Uraság alatt volt, vagy jobb sorsu 's szerencsájü embert. A' várnak mind polgári, mind katonai Magistratusai jobbágynak nevezettek, ki- ket azonban a' Vár' aljass jobbágysaitól, az az: katonájítól az oklevelek' olvasásuknál meg kell különböztetni.

A' várnak e' jobbágyai vagy királyi katonák közül, némellyek a' Szent Királynak természet szerinti jobbágyai voltak; mások pedig a' várbeli szolgálat alol kivétetettek. A' Szent Király jobbágyi azok voltak, kiknek őseik nagyobb királyi javakat a' katonáskodás feltétele alatt nyertek örök birtokul Szent István Királytól, kik ugyan ez oknál fogva természetszerinti jobbágyoknak-is nevezettek. A' várbeli szolgálat alol kivétetettek pedig azok voltak, kik hasonlóképen királyi birtokokat szinte örökjoggal, de Szent István Király maradékaitól nyerve miveltek. Honnét világos, hogy a' várbeli szolgálat alol kivétetett és a' Szent Király jobbágyai között inkább kor, mint állapot és szabadságbeli különség létez.

A' Szent István Király által létrehozott természetes vár' jobbágyai, némelly szabadságokkal - is megajándékoztattak, mint kitetszik 2dik András Decretuma 19dik törvényczikkelyéből, melly így van: „Jobagiones Castrorum teneantur secundum libertatem a' sancto Rege Stephano institutam.“ E' törvényt az újabbak a' régiség' egész bizonyítmánya ellen a' parasztokról értik.

A' Szent István Király engedett szabadságokkal éltek a' várbeli szolgálatok alol kivétetettek - is, mindazáltal, bár régibbek voltak - is szabadalmaik, a' természetes jobbágyoknál sokkal alább állottak.

A' várbeli jobbágyságot pénz-en - is megszerezték, mint a' Turóczi Registrum bizonyítja.

Az atyai örököt a' fiak nem osztották 's darabolták - el a' legkisebb részekre, hanem több testvérek - is éltek ugyanazon egy birtokon együtt, közmondás szerint egy kenyéren lévén, hogy szabadságuk kötelességeit annál könnyebben teljesíthették.

Néha a' várbeli jobbágyoskodáshoz más királyi birtokok - is kapcsolattak a' katonáskodásnak fel-

Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1840.

tétele alatt, mint ugyan a' Thuróczyi Registrum emlékezetben hagyta.

Mikből kitetszik, hogy a' királyi javak a' Király és Haza' ügyében katonáskodóknak abból a' célból adattak, hogy a' katona, midőn a' Király és Haza' javáért katonáskodott, ne kénytelenítessék az ellenséggel csatázás mellett a' szükséggel is hárczolni.

Melly várbeli jobbágyok mind itthon, mind a' hadban vitézségekkel és érdemeikkel a' többieket felülhaladták, a' várbeli jobbágyságból, a' király különös kegyelméből, a' királyi szolgálataknak rendjökbe tetettek által, kik udvari katonáknak és Király barátainak, rokonainak (familiares Regis) neveztettek. E' rend vitézségénél fogva voltak hajdan a' Magyarok, míg e' régi országos szerkezet fenvolt, barátjaik előtt csudálatnak, ellenségeik előtt pedig rémületnek tárgyaik. Ez az a' királyi banderium, zászlósereg, vagy a' magyar király' királyi Háza (Regia Domus Regis Hungariae), mellynek tiszte volt a' had' kezdetén a' Király körül legelsőben megjelenni és a' had' után attól legutoljában visszatérni. E' volt az a' derék lovagrend, melly a' királyi szolgálatbeliek nevéen neveztetett 's Szent Istvántól elsőben, azután 2dik Andrástól különféle szabadságokkal megerősítetett és felékesítetett. A' királyi szolgálatbelieknek birájuk volt, ki nemesek' birájának szolgabirónak neveztetett: mert régi szokás szerint más nem mondatott nemesnek mint a' királyi szolgálatbeli. Ha a' nemesek, a' királyi szolgálatbeliek, a' vármegyebeli birónak itéletével meg nem elégedtek, az egész per a' királyi Curia, vagy a' nemesek pereinek főtörvényszéke elejébe vitetett. A' különbség a' királyi szolgálatbeliek és a' várbeli jobbágyok közt tartott az 1351ik esztendeig és Isó Lajos magyar Király által hozott

Xlik törvényig, melly így van: „Ad eorundem etiam Nobilium petitionem, annuimus, ut universi viri nobiles, intra terminos Regni nostri constituti, etiam in tenentis Ducalibus, sub inclusione terminorum ipsius Regni nostri existentes, sub una et eadem libertate gaudentur.“ Mert a' nemes szó Isó Lajos idejében jelentette már mind azokat a' birtokokkal megajándékozott tagokat - is, kik a' várak' jobbágyságai voltak, melly név későbbi időkben (kezdetét vette a' 16ik Században Isó Ferdinánd alatt) azokra - is általszállott, kik a' királyi nemesi Levelekben és érdemeik' czimjén kívül, semmi tulajdont sem tudtak mutatni.

Továbbá, a' mi a' királyi szolgálatbeleiket illeti, ezeket ugyan kivétetteknek kell tekinteni a' várbeli szolgálat alól, de nem a' katonáskodás' feltétele alól: mert a' katonaság a' Magyaroknál nem szolgálat, Szent István Király szerint, ki Decretuma Isó könyve' 4-ik Fejezetének 3dik §bannyalván kimondotta: „illi (sicilicet nobiles), tibi militent, non serviant.“

Voltak azonban a' régi Magyaroknál, valamint abban az időben más még Europai nemzeseknél - is, olyan sorsu emberek - is, kik valóságos szolgaság állapotjában voltak. A' szolgaságnak a' magyar nemzetnél az előkorban két nemei voltak, tudniillik: tökéletes és tökéletlen. A' tökéletesben a' szolgának minden javai az Ur' joga alá tartoztak, a' tökéletlenben ellenben csak a' munka volt az Uré, de a' szolga' javaihoz joga nem volt egészen. Innét van, hogy a' tökéletes szolgaság örökösnek vagy az Ur' kénye alá vetettnek - is millyen a' rabszolgák' állapotjuk, mondatik; a' tökéletlen szolgaság pedig csak ideigleni és szerződött vagy kialakodott.

A' tökéletes szolgaság a' Magyaroknál behozott vagy a' had' jogai, vagy a' honi törvények által.

Az igazságos had a' tökéletes, örökös és alávetett szolgálásra adhatott okot. E' jognál fogva a' Magyaroktól az ellenségek közül sokan a' tökéletes szolgálás' járma alá vettek, mint sok írók, főképen pedig Piligrinus által bizonyítottatik az első Levélben, melyet Gejza Fejedelem István Király atyja alatt VIIik Benedek Pápához irt.

Pannoniának azokat a' nemzeteit, kik ellenök fegyvert fogtak tökéletes, kik pedig haddal őket meg nem támadták, tökéletlen szolgálás alá vetették megelégedvén az utóbbiaknak adófizetésökkel.

Mások ellenben azt erősítik, hogy meggyengítettvén a' Bolgárok és Pecsényégek által, azon leginkább törekedtek, hogy minél több szövetségeket szerezhessenek maguknak a' maguk' megerősítésök végett. De mind a' két eset helyet találhattak náluk: szövetségre törekedhettek a' szomszéd nemzetekkel; ellenben a' fegyverrel meggyőzöttekkel úgy bánhattak, mint az akkori időnek durva szelleme hozta magával.

A' törvények azokat, kik a' katonáskodás' kötelességének teljesítését megtagadták, örökös szolgálás alá ítélték. Emliti ezt Verböczi-is Part. I. tit. 3. §. 2. és 3. A' lopásért-is a' szolgálás' állapotjába taszították - le, mint tanitja a' Nagy Váradi Registrum 150ik §sa. A' szolgálóknak az a' sorsuk volt a' Magyaroknál - is, mi a' szomszéd Németországban: különbözőféle munkákban kellett foglalatoskodniok. Ha elszöktek ismét visszatéríthettek gyermekeikkel együtt előbbi Urokhöz; elajándékozathattak, elhagyathattak 's a' t.

A' Magyarorszáiban hajdan volt örökös szolgálók három felé osztathatnak tudniillik: királyiakra, egyháziakra és egyesekéire. Ismét eloszlottak szolgálattalattiakra és jótéteményesekre. A' szolgálattalattiak az udvar szolgál munkájának megtevésökre

voltak leköteleztetve, a' miért udvariaknak - is nevezettek. Királyi vagy királynéi jótéteményes szolgák azok voltak, kik jótéteménye khez vagy fekvő jószágokhoz, mellyeket jótéteményül nyertek, voltak köttetve és 'azokban birtok szolgáinak nevökön voltak ismeretesek 's mind a' földdel, mind fejökkel együtt a' király vagy királyné tulajdonai voltak. A' mi a' Bakony nevű nagy erdőt illeti, ez hajdan egészen királyi tulajdon volt, mellyet igazgatott a' Szolnoki Ispán, ki Bakony Ispánjának és királyi fővadász mesternek - is nevezetett, a' mit bizonyít az, hogy ennek szomszédságában még maig - is olly sok királyi alattvalók, vagy a' régi kiejtés szerint udvariak' nyomai találhatnak, mint: vadászok, erdő 's más mindenféle pásztorok 's többek mások, kiknek mindnyájuknak az előbb említett Bakonyi Ispán volt régen fejk. Kitészik ez Dénes Zounuki (Szolnoki) és Bokoni (Bakonyi) Ispánnak egy bizonyos perbeli intézkedéséből az 1258dik esztendőben, melly e' következőből áll: „Populos Ecclesiae Sancti Martini Montis Pannoniae de villa Venye subter Bokony silvam sita a Plaga occidentali in terra arabili Commetaneos cum Vdronicis de villa Fenyőfeü hactenus semper extitisse; asseruerunt etiam ipsos populos libertatem habere depascendi pecoribus suis silvam interjacentem arabili terrae praenominatae. Pax composita fuit hac conditione, quod populi dictae Ecclesiae in posterum nullam arborem viventem audeant extirpare.“

A' királyi alattvalók közt szekeresek - is voltak, a' mi eléggé világos IVdik Béla Királynak rendelkezéséből, mellyel 1255ben a' Jászovi praemonstratensi barátok' minden jogaikat és szabadságaikat megerősítette, mellyekről a' régi Levelek a' Tatárok idejökben elvesztek (elégettettek), hol a' többek között megerősítő Levelében ezeket mondja: „Prima meta terrae Monasterii nostri de

Jazow incipit a' parte meridionali in uno monticulo lapidoso inter duas valles et est configua villae cursoriferorum nostrorum Zekeres vocatae "

Az egyházi tökéletes szolgaság alattiak voltak Magyarorszában vagy alapítványosok, vagy hagyományosok (végrendelmény szerintiék). Az alapítványosok azok voltak, kik vagy a' Királyoktól; vagy az egyes lakosoktól alapítvány' czíme alatt az Ekklesiáknak és zárdáknak ajándékoztattak; a' hagyományosok pedig azok, kik boldogabb élet megnyerése reménysége alatt vagy a' purgatorium-beli büntetésektől félelemből leginkább azoknak végakarattal hagyattak. Az alapítványos szolgáknak emlékek majd minden alapítványos Levelekben előfordul: mert a' régi időkben a' gazdagság leginkább csak szolgákból, nyájokból és csordákból állott. A' hagyományosok nevezettek temetkezésiéknek és lelkieknek-is onnét, mert tisztök volt minden esztendőn azon a' napon, mellyen hajdani urok' temetési napja előfordult, a' gyülekezetnek vagy zárdának bizonyos ajándékokat benyújtani.

A' királyi szolgákat 2-ik András Király' 1222 esztendőben költ Decretuma a' papi hivatalba felvétetéstől eltiltotta e' szavakkal: „Istud tamen auctoritate Regia firmiter praecipimus, quatenus nullus nostrorum Vdvornicorum seu civium, sive cuiuscunque servitutis iugo subditorum ad tonsuram clericalem ab aliquo Praelatorum admittatur. Hi etiam, qui legitime sunt admissi, si causa lucri vel alicujus ambitionis desiderio se turpibus exercere voluerint operibus, ne scandalum potius quam exemplum veritatis praebeant a suis Praelatis per censuram ecclesiasticam arceantur.“

Az egyesek' szolgálói vagy házbeliék és ennél fogva az ur' házbeli munkái körül szolgálatokra rendeltettek, vagy pedig valamely birtokhoz le-

köteleztettek (glebae adstricti) voltak. A' mi ezeknek ismeretökhöz bővebben megkivántatik, Szent István, László, Kalmán és 2-dik András Királyok' Decretumaikból kipótolható.

Az ur, szolgájit vagy végképen elbocsátotta és a' szolgálat alól egészen feloldozván szabadokká tette, vagy magának még némelly általuk teljesítendő kötelességeket fenn hagyott, mellyeknél fogva az urtól, vagy ennek maradékaitól függtek és önkényök szerint nem változtathatták helyöket. Elbocsáttattak pedig a' szolgák vagy érdemeikért, vagy bérért, vagy az urnak jó akaratjából. Mind az egészen, mind pedig a' részszerintes elbocsátás' példájiról értesit a' már többszer említett Váradí Registrum. Az egészen elbocsátottak szabadoknak; a' részszerintes elbocsátottak pedig szabadosoknak mondattak.

A' szabadosok, vagy részszerintes elbocsátottak uraik által nem csak visszavetethettek, hanem elis adathattak, mint ugyan az említett Registrum jelentí. Az eladottak néha rozszabb állapotrú kerültek és visszataszítottak az előbbi tökéletes szolgaságba.

A' szabad embert már Szent István Király' rendelései tiltották szolgaság alá vetni, és a' szabadon bocsátottakat, ha nekik bizonyítmány adott elbocsáttatásokról, senki sem kénszerithette többé szolgaság' jármá alá. Ezekből kitetszik, hogy a' haza gyermekeinek bátorságokról már abban az időben-is a' legbölcsebb törvények rendelkeztek. Második András Király' Decretuma 19-ik törvényében még az idegen nemzetbeliekről-is rendelkezik így szólván: „similiter et hospites cujuscunque nationis secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur.“

A' had' jogai szerinti szolgaságot a' keresztények között, hajdan a' keresztényi felebaráti szeretet törölte-el.

A' szolgaságnak e' neme részint azért, mivel sokan a' szolgaság' állapotjában voltak közül a' várok' jobbágysai közé felvétettek; részint, mivel némelly papi és szerzetes személyek szolgálkat és szabadosaikat pusztákkal ajándékozták-meg, melly tett úgy látszik, a' praediálistáknak adott első eredetet, részint a' belső és külső háboruk miatt megfogyván a' szabad emberek számuk és a' szükség a' szolgák' felfegyverkeztetésüket 's tökéletes szabadságba helyheztetésüket magával hozván 's végre a' Tatórok Battu vezérjök alatt 1242-ben az Országot lakosiból kipusztítván, nagy részint megszünt, és idővel kicsinyenként elenyészett.

Úgy látszik, hogy az az idő, mellyben országunk' parasztjai jobbágyok, vagy szabadok' nevék alatt kezdtek ismeretesekké lenni és ezeknek jogaikkal éltek-is, a' XIV dik Századnak eleje volt. Tagadni mind az által nem lehet, hogy még 1-ső Károly és 1-ső Lajos Magyar Királyok' idejökben is tételik említés a' szolgák felől azokban a' törvény czikkeken, mellyek azokat a' királyi javak körüli nyerekedéstől elmozdították. De ebben az időben már vagy más állapotban, nem a' régiben 's kevesen voltak, vagy nem sokára egészen meg is szüntek, a' mi kitetszik 1-ső Lajosnak 6-dik törvényéből, mellyben rendeli, hogy minden föld mivelőktől, jobbágyoktól és szőlőket birottaktól minden Főpapok, Bárók és nemesek minden termékeknek és bornak csak kilencedik részét kívánják-be és vegyék-meg.

A' várookban szolgált szabad embereknek két nemök volt régen Magyarországbán, tudniillik: honiaké és idegen származásuaké. A' honiak nem

csak várbeli szolgálat alattiaknak, hanem polgáriaknak és polgároknak is neveztek. Ezek különösen azok voltak, kik abban a faluban vagy mezővárosban laktak, melly a vár birtokában volt 's e' néven neveztek mindnyájan, kik a várnak jószágait művelték, habár a vártól akár melly meszsziire voltak-is. Ezek is, mint a vár jobbágysai vagy katonák, századokra voltak felosztva, mellyeknek főnökeik major nagyoknak, majorosoknak, főt századosoknak-is mondattak, mi leginkább a Dömösi apátság alapítványos Leveleiből kitünik.

A váraknak e szolgálat alá rendelt tagjaik a vár jobbágysainál vagy katonáknál sokkal alacsonyabb sorsuk voltak, mint a váradi Registrum erősíti. E várbeli szolgálat alattiak tehát vagy várbeliek a vár alatt valóji voltak, az az: szabad emberek ugyan, de kötelesek a szabad denárt (tízpolturát vagy öt garast), és a tizedeket fizetni és más szolgál munkákat végbevinni, honnét úgy látszik, hogy az úgy nevezett robot vette eredetét.

Az illy nemű alattvalók nem voltak e szerint egészen szabadok azoknál a kötelezéseknél fogva, mellyek szerint a vár jószágát munkálták. Azok közé a tökéletlen szabadságu szolgálatalattiak közé tartoztak tehát, kiknek a papi hivatalba felvetethetés tiltva volt, mint fenntebb láttuk.

Nevekedvén az illy mezővárosoknak javaik, a polgárok elkezdtek a szabadság után vágyni, mellyet a Királyoktól könnyen meg-is nyertek. Elsőben mezővárosukkal együtt feloldoztattak a szolgálat törvényei alól, mellyekkel még a várhoz lekötve voltak; az után kivétettek az Ispán és Várnagy törvényhatósága alól 's megengedtetett nekik, hogy magok választhattak maguknak bírót; ekkor tulajdon földbirtokot szereztek, melly a

vár' birtokától bizonyos határok által elválasztott; végre a' mezőváros szabad királyi város nevezettel hecsültetett meg, — ugyan is szabadnak mondatott; mert a' vár' urodalma és törvényhatósága alól ki volt vétetve; — királyinak pedig azért neveztetett: mert magának a' Királynak volt lekötelezve jószágátoli adófizetés mellett, melly Sz. Márton adójának neveztetett. Melly igaz eredetöket a' Magyarországi szabad királyi városoknak nem csak minden magyar régiség, hanem a' Vármegyék' hajdani intézeteinek maradványai-is eléggé bebizonyítják.

A' tizenharmadik században Magyarország, mint fentebb érintetett, hetvenkét Vármegyékre volt felosztva. Ugyan ennyi várak voltak az országos alkotmány' védelmére; ennyien voltak a' nagyobb seregek-is, készek minden időben fegyvert fogni és a' Fejedelmet vagy Királyt, hova ez kívánta, követni. Igen hasonló volt tehát akkor hazánk egy igen nagy táborhelyhez, melly nem csak a' legvitézebb férjfiak sokaságukkal, hanem várakkal és erősségekkel-is igen erőssé volt tétetve. Maig-is virágzásban és meggyőzhetetlenül állanánk, ha e' legbölcsebb intézkedéshez tudományosság, értelmesség járult volna, melly előhaladva, ezt az idők' szükségeikhez képest simítani, tökéletesíteni, alakítani tudta, értette volna. De abban az időben a' tudományoktól vagy semmi, vagy igen kevés segedelmet lehetett reményleni: mert a' X-dik és XI-dik Században, magok a' Görögök, a' többi nemzetek' tanító mestereik-is mind a' katonai, mind a' kormányzási ismereteket majd egészen elhanyagolták, mint bölc's Leo' hadtudományról és fíjának Porphyrogenetusnak ország kormányzásról írt munkájik vallják.

A' mi a' Vármegyék' e' régi intézetének mind közönséges mind egyes javait illoti, ezek az Ország

e' régi álladalmának és szerkezetének kezdetén mind igen számosok, mind nagyok voltak, az az: a' X-dik Században a' Fejedelmek és a' Királyok alatt a' XI-dik Században, — vagy mind előtte, mind kevéssé utánna a' magyarok' kereszténységre lett általtérésök idejének. Legfőbbek ezek között voltak: az állandó és igen nagy adók, vagy a' Magyar nemzet' jövedelme és az ennek képét viselt Fejedelemé vagy Királyé. Az egész Országnak ezek magok voltak urai és a' mit a' többiek akár katonák, akár polgárok birtak, azt azoktól hűségök alá bizott és azoknak oltalmok alatti joggal birták. Az adók leginkább a' termékeknek és más egyebeknek kilenczedeikből és tizedeikből; a' szabad embereknek jószágoktoli fizetésökből és a' szolgáknak munkájikból gyűltek-be.

Akkor a' királyi főszakács mesternek minden Vármegyékben voltak szakácsai; a' fő pohárnoknak megvoltak pohárnokai; a' főlovász mesternek a' maga lovászhai. De a' főszakács mester hivatala, ki kamarásnak-is neveztetett, Rogerius' bizonyítása szerint a' legkiterjedettebb volt. Ennek gondviselése alá voltak bízva a' szállások, azaz: a' királyi csűrök, mellyekben a' Vármegyék' kilenczedei és tizedei voltak; a' sós és ércz kamarák vagy raktárok. E' jövedelmeket mind kész pénzzé kelle neki tenni és a' pénzt tartozott a' Fejedelem' vagy Király' kincséhez lerakni, a' harmad résznek azonban kivételével, melly II-dik András' 1222-dik esztendőben költ Decretumának mind előtte mind utánna a' Vár Ispánjának volt a' Fejedelmektől és Királyoktól átadva, mellyről az említett Decretum' 29-dik törvénye ezeket parancsolja: „Comites jure Comitatus sui tantum fruuntur: cetera ad Regem pertinentia, scilicet cibiones, tributa, boves et duas partes Castrorum, Rex obtineat.“

A' főpohárnok mester gondviselése alatt voltak a' király borai, mellyek a' borok' dézmájából (tizedéből), bizonyos mérték, a' német züber, magyarul cseber szerint bejöttek.

A' főlovász mester gondoskodott a' barmokról, különösen pedig a' lovakról, mellyek a' Fejedelem vagy király tulajdonai voltak. Illy és ennyi javakkal támogatva Magyarország legszebb virágzásban volt egész Xdik Században és a' XIdik elején mellyek utóbb megkevesedvén, a' virágzás kicsinyenként avulni, fonnyadni kezdett. Illy közgazdálkodás vezetésével semmi sem volt könnyebb, mint a' magyar Fejedelemnek vagy Királynak egész Magyarországon át a' legnagyobb hadseregeket vezérelni. Valamerre ment, mindenütt; tele csűrök voltak utjában, tele pinczék várták; nyájok, csordák és nagy számú barmok voltak parancsolatja alatt; a' Szekeresek' mint udvariak' szolgálatjuk csak egy intésre kész volt és megjelent.

Nagy hasznára volt az országos test erejének hogy e' szerkezet szerint állandó katonaság volt az országban, melly a' legelső intésre kész volt a' közbátorság, fenntartására a' nélkül, hogy szolgálatját, hozzája szokva lévén nehezellette, vagy a' polgárnak és akár kinek-is terhére lett volna. Annál a' rendnél, melly királyi szolgálatiak' rendjük volt, nemesb és erősb semmi nem gondoltathatott és fel nem állitathatott. Ehez, mint a' történetek' emlékeiben feltalálható csak a' francz király' ugy nevezett királyi Háza (Domus Regia) volt hasonlítható. Feleségeikkel és gyermekeikkel a' Megyékben azon a' teleken laktak és éltek, mellyet a' Fejedelem vagy király rendelt nekik 's a' sold előttök ismeretlen volt. Az Ispánt, habár törvényhatósága alól ki voltak - is vétetve, tisztelték és szerették 's ön birájoknak, ki szolgabiró-

nak neveztetett, sem voltak nagy terhére. Számuk, mint némelly nem eléggé világos nyomokból gyaníthatni, harmincz ezernél nagyobb volt, de negyven ezerre nem emelkedett.

A' várak' jobbágyai, kik hasonlóképen a' számukra ki rendelt földek termésökből tartották magukat feleségeikkel és gyermekeikkel együtt, sokkal számosabbak lehettek a' királyi szolgálatbelieknél vagy az akkori időben a' tulajdonképi nemeseknél; de sehol sem lehet bizonyosan feltalálni, mennyien lehettek. Ezek sem voltak az ország' semmi rendjének is terhére. Mezei munkák által testi erejük meg volt edzve; magokat fegyverben gyakorolni szokásuk volt; házas tiszta étellel megelégedve nem ismerték azokat a' nyavalyákat, mellyek időnkében a' fegyverviselő rend' erejét, egészséget és életét rongalják, veszélyeztetik, emésztik.

Szedés és fogadás nélkül készen volt a' gyakorlott fegyverviselő hadi nép menni hova csak a' szükség kívánta: mert a' Fejedelemnek vagy királynak' parancsolatjára az Ispánok és minden királyi szolgálatiak; az Ispánnak intésére pedig minden várbeli jobbágyok előállottak a' fegyverforgásra és táborba szállásra. A' hűség tántoríthatlan volt: mert minden egyes meg volt a' felől győződve, hogy a' közellenséggel ön maga, felesége és gyermekei javukért harczol.

A' mit mind a' királyi szolgálatbeliek, mind a' várbeli katonák birtak, azt igazán a' magukénak mondhatták és senkinek sem tartoztak arról, mit maguknak munkájukkal szereztek, számolni — a' mi az országnak e' régi álladalmában a' legfőbb szabadságnak tekintetett.

De az előidőnek e' bölcs és a' hon erősségére s bátorságos állására rendelt intézetei kicsinyenként mindig jobban gyengülni és enyészni kezdettek. Ennek okai, mint némelly írók igen bölcsen meg-

egyzték az uralkodott Fejedelmek' bőkezűségű adakozásaik és ajándékozásaik voltak, mellyeknél fogva az országos katonai erő állása és nagyobb számmal tarthatása alább szállott 's így az ország gyengült. Ehez járult még némelly magyar nagyoknak erőszakos foglalásuk, melly szerint a' 13dik Század' kezdetén több városoknak javaikat magokéivá tették Alkalmat és bátorságot nyújtott ennek 1218dik esztendőben a' Magyar Királynak, Andrásnak a' Szaraczénok elleni háboruban a' magyar hontól hosszú távolléte, A' lovagrend, a' nemesség e' miatt esedezett a' királynál, hogy megzabolásván némelly ön hasznukat keresetteknek vakmerő bátorságukat és korlátlanságukat, az annyira meggyengült országos alkotmányt hozná új erőre. Ilajlott is a' Király ez igazságos és méltó kérelemre, mindeneknek előtte 1221dik esztendőben tapasztalt hűségű és igazságu férjfiakat küldvén-ki udvarából az általános országba azzal a' megbizással, hogy a' váraktól elszakasztott birtokokat adatnák vissza.

Ennek legvilágosb nyomát mutatja a' Váradi Registrum a' 368dik §ban, hol ezek találtathatnak: „*Humilis Conventus Ecclesiae Varadinensis omnibus Sanctae Ecclesiae filiis aeternam salutem in Domino. Universitati Vestrae notum facimus, quod Anno Dominicae Incarnationis 1121, cum esset editum a Re e Andrea, quod terrae castrorum a quocunque violenter occupatae Castris restituerentur Tiburtius, Gyula et Helia Comitibus a praefato Rege in parochia Bichoriensi delegatis villam de Vruz et de Kolond et de Gontay Coadjuvantibus ejusdem Castri Jobbagyonibus . . Georgium . . . et alios omnes, dicentes, quod Terram Castri ad ipsos pertinentem injuste occupassent. Illi autem responderunt: eandem terram esse sibi haereditariam, et hoc testimonio conprovincialium probaverunt.*

Praenominati itaque iudices utramque partem, per Pristaldum, nomine Andream de Pulos, direxerunt ad examen ferri candentis Varadinum, ubi post tri-duanum jejunium, cum deberet ferrum portari, supra dicti Actores convenerunt cum adversariis ipsorum, dare eis terram metatam.

Azoknak a' javaknak visszahelyheztetésökben, mellyek bőkezűséggel több egyes világiaknak az előbbi uralkodók által kiosztva és a' vároktól elszakasztva voltak, munkálkodott András Király első szülött Fijának Béla Fejedelemnek segedelmével, mint némelly 1223-dik és 1229-dik esztendőkhben e' tárgyban költ Levelek tanusítják.

De mind e' jó czélu buzgó igyekezetek sem állithatták többé az országot arra a' szorosán összehövelkezett és szerkeztetett állásra vissza, mellyben addig volt, mig mindenütt a' nemzeti erőnek fegyverrel fenntartására voltak a' királyi vagy országos javak fordítva és használva.

Az utolsó érzékeny csapást adták e' már különben is igen meggyengült országos rendszernek a' Tatárok 1241-dik, a' magyar nemzetnek mindenkor gyászos emlékü esztendőben, kik a' magyar lakosok közül részint sokakat A'siába rabszolgaságba hurczoltak, részint fegyverrel ömésztettek-el; — nem kevesen pedig e' nagy csapásokkal terhes időben a' pusztult hazában az éhségnek lettek kinos áldozatja. Tetemesen megfogyva a' nemzet, a' vad ellenség' elköltözése után, vagy idegen Országokból, vagy az erdei 's más rejtők helyekből a' nyomoruság' sajnálatra méltó szomorú képét magán hordozva vándorlott-elő a' boldogtalan pusztá hon' elfoglalására és nemzeti kötelességeinek teljesítésökre.

Nagyobb csapás nemzetet ennél ez idő korban nem ért. Lehetetlen volt ez által a' hajdan szép számu nemzetnek kevésre le nem olvadni és még

századok mulva-is gyengeségét a' napkeleti hatalmas ellennel szemközt, melly ellen Európának védbástyául szolgált, több izben nem érezni. Csak nagy erőküvés, kijelelt hősi elszántság's tetemes áldozatok menthették-meg a' végképeni elenyészéstől.

A' vad tatár csordák' győzedelmét igen elősegítette az uralkodott IV-dik Béla Király abbéli igyekezete, hogy a' váraknak hajdani javaikat vissza foglaltatni igyekezett. Mi miatt sok nagyok ellenséges és gyűlölettel teljes indulattal viseltetvén iránta a' közjó' munkálásától e' vészteljes időben kezöket nagy részint megvonták; — czivódások' és megelégedetlenségek dultak sok helyeken. Ehez járult a' Királynak a' honban letelepedett Kunok iránti féltékenységet és irigysé et támasztott hajlandósága, melly irigységek és féltékenységek a' Magyaroknak kitörvén 's Kuten', Kunok Fejedelmének megölésével végződván, a' boszus Kunok a' vad ellenséghez csatlakoztak' 's azt a' hazát, melly nekik lakást és tartást adott, a' tatárokkal vetélkedve sanyargatták és pusztították. E' körülmények között könnyű volt a' szerencsétlen nemzetet annak az eléggé soha meg nem siratható veszély örvényének fenekére taszítani, melly sok századokra hozott gyászos következéseket.

Az előbbi rendszer' állandó fenntartása mellett, tatár vad nép nem dült volna az erős honban; Mohács nem fonyasztotta volna-el a' tatár pusztítás által megritkult nemzet' dicsőségének hal esetei után is szépen nyilni indult virágját. Gondtalanság, éretlen hirtelenkedés, tudatlanság és szárnyra kelt ön haszon kereset' erőszakja így döntik-el még a' legerősebb országos szerkezet' épületét-is; egyik rosz a' másikat szüli 's a' szomorú következesek tanujelekkül fennmaradnak!

Kis Jó'sef.

2.

*Mithra' tiszteletéről 's Mithra emlékekről
a' magyar honban. Második Rész vagy a'
Szó Füzet.*

Indocti discant, et ament meminisse periti.

Bevezetés.

Mint az orcántol feldult tengeren öszvetöredezett hajó darabok gyász emlékei a' viharnek, melly szétzuzta az épületet épen úgy hirdetik némelly ősi szómaradványok az erkölcsi veszélyeket mellyek az ős anya nyelvet szétrombolták. Tisztes ereklyéi egy hagyományos paradicsomi időszaknak mellyben Móses szerint egy nyelven 's egy ajjakon beszéltek az emberek.

Minő alakja volt azonban az első emberi nyelvnek azt most már meghatározni nem lehet, de hogy a' meghasonlott, 's csapatokra feloszlott új nyelvű néptömegek az első nyelv' némelly kincsét fentartották, mellynek eredetét idők multával homály 's feledékenyseg boríták, sejdíteni lehet a' nap vallást illető annyi ezer év után is divatos szavakból, mellyek után a' kiholt mint élő nyelvekben, 's kelet' szent könyveiben értelmes következetességgel lehet tapogatózni.

Jelen szófüzet csak azon egyes szókat foglalja magában, mellyek a' Mithráról irt értekezésemben megérintettek, de azoknak fejtegetése kapcsolatban állván más olly szókkal is, mellyek egyik nyelvnek sem külön sajátjai, a' szófüzetnek ezekkel gazdagodni kellett.

Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1840. 3

Vagynak azonban az itt felhozottakon kívül még több köz érdekű és birtoku, főleg vallást és mythológiát tárgyzó ósi szók mellyek idővel hason felvilágosítást kívánnak, a' mit *Rüdiger* és *Hammer*, kik különben velem kezét fognak megtenni elmulasztottak. *)

Előre kell azt is bocsátanom, hogy sok gyök és származék szó van, mellyek első szemmel csak hangzásban, nem pedig az értelemben is egyeznek. Sokáig függőben voltam a' felett, vajon csak történetes e' az illy összehangzás, vagy annak is némi rokonsági viszony szolgál alapul, mellyt csak ki kellene tapogatni, hogy a' magában semmit nem jelentő történetességgel, (*refugium ignorantiae*) melly a' további vizsgálódást is elzárja, egészen felhagyjunk. Következendő fejtegetéseink tehát e' történetesség alól való kibuvás céljából eredtek, 's ha valamit érnek, okszerű schematismusokban fekszik kezességök.

Láttuk már a' nap vallás rendszerén a' dualismust elő mölve, hogy ellentételes irányban ugyan azon egy szó két különböző fogalomnak, következésképp dolognak vagy tárgynak is béjegetett a' mint a' nép felekezetek barátságos frigyben vagy ellenséges indulattal voltak egymáshoz, a' mint vallás elveikben nagyobb vagy kisebb volt a' meghasonlás, 's gondolatom szerint az az egyik fő segedelem, mellynél fogva annyi ezer év lefolyta után is némi felfedezéseket lehet tenni az összehasonlító nyelv tudományban, a' mit én *vallásos elemek* nevezek.

*) Lásd *Rüdiger Grundriss einer Geschichte der menschlichen Sprache nach allen bisher bekannten Mund- und Schriftarten* Leipzig 1782. lap 17—20 és *Hammert Jahrbücher der Literatur* Band XLVIII. lap 20.

A' másik nem kevésbé nagy befolyásu elem magában a' külső természetben van meg, mellynek jelenkezései tapasztalati dualismusra vezettek. Hideg, meleg, nap, és éjszaka, világosság, barna és szőke szín, fény, homály száraz vagy esős idő, termékenység, vagy szűk termés, nagy vagy kicsiny testék, széles vagy keskeny vízfolyamok, betegség és egészség, 's több ezek az első tapasztalati ellentételek közvetlen befolyással voltak a' vallásos dualismusra, melly az igaz isteni tisztelet meg szüntével mindjárt helyt fogott, mikor is az első emberi nyom kilépett jó állapotjából, mint értekezésem első részében előadtam.

Hogy az első megszakadás után több oldalú árnyéklatai 's fractióji lettek a' népeknek, vallásnak és nyelvnek, a' természeti jelenetekről is más más felfogások keletkeztek, mellyek az eredeti ismereteket az istenről, világról homályba temették, önként következett a' dolgok' folyamából, 's ha valaki azt mondaná, hogy az első jó állapot csak hypothesis, mellyen tovább építeni nem lehet, annak a' keleti hagyományok és szent könyvek historiai tekintetét kell elébb ledönteni 's egy biztosabb kulcsot adni, melly az öszvehasznító nyelvtudományban is helyes magyarázatokra vezessen 's a' történetességnek még tágabb határt ne nyisson, mint a' mellyben az eddig is tudományunk kárára mozgott.

Meg kell még azt is jegyezni, hogy a' kiholt nyelvekre nézve nehezíti az összehasonlítást a' szókiejtések' (pronunciatio) nem tudása, mert a' mai grammaticai szabályok a' kiholt nyelven irt könyvek 's kéziratok' olvasásában nem pótolhatják egészben ki az elevenséget és pontosságot, mellyet az élő szájkimondások' közvetítése okoz: más részről azt is tekintetben kell venni, hogy egy ember, bár mi vas szorgalmu legyen is — a'

különböző nyelvek általános szellemi felfogásában könnyen megtévedhet, sokszor csak auctoritások után indul el, mellyek viszont híráások, hibás hallás nyomtatási félszepségek miatt gy akorta ingadozo alapuak, 's ezen megtévedhetések ellen leginkább megóvhatja még magát a' vizsgáló, ha több aucto- ritásokat egymással öszvevet, több szótárban után- na néz a' szónak, a' mi különösen a' keleti nyel- vekre nézve szükséges, hol a' kimondásnak igen sok árnyéklatai, a' gyök szóknak számtalan, egy- mástól mesze eltérő jelentesei vagynak, 's magok az exprofesso orientalisták is a' kimondás és szó szar- maztatás felett nincsenek mindég tisztában, azért nem is egy értelműek.

Hazánkban Otrókótsi, Molnár, Beregszászi, Révai, Gyarmati mertek valami terjedelmesebb összehasonlításához fogni, tisztelet és halá kövessék emlékjeket. Ők kevesebb segéd eszközökkel meg- tölték a' nehéz utat, mi pedig kövessük nyomdo- kaikat, de szerényül, 's kikerülve a' mennyire lehet azon nehéz sziklákat, hol ők hajótörést szenvedtek.

A' mit itt adunk, az is csak töredék, de úgy gondoljuk, hogy az a' fiatalabbakat felébresztheti hason studiumra, kik majd több segéd eszközök- kel ellátva, élesebb tapintattal fogyatkozásainkat idővel kipótolják, nyelvünket több oldalról és na- gyobb idomban felvilágosíthatják, mint azt érte- kező jelenleg tehette, kinek az olly helyről is utjába gördített akadályok, honnan azt épen nem várta, munkálata' körét öszvébb szoriták, de más felől még is belső örömmel eltelve a' zsenge magyar academiái intézet iránt, melly eddig is nem kimélt költséget a' jobb szótárok, grammatikák és folyó- íráások megszerzésére miért annak pártfogóinak, kü- lönösön az academia' nagy lelkü tudós elnökének buz- gó köszönetünket itt meg tenni szent kötelességnek tartjuk.

Az Értekezés' első részében megérintett szók betűrend szerint 's megigért felvilágosításokkal így következnek.

Aer

1) A' hellen nyelvben *Αηρ* és *Αθηρ* épen az a' mi a' latin *aer* és *aether*, németül *der Aether*, újabb magyar szótárainkból már kiküszöböltetett hihetőleg idegen eredetéért, de még a' Bod Péter által kiadott Páris pápai magyar szótárában meg van, mint fellelhető az arab nyelvben is *esir ijar*, és *aatr* formákban, *aer*, *aura*, *aether* maga az *aura* szó is nem egyéb mint kimondásbeli hangváltoztatása az *aer*, vagy *αηρ* szónak: lásd Meninszki szótárát I. 401. és Hammert Jahrb. der Literatur Band LIV. lap 53 Band XLVIII. lap 33.

2) A' georgiai nyelv' dialectjeiben *ajeri*, *hueri*, *aera* formákban létezik a' szó: lásd Alter über die Georgianische Literatur Wien 1798. lap 145 és Leibnitzot Collect. Etymol. Pars I-a lap 172 Ez utolsó Romában 1629-ben kijött georgiai szótár után közli.

Arndt az összehasonlító orosz nagy szótár nyomán írja „gallus nyelvben *aier*, *air* Luft, Wallis földön „*ura*, mongolul *ur*, *aiur*“ lásd über den Ursprung und die verschiedenartige Verwandtschaft der europäischen Sprachen Frankfurt 1818. lap 37. Klaprothban mongol nyelv ágazatokban *uhr*, *agur*, *achur*. *ahur*; *aur* változtatásokkal adatik. Lásd Asia Polyglotta lap 103, és 280. Wahl pedig a' hellen *aer* szót az aegyiptomi vagy régi koptus *Aar* szóhoz köti, melly hason jelentésü: lásd Geschichte der morgenländischen Sprachen lap 393 és itt már az első nyoma annak, hogy az *aer* nem hellen nem is latin eredetü szó, hanem egy régibb nyelv' maradványa, melly kezdetben vallás' szó volt, valóságos jelentéssel birt, 's ezen az úton, bár sok

mellékes értelmekkel is, mint mindjárt látni fogjuk, képes volt magát mái napig fentartani.

3) Eustathiusból tudjuk, hogy az afrikai Aegyiptomnak több más neve mellett *Aeria*; 's *Aethiopia* (*Αερια*, *Αιθιοπια*) nevei is voltak; utolsó nevet hihetőleg az ott lakó Aethiopsoktól nyerte. Byzantiumi István is ezt mondja és Gelliusimez szavai elég fontosok az eredeti közlésre „quibus urbibus regionibusque vocabula jam mutata sunt, quod Boetiante appellata fuerit Aonia, quod Aegyptus *Aeria*“ (Noctium Attic. L. XIV. c. 6) 's bizonyosan Homer is a' darvak harczát előadván a' Pygmaeusokkal (Ilias 3, 7) *Ηετιαι* alatt csak Aegyiptomiakat értett, mert maga a' pygmaeus szó is kop-tus nyelvből való. *)

Halling Eustathius, és byzantiumi István helyeit közölvén, és kimutatván, hogy az ásiái *Kusch* vagy Aethiopsok' földje csak egy *Mesdresch* vagy kis Aegyiptom földel, (Hindoluschnál Baktriában) mellyet a' zendiratok *Sur*, *Ariema*, a' görög 's latin írók *Aria* név alatt emlegetnek, azt következteti, hogy minekutánna bizonyos, hogy két Aegyiptom volt (anya és fiok) azok sokszor fel is cseréltettek egymással, sőt maga az *Aria* szó is Asiában honnos l. Geschichte der Skythen lap. 290 és 132 's vesd össze lejjebb az arány, irány szókat.

*) Forst erGyörgy a' Pygmaeusokról jó littérariai historiát ad, 's hitelesen védi *Jablonszky* és *Pamo* értelmeiket hogy a' pygmaeus szó aegyiptomi. A' 16 könyöktől, (cubitus — harmadfél láb nyomi mérték) mellyek Memphisen a' felső nagyság' mértékét tették a' Nilus időszi kiáradásainak, jó a' szó eredete, mert ez a' mérték *Pi-mahin*ak neveztetett, és a' hieroglyph alatt épen annyi apró gyermek által ábrázoltatott ki. l. Hessische Beiträge zur Gelehramkeit und Kunst: Frankfurt am Main 1785—1786.

4) Lássuk most már az *aer* szó jelentése magyarázatjait, mellyek bár mint eltérnek is egymástól, vallásos elemeikben öszveválnak.

A' rhodusi Appolloniuszban *ἠερος*, scholiástája szerint = barnás, fekete, honnan ugymond Aegyiptom *Eeria* neve, maga azonban a' scholiasta Homér *ἠρι* szavától (= reggel) vonja azt le, a' mit Buttmann és Köppen elfogadtak; Voss ellenben *ἠήρ*-ből származtatván, ködös (neblight) kifejezéssel él Homér német fordításában. Halling, ki a' helyeket felidézi (l. c. lap 291) azt mondja, hogy nem annyira sötét barnaszín, mint inkább homályos világosság volt a' szó főfogalma, ámbár több írók szerint Aegyiptom meteorologiai tekintetből sötét barna földnek neveztetett is, mint Plinius írja „*quia (Aegypto) nebulosus et roscidus aer est*“ (Hist. Nat. 21, 7.) Virgöl is írja „*et viridem Aegyptum nigra foecundat arena*. (Nilus Georg 4. 187) Eustathiusban 's Bysantiumi Istvánban *Κελαμβολος* vagy *nigras glebas habens*.

A' mósesi sötétség, mint Svidas' tanúsága is, hogy *aeria* Aetoliában ködöt jelentett, e' meteorologiai értelmattanúsatják.

A' hellen nyelv' titkaiban jártas Buttmann pedig így ír, *ἠήρ*, *ἠέρος* az épicusoknál, minden tekintet nélkül jelentéseire nő, a' későbbi írókban férjfinemü szó: levegőt jelent, melly jelentés mennyiségi mellék fogalmaknál fogva változik, melly értelmi változás részszerint nyilvános mellék nevekben rész szerint csak a' fogamatokban vagy eredményekben mutatkozik; például a' levegő = köd (sűrű vagy vastag levegő) másodszer = sötétség, (sűrű vagy vastag homályköd) Homérban *ἠερος* mellék név *ἠρι*-ből (= reggel) származott *e* hozzá tétellel, ellenben a' későbbi épicusoknál mint Appolloniuszban *ἠηρ*-ből lett. lásd Lexilogus lap 115, 120 és Jahrbücher der Literatur Band V. lap 146.

5) Ha még tovább tapogatódzunk a' szó után a' negyedik szám alatti magyarázatokat egy oldaluknak, 's inkább a' hellen nyelv szokáshoz alkalmaztattaknak fogjuk találni, mert mind az *aer*, (= *aura*) mint az *aether* szók világosság, tűz, fényesség jelentésekkel bírtak keleten, 's a' következmények (barnulás, sötétség, homály, köd) inkább csak mellékes értelmek, mellyek Buttmann szerint is a' foganatokra terjednek ki. Már Jahn Syrus grammaticájában (előszó lap 17) a' zsidó *or*, *aor*, *orah*, szókról így ír „e' szók fényességet, „világosságot jelentenek, mellyeket a' Syrusok úgy „látszik *ojar*-ral (= *aer*) egynek vettek, vagy is egymással fel cseréltek.“

Szabad legyen itt azon adatokra hivatkozni, mellyeket a' Tudomány Társaság felhordtam az *arany* szó alatt (1835. 1-ső Kötet) 's pótlékul még a' következőket hozzájuk adni, ugymint az Afghánok nyelvében is *oor*, *ur* tűz fényt jelent: lásd Adelungot *Cathorinens Verdienste um die vergleichende Sprachkunde Petersburg 1815.* lap 86. Bochart írja, hogy a' zsidó *ouran*-bol (= *lux*) lett a' görög *Uranos*, l. *Geographia sacra* edit. Willemandi lap 896. tehát mint a' magyar *ég* (*coelum*) 's az ige *ég* (= *ardet*) rokonok, úgy tekintve egyéb adataimira az *Uranos* szóról természetes öszveköttetésben állanak levegő, ég, világosság.

Ha tekintünk tovább az arab *aor* vagy *or* igére (= *incendit*) 's Edessa nevére, hol a' napnak legpompásabb temploma állott, görög írókban *urien*, *uren*, arámi végzettel *urhoi* = *ignis*, *lux*, (l. Bayert *Historia Oshroena et Edessana* lap 4—5) szinte nem is kételkedhetünk többé az *aer*, *aor*, *oor*, *ojar*, *oran*, *uran* 'stb formák eredeti jelentéséről, hogy az napot, tüzet fényt, 's még felebb menve a' mindenségnek alkotóját, kezdőjét és *urát* jelentette mert hogy a' magyar *ur* szó a' legtisztább gyök azt

alább látni fogjuk, és csak a' bálványozás útján lettek nap, ég, levegő 's csillagok istenekké, vagy még inkább a' földi és égi elemek mythologiai sok istenséggel tömvék lettek, mellyeknek első alapzatai a' termékenyítő nap melege 's fénylő tűz voltak.

Nem csuda hát, ha az őszó népek, helyek vizek, személyek neveiben annyiszor feltűnik a' történetekben, mellyekből azonban nem a' népek' rokonására, hanem csak a' közbirtokban fennmaradt szó egységére lehet következtetést tenni.

Láttuk már mind az értekezésben, mind itt jelenleg, hogy voltak *Aria*, *Aeria*, *Ariana*, *Eeria* földek, épen úgy meg találjuk *Urania* várost Cyprus szigetében, mellynek lakóji csillagokká lettek, hová Herodot szerint Phoeniciaiak vitték hē *Venus Urania*' tiszteletét: lásd Bochartot Geogr. sacra lap 354 voltak *Auruncus* népek Italiában, mellyeket a' Hellenek Auzonoknak irnak,*) volt Atticában *Urana* város, miképen az auraniai perjelségnek is ma *Urana* nevü kis helységben Dalmatiában fen maradt a' neve. Lásd Excerpta ex Jacobi Sponii itinerario de pagis atticis. Joh. Meursisi Theaeus Ultrajecti 1674. editio Graevii lap. 10 és Tud. Tár 1835. 1-ső kötet.

Igy *Ariane* máskép *Ariadne* a' francia academia' szótárában csillag neve az éjszaki koszorúban, *Urane* pedig nemes ércz melynek más nevei *uranini*, *uranie*, *uran*, a' mi látni való nem egyéb

*) Festus írja „R. pro E. litera saepe antiqui posuerunt, ut majoribus, melioribus, laetibus, feriis, pro majoribus, melioribus, laetibus, feriis: ugyan ő írja aurum Sabini *ausum* dicebant.“ Igy Auson, Auron csak dialectusi különbség, populi *Auronei*, *Aurunci*, vagy *Ausones* mind egy nemzet neve: l. Bochart Geogr. Sacra lap 589. edit: Willemandi — Varro is épen így ír lásd lejjebb *Arány* szó alatt a' 9-dik számot.

mint a' magyar arany: Müller Otfried is az etru-
riai felirásokban *Αριάνη* t talált Ariadne helyett: lásd
Götting: gelehrte Anzeigen 1831. Nro 134, 135.
Oronas város volt a' Moab földön, *auranitis* föld
máskép *Ituraea* Palaestinától keletre feküdt *)
Araun Jebusens nevét *Oronnának* írja Josephus,
(*ορονα*) kinek telkét szent Dávid vásárlotta meg:
lásd Bocharti Hierozoicon edit: Clodü 1, 378,
379. Chokand tartományban is Ásiában *uru tipa*
uru tippu föld = tűzhalom, törökül *urdepe*. Jahrb.
der Liter. Band LXXII. Burnes újáról, hol az
Araun megye is ugyan ott megemlittetik. Mind ezek
bővebb bizonyosággal szolgálnak azon nézetek' he-
lyességére, mellyek a' Tudomány tárban (1835.
1-ső kötet) az *arany* szó alatt kifejtve vagynak,
a' mit a' következő szám alatti további vizsgá-
latok még nagyobb bizonyosságra emelnek.

6) Ugyan is Hermes nevét Seuffarth *or-mao*
(=auro abundare) koptus szóból magyarázza, Ide-
ler pedig *or-mii* vagy igazságos *Horus*nak veszi:
lásd Jahrb. für wissenschaftliche Kritik Berlin 1835.
März Nro 41. Horus pedig, mint látuk az érte-
kezésben maga s' nap, és ha még valaki az ott
felhordott régi írók' magyarázatjában kételkednék,
megnyugtathatja magát azon közönséges jegyzéssel,
hogy az *ar*, *ir*, *or*, *ur*, eredeti gyök formák
h, v, j, fél hangu betűket, mellyek sokszor nyu-
gosznak, könnyen föl veszik elől, gyakran egymás
közt is felcseréltetnek, 's a' jelen esetben is a' tatár és
török *ur*, (Hammer Jahrb. der Literat. Band IX.
lap 40, Band X. l. 337. et sequ.) a' zsidó *aor*,

*) I. Relandi Palaestina Norimberg 1716. Libr. 1. C. 22. hol
a' görög írók után *Auranitis*, vagy *Auranos*, Golius
Auranja a' syrus és arab *Araun* mind ugyan azon egy
föld nevei felhordatnak. Szent Hieronymus is írja *Araun*
est oppidum Damasci in solitudine. Hogy Damaskus kör-
nyéke a' második paradicsom, vagy arany hely, azt a'
föld leírók egyaránt hirdetik

vagy *ur*) Gesenii Lexicon edit. 1828. lap. 24) =ignis az Osok' nyelvén Georgiában már *hur* = nap: lásd Haske über das Alter und die Aechtheit der Zendsprache Berlin 1826. lap 31. A' georgiai *hur* pedig ismét nem egyéb mint a' francia *jour*, mire a' magyar nyelv a' *nap*-ban sol et dies hason példát állit elő. Pagmini is zsidó szótárában (Thesaurus Lingvae sanctae Coloniae Allobrogum 1614. in folio lap. 46) az *or* szó alatt ezt tanítja, midőn írja *affine Graecorum ωρα*. Hogy itt megtévedés sem lehet kitetszik vagy csak onnan is, hogy a' régi Hajkán nyelvben (örmény és parthus) *or* nap t jelentett a' mit P'etermann szerint *aur*, vagy *aor*-nek kell olvasni l. *Jahrb. für Wissenschaft. Kritik* 1836. Nro 13. és *Wahl Geschichte der morgenl. Sprachen* lap 835. Tehát ismét a' latin *aura* szó forma áll elő, és *aur-agre* a' Berberék közt Áfrikában sárga arany színt jelent ma is, millyen a' napsugára. l. *Journal Asiat.* 1836. februar. Klaproth is az Aogan vagy Afg an *or*, és *eur* szókat (=tüz) a' latin *uro* igével sorozta öszve l. *Asia Polyglotta* lap 58.

De mind ezeknél több hogy az idő 's annak felosztása a' nap járása szerint esett meg, mutatják ezt az öszvevágó példák, mellyeket itt felhor-dok. Görögül *ωρος*=esztendő, *horographus* nevet viseltek a' hellen földön közönségesen az évkönyv írók, vagy kronikások. A' német és francia nyelv minden ágazatjaiban meg van ez a' szó, mert a' latin *hora* nem egyéb mint a' német *uhr*' svédül *ur*, régebben *hure*, angolul *hour* francziául *heure*, a' wallesi grófságban *aur*, magyarul *óra*, mellynek keleti származását maga Adelung is tanítja nagy szótárában *uhr* szó alatt, mellyet Soltan hóvitve adott ki. Bochart írja a' francia *heureux* szóról „venit ab hora, quia secundum Astrologos, omnes „felicitates a nativitatis momento pendent, quod

„latine hora dicitur. Manilius Coeli nascentis ab
 „horae sidere, qnem memorant Horoscopon.“ I.
Geogr. Sacre edit Willem, lap. 1191. Rask is írja,
 hogy Diodor szerint az esztendő részei némelly
 hellen nép ágazatnál *ώροι*-nak neveztetek I. *Die*
älteste Zeitrechnung bis auf Moses von Rasmus
Rask: aus dem Dänischen übersetzt von D. Gottl.
Mohnike Leipzig 1836. lap 30 Horus isten a' fel-
 írásokban is *horos* és *oros* formákban jó elő I.
Corpus inscriptionum Graecarum Nro 527. 529.
edit Boeck. és Allgem. Literatur-Zeitung 1835.
Intell. Blatt Nro 31. Creuzer írja *uroi* Herodotban
 határkövek, *oura*, *ouros*=határ *ouros*=phallus,
 vagy Horos, Egyiptom határ isten Sophui Horos
 a' gnosishban I. *Jahrb. der Liter. Band LVII. Pro-*
kesch egyptomi utját. Rokon a' latin hora szóval
 a' régi és új német alföldi *üre*, és *ur*=óra, a' czi-
 gány *óri* a' dalmat *urá*, az arab *orm* mint szinte
 a' német *Jahr* = esztendő mellynek különböző
 formáji a' német dialectekben. *Jaar*, *gaer*, *gear*,
jer, *yere*, *är àhr*: lásd Grimm német grammati-
 cáját I. 200, 259, 272, 361, 473, 509, 532.
 Hogy ezek ismét a' zsidó *Joar* (=primus mensis)
 a' persa *Ijar* (=tavasz hónap) szók viszhangjai
 elég megérinteni, lásd Bochart *Geogr. sacra* lap
 1056. és *Tudomány Tár 1839. Januariusi füzetet*
lap 19, mint azt is, hogy a' Votyákok vagy vit-
 kaiak nyelvén *ar*, mandschu nyelvben *erin* épen
 az, a' mi a' német *Jahr* vagy esztendő, 's! Ainđt
 már ezeket a' latin *aera*, francia *ere* (=idő) az
 Ostyákok, vagy üstökösök' *urek* (=idő). vagy a'
 magyar örök) szavaival 's a' német *Jahr*-ral he-
 lyesen sorozta öszve, lásd *über den Ursprung der*
europ. Sprachen lap 25; 's Klaproth sem távedett
 meg, midőn az örmény *or* (=dies) a' régi fran-
 czia *zsor* (=jour) 's az Afghan *uras*! szókat egy-
 nek vallá I. *Asia Polyglotta Tabula 42.*

Ha még illy sok értelmekben is öszve-
vágó szóegyenlőség ki nem elégítene valakit,
figyelmeztetjük őt *Ormuzd* nevére, a' világosság'
kutfejere, mellyből nap, tűz, és csillagok kisugá-
róztak, melly világot önte a' chaoszra, elosz-
latá a' sötétséget azért Ahrimánnak örökös ellen-
sége, 's annak legyőzője. A hellen irók *Ορομαξης*-
nak írják, e' pedig Kosegarten és Burnouf szerint
a' régi zend *ahûro mazdáo* = celestis dominus,
új persa nyelvben *Ormuzd*, a' hamadáni ékes fel-
írasokban *âurmazda*, a' kappadociaiban *aura-mazda*
Meninszki szótárában *hürmüz*, *hürmüzzel*, *ürmüz*,
awermüzd, *Ormued*, Georgiában *Armazi*, a' fran-
czia academia szótárában *Armaz* az az, *la pure lu-
miere*, milly nevű georgiai bálványról írja Brosset,
hogy azt Pharnavaz *Chotha* vagy *Chota* helyen ál-
lítá fel, mai neve a' helynek *ghouti* = isten, melly
a' persa *khoda*, a' német *Gott*, a' magyarban *Is* és
Guti nemzetségi és hely névben meg öröklött; lásd
mind ezekről *Fundgruben des Orients VI. B. III. Heft*
Vendidad. Zendavestae pars vicesima; latinul
forditva Justus Olshausen által Hamburg 1829.
*Allgem. Liter. Zeitung 1833. Junius nro 96. Jour-
nal des Savans Juin 1836. Jahrb. für wissenschaft.*
Kritik 1837. Decemb. Nro 112. Nouveau Journal
*Asiat. 1834. Nro 73. *)* .

7. Azt állítám felebb hogy a' magyar *ur* szó
(dominus) a' legtisztább gyök, most már azt is
hozzá teszem, hogy annak jelentése is legrégebb,
's megelőzte a' bálványozási időszakot. Mint a'

*) *Ormosd* helység és *Ormosdi* család név csak az új persa
Ormuzd, *hormuzd*, *hormizdas*, 's hihetőleg az Imae-
litákkal vándorlott a' név át a' magyar honba. A' per-
siai tenger öbölben van *Ormus* vagy *Hormuzd* sziget is,
Marcianusban *Armozusa*, Arriában *Armozeia*, Ptole-
maeusban *Armozsa* l. Jahrb. der Liter. Band VIII,
lap 318,

zsidó *Adon* és *Adonai* (=dominus a potentia) tulajdon neve az istennek, 's Hesyehiusban is *Adonis* =dominus (l. Bochart Geogr. sacralap. 701, 737) épen úgy a' magyar *ur* kezdetben isteni név volt, ma is világ ura = isten, a' régiebb időkben is olvashatni Báthori magyar bibliájában, „*Jövevén fordulono Vrhox* azaz, venite convertamur ad dominum, így a' hallottas beszédben *vimagyuc urome isten kegilmot ez lelicert.* „az az az „imádjuk urunk isten kegyelmét e' lélekért“ l. Révai *antiquit. Lit. Hungar. lap. 37 és 106* szinte így a' Yakoutsoknál kik magukat bolgár ivadékoknak tartják Siberiában, mint a' Lebediásról irt értekezésemben olvashatni *Aar Toyon*=auctor creationis, vagy is teremtő ur (l. a' francia academia szótárát a' toldalékban).

Midőn az *ur* szónak más nyelvek bálványozási értelemait tarták fel (=világosság, fény, nap, csillag, esztendő 'stb) fennmaradt a' magyarban annak eredeti jelentése, és ha a' rokon egyszerű gyökformákra tekintünk is, millyenek *ár* (=valor) *ér* (=valet) *erő* (=vis, az úr dominus a potentia (*ór*), =nusus a prominentia tehát magossági fogalomból, honnan a' görög *όρος* ar, zsidó *hor*, a' sláv *gor*=hegy: Danielben II: 35 a' királyi hatalom hegymagossága által jelentetik ki (nem jövőnk öszve ütközésben azon mellék nevi tulajdonságokkal, például *arányos*, *erényes*, *erős*, *magosságos*, mellyeket az emberek minden idő szakon keresztül az istenre ruháztak.

De lássuk a' magyarázókat is.

Bayer írja „ea in regione (Babyloniai Irákbán) (*Ur oppidum fuit, in quo natum esse Abrahamum constat; illud autem ab aliis Urien vocatur, quod terminationem chaldaicam exprimit, tantquam Urhu dictum fuerit. Josephus (Antiquit. Jud. l. 1. c. 7. (ουρηνη χαλταυων vocat. Urhoi terminatione aramaca ignis, lux, sol est*“ ismét Bayer írja,

hogy urhoiból lett a' görög oroéne, Edessa régi neve, és régi királyi név is egyszersmind a' syrus és chaldaei nyelvben. Lásd *Historia Edessana* lap 4, 5, 38.

Bochart így ír „in Chaldaeis *Ur*, sive Plinii *Uram* intelliges ad Euphratis divertigium, aut *Ur* Ammiani in via e Tigri Nisiban, quod puto vero similis.“ 1. *Geogr. sacra* lap. 3. s. 1. c. X. és az előbeszédét lap. 42. E' város neve Eusebiusban *Uria*, Pliniusban *Uram*, máskép *Camarina* az az, mint az értekezés 1-ső részében kifejtve van hold cáros: 1. *Buddaei Hist. Eccles. I. Tom. lap. 207. editio 4-a Halae 1734.*

Reland így ír „toparchiae Bethlem praerat *Ures* secundum interpretem Josephi, verus sensus est *Urem*, sacer codex dicit filium *Uri* (1. Reg. 4. 9.) praefuisse sorti tribus Ephraim. 1. *Palaestina* l. 494.

Azonban a' Relandtól felhozott textusban *Chur* áll (= albus) a' minn nincs mit felakadni, mert az Exodusban (cap. 31. v. 2) *Uri* áll, ki *Chur*' fija, azért Otrókocsi is a' britt *Jor* (=ur) szót nem alaptalanul vette egynek, 's hozzá tehetette volna most Klaprothból a' pusztaszeri samojedi *jeru* t is, mellyet ez az író maga is a' magyar *ur* szóval egynek vett, a' turk dialectekben *jerru*, *er*, *ir*, *ire*, *eri*, *jerem* 1. *Asia Polyglotta Tab. VIII XXXII. XXXIII.*, a' textust lap 142., mikép a' Chingalésoknál is *irru* név alatt imádtatik a' nap, mint a' francia académia megjegyzi szótárában. Helyeselnünk kell azért Otrókócsiban, midőn a' görög *uranos* és magyar *arany* szók egységét vitatja, *ob auream vel fulgidum coeli faciem*: midőn ezeket írja“ nota, hic veram rationem cur Persae olim regias aulas et regum tabernacula *uranus* ut Graeci loquuntur, vocaverint.“ Majd lejjebb írja, hogy az *ur* szó nem minden emberre illik, hanem csak ollyanra, ki másoknál tekintetesebb, egyezvén a'

zsidó *or* gyökkel = *lucere*. Ab hac radice est ἠρωσ et ἠρα (Juno Graeorum, et latinorum *heres*, *heros*, et *hera*, item Germanorum *Herr*, et Belgis *Heer*, nec non Aegyptiorum *Horus*, ac Jupiter *Urius*.“ 's ez utolsórol írja viszont Jupiter *Urius*, cujus fanum in Bithynia Asiae, in vicinia Phrygum erat — — Gyllius autoptes fani ejus adhuc exstantis scribit de Bosporo Thracico I 1. p. 20. Jupiter *Urius* imperator, quam diu multumque Bosporij angustias tutatus sit, declarat fanum Jovis *Urii* in hucusque diem — — nec arce prius cessit *Urius*, quam Christus ei cessit verus Jupiter *Urius*, et imperator.“ Arriánus is periplusában említi ez ur isteni kápolnát, (τῆς Διὸς Ουρίας) mint Menippus byzantiumi Istvánban, lásd Origines hungaricae Franequerae 1693: in praefat: lap. 22. és a' textusban lap. 413, 414.

Megjegyzésre méltó, hogy a' zsidó nyelvben *o* és *u* pont felrakásokkal jegyeztetik fel az *ur* vagy *or* szó minden szótárban, elég legyen Winer' újabb szótárára hivatkozni (Lipsiae 1828. I. 37, 38). mellyben *or* = *lucidum fieri*, *lucescere*, *clarescere* szókkal magyaráztatik, mint fő név pedig *lux matutina*, *lux oriens*, *lux splendens* jelentéssel bír. Ugyan itt *ur* = *ignis*, az arab *or-on* vagy *our-on* szóval köttetik össze, 's a' latin *oriens* szóra is, mint minden dolgok' kezdetére útalvány tétetik, nem különben a' chaldaei és persa *Ur*, a' syrus *Urhoi* vagy *Edessa* városokrol némelly kutfők megemléttetnek.

Más nyelvekben is meg van a' magyar *ur* szó, rész szerint tiszta, rész szerint vegyített formákban. A' német *Ur* szó alatt írja Adelung, hogy a' régi szó, majd minden nyelvben meg van első és fő jelentése *gross*, *vortrefflich*, *Urian* a' közbeszédben tréfás *guny* szó, mikor ollyat neveznek

urnak, ki nem az. *Ahr* alatt ismét írja, hogy az ma szokatlan szó, nem is tudni honnan ered, *ur* jelentéssel bír, és *Herr* szóval is gyakran öszve van kötve, főbb rangu emberek' neve. Jekel így ír „gyök a' *her*, a' mi a' német *Herr*, melly már Isidorban is *Herr*, island svéd és dán nyelvekben *Herre*, *Hera* = Herrin vel Domina Heres = der Erbe von Herr. Festus sagt, Heres apud antiquos pro domino ponebatur. lásd *Der germanische Ursprung der lateinischen Sprache Berlin* 1831. lap. 49.

Grimm német grammaticájában *hearra* és *hier-ra* angelsax formák is jönnek elő = dominus (I. 236, 242) örményül is *ajr* = ur, a' mint úgy mond Petermann a' hajcáni nyelv grammaticájáról szólva *Ahr*nak kellene olvasni: lásd *Jahrb. für wissen. Kritik* 1836 nro. 13. Klaprothban még az ömény *Air*, a' latin *vir*, turk *er*, mongol *ar*, *er*, *ere*, német *er*, malaj *oram* soroztatnak össze. lásd *Asia Polyglotta* lap 103, 274, 373. Ez az örmény *Air* viszont nem egyéb mint a' régi scytha *Aorj* Herodotban, (*αιος*) mellyet már Leibnitz a' latin *vir*, német *er*, 's *Herr* szókkal egynek vett. Hammer Achteri arab nagy szótára vizsgálatajában olvashatni, hogy az arab *Harr*, és *Hurr* szók = liber, vel Dominus egy a' német *Herr* szóval, Meninszki is csak nem illy magyarázatot tett sokkal régebben, midőn nagy szótárában írja *Ura-yr* = nobilis, eximius princeps, *oeran* az *iruin* többesse = principes ac proceres populi, szintugy Herbelotban *Uriai* = első rangu tanító az Araboknal, a' mi ugymond a' syrochaldaeci *Ouraiā*, és *ouroio*. lásd *Meninszki nagy szótárát*, mellyet Jenisch adott ki I. lap 111, és 701. Hammer recensióját Achteri felett *Jahrb. der Liter. Band, XLVIII.* lap 27. *Herbelotot Biblioth. Orient. Tom VI.* lap 465.

Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1810.

Ha már most Fráhuben a' mongol *Uran* szél-
 jol ezeket olvassuk „postea autem cognovi, apud
 Baschkirios designatione *Uran* comprehendenti-
 ctum 40 plus vel minus pagos comprehendentem,
 qui quasi corpus commune constituunt, cujus tan-
 dem consensu approbata res aliqua majoris monenti
 gerenda rata habetur“ akkor a' magyar *uradalm*
 szó viszhangjára is akadunk, melly viszont a' hel-
 vetiai *Uri* canton nevére vezet át, miről már Oro-
 kócsi így ír „populi Helvetiae *Uri* nunc etiam di-
 citur ab Hunnis hocnomen acceperunt. Hoffmann in
 Lexico Universali ad vocem *Urienses* scribit, orti
 dicuntur ab Hunnis, qui ibi consederunt cum Go-
 this, Hunni, Wandali in Italiam irrumperent. Fuere
 olim et circa Pontem *Uri* populi (Ortelii The-
 saur Geogr. Blinius libr VI. c. 20) et circa fluvium
 Indum.“

Helvetiában már az *Uri* canton a' közép kor-
 ban illy sok szabadalommal bíró uradalom volt,
 mellynek lakóji *universitas hominum vallis Uroniae*
 név alatt jönnek elő az oklevelekben, kik ellentet-
 ben voltak a' megyei gróf birósága alatt lévőkkel,
 ez utolsók *zerri* nevet viselvén: lásd mindezekről
Fundgruben des Orients V-ter Band II-tes
Heft lap. 205. et seq. otrokócsi Origines Hungar.
I. 414. és Franz Koppe Urkunden zur Geschichte
der eidgenössischen Bünde Lucern 1835.

Arndt az *ur* gyöknek eredeti jelentést (origi-
 narium, primitivum) tulajdonit, mellyből eredt
 minden, alsó Németországban ugymond-az *ur or*-nak
 mondatik ki, a' latin *origo*, *ortus* szókat e' gyök-
 re viszi vis za, melly a' német *Ur-kunde*, *Ur-sa-*
che, *Ur-quelle* öszvetett szókban is mutatkozik
 Schmidt is egy igen nagy szorgalmu német nyelv-
 tudós Herodot *aíor*-ját a' magyar *ur* és *Zeus*' ne-
 vével (εργαός Hiesychiusban) a' latin *herus*-sal és

telta *jor*-ral (= ur) sorozta össze *l. Schwäbisches Wörterbuch Stuttgart 1831. lap, 616. Uri* nevek állanak az ő testamentomban az Exodusban cap. 31, v. 12, a' Krónikákban I, c. 2, v. 20. c. 4, v. 35. Esdrásban, c. 10, v. 21. és *Uriel* (= lux dei áll a' krónikák I. Rész. c. 15. v. 5.

9. Az *aether* szintugy mint az *aer*, mellyel egy jelentésű, kezdetben vallásos szó volt. Jaquet jeles értekezést írt a' szóról, mellynek rövid foglatatja ide megyki.

Az *αιθηρ* lett az *αιθ* gyökből *ηρ* raggal, kezdetben kétség kívül tüzet jelentett, mint Aristotelesből gyanítható. (Meteorologia L. IV. c. 3) Anaxógoras az aethert tűznek tartotta, Aristoteles is négy elemet hitt, mellyek közt volt a' tűz is, 's egy ötödik elemet igen vékony változhatlan testnek mondott, mellyet aethernek nevezett. Ezek után által megy *Afer*, 's *Afrika* nevek magyarázatjára, mellyek nemzeti elnevezések. Siculo dóriai formája ugymond a' gyöknek *αιθ*-égetett, barnult, fekete, miből lett az *αιθος*, *αιθωψ*, *αιθιοψ*. **Aethiops**=barna, barnult*).

A' hellen *αιθος* 's a' latin *ater* egy szó. Az *ater* pedig az *afer* oldala mellé esik, ez utolsó Siciiliában dóriai szólás mód szerint készült, 's ugy jött a' latin nyelve be, az első, ugymint az *ater* a' latin nyelv belsójében eredt. A' dóriai és aeoliai dialectusok tulajdona, honnan azt az atticai és joniai beszédmódba is át ment, hogy *θ φ* betüvé változik, kivált az *l* és *r* folyó betük közt, oka ennek az aspiratio, melly mindenikkel közös, 's a' tulajdon articulatiók' különbségét eltünteti, mire

*) Az *Aethiopia* név *Hetiaphi* formában tünt fel a' chinai nyelvben l. a' chinai földleirást Klaproth által közölve Journal Asiat nro 60. 1832 ben.

Jacquet példákat hoz fel. *Aethiops, niger, afer, Alaurus, ater* egy dolgot jelentő szókká váltak. Az *ath* gyök a' zend és sanscrit nyelvekben is megvan, úgy mint az *âth* és *âthors* szókban = tűz, az *âtars* vagy *âthars* gyöke pedig Burnouf bizonyításai szerint az *ad* = edere zendnyelvben, sanscrit nyelvben *aç*, mellyeknek a' görög *ἄθ-ω* *ἔθ-θω*, *ἔθ-θίω*, a' magyar eszem, a' latin *ed-ere*, *es-se* felelnek meg. Mindezek azon fogalomnak felelnek meg, hogy a' tűz megeszi, vagy emésztí az áldozatot, a' mi az *âtars* szó eredeti értelme. Mind ezekhez hozzá adja Jacquet Ammian Marcellin helyét (lib. XXII) „homines Aegyptii plerique subfuscili sunt, et atrati, magisque moestiores; l. *értékezesét Nouveau Journal Asiat. nro 75.*

Megállhat é Burnouf *ad* gyöke a' zend *âtars* szóra nem vitatom, mert a' zend *âth* is tiszta gyök lehet, annyi azonban bizonyos hogy *ad*, *ath*, *as* gyök formák egyaránt mutatkoznak az öszvetett szókban 's mindég tűz és áldoztati értelemben, különben is *d*, *th*, *s* betük e' keleti nyelvekben rokonok 's a' kimondásban gyakran fel is cseréltetnek. Így régi Média neve Herbelotnál *Adher-bigan*, hol úgy mond Kajomors (ó Caju Marathnak írja *th* = *s*) alapítá' az első uralkodást, a' nevezet így szól a' persa *adher* tűz = (aether) ből lett: lásd *Biblioth. Orient. T. 1. lap. 162.* Szinte így a' Maccabéusok 2dik könyvében (12, -16) *Atargation* templum neve említettik Palaestinában *Atargate* persa istentől Reland szerint, a' mi isten helyének magyaráztatik, ámbár helyesebb a' persa *Adar choda* ignis deus-ből magyarázni. Reland említi meg a' zsidó *ataroth* és *at'róth* városokat, mellyek a' görög írókban *atra*, *atrai* formákban jönek elő l. *Relandy Palestina* lap 449. és *Simeon tribusa Elther városáról* l. 569.

Aegyiptomban is volt *Atarbeck* város, melynek romjait leírták a' francia tudósok, kik Napoleonnal ott jártak: lásd *Jahrb. der Lit. B. LVI.* maga Ideler a' koptus *Athor* vagy *Athyr* szót Wolken Mönathnak magyarázza *át*-tagadó particulából és *ri* = nap szóból: l. *Jahrb. für wiss. Kritik.* 1835. März: de ez csak hozzá vetés, mert az örmény nyelvben is *öt* = aether, a' Voguloknál *at*, uj persa. nyelvben *nat*, a' tungus nyelv dialectjeiben *aktara*, *atra*, =ater l. *Asia Polyglotta* lap. 103. és *Tabula* 42; 's a' mi fő dolog az éjeli isteanének tehát a' sötétségnek tisztelete nyomai még ma is nyomozhatók Hammer szerint az arab és aegyiptomi szokásokban l. *Jahrb. der Liter. I. B* 103—105 és *Wiener 'sidó szótárát* lap 760, hol a' zsidó és syrus *athar* ige *precatus est*, *supplex oravit*, *abundavit*, *sumavit fumo odorato* az *athra* fő név pedig = *cultor Dei*, és *fumus* jelentésekben jó elő és már fölebb láttuk (1, és 2dik szám alatt) hogy az arab *atr* = aether, a' koptus *aar* = *aer*: Jacquet említett értekezésében pedig a' zend *áther*, *áthró*; *áthrava*, *athaouron* mind az Aethiopsok vagy Atratusok' nevével hozatnak kapcsolatban.

II. Afrika.

I. Jacquet' magyarázatját láttuk az *aer*, *ater*, *afer* szó formákról, melly mind etymologiai mind éghajlati, 's történeti tekintetben leg elfogadhatóbb, de szükség mások magyarázatját is megérinteni, hogy az olvasó maga is összehasonlíthassa a' több féle véleményt, 's ön állólag ítélhessen a' tárgyban.

Herbelot azt írja *Afrika*h cikkelyében hogy az arab írók szerint *Afrika*tól vette e' világrész nevét ki, *Kis* fia volt, e' pedig *Safitól* származott

ki régen Arábiában uralkodott a' Hemiarites vagy Hómerites nép faj közt l. *Biblioth. Oriental* T. 11. lap. 173. T. 111 lap. 49.

Itt az az arab és zsidó *Kusch* név *His-re*, a' *himjár* uép neve Homeritesre van elroavta. Az arab irók lihetóleg Ábrahámnak kethurától való fíjára *Epher* vagy *Afer* nevüire czéloztak (Genesis 25. v. 4) ki Flavius Jos'phus szerint Lybiába telepet vitt, 's maradékai a' telepítótól adtak Áfrika nevet a' földnek. l. *Antiquit. Jud.* l. 1. c. 16. és *Buddei Hist. Eccles. Vet. Testam. Halae* 1738. 1. Tom. lap. 241.

Bochart ezzel meg nem elégedve, mint azzal sem hogy Servius és Ísidor szerint „Africa = Aprica, quod sit aperta soli“ a' syrus *ferik*, *pherik peruk*, (= spicae terra, terra spicis fertilis) szókat vette fel segítségül, mivel Afrika nagy gabona tartó helye volt az europai nemzeteknek *Lásd geographia sacra* L. 1 c. 26. lap. 188. *ed. Villem*: Hogy ez eről tetett név származtatá, 's a' syrus *perak*, arab *pharaka* vagy Hammer olvasása szerint *fereke* (= fricare) igóknak semmi egybeköttetése nincs Áfrika nevével azt az exegeták mindjárt átlátták, azért kevés követőkre talált a' külömben nagy tudományu de sokszor szerencsétlenül etymologizáló Bochart, kinek mását Otrókócsiunkban birjuk.

! Szint ugy nem állhat meg azoknak is értelmé, kik a' német *Affe* = majom - szóból magyarázzák Áfrika nevét, melly szerint az majmok hazája volt, a' phrygiaiaktól és celtáktól vette volna ez első nevét, *lásd Adelung német nagy szótárát Soltan földalékjairal Affe szó alatt.*

2. Valamivel több nyomosság mutatkozik az ujabb nyelvtudósok *Willford*, *Benary*, 's *Bopp* magyarázatjaikban, kik Afrika nevét a' sanscrit

nyelvben keresik. Az első ugyint Walford írja, hogy Indiában *para* kelet neve, nyugaton *apara*, *Apar*, és *Aparika* annyi mint *Oppia* az az Afrika, latinul *Oppicus*, *Ibericus: l. Jahrb. der Liter. Band. III. lap. 180.*

Bopp összehasonlító sanscrit grammaticájában (Berlin 1835. lap. 393) kimutatván, hogy a' latin gyakran áll a' sanscrit 's görög *th* helyett (például *adara*-s, 's *adema*-s egy jelentésű a' latin *inferus*, *infimus*-sal) Benary tovább épít ezen, 's az *Afer* és *Afrika* névszókra utasít, mellyek ugymond még tisztább formákban fenntartják a' sanscrit *adara* szót, méltán nevezvén így el a' rómaiak Afrikát, mint nekik alattok vagy is délre eső világrészt.

Benary ez utalását az *afér* formára méltatván Bopp még azzal világosítja a' dolgot, hogy különben is a' sanscrit nyelvben dél, vagy az alsó rész *aváci*, mellynek gyöke *ava* előljáró szó, alatt, honnan *avara*, melly Afrika' fekvését igazolná: lásd *Jahrbücher für wissenschaft. Kritik* 1838 nro 2.

E' magyarázatokban több az elmésség mint az alaposság, mert valamint Europa nevét a' sötétségtől vette, hol a' nap lehanyatlak. (lásd *Europa* szót) át ellemben a' világosság földével (= ur, kor, ar, Uria, Aria, Khorasan) hol az felkél, ugy Afrika is inkább vehette a' barna színtől (= *afér*, *ater*) nevét mint fekvésétől, hol *Kusch*, *Aethiops*, *Abyssin* baroult népek laktak, 's laknak máig is, 's magának Aegyiptomnak is többször *Aethiopia* neve volt; a' mellett hogy a' sanscrit *apara* és *avara* szók rokon nyelvekben már nem déli, hanem felső részt jelentenek, például a' németben *ober*, *oberer*, *oberster*, Otfriedban *ober*, legfelső fokozatban *oberosta* (lásd Adu-

lung' szótárát) Dorn pedig így ír „a' zend *ópera* a' német *über*, angolul *over*, allemanul *ubar*, *uber*, angél saxul *ofer*, *ofur*, *yfer*, svee gótho és dán nyelvben *offoer*, svédül *ofoer*, moesogothul *ufar* görögül *ὑπερ*, latinul *super* lásd *Dr. Bernhard Dorn Über die Verwandtschaft des persischen, germanischen und griechisch lateinischen Sprachstammes Hamburg 1827 lap 157.*

Grimm német grammaticájában *afar* góthul = post, régi némethen *avar* = iterum, re, angel-saxul *afor*, közép időben *aber*, scandinav nyelvekben *ofer* = nimis és számos öszvetételeket hord fel ez értelemben. (II. B. lap. 709) Klaprothban is a' zend *opero* annyi mint *oben*, *über*, *ober*, pehlwi nyelvben *awar*, *J. Ázsia Polyglotta lap 69.* Rabanus Maurusban a' VIII-dik századból *ubar-wizzo* = überwissend, ki többet tud másnál, melly Cyrus mellék neve is persául, (= Cosru Aparviz) Keroban *aparor* = oberer, a' latin Superior. *l. Leibnitz Collect. Etymol. edit. Pars 1. lap. 20, 132.*

Kosegarten is a' zend *upa* előljárót *super* értelemmel 's a' német *auf*-fal rokonítja. *l. Hal-lische Lit. Zeitung 1833. nro 96.* Mind ez Afrika fekvése ellen szól, azért a' franczia tudós Jacquet alapos magyarázatja koránt sincs még állásából kiforgatva.

Gyakran jönnek elő *rex Ifricus*, *Afra*, *rex Afer*, populí *Ifuraces* (= ifurak' a' történetirőkban elő, Német alföldön pedig Afferike = Afrika (l. Grimmet I. lap. 442.) arabul *Afriki* = Africanus ab Afrikijath, mint Ewald írja arab grammaticájában. (l. Tom. lap. 153.) *Afer* hires római szónok neve is Germanicus idejében: l. *Bayle Dict. Hist et critique T. 1. lap. 86* *Afra-siab* persiai mythusos király neve l. *Malcolm Geschichte Persiens 1.*

T. lap. 22. A' zsidó és arab nyelvekben is *ophar* ige és főnév szürke és veres színt jelentnek, honnan a' részesülő módban *oesfer*, *oesfra*, = *rubra arena subalbicans*, a' mi Jacquet magyarázatjának újabb erősséget ad, 's az *Aphra*, *Ephra*, *Ophra*, vár, város, személy és hely nevek mind Arabiában mind Palaestinában honosok. *lásd Meinuszki szótárát Tom. 1, lap. 210. Tom. 111. lap. 736. és 436. Wiener zsidó szótárát lap 738, 739, Simon szótárát lap 729, Reland Palaestináját lap. 425, 567.* A' magyar *Afra*, és *opra* család nevek hihetőleg a' szentírásból vétettek, Benkő József kézirati gyűjteményei szerint több illy nevek fordulnak elő Belső szolnok megye levéltárában, hol *Geréb Afra* is, mint Bebek Ferencz nője megemléttetik a' XVdik századból.

III. *Ármány*.

Azokhoz a' miket a' Tudomány Társaság (1835 1. ső kötet) e' szó felett elmondottam hozzá adom most.

1. Kezdetben rossz értelmű, mint a' millyenben azt venni szoktuk, 's már a' régi Persák is vették, nem lehetett a' szónak, melly a' gyökformák, és kimondásbeli különbségek mellett is tisztességgel bírt, tehát csak politikai és vallás elkülönözés ragaszthatott a' szóhoz ellenkező értelmet. Ugyan is abban megegyeznek a' magyarázók, hogy *ármány* öszvetett szó, 's mindeniknek megvan a' maga tulajdon jelentése, sőt a' gyökformák szerint más más, de mindég tisztességgel tűnnek fel az *ármány* szóban!

Elhallgatva tekintve azokra, miket Hammer *Irman*, *Orman*, *Erman*, *Urman*, *Dscherman*, vagy *German*, *Karman*, *Kirman*, földről és névről el-

mondott (Jahrb. der Literat. Band IX. lap 35 ets.)
 historiai alapu következtetéseit abban pontosítja ösz-
 ve, hogy e' föld azon hegy szoroságok mellett fe-
 küdt, mellyek Balch Bamiánból Khorasanon ke-
 resztül a' káspiumi sík földre vezetnek, honnan
 a' *Turániak* szakadatlan háborgatták *Iran* lakosait
 's a' több ezerévü harcztér ez *Irman* földön volt
 a' Schannemel persá nagy épos szerint is, miért
 annak lakossai szüntelen fegyverben voltak, az az
 katonáskodni kénytelenítették.

Ha már ugymond *Erman* nevet a' tatár *er*
 (= vir, zendül *ner*, sanscritban *nava* Böhlen de
 lingva zendiaca lap. 35) magyarázzuk, ugy a' né-
 met Wehrmann szónak felel a' nevezet meg. Ha
Irman nevét vesszük fel a' földnek persául *Ir-*
man = vendégszerető Menniskiben, melly szép
 tulajdonság viszont talál a' föld lakosaira régi bizo-
 nyításoknál fogva; ha pedig a' föld *Orman* nevére
 tekintünk, a' tatár és persá *orman* szó = (erdő) is-
 mét illik lakhelyekre. Ha *Urman* nevét vizsgáljuk,
 ugy'az tatár és zsidó *ur* (tűz) a' georgiai *hur* (nap
 és tűz) helyes magyarázatot adnak, tudnillik tűz,
 vagy nap imídok' földé. Ha pedig a' sanscrit *ura*,
 zend *ahuró*, persá és arab *kor* (= magnus magni-
 tudo) szókhöz ragaszkodunk, nagy és szálas
 embereket jelent, melly tulajdonság ismét talál
 pájok.

A' *Kármán* névre pedig vagy *karámra* a'
 tatár *kara*, turk *kír* = niger adnak felvilágosítást
 = fekete barna emberek, vagy pedig a' persá *kár*
 = nix, zsidóul *kar* = frigidus, tehát hideg föl-
 dőn lakók: fellehet még a' sanscrit *kára* = labor,
 contentio *kara* = manus (amaz a' magyar *kár*
damnum, ez a' *kar* brachium) *kerman* = factum,
 szókat magyarázatul venni, mikből a' hadakozási
 eszme könnyen kifejlik, mivel persául is *kár* =

actio, *kurden* = fac. re, agere, *kármend* = actio, tehát a' kármánok = hadakozók, vitézek. A' *kírman* nevet az arab *kír* = faber ferrarius világosítja = kovácsok Vulcant tisztelők voltak, a' mi ismét talál a' föld lakosaira.

Fő, vagy is alap nevek azonban a' lakosoknak *Arimani*, *Armani*, mivel a' *man* szóragaszték nélkül is igen sokszor *Arii* név alatt említettnek, de soha sem hivattak *Erii*, *karü*, 'stb. név alatt *man* rag nélkül. Sanscrit nyelvben már *árya* = venerandus, *árai* persául ornatio, *árâjiden* = orname, *Era* régi német nyelvben, *Are* angelsaxul, *Ere* középidőkben = honor, tehát *Arii* = tiszták tiszteletre méltók, *Armani* = ehrwürdige reines Manner.

A' későbbi időkben a' néveredeti jelentése feledékenységbe ment, 's tulajdon névvé vált, mint a' görög *Ari* — *aspoi*, *Arin* — *aspoi* stb. formák mutatják, 's ezúton, hozzá járulva a' táj kimondási aspiratiók, (mint a' németben *Irmin*, *Urmia*, *Ermen*, *Herman*, *Hormen*, *Hermen*, *Armen-sul*, *Irmensäule*) a' Sanscrit *ari* 's *ariman*, a' persa *khâr* (= hostis) a' görög *areios*, *arejmanes*, *arejmanios* (= bellicosus) latin *arma*, *goth*, *hari*, régi német *Heri* (exercitus) *Herimann* (= miles) a' francia *guerre*, spanyol *guerra* (= bellum) szók fogalmainak segítségével fogva hadakozó, vagy is ellenséges jelentés ragadt az ármány szóhoz, a' mi annál könnyebben megeshetett, mert a' görög *Ares* egy az Arimánnal a' scytha Ariusok fő istenével, lásd *Halling Geschichte der Skythen* lap. 101, és 142. Ugyan ez a' tudós más helyen historiai vizsgálatjainak eredményeit így adja elő.

Irman, *Erman*, *Dschermania*, *Ermanian*, *Urmi*, *Ariema*, *Arum*, *Irem*, *Arii*, *Arimi*, *Ari-*

aspi Arimaspi egy föld és nemzet nevei módosított formákban, a' persa kutfókben még *Nerimán*, *Nerim*, *Narim*, *Niram*, *Neree*, *Nerei*, változtatásokban is meg van. Az *Urmi*, *Irem*, *Erman*, *Irman*, szók első betűje mindég *a* betűvel (eliph) iratik, a' mi már maga mutatja, hogy a' szót kezdő magány hang megváltoztatása merő táj kimondási önkény, melly is következő módon fejlett ki.

Alap név *Ari*, (= *Arii*, az *Ásii* csak dialectusi változtatás) e' közönséges nemzeti név az Iudusoknál, Médusoknál, Germánoknál még kimutatható, öszvetéve a' velek szintugy közös *Man* szóval (mân persául = lord az az dominus) lett *Ariman*, *Arman*, dialectusi változtatásban *Erman*, *Irman*, melly mint népnév keleten csak az Oxus melletti scytha földön még kimutatható. Ebből lett önkényü aspiratióval *Karman*, *Kerman*, *Dscherman*, *German*, *Herman*, melly forma, mint népnév Németországban, a' kharezini földön, 's keleti Iránban tehát mind a' Scythák fő szomszédságában tűnik fel: egymás hason hangu gyökre visszavitel útján vitéz, 's hadi jelentést nyer a' szó, például *heriman* régi német nyelvben = miles, de a' sanscritban még *ari* = hostis, *ari-man* ugyanaz, persául *ar-man*, 's aspirálva, *khâr* és *khâri-man* ismét, = hostis. A' mint *Neriman* a' felebb felhordott példákban megrövidült, ugy *Ariman*bol lett *Arim*, *Irem*, *Iram*, *Urmi*, *Aram*, *Arim*, *Arm*, onnyi sokféle kimondásra azonban csak egyféle a' leírás mód (arm eliph betűvel) miből lettek az *Arimi*, *Aramari* nép neveik az oxusi és keleti Iránban lakott Scytháknak. Későbbben ezen névszókban a' gyökhöz tartó *a* magányhang eliph prostheticumnak nézetett, melly úton, a' megkurtult *Aram*, *Arum*, formákból az eliph elhagyásával *Râm* és *Rûm* formák lettek.

Más oldalról a' *Man* embert is, lovat is jelentett, így van a' persa *asp* szóval is a' dolog, melly lovagot is jelent egyszersmind, valamint hat az eredeti *Ari* nép név *Man* szóval öszvetétezt, épen úgy a' persa *asp* szóval egybe ragasztva tűnik fel az *Ariaspi* névben, melly ismét az oxusi, 's keleti iráni scythák neve volt. Még az Arimanból megrövidített *Arim* is öszveragasztatott később az *asp* szóval, midőn annak eredete hihetőleg már feledékenységbe ment, 's így lett az említett scythák *Arimasp*, és *Ariaspi* nevek, *l. Hallingot l. c. lap 353.* —

2. *Arman* (*Aquār*) a' phrygiai nyelvben is harozot jelentett a' görög nagy etymologiai szótár szerint, mellyre Bochart hivatkozik földleírásában lap 1075 ; a' Zendavestában pedig majd minden imádság végén ott áll Anquetil du Perron francia fordítása szerint *brisez, brisez Ariman* az az török öszve, vagy röntsd meg Arimant, mivel a' Porter által közölt ékfelírások is egyeznek, mellyekben *âharmâ* = Ahriman, 's Burnouf magyarázatja szerint Darius kívánja azokban, hogy országa ment maradjon Ahriman megtámadásaitól, 's a' rossz geniusoktól, mellyeknek a' közölt felírásokban mint a' zend könyvekben is *Darvand* nevek van. *lásd Journal des Savans Juin 1836.* Az indus *Veda* könyvekben is, még pedig imádságban előjönnek mind a' *Mithra*, mind *Ariman*, a' mi Windischmann figyelmét kikerülte, külömben Mithra tiszteletéről Indiában nem kételkedett volna. *lásd azon imádságot, mellyet Colebrooke 'után közöl Hammer Jahrb. der Literatur Band II. lap 294, — 302.* —

3 Arménia nevét is hajlandó vagyok az *armány* szóhoz kötni, mind azért hogy a' Kurdok hajdan mint ma Arimantól való származásokkal

dicselkednek; és a Persákkal szüntelen dicső-
keztek, mind azért hogy a Vaní hegyeken lé-
vő ékezett felírások Mithra tiszteletéről szóla-
nak, s Arméniának e régi városát choronci
Moses Semiramis idejeig felviszi, mivel az ör-
meny hagyományok is egyeznek. De különben is
a zendiratok és a Schahnámeh című épos még
az Arménián feljúl eső Masenderant, mellynek
Gilány egy része, mindég az ördögök, Ariman de-
monjai lakának írják, hol *Arm* vagy *Aram* me-
gje volt. A híres persa hős Rustem is kurd szü-
letésű volt, kinek nagy atyja *Sam*, ennek nagy
atyja *Kahríman* vagy *Aríman* volt, a görög Ar-
tában vagy persa *Ardevan*, melly csak dialectusi
változtatás! Innen megmagyarázható az is, miért
Kiaxeres (= Dejoces Malcolm J.) Phraortes Ham-
mer = Kiaxerea Halling szerint kit a kurd Rustem se-
gítet fel a tónra egyik fiját *Armennek* nevezette,
hihetőleg a hős vitéz eránt vala háladatossgból,
ki Persia évkönyveiben magasztos fényben tündök-
lik. Maga a *kurd* név is nem egyéb mint a ma-
gyar *kard* szó, kardoskodók az az veszekedők vol-
tak hajdan; mint ma 's a persiai hatalom ellen-
segei, egy, armánykodásairól mindenidőszakban
elhíresztelt népfaj; lásd mindezekről *Malcolms*
Geschichte Persiens Tom. II. lap 264, *Hammer*
Geschichte des osman. Reichs Tom II. lap 457.
459 Jahrb. der Liter. LIII B. lap 244. *St Martin*
Mémoires sur l' Arménie Tom. I. lap 137 etseq.
Halling Geschichte der Skythen lap 107, 108, 357
383. —

Él tudom, hogy Arménia nevét sokkép ma-
gyaráztak a tudósok, (lásd például a meny szó
alatt) de hihetőbbnek találok az Arimánok vagy
scytha Ariusok nevéhez kötni a szót, mivel fe-
lebbi adataim történeteken alapulnak, a mellett
az *ar* és *man* gyökszók nem kirekesztőleg egy,
hanem több nyelvek saját birtokai, tehát olly ősi

név szók, mellyek mint az első nyelv' maradványai mindenfelé elterjedtek, a' mit a' Tudomány Társban (1835 1-ső kötet) közölt adatok igazolnak, 's a' következő jegyzetek még nagyobb világosságra hoznak;

3. Laconiában Nabis király fija *Armene* névet viselt Procleságból. Thessaliában *ormenion* város volt, melly az Iliásban kétszer is előfordul. Palaestinában *Arimanon* és *Arima* helység neveket jegyez fel Reland, 's Alting zsidó grammaticájában *armah* = astutia, Simon zsidó szótárában *aram* = callidus fuit, item pressit, coartavit, *ar* = inimicus, hostis. Nagy János grammaticájában is *arimah* = dolosus 's ármányos szókkal magyaráztatik. Meninszki szótárában I. T. lap 108, 393, 567 IV. Tom. lap. 1099 *âharâmen* persaul = malus viae dux, *da. mon in magorum lingua*, másképp *ahiremen*, *chremen*, *chrimen*, *ehren*, *ehriman*, *eh-rime*, ugyan itt *Ermen* persa tulajdon név „provincia regionis in Aderbeigian“ tehát a' tüzföldön, *ermen* persaul = aestiva, másodsor mons, secessus, *el ermen* = nomen gentile, gens armeniaca, arabul *erمني* = armenus, olaszul *armeno*, turkul is *arمني* = Armenia, arabul még *ermeniji* és *armenijo*. A' turk tatár *orman* szó erdő értelemben, mint *ormanlii* = sylvestris, *ormanlyk* = sylva ingens az Ariusok és Arménok hegyes és erdős lakhelyeikről elvont fogalmak; másértelmű ugyan e' turk *orman* szónak molestia, difficultas, a' mi viszont a' persa *armân*, *ermân*, *ürmân* szók jelentéseinek felel meg, mellyek Meninszki által desiderium, poenitentiae dolor, molestia latin szókkal magyaráztatnak, honnan *ermaniden* ige = poenitere affligi, mellyekkel az arab *herim*, *herma*, *hürman* ismét rekonok, mint a' német *arm* = miser, azért közös eredeteket meg sem tagadhatják, mivel

a' turani 's iráni száradatlan harc az Arimánok miatt szenvedés könnyen meghonosíták a' szót Persiában, honnan az más nyelvekbe is át mehetett *).

Láttuk már azt is főlebb, hogy *irmon* persa nyelvben idegent, vendéget (= *hospes*) jelent, ennek újra Persia' történeteiben van alapja, hol a' scytha Ariusok *Kustem*, *Sal*, *Ardewan* vagy *Artaban* vendégek, jövevények voltak, nevek mint tetteik meg öröklöttek a' persa évkönyvekben, a' mellett keleti Iránban mint idegen népek foglalásokat tettek, 's később honni vallásoktól vagy is Ariman tiszteletétől eltérve persa vallást vettek fel, 's egy néppé olvadtak össze.

De forduljunk nyugotra is, hol az *ármány* és *ormán* szók ma sem ismeretlenek. Valamint magyar történeteinkben *Ormannus Columban* 1-ső Bela, *Ormanköz* *Gergely* Bethlen Gábor idejéből, *Villa Hermány* 1223, *Eörményes* 1291, *Örményszék* 1701-ből ismeretesek, szintugy a' német földön felleljük *Herimannus de Dale* és *Godofredus de Ermene* testvéreket 1160-beli oklevélben, *Irmengardot* Saxo Annalistában 1030-ból, a' Francia hires *Armagnac* nemzetséget, melly a' latin *Armeniacus*-ból lett. Meg van a' góth nyelvben *Airmun*, *Airman*, régi németben *ermun*, *erman*; *irmin*, a'

*) Grimm német grammaticájában ezeket olvashatni az *arm* szóról, *ar-am* althochdeutsch = miser angelsächsisch *ar-m*, altnordisch *armr*. Das Adjectivum und Substantivum *Arm* wahrscheinlich einer Wurzel *uram* = der arbeitende mühselige Knecht - *Arm* das arbeitende Glied: Ulphilas hat zwar *arman* (misereri) aber kein Adjectivum *arms*: *grman* angelsächsisch = miserum reddere II. B. lap 148, vesd össze a' 418dik lapon álló jegyzeteket is *airmun*, *airman*, és *mun*, *erman*, *irmin*, és *h* előtéttel *hirmin*, *hirman*, stb. istenség nevééről.

scandinavi dialectekben *iörmum*, 's gyakran *h* előtétellel is, mint Grimm megjegyzi, ki azt istenség' nevének véli, 's valamint az *Arminius* ugy a' *German* nevet régebben *Möser*, ujabban *Savigni*, *Halling* *Hammer* 's mások ide soroztak: sőt *Savigni* az *Alemann* nevet is *Arimann*al egynek veszi, a' *Halbanum* középevi szóra példakép útalva, melly annyi mint *hautban*, *arriereban*, melly *Arbannium*, *Aribannum*, *Haribannumbol* lett.

A' góth *airmann-reiks* (= *Ermaricus*) a' *Tacitus Hermonduri* népe, valamint a' kronikásokban előforduló tulajdon nevek *ermine röh*, *irmin-röh*, *erman-déó*, *ermenoaldus*, *irman-dégan*, *irmin-drüt*, a' spanyol *Hermanuade* a' lengyel *Herman Vielki* és *Herman polny* (amaz fő, ez altábornok jelentéssel) az anatóliai *Ermeni* alpesek' neve, végre Olaszországban *Arimanni liberi homines in Verona* 1165. oklevelben épen ugy mint főlebb láttuk Helvetziában *liberi homines vallis Uraniae* mind ide tartoznak, 's egyaránt azt bizonyítják, hogy az ősi *Ariman* öszve tett szó soha ki nem holt kelet' 's nyugot nyelveiben. Még csak azt jegyzem meg berekesztésül, hogy egy thebaisi koptusi legendában Nilus egyik ágának neve *Herman* = aranyszín, a' mi a' memphisi dialectben *erman* *Akerblad* — ott utazott svéd tudós jegyzete szerint a' granatalfüa színétől, a' mi tehát ismét a' nap' tűzére vezet vissza, mert ugyan csak Afrikában a' berberek' nyelvében *aurage* sárga vagy is láng színt jelent. *Lásd mind ezekről a' münsteri oklevelek' gyűjteményéről szóló jelentést Allg. Liter. Zeit.* 1833. Nro 30. *Adelung'* szótárát *Emilia* név alatt, *Montfaucon* görög paleographiáját *Paris* 1708. in folio lap 88. *Armagnac* névről *Grimm'* német grammaticáját II. B. lap. 448. *Mösers'* *Osnabrügische Geschichte* lap. 129 — 131. *Savigni Geschichte des Römischen Rechts in Mittel-Alter* I. B. lap. 193. a' *francia Tud. Gyűjt.* IX Köt. 1840.

académia szótárát Hermandade szó alatt. Raumer' értekezését az olasz városokról a' bécsi tudós év könyvekben VIII. Band lap. 17. 's Leo' felvilágosításait a' májlandi német származatu Ariman nemesekről: Über die Verfassung der freien Lombardischen Städte im Mittel-Alter von Heinrich Leo, Rudolstadt 1820: 's végre Nouveau Journal. Asiat. Nro 76: lap. 361, 's 1836-ból a' Februariusi füzetet.

IV.

Arány (= proportio) *Irány*, vagy *Erány* (= directio) és *Erény* (= virtus).

Az *ny*, mint a' *ty*, *gy*, *ly* csak hang lágyításai az *n*, *t*, *g*, *l*, mással hangzó langhetüknek, ez észrevételt még Otrokócsi tette, 's a' régi magyar irásokban igen sokszor hiányzik is az *y*, tehát *arán*, *irán*, *erán*, és *erén* lesznek a' tiszta formák, 's mivel az *an*, *en* (= *ány*, *ény*) mint a' *mán*, *men* (= *mány*, *meny*) képző ragok e' szókban, *ar*, *er*, *ir* gyökalakok mutatkoznak mellyekből minden nyelvben számtalan származékok lettek. Öszve hasonlítván már az idegen nyelveket a' magyarral, szembetűnő lesz a' szók testalakjainak 's jelenteseinck itt ott kevés eltéréssel ugyanazonsága.

Legelébb is szótárainkat megkérdezve lássuk mi jelentéssel bírnak a' kitüzött szók.

Párizpápaiban (Bod Péter kiadása szerint Szeben 1801) *arányzás* = *conjectura*, *collineatio*, *conjectatio*, *collimatio*, die Muthmassung, das Zielen mit den Augen: *arányzok a' célra* = *collimo*, *collineo ad scopum*: *arányzom* = *puto*, *conjicio*, *conjecturo*: *erányos* = *rectus*, *irányzani* = *collinere*, 's utasít *arányzani* igére, még pedig itt *y* nélkül írva.

Kresznericsben *arány*, *erány* = scopus, meta, objectum, propositum, *aránytalan* = non habens scopum, *egyaránytalan* = inaequalis, dissimilis, *arányos* = scopo congruus, proportio-natus, *arányoz* collineat, collimat, a' zsebszótárban *arány* proportio, *irány*, *erány* = directio, *erény* = virtus.

2. Mindjárt itt már szembeötlő *Turán* és *Irán* földek neve, melly utolsó *Aran*-nak is iratik. Lássuk elébb a' történeti és geographiai adatokat, 's azután a' magyarázatokat vegyük szemügyre.

Az Ossétek — írja Klaproth — magokat *Ir*, *Iron* földjeiket pedig *Ironistánnak* nevezik (= Iron föld — mert *stan* persául is földet jelent) nyelveknek fele része médus szókból áll, Herodot szerint a' médusok magokat *Ariánojoknak* nevezték, 's most is egy része lakhelyeknek, és Persiának, hol elterjedtek *Irán*-nak neveztetik: lásd *Reise in den Kaukasus und nach Georgien Halle 1812 B 1. lap. 66, 67.* Mások mint Hammer a' tartomány nevét *Arannak* írják, melly Kürdistan és Adher vagy Aserbeidschan nevü tartományokkal Persia nyugoti részét teszi lásd *Jahrb. der Literatur Band LXII, lap. 15**).

Herbelot írja, *Herat*, vagy *Hera* város neve régen *Ária* volt, honnan a' tartomány is nevét vette; Ptolemaeusnál *Ariana*, melly Drangiánával 's Bactriával a' mái Khorazán' egyik részét teszik *l. Biblioth. Orient Tom III. lap. 191.*

Schlegel Fridrik írja az *ári népről.* „A' zend könyvek szerint lakott a' „Zend nép *Eeri* vagy *Ári*

*) Persia mái *Irán* neve későbbi származat, a' Zendavestában *Irán* föld koránt sem a' mái szűkhatárok közé szorult Persia, hanem a' régi *Arieme*, vagy *Arcia*, a' zendavestai *Iran* földnek régi széles értelmében a' persa *Irman* felel meg. *l. Jahrb. der Liter. Band IX. lap. 25.*

földön, a' görög *Aria* = Ariusok' földje ma Kho-
 razan. Nagy néptöke volt az, melly *Ari* nevet
 viselt, a' görög író Creuzernél (Synbol 1 B. 1.
 698. 40-dik jegyzetben) *πᾶν το Ἀριον γένος* kifeje-
 zéssel tünteti ki széles elterjedéseket Manu indus
 törvénykönyveben *Aria*, 's *Ari versa* föld az indus
 északi hegyeken keresztül keleti és nyugoti ten-
 gerig kiterjesztetik. A' Médusok Ariusok voltak,
 vagy is egy ágazatja a' nagy *Ari* nép tókének,
 melly később Médus nevet vett fel, Zoroaster is
 ennyiben Médus volt, mert a' Zend könyvek
 Ferien földre utasítanak mindenütt vissza, a' *Zend*
 nyelv hát áriai, vagy keleti, a' *pehlvi* pedig nyu-
 goti médus nyelvek voltak, a' persáknak elgörögö-
 sitve *Artaioi* nevet adtak a' hellen írók“ lásd *Jahr-
 bücher der Liter. Band VIII lap 458.*

A' Sassanida persa uralkodó ház pénzsein *Malka
 malkani Iran* fel írás van = az iráni királyok' ki-
 rálya, éppen így a' Nakschi Rustem és Kirman-
 schahi felírásokban *Melka Iran wa Aniran* olvas-
 tatik, vagy is Iránnak és nem Iránnak királya.
 I. *Asia Polyglotta lap. 82.*

E' régi czimet ma is használják Persia' uralkodó-
 dója; 's nem olly régen is; mikor Mirsa Abul-
 hassan Chan persiai követ beszédet tartott Bécsben
 udvari audentián Irán és Turan földnek, Darius
 koronája és trónja örökössének nevében adá át az
 Iran és Turan (az az nem Iran) földek urának le-
 velét, mellyben magát Iran és Turan Padischájá-
 nak írta. I. *Fundgruben des Orients VI. Band 2.
 Heft lap. 213. és Hammer Geschichte des osman.
 Reichs 2-te Ausgabe Pesth 1834. 1-te Lieferung.
 lap 34. az Aniran földről.*

A' mi különös Bohlen az *Eden* föld nevet is
 (Genesis c. 2. v. 8.) *Eren*-nek olvassa az eredeti
 textusban, miszerint a' régi *Aria* (= Airyo) vagy
 Ariana (= Airyana) föld eredeti neve a' szent írás-

ban is fenn maradt volna, lásd die Genesis historisch kritisch erläutert von Bohlen Königsberg 1835. 's az ellenvetéseket a' berlini criticalai lapokban 1838. Nro 110.

3. Lássuk most már a' magyarázatokat is.

Schlegel az indus *ari* gyökre viszi vissza az *Ariusok*, és *Aran* vagy *Iran* föld' nevét, melly annyit tesz mint vortrefflich, ausgezeichnet, ruhmvoll, egregius, a' német *Ehre* — úgymond — 's az indus *ari* csak egy szó, die Arier = ehrenhaften, góthus formában *ari*, vagy *ario*, a' germanusok is Schlegel szerint Ásiában Áriusok voltak, Khorvarezenben és Bokharában laktak 1. *Jahrb. der Lit. Band VIII. l. 438.*

Halling így ír „A' zend iratokban nem fordul *Ari* elő, hanem a' sanscrit nyelvben ict Manu törvényeiben *Arias* legrégibb neve az indusoknak, azaz tiszták, tiszteletre méltók, melly a' german nép neveiben is megvan, mint *Ripu-arii*, *Bojo-arii*, *Boroctu-arii*, *Chattu-arii*, *Viduu-arii*. A' Medopersáknak, vagy Persa medusoknak is a' volt a' nevek Hom, vagy is a' phallus' tisztelet' prophétája ideje előtt mint Herodot írja Μηδος — εκάλεοντω δε πάσαι προς πάντων Αριοι (7, 62.). Az öszve hasonlító nyelvtudomány is indus, persa és germán fajokat egy tökének talált, indo germánnak elneveztetve Klaproth által, és ha Dschermania mint Mirchond írja, vagy is Khorasmia volt ási lakhelye a' régi germánoknak, ugy e' három népnek régi hagyományai is *Kaschmir* és *Tibet* tartományokra utalnak, hol leg régebben lakhattak. Indiáról tudva van, hogy a' nemesebb indusi *Kasztok'* leszármazása *Kaschmir*ből való, 's hogy *Kaschmir'* lakóji nem csak physical tulajdonoknál fogva indiai származatot árulnak el, hanem ma is sanscrit dialecten beszélnek mint Bohlen? vizsgálatai mutatják. A' Bundehesch *Kaschmir*t fejedelmek' földé-

nek, persa királyok földének nevezi, Herodot szerint pedig Kaschmir a' Khorasmiusok' eredeti honja valt. (3. 117.). Kaschmir tehát *Aria*' tiszta, tiszteletre méltó föld, honnan nevezettek az Áriusok, a' Zend iratokban *Eriene Vedscho*, a' scandinávi *Edda* énekekben *Eriene*, a' Vendidadban és Bundeheschben *Iranwetsch*, honnan ez iratok szerint az *Irán* név keletkezett ki. Anquetil du Perron és Kleuker csalatkoztak, mikor e' helyet Albordschal együtt Kaukasusra tették át, a' mit már Bredow és Rhode átlatták. (l. Bredows Handbuch der alten Geschichte 1820. lap. 192. es Rhode heilige Sedsage lap. 83 — 98.)

Első tekintetre is *Kaschmir* és *Peschauer* földek az első rangu parádicsom földet teszik, *soghdh*^o tartomány pedig minden keleti hagyomán szerint a' második parádicsom mellyet Ormuzd teremtett. A' Vendidad szerint innen terjedt tovább az emberi nem Dschemischid alatt *Eerient Vedscho* földről mi körül más hindokuschi földeket mint *Soghdh Baleh moore* (=Khorasan) jelekki, Rhode még az indus *Airavatában* is ezt az *Eriene Vedscho* földet találja fel, melly a' Bihrmanismus régi lakhelye, 's hihetőleg az indusok' parádicsoma is volt, mivel a' neki szentelt hires elefánt neve is Airavata volt, mint Wilson és Willford munkáik bizonyítják.

Nagyon hihető — folytatja tovább Halling, hogy vallásos yiszony volt értelme e' föld és népjai nevének, a' mi mindazáltal megváltozván az indusok és persák' vallása feledékenységbe ment, de a' durvább, északra kiköltözött népeknél a' régi vallásos rendszernél fogva a' nevezet is fennmaradt, azért következtethető is, hogy a' későbbi *Ari* helyet csak Bactria északi felén kell keresni.

Itt jegyzi meg azt is Halling, hogy későbben Pontusnak egy szigete is *Aria* nevet viselt, melly

Marsnak szentelt földé volt: *l. Jahrb. der Liter. Band LXIII. lap 118. et sequ.*

Herbelot ezeket írja, „Persia régi történetiben *Iran* elneveztetésére illy magyarázó kulcsot lehetni. Feridun, három *fijai* közt, *kiknek* nevek *Salm, Tur,* és *Irage* felosztá birodalmát, *Tur* része *Turan,* *Irage* része *Iran* nevet kapott. *Iran* név közönséges neve *Persianak,* írja másutt *Herbelot,* mind az a' föld a' mi van *Tigris, Gihon,* *Euphrates* a' *Kaspium* és *indns* tenger közt *Iran* volt hajdan. *lásd Bibl orient. Tom. II lap. 468. Tom. III. lap. 377.* *Malcolm* épen így ír, hozzá tévén, hogy a' mi a' régi írókban *Pars* „*Persia,* vagy *Fars* az a' honni nyelvben *Iran.* *Malcolmnál Sel, Tur* és *Erii* a' három testvér neve, kik közt feloszlott a' birodalom, anyjok volt *Irandocht* (= *Iran* leánya) sok *persa* írók így szoll *Malcolm* — az *Iran* nevet *Erii* fíjától huzzák - le, de *Mullah Firoza,* ki a' *pèhlui* nyelvben legjártasabb azt állítja, hogy az *Erii* az *ir* többes száma' 's *Iran* annyit tesz, mint hívók, jó emberek' földje.

4. A' magyarázatok hát így vagynak, *Schlegelnél* *ari* = *vortrefflich,* *ausgezeichnet,* *ruhmvoll,* *egregius,* németül *Ehre,* *Hallingnál* *aryas* = *tiszták,* *tiszteletre méltók.* (= a' *zend Eeriene*) *Malcolmban* *erii,* *hívók,* *jó emberek,* 's minnyáljan a' szó *vallásos* eredetében 's *jelentésében* *meg-egyeznek.*

Az *Ur,* vagy *isten földje* volt az *Iran* föld, melly *ar, er, ir, or, ur* gyök formák szerint módosítva mint az *Aer* szó alatt láttuk, változó test alakjában ugyanazon egy dolgot jelentett kezdetben.

Éden' lakóji azok kik a' *paradicsomban* *laktak* (*Bopp, Halling* 's *mások* *Édent* *Aria* földre teszik *India* felett *erányosok* (= *Parizpápa*ban

rectus), jó irányt követők (Kresznericsben = 'scopo congruus) 's erényesek voltak (zsebszótár virtute praediti). Hogy e' szóknak vallásos értelmek csak vallásos körből ment a' politicalai életbe át, tekintve a' legrégebbi szent könyvekre, az első emberek' papi nevelésére, magoknak a' szó gyökformáknak első eredeti jelentéseikre, melyekben *erő*, *magosság*, *eredet*, *alkotás* vagy *teremtés világoosság*, 's *tűz*, *uraság*, *hodolas* es *tisztelet* fogalmi főleg tüntetnek - ki, szinte kétséget sem szenved, 's minekutánna azt is tudjuk, hogy a' scytha Ariusok (tehát délről északra az Oxus mellé és felyül költöztek) első, az az legjobb nyilasok tehát jó irányzók voltak, igen hihető az is, hogy e' második folyamú értelemben rólok ment a' szó hadakozás útján más nyelvekbe is át, legalább az öszvevágó példák mind ide mutatnak. Ugyan is góthul *arho*, scandinav dialectekben *ör*, *eari*, angolul *arrow* = nyíl, 's ez a' magyar *árr* subula, a' mit Dankovszki, Kassai és a' debreczeni grammatica hibásan írnak egy *r* betűvel, alsó Saxonában *ort* ismét subula, és *cuspis*, régi svéd nyelvben *or* és *aur* Ihre szerint viszont nyíl, Schmidt sváb szótárában a' scytháknál *aor* = fegyver, Adlungban *or-log* feyerlicher Krieg, Grimmiben *orusta* proelium *or* gyökből.

Herbelot Feridun idejéből maga emliti a' híres persa nyilazót *Aresch* néven, melly ismét hel-lén nyelvben Márs neve, 's ő maga franczia *archer* (= sagittarius) szót köti a' persa *aresch* névhez. Ugyan csak a' persa nyelvben *ar* = serra, *err-ekes* = serrarius, arabul *eri* épen az a' mi a' turk *áru*, *árgy* = apis, vespa, ciabra, hegyes fulánkjától, ismét arabul *gran* = clavis, quo firmatur *cuspis hastae*, így a' német *Aehre* szóról nyilván írja Schmid, hogy a' buza kalásznak a' hegyesség fogalmából lett e' nevezetje: zsidóul is *jara* = nyi-

lat hajítot . lásd mindezekről *Grimm jegyzeteit Ulphilásra Jahrb. der Liter. Band LXX. lap. 50. Adelung szótárát in voce Ahl, és orl ag, Grimm német grammaticáját I. B lap 111. II. B. lap. 370. Meninszki szótárát I. B lap. 111. és B. III. lap. 701. Herbelot Bibl. orient. T IV. lap. 90. Schmid svab szótárát lap. 12. és 701.*

A' magyar *arány* szóval ismét egyeznek a' török *oran* = modus, mensura, proportio, *oran-ile*, methodice, modeste, *oranlü* moderatus, modestus, a' görög *αρω* = apto adapto *αρωω* = compono, congruo: lásd *Meninszkit B. I. lap. 365.*

5. Ha már a' nyíl sebessége fogalmából kiindulunk, tekintve egyszersmind a' nap gyors lovarra, a' tegzes Phoebus Apollóra, a' tűz és világosság villamszerű elterjedésére még több szamu mindenben egyező szavakra akadunk, például zsidóul *ir* = abiit, effugit, huc illuc vagatus est, item ferbuit aestuavit, substantive, aestus animi, pavor, tehát a' latin *ira*, a' magyar *iramlás*, vagy *iramodás*, ismét zsidóul *or*, vagy *ur* = excitare, commovere, erigere, item excitari, evigilari, honnan a' zsidó *or*, chaldaei *ir* = vigil, angelus, nuncius, *irin* = vigiles, nuncii, angeli tehát a' magyar *őr* = custos, vigil, a' scandinavi *ör* = celer, és *oer* = amens, vagy magyar *őrült*, a' régi német *irrôn* = errare, hajlítva *irr-om*, *ir-órós*, *irr-öt* = erro, erras, errat magyarul iramlok, vagy iramodom a' mit Kresznerics kihagyott szótárából, mint az *iram* szót is = cursus, nincs meg benne az *iram* = Rennthier, *irâmos* = schnell, mivel egyez a' georgiai *irem* = irámszaoras az arab *rim*, többes számban *eram*, mingreliai kimondásban *iremi*, suani dialectben *irem*, 's e' névtől Jakut három *Iram*, és *Irem* nevezetű várost jegyzett fel arab földleírásában. Szinte ide tart az arab

ihrimma a' negyedik hajlítás módban *harama* gyök ige után = *properare, celerem esse, 2-o contentiosum esse in sermone*, az urali *iram-tau* hegy neve (= *iram* szarvasok hegye), *kalmukul is ire* = *iramodj*, a' tatár nyelvekben — írja Remusat, a' parancsoló mód a' thema, 's utolsó szótag magányhangja állandó jellemű, vagy *characteristicum* ily megmarad, 's módosítja az idők és módok végeit: *ire*-ből lesz *ire-kule, ire-bei, ireksen* etc. Az *iram* szarvas nevével egy a' zsidó *air* = *asellus alacer*, mert keleten a' vad szamarak gyorsabbak 's erősbek a' lovaknál, az arab *joer* = *hoedus*, a' francia *académia* szótárában feljegyzett *aire* = *vitesse d' un vaisseau*, az északi pogány szertartásu *yrías* nevű futás, *paganus cursus quem yrías nominant* egy régi zsinat jegyzeteiben, melyet némelyek a' scandinav, *yra* = *toben*, mások az angelsax *yr-nan* = *currere* igékből magyaráztak, Grimm pedig *irjan*, és *irron* = *errare* gyökre viszi vissza.

6. Az iramlás csak egy sebesebb fokozatja a' járásnak, nagyobb mozgást tesz fel mint' rendes járás, de azért a' magyar *jár* ige = *ambulat* mozgás jelentésénél fogva egy osztályu szó amazzal. Egyeznek a' magyarral a' török *jürünek* = *incedere, pergere, currere, jürün* = *assultus impetus, jürüdschi* = *ambulator, cursor, jürüsch* = *incessus* vagy járás, *jurisch* = *ambulatio, impetus*, az arab *oejir* = *proficisci, abire, effugere*, honnan *oejar* = *asinus*: az angelsax *irne* = *curro, arn, ur-non, ari* cursor, islandi nyelvben *ar*, svédül *ara* = *mittere aernan* = *laufen*, persául is *jar* utazó társ, *comes, sodalis, jari* = *sodalitas*, keleten tudjuk, hogy karavánok, vagy is többek társaságában történik minden messzi utazás. A' menés, és mozgás értelmére visszavilítottok sok folyó

vizek nevei is, például Nilus aegyiptomi neve *jaro* Memphis körül, Thebais vidékén pedig *jero*, *eiero*, *eioor*, miből vettek a' zsidók a' *jeor*, és *jeor misraim* vagy aegyiptomi Nilus nevét (Amos VII. v 8) A' Koptusok e' névből írja Akerblad igéket is formáltak, mellyek vizen átjárást jelentenek, vagy hogy tulajdon szavait hozzam fel „*qui signifient passer une riviere, et en substantive = passage.*“ E' koptus, és zsidó *jaro* vagy *jeor* viz név Tübetben ismét feltünik *yar*, *yoeron*, és *yé-ro* formákban, mikép hívják ott a' legnagyobb folyóvizet, melly majd minden más patak vizet magába fogad. lásd *Klaprothot Nouveau Journ. asiat. nro. 81 lap. 183 — 187.*

Minekelőtte még tovább is folytatnók vizsgálatainkat, eddigi állításainkra az 5-dik és 6-dik számhoz tartozó alap kufóket is feljegyezzük itt, úgy mint *Winer zsidó szótárát* lap 713. *Simon régiebb zsidó szótárát* l. 688 — 690, 691. *Grimm német grammaticáját* I. B 738. 876 898 *Schmid sváb szótárát* lap. 610. *Menins zkit* I. B. lap. 393. III. B. lap. 787. B. IV. lap. 1153. 1195. *Azsia Polyglotta* lap. 115. *Jahrb. der Literat. LXVIII. B. lap. 46 im Anzeige-Blatte. Remusat Recherches sur les langues Tartares T. 1. lap. 181. Ferdinand Müller. Der Ugrische Volks Stamm Berlin 1837. I. B. l. 24. Allg. Liter. Zeitung 1833. Nro. 180. Dictionaire de l' Academie francoise a' toldalékban in voce aire: Journal Asiat nro. 76. lap. 358; hol Zoega jegyzése is áll, hogy a' Nilusnak más neve nincs is a' Koptusoknál mint *Jaro*; melly a' folyóvizek' közönséges neve.*

Rokonok a' magyar *jár* igével még a' zsidó *jarad* = lement, a' *hiphil* formában = levitte, lerakta. Moses Isó könyvének 43 része 20dik versét *jarod jaradmi* így kellene fordítani a' szóhoz ragaszkodva járván jártunk vagy jöttünk le (Ac-

gyiptomba) *Reland* a' *Jordan* viz nevét is ez ígé-
hez köti, = *descendit, labitur, Jarden* zsidóul,
arabibus *ordounon*, et *arden*, Persis *herdam* lásd
Palæstina Hætriani Relandi Norimbergæ 1716.
Libro I-o cap. 43

Pausanias i' oqðav-nak írja, 's *Lydiában* is volt
ily *Jardan* nevü folyó viz mint *Bochart* feljegyzi
Geogr Sacra ap. 549, és 811.

Jarad más formája a' zsidó nyelvben *jarat* =
divertit, declinavit, a' török nyelvben a' már od-
dig felhoztako kívül ide tart *jerlen mek* = *migra-*
re 's hogy *Ásiában* a' kobori turk csapatoknak,
kik járnak kelnek közönséges neve *Jürük* vagy *Ju-*
ruk azt már a' keleti nyelvekről irt értekezésemben
feljegyeztem. *Klaproth*ban a' magyar *menj*, vagy
járj, a' turk nyelv' különböző dialectjeiben *jurí,*
dschür, *jor*, *joró*, *jür* formákban *adatik*, a' mi a'
magyar *jer* vagy *gyere l. Asia Polyglotta Tab.*
28, 29. Ugyan csak itt az irám szarvasoknak
észak ásiái nevek *oról*, *irjumu irum* és *oron* (ta-
bula 46.). A' koptus és zsidó *Jear* és *Jordan*
folyóvizek neveivel egyeznek a' siberiai *euro*, a'
livoniai *jura*, a' finnus *jaure*, 's *járwi* szók,
a' két első tengert, a' két utolsó tót vagy is ta-
vat je entnek l. *Asia Polyglotta lap 113*, és *Mül-*
ler Ferdinandnak az ugor nép tókeről irt könyvét
I. B lap 437. hol az is megjegyztetik, hogy a'
Lappok földén folyó viz is van *jaure* névvel. A'
régii magyar halottas beszédben olvassuk Révaiban
ysa menü ez chuz iarov vogmuk az az = és mind
ezekhez járók vagyunk, tudniillik a' sir verembe
leszálunk l. *antiqu. Literat. Hungar lap, 38.* Most
már nem csudálkozhatunk azon is ha Nagy János
a' zsidó *gur* ígét a' magyar *gyere, jer* szókkal egy-
nek vette, mert már Révai igen helyesen a' zsidó
jálach ígét az esthoniai *jalg* 's magyar *gyalog - ol*
igékkel öszve sorozá l. *Grammaticáját II. Tom.*

lap. 138, 's mind kettejeknél sokkal előbb írta Otrokócsi; „a' gur = peregrinatus est g in j transit. quod apparet ex jere, gyere, gyer:“ *Origines Hung. lap* 305. 's' ha Meninszkiben olvassuk T. 3. lap. 839. hogy a' *Jordan* viz régi arabb neve *gur* vagy *ghur* nem is kételkedhetünk többé Reiland állításán, hogy az a' mozgástól vette nevét. Tudva van az is, hogy a' zsidó *g* a' syrus és arab nyelven *dsch*-nek n.ondatik, azért Jabn arab grammaticájában lap. 171. írja, es tanítja *dschar* = gur von Weg abweichen, einkehren, Ewald arab grammaticájában is olvashatni, lap. 98. I Tom. *dschara* = cucurrit, *dscha árâthi* = cursu eum superare studuit Masius syrus grammaticájában lap. 12. a' syrus *dhurket* = incessus a' zsidó *derek* szóval = via quae calcatur vétetik egynek.

Azt mondtuk az *aer* szó alatt a' 6dik számban hogy az *ar*, *ir*, *or*, *ur* gyök formák, *h*, *v*, *j* félhangú betűket, mellyek sokszor nyugosznak magok elibe könnyen felvesznek, azt is megmutattuk, hogy az idő szakok év részek a' nap 's hold járása szerint vették el nevezetjeiket, most még csak azt jegyezzük meg, hogy a' német nyelv dialectjeiben is mutatkozik ez a' *g* betű elől, mint a' magyarban a' *gyalog*, és *gyere* szókban láttuk melly a' *h*, és *j* vagy *i* helyeit pótolja; például angelsaxul *giár* = Jahr svédul *ar*, vagy *ahr*, lásd *Grimm grammaticáját* I B. lap 200, 546. e' pedig ismét a' zend *Jare* = annus I. *Asia Polyglotia* lap. 67. a' zsidó *jurach* = hold, *jerach* = hónap vagy mensis.

7. Midőn már ennyit tudunk, a' sebesség, mozgás, és erő fogalmaiból, a' magyar *ár-viz* ek is, melly árad, és *ér-viz*nek, melly ered, tiszta értelemeit nem csak felfogh tjuk, de rokonságaikat is más nyelvü szókkal mind a' gyökökben, mind az öszve tett származékokban elő is mutathajuk,

alapul pedig a' magyar *ér* ige és *erő* fő név szóról öszve hasonlító jegyzeteinket tesszük, mivel a' munkálat, és teremtés szükséges erő nélkül nem lehetnek végbe.

A' magyar *ér* (valet) és *erő* (vis) szókkal rokonok immár a' zsidó *ér*, vagy *ir*, melly Simon szótárában (lap. 20.) vis, és potentia latin szókkal magyaráztatik. Mythologiai istenek, vitéz és bátor hősök, mint nagy erejű vad állatok' neveiben egész bizonyossággal lehet nyomozni az *erő* szót.

Mársot az ariusi scythák *Aresch* név alatt tisztelték, kiben a' hadakozó vitéz erő személyesítve volt, 's a' név Ásiából vándorlott a' hellenekhez, és más europai nemzetekhez. Egy metaponti emlékpénzen *Ares* felírás áll, hol Mária Raoul Rochette előadása szerint sisakos és szakállas fővel ábrázoltatik, mellette oroszán van, mint az erő természetes jel képe, írja az említett tudós. *Lásd Jahrb. der Liter. LIV. Band lap. 100.* Hogy az oroszán név is csak az *erő* szó viszhangja alább látni fogjuk.

Bochart *Aresch* nevééről így ír „*Ariaeus arabum rex Bachus vel Nimrod, aris arabibus princeps, dux, Mars.*“ majd lejjebb írja a' görög *Αρης* név araboktól kölcsönözött szó, *Ariaion* siciliai Diodorban egy arab király neve, Mars, Bacchus, Nimrod csak egy személy: I. *Geogr. sacra lap 22.* A' német nyelvben mint Adelung tanítja *Ares*, névnek *Erich* felel meg, honnan *Erichtag* = dies Martis, nálla a' *Herr*, vagy magyar *ur, ehr, heer*, az *Ehre* szó, *eere, heri, era, ero, are, aere, äre, ari, ar* (= hocherhaben) formákban jó elő, másutt a' régi német *ér* fő szót a' scythá aor, finnus *uro*, latin *vir*, goth *vair* 's hellen *ares* szókkal rokonítja: I. *szótárat Dienstag, Ehr, Ehre, és ér szók alatt.* Leibnitz is így ír a' parisi kőemlékről való magyarázatjában mellyet a' Celták

állítottak fel „c' etoit le dieu Mars, qui est l'Ares des Grecs, et l'Eric des Germains C' est pourquoi le *Mardi* est encore appellé *Erichdag* chez les hauts Allemands“ majd lejjebb a' celta glossariumbol írja ki *aer* = proelium, *Ares* = *Erich*, *hari* = hehr: l. *Collectanea Etymologica edit. Eccardi Hanoverae 1717. Pars I-a lap. 77 — 83.*

Dorn' könyvében ezeket olvassuk „*Ares*, kit Strabo szerint a' persák isten gyanánt tiszteltek a' schalnahmeh eposban *Aresch*, hol nyilván *Minot-scheher*, Persia' mythusos első királya *istení*, ég-ből származott mellék nevekkeli ékesítettik fel, kinek utódjai a' persák, Herodot *artaioi* nevü népe: 's igazit Buttman értekezésére a' berlini academia évkönyveiben 1818, és 1819 évekből.

Ugyan csak Dorn a' *german* névről írja „*Tacitus* szerint a' *german* név új eredetü szó, mel'yet félelem gerjesztésül találtak fel „*man köunte daher an Ger, Gerra, guerre = Krieg, oder gar, ger = vollkommen, oder Ger, Gar = Pfeil, Schwerdt denken, also German = Kriegsmann, vollkommener Mann.*“ Ezek után Arndra hivatkozik Dorn, ki szerint *Kermanen, Chermanen, Karamanen*, csak a' *German* név, *Ger, cher, Herr* annyi mint *vir*, a' régi persa *hereta* = *Herr*, a' latin *herus, heros*, a' német *Herr*, majd ismét lejjebb írja „*Ar, Er, Ir, Or, Ur* ist dieselbe Wurzel, die Mitlauter sind das eigentliche Gerippe der Wörter, und die Selbstlauter nur das Fleisch und die Haut, welche dasselbe verschiedenartig bekleiden. *Ariovist* daher = ehrenfest, *Arminius* = Ehrenmann, *Ormanen* = Waldbrüder, *Orman* heisst ein Wald in allen tatarischen Sprachen, *Urmanen* von *ur* = Feuer, *Bactrisch* medisches Stammvolk aus dem paradiesischen Hochlande *Arieme*“ *Lásd Über die Verwandtschaft der persischen, german. und griechisch*

latein. Sprachstammes. Hamburg 1827. in praef. lap. XII. és a' textust lap 129 — 130.

Zeusnek vagy Jupiternek is *Aresch* vagy erős mellek neve volt, leg alább egy cariai pénzen hol sisakkal, hadi öltözetben, lándzsával és paissal ábrázoltatik ki, *Zeus arcus* görög felírás áll, tehát a' mit eddig csak az írók után tudtunk, most pénz tudomány szerűleg is bé van bizonyítva, lásd *Gelehrte Anzeigen von München*, 1836. Nro 2. Hogy *Zeus arcus* = az erős Zeus onnan is gondoljuk, mivel Hesychiusban Zeus nyilván *ἔρως* alakban áll. Meg érdemlik itt Schmidt tanuságos észre vételei a' közlést, mellyekből a' már eddig közöltekre még bővebb fel világosulás hátul, hogy az *ur*, 's erő (dominus a potentia l. *aer* szót 7-dik szám alatt) synonymumok, 's *h v j* 's neha *g, k* betűk előtételével egy közös fogalmat fejeztek ki.

Schmidt már így ír „Erichtag, Erchtag = Dienstag, in Augspu.g, Ulm *eridag*, öster: *járdag*, nach Leibnitz von Ares. *Er* heisst in allen tatarischen Mundsprachen ein Mann, *ari* ein indisches Wurzelwort = vortrefflich, egregius, *ἀρι, ἔρι* ist im griechiscen *verstärkende* Vorsatzpartikel, *ἀρι* = Schwert alt scythisch, *oary* = unerschrocken, wild isländisch, *hehr* = grosz erhaben. *Erek* bedeutete nach Grotefend in Süddeutschland dieselbe Gottheit, welche im andern Deutschland *Teut* hiess, und von welcher der Dienstag *tues tag* englisch seinen Namen hat. Der baierische Hercules *Argle* oder *Aerg-le* mag hieher gehören: siehe *Nomenclatura von Aventinus annal. Bojor. edit. Basil. 1615. in fol.* *ἀρῆν* = männlich, *αἰος* = Mann scythisch, nach Herodot (IV. 110) = Ares, *earl* vormals der höchste, jetzt der dritte Adelsgrad in England, das *l* drückt die klein Form aus, *eorl* dasselbe angelsächsisch e *ἔρως* Zeus nach Hesychius, *ur* = Herr ungrisch, *herus, hehr, ἱερος* gaur = ein

„grosser Kerl (magyarul góré) isländisch *Carl*
 „Bauer wallisisch, *ceorl* angelsächsisch, *carlona*
 „italien. *carle*, *kerl*: euglisch auch zur Bezeichnung
 des männlichen Geschlechts der Thiere und Pflanzen
 gebraucht, als *earl-cat*=Kater, *carl hemp*=männlicher
 Hanf, *charel*, *charile*=Ehemann in Notker
cherling=Fürst, Held in Stryker, *karl*=Ehemann
 „in Otfried, *Here* (*hēn*)=die Herrin oder Juno,
 „ἥρως=heros=Held, was aber Plato von ἔρως oder
εἶρω ableitet, *jarl*=Graf isländisch, *for*=Herr
 „celtisch *gwr*=Mann, *gwrraig*=Weib celtisch, *gór*
 „=junger Bursch in Lüneburg, *gair*=dasselbe in
 „Metz *korol*, *krol*, *krali*=König slawisch, etc.“
 lásd swäbisches Wörterbuch lap 171, és 616. Azon
 sincs mit felakadni, hogy Plato a' szerelem isten
 asszony nevéből magyarázta ki *Here* vagy *Juno*,
 és a' *heros* nevet, mert mint Kant igen jól meg-
 jegyzette authropológiájában az *eros* vagy szerelem
 isten asszony neve nem egyéb mint az idealisált
 teremő erő (urschöpferisch) mivel Sichter'
 újabbi bírálója is némileg egyez, midőn írja, *Eros*
 nach Sichter das semitische „*Erah-os*, die auflösen-
 „de befreierende Kraft, da doch der Griechen *Eros*
 das einigende verknüpfende Princip bezeichnete
 „von ἔρω=sero, das ist εἶρω=necto copulo.“ lásd
Jahrb. der Liter. Band lap 73 's vesd öszve Ham-
 mert az orphikusok *Eros* istenéről mellyet Zoega az
Er gyökből von le, közös gyök szó úgy mond
 Egyiptomban és a' hellén földön, munkát, erőt,
 mozgást, 's munkálatot jelentett: *l. Jahrb. der*
Lit. B. 1. l. 124. seq. és Band IX. lap 54 hol a'
 persa *Areschról* így ír Hammer „in Persien ist der
 „*αἰρωσ*, und in Aresch der *Αρωσ* der Griechen
 „nicht zu verkennen, und das Geschlecht derselben
 „sind die Arfaioider Griechen, die persischen He-
 „raliden, deren Geschlecht mit Ardewan erlischt.
 „In Schahnahmeh wird ausdrücklich gesagt.

„Seine Söhne (Ardewans). wurden auch gefangen. Damit ist das Geschlecht von Areschuntergangen. Die Ariater sind also keineswegs mit den Ariern zu verwechseln, welche in Schah-nahmech *Arman* heissen.“ Ziska austriai idioticon-jában *Earchdo*, *Earido*, *Jardo*, és *Erichtag* állának Diensttag helyett, ő is Areshez vagy Marshoz köti a' nevezetet, lásd *Jahrb. der Lit. B. XXV. Anzeige Blatt lap 23. Zoega* Ergyök szava, honnan az orphikusok *Eros* istene, melly a gnosticusok közt ujja felelevenült, kiknek eskü szabályaikban is a' nap és éj istenneji játszáka a' fő szerepet nem új találmánya Zoogának mert már Pláto idejében ismeretes volt a' pamphiliai *Er*, *Armenios* vagy *Arman'* fija, kit sokan mint az alexandriai *Clemens* és *Arnohius* Zoroasterrel egy személynek veték. lásd *Bayle Dict. Hist. et critique Basel 1741. Tom IV. lap 555. art. Zoroastre*. Érossal, mint mefiszemélyesített teremő erővel szemközt áll a' hellen földön annak ellenője *Eris*, a' veszekedés isten asszonya, vagy is a' rontó bontó erő, mert hogy ugyan azon egy gyöknek ellenkező értelmű származékjai vagynak másutt példákkal is kimutattuk, 's a' magyarban is *erőszak*, *erőszakoskodás* *erényes* egy gyök alá esnek *Ares'* a' hadakozás istene ront bont ha munkára kerül a' dolog, az *Arimanok*, vagy *ármányosok* vallásos és political szempontból epon ezt tették kelten, görögül is *ἐρις*=per patvar. *ἐριζω* veszekedem, erőszakoskodom, *ἐριθος*=qui virus intendi, operarius: tehát ki erővel dolgozik: lásd *Fritsche és Ilgen érdekes jegyzeteit e' hellén szók felett felhordva a' hulai tudós ujságokban 1836. Nro 121.*

A' magyar *erő* szó fogalma tisztán létezik mind élő mind kiholt nyelvekben. *Arefi* Herbelotban persául = un homme spirituel lásd *Bibl. orient.*

T. 1. lap 381 *Heroopolis* Egyiptomban közel a' veres tengerhez=die Stadt der Helden, vagy is az erősek' lakhelye, melly is csak az arab *Ben-Heriu* át tétele = die Söhne der Freyen: lásd *Roziere utazását Jahrb. der Lit. LVI. Band lap 35 Erffy* vagy *Arefi* nevü helység ma is létezik Schirvan tartományában Persiának, 's maga Hammer a' persa *ers* szót valor és Werth szókkal fordítja, Tappe pedig a' persa *herete* és német Herr szókat együvé osztályozza I. Geschichte Russlands Leipzig 1828. 1. Th. lap 26. hol persa goth german szófüzértár: lásd *Fundgruben des orientis VI. Band 4-tes Heft*, hol az 1727-diki béke szerint az orosz, persa és török határ szél leiratik és ugyan ott II-tes *Heft lap 162.* Hammer persa német kis szótárát. Adelung' szótárában *Erz*=das Vornehmste in seiner Art, olaszul *arci* francziául *archi*, *arch*, angelsaxol *arce*, angolul *arch*, svédül *erts*, dánul *ärtsch* és *erke*, a' magyar *erény* szó a' német svab poétákban *ere*, miről a' jegyeztetik meg Adelungban a' *Tugend* szó alatt, hogy az *erény* morális értelme majd minden nyelvben a' testi erő tropusos figurája, mint virtus lett a' vis, a' görög *arete* ares-ből. A' zsidó nyelvben *araz*=firmus stabilis fuit, *eraz*=erős, mert a' *z* és *s* hangok közt igen csekély a' különbség. A' német *Ehre* szó Kérobán 's más régibb német i ókban *h* nélkül iratik, 's *ero* Kérobán a' későbbi német *Ehre*, vagy honor Mylius' német glossariumában *ur*=valde habet significationem inchoativam et intensivam, Belyis *oor*, 's ez a' görög *eri*, és *orr* mellyek mint Schmidtnek felebb közlött helyéből láthatni erősítő szó előjárók (verstääkende Vorsetzpartikel) lásd *Leibnitii Collect. Etymol. Pars II. lap 50 és 177.* Roriere előtt már jóval megírta Bochart, hogy a' chaldaei *chorin* csak a' latin *Heros*, az arab *bene Herin*=filius libero-

rum id est heroum, mikép Bachus is neveztetett és Hera vagy Juno neve is I. *Geogr. sacra* lap. 443, és 896. A' persa és scytha *Aresch* névnek megfelel a' zsidó *aritz*, vagy *aritsch*, melly Wiener szótárában (lap 732) *praevalidus*, *præpotens*, *violentus*, *atrox* szókkal magyaráztatik, Grimm grammaticájában pedig az angolsax *ære*=honor, *eorl*=vir nobilis, a' scandinávi *hró-i*=heros állítatnak egybe, (I B. lap 229, 239, 291.) ugyan ó náta *er-ill*=labor assiduus az északi dialectekben, *er-la* continuo laborare (II. B. lap 110, 115) *herung*=heros, *herunga*=heroes. (B II. lap 1004) Klaprothban *eorned* zendül=erős, pehltwi nyelvben *aruwad*: mongolul *ar*, *er*, *ere*, turkul *er*=vir, männlich I. *Asia Polyglotta* lap 70, 103, 274, 383. Menjinszkiben arabul *eruz*=erős, stabilis, firmus, tenax *ürüz*=firmum et stabilem esse, *erisch* persául *perspicax celeris ingenii* Ferhengi magyarázatja szerint, *gedu eryz* hoedus pingvis, et distentus, et hoedus carpendo pabulo idoneus, az az magyarul lenne *erős gödölye*.

Valamint az istenek úgy az emberek' és állatok' neveiben is feltaláljuk az *aresch* vagy *erős* szót. Klaproth szerint georgiai történetekben Tharmargosz fija *Herosz*, ki *Eresch* várost ugyan csak Georgiában jegyez fel, mint az avar chánok egyik köépül-tü lakhelyét *urisch* néven említ meg nem messze a' kitsi és nagy *madschar'* városok' romjaitól lásd kaukasusi utját I. B. lap 430, 432: II. Band lap 51.

A' Székelek történetében genus *Eróslík* mint nemzeti ágazat fordul elő mikép a' pannonhalmi apaturság jegyzeteiben az áll, hogy IV-dik Bela alatt *Vriás* apatur vitézül védte a' Mongo'ok ellen Szentmártont. lásd *historiai* értékezésemet a' Székelekről Nagy Enyed 1829 lap 87, és a' *Magyar Musa* című folyó iratot, 1787-ből mellyet Szuts-

vai Sándor adott ki lap 326 hol a' szentmártoni apáturság van le írva Malcolm persiai historiájában kaikobad persa király fiai közt Arisch, és Armen névüeket emleget (B. 1 lap 25—28) Meurs pedig Laconiai történeteit megírván a' királyok között két Areus, vagy mint Flavius Josephusban áll Areios névüeket hord fel, még pedig a' Heraclidák fajából lásd Meursii de regno Laconico libri duo Ultrajecti 1687 lap 61—65 's felebb láttuk hogy Hammer a' persa Hresch' ivadékait persiai Heraclidáknak vette. Herbelot pedig a' persa Poschád házi uralkodás alatt legjobb nyilazónak Aréscht írja, mint már közöltük a' helyet. Mósesben Juda fiai közt Ér és Óran jegyeztetnek fel a' Genesisben (cap. 38., v. 3, 4.)

Az *Ares* név ma sem veszett ki egészen keleten, legalább 1578-ból a' persiai Schirvan tartomány chanja' *Ares* volt, mint Jaubert és Ferrand előadják lásd *Jour. Asiat: Nro 70* lap 349. Klapproth' újabbi georgiai historiájában Thargainos áll, Thamargosz helyett, 's Herosz helyett *Heros: 1, Journ: Asiat: Nro 72: lap 50, 51.* Mósesben nem csak *Ér*, hanem *Eran* vagy *Iran* család névre is akadni az Efraim tribusban (Numerus eap. 26: v. 36.) Meninszky szótárában „*Aresch* nomen principis Kípsakiensis, item nomen herods celebrissub „Menutscheher in jaculanda sagitta, item cognomen armigeri tempore regis Tamahs chibari Persia.“ *Erisch* szó alatt pedig azt írja hogy az ember karját jelenti persául, és törökül, tehát hol az erő lappanga' mivel dolgozunk. (1: Tom: lap 100.)

Bochartban *Ariel* cognomen virorum fortium apud Moabitas l. *Geogr. Sacra* lap 416 Rask pedig ezeket írja „Babyloniai történeteiben *Al-óros* az első ember vagy Ádám, *al* articulus, *óros* tulajdon név mellyet legjobban az örmény *or* = nap, magyarán ráz meg, 's nyilván egy személy a' Horossal, ki-

„vel kezdődnek az egyiptomi tudósítások. Seth ki
„erejéről és vitézségéről híres volt (Josephus 1, 2,
„3) óros nevet viselt, 's tán ő az, kit az Egyip-
„tomiak a' görög fordításban *Aresnek* vagy Más-
„nak neveznek.“ lásd *die älteste Zeitrechnung* lap
35. Tudjuk történeteinkből hogy a' Serb király nagy
urosch' leányát Helenát II-dik Bela vette el, 's
nem régiben még egy névtelen tudós a' bécsi tudomá-
nyos évkönyvekben Band XXX lap 197) azt a'
kérdést tette az *urosch'* névről hogy vajon az nép név
e', vagy a' magyar *ur* a' gyök? most alkalmasint
ez utolsóhoz köthetjük a' nevet.

Kállay Ferencz

az academiának rendes tagja.

(*Folyt. köv*)

3.

A' vizgyógymódokról.

Múltán kezdtek az újabb időkben a' víz, különösen a' hideg víz terjedelmesebb külső és belső alkalmazására diaetái gyógyítási czélokra való fordítására figyelmetessé lenni, mint az azelőtt történt, 's nevezetesen professor *Oertel* Anspachban a' hideg víz alkalmazásának terjesztése által sok érdemeket szerzett magának, bár itt is mint más ujságok alkalmazásában az emberi gyarlóság természete szerint sok túlságos kicsapongók vi-szaélései nem kevés kárt tettek. A' hideg víz alkalmazása vagy igen beható heroicus, mint az, az úgynevezett vizgyógy-intézetekben némelly megröködött 's mély gyökereket vert testi bajok hirtelen elhárítása végett történik; vagy pedig inkább csak diaetái, melly a' hideg víznek más italok helyetti mér-

téklletes ivásában, 's a' testre külsőkép p. o. fürdés mosdás, 'stb. általi alkalmazásában áll.

A' hideg víznek a' belső alkalmazásnál sok féle bajokra kiterjedő sikeres ereje kétség kívül azon alapul, miszerint ezen bajok nagy része közvetve vagy közvetlenül a' hibás életrendnek, nevezetesen az idegen italok p. o. ser. pálinka, bor, kávé, theávali élésnek köszönheti lételetét, vagy legalább az által tartatik fenn. Ezen italokkal, nevezetesen bár azok általában nem épen megvetendők csak az olyan szeméyeknek kellene élni, kiknek testalkotása ahhoz való, 's igen mértékletesen 's mi fődolgoz, nem a' hideg víznek, mellynek mindig a' fő italnak kellene maradni, elhanyagolásával. Hol ez nem történik, a' vérnek mennyiségét 's rendesen minéműségét is tekintve — rossz készítése, 's a' testben eloszlása, multhatatlan következése ezen kicsapongásnak; 's mivel a' vér minden életművek tápláló kútforrása, szükségeskép igen sok féle nyavalyáknak kell néha csupán ezen körülményből, néha pedig más mellékes körülmények hozzájárultával szarmazni, mivel ezen hibás életrend azokra hajlomot dispositiot szerez. A' bővérűség minden, gyakran igen veszélyes legalább alkalmatlan következményeivel, minéműek a' gutaütés, főfajás, mellszorulás, mindenféle vér folyások, gyuladások, vértolulás a' test különböző részei felé 'stb; az emésztés igen sok féle akadályai, gyomorgörcs, gyomorsavany, dugulás, elnyálkásodás, kólika, köszvény, hypochondria, a' máj sokféle bajai 'stb. gyakran vagy egyedül az idegen italokkal visszaélésen alapulnak, vagy legalább sokkal könnyebben gyógyíthatók volnának, ha ezen visszaélés rájuk való hajlandóságot folyvást fel nem tartaná. Hibáznak ugyan az emberek, még pedig igen sokszor az ételekre nézve is, még pedig részint minéműségöket igen kövérek, for-

rók hevítők, igen fűszeresek 'stb. lévén azok, részszerint és még sokkal inkább mennyiségüket tekintve mivel többnyire az emberek jóval többet esznek mint kellene, mi hasonlókép sok bajnak szerző oka. Helyesen lehet tehát állítani, hogy a' nyavalyáknak többet felénél éhség, vagy legalább mérsekelt életrend, és vizital, vagy legalább más italoknak részszerint vizzeli pótolása által minden orvosság nélkül meg lehet gyógyítani.

Nem kell azonban gondolni, mintha az éhség és vizkura általános, azaz minden nyavalyák ellen hasznos szernek tekintethetik. Azon nyavalyák mellyek egyenesen gyengítő okoktól függenek, vagy életműszeri hibákon alapulnak, lehetetlen hogy csupán a' hideg vízben, magában az életrendben gyógyító szerre találjanak, és sok nyavalyák, mellyekben kívánt sikerrel lehet a' vizet más italok helyett használni, az igazi gyógyulás eszközlése végett más szerek használatát is multhatatlanul megkivánják. A' nyálkával bővölködő, phlegmás és inger nélküli személyeknek a' vizzeli gyógyítás általában kevésbé ajánlható mint másoknak az igen elgyengülteknek pedig nyilván ártalmas az.

A' hideg víz külső alkalmazását a' belsővel gyakran egybe lehet kapcsolni, néha pedig magában is jó szolgálatot tehet az. Nem tekintvén azon hasznot, mellyet az általános fürdők, eső csepegő, rohanó, ásványos fürdők tehetnek, itt csak a' hideg mosdásról, öntözésről, fecskendezésről (melly két utósót erősebb sikerű mint a' mosdás, 's annál fogva a' körülményekhez képest ezzel néha egyésítetnie kell) teszünk itt rövid említést. Ezen formákban a' víz kétségkívül főleg hidegségénél fogva munkál, melly a' bőr edényeit pillanatig összehuzza (miután azok ön erejektől ismét kiterjeszkednek) 's ez által ezen edényeknek élesztő és erősítő ingerül szolgál. A' hideg mosás és öntözés ne-

vezetesen, különösen azon részekre nézve ajánlható, mellyek meghűlésre igen hajlandók, vagy gyakran vértolulásban szenvednek, mivel ennek oka rendszeren azon alapul, hogy az edények ezen részekben petyhüdtébb állapotban vagynak mint a többiekben, ugyan azért a felejek tolakodó vérnek saját életmunkássága által nem állhatnak annyira ellent mint a többiek. Így p. o. a' fő és nyak naponkénti hideg mosogatása vagy megöntözése által a' fofájást, szédelgést, fülzúgást, orrvérfolyást, 's más gyakran gutaütéssel fenyegető bajokat; a' mell hideg mosogatása által a' vércöpést, mellfájdalmakat, szívdobogást; az altest hideg mosogatásai által mindenféle gyomor- és bélbajokat, hypochondriát 'stb felette sok esetben gyökeresen gyógyíthatni.

De idegerősítő hatást is lehet a' hideg mosogatásoknak tulajdonítani, legalább némelly helybeli idegbajok p. lábikragörcs, tagok reszketése ellen igen ajánlhatók azok. Mivel azonban az egyes részeknek ezen bajai többnyire legközelebb az általános hibás életrenden alapulnak, melly által a' vér rosszszul készül és oszlik el, 's már most főleg a' leggyengébb életműszerek terheltetnek, tehát a' hideg víz helybeli külső alkalmazásánál általában a' jól elrendelt diaeta is mulhatatlan szükséges. Nem csak sok helybeli szenvedések ellen ajánlhatók a' hideg mosódások, hanem az általános gyengeség esetében is, azaz akkor, midőn az egész testet az időjárás vagy külső levegő befolyásai iránt kevésbé érzékeny akarjuk tenni, fontos szolgálatot tehet az egész testnek hideg vizeli mosogatása, sőt még az egészségeseknél is a' bőrt igen hasznosan izgató eszközüül szolgál a' hideg víz, hogy a' bőrt igen jótékony munkásságban tartsa. A' hideg mosogatásoktól és öntözgetésektől mellyeknél a' hidegnek csak múlekony alkalmazása tör-

ténik, egészen különböző módon munkálnak a' hideg víz- li borogatások. Ezek korán sem bírnak olyan ingerlő és élesztő hatással, mivel az edények általok folyvást összehuzva tartatnak, midőn a' hideg mosások és öntözések alkalmával ön erejeből ismét kiterjeszkedhetnek, ha a' hideg elmúlik. A' hideg borogatásokat tehát a' szenvedő részek erősítésére nem kell alkalmazni, inkább gyengítőleg hatnak azok; de hasznosok lehetnek az olyan nyavalyákban, mellyekben a' vértolódást bizonyos részek felé az edények összehuzódása által egyenesen és gyorsan akadályozni szükség. Míg tehát a' mosások és öntözések inkább a' nyavalyák ostrominak eltávoztatására szolgálnak, az edények munkásságát felmagasztalván, a' hideg borogatások inkább az ostromok, de csak olyanok alatt használtathatnak, mellyek a' nedvek todulásának nevededésén alapulnak, minéműek az erős főtájdalmak, vérköpés, és más tetemesebb vérzések, külömbféle gyuladási állapotok. Különös esetek azonban itt különös óvakodási szabályokat tehetnek szükségessé, mellyek a' hideg borogatások alkalmazását okos és tapasztalt orvos tanácsadása nélkül általában tilalmazzák. Néha hasznos lehet az, midőn valamely részt erősíteni s az által a' szerfeletti vértolulástól védni akarunk, elienben a' test egy másik részének folyvásti melegen tartása által a' vért inkább e' felé árasztani. Ezért igen hasznos sokszor a' lábakat melegen tartani az olyan nyavalyákban, mellyek a' fő és mell hideg vízzeli mosogatását kívánják.

Az eddig mondottakból alkalmasint kiviláglik, mennyire az egyes esetektől függ, az minő formában és kiterjedésben kelljen a' vízzeli gyógyítást alkalmazni. Sokszor igen hasznos a' víz kedvéért minden más italokról lemondani, ezenkívül annak használata'át igen szük vagy legalább mérsékelt élet-

rend 's a' hideg víz külső alkalmazása által gyámolítani; nevezetesen akkor, midőn a' segítség sürgetős (p. o. a' fenyegetődző gutaütésben) vagy ha a' baj igen meggyökeredett (p. o. a' megöröködött köszvényben, a' gyomor és emésztő műszerek huzamos gyengeségében 'stb.;) máskor elegendő, a' hideg víz egyszersmind használata mellett más italokat mint p. o. sert, bort, kávékat használatosabbá tenni, vagy némelly egyes csupán helybeli bajoknál a' hideg víz helybeli alkalmazására szorítkozni. A' ki az erős, gyors, habár ezy kevésbé beható gyógyításmódot a' megöröködött bajoknál inkább kíváná mint a' gyengébb de hosszabban tartó gyógyításmódot, annak egyenesen azon gyógyításmód ajánlható, melly a' víz-zel gyógyító intézeteklen, különösen Graefenbergben gyakoroltatik, mellyről nyelvünkön is több apró munkácskák 's értekezések olvashatók.

Az alkalmazás különös szabályai. Azon viznek, mellyet a' test gyógyítására sikerrel használni akarunk, nem kell keménynek lenni, de mentnek a' lehetőségig minden növényi és állati tisztátalanságoktól, 's nem szabad sokáig állottnak lennie. Általában legjobb az, mind inni mind mosdani hidegen 's azon frissen mint a' kútból jó, még pedig télen nyáron egyaránt. Lehetnek talán esetek, mellyekben az elgyengült és kényesztetett személynek tanácsos lépcsőnkint magát a' hidegnek ezen fokához szoktatni, azonban ezen tekintetben többnyire aggodalmasabbak az emberek mint szükséges volna. Az ivásnál általában elegendő lesz a' hideg víz apróbb adagain kezdeni, vagy a' hideg fokát lépcsőnkint a' természeti fokig hágtatni; a' külső alkalmazást illetőleg pedig a' test leggyengébb részeinek is alig árthat valamit a' leghidegebb víz is, ha t. i. a' mosás után megtörlik, melegbe takarják, vagy dörgölik azt.

Mikor és mennyi vizet kelljen inni, az a' körülményektől függ. Legtermészetibb szabály ugyan annyit és annyiszor inni, a' mennyire és a' hány-szor az ember szomjuhozik; azonban valamint leg-jobb az ebéd idejét a' napnak bizonyos és állandó óráihoz szabni mit az emberi természet úgy is igen könnyen megszokik, épen úgy legcélszerűsabb az ivásra nézve is bizonyos időt tartani, 's mindannyiszor bizonyos mennyiségű vizet venni be, a' mellett idő közben is a' szomjuságot valahányszor elő kerül ujonnan lecsilapítván. Általában a' reggeli időt, mint egy félórával a' reggeli-zés előtt legalkalmasabbnak tartják a' hideg víz használatára. Mivel azonban az egész napra readelt adagot egyszerre sőt dél előtt sem lehet bevenni, célirányosan használtatnak arra a' délutáni órák is. Igen hasznos különösen lefekvés előtt egy, vagy egypár pohár vizet inni. A' ki az említett órákon (főleg reggel és este) a' kellő vízmennyiséget bevette, ha más tekintetek ellenkezőt nem javallanak, nap közben, ebédnél és utánna szokott ita-lait, kávé, sert, bort, természetesen mértékkel élvezheti; ha csak (mint minden igen sürgetős, vagy igen meggyökeredzett bajokban) a' beható vagy erősebb vízgyógyításmód nem kívántatnék, a' midőn legalább egy darabig minden másféle ital tilalmaztatik.

Bizonyos testalkotású, különösen a' televérű száraz természetű epés személyek általában legjobban érzik magukat a' hideg víz egyedüli has nálatá mellett. A' flegmás, inger nélküli, igen elgyengült emberek pedig sikeresen csatolják azt más italokkal egybe. Mindjárt felkelés után némelyeknek a' hideg víz nem esik olyan jól, mint egy óra mulva utánna, mely idő alatt azonban az ágyi közölgés elenyészett. A' dohányozni szeretők e' mellett szokott élvezetekkel fel hagyni nem kénytelenek. De

sokan igen könnyen megszokják a' hideg víznek mindjárt felkeléskori ivását. A' vizet legjobb valamely jó kútból meríteni. Az egész víz mennyiségét, melyet magunkhoz akarunk venni, nem egyszerre kell meginni, hanem néhány adagokban, 's időközben sétálni. A' hideg víz vétele után dolgozó asztalhoz ülni is általában nem ajánlható, hanem egy darabig sétálni vagy legalább egy keveset járkálni, vagy állva kell dolgozni, míg a' szék letétel be nem következik. A' természet csak hamar megszokja ezen szükségét a' reggeli órákon végezni, mely mint lelki, mind testi foglalatosságainkat tekintve a' legegészségesebb.

Mi az elköltendő vízmennyiséget illeti, bizonyos, hogy ha valaki más megszokott italokról megy által a' vizitára, eleinte csak kicsiny adagokat bír meg, de ha még is, e' melle t maradna, koránsem tarthatna számot a' vízgyógymód üdvös hasznaira. Apróként kell tehát az adagokat nevelni, 's még eleinte is, ha mindjárt némi kedvetlenséggel is, egy kevéssel mindig többet nyelni le, mint a' mennyi épen jól esik. Megszokja azt csak hamar a' természet, 's az eleinte erőszakkal rátolt vízmennyiség üdvös szükségévé válik. Csak hogy itt sem kell túlmenni a' rúden; eleinte mindig csak kevéssel kell többet bevenni a' kellenél, azaz annál a' mi jól esik, 's lépcsőnként menni felebb, a' ki mindjárt eleinte igen nagy vízmennyiséget akar erőszakkal bevenni, nyilván ártani fog magának, mert a' víztől elkapatott életműszeresség nincs még elkészítve annak kellő feldolgozására, 's az mint idegen tömeg csak terhére van; a' szoktatás célja tehát ez által egyenesen eltévesztetik. Még az adagok szaporításában sem szabad bizonyos határokon túl menni. Ha némely entusiasták a' hideg víz használatának semmi módot és határt nem akarnak szabni, ez csak azt bizonyítja hogy

a' gondolatlan emberek kezében a' legjobb dolog is a' visszaelés által ártalmassá válhatik. A' részrehajlás nélkül és okosan készült munkákban elegendő esztek közöltetnek, melyekben a' szerfeletti vizital nyilván karokat tett, melyeket csak a' vizital mérséklése vagy általános félbenszakasztása által lehetett helyrehozni. Általában lehet mondani (mivel itt különös szabályokat megállapítani lehetetlen, 's minden csak a' következtéstől, azaz a' betegnek jobbra vagy rosszabbra fordulásától függesztendő) hogy a' több és keményebb eledel-ekkel élő emberek több vizet kívánnak és bírnak is meg, mint kik kevés és könnyebb emésztésű ételekhez szoktak.

Másfelől attól is kell őrizkedni, hogy ha a' vízhasználat alkalmával eleinte némi kellemetlenségeket tapasztalunk, vele azonnal felhagyjunk, vagy felette apránként menjünk benne előbb. Ez tulságos és ártalmas kényeskedés lenne. A' megszokott ingereknek mellyeknek helyébe a' vizet tettük, hirtelen megtagadása a' természetből többnyire némi kellemetlenségekkel jár, de a' mellyek a' víz folyvásti használatára csak hamar elenyésznek. A' bővérű személyek a' vízkora mellett gyakran hirtelen elfogynak, de az ellent nem állván, még is nekik használ az legtöbbet 's sikerét kevés időre kimutatja, ha elég lelki erővel bírnak az időtől várni. A' reggelit sem igen kívánják eleinte a' reggeli vizitalhoz még nem szokott emberek. 's étvágyok általában némileg csökken; némelyleknél ezen kívül a' gyomorban hideg és nyomás érzése, dugulás vagy vizes hasmenés áll elő. Ezen esetekben a' hideg víz használatát némileg mérsékelni kell, de nem felhagyni vele, mert mind ezen kellemetlen jelenségek a' folyvásti használatra többnyire magoktól elenyésznek. De ha még is csakugyan tartósok találnának azok lenni, ez bi-

zonyosan arra mutatna hogy a' hideg víz kúra az ilyen személyeknek nem való, vagy legalább más módon alkalmazandó. Némely emlékek azonban az ilyen esetekben a' reggeli megválasztás által is hibáznak; megvonván t. i. magoktól a' szokott kávét vagy csokoládét, más nehezebb emésztetű nyálánságokkal váltják azt fel, holott pedig a' vízitálhoz ha gyógyító erejét akarjuk tapasztalni, általában könnyen emészthető, 's csupán egyszerű ételek illenek. Legjobb tehát reggelitök barna vagy fehér kenyéret, zsemlyét, vagy kétszersültet használni, 's általában a' házikenyér a' fejérnél ezen tekintetben elébb becsülendő. Minden vajjal vagy zsírral készült süteményeket pedig általában kerülni kell, mert az az emésztést könnyen akadályozza. Ez illik a' gyümölcsökre, még a' nemesebb félékre is, melyeket vagy épen nem, vagy kenyér nélkül soha sem kell enni. Kik keményebb reggelire szoktak, a' gyengébb természetűek legzélszerűbben ehetik. A' vízitálok által eleinte okozott bajoknak egy tojás sárgájával felgyelített pohár bor felmelegítve, 's piritott kenyérral véve, a' tapasztalás szerint leghatalmasabban eleit veszi.

A' többi életrendet ebéd és vacsorakor a' körülmények fogják meghatározni. Általában azon nyavalyák, melyeknek a' hideg víz italától legsikeresebb gyógyulását várhatni, a' lehetőségig ingernélküli, könnyen emészthető, nem kövér, nem kemény ételeket kívánnak. Az egészségeseknek, kik a' hideg víz italt megszokták, csak a' szokott életrend általános szabályait szükség követni. A' vacsorának minden esetre mérsékeltnek kell lenni, általában elmulasztani azt nem tanácsos; mert különben a' test nem kap elég táplálékot, annyival inkább, mivel a' hideg víz bizonyos ideig használtatván, az étvágyat bizonyo-

san neveli, melly körülmény a' vacsorálást nélkülözhetlenné teszi.

A' hideg víz külső használatának az egész test, vagy egyes részei mosása, öntözése, fecskendezése által akármikor csak mindjárt étel után nem lehet történni, mert akkor az életmunkáságnak inkább befelé mint a' bőrre kell hatni; az erős gőzölés közben sem kell a' bőrt mosogatni. Általában legjobb azt kevéssel a' lefekvés előtt tenni. A' mosást legjobb mosdó szivacs-sal véghezvinni, 's némi erőlködéssel, úgy hogy a' bőr ne csak megázzék, hanem meg is dörgöltessék. Ha a' bőrt erősebben akarjuk izgatni, mint p. o. a' szélütésekben, vizes kefé-t is lehet használni. A' mosás helyett a' hideg vízzel fecskendezés hasonlókép sok esetben hasznos lehet, akkor midőn különösen élesztő ingert akarunk eszközölni. Mihelyt valamely része a' testnek rendszeren meg van mosva és dörgölve, azonnal száraz gyolcs vagy gyapjú ruhával meg kell azt törölni és szárasztani, s azután betakarni. Gondosan kerülni kell, hogy a' megmosott és még nedves részt levegő huzam ne érje, gondoskodni kell, hogy az a' mosás után melegben legyen, nehogy a' hideg mosás jóltéví utómunkálatja akadályoztassék. Ha a' ruha, ágy, vagy a' nap melege a' testnek elegendő meleget ad, nem is szükség azt megtörölni, mit némelyek igen javasolnak. Általában a' mosásnak, mikor az gyógyítószer gyanánt használtatik, napjában egyszer, néha többször is kell történni. Az egészségeseknél elég a' testet hetenkint egypárszor hidegen megmosni; itt egyébaránt a' szokás, 's kinek kinek saját természete dönti el a' dolgot. Általában legjobb a' test általános megmosásakor a' fön kezdeni, 's a' lábokon végezni azt.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvvizsgálat.

Vajda Péter Magyar Nyelvtana, (magyarul és németül, ellenbe tett lapokon). Első füzet. Szónyomozás Budán a' magyar kir. egyetem betüivel. 1840. Ungarische Grammatik des Peter Vajda. (Ungarisch und deutsch auf entgegengesetzten Seiten). Erstes Heft: W o r t f o r s c h u n g. Ara 30 xr. ezüst p.

A' magyarosodás szelleme főleg az 1825-diki országgyűlés óta, hazánk nem csak magyar születésű, de kivált némelly főbb rendűeket értve, magyarul nem értő, hanem az idegen nemzetű és ajkú lakosai között is felébredvén, a' több üdvös törvények és intézkedések által folyvást ébresztetvén, a' magyar nyelv tanulásának szükséges volta, napenként érezhetőbbé, és közönségesebbé lón. Ezen körülmény ismét a' magyar nyelv tanító könyvek szükséges voltát tevé időről időre érezhetőbbé. — Hogy nemzeti literaturánk ezen ágában a' nem régen elhunyt bécsi professor Márton Jó'sef magyar és német grammatikai és szótárai által némelly egyes és aprólékos fogyatkozásai mellett is magának legmaradandóbb emléket állított a' legfényesebb érdemeket szerzett, kétségbe senkisémmel vonhatja, valaki az egy pár évtized óta magyar és nem magyar nyelvtudóskáink által létre hozott grammatik. Gyűjt IX. Köt. 1840. 7

tikák silány-ságát ismeri, 's az ujjításnak csak azért, mert uj, nem vak imádója. Vajda urat jelen munkácskájában ismét a' nyelvészet mezejére ereszkedni látjuk, lássuk minő szerencsével.

A' hatodik lapon ez áll: „Ha a' főnév hosszú magánhangzóba végződik, a' k betű minden módosítás nélkül adatik hozzá: szabó-k, korszó-k, betű-k, redő-k.“ Itt meg kellett volna jegyezni mint kivételt, hogy ezen szabály a' melléknevekre nem illik, p. o. sanyarú, sanyarú-ak, szomorú, szomorú-ak, keserű, keserű-ek, kételtű, kételtű-ek 's a' t.

A' csó, daru, hamu, hó, kó, 's a' t. szavaknak ezen többesei, csők, daruk, hamuk, bók, kók, ezek helyett csővek, darvak, hamvak, havak, kövek haszontalanul és feleslegesen említetnek, mint épen szokatlanok. A' falu többese pedig nem falvak, hanem faluk; a' v. csupáncsak az összetett, és régi nevezetekben használtatván a' falu szónál, mint p. o. Bernátsfalva, Mihályfalva, Boldogfalva, 's a' t.

Szerzőnk a' 8-ik lapon a' főnevek ragozásáról melly = ejtegetés — declinatio száraz rövidséggel egy pár szót tévén, nyilván kimutatja, hogy az ejtegetésről még csak fogalma sincs, az utószavakat (postpositiones) is a' declinatio-ba zavarván, kétség kívül Verseghy példája által csábítatván el, ki hasonló alaptalan elvből indulva ki, 24 különböző ejtést (casus) számlál. De ezen tévelygése Verseghynek tartozik az ő több rendbéli képtelen különzködéseinek közé, 's épen nem utánozni való. Én ugy gondolom, hogy mi előtt grammatika-íráshoz fognánk, a' grammatika általános, az az némelly csekély kifogásokkal, 's módosításokkal, minden, legalább előttünk valamennyire ismeretes emberi nyelvekre illő elveivel kell elébb megismerkednünk. Ezen általános elvek ismerete nélkül

is lehet ugyan grammatikát írni, mert hiszen Vajda Péter ur p. o. magyar botanicát is írt, a' nélkül hogy a' fűvészetnek csak a' műszavairól is világos fogalmai volnának; de a' mit ilyen előkészülettel, azaz a' szükséges előisméreték nélkül létre hozunk, az olyan portéka lesz mellyet a' német könyvkereskedői nyelven *leichte Waare*-nak nevez, mellyet magyarul *vásári munkának* mondhatnánk. Ezen általános grammatikai elvek közzé tartozik immár a' többek között ez: hogy egy nyelven is hatnál sem több sem kevesebb ejtés nem lehet. Az első nevezi a' tárgyat minden más tárgyakhozi viszony vagy változás nélkül, a' második sajátást, a' harmadik tulajdonitást, 's ennek sokféle árnyékait, a' negyedik objectivitást, vagy a' tárgy szenvedőleges állapotját jelenti, az ötödik hívást, megszólítást, felkiáltást stb. a' hatodik a' harmadikkal éppen ellenkezőleg, eltulajdonitást, eltávolitást stb. jelent. A' falnak ment. Ezen módásban a' falnak harmadik ejtés A' falról lehull a' méz: őrizkedjünk a' gonosztól, itt a' fal és gonosz szavak hatodik ejtésben állanak. Az ötödik ejtésnek nyelvünkben semmi különös végzete nincs, de azért képtelenség volna azt hinni, hogy p. o. ezen mondásban: barátom a' feleségem halálos beteg, a' barátom és feleségem mindketten első ejtésben állanak, bizonyos lévén, hogy minden mondásban csak a' subjectum áll mindenkor és kifogás nélkül első ejtésben — 's itt subjectum: a' feleségem. Ha csak egy nyelvet tudunk is nevezni, mellyben az ötödik ejtésnek külön végzete van: már akkor az ötödik ejtést az ejtések sorából nem lehet kiküszöbölni. Ilyen pedig a' többek közt a' deák és görög nyelv, valamint azon általános szabály ellen, hogy a' cselekvő igék negyedik ejtést kívánnak, semmitsem bizonyít az, hogy *αρω* a' görög nyelvben második ejtéssel té-

tetik össze, vagy hogy a' franczia *flatter* negyedik az annak megfelelő német *schmeicheln* pedig harmadik ejtést kíván, stb. Ezek és más effélék a' nyelvnek különös sajátságai közé tartoznak.

Az akol negyedik ejtése nem aklat, az átok-é nem átkat mint a' tizenkettedik lapon mondatik, hanem aklot, mint mocsok, mocskot, pizok, pizkot, árok, árkot stb. Ezt mutatják az átoktól származott szavak is, átkos, átkoz, átkozott; tudnivaló lévén, hogy a' melly szabályok szerint származik a' főnevekben a' negyedik ejtés az egyes, és az elsőbb a' többes számban, ugyanazok szerint formáltatnak a' tőlök származott mellénevek és igék is.

A' comparatiót-összehasonlítás miatt nevezi szerző hasonlítóványok is, nehéz általlátni, valamint a' számok helyett miért ír számok-at, hasonlókép a' divatozó analogia ellen p. o. hám, hámok, vám, vámok, számos, hámos, vámos stb. Az efféle okatlan különködések kivált kezdők számára irt grammatikának sem hasznára, sem ékességére nincsenek. — A' már régóta szokásban lévő hajtogatás (*conjugatio*) helyett kétségkívül csupán csak az ujjítás vak szerelme használtat szerzőnkkel igeragolást, és hogy a' sületlenségből semmi el ne maradjon: igeragolmányt.

Merő zavar mi az 58-dik lapon mondatik: „Ezen képző: (hat, het,) az ikés igék után ikkel toldatik, p. o. bánhatik, kérkedhetik. Az első jövődőben pedig így állhat: hatand, hetend, és andhat, endhet, p. o. járhatand, és kelendhet.“ Ez hasonló galimathias a' középkor azon ismeretes vitatási tárgyához: „mellyik jobb, „ez e: magister nostrandus vagy noster magistrandus? Nem állhat biz' a' semmikép Vajda ur csak így: járhatand, kelhetend: mert valamint képtelenség volna így szólni, járandogat, írandogat, kérendet, hozandat, ezek helyett: járogatand, irogatand, kéretend, hoza-

tánd: épen olyan képtelenség a' kelendhet is. Az and end végezet mint Verseghy igen helyesen megjegyzette, kétség kívül későbbi időkben csuszott be nyelvünkbe, a' deak andus, endus, német zu gebend zu koumend utánozásá által; 's a' magyarnak jövendő ideje sokáig nem volt: min épen nem lehet csudálkozni ha meggondoljuk, hogy a' zsidó nyelv jelen idő nélkül el lehet mind e' mái napiglan. A' jövendő időt mint a' szenvedő formát is a' szükség hozta be, kivált a' fordítások alkalmával egyiket sem lehetvén nélkülözni; 's az ilyen szólásformája p. o. a' Messiás a' ki eljövendő vala, már a' legrégebbi theologiai iratokban olvasható. Ha már az andot, endet bevettük, mivel szükségünk volt rá, miért vennők ki a' közönséges szabály alól?

A' kozik, kezik alkalmával a' 60-dik lapon meg kellett volna említeni a' kodik, kedik képzőket is, p. o. gondolkodik, verekedik, hetvenkedik, pironkodik. stb. A' szórszál hasogató grammaticusok azon állítása, hogy a' z betű nem eredeti, és egyszerű, hanem a' ds-ből összeolvadt betű egy nyelvben sem olly nyilván bebizonyítható, mint a' magyarban, p. o. ezen szavakban: gondolkodik, gondolkozik, büzös, büdös, stb. Ugyanezen lapon a' csókolkoznak, a' szokott csókolódnak helyett, helytelen és szükségtelen ujjítás.

Az ismétélést jelentő képzők közül kimaradtak a' dokol, dököl, dekel. p. o. érdekel, haldokol, fuldokol esdekel, öldököl; tovább a' kad, ked, p. o. repked: kál kél, p. o. uszkál, mászkál.

Helytelen állítása a' szerzőnek ugyancsak a' 60dik lapon, hogy a' magyarban személytelen igék volnának. Egyetlen egy sincs. A' kell igének p. o. szinte ugy megvagnak minden személyei mint akarmelly más-igének, 's így szólani p. o. ha nem kellek, elmegyek; ha kellünk itt maradunk épen nem helytelen: még a' mennydörög igét is lehet

akármelyik személyben használni a' hasonlatosság szerinti mondatokban. Végre ha a' villámlik ige első személyét egy annak rendsszerint elszigetelt, és villany anyaggal megtöltött ember, midőn másoktól bökdöstetve testéből szikrákat lövellene, magáról minden nevetség és képtelenség nélkül használhatná.

A' vala igét Vajda ur a' 64ik lapon a' jelentőmód minden idejéhez ragaszthatónak állítja. Így látok vala, láték vala, láttam vala, látandók vala (!!) Igen helytelenül! Ez ismét az általános grammatika nem tudásából származott tévedés, az effélék, látom vala, látám vala, láttam vala, (a' határozott formában) csak mehetnének, de rájuk semmi szükség: de a' látok vala, láték vala stb. (a' határozatlan formában) merő képtelenségek 's ezen helytelen archaismust a' tisztultabb grammatikai elveken alapuló írói szokás helyesen küszöbölte ki. A' dolog magyarázatja különösen a' mult időre nézve ez: ezen mult időnek p. o. irtam, alapja irt = scriptum geschrieben; irtam tehát sajátkép annyit tesz, meum scriptum, mein Geschriebenes, irtad scriptum, tuum, dein Geschriebenes. stb. Az efféle mondás tehát irtam vala, vagy irtam volt, ezt teszi, meum scriptum erat, vel fuit, 's benne semmi képtelenség nincs, de mint említők, szükségtelen szószaporítás, 's ugyanazért a' nyelvtanító könyvekből már csak azokból is, mivelentia non sunt praeter necessitatem multiplicanda: kihagyandó. De a' határozatlan formában álló igéket valaval, vagy volt-al tenni össze, vajmi képtelenség! Próbáljuk az efféléket. irok vala, irék vala, analysálni, vagy más nyelvre fordítani, minő sületlenség jö ki belőlök. — A' mult időjelentését így értvén (hogy melleleg ezt is megemlítsük) látnivaló, hogy nyelvünk e' részben nem különbözik olly igen a' német nyelvtől, mint első tekintettel lát-

szik; a' német nyelvvel ismét ezen tekintetben az angol, franczia, olasz, spanyol, és portugallus nyelvek egy húron pendülnek. Ennek nyomait láthatni a' régi népszerű deák nyelvben is, mint ez a' Plautus Comoediáiból kitetszik; 's az ilyen szólásformája p. o. compertum habeo, az egyszerű mult idő helyett Sallustiusnál is olvasható. A' mi itt a' mult időről mondatik, a' vala, vagy volt hozzájárulhatását illetőleg, az a' többi időre is illik, csak hogy mint említők, csupán a' határozott formára.

Nem fejtegetjük tovább ezen aprós munka hiánosságait, nehogy észrevételeink okaikkal együtt többre terjedjenek a' bírálat alá vett könyvecskénél. Átaljában az egész munkácska, kevés gondolkozásra 's még kevesebb olvasásra mutat, 's betelt rajta az a' magyar közmondás; *hamari munkában egy sincs jó.*

O.

B) Külföldi Literatura.

Könyv-ismertetés.

England und die Engländer von C. L. Bulwer. Aus dem Englischen von Dr. Georg Nicolaus Bärmann In vier Theilen, Zwickau, im Verlage der Gebrüder Schumann. 1834.

(Folytatás.)

Csalárd emberek a' kalmárok között, 's hűzónó az előkelők között Angliában is vagynak, mint mindenhol, de nem olly számmal, hogy általok a' nép characterere megbélyegeztetnék. A' ma-

gános szintűgy mint nemzeti characterében az ángol inkább a' megcsalt mint csaló fél; csalárdságait leginkább a' parlamenti pályafutására tartja.

Az ángolok ezen felül rendkívül nagy lelkü nép; nem közönséges értelmében veszem a' szót, bár úgy is megérdemelnék, hogy annak neveztesse nek, hanem a' fensőbb erkölcsi értelemben. Szánakozások nagylelkü — az üldözött sorsában részt vesznek; a' megbukott iránt szeretettel viseltetnek.

De sajátkép beszélve a' nép, a' tömeg, a többség, az, mellyet nagylelkűség helyegez; nem is kisérem ezen erényt az aristocratiai befolyásokig; nagylelkűséget az aristocratia-nál épen nem találhatni. Épen olly kevésbé lehet azt talán a' kereskedés befolyásiig visszavinni, sőt inkább történeteinkkel, 's iróinkkal össze vannak szöve, fonva, és úgy tekintethetik, mint a' lovagi szellemnek maradványa, melly a' nemesektől származott ki, 's későbbben a' nép közé ereszkedett-le. A' nép tömeg az, melly az előkor szellemét legtovább megőrzi, az aristocratia csak a' formáját tartja-meg annak stb.

A' szegénység, melly magában gonoszság ezen nemes caractervonást ki nem szorítja; Egy dolgozóházban a' felvigyázók különös módot találtak a' patvarkodók megbüntetésére — elfogták tőlök azon kényelmeket, mellyek a' többieknek meghagyattak; de ezen többiek megosztották velek szigoruan kimért silány eleségeket. A' tömlöczökről irt munkájában Buxon azt írja, hogy a' bristoli tömlöczben a' gonosztévóknak osztani szokott kenyér épen nem elegendő volt életök fentartására — a' nyomorultak jóakaróiktól vagy jószívü idegenektől kaptak segítséget. De volt ollyan idő, midőn a' segítség hiányzott, 's némellyeknek a' rabok közül éhen kellett volna meghalni; de megmenekedtek — és

ki által? fogolytársaik nagylelkűsége által kik eledeleket, mint nyomoruságokat velök megosztották. — Kicsoda az ki a' néger rabszolgák iránt legszivesebben érez! a' nép, vagy a' nemesek? felelet: a' nép. Kijelenik - meg a' lengyelek végett tartott gyűlésekben? az aristocrazia? két három egyed közülök igen is mutatja magát hiúságból, hogy szép beszédeket tartson: de még is a' nép, az, melly a' gyűlési termet megtölti. Lehet, hogy a' népnek egy vagy más ügy iránti buzgalomban nincs igazsága, de a' buzgalom, mellyet mutat, mindig a' nagylelkűség buzgalma. stb.

Mint más civilizált országok nemeseit; úgy a' mieinket is inkább a' pénz iránti gondatlanság, a' hijjában valóságok (Frivolitát) szertelen kedvelése, a' szeszélyek iránti oktalan szenvedelem, a' naponkénti kicsapongások, és idétlenségek bélyegezik, mint valamellyik azon okos és jól megfontoló erényeknek, mellyek csak a' józan ész szüleményei. Melly kevés nemesi jószágok vagynak, mellyek csaknem egészen elrevolnának zálogolva. A' 'sidók és kalmárok a' peéreknek több mint három negyed részére rátették kezeket. Megegyez e' az a' józan okossággal? De az ilyen kicsapongások a' mi aristocriánknál sokkal nagyobb mértékre hágtak, mint akarhol másutt, részint mivel ropantabb birtokaik vannak, részint és főleg mivel mintha a' világ többi része a' divat ellenőrség alajutván, származásokból mint a' francziaországi hajdani sieurok, vagy a' németországi magas czimzetű uraságok, nem vehettek magoknak elegendő fontosságot arra, hogy további kitüntetésekre ne vágyának. A' mi nemesekben meg volt a' dicsőség vágya, azon utolsó gyengessége a' nemes lelkeknek, s következőleg megszokták a' merész póriasságot azon különös phantasiajiban egymással

vetélnedni, mellyekkel egy műveletlen fő a' heve-
rest mulattatja. stb.

Vessiünk most egy tekintetet szegényeinkre. Hol van azoknál a' józan ész? A' minő esztelen-
ség! jókori házasság 's sok gyermekek; sze-
gények taxája és dolgozóháza! csak a' falusi nap-
számosokat kell megnézni! ezekről valósággal el
lehet mondani azon néhány szavakat, mellyekbe
egy keleti író az egyetemes emberiség chronicáját
foglalta: „Születtek, nyomorultak, majd meghal-
nak.“ Egy más országban sem uralkodik ehez ha-
sonló oktalanság, ha sokkal alább áll is az a' pol-
gárosodásban Angliánál. Franciaországban, hol sok-
kal nagyobb hajlom uralkodik a' gyönyörűségek
hajhászására, még is több szilárd akarat mutatko-
zik a' mások felségállítására. A' francia paraszt so-
hasem vetemedik azon — mivel önkényes istentelen
kártekonyságra, gyermekeket állítani - elő a' világ-
ra kiket el nem tarthat, gyermekeket, kik közül
a' legfiatalabbik az öregebbik tolvajává, a' testvér
testvérjének leggonoszabb ellenségévé lesz, úgy
hogy a' természet köteleinek minden tágitása miu-
dig rövidebbé teszi azon rémitő köztért, melly a'
szükölködés és éhelhalás, a' kétségbeesés és go-
noszság között van: azt sem cselekszi sem a' spa-
nyol, sem a' német, sem az olasz, sem a' hollan-
diai paraszt, hogy egyetlenegy órának önként vá-
lasztott vétkes multságában egész heti munkájának
keresetét eltékozolná. A' száraz földi nem önző
multságáiban, innepi lakomáját megosztja csa-
ládjával, 's mivel nem önző, nem is gondolatlan,
családja okossá teszi, míg az angol paraszt sokszor
ugyanezen okból kétségbe esik. —

A' mesterembernek ritkán van elég értelmi
vagy életművezeti szilárdsága a' gyomor és torok
csalogatásainak ellenszegülni. Felesége és gyerme-

kei kik vele ugyanazon egy malomban örtenek, nem képesek üres óráinak néhány pillanatait felvidetni. A' házi gazdálkodás elhanyagoltatik, a' házi kényelmek előttök gyakorta ismeretlenek. A' rosz ételből álló silány ebédet hevenyében készítik - el, 's mohon falják - fel. Hazája keveset ad nekik többet, minthogy fedél alatt lehetnek, kevés gyönyörök kínálkoznak számokra. — rendszeren csak a' physikai erőt kimerítő foglalkozás, mellyet kerül, 's örül ha elkerülheti. Háza bútorok nélkül van, tisztátalan, romlott levegőű. — Étele a' vigyázatlanság 's házi takarékoság hiánya miatt sovány és nem tápláló; testében rendszeren elgyengül, hypochondricussá lesz, 's ha elvek nem tartóztatják vissza, kicsapongásainak áldozatjává lesz. — —

Mihelyest valamely néposztály szokásból a' torkosságnak adja magát, képtelenség characterének azon tiszta és felhőtlen ügyességet tulajdonítani, mellyet józan észnek nevezünk. Annak megmutatása végett tehát, hogy angol szegények a' józan ész igénylése tekintetében a' szárazföldi magok forma néposztály felett ki nem tűnnek, elég legyen azon lett dolgot intézni, mi szerint ók a' torkosságra minden más népek felett hajlandók. 'stb.

Kedvencz panasza a' külföldieknek, melly az Anglia lakosainak kegyetlenségét tárgyazza; azon néptömeggel, melly egy kivégzés alkalmával az akasztófa körül öszvegyül, szoktak ennek megmutatására előállani. Álmélkodásra méltó, melly kevesen tartják szükségesnek az emberek közül egy keveset gondolkodni, mihelyt sokat irkálnak. Az angolok éper nem kegyetlen nép, 's azon kíváncsicságok, a' kivégzést megnézni, ellenek semmi bizonyság. Azon egy lettdolog, hogy míg a' mi törvényeink a' világon a' legszigorubbak, századok lefolytával

nem szokhattunk hozzá ezen szigorúsághoz, és hogy kórmányaink azokat tetemesen mérsékeltek, és szelidítették, azon egy lettdolog hogy a' közvélemény a' törvény kezeiből a' pallost kicsikarta, 's hogy egy ó korbeli törvénykönyv', változhatatlan barbársága, nem képes volt szánakozásunkat elfojtani, magában elegendő bizonyosság arra, hogy az angol nem kegyetlen, hanem szelid és humanus nép. stb.

Egy másik régtől fogva tartó idétlen panasza az idegeneknek, kü önösen a' francziáknak ellenünk a' mi hasonlíthatatlan hajlomunk az öngyilkosságra. Ezen hajlom sokkal gyakoribb a' francziáknál mint nálunk 1816ban a' Londonban történt öngyilkosságok száma 22re ment, ugyanazon évben Párisban 188ra. Itt pedig azt is meg kell gondolni, hogy Párisban 400,000 el kevesebb lakos van, mint Londonban. Az öngyilkosságok azonban ha nem is hasonlíthatatlanul a' más országbeliekhez képest, nálunk minden esetre gyakoriak, 's mindig azok lesznek egy olyan országban, hol az ember egyetlen egy nap nagy gazdagságból koldusbotra juthat. A' vagyon elvesztése oka közönségesen az élet önkényes elvesztésének. A' megsértett kevélység, meghiusított remény, szétrombolt tervek, barátink gyalázatos sajnálkozása, kedveseink gyötrő kétségbe esése, kikért talán fáradtunk, és magunkat sanyargattuk, azon magosság mellyről lezuhantunk, a' lehetetlenség azt a' mit elvesztettünk vissza szerezni, hajlom a' kitüntetés eszközlésére. végső szükség keserü szív fájdalommal párosulva — mind ezek gyakran egyszerre rohannak az emberi lélekre, elemeinek hirtelen megrázkodtatásakor; csuda é. ha az egyetlen egy szabadítót azon örvényből, mellybe rohant üdvözi. Ha a' spanyolok ritkán lesznek öngyilkosokká ez onnan van, mivel ők sem kereskedést, sem játékot nem üznek,

szerencséjük rombolásának nincsenek annyira kitéve. A' francziáknál gyakran a' koczkajáték, az angoloknál a' kereskedésbeli szerencsétlenségek okozzák gyakran ezen melancholiás gonosztságot; — igen is melancholiás, a' tett ezen melléknevet érdemli nálunk. stb.

Egy szóval ha mi magunkat főbe lőjjük: korántsem nézzük mi azt tréfának; józan szomorúságban tesszük az elhatározást; nincs bennünk semmi természetünkhöz ragadt előszeretet az ilyen tett iránt, semmi „örökös tökéletlensége az idegnyerveknek“ (mint Montesquieu egész philosophusi orczátlansággal komoly méltósággal állította) nem kényszerít bennünket ezen világ kijáró kapuján a' másik világba tolakodni. Egy nép sem jár kevésbé élénk hajlommal magának végére, mint az angolok, bár melly gyakori is nálunk a' szerencse hirtelen változása, és még is tíz öngyilkosaink közül csak egy is meg nem szűnt volna élni, ha lett volna még valamiből élnie. Valóban nem a' mi öngyilkosaink hagyják - el az életet, hanem az élet hagyja-el őket.“

A' második könyv első részében az angolok bársalgási életét élénk színekkel festvén, a' clubokról így elmélkedik: „a'clubbok a' gazdagabb épnosztályok társalgási rendszerének fő vonását teszik. Hajdan csak a' játékosok, politizálók, vagy a' vigadni szeretők menedéke voltak azok; most az értelmesség bélyegét vették-fel, minden keresetágnak meg van a' maga clubbja, a' katonának szintugy mint a' tudósnek. A' clubbok ezen nagy számának hatása felette üdvös; a' belföldiek félrevonulásra való hajlomának ellenemunkál; utat nyit az idegenekkel könnyebb közlekedésre, kik rendszeren tiszteletbeli tagoknak vétetnek-fel; az előítéletek eloszolnak bennök 's könnyebb és olcsóbb

nton ismerkedik és barátkozik-meg a' házi élet, és félrevonultság kedvellője a' világpolgár nézeteivel. Ezen összejöveteleken a' közönséges dolgok teszik a' beszélgetésnek rendes és természeti tárgyat, 's a' nyilvános elvek gyarodását semmisen mozdítja annyira elő, mint a' népszerű tárgyakról értekezés. Azt mondják a' clubbok az embert kevésbé házivá teszik; de a' dolog nem úgy van, inkább társaságkedvelőbbé lesz általok, olcsó és lelkes mulatságot szereznek, 's a' lelket (amivel többnyire a' clubbokban s. m. játék, sem evésivás nem történik) megújítják 's egyszersmind jobbitják. De ezek még legcsekélyebb hasznai a' clubboknak; ezekben van a' csirája az alsóbb néposztály helyezete lényeges javulásának. Előre látom, mikép' azon néposztályok elébb utóbb olly intézkedéseket teendők, mellyek a' szegényekre nézve olly jóltévők. Az illyen közremunkálás segítségével most egy ember, kinek évenként kétszáz font sterling jövedelme van, képes egy öt ezer font jövedelmű gazdagnak nemesebb fényüzését utánozni; tágas, szellős szobák, tisztességes asztal, világítás, fűtés, könyvek, és szellemdús társaság. Ugyanaz fogna kisebb mértékben történni a' kalmároknál, és mesterembereknél is, kik között egy ötven font jövedelmű vetélkedhetik azzal, kik évenként ötszáz fonttal bir. Ha a' vidéki városokban a' közép és alsó néposztállyal tétetnék a' próba: bizonyosan sikerülne, a' belőle háruló sokféle hasznok közzé tartoznának az is, hogy általok az idő előtti esztelen házasságok akadályoztatnának, 's az erkölcsi méltóság iránti azon érzelem nevekednék, melly a' nemesebb életkényelmek felé törekvés által folyvást ébren és mozgalomban tartatik.

Ezen próba sikerülttéből valószínűleg még ujjabb és szembetűnőbb eredmények is származnának. Morgan ur egy iratában a' londoni püspök-

nek indítványt tesz egy clubb iránt, nem egyes személyek, hanem családok számára, ollyas tervet, melly egyszermind a' gyermekek nevelésére, 's a' betegek ápolására is kiterjed. Bizonyos választmány által kormányoztatva, egy ilyen clubb a' vigyázatlanságnak és elhanyagolásnak a' lehetőségét is kirekesztené. Tudományos, és mesteremberekre, művészekre, és szegény nemes emberekre nézve az ilyen terv a' legnagyobb hasznu fogna lenni. De ezen terv elfogadásának ideje még el nem jött. Két nagy erkölcsi botrány forogfel még mindig a' mi társalgási életünkben — nem jobbnak *lenni*, hanem jobbnak *látszani* szomszédunknál, 's azon kereskedői eltulajdonítási irigység, melly velünk azt szeretné elhitetni: mintha miénk volna a' dió-fáig. Ha ezen gondolkozásmód közöttünk valaha változik: nem kételkedem benne, hogy a' clubbok, felállítása, a' társalgási életnek, egy egészen más és nagy fordulatot adand. De Franciaország sokkal inkább azon föld, mint Anglia, mellyen a' Morgan ur rendszerével tett próba tenyészhetik.“

A' második részben a' tudományos emberek szomorú sorsát érdekesen festi következő soraiban: „Azon újabb időbeli szokás, mi szerint a' parlamenti ülések estve és éjszaka tartatnak, tetemes befolyással van általjában a' társaság értelmes karakterének csökkentésére. Az alsó ház visszatarítottat természetesen némellyeket a' legderékabb és értelmesebb előkelő urak közül; ugyanezen oknak hatása van a' tudósokra is, mivel ezek a' státus embereitől örömezt azoknak körébe vonatnak. Ha egyik kimarad: rendesen kimarad a' másik is; társalgásai termeink rendesen a' műveletleneknek és henyéeknek hagyatnak, 's híjjába keressük benne a' tiszta, 's világos főknak azon esteli öszvejövetelit, mellyek az Anna királyné uralkodását olly nevezetessé tették, 's mellyek még ma is

a' párisi assenblééknek olly nemes bájt kölcsönöznek.

Azon tisztelet, mellyel a' gazdagságnak adózunk, felemészti azon tiszteletet, mellyet a' lángésznek tartoznánk megadni. A' tudományos embereknek semmi biztos állások nincs nálunk, mint fizetéses tudósoknak. A' hivatalokért való nagy játékban egyik sem jut nékiek azok közül. Igazán elmondhatjuk egy bizonyos politicussal: mi legjobban fizetjük azokat 1) kik bennünket megrontanak, tudnillik a' generalisokat. 2) A' kik bennünket megcsálnak, tudnillik a' politicusokat és kuruzsolókat. 3) Azokat a' kik bennünket mulattatnak, tudnillik az énekeseket, és musikusokat, de legkevésbbé azokat, a' kik bennünket tanítanak. Fontos és igaz állítása Helvetiusnak, hogy: a' nyilvános műveltség foka valamelly státusban pontosan és szorosán a' nyilvános jutalmak igazi elosztásától függ. Én itt semmi vagyok, mondá hajdan egyike azon legnevezetesebb tudós embereknek, kiket Anglia valaha szült — én itt semmi vagyok, úgy hogy kénytelen vagyok néha külföldre utazni, hogy önbecsületemet megbukni ne hagyjam.

Mivel a' mi angol iróink a' társaságban semmi szilárd helyezettel nem bírnak, 's természetök szerint dicsőségre vágyók, gyakran e' három osztály közül egyikbe tartoznak: az egyik egy elötte elérhetetlen célhoz akar jutni, 's a' nagyokkali bizodalmas társalkodásra törekszik, a' másik elkeseredik és gyanakodóvá lesz, mért attól tart: nem fogják elegendőkép elismerni, szégyenelvén tehát magát kinzó hiúságba esik; a' harmadik fensőbb minémiségű, kevélyen néz-le rájok, 's tehetségét nem mutogatja, nem akarván olly világ közé elgyedni, melly felett lelki felsőségét annyira érzi.

Nálunk tudományos ember gyakran kénytelen valami másra kevély lenni, mint talentomára p. o. birakára, egybekötetéseire, származására, ha azt nem akarja, hogy mások lenézzék. Byron sohasem tett volna grófi koronát ágyára, ha verseket nem írt volna; valamint a' kevély Walpole sem tette volna magát hogy az írók lenézi, ha nem tudta volna, hogy bizonyos körökben az íróság egy nemes embernek kisebbségére szolgál. Ismeretes mindenki előtt az az anekdota egy chemia professoraról, ki Boeylenak dicsérőbeszédet tartott, melyet ezen szókkal rekesztetti-be: ő nagy ember volt, igen nagy ember, a' chemianak atyja és Cork grófnak rokona.“

A' harmadik részben az angolok melancholiajáról, a' heverés philosophiajáról, és arról beszél, miért az angol nép olyan vallásos? „Azon társalgási tónból, mellynek leírását megpróbáltam, származik egyike, a' mi legmélyebb nemzeti értelemünknek, azon borongós melancholia, mellyben épen anyai philosophiai, mint poetai van; azon szomorú és komor érzelen, melly csupán az angol és német characterben találhatik, 's melly mind a' két nemzetnél ugyanazon okokból származik; egy tüzes szellemnek eredménye az, melly magát idetlen kellém tlen körbe száműzve érzi. (Mert a' németországi kis városokban a' társalgási élet, ha több tudományossággal bir is az, mint Angliában; épen nem kínálkozik több kellemekkel) A' léleknek bizonyos elpetyhüdése lep-meg bennünket, 's az embervilág aljassága alkalmasiut ugyanazon erkölcsi eredményt szüli, melly a' tudás hiúsága által eszközöltetik. Innen származik a' szellemdúsabb gentry-inknél az a' folyvásti, vigasztalhatatlan ösztön az utazásra. Ki nem elégitett kívánság, mellyet magok sem tudnak magoknak megmagyarázni, ösztönözi őket, hazájok, „merevény és

hasztalan szokásaitól“ megválni. Semmi más nemzet, gazdagai között nincsenek olly folyvást tartó példái a' rosz kedvűeknek. Ezen komor hangulatja a' léleknek, a' költészetnek nem kedvezetlen; 's bár a' legcsekélyebb okokból származik, még is az ember characterének valami vonzót és nemest kölcsönöz. De nagyobb részént csak az ifjabbakra szorítkozik az; az élet bizonyos szakaszában kinövünk abból, a' lélek megszokja lassanként a' dolgok rendes folyamatját, 's mechanice követi azt, mihez olly nagy idegenkedéssel fogott.

De ha szomorubb érzelmet szül is az, mint akarmi más, épen azért, mivel folyvást tart, azon meggyőződés is származik belőle, melly azt tanítja, hogy a' nap alatt minden hijáavalóság, azon meggyőződés, melly a' heverés philosophiajából származik; azon törekvés az együtt érzésre, mellyet sehol nem találunk, a' megsértett érzelemnek, és elnyomorodott szellemnek azon állhatatlan lényege egy ollyan körbe tartozó, mellyben sem az érzelem, sem a' szellem munkásságba nem tétethetik. Az aprólékos körök, aprólékos kívánságai ingerlik, de nem nyelik-el a' nagyobb szellemi tehetséget. Ez az egyik oka miért ragaszkodunk mi minden más nemzetek felett a' vallás vigasztalásához, hogy a' világi élet gyönyörűségei után olly kevésbé esenkedünk.

Valamint az emberek azon mértékben haladtak a' hajózás, mesterségében a' mint a' csillagászatot inkább inkább tanulták: ugy mi hogy csónakunkat az élet tengerén keresztül bölcsen kormányozzuk, szívünket felségesebb, távolabb eső mennyei tárgyakra függesztettük.“

A' hatodik részben a' szegényeket illető törvényről beszélvén, előadja, mi káros hatása van annak a' köznép erkölcsiségére, melly nyomasztó

a' munka kedvellő, szorgalmatos, józan életű néposztályra; mikép az elszegényedésnek az alsobb néposztálynál korán sem a' munka nem léte, hanem (felette kevés eseteket kivéve) a' munkától idegenkedés az oka. Több tapasztalati adatok felhordása, 's fontos elmélkedés után a' dolgot következő kellemes mesében adja-elő:

„Az angyalok közt legjoltévőbb volt Áriel. Megszokván a' szánakozás szemével csüggeni az emberiség állapotján, 's azon öntudatban (tudniillik az angyalok philosophiája nemesebb szellemében) mikép az embert gyakran kellemetlen viszonyok viszik a' gonoszságra, még a' gonosztévőkön végrehajtatni büntető ítéleteket is sirt, 's megpróbált, a' dolgok fő vezérlőjével azon ítéletek lágyítására munkálni. Egyszer, mit gyakran cselekedett, a' földön vándorolván, meglát egy asszonyt, ki gyermekével karján egy szennyes és rongyos embertömegben keresztül csinált magának utat, melly egy nagy város középpontján lévő ház küszöbe előtt tolongott. Az asszony magaviseletében volt valami, mi az angyal jó akaratját felébresztette. Az asszonynyal a' házba lépett az angyal, 's hallotta, midőn az a' helybeli község előljárói előtt gyámolításért esdeklött. Lerajzolta állapotját, melly az inség és nyomoruság állapotja volt; szenvedésének nagyítására a' kisdéd karján nyögött, a' himlő rémitő kinjai között. Az előljárók mindnyájan készek voltak neki a' kívánt segedelmet nyújtani, *egyét* kivéven. De ez az egy makacsul megtagadta a' segedelmet, 's az asszonyt csalárdnak szidalmazta.

„Ez már a' negyedik gyermek, mellyet ma előmbe mutatnak, mint himlős gyermeket; ennyire lehetetlen hogy elharapódzott volna a' nyavalya azon faluban, mellyből ezen asszony is jő, asszony jöjjön-elő, 's mutassa gyermekét.“

Az asszony nyilván idegenkedni látszott, a' gyermek elrombolt és evesező arcz vonásainak mutatásától.

„Anyai hiúság a' szegény asszonyban“ suttagá az angyalnak szeretettel teljes szive.

Az asszony megmutatta a' gyermek karját és lábát, 's a' mérges nyavalya bélyege igen is észrevehető vala rajta. De hát az *arczát*? „El talál az épen szendergő kiseded serkenni — meg talál tőle az előljáró ur undorodni — el talál a' nyavalya ragadni.“ — Megmenekedett az asszony ezen szabadkozásokkal? — Koránsem. A' kemény szivü felvigyázó megkérelhetetlen volt; lerántotta a' gyermek arczáról a' ruhát, 's győzedelmes hangon kiáltott fel: „Lám hogy megmondtam! — Asszony menjen-el *ez a' gyermek* nem az öné!“ Az asszony vissza hökkent az előljáró tekintetétől; váltig akart beszélni, de csak egyett tudott sikoltani, a' segedelemi kérők tömege közé rohant, és eltűnt. A' dolog kivilágosodott, a' *gyermek kölcsönözött réquisitum volt!* Asszonyról asszonyra vándorolt az egyik kezét, másik lábát, harmadik arczát mutatta; a' gyermek apró himlőhólyagai ezen *ön hibájok miatt* elszegényedetteknel kereset eszköze volt. A' kemény szivü előljáró gyanujában valóságos Salamon volt!

Ezen jelenet vizsgálása alkalmával immár egy különös tünemény ragadta álmélkodásra Áriel angyalt. Láta, hogy az előljáróság háta megett nem más csekélyebb szenciely mint a' híres gonosz daemon Mephistopheles állott, és a' helyett, hogy a' tisztviselők szivét, mint előre várni leheté, megkeményitné, emberszeretetet, és joltévóséget suttagott hozzájuk. Meghökkenve az ördögnek ezen visszatetsző cselekedetén Áriel az ülés végével megszólítja a' gonosz ellenséget, 's csudálkozását, és örömét jelentette ki annak szembetünő megjobbu-

lásán, 's a' jó akarat elveire térésén. Mindenki tudja, hogy Mephistopheles gonosz ördög, ki álnokságaiban annyira gyönyörködik, hogy azoknak kivitelében semmi kerengő uttól nem iszonyodik, bármelly hosszú legyen az. Az angyalnak ajánlotta, tenne vele egy sétálást, 's értekeznének az egyetértés érzelmairól. Ariel ráállott; mentek, beszélgettek, vitatkoztak, míg egy kalyibához nem értek, melly rendkívül csinos külsejével mind két zárandok figyelmét magára vonta. Ariel és Mephistopheles éltek láthatatlanságbeli szellemjogokkal, beléptek a' kalyiba küszöbén, 's egy mintegy harmincz éves asszonyt vettek észre, ki a' gazdasszonykodással foglalkozott, míg férje egy nyers szántóvető két gyermekével silány ebédjét költögette, melly száraz fekete kenyérből, 's egy darab romlott sajtból állott. A' kalyibán és lakosain a' csinosság és rosz kedvüség elegyes mázza volt. „Szegény ifju! monda a' szántóvető fijának többet nem kaphatsz, a' többit vacsorára kell hagyni“

„Az csak ugyan még is keserves, apám, mormolá az ifju, mi egész nap dolgozunk, 's még is félig éhen hóltak vagyunk. De bezzeg jól él ám Higinis, kit a' közönséges pénztárból fizetnek, ugyan csak hizik, és semmit vagy csak keveset kénytelen dolgozni.“

„Ugy van fiam, de adj hálát Istennek, hogy mi a' közönséges pénztárból még segedelmet nem kapunk“ monda az anyja az ifjuhoz fordulva, arczát nemes büszkeség pirossága futván el.

Az apja sohajtott, 's halgatott.

Vége lévén az ebédnek a' paraszt feleségéhez czammogott; hogy vele csevegjen.

„Az ugyan igaz Hanai, ugymond, hogy mi meglehetősen függetlenségben nőttünk fel, 's nem

kivánunk a' közönséges pénztárhoz folyamodni, de mi hasznunk benne? Jakabnak a' mi fiunknak tökéletesen igazsága van Higgins felényit sem dolgozik mint mi, és lám még is milyen jól van dolga! Azonkívül tudod, hogy nekünk adót is kell fizetni, és így a' Higgins henye életére nekünk is kell fizetni. Ez igen elcsüggeszt engemet Hauni, mi a' munkával semmire sem mehetünk, 's nem sokára a' szomszédaink sorsára jutunk, 's kénytelenek leszünk, mint ők mindnyajan a' közönséges pénztárhoz folyamodni.“

Ezt mondván az apja fejét csóválta, és kiment.

A' szegény asszony ledült és keservesen sírt.

„Ez igen szomorú, felette szomorú“ monda

Ariel.

Mephistopheles vigyorgott.

A' mi zarándskaink elhagyák a' kalyibát, utjokat tovább folytatók. Egy másik falusi lakóhelyhez érkeztek, mellynek nyomorult szennyes külseje volt. A' lakosok itt is ebédnél ültek, de jobb ételek vólt, bár nem a' tisztaságot tekintve.

„Mondom néked Higgins József monda a' kunyhóbeli asszonyság, ez a' szalona felényire sem olyan jó, mint a' szegények házábeli. Ott van az én néném, nem dolgozik semmit, 's minden vasárnap marhahúst kap.“

„Biz ugy felele József, a' férjfiak pedig na ponként három pint sert kapnak ott. — Mit gondolsz, nem jó volna-e nekünk is oda bekéredzeni?“

„Biz én nem bánom monda az asszony, azt mondják hogy a' felvigyázók ott igen jóféle urak.“

A' lalhatatlan hallgatók itt már tovább nem hallgatództak, tovább vándoroltak, 's a' szegények házába értek. Itt már minden piperézett gondatlanságra, 's lomha kényelmességre mutatott; a' felvigyázók dicsekedtek: *hogy ők minden szüksé-*

ges czikkelyekből a' legjobbakat vásárolták be. A' szegényeknek volt zöldségek, serek, és kenyerek, gyermekeik a' szegények közönséges iskoláiban tanítottak. De itt is szíve tapasztalták a' mi zarándokaink, midőn leskelődtek, és közelről hallgatództak, hogy a' tereh- és adó nélküli boldogság ezen menedékhelyében is a' megalégedetlenség harapódzik. Hallották, mikép egy komor és orszátlan szegény, két három, szavait mohó figyelemmel hallgató szegény társainak így suttogott fülébe: „mind a' mellett is magatok átlátjátok, hogy nekünk korán sincs itt olyan jól dolgunk, mint Tamás bátyámnak a' convictusban a' Hulkban *). Magatok látjátok, hogy ha azon latorságot elkövetjük, mellyről az imint beszéltem, több bajunk nem lehet, mint hogy bennünket a' Hulkba szállitnak, ott épen olyan jól tartanak bennünket, olyan jól lesz dolgunk, mint Tamás bátyámnak.“

A' három jóféle czimbora egymás szemébe vágta, 's sivány tekintetekből kinézték a' balhatatlanok, hogy a' latorságot szándékoznak nem soká végrehajtani.

„No Áriel uram monda Mephistopheles, most talán már megfoghatja ön, miért törekeszem én az előljárók és felvigyázók szívét jóltévőségre indítani.“

„Fájdalom! igen is, felele az angyal, 's azt is általlátom egyszersmind, hogy nincs gonoszabb ördög, mint a' rosszul értett jóltévőség.“

Ezen mese nem egyéb mint egy szomorító, és komoly lettdolognak előadása“.

*) Hulk = hajóhas; így nevezik azon szállító hajót mellyen az elítélt tolvajokat, és más féle gonosz tővéket viszik számkivetésük helyére.

Ezután egy hivatalos tudósításokból merített jegyzékét adja a különböző ápoló intézetekben, fenytő, és büntető házakban, tömlőczőkben, elköltött ételeknek és italoknak. „Ezen tabellából kijő: hogy a dolgozó szegény hetenként nem csak nyolczvan uncziányi eleségben megkárosodik hanem hogy kevesebb van neki, mint a szegénységét maga okozta szegénynek; hogy a szegénységét maga okozta szegény kevesebbet kap, mint a lópásban elmarasztalt tolvaj, hogy a tolvajságban elmarasztalt tolvaj kevesebbet kap, mint a deportálásra ítelt gonosztévő; végre hogy ezen utolsó csak nem három annyit kap, mint a becsületes, más segedelmére nem szorult szántóvető.

Minő hatással kell az efféle törvényeknek társasági rendszerünkre lenni, a munkásnak lealacsonyítása által, elcsábítva érezvén az magát, hogy vagy önhibája miatt szegénynyé, sőt elvetemedett gonosztévővé lenni stb.

A közönséges jótéví-intézetek rendszere, bár melly nagy becsületére válnak is az ilyen intézkedések valamelly nemzet humanitásának, a legbölcsebb törvényes rendelkezéseket kívánják, hogy a szegények taxájával együtt a nép erkölcsének rontására össze ne esküdjenek. A szegényeket igen is gyámolítani kell. De miben? Csak abban hogy magokról gondoskodjanak; Ez okból a takarékpénztárok a legbölcsebb intézetek. Ha a szegényeket megtanítjuk a mások rovására élni: a szorgalmatos embereknek lesznek terhére. A tiszteletre méltó Stone ur ezen elvet, igen nyomos, és szerencsés szeszély ömledezési között világosítja fel. Felveszen egy huszokét éves ifjú takácsot, ki egy tizenkilencz éves szolgálót feleségül vesz. El vannak ók előre a családi esetekre készülve? Tudnak gazdálkodni, s húzamosan munkál-

kodni, nélkülözni, megtakarítani? Koránsem, Spital-
 fieldben laknak, 's a' jóltévő intézetekre támaszkod-
 nak. Az asszony belépti jegyet kap „a' terhések
 számára való királyi intézetbe,“ ingyen elszüli gyer-
 mekét — szüksége van gyermekruhára, — ezt
 is kap a' királyi intézettől. A' gyermeket be kell
 oltani, az apja elviszi a' himlő oltó intézetbe. A'
 gyermek már tizenhét hónapos „most már odébb
 kell állani vele.“ — az apja elviszi a' közönséges
 ápoló iskolába, — onnan, mivel a' mesterség nem
 igen jól megy, és így segedelemre van szüksége,
 elmegy a' fiúval a' „nevelő és felruházó társaság-
 hoz, 's a' „vasárnapi iskola elnökéhez“; később
 a' „felruházó, és jóltévő iskolá“-hoz folyamo-
 dik, hol a' fiú öt évig marad, 's iskoláját be-
 végzi. Most már egy takácsnak adják az ingyen ta-
 nitás végett — mesterlegénynyé lesz — apja sze-
 mei előtt van, — elveszen egy maga forma ifju
 szolgálót — azon fiú kit ezzel nem átvándorolja
 ugyanazon jóltévő intézeteket, mellyeket apja ke-
 resztül vándorolt 's — az ő mestersége is roszul
 megy; igen de az apja néhány évek előtt ugyan-
 azon kellemetlen körülmények között volt, 's a'
 közönséges jóltévőségnél segedelemre talált, ő is
 tehát a'hoz folyomodik. A' helység segedelmei,
 mellyek kenyérből és káposztából állanak, keze
 ügyében esnek. A' spitalfieldi egyesületek, leves
 társaságok, szegényeket ápoló egyesületek, nyu-
 galmazó társaságok — mellyek mind kezet fogva
 segítik a' kényelmes fényűzést, közönséges költsé-
 gen élni — ezek azok, a' mikhez folyomodik
 — végre szert tesz a' helység pénztárából járó biz-
 tosabb gyámolítási jövedelemre is — kivonatot
 kér magának, a' helység lajstromából, mellyel ki-
 mutatja magát, a' jóltévő iskola hajdani nevéndé-
 kének, ingyen kitanult takácsnak, 's családját,
 hetenkint fizetendő öt schilling segedelémpénzért

a' helység nyakára köti. Ezen folyvást egyforma helyzetben az önkényes, és kicsikart gyamolítás között vánszorogja keresztül földi koldus - életét. Mielőtt a' világot elhagyná, illő volna a' közönség iránt köszönetét nyitvanítani. *Ő ingyen született a' világra, — ingyen ápottak, és hizlattak fel — ingyen ruháztak — ingyen neveltek — ingyen hozták be a' polgari életbe — ingyen kapott orvosi segetelést és orvosságot, 's gyermekei hasonlóképen ingyen jöttek a' világra, ingyen ápottak, tápláltak, ruházták, hizlatták neveltek, ingyen lattak el batorokkal és orvossággal — mindent ingyen!*

Még egy szolgálat van hátra a' számára melyről a' társaságnak gondoskodni kell. 'S ez — a' temetés. Ugy-hal meg mint közönség szegénye, 's a' közönség saját költségén látja el egy halott-takaróval, koporsóval, koporsó-takaróval, és sírveremmel; fel tuczet szegény viszi ki a' dolgozóházból a' temetőbe, 's fél tuczet szegény gyászolja s a' t —

A' szegények taxájának hatásai tehát a' társasági rendszerre, röviden következendők. könnyelműségre serkentik az embert, mert szükségien segítnek; szerelmi kicsapongásokat szülnek, mert gyümölcseiket szárnyok alá veszik; a' szükségös visszahatásnál fogva azon jótétemények, melyek a' vétkekben lé'ekző, önhibájok miatt elszegényedettekkel közöltetnek, átokká válnak a' becsületes munkásokra nézve. Nagyobbá teszik a' tehetősök, és szegények közötti hézagot, mert az erőltetett jótétemény kedvetlenül fogadtatik el — 's szétszaggatják a' természet társasági köteleit, mert azok által a' munkásra nézve, saját gyermekei alacsony pénztőzsérkedés tárgyaivá lesznek 's a' t. —

A' szegények taxájának reformjai főképp a' dolgozók fenyítéki rendszerében állanak. Jelenleg úgy áll a' dolog, hogy ott a' hol a' dolgozóházi gyámságok a' független munkás fizetését felyülmulják, az önhibajok miatt elszegényedtek száma nevezkedik, ott pedig, hol ezen fizetést mérsékeltek, úgy hogy az a' független munkás jövedelme alatt áll, a' szegények száma hirtelen megcsökkent. Ezen elven kell főleg minden reformnak alapulni. *A' dolgozóháznak munkalkodás hazának kell lenni, hol erősebb munkát kívánnak, és kevesebbet fizetnek, mint becsületes munkásság útján akárhol másutt lehet keresni.*" stb.

A' harmadik könyvben igen érdekes, 's ránk nézve is tanulságos elmélkedések vannak az angol nevelés és tanítás hibáiról. A' könyv elején az első részben az angolok igen lassu tanulása ellenkél ki következő soraiban: „Ha valamely szűk nyaku edénybe sebesen öntjük a' vizet kevés viz megy bele. De ha lassan és kevesebbet töltesz megtelik az edény.“ „Ezen hasonlatossággal el Quintilianus, annak megmutatására, melly nagy esztelenség a' gyermekeknek egyszerre sokat tanítani. De Quintilianus ezzel nem azt akarta mondani, hogy a' vizet cseppenként bocsássuk az edénybe, 's hirtelen és örökre megszünjünk azon pillanatban, mellyben a' nedvesség az edény fenekét is alig lepte el. Ilyen mód pedig az, melly szerint mi mai időben az emberi edényt meg akarjuk töltetni. Mivel a' jelen akadémiái társaságba állításról (Vergesellschaftung) a' tudományok művelésére az emberek soha komolyan nem gondolkoznak, csak azért áll még fen ezen társaságba-állítás. Csak egy pillanatnyi előítélet nélküli gondolkodás is elegendő azon képtelen idétlenségek átlátására, mellyek a' nemes ember orthodox neveléséhez csatlakozvák.“ stb.

Továbbá a' szülék azon hiuságát rójja-meg, mi szerint a' szülék, különösen a' főbb rangnak, fijaik iskolába adásakor, valóságos érdekeik elmellőzésével, főkép arra számolnak, hogy azoknak már gyermek korokban a' nagyokkal egybekötöttetést szerezzenek. Holott pedig ezen hiu reményekben többnyire igen rutul megcsalatkoznak. „Jaj de az én fíjam, — mond a' nagyra vágyó atya kitüntetheti magát; ő ügyes fő; A' kitüntetés az etoni iskolában az egész étre használ. Az én károlyom a' parlamentbe kerülhet, nagy ember, sőt második Canning is lehet.

Ah! Megengedvén, hogy a' fiu ügyes fő, 's megengedvén; hogy magát kitünteti — melly kevesekről hallott még a' világ valamit, azok közül kik Etonban kitüntették magokat. Hírek, nevek, velek együtt —

„Elhal örökre az életnek minden jele nélkül“

Ennek pedig két oka van: először, mert a' nyilvános iskolabani kitüntetés, épen nem jele a' valóságos talentomnak; könyv nélkül tanulás, deák és görög versek írása azon rendes foglalkozások, mellyeken a' nevendék lelke erejét próbálgatja; az első csupán az emlékezőtehetség gyakorlása, — az utolsó nem egyéb, mint többé, vagy kevésbbé szerencsés utánozás. Ám legyen, hogy mind kettő lelki tehetségkre mutat, de egyik sem kétségtelen ismertető jele a' lángésznek, 's koránsem ígér bizonyosan a' világi életben teendő fényes pályafutást. Ezen tanulmányoknak szerencsés sikerrel üzése koránsem jele a' jövődóbeli lelki tulnyomuságnak; ezen tanulmányok alig képesek a' lelket azon szilárd vizsgálásra serkenteni, melly által rendesen kiüntetésre lehet vergődni. Tekintsünk csak a' választási helyekre, az író vagy a' bíró részére, a' polgári vagy tudó-

mányos kitüntetés körére — van-e' azon nevelésnek, melly a' nyilvános iskolákban gyakoroltatik, félszeg, nyomorék, és felületes voltában valami, mi itt vagy amott kitüntetést eszközölhetne? Igen nagy jó, ha a' gyermek az iskolában valami nyomost tanul; de hasonlíthatatlanul többet ér az, ha az iskolából azon kívánságot és szokást hozza magával ki, hogy magának továbbra is nyomos ismereteket szerezzen. De melly kevesen hagyják el az iskolát azon czéllal, és tehetséggel, hogy az értelmi tanulmányokat tovább folytassák. Nem halljuk, hogy azon kevés nagy emberek, kik mint törvénytudók, vagy mint írók kitüntették magokat, a' nyilvános iskolákban képződtek volna. Az általános nevelésnek czélja, a' sok nevelendéket jó karba állítani, nem a' keveseket képezni; ha sok nevelendék tudatlanok: hiába állítjátok hogy egynehányan vannak, kik bölcssek; mert ha azoknak a' ti képezési rendszerekből kikerekedő bölcsességét elismerjük is, jogunk van mindazáltal egyszers mind azokat úgy tekinteni, mint kivételeket, nem mint mustaképeket. De mennyivel nagyobb fontosságú, ezen tiszteletre méltó keveseket nevezni, mihelyt a' legfőbb mértékben kétségbe hozható az, valjon köszönhetnek-e' ők valamit a' ti scholasticai tanítástoknak; ha felette gyanítható az, hogy talentomaik nem mint *következménye* nevelésteknek hanem annak *daczára* fejlődtek-ki; hogy férjfiúi életük nem azért volt fénylő, mivel geniussok az iskolai tanulmányok által képződött, hanem mivel azok által nem tétettetett nyomorékká. Minden mesterségnek, 's minden rendnek meg van a' maga Shakspeare-je, és Burnos-sa; vannak olyan férjfiúi, kik sokkal fensőbb szelleműek, mintsem hogy azon hatásoknak ellene ne állhatnának, mellyek által a' csekélyebb lelkek egész a' munkátlanságig meghidegednek. 'S ezen vélemény annyival hihetőbbé lesz az által,

mivel tapasztaljuk, ezen keresek közül az iskolában, melly kevesen tüntették-ki magokat csak valamely részével is azon erőnek, mellyet később kifejtettek; vagy is inkább mivel tapasztaljuk, mi-kép az akadémiai tanítás — és nevelésmód geni-usokat erőtötte és elnyomta, el annyira, hogy ha további életek (mint többnyire tanulóink kisebb vagy nagyobb különbséggel tesznek) ugyanazon célok és tanulmányok üzésének folytatása lett volna, valósággal-lángeszők kifejlődése nélkül folytatták volna életeket, 's minden nagy hír, nev nélkül multak volna-ki. De a' sors könnyörülőbb, mint az emberek rendszerei, 's a' természetnek örök feladata, a' magunk rontására célozó erőködéseinknek eltene dolgozni.

De már most a' népek felénredtek: a' nevelés, ha nem közönséges is, még is inkább elterjedt, mint maskor, midőn csak a' fensőbb néposztályok fiai neveltettek; arra vágyakozás, a' mi hasznos, maradandó becsü foglalta-el az egyetemes emberiség szívet.“

Különösen az iskolatanítást érintőleg, így elmélkedik: A' tanítás egyedüli ágai, mellyekben nevendékeink a' nyilvános iskolákban gyakoroltatnak, a' holt nyelvek *). Ott állanak ugyan programában más tárgyak is, mint a' franczia nyelv, számvetés, földleírás, 's az égi és földi golyóbisok használata; de ezek mint jól tudjuk, csak névvel tárgyai a' tanításnak 's a' földleírás főleg a' föld-abroszok színesítésében áll stb.

*) Régenten a' nemes-ember, vagy a' gazdag polgár, ha fiját iskolába adta, nevelőt is küldött vele. kinek különös vigyázatára és verérl-téte volt a' nevendék bizva, hogy tanulmányainak fogyatkozása kipótoltassék; de ezen szokás csaknem egészen elenyészett, úgy, hogy az aristocratiái nevelés, a' helyett hogy elő-rehaladna inkább hátrafelé megy.

Én nem tartozom azok közé, kik a' classicusok tanulását csekélységnek tartják. Én magam is buzgó és szorgalmatos, bár szerény tudós nem forgattam sokáig a' thyrsus botot, a' nélkül, hogy az Istenben ne hittem volna. Minden pedántok között a' legszenvedhetetlenebb lenne az, ki azon nagy munkák ismerését fitymálná, mellyek első feltünésekkor, egy egész századon keresztül világitottak, 's ujra helyreállításakor egy másik század setétségét üzték-el. Én azt hiszem, alig lehet a' hosszú ifjui kor egy részét hasznosabbra fordítani, mint azok jogainak vizsgálatára, kik olly terjedelmes és hathatós befolyást gyakoroltak az emberi lélekre.

De igen szembe ötlő, hogy a' görög és deák nyelv tanítás teljes uralkodása mellett is a' gyakorlati műveltségnek csak igen kevés részét érhetjük volna el. Hajdan nyilvanságos vólt, hogy a' deák és görög nyelv tanulására kirekesztőleg fordították a' figyelmet, mert hajdan a' görög és deák rejtezkedtek a' világ *minden* tudományos kincsei, most pedig csak részszerint. A' Franciaország, Anglia, Német — és Olaszország literaturáját ismerni szintugy' szükséges, mint a' római és görög írókat, egy olyan embernek, ki a' tizenkilencedik században született.

(Folytatása köv. tkezik.)

IX. Kötet Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Kis József. A Magyar Nemzet régi neveiről. Európába jöttkori hadi mesterségéről és itten lett megtelepedése utáni nemzeti szervezetjéről. 3. lap.
- 2) Kállay Ferencz. Mithra' tiszteletéről 's Mithra emlékekről a' magyar houban. Második Rész vagy a' Szó Füzer. 33. l.
- 3) °. A' vizgyógymódokrol. 86. l.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvvizsgálat.

Vajda Péter Magyar Nyelvtana, magyarul és németül, ellenbe tett lapokon. Első füzet. 97. l.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvismertetés.

England und die Engländer von C. L. Bulwer. Aus dem Englischen von Dr. Georg. Nicolaus Bärmann. In vier Theilen. Zwickau, im Verlage der Gebrüder Schumann. 1834 103. l.

(Koszorú az 1840-dik esztendei IX. Kötethez egy iv.).

Béla herczeg

(ballada)

1. A' számüzöt.

„Dördült fölöttem a' vihar,
De őt nem rettegem, —
'S bár sujtsa villámát reám,
Ezt visszadörgetem.

És dőlni kellne bár dicsón
A' nagy küzdés alatt:
Boszúlva lenne ő, és én
A' véres áldozat.

De türök és a' számüző
Parancsnak engedek —
'S tetőled szűm-imádtá Hon
Fiad bucsút vészek!

Egy láncz szent kebledhez csatol.
Ez a' hon-szerelem, —
Mert kéjjel-dús emléiden
Olly édes csüggenem.

Apám a' sirban álmodik
Nagy és hős dolgokat,
Bátyám tapodni kénytelen
Uj földhatárokat.

Vazúl }halál' fia; — magam
Hont hagyni kénytelen
Egy láncz csatol szent kebledhez
Ez a' honszerelem.

Mert értted a' nagy istenek'
Lakához küzdenék,
Lehoznám a' napot 's reád
Abból fényt hintonék.

Hogy látnád messze ormokon
Tükrözni fényedet,
És tengeren túl hallanád
Említeni nagy neved'.

E' szent szerelm az, melly miatt
Hozzád ragaszkodom,
'S a' népek' istenének hön
Értted imádkozom ;

Hogy hős fiak buzogjanak
Ah Hon, virultodért!
És minden honfi kész legyen
Éretted ontni vért.

'S vezesse nagy csatáidat
A' harczok' istene,
Dicsőítessék csend-időn
A' kornak szelleme.

'S tőled ki most hamis gyanú
Miatt száműzetem,
Majd feldoboghasson vigan
Keblem szép híreden.“ —

Igy Béla; 's lángszemét könnyü-
Özön nem futja-el,
Ön érzetében csöndesen
Készül utazni el.

'S mint szirti-sas, kit ég boszú
Üldöz villámival,
Hogy a' naphoz felküzdeni
Merészle szárnyival;

Repül, és vissza-visszanéz
A' szirt' lakóira,
'S örül, ha békenap derül
Sziklája' ormira:

Megy Béla; keblét fájdalom
Honolta csöndesen
'S veszély nélkül már áthalad
A' honi téreken;

És visszanéz a' drága, szép
Virágzó hon felé,
És lelkét a' lángbuzgalom
Szent szókra tüzelé:

„Isten! hazámnak istene!
Te halljad eskümet:
Boszúld-meg, ha magyarhonért
Kímélem éltemet!” —

'S jobbában villám-ősi kard,
Szemében láng lobog,
És a' hideg pánczél alatt
Hős szive feldobog.

És áldva a' magyart 's honát,
Áldott szép tereit,
Más hon felé téríti most
Ménjének lépteit.

Megnézi a' kemény-nyakú
Csehek' vad táborát; —
De nem mulat, sietve megy
Szép lengyel-honba át.

És itt keres magának hont,
De lel csak nyughelyet,
Mert lelke nem felejtheti
Magyarhont 's nemzetet.

Néz hont, — csupán egy honja van!
Olyant ő nem talál,
Küzd messze vész- 's viharban az,
És mint a' szirt megáll.

Vészben, viharban szórja rá
Az ég villámain;
De rendíthetlenül türi
Dühös viharjait;

'S megáll, ha égig nyult csucsán
Ezer mennykő ropog,
És Béla' keble ekkoron
Feleje földobog.

2. A' párviadal.

A' lengyel Miczislaw sorsának engedett,
'S küzdései után sirban lelt enyhelyet;
Özvegyét fájdalom emészti untalan,
Szép árva lánya is olly bús, olly szóttalan.
Ez a' te barátod, jó Kázmér olly sötét,
Csak szent magány bírja ritkítni föllegét.
Gyászoló keservedben öltesz barát ruhát,
És hagyod árvául a' lázangó hazát,
Melly fejedelm nélkül féketlen néptömeg,
Szabadságlázában egymást emészti meg;
'S kiteve a' vihar' dühös játékának:
Reng, mintha hullámok hajót csapkodnának;
Itt a kemény csehek dulják határait,
Rabolván, pusztítván völgyeit, halmait;
Ott egy dühült sereg véráldomást iszik,
Köszöntve buzgóan pogány elődeit.

De messze harsogón, mint zúgó fürgeteg,
Pómerániában kell egy merész sereg;

Szabadság nyelvükön az édes zengemény,
 Halni érte nekik dicső szent érzemény.
 Velök rettentően, mint egy harc' istene,
 Bátor kebellet jár a' sereg' vezére;
 Magas-szál termete kitün ezer felett,
 Kit izmos karja sujt, halállal fog kezét.
 Néz, mintha mély csönddel vihar közelgene,
 Szól, mintha messziről reá menydörgene;
 És tüzkint fellobog 's a' bajnok tette kel.
 „Most — úgymond — az idő — lerázni az igát,
 Most az alkalom kiküdni a' hazát.
 Most rontsunk bajnokim, mint égi háború...
 Mi szép a' homlokon a' harczi koszoru!“

'S im rá rivalkodik a' felbőszült sereg,
 Nevében a' magas egekkel vína meg:
 'S megy mint a' gáttörő veszélyes áradat,
 Borítva mindenütt a' békes tájakat.
 Ront, mint a' hegycsúcsról legörgő szirtdarab,
 Mint földre dörgve szállt égi bosszú 's harag.
 Jó Kázmér! e' sereg veszélyt 's halált viszen,
 Van ki ellenállni elég merész leszen?
 Hol a' gát, mely határt szabjon dagályinak,
 Melly vessen akadályt nagy rohanásinak?
 Hol a' hős, ki álljon, mint Tátra' bércei,
 Ropogva sujtsák bár az ég' mennykövei?
 Hah Béla, tégedet lát lelkem buzgani,
 'S fejedelmi erőben küzdesre állani!
 Te felfogod bátor kebellet az ügyet,
 Mellyet szilaj dühvel roszt pártos sérteget. —
 Ki csak tovább dühöng, mint zugó áradat,
 Pusztítva mindenütt virító tájakat.

Kel Béla; oldalán reng súlyos fegyvere,
 Vihart, vést csöndesít harcznok tekintete;
 'S mig hősi jobbában kópja-szál retteget,
 Rezgő szép kócsaga halál-vést integet.

Néz és kötözve van a' zugó áradat,
Melly jött pusztítani viritó tájakat.
Szól és megcsöndesül a' zajgó népesoport,
Melly vad dühében szent törvényt 's jogot tiport.
„Hallid pártütő vezér! — így ejti szózatát, —
Ki még öregbited jó rokonim' baját, —
Azokhoz én rokon 's magyar mondom neked:
Tisztelj törvényt, jogot, 's ne bántsád, mi nem tied;
Vagy veszni hogyha térsz, im küldöm a' halált,
Készülj és hősileg fogadd e' kópja-szalt.“

Szól 's a' vezér' arca éjfélkint elborul,
És ezen szó dördül sötétes ajkirul:
„Magyar! ki itt törvényt 's jogot említasz nekem,
Tudd-meg, szelid Themisz nekem nem istenem;
Én Marsnak áldozom vér-áldozatokat:
Te lésszesz egy, megdőlsz, bár mint ovod magad.“ —

Igy összeesküve küzdésre állanak;
'S mindig tüzesb, hevesb leszen a' viadal, —
A' nép' figyelme nő azok' csatáival;
És dőljön az, tovább dühöngni kész leszen;
Vagy veszsen ez: annak fogadni szót megyen;
De ők csak küzdenek kifáradatlanul,
'S im a' vezér' vasa a' földre csengve hull.
'S már Béla végzeni készül viadalát,
De a' vezér' fennyen emeli buzgányát.
És Béla' pajzsa száz darabra törve hull;
De Tátra' bércezekint áll ő ingatlanul.
'S fejedelmi erőben szórja ütéseit,
Hogy messze rémesen hall'ni döngéseit;
Mint föld-üreg dobog a' súlyos buzogány,
Számptalan ütéssel a' vezér' oldalán.

'S a' hajdan olly erős már gyengült kebelén
Béla' erős karja egy vég ütést teszen.

'S az elbukó vezér' két lába ingadoz,
 'S ő fejcsüggedetten a' földre roskadoz;
 Leroskadása mint kőszirt' omlása volt,
 Mellyet ezer villám boszúsan ostromolt.

'S az ingadó népnek letülvén csillaga,
 Megnémul ajkain szabadság-szózata,
 Mellyet dühében ő balul 's félre értett,
 'S féltékenységében törvényt 's jogot sértett,
 'S honnan mint fürgeteg jött 's dult haragjába',
 Most visszahuzódik Pomerániába. —
 'S fen zengik Bélának erős viadalát,
 'S vezérjükön küzdött dicső diadalát.
 De Béla' kebelén ül csöndes, mély ború,
 'S vitézi homlokán hideg a' koszorú; —
 O Hon! te érted e' bú 's néma fájdalom,
 Melly számüzött fiad' keblére felhőt von.
 'S vitézi homlokán azért ül a' ború,
 Mert a' mi ott rezeget, az nem hon-koszorú.

3. A' férj.

Megszűnt a' gyász, a' bú mulik,
 Ujabb öröme változik
 A' fejedelmi család.
 Szép Richéza olly epedő,
 Olly szép, miként egy istennő,
 Ha édes álmod lát.

Balján levente Béla van,
 Egy csöndes, egy mendhatatlan
 Komoly tekintettel;
 Hős arca' barna föllegét
 Szemének lángja üzi szét —
 'S áll hősi érzettel.

Jobbján titkos érzelemben
Szerzete' sötét mezében
A' jó Kázmér bátya ;
'S örömsugárzó szemekkel,
Kedves szelíd tekintettel
Áll az özvegy anyá.

Levente, Béla, hős rokon!
Pusztulva volna Lengyel-hon ;
És dölve, veszve mi,
Ha a' hatalmas istenek
Téged hozzánk nem küldenek
Minket megmenteni.

Dicsőség érte nékiek !
De hogy kiküzdte fegyvered,
Mit ők akartanak ;
Ki a' veszélybe rohanál,
És harcban értünk izzadál,
Im vedd jutalmadat."

Szólt és miként 'éj' angyala
A' szép királyi Richeza
Bélájához simúl ;
Kebléhez zárja ez nejét,
Áldó a' harcok' istenét,
'S hős arca felpirúl.

„Az ég adott jó nő nekem,
Hogy nyugnám 'csöndes kebleden
Én sorstól üldözött ;
Te lészesz a' védő sziget,
Hol alszom szenvedésimet
Én boldog számüzött.

„Te lészesz a' part, hol megáll
Hajóm 's vészek' ostrominál
Nem dülja fürgeteg;
Te lészesz, honom, kit imádok,
Mert hajh nagy Magyarországot
Eltilták végzetek “

'S levente Béla és vele
Kardjával nyert dicső neje
Ketten olly boldogok.
Az ifju férj, ez ifju nő, —
Mindketten egymásért verő
Szívökben gazdagok.

Az ifjú férj egy ősi vár,
Melly hontul csak tisztelve már
Alussza álmait, —
Szelíd repkény az ifju nő,
Őrök szerelmmel ölelő
Amannak ormaít.

És Béla' lelke szét terül,
'S a' mult 's jövőbe elmerül
Szerelme' karjain;
'S o Hon! te rád emlékezik,
Sötét bús képek terhelik
Országos álmain.

Viglesí K.

B a r á t o m h o z.

Szép 's jó között viszonyban állni rény,
Melly' ösztönébül tette gyül a' szív;
A' tett' valóján ébred üdv-remény,
Melly szent-irányu nagy pályára hív.

Pályára hív izzadni a' honért,
Mellyhez köz-érdekek' szerelme fűz;
'S a' népszabadság' drága üdveért
Olly hön örülni mint az égi tűz.

Ifjú polgár, te hű lélekbarát,
Nyujts társkezet a' zord enyészetig,
'S fogadd: imádni e' hon' ős jogát,
Ős szittya-véred' végső csepjeig;
'S bár néha villanand a' sors vihar,
'S rád látszik szórni dörgő mennykövét,
Csüggedni nem tud a' dicső magyar,
Szerinte ódd hát szüid' föltételét.

'S ha, mert lehet, a' nemzet' hű fia
Hiú kegyért megszűnnél lennie;
Bűn-érzeted duljon mint fűria,
'S verjen-meg a' villámok' istene.
A' vétlen szenvedőnek üdvet ad
Jövője — szánva őt az istenek.
Vannak kény-sulyt nyögő de szív-szabad
'S rény-öntudat-dúsan rab emberek.

A' hon' nevében esdem jobbodat,
Gyermekkoromban is szelid barát,
Jőj 's gyűjtsd magasra szívi lángodat,
Rendítleül öleljük a' hazát.
'S ha összeforr a' két lángzó kebel,
Közös hatásban élni a' honért;
Csend- 's véridőn tettekben ünnepel,
Hősen csatázva a' nemzet jogért. —

Im esküszöm, nagy Honfink' keblire,
Kit nagy polgári jellem ékesít;
'S az üdvesség' magas reményire,
Hogy szüddel tiszta szellem egyesít.

Bár mind a' nemzet' ifju sarjai
Társulni egymást így hevitenék ;
Hogy a' szent egyetértés' karjai
A' hont gyémánt-övként övedzenék.

L. K.

E m l é k.

Ha a' gyönyörkorány ligetbe csal ,
'S emlénymen könnyecsep rezeg ,
Ha üdvezelve hajnal' bitorát —
Olly égi szent kéjt érezek :
Reád emlékezem !

Ha egy szép gerle-pár ölelkezik ,
'S egy édes csókra mást ragaszt ,
Ez csókra tüzesíti ajkimat ,
Szivemben hő vágyat dagaszt :
'S reád emlékezem.

A' fürge lyánkák hogy ha réteken
Dal közt eprészve sürgenek ,
'S érzést elaltató dalt csattogó
Vig fülmilével versenyt zengenek :
Reád emlékezem.

A' méh ha rózsán csüggve szörböli
Mézét , busongva nézdelem ,
Hő érzelem forr át hű szivemen ,
A' méh' sorsát irigyelem :
'S reád emlékezem.

Eremben ó csak értted csorg a' vér !
'S ha majd a' bú lesz gyilkolóm ,
Vagy hűtelenséged nyujtson halál-
Kehelyt , ez lesz vég búcsu-szóm :
Reád emlékezem !

'S ha majd szederjesülnek ajkaim,
'S mulót örökkel váltok fel,
Ha lélekhüvelyem porlódik el, —
Erőt nyerend e' hű kebel,
Ha rád emlékezem.

'S ha a' hold' reszkető sugára fog
A' sirkövön halványlani,
'S te néma búval arra lejtsz, a' sir-
Kereszten ez fog állani:
Reád emlékezem!

Kis Iyán' baja.

„Mi bánt édes gyermekem?
Kedves szép leány! —
„Ah nem tudom, kebelem
Láng-hullámot hány.

Nézd jó anyám! és segíts —
Im itt e' kis táj
Habzik, pezseg, dúlatik,
Nem tudom, mért fáj?

Téged kedves jó anyám!
Meg nem sértélek,
Azért hogy másnak vétettem,
Nem bánt a' lélek.

A' templomban veled, szülém,
Mindig jelen valék,
Isténemnek, a' kegyeltnek,
Szivből bókolek.

O de minap szivem' is itt
Éré fájdalom,
Azóta nincs nyugodalmam,
Nincs jó nappalom.

Ah ott láttam egy kellemes
Karcsu szép legényt,
Ő lövelt — ő bús szivembe
Dúló érzeményt.“

..y.

R'.. dala.

Bú fölleg ül vérző hazám!
Fölötted 's rád nagy vész ered —
Fiad szövé, kit üldözesz,
Hogy megzavarta szendered' —
'S hogy törle bús sirámidat:
Tövis füzér a' háladat.

Hazám, hazám! bünlakta föld!
Feléd nyulongnak karjaim,
'S mint rémek éj' homályiban,
Eltűnedeznek vágyaim,
'S Isten! ki szivem' alkotád,
Miért nem adsz nekem — hazát!...

Mint puszta rom, kopár hegyen,
Itt éltem olly borongva teng,
'S az átok, melly hazámra szállt,
Felém, nyugalmam' üzve zeng:
Fuss, merre a' vad sors mutat,
Tövis között nyiló utat!

Hányatva sorsa' kényitől,
Bősz tengeren nyög a' hajós,
De zord egén csillag ragyog
'S reményt mosolyg a' messze jós.
Típrott hazám' borult egén
Egy csillagot sem látok én.

'S majd egykor a' mit álmodék,
O Hon! szerelmed elmuland,
Ha e' kopár határokon
Vég lángja szűnnek elhaland:
Öntözni a' hős' hamvait
Könnyével, ah, ki fogja itt? —

Haan.

A' hajdanhoz.

Szent Hajdan' imádott képe derülj fel
'S elhagyva ködöd' szárnyalj le felém
Fényarczod az éjben lángragyogással
Szállongva mosolygón tűnik elem.

Mély borzadozással telve imádód
Lesz néked az édes lángzatu szív,
Melly által evezvén messze honodba
Bús síri lakodhoz zengeni hív.

'S látván deliséged' hajnali fényét
Hogy durva zajában mint komorúl,
Zúg egy szomorú dalt, 's elkeseredvén
Erzelmiben, ő is könybe borul.

A' hajdani nagyság itt megaláztan
Méltó becse nélkül elhagyatott.
A' mig hiú fény közt a' jelen ébredt
És azt letiporván polczra hatott.

A' furcsa jeleit gyors szárnynyal enyészvén
A' csalfa jövendő korra tekint —
Ez messze van — az meg birni nem enged,
A' bús szem utánok hasztalan int.

Ah gyakran emésztő kényők igáját
Szét törve nyakamrul, már le vetem,
Hajdan, te maradsz csak mennyei társúl,
Csak téged ölelhet képzeletem.

És téged ölelvén égi barátját,
Egy boldog örömnök keblibe teng,
A' hol veled együtt kedve örökre
Fellengve sugárzó létre dereng.

Sz. J.

Emlékvirág.

Tomsics Ferencz' sirhalmára.

Sirkertben járdalék
Csendes halmok között,
Mellyekre hála szép
Emlékeket tűzött.

Némán fontolgatám
A' sírnek éjjele
Milly sok nemes kebelt
Sodort honába-le,

Ki több barátitól
Elhagyva és talán
Meg sem könyezve ott
Szunnyad bús éjszakán!

'S egy uj halom felett,
Egy barna kis kereszt
Mellett megállék: „o
Ki érdemelte ezt ?“

A' czímet olvasám
Elborzadék bele :
Hazám egy hű, fiad
'S emléked is vele.

Hirül sem adták ezt
Még tanítványai,
Hogy sirba szálltanak
Elhervadt hánvai.

A' hála' kertjéből
Emlék-virágokat
Szedék 's beültetém
A' puszta hantokat.

'S egy néma könnyezés ,
'S mély sóhajtás után
Könnyebbülés fakad
Keblem' borulatán.

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkáikkal elősegítik,

*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

Erre nézve *kénytelenek* vagyunk azt megjegyezni: hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi más hasonló tárgyú *Folyóiratokban*, a' formátum nagysága, a' betűk' apró volta, a' sorok tömötsége miatt, *csak egy nyomtatott ivet teszen*, e' jelen Gyűjteményben (a' kissebb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél ivre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott ivért ígértetik, p. o. tíz forint ezüst pénzben, — itt is, szinte annyira megfelf, t. i., 2 $\frac{1}{2}$ ivért 10 pengő forintra a' mi ugyan az Értekezésre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólírtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8 ivnyi Kötet, jelenlévó formában, és borítékban^t adatik ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság által innen elvitetve 5 fl. 36 kr.; postai elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

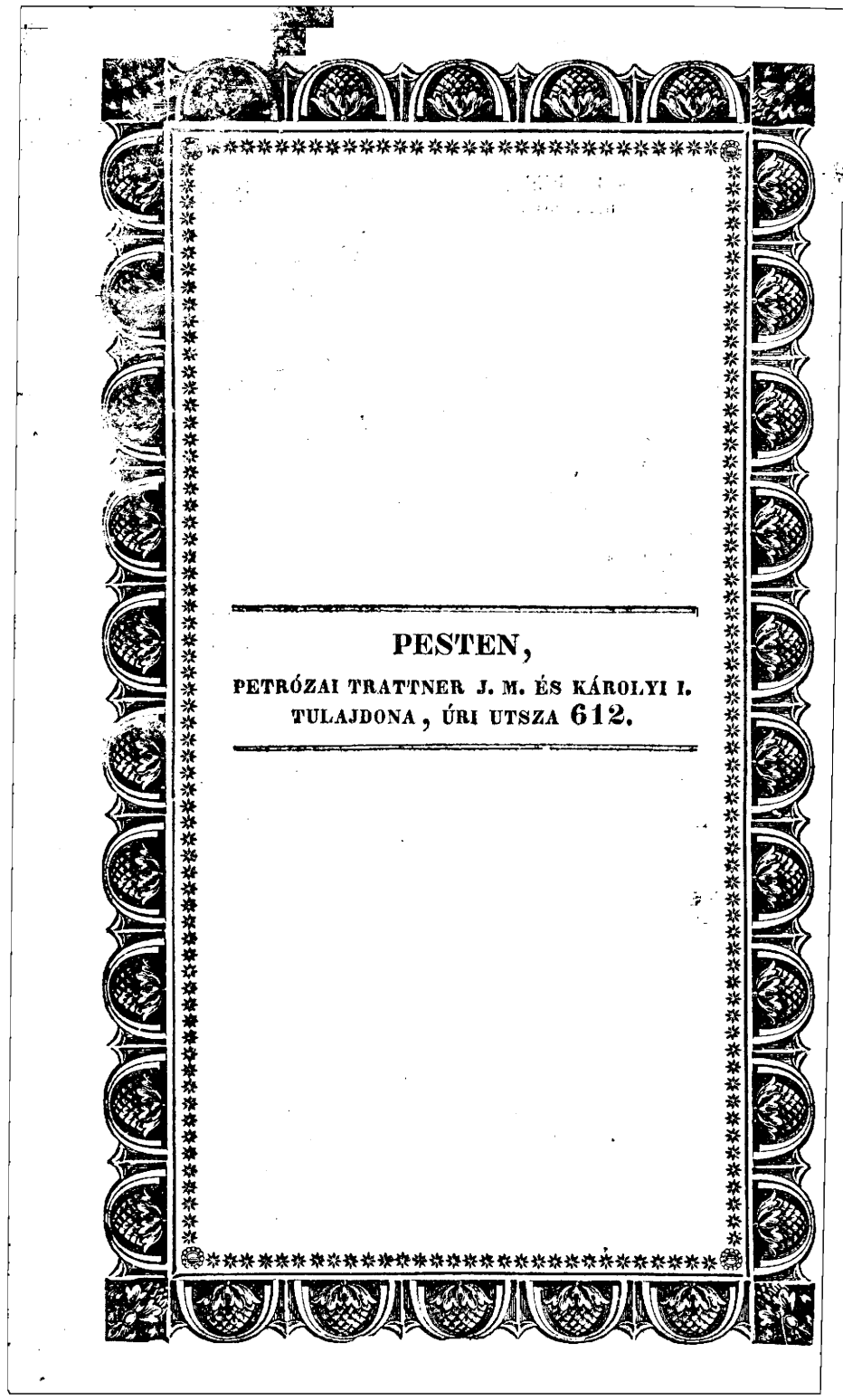
Pesten, September 1840.

Petrózai Trattner J. M.

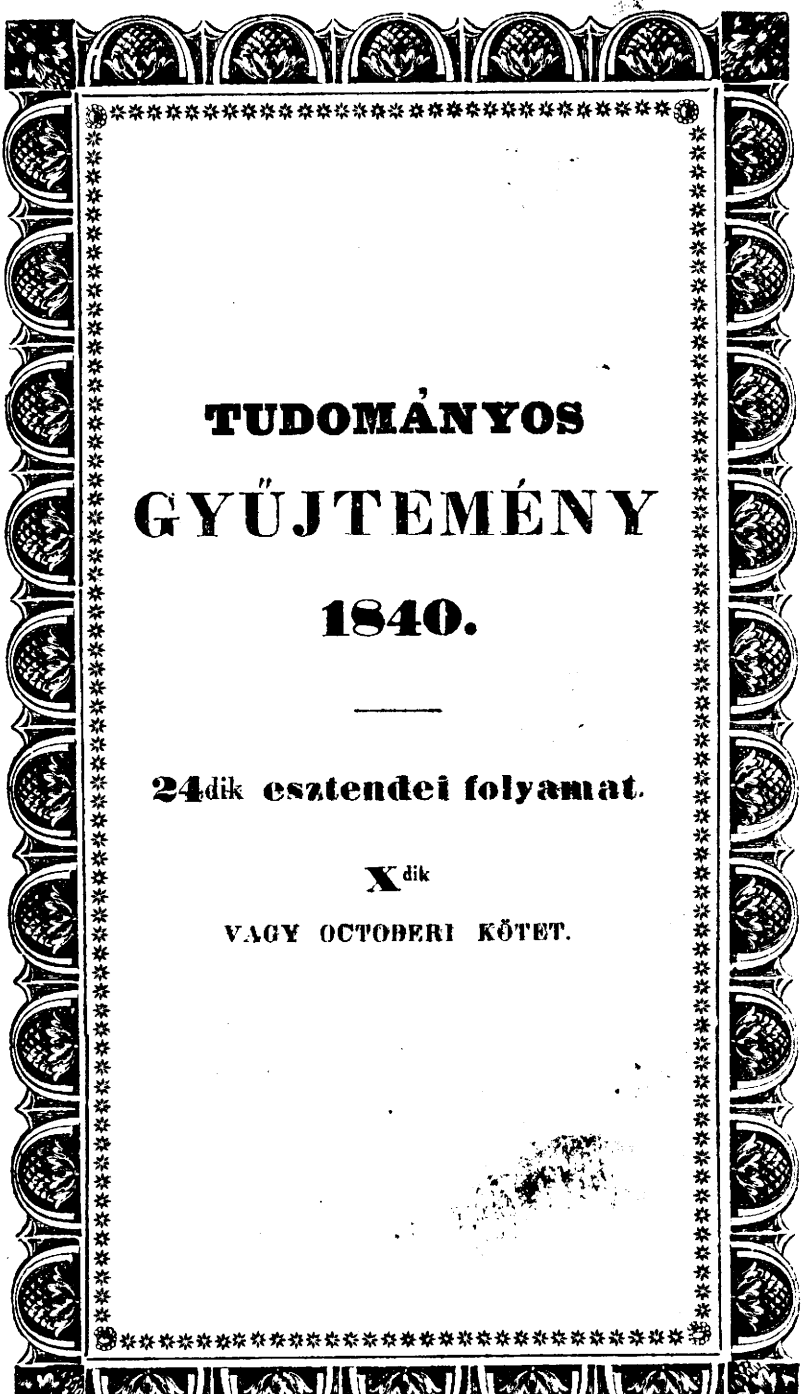
és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

24dik esztendei folyamata.

X^{dik}

VAGY OCTOBERI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Asszonyoknak élet írást magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által íratott újabb könyveknek, 's műveknek ismertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti óklevelkek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

X. KÖTET.

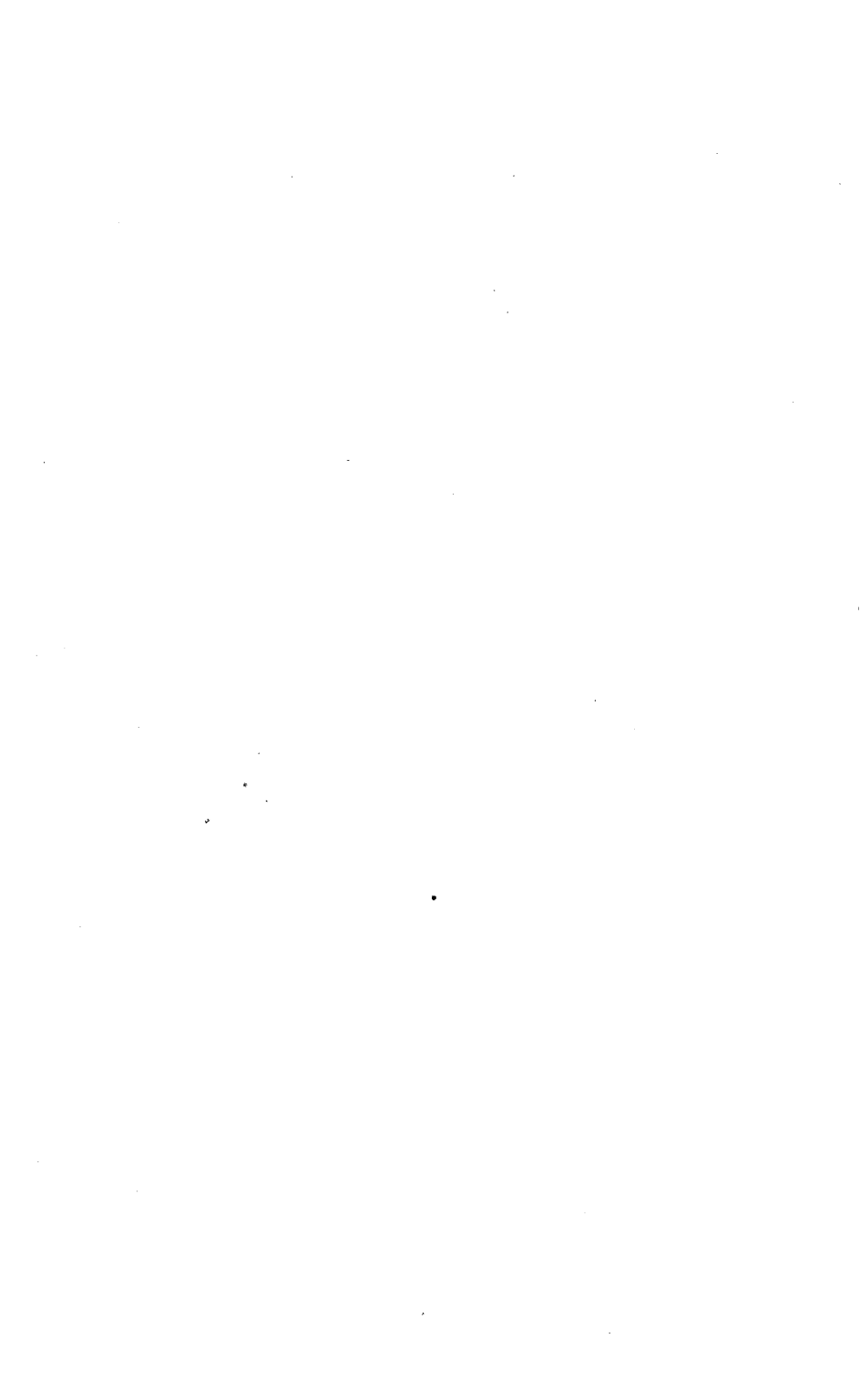
24-dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

**Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.**

I. Értékezesek.

3.

*Mithra' tiszteletéről, 's Mithra emlékekről
a' magyar honban. Második Rész vagy is a'
Szó Füzer.*

(Vége.)

Az állatok országában is feltaláljuk a' szót, 's épen az erő fogalmából ki indulva. Winer zsidó szótárában (lap 80) olvashatni *ari=leo*, syrice *ario*, proprie *carpens*: leoni assimilatur passim homo truculentus et saevus *arch*, vagy *areh* tropice de hoste atroci dicitur, chaldaice *arjeh*, *arvel=leo dei*, idest vir fortis *erelam=virorum fortium complexus*, sive copia. Busbeque írja első levelében *Arsla* leonem Turcis significat. Masondi arab író mondja „A' Nabathaeusok szerint az *Iran* név nyelvekből van kölcsönözve, igaz neve lenne az országnak *Arian=schehr=oroszlánok' lakhelye*, mert *arian* többes száma az *aria* szónak, mely nabáth nyelvben oroszlánt jelent, a' Nabáthok oroszlán bátorságu férjfiak voltak akkor. Quatremere francia tudós *Iran* tartomány nevére nézve Masondi állítását nem fogadja el, ámbár nabáth syrus és chaldaeat

nyelvekben *Aria* orosz'ánt jelentenek is. *Lásd Journal Asiat: Nro 85. lap 104, és Nro 87. lap 222.*

Klaproth kaukasusi utjában írja, hogy mikor ott járt a' Tsch rkészeknek *Arszlán* béy vagy orosz'án nevü fejedelmek volt, 's Bouvet Jesuita, ki sokáig Chinában volt teszi azon jegyzést, hogy *arsalan* vagy oroszlán a' tatár és chinai nyelv dialectekhen is egyaránt divatos: lásd *Leibnítii opera Tomus VI-us lap 200.* Malcolin persiai történetében *Alp Arselan* mellék nevet viselt a' turk seldschuki dynastiából egyik fejedelem a' mító győző, Herbelot pedig látor oroszlánnak fordít, ez utolsó azt is írja, hogy Alp Arselan ellen feltámadt *kara orslan* Persiában, 's több személyeket és helyeket meg nevez, kik e' nevet viselték Keleten például *Arslan kuschen* várt Gebal tartományban a' persiai Irákban épen így nálunk oroszlán kővár, mellyet leir Oláh Miklós Magyar országról készült munkájában.

Arsalon-nak hívták a' régi Solymus nép istenét is, mellynek Hesiod szerint oroszlán chimaerai kiképezése volt, mint Bochart elő adja, hozzá adván azt is, hogy a' phoeniciaiaknál már *ariüs*, *ari*, *arje* orosz'ánt jelentett *lásd Geogr. sacra lap 365* Hammerben *ars* arabul *leo*, *ers* persául *valor* Meninszkiben *arstanlu* törökül=*leoninus*, *urlan* vagy *arslan* pedig egy *(l. Meninszkít T. I. lap 152. 187.)* Klaprothban *ars* ossétek nyelven=*medve*, tehát ismét erős állatot jelent, mellynek különböző alakjai a' persa *chars*, a' kur *hartsch* a' baski *arsta*, az ossetti *urs*=*ménló*, a' latin *ursa*=*medve*, az örmény *artsch*, persa *chyr*s: oroszlán pedig örményül *ariuds*, felebb pedig láttuk hogy az zend, és pehlvi nyelvben erősset jelent *l. Asia Polyglotta lap 89, 92, 103* Meninszki szerint *aslan*, vagy *arslan* csak egy, 's Herbelotban ezt igazolva látjuk midőn írja a' chinai Tar-

tariáról, hogy a' *Hoeihou khitan* nép; neve *As-lan* vagy *Arselan* az az oroszlan nép lásd *Bibl. orient* Tom. VI. lap 220. Azon régi magyar imádságos könyvben, melyet Révai kiadott *orozlan* van írva oroszlan helyett (*Antiqu. Liter. Hungar.* lap 108) így *Masius' syrus* grammaticájában (lap 37) *erzal* = *implicare depredare leonno more* az *arzelum depraedati sunt me.* Proke-ck' keleti leveleiben pedig a' mondatik, hogy régi szokás a török udvarban, melly szerint a' sultanné a' tronba öröklő fiját *arslanaim* nak nevezi többnyire az az, én oroszlan m lásd *Prokeseli leveleit Jahrb. der Literat. Band LXV. Anzeige Blatt.*

Az oroszlan nevével egy a' német *Aar*, vagy *ar* szó, melly sasot jelent, az erő és hatalom mindenkor jelképet, mint ezt a' ataink kétség nélkül valóva teszik, Jäkel így ír „*Haruspex*, a' felirások szerint *Arespear* az az *Aars späher*, der den Flug der Adler beobachtet; lásd *Der germanische Ursprung der latein Sprache* lap 18, és 57. *Adelung* épen így ír az *Aar* szó alatt, hogy a' régi neve a' nagy fajú ragadozó madaraknak, különösen a' sasnak, ér Bretagneban ma is sast jelent, az *aruspex* szó első fele ide tart, a' másik fele a' spähen igéhez. Lásd *Grammatisch kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart von Johann Christoph Adelung. Mit Soltan's Beyträgen revidirt von Schönberger Wien 1811.*

Maga az *Adler* szó is nem egyéb *Adelung* szerint mint *Adelare* összehuzása, gleichsamm die *edlen Aaren* a' Hollandusok ma is *Adelaarnak* írják. *Grimm* szerint az északi nyelvekben *ari*=sas lásd 1. B. lap 15. *Deutsche Grammatik.* Most már a' régi latin írókban előforduló *urus* nevü vadállatról is lehetnek némi fogalmaink a' mennyiben annak elnevezése is erő az után van. *M. crobius* így ír „*Nec non et punicis oacisque verbis usi*

„sunt veteres, quorum imitatione Virgilius peregrina verba non respuit, ut in illo *silvestres uris*, assidue; urienim gallica vox est, qua feri boves significantur“ *l. Saturnal LVI. c. 4* Hogy ez a német *Auer* vagy *Auerochs* a német tudósok régen észrevették. Egy régi görög templom maradványain, melyek Herkules tizenkét hősi tetteit ábrázolják ott áll a cretai *bos urus* másképen *Bison* melly vad bika Pausanias szerint Görögország északi részeiben még az ó idejében találtatott, sőt maga is látott illy állatot, mellynek szelidíthetetlenségét és vadságát nem győzi eléggé le írni: lásd a helyeket *Toelken által felhozva a berlini kritikai lapokban* 1834. Nro 13. Adelung azt írja e vad bikáról *Auerochs* és *Auerhahn* szók alatt hogy a rómaiak a gallusok és más deli németek által tanulták azt megismerni, most még úgy mond Lengyelországban található illy fajú állatra, Prússiában már elritkult, Lengyel neve *Tur*, *Turi*, a régi *thor*-ból, melly nagyot jelentett. Schilter szerint folytatja Adelung a Schweitzereknél még most is minden bikát *urenek* neveznek, ángolul *urev*, és *ore* ur a régi időben vadot erőst jelenthetett, mint az islandi *ayr*, és gothus *aer*, svéd *orre*=auer hahn; *Urochs* szó alatt pedig ez áll, gyök *ur*=wild, grimmig fennmaradt az *Urochs* szóban mint a bremai szógyűjtemény mutatja. A göttingi tudományos ujság szerint illy *bos urus*, vagy *Auerochs* Lengyel országban a Bialowescha nevű erdőben, mellyet Európában egyedül tarthatni legrégibb vagy is örökös erdőnek az 1828-ban eszközölt számlálás szerint 696 's más közel lévő erdőkben 30, vagy 40 számmal találtatott; lásd *Gelehrte Anzeigen* 1832, Juni 8. *urus*. Ezt az *urus* nevű állatot már így írja le Julius Caesar hatodik könyvében „asvescere eos ad homines et „mansuefieri, ne parvulis quidem exceptis, posse

„quare foveis capti interficiuntur. Ii enim sunt
 „magnitudine paullo infra elephantis specie et
 „colore, et figura tauri. magna vis est eorum,
 „et magna velocitas; neque homini neque ferae,
 „quam conspexerunt, pareunt.“ Illy erős állattal
 kelle Herkulesnek meg küzdeni!

8. Megmutattuk eddig, hogy az *ér* (=valet) ige istenek, emberek, és állatok neveiben mutatkozik, hogy maga Mars, vagy Aresch az erő személyesített istenlése, mellynek az oroszán fenn maradt régiségekben is jelképe volt, most által megyünk a' magyar *ár* és *ér* viz szókra, kitüntetőleg azon hason szavakat vagy neveket, mellyek más nyelvekben is meg vagynak, 's berekesztve az *ór* (nasus a prominentia) szó feletti észrevételekkel, mellyek szinte ugy magossági, azért a' hatalom és erő tropusos fogalmainál fogva a' fellebbiekkel egy osztályba jutnak.

Ar vagy *hár* Kassai' szótárában a' gyök, honnan *háritani*, *harapódzni*, *hároviz*, megrövidítve *árviz* (lap 157) A' debreczeni grammatica (lap 215) kiveszettnek mondja az *ár* gyököt, melly ugymond fenn maradt a' viz' árjában, 's jelenté régen, penetrare, propagari, pertransire. Nem szenved kétséget, hogy e' jelentések kivált a' sebes folyó és így az *árviz*' munkálataiban megvagnak, 's bizonyos az is, hogy a' gyök olíbe némelly nyelvekben *i*, vagy *j*, és *h* betűk is járultak, mint a' *járni* ige alatt felebb megérintettük, mert a' viz folyam annyl mint viz járás, és a' zsidó *jeor*, és *jordan* nevek (=descendit, labitur) is ezt igazolják, így a' turk nyelvben *ir mak*=flavius, *ir-mek*, *er-mek* pervenire, *ar'nek*=liquescere, liquefieri, fundi, tehát ömölni áradni *irisch-türmek*=perducere, *irisch-mek*=pervenire=magyarul *járatni*, és *járni* lásd *Meniuszki szótárát* 1. B. lap 108, és 412. Így a' zsidó *jarad*

descendit, oritur nem egyéb mind a' magyar *árad* és *ered*. A' pétervári academia év könyveiben egy gyökből származott szóknak vétetnek *Aru*, melly tamuli nyelvben folyóvizet jelent, *Rhos* vagy ροος, tatárul *Rha* (=Volga) deákul *rivus*; spanyol és portugall nyelvben *rio*: lásd *Commenrar. T. 1. lap 396*. Herodot a' Volga vizet *oaros*-nak írja, mellyen más görög írók az *Araxes* vagy *Kur* folyóvizet értették, annyi bizonyos, hogy mind az *oaros*, mind aú *Araxes* név a' magyar *ár* vizzel találnak talál az *arius amnis* is, vagy *oxus*, melly a' Zend iratokhan *arg-rud* (lásd *Jahrb. der Liter. Band LXIII. lap 147*) Ide tartnak még az *Aravis* folyóviz Galliában, ma *Sabne*, *Arras* város neve ugyan ott a' viz mellett, deákul *Arelatum*.

Herbelot az *Araxes* vizet majd *Arras*-nak, majd *Aras*-nak és *Arsinás*-nak írja. *Bibl. orient. T. 1. lap. 388*. Schrevel görög szótárában *araden* =conturbo tumultuor, *áros*=lacuna, in quam vicinae aquae confluunt. A' német országi *Aar* folyó viz, az *Aarrgan* Canton neve, *Aropin* viz Sibiériában, *Argunskoi* vagy *viz-vár* hol a' laktalan tatár pusztia kezdődik. *Argun* chan és *Aralti* nevek, melly Chorasmiát Sogd tartománytól elválasztja mind az *ár* és *aru* gyökhöz csatolhatók. Lásd *Ysbrandites chinai utazását lap 103. és Bayer Historia Regni Graecorum Bactriani Pctropoli 1738. lap. 13*.

Ha nem áll is meg a' mit *Otrokocsi* vítat, hogy az *Ararat* név regio campestris in Armenia per quam *Araxes* fluit) a' magyar *ár-járat* volna, a' mi inkább csak elmés hozzávetés, de a' zsidó *har* gyökről való észre vételei most is helyt állanak 's némileg *Kassai* mellett is szólnak. *Otrokocsi* már így ír „*harar*, contracte *har* significavit olim „crescere, intumescere, elevari sursum, quod vo-

„ces hebraeae ab eadem radice fluentes *harar* et *har*
 „(=mons) non obscure docent. Hinc etiam arabi-
 „cum *harharon*=murmur copiosae fluentis aquae
 „item *horron*=multa aqua. Est ergo *harar* a parte
 „rei idem quod *Hrar*, nos a verbo *harar* vel *arar*
 „habemus (sicut Hebraei *har* ab *harar*) sine gemi-
 „natione secundae radicalis *Ar*, (quasi *Arr*) =ex-
 „undatio, unde *Ar viz*, *Nagy Ar* nomina locorum.“
l. Origines Hungar. II. Pars lap 216, 217.

Tudjuk hogy *Aréthusa* nevet több folyóvizek viseltek Görög országban, és Siciliában, ez utolsó leghíresebb volt, 's byzantiumi István a' nevet egyenesen az hellén *aro* (ἀρῶ) ige gyökből magyarázza ki, mellynek itatás eláztatás jelentést tulajdonít. Bochart ezt felreveti, 's még is maga a' syrus *Arith*-bol vonja le a' nevet, a' mit rivus és stagnum szókkal magyaráz. Hogy a' siciliai *Aréthusa* folyó vizet a' tenger árja ellen védelmezték azt Cicero bizonyítja a' Verresek ellen tartott negyedik köz beszédjében. „In hac insula extrema est fons „aquae dulcis, cui nomen *Aréthusa* est, incredibili „magnitudine, plenissimus piscium, qui *fluctu* to- „tus operiretur, nisi munitione ac mole lapidum a „mari disjunctus esset *lásd Bochart Geogr. sacra lap 541, 542* ugyan csak ez a' tudós az *Araris* folyó viz nevéét a' britt *ára* bol magyarázza = lentus, tardus, mert lassan folyik *Claudianus* szerint, azonban maga hoz fel *Arus* és *Are* vizeket *Camden* után (l. e' lap 1205) mellyeket a' keleti *Arius* és *ár* viz nevekhez kötni tanácsosabb. *Plinius Arius* folyó vizet említi, hol *Nagy Sándor Alexandriai* építé *Aria* tartományban, *Justinus* és *Strábo* ugyan azt mondják, az utolsó *Margiánába* teszi 's *Margus* vízzel együtt folytatja, *Ptolemaeus Ariában* mondja hogy folyik a' *Paropamisus* hegyeken, *Arianus* így ír. „*Ariani vivunt post „Seras, Boreae obnoxii flatibus, quorum terras*

„amnis vehendis sufficiens navibus *Arias* perfluit
 „romine faciens lacum ingentem eodem voca-
 „bulo dictitatum: (libr. XXIII. c. 29.)“ Hogy
 itt az Aral tórol van szó mellyet az *Arius* folyó
 víz csinál önként érthető: A' zendavesta Arg-
 rudja (=ár-folyó víz) épen ez, máskép az Oxus,
 melly *ares-rud*-nak is iratik. Strabo az oxust Ara-
 xesnek írja mellyet megkülömböztet az armeniái
 Araxes víztől *l. Hallingbi fejtegetéseit Jahrb.
 der Liter. Band LXIII. Schaffarik könyve felett*
 Örményül is az Araxes víz neve *Aras, eras,*
arak, eres-par: lásd Jaubert leírását armenia fő
folyó vizének Journal asiat. nro 71 lap 488. Há-
 rom nagy folyó víz viselte az Araxes nevet ugy-
 mint a' Volga, az arméniai Kur Araxes, és az
 oxus, *aras* persául már Flussbett, Fluss, Arrián-
 ban *aroxis* víz név áll, mellynek különböző alak-
 jai más írókban, *oros, eraches, eres, araszi,*
Arras, 's el *Arisch* keleti írókban Aegyptom is
 folyó víz *l. Halling Geschichte der Scithen lap 53*
54, 69, 93, 188, 222, 224, 261, 297, 298.
 Meninszki szótárában *ares* persául nomen fluvii
 juxta Euphratem, *eres*=nomen magni fluvii, cuius
 scaturigo est in provincia Renans est post varios
 inflexus in mare persicum se infundit. Hogy He-
 rodot a' Volgát is Araxes vagy *oaros* név alatt
 emliti, már mondtuk, Kephallides öszve gyűj-
 tötte Herodot helyeit, ki négy (Halling csak hár-
 mat állit) különböző vizet emliti e' név alatt, 's
 a' helyeket öszve is hasonlítja más tudósításokkal,
 meg mutatván, hogy majd a' Volga, majd a'
 most is Kaukasuson folyó Araxes, végre az Oxus
 és Gihon azon folyó vizek mellyeket kell *araxes*
 név alatt érteni mind az Oxus, mind a' Gihon
 az Aral tóba folynak, 's az *aras* persa nyelvben
 köz neve a' folyó vizeknek, és így Herodot az
oaros nevet ez értelemben használta *lásd H. G.*

Kephalides de historia maris Caspii Gottingae 1815. in 8-o *Kämpfer amoenitates exoticae* lap 300. és *Köppen' vizsgálatait Jahrb. der Liter. B. XXX, lap 259.* Badjétsi örmény utazásában az *Araxes* neve most örményül *arasegh*, l. *Journal Asiat.* 1737. *Keiz lap 214*, melly a' Jaubert által felhozott szó alakokkal viszont egyez. Az *Aral* tó neve is egyezni látszik az urali hegyek' és *ural* viz nevével, melly utolsóba szakad az *or* viz, honnan *orsk* város és Orenburg tartomány neve, l. *Müller Ferdinandot der Ungrische Volksstamm* 1. B. lap 39., ki *Strahlenberg* és *Erdmann* után *Iren* folyó vizet is megemlíti Permiában déli uralban (lap 137) már pedig észak Asia' nyelveiben *ar*, *er*, *ir*, *or* szótagok vizet és esőt is jelentenek azért appellativumok, például vaskul *urin*=eső, Java környékén *ura*, a' jenisei ostyákoknál *ur*, örményül *aru*, persául *arga*, a' kaukasusi nyelvekben *oraeba*, *or*, *orjus*, samojedéknél *orgoby* több más nyelvekben északi Ásiában *ures*, *alles*, *uras*, *urait*, *ur*, *-ür*, *urga*, *urá*, *urtu*, *kur*, *orgos*, *yrris*, *yrratsch* lásd *Klaproth Asia Polyglotta* lap 36, 100, 122, 177, 180 és *Tabula* 28, 29. azért *Ysbrantides* ha bár régi utazó is északi Ásiában hitelesen magyarázta *Argun* viz, és *arguns koi* (viz vár) neveket Sibiériában. Láttuk azt is felebb hogy *Nilus* koptus neve *Jaro*, *jero*, *eiero*, *eioor*, az az járó, eső, vagy folyó viz, zsidóul *jeor*, phoeniciaiaknál mint *Bochart* megjegyzi per *apheresim or* (*Geogr. sacra* lap 369) ugyan csak *Bochart* írja *Camden* után, hogy a' yorki megyében Angliában az *uxa* viz hajdan *urus* nevet viselt, maga már az *uxa* szó mint előadtuk *Ibediás*rol írt értekezésünkben a' *mongol uson* és a' magyar *özön*, tehát *Brittaniában* is *úr* vagy *ur* folyóvizek voltak hajdan de jó közleni *Bochart* helyét, mert nagyobb világosságot ad a' tárgy

felett „*eb* brittanice=sur, super, pres, prope, „*Eburovices oppidi Evreux incolae, quia eb ur ad* „fluvium *Euram* siti sunt: ut Eburones Leodii in- „colae, utpote Urtium flumen accolentes, Ebo- „racum =yorch, ad fluvium ouram, qui olim „urus dicebatur.“ (lap 1209) A' német országi *Aar* folyó víz és árvölgye (das Arsthal) nem egyéb mint a' magy. Ár folyó víz és ez az *Aar* víz Siezignél Bonn város tájékán szakad a' Rajnába: ezt következetesen lehet a' német nyelv dialectjeiből is ki hozni, *aru* angel saxul és *uruon*=currere, *á* svédül=amnis, többesben *aár* danul is *oe*=insula, többesben *aaer* l. *Grimm grammaticáját* l. B. lap 245, 714, 718. *Arno* folyó víz van Florentiában is, mellynek hidján 1301-ben színházat építtettek l. *Journal des Savans Juin 1836. lap 368,* és *Arnon* folyó víz volt határa a' Moab és Emor földeknek (Numerus cap. 21. v. 13) ott volt az *Ar* víz is, is, mellybe szakadt az *arnon* (versu 15) *Ara* Simon zsidó szótárában is (lap 740) *effusus est* jelentéssel bir, *arnes urnon* pedig mint láttuk angol saxul=currere. A' zsidó *Arnon* mellett épült *Aroer* város, mint *Reland* is latin fordításban közli, *Aroer* urbs aedificata a tribu Gad ad ripam torrentis *Arnon* (Palaestina sacra lap 434) mert az a' szentkönyv szerin) sebes és ár vizes folyó volt, sőt a' görög író *Aristensa* *Jordant* is *potamos airrous*-nak nevezi mellyel mind *Herodot* az *oaros* névvel appellative élt (l. *Relandot* lap 220).

Hogy a' járás és menet után a' folyó vizeknek köz nevei lettek azt *Adelung* is tanítja a' *reisen* ige alatt, a' zsidóban is *rud*=ultra citroque vagari, discurrere, (*Winer* szótára lap. 895.) a' persa nyelvben már ez a' *rud*=fluvius: felhozza *Adelung* a' görög *rodein* igét, meg eemlíti a' szinte görög *creousa* formát =fliessend, az angolsax *Rith*, francia *ruisseau* = ein Bach, az angol *to rusch*=stürzen — szókat.

Még több öszve hasonlításokat is tehetett volna Adelung, például a' latin *ruo* = a' görög *reo*, vagy *rov* = fluo, e' pedig a' tatár *Rha* = Volga neve, a' spanyol és portugall *rio*, honnan *Rio de Janeiro* Brasilia' fő városának neve, melly vizet 1531-ben Martin Alfonso de Sousa uj esztendő napján az az Januariusban fedezett fel, egy meredek kőszirtek közt folyó sebes folyam, miért Januar' folyó vizének nevezte, lásd *Reise im Innern von Brasilien von Pohl Wien 1. Theil 1832.*

Nagy János grammaticájában *rava* zsidóul aqua rigavit, flevit, Simon szótárában (lap. 907) ez az arab *rijon*, a' Rhenus viz neve is ide tart, Adelungban Rhein, Rhen, reinen, = fliessen, rinnen, honnan a' *Rinne* szó, és már Cellarius a' Rhajna viz nevét a' görög *renin* = fluere igéhez köté, gótul is *rinnen* fluere angolsaxul *rén* = pluvia, *rinan* flue lásd *Grimm grammaticáját 1. B. lap. 39. 226.* A' régi Phasis folyó viz neve ma Georgiában *Rioni* lásd *Rask die älteste Zeitrechnung lap. 99., és Klaproth György leírását Journal Asiat. Nro 73. lap. 26.* A' magyar *róna*, és *róhan* szók is felvilágosodást nyerhetnek az itt öszve állított példákhol, mert *róna* nem csak sík mező vagy planities, mint Kretznerics írja, hanem Csokonai mutogatásai szerint vizes gázoló hely, a' Táj szótárban is több értelmei vagynak, azok közt van *szekér* ut is. A' *rohan* ige is használtatik sebes vizekre, 's ha most már Grimm grammaticáját megtekintjük, majd mindenben hason formákra és értelmekre akadunk: például *rinna* = fluo, *rannu* = fluxi, *runnum*, *runnans* = fluxum gót nyelvben, régi németben *rinnu*, *ran*, *runnumes*, *runnaner*: ismet *reunan* = ruere, rohanni, *ranta* = rui, vagy rohantam, *rennu* = ruo, vagy rohanok, *rennis*, *renn-it* = rohant, *renn-ames* = ruimus, *renn-at* = rohantok, *renn-ant* = rohannak, az elmúlt mód hajlítása pedig *ranta*,

rantós, ránoa rann lumes, rantul, rantun: régi északi dialectekben *hrynja* = ruere, rohanni, *raena* = spoliare vagy meg rohanni: angel saxul *yrenue* = geronnen, *rinnó* gótul taerrens, *ga-runja* = inundatio, a' *ga* vagy *ge* előljáró szócska csak, 's a' *Garonna* folyóvíz neve innen van mint Grimm kimutatá, a' gót nyelvben meg vagynak még *runs* = origo, melly ugymond a' hellen *rusis* = fluans, 's más gót formák *runus, runa, run*, közép évi némettségben *Rinne* = curriculum aquae, gótul *runs* = cursus, vagy rohanást is jelent, régi németben *aut-runnö* = profugus, *aut-runno*, profugio, *runs* = cursus, angel saxul *ryne* ugyan az, lásd Grimm német grammaticáját I. B. I. 39, 226, 516, 565, 598, 599, 604, 608, 842, 862, 871: II. B. lap 12, 714. III. Band 515: 511, 's különösen vesd össze Adelung' tanítását *reisen* ige alatt, és a' mit Grimm elmond a' régi német *risan* = cadere, defluere és *rinnan* igékről I. B. I. 1080.

Schmid sváb szótárában is *rons* = Kanal, Arm eines Flusses, *runs* = Bach Schweitzben, 's ó maga is a' görög *reein* = fluere igére figyelmeztet (I. 488).

A' magyar *róna* szó csak a' régi *Raunonia* viszhangja, melly névalatt írja le Plinius azon ágázolható vizes, és lapályos szigetet, hol szedték a' bált tengeri gyantát: (electrum) ugyan csak Plinius a' Rhajna vizet *Chronius* név alatt említi lásd *Hist. Nat. libr. IV. c. 27.* és *Hallingot Jahrb. der Liter. Band LIX. lap. 260 — 263. és B. LXIII. lap. 200 — 202. és Ukert jegyzetett Geographie der Griechen und Römer 1. Theil Weimar 1816. lap. 303.*

A' sanscrit nyelvben *ranna* = Schlacht, a' német *rennen* és magyar *rohan* igékkal rokon, oroszul *raniü* = ich verwunde, *rana* = Wunde I. *Klaproth Asia Polyglotta lap. 50.* Leake móreai

utazásából jegyzik ki a' göttingai tudós ujságok, hogy Pausanias szerint három arcadiai hegyvizeknek, mellyek különböző völgyekbe lefolynak *Aroanios* nevek volt, melly helyyen és név alatt Leake azokat ismét felhalálta. lásd *Götting: gelehrte Anzeigen* 1832 36-tes Stück. Pott pedig így ír Hartung derék nyelvtudós munkáját bírálván a' berlini critical lapokban *ara* görög szórészeckéről „Der Verfasser bringt diese Partikel mit dem deutschen *rasch* alt nordisch *rás* (= impetus, cursus) in Verbindung, liegt dem Worte wirklich, wie der Verfasser sehr wahrscheinlich macht, der Begriff der Schnelligkeit zum Grund, so läge die Erinnerung an sanscrit: *aram* sehr nahe. Letzteres Wort geht von der Wurzel *ri* (= ire) aus, wie *aran* (= Radspriche) *ari*, und *ra-tha* (= Wagen) *aritra* englisch Ruder, Ruder genugsam bezeugen.“ lásd az 1833 évi folyamot 99-dik szám alatt.

A' magyar *ér viz* annyi mint eredő viz, fő fogalmak benne az *eredés*, és *folyás*, Cornides okleveles gyűjteményeiben 1270ból illy kifejezés áll „incipiens inquadam *ÉR*, qui exit de Sajo, acin eundem cadit“ a' ritus explorandae veritatis czimü káptalani jegyzetekben 1217-ből *Udvarnoczi de ER*, és *vallis ER* fordulnak elő, *ÉR somlyó* Temesben, mellyet le ír Oláh Miklós. Nagy János a' zsidó és arab *irakis* = vena arteriae a' magyar *ér*, többesben *erek* - kel szerencsésen veti össze, francziául *irieu*, melly mint az academia szótára tanítja 's az a' boncz tudományban épen azt jelenti, 's a' Francziák azt a' hellen latin *iris*ből formálták melly égi szivárványt jelent, mihez hasonlítanak az *ér* folyamok.

9. Hátra van még, hogy a' magyar *ór* (= nasus) szót is megemlítsük, melly a' kiállás vagy magossági fogalomra vezet sok nyelvekben.

Rokonok a' latin *aur-is*, a' német *Ohr* = fül, mivel azok is kinőttek a' testből, a' görög nyelvben *horos* = hegy, régi atticai felirásokban *oros* lásd a' *Boeck által ki adott corpus inscriptionum graecarum* nro 527 — 529. Zsidóul *hor* ismét hegy Aron *Hor* nevű hegyen holt meg mint Buddeus elő adja *Hist Eccles. vet Testamenti I. B. lap. 511.* Hammer így ír az unicornis' állatrol, említi ez állatot a' szentíráson kívül Kasvini is természeti historiájában egyszer *Harnak* másszor *aras* név alatt: az *aras* urus, vagy Anarstier lehetett, a' persepolisi romokon ki álló szavú unicornisokat láthatni: *lásd Jahrb. der Liter. Band LVIII. lap. 14.* csudállatos hogy még a' Malacassarok nyelvén is *orung* annyi mint a' magyar *ór*, a' jávai dialectben *iroung* és *oron*: *Flacourt szótárát Journal asiat: nro 62. lap. 122,*

Adelung írja *ar* = hoch, erhaben a' régi német dialectekben, svédül *orre*, másutt írja *or*, *ur*, die Endschaft einer Sache, Leibnitz etymologiai gyűjteményeiben *oor* Bochartban az arab *rrum*, vagy *haram* = conservare, unde *eram* vel *karem* = agger aquae *l. Gegr. Sacra lap. 644.* francziául *orcille orillon* = fül, és kis fületske, olaszul Nerantz szótárában *orecchia*, Grimmben a' régi német *óra* is *auris*, gothul *osen* az *r s* betüvé vált, zsidóul is *osen* = fül, Laszen már meg jegyzette hogy a' deák *os*, *oris* = szép az Umberek nyelvén *or*, honnan a' deák *orare* lásd *Jahrb für wissenschaftl. Kritik* 1834. Nro 33. Varro pedig így ír, „oro abore, et perorat, et exorat, et oratio, et orator, et osculum dictum. Inde omen, et ornamentum! alterum osmen dictum, alterum nunc ornamentum: olim *osnamenta*, ut scenici plerique dicunt“ *de lingua latina libro 5-o*: Így *arbor*, *arbo* volt, *honor*, *honos*, tehát a' felcserélés régi. Reland épen úgy ír mint Otrokocsi: *hor*, graecis *ἰγος* =

mons, melly *harar* bol lett = assurgere, eminere, attolli, a' *Hor* hegy, hol Aron megholt szinte Libanus egy része lehetett l. *Pal. Sacra* lap. 87. Grimm grammaticájában még *eare* angelsaxul *oere* dánul, *äre* frisül, *eyra* északi beszéd módokban = auris (l. B. lap. 238, 563, 272, 296). *har* pedig szinte = altus máskép *hehr* (lap 312).

Alter georgiai literaturáról irt könyvében *ormó* georgiai nyelvben = fovea, *orm* = fossa (lap. 147) 's ez a' magyar *ormó* szó viszont, 's hason nevü *ormó* városbol a' persiai tengeröbölnél hozta Walton el a' pentateuchus egyik kézirati példányát mint Pfeiffer előadja *Critica Sacra Dresdae* 1680. lap. 317. görögül is *orme*, v. *horme* = portus = viz ormója. Az arab nyelvben *nahar nahara* = nares, nasi, *nehir* az or két lyukai, *nahar* és *manhur* pectoris pars superior l. *Bocharti Hierozoicon* Libr. 1. 123, 125, hol tehát a' umcuatio vagy is az *n* betűvel üngetés teszi a' külömbséget. Grimm megemliti még a' régi angol *ére*, német alföldi *öre* szókat = tauris, a' scandinav *egri* = ora campi (l. B. 509, 656. 693) 's nem feledi azt is megmondani hogy az uj niederlandi *är* = spica is csak egy szó mint az *ör* = auris (l. B. l. 707, 708) Bochart szerint az öszvér görög *oureus* neve is a' hegy net vétöl van. (Hieroz. 1. lap 231) Schmidt pedig azt jegyzi meg, hogy az *arbor* is magosságáért vette „nevét, *airein* griechisch in die Höhe heben, *Ehre* = Vorzug, *ar*, *arla* = frühe, *earli* engisch, *eri*, *ar* eine verstärkende griechische Partikel, *ahren* = sic erheben, *oura* griechisch = Schwanz, *orsein* = aufrichten, *Haren*, *Harn* = hoher Fels, *her-na* = Berg giepfel bei den Sabinern und Marsen: nach Testus. *Herr*, *Herus* der Vornehmsteim Hause, *h-ora* = Bergwendisch, *kara*, *hare* = Haupt l. *Schwäbisches Wörterbuch* lap. 614, 613. Arnét' gyakran említett könyvében a' Baskok nyelvén *Surra*
Tud. Gyűjt. X. Köt. 1840. 2

Sudurra = *nasus*, (lap. 21.) tehát itt S betű járult elől, Bochart rajzát is adja a' régi *oryx* nevű nagy szarvu állatnak, melynek szarvával az Auxomiták harczoltak is, 's nevét szarvától vette (*ορυγα*) 's a' mi különös ez az állat meg órolta a' *Canicula* fel-tüntetét Aegyiptomban, 's jelt adott arra l. *Hierozoi-con editio Clodii Lib. I. lap. 917, 970, 971.* Me-ninszki szótárában *yrrom* arabul = *anterior et pro-minentior pars rei, secundo nasus* többes számban *oeranin*, tehát ismét a' magyar *ór*.

Klaproth öszvesorozta már a' görög *oros* vagy hegy szót a' tungusi *ura*, és *uro* szókkal, melyek szintugy hegyet jelentenek, a' német *Ohr* (= fül, *auris*) szót pedig a' chinai *Uhr* mellé tette, melly viszont fül jelentéssel bír l. *Asia Polyglotta* lap. 36, 38. a' tungusi nyelv dialectekben ugyan csak Klap-roth szerint *urrá, üerő, ürijfő* hegyet jelentenek. Leibnitz' celta glossariumában *gor* = superior, slav nyelvekben pedig *gor* = hegy, sanscrit nyelvben *giri*, zendül *gairi*, a' Buddhistáknál *guru* a' papi klastromok' priorja, mongol nyelvben ismét *ge-riwe* = hegy, arabul *gar* és *gharib* persául *gire*, Georgiában *gora* afghánul *gar*, szin nyelvekben *ugor, högör, ogur, ögür* = magoss: lásd mind ezekről bővebben Lebediásról irt értekezésemet a' vég jegyzetben, melly a' folyó évi Tudomány Tár-ban jelent meg.

Vég eredménye eddigi vizsgálatainknak abban pontosul, hogy az *ar, er, ir, or, ur*, gyök for-mák rokon jelentésekben még tisztán fennmaradtak sok nyelvben, azoknak az első nyelvben vallásos értelmek volt, majd *h, g, k, v, j, i* hang betűk csatlakoztak elől az említett gyökformákhoz, a' nélkül hogy tárgyi jelentések változott volna, ké-sőbb pedig a' magány hangok elvesztek az *r* betű mellől, vagy pedig grammaticai szóllás szerint pro-

stheticumokká váltak, 's ez alakjokban is saját eredeti jelentéseit az ősi nyelvből kevés eltéréssel az újabb nyelvekbe áthozva és fenntartólag, úgy hogy a' nagy nyelvbuvár német tudós Hagen' szavait csak helyeselnünk kell, midőn az irlandi *ar* szó gyökéről írja „Dieses Stammwort greift mit seinen Wurzeln tief durch alle germanischen und verwandten Sprachen; es ist eben die Ursylbe *ur, or, er, ir, ar*, welche das Uranfängliche, das wirklich werden in der Zeit ausdrückt.“ *1. Jahrbücher der Literatur Band. 1. lap. 174.*

Kállay Ferencz,
acad. rendes tag.

(A' harmadik rész folytatólag következni fog.)

2.

Sopronmegyei tájszavak.

Milly fokon áll e' megye' magyarajku lakosiban a' jó izlés, azt mind öltözet, mind nyelv, mind az ezekkel tagadhatlan viszonyban álló erkölcsiség és a' köznépnél divatozó népdalok is eléggé tanúsítják. Itt, noha sok német és horvát faluk vannak, még sincs a' magyar nyelv tarkázva vendégszavakkal. Ily műveltségi előhaladást nemcsak az egymáshoz közel álló faluknak, hanem — a' megye' nem nagy kiterjedtségéhez képest — számos úri rendnek és nemességnek is tulajdoníthatni; mert itt a' legutólsó nemes is kellemes illóséggel és okossággal tud beszélni akármelly főrendü urral is. Most itt megyénk' tájszavaiból nyujtok nyelvünk' barátinak egy kis gyűjteményt, tudván,

hogy a' külön megyékbeli tájszavak' összegyűjtése 's egybehasonlítása minden kétségen túl bizonyos hasznot ígér nyelvünknek, kivált most, midón a' nyelvet megalapítani szándék. Koránsem kell azonban hirtelenkedve azt állítanunk, hogy mindenik rövid 's a' dolog' értelmét világosan kimerítő tájszó eredeti tős gyökeres magyar szó volna, mint ez a' múlt évi *Tud. Gyűjt. XII-ik köt. 4-ik lap.* állítatik; mert elég van közötté német és tót eredetű 's helytelen kimondással divatozó tájszó is, 's ezt tudnunk kell, hogy nyelvünk' tárába minden esetre jó kalászokat gyűjthessünk tájszavainkból. A' nevezett folyóirat' idézett kötetében, a' balatonmelléki tájszavak' közt sok olyakra is bitangoltatik a' „tős, eredeti“ nevezet, mellyek arra épen nem méltók. Álljon itt erre bizonyságomúl egykét példa.

Bokalla, melly alatt megyénkben nem csupán a' fővénykorsó, hanem minden fél, egy és két iczés, szabad és bőszáju füles korsó értetik, minőket parasztok szoba-ékszerül fogasra aggatnak, — épen nem eredeti tős gyökeres magyar szó, hanem a' német *Pokal*-ból csúszott nyelvünkbe, mint a' *billikom* is *Willkommen*-ből, némellyek' állítása szerint.

Czibak, ha Zalában ostyanyiredéket jelent is, csakugyan nem más, mint a' német *Zwieback*' eredménye.

Cziha, dunyha-cziha, vánkös-cziha = dunyha-héj, vánkös-héj, tagadhatlanúl nem egyéb, mint az eredeti tős gyökeres *Zieche* a' németeknél, a' *ziehen* szótól.

Sarabolni = utat nyesni, mi volna egyéb, mint a' német *schräpen*?

Tászli = ingujján lévő fodor. Ez pedig, mint-hogy csésze vagy tányérkanemüleg áll, kicsoda kétlené, hogy eredeti jelentményét és nevét a'

Tasse vagy *Tassel* szótól veszi, 's így nem is eredeti tős magyar szó?

Tuszi = téli vadászkeztyü, a' balaton melléki tájszótár szerint. Ez sem egyéb, mint a' *Stutz*, *Stutzel*, *Stützel*. Ilyen a' *bunta* = tarka szó is, melly a' német *bunt*, stb.

Háskó = gyepүн és kerítésen hagyott átjáró hely. Ez úgy leend eredeti tős gyökeres magyar szó, ha jól mondatik - ki. *Háskó* nem más, mint a' könnyebb kimondás miatt korcs nyelvejtéssé változott *hágcsó*. Az úgynevezett *háskó*-nál t. i., hogy könnyebben átlépni lehessen, vastag fát szoktak meggyénkben leásni, melly hágcsóul szolgál; de a' hol ez nincs is, fel kell a' hagyott résre hágni a' gyepүн vagy kertelésen, vagy pedig áthágni rajta, azért a' *háskót* ne ajánljuk eredeti tős szó gyanánt, mert az jól mondva *hágcsó*, mint *lépcsó*.

A' mi illeti a' magánérthetők' (substantivumok) birtokos szóvégzeteit, a' sopronymegyei Magyarok a' többes számu 's birtokotjelentő *k* betüt általán elhagyják. 'S minthogy véleménye 's meggyőződése iránt nyilatkozni akárkinek is szabad, én is megvallom, hogy az efféle kimondásokat: *emberek életük*, *fák gyümölcsük*, *apáczák' szüzességük*, *a' magyarok' királyjuk*, *Kúnok kapitányuk*, *szerezetesek klástromuk* stb. épen nem tudom ajánlani. Különben is sok *k* betüt birván szavainkban, ez és a' sok *uk* és *ük* sem a' hangot sem a' nyelvet nem szépíti. A' szigorú grammatikázás nyelvünk bizonyos kára nélkül meg nem lehet, mert kiveszi ezt olly sajátságiból, mellyek inkább díszére szolgálnak. Ha szoros grammatikai szabály szerint hibás lenne ezt írni 's mondani: *emberek' élete*, *fák gyümölcse*, *apáczák' szüzessége*, *Magyarok*, *királya*, *Kúnok' kapitánya*, *szerezetesek' klástroma* stb. akkor ugyan a' grammatika' szigorú szabályai szerint hibásan írjuk és mondjuk ezt is:

az *ő* eszük, az *ő* házuk, az *ő* szobájuk, az *ő* barátjuk; mert az *ő* birtokos névmása itt is többes számot jelent, noha *ő* csak az egyes számú, és így kellene mondanunk: az *ők* eszük, az *ők* házuk, az *ők* szobájuk, az *ők* barátjuk. Ha tehát az *ő* eszük, az *ő* házuk, *ő* szobájuk, *ő* barátjuk kimondásokban hátul van a' többest jelentő *ők*, elől pedig csak az *ő* képezi a' többest is: miért nem lehetne azzal megfordítva is élni így: az egek' ura, emberek' serge, halak' bősége, gazdák' cselédei, erdők' vadai? stb. Ha már a' szokás honunkban mindenütt megszentelte az illy szólásmódot: az *ő* eszük, az *ő* házuk stb. 's nagy részben ezt is: egek' ura, emberek' serge, halak' bősége, gazdák' cselédei, erdők' vadai, emberek' élete, fák' gyümölcse, apáczak' szüzessége, Magyarok' királya, Kunok' kapitánya stb. tehát ez ellen a' szigorú grammatikának nincs joga kikelni. Egyébiránt is tudjuk, hogy minden nyelvnek megvan a' maga idiotismusa, mellyről Herder így szól: *Idiotismen sind patronymische Schönheiten, und gleichen jenen heiligen Oelbäumen, die rings um die Academie bey Athen ihrer Schutzgöttin Minerve geweiht waren.* Maga Cicero is haragudott, hogy a' nép' kedvéért *pulcher-t* és *triumphus-t* mondani kénytelen volt, *pulcer* és *triumpus* helyett; *Quintilian* még inkább neheztelt azért, hogy már *corona* és *praeco* helyett is *chorona-t* és *praecho-t* kezdének írni; 's látjuk, miként megmaradott a' latin nyelvben még is *Cicero*' daczára a' *pulcher* és *triumphus*. Illy esetekben azt kell előttünk tartanunk, hogy a' szabálytalanság nem mindig szabálytalanság, legalább nem mindig gáncsolható. Ki tehet arról, hogy még grammatikában is van szabályszerűtlenség? Hogy az *én* névmása nem így declináltatik: *én, ené, ennek, ént, éntől*; hanem így: *én, nekem, engemet, tőlem*; ez sem grammatikai szabályszerűség, de már így van! Való-

lan nem csekély megfontolás és ügyesség kívántatik ahhoz: milly szavakat és szólásformákat kelljen honi nyelvünkben megállapítanunk.

Hogy t. Horváth Zsigmond úr az említett helyen t. Udvardy úrra hivatkozik, ki felől azt mondá, hogy méltó jussal vitatá ezt: *más az övé, más az övék* (a' mit tán Udvardy úr' felfödözése előtt is már mindnyájan tudtunk), az még koránsem auctoritas, mert Udvardy urnak nyelvügyi nézeteit 's elveit már igen jól ismerjük, 's azért azokra mit sem építünk. Arra, hogy *más az övé, más az övék*, csak azt mondom, hogy illy kimondásban: *ember élete, fák gyümölcse*, az *emberek* és *fák* szó után lévő kihagyás-jel (') é' pótléka, 's azt jelenti: *embereké élet, fáké gyümölcs*; ha tehát azt mondjuk is: *emberek' élete, fák' gyümölcse*, bizonyosan könnyen értendi akárki is, hogy a' gyümölcs nem *egy* fáé, hanem többké, 's az élet nem *egy* emberé, hanem szinte többké. Úgy hasonlóképen ha mindenik szó többes számot jelent, p. o. *mészárosok' ökrei*, kicsoda nem értené azt hogy több mészárosoknak több ökreiről van szó? Hiszen ha azt kérdjük is: *ki ökrei ezek?* többek tulajdona lévén azok, nem így fognak felelni: *a' mészárosokéik*, hanem csak így: *a' mészárosokéi*. Miért nem volnatehát jól mondva: *mészárosok' ökrei*, e' helyett: *mészárosok' ökreik*. Ha pedig csak *egy* ökör említetik, az, ha *egy* mészárosé, ha többké, az ökör csak egy; és így *a' mészárosok' ökrök* vagy *ökrük* helyett miért nem lehetne bizvást így szólni: *a' mészárosok ökre?*

A' mi illet. Horváth Zsigmond urnak (Tud. Gyűjtemény 1839. XII. köt. 11. lap.) illy javaslatát: „*Irjunk grammatikai 's syntaktikai szoros szabályok szerint; ellenben beszéljünk minden hűledezés nélkül úgy, a' mint a' nyelvnek könnyeb-*

ben, a' fülnek pedig tetszetősebben esik. Ez az én tagzati (individualis) vélekedésem, melyet azonban erővel senkire sem akarok tolni!" Erre azt mondom, hogy én a' franczia nyelvet, melyre t. Florváth Zsigmond úr a' most idézett helyen hivatkozik, úgy az angol nyelvet is tiszteletben tartom, de írásmód' tekintetéből inkább helyeslem az olaszok' nyelvét mellyben az írott szó betűszerinti hűséggel mondatik - ki beszédben is. Részemről kénytelen vagyok azt vallani, hogy isten ójjon az említett javaslat' elfogadásától! Nem veszt a' ma gyar nyelv semmit is kelleméből, ha minden betűjét írás szerint mondjuk is ki. A' német nyelv írásban is darabos; de szebben hangzik - e a' hien-czek' béna szóejtése? Nem tudta vagy nem vette észre a' javasló úr azt a' mit kellett volna, hogy t. i. a' francziák' és angolok olvasása és beszéde között nincs különbség; mert ők csak *írnak* másképen mint a' hogyan *olvasnak*; de a' mint *olvasnak*, úgy *beszélnek* is. Az érintett tanácslat szerint azonban nekünk másképen kellene olvasnunk, és másképen beszélnünk. De az imént említett javaslat egyébiránt már magában is csupa képtelenség; mert a' ki könyveket vagy hirlapokat olvas, úgyis észrevétlenül megszokja az írás szerinti beszédet. Különb en arra még azt is jegyzem - meg, hogy ha a' beszédi nyelv lenne *„jobb ízlésű tudósok 's a' kényesb fülű dámák előtt is olly igen kellemes“*. (Horvát Zsigmond úr' szavai; de itteni állítását sem hiszem); ebből természetileg az következne, hogy az írás - nyelv fölött a' beszéd - nyelvnek fogna lenni elsősege, méltósága. 'S ki hallott, ki látott illy csoda-dolgot valaha? Akkor szebb lenne a' *szen Mihá, szen Györ, szen Pánapkor, há vu-ótá? ie. vüszöm, ie hátok, ie munkátom a' füö-det, uóma, szuóma, kuómár*, mint sem írásszerint így mondva: *szent Mihál, szent György, szent*

Pál napkor , hol v. hova voltál ? elviszem, elháltak, elmunkáltam a' földet, alma, szalma, kalmár. Nem nép' beszédén kell alapúlni a' nyelvbeli izlésnek és bájnak, hanem inkább a' nép beszédének kell okvetetlenül a' csinosúlt írásnyelven alapúlnia; mert nem a' nép műveli a' nyelvet, hanem a' jó írók.

Nyelv' dolgában megyénkben rosszabbat nem tudok, mint azt, hogy a' répczemelléki lakosok szeretik ezt mondani: *eladtok, megvettek, megvesszek, megtesszek, megadjok, meghozzok, megesszek, meglátjok, fűzzök, mérjek, megisszok* stb. e' helyett: *eladtuk, megvettük, megvesszük, megtesszük, megadjuk, meghozzuk, megesszük, meglátjuk, fűzzük, mérjük, megisszunk* stb. Szinte hibásan mondják sokan ezt: *kórszellem, kőr,* kórszellem és kőr helyett. Lássuk már a' tájszavakat.

Abajnacz vagy *kétszeres*, buzával vegyes roz. Hibásan állítatik a' balatonmelléki tájszótárban, hogy rábaközben, *abanajcz-ot* mondanak mert ezt soha sem hallottam, mint *tunyt* sem *káposztáshordó* helyett.

Apály, szünet, *Egész nap nincs apálya a' munkának:* az az: egész nap nincs szünete a' munka' árjának.

Bacza, dóre, buta.

Bagócs, bögöly.

Bajmódni, bajlódni, vesződni.

Bak, vizpartok' elmosását gátló két lábu nagy fák; kőmivések' állásszéke.

Bokalla, bő száju füles korsó, minőben városi házaknál a' borivók elébe szoktak bort feltenni.

Bokor, csapat, csoport. Egy, két, három vagy több bokor cséplő vagy nyomtató; azaz: anyi csapat vagy csoport.

Bolond buza, rábaközben olly perje alaku mezei növény, melly ha bőven van gabona között és ki nem tisztítatik, a' belőle készült kenyér szédelgést okoz. Innét a' répczemellékiek *részegesnek* szokták nevezni.

Bödön, így nevezik azt az odvas vastag fát, mellyet ketté hasítva kutakba szoknak állítani, hol kő nincs a' kut' falát vagy mellékét kirakni. Nagyétü ember hasáról is most mondják, hogy nagy bödöne van.

Börze, a' len' és kender' alja, nyüvéskor.

Bugyoga, szük száju nagy korsó, mellyben rétre vagy mezőre visznek a' munkások vizet. Háznál etzet is áll ilyenben. Belé 's kitöltéskor bugyog, innét a' neve.

Bunczi, rábaközi szó, czukorrépa' neve.

Csajvadék, népsöpredék.

Csattagó, földi eperjnek olly neme, melly egy száracskán több epret is hoz, és megéretten is csattanni szokott a' leszakasztáskor.

Csavizka, zagyvált, p. o. a' bor.

Cserkéltni, leskelődve menni, kémlelődni. E' szó megmagyarázza a' balatonmelleki *cserkesz* szót. 'S ha külön vidéki tájszavainkat így hasonlítjuk - össze, csak úgy nyerend bizonyos hasznót nyelvünk a' tájszavakból.

Csigar, nyulánk fiatal erdei fa.

Csille, kis szerű terh széna, szalma 's más afféle, szekéren.

Csillenteni, lopni; *csillegetni*, orozgatni.

Csimota, apró gyermek. *Hát otthon a' kis csimoták mint vannak? Csimota* szebb hangú miut csemeté.

Csobaklani, bicsaklani. *Megcsobaklott a' lábam.*

Csobolló, hordócska, mellyben a' munkások vizet visznek - ki magokkal a' munkára.

Csóvad, elcsóvad, felbomlik, p. o. valamely kötés. *Elcsóvasztottam*, szemcím elől eltévesztettem, p. o. a' fűtő nyulat; *elcsóvasztottam a' kötél' végét*, kicsuszott kezemből a' kötél vége. *Csóvasztani*, fillenteni, hazudni.

Csőpéte, apró bokor.

Csőrmöle, buzaszemhez hasonló keserű fűmag.

Csutora, kulacs.

Czaf, felnőtt korában kiherélt bika, félheréjű ökör.

Czémbe, czomb.

Czódor-név, vezeték-név.

Déványos, kényelmes, alkalmas, kellemes. Hihető a' *diván*-tol.

Dercze, liszt' örege, melyet a' sűrű szita felfog.

Derécze, föld' nedvessége.

Dideregni, fázásban remegni.

Drusza, névtárs.

Duzmati, ki mindig boszús.

Ejtőzni, megejtőzni, jóllakás után egy kissé megéhezni.

Ejtnap, éjjel 's nappal.

Eleibén, elem vagy előmbe.

Eleven-föld, tömött föld, melyet szántáskor az eke nem fordított-fel.

Elhidorni, elszélesztteni vagy szórni; *lehidorni*, leszórni, hányni vagy sepreni.

Elő, (substantivum), egyszeri végigmenés vetéskor a' szántóföldön. *Még csak egy előtt veték, vagy még csak egy elő van vetendő*. Ez a' maga nemében remek szó.

Elpizslik, összeomlik, p. o. az óltatlan méz, ha áll.

Én, nekem helyett; p. o. *én kell neki adni, én kellettem neki olvasni*.

Ergellés, boszús, haragos. Ezt meg ne örökítsük, mert jelentménye is rossz, de különben is a német *ärgerlich* ez.

Eseg, viszont, ismét.

Értetni, aratáskor vagy utána a gabonát kivenni szalmájából, minélelőbbi használat végett. *Még a' rossz idő miatt nem tudtunk értetni.*

Farok, könnyebb kimondás végétt *fark* helyett; p. o. *lófarok*.

Farsatú, a' puskacsó' alsó vagy vastag végét (farrát) erősen bezáró vastag vassróf (Schwanz-Schraube). Tehát épen nem az, a' minék a' balatonmelléki tájszótárban iratott.

Féreg, minden a' házi baromfiak között kártevő állat, mint p. o. görény, menyét. *Féreg hordja - el majorságaimat.*

Fidel, rábaközi szó; répczemellett *fejrevaló*, olly vékony szövet pamútból, mellyet közrendü asszonyok sátonnemüleg csinálnak fejükre, de már gyéren láthatni, mert kiment a' divatból.

Finak, pozsonyi mérőnek nyolczadát mérő fedényke.

Fentő, leggyengébb madárfi a' fészekben.

Fogas, vasfogu borona, *megfogasolni*, boronálni.

Fogik, sikerül. *Nem fogik rajta oktatás, azaz: semmi haszna nincs az oktatásnak is nála.*

Foglár, csósz, mezőpásztor.

Folár, buja. Mondatik emberről és állatokról is.

Fonnyadó, víz, mellyben a' hurkát kifőzték. Szegényebb sorsu háznép jó ízűn megeszi.

Fráng, titalom; *frángfa*, vadászattitalomfa.

Füllenteni, vagy *fillenteni*, hazudni.

Gádor, pitvar, tornác.

Genye - gunya, hitvány ruhanemü, czondra

Gegyélni, ápolni, dajkálni, hibásan mondva *kegyelni* helyett.

Giberedni, egy kissé megfagyni, sárról és vizről mondatik.

Gilicze, gerlicze.

Gócza, récze, kacsza.

* *Gondi*, feledékeny, gondatlan, könnyelmű. — Ez is jó szó.

Göthes, nyavalygó, beteges.

Grábla vagy *gerábla*, gereblye.

Gyékolni, kinezni, a' *gyilkolni* helyett.

Gyim, gyorsfutó állat' neve. *Úgy kergeté lovait, mint a' gyimot.* Eredetileg — hihető — zerge' vagy öz' neve. Kazinczy, ha jól emlékezem, a' „Szent hajdan' gyöngerei“ fordításában a' *Reh* szót tevé-át *gyim* szóra.

Gyim-gyom, hitvány; mondatik beszédről, emberről és holmiról.

Gyuba, szőkehaju ember.

Gyülelész, hitvány emberek' csoportja vagy társasága, csajvadék nép.

Háskó, rosziúl mondva *hágcsó* helyett.

Ha óta, mióta. Az így használt *ha* részecske arra mutat, hogy a' latin *si* jelentményén kívül *kor-t* is jelent. Innét e' kérdésre: *mi-kor?* megyénkben e' helyett: *mindig* vagy *mindenkor*, ezt mondják sokan: *mindenha*. Midőn így szólnak: *tudja, ha óta sem voltam Pesten*, régibb kort, hosszas időközt akarnak ezzel mondani. Innét lett a' *soha*, eredetileg bizonyosan *seha*, azaz: *semmikor*. És így, a' régi kort jelentő *hajdan* részecske gyaníthatólag az illy értelemben használt *ha* gyök-szócskának szüleménye. Honi nyelvünk' barátinak tehát itteni észrevételemet megfontolásúl szívesen ajánlom.

Hangyál, hangya.

Haragos, sötét szín, p. o. haragos vörös = sötét vörös.

Harasztos káposzta, rábaközi szó, répczemellett *rostos* káposzta; leveleinek körzete nagyon redős és csipkés.

Hárintani, el, elsepreni.

Házsártos, czivakodó, perlekedő. A' francia *hasardeux euse*, jóformán rokonjelentményü a' *házsártossal*.

Hegyes, gögös, kevély.

Horpasz, lónak és szarvasmarhának vékonya.

Hozzád, balfelé.

Huzmi vagy *huzmin*, munkáért nagy bért, kiadott pénzért nagy kamatot kívánó, uzsorás, csalfa.

Hüel, hüvely.

Hüök, hüvelyk.

Igyonos, idomos, helyes, csinos.

Iperedni, megfoganni, megéledni, növelkedni.

Imádni, meg, megkinálni, p. o. zálogos pénzzel a' hitelezőt.

Irmesség, erő az emberben, a' *vérmes* szótól. Mondatik földről is, p. o. semmi irmessége (nedve) sincs a' földnek.

Izolag, ih vagy juh-szalag, kertre 's fára futó növény.

Izonytató, rémítő, borzasztó, irtóztató.

Ivási, egykorú. Egy ivási (egyforma időkorú) gyermekek. Az *ivási* vagy *ivatú* szó nem *évadótól* származik, hanem a' halak' *ivásától*. A' halak midőn ivnak, egyszerre igen sokat szaporítanak, de az egyivásiak mind hasonló nagyságúak, nemeik szerint.

Iziben, hamar, tüstént szaporán.

Izgága, rendbontó, zavorszerző; vasmegyében
izgába is.

Kacs, kukoricza-szárnak apraja, fattyú-növése.

Kardelni, kétkedni: Már elkardéltam a' dolgot,
azaz: már kétes volt előttem a' dolog' jó sikere.

Kátyol, kis mocsár, tócsa, sáros víz.

Kemen, kémény.

Kepe, kalangya.

Kerge, juhokról mondatik. *Kergesség* a' bárányok
és toklyókon tulajdonképi kór, mellyben ke-
ringenek.

Kergeteges, olly ember, ki rendkívül szeles, tet-
teiben oktan.

Kéves, répczemelleki szó *kényes* helyett.

Kezes, tolvaj, orzó. *Nincs roszbabb a' kezes* (tolvaj)
cselédnél. Kezes marha, kötélénél fogva
könnyen vezethető szarvasmarha, szelid marha.

Kility-kalaty, hiábavaló beszéd.

Kóbor, szalmából font gömbölyeg és szűk száju
véka, mellyben télre rakott tojást tartanak
polyva között.

Kontatni, biztatni, valakit valamire rábírní, in-
gerelni.

Kópé, dévaj, tréfás ember.

Kópicz, l *kobor*.

Kór, kor helyett.

Korcsos, ösztövé, sovány.

Kórészni, böngészni.

Koszorúját bekötm valakinek, valakit elárulni, be-
vádolni.

Kortya vagy *kortyánci*, boriszákos ember.

Kóter, farekesz majorságok' számára. *Tyukász-
kóter*.

Kötődni, tréfálni, enyelegni.

Kőr, kör helyett.

Kusztora, fanyelű zsebkés.

Lám, lássam *Hadd lám*, e' helyett: hadd lássam.
Lanyházó eső, aprón hulló csendes eső, permetező eső.
Laza, rest, lusta ember. *Laza gabona*, megdült,
 fekvő gabona.

Ledérekedni, csélcsapkodni, csapodárkodni.

Lé, lév vagy leves, *Hó leve*, hó' vize. *Hét lé-
 vel feladta*, azaz: igen nagyítva elárulta,
 bevádolta.

Lepény, sütemény' neme. Közbeszéd: *Nem kell
 annak lepény' száradtát várni* = Nem kell
 azt sokáig halasztani.

Lécskálni, büngészni, körészni.

Lombár, nagy, testes ökör és ló.

Megmeg, viszont, ismét, megint.

Melles, német neve *Brustfleck*. Olly mellény a'
 pórnépnél, melly csak a' mellet és hast fedi,
 a' hátat nem.

Menős, csavargó, rabló. Juhászok és pásztorok,
 kik magok is szeretnek csavargó rablókkal
 czinborálni, nevezik azokat szelidebb szóval
menősöknek.

Merevin, mind, valamennyi.

Mincselni, szövésre adandó fonalat lugban párolni.

Mindenha, mindenkor.

Metszek, rövidítés ebből: mit teszek. *Mettszek
 illy kevéssel?* Mit teszek vagy csinállok illy
 kevéssel?

Molátas, kenyérről mondatik, midőn bélét a' kés
 összetorlasztja; szántásról, mikor az eke ha-
 sábosan szeli a' földet, 's bő nedve miatt nem
 omlik össze.

Molnos, ki malomban őröl. *Haza jöttek a' molno-
 sok*, t. i. a' malmosok, vagy kik a' malom-
 ban voltak őrteni. A' *molnos* szó rokon lévén
 a' *molnár* szóval, figyelmet érdemel.

Motozni, keresgélni, kutatni, nyomozni. *Megmotozni*, juhokrol mondatik, midón a' kövér legelő miatt elhullanak.

Mórfal, sárfal.

Mórkony, sárgarépa, mürokrépa.

Mulintani, mulasztani.

Mugli, égetetlen téglá.

Murnya, ganejjá vált szalma-hulladék, polyva, török.

Nász, kiknek összeházasodtak gyermekeik, így szólítják egymást: *nász uram*, *nász asszonyom*.

Nedénges, negédes, pajkos.

Ném, nézzem. *Hadd ném* = hadd nézzem.

Nyilas, eladá ra vagy lemunkálásra kijelelt hasáb, erdón, vagy réten.

Nyomintani vagy *megnyomintani*, kissé nyomni vagy megnyomni.

Nyüst, csizmadiák' szurkosfonala; mellyel varrnak.

Ocso vagy *ocsú*, gabona-hulladék rostáláskor, gabona' alja felszóráskor. De ez a' *sió* sem jó az *olcsó* szótól, mert ez *aprót*, *kicsinyt* jelent. Régi munkákban olvastam ezt: *ocsó nyulak*, t. i. fiatal, apró nyulak. Így a' gabona' apraja, melly természetileg könnyebb és kisebb is, hiányos érettsége miatt, mint a' többi, lesz szóráskor és rostáláskor ocsóvá.

Ohar, avar, tél miatt elhalt fü.

Ollybú, ollyanná.

Ontozni, kölykézni, malacozni.

Ökrös, ökrész, ökörpásztor.

Összeharintani, összesepreni.

Összehidörni, összetakarítani vagy tolni, p. o. a' garmadát.

Pagony, magból nevelt fiatal erdő, körülárkolt vagy tüskével bekerített tilos növendék erdő.

Tud. Gyűjt. X Köt. 1840.

Kisfaludy Károlynak így kezdődő dalából: (Aurora, 1826) „*Volna szárnyam, elröpül-
nék egy kies vidék felé*“ hibásan magyarázta
Kazinczy, az akkori Minervákban, e' verset:
„*A' pagonynak zsenge szálit* látom karcsu
termetén“ így: „*A' mezőnek első virágszálaít.*“
Kisfaludy Károly *pagonyt* mondott, 's annak
zsenge szálaít fiatal sudaras csigarokat értett;
's így a' kitétel sokkal remekebb is, mint ha
mezei virághoz hasonlította volna a' leány'
karcsú testét.

Páznát, tér mellyet az aratók egyszerre elfognak 's
lemetszenek.

Pengyele, pongyola.

Perem, prém.

Petemzsirom, vagy *petrezsirom*, petrezsely.

Petrencze, apró rakás szénából, bükkönyből 'stb.

Pila, *vakpila*, roszúl látó; tompa elméjü; vaksi.

Pilinga, kés' vasa, a' német *Klinge* szótól.

Pilledni, *elppedni*, a' szárnyacsüggött apró ma-
jorságról mondják, melly beteges állapotra
mutat.

Piszmogni, *piszmatolni*, valamit ügyetlenül, lassan
és tunyán tenni.

Pityer, pacsirta; innét: *pityergeni*, siránkozni.

Pityókos, kinek beszéde 's magaviselete arra mu-
tat, hogy bort ivott.

Pizslik, *elvizslik*, p. o. szántáskor a' könnyen
összeomló porhanyú föld, és az oltatlan mész.

Póczik, állás a' tüzhely v. kemence körül.

Pörtenkedni, pörlekedni.

Purucz, a' francia *gilet*, németül *Weste*. Valódi
régii magyar neve tán nincs; *mellénynek* szok-
ják írni, de ez a' dolgot nem meríti-ki vilá-
gosan; mert a' mit a' francia *gilet* 's a' német
Weste jelent, az nem csak a' mellett az egész

felső testet a' nyakig földi. A' mellény jobban illik a' mellekre- L. *Melles*.

Puzdra, holmi. Innét *puzdráskodni*, holmijét összeszedni, máshova-menés| végett; készülni, készletelni.

Rakotmány, házi butor, házi eszköz.

Ránték, ételbe rántáshoz kívántató zsiradék.

Redes, redős, ránczos.

Restelem, átallom.

Rézmi v. *rézmin*, ruhát nem kimélő 's szaggató ember vagy gyermek. Innét: *rézmülni*, szaggatni,

Ripcze, v. *ricze*, repcze.

Rosz, gyenge, hitvány. *Még akkor csak rosz gyermek* (fiatal, gyenge gyermek) *voltam*.

Rőzse, nyalábba kötött vessző vagy galy.

Sepelyő, rimázkodva panaszkodó.

Sikeres föld, szívós erős agyag föld.

Süldő, fiatal sertés, nyul. Mondják ezt is: *Még akkor csak süldő legényke vagy leányka voltam*.

Sülénk, sülékény, homokos v. kavicsos föld. *Az élénk'* analogiájára *sülénk* szebb mint *sülékény*.

Személyet venni, senkitől nem láttatni. *Ha személyet vehet, nincs köszönet a' dolgában, ezt vagy azt teszi*.

Szekreny v. *szekrény*, köz szokás szerint olly láda' neve, mellyben szegényebb házaknál tejesfazekakban a' tejet tartják.

Szeme' ártáig tölteni, valamelly poharat vagy akármelly edényt csordultig tölteni.

Szerencse, leánykérés. *E' leánynak sok szerencséje* (kérője) *volt már*.

Szánlik, a' föld szántáskor. *Jól szánlik*, es lásst sich gut ackern.

Szakolcza, fejszécske, balta.

Szivács, méhkas-, véka 'stb. kötés végett kettéhasított füz, rekettye vagy más afféle vessző.

Szok, solet értelemben, *szokik* helyett, melly annyira mint *assvescit*, *consvescit*.

Szunyintani, el, véletlenül elalunni, elbólintani, elszendergeni.

Társ, collega.

Tartó, viselő. Sokáig bíró-tartó ember volt, azaz: sokáig viselt bírói hivatalt.

Taráta, elhagyatott, elpusztult, p. o. ház vagy kerítés lakhely és kert körül; mondják így is: *tráta*.

Tatarozni, háztetőt kijavítani; rongyos ruhát megfoltozgatni.

Tippá tenni, rábaközi szó, legázolni, letiporni, összetapodni. E' szó szépen odavisz a' *típorni* szónak gyökére, a' *típ-ra*.

Tohonya, rest, dologtalan, vagy mint mondják közbeszédben: *fülére fekvő*.

Tok, szükségtelen rövidítése a' *tudok* szónak.

Tom, ugyanolly rövidítése a' *tudom* szónak, mint a' *tod* is a' *tudod*-nak.

Toromba, nád vagy szalmából bokréta nemüleg kötött csomó, háztetők' végein.

Truczolni, daczolni, a' német *trotzen* szótól.

Tütü, kis gyermekek' vizitala. Innét a' borszere-tőről is mondják: *szere-ti a' tütüt*.

Tüled, jobbfelé, jobbra; *tóled* ellentétele a' *hoz-zádnak*.

↳ **Undi**, arról mondják, ki a' dolgot hamar megúnja. Ez is ajánlható szó.

Ümög, ing, üng.

Vaczkos v. *vaskos*, köpczös, kissé vastag.

Vatolaj, lapos herdcéska, mellyben munkások vizet viszi ek-ki magokkal munkára. Ez, lehet, korcs kiejtése az *átalag* szónak.

Vella, villa.

Velágos, világos.

Verrad, virad.

Viszolyogni, valaminek látása v. hallása miatt ir-
tózni, borzadni.

Vörnyeges, kissé vörös színű, vöröses.

Záklás, l. *molátás*.

Zegernye idő, zavaros, szélveszes idő.

Zegernyés ember, hóbortos, szeles haragos ember.

Zömök, *zömöcskös*, kis termetű, de erős testal-
katú ember vagy marha.

Zsiba, liba.

Züllött, agg, vén ember.

Zsombék, füves és gyökeres hant, vizes, ingová-
nyos réteken.

Itt adám tehát egy részét sopronymegyei táj-
szavakból álló gyűjteményemnek, míg tán máskor
többet is közlendek. Olly szavakat elmellőzék,
mellyek felől tudom, hogy több más megyékben
is divatoznak, nem akarván velök haszon nélkül
foglalni a' helyet. Szintúgy nem avatkoztam abba
is, mellyik szót miként mondják vidéki megyék-
ben, mert a' mit egészen bizonyosan nem tudok,
azt árulni sem akarom valóság gyanánt. Egyébiránt
mik a' balatonmelléki tájszótári kivonatban me-
gyénkről hibásan mondattak, azokhoz tartozik az
általam megjegyzetteken kívül még az *osztár* szó
is *osztály* helyett, mellyet nemcsak rábaközben, a'
hol lakom, de egész megyénkben sőt másutt sem
hallottam soha, valamint a' *tuny* - t sem hordó
helyett.

Hogy a' czélszerűbb tájszavak országszerte
megismertetvén, szokásba jöjjenek, 's a' rendetlen
szóejtés és korcsnyelvdivat, úgy!a' köznép' szájá-

ban helytelenül hangzó vendégszavak tisztára kiirtassanak, 's ez által honi nyelvünk szépülve bővüljön: e' célhoz-jutásra jó szótárral is jótékonyan foghatni; de gyakorlatilag különösen rövidíthetik azon nemes célhoz vezető utat, entapasztalásom szerint, a' hitszónokok is az egyházi szónokszékeken, hol t. i. midőn latánúl használt szó fordul elő, legott ahoz mondatik a' magyar jelentés is; p o. *fundamentom* vagyis a' mi nyelvünkön *alap, talpkő; virtus* vagy a' mi nyelvünk szerint *erény; templom* vagy jobban magyarul *egyház; sacramentom* vagy magyarul *szezség; doctor* vagy a' mi nyelvünk szerint *tanár* stb. Én ezt, úgy hozván magával körülmény, egyházi szónokszéken, és társas körben is gyakorolni szoktam, 's bámulva, de egyszersmind nagy örömmel tapasztalom jó sikerét; mert hallgatóim közül a' közrendűek is sokan tudják és mondják az *erény, alap, tanár, lelkesz, gyógyszer, hangász, kör, mérnök* stb. efféle szavainkat. Sokat tehetnek e' részben az iskolatanítók is a' tanuló gyermekek körül, kik már nálunk is tudják, mi az *egyenlítő, a' gyár, földteke, anyag, elem* stb. — Hallottam egy valakitől, hogy nem régen egy új polgár is nagy örömmel és újságúl mondotta másoknak ezt: *bezzeg már most „az új urbárium szerint“ nem cigány ám a' cigány, hanem hangász.*

E' kis munkám' elején érintve van, hogy meggyénk közrendű népe magát népdalai által kitünteti, aetheticai vagy szépizlési tekintetben, hozzáértve azoknak zenéit is. Ez túl van minden kétségen. Néhány év előtt felszólíta engemet, hozzám irt levelében, t. Schedel Ferencz orvostanár úr, magyar academiai titoknok, küldenék hozzá meggyénkben divatozó népdalokat; de illyeket össze gyűjteni legbajosabb, mert a' népdalokra figyelmező egyiktől a' másiktól is hall egy vagy két stró-

fát itt és árott, de egyszeri hallásra nehéz azt elmében tartani 's leírni. Minthogy pedig egyéb-iránt is előszóban léteznek jobbatán a' népdalok, 's gyéren találkozik ki valamelyiket egészen tudná, illynemű gyűjtemény csak töredékek' gyűjteménye lehet. Ámbár a' tisztelve említett 's érdemtelen hazafinak felszólításakor még csak kevésé voltam a' köznép' tömegébe avatva, 's így a' kívánatnak eleget tenni minden forró vágyam mellett sem tudtam; felszólítása lelkesítte a' szorgos figyelmezésre, 's a' hallott népdalok is gyűjték bennem az ingert azok' leírhatására. Szerezgeték tehát azokból egy kis gyűjteményt, hanem, mint mondám, csak töredékekben nagyobb részeit, mert népdalt egészet kaphatni majdnem képtelenség. A' mit gyűjtheték, majd valamelyik folyóiratunkban közlendem, ha arra kedvem 's időm lesz. A' magyar tudós társaságnak nem használhatnék már vele, tudván, hogy a' népdalok' gyűjteménye már közrebocsátott.

N. A. Kiss Sámuel.

3.

*Az ember tehetségeinek egymással egybe-
sonlítása; az erkölcsi érzelmek és az ész
tulnyomósága.*

A' phrenologusoknak az emberi természetűli theoriájok szerint az ember tehetségei olyan ösztönökre oszlnak, mellyek az emberrel és az állatokkal közösök, továbbá olyan érzelmekre mellyek hasonlóképp mind a' két rendbeli teremtmé-

nyekkel közösök végre olyan érzelmekre, melyekkel kirekesztőleg csak az ember bír, és az elme tehetségekre. Mindenik tehetség meghatározott viszonyokban áll bizonyos külső tárgyakhoz; ha munkásságba jó, ezen külső tárgyukat kívánja ha ezek kínálkoznak a' tehetség általok felserkentetik 's kellemes érzelmeknek örvendz. Az ember boldogsága és boldogtalansága egy vagy több lelki tehetségeink, vagy állati természetünkhöz, testünkhöz ragadt érzelmeink kielégítéséből vagy ezen kielégítésnek megtagadásából származik. A' tehetségek magokban csupa ösztönök (instinctus); az erkölcsi érzelmek és az elme tehetségek csupán csak felsőbb ranguak, mint az állati ösztönök; magában gondoltatván minden tehetség jó, de mind-egyik alá van vetve a' visszaélésnek. Csak akkor munkálnak azok helyesen és czészerüleg, ha egymással öszvehangzásban munkálnak, még pedig úgy hogy a' felvilágosodott elme és az erkölcsi érzések viszik a' kormányt.

A' tehetségek felette különbözőnemü munkásságban gondoltathatnak. Először úgy lehet képzeln, hogy az alsóbb ösztönök magokban munkálnak, mindenik a' maga kielégítését keresvén, a' nélkül még is hogy a' felvilágosodott elme és az erkölcsi érzelmek által eleikbe tüzött határokat általhagnák. Ezen kielégítés törvényes és illendő; 's az emberre nézvesok örömök és gyönyörúségek kútforrásává válik. Másodszor úgy lehet az ösztönöket gondolni, mint az erkölcsi érzelmek szabályaival ellenkezőleg munkálót. Egy kalmár p. o. portékáinak hamis dicsérete által talán nagyobb árát vihatja ki a' zajoknak, mintha igazán beszélné, vagy concurrensei árucikkelyeinek érdemetlen ócsárlása által a' vásárlókat magához csábíthatja. Ezen bánásmód által tetszőleg magának hasznot fogna szerezni, de az erkölcsi érzelmek és a' józan ész pa-

rancsait is megfogná rontani, más szókkal concurrensei érdekét épen olyan arányban sérténemeg a millyenben magának igazságtalan nyereséget törekednék eszközölni. — Minden efféle munkáságnnyilatkozta az ösztönöknek visszaélések, 's ha egész végső eredményekig illő figyelemmel kísérjük őket, nyilván kisül, hogy nem csak annak válnak kárára, ki ellen irányozvák, hanem annak is ártalmasok, ki azokat gyakorolja. Harmadszor. Az erkölcsi érzelmek egyedül vagy magokban munkálhatnak mindegyik saját kielégítésére törekedvén. A' jóakarat valakit a' szeretet, tisztelet cselekvényeire a' kegyesség gyakorlására serkenthet; Ha az egy, vagy egyszersmind több érzelmek által keresett kielégítés több érzelmek, és a' felvilágosodott elme által parancsolt kötelességet meg nem sérti, akkor a' cselekvények jók. De minden egyes erkölcsi érzelem hacsak magában munkál hasonlóképtulságra vetemedhetik. A' jó akarat p. o. nagylelkűségre csábíthat az igazság megsértésével; a' tisztelet a' tulzott vallásbeli buzgóság a' templom gyakorlására és szent elmélkedések gyakori hallgatására ösztönözhetik az embert a' kor is, midőn házi gondjai, gyermekei nevelése, tanítása, beteg övéinek ápolása, más szigorubb kötelességek teljesítését kívánnak tőle. Mind ezen cselekvények merő visszaélések.

E' szerint egy, 1) igen terjedelmes hatás köre van tehetségeinknek vagy ösztöneinknek mellyben mindegyik saját módja szerint keresheti kielégítését a' moral szent törvényeinek sérelme nélkül, az ilyen cselekvény jó, és helyes; 2) terjedelmes hatás köre van minden egyes erkölcsi és értelmi tehetségnek a' nélkül hogy az által az ezen osztályokban tartozó lehetségek megsértetnének, az efféle cselekvények hasonlóképt jók. De más felől mind az ösztönök, mind az erkölcsi és értelmi

tehetségek egyenként vagy csoportosan az erkölcsi érzelmek és az elmetehetségek összeségével a' menyiben csak azok az ismeretek által felvilágosítvák, és összemunkálók, ellenkezőleg munkálhatnak; 's minden efféle cselekvények helytelen és fonák tetek vagy visszaélések. Következőleg helyes cselekvés módnak csupán csak azt lehet tartani, mellyek a' teljesen felvilágosodott és hármoniásan összemunkáló erkölcsi és értelmi tehetségek összesége által helyeseltetnek. Ezt nevezem én az erkölcsi érzelmek és az elme tulnyomóságának.

Midőn én egy ilyen tulnyomóságot veszek fel, nem azt állítom, mintha az erkölcsi érzelmek, vagy az elmetehetségek közül egy magában vagy mindnyáján együtt véve is képesek volnának magunk' viseletét csupán ösztönszerű serkentéseik által vezérelni. Hogy ezen fontos kötelességnek elégtételhessék szükség hármoniás egyesületben munkálniok 's a' tudományok és az erkölcsi és vallásos kötelességek ismerete által segítettnek. Ezen ismeretek forrásai az szemlélődés a' gondolkozás, a' tapasztalás, okulás a' könyvek, tanítók, és mind azon eszközök által mellyek által a' teremő az emberi lélek tökéletesítéséről gondoskodott. Ha valaha parancsaik így egyesülve és megtisztulva az ösztönök serkentéseivel ellenkezésbe jönnek, ez utóbbiak engedni tartoznak; mi ha nem történik a' természet bölcs és jóltévő intézkedése szerint elkerülhetetlenül rosznak, boldogtalanságnak kell származni. Ezt értem alatta midőn azt mondom, hogy a' természet az erkölcsi érzelmek és elmetehetségek tulnyomóságával öszvehangzásban van teremtvé.

A' phrenologia ellenmondhatlanul tanusítja hogy különböző egyedek a' különböző egyedek a' különböző tehetségekkel igen különböző mértékben birnak, 's következőleg én éppen nem

állítom, hogy valamennyi egyed erkölcsi és értelmi tehetségeinek parancsai akármilyen legyen életműszereinek aránya, cselekvés módjára kétségtelen szabályokat nyújtanának. Sőt inkább a' legtöbb egyedekben az erkölcsi vagy értelmi tehetségeknek megfelelő életműszerek az ösztönök életműszereihez képest nagyságukat tekintve olly csekélyek, hogy ezeknek saját fogalmaik a' kötelességekről a' fő céltól felette távol fognak maradni. Az erkölcsi és értelmi tehetségek parancsai, melyeknek kell magunk viseletére nézve törvényekül szolgálniuk inkább csak a' legnemesebb lelkek egyetemes nyilatkozásaiban állanak, melyek egyszersmind a' legnagyobb és terjedelmesebb ismeretekkel felruházvák.

Most már magokat a' tehetségeket vegyük szemügyre. Legelőször az ösztönöket magokban 's nem az erkölcsi és értelmi tehetségek által feltételezve munkálódóknak tekintem. Ezek e' szerint sajátlagos munkásságok terjedelmes hatáskörével bírnak; de az állati tehetségek és az erők között létező különbség melyek csupán az emberek sajátjai okozza azt, hogy az első rendbeliek nem serkentenek bennünket az emberiség közjavanak eszközlésére; kitűzött fő céljok magának az egyednek, családjának vagy törzsökének fentartása: midőn ellenben az utolsó rendbelieknek fő és utolsó célja az emberi nem egyetemes boldogsága, 's Isten iránti kötelességünknek teljesítése.

Az életösztön és táplálékösztön szembetűnőleg csupán csak magának az egyednek fentartását tárgyazzák.

- A' háziség érzelmeinek is, bár melly szeretetre és tiszteletre méltók is azok, ha a' Morallal öszvehangzásban maradnak saját önmagunk a' főtárgya. A' három első ösztönök a' nemi ösztön a' gyermekszeretet, a' ragaszkodás ösztöne, vagy a' há-

ziség érzelmeinek csoportozatja, feleséget, maradékot, és barátokat kívánnak; ezeknek elenyérése örömeket, el nem nyerhetése vagy elvesztése fájdalmat szerez. De magokban tárgyaik jólléte vagy boldogsága őket tovább nem érdekli. A' ki ellenben ezen ős tönből származó szeretettel jóakaratot, tiszteletet, igazságszeretetet, és észet párosít, önzés nélkül fogja hajloma tárgyának igazi boldogságot eszközö ni.

Az egyetemes tehetségeknek mint már ismételve megjegyztem összehangzólag kell kielégítettetni, vagy legalább úgy kell történni a' kielégítésnek, egy vagy több tehetségek sérelmet ne szenvedjenek. Vegyükfel, p. o. hogy a' háziség érzelmeinek csoportozatja valamelly egyedért nagy mértékben érdekeltetnék 's élénk kívánsága volna hajloma imádott tárgyával egyesülni, de az ilyen módon szeretett személy, gyenge elméjü vagy erkölcstelen 's átaljában olyan lény volna, melyet a' felsőbb tehetségek, ha ezen személy tulajdonait szenvedelem nélkül áttekintik, 's józanon megfontolják, őt nem helyeselhetik, ha még is az alsóbb ösztönök meghódíthatatlan befolyása alatt az egybeköttetés megtörténnék szükségeskép a' megbánás keserü napjainak kellene bekövetkezni, mihelyt ezen alsóbb rangu ösztönök gyengülni kezdenének, 's azon tulajdonok a' felsőbb tehetségeket megsértenék. Ha ellenben a' háziség érzelmei egy a' nemesebb tehetségeket is érdeklő tárgyhoz érzik vonzódásokat, ez utólsó rendbeliek is kielégítettnek, 's az alsóbb ösztönök által eszközlött örömeiket megkettőztetik 's az élvezetnek állandóságot szereznek.

A' gyermek iránti szeretet, melly a' gyermek-szeretet ösztönéből származik saját tekintve épen az, mint a' fősvény szeretete aranya iránt, érdök

a' tárgy iránt azon kielégítés végett mellyet azon tárgy a' birtokos saját lelkének nyújt, minden további kívánság nélkül azon tárgy jóléte iránt csupán, önmagáért, 's minden képesség nélkül azt csak megismérni is. Scott Walter ismerte ezen igazságot. Azt írja Elsbatról, hogy az ő forró bár önál-lásu szeretete fia iránt nem tette őt képessé hajlo-na szerencsétlen tárgyának valóságos érdekére való tekintettel munkálni, 's szeretete hasonlított az állatoknak fiaik iránti ösztönszerű gyengédségéhez; kevéssel nézván tovább a' jövendőre mint az alsóbb rendü teremtetsek az állatok, csak azt érezte hogy forró szerelme tárgyától fiától elválni, vagy meghalni mind egy.

Az embernél ezen tehetség rendszeren közösen munkál a' jóakarattal, 's egy minden önzéstől tiszta törekvés gyermekei boldogságának előmozdítására megnevesíti a' gyermekszeretnek csupa ösztönét; de a' kétrendbeli érzelmek kutforrásai különbözők; mindkettőjük ereje és iránya a' különböző em-bereknél egymástól ingen különböző. Ennek mindennapi példáit látjuk az anyák magaviseletében, kik gyermekeiket gáncsolandó engedékenységből helytelenül nevelik, elkényeztetik, 's egészen sze-rencsétlenekké teszik, bár keblökben irántok a' legerősebb ösztönszerű szeretetet táplálják. Ha a' gyermekszeretet ösztöne magában elegendő volna, a' gyermek valóságos boldogságát kívánni és megis-merni, a' velekbánása' tehetség munkásságának irá-nyához képest szükségeskép mindig czélszerű és jól-tévő lenne; mi a' tapasztalással nyilván ellenkezik.

Ugyanezen észrevételünik elő azon hajlom' an is, melly a' ragaszkodás ösztönéből származik. Ha ezen tehetség egyedül munkálódik, saját kielégítésére egy barátot kíván, hogy azt szeresse, de saját ösztönéből tárgya jóléte iránt nem érdekeltetik. É r z i magában a' ragaszkodást

hajloma tárgya iránt mint a' juh nyajtársai iránt; ha a' jó akarat egyszersmind nem munkálódik, barátja boldogságáért semmit sem tesz. Mind a' két ösztönnek ragaszkodás, és gyermekszeretet ösztönének célja tárgyaik iránt jóakaratot gerjeszteni de ha ezen érzelem természettel igen gyenge az ösztönök nem emelhetik azt élénk munkásságra. A' ló szomorú, ha társa elvételik tőle de ezen érzelem úgy látszik inkább csak azon tárgy hiányából származó kellemetlenség, melly a' ragaszkodás ösztönét benne kielégítette. Ha az ő társát jobb legelőre vitték, jobb állapotba helyezték ezen körülmény társa távollétéből származó kellemetlen érzelmét nem enyhíti; csak akkor áll ismét nyugalom helyre, midőn az idő folyamatjában a' ragaszkodás ösztönének munkássága alábbhagy, vagy az első helyére más tárgy jó, melly ezen hajlomának megfelelő. Az emberi természet az ember természetében ezen tehetség hatása valámig csak magában munkál ugyanaz, 's ez világosítja-fel sok emberek tökéletes közömbösségét kik a' ragaszkodás ösztöneinél fogva egymással valósággal kapcsolatban állottak, 's kik társokat azokat azonnal magokrahagyják, mihelyt rajta valamelly szerencsétlenség történik, 's ez által a' másik hiúsága és kevélysége előtt, a' botránkozás 's idegenkedés tárgyává válik. Feltéven hogy két egyenlő felsőbb rangú gazdag ember, nagy ragaszkodás ösztönével önbecsüléssel és tetszésvágygyal a' jóakaratot és lelkiösméretet meglehetősen mértékben párosítják, kétséget nem szenved, hogy ők valámig mindketten szerencsés viszonyok között élnek, egymás társaságát valósággal kedvellik, egymáshoz kölcsönös hajlandóságot éreznek, mert nálók a' ragaszkodás ösztönében mindkét részről rokon érzés uralkodik, mindegyik önbecsülése, és tetszésvágya a' másik fényes állapotja és körülményei által kielégítettik: de tegyük-fel hogy egyszer egyikőjük szerencsétlenné lesz, 's

megszűnik a' másik önbecsülésének és tetszésvágyának tárgya lenni; tegyük fel, hogy ő gazdag és befolyással bíró barátból szegény 's minden fontosság nélküli emberré lesz, azonnal felbomlik önző hajlomokban az összehangzás, 's azt ki gazdagságban, 's kedvezőbb körülmények közt marad, 's hajloma egymás egyed keresésére indítja, melly mind a' ragaszkodás ösztönét kielégíti, mind pedig önbecsülését és tetszésvágyát kellemes érzelmekkel biztatja, szóval egy előkelő baráthoz fordul ki a' világ szemei előtt tekintettel bír.

Az efféle jelenetek a' társasági életben igen gyakoriak és igen régi panasz már az, hogy a' szerencsétlenség viharai a' barátokat elszélesztik, mint a' hideg őszi vihar az erdő lombjait letépi, mellyek azt a' tavasz és nyár verőfényes napjaiban annyira ékesíték, 's az emberi természet ezen romlottságáról sok elmés és csipős rövidmondások, epigrammák készültek már. De az efféle barátságok csak az alsóbb rangu érzelmeken alapuló czimboráskodások voltak, mellyek saját természetöknél fogva, a' mások jólétét tekintetbe nem veszik, 's a' megpanaszolt hivatás egyenes és szükséges következménye azon alapelveknek, mellyeket mind a' két fél a' kedvező szerencse boldog óráiban követett. Ha egy Sheridán ábrázolatját megtekintjük, nagy ragaszkodási ösztönt, önbecsülést és tetszésvágyat veszünk rajta észre, csekély okoskodó tehetséggel, 's középszerű lelkiismeretességgel párosulva. Ő nagy mértékben bírt a'lett dolgok felvételének az egybehasonlításnak titkolódzásnak, és utánazásnak hajlomával, mellyek az ő vizsgálódó és előterjesztő tehetségét feltételezték. Midőn ezen tehetségei néki fényes hirt nevet szerettek, sok barátok környezték őt, 's irántok alkalmasint ő is hajlandóságot érzett. Erkölcsei karaktere azomban nem a' legjobb lábon állott, 's ezért nem mutat-

latott barátihoz hív, önzés nélküli, 's kinyílt szívvel párosult szeretetet; 's baráti jóságával visszavet, 's midőn szegénységbe és nyomoruságba esett, 's nem volt többé képes becsület és tetszésvágyokat kielégíteni: minden baráti elhagyták, kik olly elkövetűek voltak mint ő. Egybekötetésök önző alapokon nyugodott Sheridan becsülte őket, ők pedig hizelkedtek neki, 's a' hivatalság 's az egymástóli elszakadás természetes következménye volt azon körülménynek, mi szerint egymás önző érzelmeit többé nem valának képesek kielégíteni. Későbbben lesz a kalmam a' nemesebb és felsőbb rangu barátság kuforrásait eredményeikkel együtt kifejtegetni. Csak azon baráti maradtak, szerencsétlen állapotjában is hozzá hívek, kik a' nemesebb érzelmeikkel párosult ragaszkodás ösztönét követték.

Az ostromlás és rombolás ösztönei is ha más ösztönökkel párosulva munkálnak természetöknél fogva nem a' mások jólétét tárgyazzák. a' megtámadnak bennünket ezen ösztönök ellentállásra a' megtámadás visszatorlására, kártételre ingerelnek bennünket hogy vagy a' megtámadót zabolán tartsuk, vagy a' megsértésért bosszút álljunk. Mindkét rendbeli érzelm nyilván és igen különbözik a' jóakarattól azt nem mondom, hogy ezek nem szükségesek helyesen használva nem a' legfőbb mértékben hasznosok, de a' bizonyos, hogy e ső és ösztönszerű céljok a' saját éntünk fentartása —

A' titkoiódzás ösztöne e' fojtja azon érzelmeket mellyeknek nyilatkoztatása illetlen volna, 's általában a' hajlomokat zabolán tartja, más részről pedig a' mások titkait kifürkészni igyekszik. Magában tekintetve azomban a' mások jólétét' éperit nem tárgyazza.

Ehez legközelebb áll a' vagyongerés ösztöne. Ez vakon rohan a' kincskeresés után, 's a' birtok felhalmozásában leli gyönyörüségét, 's rozsul érzi magát, ha valamely birtokátul elesik: célja semmi sem kevésbbé mint a' mások jóléte. Minden más tehetségek jól kormányozva ezis nagy hasznúvá válhatik, mert a' legszivesebb jóakarát sem adhat semmit, míg a' vagyongerés ösztöne sikeresen nem munkál. Vannak nevezetesen a' kereskedők között olyan barátságok, mellyek a' ragaszkodás és birtokkerés ösztönén alapulnak, valamint szinte a' világi életben vannak olyanok, mellyek a' ragaszkodás ösztöne és tetszés vágya által eszközölte'tnek. Két kereskedő egymással foglalkozást kezd, mellyben egyik a' másik által keresi saját hasznát; a' ragaszkodás ösztöne is hasonlókép gyakorolja befolyását, 's így származik végre a' kölcsönös hajlandóság érzelmé. De azon pillanatban midőn az egyik fél pénzkerésbeli hajloma a' másik fél ugyan ezen hajlomat legkissébbé is megsérti, 's kölcsönös érdekeik egymással ellenkezésbe jönnek, ha semmi fensőbb rangu érzelmek köteleke által egybe nem kapcsoltnak egymásnak könnyen a' leghalálosabb ellenségeivé válhatnak. Míg ezen divat szerint és a' rozsz értelembé vett (mert vannak nemes lelkü kereskedők is) kalmári barátság tart, mind a' két fél hihetőleg nagy tisztelettel és figyelemmel viseltetik egymás iránt, 's ha osztán a' szakadás megtörtént, a' megsértett és megrontott fél visszaemlékezik a' másik nemes lelket mutatott bizonyítgatásaira, 's hamislelkűséggel vádolja azt, — pedig azon bizonyítgatások valósággal nyílt szívből származhattak. A' ragaszkodás hajlománál a' kielégített pénzkerésési ösztönnél és tetszésvágynál fogva mindketten olyan valamit éreztek magokban, mellyet önzés nélküli őszinte

barátságának mázoltak-ki, 's valósággal annak tartottak. De ha mind a' két fél saját lelki esmeretével szigorú vizsgálatot tartott volna, kénytelen lett volna megvallani, hogy az egybeköttetésnek egész alapja önzés volt, 's következőleg éppen a' történet-meg-mi-e mint bizonyosra számíthat mindenki, valaki szerencse-reményeit alacsony érzelmekre alapítja.

Az önbecsülés egész valójában mint neve mutatja nem egyéb mint merő önzés, saját énkünk szeretése becsülése par excellence.

A' tetszésvágy is magában munkálva gondolatván (bár sokan az ellenkezőt állítják) szintolly kevésbé kívánja a' mások javát, boldogságát, mint az előbbeni érzelem. Ennek törekvése a' dicséret, tisztelet, saját énkünk számára, 's ha néha arra indít is bennünket, hogy másoknak valami hasznot szerezzünk vagy kellemest mondjunk; koránt sem a' mások iránti tiszta szeretetből, hanem azon kielégítés tekintetéből történik az, mellyet nekünk a' mások felőlünk kedvező véleménye szerez.

Tegyük-fel p o. hogy ismerünk valakit, ki valamely közönséges hivatalban állván kötelességsértés bűnébe esett, olyat mondván vagy követvén-el, mit a' közvélemény nem helyeselhet, 's mellyet mi magunk is helytelennek kénytelenítettünk elismerni, akkor a' lelkiismeret és jóakaratt arra kötelezne bennünket, hogy ezen magáról elfelejtkezett embertársunkat hibájára figyelmeztessük, 's a' maga megjobbítására serkentsük: a' tetszésvágy ellenben egyszerűen csak azt fogná kívánni, hogy barátunk hibáját szépítsük, titkoljuk, barátunk előtt magunknak kedvességet szerezzünk, minden tekintet nélkül a' jövődőre, a' kötelességről elfelejtkezett embertársunkat netalán fenyegető veszélyre. Fensőbb indító okok nélkül a' tetszés-

vágy bennünket vagy arra vezérelne, hogy azon tárgyról ne beszéljünk, szóban forgó embertársunk boszantására, vagy pedig arra venne, hogy hibáját mint csupán vigyázatlanságból mindnyájunkkal köz emberi gyarlóságból történt csekélységet mentegessük, szépitgessük. Ha azon indító-okot, melly bennünket az efféle bánásmódra birt, közelebbről vizsgáljuk: ugy találjuk hogy az nem barátunk iránti szeretetből, vagy igazi javát munkálni kívánó indulatból, hanem az attól való félelemből történt hogy ha barátunknak kellemetlen igazságot mondunk, ő magát az által megsértettnek találja érezni, 's megfoszt bennünket azon kellemes érzelmétől, mellyet bennünk az ő felőlünk való jó véleménye táplál.

Vegyünk - fel még egy másik példát. Egy bizonyos gyár tulajdonosa egy kis mezővárosban tetemes vagyona tévén szert, ennek egy részéből hercegi lakhelyet épít magának, 's azt a' leggazdagabb divatszerűbb, 's költségesebb módon felbutorozza. Ismerőseit kik tőle szoktak vásárolni közelről és távolról magához hívja, 's dicsekedve mutatja előttök, palotája vakító fényét. Ezen épület felizgatja látogatói kíváncsiságát és bámulását, mi épen célja volt. Ekkor még nagyobb szorgalommal tárja - ki előttök gazdagsága kincseit, 's izlését melly a' palota építésében és butorozásában vezérelte. Ekkor azon véleményben volt, hogy azoknak nagy gyönyörüséget szerez, 's egyszersmind azt hitte, hogy látogatóit saját nagyságának bámulásával tölti - el. De az igazi őszön egészen más volt; korántsem az azok iránti szeretet vagy javokra való tekintet; a' palota építésére nem jóakarát, tisztelet, lelkesméret birta őt: önbecsülésből és tetszészvágyból épült az, kétségkívül igen szép észszel, és idealis érzéssel párosulva. Midőn ő becsületes kereskedő társait a' hercegi terem-

ken a' drága szőnyegeken, az aranyrámás tükrök, és pompás bútorok között, melyeken szemeiket legeltették, keresztül vezetgette, igen szerencsésnek érezte magát, saját becsének öntudatában, 's csudálkozásokat várta, nem mint valamely valóságos jótéteményért, melyet velek közlött tartozó tiszteletnek kifejezését, hanem mint saját önző hiúságának olly felette jó ízű és tápláló eledelét.

Ha továbbá azon hatásra figyelmezzünk, mellyel ezen látvány szükségesképpen munkált azokra, kik előtt történt, figyelemre méltó észrevétel támad önként lelkünkben. Az ő szereterek, és tiszteletek megnyerésére szükséges lett volna irántok jóakaratot és illő figyelmet mutatni: mert hogy valaki szeretetét megnyerhessük, azon erkölcsi érzelmeink tárgyává kell őtet tenni, mellyek azok valóságos javát boldogságát tárgyazzák. Itt azonban nem ezek voltak az indító okok, 's ezeknek hiányát a' látogatók ösztönszerűleg és szükségesképp észrevették. Minden vendégek kik csak parányi belátással bírtak is, az egész mutatót a' birtokos hiúságának tulajdonították, 's vagy sajnállották vagy irigykedtek rá és utálták; ha pedig az erkölcsi érzelmek lelkületökben főszerepet játszottak, sajnálták volna őtet, ha végre az önbecsülés és tetszésvágy volt benne a' tulnyomó indulat, a' mutogató palotájának pompáját irigyelték, magokat pedig igénylett tulnyomóság nyilatkozása által megsértetteknek érezték, 's a' kérkedőt magát utálták. Csupán a' legeggyűbbek és legghiubbak fognának az illy mutogatás mellett némi élvezetet találni, 's ezen gyönyörűség azon érzelemből származnék, mi szerint ők már most az övéik körébe visszatérven dicsekedhetnének vele, hogy illy nagy fényvel környezett barátjok van, 's általa illy nagy szerű pompás fogadtatásban vehettek részt, mivel tudniillik

azon nézőjáték a' magok énjének az amazzi ugyanazonítása által önbecsüléseket és tetszésvágyokat kielégítné. És még ezen élvezetnek is csak akkor fogna helye lenni, ha a' bámulásra ragadtott néző olly alacsony rangu volna, hogy eszébe sem juthatna, ama nagy ural vetélkedhetni, 's olly korlátozott eszü és erkölcsi karakterü, hogy hogy azon tulajdonok becsnélküliségét, mellyek figyelmét annyira lebilincseltek, és bámulásra ragadták, meg nem foghatná.

Épen így elhibázzák a' czélt némelly a' szóban forgó gyárbirtokosnál okosabb emberek is, midőn barátaiknak fényes vendégségeket, társaságokat adnak. Indítóokul melly őket vezérli sokkal inkább azon kívánság szolgál, hogy magokat mutogassák, mint hogy ismerőseiknek valóságos örömet szerezzenek; 's az emberi természet változhatatlan törvénye szerint ez a' részvevők lelkében semmi élvezetet nem szerezhethet, mert önbecsülésök és tetszésvágyok ez által kellemetlenül érdekeltetik. Egy szóval, hogy barátaink valóságos gyönyörködtetésére és jólétére sikeresen munkálhassunk, önző érzelmeinket szükség zabolán tartanunk, 's a' valóságos jószág gazdag folyamait az ész által lelkesített és megtisztított felsőbb érzelmekből kiárasztanunk; és valaki azon fensőbb, 's szellemdús élvezetet érezni képes, mellyet egy ilyen elvek szerint elintézett társaság nyújt, soha sem fogja a' vendégség egyszerűségét gáncsolni, 's a' divatszerű szolgálat hiánya által magát megsértettnek érezni.

Ezen tehetséghez legközelebb áll a' vigyázás a' veszély elkerülésére számító érzelem. Magában, az erkölcsi érzelmek nélkül munkálva legközelebb saját énjét törekszik a' fenyegető veszélytől megmenteni, 's lényeges célja is ebben áll.

Itt végződik azon érzelmek sora, mellyek az emberekkel és állatokkal közösök, 's mellyek mint

az eddig mondottakban kifejezhetőek ha magokban munkálnak, a' mások jólétét épen nem tárgyazzák, hanem saját *én*-ünk fentartását és gyönyörködte-tését kergetik mint főczélt. Ezek egyedi természetünk védelmére és hasznára teremtvék, 's ezen tekintetben ha kiszabott körökön belől mozognak felette hasznosok és tiszteletre méltók is azok: de ellenben számtalan bajok kutforrásivá válnak, ha nekik az erkölcsi érzelmek felett tulnyomóságot engedünk, társasági állapotunk főrugóivá hagyjuk őket válni.

Most már következik, hogy azon erkölcsi érzelmeket számláljam elő, mellyek az embernek sajátai, 's céljaikat és viszonyaikat fejtegessem-ki.

A' jó akarat közvetlen viszonyban áll más lényekkel: tiszta indulatból 's minden önzés nélkül kívánja tárgya jóllétét 's boldogságát; ő szeretete tárgyáért szeret, 's saját szerencséjének nézi ha annak jól van dolga. Örömet kíván maga körül tenyészve látni, 's a' szeretet és könyörületesség indulatja lábaira szárnyakat fűz, karjait megedzi. A' teremtő jósága ez indulatot a' legtisztább gyönyörűségek kutforrásává tette, 's ezért állították némelly írók, hogy az emberek épen azon gyönyörűségért gyakorolják a' jóakarat nemes cselekvényeit. Ez azonban nem helyes állítás. Ezen hajlom ösztönszerű, 's mielőtt az ész a' következtetést kiszámítná, ösztönszerűleg munkál.

A' tisztelet hasonlóképp másokra vonatkozik. Tiszta és fenséges érzellemmel tekint azon lényre, melly figyelmének tárgya: akár az Isten, akár embertársainak egyike legyen az, 's boldognak érzi magát ezen tárgy fenséges tulajdonainak szemlélésében. Ezen erkölcsi érzelem saját *én*-ünket szerénynyé, alázatossá, ragaszkodóvá teszi; legfőbb tárgya maga az istenség.

A' remény a' jövendő megmérhetetlen térei-
ben csattogtatja tarka szárnyait. A' jó után esenke-
dik 's várja hogy az meg fog jelenni; hatása sze-
lid, nyugtató. Az ösztönökkel párosulva csak ma-
gunkra nézve várja ezt a' jót; az erkölcsi érzelmek-
kel egyesülve s' közboldogságot tárgyazza.

Az eszméletiség (idealitas) tiszta örömmel ör-
vendez a' tökéletesséü. Egy szép festésnek, kies
tájéknak, festőileg szép háznak szemlelésén mond-
hatatlan örömmel, elragadtatással legel, akár övé
legyen az, akár a' másé, mindegy. Egy olyan húr
ez, melly a' szépnek látására akárhol létezzék az,
megpendül, mellynek gyönyörködtetésének tárgyai
eszközei olly végetlenek, 's határtalanok, mint ma-
ga a' mindenség.

A' csudálkozás hajloma az ujjat és szembetti-
nőt keresi - fel, 's örül a' változtatásnak, de
kivánságának az elsajátítás kivánságával semmi
közze.

A' lelkiisméret az én és a' külvilág közt középen
áll. Mind az önző, mind a' társasági ösztönök jelen
lételét magában foglalja, mert mind a' két rendbeli,
egymással küszködő kívánatok szabályozásában áll.
Ez a' felvigyázója állati kivánságainknak, gerjede-
zéseinknek 's kitüzi azon határokat, mellyeket azok-
nak áthágni nem szabad. Ez indit bennünket úgy
hánni másokkal, mint mi kívánnánk, hogy ők ve-
lünk hánjanak, egyszersmind őrizője embertásaink
boldogságának is, saját személyes érzelmünket szük-
séges mérséklés határain belől helybehagyván, és
korlátozván. Ez igen nemes tehetség, 's már azon
öntudat, hogy ez nekünk adatott, magában meg-
győzhetne bennünket arról, hogy a' mindenség al-
kotója igaz, 's egyszersmind bölcs.

Az itt előszámlált érzelmek, hamis irányt ve-
hetnek magoknak, vagy tul a' rendin munkálhat-

nak, 's mind két esetben visszaélésekre, minémüek a' pazérlás, babonaság, szerfeletti elfinomulás, adhatnak alkalmat: de a' köztök 's az alsóbb rendű hajlomok közt létező azon különbség még is mindig áll, mi szerint ezeknek fő célja nem a' saját éniük fentartása, és gyönyörködtetése.

Az ész alkalmazását tekintve a' legáltalánosabb. Ez minden tehetségnek vagy hajlomnak szolgálhat eszközül; tervet készíthet a' gyilkolásra, vagy az áldás terjesztésére, a' lopásra, vagy az ajándékozásra, az építésre szintugy, mint a' ron-tásra. A' mennyiben azomban sajátképi célja és rendeltetése a' teremtés sokféle tárgyait szemlélni, vizgálni, viszonyaikat fürkészni, 's az ösztönöket és érzelmeket valóságos és természet szerinti célokra irányozni, munkásságának megmérhetetlen határa van, 's ha kellőleg gyakoroltatik, és használtatik fensőbb rangu és kimeríthetetlen élvezet kuforrásává válhatik.

A' világ úgy van alkotva, hogy minden szükséges és valósággal hasznos kielégítései az ösztönöknek a' közösen munkáló erkölcsi érzelmekek és elmetehetségek parancsolataival megegyeztetethők, 's az ösztönök mind azon kielégítései, mellyeket a' fensőbb tehetségek nem helyeslenek, utolsó következményeiket tekintve, az ellenek vétő egyed kárával történnek. A' fensőbb érzelmekek minden nyilatkozásai pedig ámbár azok eredetileg a' mások jóllétét boldogságát tárgyazzák, erényes birtokosaik örömét közvetve nagy mértékben nevelik.

Ha az állati és sajátkép emberi tehetségek közt létező ezen nagy különbséget szemünk előtt tartjuk, ezen erők tulajdonságából három következtést lehet húzni:

Először, minden tehetségek tul a' rendin gyakorolva, kielégíthetetlenek, 's a' világ változhatat-

lan rendi szerint soha be nem telhetnek. Egyes esetekben ugyan csak hamar elkövetkezhetik a' megelégtetés. Az étel a' gyomrot csak hamar megtöltheti, egy jó sikerrel üzött tó'sérkedés a' va-gyonkeresést ösztönét néhány pillanatig nyugodni hagyja; egy szerencsésen kivívott győzelem az önbecsülést és tetszésvágyot] lecsilapíthatja, egy hosszú hangverseny a' hallás érzékét a' hangászi érzelmet elfáraszthatja, egy hosszúra nyújtott beszéd a' lélek okoskodó erejének terhére válhatik. De kipihenvén magokat az elfáradt tehetségek, követeléseiket ismét megújítják. Mindnyájokat szabályozni kell tehát, különösen pedig az ösztönöket, és az alsóbb rangu érzelmeket. Mivel ezek saját *én*-ünk fentartását, és gyönyörködtetését tárgyazák, 's a' következmények iránt megvakultak, követeléseiknek semmi határt nem tűznek-ki, 's ha megengedjük, hogy a' felsőbb érzelmekek által kiszabott határokat áthágják, az eltévelyedett egyednek szintugy mint a' társaságnak kárt és romlást okoznak.

Az ösztönök ezen állapotjának, melly gyakorlati tekintetben olly nagy fontosságú, felvilágosítására itt némelly jegyzések szükségesek, A' gyermekek születése és élete olly körülményektől függ, mellyeken a' miveletlen embernek csak igen korlátozott hatalma van. Megtörténhetik tehát, hogy egy ollyan ember kinek legtöbb gyönyörüsége a' gyermekszeretet ösztönének kielégítésében áll, ezen érzelem tulnyomósága és a' fensőbb lelki erők, 's erkölcsi érzelmekek munkátlansága által a' természetnek azon törvényeit, mellyektől a' gyermekek boldogsága függ elhanyagolja vagy megrontja, a' gyermekekkel oktanulul bánik, s illyen módon saját kívánságait meghiusítja. Gyermekei halála, vagy helytelen magok viselete által minden lépten *uvomon* megszorodhatik, reménységeiben meg-

csalát'ozhatik. Ezen kívül gyermekszeretet a' szüléknél többnyire az önbecsüléssel és tetszés-vágygyal is többnyire együttmunkálván, azon ohajtást is gerjeszti a' szülékben, hogy épen az ő gyermekeik a' lehetőségig legnagyobb rangra jussanak, nagy gazdagságra tegyenek szert, a' legfényesebb tehetségekkel birjanak. De a' legfensőbb, legnagyobb, és legkitünőbb tulajdonok alsóbbaknak és csekélyebbeknek lételét is szükségesképp felteszik, 's következőleg csak kevés halandóknak lehetnek osztályrésze. Az állati tehetséget tehát kívánságaiban meg kell zabolázni, 's az erkölcsi érzelmek és az ész által tárgyaikhoz vezérelni, különben be nem teljesedett remények lesznek következményei. Hasonlólag a' vagyongerészt ösztöne is gazdagság után esenkedik. De mivel a' természet évenként csak bizonyos mennyiségű gabonát, gyümölcsöt, állatokat 'stb. természet, melyekből az eledel, öltözet, és gazdagság kerül; mivel továbbá ha ezen mennyiség valamely ország minden lakosai között egyformán osztatnék-fel az egyeseknek bizonyos mérsékelt osztályrészt jutna, világos, hogy ha mindnyájan nagy osztályrészt kívánnak nyerni és birni száz ember közül kilenczven kilencz mindenkor megcsalatozottnak véli magát. Az ilyen megcsalatozás az emberi természet sajátosságánál fogva az embertömeg nagyobb részére nézve elkerülhetetlen, 's erre mindenkinek ügyelni kellene, valaki olyan messzenéző-tervekkel foglalkozik, melyek az állati ösztönök kielégítésére számítvák. Melly kevés embereket látunk meggazdagodni, melly kevés emberek vagynak, kiknek gyermekeik boldogságát, 's előmenetelét tárgyazó tulfeszített reményei teljesülének, melly kevesen jutnak-el a' dicsőség azon polczára, mellyre minden testi lelki ereik megfeszítésével kapaszkodtak, azon számtalanokhoz képest, kiknek

effele kívánságai hajótörést szenvedtek. Az állati tehetségek minden kivétel nélkül minden emberben megvagyunk, 's az ész és az erkölcsi érzelmek ellenörködése nélkül, az embert arra ösztönözik, hogy másnak kárára járjon, a' más örömeit, 's jólétét háborgassa, Mind ez azonban nem valamely balfogás, vagy a' teremtő hiányos intézkedéseinek, hanem azon vakságnak következménye, miszerint az ember sem saját, sem a' rajta kívül lévő viszonyait embertársainak nem érti, érteni nem akarja, egy szóval az isteni világintézkedés nem tudásából, fel sem vevéséből.

Másodszor. Mivel az állati ösztönök természetök szerint az emberi tehetségeknek alá rendelvek: élvezeteik ha ezen utóbbiaktól nem helyeseltetnek szükségesképp a' rosszul létel és elégedetlenség kínos érzését hagyják magok után a' lélekben, melly rosszul létel szerfeletti munkásságoknak a' felsőbb érzelmek általi titkos gáncsolása által eszközöltetik. Tegyük-fel p. o. egy fiatal ember pályafutását azon erős kívánsággal kezdi hogy ő magának kincseket szerez, becsületre és tekintetre teszen szert. Jókor reggeltől fogva késő estig foglalatoskodik, megveti minden lelki erejét, nagy szorgalommal űzi az adást vevést kereskedést, 's valósággal nagy gazdagságra és tekintetre teszen szert. Az életfolytatás ezen tervének kidőgozása-sában bizonyosan csak igen kevés része volt a' jó akaratnak, becsületérzésnek, és lelkiesméretnek, 's a' foglalkozás folyamatjában a' célzott élvezetet el nem lehetett érni. Az ifju, a' szerencsés nyereszkes a' vagyonkeresés kórságának martalékja talán aggodalmasan várta mindenkor azon órát, mellyben az állati ösztönök az eleget kifogják mondani, 's mind addig csak arra szoritkozott, hogy azon durva kicsapongásoktól tartózkodjék, mellyek kitűzött céljainak elérését talán akadályoztatnák.

Tegyük-fel már most, hogy a' szóban forgó ember élete estéjére elérvén, elmúlt éveinek örömeire és szenvedéseire visszatekint, kénytelen élvezni, hogy ő magának sok hijjábavaáló gondolatokat szerzett, a' nélkül hogy valami kielégítő érezhetett volna; mert cselekvénye vezérlő indító okai nem lelkének főbb tehetségei voltak, 's azok semmi egyenes, és kielégítő gyönyörködtetésben élvezetben részt nem vehettek. Ha valaki egész élete folyamatjában becsületet, tekintetet igyekezett magának szerezni, úgy fogja találni, hogy az emberek megnyert szeretete és becsülése azon arányban nagy vagy kicsiny, a' millyenben ő élete rendes folyamatjában, magaviseletében fensőbb vagy alsóbb tehetségeinek adta a' tulnyomóságot. Ha a' gazdagságra törekvésében, házi életében, becsületre vágyásában, önzőnek mutatta magát, hidegen fognak mindig rá tekinteni az emberek ha szinte mások jogait tettelesen meg nem sértette is; a' mások szíves hajlandóságára őszinte tiszteletére, és bámulatára soha számot sem tarthat. Ha belátással bír, látni és érezni fogja ezt. Ennek azonban egyenesen ő maga az oka. A' mások szeretetére őszinte tiszteletére, és csudálkozására a' teremő bölcs céljai az emberi természet örökös törvényei szerint csak úgy lehet szert tenni, ha az ember nem az önzés utálatos ösztönét, hanem a' jóakaratot, tiszteletet, igazság, és emberszeretetet teszi cselekvésmódja fő rugóivá és végcéljaivá, 's minden tettei ezen nemes lelkületét nyilatkoztatják; azon ember pedig kiról beszélünk, egészen az ellenkező uton járt, azon földnek mellyet mívelt célzott termésére szert is tett, — úgy arattott, a' mint vetett.

Harmadszor. A' fensőbb érzelmek, ha összehangzásban munkálnak, 's a' felvilágosodott ész által vezéreltetnek, a' kielégítés vagy gyönyör-

ködtetés határtalan körével birnak; legkissebb hangulatok drága és megbecsülhetetlen, legfensőbb munkálódó tehetségek boldogság, bánat nem kíséri őket, ürességet nem hagynak magok után, sőt inkább az életet csendes nyugalom 's tartós boldogság szinpadjává teszik, 's a' mi a' legnagyobb fontosságu, a' törvényei szerint intézett cselekvésmód következménye, az állati, ösztönök legfensőbb kielégítése, mellyekre ezek csak képesek lehetnek. Soha sem kell azonban felednünk, hogy az érzelmek eltévelyedhetnek, 's hasonlókép gonoszra vezérelhetnek ha a' felvilágosodott ész által nem szabályoztatnak: hogy az ész kötelessége mielőtt magát a' cselekvésre határozná mind az ösztönöknek, mind az érzelmeknek, mind az emberi szerkezet elemeinek követeléseit egymással összehasonlítani, és megfontolni; hogy az okos cselekvésmód, 's a' valóságos boldogság az egytetemes tehetségek kielégítésében áll, ha ezek egymással összehangzásban állanak, olly móddal hogy az erkölcsi érzelmek, és az ész tartják-meg a' fő rangot.

Egy példa elegendő lesz ezen tételnek felvilágosítására. Gondoljunk magunknak egy embert ki élete pályáját azon erős meggyőződéssel kezdi, miszerint a' felsőbb érzelmeknek, mint nemesebb erőknek, szükség az ő cselekvésmódjának sinórmértékéül szolgálni, ebből szükségeskép következik, hogy ő mindenkor magán kívül embertársait és teremtojét nem pedig magát tekinti fi yelme legfontosabb tárgyának. A' jóakarát lelkébe azon érzést fogja önteni, 's azon meggyőződésre vezérelni, hogy rajta kívül más emberi teremtmények is léteznek, kik a' teremto előtt szintugy kedvesek, 's az élvezetre szintugy feljogosítvak mint ő, 's neki szoros kötelessége semmi ollyan örömet nem keresni, melly azoknak kárára, vagy boszantására

lenne, sőt inkább a' mennyiben rajta áll, azoknak mindig segédkezeket nyújtani; a' tisztelet erős bizodalmat gerjesztene lelkében az isten hatalma és bölcsesége iránt, hogy egy ilyen cselekvésmód minden tehetségeinek legfőbb kielégítését eszközli; továbbá bizonyos természeti becsülés embertársai iránt szokássá válnék benne, mint olyan lények iránt, kik az ő figyelmét megérdemlik, 's kiknek igazságos, és méltányos kivánságaira ő köteles hallgatni; végre a' lelkiesméret folyvást arra határozná, hogy állati ösztöneit zabolán tartsa, úgy hogy a' legkisebb visszaélést is azokkal, melly embertársainak kárára lehetne, gondosan kikerülje.

Kisérjük már most figyelemmel azon hatásokat, mellyek ezen elveknek a' közönséges életben szükséges következményei fognának lenni. Feltevéen, hogy egy ilyen ember barátságos egybeköttetésre lép; ő barátjának javát a' legtisztább indulatból csupán barátja kedvéért fogja kívánni, és eszközölni. Az észszel párosult tisztelet a' baráti szeretetet, még azon meggyőződés által is erősítené, hogy ezen cselekvésmód az isteni törvényekkel is megegyezik, 's az erkölcsi fő való előtt kedves. Barátja iránt bizonyos tiszteletet is eszközölné ez, melly barátjávali társalkodását kedvessé mind azon dolgokban mellyek teendők, vagy nem teendők, maga viseletét vonzóvá, engedé-kennyé fogná tenni. Szüntelen éber lelkiismérete kötelességévé tenné, barátja jószivűségéhez semmi igazságtalan követeléseket nem tenni, hanem barátjávali egész viszonyát a' jóság, kölcsönös szolgálat, és baráti nyájasság kicserélgetésére szoritni. Az ész ezen alapérzelmekkel egyesülve mint ezen ragaszkodás multhatatlan feltételét, kívánná azt, hogy barátja hasonlókép a' fensőbb érzelmek befolyása alatt állana, hogy ő azoknak bizonyos mértékben eleget tenni képes lenne, mert ha barátja

erkölcstelen, önző, büszke lenne, egy szóval az állati ösztönök tulnyomó befolyása alatt állana, akkor lehetetlen lenne neki, mint felsőbb érzelmektől lelkesülnék, am azt szeretni és becsülni, hanem legfellyebb is mint szerencsétlent, sajnálhatná.

És mennyire fogja az ilyen baráti egybekötetés az alsóbb ösztönöket is kielégíteni. Mennyire fog különösen a' ragaszkodás vagy társalkodás ösztöne az ilyen egybekötötésnek örülni. Az elragadtatással határos öröm fogja őt eltelni, mert az észnek azon meggyőződése mellett, hogy barátja mindig a' felsőbb érzelmek uralkodása alatt engedelmeskedik, 's iránta való hajlandóságát a' leghevesebbé teszi, 's hajloma tárgyához a' szeretet legszorosabb kötelei kötelezik őtet. Egy ilyen barátunk soha sem járna igazságtalan cselekvésmódja által rontásunkra, mert a' jóakarát és lelkiismeret nem fogná azt megengedni, soha sem fogná a' tiszteletet szeméi elől eltéveszteni, 's a' szeretet köteleit helytelen, a' nemesebb érzelmet megalacsonyító bánásmód által szétszaggatni, a' tisztelet nem engedné, sem magunknak, sem jó hírünknek nevünknek nem fogna ártani, mert a' tisztelet, a' lelkiismeret és jóakarát egyaránt harczolnának az ellen. Így tehát a' ragaszkodás ösztöne minden félelem nélkül az igazságtalanságtól ámirástól és gyalázattól (mert lehetetlen hogy egy ilyen barát gyalázatba keverednék) örömittasan üritgetné a' lelki barátság tele poharát, 's olly élvezetre tenne szert, mellyben a' csupán önzésből származott baráti egybekötötetés részt épen nem vehetne.

Millyen örömet, millyen élvezetet fogna továbbá az ilyen barátság az önbecsülésnek és a' tetszésvágynak is nyújtani. Méltán meg lehetnének

magunkkal elégedve, mert a' legtisztább czélok az igazságos és jó indulatu cselekvésmód öntudata örvendeztetne bennünket. A' szeretetnek minden nyilatkozása, a' becsületnek minden kifejezése a' fensőbb érzelmek által annyira megtisztulva fognának előttünk feltűnni, hogy az tetszésvágyunknak a' legnemesebb táplálékul szolgálhatna. Akkor az üres bókólásoktólí félelemnek a' hátunk megetti csevegésnek, hibáinknak helytelen kedvkeresésből származott palástolásának, az irigységnek, feltékenységnek semmi helye nem fogna lenni. Egy szóval az olyan barátság, melly a' fensőbb érzelmeken alapul, a' lelket örömmel és békével tölti el, 's egyetemes tehetségeinket az állatiakat, erkölcsieket, és értelmieket összehangzólag elégíti ki.

Ezen magyarázat után könnyű lesz az értelmes olvasónak felvenni, mit értek én a' tehetségek összehangzásán. A' divatszerű és a' kalmári barátságok, mellyekről beszéltem kielégítik a' társalkodás, tetszésvágy, önbecsülés, és a' vagyonkeresés ösztönét: de a' mellett minden fensőbb érzelmek mint a' baráti egybeköttetés alapjai hátramaradnak; ezen esetekben tehát hiányzott a' minden tehetségek egyetemes kielégítése, 's ezen hiány okozta a' bizonytalanság érzelmét, 's a' megededtetlenséget; míg a' barátság tartott, zavaros és tökéletlen élvezetet nyújtott az, midőn pedig az elválás történt, az ámulás, és bánat keserű érzelmeit hagyta maga után. Itt az eltévedés abban áll, hogy az egybeköttetés az alacsonyabb ösztönökre volt alapítva, mellyekről pedig tudnivaló, hogy azok magokban nem képesek a' kölcsönös hajlandóság állandó alapjául szolgálni, a' nélkül, hogy ezek a' fensőbb érzelmekkel együtt munkálva igazi állandó és kielégítő barátságot alapítsanak. Itt mi a' csak alsóbb tehetségekből származó hajlandóságok nem tartósságán panaszkodunk, ha-

sonlitunk azon együgyü emberekhez, kik a' pyramist hegyivel akarják felállítani, 's ha próbatételök nem sikerül, a' sors mostohaságára panaszkodnak.

Ha a' többi főleg az állati ösztönökre alapult barátságok bonczolgasába ereszkednék hasonló eredményekre fognank jutni: Az ember kötelessége tehát boldogságát úgy tekinteni, mint a' melly tehetségei három nagy osztályának hasznalatával kapcsolatban áll, olly móddal, hogy mielőtt azt állandóvá tehetnök, az erkölcsi érzelmeknek, és az észnek kell a' parancsoló, és rendező főhatalmat engedni.

Sok emberek panaszkodnak életek végével hogy minden törekvesük füstbe ment, minden örömeik meghiusittattak, semmivé lettek: előttem bizonyos jele ez annak, hogy életfolytatási tervek önző volt, hogy a' jócselekvésének igaz utját eltévesztették, 's örömeiket, nem tehetségeik czélszerű hasznalatában hanem az azokkal esztelen visszaélésben keresték. Nem képzelhetem, hogy a' halál óráján akármelly jó cselekedetet, mellyet másokon elkövettünk, a' kegyesség akármelly gyakorlását, mellyet igaz lélekkel vittünk véghez, az igazságszeretet akármelly cselekvényét, mellyet gyakoroltunk, a' tudományok, azon világot mellyet életünk folyamájában terjesztettünk épen azon pillanatban midőn ezen földi élettől meg kell válnunk, mint hujában való, vigasztalás nélkülít és elvétettet tekinthetnök. Nékem inkább úgy tetszik hogy a' lélek az ilyen cselekvényeket épen akkor látja a' legörömeisebb maga előtt feltűnni, mint olyanokat, mellyek néki igazi élvezetet szereztek embertársaink számára pedig a' legnagyobb és legtartósabb hasznokat hagyták magok után.

Miután az embert mint physicali valóságot megvizsgáltuk, 's alkotásának a' teremtés physicali tár-

gyaival való egybehangzását rövideden kifejeztük, ötöt mint életműszeres lényt szemügyre vettük 's életműszeres alkotásának a' külső tárgyakhoz viszonyait erkölcsi és értelmi lételeiből folyó rendeltetését, 's azon visszaéléseknek, mellyeket ezen tekintetben elkövet. különböző formáit futólag áttekintettük, különböző tehetségeit egymással összehasonlítottuk, az erkölcsi érzelmek és az ész tulajdonosságát kiemeltük: most már helye van ezen tehetségeket a' külső tárgyakkal egybehasonlítani, hogy megláthassuk minő intézkedések tétettek azoknak kielégítésére.

A' nemi ösztön olyan érzelem, melly nemünk fentartására mulhatatlanul szükséges, 's melly helyesen szabályoztatva az okosságot meg nem sérti: — két elkülönözött emberi nem létezik, hogy ezen ösztön kielégítettessék. Vanbennünk gyermekszeretet 's vannak, legalább lehetnek maradékaink. Megvan bennünk az egységre törekvés ösztöne, 's ezek tárgyai a' többi tehetségeink. Meg van a' ragaszkodás társalkodás, ösztöne 's vannak barátink, 's van hazánk. Meg van a' küzdésösztöne, de vannak is physical és erkölcsi akadályok, mellyeknek legyőzésére bátorság, testi le ki erejinknek meggyeteése kívántik. Meg van a' rombolásösztöne, 's az ember húst emésztő gyomorral van ellátva, 's vannak állatok, mellyeket meg kell ölni hogy megchessük. Ezen kívül a' teremtésnek minden kapcsolatai folyvásti romlás, és megújulás állapotjában vagynak. Az állatok országában csak nem mindc-nik faj a' másik faj prédálásának tárgya, 's a' rombolás ösztöne az embert a' dolgok ezen rendével összehangzásba hozza. A' rombolás készít utat a' megújulásra; a' megújítás cselekvénye a' tehetségek munkásságának játékot enged, 's a' munkásság élvezet. Hogy a' rombolás a' természet intézkedése kétséget nem szenved. A' természet tanította

a' pókot hálóját olly móddal szóni, hogy a' legyek martalékjaivá legyenek: a' ragadozó állatokat metsző fogakkal látta-el. Sőt még némelly növényeket is mint p. o. a' Drosera-t ugy alkotta, hogy a' legyeket megfogván megöljék 's táplálekul használják. A' rombolás ösztöne kuforrása a' bosszankodásnak és mérgeződésnek is — felette fontos okfő, melly bennünket mind a' magunk oltalmazására, mind a' visszatartásra ösztönöz. Ez tartja zabolán az okatlan megtámadásokat, 's kényszerit kitkit a' másók jogainak és érzelmeiknek tiszteletben tartására. Helyesen szabályoztatva ezen ösztön hatalmas gyámola az igazságnak.

Meg van bennünk továbbá az építés ösztöne, de vannak építési szere is mesterséges hajlékok, hajók, külömbféle erőművek, gyári készítmények előállítására, mellyek az élet kényelmesebbé tevésere, a' levegő ártalmas befolyásainak elhárítására szolgálnak. Meg van a' vagyongerés ösztöne, de vannak külömbféle ingó és ingatlan birtokok - is, mellyeket megszerezni, megtartani, 's hasznos végekre fordítani lehet. Belénk van adva a' titkolódzás ösztöne is, 's tehetségeink és érzelmeinkkel titkolódzunk kell mig illő alkalom és tárgyak találkoznak kielégítésökre, mi ezen tehetség által nem csak lehetségessé, hanem kellemetessé is lesz. Midőn kívánságainkat, gondolatinkat, terveinket és nézeteinket saját öntudatunk korlátain belül tartjuk, a' titkolódzás ösztönét épen ezen cselekvény által gyakoroljuk és elégtjük ki.

Az önbecsülés meg van bennünk, 's azért birkunk egyedi léttel, 's egyedi érdekekkel mellyek ezen ösztönnek tárgyai. Van bennünk tetszészvág 's azért vannak körülünk emberek, kiknek felőlünk való jó véleményét, ezen kívánság tárgyazza. A' vigyázás, a' kül világ alkotásához hasonlókép

bölcsen van illesztve. Az emberi test, ki van téve a' romboltatásnak, a' tűz, víz, hideg, meleg 's más külső erőszakok által, 's hogy a' nyomoruság és szenvedés ezen különféle szerzőokait kikerüljük, szükség szüntelen vigyáznunk. Elég alkalmunk van minden tehetségeinket szorgalmasan és kellemetesen használni, a' nélkül, hogy magunkat, 's jólétünket kockáztassuk, feltétlenül hogy elegendő ismeretekkel bírunk, 's folyvást vigyázunk; a' szüntelen éber és vigyázó lelket tehát a' váratlan szerencsétlen estek el nem esüggesznek. Mint angyal áll mellettünk a' vigyázás szelleme, szüntelen serkengetvén minket hogy ébren legyünk a' váratlan veszélyekre; ez tartja a' többi tehetségeket őrhelyeken szemlélődésre' és következmények kiszámítására szorítván azokat: miáltal a' bátorság eszközöltetik, 's ha a' többi tehetségek kötelességöknek illőleg megfelelnek: akkor a' vigyázás ösztönének mozgalmi nem csak kellemetlenek nem lesznek, sőt inkább a' biztosság, bátorság kellemetes érzelműt eszközlik, mi a' legfőbb mértékben jóltéví. Ezen tehetség tehát a' szeretet ugyanazon szellemében van belénk adva, mint a' többiek mind melyeket vizsgálat alá vettünk. Kétséget nem szenved, hogy midőn a' vigyázás ösztöne belénk adatott, előre el volt látva, hogy az ember a' veszedelem nézőpiaczára fog állittatni. Olyan világhoz illik az, mint a' miénk, de a' teremtések olyan körében, melyhez semmi gonosz nem férne nem lenne helye.

Itt tehát ismét bölcs intézkedésekre találunk az alsóbb ösztönök munkásságának felébresztésére, 's azoknak illőleg kielégítésére. Ezen tehetségek nyilván azért adattak belénk, hogy állati természetünket fentartsuk, 's magunkat a' teremtés külső tárgyaival összehangzásába hozzuk. Nem hogy

ártalmasok és gonoszok volnának azok magokban tekintetve, sőt inkább igen hasznosok és becsesek, 's czélszerűleg használtatva, különféle nagy és tiszta örömök kuforrásaivá válnak. Az okos Phrenologus tehát soha sem igyekeznék azokat kiirtani, vagy nagyon gyengíteni. Csak azon fognak igyekezni, hogy a' velek való visszaéléseket akadályozza, 's használatokat a' természet intézkedéseivel, a' teremtő bölcs céljaihoz alkalmazza.

Meg van bennünk a' jóakarát indulatja, 's vannak is körülünk érző és gondolkodó emberi teremtmények, kiknek boldogságát eszközölhetjük, 's ilyen módon ezen érzelmek munkásságba tehetjük, 's a' munkásság itt is élvezet, — gyönyörűség. Azon vélemény, hogy a' jóakarát tárgyai csakszerencsétlen ember társaink lehetnek, 's hogy az csak a' könyörületesség érzelmének felébresztésére szolgál, felette tévelygő. Sőt inkább kimeríthetetlen forrása az egy magas és legnemesebb érzelmeknek, melly a' tettleges örömök fentartását, és gyarapítását 's tárgyazza; minél boldogabbakká teheti nemes hajlomának tárgyait, annál tökéletesebb örömet gyönyörűséget érez. Ezen ösztön munkásság mint a' legtisztább és legszebb örömök forrása magára az egyedre nézve ezen munkásság felébresztésére nézve semmi sem lehet alkalmasabb, mint maga a' teremtés szerkezete a' mi földünkön. Az emberi tehetségek természete szerint mindenkinek hatalmába áll embertársaival felette sok jót tenni, a' nélkül hogy magának kárt tenne: vagy más szókkal a' jóakarát leggazdagabb folyamait árasztani ki rájuk midőn különböző erkölcsi érzelmeinek eleget tett, 's elméleti tehetségeit gyakorolja.

Meg van bennünk a' tisztelet érzelme is, Ezen tehetségnek vagy ösztönnek legfőbb legfenségesebb tárgya maga az istenség. Én itt azon eszméből in-

dulok - ki, miszerint az Isten lételet az észnek is meglehet mutatni. Jelen értekezésem maga egy próbatétel az istenség tulajdonságait, a' mint azok a' világban nyilatkoznak, előterjeszteni. Ha mi az ő munkáiban bölcsességet és jóságot, törvényeiben változhatatlanságot, a' változásnak még csak árnyékát sem vesszük-észre a' terem'és minden részeiben tökéletes összehangzást találunk, 's azon felfedezést tesszük: hogy a' bennünket környező gonosz épen nem intézkedéseinek, hanem, inkább saját tudatlanságunknak, és annak következménye, miszerint a' gyönyörűségünkre czélzó rendelkezéseit elhanyagoljuk: kénytelenek vagyunk az istenséget olyannak elismerni, kit teljes lelkünköl szeretnünk, iránta a' legmélyebb tisztelettel viseltetnünk, benne a' leghatártalanabb bizodalunkat és reménységünket helyezni kell. Ezen érzelem gyakorolása már magában is nagy tettleges élvezet, ha a' többi tehetségekkel összehangzásban áll az. Ez bir bennünket kész engedelmességre a' teremő törvényei iránt, mellyeknek czélja nem egyéb, mint saját boldogságunk. Ezen érzelem gyönyörködtetéséről tehát eléggé van gondoskodva. A' kijelentett vallás felfedezi az Istentulajdonait és terveit, mellyeknek ismérétere a' magára hagyott ész világánál nem juthattunk.

Meg van bennünk a' reménység, 's elménk bir azon tehetséggel, melly által a' természet törvényeit felfedezvén a' jövendőbe betekint. Ezen érzelem saját kielégítését találja azon határtalan bizodalomban, mellyet az okos meggyőződés utján, az isteni intézkedések állandóságába és bölcseségébe helyeziünk: ugy használjuk ezt helyesen ebben az életben, ha azon erős és bizonyos hiedelmet tápláljuk lelkünkben, hogy a' jó ezen földi életünkben is, valósággal elérhető, 's ha szenvednünk kell, ezen szenvedések nem egyebek, mint

büntetések a' teremtő parancsolatainak átalhágásáért, 's arra rendeltetvék, hogy bennünket az igaz utra visszatérítsenek. A' reménység hatalmas vigasztaló a' nyomoruságokban; A' kijelentett vallás a' jövődő étellel, mint bizonyossal biztat bennünket, 's vezérli egyetemes tehesegeinket a' hit dolgaiban.

Az idealitas érzelme is belénk van adva, 's imé nem csak a' külső természet, a' legpompásabb ruhában van öltöztetve, hanem mi is fel vagyunk ruházva az erkölcsi értelmi képződés tehetségével, mellynél fogva a' tökéletesedés lépcsőin mindig fellyebb emelkedhetünk, 's minden lépésnél, mellyet előre teszünk, ezen érzelemből közvetlen élvezetet arathatunk Ezen érzélem folyvásti törekvése abban áll, hogy bennünket valami nemesebb felé vezéreljen. Maga saját közvetlen mozgalmában is boldogító az, 's a' külső természet szintugy mint saját tehetségeink, megfelelnek követeléseinek.

A' csudálkozás ösztöne hajlandókká tesz bennünket a' csudálkozásra, 's mindig valami ujj után esenkedik. Midőn az embert okossággal felruházva látjuk, hogy az istenséget feltalálja, 's munkáit értelmes vizgálat alá vegye, nem kételkedhetünk felőle, hogy ezen ösztön munkásságának megfelelő tárgyakkal van ellátva, 's midőn olyan világban találjuk - fel magunkat, melly a' folyvásti változásnak van alávettetve, mellyben az elenyészett régiek helyébe szüntelen ujj tárgyak állanak-ele: azonnal kiviláglik, mennyire van gondoskodva ezen szüntelen az ujjság után esnekedő ösztönnek kielégítéséről, 's mennyi tárgyak vannak, mellyek ezen tehetséget folyvásti munkásságban tartják.

Birunk továbbá lelkiismérettel is, 's ennek igen terjedelmes hatásköre van az egyed jogainak

és érdekeinek szabályozásában, ellentétben más emberekkel és a' társasággal. Önző hajlomokkal és önzés nélküli érzelmekkel lévén felrubázva, szükségünk van olyan erőre, melly ezek között eligazítsa a' dolgot 's mindnyájokat szabályozza; és ilyen érzelem, ilyen tehetség a' lelkiisméret. Ennek tökéletes kielégítése végett azt kell szükségesképp bizonyítani, hogy az egyetemes isteni intézkedések, igazságra alapítvák. Olyan tárgy ez, mellyet sokan setét homályba burkoltnak képzelnek; én az ezen tárgyat takaró fátyolt, ezen értekezésemben szellőztetni igyekszem, mert véleményem szerint az igazságosság az, melly az isteni egyetemes intézkedéseket jellemzi: —

Sokan meg nem foghatták, miként lehet a' természet alkotójának jóakarattal azon intézkedést megegyeztetni, mi szerint ezen tehetség bennünket a' vétek valóságos elkövetése után lelkiisméret mardosásokkal háborgat, a' helyett, hogy a' vétek elkövetésétől előre egy hatalmas és eldöntő veto-jával visszatartóztatná. Ezen nehézséget könnyen eligazítja azon elv, hogy a' boldogság tehetségeink munkásságában áll, 's a' büntetés következménye a' vétek elkövetése után. sokkal inkább serkent bennünket a' munkásságra, mintha a' dolog ellenkezöképp tölténnék. Ha mi p. o. valamelly felfedezési uton egy előttünk niji és ismeretlen tartományban az abban létező különös természeti szépségek és hőséggel található becses termékek által magunknak gyönyörűséget akarnánk szerezni, 's az utazás közben olly mélységekre találánk, mellyek idealis érzelmeinket a' legfőbb mértékben gyönyörködtetnék, de egyszersmind életünket veszélylyel fenyegetnék, mihelyt a' nehézség törvényeire nem ügyelve, a' tátongo mélység szélihez igen közel járva belerohannánk, jobban cselekedt volna-e a' gondviselés ránk nézve ezen esetben, ha nélkünk

egy láthatatlan őrzőt küldött volna, ki mihelyest a' mélység széléhez közelitünk, előnkbe egy gerendát tolna, 's bennünket továbbmenni nem hagyja, a' nélkül hogy gondolkozni kellene arról, hogy mikor kell a' veszélytől őrizkednünk, mikor nem; vagy úgy volna-e jobb a' mint valósággal van a' dolog, hogy a' gondviselés mindent szabadságunkba hagyott, de szemeket adott a' látásra, hogy a' veszélyt láthassuk, tehetséget a' nehézség törvényeinek kifürkészésére, 's vigyázást, hogy ezen törvényeket által ne hájguk, 's bennünket olyan állapotba helyezett, hogy ezen tehetség használása nekünk tökéletes bátorságot szerez, 's csak elhanyagolása veszélyezteti életünket és jólétünket? Kétséget nem szenved, hogy ez utóbbi intézkedés sokkal terjedelmesebb hatáskört enged különböző tehetségeinknek, 's tehetségeink munkássága egyszerűs mind élvezeteink kútforrása is; ezen intézkedés örömeinket is hasonlíthatlanul inkább szaporítja, mint az ellenkező tehetné azt. A' tett véghezvitele után büntető lelkiisméret pedig az erkölcsi világban egészen megfelel a' physical világ ezen intézkedésének. Ha az ész jóakarát, tisztelet, és lelkiisméret kötelességekben eljárnak, a' helytelen tett elkövetése előtt jeleit adják a' gáncsolásnak, szinte úgy mint a' vigyázás, a' mélység megpillantásakor előre figyelmeztet bennünket a' veszélyre. De ha ezen jelekre nem figyelünk, 's az erkölcsi mélységbe belerohanunk, akkor jönnek büntetésül a' lelkiisméret mardosásai valamint a' fájdalom fenyítékül a' physical mélységbe rohanásunk után. Mind két rendbeli intézkedések célja tehetségeink legélenkebb és szabadabb használatát biztosítani, összhangzólag a' természeti, erkölcsi, és értelmi törvényekkel, örömeinket, gyönyörűségeinket szaporítani, 's csak akkor büntetni, midőn az ész és er-

kölcsi érzelmek által kiszabott határokat által-
hágjuk.

Meg van bennünk a' szilárdság ösztöne, 's lel-
künk többi tehetségei tárgyai ennek. Ez mozditja-
elő és gyámolítja azoknak munkásságát, 's tűrés-
sel és állhatossággal lát - el bennünket szándékaink
kivitelében. — Az utánozás ösztönének is meg-
vannak a' maga tárgyai, az emlékek és különféle
természeti dolgok, kiknek tetteit, és példáit utá-
nozni, igen sok esetekben felette hasznos lehet.

O.

4.

*A' nevelőben megkívántató tulajdonok 's
föltételek.*

Nincs szebb, magosabb hivatás, mint a' ne-
velői. -- Egyedeknek, egész családnak, sőt or-
szágnak jóléte 's boldogsága függ ő tőle közvetve,
ő képez barátot, polgárt, családtyát, országosem-
bereket, fejedelmet, — szóval a' nevelőtől, mint
bőségyszarvából özőnlík el a' szellemi boldogság mint
napból a' világosság sugarak; de az ő lélekismere-
tes munkássága által föltételeztetik közvetve az
anyagi jólét is, mint csálhatlan következménye a'
lélekműveltségnek, erkölcstisztaságnak, és szellem
szilárdságnak. — Itt ugyan azt mondhatná valaki,
hogy az anyagi jólét által föltételeztetik a' szel-
lemi, mivel amannak szükségképen megelőznie
kelletik emezt. — Én erre röviden csak azt
mondom, hogy a' másodíknak szükségképeni kö-
vetkezménye az; mindig első, ha nem az, — okát

minmagunkban kell keresni, de az elsőnek, csak történetes, nem szükségképeni eredménye a' második.

De nincs is fontosabb föladat a' nevelésnél.— Egyedeket a' tudatlanság, műveletlenség vastag burkából úgy kivetköztetni, hogy azok mint ugyanazon mester művei a' rokonság bélyegét hordozzák magukon, kik jó testvérek gyanánt szoritják egymást keblükhöz, kiknek szájak szívök tolmácsa, kiknek cselekvésmódjuk a' természet józan törvényivel öszehangzó, — illy egyedeket képezni, valóban legfontosabb föladat. — Pedig csak azek kép idomitott lényekből válhatik jó háziatya, kicsaládjának mindene, 's kinek családja éltetőrugója, — így képeztethetik nem pusztá nevet bitorló, hanem valódi őszinte barát, így jó fejedelem, ki saját érdekeit nem teszi népeéi elibe ki mint Nagy Fridrik szokta vala mondani ön szemével nézván, lelke országának. —

Nem kétli hát senki, mikép a' nevelés szellemi, 's anyagi boldogságunk forrása, — az anyagainak is véleményem szerint, mert hiszen az anyagit magában boldogságnak nem nevezhetni. — Ezen forrásnak pedig életrehozója a' nevelő; — mint a' hegytövében homályban létező buzgatag; — minek előpostája, a' földszinén itt ott mutatkozó szivárgás, — kitisztittatván az iszaptól, frissítő, éltető nedvet rejtő keblét tárja ki, 's egész tájnak kínálja kedvesizü italát: úgy tisztul a' nevelő által a' szellemilény egész valója, a' benne szunnyadó magvak az ő ihletére kikelnek — az egész köztársaságnak gyümölcsezendők. —

Illy fontos levén a' nevelés, szükség hogy a' nevelő dicsó hivatását érezve, egészen hivatálának éljen, mindenféle szép tulajdonokkal, — mik körében nélkülözhetlenek, ékskedjék, szükség hogy

a' legteljesb értelmében nevelt, művelt legyen, különben csak korcs növendékeket, csak félembereket bocsát a' köztársaságba, kiknél kártekonabb állat nem létezik.

Szükség továbbá hogy terjedelmes tapasztalásu legyen. — A' nevelés koránsem *kézi mesterség*, mit tán néhány száraz szabály követése által mechanice lehetne megtanulni, 's folytatni minden fontolgatás, és a' tárgy méltósága fölötti gondolkodás nélkül; — de nem is valamely *nézetes* (theoretica) tudomány, minek tanulására csupán könyv-olvasás vezethetne, hanem olly szép és fölséges tudomány mellynek kalauzolása mellett, gyakori fontolgatás, a' különféle egyedek természetének lélekfogekonyságának kitanulása, vezethet kívánt célhoz. — A' nevelés tehát inkább *practica* mint *theoretica* tudomány, — és így senki sem mondhatja több évi tapasztalás után sem, hogy már kitanulta a' nevelés minden titkát, — mivel megtörténhetik, hogy ugyanazon óvó 's gyógyszerek, miket tiz vagy húsz nevendeknél, sükerrel használt, a' huszonegyediknél, némi módosítás, avagy változtatás nélkül czélszerűtlenek lesznek. — Bár csak fontolóra vennék ezeket, a' nevelői pályára lépők, 's megvi'sgálnák magukat, valljon az említettük dicsó hivatásnak képesek-e megfelelni!?

Egy a' legszebb, 's nevelőnek átaljában nélkülözhetlen tulajdonok, közül a' *gyöngédség*, — Ez a' vérmérsékletűeknek szokott rendszerint sajátja lenni. — ezeknek derűs természete, vidorsága, a' körülményekhez illesztett kedély változatossága legöszhangzóbb a' gyermeki korról. — Az epe-mérsékletűek, — kiket szüntelen nyugtalanító érzés háborgat, — kik türelmetlenek, 's minden kicsinyen fellobbannak, — kevésbé alkalmasak nevelésre. A' melancholicus vérmérséklet sem öszhangzó a'

nevelés természetével, — magábazárkozottság ova-
kodó magaviselet ennek sajátja, ha phlegmával,
mert ezzel jár együtt, — van összekötve, vad
komorság, boszús tett, mindennel elégedetlenség,
's emberkerülés jellemzi, mi szerint homlok egye-
nest ellenkezik a' nevelés lelkével. — Véleményem
szerint tehát legalkalmasb azon egyed nevelőnek,
kiben a' vérmérséklet bir tulnyomó erővel, magá-
ban is értödvén, ha tudománya, 's műveltsége van
hozzá — Ő nem tiporja el a' gyermekben csirázó
őszinteséget, sőt észrevévén hogy növendéke me-
lancholiara hajlandó avvagy epemérsékletre, ügyek-
szik elűzni kedély boruit, észrevétlenül, nem is sejt-
ditve deríti föl eget míg az epés buskomor ne-
velő előli legszendőbb érzelmeit, mivel neki el-
lenére van igen gyakran a' tiszta öröm, 's boszús
ha játszva enyeleg előtte a' gyermek.

A' vidorkedélyű nevelő, sokkal ügyesebb,
több practikai tapintattal birhat, míg a' buskomor
kimeritheti a' könyvekben levő minden theoriát,
még sem fogja tudni, azt kellőkép átvinni cselek-
vénybe. — Amaz gyöngédséggel, szelidséggel itt,
kimutatja a' tévelyedés okait, az eltávoztásra ve-
zető utat, módot, mi által másszor kikerülhetni,
kijelöli, — míg emez parancsoló durva hangon,
mord tekintettel pirongat, a' nélkül hogy a' sötét-
ben botorkázónak vliágot gyujtana, 's azt gondol-
ja hogy a' többet ne történjék vesszővel már mindent
megoldolt. — Amaz nem nyugözi le a' lelket,
őszinteség az ő jelszava, mi sok jeles tulajdon
szülője, — ez békóban tartja, 's még annak tü-
körét, a' szemeket is földnek szegezi; így ver
gyököt, így honosúl a' gyermekben az alattomos-
ság, emberektöli tartózkodás, bátortalanság. —
Ez maga is fél minden társaságbai föllépéstől, —
kinpad neki a' fényes társaság, csak homályban
szeret tespedni, hol ábrándival gyötri magát az

eszmék világa mérhetlenségén; — hogy képezhette hát ezen szerencsétlen zárdahős egyebet, mint magához hasonló tán szobatudóst, de nem őszinte magát alkalmazni tudó, nyájas, szóval külső — belképen is nevelt, művelt növendéket.

Másik tulajdon, mi nevelőben múlhatlan meg kívántatik a' *szeretet*. Mint jótékony eső a' földműves munkáit: akkép jutalmazza ez a' nevelő fáradozásait. — Oly tápnedvez melly egyedül képes a' szendergő lélekerőt szunnyadalmiból fölkelteni, ápolni, és fokonkénti növekedtével gyümölcsezővé tenni. —

A' nevelő szeretete titkos uton hat a' gyermekekre, kiből észrevétlenül keletkezik viszonyszeretet, a' természet változhatlan törvénye szerint. Meghatván a' szeretet varázshúrja a' gyöngye kebelét, vizsgálgra találunk, a' szerető nevelőt tettekkel jutalmazókra. — Ha pedig — mintegy föl sem véve lelketlen gépként bánik a' nevelő növendékével, megvonja tőle a' szeretet varázs melagét, olly homályos küzdelem keletkezik a' gyermekben, mellynek okát eleinte nem tudja ugyan kimagyarázni, de forrón vágyik, — a' honnan magános pillanatai közt hol még a' játék iránt is egykedvű, ködleptejegyzetek kezdenek föltűnni elméjében, vele sebe gyökeres okát sejtetők, mikor mintegy könnyebbülni érzi magát, és a' percnyi könnyebbülés üdve után tovább is folytatván kutatásait a' kis nyugtalan, végre csak ugyan tisztába jó magával, 's több tapasztalási után világos leszen előtte miképen: nevelője jelenlétében lepik meg nyugtalanító érzetek, 's a' vele együttlétt minden kedvételszéleszti, és csak akkor érzi jól magát, ha távol van tőle. Mi annál természetesebb, hogy a' megsértett állat, nem örömezt meg oda vissza, hol sérvet kapott! — Illy töm-

kelegbe jö nevelőjével, ovakodik tőle, kerüli társaságát, 's tanulási órára is, nem jó kedv, nem tanulás vágy hanem a' dörgő parancs-szó, 's félelem hiija; lehet-e csodálkozni ha nem fogékony többé a' gyermek elméje, és mint csirájában megsértett növény elhal, vagy elsatnyúl;? Lehet-e csudálni ha megátalkodva ellenszegül a' tanulásnak? Mit teend ekkor, a' vadkedélyü bitorló? tüzzel vassal kényszeríti növendékét? — Igaz, hogy nincs más mód mellyhez nyúlania lehetne?! — Az illy kényszerítés kevés látszatos jót eszközölhet ugyan, de azt is csak rövid ideigtartót, mivel a' gyermekben létezett egy rosznak illy móddali kiirtását, másiknak születése követi nyomban. — Olyanez mint az élőfára szálaggal aggatott gyümölcsök mellyek nem csak hogy nagyobbra nem nőnek, hanem elfonnyadnak.

A' szeretet egyedül azon. sajátlagos tápnedv, mi a' gyermekben szendergő erőt, tetterővé érteli. Mint a' növénymagban elrejtett erő, csak a' szükséges föltételek, u. m. meleg világosság levegő jótékony eső által történendő munkásságra ébresztés következtiben fejlik ki 's hoz gyümölcsöt: úgy a' gyermekben létező isteni erő is csak a nevelő czél-szerű ápolása által fejlesztethetik ki, 's tétethetik gyümö.csezővé.

A' termékenységi erőnek tehát beöltva kell lenni a' növénybe, és csak ápolást, külső ártalmak elleni védelmet föltételez, tisztogatni kell tudniillik az ötet környező gáttól, a' tápnedvet kiszívó növésektől. — Így van a' gyermekkel is a' dolog, meg van benne az isteni szikra, csak a' nevelő gyöngédszeretete szükséges, hogy föllobbantsa, és elkezdett működésében kalauzolja, és ide kell már legtöbb ügyesség, itt tetszik meg a'nevelő azon practikai tapintata, melly a' gyermeket önmagától szor-

galmassá, és munkaszeretővé képes tenni, úgy pedig hogy a' kényszerítésnek még csak árnyeka sem fér hozzá; az említettük tulajdonnal bíró nevelő mindent képes megtenni. —

Ki szereti növendékét még hibáiban is, mint saját életét, egész gyöngédséggel, részvéttel vezeti a' jó útra, annak fáradozásait a' kívánt sükeren kívül még azon öntudat is jutalmazza, mi a' lélekismeretesen munkálkodónak szokott dijja lenni. — Jaj pedig azon nevelőnek, ki megszűnt szeretni növendékét, — mivel megszűnik viszont a' gyermek is, — és ekkor nincs miért panaszkodnia, — tudván, azt hogy szeretet szül viszon szeretetet, — mihelyest pekipig a' két fél között illyenséges viszony üti föl zászlóját. egy üdvös lépést sem lehet tovább tennie a' nevelésben. —

A' *nyájosság* jótékony napfény, melly gazdagon megáldja a' csöndes esőt. — Tapasztalás bizodalom és nyájas barátság, nincs ellenzésben a' valódi tekintettel, tisztelettel. — Minél inkább részt veszzen a' nevelő növendéke örömében, minél inkább figyelemmel van az iránt, mi neki kedves böcses, minél elfagúltlanabbul mulatja magát az ő kedvencz holmijével, annál inkább növekszik benne az irántai, nem csak valódi szeretet, hanem tisztelet is. Van-e ennél természetesb valami?! Komolyabb dolgokban együtt foglalkozik nevelő növendékével, együtt töltik el a' tanulási órákat, avvagy nem igazságos igény-e hát — ha a' gyermek szórakozásában, szünórái közt forrón óhajt néhány perczet együtt mulatni kedves nevelőjével? fölcserélné-e ő azon édes örömet, bármí drága kincs-csel is, mit azon néhány perczben élvez, hol játékszereit, 's maga csinálta holmijét sorra mutatja neki? Ha pedig még illő méltatás, részvét viszhangjai is rokonulnak az ő tiszta örömszülte hangjaival;

ez mint meg annyi érzője a' benne létező erőnek.

Nincs czélszerűbb a' nyájas bánásmódnál — bár minémű foglalkozásban, bár minő rangú 's életidejű emberekkel legyen az! — ezen szabály fontos föltétele a' nevelésnek is. — Ugy bánják hát a' nevelő növendékével mindig mint barátjával 's ajándékozza meg néha teljes bizalmával. — alig hihető mennyire megnyeri ez által a' gyermek szeretetét. — Erre tán azt is mondaná valaki, hogy így lealacsonyítja magát a' nevelő, balga vélemény! nem, amazt emeli föl magához. — Ezen bánásmód, legkivált fölserdülteknél idves következményü. — Az olyan nevelő ki tán soha sem enyeleg nyájasan növendékével, — mindig önkénytelen vak engedelmességet követel, csak terhére levén a' gyermeknek ez mindig kerülendi az ő társaságát:

„Mit nem akarsz hogy veled tegyenek mások, te se tedd azt másokkal“ minden rendü 's állapotú embernek, 's így nevelőnek is aranyszabály. Méltánylás egyedüli rugója minden cselekvésinknek, életere e' szerint általában minden előrehaladásnak. Tapasztalás bizonyítja ezen tétel igazságát. Vegyünk fel p. o. egy intézetet, egyesületet, vagy vállalatot, mik a' köz jólét egyetemes előmozdítására czélozván, különösen pedig mindenkinek anyagi, szellemi gyarapodását tárgyazzák csak úgy virágozhatnak, ha a' méltánylás nem vonja meg tőlük üdvös malasztit, mi ha megtörténik, a' már szép reményeket valósított intézet is csak teng mig nem utoljára csakugyan elhal. — Így van ez kicsiben is, — ha a' gyermek iparát, szorgalmát, sőt előmenetelét is kellőkép nem méltányolja a' nevelő, — vagy tán legkisebb figyelembe sem véve mellózi, mint tűz langolása levegő nem létiben, kialszik gyöngé kebliből, a' sok nagy-nak, dicsőnek, idővel kifejlendőknek magvát rejtő nemes tűz, mi egyszer megtörténvén, nem kön-

nyen, vagy tán soha sem lehet azt ujjalag fölélesztetni, unalom, kedvetlenség foglalja el a' gyöngé kebelt először, majd általános ellenszenvé, tanulás iszonynyá fajulandó. — És ezt épen nem lehet csodálni a' jótékony természettől úgy alkotvák az az okos lények, hogy csak költsönös viszony, elégítheti ki vágjukat, méltányosság hozhatja 's tarthatja mind külérzékeiket, mind benső érzelmeiket önmagukkal sőt másokkal is öszhangzásban, kedély hangulatokra rokon viszhangot igénylenek, remény valóításért, remény teljesülést várnak. — Ez valamint természet törvényszerű, úgy physical szabályokban is föltalálható: hatás szül ellenhatást és viszont, a' vonzó 's visszataszító erő szorosán viszonylik egymásra, — ha ez nem így vólna, legkisebb erő hülekezés sem léteznék, az anyag vagy megfoghatlan tömeggé alakúlna, vagy mennyiségtani (mathematicai) pontig semmisülne. Van e' hát következetesb annál; hogy ha a' nevelő növendéke szorgalmát, ügyekezését illően nem méltányolja, mint vándorló fáradtságának semmi sikerét nem látja lassankint lankad, kedve fogy, végre a' hálátlan izzadástól elrettenve megállapodik, és visszater; úgy ő is nemes törekvésinek legédesebb, egyszer'smind legnagyobb jutalmától, mit várhat megfosztva, — fokonkint csügged, végre a' tanulmányok, 's nevelője iránt is, — mint ez ő iránta, — közönyös:é válván vagy semmit, vagy robot módjára büntetéstüli félelem miatt lendit valamit. Valóban ennél nincs következetesebb. — Mert hi:zen gyöngé bár a' gyermek' esze, de még is tud már ő kicsit okoskodni, 's fölébredvén benne az ok puhatolási vágy, tusakodik magában, — viz gálga:ja, hogy valljon mi lehet oka nevelője elégedetlenségének, holtott minden tehetségét, ügyekezését arra fordítá hogy várákozásának megfelelhessen, — zavarba

jő a' gyermek, későbbentökéletlenséget, észtompaságot kénytelen okul vetni, minek következése csüggedés, kedvetlensége naponkénti növekedése, és így kedv 's tűz fogytával, — ha tán szorgalma nem hiányzanék is, sükertelen lesz a' munka, mivel a' gyermek feje zavart eszmékkal van teli.

Szükség hát hogy a' nevelő tekintszen vissza gyermekkorára, 's gondolja magát növendéke helyzetében, akkor lehetlen hogy szive sugallati nem intenék, — mikép a' gyermek szorgalmát, előmentét illő dicséretre méltassa, jó cselékvési fölött megelégedését tudassa vele, mivel ez azon egyetlen rugó melly a' bennünk rejtőző erőt tett erővé érleli, és soka nem engedi szunnyadni. — Azonban csak ekkép izlelheti a' gyermek szorgalma' gyümölcsét, így láthatja reményteljesültét, azon kimondhatlan édes érzet pedig, melly ekkor dagasztja gyöngé keblét, edzi erejét, új és nagyobb remény valóítására lelkesíti, mit kedvező körülmények hozzájárultával bizonyosan valósitand.

Látni való hát mikép már a' gyermekben is meg van azon nemes büszkeség — miszerint nem ohajt, nem szeret sötétben élni, hanem világot keres, hol ő lát, és láttatik viszont. Mint növény csak világos helyen nő 's tenyészik — sötétben lassankint vésznek indul, ha kis ideig megmarad is csenevész; végre pedig kihal: úgy a' növendék csak ott tehet testi szellemi előmenetelt, hol az ő testi, szellemi erejét idomító föltételek nem hiányzanak. Mint mondók tehát főlebb, a' nevelő gondolatiban varázsolja magát növendéke helyzetébe, 's fontolja meg mint esnék neki ha így vagy amugy bannának vele gyűlölje növendéke hibáit, de őtet hibáiban is szeretet teljes kebellet szorítsa magához. — A' gyermeket hibájáért, vagy figyesség hiányért, sőt akármilyen gyöngeségért, — miknek ő nem oka, ha bár kellemetlenül hatnak

is azok reánk, eltaszítani, vagy vele durván bántani, leggyögyobb minden zsarnokság közt. — Olly méltatlanság ez a' gyermekre nézve, mit soha jóvátenni nem lehet, és még aggkorban is legkeserűbb visszaemlékezésre ad okot.

Legjobb nevelő az ki minél tovább van jó véleményben növendéke felől, — és legkésőbb tudja magával azt elhitetni, hogy növendékéből misem leszen, hogy reményét hiúsítá. — Csak hogy itt vigyázni kell, hogy egyik örvényt kikerülve, másikba ne essék, ne gyöngeségből tegye ezt, még kevésbé a' növendék valódi boldogsága iránti közönyösségből, hanem gyöngéd, 's jóakaró szive sugallatiból.

Önként foly a' főlebb mondottakból mikép a' nevelőnek béketúrónak is kell lennie. — Nincs szaka az emberi foglalkozásoknak, mellyhez béketúrás nem kívántatnék, de valamennyi közt a' nevelés az hol legfőbb szerepet játszik. — Várni kell az orvosnak míg a' legzélszerűbben használt gyógyszer is kellő hatását nyilvánítja a' betegen — ha ezt el nem várva — mintegy siettető szert, a' természet gyógyító erejével együtt, a' közretétettet is kelleltinel inkább fölmagasztalót ad, nem csak nem orvosol hanem még a' pislogó élet erőt is elnyoma. Így a' nevelőnek is türelennel kell lennie míg a' jövendék gyöngeségből, vagy roszaságból származott hibái ellen tett orvoslás sükerét láthatnál, mi el ha, tán azon hiedelemmel hogy erősebb szert kellett volna használnia meggondolanul lelket testet egyszerre megrázó módot veend elő, csak elzárja a' gyermek elül a' megjobbulásra vezető utat, és önmaga oka, hogy növendéke hibáit le nem vetközve, türelmetlenségeért bünhödik.

Az ollyan nevelő ki egyszerre hatalom szóval sőt büntetéssel akar javítani, czélt érhet ugyan törnetesen, de csak rövid időre, mivel seledve hogy

nincs hamar érő gyümölcs melly egyszermind sokáig tartó volna, az erőszakkal elfojtott rossz kétszerezett erővel fog kitörni. — Meredek hegy vezet a' javuláshoz, sikámló ut az elvonláshoz; — ha javítani olly könnyű volna, mint rontani, vajjon nem lehetne-e minden ember nevelő??

Tapasztaláson épült igazság hogy a' legtűrelmesebb nevelő, legjobb nevelő az az: mit más kis lelkű minden mocskolódásával, fenyegetésével nem képes kivinni, kevés fáradsággal valósítja ő azt; az illyen türelmetlen: izgékony idegű nevelőknél történik aztán az, hogy megfélelkezve hivatásuk fontos voltáról, a' gyermek legkisebb hibáján is felindúlnak, mikor a' gyermek vagy csak önfejségből, vagy pedig készakarva teszi czélul magának nevelőjét haragba hozni, — melly látványnál titkon mulatja magát a' gyermek, jaj aztán azon nevelőnek kit mintegy öntudatlan hozza tűzbe a' gyermek, — bár mit akarjon is ekkor, még pedig hatalom szóval — mindig a' gyermek győzend, mivel akkor ébred föl indulati hagymázából, mikor már nincs egyéb hátra, mint tulságokra vetemedni, mit az okosság tiltja tennie. — Mi egyéb ez mint a' nevelőnek önokozta lealacsonyítása!?! Legtöbbet javíthat az ollyan nevelő, ki nyugalmas lélekkel szilárdon áll, kit a' gyermek bár minő hibája is ki nem zavarhat szokott mérséklett kedélyéből; — az illyen: — mint egy szilárd jellemű férfi, habár később is, de csakugyan daczol az őtet sértő gyöngye lelkületű ellenen: kétszeresen nyerendi azt meg másszor, mit egyszer, némelley tapasztalatlan véleménye szerint elveszíteni látszik. Ha ekként cselekszik a' nevelő, nem leszen növendéke önfejű, — ki minden parancsnak ellenszegülni vágyik, — nem konok, — kit csak kiszétesés hajthat kötelességi teljesítésére.

Igen kártékony hatása van a' nevelő türelmetlenségének, a' gyermekre nézve. A' gyermek, ki természet szerint is nyugtalan 's csak rövid ideig szer-
 t egy tárgyon mulatni, habár kitünő kedvvel, tüzzel fogott is valamihez, csak hamar megunja, a' nélkül hogy bevégezte volna, mivel észrevétlenül eltanulá nevelőjétől, mint egyetlen példánytól, kit mi mindenben követnie kell a' türelmetlenséget, — ennek pedig természetes következménye, a' kötelességbeni pontatlanság, munka elhanyaglás, sőt még ennél is több — türelmetlen levén a' gyermek, már dolga kezdetén is nyugtalan, — sőt még el sem kezdé, már is a' minél hamarább törtéendő bevégezésen töri fejét, és így kellő figyelmet sem fordíthat arra, mit tennie kell, ebből ismét a' származik hogy sietvén lerázni nyakáról a' robotot, megszokja a' fölületességet, nem a' „lassan de jó,“ hanem a' „csak hamar, akár hogy“ veszedelmes elv honosúl meg nála, — mi aztán egész életbeli cselekvésre befolyással leend.

Türelmetlenségből sok hibát követ el a' nevelő; — ilyen többek közt hogy kimélettel nem tud lenni növendéke iránt, pedig ez egy a' legfontosb feltételek közül, mik jótékony hatással lehetnek a' gyermek szellemi képezésére. — Szerencsés nevelő, ki ezen elvből indul ki „hol szép móddal javíthatsz, vedd meg a' kényszerítést! — Ki ezen elvét hűn követi, lassan haladva ugyan, de biztos talpkőre épít, míg az ellenkező elv barátja gyorsan haladva csak látszatósan jól, és gyöngé alapra. — Minél gyöngédebben bánunk a' gyermekkel annál jobban szeret, 's tisztel bennünket. Bánjunk pedig veleszigoron idő 's helyen kívül, — vagy mi több durván, félénk, félre vonuló, érzéketlen fásult leend, sőt észfogékonysága is csökkenni fog.

Az ember szabad akaratu lény, mit már gyermekben is figyelemre kell méltatni, hogy idő 's

helyen kívül ne korlátoztassék. — Milly kiméletlen bánásmód volna p. o. olly szigorú fenyíték közt tartani a' gyermeket, melly szüntelen félelemmel szorongással nyugtalanítja, — mivel ugy szólva minden lélekzet kiszabva számára?

A' szabadság érzete már a' gyöngé keblet is dagasztja, — róla csak fájdalommal, erőszakolt önmeztagadással mondhat le. — Az okos nevelő tehát közönyös dolgokban, szabadon, öntetszésére hagyja növendékét, — figyelemmel kísérve azonban mindig, míg csak észre nem veszi hogy kikerülhetlen reá nézve a' tévútra bolyongás, de ezt is olly okosan kell tennie, hogy a' gyermek észre ne vegye, mivel kedvetlen érzést költene föl benne annak megtudása. Kivált játék közben szükség vigyázni, ne hogy elmederítő szórakozása megmérgeztessék, itt sokat nyer a' nevelő tiszteletben, szeretetben ha néha játszótársul ajálja magát, de nem fő szerepet viendő, és tán mint parancsnok, hanem csak tanácsival, terveivel vezetendő.

Sokképen ejteth sebet a' nevelő, növendéke gyöngé szivén, kiméletlen bánásmódjával. Pirongatni, gyalázni ok nélkül, vagy ha van is reá ok, gyakorta, egész az aljasságig, avagy némi kedvetlen eseményre emlékeztetés általmegszégyeníteni, a' nélkül hogy ürügyöt, a' gyermek adott volna, magánosan, annyival inkább többek jelenlétében, olly nyilak ezek a' gyöngé kedélyre, mik lesujtani, elkészeríteni képesek a' gyermeket. Az illy bánásmód valóságosan sírja a' gyermek' — nevelője iránti, — tisztelete engedelmessége és szeretetének.

Az emberi foglalkozások valamennyi szakában csak ugy lehet haszonnal, czélszerűen munkálni, ha a' foglalkozó egyed józan ész szabta uton megy, vagy más szavakkal. ha mind kül érzékei, mind benső érzelmei az észkormányára alá rendeltetvék. Kit idegrendszere', szerfölötti izgékonyasága miatt,

indulatai vakon vezetnek, az föltételeiben változékonny, hiba haboz, következőkép dolgaiban rendszerint szerencsétlen, és így megfosztatik az élet habár sok baj, nyomorúság között is, élvezhető édes örömitől; ritkán derült annak ege, — mivel alig öltvén az magára vidor alakot, azonnal ismét beborúl.

Illy rabja az indulatoknak a' szeszélyes ember. Ó nem ész okosság' embere, hanem pillanatoké 's körülményeké. Ótet nem az okosság isten alkotta törvényei határozzák föltételekre hanem csak a' kültárgyak, idő 's helyhez szoritott ráhatásai. Ha vannak föltételek, miket valósít, azok csak történetes nem pedig szükségképeni eredményei az ó munkásságának, minthogy kedélyhangulata, ellenhatások, akadályok által történetesen nem kísértethetvén, nyugponton állásán valósítottak, és így csak szerencse magzatai.

Mindennapi tapasztalás igazolja mikép a' szeszélyes ember szerencsétlen; sőt mi több veszedelmes, önmagára, de másokra nézve is — ó ott is keserűt kénytelen érezni, hol a' természet számára, a' legédesebb élvezetét tárá ki, ó mint fűvény javainak özönében is örömmel mérgezi, öröm poharát, öntudatlan; indulati hagymázában egy percznek is kész ó feláldozni naphosszanta tartandott lelkinyugalmát. De veszedelmes másokra nézve is. Ki nem tudja milly nehéz társalkodni szeszélyes emberrel, milly nehéz vele bánni?! Ne találd el kedélyhangulatát, képes leendhet bősindulatinak, egy percz alatt is föláldozni életed boldogságát. Ó a' szó legteljesb értelmében önző, — öntudatlan ugyan, indulati hagymázában, valamint ellenben emberséges. jóltevő a' kívül, és így két tulságban (extremum) jár, — de éppen ez az, mi a' velebánást olly igen nehezíti; mert jóllehet a' szemből, mint lélektüköréből gyakorta olvasni lehet is, még sem biztos hévmérője ó a' kedélyhan-

gulatuak, mit ha el nem találtál, czélt nem érendesz a' szeszélyessel. E' rövid kitérés általánosan most a' nevelésre alkalmazva.

Kiben lehet inkább kárhóztatni a' szeszélyt mint épen nevelőben? a' foglalkozások mellyik szakában gyűlöletes az inkább, mint a' nevelésben, midőn itt gyöngé, tapasztalatlan gyermekek kitétetvék ártalminak, kik nem tudnak még, de nem is tudhatnak emberrel bánni, hanem tanulniok kell, és így okos, értelmes oktatóra van szükségök?!

Nevelőben tehát még csak árnyéka se legyen a' szeszélynek, — mert ő olly minta kit növendéke naponkint lát, és utánoz, különben nem leszen képes egyenlő mértéket tartani a' gyermekkel bánásban. — A' szeszélyes nevelő vagy igen engedékeny, — vagy szerfölött szigorú, mint szeszélye hozza magával, mit egyszer növendéke kérelmére megengede, másszor ugyanazt, bár oka nincs reá, megtagadja tőle, mi a' gyermeket elkeseríti, és majd kérdést teend nevelője elibe, miért másszor megengede, most pedig nem? — helyes okát nem adhatja ekkor, — bár mit mondjon is a' gyermeknek, nem fogja őt elaltatni, — mivel már szeméből kinézte mikép csak kedvetlensége, 's haragja vezérlé; már pedig minő méltánytalanság embertől, ollyasmit követelni, hogy más is kedvetlen legyen, haragudjék mert ő haragszik? — minő igaztalanság, így korlátolni más kedélyhangulatát, öröm élvezetét. Boldogságát, — miket nem adhat, elrabolni,? — Valóban ez egy neme a' legborzasztóbb zsarnokságnak — A' nevelőnek egyenlőmértéket kell tartania a' gyermekkel bánásban, — legyen szilárd, állhatatos, ha valamire eltökéllé magát, ígéretet tőn a' gyermeknek ne feledje azt el, ne büntesse az ártatlant, rossz kedélyből származott megtagadá-

sával, áldozzon ő, hiszen erősebbek vállalai, mint a' gyermekéi, tegyen, mit tehet növendékeért, — nem azért mivel magának is tetszik, 's kedve van hozzá, hanem azon tudattal hogy a' gyermeknek örömet szerezhet általa. A' szeszély rossz nevelés szüleménye, nevelőn áll tehát hogy a' gyermek példákából el ne tanulja ezen veszélyes tulajdönt, mi aztán vele együtt növekedvén, egész életére befolyással leendene.

Hogy az ember társas életre van teremtvé, felesleg volna mutogatni, eléggé igazolja már csak élete első szakas, hol világra jövén olly tehetlen magával, hogy segély, ápolás nélkül elvesznie kellene

Társas élet, közjó előmozdítás, közczélra munkálás, költsönös hatás nélkül nem is gondolható, mik mint amannak éltető ere csak ott virágozhatnak hol a' saját érdekek nem a' közjó romjain virulnak föl, szóval honnan az önzés ez a' megtestesült elégedetlenség számuizve van.

Ha mélyebben vizsgáljuk, nyomozzuk ezen rut tulajdon gyökeres okát kétségkívül a' hibás nevelésben fogjuk föltalálni. Eltanulja ezt a' gyermek könnyen, mivel gyakorlatilag példákban látja szüléitől, sőt mi még veszedelmesb tán nevelőjétől is. — Ha csak amazoktól látja, egy ügyes, okos nevelő, úgy meg foghatja növendékét őrizni, hogy ment marad attól; — ügyekszik t. i. arról meggyőzni mikép csak a' mások boldogsága előmozdításával érheti el az ember saját valódi boldogságát, mikép költsönös jólét alapja a' társas életnek, mire Isten teremté az embert; — előadja neki ezen rut tulajdonság gyűlöletes következményeit, példákkal fölvilágosítja értelmét, — mi pedig legüdvösb, — hogy eleven példáját láthassa, szemeivel győződhessék meg növendéke, önmagát láthatja példában, és így az önzésnek gyűlö-

letes voltát, mit szavakkal mint kerülendőt ada nekie elő, — tetteleg is bebizonyítja. Ő t. i. megtesz növendékeért mindent, mi csak józan ész törvényein belül határozódik, legyen bár az olyan, mi szorosán véve körébe nem tartoznék; meg van ugyan is arról győződve mikép: tenni valamit a' gyermekért, habár szolgálja körébe tartozó is az, — nem szégyen, nem alacsonyítja le a' gyermek előtt: és méltán; valljon szégyelli-e az anya a' legmocskosabb dolgot is megtenni gyermekieért?! Valljon csökken-e ez által gyermekinek irántai szeretete, tisztelete?!

Látni való tehát mikép a' ferde nevelésben gyökerezik az önzés; — ha példákban látja azt a' gyermek lassudan eltanulja, végre természetévé válik, látja pedig az ellenkezőt, naponkint tapasztalja, hogy nevelője mintegy csak ő érte, mindent kész megtenni, örömet fogja azt viszonzni, és boldognak tartandja magát ha szolgálatára lehet de ez csak példakkal, nem pedig parancs, és kényszerítés által, kivihető, — mivel ekkép csak szolgásának nézvéen mind azt, mit teendő a' gyermek, mint hozzá nem illót véleménye szerint, kedvetlenül hajtandja végre.

Következik ezekből, mit már fölebb is említék, hogy a' nevelő olly minta, kit a' gyermeknek mindenben követni kell, és követ is. — Jó példával menjen hát elő tudván azt hogy a' példa többet tanít mint valamennyi száraz szabály. Hasztalan nevelőnek minden utmutatása, intése, sőt büntetése is, mintsem javíthat saját példája nélkül, ő tehát senkihez se legyen szigorubb mint önmagához, — a' honnan a' gyermeket intendó valamelly hibáért, vizsgálja meg szivét, valljon nincsen-e benne valami azon hibából, mit a' gyermek tán észre vőn és neki követésre méltó példányul

szolgált, — ha föltalálja, vetközze le előbb maga ugy leend aztán üdves következményü intése.

Nincs nevetségesb dolog mint másokban keresgetni hibákat, és feddeni azokért, magáéit pedig bekötött szemmel nézni az embernek, az ilyen intó, 's javítani akaró hasztalan fárads, — mindig csak ellenszegülésre fog találni. — Ne kívánjon hát nevelő semmit növendékétől, mit önmagának is kötelességül nem tón, ha pontosságot követel a' gyermektől munkáiban, legyen ő maga is pontos mindenben, így p. o. ha megkívánja hogy írása tiszta legyen vigyázzon hogy saját iratai, miket a' gyermek kezébe ad ne legyenek elhanyagolva, — továbbá ne legyen ő kényelmes, ha növendékétől mindeare készséget, ne kötelességében hanyag ha attól szorgalmat kíván, szóval általában erényes és erkölcsös legyen, így növendéke mint másolat, az ő, mint eredeti kép' leghivebb mása leend.

Igaz ugyan mikép a' példa szó olly tág értelmű, hogy minden egyes tulajdont, — szóval minden erényt, és erkölcsösséget magában foglal: nem lehet mégis különösen ki nem emelnem a' kevélységet egész rutságában, 's az élethevágó következményeivel, — nem az ebből folyó embertelen bánásmódot, mit a' magát trónban képzelő kevély éreztet, magánál kisebbekkel, vagy épen szolgáljaival.

Nevelőben még csak árnyéka se legyen a' kevélységnek, mivel ezt igen hamar eltanulja a' gyermek. Ha ő embertelenül bánik a' magánál kisebbekkel, alacsonyabb sorsuakkal, nem adja meg az illó becsületet az évek terhe alatt görbedt pórnak, valljon csöpegtethet-e növendéke szívébe ember-szeretetet?! Lehet-e várni hogy növendékébeellenkező elv magvául hintheti el?! fájdalom nem; — mivel naponkint tanuja a' gyermek az efféle bánás-

módnak, és lassan kint azon ferde véleményben erősödik meg, hogy: azért kell a' pórral úgy, és nem máskép bánni mert ő szegény szolgál, és tán egészen különböző lény mint az úr. Minő veszélyes következményi vannak aztán ennek, nem szükség mondani, milly befolyással van az egész életre, fájdalom tapasztalás igazolja!

Elkezdí az illy ferde nevelésü még gyerkőcz korában nem becsülni a' láznál, — szülei, 's körötte szolgáló cselédeket, mert szüléitől minden perczben eleven oktatást nyer, kik titkon örülnek ha urnak termett bálványuk, már korán megtanul durva hangon parancsolni, vagy tán szükség esetében végrehajtó hatalmat is gyakorolni, mielőtt engedelmessé válik, 's túrni megtanult volna. Eltanulja pedig, és természetévé válik annál inkább mint-hogy tán nevelőjétől is azt látja, és így nincs ellenőr, ki édes szülei esztelensége ellen hatalmasan megvédené; — ne tegyen aztán valamit kedvére a' szolgál, az éretlen gyerkőcznél sokkal okosabb, ne taragjon csak az esztelennek fából is vas-karikát, vagy is a' lehetlent ne valósítsa, mint terhes boruk megöl hirtelen lecsap a' villám: úgy szórja szavaiban komor tekintete villámit, — nincs tekintet a' redős szolgál arczra, nincs a' hólpte ostoba fejre. Itt látom én gyökerezni azon embertelen bánásmódot, minék a' pórnép korunkban is, csaknem általában, ki van téve. Hány jobbágy — 's emberszerető úr van ki pórnépét saját fiaiként, nem pedig lelketlen gépként nézi!!!

Vannak emberek kik kitünőleg elménczek, kiknek minden szavok gunyfulánkjaival telvék. Ezeknek legnagyobb multságuk másokat, — nem tekintve időt, körülményt, helyet, gúnytárgyává tenni, elménczkedési hagymázukban önszeszélyöknek áldozni. Az illyenek terhére vannak minden

társaságnak, és mindenki kerüli a' velök szorosabb viszonyba jöhetést.

Az illy gúnykorság homfokegyenest ellenkezik a' nevelés lelkével, 's nevelőben megbocsáthatlan hiba. Ha ő növendéke gyöngeségből vagy akármi másokkal származott hibáit, tévedéseit, vagy erkölcsi rosszását is csufolódva, nevetséges gúny közt akarja orvosolni, annyi mintha az orvos a' különben nem ingerült foku sebet erőműves (mechanicus) készakarva történt szurkálással szándékoznék behegeszteni, melly módon a' seb csak növekszik, és konokká válik, vagy a' mi több még a' nem sérült részek is szenvedési állapotba jutnak ügyekezzenek hát nevelő kikerülni a' csufolódást és gunyolódást, mert ez mindenkor növendéke iránti rossz indulatát árulja el, mit ez igen is hamar átlát, és ha merészsége, módja van, miket az elkecseregett lélek szerez magának, a' gúnymondatok visszatartására, misem érethetik el más általa, mint a' költsönös ellenérzet, nevelő részéről pedig tán tulságokra vetemedés, ha pedig mind ezt nem teheti, annál mélyebb a' szíven ejtett seb mi kiíltatlan gyűlölséget szül, és konokabb ellenszegülést. Némelly nevelőnek még tetszik az illy fulánkos gúny, szinte benső öröm éleszti, nem gondolja meg hogy minő tetemes kárt okoz oktalán elménczésével, ezen veszélyes elvből indul ki hogy: az illy bánásmód hat a' gyermek' szívére, ez hat egészen a' veséig; — igen ám; veséig hat, de soha sem jótékony befolyással.

„A' jótettet jutalom, a' rosszat büntetés szokja követni.“ — Ezen tétel theoriában mindig igaz marad, habár gyakorlatban nem úgy van is többnyire. Nevelőnek ezen szabályt olly hiven kell őriznie, mint fősvény őrizi pénzes ládáját. Neki semmivel se kell bölcsebben gazdálkodnia mint jutalmazással és büntetéssel, — semmivel megválasz-

tásában sem kell inkább vigyázónak lennie mint a' jutalom és büntetés neme kikeresésében. Itt javasolni annyi volna mint az előttünk ismeretlen minőségű, mennyiségű kelmekre alkudozni, 's ártné szabni érettségük, itt nevelő belátása határozhat egyedül, mert időt, körülményeket, helyet, mi pedig legfőbb a' jutalmaztatandó vagy büntetendő egyed természetét, jó vagy rossz tettének fokát kellek tekintetbe venni. Mi tehát csak néhány jutalmazási 's büntetési szabályt ajánlunk általánosan.

Nevelő soha se fenyegetse 's ijesztgesse növendékét olly büntetéssel, mit körülmények, idő, hely, sőt okosság tiltják végrehajtania, különben nevetőségessé fogja tenni magát. Ha megígérte a' büntetést, hajtsa is végre, hogy így láthassa a' gyermek mikép szavát nem tartania lehetlen; az ellenkező olly gyéren történhetik csak, hogy számba se jöhet, és kellő előre vigyázattal mert máskép nevelő tekintete bizonyosan csökkenni fog, kivált ha akaratlanul is, mi aztán csak nem szokássá válik, gyakori leszen az efféle esemény, és a' gyermek kitapogatta nevelője gyenge oldalát.

A' fenyték büntetés mindennapivá ne válják, mert így elveszti erejét, aztán azon veszedelmes helyzetbe hozza a' nevelőt, hogy kifogyván fegy-bányája, a' büntetést fokonként hatóbbá nem teheti, pedig a' gyakorta ismételt fegy elveszti minden erejét.

A' himpellér nevelő (kontár) vesszővel jelenik meg csakhamar a' nevelés templomában azon balga véleményel hogy ekkép törhet magának legbiztosabban utat, 's üzheti szét a' sötétség ködét, nem tudván azt mikép, a' jótékony nap sugarai biztosan 's hamarabb is elszélesztik a' láthatár körét mig a' komor hideg szél jéggé fagyfalja. A' tapasztalt okos nevelő nehezen és ritkán határozza el ma-

gát a' büntetésre, azon tudattal hogy van más ut, mellyen biztosabban érendheti el kitűzött célját.

Szeszélyből, felhevültten soha se fenyítsen, de ne is büntessen nevelő, mert ekkor indulatok rabja, mit a' gyermek is észrevevén, illy ötlet tűnik fel elméjében, mit tán nyilvánítani is fog, „épen haragos volt akkor,“ 's illy módon menti ki magát önlelekismeretében.

Győzze meg növendékét arról, hogy a' büntetés által az ő javát, boldogságát, csak előmozdítja 's szeretetét bizonyítja be, épen úgy mint mikor jótettért megjutalmazza, mivel a' kit szeret az ember, azt a' tévutról, ha szép móddal nem lehet, keményebb eszközök által is próbálja igaz útra vezérelni, ha meggyökerezett szívében ezen hit; üdves következményü leend minden büntetés, és legyen bár az szigoru, mindenkor atyainak, 's anyainak nézendü a' gyermek.

A' jutalmazásról épen azt lehet mondani mit a' büntetésről. Ne legyen az gyakori, mivel mindennapisága által közönségessé válik, 's elvesztvén böcsét nem csak az hogy ingert nem ad, nem lelkesít, hanem elrontja a' gyermeket, jutalomvágyóvá teszi, miután csak ígért jutalomért fog jót cselekedni, 's mielőtt valamihez fogna emekérést teendi „mit kapok aztán érte, vagy mi leszen jutalmam.“

Takarékosan és vigyázva bánják hát a' nevelő a' jutalmazással, különben nagyra vágyó, tiszteletvadászó, hiu leszen növendéke, melly hibák nőtton nőnek vele, 's mint férfit is bélyegzendik annyira hogy csak a' külsőségekért is képes fog lenni vagyonát, sőt életét is veszélyeztetni, ha szép móddal nem juthat azok birtokába, mítsem fog adni a' valódi tiszteletre, érdeme, mi egyedül kísérelhet bennünket, mint romolhatlan kincs az életen

keresztül, és senki más e nem rabolhatja tőlünk ha már magunk el nem veszítők.

Győzze meg hát nevelő növendékét a' felől hogy a' jó cselekedet, mint olyan, nem szükség kép vonja maga után a' jutalmat, mert az kötelessége minden okos lénynek, azért áldá meg isten lelki, testi tehetséggel, tanítsa meg arra is, mikép legnagyobb jutalma a' jót cselekvőnek azon öntudat hogy ő jót tön. Azonban soha se vonja meg tőle méltánylását, tetszését, hogy így tudhassa a' gyermek, mikép örömet szerez mindenkor jó cselekvésével, nagyobb benyomást teend ez a' gyermekre mint az érdemjelek, és más külsőségek, mik csak addig kedvesek előtte míg ujak, így, egyedül így leszen növendéke alázatos, nem hiu, nem nagyra vágyó, — így leszen férfivá szilárd jelleművé, ki legnagyobb jutalmát, öntetteiben keresi 's föltalálja.

Nevelőben megkivántató minden egyes tulajdönt előszámlálni felesleg, sőt lehetlen volna, — mint már fölebb is említők neki az erény és erkölcs tiszta példányának kell lenni. Csak azt említjük hát még berekesztésül, hogy lélekismeretes legyen hivatalában és így ön meg tagadó, az az: csak növendékének éljen.

Nincs nemesebb egyszerűs mind könnyebb önmegtagadás, önfeláldozás mint, a' melly gyermekért történik. A' természetszent szózata ez, mi a' nevelőben lakó atyáskodó érzelem által csak könnyűvé teszi a' különben terhes kötelességet. Mint a' hűn ápoló anya életét, mindenét kész levén föláldozni gyermekiért fáradozásit gazdagon jutalmazza gyermekei szeretete, tisztelete, 's erénybeni gyarapodása: úgy a' nevelő is, ki szülék képviselője ha csak növendékének él, ennek boldogságában keresi önboldogságát, gazdagon jutalmaztatik növendéke tisztelete, hálája, szeretete által, mik gyakorta egész életén által kísérik. Ezen tudat tehát

tehát már csak magában is kellenessé teheti terhes pályáját, és lelkesitheti a' főnebb említettük nevelési fontos föladatnak lélekismeretesen megfelelni.

Kun Tamás.

I.

Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

Orvosi Tár, szerkesztik és kiadják: Pr. Bugát és Dr. Flór. Uj folyamát. Ötödik félév 18. szám Pesten, Julius 5-én 1840.

Előttünk fekszenek az Orvosi Tár új folyamából az ötödik félévi 1—8 számai 's örömmel jelenthetjük, hogy ezen a' magyar orvosi közönségünk egyetlen folyóiratán minden tekintetben a' haladás javulás nyomai látszanak. Az első ívet megnyitja. „Az orvosi gyógymódok, és rendszerek változékonyságáról az orvostudományban azok jelen állapotához illesztve“ czimű értekezés, Dr. Jankovich Antal nádorudvari orvostul; mellyből következő sorokat, mint nemorvosi közönségre nézve is véleményünk szerint tanulságosokat és érdekesekeket közleni jónak láttunk.

„Az újabb idők két népies gyógymóda t. i. a' hason és a' vizszenv (homoeopathia és hydrophathia) már csak azért sem érdemlik meg a' tudományos rendszerek nevét, mivel az orvostudo-

mányban legjáratlanabb nemorvosok is csaknem azon szerencsével foglalkoznak velök mint magok az orvosok, mi csak a' tudománytalan rendszeretlenség útján történhetik. Ezen rendszerek valóságos divatczikkek, mellyek mint minden más divat nem sokára másnak, még pedig lehetőleg ellenkezőnek csinálnak helyet. A' hasonszenyvek a' többi közt már csak azért is el kelle hitelét veszteni, mivel *Hahnemann* 's legbuzgóbb 's legelmésebb követői még inkább a' rendszerteremtő tanának alapelveit minduntalan változtatván, az egész rendszert egészen megváltoztatták, noha maga a' mester maga szerzette tapasztalataira hivatkozott szüntelen; de hát ezek szerint nem igazságosan kérdehetjük-e tőlök: atyafiak! ha tanotok eredeti főállításai tapasztalatból véve mint valók meg nem állhatván, helyeikbe másokat helyeztetek, valjon ezen utolsó rendűeknek több hitelt adhatunk-e és miért, mint azon elsőeknek? mellyeket maga a' mester is megtagadva kiátkozott; 's vaknak 's egészen vaknak kellene lenni, avvagy a' nyereségvágy által egészen fére vezetetni, ha illy szembeszökő ellenmondásoknak hitelt adhatnánk. Egyébkint a' hasonszeny a' gyógytudomány horczonán eddig buborékként megjelent eszképekként szinte nem sokára sirjába szálland, mert valóban némelly mellette élet- és halálra küzdő feszített erőlködések ellenére is érdemlett sirjához közelíteni látjuk őtet, 's arra semmi prophétai lélek nem kell, hogy őt a' legközelebb évtized eltemetendi.

Máskép van a' dolog napjaink másik divatczikkével t. i. a' vízszennyvel, vagy is a' hidegvíz módszeres alkalmaztatásával a' betegségek orvoslásában. Ez kevésbé kap orvos ügyünkbe mint a' hasonszeny, melly utolsó sok a' közegészségct érdeklő lényeges kérdéseket igen kellemetlenül érint. A' vízszennyben csak egyetlenegy gyógyszer, t. i.

a' víz alkalmaztatása forog kérdésben, melly mindenhol és pedig ingyen kapható, és mellynek magas érdemét a' célirányos esetekben már a' legősibb kortul fogva elősmerték az orvosok, melly azonban egyetemes szerré csak a' legújabb időkben bélyegeztetett, melly időtül fogva a' hydropathia hyromaniává, a' vizszenv vizdühhé lön, melly a' jó ügynek annál inkább árthat, mivel a' vizszenv jobbadán tudománytalan kezek közt forogván, csak vakon találgatólag alkalmaztatik, mindenütt és mindenben minden más gyógyszer fölibe helyeztetik; mert semmi sem árthat valamelly egyes gyógyszer maradandóságának, mintha az túlságosan dicsértetve egyetemes szerré bélyegeztetik, melly nem, és nem is lehet az. A' néptömeg mindig csak az egyetemes szer után kapkod, millyeket százakat és ezreket gondolt már föltalálni, föltalálásukon a' néptömeg örömittason ujongott, de mint előlegesen is gondolhatni, minde' mai napig egyik sem állotta ki a' kémlélődő tapasztalati tudomány próbakövet; honnét mindannyian feledékenységbe szállottak ismét. Ugyanezen sors várakozik a' viz-orvoslásra is, mellynek alkalmazata mint divattá létele előtt szinte csak a' szak embereire tart számot.

A' 2-ik számban a' nehéznyavalya (nyavalyatörés, epilepsia) indigo általi meggyógyulásának 3. nevezetes orvosi közönség figyelmére igen méltó példáját hoz elő Dr. Herz. — Ugyan ezen szám végén a' néhai Pr. Schuster emlékeről folytatólag emlékeztvén Bugát Pál a' jegyzésben ezt mondja: „Egy bizonytalan kéz aláírási ivemre a' következő pár verseket írta:

Schuster! köszöntsé sok tán méltóbb előzőid,
Kit orvost így első tisztelnek híveid,
vagy:

Schuster? te első kit a' hon így dicsőít,
Köszöntsél ott fenn sok tán méltóbb előzőid,
vagy:

Schuster, te első, kit orvost így dicsőít,
Honod, köszöntsél sok tán méltóbb előzőid.
vagy:

Schuster! te első kit orvost így dicsőít
A' hon, köszöntsél sok tán méltóbb előzőid.
vagy:

Schuster! te első kit orvost így dicsőít
A' hon, köszöntsél szinte méltóbb előzőid.

Ezen versek hihetőleg a' boldogult márvány-
emlékére szánvák; de effélék mennyire tudom nin-
csenek divatban, mert az emlék maga vers maga-
magának. A' versíró nem rosszul fogta fel a' dol-
got, midőn boldogultunk által méltóbb elődeit kö-
szöntetni kívánja; kiknek tán sokan inkább kíván-
tak volna emléket emeltetni; de valjon kizárja-e
Schuster emléke ezeket, mit először végre hajt-
hatni nehezen diszlett volna, holott Schuster még
azon heveny emlékezetünkben lévén, mint a' disz-
let bebizonyította, vele célunkat értük, sőt azt
eszközöltük, hogy ezt én a' már megtört uton ré-
szint a' Schuster előtt elhunyt, részint az utánna
elhunyandó, nálanál tán méltóbb férfiaknak emléket
annál könnyebben állíthatunk.“

A'milyen irgalmatlan rosszak ezen versek tech-
nicai tekintetben; épen olyan szembetűnő és ta-
gadhatatlan a' benne kifejezett igazság. Nem vol-
tak-e nekünk boldogult Schuster előtt, kinek valódi
érdemeit épen nem akarjuk kajánul kisebbitni, az
orvosi tudományban sokkal jelesebb érdemesebb
embereink, 's még a' külföld előtt is tiszteletben
állott íróink. Emlékezzünk csak a' többek között
Mátyus Istvánra, a' bámulásra méltó olvasottság-
gal és roppant szorgalommal készült „Ó és Uj diae-

tetica szerzőjére; Veszprémi Istvánra, kinek „Biographiae medicorum Hungariae et Transylvaniae“ című munkája a' külföld figyelmét is olly nagy mértékben magára vonta, 's melly akármellyik ilyen tartalmú külföldi munkával mérkőzhetik; Rácz Sámuelre, kit az orvosi tudományok hazánkban első honosítójának olly méltó joggal nevezhetünk, 's kinek tiszteletére igen helyesen énekelte a' genialis Csokonay:

Uram, örvendez a' magyar
Haza, hogy a' mostani
Aesculáp fíjait hallja
Magyar hangon szóllani 'stb.

Schuster előtt mondom, kit a' közvélemény olly széles ismertetű polyhistornak tartott, 's még is a' tudományok egyik ágában sem vala képes egy valamire való becsű munkát is készíteni, sőt tanítványi számára, hogy azokat, az időt és egészséget egyaránt vesztegető, a' hibákat vakon terjesztő irás terhétől felmentse, több évekre terjedt professorsága ideje alatt, egy chemiai compendiumot nyomtatásban kiadni; 's kinek minden érdeme, minden esetre dícséretes törekvéssel, de sok tekintetben igen szerencsétlen sikerrel dolgozott, tetemes javításokra váró chemiai magyar nomencláturában áll. De mi, mint csaknem minden reformjainkban, úgy az emlékek ügyében is ott kezdjük a' dolgot a' hol végezni kellene. Kisfaludy Károlynak emléket emelünk, mert költő volt, 's az emlékemelést költők indítványozák; 's több évek mulva kezdünk gondolkodni felőle, hogy talán Mátyás is érdemlene valami emlék formát. — Ezen versek nem *hihetőleg* mint Bugát úr mondja, hanem *bizonyosan* a' boldogult márványemlékére szánvák, 's épen nem áll azon észrevétel mit tudós Bugát úr teszen rá hogy „az e' félék mennyire tudom

nincsenek divatban, mert az emlék maga vers maga-magának,“ az e' félek igen is divatban vannak. A' régibb emlékek közül elég légyen a' nagy Newton világszerte híres emlékiratát említeni, az újabbak közül pedig a' Guttenbergét, kinek mint a' könyvnyomtatás feltalálójának hazafiai a' Mainz városa L. Kosai nem régiben több ezerekbe került, 's e. ész Európából gyűlt pénzen pompás emléket állítván Göttingai tanító Dr Müllertől készült következő diák versekkel ékesítik azt:

Artem quae Graecos latuit, latuitque Latinos,
Germani solers extudit ingenium.

Nunc quidquid veteres sapiunt, sapiuntque recentes,
Non sibi, sed populis omnibus id sapiunt.“
melly versek egy kevésbé szabad fordításban magyarázul ilyen formán esnének:

„Egy mesterséget, mellyet maga Róma 's Göröghon
Nem tuda, egy német lángesze felfedezett.

Most a' láng elmék újabb vagy régi szülöttit

Mint köz kincseit, úgy nézi az emberiség.“

A' 3-dik és 4 dik számban jeles eredeti értekezés találtatik Dr. Paczek Józseftől. „Általános eszmék az orvostudomány jelen állapotáról“ czim alatt (elolvastatott a' szatmári orvosgyesület majus elsején tartott 12 ik gyűlésben) mellyben a' külömlöző, a' régibb és újabb időkbeli orvosi rendszerek tömött rövidséggel fejtegettetnek, és méltattatnak mellybőlHufelandnakkövetkező a' mezmerimust tárgyazó sorai igen nevezetesek: „In eben dem Jahrzehend, wo Grosse und Kleine mit unglaublicher Kühnheit und Thätigkeit arbeiten, die Tempel des Aberglaubens zu zerstören, und die menschliche Vernunft von allen drückenden Banden zu befreuen, ist man äusserst geneigt, an allem was das Gepräge des Wunderbaren trägt, Geschmack zu finden, und dadurch eine Quelle von Irrthümern zu nähren, die noch ergiebiger ist, als aller scholastischer Unsinn.

Die lange unterdrückte Alchemie hebt ihr Haupt wieder empor; Gespenster, die seit *Thomasius* Zeiten immer seltener wurden, finden wieder ihre Seher; es treten Propheten auf, und man glaubt ihren Weissagungen. Die berühmten Nahmen, *Schroepfer*, *Gassner*, *St. Germain*, *Calliostro*, *Price*, *Ziehen*, welche alle eine Zeit lang mit vielem Beifall agirten, sind hinlänglich Belege dazu. Aber das glänzendste Meteor dieser Art ist unstreitig der Magnetist *Mesmer*. Dieser Man vereint alles, was der Menschheit am Herzen liegt, Weisheit, Leben und Gesundheit, unter dem seltsamen Nahmen *Thierischer Magnetismus*, in seiner Person, hat die Tiefen der Natur erforscht, ihre Urkräfte entdeckt, und weiss dieselbe nach Gefallen zu brauchen. Er heilt alle Krankheiten durch ein Mittel, durch unsichtbare Einflüsse; denn sein Heilmittel ist die Lebenskraft selbst, und ein Blick von ihm, das Ausstrecken seines Fingers, ist schon im Stande dieselbe mit zu theilen; ja er versichert im ganzen Ernst, ihm habe die Vorsehung zu dem grossen Erneuerungsgeschäft der so sichtlich hinwelkenden Menschheit erkohren. Man lese, was er durch einen seinen ersten Apostel den Menschen zurufen läst: (*Hervier Lettre sur la decouverte du Magnetisme animal. Tekin 1784. lap. 6.*)

„Sehet eine Entdeckung, die dem menschlichen Geschlecht unschätzbare Vortheile, und ihrem Urheber ewigen Ruhm bringt! sehet eine allgemeine Revolution! Andere Menschen werden die Erde bewohnen, und sie durch ihre Tugend und Arbeit verschönern; sie werden durch keine Schwachheiten in ihrer Laufbahn aufgehalten werden uns und unsere Uebel nur aus der Geschichte kennen. Ihre verlängerten Tage werden ihre Unternehmungen erweitern und vollenden. Sie werden die Süssigkeiten jenes Zeitalters geniessen, wo man ohne Mühe

arbeitete, ohne Kummer lebte, und ohne Schauern starb. — Die Mütter werden weniger die Gefahren der Schwangerschaft und die Schmerzen der Geburt zu fürchten haben, werden stärkere und muthigere Kinder zur Welt bringen, sie ohne Mühe erziehen, und die Gebrechen verhüten, womit unsere Gewohnheiten die Kindheit überhäufeten. Sie werden ihnen die Thätigkeit, Energie, und Anmuth der Urwelt geben. — Die Väter erfreut durch ihre vierte und fünfte Generation, werden nur am äusersten Ziele des Alters fallen. Thiere und Pflanzen, gleich empfänglich für die magnetische Kraft, werden frey von Krankheiten sein: die Herden werden sich leichter vermehren, die Gewächse in unserem Gärten mehr Kräfte haben, und die Bäume schönere Früchte geben. Der menschliche Geist im Besitz dieses Wesens, wird vielleicht der Natur noch wunderbare Wirkungen gebieten: wer kann wissen wie weit sich sein Einfluss erstrecken wird. *Gemeinnützige Aufsätze zur Beförderung der Gesundheit und des Wohlseyns* Wien 1797. VI. *Mesmer und sein Magnetismus*. Lap. 124—127. — Hogy azonban „a’ mesmerismus réinként köpdesett volna, míg kisült hogy alapítója—Mesmer egy önmagát csaló ábrándozó, ’s csudatételei egy beteg képzelőtehetség szülöttei, ’s az állati magnetismus ábrándozás volna;“ ezt állítani annyit tesz, mint sok tudományokról ’s feddhetetlen caracterekről ismeretes nagy férfiakat, kik az állati magnetismusnak részint lehetőségét (kik közé tartozott a’ többek között Hartmann is), részint valóságát vitatták, a’ csatlakozott vagy csaló ábrándozók sorába helyezni. Lásd erről bővelben a’ folyó évi Tudományos Gyűjtemény I-ső kötetében. Ha a’ természettudományokban, mellyekben még sok erőnek tiszta ismérétere nem jutottunk, mind azt kétségbe hozzuk, mi nem épen kézzel fogható,

's csak azt fogadjuk el kétségtelen igazságnak minek a' rudis empiria útján amúgy könnyű szerrel isméréteré juthatunk: a' természetphilosophiának (philosophia naturae) mellynek pedig a' természettudományokra jótékony befolyása tagadhatatlan, sok igazságait félre kell vetnünk.

Épen ilyen szellemben van irva az „Észrevételek a' hasonszenvről,” című cikkely is Rozgonyi Gábor orvos-doctortól, melly azonban a' hasonszenvről sok fontos és érdekes észrevételeket közöl.

Jelenkorunk miveltebb része, ugymond a' szerző jóllehet tisztábban 's józanabban gondolkodik az orvosi tudományról, mint sem a' hajdankor: mindazáltal most sincs még egészen tisztában; még mindig valami rejtett, 's megfoghatatlan különös erőt keres nem csak a' nem orvos: hanem egy része az orvosoknak is az orvosi tudományban, melly a' betegséget valami rejtett, 's titkos úton támadja meg, 's üzze ki a' testből. Így a' nagy tudományú Hahnemann Sámuel Kristof Fridrik is, meggyőződve, mint látszik az eddigi orvosi tudomány semmisége felől, minden iparát arra fordítá, hogy egy bizonyos, 's csalhatatlan gyógyelvet találjon fel, mellyre az egész orvosi tudományt, mint biztos alapra építeni lehessen, 's minden betegség ellen különös és csalhatatlan gyógyszerrel találhasson, melly a' betegséget varázsként üzze ki a' testből; — és imé! azt ő fellelé!! — A' china-héjjali kísérlet önmagán tette őt figyelmetessé arra, hogy annak gyógyereje a' váltóláz ellen azon tulajdonában fekszik, mellynél fogva az, egészségesektől bevétetve, a' váltólázhoz hasonló kórtüneteket okoz. (Ellenkísérletek megmutatták, hogy öncsalódás vagy ravaszság volt alapja ezen állításnak).

Ezen állított felfedezésből következteté azt: hogy a' gyógyszerek csak azon tulajdonuknál fogva gyógyítják meg a' betegségeket, melly szerint egészségesektől bevétetve, azokban valamely betegséghez, a' mennyire lehet, hasonló tüneteket képesek okozni, 's így, „a' hasonlókat hasonló-kali eltörlesztési elvet alkotó,“ 's azt állítá, hogy eddig a' betegségeket nem gyógyították olly elv szerint, melly a' természet és tapasztaláson alapulna, hanem önkény koholta, a' többi között ezen ismeretes szabály szerint: *contraria contrariis*; holott az igaztág az igazi útja a' gyógyításnak ezen elvben, *similia similibus carentur*, 'nyugszik.

Hogy Hahnemann előtt nem iparkodtak az orvosok a' beteget természet és tapasztalásokon alapult elv szerint gyógyítani, az igazságtalan, és hamis vád. Mert semmiféle gyógyítás sem alapszik annyira a' természet és tapasztalásokon (ha csak a' különös tekintetek nem ellenkezik) mint a' *contraria contrariis*; hűs szert kíván az, kinek bel-sejét forróság hevíti; a' nyakas hasszorulások ellen hashajtók, a' hasfolyások ellen szorítók, (kivévé azokat, mellyek *criticusok*, vagy okuk valamely idegen testben gyökeredzik, mellyet a' természet magára hagyatva, nem képes kiűritni) tanácsosok; a' nemes organumok felé való vértorlatot vérkiürítésekkel, 's elvonó szerekkel mérsékeljük okosan 'sa't. És még is Hahnemann 's utánna tanítványai azt állítják, hogy ezen mód hamis és céliránytalan, 's mindezek helyett, hogy ha hamar, biztosan és tartósan akarunk gyógyítani, olly szerekhez kell folyamodnunk, mellyek az egészséges testben a' betegséghez hasonló tüneteket képesek okozni, 'sth.

A' minő ingó 's történetes alapja Hahnemann tanításának, mellyre rendszerét építi, 's minő világos azon nézet, mellynél fogva a' tört nem sejtő

olvasót hamis adatokkal részére bírni törekszik: épen olyan ingadozók és csalókák azon egyes esetek és tapasztalások, mellyeket a' házi szerekből következtetvén, azokra új rendszerét alapítá. Ezen szellemben írt egy gyógyszer-tant; mellynek hat kötetében mintegy 62. szer említetik azon tünetekkel, mellyeket azok az egészséges testben okoznak, mint első alapvonatait azon gyógytudomány-nak, a' minőnek lennie kellene.

Mi Hahnemann által előadott tapasztalásokat illeti, mellyeket egyes gyógyszerektől okoztatni állít, azok minden hitelüket elvesztik az ellenkísérletek által, mellyek szerint az előszámlált kör-tünetek nem tapasztaltattak. Hahnemann t. i. vakmerőséggel vetélkedő bátorsággal azt állítja a' china-héjrol, „hogy egy obon jó china-héjból készült festvény egy font vízzel keverve, 's egy nap alatt megíva, szintolly bizonyosan, 's több napokig tartó lázat okoz, valamint a' mocsáros helyeken való tartózkodás vagy lakás.“ De Görg tanár Lipszében 4 tanítványnyal véteté be Hahnemann szerint egy nap alatt e' china-festvényt, 's egyike sem kapott lázat 'stb.

Hahnemann tanításának igazsága bizonyítására példákat számlál elő a' közönséges orvosi praxis-bul azt mondván; „hogy ha az orvosok ő előtte valamely betegséget meggyógyítottak, azt tudtok ellen hasonszenvi gyógyszerrel tették.“ De azon orvosok közönséges adagokat használván, mi vihette Hahnemannt olly adagok kiosztására, mellyektől okosan semmi hatást sem lehet várni, miután az emberi test hasonlíthatatlanul nagyobb testi és lelki ingereknek van kitéve. A' gyógyszernek olly kicsinynek kell lenni, hogy a' szer okozta betegség felül ne haladja a' természetes betegséget, hanem csak képes legyen az eredeti bajt 's betegséget eltörteni 's megsemmisíteni. De megengedve azt, hogy a' beteg organismus

sokkal érzékenyebb 's fogékonyabb a' gyógyszerek iránt, mint az egészséges: a' különbség még sem lehet oly nagy, hogy az, mi az egészséges testben szemer, 's obonyi számra véve észrevehető tüneteket okozván csak, az a' beteg testben trillio-decillio részre osztva ugyanazon hatást okozza, vagy pedig oly nagynak kellene a' különbségnek lenni az egészséges és beteg test között, mint az elefánt és atom közt" stb.

A' 8-ik számban az ügyféli szeretet vagy ügyfeliségről szól egy cikkely élet- és lélektani tekintetben rendünkhöz (az orvosi rendhez) alkalmaztatva, hol következő nevezetes sorok állanak: „A' tápláló élet viszonyában álló szeretetnek góczát, mint általában a' tápláló életét magáét, a' hasüregben találjuk, melly üregéből kisugározván a' szeretett tárgyak éldelésébül a' lelket is részelteti; holott az érzékek útján lelkünkbe tolakodó szeretett tárgyak gócza a' koponyaüregben létezik, mellyek lelkünket közvetlenül boldogítva, hatásaiknál fogva vékony sugárként tápláló életünk körébe is áthatnak. — A' két góczbul egymás elejbe menő szeretetsugarak a' szívben találkoznak, melly az egymásután következő vérhulámok által szüntelen éber állapotban tartatván, heves hajlamánál fogva szeretet sugarak által egyszer tüzet kapva, 's általok szüntelen gerjesztve melegen boldogító özönként árasztja el szeretet-hatásánál fogva egész létünket. Azon szeretet tehát, melly a' hasi és koponyai üregből csak sugaras irányban, a' melli góczbul pedig gőzkörös terjedetben dolgozik, a' sugárzó és terjesztett hőhöz hasonlít.“ Ezen felette eredeti, egy felől igen materialis, más felől igen comicus, magyarázatja a' szeretetnek, miképen foglalhat helyet komoly hangulatú tudományos folyóiratban, ismertető meg nem foghatja. Általjában az e' féle az orvosi tudo-

mány philosophiájára tartozó, de épen eredetiségek miatt kevés becses híró értekezések, terjedelmesebb folyóiratba valók volnának, 's azt Orvosi Tár külömben is kevés számú iveit jobb volna azon gyakorlati felfedezések javával, melyek a' külföldi orvosi journalokban olly nagy számmal találhatók, megtölteni.

V.

B) Külföldi Literatura.

Könyv-ismertetés.

England und die Engländer von C. L. Bulwer. Aus dem Englischen von Dr. Georg Nicolaus Bärmann. In vier Theilen, Zwickau, im Verlage der Gebrüder Schumann. 1834.

(Vége.)

De azt mondják, a' gyermeki kor alkalmatósabb, a' holt, mint az élő nyelvek alapos megtanulására. Ha ezen állítás igaz volna is, még ugy sem szolgálhatna elegendő okul, a' holt nyelvek *egyedüli* taníttatására; a' gyermeki kor, *szükséges a' holt* nyelvekkel ismerkedésre: legalabb kívánatos időpont az az *új* nyelvek tanulására is De a' dologban ennyi igaz van, hogy a' gyermeki kor legalább *épen annyira* szükséges az egyiknek, mint a' másinak megtanulására; már csak azért is, mert az új nyelveken tudni kell beszélni, a' régi nyelveken pedig nem; 's a' gyermek hajlékony beszédműszerei igen is alkalmasok azon nyelvek mellyen beszélünk, hangjait és accentusait sajátjaivá tenni, bár a' később korbeli érettebb ész szinte ollyan al-

kalmatos egy csupán írott nyelvnek elveit és szerkezetét megtanulni. stb.

Valamint a' literatura nem lehet egyedüli foglalkozása az életnek: ugy a' nevelésnek sem kellene csupán tudományosnak lenni. stb. Ezen komoly és nemes foglalkozás végcélja fellengős, általános, és terjedelmes. Nem lenne már most elegendő ha az embert csupán tudóssá formálnánk — a' pedánt nem egyéb, mint egy haszonvehetetlen bolond *).

A' nevelés célja az embereket értelmesekké formálni. Kérdjük meg már most magunktól mi történik a' mi divatszerű nevelésünkben, mi ezen célra vezethetne. Az erkölcstudománynak egy tanítmányát sem adják elő — egy erkölcsi elvben sem kapnak az ifjak oktatást. Még a' holt nyelvek tanításakor is az ifjakkal többnyire csak a' költőket, 's az inkább költői történetírókat, a' philosophusokat és moralistákat pedig csak ritkán olvassák. Méltán gáncsolták véleményem szerint a' londoni egyetemet; de hát más valamellyik nyilvános intézetünkben tanítatik a' vallás legalább előkészítőleg a' Páley egyetemi cursusára? A' templomokba és kapolnákba járásmég

*) Németországban az iskolák állapotja koránsem áll olyan rossz lábon, mint lelkes írónk az angol iskolák állapotját rajzolja, mivel ezen országnak már geográfiai helyhezete, általánosabb nevelési rendszert parancsolt felállítani. Mindazáltal a' német universitások, városi gymnasiumok, és helységi iskolák sem látják hiányát az ilyen *hasznavehetetlen bolondoknak*, a' millyenekre szerzőnk itt céloz. Sokan vannak az ilyen dántok, kik azt vélik, hogy egy deák vagy görög szótár írása által a' literatura délpontjára húztak fel, 's ezen hal véleményben püffeszkefnek, mint rectorok, professorok. stb. színekurákkal ellátvák, rágódnak a' már már régen megrágottakon, 'tmásokkal is ragattatják azt.

nem vallás. Az élet, az oktatás, a' vallás ereje — hol vagynak mind ezek? Kutassuk fel bár a' nevelőházak minden szegleteit, semmit sem fürkészhetünk fel egyebet, mint görög és deák nyelvet.

Mixtaque ridenti fundet colocasia acantho. A' második részben a' közép néposztály nevelését dicséri az aristocratiai felett. A' közép néposztályok, mellyekhez én főleg a' kalmárokat, 's más kereskedéssel foglalkozókat, 's az ezekkel közlekedésben állókat számolom, aránylagosabb és rendesebb nevelésben vesznek részt, mint a' felettek és alattok álló rendek; nevelési rendszerek nem olly régen áll fen, mint az aristocratiaié, kevesebb tárgyra terjed, 's a' fenyték benne átjában szigoru. Itt is tanitnak deákul, de nem sokat; 's a' számvetés és szép írás — mellyeknek az aristocratiai tanítóknál mellyek névvel léteznek, itt ugy tűnnek fel, mint a' tanítás fő tárgyai, mivel a' nevendékek többnyire kereskedésre szánvák. Hazai nyelven fogalmazott gyakorlások foglalják itt el a' deák ódák helyét; mivel azonban a' critikai leczkék nem a' tanítás óráiba foglalvák, a' tanítvány itt legfelyebb is csak meglehetőes grammaticai stylusra tesz szert. A' vallásra több figyelm fordittatik, a' bibliai magyarázat gyakran hetenkénti leczkék tárgya. Több ilyen iskolákban tehát több ügyelet van mint másokban a' vallástanításra; átjában szóllván mindazáltal mind azon iskolákban, mellyeknek feladata a' kereskedőket képezni, több fordittatik a' vallásra, mint azokban, mellyekben a' nemes emberek neveltetnek. Ha a' tanítványoknak a' vallást világosan meg nem magyarázzák is, legalább a' szellem iránta felébresztetik, 's a' nevendék egész életére szóló abstract tiszteletet viszen el magával a' a' vallás tudománya iránt, mellynek elveit még kereskedési terveinek üzésében sem veszi el egészen szemei elől. Innen van, hogy a' mi közép néposz-

tályunkban sokkal több tisztelet mutatkozik a' val-
lás iránt, mint a' többi néposztályokban; innen
van azon tévelygő hajlomok a' jótékonyásra: in-
nen (a' többi néposztályokban olly gyenge) annyira
komoly törekvések a' szombat meginneplésére; in-
nen azon buzgalimok, a' vallásos fogalmak terjesz-
tésére a' négek között: ezért lépnek olly kön-
nyen által a' különböző értelmű felekezetek szigo-
rubb hitágazatira.

De ha a' vallásos szellem nevelésökben inkább
tulnyomó is, még is az erkölcstudomány terjedel-
mesebb és mélyebb elveit tekintve a' közép néposz-
tálynál szint úgy el van hanyagolva. Erkölcstudo-
mányi munkák, mellyek alatt én az erkölcsök phi-
losophiáját értem, egy részét sem teszik az átalá-
nos tanításnak: az angol ifjúságot nem tanítják,
mint Németországban történik, gondolkodni, okos-
kodni, fontolni. Innen származnak ezen néposz-
tálynak sokszor korlátolt és különös erkölcsi néze-
tei, melly épen ennél fogva gyakran azon jellemző
tévelygésbe esik, hogy a' külső szint a' vallás lé-
nyegének tekintse.

A' negyedik részben a' vallás állapotjáról kö-
vetkezőleg elmélkedik: „Éles, bár egy kevésbé
képzeltős Gibbonnak azon észrevétele: hogy a' kü-
lönböző keresztyén felekezetek hitvallásaiban a'
nemzeti karakterek különbségére nyilván rá
ismerhetni: A' syriai, és egyiptomi benszülöttek
lombha és szemlélődő áhitatosságra szánták életüket,
Róma ismét világuraságra törekedett, az élénk,
és ékesszólló görögök éles elméjüket metaphy-
sikai, hittudomány feletti vitákban emésztették fel.“

„Ha ezen észrevételét Gibbonnak a' jelenkorra
alkalmazzuk, hasonlóképp felvehetjük, hogy a' né-
metek vallásában a' szemlélődő nyugalmat, 's az
érzelmekek szelid gyöngédségét; az amerikaiakéban

a' nyugtalanságot, 's az új vi'sgálat utáni törekvést vesszük észre, 's látjuk mikép a' hű és harczkedvű francia egyházi szertartásaira a' csillámló külső, 's a' kellemes színpadi hatás iránti szenvedelmének bélyegét rányomja, míg az Anglia, kereskedő és illedelemteljes lakosai vallás gyakorlataiban azt nyilatkoztatja, mikép a' külsőkben az illedelemhez ragaszkodik. Legalább mi nálunk a' külső és látható jel kétség kívül a' legjobb, sőt talán az egyedül szükséges jelül tekintetik a' belső és lelki ajtatosságnak. Jelenkorunkban a' nemzetiségnek 's a' materialis philosophia azon eredményének, melly philosophiát, mint későbbben előadandom, igen vakul tiszteltünk; bizonyos törekvése minden dolgokban logice tenni fel, melly a' határozatlant meghatározni, a' kimagyarázhatatlant kimagyarázni, és így azt kiburkolni igyekszik, mit a' vallás által követelt heves és benső ajtatosság beburkolva kíván tartatni, melly vallás saját érdekünknek és emberi szenvedelmünknek folyvásti feláldozását teszi kötelességünkké.

Az elmétkedésre való könnyelmű hajlandóság tanította a' francia népet arra, hogy a' hitet az okosság által alászállítsa, el annyira, hogy a' hit belső lényegétől megfosztatva, ezen nemzetnél csaknem egészen megszűnt létezni. Angliában azon józanító szeretete mind annak, mit józan emberi észnek neveznek, 's azon kalmári idegenkedés minden költői és képzelgőtől, magát a' költészet körét természetesen kivévén, alkalmasint ugyanazon eredmény felé hajlanak, melly az angol nemzetet hasonlókép bélyegezi. A' francia a' vallást az elmétkedés tárgyává akarná tenni; a' tiszteletteljesebb, de azért nem bölcsőbb angol, foglalkozás-fogalomra szeretné azt visszavinni. De ha egyszer a' vallást gyakoroljuk, ha egyszer meggyőződöttünk annak nemesebb, és felemelőbb gyakorlatiról, 's

azon erejéről, melly az erényeket felébreszti, és megerősíti, az embereket a' vétkezéstől visszahozza, arra is kell tekintenünk: micsoda mértékben választjuk azt el az emberi kedvély mozgalmaitól, 's azon foglalkozási jogiól, melly őt az emberi szív felett illeti.

Hogy a' vallás hatásait elismerhessük, az általa parancsolt penitencziatartásokat kötelességünk kételessük, 's lelkétől át legyünk hatva, sokkal biztosabb és erőteljesebb tehetségeit kell a' léleknek segítségül vennünk, mint csupán az okosságot; a' vallás ügyéért szükség minden érzelmeinket, 's létünk egész költészetét a' sorompók eleibe léptetni. A' teremtő fenséges munkáira ugyanazon éles ítélőtehetséget kell alkalmaznunk, mellyet az emberek remek műveinél foglalkoztatunk. A' Rafael festményeit a' Milton fenszárnyaló szellemét, nem mathematicai theoremák után vizsgáljuk. Nem kérdezzük folyvást az aprólékosságon kapó logicussal: „Mi van ez által megmutatva?“ Sőt inkább törököszünk azt ugyanazon képzeleti szellemenben felfogni, mellyben azok készültek. Észrevételeink elmerülnek annak nagyságában, mit szemlélünk, 's ezen észrevételünktől származtatjuk azon fenséges hiedelmet, azon idealis és anyagtalán philosophiában, mellyet csak akkor utasítunk vissza, midőn azt tesszük szemléletünk tárgyává, minek szemléletünk felfogásunkat még inkább kellene igényelni, tudjuk az Isten művét.

A' becsületre, a' dicsőségre vágyás világi dolgunkra terjedelmes befolyást gyakorolnak, épen azért, mivel nem csupán és egyedül az okosság számolásain alapulnak, mivel mind azok által hordoztatnak, 's ugyanazért a' szív éltető kufforrásából erőt, és ifjúságot isznak. Ha a' vallás némileg hatalmas hatással bír — ha néki földi vetélytársak diadalmas ostromlójának kell lenni — ha az ő hi-

vatala azon Titánokat ostromolni, kik szenvedelmeknek neveztetnek, 's folyvást a' földdel érintkeznek, 's folyvást ezen földtől várnak új gigási életet — ha neki kell

„*Minket ama fensőbb, amaz égi körökbe vezetni*“ szükség, hogy bennünk minden erőket felizgasson, mellyekre képesek vagyunk. Hogy szenvedelmünket megöldökölhessük, szenvedelem által kella' vallásnak segítségére lennünk; ennek nem lehet, nem szabad valamely lágy meleg vagy álmos alapelvnek lenni, melly azon okosság által, melly tetteink közül egyiknek sem ad semmi szilárdságot, korlátoztatik, és nyomorékká tétetik. *A' vallásnak a' nemzetiséggel semmi köze; kedvély buzgalomnak, szívérzelemnek kell annak lenni, melly mindenkor velünk van, melly mindent áthat, átherit, és felel.*“ 'stb.

Ugyanezen részben élénk rajzát adja egy angol falusi lelki tanítónak, mellyben mint tükörben sok honi lelkészeink szemlélhetik magokat.

„Lépjetek be azon felszentelt 's emberekkel megtölt épületbe — az egy igen divatba jött szentegyház. Nézzétek, melly szépen ki van meszelve és festve; millyen ujjak a' réz szegek, és veres borítékok a' honoratorok székein — melly tisztességes öltözetben van a' pap, az egyházi is belép, mint egy előkelő nevelésű fiatal ember. A' prédikátor elkezdi a' szent beszédet; ő igen tudós ember, azt mondják nem soká püspök lesz, mert egy görög tragoediara jegyzéseket irt, 's gróf Gliternél (Glitter = Fény) házi nevelő volt. — Most már nézzétek és halljátok őt. Előadása millyen egy hangu, egész valója millyen hideg! Arcza millyen kifejezés nélküli! 'S miként hangzanak szavai? Ime itt vannak: „Rettegjétek a' haragot, melly benneteket fenyeget? Gondoljátok halhatat-

lan lelketekre! Fontoljátok, óh fontoljátok meg az életről rettenetes számadást, a' nagy felelősséget — gondoljátok meg melly hirtelen számadásra vonattathattok!“ Bár melly tarta'omteljesek ezen szavak, még is épen olyan hangon dünnyögi azokat elő, mintha valamely korhely azt kérdezné: „Jankó messze van e' még az ebéd ideje?“ Valóban ha a' világon a' leghidegvérűbb ember egy vadászt arra kérne: hogy kedves kutyáját ne lőjje agyon, ezerszerte több indulat kifejezéssel fogna beszélni — és még is ezen lelkész hivatása egész közönségnek — minden ismerőseinek, barátinak, rokoninak, feleségének (azon bársony sipkás asszonyságnak, kinek büneit senkisé ismeri jobban mint ő) és hat gyermekeinek lelkét megszabadítani, kiknek menyey boldogsága kétség kívül szükségeskép inkább szíven fekszik, mint világi előmenetelek, és még is melly csudálatosan uralkodik ezen pap saját kedvélyjén! Soha életemben nem láttam illy hideg szabásu embert. „De drága sir felele nékem egy új divatu purista — hiszen ezen hideg szabatosság, nem egyéb mint decorum — sajátképi bélyege a' mi országos szentegyházunk lelkészeinek.“

„Ah doctor Young nem úgy gondolkodott midőn látván, hogy hallgatóira elegendő hatással nem lehetett, felhagyott a' beszéddel és könnyekre fakadt.“

„Sir! doctor Young nagy költő volt, de azt is jól tudjuk felőle, hogy ő nem volt tetétől fogva talpig orthodox.“

Ezen ritka hidegség, ezen ékes szóllásnak, sőt az emberi együttérzésnek hiánya, melly az angol országos szentegyház lelkészeinek jellemző vonása, az aristocratiai befolyás eredménye, melly a' gonykórságot úgy állítja fel mint criminalis codexet, 's azt eszközli, mlt, mint magaviseletbeli

szabályt jó *izlésnek* neveznek. Az aristocratia tagjai adják a' tónt az uralkodó szentegyház tagjainak, 's így semmisíti meg a' jó nevelés illedelmes nyugalma iránti tekintet azon enthusiasmust, mellynek az Isten beszéde hirdetőjét lelkesíteni kellene 's a' t.

Azon criticalai elv: „ha azt akarod, hogy én érezek, neked magadnak kell érezni“ épen ugy alkalmazható a' szent szónokszerkre, mint a' szinpadra, a' prédikátzióra, mint a' drámára. 's a' t. Valóban monda az elmés és ékesszóló Canning gyakran ha valamely lelkésznek nagy jövedelmét apathiájával egybehasonlítjuk: nem állhatjuk meg hogy herczeg Contival fel ne kiáltunk: „Ah be roszul szolgálják az ur Istent az ő jó pénzéért!

Ezen tekintetben különösen kártékony a' felsőbb néposztályok befolyása a' vallásra: a' szentegyház jövedelmei nagyobb részént az aristocratia sajátja, 's valamely szentegyház pátrónusa ezt természetesen, 's talán igen megengedhető okokból saját rokonainak, bizodalmas ismerőseinek adja. Így lesz az idvességet hirdető predikálás családi hivatallá, 's a' legszilajabb ficzkók az egyetemben válogattatnak ki főleg a' lelkipásztori hivatal örökölt jussának átvételére. Mindenki, ki valamely főiskolában tanult, tudja mennyiszor megtörténik mikép sokszor a' leglármásabb és legszilajabb studiosusok között (studiosi a non studendo) láthatni meg a' legjövedelmesebb parochiák jövedőbeli birtokosát, legyünk azonban igazságosak 's valljuk meg, hogy ezen bánásmód következményei nem olyan gonoszok, mint talán némely theoreticus szemlélődők előtt tetszik. Ki becsületére valamit tart, 's lelkészszé lett, egész külső magaviseletében felette megváltozik. Az egész angol szentegyházban kevés kicsapongó lelkészeket láthatni, vagy olyanokat, kik valamely feslettségre legkisebb hajlomot árulnának el. Azon decorum, melly az erény nemes buzgalmat körül-

fellegzi, elnyom minden csapongó, és mérges hajlomot — az erkölcsiség minája meghidegíti 's felvigyázat alatt tartja az ifju urat, kinek ezen minát hirtelen fel kellett venni, 's ki a hó fehérségü nyakkötővel külső magaviseletének, ennek megfelelő mázzát öltözte fel. De ha az ilyen neophyt megszűnt is rossz ember lenni, felette kétlem, hogy jó emberré lett volna. Ő a' polgári társaságnak őseinkről ránk maradt erkölcsi életmódjához alkalmazkodik, látogatásokat tesz, megjelenik a' vendégségekben robbert játszik, 's olvassa John Bult a' hét napjai szerint váltakozva. De hol van benne és rajta azon folyvásti önfeláldozás, azon felemelkedett emberszeretet, azon benső bizodalmasság a' szegényekkel, azon fáradhatatlan erőködés a' szegények vigasztalásában, nevelésében, jobbitásában, 's azon szives együttérzése szükségeiknek, azon gyöngéd felvigyázat életök módjára, melyeket Goldsmith lerajzolt, 's egy Oberlin gyakorolt? Ezen erényeket feltalálhatni némelly lelkészeinknél, de nem az egyházi szolgák azon osztályánál, melyre én itt czélok. A' nyáj és pásztora között igen nagy a' hézag — a' predikátornak utja, meg lehet jól van szabályozva, de kevés világot, és meleget bocsát a' szegénység kunyhóira.

Könnyü átlátni, hogy ezen választék a' lelkész 's a' felvigyázására bizottak szerényebb része között, kik Angliában egy olly különös néposztályt tesznek, úgy tűnik elő, mint azon befolyás eredménye. melly a' társasági rendszer egész szövetén keresztül látható. Azon aristocratiai tanitmány, melly a' lelkészre nézve parancsoló szükséggé teszi, hogy „gentleman“ legyen, melly a' lelkészt kényszeríti, hogy az aristocrazia dolgaiban részt vegyen, melly őt azaristocrtiának mindentekintetben aláveti: szenvedély nélkülivé teszi őt a' szónokszékben, 's illedelmes magaviseletüvé a' társalkodásban; de inkább arra teszi alkalmatossá, hogy az előítélete-

ket a' társalkodási szobákban terjessze, mintsem hogy a' sziveket a' kunyhókban magának és tanítmányának megnyerje. Ha legjobb céljai vannak is, helyezete, állapotja alig engedik meg, hogy azokat gyakorlatba hozza; legyen bár gazdag, vagy nagy jövedelmű, kénytelen tekintetét fentartani, vagy az egész község felyülfordul rajta. Ő osztogat Rumford levest és káposztát, vezérli a' nyilvános joltévó intézeteket, de a' szegénység szívében nem képes nevének maradandó oltárt építeni. Tisztelik, de csak azon távolságnál fogva, melyből szemlélik. Ő jó ember, de igen úri ember. Róla, és társairól azt lehet mondani, mit Bacon a' philosophokról mond: „Hasonlítanak a' csillagokhoz, mellyek kevés fényt adnak, mivel igen magosan állanak.“ Nézzük el most a' szegény lelkészt; őt nem környezik a' gazdagabb lelkészek magasztalt akadályai, de neki is megvannak a' maga bajai. Ő szegény, de előkelő ember; ő kevély, ismeri születését és rangját, — ő nem ereszkedhetik le. *Néki szegénységét takargatni kell.* Ő a' parasztnak predikálhat valamit, megszánhatja azt, magát megfoszthatja, hogy amannak adjon, de hogy őtet gyakran meglátogassa, azt valóban nem teheti. Így ragad rájuk az alázatosság predikálóira a' gőgösség, 's míg a' politicában a' hűbéri kitüntetések elenyésznek, a' vallásban uralkodnak azok.“

Az-ötödik rész elején a' szombat meginnepléséről, 's a' nép demoralisatiója két okairól értekezik, kapcsolatban a' szombat megrontásával: „A' szombat megszentelése olyan kérdés, melly mint nékem tetszik, nem volt még eléggé jó, törvényes alapokból fejtegetve. Világos, hogy a' keresztyének vasárnapja nem a' zsidók szombatja; a' sem szenved kétséget, hogy a' keresztyén szentegyház régibb idejében a' vasárnapot szintugy mulatság mint nyugalom napjának nézték. A' mi

angol szentegyházunk első javítói tovább is ezen szempontból nézték a' vasárnapot, 's a' felvidulás azon napján a' szegényeknek a' játékok, a' gazdagoknak pedig különösen a' lovag játékok meg voltak engedve. A' puritani szellem az uralkodó szentegyházétól különösen abban különbözött, hogy tételei az ó, ez utolsó pedig a' magáéit az új testamentomból kölcsönözte. Egy igen durva theologiai tévelygés következtében tehát a' puritanusok a' zsidó szombat szigorú szertartásait vették fel, mellyeket pedig megváltónk valósággal eltörült, 's annak helyébe minden előbbi követői szelidebb intézkedést tettek. Ezen, a' szertartás megtartásából származó kényszerítésnek következménye volt Angliában, hogy a' mint az egyik egyházi felekezet szigorubbá lett a' szombat meginneplésében, annyival engedékenyebb és hanyagabb lett a' másik egyházi szokásainak és isteni tiszteletének gyakorlásában. Midőn még általánosan álló elvnek elismertetett, hogy a' szombat első fele isteni szolgálatra, második fele pedig felvidulásra rendeltetett, akkor mindenki az elsőt tartotta szeméi előtt, midőn az utólsót gyakorolta. De midőn egyik felekezet az egész napot isteni szolgálatra, 's a' kegyeskedés feszegetésére szánta, még pedig cizfrázkodó pedanteriával, akkor a' másik felekezet, a' szükséges visszahatás, 's a' neveltségesség mulhatatlan eredményének következtében egészen ellenkező tulságba esett. A' political tarsalkodás pártolta ezen felekezeti villongást, 's még ma is két osztálya van a' szombat meginneplése mellett vitatkozóknak, az egyik igen sokat, a' másik igen keveset akar e' részben tételni." 'stb.

„Egy bizonyos választottságnak, a' Sir Agnew András választottságának igen kielégítő tudósításából kiviláglik, hogy a' szombatot átaljában minden néposztály megtartja, hogy a' szentegyházak

azonnal megtelnek, mihelyt fel vannak épülve, 's még azon helyek is, mellyek a' dolgozó nép számára rendelvek, a' tolongásig tele vannak, 's csak a' szegényebb néposztály hanyagolja el a' templomba járást. Ha ennek okát fürkésszük: a' szegényebb néposztálynál annyira szokássá vált mértékletlenségben találjuk fel. Két ok van, melly ezen néposztálynál a' vasárnapokoni dobzódást előmozdítja; 's ezeken kellene segitnünk nem csak azért, mivel a' szombat szentségével ellenkeznek, hanem azért is, mivel a' status erkölcsiségét bemocskolják.

Két ok van mondom: az egyik azon szokás, mi szerint a' heti bért szombat este fizetik ki. Ezen estvét egy teljes heverés napja váltja fel; azért megy a' könnyelműbb és lelkiisméretlenebb munkás mindjárt szombat este a' csárdába, vasárnap reggel ismét oda megy vissza, 's feledve feleségét és gyermekeit, vétkes időtöltés között fecserli el azon heti keresményét, a' mellyel családját kell vala táplálnia. De ha pénteken este fizetnék ki, 's következő szombaton reggel ismét dolgohoz kellene fognia, kényszerítve érezné magát óvakodni, ne hogy a' következő napi munkálkodásra magát alkalmatlanná tegye, a' kapott heti bér csalogatása nem erősítné meg azon reményben, hogy büntetlenül lerészegedhetik; 's a' pénz alkalmasint felesége kezébe jutna, és családja szükségére fordíttatnék. A' ki neveletlen szegények lelkiületével ismeretes, tudhatja hogy azok a' tékozlásra csak azon pillanatban csábíttatnak el, midőn pénzt kapnak; ha pénteken este kapnák azt, az ujság ingere a' kapott pénz iránt vasárnap reggelig meg lehetősen el fogna enyészni. Ezen változásból meggyőződéseim szerint a' legjóltevőbb eredmények következénének, 's valahol ezt megpróbálták a' czélzott jó siker sehohsem maradt el.

Másik oka a' nép vasárnapokoni dobzódásának, a' csapszékek nyitva tartása, egész késő szombat éjszakáig, 's vasárnap dél előtti tizenegy óráig. Nem csak ezen csalogatás az ivásra, hanem azoknak istentelensége is, kik a' pálinka csapszékekbe tolakodnak, ezen házakat a' szegényeket elérhető legveszélyteljesebb átok helyévé teszik. A' családapa inni megy, felesége haza akarja híni, s ebből a' lesz, hogy ő is egy poharat kiürít, vagy azért, hogy vele egy társaságba legyen, vagy hogy férje könnyelműsége iránt magát némileg vigasztalja. Így terjed a' bűn mind a' két neműek között, 's többnyire a' gyermekekre is elragad. A' tivornyázás ezen fészkeit különösen a' fővárosban vasárnap és szombaton minden további tanakodás nélkül be kellene zárni. Ezen próbatételek nélkül a' vasárnapi erkölcstelenség fő okain segíteni nem hiszeni hogy lehetséges lesz ezen gonosz ellen sikeres törvényes intézkedéseket tenni.“

A' hatodik részben, melly az angol erkölcsi-ség állapotjáról értekeznek, a' többek között a' moral tanításának elhanyagolása ellen kél ki a' szerző.

„Sokan vágnak ugymond, kik azt kívánják, hogy az erkölcsiséget sohase tanítsák, mint el-különözött tanítmányt, őtet csupán és egyedül theologiai magyarázatokra, kívánnák szorítani, 's a' lelkészeket csupán leczkeadókká (Vorleser) és hivatalbeli szolgálókká tenni. Az angol véleménynek közönséges tévelygése ez, a' melly a' legjobb célok-ból származik ugyan, de még is felette veszélyes következményeket szül, mind az erkölcsiségre, mind magára a' vallásra nézve. Kik a' morálnak, mint tudománynak tanulása ellen nyilatkoznak, azt képzelik, és állítják, hogy a' morál és a' val-lás, ugyanazon egy eredetűek, 's következőleg elválaszthatatlanok. Ezen tárgy helyes ismerete felette fontos. Ha mindkettőjük eredetire figyel-

meziünk: úgy gondolnám, egy pillanatnyi vi'sgálat, után úgy találjuk, hogy semmit sem lehet egymástól világosabban elvá'asztani, mint ezen két tárgyat. Ráismerünk azon módra, mellynél fogva azok egymással egybekapcsolvák, 's a' visgálatból kívül annak ellemondatatlanul szükséges volta hogy a' morált, magát mint tudományt kezelni kell.

Mikor az ember a' természeti szokott jelenségeket először észreveszi, reszket, csudálkozik, érzi egy felsőbb hatalom munkálatit, 's csudálkozása isteni isméretté lesz. Itt láthatni minden vallás eredetét, kivéven a' megváltásról szóló tanitmányt. Ha az emberek egymás mellett és egymással laknak: ha magoknak egy főnököt választanak, kunyhót építenek, vagy valamelly kézivre, vagy csolnakra nézve a' sajátságai jogot elakarják ismertetni, érzik az engedelmesség és kényszerítés szükséges voltát, törvényeket terveznek 's az azok szerinti életet kötelességnek nevezik. Ezen kötelességben — melly a' hasznosságnak eredménye ismerhetni rá az erkölcsiség eredetére.

De azon istenség, mellyet az emberek csudálkozásokból és féltékenységekből magoknak kik képeztek, úgy is tűnik fel előttök, mint védelmező, 's irántok jó indulatu istenség, 's ezért igyekeznek kilürkészni: mi lehet a' legkedvesebb ezen elismert istenség előtt, 's mi van leginkább ellenére. Felruházzák az isteni lényt saját emberi tulajdonaikkal, csakhogy ezeket terjedelmesebbeknek képzelik. Azt képzelik tehát természetesen, hogy az erkölcsiség azon megsértetései, mellyek saját állapotjok összehangzására rombolólag hatnak, az azokra vigyázó istenségnek is szükségeskép ellenére vannak. A' törvény ijjesztéséhez hozzá teszik még az Isten haragját. Ez az eredete a' törvény-és erkölcsiség közötti kapcsolatnak.

A' társasági rendnek ezen szép nagy elvei eredetileg e' egymástól különbözők voltak, mint a' lélek

egészen különböző működéseinek eredményei. Az ember magában, 's a' pusztában is fel fogna emelkedni vallásos fogalmakra, de mi légyen az erkölcsiség, azt csak akkor ismerte meg, midőn más emberekkel társaságban kezdett élni

De az emberek, a' kik kívánnak az istenségnek tetszeni, 's azon törvények ismételére jutni, mellyek szerint az Isten az anyagi és szellemi világra munkál, kik tehát az istenséget imádni kezdik, csak hamar átmennek a' vizsgálódásra is. Itt ismerhetni a' philosophia eredetére. Nézzünk szellyel a' világ első népségei között. A' philosophia kétség kívül a' vallás szüleménye. A' n-p-kelet theocratiájából kerültek ki az ifju tudományok, 's az okosság azon felhők és homályosság közt kezdett tovább haladni, mellyekkel az egyiptomiak, persák, és indusok vallásos véleményei be voltak burkolva.

De midőn a' a' philosophia, mint a' vallás eredménye a' teremtő lényegét, 's az ember kötelességeit vizsgálja: az által szükségeskép a' morál tudományává válik. Midőn az elsőt vizsgálja akkor a' másodikat felvilágosítja; 's mivel az emberi bölcsesség jobban foglalkozik az ismeretessel és láthatóval, mint az ismeretlennel, 's láthatatlannal: egyedül az erkölcstudomány régi felállítása volt az, melly az embereket a' vallásban tett hajdani tulfeszítések-től megszabadította. Sok régi hitágazatok kihaltak, de a' moral folyvást él, 's egész a' mai napig valóságos elveinknek fő részét teszi, 's a' keresztyén-ség codexévelösszeegyedve elidegeníthetetlen örökségünk, mellyet nem csak gyarapítunk, hanem az utó világnak is át kell adnunk.“ 'stb.

„A' mennyire én Angliában az erkölcsiség állapotját áttekinthetem mindenütt a' morál tudománya taníttatásának hiányát veszem észre. A' nyilvános és magános erény között mindenütt hézagot

állapítottak meg: mindkettőjüket két különböző tulajdonoknak tartják 's a' legsilányabb politicusnak rágalmazhat akárki mást azon biztosítás alatt, hogy neki „legkissebbé sem czélja ezen embernek maganos characterét gyalázni.“ Midőn mi az erkölcsiséget csupán az illedelemmel (decorum) gyámolítgatjuk: megengedjük, hogy egy bizonyos alacsony pórias vélemény honosadjék meg közöttük, 's kereskedői élet sima szokásait azon szellemi és fensőbb nézetek mellyek a' tudományosan készelt morál csatornáján áradnak a' nép közé, sohasem emelik.

Egy anekdotát hallottam egy nemes emberről ki leányai számára nevelőné. Egy opera tánczosné ajánlotta magát ezen hivatalra, Az atya ajánlást el nem fogadta “Hogy hogy? felkiálta az asszony hát nem vagyok én alkalmas ezen foglalkozásra? Hát nem tudok én tánczot, músikát, francia nyelvet, és finom erkölcsöket tanítani“ — Meg lehet — de még is — operatánczosné — gondolja meg ön“ — „óh ha csak az a' baj, felele a' hivatalkereső, én más nevet vehetek fel.“ Én nem annyira a' furcsaságát, mint mély belátását csudáltam a' tánczosnénak; ő jól tudta hogy az angol tiz közül kilencz esetben, ha az erényről van szó, csak a' nevet veszi fontolás alá.

Bizonyos vak butaságnál fogva előrefeltesszük mi angolok hogy az elvont és gyakorlati tudás egymással ellenkezésben van. Pedig meg kell gondolnunk, hogy minden új törvény, melly a' néphez nem simul — melly nem jól üt ki — melly holt betüvé válik — bizonyosága, hogy a' törvényhozás, vagy a' törvény szellemét, vagy a' lelkét, mellyre hatnia kellene, nem ismerte — bizonyosága, hogy a' törvény azért nem volt alkalmazható, mert az elvont tapasztalás hiányzott azoknál, kik azt terveztek.“ 'stb.

„Mihelyt a' vallás az erkölcsi tudomány által nem támogatatik, mindjárt azon veszélynek van kitéve, hogy a' félelemnek benne igen nagy helyet engedünk. „Sokáig és hangosan mennydörögni le a' szent szónokszékből a' kárhozatot ugymond a' ravasz Selden legbizonyosabb mód hirre névre szert tenni. Szeretjük azon embert, ki bennünket kárhoztat, 's utána futunk, hogy bennünket felszabadítson.“ Ezen általános elv a' theológiában nevelési, és törvényhozási rendszerünkbe is átalment. Gyermekeinket vesszővel neveljük, szegényeinket kényszerítéssel igazgatjuk; és így embertársainkat az ijesztgetés által igyekezzük lealacsonyítani, a' helyett, hogy az okosság által kormányoznánk.“

A' hetedik részben nevezetesek a' következő sorok: „A' philosophiának mindenkor bizonyos értelmi szükség szózatjának kellene lenni. Egykor máskor az emberek türelmet és szabadságot kívánnak; az általános gondolatoknak szüksége van olyan valakire, ki azokat megmagyarázza, megerősítse. Ez volt azon szükség, mellyet kielégített, azon szolgálat, mellyet ő az emberiségnek tett. Már ma csak kevés theóriákra van szükségünk ezen megállapított pontok felett. Szellemi szükségünk csak abban áll, hogy a' gondolat szabadságot mellyre szert tettünk, terjesszük és szellemivé tegyük — a' század philosophiája nem csak az által megy előre, hogy a' jót magába felveszi, hanem az által is, hogy az előbbeni századok tévelygését megigazítja. Nálunk egy nagy philosoph sem állott elő ezen új szükségünkön segitendő.

De vannak emberek, kik olyan szükségét éreznek, mellyet kielégíteni, ók nem képesek; ha a' század csekélyebb lelki tehetesüi szülöttjei nem képesek a' megkivántató philosophiát fölállítani, legalább annak előállítását némileg előmozdithatják,

még pedig az által, hogy törekeshnek az uralkodó véleményt világosítani és emelni, a' természeti és világi befolyásokat tisztítani, a' vizsgálódás szárnyairól a' port letörölni, melly tollait bemocskolja és reptét akadályozza, — az által, hogy törekeshnek, a' munkássági erő nemtőjét fellyebbemelni, mint az a' politica és törvényhozás gyakorlatibb világában mutatkozik; hogy a' durvát szelidítik, 's az alacsonyot nemesítik. Ez ugy látszik nékem azon morál, mellyet jelenkorunk gyarlósága legsürgetősebben követel, 's mellyet az angol írónak, 's az angol törvényhozónak szüntelen szemei előtt kellene tartani. Midőn ő azon aprólékos és elkülönözött pontokat, azon példabeszédeket és maximumokat mellyeket a' közönséges nézet morál-névvel ruház fel, megveti, mivel azok mind meg annyi fagyos igazságok, fő céljának Angliára nézve annak kellene lenni, hogy az országos véleményt emelje, tisztítsa, és nemesítse. Hogy ezt másokra nézve kieszközölhesse, szükség magára szigoruan vigyáznia, törekedvén azon önző és durvább indító okokat mellyeket maga körül munkálni lát megtörni, mennyire a' régiséghez való ragaszkodás 's az emberi gyarlóság engedi, és az által, hogy mint politicus a' kalandor dicsőségre vágyásától 's a' gazdagság és hatalom alacsonyabb vágyától őrizkedik; továbbá az által, hogy mint író, majd a' népszerű, majd az uralkodó kiabálás daczára, a' nagyságra és erényre való igazi étheri emelkedés iránt tiszteletre méltó buzgalmat eszközölni törekszik; végre az által, hogy a' szabadság physikai mozgalmába és külső alapjába azon nemes törekvést lehelli, melly a' statusokban szintugy mint az emberekben a' lélek istenibb felemelkedését tárgyalja!

Ez, mint nékem látszik, legyen szelleme azon morálnak, mellyet nálunk most tanítani szükséges, ez azon cél és rendeltetés, mellyet századunk, és nemzetünk moralistáinak szemek előtt kellene tartani.

X. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

Kállay Ferencz. Mithra' tiszteletéről 's Mithra emlékekről a' magyar honban. Második Rész vagy a' Szó Füzer. 3. l.

- 1) N. A. Kis Sámuel. Sopronmegyei tájszavak. 19. l.
- 2) O. Az ember tehetségeinek egymással egybehasonlítása Az erkölcsi érzelmek és az ész tulnyomúsága. 39. l.
- 3) Kun Tamás. A' nevelőben megkívántató tulajdonok 's föltételek. 74. l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

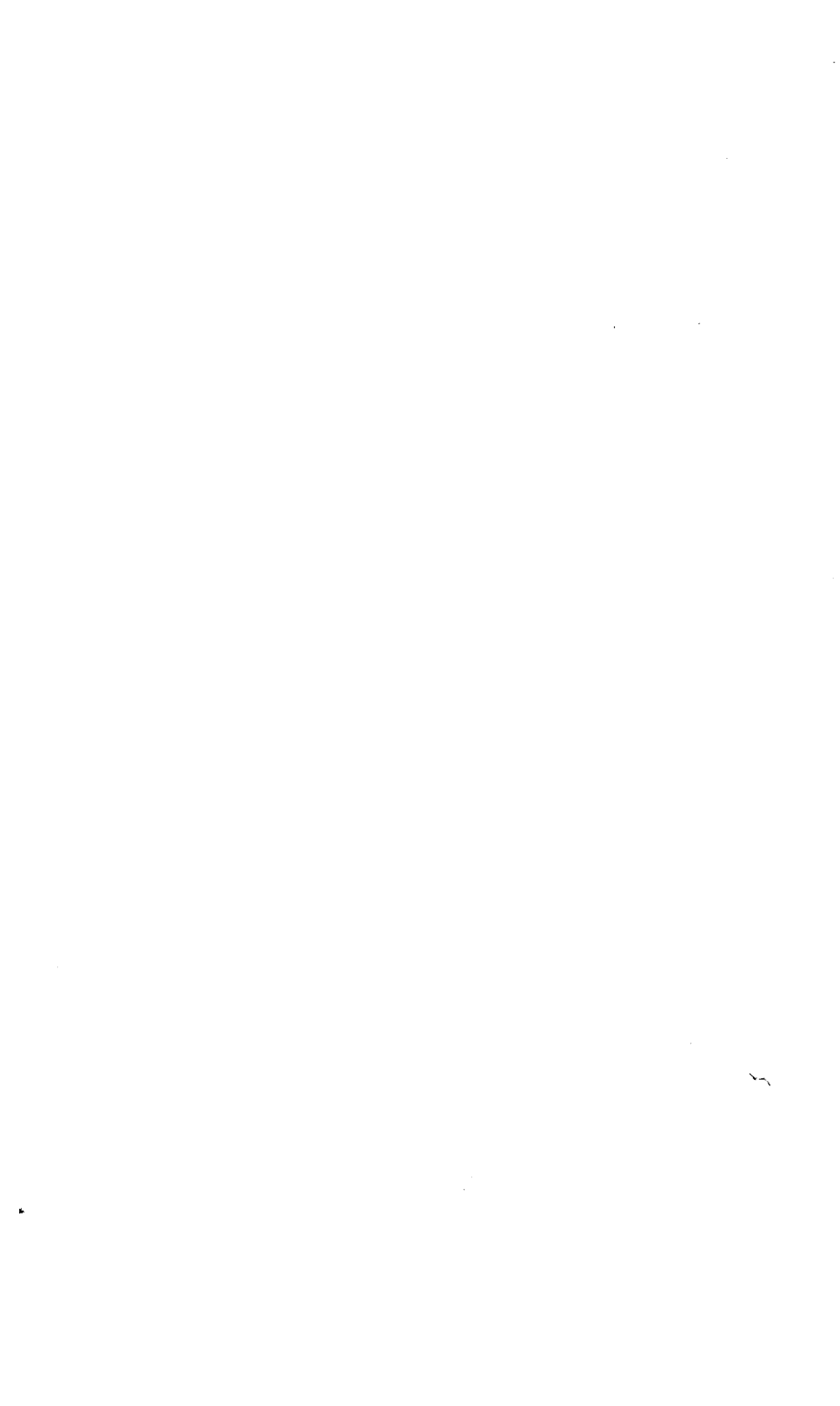
Orvosi Tár, szerkesztik és kiadják: Pr. Bugát és Dr. Flór. Uj folyamat. Ötödik félév 1. szám Pesten, Julius 5-kén 1840.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

England und die Engländer von C. L. Bulwer. Aus dem Englischen von Dr. Georg. Nicolaus Bärmann. In vier Theilen. Zwickau, im Verlage der Gebrüder Schumann. 1834 103. l.

(Koszorú az 1840-dik esztendei X. Kötethez egy iv.).

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkáikkal elősegítik,

*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

Erre nézve *kénytelenek* vagyunk azt megjegyezni: hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi más hasonló tárgy *Folyóiratokban*, a' formátum nagysága, a' betűk' apró volta, a' sorok tömötsége miatt, *csak egy nyomtatott ivet teszen*, e' jelen Gyűjteményben (a' kisebb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél ivre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott ivért ígértetik, p. o. tiz forint ezüst pénzben, — itt is, szinte annyira megyfél, t. i., 2 $\frac{1}{2}$ ivért 10 pengő forintra a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' be-
küldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban. tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban: adatik ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság által innen elvitetve 5 fl. 36 kr.; postai elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

Pesten, October 1840.

Petrózai Trattner J. M.

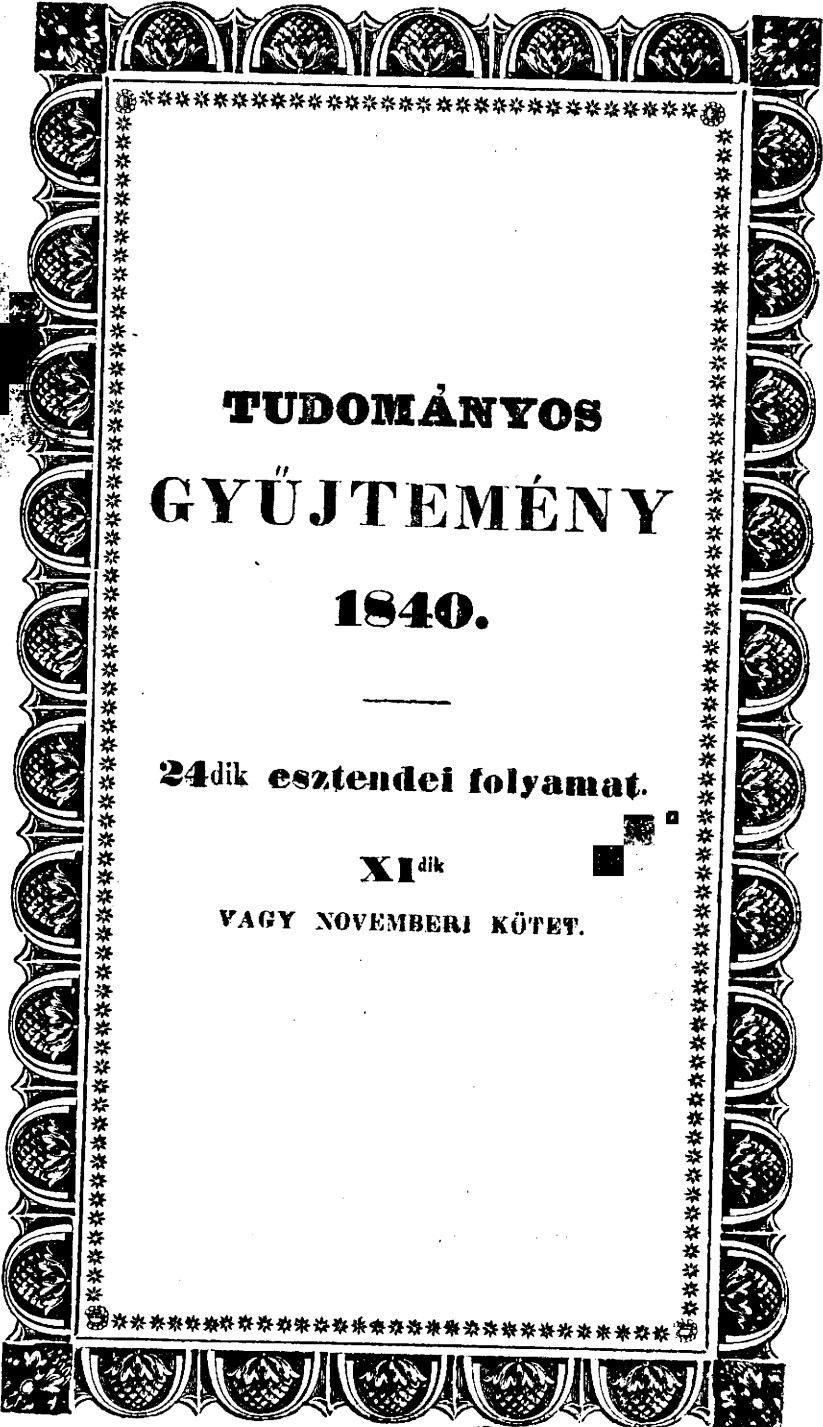
és

Károlyi István m. k.

■ **A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadójai**

PESTEN,

PETROHAY TERETTNER J. DE. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONÁ, ÜRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

24dik esztendei folyamata.

XI^{dik}

VAGY NOVEMBERI KÖTET.

Pajai Capri's

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek :

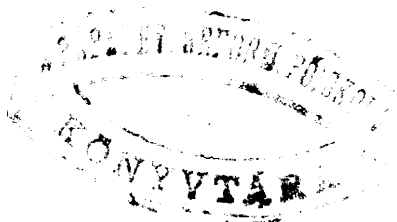
- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történéshéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet írást magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek ismertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközölk.
- III. Tudománybeli Jelentések, megezáfolások 's igazítások, eredeti óklevelcknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

XI. KÖTET.

24-dik esztendei

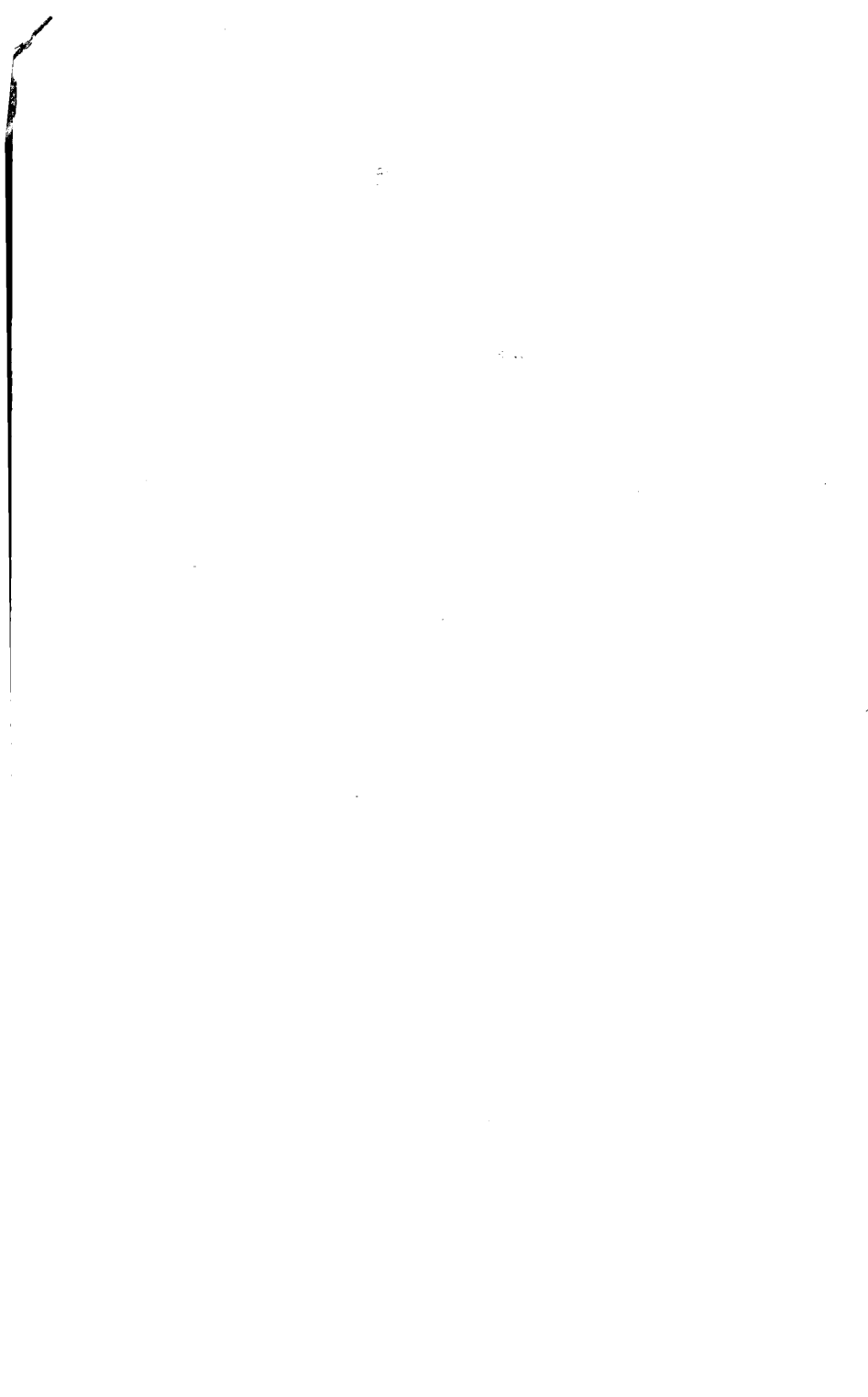
Folyamat.

A' Cs. és Apóst. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

**Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.**

I. Értekezések.

1.

Szemere Bertalan'

T e r v e

*Egy papi özvegy 's árvatárról, és arról,
miképen lehet a' reformált papok' sorsát
biztosítani?*

közli

. . . R. A. . . .

reformatus pap.

A' közlő' bevezetése.

A' reformált vallásfelekezet' papjait, szép és nemes hivatásuk' mezején, két kísértet üldözi szüntelen, ébren ugy mint álmaikban; egyik a' budai zsinat' IX-ik canona 14-ik szakaszának 5-ik czikelye minek erejénél fogva kénytelen oda hagyni az urnak szőlejét, bár abban hiven munkálkodott, ha az ekklesia $\frac{2}{3}$ része ellene nyilatkozik, 's így igen könnyen történhetik, miután az ekklesiáké

a meghívás' joga, hogy házanépével együtt valósággal koldusbotra jut; a' másik azon aggasztó képe a' jövőnek, hogy ha megtudá is magának egy gyülekezet' kegyét holtaiglan őrizni, halála után özvegye 's árvái, számokra az elégnél csaknem mindennütt kevesb jövedelemből semmit nem takaríthatván meg, a' leggyászosb inség 's nyomor' marta-lékivá lesznek.

Ki azt állítja ennek ellenében, miképen a' magas kötelességeinek lélekismerettel megfelelő pap soha sem félhet ama canon' sulyától, ezen állításával csak azt árulja el, hogy nem látott, mit pedig gyakran láthatott volna, jeles férfiakat e' canon' folytában a' korlátlan meghívási 's kitételi jognak áldozatul esni, kiknek számuk a' mostaninál csak azért nem nagyobb, mivel e veszedelmet látván az előgondoskodó egyházmegyei kormányok, néha sikerül némi erkölcsi kinszerítéssel helyet csinálni az üldözötteknek, mely kinszerítésnek azonban az ekklesiák naponkint inkább ellenszegülnek, 's növekedő félelemmel ragaszkodnak meghívási jogukhoz. 'S jó lélekkel alig emlékeztethetni a' papokat tisztók' betöltésére, mert bár a' szent székbul' a' legáltalánosb kifejezésekkel rója meg a' vétkeket mindig találkozik, ki czélzást vélvén bennök, haragra lobbán, 's még gyakoribb ez eset, ha a' pap, mint szoros kötelessége hozza magával, az egyház vagyonának sáfárjait számoltatja, avagy saját jövedelmét kéri 's beszédeti, midőn a' munkátlan sokaság néhány ármánykodó' indulatának fürgetegétül könnyen engedi magát elsodratni, 's hajlandó ostracismussal üzni el papját, csak azért is miért egy athénei közpolgár Aristides ellen szavaza, hogy t. i. igen igaz ember.

Azon ellenvetéssel, hogy ki mértékletes, takarítgat 's gazdálkodik, az nem fogja özvegyét 's árváit szükségben hagyni, lihetőleg senki nem ál-

land elő, mert nincs ki nem tudná, hogy jövedelmünk néhány ekklesia' papjaiét kivéven, 700 v. forinton alig emelkedik fölül, soké ezen alul van, 's a legtöbbé a négy százat sem üti meg. 'S tiz-husz ekklesia' kivételével, mennyiben divatoz a' 342 közül a készpénz fizetés, még e' jövedelem sem gyül be, mert állván buzából s borból s egyéb termékből, részint a szük évek részint a' hiányos behajtás miatt annak körülbelül $\frac{1}{3}$ -da rendesen tartozásban marad. 'S ebből, melly alig elég egy háznép' táplálására, a' gyermekek tisztességes neveltetésén felül, jusson könyvekre 's tanulmányokra is, 's lehet e' józanon kívánni itt olly takarítást, mi a' családapa' halála után fedezze szükségeit egy elár-vult háznépnek, lak, birtok 's jövedelem nélkül? Hol a jelenben szükség uralkodik, onnét a' jövőbe csak a' remény 's félelem hat.

Főkép a papok sorsának ez ingatagsága, mellyben az inség csaknem bizonyos 's a szerencse lehetetlen, oka azon szomorú tüneménynek, hogy legjelesb ifjaink, tanulva az eleven példákon, meg-rezzenve fordulnak el a' papi pályától, melynek diszei leendettek, mint voltak sokan azok közül, kik a' reformatio' első két századában egyházi rendünkben elméik 's tudományuk' erejével az ország határain is túl ragyogtak, 's majd csak olyanok igyekeznek e' szent hivatalra, kik benne az élelem-módot látva, magas és nagy voltát sem érzik, sem értik 's nemhogy megerősitenék a' Vallás' uralkodását, elésegítenék a' nép erkölcsiségét, sőt inkább magok után rántják le föntségébül a' hitet, mint az épü-letet a' hitvány és rossz oszlopok.

Megjegyezvén még azt, hogy e' bizonytalan-ságban, 's a' jövődó' e' félelmében a' legnagyobb rész elveszti kedvét szellemi tanulmányoktul, 's többet munkálkodik csürben, kertben, mezón, mint hivei közt 's tanuló szobájában, 's azt sem

titkolván el, hogy mind eddig minden törekvésünk ez ingatag sorsbul kiemelkedni a' világiak által uralkodás vágyra 's hierarchia indulatra magyaráztatott, 's kemény visszahatást, gyakran olyat szüle minnek következménye hivatalvesztés vala: nem tagadhatni, miképen oly meglepő, mint vigasztaló volt ilyes indítványt érettünk 's mellettünk világitol hallani. Így most az egyházi rend nem kér, de fel van szólítva segédkezeket nyújtani rég táplált vágyainak valósítására.

A' Tiszán inneni reformált egyházkerületnek 1838-ban April 30-kán tartott közgyűlésében táblabíró Szemere Bertalan ur, ki külföldi utazásából akkoron tért meg, holsorsunk' szomorú emlékezetével együtt jára tette vala az indítványt, megfejtetni e két föladatot: I-ör *a' reform. pap' sorsát miképen biztosíthatni míg él?* és II-ör *halála után miképen kelljen özvegyén 's árváin egy özvegy 's árvatár' állítása által segíteni?* Mi közlekedéssel fogadtaték ez indítvány, mi rég érzett szükségget fejeze az ki, az egyháziak' nagy örömen kívül mutatja azon eredménye: mi szerint aláírás' után, rögtön, az említett célra öt száz v. forintot kamatozó tőke gyűjtetett, mellyhez a nagyméltóságú fő gondnok, gróf Teleki József ur, ezer p. forintnyi tőpénzzel járult; mutatja továbbá az is, hogy ama két föladat' megfejtésére 's tervkészítésre egy nagy kerületi küldöttség nevezteték ki.

A' küldöttségnek, az indítványozó, mint annak egyik taga által benyújtott *terv*, ez által viszont a' S. Patakon 1838-ban, Julius' 16 án tartott kerületi közgyűlésnek nyújtatott be, melly által a' hét egyházi megye esperesteinek azon utasítással adatik ki, hogy miután itt tehervállalásrul van szó, közölnék azt valamennyi pappal, 's ezeknek véleményeiket 's nyilatkozásaikat szednék be, 's terjesztenék a' kerületi közgyűlés' elébe.

Melly jeles *indítványt* 's *tervet* én három czél-
 bul közlök; először hogy azok, kiket legközelebb
 illet, e' rájok nézve nagy fontosságu tervnek tisz-
 tább ismeretére jussanak: másodsor, hogy a' Ti-
 sza' másik, 's a' Duna' két partján, szeretett bár
 ismeretlen feleink közt vizshangra találjon, mert
 azt hiszem, a' szükség ott sem kevésbé nyo-
 masztó: harmadsor, hogy ez emlékeztesse az egész
 reformált egyházat országosan, hogy az ötven év
 előtt megszakadt budai zsinat folytattassék; 's
 annyi bizonytalanság után végre hozassék törvény
 mely legyen álhághatatlan 's korunkhoz 's azóta tá-
 madt viszonyinkhoz alkalmazott. Költ a' Sajó' vidé-
 kén, Sept. 6-kán, 1839 R. A.

Indítvány.

„Korunk' bélyege kettő: *kumanitas* és *philan-
 tropiz*. Mindenik a' keresztyén vallás szabadság és
 műveltség' gyümölcse, mindenik olly érzemény
 melly tisztán emberi, 's értelem és okosság által meg-
 szenteltetett, mindenik olly kutfő, melly midőn
 azon hármás anyaföldét, miben fölfakadt öntözi,
 az emberiség' történetében áldásnak folyamává vá-
 lik: rabszolgát szabaddá tesz, szegényt fölsegit,
 beteget orvosol, ismeretet 's jóllétet terjeszt, árvá-
 kat nevel, özvegyeket táplál, és szabadságot virá-
 goztat fel a' föld' minden határain. Ebben van for-
 rása azon számtalan jótékony intézeteknek 's egye-
 sületeknek, miket az élet' mindenféle viszonyaiban
 naponkint látunk keletkezni; hogy a' kitett gyer-
 mek anyát; az árván maradt szülét, a' szegény ne-
 velőt kapjon; hogy a' rab erkölcsileg megjavuljon;
 a' beteg kórházba, az agg táplakba jusson, 's a'
 szolgálathan megvénhedt jutalmat 's nyugalmat nyer-
 jen. Ebből érthetők azon milliókra menő adakozá-
 sok, mikkel a' testileg és lelkileg szenvedő embe-

riség' ügyében néhol, mint Francz- és Németországban kivált a' kormányok, máshol mint Nagybritanniában kivált a' magányos polgárok áldoznak 's ez ad kulcsot azon csodálatos szaporasághoz, mivel támadoznak, 's azon óriási mértékhez, miben alakodnak a' philantropiai soknemű intézetek. Mert úgy látszik, ezekre nézve eljött az idő a' maga teljességében, bár, ha körültekintek itthon, az idő nem látszik ugyanannak itt és külföldön.

Ez okozá, hogy utazásomban minden ilyen intézet' ajtaján sohajtva léptembe, emlékeztvén hogy ebben is szűkölködik szegény hazám; ez okozá, hogy sokat azon gondolattal hagyék el, miképen hazajutva a' közvéleményt talán itt is kifejlve 's megérve találom némely philantropi eszmék' kivitelére.

'S a' többek között, gyakran forgott eszemben 's keblemben a' tisztes papi rend, 's annak és özvegyeinek és árváinak sorsa, 's csodálkoztam, hogy miután a' szükséggel tanács is jár, annyi szenvedett nyomor, annak elhárítására ösztönt nem adott. Mert más ha valakinek kezei 's lábai kötvék és éheznek és ruhátlan, más ha ki a' jóllétről önkényt lemond 's a' nyomorban örömét vagy dicsőségét leli, mivel amaz jó állapotban nem lehet, ez nem akar lenni; de a' papi rend ohajtja az illendő jóllétet, 's özvegyeit és árváit sem akarja hagyni az inség' martalékaul; azonban ohajtása maradt puszta ohajtás, valóítására semmit nem tön, feledve a' nép' ama józan mondását is: segits magadon 's Isten is segít.

Pedig, föltéve, hogy erkölcsi hivatását érzi, nincs rend mely a' segedelmet inkább megérdemlené, 's melynek arra nagyobb szüksége volna. Megérdemli mint a' vallás és erkölcs' őre, mi két lélekerő az országok' alapja; mint intó 's tanító a' város, mint atya, 's tanácsadó 's vigasztaló a' falu' jámbor népére nézve. De reá szüksége

is van, mert legtöbbszörnek jövedelme alig elég háznépét táplálni 's ruházni tisztességesen, gyermekeit adósság nélkül ritka nevelheti, 's ezen szegény állapotot megörökíti azon körülállás, hogy e hivatal méltósága a kereset' legtöbb nemétől eltilt.

Tehát a' pap' jövedelme csekélység. De jó viselete, szorgalma, hűsége biztosítja e neki e csekélységet is? Épen nem; a' fölingerlett vagy megboszankodott nép elmozdíthatja, 's ha vagy elmozdítatik vagy meghal a' családapa, az egyetlen támaszátul megfosztott család azonnal a' nyomornak esik áldozatul, állapotát csak nehezíti azon rang mit a' társaságban elfoglal, mi mint összekötő testé közép az úr 's nép között, 's e' szerint sajátja nincs mint az urnak, kézmunkához nem ért mint a' nép.

Van e kebel, mely megindulás 's álthevülés nélkül tudná nézni az özvegy anyát, ki inség' kíséretében hagyja el árváival a' lakot mely többé nem övé, 's melyet az apa' könyörgései 's a' gyermekélet' ártatlan emlékezetei megszenteltek? Hol van más menedékek mint a' nagy világ 's más pártfogójok mint a' gondviselés? Mert a' papnak laka van csak míg él 's míg tetszik a' népnek; családnak az egyház nem öröke 's abbul, ha nem előbb az apa' halálakor ki kell költöznie. 'S ha nem gyűjti mit annak hagyhasson, vagy ha a' csekély jövedelemből avagy kötelessége' elmulasztása nélkül semmit sem lehetett megtakarítania, mi lesz háznépéből? Ekklesiája új papot 's háznépet táplál, itt többé nincs hazája, a' hideg világ pedig inkább szaporítja mint enyhíti az ismeretlen' kínait. Valóban életkeserítő gondolat, mely gyakran háborgathatja 's kötelességéhez is hűtlenné teheti az apát, hogy minden lelkismeretes szolgálatával sem biztosíthat szeretteinek bár mi szük segedelmet.

Igy történt, hogy utazásomban érdeklött tudnom 's ismernem a' prot. papok' sorsát 's az özve-

gyeik és árváik iránt tett intézeteket; így Prágában és Dresdában, így Lipszében és Berlinben, így Potzdamban és Halberstadtban, így Casselben és Párisban, 's Edinburghban, és Strassburgban 's végre Bernában; és úgy találtam, hogy segedelmező intézetek, melyek közül némelyik' eredete a' reformatio' koráig fölmegey, mindenütt vannak, 's e' célra magában Nagy Britaniában évenként több százezer ezüst forint fordittatik. Látjuk, a' nagylelkű angol népnek úgy van kincse Indiákat meghódítani, mint az özvegyek 's árvák' könnyét feltörteni.

A' mondtok' folytában két lépést tartok szükségesnek:

Első, biztosítani a' pap' sorsát, mig él.

Második, ha megholt, családnak segedelmet nyújtani.

Ha birjam a' szükséges adatokat részleteiben, tervszerű javaslattal bátorkodtam volna föllépni; így azonban egy küldöttség' kinevezését kérem, mely a' legközelebbi kerületi gyűlésre véleményes javaslatot készítene arról:

I-ör Miképen lehessen biztosítani papjaink' állapotát, de a' szabad választás elvének veszedelmezése nélkül.

II-or. Özvegy 's árvatár mi módon alapítható legállandóbban 's legczélszerűbben, befoglalván a' felsőbb tanítók' özvegyeit 's árváit is, 's bizonyos megszorítással a' falusi iskolamesterekeit is. Én részemről örvendeni fogok szerencsémnek, ha vagy a' fő tisz. egyházi-kerület vagy a' kinevezendő küldöttség' fölszóllítása módot adand az összegyűjtött szabályokat 's csekély tapasztalatimat használat végett közölhetni.

Hitem erős, ez indítvány el fog fogadtatni. Ez nemcsak a' szerencsétlenek' ügye, nemcsak azoké, kiket a' sors, fordultában, özvegyekké 's árvákká tón: hanem az egész prot. papi rend

összes tekintetének 's méltóságának ügye. Az idő is alkalmasnak látszik, mert a' szükség jelen van, mert a' szenvedés régóta meggyült 's megérett arra hogy orvosoltassék, mert régótaszállong fel az égre sohajtásokban az, mit most énszóval mondék ki.

Azon sem kételkedem, hogy sokan vannak a' humanitas és philantropia' e' századában, kik szép adományokkal járulnak az özvegyek 's árvák' tárához, emlékeztvén: hogy a' pap a' társaságban nagy kapocs, ki egyszerű élete által egyesül a' néppel, műveltsége által a' felső osztálylyal, 's így a' sors' kedvelte 's mostohája ölében összefekszik; emlékeztvén, hogy a' pap a' társaságban igen fontos személy, ki az emberiségnek tanácsadója 's vigasztalója hivatalánál fogva, kinek az erkölcs' nevében joga van mindent kimondani 's meginteni, ki életünk' minden szakában jelen van, nélküle nem lépünk e' világba 's nem válunk meg tőle, bölcsönket meg szenteli, mennyegzői ágyunkat megáldja 's koporsónkat megjegyzi a' jövő életre."

T e r v

az iránt:

I. Mig él a' ref. pap, mikép lehet sorsát biztosítani?

II. Halála után, özvegyén 's árváin mikép kelljen egy tár' alapítása által segíteni?

I.

„Azon gyakori változás, minek papjaink jelenleg alá vetvék, két nagy rosznak forrása; egyik *világi*: mi szerint a' hivatal, változósága miatt, nem bír méltósággal, és így naprúlnapra alkalmatlanabb lesz maga iránt vonzalmat gerjeszteni a' jelsb elmékben, hanem válik tisztséggé, mi elfogadtatik mert élelmet ad; másik *erkölcsi*: mi sze-

rint a' pap, szerén túl függ azoktól, kiktől, ép azért mert feddők 's tanítók legyen, nem kelene annyira függnie, ha erkölcsi hatását 's függetlenségét megőrizni akarja, mi nélkül a' pap holt pásztor, nyájának játéka.

Pótló 's foldozó szabályok e' roszon nem segítenek, a' javítás gyökeres legyen, mert a' rosznak fészke mélyen fekszik.

Én okának látom azt: hogy az *elv* nem alkalmaztatik tisztán, hanem csak részint, minél a' mai világban nincs sem szokottabb, sem veszedelmesb. A' budai 6-ik canon szerint a' „*jus ministerium vocandi Ecclesiae competit, sed cum praescitu et consensu Superiorum.*“ Azonban az ekklesia jogának véli papot kény szerint választhatni, mi nincsen ugy; az egyházi-megye pedig jogosítva érzi magát ezen jogot a' körülállások szerint módosítani, mit annyival inkább hajlik cselekedni, mert csak ezen önkényében van az ármányok ellen a' papoknak minden menedéke 's oltalma, 's hol a' törvény hiányos, ott a' biró akaratának nyílik rés; 's innét kimagyarázható az ekklesiáknál 's egyh. megyéknél a' két ellen irányu éles törekvés, minek mindig személy esik áldozatul. Én azt hiszem, hogy ha a' „*jus vocandi*“ megszorítás nélkül az ekklesiáé, az ekklesia minden joggal, mi neki üdvös 's kellő birand; 's ha a' „*jus dimittendi*“ csak egyh. megyei ítélet következtében gyakoroltathatik, a' pap mind külméltóságot, mind erkölcsi szabadságot nyerend, mi nélkül hivatala üres formaság.

De mi az elsőt illeti, hogy jogával az ekklesia teljes szabadsággal 's ártalom nélkül élhessen, két fő szükség:

1-ör A' kört, melyben azzal élhessen, kijegyezni.

2-or A' személyeket, melyek e' körbe eresztessenek, igen szorosán megválogatni.

Innét folynak a' következő szabályok :

I-ső Szabály. *A' pappá leendők, kivált erkölcsi tekintetben, az eddiginél, szorosb figyelem alatt tartassanak, és szigorubb vizsgálat alá vétessenek; az alkalmatlanoknak az esperest által eleve visszalépés tanácsoltassék.*

Ha erre ügyelet leend, nem fog szülni tepsedést 's értelmi veszteglést a'

II-ik szabály. *Mig van fölszentelt pap, ki hivatathatik, káplánt nem szabad fölszentelni és így hívni sem; mert ha több ekklésia van mint pap, csak azon esetben lehet káplánt fölszentelni, és pedig a' káplánok közül azt, ki legkorábban hivatott meg az esperest és segédgondnok' tudtával.*

III-ik szabály. *A' meghívott 's a' meghívást elfogadott pap, három év előtt ekklésiáját el nem hagyhatja ennek megegyezése nélkül.*

IV-ik szabály. *Az ekklésiának joga van akárkit meghívni azon egyház megyében hivatalkodó fölszentelt papok közül, mellyben az ekklésia' van, 's azt az egyház megyei gyűlésnek csak tudomás végett kell bejelenteni más egyh. megyéből hívásra csak két eset ad jogot, t. i. ha papja meghalt, vagy ha hivatalátul örökre megfosztatott (V-ik szab a. b.). De ha kivilágosodnék, hogy a' meghívott pap ármány és bünös áskálódás által eszközlé meghívását, mint erkölcstelen az egyh. megyei, 's ha fölebb vitte az egyh. kerületi gyűlés által hivatalátul örökre megfosztatik.*

Mi a' másodikat illeti, a' pap külméltosággal, erkölcsi függetlenséggel, elméje 's lelke pedig a' hivatal' lelkismeretes folytatására szükséges nyugalommal birand, ha az ekklésiának, n. o ly hívha-

tott korlátlan szabadsággal, elbocsátási joga a' következő szabályokkal megszorítottatik.

V-ik szabály. *Hivhatási joga támad az ekklésiának a' következő esetekben.*

a.) *Ha papja meghalt.*

b.) *Ha bünökért 's erkölcstelen tettekért, mint részegeskedés, fajtalanság 's más olyan botránkozató cselekedetek, mellyek a' papot erkölcs- 's vallásanítói állásában hatástalanná 's nevetségessé teszik, — hivatalától papja az egyh. megyei 's kerületiszék által vagy örökre megfosztatik, vagy bár mi rövid időre felfüggesztetik *).*

c.) *Ha fejenkint szedett szavazás' után kiviláglik, hogy $\frac{9}{10}$ -de a' híveknek lelki elidegenedést érez papja ellen **)*

VI-ik szabály. *Ha pedig a' papot vagy betegség vagy az aggkor' erőtlensége hivatala' folytatásában megakadályozza; a' rövid ideig tartó megakadályozás' esetében a' szomszéd papok 's helybeli iskolamester végzendik az isteni tiszteletet; hosszú megátoltatás' esetében a' pap káplánt hív tetszés szerint; örökös megakadályozás' esetében pedig az ek-*

*) Mert ki bünhődött, azt meghívni lehet szabad, de azt megtartani az ekklésia ne köteleztessék. Vannak cselekedetek, mellyek egyszer 's véletlenül történvén, gyűlöletessé a' cselekvőt csak azon ekklésiában tevék, és így nem hatástalanná minden más ekklésiára nézve.

**) Ritkulni fog az elégedetlenség, 's így a' meghívásnak mind szüksége mind esete, ha a' papok köteleztetni fognak arra, hogy könyv nélkül papoljanak. Kis oknak látszik, de nem az, sőt mélyeb hatásu, kivált a' falukon, mint vélik sokan. Az idős papok' nagy része meg szokott utáltatni a' néptől, 's oka a' beszéd' ügyetlen, zavaros, botránkozató elmondása, mi a' legjobb munkát is elrontja.

*klésia helynököt választ, akár a' papok, akár a' káplánok, közül, ki a' jövedelem' felét fogja kapni. Hogy ha pedig az így ketté osztott jövedelem elégnek nem találtatnék, mint rendkívüli körülállásban, vagy az ekklésia igyekezzék azt kipótolni, vagy a' helynelküliek' tárából adassék a' szükséges segély. *)*

És czekeket, legalább ez idő szerint, elegendőknek ítélem a' kitűzött 's főlebb említett czélok' elérésére. Az I-ső szabály lehetőleg fog biztosítani arról, hogy csak érdemes férfiak jussanak be, és így a' választás könnyíttessék, ennek szüksége ritkíttassék, 's az elmozdítás' esetei kevesíttessenek A' II-ik megóv attól, hogy a' papi pályára csődülés erőszakos legyen, tehát az ármány 's áskálódás vádjával annál gyéribben találkozzunk. A' III-ik a' helyváltozást, mi mozgást 's bonyolódást szül, ritkítja, 's az ekklésia azon köteleztetésének, hogy kénye szerint papját nem változtathatja, megfelelő kölcsönös pont, hogy az ekklésiát a' pap sem hagyogathatja el tetszés szerint. Egyébiránt jól tudom, hogy e' szabály eddig is megvolt, itt ezt főkép azért emlitém, mert ezek' egész voltához tartozik. A' IV-ik azt cselekszi, hogy a' lehető legtágasb választási szabadságot engedvén az ekklesiáknak, ha azok ezen szabadságot megfontolással használják, ritkábban leendő ok a' megbánásra 's változtatásra. Derést kelle hagyni arra is, hogy a' jelesb elmék 's lelkek megjutalmaztathassanak 's a' világtól megismertessenek; ezért mondom, mi két esetben hívhat az ekklésia más egy h. megyéből is. Az V-ik sza-

*) P. Aug. Confess. 1815. Leutschoviae. §. 173. ministris munere fideliter defunctis, diuturno vero morbo affectis, aut aetate proVectis, non solius ministri arbitrio, sed cum Ecclesiae et Senioratus consensu adjungendi vicarii, ministerio ad eundo capaces,

bály biztosítja az ekklesiákat, hogy érdemtelen és erkölcstelen papjaiktól megszabadulhatnak; hogy pedig ok nélkül, pusztá változtatás' kedvéért elbocsáthassák, azt nem szabad 's így ne is lehessen tenniök. VI-ik jótékony az elerőtlenedett papra, méltányos a' megszomorodott ekklesiára nézve; mert amaz, ki szolgált és munkálkodék, szenvedéseiben és öreg napjaiban sem hagyatik kenyér nélkül, mi emberi és igazságos, 's mert ez, fájdalmak vagy évek miatt tehetetlen papjaért nem lakol, hanem egy fizetéssel kettőt táplál, egyiket táplálja jelen szolgálataiért, másikat az elmúltakért. Hoszasb betegsége' esetében a' káplánt azért választja a' pap, mert neki nyugalomra van szüksége ki még felépülhet; örökös tehetetlenség' esetében pedig azért választ helynököt az ekklesia, mert itt már némileg jelen van azon állapot, miben hívhatási jogával élnie kell.

Tehát így a' papi hivatal méltóságot nyer, mert ezt adja az állandóság; a' pap hathatós, bátrabb befolyást gyakorolhat a' népre, mert ezt adja a' függetlenség; a' papok elméjüket 's lelkeiket jobban művelhetik, mert erre szükség a' nyugalom 's állapotbiztosságnak érzése; — azonban az ekklesiák birandnak teljes szabad választási joggal, mivel eddig *valósággal a' gyakorlatban nem bírtak*, 's elvesztik az ok nélküli elbocsátás' jogát, mire nincs szükség mert önkény az, és nem jog.

Ezen elvekre, de másképen szerkesztve 's összeillette, 's *kevesb határozottsággal*, a' budai canonokban is rájuk találunk, 's így ezeket alig lehet újításoknak mondani.

Hogy a' papot hivatalátul megfosztani vagy fel függesztetni az egyh. megyei gyűlés' hatóságában áll, bizonyítja a' IX. canon' 6-ik és 8-ik száma.

Hogy az ekklesiák jogainak fentartása mellett, a' synodus' figyelmét a' papok sorsának biztosítása is igen bírta, mutatják a' IX-ik canon 13-ik számainak következő pontjai:

a. Jus vocandi ministrum, Ecclesiis competere (IV. szab.)

b. Dimittere tamen *absque* praescitu ~~et~~ *consensu* Superiorum iisdem liberum non esse (V-ik szabály.)

c. Prout nec ministro Ecclesiam deserere (III. szabály.)

d. Consensum seu ad vocationem seu ad dimissionem ministri, *absque* *sonticis* *rationibus* per Superiores denegari non posse (V-ik szab.)

e. Ministros praevio modo *loco motos*, nisi suspensionem vel depositionem meruerint, ad alias Ecclesias *transferre debere* (II-ik szab.)

Igy történt, hogy az évenkénti helyváltoztatás helyett *három* évenkéntit hozott be; így történt, hogy az elbocsátást magának a' papnak bejelenteni nem itélé elégnék, hanem az egyh. megyei gyűlésnek is bejelentetni rendelé; így történt hogy ha az elbocsátásnak okáulcsak, mondom *csak* az elidegenedés adatott, hogy fogadata lehessen, a' szavazattal bírók' 2/3dának kellett az elbocsátásra szavazni. És mind ezen rendelkezetek oda mutatnak hogy a' papok sorsa' biztosításának szükségét már a' synodus igen érzette, de velünk nem csak ez, hanem az azóta lefolyt 47 terhes esztendő is egész terjedelmében 's minden kiágazásaiban éreztetheti e' kérdés' fontosságát, melynek miképeni eldöntése vagy új napot derít a' papság' sorsára, vagy hagyja tovább is borongani szomorú éjjeleben.

II.

Következik ez után a' második kérdés, melly a' küldöttség föladatának másik ágát teszi; t. i. ha

meghalt a' pap, *özvegye 's úrvái* számára egy segedelemtár' miképen alapitható legczélszerűbben?

Tervem 's a' szabályok előtt is, még általánosan és csak igen röviden érintem azon elveket mikén 's mik szerint, emlékeztvén a' külföld' ily nemű intézeteire, egy ily jótékony intézet alkotathatik.

A. Tagai lenni köteleztetnek.

a. Minden főszentelt pap. b. Minden felsőbb, és, c. Falusi megvizsgált tanítók, — házások és nőtlenek egyképen.

B. Jövedelem.

a. Az első betétel. b. Az évenkénti adózás. c. A' megürült ekklesiák jövedelmének bizonyos része. d. Mi begyül a' közperselyekbe az év' meghatározandó napjain. e. Az ekklesiák, és f. Adakozó hívek' ajándékai. g. Kegyes hagyományok. h. Jövedelmek, mik a' helybeli körülállásoktul 's különös szabályoktul függenek 's mik sokfélék lehetnek; például, a' prágaiba minden főszentelendő pap 15 v. forintot fizet.

C. Adózás 's haszonvétel.

E' kettő viszonyos és változó a' különbféle intézetekben. Lássunk néhány példát:

a. A' porosz Kurmarkban állandó jövedelme százától évenként egyet fizet be minden tag, 's befogadási bérül ugyan annyit az intézetbe lépéskor. Huzandja pedig az özvegy, ha férje 16 évnél kevesb ideig adózott, összes adózásának, ha 16 évnél tovább adózott, az utolsó 16 évi adózásból előálló öszletnek felét 's ezt évenként, 's ez 20 porosz tallérnál kevesb nem lehet. Tehát az özvegy két év alatt az egész betett öszletet visszahuzza.

b. Altenburg herczegségben a' statusszolgák özvegyei' számára állított intézet' a' papokra is ki-

terjesztetvén, fizetéseikből száztul négy huzatik le, 's az özvegy férje fizetésének 1/4dét kapja.

c. Skotziában a' *skot-egyház*' papjaira nézve, az 1814-ben némileg megváltoztatott 1779-ki országos törvény négy osztályt nyit 's e' közül választani szabad. Az elsőbe kell fizetni 78, a' másodikba 118, a' harmadikba 153, a' negyedikbe 196 v. forintot, 's különbség nélkül 250 v. forintot a' belépéskor. Az 1837-ki számaolás szerint, az első osztálybeli özvegy huz 550, a' második 750, azután következő 950, az utolsó 1150 v. forintot. E' régóta álló intézet' tőpénze mintegy három millió v. forintot tesz, 's 1837-ben az özvegyeknek 's árváknak 376,000 v. forintot osztta ki.

d. A' *skot dissenterek*nél is négy osztály van de a' belépti bér nem ugyan annyi minden tagra nézve, mert ki 40-ik éve alatt van 78, ki 44ke alatt 130, ki 54de alatt 260, ki 60-da alatt 390 v. for. fizet.

e. A' *strassburgi* intézetbe 225 v. forintot egyszerre befizetvén, évenkénti adózás nincs, 's azért az özvegy most, körülbelöl 20 év óta állván az intézet, 70 v. for. kap.

f. A' *bernaiban* mennyi a' huzandó öszlet, annyi a' belépti bér, jelenleg 75 v. f. ezenkívül az adózás évenként mintegy 9 v. for. tesz.

Vannak több módok is, kivált Poroszországban, hol sok papözvegy négy intézethől kap segédelmet; a' közönséges tápintézetből 's ez országos, melyben özvegyét minden statusszolga fizetése' 1—5-ig köteles biztosítani, az 'egyházmegyei, a' tartományi és az ekklesiáibul.

D. Szerkesztés (organisatio).

A' süker ettől, nem a' jövedelmek nagyságtól függ. Különösen kettőre kell ügyelni, először: hogy a' haszonvétele ideje' eljöttét siettető 's egyéb

körülállások az adózás' meghatározásában illő tekintetbè vétessenek. Például, a' bernaiiban a' második 's következő házasságbeli özvegyek' nyugpénze annyi évig husz éven felül mennyivel ifjabbak férjeiknél, nem fizettetik, a' második nőért fél belépti-bér, a' többiért a' bér nem kívántatik; az edinburghiba beléptekor a' 40 évet haladott többet fizet; a' strassburgiba a' 60 éven tuli be sem vétetik. Másodsor arra kell ügyelni: hogy az intézet megalapodjék. Az edinburghira nézve ide czélzott az 1774-ki azon országos törvény, hogy a' meghatározott nyugpénzen fölül maradék mindaddig a' tőpénzhez adassék, míg az 2½ millió v. forintra emelkedik; ide czélzott a' skot-dissenterek' azon szabálya, mi szerint az első hat évben az intézet nyugpénzt nem ada, 's azután is csak úgy, ha a' férj vagy özvegy hat évig adózik, vagy miután ez az évenkénti nyugpénzből levonaték; ide czélzott a' kurmarki' azon rendelete, mi szerint a' tőpénzhez, az özvegyek bármint szaporodtak legyen, nyulni nem lehet, 's a' hiány jobb időkben pótoltatik ki.

És ide tartoznak minden kérdések, például, az ismét férjhez ment de ujlag özvegygyé lett aszszony fogja e nyugpénzét ismét huzni? az özvegy halálával a' gyermekek mely korig huzzák, 's különböző házasságbeliek közt mikép osztassék el? az intézet hogy 's kik által kormányoztassék...?

Mi az adózók 's nyugpénzesek' arányát illeti az edinburghi hiányos táblákból így számolék: harmincz év alatt 864 adózó hagyott 539 nyugpénzhuzó vagy özvegyet vagy családot, tehát 325 halt el, kinek családja a' betett üzlet' hasznát nem vette; ugyan azon harmincz év alatt 507 özvegyből 166 volt, ki 5 évig sem huzott nyugpénzt. A' dissentereknél, 1833-ban, 300 adózóra 64 özvegy; Strassburgban, 1836-ban, 119-re 31 esett.

Ezen eszmék, ezen theoriai terv után bátorodom előadni azon szabályokat, mik által én, körülállásaink' megfontolása után, hiszem megalapíthatónak.

Az egyházi özvegy 's árvatárc.

Általában minden egyházi, 's különösen 's most itt a' tiszán-inneni kerületben.

I.

T a g o k.

Az intézet' tagjai lenni köteleztetnek:

1. *A' fölszentelt papok, fölszenteltetésök első évétől kezdve.*

2. *A' pataki anya, miskolczi 's más felsőbb iskolák rendes tanítói, mihelyt hivatalaikba léptek.*

3. *A' városi 's falusi megvizsgált 's 32 évet nem haladott azon iskolamesterek, kiket jóviseletükre 's a' tanítói pályán megmaradásokra nézve, az illető egyh. megye ajánlani fog.*

4. *És mind ezek, akár nőtlenek, akár házasok, tagai lesznek, de csak míg hivatalaikban maradnak; ki az érdeklött összes hivatalkörből kilép, vagy attól örökösen fel-függesztetik, annak özvegye 's árvái e'vesztik jogait, mikkel, ha később a' csak ideiglenesen kün élt férj 's illetőleg atya ismét hivatalba jutna, csak úgy fognak bírni, ha ez a' közbe esett időben fizetni kellett betételt kétszerezve adja a' tárba.*

Magyarázatok.

Az 1-őre miután az ekklesiák' jövedelmébül, akár van pap az ekklesiában, akár nincs, a' beté-

tel folytonosan fizettetik, 's az özvegyek' száma az ekklesiákéval mindig arányban leend; nem tartom szükségesnek a' káplánnal fizettetést, ha az bizonyos életkort tuléit is.

A' 3-ikra. Az iskolamesterekre nézve, mig a' népnevelésre ez igen fontos osztály, ugy mint kell 's mint szükség, nem rendszereztetik, ennél többet tenni nem lehet. Ha pedig ez majd megtörténék, ítéletem szerint legczélszerűbb lenne, külön özvegy 's árvatárt állítani az iskolamestereknek.

A' 4-ikre. E' pontnak vége is ide tartozik, mert azt magyarázza, ki veszté el tagságát örökre 's ki ugy hogy ismét azzá lehet.

Hogy a' hivatalából akármikép kiesett megszünjön tag lenni, csak látszik kemény szabálynak, de nem az, és az *intézet lételének biztosítására* szükséges; mert tudjuk, az ajánlott új szabályoknál fogvást (I. I—VI.) a' papoknak az ekklesiák által választatniok kell, csak azon esetben nem, ha ítélet által végképen megfosztattak hivataluktól; a' tanítók pedig ármányoknak nincsenek kitéve, 's e' szerint az ki kitétetik, azt bizonyosan megérdemli. De hihető-e hogy az olyan majd birna fizethetni is? Vagy ha nem akarna, miképen vétethetnék meg rajta, miután nincs fizetése, mi rendelkezésünk alá esnék? És e' szabály talán egy ok 's ösztön leend arra, hogy az apa, ha nem magaért, legalább háznépe' boldogságaért kötelességének megfelelni igyekezzék.

II.

Jövedelem.

Az intézet jövedelme gyüleid:

1. *Az első betételből, 15 v. forintjával. Ezt vagy egyszerre vagy két ízben, minden tag fizetnitartozik, fölszenteltetésekor a' pap, hivatalába léptekor a' tanító, taggá fölvételekor az iskolamester; de ettől az intézetet föllállító tagok menttek.*

3. Az ekklesiák 's illető hivatalok jövedelmének azon részéből, mely, ha özvegy maradjon életben, kegyelem díjúl annak fogott volna fizettetni.

4. Abbul, mi az esztendő meghatározandó innepnapján az egyház' perselyeibe begyül. Előző innepnapon ez a' népnek buzdítva tudtul adassék.

5. Azon 10 forinthus, mit a' másodsor vagy még többször házasodó évenkénti adózásának egy ízbeni kétszerezésen fölül, azon esetben tartozik fizetni, ha felesége nálánál tíz évvel ifjabb, és annyiszor tartozik, mennyi évvel túl a' tizen, ifjabb. De ha nyugpénzes özvegyet vesz nőül, mind ettől, mind adózása' kétszerezésétől mentt.

6. A' tett és még teendő ajándékokból.

7. A' kegyes alapítványokból és hagyományokból.

Magyarázatok.

Első észrevételem, hogy' ezeken kívül a' jövedelem' új forrásait is lehet találni; de ügyelettel kell lenniük arra, hogy az intézet, kezdetében, nagyon terhesnek ne éreztessék.

Második észrevételem, hogy a' kitett adózásokat nagyoknak épen nem mondhatni kivált ha a' haszonhuzással összehasonlitjuk, mit alább teendek. A' cseh új pap' első betétele szinte 15 v. f. a' Berna cantonié 75 franc, évenkénti adózása 9 franc, a' strassburg-kerületi pap 225 franc tőkét ad; Skotziában a' a' presbyteriánoknál a' legalsó osztálybeli évenként 78 v. for. a' dissentereknél 35 v. f. fizet; az első 's az életkor szerint változó betétel pedig a' legifjabbra nézve is 52 v. f.

A' 3-ik számra nézve, lásd a' III. czim 4-ik számát, 's mi arra magyarázat van.

Negyedik észrevételem érdeklí a' 4-ik pontot, mit igen szükségesnek nyilatkoztatok, különben az intézet' tára ifju özvegyekkel igen megterhel-
tetnék.

III.

Nyugpénz.

1. Az özvegy, ha férje 16 évnél tovább adózék, összetelt évenkénti adózás nak felét, ha vagy 16 évig vagy addig sem adózék, az osztálybeli 16 évi adózás' felét huzandja, és így az első osztálybeli évenként legalább 40, a' második osztálybeli legalább 80, a' 3-ik osztálybeli legalább 120 v. forintot huz.

Ha pedig a' férj két vagy három osztálybeli ekklesiákon is keresztül ment, de 16 évig nem adózott; a' különböző osztályban eltöltött évek' arányában vettetik össze 16 évi adózás 's ennek fele fizettetik évenként.

2. Az imént kitett eredeti nyugpénzmennyiség a' tár' gyarapodtával időnkint fogván pótolthatatni; az összes nyugpénzmennyiség, a' kerületi gyűlés által, három évről három évre fog meghatározatni, természetesen jog lévén azt a' nyugpénzesek véletlen szaporitával kevesíteni, fogytával öregíteni.

3. Az intézettár, megalapítása után, csak öt esztendő teljes elteltével fog megújittatni.

4. A' nyugpénzt kezdi huzni az özvegy, férje halála után akkor, midőn annak fizetését kapni megszűn ('s a' mi ez időre, mi annak halála 's fizetésének megszűnése közt van nyugpénz esnék, a' tár' kiadásaihoz számittatik, a' tókéhez csatoltatván); ha pedig nem maradt özvegy, az árvák kezdi huzni az atyjok' halálát követő fél évben, kivérén, ha annak halála a' félév' közepén tul, az az,

vagy május' 31-én, vagy November' 30-án tul történik, — 's ez áll az özvegyeket férjtek után illető fizetés idejének megszűnésére nézve is.

5. Az özvegyre nézve a' nyugpénz megszűn, ha meghal vagy ha férjhez megy, és pedig azon félevben, melyben halála vagy jegyváltása esik, az árvákra nézve, ha vagy meghalnak vagy 18-ik évöket betöltik; és pedig a' második esetben a' jegyváltáskor, a' többi esetben rögtön.

6. De ha az özvegy intézeti taghoz megy nőül annak halála történvén, választás engedtedik neki azon vagy első, vagy utóbbi férje után huzni a' nyugpénzt, mely után többet kap.

7. Ha az árvákat mind az özvegy tartja, ő huzza az egész nyugyénzt; ha pedig az első feleséggel nemzeteket nem táplálja, a' nyugpénz fele az özvegyé's fele a' 18 éven aluli valamennyi gyermekek közt fejenkint elosztatik; mi történik azon esetben is, ha özvegy nincs, hanem csak árvák, legyenek azok akár egy, akár több házasságbul.

8. Ha az apa' halálakor több és csak árvák maradnak, a' nyugpénzt, a' főlebb kijegyzett okok miatt huzni megszüntnek része nem a' többiekre, hanem a' tárba visszahárul; ha pedig csak egy árvamarad, 1—Adének lehuztával kapja a' nyugpénzt.

9. Ha az intézeti tag gyermekes özvegyet vett nőül ennek gyermekei a' nyugpénz huzására joggal nem bírnak; ha pedig a' nyugpénzes ismét 's akárkihez férjhez ment: intézeti-tag férjétől lévő árvái az általa huzott 's rá nézve megszünt nyugpénz' felét fogják huzni.

10. A nyugpénz fél évenként kétszerre fog kiosztatni, t. i. Marcx. és September' első tizenöt napjain.

11. Az egyszer tőkévé fordított öszlet illetetlen, 's az nyugpénzzé soha és semmi esetben nem fordíthatatik

Magyarázatok.

Főlebb, a' theoriai tervben előszámlálám az elveket miken az ily intézetek külföldön alapítvák, 's itt azt jegyzem meg hogy mind azoknál ezt, az ekklesiák' elosztályozását, körülállásainkban, jobbnak és tanácsosbnak vélem.

a. A' porosz kurmarki zavartabb szerkezetű, a' mennyivel az ekklesiák nem osztályozvák, hanem a' tiszta jövedelem' százától történik a' fizetés, minek mind kitudása, mind lelkismeretes föládása kétséges.

b. Az altenburgi herczegségben ez statusintézet, mi a' protestans papsáp' ügye nálunk nem lehet.

cz. Skotziában négy osztály van, 's ebből kiki választhat. Az osztályozást elfogadtam, de a' választhatást nem, mert így a' tár' könnyen megterhelhetetnek, és azt sem, hogy az intézetbe állás ne legyen kötelező, hanem tetszéstől függjön, mert így, tartok tőle, hogy soknak nem tetszenék bele állani.

d. A' strassburgi Intézetnek két nehéz oldala van; egyik hogy a' szegényebb és gazdagabb papok közt nem tétefik különbség, hanem az adózás egyenlő; másik hogy a' betétel egyszeri és nagy, 225 franc, mi öszletet keves pap nélkülözhet, 's még kevesb adhat.

e. A' bernaitól, melyben nincs sem a' kötelezteés, sem az osztályozás elve, igen eltérek,

's még inkább az első betétel nagyságára nézve mi 75 francot tesz.

Mi illeti az

Az 1-ső szabályt. E' szerint az özvegy azt, mit férje 16 évig adogatott, két év alatt kapja vissza, a' következőkben pedig mindig idegen pénzt huz. De hát a' ki csak 10 vagy 6 évig adózott, vagy talán 1-ig? Intézetünk már kezdetben többet ad, mint adtak a' külföldiek, 's mint némely része ad most, annyi évek után is. Mert

a' dissenterекnél, Skotziában a' betétel az eredeti haszonhuzáshoz áll, mint	14-100
a' presbyteriánoknál, ugyan ott mint	26-100
a' strassburgi intézetben, mint	12- 65
a' bernaiban, mint	12- 75
javaslatom szerint, mint	5- 40

Pedig azokban több megszorító szabályok is vannak, p. o. ha a' férj hat évig nem adózott, az özvegy addig, míg hat évi adózás nyugpénzéböli lerovás által ki nem telt, nyugpénzt nem kap; vagy, ha csak 5 vagy 6 évig adózott, annyi és nem 16 évi adózás' fele fogja a' nyugpénzt tenni; és mindenütt tetemesek az első betételek.

3-ik szabály. Ez szükséges, másképen tőke és állandóság, min az intézetnek alapulnia kell, az nem képezhető, ez nem eszközölhető. A' dissenterек hat évig nem nyiták meg a' tárt és pedig ez nemcsak az alapítókra nézve volt így, hanem még most is minden tagra nézve csakugyan nyitva, ha már bele 6 évig adózott: a' presbyteriánok 20=30 évig szorítgaták össze a' nyugpénzeket, hogy az intézet' alaptőkéjét, mely az évek számával kétszerezett arányban szaporodik, egy millió ezüst forintra emelhessék. De néhány évi nélkülözés 's türelem gazdagon szokott jutalmazni; azonban ezt tehetni azon két okból is, hogy

1-ör. Eddig sem volt tár, és így az özvegyek 's árváknak az eddiginél rosszabb állapota nem lesz, utána pedig bizonyosan jobb.

2-or. A' legelső I—VI. szabályok által a' papok' sorsa biztosítottván, háznépök is kevesb veszélynek van kitéve.

3-or. Így lesz kiigyenlitve az eredeti 's későbbi tagok' kötelezettsége; azok öt évig várnakoznak míg a' tár megnyittatik, ezek nem, de 15 v. forinttal többet fizetnek.

'S e' szabálynál ideje hogy számítsak. Részletes adataim nem lévén, hypothesiseken pedig építeni nem szeretvén, azon kevesssel mit tudok bizonyosan röviden fogom végezni számvetésemet.

Anyá ekklesia a' hét egy h. megyében van, =342

A' felsőbb iskolák tanítóinak számát

teszem =20ra

E' szerint leendő adózó pap 's tanító =362

Ez öszlet három osztályra különöztetvén, föl teszem, hogy belőle

5 forintos évenkint, lesz =200

10 forintos évenkint, lesz =112

15 forintos évenkint, lesz =50

362

Begyül e' szerint évenkint =2870

Örökös ajánlás, mi évenkint fizettetik, fölmege =500

A' perselyből évenkint begyül, legalább (egy ekklesia 1 forintjával). 342

Tizenegy új pap, vévén száztól három halált, fizet első betételül, 165

Tehát, nem számolván az új tanítók, iskolamesterek' első betételét, az önkényti ajánlásokat 's a' hagyományok' kamatait, évenkint legalább begyül 3877 v. f.

Öt év végével az intézettár' állapota ez leend:

- 1-ső év (3000 v. f. begyül),
- 2 ik év 3000 kamatoz 180 (3000 begyül).
- 3-ik év 6180 kamatoz 370 f. 48 kr. (3000 begyül.)
- 4-ik év 9550 f. 48 kr. kam. 573 f. 2 kr. (3000 begy.)
- 5-ik év 13,123 f. 50 kr. kam. 787 f. 15 kr. (3000 begy.)

- 1-ső év (877 begyül).
- 2 ik év 877 kamatoz 52 f. 37 kr. (877 begyül)
- 3-ik év 1806 f. 37 kr. kamatoz 108 f. 23 kr. (877 begy.)
- 4-ik év 2792 f. kamatoz 167 f. 27 kr. (877 begyül.)
- 5-ik év 3835 f. 27 kr. kam. 230 f. 2 kr. (877 begy.)

Azaz, 13,123 f. 50 kr. + 3835 f. 27 kr. +
787. f. 15 kr. + 230 f. 2 kr. + 3877 mint

az ötödik évi adózás, melly nem kamatozott
=21,853 f. 34 kr.

A' hatodikban, és így a' kiosztás' első évében
leend kiosztandó

1-ör A' 21,853 f. 34 kr. kamata,	1311 f. 13 kr.
2-or A' hatodik évi adózás,	3877 f.

5188 f. 13 kr.

Már most fölvéve azon arányt, mi szerint a'
skot dissentereknél 300 tagra 64 nyugpénzes esik,
és így százra 21 (mi ifju intézetnél csak aprodon-
kint halmozódhatik ennyire);

az 5 forintos 200-bol	leend nyugpénzes özvegy vagy árva	42
a' 10 forintos 112-ből	— — —	25
a' 15 forintos 50-ből	— — —	10

77

Tehát kell fizetni $42 \times 40 = 1680$
 $25 \times 80 = 2000$
 $10 \times 120 = 1200$

4880 v. for.

Vagy ha a' 42 höz 2-öt, a' 25-höz 1-et a' 10-hez is 1-et adok, a' 81 nyugpénzes fog összesen huzni $4880 + 280 = 5160$ v. for.

Látni való, hogy a' jövedelmek közül csak azt számolám, mi bizonyos, t. i. a' II. 1. 2. 4. szám alattiakat, és a' 6 ik sz. allatiak' egy részét a' 3. 5. 7. sz. alattiakat pedig, bár innét okunk van segedelmet reményleni, számolatba nem vevém mivel bizonytalanok: és így a' kiadás még jóval túl mehet a' számvetésen a' nélkül hogy az intézet zavarba jönné, mert számvetésünket a' jövedelem is meg fogja haladni.

Minden esetre oda is kell gondolnunk, hogy ha vagy ézen csak mennyiségre nézve bizonytalan kuforrások gazdagon ömlenek, vagy a' bütéttel 's adózás megszáporittatik, vagy a' nyugpénz-mennyiség kevesbre szorittatik: egykor oda juthat az intézet, hogy vagy igen gazdag leend a' nyugpénz, vagy más oldalrul az adózás kevesbitethetik avagy szüntetik meg. És ez oly remény, minek ölébe bátran vethetjük magunkat, a' nélkül hogy a' családkozás' kellemetlenségétől féljünk.

Hogy ha a' tár' megnyitásaig tartó öt év alatt minden osztálybeli 5 forinttal fölebb kezdené az adózást, úgy hogy évenként egygyel kevesitetnék, és így az 1-ső osztálybeli 5 év mulva 10-ről 5-re a' 2-ik osztálybeli 15-ről 10-re, a' 3-ik osztálybeli 20-rol 15 re szálljon, mint maradandó adózásra: öt év mulva nem 21,853 f. 34 kr. hanem 28,224 fr. 18 kr. találatnék (1693 f. 16 kr. kamattal) mi, meggondolván, hogy eleinte kevesen lesznek a' nyugpénzhuzók 's így a' jövedelem' egy része a' tőkéhez csatoltathatik, a' tárnak néhány év alatt tetemes üzletet gyűjtene.

A' 4-ik szabályra nézve azt jegyzem meg hogy kegyelemdíj az özvegynék eddig is engedték, a' papának 's iskolamesterének az ekklesia,

a' tanítóénak az iskola által, és így új teher az I. 3. és e' III. 4 ik szabálya által az ekklesiára's iskolára nem háríttatik. De ha eddig nem volna néhol ez meghatározva, jónak vélném meghatároztatni.

A' 6-ik szabályt az intézetre nézve hasznosnak azért tekintem, mert midőn az özvegyeknek kilátást enged jobb nyugpénzeiket egykor megtarttatni, vagy azokat főlebb emelhetni: az özvegyek' kevesbitését és így a' költség' kimelését eszközli.

A' 8-ik szabály később, ha az intézet megalapodék, változtathatik, de most nem: különben az elégge termékeny papi családok' árvái az intézetnek veszedelmét okozhatnák. Egyébiránt az egyetlen árva iránti rendelkezést a' szabály első részt teszi szükségessé, mert különben azok iránt igazeságtalanok fognánk lenni. És miután az I. sz. szabályal fogva, sok az első osztálybul a' másodikba áltment pap 40—80 közt, a' másodikbul a' harmadikba' áltment 80—120 közt eső nyugpénzt huzand: azon különbséget, mit ez esetek fognak a' kiadásban szülni, csak az ily csipdelő szabályok üthetik helyre.

De e' szabálynak, mit én csak ideigleninek nyilatkoztatok, hasonlóra találunk a' már régóta álló intézetekben is, például: a' skot presbyteriánoknál az árvák, ha nincs özvegy, csak 10 évi nyugpénzt huznak, ha pedig maradt de megholt, csak annyit évit mennyi hátra van a' 10 évi nyugpénz' kitéltéig.

A' 9-ik szabály' második ágára nézve: az árváktól a' nyugpénzt megtagadni igazságtalanság lenne, felét ellenben megadni először igazság, mert őket illeti fele, és másodsor ösztönző ok arra, hogy az özvegy új házassági költéstől ne irtozzék, mit a' megvonás igen fogna gátolni.

IV.

Körmányszás.

1. Az évenkénti adózás' befizetése két részben 's két ízben, t. i. *Marcz és September'* első tizenöt napjaiban; 's mint a' nyugpénz' kiadása, ugy ez is az illető esperestségek' után történik. Ki az esperest által az említett hónapok' 25 ig okvetetlenül teendő megintésre *April. és October'* 1-ig be nem fizet; annak büntetésül 1f5del megszorított 'adózsa a' helybeli gondnok által fizetéséből be fog szedni. És ez áll a' *II. 1. és 5. sz.* alatti tartozásokra nézve is.

2. A' kerületi gyűlés által három évenként választandó, biztosítékul elegendő vagyont mutató Pénztárnok szedi be az adózásokat, kamatokat; veszi föl az ajánlásokat 's felmondott tőpénzeket; 's fizeti az esperestségek által megvizsgálás után beküldött 's a' Választmánytól helybe hagyott személyeknek nyugpénzeiket; ad nyugtatványokat 's elfogadja az adandókat, 's mind ezekről, mind valamennyi pénzt tárgyazó iratokról jegyzőkönyvet visz. A' pénztár' egyik kulcsa nála áll; másik

3. A' szintén a' kerületi gyűlés által három évenként választandó 's biztosítékul elegendő vagyont mutató *Ellenőrnél*, ki nélkül a' pénztárnok semmit nem adhat ki, 's nem vehet be; kinek aláírása nélkül semmi nyugtatvány nem bír erővel; ki a' félévenkénti számadást a' Pénztárnokkal együtt nevével jegyzi, 's mindenekről külön jegyzőkönyvet visz.

4. A' választmány állani fog a' hét egyh. megye által három évenként választandó *14 Tud. Gyűjt. XI. Köt. 1840.*

tagból, melynek elnököt a' kerületi gyűlés ad, 's melysaját kebléből nevez títkárt. Kötelessége leend évenként kétszer összegyűlni 's a' Pénztárnok' számadását megvizsgálni; erről tudósítását évenként a' kerületi gyűlésnek benyújtani; az esperestségek által felévenként beadott tagok 's nyugpénzesek tablját megvizsgálni; a' tőpénzt biztos helyre kiadni és azt fölmondani; a' tár' javúért mindent elkövetni, és az intézet gyarapodását eszközlő terveken és rendelkezéseken munkálkodni; 's azokat a' kerületi gyűlésnek bemutatni. Legalább hét tagnak, minden egyh. megyéből egynek, jelen kell lenni; szavak párosságában az elnöké dönt

5. Fő felügyelési joggal a' kerületi gyűlés bír, 's új szabályokat is csak ez hozhat, a' régieket csak ez módosíthatja; de ha ezek pénzt érdekelnek, csak miután a' Választmány kihallgattatott.

6. A' szabályok 's a' Választmány évenkénti tudósításai ki fognak nyomatni 's minden tagoknak megküldetni.

Pótlék szabályok.

1-ső Az egyh. megyék' némelyikében létezni indult özvegytárak, a' részvényesek' évenkénti adózásnak lerovásául ide átfordíthatók, úgy hogy az adózásul nem esendő őszlet a' részvényesek, de ben maradó hasznára kamatozni is fog. Ha egy a' részvényesek közül meghalna mielőtt a' rá eső részt adózása elemésztené, azon rész a' többi részvényesek közt el fog osztatni.

2-ik Az intézet' mindenféle ügyeinek vitelére szükséges gyakorlati utasítások 's Példány lapok' kidolgozása a' legelső Választmányra bízatik.

*

E' két munkaág, e' két rendbeli szabályok szorosb összefüggésben 's mélyebb kölcsönhatásban vannak, sem mint látszik első tekintettel; mert

1-ör. Ha az első rendbeliekkel a' papok' sorsa nem állandósíttatik, mind emberszeretnél, mind a' papi hivatal' méltósága' fentartásánál fogva a' helynéküliek' számára tetemes segedelem fog kívántatni, pedig sokkal megterhelni sem az ekklesiákat, sem a' papokat nem lehet. Következménye leend, hogy az özvegy 's árvatár is csak szynlódni fog.

2-ör. Ha azon állandósítás nem eszközöltetik, a' helynéküli papok adózásaikat majd nem fogják fizethetni, 's az apa így egyszerre kettős jótéteménytől fosztatik meg, 's önvészedelemkor családja is elveszti azon menedéket, mihez ő annak némi jogot szerze. De az intézet maga is fogja e' kimaradásoknak súlyát érezhetni, mely egyébiránt, a' szerencsétlenekre nézve, legalább kezdetben, nem nagylelkűsködhetik.

3-ör. Miután az aggodalom, sorstul hányatás valóságban épült számolatok szerint, az élethoszra befolyással bír; azon családapa, mely mind hivatalában meghagyatását, míg érdemli, mind háznépe' jövendőjét, ha ő meghalt, biztosítva érzi bizonyosan hosszú ideig lesz az intézet' adózó taga, 's háznépe' nyugpénzét annyival kevesbiti mennyivel tovább fizet.

4. Az állandósítás a' hivatallal járó birtokocskát, kertet, földet némileg örökévé tévén a' papnak, ez, ép ezen okbul, a' javításban, művelésben gazdálkodásban több erőt fejtend ki mint eddig, mi mind neki magának hasznára válik, mind az intézetnek, mert bizonyosabban megkapja minek be kell fizettetni.

Mi különösen az intézet' hasznait és szükségét illeti, azokat említeni fölöslegnek tartom, mert legkiáltóbb erősegek magok a' jelenleg nyomorgó özvegyek 's árvák. Itt csak három különösb 's visszaható erkölcsi hasznát jegyzem föl :

1-ör. Hogy a' papot a' jövő iránti megnyugvás vidámmá, nyugodtá és így kötelessége' teljesítésére alkalmasbá 's készebbé teszi.

2 ik Hogy az adózás a' családot takarékoságra, mi nagy erkölcsi erő, szoktatja.

3-ik Hogy ennek évenkénti ismétlése az egész háznépet előgondoskodásra emlékezteti.

'S itt végzem javaslatomat. Lehet hogy tervem céliránytalannak találtatik, de emlékeztetem nagy tisztelettel a' küldöttséget, hogy kettő belőle még is igaz: egyik, hogy létez egy jó terv, csak föltaláltassék; másik, hogy azt föltalálni 's beadni a' küldöttség' kötelessége.

Irárm Vattán Májusban 1838.

Szemere Bertalan.

2.

Némelly észrevételek a' Mezei Naptárra.

1. §. Hazánk földmivelő osztályának felvilágosítása tekintetéből megkezdett, 's a' folyó 1840-dik esztendőre szolgáló Gazdasági Kalendárium eszméjét hogy valaki kárhoztassa nem hiszem; sőt javallotta azt, és hathatós sikerét szívéből kívánta minden igaz hazafi; hogy pedig célirányos legyen, hogy valódi ösmereteket terjeszsen, mindenki reménylette, és ohajtotta. Ennél fogva

2. §. Szóllottak ezen Kalendáriom ügyében többen, a' tavalyi Figyelmező 41-ik; a' Századunk 96-ik számában — a' mi a' Tudományos Gyűjtemény 1839-iki XII-ik Kötetében is elmondott — szóllottak a' Vasárnapi Ujság 294-ik; az 1840-ki Figyelmező 4-ik; a' Hírnök 12-ik, számaiban; az Ismertető 2-ik havi függelékében, és a' Századunk 22-ik számában 174-ikj hasábján Egyik: fogatkozásokat ró meg; másik. tellyes hibátlanságot állit; másik ismét: kajánságot sejtet az ösmertetésben, 's védőleg harczol az ösmertetés részletei ellen; egy pedig, és ugyan azutolsó, épen ezt mondja: „*Soha jobb és olcsóbb könyvünk nem volt a' „Mezei naptár“nál: és még ez a' legszentebb cél se lehetett ment aspis fogaktúl. Csak az a' szerencse, hogy nem tudja a' criticus úgy elrejtteni érdekét, hogy tüstint elne találjuk, minő elvből indult meg criticája.*“

3. §. Szóllottak igen is, soroltak hibákat is elé, de nem szemeltek ki minden igazítani valót; pedig igen is ohajtható: találkoznék bár valaki olly avatott, ki annak minden részét felfogván. a' valódi tévedéseket kimutatná; de minden irigység, minden fondorság mellőzésével, csupán használni törekvő szerény indulattal: hogy azok, figyelem gerjesztve, a' jövő esztendőre készítendő Gazdasági Kalendáriomban meg igazítatnának, és a' szerkesztők: a' Kalendáriom gondosb öszve állítására serkentetnének; mert a' józan bírálatot, és alapos ösmertetést kárhoztatni csak ugyan nem kell, nem lehet.

3. §. Távol minden sérteni törekvő vágytól, nem is akarva az általános bírálónak utját állani, a' Mezei Naptárnak — mellyet én Gazda kalauznak, vagy pedig: mivel esztendőnként megújittatik, gazdák képezésére intéztetik, és a' más rendbeli Kalendáriomok kipótolására határozottatott, épen

Gazdasági Névnaptárnak szeretnék nevezni — csak névnaptári, számolások, és közönséges vásárok czimü czikkelyeire kívánok némelly meg jegyzéseket tenni.

5. §. A' Névnaptári előbeszédben hamis tanítmány az: hogy a' *Csiziók* a' szerint, miként a' *hold* a' 12 égi jegyek közül egyikben vagy másokban lenni látszott, jövendölték volna: milyen lesz azon ember, ki e vagy ama jegyben született? mert ott nem a' *Holdnak*, de a' *Napnak* járásáról az égbeli 12 Jegyek által vagyon szó, és a' jövendölések *egész* Hónapokhoz vagynak kötve a' születettekre nézve; mint a' jövendülés alapjául szolgáló jegyek, és Havak fölibe illesztett ezen felírások is bizonyítják: „Az Égbeli XII Jeleknek természetéről, és a' *Napnak* azokban való erejéről, és tselekedetéről“ és ismét: „A' tizenkét Hónapban az ember mint éljen *Isokrates* tanítása szerint: és némü némü napokrol, mellyekből a' Régiek megismérték a' következő időnek állapotját; ez az Ég járásának, 's Tsillagoknak külömb természetinek folyásából a' Gyermekes születésekről való rövid Praktika.“

6. §. Innen van az: hogy a' Cisióban a' Hold járásának megfelelő égbeli jegyek, a' Hónapok egyes napjaihoz, külön külön feljegyezve nincsenek is úgy: mint a' jövendölések ellen harczoló Gazdasági Kalendáriomban; azok is pedig hibásan, és csak a' Nemzeti Kalendárium jegyeivel öszve hasonlítva is, merő önkény szerint; így: Boldog aszszony hava 18-ik napjához, skorpio jegy van téve rák helyett; Szent Iván hava 20-ik napjához vizöntő, halak helyett; Kis Aszszony h. 18-ik napjához kos, 31-kéhez skorpio, a' bika és mérték helyett; 's végtére: Karácson hava 14-ik napjához szüz, 16-ik napjához mérték, az orosz lány és szüz jegyek helyett; holott jobblett volna azokat a'

várás jegyeket egészen ki hagyni, mint a' Trattner-Károlyi Vándorából ki hagyattak. — Egyébiránt

7. §. Ha bár a' mi száz esztendő's Kalendariomaink, Cisióink, 's a' Debreczeni és Pápai Kalendariomokon kívül minden egyéb kalendariomaink, a' chinai ostobaság kaptájára vannak is készítve, tagadni nem lehet: hogy azokban sok jó van; kapósságukat pedig a' Cisióknak, Lócsei és más Kalendariomoknak, úgy: valamint a' balgaságokat szinte azonként gyámolító szerencse kezeknek, és álmos könyveknek, leginkább a' közbe vetett fa metszetű képek eszközlék, mellyekkel igyekeznek legujabb időkben, az Angolok után más Nemzetbeliek is, az olvasást megkedveltetni, és terjeszteni a' szükséges és hasznos ösméreteket; ezt lehetne tenni a' Gazdasági Névnaptárral is—

8. §. A' mi illeti az idő jövendöléseket; ám-bár tagadhatatlan az: hogy nem lehet a' *történhető* jövendőt egész bizonyossággal előre megmondani, de azt állítani még is képtelenség: hogy „Nincs ember a' világon, ki nem egy esztendővel, hanem *egy nappal* is hamarább megmondja egész bizonyossággal: millyen idő lesz:“ mert vagynak a' természetben tapasztalás igazolta jelek, mellyekből az *idő változást*, mint megtörténni kellő jövendőt, nem egy, hanem több nappal is hamarább megmondhatni; de ezt a' Kalendariom készítők, kik a' természet munkáját előre nem is sejthetik, tellyességgel nem képesek tenni; nem javalható tehát: hogy az idő járása egy esztendővel utóbbra, *napokhoz költve*, meghatározottassék; ha bár igaz is az: hogy az emberek jóslatokkal, jövendölésekkel szeretik magukat tengetni, 's csüggedő reményüket jobb jövendő ígérésével éleszteni.

9 §. Hamis állítás az is: hogy a' Kalendariom csináló'ok sorba szokták venni a' planetákat, vagy is régi nevezetük szerint: a' bujdosó csillago-

kat — mellyeket a' Gazdasági Kalendáriom, görü-
lékenyebbnek vélt szóval bolygóknak akar hivat-
ni — egyik esztendón egyiket, másikon másikat
mondván nralkodni; mert a' Kalendáriom csiná-
lók csak hét bujdosót használnak, és pedig illy
renddel: Mars, Nap, Venus, Mercurius, Hold,
Saturnus, és Jupiter; az utóbb felfedezettekre, mil-
lyenek: Uranus, Ceres, Juno, Pallas, Vesta,
semmi tekintet; de maga a' Gazdasági Kalendáriom
sem említi meg mindnyájokat, noha mondja: „Mi
e helyett leírjuk röviden a' bolygók *egész országát*,
vagy is úgy nevezett naprendszerünket.“

10. A' bujdosók naptól mért távolságának,
's utazási idejének vizsgálására nem bocsátkozom;
maradjon ez foglalatossága annak, a' kinek tanul-
mánya; észrevételképen mondhatok még is annyit:
hogy mindegyik, mind másik, nem csillagvizsgálói
szoros számolás serént vagyon előadva; és abban
is ellenmondás fekszik; mert hogy példával éljek:
Földünknek távolságát a' Naptól 20,640,000 mért-
földnyinek írják a' Csillagvizsgálók, a' Gazdasági
Kalendáriom pedig: a' *Napnak* földünktől távúl lé-
tét 20 millio, utóbb *Földünkét* a' Naptól: 30 millio
mértföldnyire határozza; holott annyira van a' Nap
a' Földtől; a' mennyire a' Föld a' Naptól.

11. §. Azt azonban, valamint mások nyilván
tették, javallatra méltatom én is: hogy a' bujdosó-
kat nem kellene agg korokban újra keresztelni,
vagy is neveiket magyarosítani akarni; mert az ő
neveik valódi jelentését nem olly könnyű határozott
értelemben egy szóval kitenni, épen úgy: mint nem
lehet tulajdon kereszt neveinket; például: bizo-
nyos Iróknak fejtegetési szerént *Ádám* név jelen-
tése: veres agyag, földbeli, és ember — Lajos
Ludovicus, Ludwigbol magyarosítva: Igen nagy
vitéz, Hires bajnok, Népszószólló, Népvédő, 's
emberekért viaskodó, jelentésekkel bir — mi lenne

már ebből: ha valakinek vezeték neve mellé Ádám vagy Lajos helyett, e nevek magyar jelentését kapcsolnánk? valódi zavarék, valódi Babel! 's úgy járnánk e' tettünkkel, mint járt a' Gazdasági kalendarium a' Jupiter csillaggal, mellynek *ég úr*, és *mennyúr* két nevet adott, pedig egyik sem vezet a' tárgy valódi ösméretére; mert keresztény földmivelő a' mennynek, Földnek ura, Egeknek királya nevezetekhez: más értelemmel van szoktatva, mint sem hogy a' bálvány istenek mesés történetének tudománya nélkül, az Égur, vagy menyur név alatt Jupitert értsen. Egyedül Venus bujdosó lenne talán az, mellyet Hajnal csillagnak nevezhetnénk, minthogy különben is közbeszédben: hol Hajnal csillagnak, hol Esthajnal csillagnak neveztetik; - de a' *Hölgy*, épen nem adja vissza a' Venus szó valódi értelmét; ^{az} értelem tapogatással pedig, egy bujdosónak több nevet is adva, csak távoznánk egymástól az értelem határozottságára nézve.

12. §. Ha azokat, a' mik az esztendő négy szakaszáról a' 4-ik, továbbá: a' 35. 37. 39. 40. lapokon taníttatnak, az Idő mértékről 51-ik és 52ik lapon olvasható tanitmánnyal öszve illesztjük: valóságos kalendariumi eretnekséget tapasztalunk terjesztetni; a' mi hogy világosabban kitűnjék, szóról szóra ide iktatom az Időmértékről az 51-ik és 52-ik lapon foglaltató előadást, melly is a' mennyiben figyelmeztetési tárgyamhoz tartozik, imígy hangzik: „Azon idő, mellynek lefolyta alatt földünk nap körötti pályáját egyszer bevégzi, *esztendőnek*, helyesebben *évnek* neveztetik. Egy év ismét négy felé osztatik, 's ezen negyed részek az úgy nevezett *évnegyedek*. Illyen, a' téli, tavaszi, nyári, és őszi évnegyed, különben évszakoknak is hivatnak, 's azok egyenként: tél, tavasz, nyár, ősz. Valamint az egész év, úgy ne-

gyedei szinte hónapokra osztatnak a' szerint, mi-ként a' hold, melly földünk körül kereng, egy-szer végzi pályáját. Egy évben 12 hónap, s' egy év negyedben 3 hónap van. Valamint pedig valamely hónap elejét, közepét, vagy utólját teszi az évinegyednek, úgy a' szerint neveztetik el. Így a' tél december hónapban kezdődván, 's februarban végződvén, a' december tél előnek is neveztetik, mintegy elejét képezvén az a' télnek; januar télhó (dereka a' télnek), februar télutó (utólja a' télnek) A' tavasz martius hónapban kezdődik, 's majusban végződik; martius tehát tavasz elő (eleje a' tavasznak) aprilis tavasz hó, (tavasz közepe) majus tavasz utó. A' nyarat junius, julius, és augustus képezvén, junius nyárelő, julius nyárhó, augustus nyárutó. Az ősz havai: september, vagy is őszelő, october ősz hó, és november ősz utó. "

13. §. Ezen tanitmányban több helytelenség ta'áltatik; helytelenség nevezetesen az: hogy azon idő, mellynek lefolyta alatt földünk nap körötti pályáját egyszer bevégi, helyesebben évnek neveztetik; mert ebből az következik: hogy eleink, kik azon idő közt esztendőnek neveztek, nem tudtak magyarul; hogy az esztendő a' magyar nyelvben semmi jelentéssel nem bir; és hogy századok lefolyta alatt nem ta'áltatott egy gondolkozó fő: melly az esztendő nevezet fonákságát észre vette, és an'ak nyelvünkből kiküszöböl tetését indítványba hozta volna. Én pedig azt állitom: hogy mind a' két nevezet jó, mind a' kettő helyes; és ha a Névnap tárnak valamely tellyes időközre tartozandóságát akarom kijelenteni, helyesebben nevezem azon időközt, mellyre a' Névnap társzolgáland esztendőnek, mint sem évnek; ámbár ezt sem rossz szalom; mert az év nevezet akkor válik helyessé, ha már az esztendő nevezet nem illik reá, az az:

ha már lefolyt azon időköz, melyet kezdetében és folyamatában esztendőnek neveztünk; vagy is: azon idő, mellynek lefolyta alatt földünk egyszer *bevégezendi* pályáját a' Nap körül, helyesebben *esztendőnek*; azon idő pedig, mellynek lefolyta alatt földünk bevégezze egyszer pályáját a' Nap körül, helyesebben *évek* nevezetik; és ilyen értelemben használja a' magyar a' *harmad évi*, *negyed évi*, *ötöd évi* 's a' t. nevezetet, akkor: mielőtt a' jövő évre helyett, esztendőre mondja; ennél fogva rosszul mondatik a' meghalálozott emberről, ha például; korácsa alatt nem végezte be a' föld a' Nap körüli pályáját negyvenszer: „életének negyvenedik évében“ hanem helyesebben mondatik: „életének negyvenedik esztendejében.

14. §. Helytelen tanítmány továbbá az: Valamint az egész év, úgy negyedei szinte hónapokra osztanak, *a' szerint, miként a' hold*, melly földünk körül kereng, *egyszer végzi pályáját*; mert ha ez igaz lenne, akkor a' Hónapot helytelenül neveznék Hónapnak Holdnap helyett; és miután csillagvizsgálók tanítása szerint: 27. nap, 7 óra 43 első, és 12 másod percz alatt futja be a' Hold a' maga körét, a' Naphoz szabott forgása pedig 29 napig, 12 óráig, 44 első és 3 másod perczig tart*), az esztendő nem 365 vagy 366 naphóllána, mint köz életben számláljuk, hanem 354 naphoz és 8 órához, mert ennyiből áll egy hold fordulat esztendő, ennyi időt kíván a' holdnak 12 kör járata.

15. §. Hogy az esztendő nállunk, és mindennél a' mérséklett öv alatt, négy szakaszra oszlik, az igaz; de nem áll ez általában az egész földre, vagy is annak a' gönczölökhöz közelítő, és a' heves öv alatti részre nézve; azt pedig a' mi az évszakok kezdetére és végétére nézve tanítatik, eretnekségnek nevezem azért: mert a' tudatlan

*) Kmeth, Astronomia popularis 1823. 8 ad 190 l.

földnépet, és gondolkodni restelgő fiatalságot, az igaz tanítvánnyal homlokba ütköző ösmeretekre igyekszik vezérelni; és miért? azért: hogy a' hónapoknak ujbol felélesztett nevezetei igazoltassanak.

16 §. Eddig azt tartottuk, és a' csillagvisgálók tanítása szerint ugy is van: hogy az esztendő szakai akkor kezdődnek, mikor a' Nap a' Kos, a' Rák, a' Mérték, és a' Bak jegybe lép; ekkor kezdődnek nállunk a' Tavasz, Nyár, Ősz, és Tél nevezettel jelelt évszakok. Ezt tanítja a' Gazdasági Kalendáriom is a' 4-ik lapon, holott írja: „A' tavasz kezdődik tavaszelő 20-kán, 1 óra 44 percz délután, *midőn a' nap a' kos jegybe lép*, 's az egész földön napéjegyent okoz. — A' nyár beáll nyárelő' 21-én, 10 óra, 51 percz reggel, *midőn a' nap a' rák' jegyébe lép*, 's nappalunkat leghosszabbá, éjjelünket pedig legrövidebbé teszi. — Az ősz kezdődik ősz' elő 23-án éjfélután 56 perczcel, *midőn a' nap a' mérleg jegyébe lép*, 's ismét nap éj egyent okoz. A' tél beáll télelő' 21-én, 6 óra 16 percz estve, *midőn a' nap a' bak' jegyébe lép*, 's nappalunkat legrövidebbé, éjjelünket pedig leghosszabbá teszi;“ de eltér tanításában a' 35. 37. 39. és 40 lapokon az évszakok kezdő napjaira nézve, midőn ezeket mondja: „Martius. E' hónap 21-én kezdődik a' tavasz, December' 21-ik óta . . . Junius. E' hónap 22-ikén kezdődik nálunk a' nyár, . . . September. E' hónap' 22-dikén kezdődik az ősz, . . . December, E' hónap' 22-dikén kezdődik a' tél.“ 's a' t. magában a' Kalendariomban, vagy Névnaptárban pedig a' tavasz kezdete: Böjtmás hava 20-ik; a' nyaré: Sz. Iván hava 22-ik; az őszé Sz. Mihály hava 23-ik; és végre a' télé: Karácson hava 21-ik napjára jegyeztetik. Mennyi tévelygés, mennyi habozás az évszakok kezdetéről szölvő egy tanitmányban!

17. §. Legnagyobb botlás, sőt mondhatni: valóságos kalendariomi eretnokség az, a' mi az év szakok végzeteiről a' Gazdasági Kalendárium 52-ik lapján tanítatván, fellyebb a' 12-ik §-ban idéztetve elé adatott: mert a' Tél nem Februárban vagy is Böjtelő havában, hanem Böjtmás hóban; a' Tavasz nem Majusban vagy Pünköstit, hanem Sz. Iván havában: a' Nyár nem Augustus vagy is Kis Aszszony hanem Sz. Mihály havában; az Ősz végre nem November vagy is Sz. András hanem Karácson havában végződik; ezt csak az annyira gyűlölt cisio tanítja, és pedig még a' tévelygésben is határozottabban, és naphoz kötve; midőn ezeket mondja:

„Quatuor Anni Tempora.

Dat Clemens hyemem, dat Petrus ver cathedratus
Aestuat Urbanus, autumnat Symphorianus.“

És ezeket imigy magyarázza:

„Az Esztendőnek négy Ideiről, vagy Részeiről.

Az Esztendőnek első ideje, vagy része a' Tavasz, kezdődik üszögös Sz. Péter' (B. e. h. 22-ik) napján, és tart Sz. Orbán Pápa napig (P. H. 23-ik napjáig) . . . Második idő a' Nyár . . . A' nyár tart Sz. Bertalan (K. a. h. 24-ik) napig. Harmadik idő az Ősz . . . Az Ősz Sz. Bertalan' (K. a. h. 24-ik) napjától tart Sz. Kelemen' (Sz. A. h. 23-ik) napjáig. Negyedik idő a' Tél. A' Tél Sz. Kelemen' (Sz. A. h. 23-ik) napjától fogván tart üszögös Szent Péter (B. e. h. 22-ik) napjáig “azonban: az év negyed kezdetét is mindenütt egy hónappal előbbre, következőleg négy u. m. két darab, és két egész hónapra határozza, mellyek egyetemben három és három hónapot tesznek.

18. §. Három természetes hónapot foglalván el igen is minden egy évszak, de nem Névnaptári

mesterséges hónapot, mert illyesből két darab, és két tellyes hó esik egy évszakra, nevezetesen: Karácson havából annak 22 dik napjától tiz nap, a' Boldog Aszszony és Böjtelő egész havai, úgy Böjt más havából 20 nap teszi a' telet; Böjt más havából, annak 21-ik napjától számítva tizenegynap, a' Sz. György, és Pünköst egész havai, úgy Szent Iván havából 21 nap teszi a' tavaszt; Sz. Iván havából annak 22-dik napjától fogva kilencznap, Sz. Jakab, és Kis-Aszszony egész havai, úgy Sz. Mihály havából 22 nap teszi a' Nyarat; végre Sz. Mihály havából annak 23-dik napjától véve nyolcz nap, Mind Szent, és Szent András egész havai, úgy Karácson havából az első 21. nap teszi az őszt; természetesen következik: hogy az időnek illy szerű felosztása mellett niints helyesen mondva: „Valamint pedig valamely hónap elejét, közepét, vagy utólját teszi az év negyednek, úgy a' szerint neveztetik el“ — értvén azoknak újból kezdett neveiket — mert Karácson hava nem csupán, és egyedül a' Télnek, hanem az Ősznek is hava, és pedig ennek 21 amannak csak 10 napiglan; Böjt más hava nem csupán, és egyedül a' Tavasznak, hanem a' Télnek is hava, és pedig annak csak 11. emennek pedig 20 nap alatt: Sz. Iván hava nem csupán és egyedül a' Nyárnak, hanem a' Tavasznak is hava, és pedig ennek 21. amannak pedig csak 9. nap folytában; Sz. Mihály hava nem csupán és egyedül az Ősznek, hanem a' Nyárnak is hava, és pedig a' Nyaré 22. az Őszé pedig csak nyolcz napig; következésképen, nem is természetesen neveztetnek Karácson hava: tél elő; Böjtmás hava: tavasz elő; Sz. Iván hava: nyár elő; és Sz. Mihály hava Ősz elő hónapoknak; inkább és természetesebben lehetne: Karácson havát: Ősz utó; Böjtmás havát: Télutó; Sz. Iván havát: Tavaszutó; és Sz. Mihály havát: Nyárutó hónap

nevezni; de így is elly fonák az elnevezés, a' milyen fonák lenne az: ha a' gazda, kan-
czájának tarka csikóját, tehenének tarka bor-
ját, sárgának, vagy pedig szókének nevezné; már
pedig nem illik a' világsal b gondolkodású század
fiailhoz: eszme zavaró, és a' természettel ellenkező
új nevezetekkel, minden igaz ok nélkül a' régi jó ne-
vezeteket — mellyeknél fogva hónapjainkat minden
keresztény, lakjek bár az ott, hol a' négy évszakos
esztendőt nem ösmerik, ha reá gondol arra: hogy
hajdan éveinket, a' Krisztus születése, vagy fogan-
tatása ünnepével kezdtük, mi magyarok is, mint
szinte ők, és más keresztény atyánkfiak a' föld há-
tán, igen könnyen meghatározhatja, — a' köz szo-
kásból készakarva ki küszöbölni, és az ösmérete-
ket homályba borítani. —

19 §. Elég világosan, és terjedelmesen előter-
jesztettem én a' hónapok több századot által elt di-
szes neveinek helyességét védő észrevételeimet, a'
folyó esztendei Honművész 28. 29. 30. dik: Hasz-
nos multságok 29. dik; és a Literariai Csarnok
2. dik számaiban: Bőjtmás hava 28. dik napján közre
bocsátott értekezésemben — mellyet az Athenaeum, és
Jelenkor szerkesztőinek is meg adtam, és a' Nemzeti
Társálgató számára is megküldtem, de az Athenaeum
más lapok által megelőztetve, elvből, a' többiek pedig
mi okból? nem tudom, közre bocsátani elmulaszták —
bebizonyítám abban; hogy Boldog asszony hava,
helyesen neveztetett e' néven: mert ha Krisztus
születésével kezdenénk ma is az esztendőt, mint
hajdan, Sz. László Király Törvénye I. könyvének
38. ik fejezete szerint kezdtük: Gyertya szentelő
Boldog Asszony ünnepe, mellyről a' hónap ne-
veztetett, bele esnék, és pedig 9. ik napján; hogy
Bőjt'elő hava, Bőjt' más hava, helyesen neveztet-
nek: mert Krisztus születése után 300. ik évtől
2000. ik esztendeig számítva, 1701 év alatt: ezer
két száz hetven kétszer esik a' bőjt kezdete Bőjt

elő, a' Böjt folyama Böjt más havára; mellynél nagyobb számot a' nevezet helyessége igazolására senki józan észszel nem kívánhat — Sz. György hava ellen nem tétetett kifogás, annak nevét igazolnom nem vala szükség — megmutattam: hogy Pünköstit ünnepe a' tőle nevét nyerte Pünköstit havába, ugyan azon 1701. év alatt ezerszáz hétszer esett, és esni fog; a' mi szinte nevezetes többség az egész sommából. — Sz. Iván, Sz. Jakab havai nem vétettek senkitől kérdés alá; de igen Kis Asszony hava, a' mennyiben Kis Asszony ünnepe nem esik belé; ennek igazolására megemlitem: hogy a' keresztény idő számlálás szerént, ha e' hónap, a' mostaninak 25-ik napjával kezdetett, a' mint kezdetnie is kellett, Kis Asszony ünnepe belé, és ugyan a' Hónak 15-ik napjára esett, azért is helyes vala elneveztetése. Sz. Mihály hava, illő nevezetűinek találtatván, a' Mindszent hava ellen tétetett hasonló kifogást, szinte az által elenyészni mondtam: hogy ha e' hó is, napjainak 25kével kezdetik, a' neki nevet adott Mindenszentek ünnepe belé, és ugyan annak 8-ik napjára esik. Szent András, és Karácson havai érintetlenül hagyatván az ellenezőktől, azokat védnem nem vala szükség; itt is tehát azon értekezésemre hivatkozom.

20. §. Mennyi zavarokon ment keresztül a' Kalendáriom ügye? minemü meghasonlásokra szolgáltatott alkalmat, még az egy felekezetűek között is? bizonyítják a' törvényczikkelyek, mellyek e' tárgyban alkottattak, bizonyítják a' történetek könyvei: de tudják azt a' Romai közönséges hitűektől külön vált atyafiak is: kik közzül, az ugynevezett Evangélikusok teste, 1775-ki Karácson hava 13-ik napján, megunván a' már hosszasan tartott különködést, versengést, és károkat, kinyilatkozatá: hogy jussainak mind a' polgári mind az egyházi dolgokban mentten maradása mellett, a' Gergelyféle ka-

lendáriomot, és annak a' Husvét 's ettől függő ünnepekre nézve fent álló számítását önként, és szabad akaratból elfogadja, ha ezen kalendárium köz nevezettel *Birodalmi Kalendárium* czim alatt tétetnék köz hírré; a' mihez a' Romai közönséges hitű álladalmak is hozzá járultak, 's úgy készült azután e' felett 1776-ki Boldog Aszszony hava 29-én a' Romai Birodalmi végzet, vagy is úgy nevezett *Placitum*.

21. §. Zavart csináltak a' Kalendárium ügyében még utóbb is a' Francziák, mind az év számításra, mind a' hónapok neveire nézve; kik 1793. évben, a' sok ártatlan hazafi vérnek omlása után, Mindszent hava 5-ik napján tartato t nemzeti gyűlekezetükben azt határozzák: hogy a' Gergelyféle Névnaptár eltöröltetvén, esztendeik a' köz társaság megalapítása napjától; u. m. az 1792 ki ősz kezdetétől, vagy is Sz. Mihály hava 22-ik napjától számittassanak; melly számítás azonban nem tartott tovább Napoleon koránál, ki az egész Nemzet kívánatára ama Kalendáriumot eltörölte, és elhatározá: hogy 1806-ik évről kezdve a' Gergelyféle Névnaptár használtassék; és attól fogva az esztendők, nem már a' köz társaság alapítása korától, hanem Krisztus születésétől számittassanak.

22. §. Nállunk, szigorúan véve, csak ötvenhárom esztendő telik; mióta némizavargások történnek a' hónapok magyar neveire nézve; az előtti: ha bár nem tudatott is egy két hónap e'neveztetési helyessége, nem tartózkodtak még azok is, kik a' Romai hitűektől külön szakadtak, a' hónapoknak ősi magyar neveivel élni; a' ki nem hiszi, utasítom azokat: Heltai Gáspár, Szenczi Molnár Albert, Apáczai Csere János, Debreczeni Kalocsa János, Pápai Páriz Ferencz, Köleséri Samu, Maróthi György, F. Csernátoai Bod Péter, Matyus Istvánmind annyi Kálvin vallását követő nagy híri tudós Irók

Tud. Gyűjt. X. köt. 1840.

könyveire—kik között a' negyediket méltónak tartom számtalan újabbak megpirítására különösen is kiemelni; ez „Isten ajándékával való kereskedés, Avagy Énekek Énekének Magyarázattya, Urtul adatott ajándéknak mértéke szerént 's' a' t. című könyvet adván ki, melly is“ Debreczenben nyomtatott Kassai Pál által MDCXCIII. 16. az ajánló levelet olly tisztességesen jelelé: hogy Romai közönséges hitű Iró sem jelelheté tisztességesebben; tulajdon szavai e ek: „Iráni Debreczenben, a' *Szűsnek szűlése után*, 1692-dik esztendőben Karácson havának utollya felé. Kegyelmeteknek holtig magát ajánló, és szives szolgálattára kötelező Jóakárója Debreczeni KALOCSA JÁNOS. Néhai Kecskeméti *Reformata Ecclesiának* Tatinója (Tanítója) mostan penig nagy Bajoni Eccl. Lelki Pásztor, és a' Debreczeni TRACTUSNAK méltatlan Seniora.“ Utasítom az 1780-ik évben Ráth Mátyás kezdette Magyar Hirmondó, 's 1789-ik évtől fogva Péczeli Jó'sef kiadta Mindenés Gyűlytemény Ujság és folyóírás lapjainak megtekintésére; mellyek mind, a' Hónapok magyar keresztyén neveit viselik homlokukon; nem tartván disztelennek tisztos íróik: a' Szentekről, vallásos szertartásokrol nevezett hónap neveket használni, miután maguk is Szentek neveit nyerék magukra kereszt nevekül. — Lehet az újabb korból is elő hozni úgy nevezett Protestans Vallásu írókat, de azokat ez uttal el-mellőzve, csak azt említem meg: hogy nyomtatott Ország Gyűlési Jegyző könyveink, az 1790-ik évtől kezdve, mindnyájan keresztyén magyar nevűkkel jelelik a' hónapokat, egész az 1832-ik évben kezdetett Ország Gyűléséig, midőn is a' hónapok deák nevezetei kezdettek használtatni a' magyar szinte, mint a' Deák nyomtatványoknál, és csak az írásokban találunk elvétve magyar hónap neveket. — Jelen századi hírleveleink között csak a'

Hazai és külföldi Tudósításokat találok olyannak, melly 1806-ik évtől kezdve az 1838 ik év első felének végzetéig, a' régi magyar hónap nevekkel élve, ámbár Római közönséges hitü alapítójának Kulcsár Istvánnak halála után, más felekezetbeliek voltak is szerkesztői, hiv maradt e részben magához; de Apostol József szerkeztő, az 1838-ik év második felében, deák hónap neveket kezdett használni, és azóta illyesek használtak benne. —

23. §. Barczafalvi Szabó Dávidot találok az újabb korbolelőnek, ki 1787-ik évben nyomtatott Szigvártjában, ámbár ajánló levelét 1786-ki *Karácson havának 3-ik napján* jelelé: „Zúzoros, Enyheges, Olvános 's a' t. új hónap neveket használt; és vele majd csak nem egy időben állottak elő hó változtatási javaslataikkal: Kőszegi Rajnis József, és Sándor István, amaz a' keresztyénség előtti havakat nevezvén az égi jegyeiktől, emez pedig: Jég hava, Kőd hava, Sár hava, 's több illyetén új neveket ajánlván hónapjaink régi magyar nevei helyett; mellyeket sokféle című könyvének 1806. évben nyomtatott I-ső darabjának 110 ik lapján közre bocsátott, 's 1795-ik évben nyomtatott III. Darabjának, 136 és 137. lapján ismételt, ezen magát igazoló jegyzésével: „Ezt én már akkor említettem, midőn a' Frantzok még nem is álmodtak a' Napok és Hónapok neveiknek megváltoztatásáról. A' mit is csak azért mondom, hogy engera' ezért senki se tartson Frantz majmának.“ — Ezek után többen is állottak elé illy nemű javaslataikkal, de azok méltánylást nem nyertek, holott minden darabosságuk, kellemetlenségük, vagy czélaránytalanságuk mellett sem tehetnének annyi zavart az idő számlálásban; mint tesznek a' közöep számára iratott Gazdasági Kalendáriom javaslata után igen is lábra kapott évszakos ferde nevezetei a' hónapoknak, mellyekre nézve: ha csak ugyan közkedvességük, és az el-

lenök harczoló okok nem érdemelnek figyelmet, azt javasolnám: hogy Boldog Aszszony hava *Télelő*, Bőjtelő hava *Télmás*, és Bőjtmás hava *Télharmad* hónap nevezetnének, és ugy tovább. Illyképen kikerültetnék a' Télhó, tavasz hó, nyárhó, és ősz hó nevezeteknek — a' mennyiben azon évszakoknak elő, és utó havait is magukban foglalják — zavart-értelme; noha így sem fog tiszta felfogást eszközölni, más hónap neveknek segítségül használása nélkül.

24. §. A' mostani használat mellett az év szakokat *) így adom elé p. o. a' Tél kezdődött 1839-dik évi Tél elő hó 21-ik napján és tartott a' folyó esztendei Tavasz elő hó 21-ik napjáig; a' Tavasz kezdődött: Tavasz elő hó 21-ik napján, és tartott Nyárelő hó 21-ik napjáig; a' Nyár kezdődött: Nyár elő hó 21-ik napján, és tart: Őszelő hó 23-ik napjáig; az Ősz végre, kezdődik: Ősz elő hó 23-ik napján és tart Tél elő hó 21-ik napjáig; az imént ajánlott nevekkel pedig így adnám elő: A' Tél kezdődött: 1839-ki Ősz harmad hó 21-ik napján, és tartott: folyó esztendei Tél harmad hó 21-ik napjáig; — A' Tavasz kezdődött: Tél harmad hó 21-ik napján és tartott: Tavasz harmad hó 21-ik napjáig. A' Nyár kezdődött: Tavasz harmad hó 21-ik napján, és tart: Nyár harmad hó 23-ik napjáig Végre az ősz kezdődik: Nyár harmad hó 23-ik napján, és tartani fog: Ősz harmad hó 21-ik napjáig. Nyilván kitünik e' példából: hogy első mód szerint az évszak kezdő, második szerént pedig a' végző hónapjának tulajdonítatik a' természettel ellenkező nevezet; mert csak ugyan fogalom hiányt 's nyelv tökéletlenséget mutat az: midőn kéntelen vagyok azt mondani: hogy a' Tél: Tavasz elő hóban; a' Tavasz: Nyár elő hóban; a' Nyár: Ősz elő hóban; az Ősz: Tél elő hóban végződik; vagy pedig: hogy a' Tél: Ősz harmad hóban; a' Tavasz: Tél harmad

*) Kmeth. *Astronomia popularis* 148. 149. 1. szerént.

hóban; a' Nyár: Tavasz harmad hóban; és végre az Ősz: Nyár harmad hóban kezdődik; holott határozottabban esik mondanom az évszakok mind kezdetére, mind végétére nézve így: A' Tél kezdetét veszi Karácson hava 21-ik napján, és tart: Bőjt más hava 21-ik napjáig; ezen napon kezdődik a' Tavasz, és tart Sz. Iván hava 21-ik napjáig; midőn is a' Nyár kezdődik és tart Sz. Mihály hava 23-ik napjáig; végre bezárja az esztendőt az Ősz: melly kezdetét veszi Sz. Mihály hava 23-ik napján, és Karácson hava 21-ik napján végét éri.

25. § Hoszszasan szóllottam a' Hónapok magyar neveiről, de szükségesnek láttam mind azért: hogy a' hónapoknak őskorú diszes neveit igazoljam, mind pedig hogy azokat: kik az évszakoktól kölcsönözött czélaránytalan nevekkal megbarátkozni nem tudnak, megnyugtassam; 's befejezésül még csak azt függesztem ide: hogy a' kik nem átalják hátrább állni a' pogány Romaiaknál, kik alapító-joknak emlékezetét enyésztükig fentartani kívánták az által: hogy akkor is: miután Numa a' Romulus szerzette tiz hónapos évet tizenkét hónapossá, és így a' Quintilis vagy Julius, Sextilis vagy Augustus, September, October, November, December hónap neveket helytelenekké tette — mert csak ugyan nem valának, valamint Julius ma sem ötödik, hanem hetedik; Augustus nem hatodik, hanem nyolczadik; September nem hetedik, hanem kilenczedik; October nem nyolczadik, hanem tizedik; November nem kilenczedik, hanem tizenegyedik; és December nem tizedik, hanem tizenkettedik hónapjai, neveikkel ellenkezőleg, az esztendőnek — a' régi, helytelenné vált, és csak emlék tisztelést rejtő hónap neveket használtak; hogy a' kiknek ellenükre van az is: miképen keresztény idő számlálásunknak emlékezetét három hónapunk u. m. Boldog Aszszony, Kis Aszszony, és Mind

szent hava — mellyek csak úgy igazulnak meg : ha visz-za gondolunk : hogy a mi éveink is szinte, mint minden a' föld háján létező Keresztyén hiveké, a' világ Megváltójának születése, az az Karácson, vagy pedig fogantatása, az az Gyümölcs oltó Boldog Aszszony ünnepétől kezdettek számitatni — még ma is, és pedig minden egyéb keresztyén nemzetek között csak egyedül nállunk tartja fent; hogy a' kik nem tartják dicsőségnek : miképen egyedül csak nállunk vagynak a' hónapoknak ollyatén nevei, mellyeknél fogva minden keresztény, lakjék bár hol, tudja bár vagy ne tudja az esztendőnek négy részre oszlását, ha vissza gondol a' keresztyén idő számlálásra, hónapjainkat meghatározhatja; és ha mindezek mellett is, a' régi dicszes nevek helyes létéről meg nem győződnek, meg nem fognak győződni, vagy nem is akarnak meggyőződni, okosabban, és a' haza's polgári társaság érdekével megegyezőbben fognak cselekedni: ha magyar irataikat a' hónapok deák neveivel tarkitandják : mert csak ugyan igaz az : hogy mostani idő számlálásunk Romából vette eredetét, és Roma keresztelte azokat azon nevekre mellyeken neveztetnek ma is. — Így legalább idő számlálásunkban nem okozunk zavart, kik anyagi érdekünkben fekvő mértékeink egyformaságára, és nevezeteire nézve, még ma sem tudunk tiszta fogalmat nyujtani az egész Hazáról. —

26. §. A' Nap felkelésének és lenyugvásának *hetenkinti* előadásában semmi alapot nem találok, akár a' Vándorral, vagy nemzeti Kalendáriommal, akár pedig a' Tudományos akademia úgy nevezett *Astronomiai* Naplójával egyeztessem azokat. — Nem kevés hasznát veszik ezeknek a' mezei gazdák, és falusi lakosok, de leginkább a' lelki pásztorok, kik déli vonalak hiányában, a' Nap költéről, nyugtáról, névnapthoz kapcsoltatni szokott

jegyzetek után szokták igazítani óráikat; erre nézve tehát nem ártana a' Gazdasági Kalendáriomnak is követnie más névnapárak példáját, mellyek a' Nap felkelése, és lenyugvása korát minden napra előadják; sőt czélirányos lenne a' déli közép időt, és az óráknak attól távozása perczeit is előadnia; de mind ezeket nem amúgy gondolom formán, hanem pontosan a' csillagvisgálók feljegyzése után, mellyet egy kevés fáradsággal nem lenne nehéz eszközölni, és szemes vigyázat alatt hibátlanul ki nyomtatni.

27. §. Tudva van az, hogy az Országos vásárok névnapári ünnepekhez vagynak kötve, mellyek ha kihagyatnak; megkurtittatnak; napjaikról mellyekhez kötve vagynak más helyre által tétetnek; vagy elmagyaráztatnak; zavart okoznak, és a' társas élet anyagi érdekének kárára vagynak; mert a' névnapár illyetén állásában, a' Vásár lajstromoknak illető hasznát nem vehetni; és ha a' név, szokással ellenkezőleg magyaráztatik más nyelvekből, az egy név kettővé, vagy többé is alakúl; 's idővel versengésre szolgáltat alkalmat; a' mit pedig a' tökéletességre vinni szándékoltatott népkönyvekben gondosan ki kell kerülni.

28. §. Hogy a' szentek ünnepei, a' Római udvartól határozott napokra jeleltessenek, és a' mellyek a' most divatozó Névnaptárakba merő önkényből iktattattak, kirekesztessenek: az a' Római közönséges hitű lelki atyák dolga, ebbe tehát én nem avatkozom, hanem csak némelly észrevételeimet sorozom itt elé: mellyek vagy az önkényt, vagy a' figyelmetlenséget tárgyazzák; nevezetesen:

Boldog Asszony havában.

4-ik napján *Isabella* nem találta a' Római lajstromban, hanem *Titus* Püsp. melly név áll a'

Vándorban, és Nemzeti Kalendáriumban is, és Magyarokhoz tartozik.

- 12-én *Ernö* nem Ernestus, hanem Irenaeus; melly név az Oklevelekben: Erneus, Erne, és Ilerne szóval is tétetik; Ernestus pedig a'Római vértanú lajstromban, melly Velenczében 1762-ik évben nyomatott, nem is találtatik.
- 13-án *Vidor* annyit tesz e' mint Hilarius? meg nem határozhatom; én legalább oklevelekben nem találtam.
- 14-én *Felix* név helyett én nem Boldogot, hanem Bódogot szeretek mondani: hogy megkülömböztessem a' nevet a' szó más jelentésétől; különben ugy vélem: Beatus=Bódog; Felix pedig szerencsés
- 30-án *Agunda* nincs, hanem van Aldegundis szüz
- 31-én *Farkas* nincs; ezen szent ünnepe Mindszent hava 31-én tartatik.

Böjt elő havában.

- 4-én Veronka=Veronika, a' Római lajstromban Boldog Aszszon hava 13-ik napjára van írva.
- 8-án *Mát János*=Mathai János.
- 11-én *Dezső* Desiderius helyett; véleményem szerint rosszszul használtatik; én e' helyett Ders, vagy Dezsér szót tennék; amazt pedig Dénes, vagy Dienessel egy értelemben lenni tartom, egy oklevél után.
- 12-én *Lidia* más napokon.
- 13-án *Jordán*; nem találtatik a' Romai lajstromban.
- 17-én *Constan*, jelentsen akár mit, a' Romai lajstromban e' napra nem találtatik illy kezdetű név; helyette inkább állhatna *Elek*.

Böjt más havában.

- 8-ik napján *Ist. J.* mit jelent? a' Római lajstromban áll: „Joannes de Deo“ tehát: *Istenes János*; azt tartom.

- 11-én *Const.* A' nemzeti Kalendáriomban: Konstantia, a' Római vértanú lajstromban: „Constantini Confessoris“ tehát *Kosztia* hitvalló.
- 15-én *Krist.* határozatlan; a' Római lajstromból meg magyarázni nem lehet.
- 16-án *Geréb*, Hieribertus e' vagy pedig Corébus (igy), mint a' Római lajstromban Sz. Gy. h. 18-kára áll? erősség hiányában állítani nem merem.
- 22-én *Kázmér*, B. m. h. 4-ik napján ünnepeltetik.
- 28-án *Vilmos Vilma*. Akár Guilielmus, Gulielmus, akár Wilhelmus helyett; más napokon áll.
- 29-én *Eust.* érthetetlen, *Eustasi Apát helyett*.
- 30-án *Gyeza* név jelentése, annyi: mint Jesus; e' név tehát nincs naphoz kötve, hanem Jesus neve napján tartatik.

Szent György hava.

- 2-án *Ferencz* eleibe: „Paulai.“
- 5-én *Vincze* elibe: „Ferrarai“ kell vala tenni, különböztetés okáért.
- 13-án *Ida*. Nincs ugyan a' Római lajstromban, de más Névnaptárban Sz. Mihály hava 4-ik napjára jelelve találtam; helyesen e' vagy helytelenül? azt nem nyomoztam. E' napra többek között *Justin*, és *Dadas* vértanúk jegyeztetnek a' Római lajstromban.
- 19-én *Antonia*, nincs helyén; annak a' Római lajstrom szerint Sz. György. h. 29. vagy P. h. 4-ik napján kell állania.
- 22-én *Sot. Kaj* = Sotér Pápa, vértanu; Kajus Pápa vértanú
- 23-án *Béla*, Adalbert helyett rosszszúl áll: mert Béla, és Adalbert nem egy név, bár miként csürjük csavarjuk a' nevek szófogásait. Béla név már a' negyedik században előjő Attila vezér társai között, Adalbert, ugy szinte Adel-

bert, mellyek jelentésükben egyek, csak a' tizedik században; a' jókorábbi Bela név tehát nem származtatható a' hat egész századdal későbbi korrol ösméretes Adalbertus akár Albertus névtől, mint vitatják Pray, Szegedi, és Katona. A' két névnek egy mástól különbözőségét bizonyítja az is: hogy akár melly nyelven szóljanak a' történetírók Bela nevű királyainkról, azokat mindenkor Bela és nem Adalbert király czimmel illetik. Ennél fogva azt tartom: *Bela* Sz írásbeli név, 's Abel névvel egyetemben Boldog Aszszony hava 2-ik napjára tétethetik.

26-án *Kil Klet* = Kilit vagy Kelet.

30-án *Sén és Kát* = Senásbeli Katalin.

Pünköst havában.

10-én *Vict.* illy kezdetű név e' napra nem jeleltetik a' Római lajstromban, hanem Antonin hitvalló, Izidor és mások.

11-én *Beatrix* nincs, de van Sz. Jakab h. 29-én.

28-án *Vilmos* nincs.

29-én Miksa (Maximilian) nincs, hanem van Maxim, és Maximin Püspökök.

31-én *Petron* = Petronilla.

Szent Iván havában.

1-sőjén *Karácson*: Gratianus, Gratian, Garatian névből származván, az e' napra eső Gratinianus név kiadására nem helyesen hasznaltatik, czélirányosabban állván ezen név a' Karácson hava 18-ik napjára eső *Gratianus* név helyén.

7-én *Lukrecz.* Lucretia szüz és Vértanú ünnepe a' Romai lajstromban csak egyszer, és pedig Sz. András hava 23-ik napjára jeelve találtatik: e' név tehát oda tartozik.

20-án *Emilia*, a' Romai lajstromban nem találtatik, hanem *Aemiliana*: B. a. h. 5. és Sz. IV. hava 30-ik; és *Emilia* P. h. 30 ik napján.

Szent Jakab havában.

1-ső napján *Tivadar*, diákosan *Theodorus*; e' név igen sokszor elé jó a' Romai lajstromban, és mind annyian más napokra tűzve.

7-én *Eszter*; ezen név a' Romai lajstromban nem találtatik; de az 1804-ki Országos névnap-tárban e' napon találom; *Jurende'* 1826-ki *Vándora* pedig P. h. 24-ik napjára jeleli; mi kútffó szerént? nem tudom.

9-én *Luiza*, e' név úgy hiszem *Ludovika* helyett áll, *Ludovika* ünnepe pedig B. a. h. 31-ik napján esik a' Romai lajstrom szerént.

12-én *Henrik* nem esik, hanem igen Sz. *Jakab* h. 15-ik napján.

16-án *Vidor*. A' Romai lajstrom e' napra *Hilarinus* vértanút teszi, ezt a' *Jászói* régi híres *Mise* mondó is; eddig pedig *Vidor* nevet *Hilarius* név helyett véltük használtatni, melly többször, és mindig más napokon fordul elé.

18-án *Arnold* a' Romai lajstromban nincs, hanem *Arnulphus*, és ugyan ezen napra; az *Esztergami* idei Névnap-tárban e' napra *Arnoldus* van téve; egy e' a' két név? bővebb vi'sgálódás nélkül állítani nem merem.

22-én *Mária*; utánna kell vala tenni: „*Magdolna*“ a' mit alkalmasint a' szedő hagyott ki.

30-án *Abdonias*: A' Romai lajstromban, és a' névnap-tárakban: „*Addon*, és *Sennen*“ áll.

Kis Aszszony havában.

14-én *Izséb* (*Euseb*) áll; de *Eusebius* nem *Izséb*— a' hogyan nehezen találtatik oklevelekben— vagy *Izsép*; hanem *Eösi*=*Ösi*; *Isip* pedig *Jósef*.

27-én *K. Józsa*=Kalasanti József.

30-án *Róza*; me'lé kell vala tenni: „Örző Angyal“ a' mennyiben ezen naphoz vásárok is vagynak kötve.

Szent Mihály havában.

4-én *Róza, Mózes*. mind kettő feltaláltatik e' napon a' Római lajstromban; de Róza már másutt is be van iktatva a' névnapárba, Rozalia sehoh; ez szinte nevezetes nap lévén sok helyen, és szinte feltaláltatván a' Romai lajstrom után más Névnapárakban is, ezt kell vala tehát inkább felvenni.

5-én *Victor* Viktorin helyett áll.

11-én *Herm* mi akara lenni? világosítást vár.

13-án *Morilis*; a' Római lajstromban Maurilii áll, tehát Mórily.

15-én *M. n. n.* e' betűk alkalmasint ezt teszik: „Maria neve napja“ de ez ünnepa' Romai közönséges hitűeknél, és mint olyan Kis Aszszony nap után legközelebbi vasárnapon szokott ünnepeltetni; következőleg ennek nem itt, hanem e' hónap 13-ik napján kellene veres betűkkel nyomva állania.

25-én *Kajafás*. Kleofás helyett.

Mind szent havában

2-án *Honorius* máskor esik.

11-én *Kálmán* nem ezen, hanem 13-ik napján ünnepeltetik az Egyházban.

16-án *Gál A*=Gál Apát,

25-én *Krisz*=Krisán és Daria.

28-án *Simon*=Simon és Judás.

Szent András havában.

4-én *B. Kár*=Borromei Károly. Blandina nem ezen, hanem Sz. Iván h. 25-ik napján esik a' Romai lajstrom szerint.

7-én *Adolf* nem ezen napon, hanem Sz. Iván hava 17-én esik; az Esztergami, és Kalocsai megyék névnaptaiban e' napra jegyeztetik; de magában a' Gazdasági Kalendáriomban is e' napra tétetik a' 67-ik lapon, holott a' Nemes Vidi Vásárok feljegyeztetnek.

10-én *Avellin*; különös kereszt nevet nem tesz, az csak mellék neve bizonyos Avellini András szerzetesnek, kit XI-ik Kelemen Pápa iktatott a' Szentek lajstromába.

16-án *Ödön* úgy latszik Eadmund helyett áll; de rosszszól: mert Eadmund nem Ödön, hanem az inkább Eugenius; melly név így jeleltetik.

18-án *Eugen* (Jenő) — Eugenius, Eudeniussnak is iratik az oklevelekben, így pedig a' magyar nyelv természetéhez illesztve, elhagyván az *ius* fogást, készen van a' magyarosított Euden Ó ten vagy Ödön; de Jenő névnek e' szerént nem jút jelentés; Genesisus, Gennadinus, Genuinus, mindannyi férfui kereszt nevek; valamelyike adatik e' vele? meghatározni nem merem; de annyit bizton állítok: hogy Öden vagy Ödön, Eugenius névnek magyarosítása.

19-én *Erzse* (Liza) mind kettő Elisabeth helyett; amaszt, mint magyart, javallom: tisztesebben magyarul Erzsébet; ennek több magyaros változása is van mint például: Erzsók, Bözse, Böske, Pöre, Pörke; de Liza vagy Lizi: alkalmasint csak német kiejtés; és így nem magyar, hanem német névnaptaiba illeszthető.

22-én *Czicz*=Cziczelle.

28-án *Sosthen*=Sosthenes.

Karácson havában.

12-én *Ottília*=Ochilia szüz; ennek ünnepe más, u. m. 13-ik napján esik.

16-án *Etelke* ugy vélem Adelhaid névből származtatik; de ez nincs a' Római lajstromban. Jurende 1826-ki Vándorában Karácson hava 20ik napjára kitűzve találom.

19-én *Maura* B. e. h. 13-ik; P. h. 3. és Sz. A. h. 30-ik napjára jejelve találtatik a' Római lajstromban.

20-án *Domok*=Domokos.

21-én *Tamás*=Tamás Apostol.

29-én *Tamás*=Tamás Püsp. Vértanú.

29. §. Figyelmeztetnem kell ezután a' Gazdasági Kalendáriom „Számolások“ czimü részének készítőjét: hogy főkép a' tudományban, és tapasztalásban fogyatkozott földmivelő osztály elméjének felvilágosítására törekedjék inkább, mint ösmereiteinek megzavarására; a' mit pedig az érintett részben nem cselekedett: mert csak a' II-ik cikkely is merő zűrzavar és fonák tanitmány; bitang nevezet lévén ugyan is gabona mértékeinknél a' kila, valamint a' szapú is — mellyről e' nemü mértékek között említés sem tétetik, — helytelenül van mondva: „Szeged vidékén *köböl* divatlik, mellyben van 2 pozsonyi mérő, vagy 4 *kila*, vagy is 8 negyed“; — mert igaz ugyan: hogy 2 pozsonyi mérő tesz egy köblöt, de Szeged vidékén a' köblöt négy vékára, és nyolcz fél vékára osztják; a' kilát, mi légyen? Szegeden alig ha tudják. A' kila, valamint a' szapu is: hol négy, hol három, hol két vékát tesz. A' véka sem egyforma mindenütt; törvényes tartalmának 32 iczczének kellene lennie; de a' törvénnyel ki szabott egy arányú mérték, csak a' törvény ágazatban él; közéletben pedig nem divatozik mindenütt; van 36 van 37 van 38 iczczés véka is.

30-ik §. A' III-ik cikkelyben helyén lett volna megmondani: hogy folyadék mértékül az Ér-

mellékén nagy és kis cseber használtatik, amarra száz, erre pedig nyolczvan icze számítottván. Hogy Eger vidékén hordó számra mérik nagyobb mennyiségben a' bort, az ugyan áll; de meg kellett volna említeni: hogy annak mindenike pontban három pozsonyi akós. — Helytelenül mondatik végre ugyan ott: hogy Tokaj és Miskólcz vidékén átalag számra mérik nagyobb mennyiségben a' bort: mert Tokaj vidékén hordó számra beszélnek a' bor kereskedésben, és azoknak féreje egy negyed rész akóval, vagy is tizenhat iczével kisebb három akósénál, vagy is: a' Tokaj vidéki hordók, mellyek ott általában divatoznak, száz hetven hat iczések, és azok Gönczi hordóknak neveztetnek; az átalagok csak csemege borokra használtatnak, millyenek az aszú, és kövér mászás borok, ezeknek féreje nyolczvan nyolcz icze, vagy is egy átalag fél Gönczi; innen van az: hogy a' Tokaji hegy allyárol aszúborral küldetni szokott Gönczi hordókat, a' Pestiek, dupla átalagnak nevezik.

31 §. A' IV. Czikkelyben hibásan iratik: hogy egy nehezékben, mint súly mértékben 15 denár van: mert a' denár nem súly mérték, hanem pénz neme, mellyből öt számítottatik egy garasra, és száz ilyen tesz egy Rénes vagy német forintot, de már most nincs forgásban.

32. §. Az V-ik Czikkely, mint már fentebb érintém, az Idő mértéket fonák tanitmányban adja; de mivel ennek érdemében talán az unalomig is hosszasan vitatkoztam, erről többet szólni nem akarok, hanem általában azt nyilatkoztatom: igen hasznos, és a' Haza anyagi érdekebe vágó szolgálatot tenne a' Hazának az: ki a' számolások czimű részét a' Gazdasági Kalendáriomnak lelkesen fel fogná, és mind azon eltéréseket, mellyek Magyar és Erdély Országban a' mértékekre nézve századok óta közöttünk kellemetlenségeket, visszavonásokat

háborgásokat, egy szóval: károkat okoznak, híven elé adná, és megmagyarázná; egyszersmind pedig: hathatósan munkálkodnék arra: hogy a' súly mértékek, és mérő edények, mindenütt a' két Magyar Hazában, egy arányuságra hozatnának, és a' Törvények üdvösséges célja e' részben sikeresíttetnék.

33. §. Utolsó részt foglalnak a' Gazdasági Kalendariumban az Országos Vásárok, de nem utolsók ezek a' gazdára nézve, ki a' maga feleslegét vásárban eladni, és a' szükségeseket kellő időben megvásárolni akarja; igen illó lett volna tehát: hogy a' vásár lajstromnak készítésétől ne kíméltessek a' fáradság, és hogy kinyomatása mennél nagyobb pontossággal eszközöltessék. Meg kellett volna itt, minden vásáros helynél, nevezni a' megyét, mellyben a' vásáros hely fekszik. Ki kellett volna a' rövidítéseket hagyni, leginkább azon neveknél, mellyek talán több napokon, ugyan azonlag jelettetnek; és hozzájuk adni az azokat megkülönböztető mellék nevezeteket; nem kellett volna a' névnap-tárból kihagyni avagy más napra áttenni azon neveket, mellyekhez vásárok vagynak kötve; 's végtére: célirányos lett volna a' Vásár lajstromot azon idomban is készíteni: melly szerént mindenki elláthatta, és kiolvashatta volna: a' hónap mind egyik napján, melly helyen esnek a' vásárok? a' minek az a' haszna forog fen: hogy ha egy helyen nem jutott céljához a' gazda, ugy intézi dolgát: hogy ahoz más helyen hozzá juthasson, és maga jobb voltát eszközölhesse.

34. §. Példák bizonyítsák a' meg róvott hiányokat: Babsko, Bád, Bakartja, Bakta, Barót, Bars, új Bela, Bellatincz után a' 61-ik; Berczen, Berencs, Besztercze-Bánya, Becskerek, Biljet, Bobró, Bodókó, Bodon, Bogevehich, Boknya, Bolerász és több számos után a' 62-ik és következő

lapokon a' Megyék feljegyezve nincsenek; némelly helyeket így is híjába keresünk a' Dóczy féle tökéletes mutató táblában, például: Ádám, Somogyban; Al-gyógy Magyar Országban; Alnó Gümörben; Alsó Bereczke, Bereg Vármegyében nem taláztatnak — Alsó Csill Arad Vár.; Alsó Diós, Poson Várm.; Alsó Sz. György a' Jászságban, és többek kimaradtak. Keresztesnél pedig éppen nagy figyelmetlenséget tapasztalhatni: mert így jó elé: „Keresztes (ne zó) lásd mező Keresztes, utóbb pedig az M. betűsök között így: „Mező Keresztes, lásd Keresztes“ és Vásárai sem itt sem amott fel nem jegyeztetnek. Az Erdélyi Vásároknál szinte tapasztalhatók ezen fogyatkozások: mert ott egyik hely fekvése sem határozta meg, és több vásáros hely ki hagyatott, mint: Alamor, Nagy Almás, Alma kerék, Alparét, Alsó Árpás, Alsó Gyógy, Alsó Rákos, Alsók, és többek; melly fogyatkozásokat, valamint a' Vásárnapokat is, mellyekben több eltérések tapasztalhatók, csak maguknak a' Névnaptáraknak üszve egyeztetése által is ki lehetett volna pótolni.

35. §. Értelem zavaró kurtítások, és határozatlan jelentésű kitételek, többek között nevezetesen ezek: *ad u. v. 3-ik vásárnap* a' 61-ik lap 2 ik szeletén; melly naphoz, ha így magyarázom is: „advent 3 ik vasárnap. Bádón: az Országos Névnaptár szerint nem tartatik vásár — *első adv. u. hétf.* a' 65. l. 3-ik és 71. l. 2-ik szeletén: a' menüiben két advent nincs egy esztendőben = advent 1. vasárnap. után hétfőn — *Böjtköz* a' 64. l. 2-ik; 66. l. 2-ik; 69. l. 3-ik; 70 ik l. 1-ső; és 71. l. 3-ik szeletén = Böjt közép hetében — az utolsó lapon taláztató *Világos*, Arad megyei Városra nézve meg jegyezve: hogy a' Gazdasági Kalendáriomban egészen másképp adatnak a' vásár napok, mint az Országos név könyvben; és mellyik adja

Tud. Gyűjt. XI. Köt. 1840. 5

helyesebben? én nem határozhatom meg — *Epiph.* a' 63. l. 3-ik szeletén — *Jud.* a' 64 l. 1-ső; 68-ik l. 1-ő; és a' 71. l. 1-ő szeletén — *Juszt* a' 66-ik l. 2-ik — *Kár* a' 63-ik l. 2-ik — *Luk. napj* a' 68. l. 1-ő és *Luk.* a' 72-ik l. 1-ő szeletén — *Mart.* a' 66-ik l. 1-ő — *Mis* vagy *Miser.* a' 63. l. 3-ik; a' 67-ik l. 2-ik; és a' 71-ik l. 1. 2. 3-ik szeletein — *Palm.* a' 61. l. 3-ik; 62. l. 1-ő; 66. l. 1-ő; 67. l. 1-ő és a' 71. lap 3-ik szeletén, és még több; mind annyi értelem zavaró kurtítások. Határozatlan jelentésű kitételek ezek: *bold. aszsz. ut. szerd.* a' 67. l. 1-ő — *Demeter* a' 61. l. 2; 63. l. 2; és 71. l. 1-ő — *Donat* a 63. l. 1-ő — *Erzsébet*: 64. l. 1; 66. l. 3-ik — *Ó Farsang*: 70. l. 1-ő *Ferencz* — a' 63. l. 1-ő; 66. l. 2; és 67. l. 1-ő — *Fülep* 72. l. 1-ő *Gál* 70. l. 3; és 72. l. 2-ik — *Gergely*: 61. l. 3-ik 68. l. 2-ik *István* 66. l. 1. *Jakab*: 64. l. 3; 65. l. 2. 3. és 67. l. 1-ő — *János* 63. l. 3-ik *Julianna* 62. l. 1-ő — *Károly*: 69. l. 2. — *ó Sz Péter*: 70. l. 2-ik — *Pál*: a' 66. l. 1. 2. szeletein 'stb. 'stb. melyek mind annyian két és több izben taláttak a' Gazdasági Kalendáriomban; más részről az *Epiph.* 63. l. 3. — *Fejér vas*; *Feketevas.* 69. l. 1. — *Jesus mennybe menetele*: 62. l. 3; 69 l. 2. — *Kis Kar.* 69. l. 3. — *Krisztus mennybe menetele*: 70. l. 2. — *Mis* vagy *Miser.* akár *Misericordia*, akár pedig *Miserere*, helyett. — *Örző Angyal*: 69. l. 2-ik — *Palm. Palma* 64. l. 2. és 71. l. 1. 2. szeletein, csak a' vásáros helyeknél tétetnek ki, magában a' Névnaptárban pedig elé nem fordulnak; az él cserélt napokat külön bizonyítanom nem kell, azokról említést tettem a' 28 §. folytatában a' maguk helyein.

36. §. Fáradságos, és több hónapi munkám gyümölcse e' vizsgálat, és talán el is késtem vele; de hamarabb nem bocsáthattam közre, hivatalbeli és cselédes ember létemre, többekkel is elfoglalva lévén; reménylem mindazonáltal: hogy valamit

azt csak fog használni a' köz jóra, ha nem is jelenben, jövődre bizonyosan; felébrednek talán mások is a' fogyatkozások kitüntetésére, és jobb részét a' Gazdasági névnapárnak, mellynek eszméje felséges, alkalmaztatasa czélirányos, sértetlenül hagyván, figyelmet fognak gerjeszteni — azokban: kiket ezen tárgy közelebből illet; a' mi okvetetlenül szükséges is a' végre: hogy a' Gazdasági névnapárban: a' gazdák, a' földmivelő osztály, emberileg minél tökéletesb kézi könyvet nyerjenek; melly különben: nyereség vágy nélkül, csupán használni törekvő szándékból létesülvén, olcsósága miatt is megérdemli: hogy több ezer kezezen forogjon Költ Pesten 1840-iki Kis Asszony hava 21-ik napján.

Waltherr László.

3.

A' büntetések erkölcsi hasznairól.

A' természeti és erkölcsi törvények átalhágását büntetések szokták követni. Ha az ész és az erkölcsi érzelmek annyira mentek, hogy az itteni igazgatás elveivel megismerkedtek, csak hamar észre veszik a' természeti törvényekben nyilatkozó bölcsességet, jóságot, és igazságot, el annyira hogy egész emberi természetünket az azokkal járó büntetések, mellyeket szenvedni kénytelenek vagyunk, megneemesítik. Továbbá azon büntetés, mellyet egyes emberek szenvednek, arra is szolgál, hogy másokat a' törvény átalhágásától visszatartoztasson. Ezen lett dolgok eléggé bizonyít-

ják, mikép az ember erkölcsi és értelmi természetének tökéletlenségéből a teremtés végcéljai közé tartozik. Igen is, a szenvedés nemesítő befolyása olly bizonyos, olly szembetűnő, hogy némelleyek, még a szenvedés főcéljának ismérték azt; melly nézetben azonban én semmikép nem osztozhatom, sőt úgy tekintem azt, mint elveiben alaptalant, a gyakorlati életre nézve pedig vesztélyest.

Ha a gonosz, és a szerencsétlenségek a gondviselés részéről csupán kegyelem nyilatkozások volnának: abból a következnek, hogy p. o. valamelly részegséget vagy más kicsapongást követő főfájás nem arra van rendelve, hogy a vétkest, a részegség ismételésétől megóvja, hanem hogy őt a jövő életre, a láthatatlan világra elkészítse; hogy egy megrongált hajón történő hajótörés nem arra való, hogy a kalmárt vigyázóbbá tegye, hanem hogy őt egyenesen a mennybe vezérelje.

Tagadhatatlan, hogy igen sok esetekben a fájdalom és a bánat egyenes következménye helytelen magunk viselésének; de egyszersmind nagy jósága tündöklök ki abból az istenségnek, hogy azokat jóltévő célokra hagyja szolgálni, közvetlen mint intést, a ne talán ismétlendő átalhágások ellen, közvetve mint eszközét lelkünk és erkölcsi mivoltunk tisztulásának. De ha azt tenénk fel, hogy némelley esetekben a fájdalom és a bánat különös gonoszszázokért van ránk ereszelve másokban pedig csak a bűnért *átaljában*, 's azon célból, hogy azok a szenvedő lelkét tökéletessé tegyék: ez által az istenségnek egység hiányát tulajdonítók, 's magunkat azon veszedelemnek tennek ki, hogy saját szenvedésünket az ő kegyelmének, a másokét pedig haragjának tulajdonítók, 's az által lelkünkben kevélységnek, és sze-

retetlenségnek adnánk helyet. Azon emberek ; kik azt hiszik, hogy a' betegségek, a' pénz hiány, és más szerencsétlenségek mellyeket szenvednek nem természet törvényeinek megsértését követő büntetések, hanem a' gondviselés irántok való szeretetének különös bizonyosságai, keveset aggódnak saját szerencsétlenségök természeti okain, 's még kevésbé igyekeznek azoknak elhárításán Ennek következése az, hogy a' szenvedett fenyíték sem magok viseletét meg nem jobbítja, sem másokat el nem ijjeszt hasonló hibák elkövetésétől.

Némelly vallásbeli felekezetek, mellyek ezen nézeteknek hódolnak, betű szerint tettelesen követik is ezeket, 's nem vhetik rá magokat, hogy p. o. a' himlőt beoltsák, a' ragadó nyavalyáknak eleit vegyék, vagy más szabályokhoz nyuljanak a' természeti gonoszoknak elhárítására. Ugy névén ezeket, mint az ég látogatásait, hogy azok őket a' jövődő életre elkészítsék, azt tartják, hogy minél több részt vettek azokból, annyival jobb. Továbbá ezen nézetek azon kívül, hogy az emberi józan észszel homlok egyenest ellenkeznek, azon bizonyos lettdologgal sem állhatnak meg, mi szerint a' világ az erény pártolásának és a' vétek korlátozásának elve szerint van teremtvé; mert az erényt pártolni nyilván abban áll, hogy a' pártolt erényes több boldogságban, és kevesebb bajban részeltessék. Helyesebbnek látszik tehát azon felyebb nyilatkozatott nézet, melly szerint a' büntetésnek két végcélja van, közvetetlen, hogy bennünket a' törvények megrontásáról megintsen, közvetett pedig (ha ugyan helyesen felfogatik) az, hogy alsóbb állati ösztöneinket elnyomja 's erkölcsi és értelmi tehetségeinket tisztítsa és élénkségben tartsa.

Buttler püspök és híres angol concionator ezen tárgyró így elmélkedik : „Ugy de e' mi je-

len állapotunkban, mind annak a' mit élvezünk, mind annak a' mit szenvedünk, egy jó része hatalmunkban áll, mert az öröm, és szenvedés többnyire cselekedeteink következménye, 's a' teremtő felruházott bennünket azon tehetséggel, hogy ezen következményeket előre ellássuk. Nem képzelhetem, hogy nagyobb, tisztább örömet érezhetnénk annál, melly saját cselekedetünkből származik. A' vigyázás, és gondoskodás által napjainkat meglehetősen kényelemben és nyugodalomban tölthetjük el, valamint más részről a' hirtelenkedés, rakoncátlan indulatoskodás, nyakasság sőt magá a' gondatlanság is bennünket olly nyomcrultakká tehet a' mint csak akarjuk. És valóban némelly emberek gyönyörködni is látszanak abban, hogy magokat ugyan csak boldogtalanokká teszik, 's ollyan dolgokat követnek el, mellyekről tudják előre, hogy azok boldogtalan kimenetelt vonnak magok után; ollyan utakon járnak, mellyekről a' történetírás, a' példák, és a' tapasztalás egyenlőkép bizonyítják hogy azok boldogtalanságra, szegénységre, nyavalyákra, és kora halálra vezérelnek. Mindenki látja, hogy ez a' dolgok rendes folyamatja, bár más részről az is tagadhatatlan, mikép a' tapasztalásból be nem lehet bizonyítani, hogy épen *minden* szenvedéseink, saját boldonságainkból származnának. " Ezen utolsó osztályba tartoznak p. o. az örökölt nyavalyák, a' földindulás, vulkánok, viharok és más természeti jelenségek által okozott gonoszok.

Sokan tették azon ellenvetést, hogy az ollyan büntetések, mint p. o. a' csonttörés valamelly elesés következtében annyira aránytalanul kemények, hogy a' teremtő szemei előtt, midőn azokat kimeríte, már sokkal fontosabb célznak kellett forogni, mint sem hogy azokat csupán csak a' természeti törvények megtartására indító okul hagyja szolgálni, 's az a' cél épen abban áll, hogy a' szen-

vedő lelke felizgattassék, 's indulati fensőbbjelen-
tési tárgyakra vezéreltessenek.

Én pedig azt jegyezem meg ezen ellenvetés-
re, hogy az emberi test súlyosabb megsérülése
által a' végromlásnak van kitéve, és a' szenvedés
foka általjában a' sérülést követő veszélylyel helyes
arányban áll. A' gyomor csekély megterhelését,
főfájás, vagy általános rossz érzés követi; mert
az életet veszélylyel nem fenyegeti; ha a' testnek
valamely izmos részére esünk, vagy semmi vagy
csekély fájdalmat érzünk, mivel az élet nincs ko-
molyan veszélyeztetve: a' kar és lábtörésnél ellen-
ben a' fájdalmak súlyosok, mert ezen részek igen
lényeges hasznuak. Az emberi test kilenczszer is
eleshetik a' nélkül, hogy valami nagy kár esnék
benne; de tizedikszertörtörhetik egyik vagy másik
csontunk, mi aztán maga után súlyos és fájdalmas
fenyítéket von. Ezen intézkedés általa' lélek foly-
vást figyelemben tartatik, hogy vigyázzon a' ve-
szélyekre, 's magát az ember előre biztosítsa; míg
más felől az igen szigorú, és sokszor ismételt bünt-
tetések nem zaklatják. Némelly különös testalko-
tások mellett ugyan kicsiny sebeket is gyuladás és
halál követhet, ez azonban koránsem csupán a' seb-
nek hanem az egészség előbbi megromlásának; a'
test elgyengülésének következménye, mit ismét
az életművezeti törvények megrontása vont maga
után. A' természeti szerencsétlenségek következményeit
tehát semmi helyes okunk nincs másképp
tekinteni, mint közvetetlen a' természeti törvé-
nyek megrontásáért kiszabott büntetéseket közvet-
ve pedig mint az erkölcsi és vallásos tökéletesbülés
eszközeit.

Ha tehát a' természeti és az ezekkel szoros kap-
csolatban álló erkölcsi törvényeknek engedünk, ezen
engedelmességnek a' legüdvösebb, a' legáldástel-
lyesebb következményeit aratjuk.

Először: a' legfőbb élvezetben veszünk részt, mellyre csak emberi természetünk képes, legnemesebb tehetségeink megszokott folyvásti munkássága által. **Másodszor:** embertársaink szeretetének és becsületének tárgyává leszünk, 's élvezzük a' fensőbb társalgási örömeiket. **Harmadszor:** mindenben a' mihez fogunk, kivánt czélt érünk, mert a' természet folyamatjával összehangzásban volt az tervezve. **Negyedszer:** az erkölcsi törvények követése által azon kedvező helyzetbe tesszük magunkat, hogy az életművezeti törvényeket is követhetjük, 's az által, testi egészségnek és lelki vidámságnak örvendezünk. **Ötödször:** az erkölcsi értelmi és életművezeti törvények teljesítése ismét alkalmasokká tészzen bennünket a' természeti törvények betöltésére, mi által az életnek számtalan örömeiben és kényelmeiben veszünk részt.

Hogy pedig más részről azon büntetések tisztán átlássuk, mellyeket a' természet alkotója az erkölcsi törvények megrontásához csatolt, csak ezen képet kell megforditnunk. Itt látjuk a' hiányzását minden fensőbb tisztább és tartósabb örömeinek, melly az erkölcsi érzelmek és az ész gyakorlásából, 's azon összehangzásnak szemléléséből származik, melly ezek között létezik. Az erkölcsi törvények megrontása embertársaink előtt kedvetlenké, gyűlölségesekké tesz, 's megfoszt bennünket a' társalgási élet tisztább, nemesebb örömeitől. Az erkölcsi törvények ellenére kezdett vállalat nem sikerülhet, mert az a' természet folyamatjával ellenkezésben van; megcsalatkozott, meghiusított remények annak gyümölcsei. Az erkölcsi és értelmi törvények iránti figyelmetlenség, alkalmatlanokká tészzen bennünket a' természeti és életművezeti törvények betöltésére szegénység, betegség, és gondok lepnek meg bennünket. A' teremtés egész terve tehát, arra látszik számítva lenni, hogy bennünket az erkölcsi törvé-

nyek iránti engedelmességre serkentsen ; a' vallás, az erény és a' boldogság ugy tűnnek elő, mint a' mellyek az emberi tehetségek természetén, 's azoknak a' külvilághoz való illesztésén alapulnak, nem pedig mint olyanok, mellyek csupán az emberek akaratjától, kívánságaitól, és hajlandóságaitól függenének.

V.

4.

A' testi és lelki tulajdonoknak a' születés általi terjedéséről.

A' physiologusok általjában egyet értenek abban, hogy a' szülék erős és egészséges testalkata a' legtökéletesebb állapotban közli a' lételt a' gyermekekkel, és megfordítva. Hogy némelly nyavalyák a' szülékről a' gyermekekre átalszállanak, ez általánosan elismert lett dolog ; így terjednek p. o. az assszukorság, hektika, köszvény, a' mirigykorság skrofulák, főbeli vizkorság, a' csúz-rheuma nemzedékről nemzedékre. Szorosan véve nem a' nyavalya az, mit a' nemzedék firól fira örököl, hanem a' tökéletlen alkatu és gyenge életműszerek, mellyek működéseiket kellőleg nem végezhetik, 's minden csekély okokra, mellyeknek az egészséges életműszerek ellentállani képesek, beteges állapotba mennek át. A' vakság gyakran, de koránsem mindig örökös gyengeség. Északamerikában mintegy. ujjorki orvosi folyóirat Medical Repository bizonyítja, él egy család, mellynek folyvást van

egy megvakult tagja Ugyanezen folyóiratban így ír egy orvos: „Több példákat tudok rá, hogy a vakság némelly családokban örökség szerint szállott a' magzatokra; de tapasztaltam olyan eseteket is, mellyekben a' szülék vaksága nem ment a' gyermekekre által.

Az agyvelőnek szintugy mint a' test más részeinek alakja, nagysága, és minémúsége, 's következőleg a' lelki hajlomok és tehetségek is általmehetnek a' gyermekekre, mint ezt már a' legrégibb időben nem csak az orvosi írók, hanem más figyelmetes vizsgálódók is tapasztalták, megjegyezték.

Fortes creantur fortibus et bonis
Est in juvenis est in equis patrum
Virtus, nec imbellem feroces
Progenerant aquilae columbam.

Hor. 1. L. Od. 4.

Következő észrevételek Professor John Gregori „Egybehasonlító áttekintése az ember és állati világ állapotjának éstehetségeinek“ czimű munkájából kölcsönöszvék: „Kellő figyelem ráfordítása által képesek vagyunk a' lovak, kutyák, szarvas marhák, 's átaljában minden más állatok tenyésztését fentartani és nemesíteni, különös, hogy ezen tapasztalattot soha az emberi nemre át nem vittük, mellyre pedig az bizonyosan szintén ugy alkalmazható lenne. Bizonyos hogy elegendy házasságaink daczára is némelly családok jellemeket tekintve, különös sajátságokkal tüntetnek ki. Ezen családi jellem valamint a' családi arczvonások is, néha egy nemzedékben egészen eltűnik, 's azután a' legközelebbiben kerül ismét elő. Ezen családi jellemnek fen-

tartására sok esetben kétség kívül sokat tesz a nevelés, szoktatás, és példaadás is, de általában úgy tapasztaljuk, hogy mind ezeket nem tekintve, a természet bizonyos lelkületekre sajátlagos bélyeget nyomott, melyet a nevelés ugyan igen megváltoztathat, és eltörölhet: de annyira még is ritkán, hogy az éles látású vizsgálódó némely nyomait ne venne annak észre. Mikép származik által egy bizonyos jellem valamelly lelkület az atyáról a fiura, ez olyan kérdés, mellynek megfejtése inkább nehéz mint fontos. De éppen olyan nehéz azt is megmagyarázni, mikép szállanak a külső arczvonások és a testi hiányok a szülékről a gyermekekre. Azomban egy olyan természeti tüneménynél, melly naponkint előfordul, nem szoktunk többé a kimagyarázás nehézségéről gondolkodni. Ezen tárgynak kellő figyelemre vevése képesekké fogna bennünket tenni utódaink nem csak testi alkatának, hanem lelki jellemének is megjobbítására. És még is naponkint egyébiránt igen értelmes embererektől látjuk, kik igen aggodalmasan igyekeznek lovaik fájának javításán, gyermekeik vérét megfertőztetni, és nem csak a legsúlyosabb testi szenvedéseket, hanem az örültséget, bolondságot, s a legalacsonyabb hajlomokat reájok átplántálni még azon esetekben is, midőn sem a sürgető kénytelenség, sem a szenvedelem ösztöne mentségökre nem szolgál.

Ilyen szellemben beszél Dr. Gregori János is „*Conspectus Medicinae Theoreticae*” című munkájában a vérmérségekről értekezvén: „*Uujusmodi varietates ugymond non corporis modo, verum et animi quoque, plerumque congenitae, nonnunquam haereditariae observantur. Hoc modo parentes saepe in prole reviviscunt; certe parentibus liberi similes sunt, non vultum modo et corporis formam, sed animi indolem, et virtutes, et vitia. Imperiosa gens Claudia diu Romae floruit, impigra, ferox,*

superba; eadem illacrymabilem Tiberium, tristissimum tyrannum, produxit; tandem in immanem Caligulam et Claudium et Agrippinam ipsumque denum Neronem post sexcentos annos, desitura Cap. I. sect. 16.

Egy híres francia philosophus, kinek irótlábol olly sok igaz, és hamis philosophia folyt, azt jegyzi meg hogy a' testi életművezet, mellynek származéka az erkölcsi, századokon keresztül, az atyánál, és fiunál megtartja a' jellemét. Az Appiusok mindig kevélyek, és hajhatatlanok, a' Cato mindig szigorúak voltak. A' Guisek egész családja merész, hirtelen, alattomos, bizonyos egyesülete volt a' legkövetelőbb kevélységnek, a' legcsábítóbb finomsággal. Guise Ferencztől fogva egész azon Guiseig, ki magánosan, 's egész csendességgel Nápolyba lopózkodott, 's ott a' nép főnökévé lett, természetekre, bátorságokra, és lelki ügyességökre nézve a' közönséges emberek felett mindnyájan kiűntek. Én láttam a' Guise Ferencznek, Balaprénak és fiának képét egész életnagyságban; mind a' három hat lábnyi magas, ugyanazon arczvonásokkal, homlokokból, szemekből, 's állásokból kitűnő ugyanazon rettenthetetlen bátorsággal. Ezen tovább terjesztése, ezen sorozata az egymáshoz hasonló lényeknek, még inkább kitűnik az állatoknál; és ha a' szép emberfajok előállítására annyi szorgalmat fordítának, a' millyet némelly nemzetek fordítanak, hogy a' ló és kutya fajok összeegyedését kikerüljek: a' geneologia az arczvonásokban kinyilva, az erkölcsökben kifejtőzve mutatkoznék. Lásd Voltaire philosophiai szótárát a' Cato czikkely alatt.

Dr. King azon sorsot érintőleg, melly a' Stuart családot érte, így elmélkedik: ha én a' Stuartok szerencsétlenségét, a' kedvezőtlen sorson kívül valami másnak akarnám tulajdonítani, 's megpró-

bálnám azt természeti módon magyarázni, azt fog-
nám hinni, hogy azta' vérmérséklet bizonyos ma-
kaességának bizonyos rovására kell róni, mi min-
den Stuartoknál, kivéven II. Károlyt, úgy lát-
szik örökölt, és velök született volt.“

Mint tudva van a' brahminok felekezete In-
dostánban a' legkitünőbb, mind lelkimiveltségére,
mind rangjára nézve; a' missionariusok, mint
kétségtelen lett dolgot úgy endítik, hogy gyerme-
keik hasonló életkorban, hasonló körülmények kö-
zött természettel élesebb elméjük, értelmesebbek,
és tanulékonyabbak, mint az alsóbb néposztálybeli
gyermek.

Dr. John Mason Good megjegyzi, hogy: „Az
ostob ság és éles elme firól fira száll: tapasztaljuk,
mikép egyik nemzedékról másikra megy az áttal,
's gyakran megkülönböztető, és ismértetéjefül szol-
gálhat bizonyos tájékok és nemzetek jellemében,
me lyeknek határi egymással közvetlenül szou-
szédosok.

Az anyák természeti jelleme úgy látszik leg-
több befolyással van a' gyermekekre, nevezete-en
midón kitünő jellemi szilárdsággal birnak, 's fér-
jüket lelki erővel felülmulják. Talán egy példa sincs
reá, hogy valamelly lelki erővel és munkássággal
kitünt férfinak anyjában ugyanazon tulajdonok
nagy mértékben ki ne lettek volna fejtödvé; 's azon
körülmény, mi szerint sok jeles embereknek gyak-
ran magoknál sokkal csekélyebb tehetségü gyerme-
keik vannak, legtöbb esetekben onnan magyaráz-
ható, hogy sok talentomos férfiak gyakran olly
nőszemélyeket vesznek feleségül, kik szellemi te-
kintetben nálök sokkal gyengébbek. Ha az anya
aryveleje hibás: a' gyermekek okvetetlen csekély
elmetehetségekkel jönnek a' világra. Igen nevezete
példát tudunk ugymond Haller két nemes asszony-
ról, kik a' gazdagágért mindketten csaknem idiota

férjekhez mentek, 's kiknél ezen elmegegyengeség több családokon keresztül ment, úgy hogy utódaik közül némelyek a' negyedik, sőt az ötödik nemzedékig idioták maradtak.“ Némely családokban az atya és anya tulajdonait a' gyermekekben összeolvadva tapasztalhatni. „mi engemet illet ugymond egy nagy híri orvos, én meg tudom magamról bizonyítani, mikép szüleim tulajdonai bennem nyilván egyesültek. Az atyám széles vállu, erős, egészséges, nagy, de nem munkás agyvelejü ember; az anyám egy vékony, sovány, felette ideges vérmértékletü, meglehetős gyöngéd egészségü, 's rendkívül élénk szellemü asszony volt. Agyvelejének úgy hiszem közepszerü nagyságának kellett lenni. Ugy gondolom, izmos, erős testemet és egészségemet az atyámnak, szellemi élénkségemet 's az erős munka rendkívüli kedvellését pedig az anyámnak köszönhetem. Ez és száz más ilyen körülményeket a' Constitution of Man címü könyv olvasása juttatta eszembe.“ Végre az is megtörténik, hogy némely gyermekekre az atya, némelyekre pedig az anya szellemsajátságai mennek által.

A' Phrenologia felfedezi azon elvet, melly szerint a' szellemi hajlomok és tehetségek ilyen módon örökölhetők. A' szellemi tulajdonok az agyvelő nagysága, formája és minémüségé által határozatnak el; Az agyvelő egy része életművezeti rendszerünknek, 's mint ilyen alá van vetve az életművezet törvényeinek, mellyeknek egyike szerint mint említök az agyvelő formája, nagysága, és minémüségé a' maradékra általmegy. Bár melly homályosnak és gyengének tessék is ezen törvény az egyedi esetekben, a' nemzeteknél épen olyan tagadhatatlan az. Ha azon indusok, karaibok, eskimók, péruiak és sveicziak kaponyáikból álló gyűjteményt mellyel az edimburgi phrenologiai társaság bir, megtekintjük, mindeneknél szembetünő a' nemzeti forma 's életműszerek egyesülete; ez pedig az illető törzsö-

kök szellemi sajátosságainak tökéletesen megfelel: tapasztalhatni mikép az agyvelő kifejlődése az egyik törsoéknél a' másikétól épen ugy különbözik, mint az európai ember szelleme a' karaibétól. Itt tehát minden indus eskimó, péruí, karaib szüléitől a' fő alkotásnak bizonyos általános nyomatát örököli, 's az európai ember szintén ugy. De ha az általános formák és viszonyok olly szembetünőleg átruházatnak a' származás által, kételkedhetünk e' hogy az egyedi különbözések ugyanazon szabályokat követik talán azon okok által valamennyire módosítva, mellyek az egyed szüléinek sajátjai. A' nemzeti jellemek különbségei épen ollyan szembetünők mint a' nemzeti agyvelőkéi, 's bámulásra méltó, melly állandóul megtartják azok magokat. Egy az Edinburgh Rewiewben említett író megjegyzi: „A' vicentiai kerület, mint tudva van, évektől óta kiegészítő része volt a' velencei birtokoknak, ugyanazon vallása és törvényei vagynak, mint a' több velencei szárazföldi kerületeknek: még is az angol nemzeti jellem, nem különbözhetik inkább a' francziáétól, mint a' vicentiai emberé a' páduaitól; 's csaknem ollyan észrevehető a' különbség a' vicentiai és másik szomszédja a' verónai ember között.“

Az örökölt agyvelőalkatnak a' gyermekek jellemére és tehetségére ható erejét bizonyítja azon európaiak házasságából született nemzedék, kik az erkölcsi és értelmi életműszerek kedvező kifejlésével bírnak, 's indusokkal, 's amerikai benszülettekkel kiknek agyvelejek a' kifejletség alsóbb fokán áll, keltek egybe. Minden írók megegyeznek abban, ugy említik azt, mint felette különös tünetményt, mi szerint az illyen házasságokból született gyermekek a' benszületteket lelki tehetséggel nyilván felyűlmulják, bár az európai atyától hátramaradnak. Kapitány Franklin azt állítja, hogy az

amerikai félvér indusok általjában jó tekintetű nép 's midőn velek próbát tettek, a' tanulásra nagy ügyességet és kézséget mutattak; azonban nevelésüket igen elhanyagolták. Azt állították, nem tudni mi okból hogy a' félvérűek több bátorságot nyilatkoztattak, mint a' televérűek." Kapitány Hall Basi és más írók azt említik Északamerikáról, hogy a' benszülöttek gyermekei, és a' spanyolokéi, azon tartományok lakosainak, a' legerőteljesebb, munkásabb és hatalmasabb részit teszik, 's közülök a' zendülési háború alkalmával sokan főhivatalokra emelkedtek. Indostánban olyan mértékben tapasztalhatni ezt, hogy sok írók az ottani elegendes emberfajt úgy irták már le, mint a' melly Indián egykor bizonyosan uralkodni fog. Azon egyedeik, a' benszületett anyától az éghajlathoz bizonyos illőséget, az eurupai atyától pedig fensőbb agyvelőkifejlődést örökölték; mindkettő egyesülve feltételezi tulnyomóságukat.

Másik példát ezen törvényre Persiában találhatni. Azt mondják hogy azon ország nagyjai közt már régen meg van azon szokás, mi szerint magoknak Czirkassiából vagy Georgiából szép fogoly nőszemélyeket vásárolnak, 's azokat feleségül veszik. Bizonyos, hogy a' czirkassiai, és georgiai agyvelőalkat, aránylag magosan áll az erkölcsi és értelmi életműszerek kifejllettségében. Több írók említik hogy Persiában a' nemesek nemzedéke az egész országban a' legjelesebb testi, és lelki tulajdonokkal bír, egészen ellenkezőleg azzal, mit Spanyolországban, 's Európa némelly más tartományaiban is tapasztalhatni, hol a' nemesség mindig egymással házasodik össze, homlokegyenest daczolva az életművezeti törvényekkel. Általános szabály, melly alól igen kevés a' kivétel, hogy a' szülék közeli rokonsága a' gyermekekre apránként káros befolyással van. Némelly nemes és királyi spanyol-

országi és portugalliai családok elfajulása, sőt elbutulása, unokahugai és más közel rokonai feleségül vétele által igen ismeretes, 's mind ezen esetekben a' hibás agyvelőalkat nyilván tapasztalható.

Ha tehát az agyvelő nagysága, formája, és minémüsége a' szülekről a' gyermekekre átmegey, 's ha ezek a' lelki hajlomokat és tehetségeket feltételezik: mellyek részökről az egyedek szerencséjére egész éltök folyamatajában a' legnagyobb befolyással vannak: felette fontos tudni micsoda törvények szerint történik ezen általmenetel. Ezen kérdésnél első tekintettel három elv ajánlkozik a' vizsgálódó léleknek. Vagy ugy megey az agyvelő minémüsége, nagysága, és formája, a' szülekről a' gyermekekre által, változás nélkül, a' mint ezek azt a' születés által örökölték, ugy hogy a' szerint, a' mint öök fi vagy leány gyermekek, valóságos másolatai atyjoknak, vagy anyjoknak, vagy pedig az atyának és anyának természeti veleszületett tulajdonai egyesülnek, 's módosított alakban mennek által a' magzatokra; vagy végre a' gyermekek tulajdonai közösen a' törzsökök minémüsége, 's azon tehetségek által határozatnak el, mellyek a' szüleknel épen azon időben tulnyomósok, erejüket és munkásságokat tekintve midön a' gyermek életművezeti létele kezdődik.

A' tapasztalás tanítja, hogy az első nem lehet törvény; mert az igazi természeti törvény semmi kifogást nem szenved, 's az meg van mutatva, hogy a' gyermekek lelki tulajdonai nem mindig változatlan másolatai a' szüleknek. A' második sem lehet törvény, mert az szinte bizonyos, hogy a' gyermekek hajlomain és tehetségei ámbár néha, de koránsem mindig az atya és anya hajlomainak és tehetségeinek ismételése. Ha ezen törvény állana, egy gyermek sem lehetne atyjának vagy anyjának vagy valamelly mellék rokonának hasonképe, sőt

inkább minden gyermek szüléiből álló egyveleg, 's egyik a' másikhoz kivéven a' nembeli különbséget, tökéletesen hasonló volna. Ezt a' tapasztalás tökéletesen meghazudtolja. De hát a' harmadik gondolatra mit mond, mi szerint minden gyermek jelleme a' törzsök különös sajátsága által, párosulva azon sajátsággal, melly a' szüléknél a' gyermek létele kezdődésekor tulnyomó volt, határoztatik el?

A' törzsök befolyásáról már beszéltem, most tehát a' szülék azon állapotjának befolyását akarom vizsgálat alá venni, mellyben akkor vagynak, midőn magzataiknak lételt adnak. E' végre szemügyre kell vennünk 1.) a' szerkezet vagy ideigleni testi állapotok általszállítását; 2.) a' természetté vált szokások átruházását; 3.) a' gyermekek sajátságait, mint azon benyomások következményét, mellyek az anya lelkét érdekelték, és végre 4.) az ideigleni testi és szellemi tulajdonok átruházását.

1.) Az első számot illetőleg dr. Prichard „Researches into the Physical History of Mankind“ czimű munkájában vizsgálatinak eredményét így adja elő: „*először*, hogy a' magzat életművezeete a' szülék eredeti testalkotának mértéke szerint van formálva, és *másodszor*, hogy az egyed tekintetében vagy testalkotában a' külső okok által szerzett változások mulékonyak: az egyeddel elvégződnek, 's a' maradéokra semmi befolyások.“ Az első tételt sok lettdolgokkal bizonyítja, többcsaládokra hivatkozván mellyeknél az arczsin a' számfele-ti kéz és láb ujak, és más testi hiányok firől fira szálottak. Maupertuis is említ ilyen tüneményt, 's azt állítja, hogy Németországban két család van, mellyek több nemzedéken keresztül hat kéz és láb ujjakkal tünnek ki. Dr. Pichard egyszersmind megvallja, hogy a' második tételt nehezebb kipuhatolni, és hogy némelly írók ellenkező véleményt állítottak fel, me'ly-

nek védelmezésére sok nevezetes lett dolgokat hoznak fel.

Egy embernek az első gyermeke egészséges érzékekkel birt; egyszer a' lóról leesvén feje igen megsérült, minek következtében gyermekei mind bután születtek. Későbben kaponyáját felmetsztették, 's az ezután született gyermekei mind ép elmével jöttek a' világra.

Egy nem régen elhalt tudós író azt mondja: „Európában azon szokás, mi szerint a' tehének fejtenek, a' tehén tölgyeket, természeti nagyságokon igen tul nevelte, 's a' tej elválasztást ugy megváltoztatta, hogy az akkor is foly, midőn a' borju már el van távolítva. Columbiában, hol a' viszonyok egészen különbözök, a' természet igen nagy törekvést mutat, eredeti útjára visszamenni; ott a' tehén csak addig ad tejet, mig a' borju alatta van.

2.) Vannak némelly nevezetes körülmények, mellyek azt látszatnak bizonyítani, hogy az elsajátított szokások örökölhetők, legalább az alsóbb rendű állatoknál. Igen jeles bizonyoságothoz felerre az Edimburg Review:

„A' ki az állatokkal ismeretes, ugymond a' szerző tudja, hogy nem csak természeti hanem sok szokás által felvett, vagy elsajátított tulajdonaik is fiaikra átmennek. Legnevezetesebb példáját láthatni ennek alkalmasint a' vizslában.

Ezen állat természeti ösztönnel van felruházva a' vad után szaglálódni, 's prédájához lopózkodni, mellyet osztán akkor kap meg miután egy kis pausát csinál. A' kutyának ezen semicolonforma bánásmódját az ember teljes pausává változtatja, 's megtanítja őtet arra, hogy a' madárnak vagy állatnak vadászpuskája általi elejtését, olly örömet lássa, mintha maga fogná azt el. Az efféle legjelesebb, az eredetileg vadászkutya, spanyol származású, 's a' több kutya fajokkali párosodás által több fajai vál-

tak. Az elegyített mesterséges fajban természetesen kevesebb van a' vadászkutya saját jelleméből, az az kevesebbé hajlandó a' megállásra, legalább sokkal rövidebb pausát csinál a' vad előtt. Más felől a' tisztán spanyol eredetű vadászkutya hanemha ne talán jól meg van tanítva, olyan fajt nemz, mely azon fogalmak szerint, mellyek nálunk a' vadász kutyák jeles tulajdoniról uralkodók, amazzal épen össze nem hasonlítható.

A' kutyákon kívül más állatoknál is örökölhető a' szokás által felvett tulajdonok. Az angol juhok, hihetőleg a' legelők nagyobb bősége miatt igen közösen legelnek, a' skocziai juhok ellenben kénytelenek az eledel ferkeresése végett a' halmonkon szélyel kóborolni. De még is megtartja az angol juh, ha Skócziába kerül, régi szokását, 's falkánként szeret legelni, bár melly kevésbé alkalmas is ezen legelés mód uj hazájához, 's maradékai is megtartják, 's csak a' harmadik nemzedék enged a' hely fekvése és természete által okozott kénytelenségnek. A' mit az eledel felkereséséről megjegyeztünk, ugyanazt lehet mondani az eledel neméről is. Midőn a' karórépát először bevitték Angliából Skócziába, csak a' harmadik nemzedék szokhatott hozzá ezen takarmányfajhoz, miután az elsőt az éhség kényszerítette arra."

Az Amerika cikkely szerzője az Encyclopaedia Britanniában azt mondja: „Megjegyzést érdemel, hogy a' szoros utakoni járásmód, (Passgang) az az, azon járásmód mellyre a' lovakat kirekesztőleg szoktatják spanyol Amerikában, egész nemzedéken keresztül, örökségül általmegy a' lovakra, úgy hogy a' csikók minden tanítás nélkül követik azt."

3.) Az anya kedvélyére ható benyomások, különösen az érzéki benyomások észrevehető hatást gyakorolnak néha a' gyermekre. Ezen körülményről azt jegyzi meg dr Prichard: „Igen valószínűnek látszik azon hajdan uralkodott, 's némelly

ujabb írók által is védelmezett vélemény, mi szerint azon időben midőn a' tojásocskában az életművezet elkezdődik, az az a' fogantatáskor, vagy mindjárt utána, a' magzat testalkata az anya kedvélyére vagy érzékeire ható benyomások által, változásokat szenvedhet. Ez legalább a' Physiologiának egyik állításával sincs ellenkezésben. A' nézet már régi, 's eredetét olyan régi időszakaszig lehet kísérni, hogy származását philosophiai speculatióknak épen nem tulajdoníthatjuk, 's ezen hiedelem eredetei bajos megmagyarázni, ha csak olyan lettdolgokból nem akarjuk azt származtatni, mellyek egyszer történetből tapasztaltattak."

Következő eset is igen nevezetes. Egy portburghi csizmadia egyszer elmegy a' helybeli főorvoshoz, bemutatja néki tizennyolcz éves (idiotismus) állapotjában lévő fiát. A' fiu együgyü, csendesmagaviseletü, de magától semmit sem képes végrehajtani. Az atyja azt beszéli hogy felesége lelkikép egészséges, hogy neki még három tökéletes egészségü gyermeke van, 's azon egyedüli értesítés, mellyet fia állapotjáról adni képes abban áll, hogy néhány hónappal a' gyermek születése előtt egy buta elméjü suhancz egy paraszt cseléddel házok elébe jött, 's ennek segített egy hordót a' szekérről levenni; hogy azon buta elméjü suhancz, feleségére élénk benyomást tett, 's felesége panaszolkodott, hogy azon szegény ifju tekintetét, többé eszéből ki nem vetheti, 's későbbben ha eleibe jött, mindig kikerülte; hogy fia gyermekségétől fogva, testi, lelkikép mindig gyenge volt, 's azon ifjuhoz hasonló, együgyü, buta kinézésü.

„Különösen szomorító mond dr. Maslon Good, a' siketnémaságot érdeklő azon tapasztalásbeli adat, hogy ha egyszer ezen szánakozásra méltó fogyatkozás valamelly családba becsuszott: akár azon befolyásnál fogva, mellyet az anya idegrendszerére

gyakorol, akár más nem olly közel eső ok miatt a' gyermekekre, kik azután születnek, igen könnyen általmegy, annyira hogy a' maradéknak néha egy harmad részét, néha felét, sőt némelly ritkább esetekben, midőn már az első szülött abban szenvedett, minden egyedeit ezen bajban szenvedni látjuk. A' legutolsó ezen tárgyban tett vizgálat Irlandban olly családokat hozott napfényre, mellyekben a' családnak két három négy sőt néha több tagjai is voltak ezen állapotban. Egy család öt gyermekei mindnyájan siketnémák voltak; egy másikban hét, még egy másikban tiz, egy szegény katonatiszt családjában pedig kilencz gyermek született egymás után siketnémának. *Quart Journ. of Foreign Med. vol. I. p. 321.* Vigasztaló azonban azon gondolat, hogy azon esetek valóban igen ritkák, mellyekben a' siketnémák megházasodása után ezen testi fogyatkozás a' következő nemzedékre általmegy, még akkor is, ha mindketten a' férj és feleség siketnémák.

Egy skóti orvos azt írja: „Egy lelkitanítónak nyugoti Skótziaiban több gyermekei vakon születtek. Én egy hat személyből, négy fiuból, és két leányból álló családot ismerek; mindkét leány vakon született, a' fiuk pedig tökéletesen jól látnak. A' mennyire végére mehettem, szüléi mindketten jó szeműek. Ez mindkettő nevezetes, nem könnyen kimagyarázható lettdolog. Portal említi, hogy Morgasoni három siketnémán született leánytestvért látott. Más írók is hoznak fel hasonlóképp ilyen példákat, én magam is láttam hasonló eseteket; nevezetesen egy család négy gyermekei közül hármat, kik születésüktől fogva fekete hályogban szenvedtek. Portal, *Mémoires sur plusieurs maladies* tom. III. p. 193. Paris 1808.“

Dr. Prychard megjegyzi említett munkájában: „Hogy a' gyermekek arczvonásaikra és testalka-

tokra nézve mindig szüleikhez hasonlítanak, nekem azonban ugymond átaljában úgy látszik, inkább az atyjokhoz. Ló és marhatenyésztésben a' tapasztalt marhatenyésztők sokat tartanak a' him állatra. A' juhokra nézve rendesen azt tartják, hogy a' fekete bak fekete bárányokat nemz. Az emberi nemnél a' bőr színe hasonlóképp inkább az atya színét követi mint az anyáét, 's általános lettdolog, hogy egy fekete atya, és fehér anya gyermekei sokkal barnábbak, mint egy fehérek atya és fekete anya maradékai."

4.) Hogy az ideigleni szellemi és testi tulajdonok a' gyermekekre átmennek, ezt számtalan lettdolgok bizonyítják, mellyek arra mutatnak, hogy a' szülőknek, különösen az anyának akkori állapota, mikor a' magzatnak lételt adnak, lényeges befolyással van, a' gyermek hajlomaira, tehetségére; és egészségére.

„A' Napoleon Bonaparte atyja ugymond Skott Walter azt mondják igen szép formáfu, nagy szónoki tehetséggel, szellemi élénkséggel bíró ember volt, melly tulajdonok fiára mind átmentek. Épen a' polgári villongások, forrongások, és csatázások közepette vette el feleségül Ramolini Letitiát egyiket a' Korsika szigete legszebb leányai közül, ki különös jellemi szilárdsággal bírt. A' polgári háboru ideje alatt férjével a' veszélyekben osztozott, 's mint mondják, kevéssel az előtt, hogy a' jövendő császárt elszülné, férjét egy katonai táborozásban vagy talán valamely szaladás alkalmával lóháton követte.“ *Life of Napoleon Bounaparte* vol. III. p. 6.

A' Rizzio Dávid meggyilkoltatása némelly erőszakos, és borzadalmas jelenetek között történt a' skóciai királyné Stuart Mária jelen létében kevéssel az első Jakab későbbben angol királynak születése előtt. Mind ezen király kedvélyének jel-

lemző vonását, úgy említik a' félelem benyomásai iránti különös fogékonyságát, 's azt beszélük, hogy a' kivont kard látására akarátja ellen felugrott. Mária királynénál a' bátorság nem hiányzott, 's a' S nartok mind első Jakab előtt, mind utána ezen tulajdonsággal mindnyájan kitünő mértékben bírtak, úgy hogy első Jakabnak ezen említett hajloma kivétel volt a' családi jellem alól. Napoleon és első Jakab szembetünő ellentételeket képeznek, 's igen nevezetes hogy az egyik anyjának szelleme az őt környező veszélyekhez felemelkedett, 's velek merészen szembeszál, a' Mária körülményei ellenben olyanok voltak, hogy őt rémüléssel kellett szükségeskép eltöltenie.

Esquirol egy híres franczia író az órülség okai között említi, hogy sok gyermekek, kiknek létele azon korszakon kezdődött, midőn a' franczia zendülés restentései legfőbb mértékre hágtak, későbbben ideggyengeségben, és ingerlékenységben szenvedtek, 's felette fogékonyok voltak a' külső benyomások iránt, 's felette hajlandók a' legcsekélyebb ingerlésre valóságos órülségbe esni.

Egy igen talentomos asszonyság, így ír egy tudós orvoshoz: „Második éves korától fogva átaláttam, hogy fiamat nyugtalan természete tönkre juttatja; 's ez meg is történt. Ő jó szivü, becsületes, és nyájas, de mintj mondám felette nyugtalan természetü volt. Hat hónappal születése előtt az Iliást olvastam, gyakran gondoltam magamban nem lesz e' ennek befolyása születendő gyermekre. Ő egy valóságos Achilles volt,

Egy ide tartozó nevezetes esetet beszél dr. Mason Good is. Egy család atya egyszer megbetegedett, félig meggyógyult, de nyavalyájába ismét visszaesett, 's két hónap mulva asszukórságba halt meg. Hét hónap mulva halála után felesége egy rendes ideig méhében hordott gyermeket hozott

a' világra, mellynek lételének kezdődése tehát, a' részszerinti gyógyulás időjére esett. Azon időben, 's a' következő két hónapban férjének pártolása által, kit igen gyöngéden szeretett, igen megerőltette magát: az ingerültség állapotja férje halála után is tartott, számos család gondja feküdvén rajta, melly azonban kedvező körülményei végett igen nyomaszó nem volt. A' fiu már most felserdült, 's felette gyöngéd testalkota mellett, szellemi életműszereinek kifejtettsége és munkássága nála kitünőleg nagyobb, mint akármely más tagjánál a' családnak.

Egy nagy agyvelejü, és virgoncz vérmérsékletü asszony, mu sikatanitással foglalkozott. Férje hasonlókép igen finom vérmérséklettel és jó alkatu agyvelővel birt; zenészi talentoma azonban csak közepszerű volt. Több gyermekei voltak, 's mindnyájan akkor születtek, midőn anyjok legszorgosabban látott hivatalos foglalkozásaihoz, 's mindnyájan kitünő zenészi tehetséggel bírnak. Mintegy ösztönszerűleg többféle zeneszereket tanultak, 's rajtok igen ügyesen játszanak. Ezen esetben az anya eredeti hajlomainak azoknak valóságos gyakorlásával, 's az atya hasonló tehetségeivel egyesülve, nyilván sokat tettek arra, hogy ezen hajlomok és tehetségek, a' gyermekekre átszármaztak.

Egy előkelő rangú férfiu azt beszélte házi orvosának, ki egyszersmind egy német orvosi folyóirat szerkeztője, hogy ő ifjabb éveiben egy olly tájékon lakott, hol az uraságok az erős ivást igen megszokták, 's a' borozásban velek együtt ő is gyakran társ volt. Fiai közül, kik akkor tájban születtek, többen nagy hajlomot mutattak az erős ivásra bár későbbben egymástól felette különböző erkölcsi atmosphaerában neveltettek; azon gyermekek közül ellenben mellyek akkor születtek, midőn atyjok egy nagy városban választott lakást

's magát czeiszzerűbb életmódhoz szoktatta, egyik sem volt hajlandó ezen alacsony szenvedelemre. Egy más igen talentomos ember ugyan ezen orvos előtt vallomást tett, azon vad kicsapongásokról, mellyeknek házasadásakor neki adta magát, 's szerencsét kívánt magának, későbbi házasságához, és erkölcsi tökéletesedéséhez. Legidősebb fia, ki a' vad kicsapongások napjaiban született, a' szoros erkölcsi nevelés daczára is atyjának említett állapotjábuli megtestesült képe volt; ifjabb gyermekei pedig, kik ugyan azon viszonyban voltak jobb erkölcsűek, mennyivel távolabb estek azon veszélyes rakonczátlanságok korszakától. Az anyának ezen esetben kellőleg kifejlett agyveleje volt.

Az anspachi markgrófné megjegyzi: „ha valamelly asszony várandós, kétszeresen vigyáznia kellene kedvélyhangulatára, 's különösen semmi szomorító vagy embergyűlölő gondolatokat 's érzelmeket nem kellene magában táplálnia. Az egyesület a' test és lélek között oly szoros, hogy az arcvonások rendszeren a' belső vagy lelki folyamatok kifejezését veszik magokra; 's nem természetes-e azon gondolat is, miszerint a' gyermek már születése előtt szenvedhet anyjának kedvélyi hangulatától.“ Memoirenben 2. cap. 8.

Ha két igen ifju személy megházasodik legifjabb gyermekeiknél rendszeren az erkölcsi és értelmi életműszerek kifejlődése nem oly kedvező mint az érettebb korban nemzeteknél. Az állati életműszerek az emberi nemnél átaljában az ifju korban a' legerősebbek, 's úgy látszik ezen energia az oka hogy azok a' gyermekekre kitűnőleg átszármaznak. Valóban igen nehéz is ugyan azon család gyermekeinél az agyvelőformának nevezetes különbözősését másként kimagyarázni, mint azon elvből hogy azon életműszerek, mellyek a' szülelknél akkor a' legerősebbek és munkásabbak vol-

tak, midőn magzataiknak lételt adtak, a' gyermekekénél a' megfelelő életműszerek jobb kifejtésére ajándóságot szereznek

Ez n nézet megfelel azon tapasztalásbeli adatnak, miszerint a' gyermekek rendszeren, ha nem mindig is, szellemi sajátságaira nézve szüleihez hasonlítanak; mert mivel a' legnagyobb életműszerek természettel a' legmunkásabbak is: a' szülek rendszer szellemi állapota azon életműszerek által feltételeztetik, mellyek saját agyvelejekben a' legtulnyomásabbak; 's azon elv szerint hogy az erőnek és munkásságnak nagyobb mértéke hasonló tulajdonságoknak a' maradékra való átszarmazását eszközli, a' gyermekek ilyen módon szüleihez rendszeren hasonlítanak. Ez azonban nem fog mindig történni, mert az alacsonyabb jellemek is, mellyeknek erkölcsi és értelmi életműszereik hiányosak, történetből olly külső befolyások lehetnek kitétetve mellyek bizonyos ideig szokatlan élénkségre izgatják fel azokat; és így a' felállított szabály szerint egy ollyan gyermek, mellynek létele azon korszakból kezdődik, olly agyvelőt örökölhet, melly az atyáét felülmulja. Másfelől egy ollyan embernél, ki jeles erkölcsi kifejtettséggel bír, bizonyos különös körülmények által az állati ösztönök szokatlan munkásságra emelkedhetnek, az erkölcsi érzelmek bizonyos ideig hátranyomattathatnak, 's a' gyermek mellynek létele ezen állapothoz van kapcsolva ezen esetben az erkölcsi életműszerek kifejtettségében atyjától messze maradna, az ösztöni életműszerek nagyságában pedig felülmulná azt.

Ismételem hogy én ezen nézeteket nem úgy állítom fel mint kétségtelen phrenologiai igazságot hanem mint gyanítást, mellyet úgy látszik a' tapasztalásbeli adatok erősen igazolnak, 's az ismeretes lettdolgokkal összhangzásban áll. Ha úgy vesszük azt fel mint igazságot, igen erősíteni fogja

azon indító okot, hogy az erkölcsi érzelmek és ész túlnyomósságát az állati ösztönök feletti uralkodását szokásunkká változtassuk, mert ilyen módon biztosíthatjuk a' tökéletesebbített erkölcsi és értelmi tehetségeknek maradékunkra való átszármasztatását. Ha igaz hogy ezen földi világunk a' felsőbb tehetségek uralkodásával összehangzásban teremtett, mely dicső kinézést nyit meg előttünk akkor ezen törvény, hogy az ember egyszer képes lesz inkább mint eddig tehette azt, az isteni intézkedésekkel magát összehangzásba tenni, 's az által ez r örömeiket élvezni, mellyek úgy látszik a' teremtő által számára rendelvek, 's ezen szenvedésektől megmenekedni, mellyek az életet most gyakran csak folyvásti nyomorúságok lánczolatává teszik. Mivel testi lelki tehetségeink munkássága az örömeinek legtisztább kútforrása, az egész természet nyilván oda van irányozva, hogy ezek folyvásti foglalkozásban tartassanak. A' természetnek ezen festése minő nagy hatáskört ajánl a' vi'sgálódásra, gondolkodásra, az erkölcsi érzelmek gyakorlására, 's az állati kívánságok megzabolázására!

Örömet helybenhagyom azonban Dr. Prichardnak azon nézetét, hogy ezen tárgy mély nagy homályba van borulva. „Egyetlen egyről sem tudjuk ugymond az említett tünemények közül, micsoda eszközök által okoztatnak azok, 's a' legnagyobb minék elérését remélhetjük, abban áll, hogy a' körülmények összefüggésének fürkézése által ki-
puhatolhassuk azt, hogy azoknak minő combinatioitul várhatunk, különös hatásokat.“ Ezen homályosság nagy részét azonban az agyvelő működéseivel ismeretlenségünknek tulajdoníthatjuk. Ha meggondoljuk mikép az agyvelő a' lélekre nézve egész életművezeti rendszerünknek mindig a' legfontosabb életműszere volt; mikép az életműsze-

rek relativ nagysága bizonyos tehetségek és hajlomok túlnyomósságát feltételezi, minden előbbi vizsgálódások pedig ezen lettdolgok ismérte nélkül tetettek: nem fogunk többé csudálkozni rajta, hogy az eddig feljegyzett esetekben a' belőlök következtetett okoskodásokban sok zavar és ellenkezés volt.

Jelenleg mind azon teljesíteni valók, miket a' phrenologusok igényelhetnek, igen csak abban áll, hogy a' tetemesebb hiányokat kimutatsjk, okait felfedezik, 's olly igazságot közölnek mint következményeket, a' millyeneket még eddigelé igen korlátozott vizsgálódásaiknál fogva tehettek. Koránsem állitom hogy ezen tekintetben bizonyos és tökéletes ismeretek birtokában volnánk, sőt inkább azt hiszem hogy ha az itt felállitott egyetemes gyantítások a' természetben alapulnának is, még száz évig tartó szemlélődés kívántatnék arra, hogy ezen elveket az életbe á vilhessük.

Ha egy pár ifju személy egymással házasságra akar lépni, rendszeren öt vagy több gyermekek boldogsága és egészsége függ azon tekintetekre fordított figyelmeztől, mellyek a' fölebbiekkel lényegesen megegyeznek, és még is melly sokkal kevesebb figyelem fordittatik ezen tárgyra, mint p. o. a' pénzeli tózsérkedésre. Mielőtt a' házasulandók megkötnék azon szövetségét, melly olly felette fontos következményeket von maga után, mindkettőjük testi lelki kiképződésének tökéletesen be kellene végeztetni. Akkor nem csak gyermekeiknek tökéletesebb életművezetet eszközölnének, hanem magok is jobban el lennének készülve az ismeretek és tapasztalás gyűjtögetése által gyermekeiknek a' nevelés általi tökéletesbítésére. Ha egy ügyes földmivelő a' szarvasmarha tenyésztést jobb lábakra akarja állitni, ezen végre nem fiatal, még kőlőleg meg nem nőtt 's ki nem képződött marhákat

fordít, sőt inkább gondosan őrzi azokat az idősebbek társaságától. Épen olyan bizonyosantudjaazt is hogy a' fiatal fárol, a' fiatal szőlőtőről jó gyümölcsöt nem várhatni. Ugyan ezen okból meg nem kellene engedni hogy az iskolából csak minap kikerült leányok, 's olyan fiatal suhanczok kik még széllyel sem néztek jól a' könyvek között, egybekelhessenek. Itt az akadályozást nem csak a' kázasulandók hanem maradékaik és az emberi társaság iránti kötelesség is parancsolja. Az efféle házasságnak ritkán van jó vége, egy vagy másféle szerencsétlenség rendesen az ilyen ballépések természeti következménye. Hazafiuság, felebaráti szeretet, 's minden jóindulatu érzelem az emberi természet iránt egyaránt szólít fel bennünket az efféle halgıtagságok akadályozására. Az ellen is hasonló gyökeres ellenvetéseket lehet tenni, ha ifju nőszenélyek igen idős férfakkal lépnek házassági életre. A' vénség a' testalkatot ez utóbbiaknál megrongálta, 's ez a' maradékra átszarmazván a' faj elaljsodását eszközzi, az idős emberek gyermekei ritkán tüntetik ki magokat testi és lelki tulajdonaikkal.

A' tetemes testi hibákkal a' természettől megbélyegezett embereknek p. o. púposoknak, a' léleknyavalyákra, mirigyek nyavalyájára, tüdősorvadásra, köszvényre, nyavalyatöresre, 's más e' féle nyavalyákra hajlandóknak lelkiismeretesen kerülni kellene a' házasságot, különösen ha mindketten, a' férfi és nőszenély valamely örökölt testi vagy lelki hibában szenvednek, Isten és emberiség iránti kötelességöknek tartoznának tekinteni, egymással soha sem párosulni. Az ilyen házasságot semmiféle erkölcsi okból nem lehet helyesleni, de legkevésbé a' közjó tekintetéből. Önzésből származik az 's minden esetre a' gonoszsággal határos. Az e' féle házasságok akadályozása az emberi nem tökéletesebítését nagy mértékben fogná előmozdítani.

A' württembergi királyságban két jeles törvény van, melly a' nép testi és erkölcsi állapotjának javítását tárgyazza, 's mellyet más országoknak is méltó volna divatba hozni. Először meg van tiltva hogy a' férfi 25, a' leány pedig 18 éves koráig házasságra léphessen; a' férfi pedig akár mikor házassodik meg, tartozik az illető rendőrség 's egyházi eljáróság előtt bebizonyítani, hogy ő képes bizonyos kinézésénél fogva feleségét és családját eltartani. A' második törvény kötelességekké teszi a' szülőknek, hogy gyermekeiket hat éves koroktól fogva 14 éves korokig iskolába járassák.

Nem nehéz erkölcsileg azon intézkedés jósgát és bölcsességét átlátni, és csudálni, melly szerint a' jó testi és lelki tulajdonok a' szülékről a' gyermekekre átszármaznak; de nem nagy igazságtalanság esik é a' gyermekeken azon esetben, midőn szüléi testi lelki hibáit örökölni, 's azon gonoszságokért lakolni kénytelenek mellyet nem magok követtek el. Ezen nehézség meggondolásakor ismét az erkölcsi érzelmek uralkodására, mint a' világ elrendelésének teoriájára kell hivatkoznom. Az állati ösztönök mind önzők, az egyednek közvetlen szem előtt fekvő hasznát tárgyazzák; a' fensőbb erkölcsi érzelmek pedig egyedül annak örvendeznek, melly az emberi társaság legnagyobb részének a' legnagyobb élvezetet szerzi. Ha már most azt képzeljük hogy a' testi lelki tulajdonok születés általi terjedésének törvénye épen nem léteznék, azaz az emberi nem egyedeinek természeti tulajdonai a' születéskor beleadatnának minden tekintet nélkül arra, millyenek voltak, vagy mit cselekedtek szüléi: egy ilyen intézkedés az emberi nemnek emberektől kitelhető eszközök általi tökéletesítésének lehetőségét kirekesztené. Tudja minden phraenologus hogy az Újhollandiaiak, Caraibok, és más vad törzsökök agyvelejét az erkölcsi és ér-

telmi életműszerek nagy hiányossága bélyegezik. De ha igaz az hogy a' tudomány megszerzésére és az erény gyakorlására az erkölcsi és értelmi életműszereknek meglehetősen kifejlődése mulhatatlanul megkívántatik: feltévén hogy igaz a' mit említünk, lehetetlen lenne az ujhollandiaikat mint népet az elmetehetséget és erényt tekintve, a' tökéletességnek csak valamivel magasabb fokára is emelni, mint a' mellyen most állanak. Minden nemzedéktehetségük legvégső határáig kiképeznének, de ott a' tökéletesbítés még pedig az igen csekély, megállana; mert mivel a' legközelebbi nemzedék hasonló hiányos erkölcsi és értelmi agyvelőműszerekkel születnék, az előhaladó javításnak semmi elve fel nem állhatna. Ugyanezen észrevételek alkalmazhatók akármelly más emberfajra is. Ha ilyen kinézéssel hasonlítjuk össze azon igen különböző hatásokat, mellyek a' lelki és testi tulajdonok örökölésének törvényéből nevelkedő mértékben származnak, könnyen általláthatni ez utóbbi intézkedés nevezetes hasznait. Az olyan embernek gyermekei, kik az életművezet, az erkölcsiség és értelmiség törvényeinek engedtek, nem csak az ismerőtehetségnek azon legfelsőbb mértékéből indulnak ki mellyre a' szülék már e'jutottak, hanem az erkölcsi és értelmi életműszereknek gyarapodott kifejlődését is örökölik a' származás által, 's annál fogva nagyobb tehetséggel bírnak a' teremtő intézkedéseinek felfedezésére 's követésére.

Én azt tartom, hogy a' benszületett amerikai vad emberek és a' benszületett ujhollandiaiak mostani agyvelőalkatokkal nem volnának képesek a' keresztyénséget és az európai polgárosodást felvenni. Flinth Timo:heus nevű angol predikátor ki 1815-től fogva 15 évig vándorolt és predikált a' Missisippi völgyében, azt mondja azon indusokról kik között élt, hogy azoknak épen nincs hasonló

helyes és gyöngéd érzések a' mivel más emberfajok bírnak. Minden indulatra vagy szenvedelemre meg vannak tompulva, kivéven az egy dühösséget. Rendíthetetlen egykedvűség, 's a' kinok azon elszenvedése mellyet annyira híresztelnek, előttem utoljára is úgy látszik, mint a' testi érzéketlenség bizonyos magosabb fokának következménye. Semmi rendes inger nem izgatja őket a' munkásságra, semmi öröm vagy szerelmesség nem tesz rájuk benyomást. Úgy látszik azon tárgyakat, mellyek minket leginkább érdekelnek, kevélyen megvetik. Háború folytatások rettentései, csatázások rémítő dühe, a' kielégített bosszúvágy ördögi kéjje, a' reménység és kétségbeesés váltakozása a' játéknál, mellynek ők sokkal inkább neki bősziültek, mint mi, a' részegség durva robajja, ezek az ő rendes ingereik. A' keresztyén vallás nyilván a' polgárosodott emberek vallása, a' vad embereket előzőr civilisálni kell, 's mivel ehhez a' mostani indiai oknál kevés reménység van, a' keresztyénségre való térésekhöz is nem sok a' apos reménység lehet.

A' phraenologiai gyűjteményekben ezen vad emberek kaponyáinak több példányait találhatni, 's ha az európai emberek kaponyáival egybe hasonlítatnak könnyű meggyőződni felőle hogy az amerikai indusoknál a' gondolkodótehetségek és erkölcsi érzelmek életműszerei sokkal kisebbek mint az európaiaknál. A' Sandvich szigete lakosainál az erkölcsi és értelmi életműszerek már kitünőleg nagyobbak mint az említett indusoknál, 's ezek az európai polgárosodást nagyobb örömmel és sikerrel fogadták el. Ha azon életműszeresség törvényeinek megtartása által az európai vadembereknél sokkal nagyobbakká tétetnének, azonnal esnekednének a' polgárosodás után, 's el is fogadnák azt, mely alkalmat adódnék rá. Ha ezen nézetek helyesek és alaposok, minden próbatétel ezen vad emberek ki-

képzésére, mellynél agyvelejek kifejtődzése is egyszerűsrend tekintetbe nem vétetik, jelen kifejtődzések csekély felfogó tehetsége miatt szükségesség csekély eredményeket szül. Az ifjui korban minden testi életműszerek fogékonyabbak a' módosításokra mint a' későbbi életkorban, a' nagyobb fogékonyosság a' nevelés iránt onnan származik, mivel az agyvelő azon korban fogékonyabb minden változásokra. Ezen tökéletesbülésnek kétségkívül meg vannak a' maga határai, annyira azonban lihetőleg terjeszthető, a' mennyire az ember képes magát a' természeti törvényekkel összehangzásba hozni. Azon fáradság mellyet ez kíván, hogy magát ott fentarthassa, tehetségének munkásságára nézve mindig elegendő anyagot fog szolgáltatni.

Továbbá azt is föl lehetne venni, hogy a' lelki és testi tulajdonok örökölésének törvénye csupán a' jó tulajdonok általszállítására szoritkoznék, 's a' rosz tulajdonokra nézve egészen el lenne törölve, 's azt lehetne gondolni, hogy az ilyen intézkedés jobb és igazságosabb volna. De szorosabb vizsgálat után itt is nehézségek adják elő magokat. Bizonyos a' tapasztalásból, hogy a' vétkes és póriás atyának valósággal hiányos erkölcsi és értelmi életműszerei vannak. Ha már most gyermeki épen olyan kifejtődzést nyernének mint ő, ez nem egyéb lenne mint azon tökéletlenségeknek átruházása mit épen el kellene kerülni; ha ellenben azon átszármazás a' természettől megállapított olyan kifejtődzést nyerne, mellyek az atyáéval semmi köze nem volt, ezen intézkedés az egész emberi nemet folyvást első állapotjában tartaná meg, 's tehetségeinek tökéletesbítését lehetetlenné tenné, mi, a' mint látók felette nagy gonosz lenne. De

3-or azt is lehetne gondolni, hogy a' rosz kifejtődzések az említett életműszereknek az örökölés útján jót hagyna maga után. Ugy, de ezen intéz-

kedés az igazság és jóság rendelkezését tökéletesen tönkre juttatná, 's az isteni törvények fel sem vevésének 's megrontásának következményeit az engedelmisség következményeivel ezen esetben ugyanazon rangba helyezné. A' kicsapongó, a' csalár l, a' gyilkos, a' rabló ezen nézet szerint ugyanazon bizodalommal tekinthetne maradékai jóllétére és boldogságára mint a' magát kegyességben gyakorló keresztyén, ki egész élete folyamata alatt törekedett az Istent megismerni 's törvényeinek engedelmeskedni. Valóban senki, kinél a' fensőbb erkölcsi érzelmek túlnyomósabbak, egy pillanatig sem fogja az itt például felvett cserét úgy tekinthetni mint az isteni intézkedések megjavítását. Az erkölcsi és vallásos életre serkentő, melly számtalan indító okoktól esnénk el egyszerre ha az isteni intézkedéseknek a' világ igazgatásában ilyen nézőhelye fejtődznék ki szemeink előtt. Végre

4-er azt lehetne gondolni; az emberi nem boldogsága tökéletesebben lenne biztosítva, ha minden egyes ember születésekor az erkölcsi és értelmi életműszereknek azon kifejlődésével lenne felruházva, melly őt a' teremtő törvényeinek felfedezésére leginkább képessé tenné, 's ha ezen mintatuli minden lehető eltávozásnak eleje vétethetnék; épen mint az alsóbb állatoknál látjuk, mellyek állapotjukhoz a' legtökéletesebb bölcsességgel alkalmazott ösztönökkel és tehetségekkel születnek. Ezen felvételnél két észrevétel telakodik a' lélekre

1-ör Most mi nem vagyunk képesek szorosán megitélni mennyiben van az emberi nemnek adott kifejtődés viszonyaihoz alkalmazva, és mennyiben nincs, mert az emberi társaság nagy rendszerben alkalmasint lehetne olyan állaspontokat találni, mellyek minden jelenleg létező agyvelőformának, mellyeket a' nyavalyák meg nem rongáltak, pontosan megfelelénének, de a' mellyeknek feltalá-

lására mostani ismereteink még nem elegendők. Nem bírván elég ismértető jeleivel az egyes emberek hajlomainak és tehetségeinek, 's a' társaságok lényegének helyes theoriájával, a' philosophusok mind ez ideig nem voltak képesek ezen kérdést kellőleg eldönteni. Nekem úgy látszik, hogy mivel számtalan egyes emberek hajlomainak és tehetségeinek tökéletesbitésére még igen széles mező áll nyitva, emberi nemünk tökéletlenségei még korántsem olyan nagyok mint jelen állapotunkban nem ismervén bizonyos emberek alkalmas voltát bizonyos viszonyok iránt, hinni hajlandók vagyunk. De

2-or Azon elvnel fogva, melly szerint a' tehetségek munkássága az élvezet legtisztább kutforrása, azt is lehet kérdezni, vajjon az által hogy bizonyos határok közt az emberre van bízva, maradékainak hajlomait és tehetségeit meghatározni, nem több indító ok van e nyujtva az erkölcsi és értelmi tehetségek gyakorlására, 's következőleg nem nagyobb boldogságban részesül e, mintha minden egyed szülői magokviseletének minden befolyása nélkül 'a' lelki tulajdonokkal lett volna ellátva.

Átaljában tehát nekem úgy látszik, helyesen következtethetjük a' felebbi okoskodásokból és tapasztalási adatokból, hogy a' most fenálló intézkedés, melly szerint mindkét rendbeli mind a' jó mind a' rossz tulajdonok a' gyermekekre általmennek, hasznosabb az emberi nemre nézve, mint az öröklés törvényének eltörlése vagy olly móddal változtatása lenne, melly szerint a' rossz emberektől a' gyermekek jó tulajdonokat örökölhetnek. A' most fenálló törvény az erkölcsi érzelmek és ész szempontjából tekintetve úgy tünik fel mint mind elveiben mind következményeiben, jótévő és helyesen alkalmazott. Ha tehát valamely szenvedő ember ezen törvény hatásáról panaszkodik,

állati hajloma szempontjából tekinti azt, önszeretete meg van sértve, azontúl nem gondolkodik, 's nem tekint azon következményekre, mellyek az emberiségre onnan származnának, ha azon törvény melly őt nyomja, munkálni megszűnnék. Az állati vagy alsóbb tehetségek semmire másra nem tekintenek mint saját, legközelebb fekvő érdekökre, 's még ezt sem tudják kellőleg megkülönböztetni; mert semmi intézkedés, melly az egészre nézve jóltévő, sem lehet egyes emberekre nézve káros, mi azonnal kitetszik, mihelyt ezen törvénynek az egyes emberekre való hatását szorosabb vizsgálat alá vesszük. Azon törvénynek eltörlése, melly alatt szenvednek — ebben bizonyosok lehetünk rájuk nézve is ezerszer nagyobb bajokat hozna létre mint ezen törvénynek további fennmaradása.

Más részről az örökölt fájdalmak alatt szenvedő, kinél az erkölcsi és értelmi tehetségek túlnyomások, 's ki az örökölés törvényének elveit és következményeit mint itt előadattak ismeri, nem fog az ellen mint igazságtalan törvény ellen panaszkodni, sőt inkább egész alázattal hódol azon intézkedésnek, mellyet ha elismerünk és követünk, olly áldásterjesztő az egész emberi nemre nézve; 's épen ezen tisztelettelyes hódolásnak gyakorlása emeli az embert annyira fel, hogy a' szenvedés súlyát nem kevésbé mérsékli. Ezen felül látja a' kegyelem ajtaját, melly őt a' visszatérésre hívja, előtte nyitva állani; megismeri hogy minden lépés, mellyet a' teremtő törvényeinek útján tesz, azon büntetést, mellyet ő szülési vétkeiért kénytelen szenvedni, szembetűnőleg enyhíti, 's maradékai az ő erkölcsileg jómagaviseletének gyümölcseit aratni fogják.

Ha a' maradékokra átszármazó lelki tulajdonok azon életműszerektől függenek, mellyek a' szüléknél leginkább fel vannak izgatva, ebből ugyan-

azon család gyermekeinél az általános hasonlóság mellett a' különbözőségek is kimagyarázhatók, valamint azon körülmény is, miszerint a' lángész (Genie) a' gyermekekre néha általmegy, néha nem. Ha a' szülék közül nem mindenik bír a' lángésznek saját agyvelő kifejtődésével és vérmérsékével, a' szóban forgó törvény szerint ezen lelki tulajdonok nem fognak bizonyosan a' maradéokra általmenni. De ha bírnak is a' szülék azon kitünő tehetségekkel, mellyek a' lángésznek sajátai; csak azon feltétel alatt fognak azokat a' gyermekek örökölni, ha a' szülék az életműszeres természet törvényének engednének, mellyek közül egyik a' testi és lelki működések szerfeletti megerőltetését, mint az egész életművezeti rendszert gyengítő és kimerítő visszaélést tilalmazza; azon visszaélést, mellyet a' természet törvényeivel mostani ismeretlenségök, 's az emberi társaság helytelen szokásai mellett csak nem minden nagy velek született talentummal bíró emberek elkövetnek. Ezen törvényt azon esetek által lehetne megczáfolni, mellyekben gyenge, lelkikép szegény és vétkes gyermekek származnának olyan szüléktől, kiknek testalkota és életmódja a' természeti, erkölcsi és értelmi törvényekkel a' legszébb összehangzásban volt; de ilyen eseteket aligha lehet a' tapasztalásból előhozni.

5.

A' Kubetsek Magyarországhban.

Miután *Jerney János* úr a' tavali *Tudomány Tárnak* utolsó kötetében a' *Kubetsi Népségről* közlött értesítésében a' *Gubatozat*-ügyes fegyver követésnek nevezi, méltán kérdezhetjük: hogy IV-ik *Béla* királynak 1213-ik évi oklevelében érintett Trentsén Vármegyei *Wecisló* helységnek hajdani lakosai nem voltak e' szinte *pantzér* gyártók? (*pantzérnak* írjuk e' szovat mert minden bizonynal *Pan* az az: *Jász*, és perzsa nyelvben *pantzéringet* jelentő *Szirh* névből vagyon öszve tevé, 1) 's így *Jász rasinget* jelent) *Fejér György* úr Codexében Tomo IV. Vol. I. p. 295 ekkép hangzanak IV-ik *Béla* királynak sorai: „*harum insinuatione declaramus: quod nos Newer (Néveri) Buda, Ortirad, Raschok, Radila, Damastou, homines Castrí Trenchen, de villa Wecislou nomine, qui nobis in Cabatis (talán Gabacis vagy Gubacis) servire consueverant, pro eo, quod idem tempore persecutionis Tartarorum, personas et res, in observatione Castrí Trenchen, exponere nullatenus dubitarunt; et nobis de maritimis revertentibus, armati, ut decebat, in exercitu contra Ducem Austriae habito, servitium exhibuerunt gratum et acceptum; pro eo etiam, quod in maioris fidelitatis argumentum nobis et coronae regiae se servituros in armis militaribus assumpserunt: ipsos in Jobbagyones Sancti Regis, Castrí eiusdem, simul cum haereditaria terra sua, duximus perpetuo transferendos.*“

1) A' német etymologusok e' szovat tót nyelvből származtatják, mint *Adelung Wörterbuchjából* kitetszik.

Kubetsek Pest vármegyében is laktak; nevöket föntartotta a' *Gubacs* nevü puszta; találatnak ország szerte több illy nevü helyek: söt ez előtt *Gabacsötzy* nemzetség is virágzott. — Ha pedig IV ik *Béla* fejedelemnek idézett oklevelében *Kabát* helyett tsak ugyan *Kubatsot* kell olvasnunk, ezen esetben a' *Gubats* szó magyarán alig ha nem *pántzért*, vagy *vas öltözetet* jelent; mert hogy a' *Kabát* közönséges öltényt tenne, nem lihető; de a' fölhozott oklevél értelmével is ellenkezik. 1) Megérdemlené, kik az illy eredeti oklevelek birtokában vannak, hogy ez aránt bővebben értekezzenek: ez uton talán ismét egy régi magyar szovunkhoz juthatnánk.

Podhradczky József.

-
- 1) *Lépes Bálint* e'féle hadi öltényeket emlt: „Hadnagyok, vitézlö férflak' fegyver-derében, Karatzinban, panczélban, sisakban, kar-vasban, tetétől fogva talpig vasban öltözködjetek: hegyes törököt, pallosokot, szablyákok, (ha ezen szónak *szab-ni* a' gyökere, úgy jobb a' szablya hogy sem sablya) puskákok; lodingokot, kéz-ijakot, tegezeket készítetek.“ — Kópia, dárda, bot, háncsér, algyú, taratzk, szakálas, puska, mó'sár, sereg-bontó, faltörö kos.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

Utazás Külföldön. Irta Szemere Bertalan. I. Kötet. Németföld, Franciaország. Budapest. A magyar kir. egyetem betűivel 1840.

*Boldog ki a' tündér románok helyébe
 Utazók irását forgat a' kezébe,
 Mellyekben színt annyi a' sok; viszontagság,
 Az emberi virtus, és a' balgatagság,
 Színt' annyi szelid és vad scenák festetnek,
 Mennyit a' firkalók nem is képzelhetnek;
 'S a' mi több, mind igaz, a' mi itt íródik,
 A' mi a' képzésbe 's észbe benyomódik.
 'S mikor véghöz vittük a' könyvet és napot,-
 Mind tudomány a' mit az elménk megkapott.
 A' ki unalommal ül toilettejéhez,
 'S ásitozva nyúl egy utazó könyvéhez,
 Kis olvasás után emberré kezd lenni,
 Népekről földekről ismeretet venni;
 Rátalál magára e' nagyplánétában.
 'S mi ő az emberi nemzetnek lánczában.
 Azt érzi hogy ott van, és ébren álmodik,
 Egyre tanul, mulat, henyél okoskodik.*

Csokonai.

Az utazás — ugymond Madame Stael szomorú gyönyörűség. Valóban testi kényelmiünket háborgató annyi alkalmatlansággal is jár az utazás', hogy azoknak eltüresére csak ifjui erő, és virgonczság, a' tudományok és ismeretek után esenkedő lélek, az ismeretek gyűjtögetéséből származó nemes gyönyörűség képesek azokat megenyhíteni. A' ki szükséges tudományos készüllettel, hazájának tökéletes, azon idegen országoknak, mellyeket vizlátat alá akar venni annyi ismeretével bír, mennyit magának, a' legjobb utazás leirók után előlegesen szerezhethet, 's mindenek felett bír azon nem mindenek adatott tehetséggel, a' szemlélődés szellemével (Beobachtunggeist) melly a' nemzetek és országok sajátságait, különös szokásait erényeit, vétkeit, üdvös, vagy kártékony nevelési, vallásos, politikai, polgári, 's törvényhozási intézkedéseit helyes szempontból, az az a' helybeli viszonyokhoz mérve felfogni képes — az mind magának sok hasznos és gyönyörködtető ismereteket szerezhethet, mind ha a' külföldön gyűjtött kincseit közléteszi: hazájának sokat használhat.

Az utazás szükséges voltát már a' régi rómaiak elismerték, 's kik a' politikai vagy tudományos pályán némi hirre névre akartak szert tenni, Görögországnak főbb városait meglátogatni el nem mulatták; melly szokás későbbben közöttök vétkes külföldieskedéssé vált, a' deák nyelv helyett a' görög nyelv lévén fensőbb társalgási nyelvvé. Horatius az Ulysses bölcseségét magasztalván, mint szükséges vonást ki nem hagyhatta a' rajzolatból mi szerint ő:

Multorum hominum mores cognovit et urbes.

Melly sok felületes, helytelen, és félszeg ismeretek közöltetnek nagyobb részint az utazás leirók jóval nagyobb része által, melly tulságos, ellirte-

lenkedett magasztalások, ócsárlások találtnak bennök, jól tudhatja, ki az utazók leírásitj valamennyire ismeri, 's csak a' hazánkat meglátogatott, 's írói tollok alá vett idegenek munkáit olvasta is. Ennek pedig az elfogultságot, mellyel csaknem minden utazó, azon nemzet és ország iránt, vagy ellen, mellyet ismerni akar, előre viseltetik, a' szükséges előisméretek és tudományok hiányát 'stb. nem említvén, főleg azon körülmény, az oka, mi szerint az utazók, a' vizgálat alá vett országban rendszeren sokkal kevesebb ideig mulatnak, mint azon orszagnak csak valamennyire is helyes ismérétere juthatnának. Ki a' Pulszky Ferencz derék hazánkfiának „Aus dem Tagebuche eines in Grossbritannien reisenden Ungarn“ czimű külömben jeles munkáját a' Bulwer „England und die Engländer“ czimű munkájával, az Északamerika leírását tárgyzó, Északamerikát keresztülfutott utazók munkáit az északamerikai statusokban több éveket töltött Toquevill-nek „az északamerikai democratiáról írt classicus dolgozatával egybeveti: lehetetlen a' közöttök lévő nagy különbséget máshonnan magyarázni, mint a' fellyebb említett körülményből. Nem csak az anyagi, hanem a' szellemi erők sikeres munkálatára is idő kívántatik. Ne várjunk tehát az utazás leíróktól többet, mint a' mennyit teljesíthetnek. Ha tehát jelen munka is, mellynek első kötete fekszik előttünk, nem mindenkit elégíthet ki, ki az általa leírt országokat más kulfókból ismervén, a' sok költői ömledezések legalább egy részének kihagyásával, tudományosabb és kimerítőbb közleményeket követelne, ezt részint a' szerző ifjai kora, részint azon országokban kevés ideig tartózkodása eléggé kimentí.

De van egy másik tekintet, melly figyelmünket teljes mértékben megérdemli. Minden igaz hazafi sajnosan érzi, mennyire távol vagyunk, neve-

lési, törvénykezési, törvényhozasi rendszerünket és így a' polgári társaság életébe legmélyebben bevágó intézkedéseinket tekintve a' miveltebb nemzetektől; még szomorítóbb azon körülmény, miszerint hazánkfiainak nagyobb része, bűnös tespedésében, az ujjítás, javítás, haladás szükséges voltát látni sem akarja, 's jelszava, mellyel kél és fekszik: „minden ugy van jól, a' hogy van.“ Mi reánk magyarokra nézve tehát az utazás leírások szükségesebbek, 's érdekesebbek is, mint a' haladás útján bennünket messzire hátrahagyott olasz, francia, német, angol nemzetre nézve, 's ezen tekintetben jelen munkája a' sokat ígérő, szép talentumu ifju szerzőnek, literaturánk legbecsesebb kincsei közé tartozik. A' Németország nevelési és tanítási, a' Franciaország polgári, és politikai intézkedéseinek lelkes, velős, kellemetes rajzolatiban olly magvak vagynak elhintve, mellyek ha — mint reményleni szeretem, a' régi tespedés álmából ébredező hazánkfiainak lelkületében termékeny földre találnak; idővel kétség kívül bő, és hasznos gyümölcsöket termendők.

Ha a' munka némi ismertetésül jelesebb helyeit idézni akarnók: igen sokat lehetne és kellene belőle kiírnunk, de most ezt nem tesszük, főkép azon egyszerü okból, mert nem képzelünk a' hazai literaturának igaz barátját, ki ezen jeles munkával könyvtárát ékesíteni elmulasztaná. Nem mint a' munka legtanuságosabb részét — erre nézve az olvasót magára a' munkára igazítjuk, hanem inkább csak mint curiositast közlünk belőle némelly külföldi képeket Magyarországról, mennyire folyóiratunk szűk határai engedik.

„Képek Magyarországról a' külföldön.“

Első kép. Csehországban.

Bajom akadván, a' tópiczi rendőrséggel érintésbe jövék. Az őrmerteshez, ki itt legfőbb volt, egy késő este mentem utószor. Kerek asztal mellett ült feleségével 's három gyermekével. Ő evék, a' család nézte 's 'a' nézők közt én is kénytelenittem helyet foglalni.

„Hm! — kezdé az őrmester fontos fejjel — Magyarország szép ország“.

Én, mint kinek kedvesét dicsérik, mentegőtődzve 's vonakodva mondtam; ó igen —

„De tudom én hogy szép; megjártam én a' francz háborukor. Van ott minden, kenyér mint a' hó, bor, vas, arany, dohány, nint a' safrány, — de mint a' sáfrány! marha mindenféle, 's gyönyörű, — csak ember nincs.“

Hohó, gondolám magamban, 12—14 millio ember, már csak valami. Elhatározám erre felelek. De eszembe juta, hogy ez az ármányos politiából való, ki tudja mint érti mondását? Lehet, ő nem azt nevezi embernek, ki eszik, és iszik, hanem ki gondolkodik. Ha így számol, ugy az én millióinrat kegyetlenül subtrahálná. Eszembe juta pöröm is, és így nem szóltam.

„Kár azért a' szép országért, — folytatá; Európában párja nem volna. Haj de még sok hiányzik, hiányzik a' legfőbb. Vagy van már? Van már politia?“

„Nincs 's nem is.. —“

„Ihol la?“ közbe vágott, esodálkozva nyujtván ki kezét, miben villája magasan állt a' sülttel végén; mint egy neptuni trident.

Mint alkotmányos magyar a' politia ellen szilárdul kikelni kötelességemnek tartám, 's már szólándó valék, midőn felesége, 's a' gyermekek is felkiáltának egyszerre rám bámulva: „nincs politia??“

Meghökkenstem. Látám, a' politia't megtamodva e' család letelelet támadom meg. 'S megfogom győzhetni őket? Bizonyosan nem. Azonban — ismét eszembe juta, pöröm' elvesztem. Tehát ismét hallgattam. Az őrmester pedig beszélt szakadatlanul. Őt sem az nem zavarta, hogy egyik fija, kétségkívül mert éhes volt, szájtátva követte szemével a' villának a' tányér 's atyja szája közti utat, sem ellenmondástul nem félt.

„Hanem télben mód fölött kemény hideg van ott — folytatá geographiáját — és rettenetes nagy havak. A' hegyek, erdők, mind merő fehérek, a' falukban a' házak nem látszanak, 's a' szegény lakosok berekednek, mert a' hóval beesett ajtót ki nem nyithatják.“

„Hát egyik faluból hogy mennek a' másikba?“ kérde könyökölve csodálkozó felesége.“

„Sehog; hogy mennének? Hiszen az egész vidék hó alatt van, az utakat két ölnyi magas hó fuvat is födi.“

„Én nem gondolnám, hogy nálunk nagyobb hó volna, mint itt — közbe szólek természetesen óvakodva — pedig úgy tartom, az országuton itt járnak télben is.“

„Igen, viszonzá az őrmester nagy meglepéssel, mert itt a' havat az országutról naponkint eltisztítják.“

Az igaz, — de ezt nem mondtam, csak magamban gondolám — ezt nálunk nem cselekszik. De mi tudjuk, hogy nem röstségbül, hanem a' gondviselésben kegyes megnyugvasból Isten ad télben havat és hideget, mi azt megőrzi, Isten ad meleget tavaszkor, mi ezt el iverasztja.

„Hah, téiben veszélyes ott utazni, mondá tovább; az ember mindenütt vadállatokra bukkan. A' medvék például “

„Nálunk a' medvék téiben alszanak, felelém 's gondolám, itt megejtém az öreget. Korántsem!

„Ha ha ha — nevéte — mit, a' medvék? téiben? Én tudom hogy nem. De ugy ugrálnak a' havon mint a' bárányfiuk:“

„Medvék!“ kiáltának felesége 's gyermekei, 's egyszersmind elég illetlenül rám néztek. Hizedem magamnak csak azért, mivel szántak hogy olly rettenetes országban lakom.

„Igen, — kezdé újra az apa — meg a' farkasok. Fizenkettő is üzi neha a' levélvivő szegény katonat. Bizony sok szerencsétlenül jár; lovat, 's katonát összetepnek, 's más nap a' hóban csak a' sarkantyús csizmát lelik meg. Egyszer Galliciából szánkán jöttem, 's nem vala más mód tőlük megszabadulni, mint a' velünk volt borjut elvagdálni 's szeletenkint elhajigálni.“

„Huh!“ mondak a' gyermekek 's a' legkisebb leánya félenken oldalgott anyja mellé, ki ismét szomorú 's részvétes képpel csodálkozék reám.

„Biz így van az!“ mondá az egyebirant becsületes Órmester, nagyot sohajtva étel után felkeltében, 's vette kalapját, nádbotját és mentünk. Jöttömben gondolám: no itt hazámat elvesztém, de hiszen megnyerem pörömet.“

Többen is vannak a' magyarok közt, kik magukat így vigasztalják.

Második képecske Szászországban.

Tiedge, a' híres költő azt kérdi: sklavok vannak e' még Magyarországon? “

Tieck, a' híres költő 's tudós azt kérdi: vannak még sklavok Magyarországon? “

Pólitz, a' híres történetíró 's politikus, ki Észak amerikától Chináig minden alkotványt ismer, Magyarországról annyit tud, hogy semmit sem tud.

Néhány egyetembeli és így tanult emberek azt hívék, a' magyar nyelv a' vend és szláv nyelvvel egy nyelv, ugyan azok, kik egy bojtos szőrü kutyát nagy becsben tartottak, 's kítapogatók, hogy magyarországi és neve, bundás' mi Peltz-et jelent.

Stein németföld egyik leghiresb geographja, e' czimű munkájában - „Reise durch Sachsen . . . die Donaureise von Ulm bis Presburg . . . 1828“ így ír „Pozsonyon kívül néhány száz lépésnyire van egy emberkéz által összehordott 1702 bécsi ölnyi (=10,212 láb) domb, mit Königsbergnek hívnak . . . Itt van a' Hernád 's Garan folyamok forrása is.“

E' kép alá volt jégyezve: anno 1837. Hazug szám. Aláírám: anno 1300, 's gondolom e' korban van helyén e' kép Magyarországul.

Harmadik kép, arczázolat. Poroszországban.

„Magyarország igen termékeny, 's abban mi magátul nő, igen bővölködő ország; de néptelen. Ős erdőiben a' fene vadak olly nagy számmal, mint más földön a' szelid állatok; a' házak itt olly ritkán állanak, mint máshol a' faluk. Aranyban 's ezüstben gazdag mint Peru, így a' nép is dúzs. Műveletlen pusztaságokon rablók csoportokban hemzsegnek; mocsárok miatt mirigyos a' lég; a' hőség olaszországi. A' magyar fekete tüzes szemű, barna színű, izmos, tömött, vitéz 's hadra termelt bátor nép, szabadságért ég, 's ezért, mi őseitől maradt rá, élnihalni kész. Kezd ébredni, úgy mondatik, sőt nagy lépésekkel haladnak, mert szellem erős, telve nagy erényekkel 's ismeretek sokával. Eddig elé hajlík a' török 's orosz rabszolgarendszerhez, melly két országgal határos. Egy egy urnak birtoka felér egy német fejedelem tartományával. A' rabszolgaság még nem töröltetett el. Sötétség nyúgszik földén Urak és helóták lakják.“

Egy művész e' képről így ítélte: „rosz arczkép, mert vagy rutit, vagy szépít.“ Kétségkívül rossz, mondtam, és igen sajnálom hogy e' hamis és hazug copiát a' kerengésből az eredetinek vissza nem válthatom.

Negyedik kép Németföldön.

„A' nap, de nem az melly az oczeanból kél föl, hanem az, melly a' lélekből virad ki, meggátolhatatlanul fog emelkedni a' délpontra; a' sötét köd alá száll a' földre, 's így mellyből kipárolgott, anyja méhébe visszatér. A' szellemerők' működéseit meggátoló kötelekek megszakadnak és megszakittatnak, külbarczok által az ellenségei, hazai harcizok által az előítéletekői, belharcizok által a' lélek bűneiei, mi harcizokat folytatni fognak az emberek a' szabadságért, 's ezt ohájtzják a' békeért.

A' szabadság pályáján nincs küzdés csak munkásság, nincs erőködés, csak kitartás, nincs vita a' czélok körül csak választás az eszközökben. A' szabadság az ember szellemet megtermékenyíti; az értelem kifejlik mint egy kigördült tekerics, 's az ismeret tömege, a' szelekkel együtt minden felé szabadon hullámozó lég gyanánt, egyensulyba teszi magát minden európai népeknél. A' szabadság, mit eddig korlátlanysággal tévesztettek össze, kezdődik az egyed' megírett, 's megnemesült akaratában, 's innét kifolyva a' köz szabadság is új tyussal birand; emberiségi tekintet vezérlendi a' nemzeti érdeket, ez pedig az erkölcsphilosophián épül fel, melly veendi világát e' szótul: Isten. A' népek nevei elsizinetlenednek, jelszó leend: ember; kelet és nyugat nemzetei találkoznak a' műveltség ölében, 's ugyan azon elvek, miket az értelem kifejtett, az ítélet megválasztott, a' szív megszentelt, egy békésen együtt élő családdá gyűjtik az embereket. Egész Europa mozgand a' nagy kertbe, melly a' világ, beülteti a' boldogság fáját, melly

a' világ, beülteti a' boldogság fáját, melly a' szaladság; sok helyütt már áll, és él is, de még keves helyen vert gyökeret Minden népnek munkához láttak.

A' magyar nemzet a' henye multból, 's tehet éget inkább hevertető mint elhasználó szenvedésekből kiemelkedve, gazdag és békés tőerővel szövendi magát Európa jövődjébe 's a' kifejlési új pályán cselekvő főszerepet fog játszani. Nyugat és közép Európa sokat várva pillant rá; Kelet-Európa sorsa leginkább kezében fekszik. Mint egy növény, mellyet keletről nyugatra áthoznak, meg-sinlette az áltültetést; de már kipihente magát, 's új pályáján emlékezni fog hogy kelet az ó hazája.

Alá volt írva, németül: Phantasie-Stück; ábrándkép

Hogy Magyarország felül, melly eddig nem is említetik, csak ennyi várakozással is vannak, onnét tudom megfejteti; hogy mint quantitas in cognita, hypothesisekbe, theoriákba 's prophetiákba igen illik.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Ueber den Einfluss der Sitten auf die Gesetze, und der Gesetze auf die Sitten; von J. Matter, korrespondirendem Mitglied des Instituts und Generalinspector der königlichen Universität. — Eine von der französischen Akademie mit dem auserordentlichen Preis von 10,000 Franken gekrönte Preisschrift. — Aus dem Französischen übersetzt, und mit theils erklärenden, theils bewertenden Anmerkungen begleitet von Dr. F. J. Busz, Professor der Rechts- und Staatswissenschaften an der Hochschule zu Freiburg. — Freiburg im Breisgau in der Herder'schen Kunst- und Buchhandlung 1833.

Mióta a' Montesquieu de 'l Esprit des Lois című classicus munkája, melly mai napig is minden publicisták, és törvényhozók' studiumának méltó tárgya, és Rousseau-nak az annyi igazi és álphilosophiát magában foglaló Contrat Social című, Voltaire által elmésen Contrat Social de 'l insociable Jean Jacques-nek nevezett munkái, 's ugyan

csak ezen lángelméjű, de paradoxumairól szintúgy mint mély nagy gondolatiról elhíresedett szerzőnek de 'l Origine de 'l inegalité parmi les hommes, című értekezése világot láttak, a' törvényhozás-szellemét fejtegető, 's annak a' társasági életre olly hathatós befolyását egy munka sem fejtegette olly jelesen, mint ezen a' francia Academia által 10,000 franknyi rendkívüli jutalommal megkoronázott jutalom-munka.

Most midőn a' népnevelés, és az azzal szoros kapcsolatban álló törvényhozás' fontos eszméi a' civilizált világgal mind inkább haladni törekvő hazánkban ébredezni kezdenek, nem lesz talán érdektelen, ezen mély belátással és széles tudomány-nal készült munka ismertetéseül belőle néhány cikkelyeket közölni.

Az V-ik részben a' jó törvényeknek az erkölcsökre való befolyását így fejtegeti a' szerző:

A' törvényeknek az erkölcsökre való befolyását tárgyazó kérdést sokan igen különös módon bebonyolították; sok lett dolgokat elcsavartak; még sokkal többet elmellőztek; más igen sok lett dolgokból ismét igen általános következtetéseket húztak. Történt dolgok helyett gyanításoknak adtak helyet; az erkölcstudományt és a' statuskormányzásának tudományát a' historia körén kívül tárgyalták; 's ezen tévelygés annyival inkább hitelre talált, minél híresebb írók terjesztették azt.

„Az erény inkább a' vad mint a' mivelt ember tulajdona; a' vétek a' társaságban született először“ monda Buffon. Ezen véleményt oltalmazta Rosseau az ő híres értekezése az emberek közötti egyenlenségről némileg úgy tekintethetik, mint a' Buffon nézetének bővebb magyarázata.

Másutt nyersen kimondja Rousseau, mi szerint „véleménye szerint a' társaság úgy létezik, az emberi természetben, mint a' korgyengeség az

egy emberben, és a népeknek a törvényekre, a kormányokra, és művészetekre úgy van szükségök, mint a véneknek a munkóra. "Némellők még tovább mentek, 's azt mondták, hogy a törvények bizonyos szabályok kitüzése, parantsolatok és tilalmak felállítása által az ember természeti szabadságát az írott törvénnyel, 's a holt betűvel tusakodásba keverték, önszeretetét felingerelték, a törvény áthágására csábították, 's nem kevésse eszközölték azt, hogy őt hibába, vétekbe, gonosz-ságba buktassák. Erkölcsi lényből a törvényhozás rabszolgájává tették őtet. Még azt is hozzá adták, hogy a törvények megfosztván az embert a gonosznak szerencsés nem tudásától, szent és tiszteletre méltó szabadságától, lelkiismeretének eredeti tisztaságától, erkölceitől, minden érdemét, mellyel birhatna. megvonták, az az: hogy magokat az erkölcsöket elrontották, hogy már többé nincsen is erkölcs, hogy a népeknek minden szokásai és hajlandóságai már ma nem egyebek, mint egy erkölcsi valóságokkal szintúgy mint szabad választásokkal ellenkező törvény eredményei.

Semmi sincs képtelenebb, határozatlanabb, hamisabb, mint ezen elvek, vagy következtetések, 's mondhatnám ezen üres szódagály, ezen borzasztó sophismák.

Hogyan! hát nem tudjátok, hogy azon gonosz mellyről beszéltek, nem a törvény munkája! . . . Nem tudjátok mikép minden törvény, minden társaság, a legelső, 's legegyszerűbb intézkedések előtt létezett már az! Tudjátok meg tehát, hogy a gonosz, ha nem olyan régi is, mint az ember, legalább van olyan régi, mint a család, olyan régi, mint akárminemű viszonyai az embernek az emberhez, az az hogy a társasági gonosz olyan régi, mint lehetsége.

Meg kell ugyan vallani, mikép a' társasági viszonyok alkalmat nyújtnak a' rosznak cselekvésére, ingerelnek, csábítanak, surlódásokat engednek az erény és a' véték közt kifejlődni, mellyek a' vadság állapotjában ilyen mértékben nem létezhetnek, 's mellyeknek, ha egyes emberek a' többiektől teljesen elválasztatnának épen nem lehetne helyök.

De először a' társasági állapot magában gondoltatva nem hordja méhében a' rosznak ezen csirait, azon embereknek, kik a' társaságot képezik, életműszerességétől és természeti hajlomaitól kölcsönözi ő azokat.

Másodszor, ha feltesszük is, hogy a' társaság fejt ki azon egyetemes gonoszokat, mellyekkel vádolják: a' jónak és gonosznak megfontolása után ezen esekben is annak kellene végére járni, valljon ezen állapot nem ajánlkozik e' olyan valóságos hasznokkal, mellyek a' társaságból származó károkat felyül muják. Valóban a' társasági állapot olly magos erények kuforrása, olly szép talentumokat fejt ki, olly csudálatos intézkedéseket szül, 's az emberiségnek olly bámulatos hatalmat ad, törekvéseinek segéd eszközeinek és munkálkodásinak egyesítése által, hogy azon gonosz között, mellyet eszközölhet, 's azon jó között, mellyet valósággal eszközöl, a' legfényesebb, a' legszerencsésebb kiegyenlítés származik. A' társasági állapot nélkül nincsen haza, nincs hazaszeretet, nincs nyilvános vélemény, nincs helye az önfeláldozásnak a' közjóért, nincs nemzeti dicsőség.

A' társasági állapot megelőzött természeti állapot az ősnemzedékek élete, a' szives hajlandóság, a' gyengéd szeretet és összehangzás azon minden érzelmeinek befolyása alatt, mellyek ezen családokat a' társasági egyesületre előre elkészítettek.

szép lehetett de az ezen egyesülettel ellénkező élet a vad emberek élete, durvaság állapota, inger nélküli állati tengődésnek, egy szóval majd a philosophok majd a költők által álmodott arany és ezüst korok daczára merő állati élet.

Valóban különös, sőt igazi idétlenség magunknak az emberiségnek egy ideális állapotját, olyan állapotját, melly soha sem létezett, nem létezhetett, előlegesen képzelni, 's annak elvesztésén mint örökké sajnélendő dologon jajveszékelnünk. A vad emberek állapota, mint az most van, olyan undorító, hogy senki sem merné mivel népeknek az arra való visszatérést indítványozni, ha lehetséges volna is az. Egyébiránt a vad emberek állapota éppen nem eredeti állapotja az emberiségnek, hanem süllyedés, elaljasodás állapotja az. A mint azt bizonyos tanítványok hasznára némellyek felfogják, a boldogságnak különös fokával ajánlkozni az emberiségnek; sem a művészeteket sem a tudományokat nem ápolná az; de a vad ember erős és nyugott fogna lenni szenvedelmek nélkül, 's ereje és egészsége teljes érzésbe büszke lenni, napjai ártatlanságban folydogálnának, a legegyszerűbb és legbecsesebb élvezetek egyforma folyásmában.

De mind ezen boldogságból semmi sincs, 's nem is volt soha. Sőt inkább ősi régiségű 's felette egyszerű gondolatja a Genesis szerzőének: „*Nem jó embernek egyedül lenni.*“ Ebben van az ember rendeltetésének titka. A társasági állapot az ő egyetlen természeti állapota. Csak ebben az ember igazán ember, 's ebben tűnik elő az emberiség egész méltóságában.

Sőt a mi több, ha a társasági állapot egyszerű kezdetében törvények nélkül lehetséges is, nem az többé mihelyt a viszonyok szaporodása, bonyolódása olyan szabályok megállapítását teszi szük-

ségessé, mellyeknek ezen viszonyokat a' méltányosság, az igazság, a' jogok és kötelességek egyformasági nevében kell meghatározni; csupán a' törvény az emberiség állapotjának bevégzője a' társaság állapotjában.

A' philosophusok vagy inkább némelly rajoskodók mind a' régi, mind az újabb időkben azt képzelték magoknak, hogy azon törvények helyett mellyeket az emberek szabtak, 's mellyek szerintök a' természettől hirdetett törvényekkel ellenkeznek, csupán ezt t. i. a' természetet kellene követnünk. Továbbá azt mondták, hogy azon villongások, mellyek miatt az emberek egymástól oly embertelenül meghasonlanak, egyetemesen két fő-
kútforrásból származnak: a' földbirtok vagy telek megosztásából, azon kirekesztő birtokból, mellyet a' férfiak magoknak az asszonyokra nézve igényelnek.

Ezek voltak a' cyreai karpokratianusok, 's az ezen tanitmányból származott különböző felekezetek elvei; ezek voltak a' Kobades követőinek (egy neme a' Gnosticusoknak) tanitmányai, mellyeknek a' többek között egy király is hódolt.

Ezen véleményeket a' századok folytában gyakran ismételték, 's némelly rajoskodók ezen nézetet egész a' mi időkig makacsúl védelmezték. Rousseau tehát semmi újat nem mondott, midőn azt, ki egy darab földet először körülárkolván és sánczolván, így kiáltott fel: ez a' föld az enyim, olly sok gonoszok szerzőjének vallotta. Mások is hirdették már ő előtte ezen ál-bölcséséget.;

De azon kívül, hogy az ő ítélete nem volt új, épen olly kevéssé volt alapos is, mindenki által láthatja, miként az illy rendkívüli hypothesisek csak bizonyos rendszer érdekében állítanak fel. Minden népek történetei mutatják, mikép az emberi természet törvényei nem hogy azon gonosz-

kat okoznák, mellyeket azoknak némelly bolondok, rajoskodók vagy enthusiasták tulajdonitnak, sőt inkább végtelen sok jónak szerző okai.

Valóban a' legszebb társasági erényeket törekeshnek azok kifejtteni létrehozni; ezek gyámolítják, tartják fen és partolják a' jó szokásokat 's erkölcsöket, mellyek képesek magok körül nagy fényt árasztani, 's a' polgári társaság javának, boldogságának előmozdítására üdvesen munkálni.

A' törvények befolyása, mondjuk ki szabadon, természetesen saját lényegéhez illő: a' jó törvényeknek erkölcsi és politikai tekintetben jó hatása van, a' rossz törvénynek hatása épen olly kártékony politikai, mint erkölcsi tekintetben.

Ha a' polgári és politikai törvények az erkölcsiség törvényeihez szabvák, ha csak ezeknek eredményei és alkalmazása magok iránt épen ollyan tiszteletet öntenek az emberekbe, a' mi némű joggal az Isten törvényei bírnak lelkiismeretünkre nézve. Ezen tisztelet feltaláltatik kisebb nagyobb tisztasággal, kevesebb vagy több őszinteséggel azoknak szívében, kiknek tudatlansága az erkölcsi törvényt legegyszerűbb szabályaiban csak nagy bajjal lenne képes gyanitni, 's miveletlen butasága nehezen fogná azt megérteni. Mi azokat illeti, kik a' természet azon szent törvénykönyvét, magok tudják magyarázni, melly kevés különböző olvasásokkal csaknem minden nemzeteknél ugyanazou egy, szerencsére áltlátják azon összehangzást, mellyek az emberi nemzet sorsának legfőbb rendezője akart némi kezességet talált hatalom és állandóság mellett azon statusokban, mellyeknek intézkedései olly szilard, olly örök alapokra építvék.

Sőt a' mi több az emberek általában érzik, mennyire szükséges a' polgári társaság törvényeit az erkölcsiség törvényeivel, a' törvényhozó törvénykönyvét a' teremtő törvénykönyvével összehangzásba hozni. Bár melly független is az ember

mindenféle tanitmányi véleményektől, vizsgálódásoktól és okoskodásoktól, még is különös tisztelettel viseltetik azon törvény iránt, melyet a' felsőség, a' polgári főhatalom állit fel, melly az emberi társaságban erővel és hatalommal bir.

A' gyenge, a' közönséges ember, az az a' végtelenül nagyobb része az embereknek érzi főleg a' törvénynek az erkölcsiség elveivel megegyezésének szükséges voltát. Erkölcsisége sokszor épen csak annyit ér.

Egy történetesen az előttünk minden nap előforduló lett dolgok közül vett példa eléggé meggyőzhet bennünket ezen észrevétel mély igazságáról. A' kölcsönös hajlandóságok kötelekei által a' legszorosabban egybekapcsolt család, még az is, mellynek kebeleben minden viszonyok a' természeti méltányosság törvényei szerint határozódhatnak meg, az írott vagy a' szokás által szentté tett törvényeknek köszöni a' béke 's egyetértés azon állapotját, mellyet koránt sem fognak annyira fenntartani, ha csupán szívének érzelmei, vagy lelkiismerete sugarításai gyamolitnák.

A' legfontosabb események a' családokban a' házasságok, az örökölések, bizonyos szentség és rend jellemét kölcsönöznek a' törvénytől, melly nem számúz ugyan minden jók iránti patvarkodást minden czivakodást, a' torzalkodás minden mozgalmait, de még is a' társasági élet legbenső viszonyának sajnálandó elfajulásának, és számtalan rendetlenségeknek elejét veszik. Megakadályozza nevezetesen azon temérdek próbatételeit az' elszakasztásnak, mellyek a' hiányos törvényhozás mellett o'ly sok családokat tesznek tönkre, 's olly sok szíveket rontanak el.

Most épen egy ollyan családról beszéltünk, mellyben az erények virágoznak, azon családok egyikéről, mellyeknek bölcsőjét a' képzelő tehetség

a' patriárkai világba szereti tenni, azon világba, melly még nem egészen mult el, de a' mellynek maradványai igen megritkultak.

A' kevéssé vagy igen is előre haladt polgári-sodás rendes állapotjában a' legszentebb viszonyok p. o. azok, mellyek az atya és fiu, a' fi- és leány-testvérek közt léteznek, nem képesek magokat a' polgári törvény tisztelet parancsoló szózata nélkül egész méltóságokban, egész tisztaságokban fenn-tartani

Következőleg igen helyesen történik, hogy a' polgári törvény, melly valóságos megállapítását az erkölcsi törvénytől kölcsönözi, az erkölcsi törvénynek ismét némi szentséget és fenséget kölcsönöz, egy szóval hogy az a' nemzetek szokásainak erkölcsének védelmező őrije.

Azt mondták, hogy a' törvény sem a' gyengédséget, sem az erényt nem parancsolhatja, 's hogy általában ezeknek sem egyikét sem másikat nem lehet parantsolni. Ezen állítás lehet igaz vagy hamis a' szerint, a' mint vesszük. Megengedem, hogy az erény és gyengédség az emberrel vele született hajlomokból fejlődik ki; de a' törvény igen jó móddal vezérelheti az észet, olyan elmélkedések egész lánczolatára, mellyek képesek bizonyos fensőbb nemes lelkület érzelmeit, gondolatit elhatározásig felébreszteni. 'S koránt sem kell gondolni, hogy az efféle befolyás haszontalan lehetne. Legszebb, legnemesebb szellemi hajlomainknak, azoknak, mellyeknek a' legnagyobb gyengédséget tulajdonítjuk, 's mellyek úgy szólván ösztönszerűek szükségök van még nem mondom politikai vagy polgári törvényekre, ez idétlenség volna, de igen is bizonyos serkentgetésekre, külső behatásokra ez nem idétlenség.

Én magamat hozom fel például. Én igen szem-betűnő, igen szelid, de még is bizonyos erkölcsi

befolyását érzem magamban azon törvényeknek is, mellyek rám épen nem tartoznak.

A' templom megszenteltetését tárgyazó törvényt nem hittem az én számomra hozottnak; azon törvény, melly a' megbélyegezés büntetését rendelte, bennem legkisebb nyugtalanságot sem gerjesztett. Mind az egyik mind a' másik törvény eltörlésekor szívem valósággal jubilált. Élénken meghatva éreztem magamat polgártársaim ezen haladása által. Könnyek áztaták szempilláimat: némi szent büszkeség könnyei voltak azok, mellyet hazám védangyala öntött belém. Merem gyanítani, hogy hazámfiain közül ezeken éreztek hasonló benyomásokat; meg vagyok győződve felőle, hogy sem Franciaországban, sem sehöl a' világon soha egy jó törvényt sem hoznak a' nélkül, hogy az az illetők szívében utóhangra, rokonérzelmekre ne találna, 's következőleg a' szokásokra, erkölcsökre mélyen be ne hatna.

Látni való mikép a' törvények a' szokásoknak erkölcsöknek hatalmas gyámolai.

De munkálata még jóltévőbb: *ezek azokat finomítják.* A' törvények az okosak által a' t r saság minden viszonyainak megállapítására kitűzött élet-szabályok. Ezek emelik fel a' közönséges embert általános gondolatokra, ezek fejtik ki lelkében az abstractiókat, bár ő nem tudja, mik az abstractiók; ezek vezérlik bizonyos elvek felfogására, 's az azok melletti megmaradásra; ezek szoktatják rá, hogy minden megalapított rendhez csatlakozzék, magát az általános érdekeknek átadja, 's úgy nézze mint polgárt mint tagját egy emberi egyesületnek.

Igy lesznek a' törvények a' nemzetekre nézve a' társasági magaviseletnek mind meg annyi tanítmányaivá, 's valahol tiszteletben tartatnak, bár milly tökéletlenek legyenek is, a' népek erkölcsi-sedése folyvásti fejlődésben van. Egy nagy fensé-

ges czél van az ember előtt; hivatása mindennapi törekvéseit azon sükernek, mellyet el akar érni, nagyságával arányba tenni.

Sőt a' törvények uralkodása első feltétele minden további erkölcsi kimivelődésnek. Csak a' törvények biztosítják a' béke, csendes élvezet, a' nagy bátorság azon állapotját, melly az embernek megengedi, hogy erkölcsi érdekeiről gondolkozzék, 's bátorságban a' nép szeszélyeitől, zavarjaitól, egykedvűségétől, vagy megvetésétől, szenvedelmeitől, a' tudományokat és mesterségeket gyakorolja mert az ember létele csak annyiban erkölcsi, mennyiben ő javait és jogait biztosítva látja, 's létele társasági. Ha őt semmi törvény nem védi, 's csupán saját erejére és vigyázására van hagyva, anyagi létele, saját személyének és családjának fenntartása egész munkásságát felemészti Csak a' törvények tarthatják fenn azon békés indulatokat, azon házi szokásokat, azon bizodalmat a' dolgoká. talános állapotjához, mellyek a' népek jólétét és dicsőségét megalapítják.

Csak a' jó törvények őrizhetik meg azon olly tiszteletre méltó szokásokat, a' szivnek és léleknek egyaránt ajánlják azokat, 's ha nem is tisztségekkel, hivatalokkal, méltóságokkal, legalább a' közvélemény azon nyilvános hódolásaival, melyet képezni magok segítnek, megjutalmaznak.

A' jó szokások és erkölcsök, bár melly nagy hatalommal bírnak is, még sem képesek magokat a' rossz szokások és erkölcsök, a' gonoszság és vétek ellen védeni. Ezen erővel egyedül a' törvények bírnak. Ezek háritják el a' legterhesebb veszélyeket, mellyek a' nyilvános erkölcsiséget fenyegetik; ezek száműzik a' véteknek azon durva csábításait, azon botránkozható példáit azon botor merényeit, mellyeknek nyilvános elűrése olly boldogtalan, az erkölcsi magaviselet legszentebb szabályaira nézve olly romboló hatással fogna lenni.

Továbbá a' törvények oltalmazzák az ifjúságot azon veszélyektől, mellyeknek ezen életkor szenvedélyei, ha magokra hagyatnak, azt olly gyakran kiteszik.

Valóban azon törvények, mellyek a' játék- és bordélyházakat, a' lotteriákat, a' koldulást, a' korbolást, a' gyermekekkel való kereskedést, 's minden efféle gyalázatos kereset módokat száműznek, az által, hogy a' status érdekét pártolják, mi első rendeltetésök, az emberiség és erkölcsiség érdekeinek is szolgálnak, mellyek figyelmüket megérdemlik.

Igaz, hogy a' roppant birodalmakban, hol a' status erejének figyelmét az anyagi, a' po'gári társaságban mindig annyira fontos érdekek egészen elfoglalják, lehetetlen a' törvényeknek minden gonoszt, vagy legalább annyi gonoszt megakadályozni, a' mennyit kívánni lehetne. Az efféle esetek nem ritkák, de ezek kivételek a' szabály alól 's a' szabálynak bizonyosságul szolgálnak. A' szabály ez: a' törvénynek kötelessége minden társasági gonosz tetteknek elejét venni.

Más esetben bírnak eszközökkel a' vétek ostromlására, de nem merik alkalmazni, mivel alkalmazásuk a' törvények által megszentelt szabadságnak sokkal inkább ellene vannak, mint sem hogy a' szent ügy érdekében is hozzájuk lehetne folyamodni.

Egy törvény sem volna p. o. jeleleg boldogítóbb, mint az, melly a' polgárokat kötelezné minden gyermekeiket nyilvános iskolákban tanítani. Minő okokat és példákat lehetne egy ilyen törvény mellett felhozni; de lehet e egy ilyen törvényt indítványozni, kivinni és alkalmazni?

Mind a' mellett is azt lehet hinni, hogy minél inkább tökéletesedni fog egyfelől a' törvényhozás, más felől a' nyilvános erkölcsiség annyi-

val könnyebb lesz a' törvénynek ezen fontos tárgyba az erkölcsiség érdekében bele elegyedni.

Én p o. jelenkorunkat eléggé miveltnek tartom arra, hogy egy igen lealacsonyító véték a' tobzódás, törvényes büntetés tárgyává lehessen. Spártá és Athene ezen tárgyban először adtak, ha nem is követendő legalább, figyelemre méltó példákat. Azon ember, a' ki megrészezsik nem csak a' bo'ránkozásnak és a' társaságra nézve gyalázatnak tárgya, hanem nyugtalanságra és veszélytőli félelemre is okot ad. A' részeg ember önkéntes cselekedete által a' józan okosságtól és lelki munkásságtól megfosztott lény. A' nyilvános rend, mellyet eszközeik által azon hatóságok képviselnek, mellyeket a' szabad statusokban egykor épen annyi tisztelettel fognak környezni, a' mennyi sértésekkel illetik azt az eldöntő küzdések alkalmával, köteles az ő személyére mint már akárkiére, ki a' nyilvános bátorságot veszélyezteti, vigyázni. Azon szabály, melly a' részégetnek a' társasági érdekek nevében megmutatná, hogy a' nyilvános vélemény őtet, mint érdemli, azoknak osztályába sorozza, kiknek eszük rövidebb vagy hosszabb időre megbomlott, csak üdves sikerü lehetne Igy van a' dolog sok más hibákkal.

(*Folyt. köv.*)

XI. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Szemere Bertalan, Terv egy papi özvegy 's árvtár-
ról, és arról, miképen lehet a' reformált papok
sorsát biztosítani? közli R. A. 3
- 2) Némelly észrevételek a' Mezei Naptárra. 36. l.
- 3) A' büntetések erkölcsi hasznairól. 67. l.
- 4) A' testi és lelki tulajdonoknak a' születés általi terje-
déséről. 73. l.
- 5) Kubetsek Magyarországban. 103. l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

- A) Utazás Külföldön Irta Szemere Bertalan. I. Kötet.
Németföld, Franczország. Budapest A' magyar
kir. egyetem betáival 1840. 105. l.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

- B) Ueber den Einfluss der Sitten auf die Gesetze, und
der Gesetze auf die Sitten; von J. Matter, korre-
spondirendem Mitglied des Instituts und Generalin-
specteur der königlichen Universität. 'stb.

(Koszorú az 1840-dik esztendei X. Kötethez egy iv.).

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmast munkájikkal elősegítik,

tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől négy forinttal tiszteltetnek - meg ezüst pénzben,

Erre nézve *kénytelenek* vagyunk azt megjegyezni: hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi más hasonló tárgy *Folyóiratokban*, a' formátum nagysága, a' betűk' apró volta, a' sorok tömötsége miatt, *csak egy nyomtatott ivet teszen*, e' jelen Gyűjteményben (a' kissébb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél ivre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott ivért ígértetik, p. o. tiz forint ezüst pénzben, — itt is, szinte annyira megyfél, t. i., $2\frac{1}{2}$ ivért 10 pengő forintra a' mi ugyan az Értekezésre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' be- küldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alól- irtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban, adatik ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság által innen elvitetve 5 fl. 36 kr.; postai elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

Pesten, November 1840.

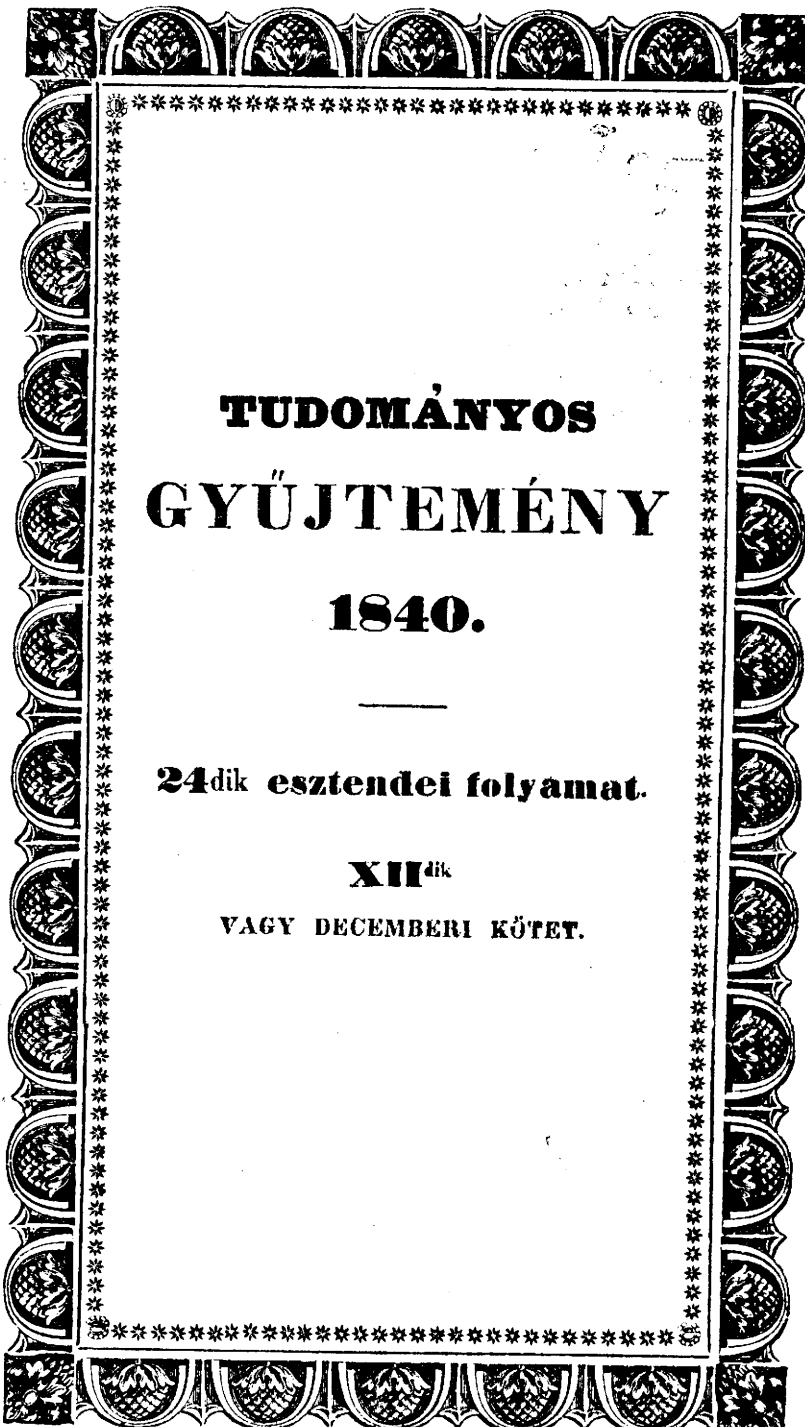
Petrózái Trattner J. M.

és

Károlyi István m. k.

**A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadója**

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

24dik esztendei folyamata.

**XII^{dik}
VAGY DECEMBERI KÖTET.**

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (menyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet írást magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek ismertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1840.**

XII. KÖTET.

24-dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

Régi magyar szavak, szójárások és példabeszédek.

1603-ikban nyomtatott könyvből.

Te benned bízom uram, hogy meg ne szégyenültessem.

Meg feddendők, kik nem *tilódnak* a' bűnektől.

Lycurus az törvénynek *kiszabója*.

Hosszú utakat vöttek fel, mert egyik hely a' másiknál *búcsusb*.

Ács mester kezének munkája, mellyet csinál a' *szinlővel*. Zimmerat.

Az Istennek *szenvedetessége* (tűrése) halasztja a' büntetést.

Meg láttyák a' kit *meg öklödöztének*.

A' ki tudgya Urának akarattját, és *elvesztegli*, nagyobb büntetése leszen.

Igaznak mondatik, a' ki ígérítit, fogadásit és beszédit *megettökéli* és betelleyesíti.

Igérteit *meg nem tökélli*, mert az *hítség* vele született.

A' régi Poéták irási *hítségokkal* rakvák.

Polgári székre néző törvény.

Csak hiában való az emberben való bizodalom,
akár minemű palástya és köntöse legyen.

A' kire többet bíztak, attul több számot vesznek.

Mikoron Jerusalemt Achásra *szállották volna*,
kétés lún az Istenben.

Ha a' bűneitek olyanok lesznek mint a' *festő*, az
hónál fejérbekké lesznek. Isaias 43. 25.

Te voltál (Isten) reménségem, mikor *csecsemő*
volnék.

Valakik Ádámtul származtanak, naponként ez vi-
lágból *kiszedegettetnek* 's örök életre *fordulnak*.

Az óltó ág beóltatván ez élő tőkébe vele *részeltetik*.

Keresztyénséggel *kérkezni*.

A' *hítségos* beszédek *megresztik* a' jó erkölcsöt.

Régenten a' *szolgák* attul *neveztetnek* vala, hogy
őket, mikoron a' *hadban* *megfokták* volna,
meg nem ölnék hanem *megtartanak* a' *szol-*
gálatra.

Nem változandó, *tebbő. labbó*.

A' fősvény még az elégből sem mer enni.

Még csak *szívébe* sem *ötlött*.

Az aszony, miglen ura él, másnak nem kötelez-
heti magát.

Meg csalatkoznak, a' kik akarattyokat *futtattják*.

A' bűnösök az Isten kezét nagy békételenül *viselik*.

A' bajviadalban *tusakodó* és *viaskodó* felek.

Isten hire nélkül semmi sem történik.

Az örök élet boldogságában senki nem *részeltetik*
hanem csak a' kiben Krisztus Lelke lakozik.

Szerelmes nekünk a' mi életünk.

Az embert, miért hogy természet szerint *ritetik* a'
gonoszra, nehéz őtet az testnek cselekedetitul
elszakasztani.

Az emberek örülnek, ha az örökségök ide 's tova
nem oszol, hanem csak egyre szál.

Nem *egyenlők* a' miket e' jelen időben szenvedünk
a' dicsőséghez, a' melly bennünk megjelenendő
A' föld nagy munka után is ha terem, 's ha nem.
A' föld, mint ruha, *avilással* el vész.

A' keresztyén fejedelem a' pártosnak és árulónak
házait földre ronthattya.

Szükség hogy a' mi *szaguló testünk* nyomorúsá-
gok által megzaboláztassék, hogy bennünket
délczeg ló módgyára meg ne ragadgyon, és el
ne vessessen.

A' lelki esméret igen szemes, és ezer tanu gyanánt
vagyon.

Szabad eskünnünk olly dologban, melly különben
véghez nem mehet, hanem esküvés, és *hit-
lés* által.

Az *hittlésben* tanubizonyossággal a' mi lelkünket ál-
lattyuk.

Bátor jeles emberek építenek legyen szép országo-
kat, de ha a' maradékuk nem követik az ő
elejöknek példáját, meg nem áll az épített or-
szág. Erre nem szükség példa, mert ez hogy
így legyen, akár ki is láttya

Még az esztrag is az éghen meg esmérí az ő idejét,
a' gerlicze, a' daru, és a' fecske rá vigyáz az
ő megjövetelének idejére.

Ha az Isten a' bűnösöknek ennyit *tűr*, a' válasz-
tottakhoz lehetetlen hogy *engedellen* lehessen.

Némellyeket előbb, és némellyeket *utóiban* hivat
az Isten; de a' hivatal (*vocatio*) dem minde-
nekben hatható, csak némellyekben foganatos.

A' bűnösök *elől vesznek* titeket az Istennek or-
szágában.

Meg mutatta Sz. Pál, hogy ötet sem a' *gyűlöség*
sem a' bosszúság nem hordozza.

Zelus ama buzgó szerelemnek indulattya, mellytől elragattatván, valamely dolgot másban *irigyellünk*.

Ha valaki arról őtet megszóllította, *megdühözik* ellene.

Ila nem hiendesz, nem tudtz kiról 's' miről vallást tenni; *meghajtya* a' hit az akaratot.

Kiki elégedjék meg a' sorsal, mellyben Isten *hatta*, senkit pedig Isten ném hagyott lelki és testi ajándék nélkül.

Megkerestetem azoktul, a' kik nem kérdeznek vala; *meg találtatám* azoktul, kik engemet nem keresnek vala.

Az Isten e' látható világban mint egy tükörben úgy mutatta meg magát, hogy senki ne mondhatná azt, hogy ő elhagyattatott légyen.

Az Isten *felvötte* gondgyát az ő népének.

Ósd ki ő rájok a' te haragodat, és a' te haragodnak búsulása fogja meg őket.

A' testnek vak indulattya.

A' hamis vélekedésben *meg öröködni*. Megfenekedett szokás.

Megbotlás után elesés következik.

Két becsületre méltók azok, a' kik jól szolgálnak. Használ a' búzának, ha a' *kalahtul* és pelvatul megtisztítatik

Vala az *első 'senge* elsőben érő gyümölcs; ide számláltatnak vala neminemüképen még az első szülöttek is mind az emberek közül, mind pedig az okt lan állatok közül. Isten parancsollya vala, hogy az *első 'senge* övé lenne. (A' Primitiát, vagy is első Sz. Mise áldozatot is inkább *Zsenge Misének* mondhatnók *Arany Mise* helyett; mert az *Arany Mise* Adven i Mise.

A' ki melly czélba beállott, abban vigyázzon.

Véges (finitum) véghetetlen nem lehet.

Az emberek mindnyájan *atyafiasok* egymáshoz.
Mint hogy az emberek magokat szeretik, azonképen
magoktól akarnak érteni.

Sz Pál harmadik égben tanult, még sem mehe-
tett mindeneknek végére.

Kérdezősködés *Curiositas*.

Valaki e' világnak adgya magát, e' világgal együtt
ő is elmulik.

A' pogányok vagynak az ő elméjeknek *hitságában*.

A' pályában mindnyájan igyekeznek előmenni,
míglen annak czellyát és úolsó határát el
nem érik.

Az egész test vissza fordulna, ha a' láb a' kéz tisz-
tébe hágná, avagy a' kéz a' lábéban.

Gyakorta a' vér szerint való atyafiak a' természet-
nek törvénye ellen, egymással ellenkeznek:
de a' keresztyén atyafiúság semmi uton fel
nem bomol.

A' pályát a' mig engettetik, fussuk.

Az Isten így rendelte az embereknek dolgokat,
hogy senki magának mindenre elégséges ne
lehessen.

Az ember önnön ügyében ritkán ezses, gyakorba
itt még az ezsesek is igen meg csalatkozunk.

Megörlettetem, commolor.

Ha a' lép nevekedik, a' több tagok elszáradnak és
fogyatkoznak.

A' hadakozás olly orvosság, a' melly veszedelem
nélkül nem lehet.

Az athénásbéliek meg hagyták vala, hogy senki
a' törvényben beszédét ne *ékesgetné*.

Szombatnak helyében állott be a' vasárnap.

Mikor az Istennek jó voltáról eszmélkedünk.

Lásd, hogy atyádfia meg ne *botollyon*.

Annyiban kell felebarátunknak kedveznünk, a'
mennyiben az ő javokra és épületekre szolgál.

Szükség, hogy az előljárók az alattok valókat eszes szelídséggel birják. A' tanítványinak gyarló állapottyukat melly nagy szelídséggel viselte és türte legyen el íkristus, az Évangéliomi história megmutattya.

Az égben nézők, *harioli*.

Az Apostolok a' szegényeket *el nem vesztegélhetik* vala.

Azokkal is jót tegyünk, kik *konkolyos szemmel* néznek ránk.

1616-dikban nyomtatott könyvből.

Telem tartó, az az: Tsont ház.

Ruffinus hogy fejét fősöllené, meg *nyuzallotta* fejét a' fősőnek foga, elveszté életét az egy kis *nyuzallásban*.

Mig a' tanuló vadász a' lövéshez nem *okott*, gyakorta csak kádban és hejában ló.

A' halál mind férfiat, mind asszony népet föld gyomrában *bir*. — Lázár a' menyeyi boldogságnak csúrébe viteték be: a' zaballó gazdag az örök tűznek torkában *birék*. Föld gyomrában *birattatni*.

A' búza kalászok sem mind egy koruvák, ki magasb, ki alacsonb, ki tellyes, ki *hiunt szemű*.

Gyújtovány hideglelés: Febris acuta. *Járvány* betegség.

Negyed napi halot Lázár, 's immár *megdöglött*.

Emlékeztető irás. *Memoriale*.

Mindnyájan a' régi anyátokhoz tértek vissza, földbe *birtok be*: az ember koporsóba *birikbe*.

Végszet, Statutum.

Hol ama híres neves szerencsés Corvinus Mátyás király — hol vannak hazánknak fejedelmi? a' földnek eh gyomrába *birtanak*, aszu csontok között üdöznek.

Verső Poëta.

Folyó óra, Clepsidra.

Körmötökre égett a' ti gyertyátok.

E' világ udvarán vándorlunk.

Midón a' nadály az ember testéhez ragaszkodik,
ha hamuval meghintik mindjára le esik.

Nincsen se békó lábán, se csincsérben nincsenek
kezei.

Dob révadásra előkeresni fegyver derekát.

A' búza szárnak mennyi csomója vagyon, hogy
könnyebben el bírassa a' teli buza fejet. A'
buzának pupja.

Némelly méhek, mint szakványosok, italt visznek
a' munkásoknak.

A' Fecskék szárnyok ságára.

A' szunyognak olly *szivárványt* adott az Isten,
mellyel nagy hamar az embernek vérét ki
szihattják.

A' vén ember fázékony.

A' végső ítélet emlékezete a' vért elaluttya, a' ta-
gokat meefagylatya.

Nosza aszony állatok görög fejjel *kendődgyétek*
magatokat.

Midón az ég *háború*.

Izek, portsiták.

Polyvába takarta Isten és hegyes kalászoknak kó-
piaival, mint valami *lator kertel* környül
fogta a' búza szemet.

Hogy a' búza kine csirázzék a' földben a' hangyák
elharabdallyák a' búzának *pupját és tetecs-
káját*.

A' méhek virágoknak nedvességéből érlelik a'
mézet.

Az akaratosságnak dagállya.

Az Isten igyenes föl-sördült állapotot adott az
embernek.

Az halálraítélt embereket nyilván viszik ki elvesz-
teni, hogy a' tökéletes igazság megtartassék,
és a' vétkes ember ne csak testi *suaidalmat*

és gyötrelmet, de még gyalázatot is vallyon gonoszságáért.

Vég ítéletnek napja.

Várj időt csak neki, meglészen még, hogy az Isten a' hulladék *esőlékeket* fölszedegeti, és főbb helyre helyhezteti. Apró *esőlék*, *metélék*.

Az utolsó napon nagy *Jelenségek* (signa) lesznek. Isten nem *hibálhat* az ő beszédében.

Esedeszsz a' Szenteknek, hogy *törekedgyenek* éretted.

Feledékeny a' mi tompa elménk.

A' bűn a' pörjéhez és konkolyhoz hasonló, melyet a' szántó ember mindenestől ki nem *nyűhet*: ha együnnen ki tépi is, másutt megént föl nő; tüzet vét, hogy a' földet a' pörjétől és konkolytól megtisztítsa, mert a' tűz mindeneket *elészen*.

Isten meg nem *hamisodhatik* szavában.

Temérdek gyoltsot vékony helyett eltotmálnyi.

Szeglik. Centrum.

Fazokas Méhely.

Ferráriában olly szörnyű volt a' földindulás, hogy a' kőfalakat fákkal kölletett támogatniok úgy annyira volt az *Csinálmányoknak* meggyámoltása, hogy a' nőmöz várast erdőnek mondhattad volna lenni a' sok fákkal való sűrő megtámogatásért.

Krisztus a' halálról pokolra mint valami *felen* és *horgason* lépék és mendegéle.

A' keresztyén hűtnek öldözésekor egyebet nyilnál és fegyvernél nem *esett* a' levegő ég; semmit egyebet akkor nem látott az ember *taglásnál*.

Nagy lábát kapott a' hazugság.

Mikor a' beteg a' lepedőn, és ágya leplyén *buborkál*, motoz, vagadoz közelebben érzi halálát

lenni; midőn osztán tagjai *meghüvöltetnek*,
vallyon nincsen-e ben halála?

A' csoportos és töretlen utak meg egyenesítettnek
Nem találnak mentséget, melly elegendő legyen
az ő igyeknek *enyegetésére*.

Pörfolyta Levél (Processus).

Ki cselekszi azt én velem, hogy oda alá elrejcs
engemet, miglen elmullyék a' te búsulásod?
(Furor tuus) Job. 14.

A' nyomorúságok csak valami *legygyentések* és
fenyegetések

Adományoddal apasztottad ki a' birák szemét,
meg kented a' kezét.

A' bizonyságokat beszedeni.

Fualljad meg fülökben (súgd meg helyett).

Tanácslottál és izgattál engemet a' gonoszra.

Nem *túr* azzal az ítélő biró, hogy a' gonoszokat
elkergeti, hanem tűzre küldi, hogy *főjenek*
és süllyenek a' s. bes tűzben.

Dávid e' világi *sindésünk* felől így szóla: a' te
nyilaid uram elmúlnak.

Szörnyű ártást és csínt cselekeszik.

Az Isten bosszú állásának árját *kizurrantya*.

Megmuszollya és facsarja gyümölcsököt. Fructus
eorum distringet.

Amit mivel még a' legyek előtt is elakarná rej-
teni.

Oh orv és tolvaj, ki a' szükségnek mentségével
lopásodat *enyegeted*

Bordában szőnni és *hálolui*.

Noë a' bárkában 1 (igy) *menék meg a' vizözöntől*.
Hogy Istennek haragjától meg *mennyünk*.

Vannak több hegyeid is, kiknek *enyekben* meg ol-
talmazhatod magadat. Az *Enyek*, vagy *Enyeg*
tehát nem *Schleim*.

1) A' régieknél gyéren találjuk a' *ba*, *be* és *ban*, *ben* kü-
lönséget; ők e' negyedik esetet is *ban ben* el végzik.

A' sententia meg nem másoltathatik a' *Befejelettel*. Replica.

Azt a' keveset is, a' mit jobbágyotoknak csordájában, *delczegiben* megsajdíthattok, tőlök el venni igyekeztek; vonyó marhájakat, eke barimokat, kik után magukat *tengétték* táplálták; rajtok élvén, nyaralván, telelvén üdözvén szegényeken.

Késő vásár szegények. Késő sültve, ha előbb végben nem vittük.

A' szegényeket törvény fára ítélitek, a' kazdagokat kedig csak megherélték, csak a' szemök szőrében szedtek el.

Két funtotok, mértéketek, singetek és réfetek vagyon egyikkel bevezitek, másikkal kiadgyátok árutokat; temérdek gyolcsot vékony helyett elutmállyátok. Ti áros emberek miért *sötétitek meg* boltotokat lebocsátott vászonnal, posztóval, és irott karpítokkal? Fődelet vettek a' napfénynek eleiben.

Kik halálos bűnben élnek, mind *kiregednek* a' menyországból.

Tor a' hallottak temetéseire vitetett eledel.

Gyökérből *kisörkedez* a' fű.

Gyóntó atya.

Ha valamit elvesztünk, ott kell keresnünk, a' hon történik a' *veszendék*.

A' hajó, kiben a' vizen lábbunk.

Sulyosok az élő Istennek kezei és nehezek, kit megérnek nyoméntani, el kell annak romlani.

Erdőlló paraszt ember, ha fát akar vágni, hajlásából veszi észre, mérre dőlendő a' fa.

Öllet réfelni, mértékkal funtolni.

Befoglalás. Conclusio.

Meg áporodott nehéz szag és bűz.

Álvas-Gálca.

Az ifiúság menyországban soha meg nem *aggik*.

Az ég bőv és *fértethető* (capax) *Férhetőség* capacitas.

Játék néző *kerek Csordakoknak fényessége kerek Csordak*, amphitheatrum *Csordak theatrum* 1).

Eleségre *ámult* madár.

O! világnak *álhatatlansága*, melly hamar *elsűdulsz*.
Viznek habján *elsűdülő* hajó.

Valamit *nehézleni*; nem kell nehézlenünk e' világi *sodrohotásinkat*.

A' *fáratság* bér előtt jár.

Líának *lagy szemei* valának.

A' kováts addig *fúja*, *páltyolja* a' tüzet, miglen nem egyesedik a' vassal

Levő állatság *Essentia*. Levőség. *Quidditas*. Jelenlevőség, Vagyonság *Existentia*.

Thronus görög nyelv folyása szerént *Fölséges Széket* tézen.

Ne irtózzál a' haláltól gyarló testem, mert, noha földbe *birol*, és meg rothatz, de még talpra állasz.

E' világnak *négy szege*. Quatuor mundi pãrtes.

Tulajdon úru fejedelemség *Monarchia*.

Atyád, ősöd, üköd, ezeknek eleji, rokonságid kiköltöztek ez zselyérségből; testünknek a' föld gyomrába kell *bebírni*, meg kell evesedni, senvedni, rothadni.

Lázár e' világon *sindódvén* méltó lén a' nagy vatorára.

Hogy meszsze ne *lépjem* az előttem való dologtól.
Be nem *lépik* a' jóságos cselekedeteknek útára!

Minden embernek, a' hitnek crejéből, jussa, közii igaza vagy on a' menyországhoz: de külömben

1) *Lépes Bálint* üdejében éltenek e' szóval, miért ne élhetnök mi is *Színház* helyett; *Csordak* egy: *Szín-ház* ellenben öszvetett szó.

uraságában nem lehet, hanem ha *megenyhét* testét, meggyózi e' világot.

A' kints fáratságra való *eszköz*. Aurum est materia laborum.

Menyek harmatozzatok, a' ködök essék az igazat, nyilatkozzék meg a' föld, és virágozza az üdvözétőt.

Az angyal, ki a' pusztában *viselte* (hordozta) a' zsidó népet.

Udvarház *Curia*. Attila Turingyiába egy udvart tétete. Curiam celebravit.

Kerítő beszéd. Sermo deceptorius. Nem egy inon folyó 's járó igazság.

Az Isten nyájának aklán kívül *kelepczél*ni.

Analogice, hasonlatosság képen, *Absolute* egy által-lyában, meghatározás nélkül, *Expresse*, nyilván kifejezve, *Promiscue* egyealesleg *Essentialiter* állat szerént.

Fogás *exceptio*.

Ajaknak *cserepedése*. Megpárlás, Kiporsogás.

Joab Absolont szive aránt veré által.

Fültő mirigy a' fejet guta ütással *töketti el*.

Sokan rettegik a' hatalmas urat.

A' széna hamar megszárad, és elász.

A'.ki mást meg akar guggolni, *megszegdegéli* nyakát.

Csapó zsineg.

Folyó vizen *eveszkelő* ember.

Lábat kapott futosó gyermekség.

Miért *vénhűdöl* meg a' te bűneidben?

Istennek funtyában függesztettél, és *hibáltál*. Inventus es minus habens.

A' halál porrá, röggé változtat. Rögets.

A' bűnnek lomja, és nehéz terhe.

A' jövevény és bujdosó emberek nem terhelik magukat, és holmi *tergelyéjeket* elhadgyák.

A' madarász elrakja széllyel a' lépet az *őrfának*
gallyaira.

Szabad szakálra élni e' földön.

1669-diki könyvből.

Ő Fölsége *udvari hive*. *Aulae familiaris*.

Szeges irás. Fejetlen lábirás.

Dél színre (világosságra) hozni valamit.

Hosszú betegségben *elsíndett* és szakadozott ember.

Ha nem részeg szeszrel, de hézag agyal irkálni va-
lamit.

Toborzékony fejű.

Következésnek (*consequentiae*) folyami.

Ugy illik hozzá, mint a' Szerecsenhez a' fejérség.

Collective, egybe vetve. *Collectio* egybevétel.

Abban nem egyesülhet meg, ha a' szénát kaszá-
val kaszálták-e; vagy ollóval *ollották*?

Káva módjára hajlogni.

Galyiba ország.

Nyilván Aprilis nadragulája, és *Tatár dohán* füsti,
avagy meg rekkent meleg *Canicula* szele za-
varta fel agyvelejét.

Eke bontó Borbálya. *Salax mulier*; *Domina sub-*
ditos emungens.

A' keze *meg-gíberedett*, p. o. a' hidegtől.

Bezeg találád a' Makkot fífszítteni.

Száraz fürdőben úszkáló.

Zsidóul megkeresztelni valakit.

Aranynak *garattyá*.

Aranyas Mise. Adventi reggeli *Mise*.

Kutak elme.

A' minap született zsidó czenk módgyára.

A' paráznának jutalma, és az ebnek ára nem Isten
házában valók.

Szárazba hág, és seppedékbe teszi talpát.

A' tudatlansággal egy szálláson lakik a' gonoszság.

Ez ám, a' mit régen szegény Oláh mond vala:
Ha szabla szakadgya, Pálcza megvágja.

Csav a' csattig vonnyad, és addig nyújtózzál,
 míg lepled ér.

A' beszéd igyenesse jó, 's a' mankónak horgassa.

Szoros a' kapcza, ki ugrik a' rozsból.

Atyafiság ízei. Gradus consanguineitatis.

Magyarságnak régi elei.

Mint a' vak veréb evez tétová.

1679-diki könyvből.

Állat *Substantia*. Átal-állatozás Transsubstantiatio
 Lyuki ember. Pigmaeus. Alkomány.

János *átat irtott* a' Messiásnak.

Az Angyalok soha meg nem *vénhesznek*.

1668-diki könyvből.

Még most is apró barom a' kecske.

Ebet csak eb lével kell főzni.

Más ágakon szökdécsel.

Kém, kémségben járni.

Artzulat. Facies. Artzulattya megváltozék.

Nehéz az el-előtt nyilat vissza húzni.

Nem bír a' barna a' hágóra.

Úgy illik ide, mint a' vény asszony hátára a' puska.

Tükörbe akarsz nézni, 's farodra teszed.

Nem e'ben áll a' ló halál!

Füst alatt tserélni!

Örvendgy immár a' faháznál!

Ha sáros a' mosdód, légyen olyan kendőd is.

A' síma csetneki vas hamarébb kiszottyán hive-
 lyéből.

Hogy *törmölheted* fogatlan inyeddal az almát?

Akkor bizonyítja meg, mikor a' borjú szárnyára
 kél.

Úgy nem illik ide, mint egy szekérbe öt kerék.

Szalagy a' puczikba.

Mindeneken akar uralkodni, és fellől lábbani,
mint a' holyag. — Sz. Vincze el'nem merül-
hetett, hanem a' víznek színén lábbadott.

Saul olly *tetes* ember vala, hogy minden em-
bert vállától fogva magasságával fellül halad
vala.

Atila halálakorán az ő ive megszegett.

Áldozat (Kristus menybe menetele) előtt való *Ke-
resztjárás*. Processio.

Megyés Templom. Ecclesia parochialis.

A' *Czerszárokjék* Czersz király czeráltatta még
Atillának előtte. Nem csak egy vagyon pedig
a' féle, hanem több is, jelesben a' Tisza Du-
na között.

Sárkány téjen hízott, erdő háton termett, kőszik-
lákhoz fajzott.

Külömböz 'Solyomtól a' fészke.

Szunyognak csöbörrel vérét nem vehetni.

Tündöklik, mint a' hétszer meg eresztett arany
gyűrűben cillámló zöld *türkés*.

Az emberek öltözeteken nem látszik meg, melly
kartsú légyen erszényök, és ösztövér a' kony-
hájuk.

Úgy bizik a' szépséghez, mint a' bak a' szarvához.
Józsefnek *ízében esett* szép termete, mert fogságot
kellett miatta viselni.

Szél anyja, arra fordítja mentejét, a' honnan a'
jó szerentse fú.

Kőágyi Prépostá lett. Dicitur de brevi Dominatu.
Nincs veszedelem nélkül, midőn ember valai smzo-
katlan vétket tsak meg említ is.

Komornyik, vagy *Béjáró*.

Hoporjas a' háta.

A' *tudósoknak is János Pap országába kell buj-
dosniok*. Az az: koldússal keresik kenyeröket,
és semmire nem becsültetnek.

Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1840.

Péter *imáttam* éretted, hogy meg ne fogyatozzék
a' te hited Luc. 22.

Nevedékenység, Incrementum.

Valaki a' gyermek beszédnek végére kíván menni,
igen gyermek eszűnek szokták azt itélni.

Egy bolond annyit kérdezkedhetik, hogy száz
bölcsek is gond rá megfelelni

Magyarul a' mi eleink a' szerzetéseket *barátoknak*
nevezték, az az atyafiaknak, minthogy köz
bezárdal az egymás szerető atyafiakat szoktuk
barátosoknak nevezni.

Idvességés dolog közé *fazék törést* ne ölgyécs.

Az ember láb nélkül nem járhat, hanem csak
fentereg.

Mért *iktat* a' bölcs is a' régieknek vallásukra.

Valamihez *szokódni*.

Kihez hasonlétatok és *egyenlöttök* ti engemet?
Isa 40. 46.

Ki *bívolt* meg titeket? Quis vos infascinavit.

Szenvedő pör.

Tapasztald be szemüket, hogy ne lássanak.

Nem messze vannak a' gonosz ellenségek, kik el-
lentünk hadakozásra *röszgölődnek*.

Lapagó suttom.

Jújetek emtetők az emtetőlöz. Venite lactantes
ad lactantem.

Üvegyártó.

Az Isten senkit sem *készert*.

Rendés. Isten akaratyának rendesse.

Egy véka söt evett együtt véle.

Elmekedni. Elmekedés.

Cornélius, minekelötte *tanús volna* a' keresztényeni
hitben, egy Istent esmért.

Halaknak *ivása*. Piscium generatio.

A' törvény meg nem *hívül* a' hit által. Fides non
evacuatur per fidem.

Dávid békességes szívvel szenvedé el szemeinek
kevély *húntását*.

Tinyolni torpescere.

A' király az ellenség kezében *birék*.

Ha szemtelen a' leányod, szeplótt vall, hidd el *ki
köti a' szitát*.

A' rosz fiak felöntvén a' *hé kőre*, utolsó szük-
ségre jutnak.

1582-diki könyvből.

Csak így is *egy előbe* azoknak, kik e' félékben
gyönyörködnek.

Tétemény. Actio.

Könyvnek *temérdeksége*. Voluminositas.

Meg vagyon jegyezvén az ének karaján.

Augustus parancsolá e' világot *levelébe írni*, és
mennek vala eredet és nemzetség szerint, hogy
iratnák magukat a' *Császár levelbe*.

Ádám úr Istennek parancsolattyát hogy *megszerzé*
nagy haragba fiait és magát ejté.

Esküsdet (Juratum tuum) meg ne rontsad.

A' halál nem *változik* ezüstön sem aranyon.

Isten meghalga *kértünkben*.

A' rabokat verik *dögönyek fákkal*.

Semei Dávidot *kővel* és földel *hagyiállya* vala.

Felele Dániel királnak: a' te titkodat senki nem
tudhattya, sem *Jós*, sem varázsló.

Szóriról meg írni valakit.

Valakit *asztal főre* ültetni:

Fösvénység fejetlen lábbá tütted az urakat, és *ösz-
ve susarlád*.

Miképen a' légy, a' máséra úgy estek.

Serpenyőben *megráttani* (megrántani helyett).

Pantattyú (ma pattantyú).

Nagy karátson előtt aranyas (ádventi) Mise.

A' pogány törökök *mevetnek* (nevetnek).

Káptalan szer. Capitulum.

Az úr mondá: ne szedgyétek a' konkolyt, mert a' búzát is vele ki nyúnétek; hogy meg érék, a' sarlót viteté, mind a' kettőt földre *le metteté*.

E' világnak *zsibsága*.

Ámélkodás. — Fül *ravod vetésedet*.

Vers fejek folyási.

A' fák megberkéznek.

Kövér ünő-tellyel gabona fej, megsült gabona fej.

Ürējteni a' zsákot.

Készíts hóven étket, mert velem *ebélnek*.

Inból tsinált kötél.

Lám Káint a' *gereblével* agyon veri vala.

Ravó Dicátor.

Immár holval hogy meg virradott volna.

Indít lábára vővé *sollyáját*, arany *levegőkvel* (Zitter Nadeln) ékesíté fejét.

Mondá Judit aszony a' Város *Virraztóknak*, nyisatok kaput; az örök ezt halván etc.

Hesztert minden ország *aszonyla* vala.

Töknek nem ragad tövиск oldalára.

Nószolya (nyoszola helyett) származás szerint helyesb a' *Nószolya* nyoszolyánál; ennél fogva a' nőtlenek ágyukat nem mondhatnók *Nószolyának*.

1667-diki könyvből.

Válasznak *Rázogatása*. De fogadom nem bizonyít ez után.

Rá segítyük, hogy legyen hire.

Port hány a' maga szemébe.

E' két rókának egybe vagyon ugyan kötve a' Tarka: de a' fejek messze jár egy mástól.

Elég veszett, ha elesett a' ház.

Nem vonnya nagyobb csigára az Eperjesi hóhér a' hegyi tolvajokat, mint 'sat.

Ugyan *nagy felszékre* hágott!

Bezeg, ha minden hazugság lángot vetne, nyilván
eddig meg sült volna nyelved.

Hév fogó. — Eskütés, Copulatio.

Kóró itt a' faltörő kos.

Agg lóból nehéz poroszkát formálni.

Találád szintén a' szarva között.

Könnyebb egy sánta ebnek a' bot előtt elbiczegni,
hogy sem a' hazugság előtt.

De több vagyon saraglyá'ában.

Az einberséges tanunak *meg nem hiszi* e' dologban.

Erős a' számár ha rest is.

Facsarmány.

Ez is az ő tegezébe való bot.

De ebből mint gördül ki, a' mire elő hoztad? nem
külömben: *mint a' Görgeiknél a' többől a'
nyúl csikó.*

Ide sem kell oroszlány köröm.

A' csalárd róka itt is csóvállya a' farkát, 's más
hová mutat.

Polgárság. Republica. — Hypothesis Feltétel.

Hamis ló tósér.

Holmi Oklevelekből kieszedett szovsk.

Ötevény (Hochstrass) töltött út; illy értelemben jó
elé a' XIII-ik századi oklevelekben.

Kiaggott Katona, Miles rude donatus.

Petsét likasztó, Sigilli sculptor.

Allat. Ens, res, substantia, elementum, animal,
essentia, materia, 'sat.

Bátok. Lamina stanno obducta; item mensura fluidorum.

Bontsok, Caudae equorum artificiose excultae.

Búlázó, búlázkodni. Velum muliebre, quo feminae
caput involvunt;

El. Annyit tett hajdanában, mint túl, p. o. Erdővel, Transsilvania, Havaselföld. Valachia transalpina.

Eresztvény „*parva* (nevekedő) *silva*, quod vulgo *Eresztvén dicitur.*“ IV. Béla királynak 1244-ki oklevelében.

Fok Hegy Fok cacumen montis. IV. Béla király 1265-ki leveléből.

Fonál pro czérna, bécsifonál. XVII. századi K. I. Tótt nyaló, Leckwerk.

Gersb. Villicus.

Göréd, bú bánat.

Haraszt, terra campestris, quae vulgo Horoszt dicitur. IV. Béla királynak 1264-ki leveléből.

Héja. Crusta, Oblat petsélő ostya.

Inas, agazo.

Kálósz, Kálmár.

Kendező, Cerussa, 1) *Kendődni*, képét görög fejjel kendőzni.

Kóka, siccum, omni virore exhaostum. Kukkatt, hervatt, lankatt.

Követség, Judicium dupli, quod vulgo *követség* dicitur “ II-ik Endre királynak 1228-ki leveléből.

Lentorna. Fenestella e perlucida cuticula loco vitri olium adhiberi sveta.

Megyés Pap. Parochus. *Megye*, Parochia, Szűz Margit Életében *Megyesség* Juspatronatus. *Megyés úr* Dominus Juspatronatus habens.

Rekenyő, felnőtt sóskának a' szára.

Színatos mázos. Két színatos pohár.

Tzevek, signum committendi Duelli *Chevek* nostra lingua vocatum, Mosóczi in Corp. Jur. edit. 1584. p. 741.

1) *Kendező* Cerussa gyanánt jobb, mint a' német Bleyweissból fordított fejjér ön.

Türt extetés. Continentia.

Tűzélesztő. Feuerzeug.

Vért, clypeus, Heltai Gáspár Hunyadi Jánosról:

„*Adá néki a' hollón alól, a' vértnek részében
egy verhenyes haragos oroszlánynak képét.*“

Arany vért, vagy gyapjú. Aureum vellus.

Káldi György Prédik.

Tömlő sípos, dudás.

Kétrétű Zwillich.

Bilikum. 1) Káldy György 1636-dik évre „*cum
Illmo D. Palatino (Eszterházy Miklóssal) et
P. Marco profecti sumus, úgy mond, ad vi-
dendam arcem Fraknó ubi et pransi sumus;
datum ibi utrique nostrum Bilikum ab Illmo.
D. Palatino.*“

Ha csak egy két régi szavat élesztettünk is fel, már csak ezek is méltók voltak a' közlésre; az elavultak pedig kivált etymológiának okáért jegyeztettek ki.

Podhradczky József m. k.

1) Ezért jót nem állunk, hogy magyar eredetű szó volna. A' *Bilikom* szó nyilván német eredetű. A' régi német lovagregékben széltilre olvashatni: Er hat einen grossen *Willkomm- nagy Pokal* hergenommen. Ezzel rokon a' magyar „*üdvös*“ nevezet. *Lovász Imre.*

2.

Az emberről, mint természeti életműszeres és erkölcsi lényről.

Ha azon viszonyokat, melyekben a' belső ember kívánságai és szenvedelmi egymáshoz állanak, 's mindenek felett a' gondolkodás és öntudat tulnyomóságát meggondoljuk: könnyen szert tehetünk az emberi természet ismeretére. A' megismert emberi természet eszméjéből nyilván kiviláglik, hogy emberi természetünk, 's' egész lényünk rendeltetése az erény, valamint az óra eszméjéből kiviláglik, hogy rendeltetése az időt kimérni.

Az emberek, szintugy mint az állatok, a' cselekvésre többféle ösztönökkel birnak, melyek közül némelyek egyenesen és közvetlen az egésznek, mások az egyeseknek hasznát tárgyazzák. Továbbá az embernek vannak némely tehetségei, melyekkel az állatok nem birnak, minéműek a' gondolkodás, vagy az öntudat, némely cselekvésre indító ösztönöknek helyeslése, másoknak gáncsolása.

Az állatok bizonyos törvények szerint követik ösztöneiket, testek 's az őket környező tárgyak minéműségéhez képest. Az emberek nagy tömege hasonlókép ösztöneit követi, és hajlomain, még pedig mind azokat, melyeket jóknak, mind azokat, melyeket roszaknak nevezünk, ugyanazon törvények szerint, tudnillik testek minéműségéhez és azon külső viszonyokhoz képest, melyekben élnek. Az állatok midőn az említett törvények, tudnillik testi alkotások, és a' körülmények szerint cselekesznek: természetöknek

egészen megfelelőleg cselekesznek. Az emberek is, ösztöneiket és hajlomaikat követvén, egészen természetök szerint cselekednének, ha az emberi természetről semmi több mondani valónk nem volna, mint a' mennyit eddig mondottunk, ha ez az emberi természetnek épen olyan tökéletes, terjedelmes, mint igaz fogalma volna. Ez azonban koránsem tökéletesképe az emberi természetnek. Még valami másnak kell hozzájárulni, hogy róla tökéletes fogalmunk lehessen, hogy tudnillik a' cselekvés ösztönei közül egy, tudnillik az öntudat, vagy a' meggondolás, hasonlítva a' többiekhez (a' mint azok az emberi természetben egyetemesen összeállítvák) nyilván magán hordja a' tulnyomóság bélyegét, 's mindnyájok felett, határtalan uralkodást gyakorol, kielégítésüket vagy helyeselvén, vagy gáncsolván, úgy hogy a' gáncsolás, a' meggondoló tehetség részéről nyilván fensőbb rangú okfőre mutat, mint a' csupa ösztön. Ebből már a' következik, hogy ha ezen fensőbb rangú okfőnek, vagy természetünk egyik alkotórészének több hatalmat nem engedünk, mint a' többi ösztöneinknek, ha csak úgy hagyjuk azt, mint a' többieket vezéreltetni, és igazgattatni, a' mint kedvélyünk hangulata, 's az előforduló körülmények szerint a' sor történetből rák erül: az ember nem természetének megfelelőleg cselekszik, 's következőleg egy emberről sem lehet mondani, hogy a' szó nemesebb értelmében, saját emberi természetét követi, ha azon fensőbb rangú okfőnek az őtet illető határtalan uralkodást valósággal át nem engedi. — Ezen itt röviden kifejtett nézetek szolgáljanak alapul a' következő elmélkedésnek.

I. Az ember, mint természeti (*physical*) lény.

Az emberi test csontokból, izmokból, idegekből, és véredényekből, továbbá az emésztés, visz-

szaszerzés, lélekezés, érzés, és gondolkozás műszereiből áll. Mind ezen részek természeti elemekből alkotvák, 's bizonyos határig a' teremtés természeti törvényeinek alávetvék. A' nehézkesedés törvénye szerint az emberi test, ha gyámolítva nincs mint más testek földre esik, 's benne mint más töredékeny testben, kár, vagy sérülés történhetik. A' chemia törvénye szerint, a' szerfeletti hideg hig részeit megfagylalja, a' szerfeletti meleg felolvasztja, 's az életnek mind két esetben vége van.

Hogy a' természeti törvényeknek az ember jólétére való befolyását kimérhessük, meg kellene ismerkednünk 1) magokkal a' természeti törvényekkel, a' mint azokat a' mathematica physica, természetleírás, a' chemia, 's az ezekkel rokon tudományok előadják. 2) Az emberi test anatómiai és physiologiai minémúségeivel 's 3) ezeknek az emberi testteli viszonyaival. Ezen megkivántatóságok szükségesek annak meghatározására, mennyiben lehetséges embernek magát a' természeti törvényekkel összehangzásba hozni, úgy hogy belőlök hasznot húzhasson, továbbá annak eldöntésére, mennyiben kell azon bajokat, vagy gonoszokat, mellyeket szenved ezen törvények elkerülhetetlen munkásságának, mennyiben pedig ezen törvényekkel ismeretlenségének, 's az ellenek elkövetett hibáinak tulajdonítani. Egy példával akarom felvilágosítani, miképpen kellene az efféle vizsgálódást elintézni.

A' nehézkesedés törvénye szerint minden test, mindenkor a' föld középpontja felé törekszik. Ezen törvényből eredő számtalan hasznok közé tartozik az, hogy a' tárgyak ha kellőleg gyámolítatnak, nyugalomban maradnak, hogy a' falak ha eléggé vastagon és függőlegesen építvék, erősen és egyenesen állanak, hogy a' viz a' magosabb helyekről jefoly, a' folyók medrébe ömlik, folyamatjában

a' malomkerekeket hajtja, 's a' legtemérdekebb és hasznosabb gépelyeket mozgásba hozza, hogy a' hajók a' viz által szüntelen mozgásban vágynak, derekók egy részét a' vízbe belemártva, másik részét a' viz színe felett felemelve, az árboczfát, és vitorlákat a' levegőben tartva, 's a' változékony szél fuvalmet benne felfogva.

Hogy az embert ezen törvénnyel összehangzásba hozná a' teremtő néki csontokat, izmokat, és idegeket, adott, mellyek a' legtökéletesebb módon elrendelvék, 's az embert képessé teszik az egyensúlyt fentartani, 's mozgásait a' nehézkedés törvénye szerint intézni; — továbbá elmetehetésegeket, mellyek arra számítvák, hogy ezen törvény lételet, hatása módját, és körét, 's ehhez való saját viszonyait, 's ha ráügyel, jöltévő, ha nem, fájdalmas következményit megismerje.

Ha valaki a' magosról leesik, 's nyomorékká lesz, vagy meghal, ha a' hajó megnyílik és elsüllyed, vagy valamelly folyóvíz tömeg partjain keresztül ront, 's valamelly völgyet vagy várost elborít, ezen gonoszok kétség kívül az említett törvény hatásából származnak. De itt azt a' kérdést kell tennünk: vajjon azon gonoszokat el lehetett volna e' ke' ülni vagy nem? azon tes'i 's szellemi erők kellő használata által, mellyeket a' teremtő az embernek a' nehézkedés törvényének kártékony hatásainak elkerülésére adott. Ezen az uton jutunk el annak ismételére, hogy az emberi test és lélek, a' teremtés természeti törvényeihez illesztve teremtvék A' tárgy sokkal terjedelmesebb, mint sem hogy itt tovább lehetne egyes részeit fürkészni; 's megvallom erőnk felett is van az; azonban a' mit mondtam, az is elegendő a' felállított elvnek szembetünővé tételére. De minél tovább vizsgálódik valaki, annyival inkább rájő azon meggyőződésre, hogy ezen viszonyokban a' teremtő bámulatos intézkedéseket tett az ember boldogsá-

gára, 's az ezeknek elhanyagolásából származó bajok nagyobb részint onnan erednek, hogy az ember tehetségeit saját boldogsága előmozdítására nem kellőleg használja.

II. Az ember, mint életműszeres lény.

Életműszeres lénynek azt nevezzük, melly lételét egy más őt megelőzőtt életműszeres lénytől nyeri, magának táplálékot vesz, nevededik, megérik, hanyatlk, és elhal. Az első törvény tehát, mellyet be kellene tölteni, hogy a' maga nemében tökéletes életműszeres lényre szert tehessünk, abban áll, hogy a' csira, mellyből az származik, minden részeiben tökéletesen egészséges mineműségű legyen. Ha egy olyan makkot vetünk el, mellynek valamelly lényeges része egészen el van rombolva, a' belőle származó fiatal csemete, vagy a' felnevelkedett tölgyfa, ha nygyan származhatik az belőle azon részekben hijánosan fog kiütni, mellyek az elvetett magban hiányoztak; de ha olyan makkot vetünk el, melly minden részeiben tökéletes, de csak félig ért meg, vagy szövetségben nedvesség vagy más ok miatt megromlott, a' belőle kisarjadzó tölgyfa, gyenge, nyavalygós lesz, 's időelőtt kivész. Hasonló törvény alá van az ember is vetve.

Egy másik életművészeti törvény azt kívánja, hogy az életműszeres lény, mihelyt az az életbe belép, 's valamig annak körén belől marad, táplálékkal, levegővel, 's más fentartására szükséges anyagokkal kellő mértékben, 's olly móddal látassék el, a' mint azok különös mineműségeihez, sajátágaihoz, a' legjobban illenek. Ezen törvény betöltése a' tehetségek er' teljes és egészséges kifejlődésével, 's az állatoknál a' létel kellemes érzésével, 's a' természeti működések könnyű folytatjával jutalmazza meg magát; általhágását pedig

gyengeség, hátra maradt növés, általános tökéletlenség, vagy kora halál bünteti meg. Ezen észrevételt, egyetlen leírdolog eléggé felvilágosítja. A Britisch Association-nak Edimburgban 1834. tartott gyűlésében dr. Clarke a dublini szülészeti intézetnek 1758-tól 1833-ig menő lajstromát olvasta fel, melyből kisült, hogy még 1781-ben midőn az ispotályt még csak tökéletlenül lehetett szellőztetni, minden hatodik gyermek a születés után kilencz nappal görcsös rángatózásban meghalt; miután ellenben a szellőztetésről rendesen gondoskodtak, az öt következő években ugyan annyi napok alatt a megholt gyermekek száma az életben maradtakéhoz úgy volt, mint 1: 20.

Egy harmadik az emberre vonatkozó törvénye az életműszerességnek azt kívánja, hogy az életműszerek rendesen gyakoroltassanak, általjában multhatatlan feltétele lévén ez az egészség fentartásának. Ezen törvény betöltését megjutalmazza maga a működések gyakorlása alkalmával éreztetni szokott öröm, a lételnek kellemes érzése, 's számtalan kellemek és hasznok megnyerése, mellyeknek megszerzésére a munka, és erejünk használata eszközül szolgál, az engedtlenségnek a működések rendetlensége, lomhasága, a kimaradhatatlan következménye, általános rossz érzéssel, vagy valóságos fájdalmakkal, 's több rendbeli ösztönök ki nem elégülésével párosulva.

Ha már most az emberi test mnéműségére figyelmezzünk, úgy találjuk, hogy az ember nem csak tehetséggel ruháztatott fel, nemének szaporítására, hanem észszel is azon feltételeknek kitálalására, és követésére, mellyektől függ gyermekeinek, maradékinak, erős, egészséges testalkotása; hogy ő emésztő műszerekkel van ellátva, testének táplálása végett, és számtalan növényi és

állati termékekkel van körülvéve, mellyek azon életműszerekkel bölcsen elintézett rokonságban állanak.

Nem akarván az emberi test életműszeres alkotásának közelebbi vizsgálásába ereszkedni, 's egyes példákkal mutogatni, mikép ezen testalkotás külső helyzetéhez van illetve, csak néhány észrevételeket akarok előhozni azon tetel bebizonyítására, miszerint a' csont- izom- és idegrendszer kellő gyakorlása az ész, és az erkölcsi érzelmek vezérelte alatt, 's összehangzásban a' természeti törvényekkel; az ember örömét, 's boldogságát gyarapítja, és hogy ezen gyakorlás elhanyagolása, vagy helytelen alkalmazása, az az, a' szerfeletti megérőltetéssel, vagy az erkölcsi értelmi, és természeti törvényekkel ellenkezőleg elintézett gyakorlása, fájdalom, 's büntetések által bosszultatik meg.

A' föld bir azon tehetséggel, hogy számunkra elegendő táplálékot teremjen; feltéven, hogy ideg és izomrendszerünk erejít a' földművelésre fordítjuk; midőn ellenben a' föld legtöbb tájékain semmi sem terem, ha ezen munkát elmulasztjuk vagy a' földet míveletlenül hagyjuk heverni; továbbá a' teremtő ellátott bennünket építésre való fával, érczekkel, gypjuval, és számtalan más anyagokkal, mellyeket az ész, és testi ereink segítségével, lakhelyekké, ruházatokká, 's az élet más kényelmeivé lehet átváltoztatnunk. A' föld részéről a' termékenység, az emberi test részéről pedig a' táplálék, ruházat, és lakhely szükséges voltának érzése olly bölcsen vagynak egymással összeillesztve, hogy a' népesség okos korlátozása mellett, kevés órát kellene minden dolgozható embernek naponkint munkálkodni hogy mindnyájan részeltessenek azon kényelmekben, mellyek az élet boldogságára, 's a' jólétre szükségesek. Felszámították némelly statusgazdasági írók, ugymond dr. Franklin

hogy, ha minden férfi és minden asszony naponként négy órát foglalkoznék valamely hasznos dologgal, ezen munka elegendő lenne az élet minden szükségének és kényelmeinek megszerzésére; a' szükség és a' nyomoruság a' világról eltávoznának, 's mi huszonégy órából hátra van, azt szívek vidámitására, 's elméjek nemesítésére fordíthatnák.

A' földtekének a' forduló alatti zónáiban, hol a' levegő magosabb mérséke az izmok ereinek tömegét csökkenti, a' föld termékenysége ugyanazon arányban nevededik, ugy hogy kevesebb munkával is be lehet érni a' földművelésre, 's következőleg a' táplálék, lakhely, és ruházat megszerzésére is kevesebb munka kívántatik. A' szélesség hidegebb fokai alatt az izmok ereje igen nevededik, 's ott az sokkal nagyobb mértékben is kívántatik meg, a' föld ott terméketlenebb, 's a' kemény hideg miatt az emberi test több ruházatot kíván.

Továbbá ugy látszik, hogy azon táplálék, melyel a' föld minden éghajlat alatt kínálkozik, leginkább hozzá illik az ott lakó népség egészsége fenntartásához, 's leginkább kipótolja, az izmoknak, azon népek saját foglalkozásaikra fordított erejét. A' pólus alatti földöveken semmiféle gabona nem terem; de midőn dr. Richardson-tól azt kérdezők, mikép bírhatta meg azon tisztán állati eledelket, mellyek néki a' kapitány Franklional az északi terger partjain tett utazásakor egyedüli táplálékul szolgáltak, holott az előtt a' mérséklett földöveken szokásban lévő kenyérhez, 's más növényi eledelkhez volt szokva, azt felelte: hogy azon erős szárazhideg, mellynek ő és társai szüntelen ki voltak téve, mindig a' legizgatóbb eledelket kívántatta velek; hogy az ilyen éghajlatok alatt, a' kenyér nem csak nem szükséges, hanem mint tápláló szer aránylag erőtelen is; hogy a' tisztán állati

koszt, még pedig minél kövérebb, annyival jobb, ad egyedül olyan táplálékot, melly a' test alkotó részeinek feszítő erejét fentartja, s ha az elegendő mennyiségben van (ezen szükséges mennyiség azonban ott sokkal több, mint a' szelidebb földövek alatt) az emberek igen nagy testi erővel, és lelki vidámsággal bírnak, melly az életet nagy mértékben kellemessé teszi.

Az emberi életműszeresség ezen szükségeivel immár a' legszebb összehangzásra mutat azon körülmény, mi szerint, azon tájékokon nyáron természet irámszarvasok, tengeri nyulak, foglyok, kacsák egy szóval mindenféle vadak, és halak is találatnak; s ez utóbbiaknak megszárazott húsa igen derek táplálékot ad télen, midőn a' föld nagy hóköpönyegjébe van burkolva.

A' grönlandiaiaknál és más esquimaux fajoknál semmi sincs oly nagy becsben mind a' czethal kövére, a' fagyut, és a' hal'sirt a' legfinomabb nyalánkságnak nézik, a' kenyeret pedig ha velek megkóstoltatják az undorodás kétségtelen jeleivel köpik ki.

Skótziában az éghajlat nedves, és mérsékelt hűvös, területének nagyobb része hegyes, s általában alkalmas a' juh- és marhatenyésztésre; másik része termékeny síkságokból áll, mellyek gabonát bőven teremnek. Ha ezen országra nézve az említett törvény áll: ezen nép táplálékának növényi főleg pedig állati eledelekből kellene állani. És valóssággal a' skótziai ember az ilyen koszt mellett legjobban is érzi magát. A' mint a' szélesség melegebb fokai p. o. Franciaország felé megyünk, a' földet és az éghajlatot inkább gabona és bortermesztésre, mint juh és marhatenyésztésre alkalmasnak találjuk, s a' francia kevesebb állati eledel mellett egészséges és vidor, mint a' mennyi megkivátnatnék a' skótziai magos helyeken lakónak a'

hegyek zugai közt egészséges, és erős állapotban tartására. A' Bibliotheque Universelle a' francziaországi földművelésről egy érdekes levelet közöl, mellyből kiviláglik, hogy a' marhahús étel azon országban egy hatod részét sem teszi annak, a' mit Angliában elfogyasztanak. Az indostáni síkságok, a' terjedelmesebb juh,- és marhatenyésztésre igen melegek, de temérdek riskását és növényi fűszereket teremnek, 's benszületett indostáni ezen eledel mellett, egészséges, erős és jókedvű, de azonnal megbetegszik, mihelyt főleg állati eledelre szoritják. Ezen életmód mellett ugyan kevesebb izom erővel bír, de földje és éghajlata sokkal kevesebb erős munkát is kíván, hogy az életet rá nézve kényelmessé tegye, mint p. o. Britanniában, Német- vagy Oroszországban szükséges.

Ennyire hozzá van a' külvilág az ember természetéhez, az az testi életműszereinek kifejlődéséhez, kiképződéséhez, 's táplálásához illesztve, illy jól és bölcsen alkotva. Mint természet törvénye áll tehát az, hogy: valaki az egészség örömeit élvezni akarja, köteles azon erőt, mellyet a' teremtő tagjaiba adott, munkásságra fordítani. Azon módra nézve, mely szerint az ember izmainak, és idegeinek ereit gyakorolhatja, igen nagyon lehet válogatni: a' paraszt a' földet ássa vési, a' tehetős, az uri ember vadászni jár, mind két rendbeli foglalkozás gyakorolja a' testet; még a' tudósnak sem szabad munka nélkül lenni. Ezen természeti törvény elhanyaglását, gyenge emésztés, nyugtalan álm, testi lelki gyengeség bádgyadtság, 's ha ezen visszaélés tul a' rendin üzetek, valóságos betegség, és kora halál követi. Az életműszerek, az izmok és idegek szerfeletti fárasztását, kimerülést, az erők elfogyása, lelki ügyetlenség, a' mesterséges erős izgatók, (minéműek a' szeszes italok) utáni esenkedés általános érzéketlenség, a' fogalmak és érzel-

mek nehézkés volta, betegség, és az élet megrövidülése büntetik meg.

Az emberek nem mindnyájan ismerik ezen törvényt, 's még kevesebben vannak kik azt követnék, innen van hogy a' felsőbb ranguak átallanak dolgozni, ezért az első büntetés alá esnek, az alsóbb rendűek pedig igen meg vagynak a' munkával terhelve, őket tehát a' második büntetés sújtja. Ezen büntetések azért léteznek, hogy ezen törvény követésére indítóokul szolgáljanak; 's mihelyt ezen törvényt elismerjük, 's mulhatatlan következményeit átlátjuk, nem lehet többé ha józan eszünk van: a' nolgozást gyalázatosnak nézni, 's mint illyet kerüldi, hanem inkább úgy kell azt néznünk, mint az élvezet, és nyereség kuforrását.

III. *Az ember, mint állati, erkölcsi és okos lény.*

Eddig az ember testi minémúségét úgy fejtegettük, mint lényegét tekintve, állati lény tulajdonságait; most már úgy állítom elő az embert, mint állati erkölcsi és eszes vagy okos lényt. Hogy az ember természete szellemi alkotó részeinek azon külső viszonyokkal össze egyezését, mellyekben él, kimutassuk, meg kell ismerkednünk először a' különböző állati, erkölcsi, és értelmi tehetségeivel. A' Phrenologia számtalan vizsgálatokra és tapasztalásbeli adatokra támaszkodva, legjobb áttekintetet szolgáltat azokról. Ezen tudomány több érdemei közé tartozik azon világosság, mellyet az a' lélek természeti tulajdonságaira vet. A' philosophusok és theologusok sokáig vitatkoztak az ember tehetségeinek számáról és működéseiről, 's mivel mindenik mint a' maga öntudatát vette fel az emberi természet mértékének, a' kivánt egysegre sehogysem juthattak. Pedig a' lélek műszereit, mellyeknek segítségével csudálatos működé-

seit végezi látni és tapintani lehet; — számtalan esetekben az azokat kísérő lélek vagy szellem nyilatkozások is szinte kipuhathatók; — ha tehát az életműszerek léteznek, ezeknek segítségével a szellem természeti készületére (Ausstattung) nézve sokkal nagyobb bizonyosságra tehetünk szert mint minden más eddig használt eszközök által.

Kérdésbe tették azt is, vajjon az ember még most is ugyanazon tulajdonságokkal bír e' mellyekkel teremtetett: de ha valóságos életműszerek léteznek: a' sem szenved semmi kétséget, hogy ezeket a' teremtő a'ita az embernek, 's ha rendeltetésökkel, 's igazi használatukkal megismerkedünk, 's ezeket a' visszaélésektől megkümböztetni tanuljuk, bizonyosan világosabb nézeteket szerzünk magunknak az isteni intézkedésekről, valamint arról is, minő mértékben lehessen és kelljen a' tévelygést az emberi cselekvésmód minden fonákságait az embernek vétkül tulajdonítani mint az eddig történhetett. Ha itt az okoskodások, következtetések helyesen tételnek: eldönthetetlen bizonyosságra jutnak azok, maga a' teremtés könyve által.

Tovább fejtegetni ezen szép és fontos tudományt ezen értekezés határai nem engedik. Ezen rövid elmélkedés inkább csak serkentésül, mint tanításul szolgálhat kivált azon ifjabb olvasóinknak, kiknek:

E meliore luto finxit praecordia Titan. A' phisiologiai phrenologiai tudományoknak tanulására azon tudományoknak, mellyek a' csillagászat után kétség kívül legszebb és legdrágább kincseit tárják fel előttünk az emberi isméretnek. A' természeti törvényeknek, saját természetünknek, 's azon viszonyoknak, mellyekben élünk, ismerete, mulhataitan szükséges egészségünk fentartására, életünk hosszabbítására, szellemi kifejlődésünkre lelki vidámságunk megőrzésére, erkölcsi

tökéletesbülésünkre. Ezeken alapulnak a' nevelésnek, a' törvényhozásnak, a' büntető törvények czélszerű, az az: az emberek javítását tárgyazó gyakorlatásának elvei.

3.

Igaza van-e T. T. Kis Bálintnak?

A' Tud. Gyűjt. IV. Köt. 93—121 lapjaira nézve.

Literaturánk' pályájára ujonnan lépett Tudósainknak, fáradságaikat, 's tanulásait tekintvén csupán, a' magok' erejek felett is becsülése, tulajdonok. Mivel a' hirre, 's névre-vágyás mozgalmi ingerök: türehetlenség a' bibijek. Azért bár melly szelíd, fontos észrevétetést is rosszallyák, a' nyilvános igazság ellen is vitáznak: nem gondolván meg, hogy valamint ő nekik véleményök' előterjesztése szabadságokban, úgy másoknak az igazság-mellett órködés kötelességökben áll: nehogy nemzeti tudományosságunk' becse, számtalan Prodrómistai koholmányokkal undokittatása után, többről több fertőztetést szenvedjen.

Ez T. T. Kis Bálint', a' Magyar régiségek' Írójának is, gyengéje: annál bátrabban állítom: mivel igazítgatása a' Tud. Gyűjt. 1839-ki V-ik kötetében 71 's következő lapokon tisztességes kémeléssel, fontos tudománnyal történt; mellyet önnön maga is öszvejtöttünkben, mások előtt, megesmért, 's jónak esmérni látszatott: kútfök, és újabb Irók

nélkül szükölködését okozván. De csak *látszatott*: mint az idei Tud Gyűjt IV ik kötetéből kitetszik. Szava szegése se ártott volna, ha csak vitatkozását némelly új adatokkal fűszerezte volna. A' csupa szóvita, önvéleményhez tusakodva ragaszkodás kimivelt literaturai korunkhoz illetlenség.

Ezen vallásomat kéntelen vagyok a' Tudós község előtt megigazolni; a' T. T. Irónak csupa fogásait felhordani; hogy azok, kik ezen új munkámat: „*Aborigines et incunabula Magyarorum ac gentium cognatarum, Populi Pontici. Pontus*” olvasták, néhány új adatokkal esmerkedjenek meg, kik pedig nem olvasták, a' kérdésnek miben létele felől gondolkodhassanak. Értesitésemet olly röviden teszem, mint a' dolog' megvilágosítása fogja engedni.

Avval hízkelkedik a' T. T. Iró mindenek előtt magának a' 91. lapon: hogy kivülem, kik Magyar régiségeit végig olvasták, és egészen felfogták részeit öszve hasonlítván, előadásait tulságos értelemben nem vették. De helytelenül hízkelkedik: mert ennen tapasztalásomból mondhatom, hogy a' *kérdéshez értő* Tudósaink azokban megütköztek; a' T. T. Irót új Prod'omistának, új Literaturai Kalandnak, itélték *Madaj aráival* együtt: névszerént is kijelenthetném őket, kik sajnálották olly dologhoz fogását, mellyhez kutfók, új Irók, előkészületek' hijjával volt. 'S-'a tudós Irónak nem a' magános, hanem a' nyilvános itélettételre kelle ügyelnie. De lássuk magokat az ellenszegülési okait.

A' T. T Iró az ős Magyaroknak Mediából keletkeztetését a' 97-ik lapon Thuróczinak eme szavain alapítja: „*Regionem hanc ex plaga aestivali, subsolari, gentem Chorasminam, et Aethiopiam minorem vicinari.*” De evvel csak mind a' Geographiában mind a' Kritikában járatlanságát árulta el,

Chorasmina alatt akár Chowarasmíát, akár Korazánt értette, se egyik se másik Mediával szomszéd nem volt: mind a' kettő Caspium tengeren túl feküdt. Chowarasmia Jaxartes és Oxus vizek között, Chorazan Oxus alatt; Media pedig Caspium tengeren innét feküdt. Chowarasmia, és Chorazán tehát Mediától egész Caspium tenger szélességével távozott. Lásd Vergleich. Wörterbuch der Geograph. von Bischoff und Möller, Chowarasmia, és Chorasán nevek alatt. Igaza van a' Thuróczi Krónikája Írójának, hogy a' Magyarok' lakhelye, midőn Ugoriában, Volga és Jaik vizek között laktak, szomszédos volt Chowarasmíával napkeleti délszekra; de hogy Media is vele szomszédos volt légyen, ez eszébe se jutott. Ihola' T. T. Író feleselésének alap igazsága.

Hogy Magyar őseink Caspiumi tengerentúl, Volga és Jaik vizek között, keletkeztek volna, ezt se állithattya a' T. T. Író: a' Magyarok törzsökének Madájt, Jafet' harmadik fiát, állítván: mert Jafet' fiainak osztály-részők Caspiumi tengeren innét, 's nem túl esett: „Japheto, Noe filio, fuerant liberi septem. Horum sedes a Tauro et Amano montibus incipientes, pertinebant in Asia ad amnem u-que Tanaim, in Europa usque Gades, in terris hactenus vacuis occupatae; quo factum est, ut ipsorum nomina gentibus imponerentur.“ Jos. Flav. Antiq. Judaic. L. I. cap. XII. Lásd Moses I. könyvét is X. 5. A' Magyarok' ősei tehát Caspiumi tengeren túl Chorasmina szomszéd-ságában nem eredhettek. Jegyezzük itt jól meg, hogy *Aria* még Chowarasmíán és Corazánon is alól feküdt: napkeletre a' Paropamisus hegyig, nyugatra Parthiáig terjedett; északra Bachtriánától, dé're Margianától vétetett körül, 's a' mai keleti Iráuhól, Massenderan, Truchmenian, Kabulistan (Afghanistán) és Kermán tartományokból állott: Strabo XV. 497. 98. Ptol. VI. 5. 17. A.

Marcell. XXIII. sub finem. Arrian III. 24—25 IV. 'sa't. Illy Historiával nem ellenkező Turóczi Krónikája szerzőjének tanúsága, melly a' Magyarok őseit Persia birodalomban eredtetni: „Hungari descenderunt a Magog, filio Jafet, qui post diluuium intrauit in Euilath, quae nunc Persida vocatur, et ex sua coniuge. Evek genuit Hunor et Magor, a quibus Hunni, Magyari denominati sunt.“ P. I. cap. II.

Szint oly hiányos kifogások azok is, melyekkel a' Magyaroknak Jafet harmadik fiától származtatását védi 99—109 lap; mert:

1) *Ó Madaj*, vagy mint ujabbán írja *Mudáj* nevet nem viselt: tulajdon neve volt Madai: Igy olvasta azt: Flavius József δεῖ ἀρδου ἰανανου καὶ μάδου-τοι μαδαιοὶ γινονται Edit. Bas. MDXIV. p. 10—11: „Ex aliis Jafeti filiis Javane et *Mudo*, ab hoc *Madai* descendunt, Graecis Medi nominati.“ I. e. Igy van Origenes' Hebraplájában is. A' magánhangzók és más hang-jegyzetek, a' Massoreták' későbbi leleményeik.

2) A' Magyar név nem Madáj-ar-ból öszvetett szó: ez a' T. T. írónak puszta véleménye, melly adatok nélkül semmit se nyom; nem is lehet: mert öszvetéve lett volna a' Chaldéai, 's magyar nyelv' kivántatásai szerint: Ar-madai; Ar=hegy mindég előljár: mint: Ar-abia, Ar-achosia, Ur-al. Hegyali, Hegyközi. 'S Ar-Aram nem is volt Mediában, hanem Syro-Chaldéában. Madáj-Ar tehát annyit tenne: Mint: Magyar-Pindus, Magyar-Apenninus, Magyar-Alpes 's t. eff.

3). A' Medus nyelv magyar, vagy magyarhoz hasonlító, nem volt soha: olvassa a' T. T. Iró ezen munkát: Vergleichung der Sprachen von Europa und Indien, oder Unterscheidung der wichtigsten Romanischen, Germanischen, Slavischen und Celtischen Sprachen; durch Vergleichung derselben unter sich und mit der Sancrit Sprache nebst einem

Versuche einer allgemeinen Umschreibung der Sprachen, von J. W. Eichhoff. — Aus dem Französischen übersetzt, von J. H. Kaltschmidt. Leipzig 4-o. Strábo az Arameusok, Syrusok és Armenusok' nyelv-hasonlóságát vallya, a' Medusokét nem es-méri L. 1. p. 41. Ha Mediában is beszéltek né-melleyek Pehlwi nyelven; avval a' Medus nyelv nem volt a' Magyarhoz hasonló. Ez a' régi Syro Chaldaeaival egyez néminemükép, mint a' Tudós Gyármathi és Révai megbizonyíták, nem a' Me-dusokéval. A' Medus nyelv ivadékaikról, a' Sar-matákról, tót nyelvekben maradt fenn. A' ma-gyar és tót nyelvek közöt pedig melly kitünő a' különbség.

4). A' Medus és Magyar eredeti betük között sincs egyezés: a' Medus betük ékformájuk voltak: olvassa meg ismét a' T. T. Író ezen munkát: „Alphabeta genuina Aegyptiorum, numeris ipsorum hieroglyphicis, hieraticis demoticisque conservata, nec non Asianorum, literis Persarum, *Medorum*, Assyrio-rumque *cuneo formibus*, Zendicis, Pehlucis, et Sancriticis, subiecta. Cum VI. Tabulis Alphabeti-cis G. Seyffarth. 4-o Maiori. Lipsiae Barth. 1840. A' magyar betük ellonben nem ékformájuk, leg-alább azok, mellyeket a' T. T. Író azoknak tart, bizonnyal nem ollyanok.

5). A' Medus és Magyar öltözetek közt sincs egyezés, egyéb hogy mindenik napkeleti volt: a' Medusok' ruházatit a' T. T. Író helyett mutogattam; a' Magyarokéról eredetileg csak azt tudom, hogy a' Macronok szór dolmányt viseltek: *Macrones cilicinis tunics e pilis.*“ Xenoph. Anab. L. IV. cap. VI. Azonban megengedem: képzelményében, hogy a' Medusok szint ollyanok voltak, mint Szentesi Bo-járjai, 's menyecskeji, kiket előnkbe rajzolt, in-gassa édesen magát; csak másokra, reám bizonyos-ság nélkül, ne kösse.

Hogy tehát a' Madáj, Mediában, 's nem a' Magor, Persia országban, volt légyen őseleinknek törzsök attyok, ezt a' T. T. Író vitatkozásával bennem bizonyította. A' Magyaroknak Madájtól szármások az Irónak pusztá véleményén, Magortól pedig, egy közönséges, szakadatlan, semmi historia' adattal nem ellenkező hagyományon alapul: Illyenen épül az Araboké, Görögöké, Teutonoké, Armenusoké is: 's mindenik legyőzhetetlenül áll mind eddig. Egyiköké sincs kijelentve a' Sz. Írásban. Ha ő ezen közönséges hagyománynak nem hiszen, tartozunk-e mi az ő semmi kútfőn nem épült véleményének hitelt adni? Gondolom: nem. — Át lépek már a' T. T. Irónak derék ellenvetésire: 109. 110 lapokon.

1) Igaz az: ha valaki maga's atyafia Pesten lakik is, nem következik, hogy Attya Pesti eredetű volt; de ha valaki maga és atyafia is Pesten lakik, 's semmi nyoma, hogy Attyok Pestre beköltözöködött volt légyen: szükség őket P. sti eredetűeknek elismernünk: mivel tehát a' Makronok, és attyokfiai, a' Hunnok, Pontusi tartományban laktanak, 's oda költözöködésöknek semmi nyoma, szükség őket eredetileg Pontusi népnek tartanunk: „Aborigines sunt, quos aliunde venisse, nulla memoria est“ mond Leibnicz. Vagy bizonyítsa tehát a' T. T. Író bé, hogy, 's honnét költözöködtek a' Makronok és Hunnok ide, a' népek' szét oszlása után, vagy engedje meg, hogy a' Herodottól és az Aegyptusi, Persepolisi Felirományoktól jelentett Makronok és Hunnok Pontusi eredetűek.

2). Igaz ez is, hogy a' pusztá név-egybehangzásán nem lehet építeni: de az eredeti Magor és Görög Makron 's Makar nevezetek között az egybehang á s pusztá-e? Herodot Makronait a' legrégebb Geograph. Scylax (Geograph. Graeci minores Oxoniae 16p98. in 8. Tomo II. 541) Makaroknak ne-

vezi: „Peininsulam Ponti Gentes colunt — barbarae *Makares*, Mariandenique loca maritima, interna *Chalybes*.“ A' mit a' Makronokról Herodot és Scilax után minnyáján vallának, ugyan az eredeti közönséges szakadatlan hagyomány által is nem valószínű-e? „Magog, filius Jafet, post diuivium intravit in Evilath, quae nunc Persida vocatur, et ex coniuge sua Evek genuit Hunor et Magor, a quibus Hunni et Magyari denominati sunt.“ Chron. Thurótz I. c. A' Makorok' lakhelye Fontus, a' Persiai birodalom' része volt tehát. A' Makronokon, Makarokon. Magarsusokon, Magyarokon kívül másokat gondolni se lehet.

3). Igaz az is: hogy Siciliának Macara, Achájának Megara, Carthagonak Magolia, vagy Magaria városai voltak; volt Makaria sziget is, Makara kapu Jerusalemben is: azért nem következik, hogy a' Siciliaiak, Achájaiak, Carthagobeliak, Jerusalemiak Magyarok' eleji voltak: De nem fordulnak ama nevezetek mint nép-nevek, hanem mint csupa jelentésmények elő; a' Makronok Makarok, Magarsok ellenben valószínűs tulajdon nevek; azért ezek a' Magyarok' őseleji lehetnek, azok pedig nem.

4). Igaz az is: annak következtetésére, hogy a' Makronok a' Magyarok őseji voltak valóképp; előre szükség tudni, kik voltak azon Makronok 's minémű nyelven beszéltek. De mind ezeket tudjuk is: megismerette őket a' látó tanu Xenophon; kijelentette Pontusi születésű Strabó nyelvöket, hogy az tulajdon Pontusi volt; Syrochaldaeaival rokon, 's így miénkhez Magyarokéhoz hasonló lett. Vallya Mithridates királyról: azért hódítá minden Pontusi népeket uradalma alá, mint-hogy minnyáján egy nyelvűek volnának: Lib. XII. és XVIII. Pomponius Mela azért mondá minden Pontusi népeket *Ponticusok*nak, mivel közös nyelvűek voltak: Lib. 1. cap. 2. 66. Mivel Syrusokkal, Chaldaeusokkal, Babiloniusokkal Armenusokkal,

és a felső részi Persákkal közösködtek, kik minnyájan azon nyelvvel éltek, szükség volt nyelvöknek Syro Chaldaei szókkal vegyülnie: „Videtur autem Syrorum nomen (lingua) pertinere a Babylonia usque ad Issycum sinum, ab hoc vero usque ad sinum Euxinum.“ L. XII. sub fine: nam Armeniorum Syriorum et Aramaeorum multum cognationis praeseferunt nationes, *sermone*, vita, corporum forma, maxime ubi degunt in vicinia, idque ostendit Mesopotamia ex tribus his conflata populis.“ Lib. 1. p. 41—42. A' T. T. Író, minden tanu nélkül akará velünk elhíttetni, hogy őseleink' nyelve Medus: mi ellenben láttattjuk kutfökből, hogy' rakodott az meg Syro-Chaldaei szókkal, és szóformákkal.

5). A' kiköltözött Makronok, Makarok, Magarsok=Magorok' lakhelyét szintúgy foglalták el a' Sannok, vagy is Tzaanok, mint a' Gothusokét a' Longobardok, ezeket meg az Abarok. Pannoniában. A' Sannokról tudósít Strabo L. XII. Stephanus Byzant. Hecataeus Asia. Apollonius II. Hová költözöködték, amazok? 's mikor? azt is tudjuk: Colchis környékin, Caucasus' völgyében, Maeotis taván túl, fel lellyük őket Chorenei Mosesnél (Hist. Arm. L. 14. p. 363) Ravennasi Guidonál 652. l. Jornandesnél (de mig Gent. IV.) Warnefrid Pálnál (L. IV. 12.) Nestornál (edit. Scherer p. 40—41). Szállássok' helyét Kuma vizénél fenn tartják Magyar város' dűledékei (Comm. Petrop. tomo IX. p. 381—388). Kiköltöztök' korát is tudjuk a' Derbenti Krónikából (Reineggs. I. Th. S. 66. 19.). Ha mind ezeket a' T. T. Író nem tudja, erről mi nem tehetünk.

6). A' Pontusban keletkezett, Kauskasus' völgyébe költözött, Makron-Magyarokat, a' Porphyrogeneta Constantin' *Mazzarival*, Wolga és Jaik folyók között (de adm. Imp. 38.) könnyen egybe-

köthettyük: mert az Araboktól kinyomattatásokat és Volgántul vándorlássokat az említett Derbenti Kronikából tudjuk (I. cit.) Hogy Árpád' Magyarjai onnét (Dentumogeriából) szállották meg Daciát és Pannoniát, nem csak honi Iróinkból, hanem az utazók' egyező tanuságiból is, tudjuk. 'S ott (Nagy Magyarországban) fenmaradtak még némelly ivadékaik is, kik ma *Meger-ják*oknak neveztetnek az Oroszoktól. Ezekkel, reménylem a' T. T. Iró ellenvetésire a' Magyarok'ősei eránt felelettel adós nem maradtam. — Át lépek utánna már a' Hun-Kunokra 108. s. k. l.

A' T. T. Iró kegyes elesmérni, hogy a' Hunok egykor Pontusban laktanak, mondván: „Hogy a' Hunok Armenia, Cappadocia, és Sapidia (Scythinia) körül laktak, a' Persepolisi Inscriptio nélkül is tudtomra volt; a' Talmudisták ugyan is emlékeznek ezekről így irván: „Tubal est domus *Vnniacorum*.“ Fel is jegyeztem ezeket föld karaczomon, a' mint lehet látni; 's ezekről azt jegyzik az említett Talmudisták, in Tractatu Joma, hogy ezek jó sajtokat tudtak készíteni, árulgatták ezeket a' zsidóknak is; de ez őtőlök eltiltatott, mert Hippalak, lótejéből készült sajtok voltak.“ — Vegyük itt mindenek előtt észre: a' T. T. Iró, ki előbb a' Thuróczi Kronikája, 's Sigilbert Antiochiai Püspök' tanuságát, hogy a' viz özön után Magog' fiai Hunor és Magor Evilátba, melly most Persidának mondatik, mentenek bé, avval hitelenité, mivel arról a' Sz. Irásban nincs szó: most a' Talmudisták' szavára megesmérni, hogy a' Hunok egykor ott laktanak. — *Scriptorem oportet sui esse memorem!* Más az: ha a' Hunok Pontusban laktak egykor, az ó tagadhatlan atyafivérök, a' Magyarok is, nem laktak-e ott szükségképpen ?!

De ezen kegyességét avval szükíti mindjárt: „de hogy e' volt volna a' Hunosoknak szülőföldje, annyival inkább a' Magyaroké, nehéz elhinni: mert a' Hunnus név nem csak a' Magyarokra, nem csak az Attila Hunusaira, hanem a' vándorló népekre, és Scythákra is alkalmaztatott; azért én is nem csak itt jegyeztem fel az Unnosokat, hanem a' Cáspium tengerentul is.“ Felhozza Stritter' véleményét I. p. 451. Memoriae populorum. — De először tartozott volna a' T. T. Író annak valamely nyomát mutatni: a' Hunnok és Magyarok minekelőtt Armenia, Cappadocia' és Szapardia körül letelepedtek, hol laktanak? Mig azt ó vagy más ki nem mutattya, a' közönséges, Kronikáinkban feljegyzett hagyománynál fogva, hihető marad hogy ott volt szülő földök. Az ó máshol, Maeotis tavánál, Caspiumi tengerentul is, laktok azt kétségessé nem teheti: mivel onnét a' Caucasusi kapun Maeotis tavához költözködhettek, 's Caspiumi tengerentul is terjedhettek. Hogy oda költöztek is valóban, tudjuk: „Paulum Orosium et Dionysium Alexandrinum Philosophum sequi, idque, quod Hunni et Hungari primum in Asiatica Scythia natalis soli sedem habuerint, me referre non pudet. Nec priores Hungarorum Historiae huic sententiae contradicunt, cum Hunnos et Hungaros primum in *Perside*, tandem in *Palude Maeotide* commoratos esse, ac duce Cerva' terras alias transmeasse tradant.“ Chron. Thun. cap. IX. — Chunigárdiban (oroszbirodalomban) is Hunokat találván, az Abarokra, napkeleti Turkusokra is, kiterjesztvén a' kun-népüséget, nem Stritter, hanem a' T. T. Író családkozott meg; azt kétségbe vonván, mi a' Tudósoknál bizonyos (Lásd új munkámat). Vétett a' Cumanusoknak a' Kunokkal azonsága eránt kétkelkedvén is; annál súlyosabban vétett, mivel a' Hunoknak egykor Pontusban laktokat a' Talmudi-

sták' szavára előbb igazolá. Nem ezen Kunoknak tulajdonítandó-e ugyan Pontus tartományban a' *Cumana*, *Comana* város, 's *Cumania*, *Comania* vidék? melly nevezetes volt szinte a' XVII ik századig mindenik Periplusban: A' Genuai Vesconte Péterében 1318-ikről: *Comania*; a' Pizzigano testvérekébeu 1367-ről *Comania*; az Icollauséban 1408. *Chumania*; a' Renincasa Gratosusében 1480 ban ismét *Chumania*; a' Névtelenében 1539-ban *Chomani*; a' Diegi Homemében 1561-ben *Cumanya*; a' Martjnes Jánoséban. 1560-ben *Comanja*; a' Messimai Franciscusében 1614-ben ismét *Comania* név alatt fordul elő; a' Bécsi Császári könyvtárban találtató periplusok szerint. A' Kunoknak és *Cumanusok*' azonosságát honi történeteink is bizonyították; csak a' T. T. Író tudatlanul kétli. Ha Hun név a' vándorló népekre, 's *Scythákra* is kiterjesztett, vagy onnét történt, mivel ezek a' Hunnoktól meghódítottak, vagy az Irók tudatlanságból hibáztak.

Tovább méne a' T. T. 's hogy a' Hun név tulajdon nemzeti légyen, tagadja: mert Hon, Hám, Hun, városban bátorságban lakót is teszen Aramaei nyelven. "Kár volt ama városokat is, mellyekben Attila Hunusai laktanak, föl nem hordania; hadd tudtunk volna valami újjat meg; mert eddig csak a' Kunok sátorai és szádlásai voltak előttünk esméretesek: „In primordiis ipsarum Chronicarum Hungaricarum sequitur: dum Hunor et Magor separatim in *tabernaculis* habitassent.“ Chron. Thuro. I. cap. IV. 'S a' Kunszállás, Szabadszállás, Előszállás 's a' t. Ugy látszik az igen Tudós Író Priscus Rhetort soha se olvasta! Bizonyos az is, hogy az ősi népek törzsök atyokról neveztettek el: „Quo factum est, ut ipsorum nomina gentibus imponerentur.“ Jos Flavius I. c. A' Madj' ivadéki törzsök atyok' nevét öröklötték, 's pedig Ar-toldalékkal; a' Hunnok ellenben mint némü fattyu gyermekek,

nem örökíthették? Elég legyen ez itt a' Kunokról; pontosan szólék rólok jelentett új munkámban. Lássuk végképp toldaléki fogásait is.

Nem atollá a' T. T. Iró 110. l. legbalgatabb családkozásait is az Oroszokról és Abarokról újra vitatni: pedig miképp? „A' Rossusokról, mond, és Moscovitákról van emlékezet Ezek: 38. 2. eképpen: emberek fia földet or zádat Góg ellen a' Mágóg' földében, a' Rós, Mések, és Tubal' fedjelme ellen, 's prófétáj ó ellene.' A' Rósok mint Jos. Bengorion c. 2. mondja, laktak a' Cyrus és Araxes vizek mellett. — A' Rosokról Tretzes, chiliade Hist. 11. 393. így ír: Tauri generis boum masculi vocantur. Est et genus scythicum; quia tamen hoc obscurum est, clarius indicaui, Tauros vocari gentes Ros.' Ezekre nézve irám, hogy a' Rossusok' Törzsök atyai *Taurosok* vagy *Abarok* voltak,“ p. 110—111. A' mi az elsőt illeti: én Ezekhiel' parancsolattya szerént elfordítom orczámat (hogy meg ne piruljon!) Róz ellen. Vajha a' T. T. Iró is elfordította volna! A' másodikra nézve jegyzem: nem a' Cyrus és Araxes vizek, hanem a' Baltikum tenger melletti Oroszokról vagy Ruszokról van szó. A' harmadikra nézve nem az van kérdőben: hogy' hivattattak a' Taurusok? hanem a' Newogrodi Tótok, Cziudok, és Finnok honnét vették orosz Russz nevöket? Azokat, miket a' Ruthenokról irtam itt nem ismételhetvén, T. Frähn' ítéletét hozom fel kivóatban azon Rosz, Rusz nevezet' eredetéről: „Kitáb el Buldan (Buch der Länder) auctore Ackmed el Kátib de anno Hedschrae 276 (Christi 889) Erwähnt den aus den Th. Spanischen Geschichtschreibern (Siehe Anspach Geschichte der Omajjaden I S. 254.) hmlänglich bekannten Ueberfall, welchen Sevilla (anno Hedschrae 229. Christi 844.) von den Normanen zu erdulden hatte. Es ist ein allgemei-Sprachgebrauch der arabischen Geschichtschreiber, jene seeräuberischen Normannen mit dem

Ausdruck *Magas*, d. i. Ungläubige zu bezeichnen, wie sie im Altfresischen Landrecht gleichfalls *hethana thiade*, d. i. heidnisches Volk genannt werden; s. Schlötzer zum Nestor Th. II. S. 156. Jenes Ausdruckes bedient sich denn auch Achmet el Kâtib bei dieser Gelegenheit. Er sagt: Westlich von der Stadt, welche Algeziras heisst, liegt eine Stadt welche Sevilla heisst, an einem grossen Flusse, welcher der Fluss von Cordova ist. In dieselbige drangen hinein im Jahr 229 diejenigen Ungläubigen, welche die *Russen* genannt werden; sie führten Gefangene fort, und plünderten, und brannten und mordeten.“ Diese Nachricht aus dem Munde eines jenen Raubzügen der Normannen gleichzeitigen Schriftstellers schliesst sich völlig ungezwungen an die bekannte, interessante Angabe, welche die Bertinischen Annalen von einem Vorfall im Jahr 839 also ganz aus derselben Zeit, enthalten, wo nämlich einige Leute die nach Constantinopel zum Kaiser Theophilus als *Russen* (Rhos) gekommen waren, darauf von dort in Deutschland bei Kaiser Ludwig dem Frommen angelangt, für *Schweden* erkannt wurden. Siehe Schlötzer zum Nestor Th. II. S. 180. Nestor sagt, dass die um dieselbe Zeit über das Warägische Meer (Ostsee) nach Nowogrod gekommen Waräger (Normannen) den Namen *Russen* führten und noch heutigen Tags heissen die *Schweden* in Finnischer Sprache *Ruotschi* und *Ruossi*. Ein Skandinawisches Volk musste es auch seyn, welches anno 866. unter dem Namen Ros mit zweihundert Schiffen vor Constantinopel erschien, und in den Jahren 913. und 943 aus dem Schwarzen Meere in das Caspische zu gelangen wusste, rings dort den Schrecken seines Namens verbreitend. Hr. Fhrähn fügt zum Schluss noch eine interessante Erörterung seines Kollegen *Krug* hinzu, worin gezeigt wird, wie die Normannen in der Bizanini-

schen Volkssprache Ρως d. i. blonde, Rothhaari-
ge genannt wurden. Diese Benennung ging hernach
auf den durch die Normannen zu Nowgorod ge-
stifteten Slavischen Staat über. Der Longobarde
Luitprand, spricht im Jahr 958, von den *Russo*
Normannen mit folgenden Worten: „Gens, quam
a qualitate corporis Graeci vocant Russos, nos ve-
ro a positione loci vocamus Nordmannos.“ Peters-
burg. — Ein neuer Beleg, dass die Gründer des
Russischen Staates Nordmannen waren Ch. Martin
Frähn 1838. 23. S. 8. Allg. Litterat. Zeitung März
1840. Nro 48. — Ezen tömöttudományí kivonat-
ból megértheti a' T. T. Író az orosz név eránt csa-
latkozását, hogy az Oroszok' törzsök atyai Tauru-
sok (!!) nem voltak.

Szünnyék meg kérem az Abarokat is tótókká
tenni p. 111: nyilván tudva lévén, hogy Abare-
seink napkeleti Hunnok, és csak úgy nevezett
(Pseudo) Abarok voltak: rólok bőven értekezvén
új munkámban csak azt jelentem, hogy a' Dalma-
tiát elfoglaló Tótok, azért mondattak vétye Abare-
seknek, mivel lakhelyökbe fészkeltek magokat,
mint azon okból a' Magyarok is Pannonoknak
Hunnoknak 'sa't. elnevezettek, szintúgy a' Hunnok
Gepidáknak, a' Gepidák Getáknak, a' Geták Scy-
tháknak: de nem neveztettek így magoktól. Ez
pedig a' fő dolog. Erre Godinus és a' chronicon
Paschale szint olly vigyázhatatlan lehetett, mint
a' T. T. író!

A' kis Asiát régi Thracziának felső csucsa
egészen kijelenté 112. l. Bővebben értse meg ezek-
ből: Asia minor Provincz von Thracien am untern
Laufe, und um die Mündung des Ister, früher zu
Moesia oder Mysia gerechnet: Marcell. XXVII. 4.
Vergl. Wörterbuch. All tehát: a' *Historikusnak jó*
Geographusnak is kell lenni.

A' T. T. Író Frähn' írományait nem is olvas-
ta, még is dicsekedett vele 113: másképp tudta
volna, hogy ő a' Patzi acziákat a' Baskiroktól
megkülönbözteti: méltán: ezeknek őseleji a' Pontusi
chalybs vas, Bessus nemzetség; ivadékaik a' Cau-
casusi Kubecsek vagy Kobacsok, kovácsok. s a' t. A'
Patzinaczita név ellenben a' Kipszák földön lakot-
taknak helybéli neve: L. Hammet: Geschichte
der goldenen Horde pag. 5.

114. l. A' Chonak, Kunok, Hun, Kun neve-
zet idős a' Persepolisi inscriptionál; megengedem,
de azért következik-e, hogy a' Hun vagy Kun
név és nemzet nem tulajdon? Logika! Logika!!

115. l. A' T. T. Irónak rögzött ideája: hogy Ár,
Aria, 's Armenia ugyan azon egy: holott Ár-Ara-
mers; Arius-Medus; Armenus-Thogarma ivadéka.
Ezen bajtól a' kútfők' esmérete orvosolhattya meg
a' T. T. Irót. Kéntenittetem azért ismételni val-
lásomat: *Vannak fájtalom! a' Magyarok közül
is sokan, kik nem az igazság' szigoru előterjeszté-
sével, hanem a' dücsvágynak tömjénezéssel kíván-
nak kedvet szerezni.*"

117. l. A' mit a' Chazar-Kabardok, és a' Chro-
bat-Horváthok' ugyan azonságáról ismétel, a' T.
T. Irónak paradoxumihoz számlálendő. Egy, egy
Tudós se álmotta azt.

116. l. Hogy Lebedias' földje nevezetét nem az
Orosz Lebedin Hattyu névtől vette, hanem a' köl-
tözködött Magyarok' Boebodjától, eredetét; nyil-
ván mondja Porphygenneta Constantin: Locus cui
cognomen *Lebedias*, a primo ipsorum Boebodo,
qui nomine quidem *Lebedias* appellabatur." de
adm. imp. XXXVIII. Nem is ott feküdt, hol most
van az Orosz Lebedin; hanem *prope Chazariam*
(Chersonesum)" Ott

117. l. A' Sabartoi. Asphaloi nevezet' jelenté-
sén vitatkozását, most is hijabavaló fejtörésnek ál-

lítom: eltörölte annak biztos értelmét a' mohos régiség. Arra a' T. T. Irónak szóváltása szikra fényt se vetett; csak olyan az, mint a' Syrus névnek a' magyar szúr-szótól származtatása: Syrus-Szurós: g. e. d.

118. I. Hogy a' Lebediásban, akár Atelkuzuban, meghasonlott Magyarok, inkább Kaukasus környékire vonultak, mint sem Ariába a' Caspiumi tengerentúl délszakra, azért hihetőbb: mert ott találkoztak, 's találkoznak magyar ivadékok, itt pedig nem.

119. Ha földkaracát Reichart, Ukker, Kruse Möller Hofmanföldabrosszival egybeveti, lehetetlen, hogy hijányait maga észre ne vegye. Jó földabrossz csak szemmel látó tanu, vagy jó Historikus adhat. Egyikét se tulajdoníthattya magának a' T. T. Iró: más-képp Mediát, hová őselinket honosítani akará, nem ejtette volna a' Taurus- és Amanus hegyeken 's így Parthián is, alól: „Media Landschaft Asiens gränzte nördlich a. d. Araxes, östlich a. d. Caspische Meer, an Hirkanien, und Parthien; südlich an Susanniana, westlich an Assyrien, und Armenia Maior; jetzt Aderbian Plin. VI. 14. 26. Jorn de regn succ. LXX. Esdra VI. 2. Esther I. 3. X. 3. Jerem. XXV. 23. Daniel VIII 20. Tobias I. 16. IV. 1. Strabó XI. p 362 Diodor. Sicul. XIV. 23. XVII. 111. Arrian. Exped. Alex. 111. 19. Pausan II. 3. Ptolom. VI. 4. Plutarch Alex. — L. Vergl. Wörterbuch 'stb.

'S így a' T. T. Iróval, reményem ellenére, sehol se találkoznak össze igazat, 's tudományt nyomozásunkban; mert én a' kútfóket 's a' legjelesebb új Irókat, a' T. T. Iró pedig Bochartot, 's a' Talmudistákat követi; én a' Kritikának embere vagyok, a' T. T. Iró pedig önkényének; én a' Tudósok, 's dologhoz értők helybehagyására töreke-

dem, a' T. T. Író pedig a' tudatlanok hizelkedésén kap; 's így egészen Antipodák vagyunk. Azért a' T. T. Írótól végbucsumat veszem örökre.

Pesten Majus 8-án 1840.

Fejér György.

4.

A' religiós, vallásos, 's erkölcsös élet, mint támad az emberben? Micsoda elsősege egyön, még az ész fölött is. És miben áll annak becse?

Ha a' religió, tudomány, 's értelem tárgya volna, akkor mástól is adattathatna, 's okok által, belénk oltathatna, mint valami történeti, logicus tárgy. De, a' tiszta elme állapotja, 's a' hit élete lévén az, magunkban kell néki születni; magunknak kell észre venni a' lelki, 's Isteni világot, úgy lesz religiónk. Szükséges ugyan a' tanítás, hogy a' religio föl ébredhessen; de nem ad hitet; csak készit a' hitre, 's föl serkenti a' láthatatlannak óhajtságát, 's keresését.

Mikor tudni illik, maga az ember észre veszi azt, hogy az emberiség, 's a' világ főbb rendhez, isteni rendhez vagyon köttetve, és maga magát imádással az Istenhez köti, 's az Istennek

szerezzék, 's bizodalommal által adja; akkor van hit, 's religió szivében. Minden időbeli emberek, így gondolták a' religiót. A' minthogy, ez a' szó eredete szerint is, hozzá kötést, hozzá kapcsolást tesz. Nem tézzen, lát, csak vallást, a' mint, sokan gondolják; mert, ha, azt tenne, lehetne azt mások után, és szokásból is tartani. De, a' mit mások, a' te értelmed előtt, igaznak, és hasznosnak lenni meg mutatnak, azt te, meggyőződve, annak veheted, még sem következik abból, hogy magadnak hited legyen. Sőt, a' valás mellett, Isten nélkül való is lehet az ember; azok közé tartozhátik, kik az Apostol szava szerint valják, hogy az Istent tudják, de cselekedettel tagadják. A' kinek lelkében ellenben, a' religió fölébredett, ilyen soha sem lehet. Maga látja, és meg esmérte, hogy a' látható világ mellett, van láthatatlan világ; 's hogy a' mindenségben Isteni szent akarat törvénye, az igazgató, ezen szemléllés, mint legfőbb világosság, egész lelki természetét áthatotta, szivének minden érzését, 's indulatját meg meglegitette, úgy hogy, az Isteni szent akarat örök törvénye lessz neki az a' legfőbb igazság, mellyhez alázatos imádással alkalmazzatja minden egyéb esmereteit 's érzéseit. Ezt a' religiót, ezt az emberi lélek legnagyobb, 's legdicsőbb erejét, 's legholdóbb állapotját jól nevezik a' mi nyelvünkön Istenségnek, Isteni tiszteletnek, Istennel való egyesülésnek.

Az elme ha tiszta 's jó, nem idegen a' hittől, melly lelkében meg van gyökeredve. Csak hogy annak meglátására nem alkalmas minden ember; mert vagy felhők vagynak szemei előtt 's nem lát, vagy az erkölcsi romlottság prédája lévén, nyomoralt, vagy csak, a' gyermek lelküekhez tartozik, kiknek tej és betű kell, kik, csak a' mu-

landók között keresnek ki elégtételt, 's a' változó világot tartják hazájoknak.

Ha valakiben az ész ki formálódott természet szerint, addig nyughatik, 's a' gondolkozásban, 's akarásban addig magával meg nem egyezhet, míg a' mindenségelső fő okát nem gondolja. Mindenben rendet, szépséget, 's cél szerint való elintéztetést vezet észre, 's mind ez őtet bölcs és hatalmas alkotóra vezet. De ezen kívül az erkölcsi indulat, szükségkép öszve van kapcsolva, az Istennek óhajtsa, 's föltétele, úgy hogy, a' minémű-szent, dicső, 's boldog dolog valakinek az erkölcsi indulat, oly kötelesség a' hívés is, melly abban gyökerezdik. Valaki tudni illik erkölcsi méltóságát 's rendeltetését már érezni 's keresni tudja, azután, nem elégtiti ki őtet a' testi, 's ideig való jó; azután fő jónak esmeri az erkölcsi tökéletességet; 's boldogségot; 's az lessz törekedése végcél ezéjja. Azután úgy nézi a' világot is, mint a' mellyben erkölcsi rend van; 's minden az erkölcsi célnak, a' fő jónak bé tellyesedésére, van elintézve. De ezen cél 's fő jó csak, úgy elérhető, ha van a' világnak. végzetetlen igazgatója; 's az ember örökké él. Így, a' ki erkölcsi rendhez tartozandónak esmeri magát, 's a' fő jót tette törekedése céljává, az szükségkép Istenhez kapcsolja magát; 's az ő ideája, mellyre törekedik örökké való, 's az Isten akaratja. Vagy, föl kellene adni az erkölcsi céllal. De ezt erkölcsi indulatú ember nem teheti; vagy valóságának kell vennie a' föltételt, melly nélkül el érhetetlen az erkölcsi cél; 's kell hinnie az erkölcsi törvény adóját, 's a' fő jó bételleyesítőjét, ki szentül 's bölcsen igazgatja a' világot; 's az erkölcsi rend valóságait subjectumait, örökké megtartja, Így az értelmes, szabad akaratú, 's főbb rendhez való kötetését érző valóság, fellyül emelkedik, a' hely

és idő határain, ideákra, láthatlan dolgokra, mellyek neki csillagul szolgálnak 's ez hittel nézik. De, nem csak ideákat gondolhat, hanem az Isten jelentését is: nyerheti a' religiós hitű, mint sokan tapasztalják az Isten' jelentését, mint a' Megváltó is mondja: a' kiknek szívök tiszta, azok az Istent meglátják. Hogy is lehetne az embernek positivus tetleges, és saját hite addig, míg az Isten szavát, maga nem hallja, 's az igazságot maga nem látja. Az erkölcsi elv principium igen jó, de csak szükségesnek érezteti az Istenben való hite; csak következteti 's kívánatja az Istent; nem látta az Isteni világot. Akár mit mondana más, ezen dologról, még is, az, egészen magadon fordul meg; mert, te helyetted, senki, az érzék fölött való dolgokat, észre nem veheti. Beszélhetek néked ezen tárgyról; de lelki szemeidnek magad vedd hasznát ha boldogulni akarsz.

Legelsőben is szükségesnek tartom azt az emlékeztetést, hogy ámbár dicső tehetség az ész az emberben, 's fölviszi őtet az ideáig, 's az abszolútumig; még is vagynak, a' teljes elmében, annál főbb tehetségek is. Az észnél főbb tehetség a' szabad akarat; mert ez ösztönzi az ésszt is. Főbb tehetség a' hit, a' szemlélés, 's a' lelki eszméret. 'S éppen ezek azon tehetségek, a' léleknek életében, mellyekben az Isten jelentését, mint factumot észre veszem. A' lélek élete az a' föld, mellyben a' hit 's religió terem mint Krisztus Urunk mondotta, hogy az ige, a' földben diszlik.

Munkás lélek, tiszta elme az, mellyben az értelem, akarat, 's érzés, a' magok természetesen szeriur, meg egyezve munkálódnak. Ezen elmének az a' nevezetes tulajdona, hogy a' dologról, nem csak okoskodik mint az értelem, hanem azo-

kat, a' miket a' gondolkodás esmertető jelek szerint vett meg fogásokba mind egybe fogja, 's egy tekintet alá veszi, úgy hogy, azokról, valamely, magával származó sugárnál, öszveséges által nézést teszen, 's mindenben a' lelket, jelentést, 's életet, ő szemléli. Példának okáért, valamely irónak lelket a' könyvben, a' lerajzolt személy' indulatit a' képben, a' kellemes szépséget a' tájékban. A' mindenség munkásságát a' történetekben, 's a' testi világ jelenetiben, az elme látja, és szemléli. E' mellett az elmének az a' tulajdona is vagyon, hogy magát mintegy elválasztván magától, magán fellyül emelkedik, 's magát, mintegy subjectummá, és objectummá tevén, bele néz a' maga belső világába, az erőknek szabad és független munkálkodási közé, 's ebből, a' maga belső életéből, mintegy tükörből ki nézi a' lelki világot 's azt az egy véghetetlen lelket, melly ő benne, 's az emberi nemben hatalommal szól, 's munkálkodik ugyan; de csak lassanként jöhet itt a' látható világban, az embernek ön tudatja eleibe.

Próbálj bár, élő lelked világába tekinteni. Mi ötlík ott, elméd' szemei eleibe? Mit veszesz ott észre? Látszott szabad akaratot, melly, mint végtelen erő, a' lélek minden tehetségeit élleszti, az ideákat fölébreszti, 's főbb célra törekedet, mint sem a' mire a' testi vágyok ösztönöznek; 's igaz javadat, 's becsületedet abban keresi, hogy a' testi ösztönöktől meg nem köttelve az igaz, jó, 's illendő törvényéhez, széghetetlen hűséget mutass. Melly törvényeket, nem magad adsz magadnak, hanem főbb világból kimondottaknak érzesz; melly törvényeken kívül, mindent, csak változónak, mulandónak, és homályosnak tapasztalsz.

Észre veszed, továbbá, a' lelki esméret el-
lent álhatatlan szolítását, melly nem megfoga-

tok szerint köteleztet, hanem, 'egyenesen szól, a' tellyes lélekből, mint fölylőről hallatszó szózat. Melly, nem csak megítéli az értelmet, akaratot, észt, midőn olyan közvetlen igazságokat ad, mellyek, ész törvényre nélkül, nem szükölködnek. Nem csak nyugodalmat, és vidámságot szerez jóvá hagyásával, megvetésével, ellenben nyughatatlanságot, kint, 's kétségbe esést; hanem Istenre, a' világi bíráknál főbb bíróra, 's főbb számadásra is, figyelmetessé tészon.

Észre veszed, még a' hit magvát is, melly az Isteni jelentés sugárit föl fogja, 's nem engedi az értelemnek, hogy az Isteni dolgokrol eszeskedjen, a' látható világ törvényei szerint; és megnyugszik, az Isten' közvetlen kijeleatésén, mint factumon.

Ezen főbb tehetségök szülik, 's táplálják az Istenben való hitet. 'S azok nélkül nem volna Istenünk, 's religiónk, 's nem kötnénk földi életünket mennyei élethez. Ezen lelki erők, nem csak ideákra visznek, mint az ész; hanem, tudósittanak Istenről, ki fellyebb való lelkünknel, 's annak ideájinál.

Ez az isteni jelentés tanit, hogy vagyon Isten országa; 's Isten jelenti magát az örök törvényekben. E' tanit Istennek büntető igazságára, 's atyai kegyelmére. E' mutatja, lelkünknek, 's annak minden tehetségeinek, Istentől való függését. Így nem ideát hiszünk, 's tisztelünk, hanem, olly szentet ki az ideáknak teremője. Sem, nem érzésekre épittünk, hanem olyanra, ki legtisztább érzésekkel tiszteltetni érdemes. Így, nem mi, érünk az Istenhez; hanem az Isten küldi belénk az ő jelentése sugárit. Így hitünk, nem az ész' következtetésin (per causas) hanem az Isten jelentésén, 's ezen jelentés szemlélésén fundálódik: 's azért is mindig! supernaturalismus ezen hitünk, és

egyenesen Istentől való. 'S épen azért bizonyos a' hit, mert Isten jelentéséből vétetik. Isten jelentése nélkül lehetetlen is volna nekünk végeseknek az Istent észre vennünk, 's eszménnünk, 's az örökké valókról bizonyost tudnunk.

Minden emberben, nem nyilvánosságos ugyan ez; mert semmit sem ér a' fa, míg még csak gyenge, csak nevelkednek ágai, a' gyümölcs termésre. A' véghetetlen lélek, mélyen rejtetik az emberben; 's kifermált és eleven elme nélkül 's ön esmerés nélkül azt senki sem veheti észre Isten ajándéka a' hit. Arra alkalmatosnak, kimiveltnek, erkölcsi indulatúnak, 's a' maga nagy rendeltetését érzőnek kell lenni, a' hívó embernek; azután támadhat az ő lelkeségéből, valamelly szikra, mellynek fényénél Isteni világot, Isteni lelket, változhatatlan törvényt 's rendet szemlélhet, 's ezen szemlélés által benne hit, 's Isteni érzés gerjedhet. Valamint a' physicus világban, az okok, és műveletek, soha sem munkálódnak visszára; úgy az erkölcsi világban sem. A' fa nem terem előbb gyümölcsöt, hogy azután virágozzon, a' hit 's religio sem foglalja el előbb az ember belső világát, hogy azután tetessen jóvá, 's az igaz, szép jó, 's illendő eránt érzékennyé az ő elméje.

Már a' gyermekben is lehet az Istenben való hit, 's tapasztalni benne hogy midőn a' jó Istenről beszélnek előtte, semmi kétsége nem támad ellene, sőt áhítatosan halgatja, hogy Isten, teremtett, ád, és tetzen mindeneket. Onnan vagon ez, mert a' lélekben készítő ösztön lakik, a' láthatatlan hívésére. Az Isten' sejdítése, olly erősnek szü'etik az emberben, hogy ha akarnánk sem vehetnénk ki belőle. Ezen kívül, mihelyt az ész ébred, 's az állati, oktan' testiség' hatalma alul emelkedni kezd, legottan érzi főbb

hatalomtól való függését, 's a' maga erőtlenségét tapasztalva. Vagy fel annak erejétől; vagy hálálja jótéteményeit, 's keresi valahogyan annak kedvét is. Így a' hit, bele van az emberbe terelve, 's az minden időben bizonyítások nélkül is kimutatja magát, a' kimiveltetés, akármely lépcsőjén, kisebb vagy nagyobb mértékben. A' hit ösztönét, 'sa' függés érzését rendszerint a' nevelés, és mások tekintete, 's hite szokta föl ébreszteni Valakik, még, a' még nem érettség lépcsőjén állanak, 's mindent csak a' mások' tekintetéért hisznek, és tesznek; azoknak nem lehet tulajdon, 's meghatározott, positivus hitök. Az illyeknek száma pedig, mindenkor legnagyobb volt; s az is lesz. 'S nem lehet másképp; mert mindenkinek előbb gyermeknek kell lenni. De ezeknek hite, és Isteni félelme is hasznos; mert törvényességököt nevelik; őket, sok bűnöktől meg tartoztatja, és szívöket a' félelem, 's remény által, sok nehéz esetekben, erősen indítja, 's őket a' religióhoz, közelebb viszi. Mit tadni illik, az ember azon fő pontra fölléphet, hol az Isten jelentését maga látja, 's a' lelki örökké való világot hol az Isten jelentését maga észre veszi; ahoz, sok előkészület, 's gyakorlás kívántatik. Valamit a' neveléshez, 's tanításhoz számlálnak, annak mind abban részesülni kell. Ezen kívül szükség, mások hite példáit is látni, 's azok által szemléltető tehetségének kiformáltatni. Melly végre, ellenmondás nélkül, leghathatóssabb eszköz a' Krisztusban való hit, 's az anyaszentegyház. Ez tölti bé az embert, Isten, 's a' törvény eránt okvetetlen engedelmességgel. 'S ebből látzik a' hit 's religio hecse; mivel az, föl teszi, az ember erkölcsi kimiveltetését. A' még vad, szólcsap, csak testi szükségével vesződő, hamis, és romlott szív földe. olly alkalmatlan a' religió szemléllésre a' hitre, mint a' kemény ut, vagy

munkálatlan föld a' buza termésre, a' ki, élete célját, még csak a' látható világban keresi, 's idegen az ideáktól, hogyan figyelmezzék főbb dolgokra? Meg nincs szeme elméjének a' láthatók belől való részéről fakadt föl benne, az a' forrás, 'saz a' tiszta, szabadon munkálódó, 's a' végtelen rendeltetést, erősen érző mellyből, a' láthatatlan világ szemléltése származhatik. Föllyebb való, 's több a' kinnévelt hit minden tudásnál. Az vezére minden tudománynak, 's az észnek. Az élesíti az ideákat, midőn azokra világosságot terjesztvén, azoknak valóságát, 's alapjait mutatja, mind bennünk, 's az emberiségben mind a' külső világban. A' racionalista, nem származtat minden tudományt a' hitből; mert abban a' tévelygésben van, hogy, minden igazság az ő következtetéseiben vagyjon; pedig ezeknek csak a' transcendens tehetség adnak életet, 's öszve lüggést. A' tudomány mi egyéb mint az értelemnek meg fogása, 's okoskodások által való esmerete; és így csak a' véges dolgok közé tartozik, hol a' discursivus gondolkodásnak helye vagyjon. A' hit ellenben a' mindenség törvényének, 's a' tiszta elmékben magát jelentő, szent akaratnak szemléléséből születik, 's fölgyulasztja a' szívet, az örökké való szent akarat, áhítatos imáadására. Valaki, az Isteni jelentést észre vette, 's szemléli; annak a' hit föllyebb való lessz a' véges, és tévedlős ész okoskodásinál, 's tudásinál. Mert a' magát jelentő lelket, 's a' mindenség törvényét és rendét a' jó indulatú szív, minden igazságok között, a' legvalóbbnak esmerete; 's a' höz, mint közép ponthoz köt minden esmereteket, érzéseket, 's indulatokat. Az ész magais, mihelyt a' jó akarattal vagyjon párosulva, meg valja, hogy a' mi, a' religiós elme lát, az közvetlenül, 's nem okok által bizonyos, 's attól nyernek, minden esmeretek is alapot; azért, meg alázza magát, önként, a' hit engedelmére; azután, hivatala sze-

rint csak a' külső világban teszi dolgait; de ott annál munkásabb fog lenni mivel a' lélek hite minden világi dolgokra 's öszve köttetésekre világosságot terjeszt, 's azokat meg szenteli. A' religiós hit 's indulat viszen minden megelégedést 's vidámságot az ember szívébe. A' dolgok folyásában naponként setét homályokat tapasztalnak; ezeket a' hit mint a' nap világ el oszlatja, fölnyitván előttünk a' belső és külső világ titkait. Az emberi élet 's annak sorsai megfejhetetlen mesék, 's tévelygések, és mulandóság soraiból állanak. A' religiós hit a' dolgok böles és szent rendét, 's igazgatását mutatván, mindent világossá tesz a' haladónak, 's őtet Isten vezérlése alatt lévőnek Istennel való egyességre 's országában való polgárságra rendeltetettnek érezteti. Ezzel által melegíti egész lelkét, a' legforróbb érzésekkel föl gerjesztvén, abban az alázatos tiszteletet, a' szeretetet, áhítatosságot, meg nyugovást, 's vidámitó reménységet; a' melly érzésekben áll, tulajdonkép' a' religió, 's kegyesség. Ezzel lelkesíti minden tehetségeinket. 'S a' változások között, úgy éltet bennünket mint Isten fiaihoz 's a' főbb világ örököseihez il'ik, a' mit ritka szokott meggondolni azt is a' lelki szemlélésen épülő hit, véghez viszi. Meg szünteti a' speculációt, 's dogmatizálást, melly az észet, a' látható dolgok között való nyugtalan fürkézésekben fárasztja; 's a' lelki dolgokkal úgy bánik, mintba a' végesek közé tartoznának. A' ki, a' véges mellett, a' vége lent észre vette, meg ragadta, 's attól elfoglaltatott, az, világossan látja, a' véghetetlen munkálkodást, az Isten országa titkait. Annak Istentől tanult, positivus, meghatározott hite, 's religiója vagyon. Abban ez a' hit, az észet a' magas rendeltetésben örvendezteti, és csendessen megállapítja, a' bizonyos

valóságban, 's a' szem előtt lévő Istenin, 's örökké valón.

A' morál épül-e a' relición; vagy a' religió, a' morálon?

A' mi a' moralitásnak és a' reliciónak egymáshoz való erányait illeti, sem azokkal nem tartok, kik a' morálból értvén ezen nem tudományt, hanem erkölcsi indulatot, gondolják születni a' religiót; sem azokkal, kik a' religiót vélik az erkölcsi indulat alapjának lenni. Hogy, nem a' religióból származik a' morál, arról világossá teszen a' tapasztalás, melly szerint nem csak a' pogányoknál, hanem nálunk is az öntudatban erkölcsi törvények vagynak, az igaz, jó, illendő, szép, — minden okos természetnek tárgyai, és céljai a' józan észnek törvényeszerint, Abban tévednek ezek az erkölcsi a' jóságot religióból következtetők, hogy a' moralitásnak minden lépcsőjén találunk valami hitet, és Isteni felelret. De ennek csak az az oka, hogy a' természet, mindenkor készlet, Istent, mint törvényadót hinni 's tisztelni. Azonban az eránt igen világos a' dolog.

Hogy a' religió nem a' morálból 's erkölcsi indulatból származik, azt nehezebb által ltni, kivált a' racionalistáknak. Ez, tudniillik, a' morális célnak, a' fő jónak végre hajtóját veszi föl, természet szerint Ennél fogva azt véli, hogy postulatumnál erősebb bizonyosság. De az Isten, 's örök élet lételet, nem csak a' szükségesnek gondolás teszi bizonyossá; hanem, as Istennek saját jelentése, mi t elbb láttuk.

Egészen más kérdés az ha lehet e' religió, moralitás nélkül 's mit mivel a' religió, a' moralításra nézve? az bizonyos, hogy ott lehetetlen, a' hit és religió, hol a' léleknek tehetségei, el vagynak romolva, és hogy a' jó indulatú szív, az a' föld, mellyben, hit, 's Istenesség teremhet. Ez, más szóval, azt teszi, hogy csak, az erkölcsös

ember alkalmas a' reliigióra; és ezt senki sem tagadja csak a' nem erkölcsös. Az Istennek féltelme, tudjuk, hogy vagy természeti ösztönből, vagy szoktatásból, vagy az értelemnek meggyőződéséből, nem csak a' legális emberekben, hanem a' rendetlenekben is, helyet találhat, és sokszor, mindenfélekben erős indítója az akaratnak. Maga a' reliigió, ha a' szívet elfoglalta, éleszti, 's megszenteli az erkölcsi indulatot. Azon törvényadást Isten törvényévé; a' kötelesség érzést, szeretetté változtatja. A' reliigió egész volta, eleven hit, bizodalom, áhitatos ág lévén, nem szül az, különös virtusokat, hanem, minden jó cselekedeteket késér, nemesít, szentel; az erkölcsi érzést melegíti; az emberi természetet, a' fő emberiségre, mind jobban átváltozni, 's meg dicsőülni segíti.

Erkölcsi indulat szükséges volta meg esmérése nélkül, lehetetlen volna, Isteni je'entést kívánni 's hinni; sőt, az erkölcsi törvényt tisztelő szív előtt szinte megvető is volna, minden hit, 's Isteni tisztelet, melly az erkölcsi tisztelettel ellenkezne. Más az, hogy csak ott lehet a' láthatatlan világot észre venni; csak ott lehet a' mindenségnek, a' hit által meg nyilni, a' hol a' jobbult indulat által, a' lélekek minden tehetségei, jó rendbe jöttek; 's a' lélek' élete elkezdődött.

A' morál és reliigió, úgy vagynak egymáshoz; mint a' jól munkált föld, 's abban termő buza; vagy mint az utazó és annak szolgáló napfény, 's jó idő. Aztörténik a' moralitással, a' reliigió, által, a' mit a' nap tesz a' gyümölcselel, midőn azt neveli, színét, 's fűszeres ízét meg adja. Ezek szerint, az emberben, elébb föl kell támadni, az erkölcsi indulatnak, azután terem benne a' hit, a' kegyesség. Azután benne a' moralitás, és reliigió, egygyé lesznek, 's elválaszthatatlanul öszve kapcsolódván, együtt munkálódnak, 's a' szent rás

szerint, az Isten az emberben; az ember; az Istenben léssen. Az erkölcsi indulat, a' hit és religió földje. Az utolsó, amannál fellyebb való és dicsőbb, mint a' földnél a' szép termékek. E' kettőt, tehát, ámbár, egyik sem épül a' másikon, szoros-
 san öszve tartozónak találok, úgy hogy, a' religióban az erkölcsiség, végre, csupá Istenességgé válik; az öntörvényadás alázatossággal és bizodalommal, megesmértetik Isten törvényadásának. Így, az erkölcsi törvényhez való engedelmisség, szeretette változik; a' testiséget meggyózi. — Így az emberi lélek' tökéletes kifejlődése, nem egyedül az ész, se nem az erkölcs; hanem, az Istenben való hit, kijelentés szeretet. A' nagy Kant philosophiája: a' szabad akarat; az erkölcs; a' „kell.“ — De, szeretet hijja.

Néhai Nagy Tiszteletü Szücs István, Téli, Evangelicus Predikátor: -Eusébius, vagy, az emberi lélek kifejlődése, czimű, kéziratban heverő munkájából, mutatványul közli.

N. Takácsi Horváth János.

5.

A' jó szokások befolyása a' törvényekre.

A' jó szokások, mint igen könnyen elgondolható, jó törvényeket szülnek. Az erény sugallja ezen törvényeket az indítványozza, gyámolítja, 's győzedelmöket biztosítja. Ölébe hordozza ez őket, a' jó törvények eredeti forrása az ő lénye, létele ő maga: midőn ezeket adja, akkor csak magát nemzi, 's betölti azon szükségét magát teremőileg kifelé fejtegetni ki, magát közleni, sugallásait, munkásságát, ön magát tovább terjeszteni.

Akár ki legyen a' törvényhozó, akár valamely néptől, valamely tanácstól, bölcstől vagy királytól kerüljenek a' törvények, eredetök bélyegét, alkotójok képét mindig magokon hordozzák.

Ha a' törvényhozónak tiszta és komoly szokásai, nagylelkű fenséges érzelmei vannak, törvényei is, bár melly fokán álljanak is a' tökéletességnek vagy gyengeségnek, az erénynek azon jellemét lehellik, melly annyival nyilvánban előtűnik, minél ritkább 's annyival világosabban tündöklök, minél menyeibb lénye. A' szívtisztasága és nemessége a' megvilagosodott törvényhozót, a' fenséges embert, a' szép törvénykönyv teremőjét, a' dicsőséges polgári inszékedések alapítóját még nem képezik; a' szív erényei az isméret fel-

világosodását bizonyosan ki nem pótolják. De rányomjak a' törvényekre utánozhatlan pecsétjüket, fenséges jellemöket,

Az erények egyebiránt a' felvilágosodással természeti kapcsolatba jönnek, 'sezen természeti kapcsolat egyszersmind annyira szükséges, hogy ha azon törvények között, mellyeket inkább a' becsületesség, mint valamely nagy szellemi erő diktál, 's azon törvények között, mellyek valami nagy észről becsületesség nélkül kerülnek, választani kellene, a' nép bizonyosan az elsőbb rendbelieket választani. A' Marchiavelli szellemében és a' D. aco szellemében írott törvények közötti választásban a' világon egy nép sem ingadozna. Ez utolsókat fogják választani.

Ezen kivüla' sziv legtisztább erényei az okosság belátásával párosulva sem képesek tökéletes törvényt alkotni. Tökéletes törvények nincsenek, mellyek semmi kivánni valót ne hagynának. A' theoriában a' legjobbak az alkalmazásban gyakran a' legrosszabbak volnának. Az egyedül jók, mint Solon mondta, a' legjobbak, mellyeket az adott körülmények közt hozni lehet. Itt nincsen semmi feltételes hanem ráviteles tökéletesség; de ezen utolsó létezik egyedül valósággal, és egyedül létezhetik, ama' csak az emberi természet előtt lebegő idegen előkép, — azt létesíteni akarni annyit tesz, mint valamely levegői alakot kergetni.

Próbáljuk meg már most általában meghatározni, mellyek a' legjobb törvények, mellyeket alkothatni, mellyik a' tökéletességnek azon célja, mellyre a' törvényhozónak törekedni kell.

Először is úgy találjuk kétségen kívül, hogy valamely népnek azok a' legjobb törvényei, mellyek az erkölcsi érdekeinek legkedvezőbbek.

De azért a' törvényhozónak nem hivatása erkölcsiséget alapítani, az erkölcsöket nemesíteni:

status egyesületet kell neki vezérelni, 's ha az er-
szénynek, mint mondják, soha sem szabad a' tör-
vények kirekesztő rendezőjének lenni, mindazál-
tal a' törvényhozónak épen olyan helyesen kell
mind ezek mellett a' társaság anyagi érdekeit sza-
bályozni. Ez az ő első feladata. A' tisztán status
polgári és anyagi érdekekkel a' vallásos vagy er-
kölcsei érdekeket felcserélni annyit tennie, mint
a' közép korba visszaszülyedni, vagy a' népnek
gyermekkorába visszalépni.

De az anyagi érdekeket szabályozni a' nélkül,
hogy a' mellett az erkölcsi szükségek korlátoztatná-
nak, sőt inkább ezen utólsó rendbelieknek kifej-
lődését a' legfőbb mértékben pártolni: ez a' má-
sodik feladata a' törvényhozónak.

Vegyük fel már most mint bizonyost, hogy ő
a' jó szokások segítsége vagy befolyása nélkül
célját soha el nem éri.

Valóban semmi sincs oly sürgetős, mint az
ember anyagi érdekei, semmi sincs felvilágoso-
dottabb, dühösebb, eszesebb és zsarnokibb. Innen
látni való, hogy az anyagi érdekek mindig ural-
kodnak, ha az általános szokásokban a' nemes lel-
kűségnek, izlésnek, mivelődésnek nagy kincse
nem fekszik. Innen könnyű megismerni, hogy ha
a' törvények jók és erkölcsösök akarnak lenni, jó
szokásoknak kell azokat sugallani. Itt fekszik a' jó
szokások befolyásának első kötelessége, első érde-
me, első hatása.

De van még ezeknek egy más épen olyan ne-
vezetes hatásuk is. Híjába hoznák a' törvényhozók
a' legfenségesebb sugallásoknak hódolva a' legtiszt-
tább törvényt; sem bétölteni, sem teljesíteni nem
fognak azokat, ha a' szokások az elméket irántok
előre nem képezték volna. Egyedül a' jó szokások
teszik a' jó törvényeket lehetségessé. Valamint
a' vetni való mag, mellyet a' földmivelő a' föld

gyomrára liz az ő elfogadására, megtermékenyítésére, kifejlődése előmozdítására elkészült földet kíván: azonkép szükség a' törvényeknek is elfogadásokra kész elmékre találni, 's a' jó szokások azon legkedvezőbb föld, mellyre találhatnak, mellyből leginkább erőt és életet szíhatnak.

Egy író, kit néhagáncsolni lehet, mivel csak nem folyvást csudálják Montesquien ezen tétel megalapítására nézve a' Germanusokra hivatkozik, kik a' Varus törvényszékét magoktól eligazítottak, és Lazerekre, kik bosszankodva emelték fel szavokat azon törvényszék ellen, mellyet Justinianus császár nevezett ki, hogy királyuk gyilkosait megbüntettesse. De ez annyit tesz, mint kevésbé bizonyító lest dolgokat messziről idézni elő. Az orosz ezár kénytelen lévén matrózzá és hajóépítő mesterré lenni, hogy jobbágyainak megszerezze azon mesterségeket, mellyek az europai mivelődést kitiűtetik; Nagy Péter kénytelen lévén határtalan uralkodását kísérő az emberiségért égő szeretetének daczára népe szokásaival folyvást jó lábön állani, 's minden erőködéseinek és hatalmának ellenére némelly legfenségesebb próbatételeiben szerencsétlen volt, sokkal bizonyítóbb erősség a' Lazereknél és Germanusoknál azon nagy igazság mellett, hogy a' jó szokások egyedül képesek a' népeket a' jó törvények elfogadására előre elkészíteni.

Az Oroszország állapotja még ma is számtalan adatokat szolgáltatna ezen igazság mellett. De ezeket elhallgatjuk, hogy másunnan talán bizonyítóbb lett dolgokat hozzunk elő. Austria miveltebb mint Oroszország és II-ik József császár idejében is a' volt, valamint Belgium is, és még is József császár midőn megpróbált némelly régi törvényeket, régi intézkedéseket és visszaéléseket, mellyek azon tartományokban uralkodtak, részint megváltoztatni részint eltörölni, olyan ellenszegülésre talált, mely-

lyet le tudott ugyan tiporni, de legyőzni nem volt képes, is melly őt a' sirba szállította.

Minden nép történetei hasonló lett dolgokat mutatnak elő, de úgy látszik felesleges több bizonyító adatokat hozni fel egy olyan igazság mellett, mellyet olly könnyű bebizonyítani, melly szemünk láttára annyiszor 's olly nyilván bebizonyosodik. Mert sajátkép csak a' lenálló szokások, és a' felállítandó törvények közötti különbségből 's ellenkezésből lehet kimagyarázni azon szerencsétlenséget 's azon próbatételek nem sikerülését, mellyeket egy kétség kívül nemes gondolkozásn kisebb rész némelly szomszéd nemzeteknél tett.

A' status polgári szabadság — minden erre mutat, csak azon országokban virágozhatik, hol a' status polgári szokások már virágoznak, melyek azokat felvenni erősíteni, 's még saját túzásaik ellen is védni képesek, 's a' népek kebelében kifejlődő küzdés rettenetessé lesz, ha ollyan politikai tanítmányok, elvek, vagy törvények hirdettetnek, mellyeket a' nyilvános szokások megvetnek; ha a' statushatalom kényszerítve látja magát a' törvény nevében zsarnokilag cselekedni, vagy azért; hogy az ellenszegülést megbüntesse, vagy hogy a' fanatizmust elnyomja. A' hol az elveknek új hódolásokat kellene nyerniök, az elvek általában hasonló megvetés tárgyai: hol az abstractiók országa elkezdődött, csak hamar kirekesztőleg a' zsarnokság uralkodik; a' durva erő szállítja trónjából a' gyenge okosságot; vétkes szenvedelmek szentségtelenítik meg a' legszenyebb tanítmányokat 's új gonoszságok üldözik a' legnemesebb erényeket. Az illy viharos időkben a' bölcsesség gonoszság, a' mérséklés zendülés, a' hallgatás forrongás. A' törvény uralkodása helyett mindenki diktatúrája áll elő. De ezen általános Anarchia a' küzdés eldöntésének utolsó szakasza, azon kör, mellyet

a' sors vont, keresztül van' futva, a' szabadság el-
törte a' zsarnok uralkodó botját, a' rakoncátlan-
ság pedig a' szabadságét, a' despotismus újra elő-
kerül, hogy a' szabadság szétszórt maradványait
összeszedje, 's belőlök magának kardot csináljon.

Franciaországban a' XVIII-ik század vége
felé úgy látszott, hogy a' szokások az elméket újra
elkészítették minden olyan törvények és polgári
intézkedések iránt, mellyeket a' leghíresebb írók,
a' nemzet legkoszorúsabbj szónokai kívántak, 's
mind a' mellett is az eldöntő küzdés erőszakos volt
a' dolgok régi rendének ellenszegülése sokáig tartott.

Valahol a' szokások az elméket a' törvények
és intézkedések iránt még el nem készítették, hi-
ányzani fog ezeknek a' leglényegesebb része, t. i.
az alkalmazás lehetősége.

Ha tehát egyedül a' szokások képesek az el-
méket a' jó törvények iránt előre elkészíteni; egye-
dül ők birnak elegendő hatalommal; is ezeket meg-
őrizni, 's erőben fentartani.

A' törvényekre nézve nem létezik semmi jobb
védelmező őr, semmi nagyobb kezesség, mint a'
szokások. Bár melly erős helyzetben legyen is a'
kormány, bár melly tiszták legyenek céljai, bár
melly törvényes uton járjon is, ha olyan törvényekre
támaszkodik, melyek a' nemzet szokásaira viszont nem
támaszkodnak, mellyek a' nemzetben életre, gyökér-
re, erőre nem találnak, a' polgári hatalom elkerülhetet-
len gyengeségbe süllyed; semmi anyagi erő nem
képes azt a' mélység szélén feltartóztatni, az ész-
nek okosságának semmi ereje megbukását eltávoztatni.
Valahol a' statushatalom késedelmezik, a'
törvényeket a' szokásokkal összehangzásba hozni,
törekednek a' népek ezen összehangzást helyreál-
lítani, az az: megbuktatni azt, mi ezen helyreállítást
akadályozza. A' rendes időben, midőn az

anyagi jólét élvezése vagy egy boldogabb jövődő reménylése a' kormány eránt a' bizodolmat fen-tartja a' veszély nem annyira fenyegető. Ekkor a' kormánynak, melly helyzetét felfogni képes, van még ideje magát biztosítani, 's azon összehang-zás megalapításán dolgozni, mellynek nem léte olly veszedelmes. De a' felingerült és viharos idők-ben nem úgy van a' dolog, midőn minden próbák megtétetnek, midőn mindenki úgy áll elő, mint törvényhozó saját szeszélye, mint polgár saját ér-dekei szerint. Az illyen eldöntő időkben, mellye-ket a' kormánynak inkább köt lessége kikerülni, akarni, a' kormánynak minden veszedelmére válik. Akárhonnan jönnek a' tévedések és balfogások, mindig a' kormány rovására iratnak. Azt hiszik, hogy illyenkor a' kormány több, mint valamelly elhárítandó nehézség, valóságos ellenség, mellyen bosszút kell állani. Minden a' kormány ellen van. Az engedmények tekintetét vesztik el, az ellensze-gülés veszélynek teszi azt ki, a' mozgás megbuk-tatja. Azon alkotó részt kitalálni, melly a' zavar-ban feljül úszik, azon véleményt megragadni, melly-nek a' küzdésben győzedelmesnek kell lenni, azt hirtelen megnyerni, 's annak a' hatalom minden érdekeinek feláldoztával hódolni: ekkor az egyedüli szabadító eszköz; mert ez az egyedüli út a' tör-vények és szokások közötti összehangzás visszaál-lítására,

Ezen kapcsolat nélkül a' törvényhozás egész munkája csak egy napi munka. A' régiek ismerték ezen igazságot. Solon és Lycurgus törvényhozása azon szokások által tartotta fenn magát, mellyeket maga előtt talált, és azok által, mellyeket terem-tett. A' Solon munkáját az athenei ingatagság 's a' Pisistratus hatalmaskodásainak özöne nyelte el. Creta, melly a' Spárta törvényeit felvette, de szo-

kásait nem, nem tarthat meg magát a' amazoknak birtokában.

Midőn a' mi első és felette véres zendülésünk következtében által kezdték némellyek látni, mikép intézkedéseink a' tanitmányok vélemények hatalma alatt az abstractio érdekében szokásainkkal meg nem egyeznek, 's mikép a' szokások épen nem improvisálhatók, mint a' mi szokásaink, akkor egyik polgári alkotmányt a' másik után készítették hogy a' szokásokhoz közelítsenek, 's mind a' mellett is a' hozzáillesztés (accomodatin) ezen mivei közül egyik sem tarthatá magát fen. Olly nagy volt a' mi status törvényeink éllhatatlansága, hogy Franciaország, miután a' császári uralkodás katonai diktaturájá alá folyamodott, szükségesnek látta még egy olly polgári hatóság felállítását, mellyre különösen a' törvények és polgári intézkedések fentartása volt bízva. Mind a' mellett is a' *fentartó tanács* nem tartotta azt fen, mi nem vala fentartható, mit a' törvények és polgári intézkedések igazi fentartója — értem a' népet, nem gyámolított, mellynak nyilvános szelleme, szokásainak kifejezése egyedül képes a' törvényeket fentartani. Egy lett dolgon alapuló igazságot tehát azon Charta szerencsésen kinyilatkoztatott, az ország intézkedéseit a' polgárokra bízván, kik egyszersmind a' nyilvános hatalmat és okosságot is képezik.

Ha a' jó szokások a' törvényeket fentartják valamig jók lehetnek: meg van még azon érdemük is, hogy javításokat azonnal eszközlik, mihelyt hasznosok lenni megszűnnek.

Valóban a' hol a' szokások jók, a' törvények folyvásti haladásban vannak, 's tökéletesbülések rázkódás nélkül történik. A' törvények már lényegöknél fogva sokkal állandóbbak, mint a' szokások. A' szokásokban minden élet mozgalom önkényes és szükséges változás, haladás vagy hanyatlás. A'

törvények ellenben mérő holt betűk minden szabad munkalkodás, mozgalom és saját ösztön nélkül, ugyan ezért csupán a szokások befolyásához képest haladnak előre. Kénytelenek lévén a szokásokat követni, hogy azon hatalmat, melyet azok nekik kölcsönöznek megtartsák, szükségesképp általok kell vezéreltetniük, szerintök jobbitatniók, 's az őket illető magas állásra emelkedniük. És a szokások nem csak a haladás és javulás mozgalmát nyomják a törvényekre ott, hol nem bírnak elég erővel azokban változást eszközölni, vagy ott, hol akár mi tekintetek szegülnek ellene, a törvény betűiben kitűzött változásnak, ott mondom a szokások kimélik, szelidítik védik a fenálló törvényeket.

Mind ezen szolgálatokat néha a törvények is teszik a szokásoknak bámulatos béketűréssel. Bizonyoság erre azon Anglia, mellynek megavult törvényei és intézkedései tekinteteket csak azon szokások által tartják fen, mellyek által gyámolítatnak.

Valamig ezen befolyás tart, melyet olly sok statusok élveznek, a rossz törvények is tiszteletben tartatnak, valamint idővel a jók tiszteltetni fognak, mellyeket az uralkodó szokások már méhökben hordoznak. Az Anglia törvényeinek és szokásainak példája nem bizonyít ezen kétségtelen lett dolog mellett: ott szokásokat látunk, mellyek bizonyos törvényeket eltűretnek, mellyek azoknak változását előre készítik, mellyek ezen változást követelik, de magát a változást nem látjuk. Az utolsó vitatkozások az aristocratiai Albion és az Új-Anglia között inkább az Reform-Bill visszavetésére vezérelnek bennünket, melly némelly útó határozatok úgy látszó szegénysége alatt egy általános revisio kezdetét rejtegeté. De minden körülmények azt gyanítatják velünk, hogy a küzdés nem

soká fog tartani, 's ha még most el nem döntethett is, csak ugyan nem soká el fog döntetni.

Vegyünk már most máshonnan egy kétségtelen lett dolgot; ezt egy még sokkal hosszabb küzdelem, egy 18 századi küzdelem következményében találjuk fel; a' rabszolgaságról, a' valláshoz viszonyában, 's a' keresztény szokások befolyása által végképeni eltörléséről akarunk beszélni.

A' keresztény szokások mérsékelték eleinte azon rabszolgaságot, melyet rájuk a' régiség végrendeletében hagyott meglehetősen sokáig türték azt, a' nélkül, hogy igazságtalan voltát megtámadnák; mint a' mellett is panaszkodtak arra a' keresztény szeretetre, a' kegyességre az emberi szív legnemesebb, legmélyebb buzgalmaira hivatkozva. Később az egyes felszabadításokat a' legérdemteljesebb cselekedetek rangjára emelték; egyszersmind ezen jó cselekedetből némi kötelességet formáltak a' gazdagokra, a' nagyokra, a' fejedelmekre nézve, végre a' törvény eltörlését kívánták.

De béketűrésök nagy és hosszú volt, csak nem kétszáz esztendeig tartott! Nekünk némelykor úgy tetszik, hogy igen sokáig tartott; de ez tévedés. A' rabszolgaság még most is talál védelmezőkre, mert a' föld legmiveltebb országaiban is bizonyos érdekek gyámolítására szolgál. De ha meg nézzük azon bosszankodást, melyet némelyek ellenszegülése gerjeszt, azon ingerültséget, melyet mások önzése okoz, a' rabszolgaság eltörlését úgy nézhetjük mint lett dolgot, valóban az elvek le vannak fogadva, ezen tekintetben semmi ellenszegülés nem létezik, következésképpen a' rabszolgaság eltörlése a' közvéleményben el van határozva, 's kesedelem nélkül Europa, 's az egész földkerekség minden népeinek törvénykönyveibe fog iktattatni.

Mind e' mellett is meg kell jegyeznünk, hogy még több egymás után következő nemzedékeknek

kell az emberiség ezen gyalázatos lealacsonyítása, legszentebb jogainak csufolása alatt nyögni. Valóban a' rabszolgaság eltörül'tetését a' rabszolgakereskedés eltörül'tetésének, a' különböző szint illető eló-ítélet kiirtásának azon országokban, mellyek még az erkölcsiség hatalmának nincsenek alávetve, ezen hatalom alá vettetés tetteinek kell megelőzni. Belesznek e' már ezen dicsőséges diadalmak a' XIX-ik századdal mind végzve? Elegendő lesz e két teljes évezred a' legisztabb és legbatalmasabb szokásoknak a' keresztény vallás szokásainak, hogy így olly borzasztó, olly pusztító gonoszságot a' teremtő által alapított rendnek az ember által olly vakmerően próbált felforgatását elenyésztetni?

A' szokásoknak azon hatását a' törvényekre kevesebb bámulással fogjuk nézni, olly lassanak találván azt ezen *gonoszságra*, 's olly kevésbé rábízhatónak egy *tévedésre* nézve.

Azon tévedés, mellyről szólni akarunk, a' halálos büntetés. Midőn én itt tévedésről beszélek, az nem azért történik, hogy ezen kérdést egy szóval döntsem el, hanem hogy szelidebb kifejezést használják egy ollyan törvényre nézve, mellynek eltörlése szint ollyan sürgetős, mint a' rabszolgaságé.

Az ember vele született jogainak nevében kívánták a' rabszolgaság eltörlését, ugyan azon jogoknak, különösen pedig az erkölcsi érdekeknek nevében sürgetik a' halálos büntetés kiirtását, 's a' milyen nagy hévvel oltalmazta az 1800 esztendő óta uralkodó vallás az emberi-éget a' rabszolgaság barbár intézkedése ellen, épen ollyan buzgalommal kél ki az ujjabb időben elhatalmazott philosophia egy ollyan büntetés mód ellen az erkölcsiség nevében, mellyet ő erkölcstelennek bélyegez.

Ezen véres igazságszolgáltatás, és a' szokások és a' szokások által gyámolított philosophia közötti küzdés, alkalmasint nem fog olyan soká tartani, mint a' vallás és rabszolgaság közötti tartott. Azonban ezen küzdés még korán sem jutott el az elválasztó pontra; mert maga a' társaság még nem emelte felszavát a' halálos büntetés ellen, hanem csak a' társaság némelly szónokai, néhány írók, erkölcsvizsgálók és törvényhozók.

Kétségkívül a' legnemesebb 's legemberszeretőbb nézetek kevés idő mulva nagy szótöbbségre tesznek szert, de még ezen annyira szükséges feltétel, ezen annyira kívánatos lett dolog sem lesznek képesek ezen fontos változást eszközölni. A' halálos büntetés eltörlése bizonyos körülmények között a' theoriában jó lehet, ellenben veszedelmes a' rendre, csendességre, 's még a' köz erkölcsiségre is rombolóvá válhatik, ha ezen körülmények nem léteznek.

Százsor mondták 's százsor igaz, hogy egy embernek feláldozása nem egyéb, mint vérengező bele vágás a' teremtő által alapított rendbe; hogy ha a' halálos büntetés a' büntető igazság cselekvénye is arra nézve, a' kit érdekel, igazságtalanság cselekvénye családjára nézve, mellyet gyalázattal borít el; hogy a' dolgok azon rendje, hogy a' törvényhatóságok végzéseit nem lehet végrehajtani a' nélkül, hogy arra, ki ezen istenek mondásait végrehajtja, bectelenséget ne vonjon kegyetlen szabályelleniség; hogy a' társaságnak még minden tagjainak védelmére sincs joga tagjai közül egyet feláldozni, vagy azt, kit bizonyos zsoldért kegyetlen bosszúállásával megbízott, gyalázatra kitenni; hogy általában sem az Isten sem az emberi társaság sem a' törvény. sem a' köz rend bosszúállást nem kívánnák; hogy mind a' status, mind az emberiség. mind az isteni gondviselés legfel-

jebb a' gonosztévő megjavulását kívánhatják; hogy a' gyilkost megölni annyit tesz, mint az okosság nyugalma mellett a' dühösségben lévő gyilkost utánozni.

Mind ezen okok mellé, mellyeknek erősségét elismerjük, 's mellyeket inkább erősíteni mint gyengíteni vagyunk hajlandók, még más észrevételeket is toldottak, épen olly fontosokat, 's az emberiség legtisztább érdekeiben felfogva. Azt mondták, hogy a' véres kivégeztetések látása, mellyeket törvényeink még most parancsolnak, 's az azokat megelőző készülétek szemlélése a' dolgok physikai és erkölcsi rendjében a' legnagyobb gonoszok forrása. Tapasztalták, hogy az erkölcsi rendet illetőleg ezen látás nem hogy borzadást gerjesztene, inkább bizonyos lelki mozgalmaknál fogva, mellyeket a' népnél felgerjeszteni annyival nagyobb gonosz minél nagyobb kedvvellátszik az azt élvezni, a' figyelmet lebi'incseli; hogy ezen feljül ezen látás senkibe sem a' gonoszság sem a' büntetés iránt félelmet nemönt; sőt inkább az a' ta', hogy némelyleknél az érzelmeket elvadítja, másoknál pedig felingerli, mindnyájokkal pedig bizonyos vadságot közöl, melly a' legdurvább és legaljasabb lényekben is magától nem egy könnyen fejlik ki, borzasztó romlottság okává lesz. Tapasztalták, hogy a' physikai rendet, illetőleg némelley legszomorítóbb szabálytalanságok, a' legundorítóbb nyavalyák lehetnek következménye azon érzelmeknek, mellyeket a' kivégzésnek csupán látása serkent fel; hogy elmetébolyodás, gutaités, szélütés elbutulás lehetnek közvetlen eredménye az illy gyalázatos rettenetes halálra való csupa gondolatnak is.

Ezen vizsgálódások, ezen erősítő okok együttevége arra mutatnak véleményem szerint, mikép az europai társaság felsőbb osztályainak szokásaiban nagy és általános előhaladás történt, 's mi

azt hiszszük, hogy ezen haladás által némely ellenkezők véleményei haszontalanokká feleslegesekké lesznek. De a' kérdés sajátkép nem itt alapszik: egészen és sajátkép a' társaság azon osztályainak szokásaiban nyugszik az, melyet illetnek a' halálos büntetést magok után vonó gonosz tettek, és ha a' fensőbb néposztály, melly eleitől fogva ezen büntetés nemének, az úgy nevezett statusvétkekre való alkalmazása ellen szavát felemelt azon közmegegyeződést terjesztendi el, hogy a' büntetés ezen alkalmazásában valami igazságtalan és kegyetlen van, akkor hasonló erősítő bizonyítványokat fognak szükségkép a' néposztályban szokattabb vétkekre nézve is következtetni. Ezen feladat talán nem nehezebb mint ez első. De még akkor is, midőn ezen munka végre lesz hajtva, ha az alsóbb osztályok magok által és magokért, érzelmeik, szokásaik 's kegyelemért való esdekléseik által meg fogják mutatni, hogy a' halálos büntetés mivelődésünk mostani állapotjához többé nem illik, még akkor sem lesz minden elérve. Azon pillanattól fogva, midőn a' társaság haragját, vagy követeléseit csupán a' gonosztévő megjavulását tárgyazó kívánságra kénytelen lesz szorítani; szükségkép birnia kellesz közökkel ezen javulás valóítására; ezen eszközöknek még a' büntető törvénykönyv megváltozását is meg kell előzni; vala-mig ezen eszközökről nem lehetne rendelkezni, ezen változtatás nem egyéb lenne, mint a' törvényhozói gondolatlanság, nemzeti bolondság cselekvénye.

Látni való mikép a' halálos büntetés eltörlése még Franciaországban sem esik a' legközelebbi időre, nem azért, mintha az alsóbb osztályokhoz nemesebb eszmék nem fé. hetreki; nem mintha nehéz volna vele mind azokat megfogatni, és megtáltatni, a' mi utálatos és borzasztó a' véres ki-

végzézek látásában van, nem, mintha kivihetetlen volna a' szigorú büntetés helyébe szelidebbet tenni; nem mintha a' statusnak félni kellene, hogy egy gyilkoló eszköz eltörléséből törvénytelenység származhatnék; hanem még egyszer nem az a' kérdés. Egyik büntetés helyére másikatenni csekélység; de fontos és lényeges a' megsemmisítő büntetések helyébe javító intézkedéseket tenni. Ezen intézkedések már a' törvények által határozhatnának ugyan el, a' summák, mellyeket azok elnyelhetnek felszámítatnak, a' budgetben megajánltatnak; de intézkedéseket elhatározni és fizetni még nem annyit tesz, mint azokat megalapítani. Az intézkedéseknek csak azon szellem, azon szokások, mellyek azt diktálják, és vezérlik, adák meg az igazi becset, 's a' legeldöntőbb, valamint a' leghasznosabb, mit a' halalos büntetés eltörlésére tehetni, abban áll, olly szokásokat és intézkedéseket készíteni el előre, mellyek azt feleslegessé teszik.

Ezen viszonylatban mint hiszem nincs semmi ellenmondás. De ha ez úgy van, akkor mindenki könnyen megfoghatja, hogy nekünk más tenniva ónk is van, mint csupán törvényeket alkotni, és röpiratokat készíteni, hogy a' szerzetmu káira kell kezünket tenni, 's a' vallástól és erkölestudománytól mind azt igényelni, mit ők mint legfelsőbb hatalmat bírnak, hogy a' lelkiismeret sebei hogyogyi assanak 's a' bünöst a' társasággal, az erköcsiséggel, és magával kibékítessék, mert Nemesis mielőtt a' költemény képlege volt, bosszuló Furiával együtt a' gonosztévő életében valóság volt.

A' társaságot azon veszélyes csirától megőrizni, mellyet a' gonosztévő magában hord, 's ezen csirát saját kebelében elrombolni, ez a' feladata azon törvénynek, vagy kormánynek, melly

a' halálos büntetést el akarja törölni. Házaikat alapítani a' valóságos megjobbulás végett, intézkedéseket tenni, mellyek képesek a' gonosz tetteknek elejét venni, vagy a' gonosztévőt az erénynek visszaadni, 's az egész nemzet mellében a' szép és erőteljes erkölcsiség érzelmeit kifejtteni; mindenek előtt pedig azon vallásoss borzadást, azon védelmező ijedeimet a' vétectől általánosan behelleni, melly attól egyedül óriz meg, ez a' dolog veleje Ezen ijedelem védangyal, ez a' borzadás vallásos, ezen félelem üdvös; nem kételkedhetünk felőle, hogy az egyszersmind a' lelkiismeretnek 's egy ós régiségű törvénynek gyümölcse. Ez az emberiség lelkiismeretében, 's azon általános értékű tételnek és azon egy törvény által a' legfőbb valóság nevében hirdetett mondanak következésében származott az: a' ki vért ont annak vére hasonlókép kiontassék. Ezen törvényt hirtelen visszavenni, visszavenni a' nélkül, hogy helyére valamit tehetnenk, mi az emberi szívben azon érzelmet, mellyet abba egy mennyei'leg tisztelt szózat adott, megszabadíthatná, annyit tenne, mint a' köz erkölcsiséget veszélyeztetni, mi soha sem történik büntetés nélkül.

De a' philosophia ne ellenkezzék a' lassú az ovakodó folyamattal, 's ha a' vallás nem tartozkodott a' rabszolgaság száműzését 18 századba keríteni, a' philosophia se tartózkodják a' halálos büntetés eltörlésére még néhány évtizedig várakozni.

Hogy megmutassuk, mikép a' szokások a' törvények haladó javítását eszközlik, most egy kérdést vallásos, egy másikat philosophiai törvényhozásból vizsgálunk meg: hogy ezen megmutatás kiegészítessék, nem állhatjuk meg, hogy ezen vizsgálathoz a' politikai törvényhozásból egy kérdést ne mellékeljünk.

Régen török már az 'eszköket némelly gondolkodó fők a' háborút számüző eszközökről, melly a' nélkül, hogy halálos büntetés volna, több embert elragad, mint minden halálos büntetés együtt véve, a' családokat legszükségesebb gyámolaiktól, a' hazát a' legvitézebb és leghasznosabb polgároktól fosztja meg, 's a' népekre inséget és boldogtalanságot hoz, mellyeknek tulzásától soha sem lehet tartani, mert azokat senki sem képes egész terjedelmében lerajzolni. Senki sem czáfolgatja ezen gonoszok nagyságát, senki sem oltalmazza a' háborúnak sem hasznos sem múlhatatlan szükséges voltát, és még is nem régiben egy valaki, azon nemeslelkű irót, ki az örökös békesség mellett először szavát felemelte, utópistának, álmodozónak csúfolta.

Szerencsésebb volt egy bölcs a' „Kritik der reinen Vernunft“ szerzője, az általános békességnek megnyert némelly követőket, 's egy a' mi időnkbeli emberbarát Sellon ur kétség kívül nem fog késedelmezni ezen hátor hívók seregét szaporítani.

De ezen nemes szívű emberek tévedése igen nagy volna, ha azt hinnék, hogy czéljokat törvények és szerződészek utján elérh'tik. Sem a' diplomatia sem a' törvényhozás nem képesek ezen változást eszközözni. Az emberiség általános korszelleme azon egyedül illető törvényhatóság, melly ezen vérengző veszekedéseknek véget vethetne, 's a' fegyvert a' népek és fejedelmek kezéből ki-ejthetné. A' korszellemhez kell folyamodni, ha a' világnak békét akarunk adni, 's a' statustudomány-nak párosulva az erkölcstudománynyal bizonyosan nem lesz szükségök 2000 esztendőre azon gyalázatos szolgaság eltörlése végett, mellynek az emberiség magát alívetette, midőn népről népre a' vilongásoknak fegyverrel való eldöntését elfogadta.

Z.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

II. Móses öt Könyve Magyarra fordította és jegyzetekkel felvilágította Bloch Móricz. Budán, a' magyar kir. egyetem betűivel 1840.

Ha van vállalat, melly literatúránk ingtag alapotját tekintve temérdek költséggel és fáradsággal jár, 's mind ezeknek legalább némelly részbeni megtérítéséhez kevés reménységet nyujt, 's ugyan azért méltán merésznek nevezhető : kétségkívül jelen munka kiadása az. Bloch Móricz a' zsidókról irt jeles munkájáról ismeretes heber-magyar literator, a' magyar tudós Társaság' levelező tagja szándékozik az egész ó szövetséget magyarra fordítva, a' zsidó textus mellékletével, 's felvilágosító magyar jegyzetekkel kiadni. Az előtünk fekvő 1-ső füzetben Móses 1-ső könyve foglaltatik, 25 ivre terjed; az egész mintegy húszennyit teend. Ára az 1-ső füzetnek 4 váltó forint, 's innen már látni való, az egész munka kiadása melly költséges, melly roppant vállalat.

De nem csak nagyszerű és merész ezen vállalat, hanem dicséretes is. Ha a' Móses' hitvallá-

sát követő hazánkfiak a' mult országgyűlésen olly heves vitatások tárgyává lett emancipatio utját ama legfőbb bíró, 's legcompetensebb törvényszék előtt meg akarják egyengetni, múlhatatlan szükség, hogy nemzeti nyelvünkhez színumutatás nélküli szeretettel vonzódjanak, szívvel és szájjal magyarokká váljanak, 's az erkölcsi romlottság azon szennyétől, mellyet még a' legmiveltebb országokban is — méltán vagy méltatlanul, a' más kérdés — sokak véleménye szerint magokon hordoznak, magukról lemosták. Ezen kettős célnak elérésére czélszerűbb eszközt lehetetlen gondolni, mint a' keresztény és izraelita világ által egyaránt mély tiszteletben tartott szent hagyományoknak, a' szent írásnak magyar nyelven olvasgatása.

Minő bal vélemények uralkodnak az Izrael fiai ellen, legnagyobb előadta dr. Buss a' freiburgi fő iskolában jog- és statustudomány professora a' badeni országgyűlésen 1833. szőnyegre hozott emancipatiót tárgyzó vitatásokra tett következő nyilatkozatában.

„Gondoljunk csak azon tévelygő véleményre, mi szerint a' Zsidóknak törvényeik által meg van engedve a' nem-zsidót megcsalni, vagy azon szinte olly hibás nézetre, mi szerint a' zsidó vallás a' zsidót feltétel nélkül feljogosítja a' keresztény ellen hamis tanubizonyságot tenni. -

Minő hatása volt ezen egy pár bal itéletnek a' zsidókkal közlekedést tárgyzó törvényekre.

De ha a' zsidók vallásos moráljának tiszta jellemét teljesen elismerni kénytelenek vagyunk is, még sem tagadhatjuk, ha mindjárt mint rosz cosmopolitát feszítéssel fenyegetnének is bennünket, hogy a' zsidók tselekvésmódjának, különösen polgári jellemöknek egészen más oldala van.

A' mai zsidók valamint általjában a' mai azsiai lakosok régi törzsjellemökhöz képest épen nem fogékonyok a' status eszméjére, 's a' száza-

dok és ezeredek folytában kifejlett történeteik következtében még fogékonytalanabbákká lettek arra. Még csak vágyakozás sem ösztönzi azokat a társasági egyesülés után, különben ezen tartós életű nemzet szétszórátva és mindenütt nyomtatva temérdek pénz eszközei által magának régen új hazát alapított volna. Ha a zsidók nemzeti jellemében csak legkisebb nyoma volna is a polgári társaság kedvelésének, már régen összeolvadtak volna némellyekkel azon népek közül, mellyek között szétszórva élnek; de még a legkedvezőbb viszonyok között sem mutattak semmi hajlandóságot a közeledésre. Ezen ázsiai elszigetelés szelleme, melly őket mint a cigányokat a statusban kóborló néppé teszi, még inkább visszatartóztatja őket a nyugoti népekkel organicus összeolvadástól, mint vallásbeli különösségek.

Ezek az általános okok a zsidók felszabadítása ellen. De ha a tapasztalástól kérdünk tanácsot, ez azt tanítja, hogy minden országbeli zsidók nagy egyesületet formálnak, melly a keresztények elleni kölcsönös küzdelemre esküdt össze; s mint gyengébb kisebbség a keresztény községnek, mellyet nem képes magához elsajátítani, ravasz-ságot és csalárdságot tesz ellenébe. Én az általános tapasztalás bizonyítása, s a nagyobb tömeg lelkülete szerint beszélek. Ismerem én becsületes zsidókat és rossz keresztényeket: de a ritka kivétel a szabályt el nem dönti. Az előítélettel legmentebb lelkek sem merték a zsidók erkölcsi jellemében tulnyomó romlottságot tagadni. Borzadok azon gondolattól, hogy zsidókat lássak hazám bírószékeiben ülni, vagy mint számvevőket a községek pénztáránál.“ stb.

Ezen nézetek czáfolatába ereszkegni ezen rövid értekezés határai nem engedik, s ismertetésül néhány sorokat a szóban forgó munkából közlünk, előre bocsátván azon észrevételünket,

miszerint ezen jeles munka nem csak az izraelita közönség, szülők és tanítók, — kik gyermekeiket és nevendékeiket magyarokká és a' szent irás közelebbi ismeretében akarják felnevelni, hanem azon keresztény tanulók, tudósok és philologusok figyelmét is a' zsidó mellékletnél és folyvásti magyarázatnál fogva teljes mértékben megérdemli, kik egy magyar philologusnak annyira szükséges zsidó nyelv tanulásával foglalkoznak.

Ezen világosító magyarázatok a' Fordító részéről nem közép.zerü tudományt, terjedelmes philologiai ismereteket, a' legjobb kutfók ismerését, 's helyes tapintattal használatát tanúsítják. Állításunk igazolásául szolgáljanak következő sorok:

I. Genesis.

Móses első könyve.

I. (1) Kezdetben teremté Isten az eget és a' földet. — (2) De a' föld pusztá 's üres vala, sötétség a' hullámár felületén, és Isten szelleme lebegő a' viz színén. — (3) És monda Isten: légyen világosság. És lön világosság. (4) És látá Isten a' világosságot, hogy jó, és elkülönzé Isten a' világosságot és a' sötétséget. — (5) És elnevezé Isten a' világosságot napnak, a' sötétséget pedig nevezé éjnek; és lön est és lön reggel egy nap, — (6) És monda Isten: legyen terület a' vizek közepett, hogy válassza el a' vizet a' vitzól. — (7) Alkatá tehát a' területet, és elválasztá a' terület alatti vizeket a' terület feletti vizektől: és úgy lön. — (8) És nevezé Isten a' területet égnek;

és lön est és lön reggel másodnap. — (9) És monda Isten: gyűljenek egybe az ég alatti vizek egy helyre, hogy látassék ki a' száraz; és úgy lön. — (10) És elnevezé Isten a' szárazt földnek, a' vizgyűjteményt pedig nevezé tengernek; és látá Isten, hogy jó. — (11) Monda tehát Isten: hajtson a' föld sarjadékot, maghozó füvet, gyümölcsfát, melly neme szerint gyümölcsöt teremjen, mellynek magva benne van e' földön; és úgy lön. — (12) Terme tehát a' föld sarjadékot, maghozó füvet, az ó neme szerint, gyümölcsstermő fát, mellyben meg van magva neme szerint, és látá Isten, hogy jó. — (13) És lön est és lön reggel harmad nap. — (14) És monda Isten: legyenek világlók az ég területében, elkülönözendők a' napot az éjtől, hogy je'ül szolgáljanak az idők napok és évek számára. — (15) Hogy legyenek világlók az ég területében, megvilágítandók a' földet; és úgy lön. — (16) Szerzé tehát Isten a' két nagy világlót a' nagyobb világlót a' nappali uralkodásra; a' kisebbik világlót pedig az éjjeli uralkodásra, és a' csillagokat. — (17) és helyezé azokat Isten az ég területébe, hogy világítsák a' földet. — (18) És hogy uralkodjanak nappal és éjjel, 's elkülönözzék a' világot a' sötétől: és látá Isten hogy jó. — (19) És lön est és lön reggel negyed nap. — (20) És monda Isten: hemzseljen a' víz élő állatok hemzsegésétől, és madár röpdöcsen a' föld fölött, az ég területe színén. — (21) és teremté Isten a' nagy vizi állatokat, és minden élő csuszó mászó lényt, mellytől hemzseg a' víz, nemei szerint: és látá Isten hogy jó. — (22) És megálda őket Isten mondván: tenyésszetek és szaporodjatok, és töltsétek be a' tenger vizeit, szárnyas állat pedig szaporodjék a' földön; és lön est és lön reggel ötöd nap. — (24) És monda Isten hozzon a' föld élő lényt neme szerint; barmot, fér-

get és mezei vadat neme szerint, és úgy lön. — (25) És szerzé Isten a' mezei vadat neme szerint, a' barmot az ő neme szerint, és a' föld minden férgeit nemeik szerint; és látá Isten hogy jó. — (26) Es monda Isten: alkossunk embert képünkre és idomunkra, hogy uralkodjék a' tenger halain az ég madarain, a barmon, az egész földön és minden férgen, melly csuszik mászik a' földön.

Mutatvány a' jegyzetekből.

I. (1) Ezen első fejezetben egyszerű felséges rajza adatik a' világ' Isten teremtő szava által semmiből való előállításának és fokenkénti kifejlődésének. Elohim Isten. Alapját tekintve többet, az egyetlen Istent jelentőnév. R. Bechain, elmés, mély magyarázatát adja e' különösségnek. Szerinte Elohim gyökere El erő, hatalom, a' többesben a' hatalmak és erők öszvegét teszi. Figyelemre méltók Sanchonithon e' tárgyat érdeklő szavai: Hoi de summa choi ilou (el) tou Kronou Eloeim epeklethesan, az az: ilos vagy kronos bajtársai *Eloim*-nak nevezettek (l. Sanchoniathonis Berythii, quae feruntur fragmenta etc. ed. Joh. Conr. Orellius). Schamaim és Aretz sajátlag fenntit és alantit jelentik, és ekép ! ell (kellene) e' két szót fordítani is, mert ég és föld csak később lesznek.} 'sth. — (4) A' világ és sötétség elválasztását, a' mennyiben előbb chaosban zavartan létezének, anyagilag kell érteni, és azt nem valami elnevezés általi elkülönítésnek kell venni. — (5) Jom szónak kettős értelme van a' szent könyvekben. Először jelenti az egy bizonyos órától fogva a' másnap ugyanazon óráig lefolyó időt, a' miért mondathatik: és lön est és lön reggel egy nap. Másodszor jelenti a' reggel és est közötti időt, melly jelentésében vétetik itt is. — Ehad *egy*, gyökeres számnév ren-

delő helyett. — (6) *Rakia terület* alatt értetik a földet körül folyó levegő (légkör). Ezen a földkörül terülő levegő a földet elborította, vizeket két részre választá el: egy rész elpárologván, felhő alakban csoportozék össze fenn, más rész viz alakban boritá még mindig el a föld színét. — (8) Egyedül a másodnapi munkánál nem ismételtetik Isten ama' mondása: És látta Isten hogy jó; minthogy a vizek elválasztása, melly a napon történt, azon tökéletesen be nem végeztetett, hanem a harmadik napon is folytatott. Ugyan is a harmadik napon ama jóváhagyó kifejezés kétszer fordul elő, úgy hogy a tizedik versben említett a második napot illeti. (9) *Veteraeh* hogy *látassék ki a' száraz*. Ujabb tudományos nyomozások megerősítik a' száraz földnek a' viz hatalmas befolyása alatti alakulását. (10) *Jim* mondatik a' tenger medréről. (I. Jesa 11 f. 9. v. kir. 7. f. 25. v.) és *mi hajim* az a' tenger vize. — *Mikve hammain* pedig sajátlag nem viz gyűjteményt hanem viztartót jelent, és a' nevet képző *min-mikve*-ben helyet jelentő (nim loci). — (11) *Desche* rokonos az arab *das* szóval, mellyel a' rét gyöngye füve, a' virány, a' sarjadék jelentetik. *Asáb* cserje nemű nagyobb fű. — (14) Világtartók. A' népképző *mim* helyet jelentő (mim loci). A' septuag. *Phoster* rel fordítja. — *Vajhi*. — *Leotot ulemoadim*. Gesenius itt *hen dia diis-t* lát, de azt itt helyben nem hagyhatni, mert ezen figurával, melly által két állomány (substantia) és járulék (accidentia) viszonyában álló fogalom kapcsoló által az egyrendűség viszonyába tétetik, csak azon esetben élhetünk, ha az egyrendűség logice való, de az itt nem áll, mert a' csillagok jelül szolgálhatnak ugyan de nem időül. Egyszerűbben magyarázható ha *lemoadim* 's a' következő nevek elein álló v kapcsolókat közelítő (correlativus v-v, et-etmek vesz-

szük, és az l. előjáró betűnek szokott jelentését meghagyjuk. Én e' szerint fordítottam. 16. *Hameorot hagdorium* nagyviláglók; úgy mondatnak a' nap és hold a' többi csillagokkal összehasonlítván, nagyobb és kisebb világlóknak pedig mondatnak egymással egybehasonlítva. A' tárgy különben úgy adatik elő mint a' mesztelen (helyesebben pusztá) szem előtt feltűnik. — 20. *Scharacz* mondatik kis mozgékony férgesről, vízi állatokról, sőt még az emberről is. Al-pne 'stb. e' mondat támogatja a' feljebb kijelentett véleményt, az igen kétes *rekiá* értelme tárgyában. A' közönségesen bevett fordítás szerint *rekiá* annyit tesz mint kiterjesztett erősség és nem jelent egyebet a' köznép-képzelte szilárd égboltozatnál, de hát hogy lehetne akkor a' madarat a' kiterjesztett erősség színe felett repülőnek mondani? Ha *reki* légterületet jelent, akkor ezt igenis mondhatni. 21. *Tanin* törzsök jelentése hosszasan elnyújtott, kiterjesztett valami. A' *Septuag.* *Ketos* czelehallal fordítja, melly szinte keimajacat ut moles-ból származtatik. — 22. *Peru, urebu.* Az első mondatik a' termő tehetségéről, és a' termett valami peri-nek, gyümölcsnek. Az áldás tehát oda megy, hogy teremjenek és ne legyenek meddők. A' másik sokasodást jelent; az áldás tehát arra irányoztatik hogy nem tsak egyet de sokat szüljenek. — 24. *Behema* minden négy lábú állatoknak közös neve. Különösen pedig mondatik a' füvet evő házi állatokról, melly utolsó értelemben kell azt itt is venni, minthogy utánna következik *chaito-eretz* a' ragadozó, húst evő vad állatok. A' *Septuaginta* tetropoda-val teszi ki, de rosszul. A' vulgátában *jumenta* van. — 26. *Nuaseh* alkassunk. Ezen ige többes száma nagy zavarba ejtje a' magyarázókat Legvalószínűbb Hitzik magyarázata, ki pluralis deliberativusnak veszi e' sze-

rint az mintegy öneszmélkedés önfelszólítás mint a' franczia *Allons.*“

Ezen mutatóványokból úgy hisszük eléggé kitetszenek, a' fordítónak philologiai széles ismeretei 's a' kútfók használabani szorgalma és belátása.

Van azonban a' fordításnak említett jelességei mellett imitt amott mit helyeselni nem lehet. A' fordító feladata ugyan egy volt a' legnehezebbek közül, A' bibliát a' köznep és miveltebb olvasók számára az eredetihez a' lehetőségig hiven, érthető, de nem pórias magyarsággal, szószaporítás nélkül de nem erőltetett rövidséggel fordítani nyelvünk 's literaturánk mostani állapotjában nem könnyű dolog, 's itt hibákat keresni és találni kétségkívül sokkal könnyebb mint azokat kikerülni. Nem éretlen gáncoskodásból, annyival inkább nem kaján indulatból hanem a' következő fűzetekben talán használhatandó némi figyelmeztetésül szolgáljon tehát a' következő egypár észrevétel. Több hebraeismusok közül csak egyet említünk mindjárt a' munka elejéről. És Isten szelleme lebegő vala a' víz színén, e' helyett lebege. A' z idő nyelvben mint tudva van praesens nincs, 's ez a' participium segítségével formáltatik, p. o. *sopher aut* író én = írok; így formáltatik gyakran az imperfectum is, de ezt szóral szóra fordítani mindenesetre hiba-hebraeismus — Nem mentt továbbá a' munka némelly helytelen formáktól, mint p. o. a' többek között a' II. Rész 20 versében *barmat* állbarmot helyett, a' 23-ban *húsambol* húsombol helyett A' III rész 10. versében *szavad* hallám e' helyet szavadat Erre igen sok példák vagynak a' munka folytában. A' birtokos névmássaival-álló neveknél a' negyedik helyett elsőt használni p. o. megütöttem a' lábom, közbeszédben igenis gyakori, de könyvbeli magyarságban, hol a' legszigorúbb grammatikai szabatosság kívántatik, meg nem engedhető vissza-

élés. — Ugyanezeu részben a' 15-ik versben ez áll: *Ő össze szúzándi fejed:* e' helyett összezüzándja fejedet. Az e' féle formák mondi=mondja, monditok=mondjátok megavult forma — archaismus, melly hazánk némelly részeiben, p. o. Somogyban és Borsodban 's ezeknek szomszédságában még most is divatozik, de könyvbe nem való a' már közönségesen bevett mondja, mondjátok 'stb. ellenére. Mindezeknél nagyobb hiba ref. értelme szerint, a' határozott formának a' határozatlanlani összezavarása, mint p. o. a' IV-ik rész 5-ik versében: annakokáért a' ki kajint, *megölelnd* e' helyett megölelndi. A' határozott és határozatlan formákkali helyes élés kétségkívül olyan szikla, mellyen idegen ajkú 'sa' magyar nyelvet nemanyjok tejével beszítt fordítóink legtöbbször szenvednek hajótörést, 's erre nézve fordítóink sincs tisztában; mert hogy ez épen nem nyomtatási hiba, megtetszik abból hogy erre több példák is fordulnak elő fordításában. — Kár volt végre a' csak nem minden fordítóink által közakarattal bevett Éva, Noe, Sára, Enoch, Moses 'stb. nevek helyett a' zsidó eredetihez szigorúan ragaszkodva, Chávach, Noah, Sáraí, máskor SáraH, Chánoch, Mosch neveket használni. Ez és más e' féle neveket nem csak a' magyar hanem a' német, francia, angol 'stb. fordítók is nem tartották szentségtörésnek saját nyelvek formájába önteni. A' német írók p. o. az egyiptomi királyokat szintúgy pharaóknak nevezik mint mi, 's nem paraónak mint fordítóink akarja. Az angolok Sarai helyett szíutugy Sárát írnak mint mi. A' saját vagy úgy nevezett keresztnevek minő csudálatos metamorphosisokon mennek keresztül szolgáljon például a' *János* nevazet, melly a' görögben Joannes, némellydeák íróknál *Johannes*, angolul *James* francziaul *Jean*, olaszul *Giovane*, spanyolul *Juan*, lengyelül *Ivan*, portugalli nyelven *Joao*, németül *Johan*!!! Z.

*Nemzeti Almanach. 1844. Első év
Budapest.*

Kik azon lelkes, nagyobb részint fiatal literátorok, kiknek ezen mind külső esinnyára, mind tartalmára sebesen fejedező literaturánk mostani álláspontjának, s minden méltányos követeléseknek megfelelő Almanach létrejövését köszönheti, jól tudják a' hirlapokból literaturánk haladását szemmel tartó olvasóink. Nagyítás s minden hízelkedés nélkül állíthatjuk, nem ismerünk külföldi almanachot, mellyel ezen Nemzeti Almanachunk a' versenyt ki nem állhatná. Versek kevesebb számmal vagynak benne mint némely régibb almanachjainkban, de szépségöket, a' benneek fúválló szellemet, és a' technikai csínosságot tekintve egyiknek sem engedi a' pálmát régibb vagy újabb versenytársai közül. Ref. véleménye szerint legméltóbb joggal foglal itt helyet mutatványul a' bájos szépségű „Zongorázó Szép“ Perlaky Gábortól.“

Hajh! mint kezdjem, hogy repüljön a' dal,
 Messze hagyva a' föld hantjait?
 Zongorádnak hattyu ujjaiddal
 Mint család ki legszebb hangjait!
 'S azt, mi forrott kebled szent erébe
 Mint lehelted-át varázs-zenébe.

Mint fogoly-pillangó szárnya hamva
 Elbűl: úgy a' lángzó érzemény
 'S szellem-gondolat szóvá foganzva
 Testiebb lesz, mert a' szó szegény,
 'S szavaidnak milly hideg leghőbbje,
 Honom nyelve, nyelvek legdicsőbbje!

Bűn merengni néma gyász pompával,
 Ki nem látta az éj asszonyát?
 Ugy a' szépnek halvány fátyolával
 Bű leplezte arcza bársonyát;
 Még is ő hol űlt nemének éke!
 A' szépségnek volt királyi széke.

Mint tenger síkján ha szél parancsol;
 Most szelíden játszadozva leng,
 Majd viharrá haragudva harczol;
 Bájzenéje a' szépnek ha zeng:
 Mély hullámi a' láng indulatnak,
 Most simulnak, majd égis dagadnak.

A' regés hajdankor gyermekének
 Így ha kelték ömlő dalai
 Ne csodáljuk, hogy felépülének
 Önmaguktól Thébe falai;
 Ne, hogy a' vad tenger sikká vála,
 Árion míg rajta zengve szálla.

Néma éjjelen kik hallni vélik
 A' sphaeráknak örök zengzetét,
 Andalitóbbnak balul itélik,
 Mintha angyal-tiszta érzetét
 Édesen szomorgva lágy zenéje
 Dalba önti szívem Istennéje.

Megdicsőült hattyút véltem hallni,
 Melly szép földtül zengve vesz bucsut
 Azt sejtettem szüntekor kihalni,
 'S menybe nyilt hó képzetemnek ut,
 Lélek és szív boldogsággal égve
 Fel-hattyut véltem követni égbe

És a' kéj melly szívem üdvezité
 Nem volt álom, nem volt csalatás,
 A' varázs melly telkem Istenité,
 Uj életre volt feltámadás;
 Meny lángolt szerelmem szent egében
 A' lány rám olvadt tekintetében.

Az elbeszélések közt mind virágos kellemes
 irás-módja, mind tanulságos tartalma végett két-
 ségkívül első helyet érdemel a' „Divatkép,” az
 olly szép reményekkel biztató, literaturánkat már
 is olly jeles szellemi termékekkel gazdagított ifju
 írónak Teuthy Lajosnak tollából.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

(Vége.)

Ueber den Einfluss der Sitten auf die Gesetze, und der Gesetze auf die Sitten; von J. Matter, korrespondirendem Mitglied des Instituts und Generalinspector der königlichen Universität. — Eine von der französischen Akademie mit dem auserordentlichen Preis von 10,000 Franken gekrönte Preisschrift. — Aus dem Französischen übersetzt, und mit theils erklärenden, theils beurtheilenden Anmerkungen begleitet von Dr. F. J. Busz, Professor der Rechts- und Staatswissenschaften an der Hochschule zu Freiburg. — Freiburg im Breisgau in der Herder'schen Kunst- und Buchhandlung 1833.

Egy pillanatig sem kételkedem, hogy a' közös előhaladása a' törvényhozásnak, és az általános erkölcsösödésnek apránként igen sok jó törvényt fog létrehozni, mellyek közül némelylek

még most vagy igen különösöknek, vagy a' gyakorlatban ki nem vihetőknak tetszettek, 's mellyek közül mások a' szokások és erkölcsök jelen állapotjában előttünk vagy általában igazságtalannoknak, vagy szabadságainkat korlátozóknak, vagy több tekintetben utópiaiaknak látszhatnak. Így válhatik egyszer lehetségessé azon békebiróságoknak felállítása, mellyeket hajdan már Hollandiában próbáltak, hogy az ügyvédek ármánkodásainak 's egyszerűsmind a' családok romlásának eleit vehessék. Így fogja egyszer a' törvény azon kegyetlen és alattomos játékot száműzhetni, mellyet még az most a' lotteria névzet alatt megenged, vagy is inkább felhatalmaz, 's melly nem egyéb, mint a' tudatlanságnak, butaságnak, és a' kíváncsiságnak vetett tőr. Így fogja az a' közönséges folyamatból kizárhatni azon erkölcstelen elmeszüleményeket, mellyekkel a' gyalázatos pénzkeresés majd a' még ártatlansággal ékeskedő ifjuságot, majd a' kicsapongásai által a' vétkes visszaemlékezések gyalázatos élvezésére lealacsonyodott latorságot kínálja.

Hiában próbálnák mai időben ezen silány elmeszüleményeket száműzni; még nagyobb kíváncsisággal olvasnák őket. De várjuk el csak az általános erkölcsösödés a' nyilvános erkölcsiség kimaradhatatlan haladását, akkor nem a' polgári hatalomnak kell a' nyilvános véleményt felszólítani hanem a' nyilvános vélemény maga fogja kötelességének nevében a' polgári felsőséget inteni a' vétkek zabolázása végett, hogy az erkölcsök illy múlhatatlanul szükséges törvények hiánya miatt tovább ne veszélyeztessenek.

De hogy ezen magosságra elérhessünk, a' politikai eldöntő harcznak szükségeskép be kell végeztetnie, 's a' nemzetnek, egyetemes jogainak

csendes lirtokában gyanakodás nélkül nézhetnle, hogy a' polgári hatalom minden eszközeit mozgásba hozza.

Az erkölcstelen munkákat számúzni igen könnyű lesz azon pillanattól fogva, midőn a' nyilvános vélemény szabadságai 's a' statuskormányzásnak minden ezeket védő munkái iránti aggodalmokon feljül lesz emelkedve. Ezen biztosság immár lehetséges, megfogható minden jobb gondolkozásnak tervei és kívánságai erre irányozvák, 's következőleg nem igen messze lehet az. Ez engedend a' jó törvényhozásnak kiszámíthatalan befolyást a' jó szokásokra, 's hozzá tehetjük, mikép a' nemzetek alig dicsekedhetnek valóságos erkölcsödéssei, valamig olyan törvényeik hiányzanak, millyeneket a' szokások erkölcsök, nyilvános érdeke kíván.

Éa a' törvényhozás haladását a' szokásokat és azon jót tekintve, mellyet az erkölcsiség törvényei még a' dolgok mostani állásában is biztosítanak méltányolni akarjuk, menjünk vissza azon időkre, mellyekben a' szokásokat, erkölcsöket tárgyazó mostani törvények még nem léteztek, forgassuk által p. o. a' törvényhozás évkönyveit a' bordélyházak felett; vizsgáljuk meg nevezetesen ezen tárgyat illető parancsolatait sz. Lajosnak, azon fejedelemnek, kinek bölcs 's egyszersmind kegyes törekvései még a' szent földre tett táborozása alatt is meg nem akadályozhatták, hogy csaknem szemei előtt bordélyházak keletkeztek.

Ezen példa után, mellyhez könnyű volna még sok másokat is mellékelni a' régi törvényhozás előhaladását tekintv e könnyen megfoghatók lesznek azon igazságos remények, mellyeket a' nyilvános erkölcsiség hasznára keblünkben méltó joggal táplálunk.

De azon törvényeket mellyek a' szokások, erkölcsök érdekét tárgyazzák, az újabb időkben nehezebb alkotni, mint a' régiekben volt. A régi törvényhozó hogy polgártársaikat az idegen ragály veszélyitől védelmezzék, 's a' szokásokat, erkölcsöket népszerű tisztaságba megtartsák. némi kerítéssel sáncz-czal vették azokat körül. Nem csak az egyiptomiak, zsidók és más keleti népek vették fel ezen elvből és rendszerint az idegeneket többé vagy kevésbé feltételezett módon kirekesztőtörvényeket, 's irántok az emberekbe bizonyos idegenkedést öntven, melly minden szorosabb közlekedésnek akadályára volt, hanem Spartában 'is találunk az idegenek ellen hozott törvényekre; Athene a' barbarok iránt olly megvetést nyilvánított, mellynek sokkal nagyobb ereje volt, mint akármely törvénynek valaha.

Az erkölcsösödés, a' közlekedés és mesterségek mostani állapotjában az ilyen eszköz, melly már a' régiéknél is nehéz volt, sokkal kártékonyabb 's nevetségesebb lenne, hogy sem valaki azt indítványozni merné. E' szerint nálunk hiányzik a' legsikeresebb szabályok egyike, mellyeket a' régiak szokásaik fentartására használtak. Másfelől az erkölcsösödés mostani állapotjában azon mesterséggel, melly szerint a bölcsesség bizonyos elveit terjesztjük, 's az erkölcsiség tanítványait mintegy sokszorozhatjuk, olly segéd eszközökkel birunk, mellyekről a' régiség törvényhozója épen nem rendelkezhetett.

Mi azonban a' törvények befolyását a' szokásokra felette gyengíti, ez azon jólét hiány az anyagi nyomoruság 's ezen tekintetben az újvilág a' régi mellett hátramarad. A' pauperismus, melly Irlandban a' lehető legnagyobb a' statusra nézve veszélyes fokra hágott, azon seb, melly csaknem minden újabb népeket emészt, 's egy azon sebek kö-

zül, mellyeket a' kegyes jóltévó mindenség csudátevő szercivel sem képes meggyógyítani.

Más felől ugyan a' mesterségek és tudományok fényes haladásai által az iparnak, a' mivelődésnek a' kereskedésnek több segéd forrásokat, több közlekedéseket nyújtanak. De a' mesterségek ezen tökéletesedésével névekedik egyszersmind a' bővöködés szeretete, a' divatvilág örömeinek szüksége, mellyek csak pénz által kielégíthetők. A' népese-
dés és segédforrások haladásai között nincsen semmi arány. Ezt látnak előttünk legalább bizonyítani azon legfontosabb vizsgálatok, mellyeket ezen tárgyban a' leglelkiesmeretesebb írók tettek. Ezen annyira fontos bajok elhárítására czélozó eszközöknek tehát igen komolyan kell az erkölcstanítók és törvényhozók figyelmét foglalkoztatni.

De egy ilyen felséges statusbölcse ség, ilyen nagy emberszeretet számításaira annak kell őket legelőnkebben serkenteni, miszerint a' törvények befolyása a' szokásokra az anyagi erkölcsi jólét kútforrása, 's ez amannak szüntelen következménye. A' törvények megadhatnak egyiket is másikat is, vagy sok szabadságot vagy sok hatalmat az erkölcsi érdekek iránt, még is igen tökéletlen lenne, a' mit teljesítenének, 's adományukat nem jó szívvel fogadnák; a' népek keveset esengenek a' dicsőséges nyomoruság, tisztességes szegénység után; hogy őket teljesen ki lehessen elégíteni, kötelessége a' törvénynek a' lehető legnagyobb szabadság mellett mindenkinek jogait, munkáit, élvezeteit, személyét és vagyonát védeni. A' polgári hatalom, melly nem egyéb mint élő törvényköteles folyvást törekedni új utakat nyitni a' birtok utáni esenkedésre, a' jólét azon kívánására, mellyek az emberiségnek leg-sürgetőbb legáltalánosabb szüksége.

Kevés lenne a szenvedelem rakoncátlanságait szabályozni, 's a polgároknak tökéletes bátorságot biztosítani, ezen bátorság ó rájuk nézve a halál nyugalma, minden hasznos munka hiánya lenne; jólétekre többet kívánnak ók, 's a törvények a polgárok szellemére csak nem mindentehetőleg munkálnak, ha azok a polgári hatalomtól ennél többet nyernek.

Nyilván láthatni ezt az újabb statusok közül azon nemzetben, mely a jólétre és szabadságra vezető úsvényen minden más nemzetek előtt ment előre.

Valóban Anglia régi erkölceinek minden durvasága, 's mind azon bilincsek mellett is, melyekkel a lúberi rendszer erkölcsi kifejlődését oly soká akadályozta, mind azon akadályok mellett, mellyek hosszas polgári zendüléseit okozták, csak szabadelmű, 's egyszersmind oly erős polgári intézkedéseinek köszönhetette mind azon előmenetelket a nyilvános szokásokban, erkölcsökben, a magános emberek jólétében, mely a szemlélődő figyelmét csak nem minden városaiban annyira magára vonja. Hiszen Anglia régi jó vagy rossz törvényeinek csak annyiban veti magát alá, csak annyiban kevély régibb és újabb polgári intézkedéseire, mennyiben a polgári hatalom azok által kereskedésének és iparának temérdek hasznokat, óriási segédforrásokat tudott szerezni!

Ezen kifejlődés még tisztábban és sebesebb folyamatban mutatkozik egy újabb statusban, statutban, azon Amerikában, mellynek az Anglia ellent felkelésében semmi más célja nem volt, mini iparát és munkáit azon egyébiránt könnyű bilincsektől, mollyeket a régi Albion intézkedései ráraktak, megszabadítsa. Seholy sem láthatták job-

ban mint itt, melly boldogító, melly gyors azon befolyás, mellyet a' szokásokra azon törvények gyakorolnak, mellyek az igazi szabadsággal az anyagi érdekek iránti nagy gondoskodást párosítanak. Mindazon különböző és romlott alkotórészek daczára, mellyekből hajdan az egyesült statusok népessége állott, szemlátomást a' legfelsőbb emelkedést mutattak, 's polgári intézkedéseikben, valamint szokásaikban is olly tulnyomósságot mutatnak az Angolország felett, hogy azon megvetés, mellyel ez eleinte rájuk nézett, mint valamely álom elenyészett.

Látnivaló, mikép a' törvények néha csak közvetve munkálnak a' szokásokra, ritkán fő czéljok azokat finomítani, javítani; de ezen eredményt a' rend és szabatoság azon szelleme által szülik, mellyet a' polgári élettel közölnek, 's melly onnan a' népek erkölcsi életébe által megy.

Ezen befolyás azonban azon pillanattól fogva megszűnik, mellyben a' népek szokásai erkölcsi annyira elaljasodnak, hogy többé semmi javításra nem képesek, folyvást rosszabbúlnak, 's a' népekkel együtt ugyanazon örvénybe süllyednek. Akkor lehetetlennek látszik a' népségre a' törvények által munkálni, 's azt polgári rendelkezések által megifjítani. Sőt a' mi több, az elaljasodás ezen állapotjában kormányozni is lehetetlen őket.

Valóban a' törvények tisztelete nélkül semmi kormányzás nem lehetséges, 's viszont a' törvények tisztelete a' szokások erkölcsök tisztelete nélkül meg nem állhat. Valahányszor törvényeket próbáltak a' szokások helyébe tenni, mindenkor hajótörést szenvedtek. Vannak határok, mellyeknél a' törvények hatalma megszűnik, vannak vétkek, mellyek ezen

határokat el nem érhetik, mellyek a' törvénynek hatását csúfolják.

Az athenei törvények, hogy a' férj rossz magaviseletét meghűntessék megengedték az asszonyoknak, kik ez iránt panaszt tettek, az elválást; de mintsem a' gyalázatot családuknak tudtira adnák, inkább lemondtak az athenei asszonyok a' törvény ezen kedvezéséről.

Midőn Athenében az erkölcsök romlani, 's a' férfiak ágyasokkal kezdtek társalkodni, semmi törvény, bár melly szigorú lett volna is az, nem lett volna eléggé erős a' házasság szentségét védeni. Senki sem akarta volna ezen annyira kellemteljes 's annyira szellemdús asszonyokat 'számúzni, kiknek házai a' jó izlés templomai 's a' lángelmék gyülekező helyei voltak; kerülték, 's nyilvánosan gyalázták őket, de ezen gyalázatokot annyival gyengédebb hódolásokkal igyekeztek otthon helyrehozni.

Vannak hibás, vannak erkölcstelen és vétkezzokások, mellyeket semmi törvény meg nem változtathat, semmi törvény nem lenne képes megbüntetni. Semmi törvény nem törölhette még el a' párviadalt, ezen épen olyan esztelen mint vétkezzokást. Ha a mi napjainkban a' párviadal ritkábbá lett, ha még csak egy előítéleten alapúl az, mellyet megvetnek, midőn magokat alávetik, ha azon engedékenységen elpirúlunk, melly elveinknek forma szerinti eltörlése: bizonyos, hogy ezen eredményt nem az ezen gonoszságot tárgyazó szüntelen ismételt megsértett és változtatott törvényeknek köszönhetjük, hanem a' szokásoknak, mellyek szelidültek, 's olly sok tekintetben tisztultak.

Legyünk teljesen meggyőződve, mi az emberiség baráti a' XIX-ik század emberei, törvény-

hozók, erkölcsvizsgálók, írók, nem mi fogjuk a párviadalt megbuktatni, 's az Isten ítéleteinek ezen gyalázatos maradványát a' társaságból száműzni: szokásaink, erkölceink haladása fogja azt egyedül eltörölni, 's felette a' nevetség vesszejét eltörni.

De mondjuk meg a' törvényhozóknak, a' ministereknek az ország hatóságainak azt is, hogy egyedül a' nyilvános nevelést tárgyazó törvények állithatnak elő eléggé erős és tiszteletteljes szokásokat, hogy utolsó fogyatékát eltörüljék azon szokásnak, melly egész azon korig megy vissza, melyben a' barbárság fegyveres kézzel nyomult elő északról, a' Görögország és Róma törvényének 's civilisatióinak helyét elfoglalandó.

Igy van a' dolog a' fényüzésre, a' játéokra, a' kicsapongásra, a' sorsjátéokra, és sok más társasági hibákra nézve is, mellyek bennünket szomorítanak, 's mellyeknek száműzésére a' törvénynek kétségkívül együtt kell munkálni, de a' melly azt magában ki nem írhatja.

Sokat foglalkoztak ezen hibák zabolázásával. — Különösen ostromolták ezen hibák közül azt, melly mint a' többieknek, mintegy kutforrása, a' fényüzést. Sok költségeket tárgyazó törvényeket alkottak a' fényüzés korlátozására. De először az efféle törvények bele vágnak az emberek természeti jogaiba; továbbá némi kihívásul szolgálnak azok a' csalásra; végre alkalmat nyújtanak a' törvényhatóság megvetésére, mellynek felvigyázását folyvást kijátszák, meghiusítják. Schveicznak némelly apróbb megyéiben talán hasznosak voltak a' költségtörvények, hol a' fényüzés által felvett bizonyos formák haladását feltartóztathatták. Ott a' gonoszt bizonyos viszonyok közt akadályozhatták. Sőt azt is megen

gedem, hogy a' hibát általában korlátozták. De más felől temérdek zavart és nehézséget okoztak. Jövedelem nélküli tőkepenézeket halmozattak rakásra a' nyilvános szellemet a' szokásokat, az ipart némileg megdermesztették, talán még gonoszabbúl, mint maga a' tékozlás; bizonyos önzésnek, kévelységnek származására adtak okot, melly ezerszer veszélyesebb mint a' tékozlás minden fonákságai, bolondságai.

Általában minden népeknél azon lett dolog tapasztalható, hogy a' törvények minél inkább szaporodnak annyival kevesebb hatalmat gyakorolnak.

Valahol a' törvények rakásra halmoztatnak, két dolog közül egyik történik meg. Vagy végrehajtatik a' törvény, 's akkor a' kormány részéről erőszakoskodás a' nép részéről pedig elnyomtatás, minden munkásság és minden önerejű élet hiánya származik. Vagy nem kíséri a' törvényt azon erő és hatalom, melly szükséges arra, hogy annak tekintet szeresztessék, 's akkor a' törvény nem egyéb, mint némellyekre nézve gunyolás, másokra nézve, pedig ingerlés tárgya. Japánban, mint tudva van, minden a' törvényhozás tárgya. „Japánt ugymond Montesquieu, a' törvények tyrannisálják.“ Mindenki ösméri azon erőszakos uralkodás eredményét is, molly egy egész népre a' statutumokat, rendeléseket szabályokat, tilalmakat ugy terjeszti ki, mint valamelly hálót.

Általában megjegyzésre méltó; hogy keleten, hol a' függetlenség és a heverés annyira első és nagy szükségek, olly sok aprólékos és ingerkedő törvények léteznek. De a' dolgok ezen rendét maga a' puhaság hozta be. A' puhaság, hogy magát munkásságra ingerelje, kénytelen minden mozgásokat magának eleibe szabni, és mind e' mellett is

ezen törvényszerű munkásság még sem volt soha képes kipótolni azon természeti munkásságot ezen olyan parancsoló szükségét, melly más éghajlatok alatt olyan elleneállhatatlan.

Kevés szokások is vannak keleten minden sok törvényszerű szabályok mellett is, 's általában tapasztalt dolog, hogy minél jobban tékozzatik a' törvény hatása a' törvények szaporítása által, annyi- val inkább gyengítetik az.

Gyakran gáncsolják a' mai törvényhozást, hogy igen sok törvényeket alkot. Ezen gáncs helyes lehet, de szinte úgy igaz az is, hogy a' régiek is kelletinél több törvényeket alkottak. Még Lycurgus és Solon is bele estek ezen hibába, 's a' leghíresebb törvényhozók is feledvén fenséges hivatásukat, aprólékosságra ereszkedtek le az által hogy a' körülük fekvő viszonyokat is meg akarták határozni. Valóban alig lehet valami helytelenebbet, 's egyszersmind nevetségesebbet képzelni, mint azon Gynaicosmosok, és Gynaiconomosok, kiket a' régi athenei törvények felállítottak *).

*) Lássuk minémű tiszték voltak ezek. A' törvény megtiltotta a' házasságrontó asszonynak, hogy a' templomokban megjelenhessen, 's cizfrán felöltözve járhasson. Mindenkinek meg volt engedve az ezen törvényt megrontó személyt megverni ruháit róla letépni. A' törvény szinte megtiltotta a' becsületes asszonyoknak hogy pongyolán járhassanak; azokat kik ezen hibát elkövették, 100 drachmára büntette. A' bírói ítéletek, mellyek ezeket elítélték a' híres Platanen Kerameikotban bajtattak végré, 's a' felsőségi személyek, kik

Csak a' családfőnököt illeti azon jog, hogy a' családja tagjaira hajléka körén belől felvigyázzon. Ezen jognak különösen szentnek kellett lenni a' törvényhozás és szokások azon állapotjában, mellyben az asszony a' férjnek annyira alá volt vetve.

A' törvények szerfeletti sokasága két oknál fogva akadályozza hatásukat, melly okokat a' leg-egyszerűbb figyelem is képes méltányolni. Először lehetetlen, hogy a' sok törvényeket, szüntelen szemek előtt tartsák azok, kiknek kötelessége azokhoz alkalmazkodni; továbbá tudásuk azokra nézve is lehetetlen, kik végrehajtásukra kötelesek felvigyázni.

Ezen észrevétel a' rendes igazgatásokra valamint a' törvénykiszolgáltatásra is egyiránt alkalmaztatható. Voltak országok, mellyekben a' szabály, rendelkezések, 's magatartást tárgyazó parancsolat, határozatok és magyarázatok annyira megsaporodtak, hogy többnyire a' tisztviselők nem voltak képesek azokról magoknak illő ismereteket szerezni, 's egész tisztviselőségek ideje alatt néhány ügyes szakemberek martalékvá lettek, kiknek egyetemes szellemtelenségeit a' felsőség törvényhozó szenvedelmei ezen temérdek emlékeinek megtanulásában némi cserépfoma máz vonta be.

A' törvényeket szaporítani tehát annyit tesz, mint hatásukat csökkenteni. De azokat azon pentig szaporítani, hogy a' törvényhozói az erkölcstudománynak alá rendeltessék, p. o. valamely vég-

Gynaiconomosoknak neveztettek, 's az asszonyok pipercasztalánál felvigyázók voltak, meg voltak bizva ezen törvények lelkiismeretes megtartására fülegtyelni. Ezek házasságban élő férfiak közül válszottak.

zés vagy rendelet formában a' szemérmertességet a' szüzességet a' szerénységet az aszszonyoknak parancsolni; a' polgári hatalom három ágazatának nevében nekik ferjekhez és gyermekeikhez való ragaszkodást eleikbeszabni, mellyet gyengéd érzelmeknek ajánlani csupán csak a' természetnek és vallásnak van joga, a' gyermekeknek az attyok és anyyok iránt tartozó tiszteletet és hajlandóságot kötelességökké tenni annyit tesz, mint az erkölcsöket megszeplősíteni, a' természetet megsérteni, annyit tesz, mint a' törvényességet, ezen mindenestre igen határozott és tiszteletre méltó, de a' lelkesedésre csak igen kevésbé képes dolgot az erkölcsiségnek ezen szent dolognak a' lelkiismeret és lelkesedés ezen ügyének helyébe tenni.

Megengedjük azonban, hogy midőn több törvények hirdettetnek ki, ez azért történik, mivel azok jóknak, szükségeseeknek tartatnak; mert minden gonosznak gyógyító szert akarnak találni, 's a' törvényhozók azzal hízkelkednek magoknak, hogy a' szokásokat, erkölcsöket törvények által pótolják ki, 's a' népeket a' rendelkezések által megiffjítják.

Semmi sem közönségesebb ezen nézeteknél: de a' népeket megiffjítani igen nehéz dolog. Ha a' népek valaha megváltoznak, ez magok által történik, még pedig valamelly nagy eldöntő küzdés, valamelly catastrophe vagy valamelly általános változás következtében, melly a' nyilvános szellemet megújítja, melly a' szent tüzet ujra feléleszti, mellyet a' puhaság és könnyelműség elhagynának aludni, melly a' megvéniült társaságoknak az ifjúság álmódásai és szenvedelmeit ismét visszaadja. Ezen csudát a' törvényhozás következménye soha sem eszközli, 's ezen átváltozásokról tanitmányt soha sem lehetett még a' történetek könyvéből ki-syllabizálni. A' lelkesedés, a' hit, a' szokások, er-

kölcsök csudákat eszközölnek, de soha sem a' törvényhozás. Ott, hol a' gonosz mélyen fekszik, hol az közönségessé lett, nem lehet azt törvény által megjavítani; be lehet takargatni, de kiirtani nem; nem lehet a' jót helyére tenni; semmi növény nedv ne éleszti fel újra az elszáradt gyökeret, mert nem hathatja keresztül, 's mint az életnek új alkotórésze, nem elegyedhetik össze az élettel, melly nem létezik többé!

Ha tehát nehéz, ha lehetetlen általában a' szokásokat újra megifjítani, legalább azzal hizelkedtek magoknak néha a' törvényhozók, hogy a' polgári erkölcsöket, a' társasági szokásokat újra felfrissítik. Ez nem minden helyzetben látszik általában lehetetlennek. De ne reményljétek ezen átváltozást ha a' dolgok rendje, mellyet alapítani akartok, az általános elvekkel, alapnézetekkel, mellyek a' szellemekbe mélyen bele oltvák, 's a' szokásokban megszentelvék, összeütköznek.

Elég bizonyosságit láthattuk ennek az 1814-iki restauratio alkalmával. Ezen restauratio a' hosszú viharok után egy általános ellankadás pillanatában kétségkívül úgy állott elő, mint jó, békeszerető, rábízható, 's kedvező körülmények között. És még is hajótörést szenvedett azon pillanattól fogva, mellyben észrevették, hogy az lételünk egész évharminczadát szemei elől eltévesztette, hogy az több, mint nyolczvankilencz esztendőre visszament hogy az a'kor szokásaivali meg nem egyezhetését érezte; hogy az más vélemények által lévén lebilincselte, 's különböző szokások rabszolgája lévén, velünk soha összehangzásba nem jöhetne.

Ne mondjuk azonban, hogy ez az emberek, és nem a' rendszer hibája volt: ne mondjuk, hogy több ügyességgel, erőszakkal vagy csalással sikert szerezhettek volna annak, mit ilyen módon meg-

bukni láttunk. Ez annyit tenne mint az embereket és viszonyokat helytelenül itélni meg. Mihelyt az e' féle sikerülésre olly rendkívüli ügyességekre van szükség, mellyek az azt gyámolító véleményeknél sem találhatók; mihelyt minden rendszabásnál, mellyhez fogunk, vagy erőszak, vagy csalás kívántatik, a' siker többé nem lehetséges. Az e' féle rendszer undokság az ember valójában, 's véleményem szerint — olly hatalmasnak és rendíthetetlennek tartom én a' jó véldangyalát, mellyet a' teremtő keze bennünk felállított — meg maga Machiavelli sem lett volna képes minden előforduló körülmények között saját rendszerét követni. Ő is gyakran kiesett volna a' gonoszok azon szerepéből, mellyet másokkal játszani akart.

Minden nemzedék szokásaiban van bizonyos általános szellem, van egy általános uralkodó törekvés, 's ezt úgy lehet nézni, mint a' nyilvános szokások igazi hatalmát, mint a' nemzet szellemét, 's ezt kell követni. A' ki ezen óriást megtámadja, meg kell buknia. Ez a' minden népek történetének nagy leckéje. *A' törvényeknek a' szokások kifejezésének kell lenni, hogy ezekre hatásuk lehessen.* Az 1814 iki Charta alapítója igen jól felfogta ezt; ezt nem akarják mások megfogni, ez az, mit már ma mindenki meg fog mert mindenki látta, mikép tiporta le ezen óriás oktalan ellenkezőit. 's ezen óriásban olly nagy volt saját erejének öntudata, hogy miután ellenségeit letiporta, a' határra kivitte azokat.

Ha a' törvények hatni akarnak, annyira szükségök van a' szokásokra, hogy azon példában, mellyel dolgozunk van a' restauratio emberei részéről nem lett volna elég az 1814-ihí Charta betűit követni.

Valóban, ha azon restauratio törvényeinek erőt akartak adni, nem volt elég a' holt betűket

szem előtt tartani; hanem azon alkotmány szelleméhez, az az: a' tökéletesbüléshez, a' haladáshoz kellett volna magunkat tartani, melly a' politikai törvényben volt, mivel azon törvény az ő munkája volt.

Ha a' restauratio emberei zsidó módra a' betűhez ragaszkodtak volna, kevés idő múlva ugyan azon szokások körén kívül találták volna fel magokat, mellyeknek összehangzása a' status intézkedéseivel olly múlhatatlanúl szükséges volt. Már akkor, midőn a' Charta hű teljesítését mindenfelől követelték (kétségkívül jó hiedelemben, mert mikor a' népek követeléseket tesznek, soha sincsenek rossz hiedelemben), — már nem felelt meg a' Charta a' nyilvános szellem minden követeléseinek. Által is látták ezt csak hamar. Mihelyt a' vélemények szabadon nyilatkozhattak, azonnal sietve kezdtek ezen ünnepélyes oklevélnek számtalan tételeit javítani, mellyet még 15 év előtt úgy néztek, mint a' törvényhozás legszebb emlékét, mint a' mi szokásainkkal megállható szabadságok legnagyobb summájának kuforrását. Így van a' dolog minden nyilvános intézkedésekkel.

Ha a' törvényhozás a' szokásokra befolyást akar gyakorolni haladónak kell annak lenni, azaz: a' szokások zenithjére — tetőpontjára állani, 's ránk nézve az 1830 iki törvény tökéletesebbé lehetőségét illető kérdés többé nem kérdés. Ezt azért állítjuk mert az emberiség története tanítják, hogy a' szokások szabják a' törvényeket; úgy de a' szokások szüntelen változnak a' nélkül, hogy valaki fel volna hatalmazva ezen átváltozás kisebb vagy nagyobb gyorsaságát felszámítani.

A' törvényhozás megelőzheti a' szokásokat a' nélkül, hogy hatalmát veszélyesztetné, ha az össze érintkezés és megegyezés pontjait fentartani

törekszik. Ezen annyira ritka esetben ugyan nem a' nyilvános szokások vezérlik őtet, csupán azon férfiak fensőbb ihletű sugallásaira hallgat, kik a' társasági rend elején állanak, a' nép felvilágosodottabb részét, legtiszteletre méltóbb szónólóit követi. E' szerint az által, hogy a' tökéletesbüléshez közelebb érzi magát, tiszteletre méltóbb, fenségesebb jellemet ölt magára, 's szerfeletti szépségét elnézeti velünk. Az ember mindig azt tiszteli, a' mit csudál.

Fájdalom a' törvényhozók ritkán emelkednek föl ezen magosságra, mellyen ők a' munkájokat néző néptől a' lelkesedés kiáltását csikarják ki.

Rendesen a' törvények a' szokásoktól hátra maradnak, de az ellenkező jelenség sem ritka. A' szokások okozzák a' zendüléseket és még is a' szokások bár melly romboló hatásuak is a' politikai forrongásokban, a' törvények által csak nem mindig túlszárnyaltatnak. Ez onnan van, mivel a' törvényhozók elhagyják magokat azon kivánságoktól ragadtatni, hogy a' nemzetek sorsát egy pillanatban, és valamely tündérbot csapása által megállapítsák.

V.

XI. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Régi magyar szavak, szójárások és példabeszédek.	3
2) Az emberről, mint természeti életműszeres és erkölcsi lényről.	24
3) Igaza van-e T. T. Bálintnak?	26
4) A' religio, vallásos, 's erkölcsi élet 'stb.	52
5) A' jó szokások befolyások a' törvényeck.	65

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

II. Móses öt Könyve Magyarra fordította és jegyzekkel felvilágosította Bloch Moricz	82

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

- B) Ueber den Einfluss der Sitten auf die Gesetze, und der Gesetze auf die Sitten; von J. Matter, korrespondirendem Mitglied des Instituts und Generalinspector der königlichen Universität. 'stb.

(Koszorú az 1840-dik esztendei X. Kötethez egy iv.).

E l ő f i z e t ő k.

Dicsőségesen uralkodó Felséges

I. F E R D I N A N D,

Örökös Austriai Császár, Magyar
Ország Királya (V. F E R D I N A N D)
Cseh Ország, Lombardia és Velence,
Galliczia, Lodomeria és Illyriának Ki-
rálya, Austriai Fő Herceg

's a' t.

Ő Császári 's Apostoli Királyi Felsége,
legkegyelmesebb Urunk:

CSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERCZEGEK.

Felséges Magyar Császári, és Cseh Országi Királyi Örökös és Austriai Fő Herczeg FERENCZ KÁROLY, az arany Gyapjas Rendnek Vitéze, General Örnagy és a' 62-ik számú Magyar Gyalog Linea Ezrednek Tulajdonosa 'sa' t. *Bécsben.*

Felséges Császári, Magyar és Cseh Országi Királyi Örökös és Austriai Fő Herczeg JÓSEF, az Arany Gyapjas, és a' Sz. István Apost. Magyar Királyi és a' Brazíliai Császár Déli Kereszt jeles Rendek Nagy Keresztes Vitéze, Magyar Ország Nádor-Ispánja, Kir. Helytartója, 's fő Kapitánya, a' Jászok és Kunok' Grófja, 's Birája, Cs. kir. Feldmarschal, két Magyar Lovas Ezred Tulajdonosa, 's Ezredese; Pest, Pilis 'Sólt törvényesen egyesült Vármegyék' örökös és valóságos Fő-Ispánja, a' Nagy Mgú Magyar királyi Helytartó Tanáts; 's a' Nagy Mgú Hétszemélyes Fő Törvényszék Elölülője. *Budán.*

Felséges Magyar és Cseh Országi Királyi Örökös, és Austriai Esztei Fő Herczeg FERDINAND KÁROLY, Arany Gyapjas, Mária Theresia Katonai R. Vitéze, Szent István Apostoli Király, Sz. András Orosz Cs. 's a' Hanoverai Guelfek jeles Rendének Nagy Keresztes Vitéze, Cs. Kir. Feldmarschal', a' 3-dik számú Magyar Huszár, 's egy Cs. Orosz Huszár Ezrednek Tulajdonosa 's Ezredese, és Galliczia Fő Hadi és polgári Igazgatója, *Lembergben.*

L O N D O N B A N.

Herczeg Galanthai Eszterházy Pál, Fraknó' örökös Ura, Arany Gyapjas R. Vitéze, Sz. Ist-

ván Magyar Király, a' Hannoverai Király Guel-
fek- és a' Sziciliani Király Sz. Ferdinánd és
Érdem jeles Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze,
Cs. Kir. valóságos belső titkos Tanácsos, Ka-
marás, Sopron Vgye örökös és valóságos Fő
Ispánja, és Követ a' Nagy Britanniai Királyi
Udvarnál.

P Á R I S B A N.

Apponyi Gróf Apponyi Antal Arany Gyapjas
R. Vitéze, a' Sz. István A. K. jel. Rend Nagy
Keresztése, a' Császári Leopold Rendnek közén
Keresztése; a' Toscani Nagy Herczegi Sz. Jósef
R. és a' Parmai Constant. Sz. György Rendek-
nek Nagy Keresztes Vitéze, Cs. Kir. val. belső
titkos Tanácsos, Kamarás, és Követ a' Francia
Királyi Udvarnál.

OLASZ ORSZÁG.

Revisnyei Gróf Reviczky Ádám, Szent Ist-
ván Magyar Apost. Királyi Rendének Nagy-Ke-
resztése, a' Leopold Császári, és a' Sardiniai
Sz. Mórícz és Lázár Rendeknek Nagy Keresztes
Vitéze briliánt.; Cs. kir. Kamarás valós. belső
titkos Tanácsos, Magyar kir. Fő udvar Mester,
Tekintetes Borsod Vármegye Fő Ispánja, Cs.
Kir. Nagy Követ Florenczben, Kraini földmí-
velésre ügyelő Társaságnak Tagja, 's a' Magyar.
Tudós Társaság' Igazgató-Tagja.

Báró Gerliczy János, General-Major Raguszá-
ban Dalmátiában.

B É C S B E N.

Herczeg Metternich-Winneburg Kelemen
Venczel Lothár; — Portellai Herczeg; Königs-

warti Gróf, Plass, Amons, és Markusgrünn, Miltigan, Johannesberg, Brezesovits 's a' t. Uradalmaknak Földes Ura; — Spanyol Országi I. rendű Grand; — az Arany Gyapjas Rend Vitéze Sz. István Magyar Király R. brilliant. — A' polgári Érdem Pénz- és a' Jerusalemi Sz. János R. Nagy Keresztese; — Az Orosz Cs. Sz. András, Sz: Newszky Sándor, és Sz. Anna Rendeknek 1-só osztályú Vitéze: — a' Francia kir. Becsület Legio, Sz Lélek 's a' többi Rendek Vitéze; — A' Sardiniai Annunciade — Dániai kir. Elefánt R; — a' Burkus királyi fekete és vörös Sas R. első osztályú Vitéze; — a' Svétziai kir. Seraphin R. V.; — a' Spanyol kir. III. Károly R.; — a' Brazíliai Cs. déli Kereszt R. Nagy Keresztes Vitéze; — a' Szicíliai Sz. Januar. R. Vitéze; — a' Szicíliai Sz. Ferdinand és Érdem R. Nagy Keresztese; — a' Bajor Kir. Sz. Hubert R. Vitéze; a' Toskani nagy Fejedelmi Sz. Jó'sef Rendének Nagy Keresztese; — a' Würtembergi kir. arany Sas R. Vitéze; — a' Szász királyi Rutakorona R. Vitéze; — a' Német-Alföldi királyi Oroszlán R; — a' kir. Hannoverai Guelfek R.; a' Hesseni Herczegi Házi Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze; — a' Baadeni Nagy Fejedelmi Hivség R — és a' Parmai Constantin Sz. György R. Vitéze; — a' Cs. kir. művészégi egyesült Akademiának Curatora, a' Krakkói Universitas Conservátora, Bécsi Gazdasági Társaságnak Tagja, — Ó Cs. 's Apost. kir. Felségének való'ágos belső titkos Tanácsosa, Kamarása, Házi-Udvári 's Status Cancellarius: Status és Conferentialis Ministere, és a' Maria Theresia katonai jeles Rendnek Cancellarius 's a' t.

Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchenyi Lajos, a' Bajor kir. Korona' polgári Érdem Rend Nagy Keresztese, Cs. kir. való's. belső titkos Tanácsos,

Kamarás, és Ő Cs. kir. fő Herczegsége Ferencz Károly Hitvessénél Sophia Cs. kir. fő Herczeg Asszonynál Fő Udvari Mester.

Gróf Széki Teleki Ferencz, Cs. kir. Kamarás udv. Tanácsos és Magyar királyi udvari Cancelláriánál Referendárius.

Gróf Dietrichstein Xav. Ferencz, Cs. kir. Kamarás. Csáky (Keresztszeghi) Antal Bruno, Cs. kir. Kamarás.

Eszterházy Miklós, Gr. (Galanthai) Fraknó örökös ura, Cs. kir. belső titkos Tanácsos 's Aranykulcsos (Tatában.)

Stettner (Makkos-Hetyei) Máté Szent István Apost. kir. Rendének kereszties Vitéze, a' N. M. Magyar kir. Udvari Kancelláriánál Tanácsosa és Referendárius.

Báró Derczeni Dercsényi János a' Cs. Kir. közönséges Kincstárnál Tanácsos és Referendárius.

Gróf Wolkenstein Leopold Lajos, Cs. kir. Kamarás. Petrózai Trattner Károly, Cs. kir. őrnagy a' Génie-Testületnél (Bécsben) most Konstantinápolyban.

Csaplovits János, több Vgye Táblalabirója, 's Fő Mgu Gróf Schönhorn Uradalminak Directora.

A' Bécsi Theologiai Protestans Intézet.

Cseremiszký Miklós, a' Bölcselkedés és szép mesterségek Doctora

Szigethy Antal.

Beck Ferencz, könyváros.

A' Cs. kir. udv. Fő Pósta Hivatal. 2 Példány.

ABAÚJ VÁRMEGYE.

Cserneki és Tarkövi Gróf Desewffy József, a' M. TT. Igazgató Tagja, több Vgye Táblalab.

Dulházy Mihály Táblalabiró.

Gróf Fáji Fáy István, a' Máltai jeles Rend vitéze, *Fajban.*

A' Jászói Praemonstratensis Renden lévő fő T. Kanonok Urak Conventje.

Jóob (Fancsali) Mátyás, a' B. Szűz Zér-Monostrai Apátja, Kassai Nagy Prépost és Kanonok, több Vgye Táblabirája.

Kassai Társasági Egyesület.

Praemonstratensis Reguláris Kanonok urak Kassai kir. Gymnasiuma.

Richter Alajos, Jászói, Leleszi és Nagy Váradí Praelatus, és Infulás Prépost, 's a' Kassai kerületben Oskolák fő Directora Jászón.

Turcsányi (Turcsánfalvi és Krsztanfalvi) Ferencz, Kazári Apátur, a' Kassai káptalan Lectora és Kanonoka.

ARAD VÁRMEGYE.

Tek. Arad Vgye Nemessége' Casinója Aradon.

Török (Váradí) Gábor, több Vgye Táblabirája, Ts Arad V. Al-Ispánja.

BÁCS VÁRMEGYE.

Rudits (Almási) Jó'sef Arany Sarkantyús Vitéz, Böltselkedés és a' közönséges Törvények Doctora, a' Pesti Kir. Egyetem Tagja, Bács 's Bodrogh Vgyék' Fő Ispányi Helytartója 's a' N. Mélt. Magyar királyi Helytartó Tanács Tanácsnoka. *Velin papiroson.*

Casino Társaság Baján.

Domsits Antal, Gákovai Plebánus, Temes és Tolna Vgyék' Táblabirája.

BARANYA VÁRMEGYE.

Casino (nemzeti) egyesület Pécssett.

Dárdai uradalom Inspectoratusa.

Felső Baranyai Helvetziai Vallástartó Ven. Tractus TT. Elöljárói.

Gruber György, Pécsi Kanonok, hegyháti Esperest, Széki Plebánus, Baranya Vgye Táblabíró.

Gundl Max Pécsi Könyváros 3 exemp.

Szalay Antal, a' Pécsi megye áldozó Papja, Sásdi Plébánus, Baranya Vgye Táblabirája.

Tóby Antal, Siklósi könyváros.

Waidinger Alajos, Pécsi Könyvkötő.

BARS VÁRMEGYE.

Csányi Imre, Nagy Mányai Uradalmi Tisztartó.

Jeszenszky (Nagy Jeszeni és Csibrághi) Károly,
Leopold Rend Vitéze, kir. Tanácsos.

BÉKÉS VÁRMEGYE.

Bodroghy István, Hites Ügyész Gyomán.

Olvasó Társaság Oroszházán.

BEREGH VÁRMEGYE.

A' Munkátsi Magyar-Egyesület könyvtára.

BIHAR VÁRMEGYE.

Laitsák Ferencz, Nagy Váradi Megyés Püspök,
Cs. kir. belső titkos Tanácsos, 's a' t.

Böszörményi József, Ref. Lelkész Tenkén.

Csáthy Lajos, Könyváros Debreczenben.

Debreczeni Casino.

Debreczeni Helvetziai Vallást tartó Collegium
könyvtára.

Frater Gedeon t. v. Táblabiró.

Kerekes Ferencz Debreczeni Collegium Professora.

Kiss Ferencz Fő tartományi Biztos Debreczenben.

Nagyvárad kir. academia Igazgatósa.

Praemonstrati Regularis Kanonok urak' Nagy Várad kir. Gymnasiuma.

Vecsey József, Philos. Professor Debreczeni Colleg.

BORSOD VÁRMEGYE.

Felső Borsodi Helvetziai Vallástételt követő Egyházi Megye Olvasó Társasága.

CSANÁD VÁRMEGYE.

Vásárhelyi János, ts és Csanád Vgye Al-Ispánja.

CSONGRÁD VÁRMEGYE.

Müller Ignác ts Csongrád Vgye helyettes Al-Ispán és főszolgabíró.

Casino Társaság Szegeden.

Sz. Ferentz Rendén lévő Szerzet Szegeden.

H. M. Vásárhelyi T. T. Olvasó Társaság.

Vásárhelyi János Táblabíró.

Zöld Antal, a' Csongrádi Uradalom Kasznárja.

ESZTEBGOM VÁRMEGYE.

Esztergami Érsek' s az Ország Primása: Herczeg KOPÁCSY JÓZSEF, Esztergomi Érsek, az Ap. Szent Szék született követje, Magyar Ország Herczeg-Primása, fő 's titkos Kancelláriusa, Szent István apost. kir. jeles rendének Nagykeresztese 's Praelatusa, Ó Felsége' belső titkos Tanácsosa, a' n. mélt. magyar kir. Helytartó Tanácsnál Tanácsos, az Egyházi biztosság' Előülője, Esztergom Vármegyének örökös és valóságos Fő-Ispánja, 's a' Hétszemélyes Fő-Törvényszék közbirója Ó Herczegség e.

Esztergami Érseki Könyvtár

Az Esztergami Ns Casinó.

Rumy Károly György, több Vgyei Táblabíró 's a' Hazai Törvények Tanítója az Esztergomi Nevendék Papság Intézetében Esztergomban.

Szent Benedek Rendén lévő T. T. urak Residentiája Esztergomban.

FEJÉR VÁRMEGYE.

Gróf Cziráky (Cziráki és Dienesfalvi) Antal, Arany Gyapjas Rend Vitéze, Sz. István Apostoli Magyar Király jeles Rendének Nagy Keresztese, Arany sarkantyús Vitéz, Ó Cs. 's Apostoli Királyi Felsége valóságos belső titkos Tanácsosa, Kamarása, Status Minister, a' Magyar Tudós Társaság egyik igazgató Tagja, 'sa' t.

A' Casino Társaság Székes Fejérváron.

Jankovich (Jeszeniczei) József, Királyi Tanácsos.

Fejérvári (Székes) kir. Gymnasium T. Professor.
 Neleczy (Nedeczei) Mihály, több Vgye Táblab.
 Pap (Ináncsi) Mihály, Vértesalyjai Egyházi Vi-
 dék Esperestje, 's Lovas-Berényi Ref. Predikátor.
 Tahi (Tahvári és Tarkói) Gáspár Táblabiró.

GÖMÖR VÁRMEGYE.

A' Praemonstrati renden lévő Kanonok urak Ros-
 nyói Gymnasiuma
 Szabó István, Guszonai Plebános a' m. tudós Tár-
 saság lev. Tagja.

GYŐR VÁRMEGYE.

Dresmitzer József, Pápótzai Prépost, Győri Kano-
 nok, királyi Tanácsos és a' Győri Akademia 's
 Tudom. Districtus Fő-Directora.

A' Győri Ns Olvasó Társaság.

Kovács Tamás, Ó Cs. Apost. kir. Felsege Taná-
 csossa, Szent Mártoni Fő-Apát Ur, a' Füssi
 ns Praedialis Székörökös Fő-Ispánja, Sz Theo-
 logia Doctora.

Kovács Pál, orvos Doctor Győrött.

Kozics István, a' Győri Fő Oskola Kerület Kor-
 mányának Actuariusza, ts Győr, Mosony 's a'
 Bácsa Szék Táblabirája.

Rak György vasáros Győrött.

A' Sz. Benedek Rendén lévő T. T. Urak' Con-
 ventje Sz. Mártonban.

A' Szent Benedek Rendén lévő T. T. Urak Győrben.

HEVES VÁRMEGYE:

Pyrker (Felső Eőri) Ján. László, a' Vas-Korona
 Rend első osztályú Vitéze, Egri Patriarcha-Ér-
 sek, Ó cs. 's Ap. kir. Felsege val. belső titkos
 Tanácsosa, t. Heves és Külső Szolnok t. egy.
 Vgyék' örökös 's valóságos Fő-ispánja.

Brezovai Imre, több ts Vgye Táblabirája

Egri Cisterciák Monostora.

Egri Casinói Társaság.

Kovács Mátyás, Egri Kanonok, Fő-Esperest Zsinati Kihalgató, az Érseki Oskolákban a' Sz. Erkölciség, Pásztori Hivatal, fentebb nevelés, Egyházi Ékesszólás rendes Tanítója, az Egri ifjabb egyházi Nevendék-In'ezet kormányozója, a' Bölcselkedés és Isteni Tudomány Doctora, a' Pesti kir. Fő-Oskolában az Egyházi kar tagja. Szemeckey József, Könyvtárnok, és néhai Theologia Professor, Egerben.

HONTH VÁRMEGYE.

Székhelyi Majláth György, Sz. István Apost. Király jeles Rende' Közép-Keresztes Vitéze, valóságos belső titkos tanácsos, Ország Birája 's a' t. Honth Vgye Fő-Ispánja.

Markus Nep. János, a' Selmetzbányái kegyes Oskolák Colleg. Rectora és a' kir. Gymnasium Directora.

KOMÁROM VÁRMEGYE.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak' residentiája, Komáromban.

Fittler István, Tatai Urad. számtartója.

Ghyczy (Ghyczi és Ablancz-Kürti) Ignác, több ns Vgyék' Táblabirája, és a' Tatai 's Gesztesi Uradalmak Praefectura.

MÁRMAROS VÁRMEGYE.

A' Szigethi Deák Oskolák.

A' Szigethi Ref. Collegium.

Anderkó János, Mármaros Félegyházi Plebános.

NÓGRÁD VÁRMEGYE.

Losonczi Reform. Lyceum Könyvtára.
Nógrádi ns Casino B. Gyarmaton.

NYITRA VÁRMEGYE.

Vizer István, hites Földmérő, több Vgyék Táblabirája Érsek-Ujvárott.]

PEST VÁRMEGYE.

Tót-Prónai és Blatnitzai Báró Prónay Albert,
ts Pest, Pilis és Solt t. e. Vgyék Fő Ispáni
Helytartója.

Klobusitzi Klobusitzky Péter, Kalocsai Érsek,
Leopold Császári jeles Rend Nagy-Keresztes Vi-
téze, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsege valós. belső
titkos Tanácsosa, 's a' Fő Mlgú Septemvirális
Tábla közbirája.

Nádasdi Gróf Nádasdy Paulai Ferentz, Fogaras
Föld örökös Ura, Komárom Vármegye örökös
Fő-Ispánja, Váczi Megyés Püspök, valós. belső
titkos Tanácsos, a' Főmélt. Hétszemélyes Tábla
Köz-Birája 's a' t.

A' Kegyes Oskolák' Collegiuma Váczon.

Csapay Péter, N. Kőrösi Ref Prédikátor

Dubraviczky (Dubraviczai) Simon, ns Pest, Pilis
és Solt t. e. Vgyék Első Al-Ispánja.

Szemere (Szemerei) Pál, több Vgyék Táblabirája
's a' Magyar tudós Társaság helybeli rend. tagja.

Zlinszky János, Pest Vgyei Fő Szolgabíró; 's több
ns Vgye Táblabirája.

Sz. kir. Buda Városában.

Budai Cs. kir. fő Pósta hivatal.

Czech János, a' m. kir. Könyvi'sgáló hivatal ül-
nökét. Vgye és Bácsa széki Táblabíró

Eötvös Pál, Aranyarkantyús Vitéz, N. M. M.
kir. Udvari Kamara Tanácsosa.

Budai Német Ujság Szerkesztetői Hivatala.

Fels. Nádor Ispáni Kancellaria.

Döbrentei Gábor, Budai kerületbeli kir. Fő Tartományi Biztos, ts ns Pest, Vas, Heves, Nógrád, Fejér, Szabolcs, Somogy, Csanád, Bereg, Marmaros, Bars, Csongrád, Hunyad és Komárom Vgyék' táblab. és a' m. tudós társaság rendes tagja.

Kis Károly Cs. kir. nyug. kapit. és a' t. társ. r tagja.

Lassú István, a' N. M. Kir. Udvari Kamaránál a' Lajstromozó hivatalnál segéd, és a' m. t. társaság levelező tagja.

Lechner József, a' m. kir. építő tisztség fő igazgatója. Országos pénztár hivatal.

Podradszky József, ts Trenchén és Esztergom Vármegyék Táblabirója, a' Magyar tudós Társaság lev. Tagja, 's a' Magyar Kir. Kincstárnál Számvevői Tiszt.

Porkoláb (Nagyváti) Dániel Táblabiró, tabularis Prókátor, 's a' N. M. Magyar kir. Helytartó Tanácsnál hites Agens.

Procopius György, a' N. M. M. kir. Helytartó Tanács és Udvari Kamaránál Ágens.

Toepler Eduard, a' Szép MM. Philos. Doctora.

Gróf Zichy (Vásenkői) János, Cs. kir. Kamarás, a' N. M. kir. Udv. Kam. Tanácsosa.

Sz. kir. Pest Városában.

Balogh (Almási) Pál, Orvos Doctor a' Magyar tudós társaság rendes Tagja.

Báthory Gábor; a' Dunamelléki Helv. Vallásttartó Ekklesiák Superintendense, a' Szent Theologia Doctora, több Vgyék Táblabirója.

Bene Ferencz (idős) kir. Tanácsos, Orvos Doctor, a' Pesti kir. Egyetemenél a' Practica orvosi Tudomány Professora, azon Orvosi karnak Seniora.

- és ts Pest Vgye Táblabirája, 's a' magyar tudós Társaság tisztb. tagja.
- Benyovszky (Benyói és Urbanói) Péter, több Vgye Táblabirája, 's a' N. M. kir. Kuriánáltöbb Mélt. 's Nemes Nemzetségek Jurium Directora.
- Casino (Nemzeti) Pesten a' Kereskedői-Épületben. Casino (Mercantil) ugyan ott a' 2-ik emeletben.
- Csausz Márton Orvos Doctor, 's a' Pesti kir. Fő Oskolában kir. Professor.
- Eggenberger Jó'sef könyváros 13 Exempl.
- Fejér György, kir. Tanácsos N. Váradi Kanonok, Pest újhegyi Prépost a' kir. M. Egyetem Könyvtár őrje 's a' t.
- Festetits (Tolnai) Antal Cs. kir. kamarás.
- Gallovich Vincze. több ts ns Vgyék' Táblabirája, Tabularis Prokátor.
- A' Gazdasági Egyesület Pesten.
- Gombos (Gombosfalvi) Bertalan kir. dir. Fiskalis.
- Grosser Ker. János, a' kegyes Oskolák' Provincialisa SS. MM. és Philosophia' Doctora, 's a' Magyar királyi Univers. a' Bölcselkedési Kar Tagja.
- Hartleben Konrád Adolf, Könyváros 3 exempl.
- Helmezy Mihály, ts Szathmár és Csongrád Vgye Táblabirája, a' Magyar Tudós Társaság Pénztárnoka, 's a' Jelenkor és Társalkodó Hírlap Szerkesztője.
- Horvát István, N. Muzeum és Széchényi Könyvtár őrje, a' magyar nyelv. és Litteratura Professora a' m. k. fő Oskolában, több Vgye Tábl.
- Horvát Arpád, a' SS. MM. Bölcselkedés és Törvények Doctora.
- Illés (Edvi) Adám, táblai Ügyvéd, 's több Mlgos familiák fiskálisa.
- Jankovich (Jeszenitzei és Vadassi) Miklós, több ts Vgyék' Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli Tagja.

- Kanya József, az Agost. Hitv. Pesti Gymnasium Professora.
- Kegyess Oskolák Collegiuma.
- Kilián György (idősb) Könyváros 4 exempl.
- Kubinyi (Felső Kubinyi) Miklós, több ts Vgyék Táblabirája, 's a' N. M. kir. Kuriánál több Mélt. Familiák' Jussainak Igazgatója.
- Kultsár Istvánné, a' Hazai 's Külföldi Tudósítasok' Tulajdonosa.
- Ladomérszky Imre, á-lai ügyvéd, Táblabiró, a' Nmélt. királyi Kuriánál Szegények Ügyvédje
- Mátray Gábor, hites Ügyvéd, a' Regélő 's Honművész folyóírás Szerkesztője a' Magyar tudós Társaság levelező tagja és a' Pest-Budai Muzsikai Egyesület Titoknoka.
- May József, tabuláris Prókátor.
- Nagy Pál, nyug. kir. Prof, és a' nemzeti ujság Szerkesztője.
- Oswald Ferencz, Esztergami Egyh. M. átd; Pap, kir. Prof. a' Pesti Fő Oskoláb. 's Táblabiró.
- Pest Szabad kir. Város Magistratusa.
- Róth Mihály, a' Kegyess Oskolák Provincialisának Assistense, Vice Rector és a' kir. Gymnasium Directora.
- Schedel Ferencz, Orvos Doctor, Szemgyógyítás Mestere, a' Pesti Királyi Universitásban Rendk. kir. Professor, a' Berlini Kritikai Egyesület, a' Würzburgi Philosophiai és Orvosi t. tagja, táblabiró 's a' m. tudós társaság titoknoka.
- Spányi András, a' N. Mélt. királyi Curiánál több Milgos és Nemes Nemzetségek Júrium Directora, Szegények' kir. Ügyviselője, ns Trenchin és több Vgyék Táblabirája.
- Szaniszló Ferencz, Apát Úr, Nagy-Váradli Kanonok, és a' Pesti Gen. Seminarium Rectora, a' Religio és Nevelés tulajdonos Szerkesztője.

Szent Ferencz Szerzetének Pesti Conventje.
Sztrokai (Nemes Csói) Antal, Táblabíró és Tabularis Prókátor 's a' Magyar tudós társaság rendes Tagja.

Gróf Széchenyi (Sárvár Felső Vidéki) István, több Katonai Rendek Keresztes Vitéze, Cs. kir. Aranykulcsos, a' Magyar tudós társaság második Előülölője, 's egyik Igazgató tagja.

Waltherr László, több Vgyék Táblabírája, Mélt. N. Károlyi gróf Károlyi Nemzetség Levél-Tárnoka 's a' magyar tud. társaság levelező tagja.

Vass László, Nagy Váradi Kanonok, Apát úr, 's a' Pesti Fő iskolákban kir. Prof. 's a' t.

Zsivora György, hites ügyvéd táblabíró 's a' M. T. Társ. lev. Tagja.

JÁSZ és két KUN KERÜLET.

Bartsik Márton, Jász és Kun Kerületek első Aljegyzője.

PO'SONY VÁRMEGYE.

Benkovits Mihály, ts Bars és Po'sony Vármegye Táblabírája.

Sz. Benedek Rendén lévő TT; Urak Residentiája Nagy Szombatban.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Po'sonyban.

Frank Aloyz, ts Po'sony Vgye Táblabírája.

Balásfalvi Orosz József, a' Hírnök és Századunk Hírlap kiadó szerkesztője Po'sonyban.

Gyurkovics (Ivanóczi) György, több Vármegyék Táblabírája, 's a' Pozsony Váltó-Törvényszék Assessora, a' m. tud. társaság levelező tagja.

Szakstetter János, Esperes és Duna Szerdahelyi Lelkész.

SÁROS VÁRMEGYE.

Vásáros Naményi Báró Eötvös Ignátz, Cs. kir. Kamarás; belső titkos Tanácsos, Magyarország' Fő Tárnok Mestere, a' M. Magyar kir. Helytartó Tanács Tanácsosa, Sáros Vármegye fő Ispánja 's a' t.

SOMOGY VÁRMEGYE.

Mérey (Kapos-Mérei) Sándor, Arany Sarkantyús Vitéz, Ó cs. 's Apost. kir. Felsége Aranykultsos, belső tit. Tanácsosa, a' Tartományi Biztosság kormányzója, a' magyar kir. Helyt. Tanács Tanácsosa, és Somogy Vgye fő Ispánja.
Bartza (nagy Alásonyi) János, ts Vgye Táblab.
Külső Somogyi H. V. T. Venerabilis Tractus.

SOPRONY VÁRMEGYE.

Ga'anthai Herczeg Eszterházy Pál, Edelstätteni Gróf, — Fraknónak Örököse, az Arany-Gyapjas Rend, és a' Szent István M. kir. — Sz. Hubert Bajor kir., Hanoverai kir. Guelfek Rendének Nagy Keresztes Vitéze, Ó Csász. 's Apostoli kir. Felsége valóságos belső titkos Tanácsosa, Kamarása, Tek. Sopron Vgye örökös és valóságos Fő-Ispánja, 's Nagy Követ az Angol kir. Udvarnál.

Sopron Vgye TT. Karai és Rendei.

Szabad kir. Sopron Városa Nemes Tanácsa.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Sopronban.

Csornai TT. Praemonstrati Rendén lévő Urak' Conventje.

Kis János, királyi Tanácsos Hittudom Doct, a' Dunántúl lévő Kerületben az Ágostai Vallást tartó Evang. Ekklesiák' Superintendense, Vas, Sopron, Győr, és Beregh Vgyék' Táblabirája, 's a' m. t. társaság rendes tagja.

Kiss (Neméskéri) József, Evang. Predikátor N. Geresden.

N. Apáthi Kiss Sámuel, Ev. Predikátor Szil-Sárkány Sopron Vgye Táblab.

Ns Takácsi Horváth János, Vadosfai Evang. Predikátor, 's Sopron Vgyei Táblabiró.

Tóth (Csáfordi) Pál, ts Sopron Vgye Táblabirája.

SZABOLCS VÁRMEGVE.

Gróf Széki Teleki József, Korona Ór, Cs. királyi Aranykulcsos, valóságos belső titkos Tanácsos, a' M. Magyar kir. Helytartó Tanács Tanácsosa, tek. Szabolcs Vgye fő Ispánja, a' Helvetziai Val. tartó Tiszamelléki Superintendensia fő Kurátora, és a' m. t. társaság Elölülője.

SZATHMÁR VÁRMEGYE.

Hám János, Szathmári Megyés Püspök, Sz. Joobi Apátur.

Felső Bánya Városa N. Magistratusa.

Lugassy József, N. Bánya Egyházi vidék Esperestje.

Pák József, Erdódi Uradalmi Ügyész.

Pap (Törökfalvi) János, táblabiró.

Szirmai Szirmay György, Tekintetes Szathmár Vgye fő-táblabirája.

SZEPES VÁRMEGYE.

Praemonstratensis Renden lévő TT. Urak Lócsei kir. Gymnasiuma.

TEMES VÁRMEGYE.

Bogma (Neboyszai) István, több ts vgyék táblabirája, 's ts Temes vgye első fő adószedője.

TOLNA VÁRMEGYE.

Beszédes József, a' Sárvizi, Kaposi, Siói és Dunai Regulatióra ügyelő kir. Biztosság Fő Vízmérője.
Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1840.

Bezerédy (Bezerédi) István táblabíró.
 Egyed Antal, Kopár-Monostori Apátur, Esperest.
 Dana Földvári Plébánus és Tolnai vgyei táblá-
 bíró, 's a' m. tudós társ. lev. tagja.

TORONTÁL VÁRMEGYE.

Csekonits Nep. János, több vgye táblabírája.
 Lapády József, táblabíró, az Etskai uradalom ple-
 nipotentiarusa.
 Tropp (Troppani) István, uradalmi igazgató.
 Torontáli Nemzeti Casino.

TRENCHIN VÁRMEGYE.

Marczibányi (Puchói) Antal, Trenchin Vgye első
 alispánja.
 Zay Károly, Gróf (Csömöri) Zay-Ugrócz örökös
 Ura Cs. kir. Kamarás és az Ágost. Hitv. 4 Su-
 perint. Igazgatója.

UGOCSA VÁRMEGYE.

Ts ns Ugotsa vgye TT. Statusai és Rendei.

VAS VÁRMEGYE.

Herczeg Batthyáni (Batthyányi) Fülöp, Németh-
 Újvár örökös Ura, Strattmani Gróf, Leopold
 Császár jeles Rendének Commendátora. cs. kir.
 Kamarás, 's ts Vas vgye örökös és valóságos fő-
 Ispánja, a' m. t. társ. igazgató tagja.
 Bitnitz Lajos, a' Szombathelyi Egyházi Megye
 áld. Papja, Philosophia Doktora, a' Magyaror-
 szági és Boroszlói tudós társaságok rendes tagja,
 a' Szombathelyi kir. Lyceumban Mathesis és
 magyar nyelv tud. tanítója, és ts Vas Vmegye
 táblabírája.
 Casinói Egyesület Sárváron.
 Illés (Edvi) Pál, ns-Dömölki Evang. Predikátor,
 's Superintendentialis levéltárnok, a' m. t. társ.
 lev. tagja 's Vas és Sopron Vgye táblabírája.

Német János, Szombathelyi t. Kanonok, Esperest,
Gyarmathi Plebános 's a't.

Páál (Felső Eőri) János, több vgyék táblabirája.

Reichard Károly, könyváros Kőszegen, 2 exempl.

TT. Kemenesallyai olvasó egyesület.

Vállas Antal.

VESZPRÉM VÁRMEGYE.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak, Pápai Resi-
dentiája.

Gyulafalvi Dinnyésy Mihály, több vgye tábl.

A' Helv. Vallást. tartó Pápai egyházi vidék Leiki

Pásztorai.

Horváth Ignácz, a' kegyes Oskola szerzet vesz-
prémi Collegium Rectora, és a' helybeli Gym-
nasium Directora.

Hankóczy János, Uradalmi számtartó Palotán.

Kolosvári Sándor, Apátúr, és Veszprémi Kanonok.

Szmodics (Nagy és Kiss-Barkótzai) János, Apátúr,

Veszprémi Kanonok, Seminarium Praefectura

's ts Zala és Somogy vgyék Táblabirája.

Villax Ferdinand, Zirczi, Pilisi és Pásztói Apátúr,

's több vgyék Táblabirája.

ZALA VÁRMEGYE.

Bresztyenszky Béla, Tihanyi Apátúr 's a't.

Deák Antal, több vgyék táblabirája.

Gróf Festetics (Tolnai) László, Cs. kir. Kamarás.

Nagy István, Helv. Vall Superint Generális No-

táriusa, és B. Füredi Predikátor, Zala vmegye

táblabirája.

Szalavári Sz Benedek R. Apátúr.

ZEMPLÉN VÁRMEGYE.

Casino társaság Zemplénben.

ZÓLYOM VÁRMEGYE.

Belánszky Jó'sef, Besztercze Bányai megyés Püspök.

ERDÉLY ORSZÁGBAN.

Tusnádi Kováts Miklós, Ő Felsege belső titkos
tanácsos, Erdélyi Püsxök 's a' t.

Burián Pál Könyváros Kolosváron.

Gróf Kemény József.

Kolosvári Ns Casino.

Maros-Vásárhelyi Casino.

Nagy-Enyedi Ref. Collegium

Pésztor József, Ref. Lelkipásztor Az. Megyesen.

Székely-Udvarhelyi Ref. Collegium.

Tamási József, Károly-Fehérvári Nagy Orépost's
Kanonok.

Tilsch J. és Fija Kolosvári könyvárosok. [1111]

A' jövő 1841-ki Tudományos Gyűj-
temény ára helyben 14 for. VCz.; postán
18 for. VCz. ezután is megmarad.

A' *Kiadók.*

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkáikkal elősegítik,

tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől négy forinttal tiszteltetnek - meg ezüst pénzben,

Erre nézve *kénytelenek* vagyunk azt megjegyezni: hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi más hasonló tárgyú *Folyóiratokban*, a' formátum nagysága, a' betűk' apró volta, a' sorok tömötsége miatt, *csak egy nyomtatott ívet teszen*, e' jelen Gyűjteményben (a' kissebb formátum és nagyobb betűk miatt) két és fél ívre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott ívért ígértetik, p. o. tíz forint ezüst pénzben, — itt is, szinte annyira megyfel, t. i., 2 $\frac{1}{2}$ ívért 10 pengő forintra a' mi ugyan az Értekezésre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban. tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanul leírassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólírtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban' adatik ki, mellyre itt Pesten helyhen, vagy alkalmatosság által innen elvitetve 5 fl. 36 kr.; postai elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

Pesten, December 1840.

Petrózai Trattner J. M.

és

Károlyi István m. k.

**A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadója**

